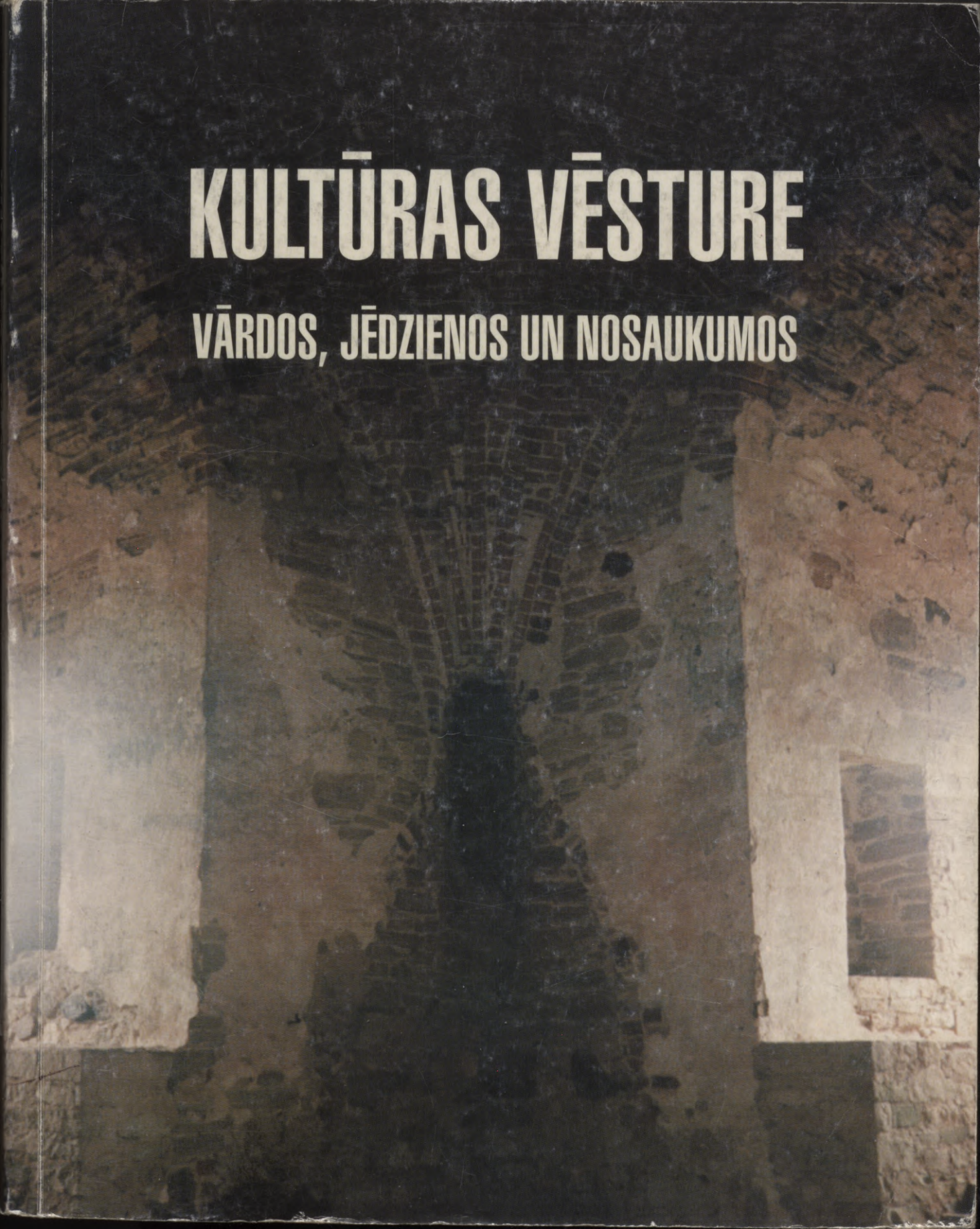

KULTŪRAS VĒSTURE

VĀRDOS, JĒDZIENOS UN NOSAUKUMOS

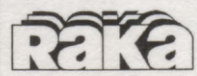
28681

2000-5
L 76

L
34

KULTŪRAS VĒSTURE

VĀRDOS, JĒDZIENOS UN NOSAUKUMOS

03000 33562

Konsultante mākslas maģistre Mārīte Lapiņa,
Latvijas Kultūras akadēmijas docente

Redaktore Ineta Rāte
Māksliniece Ērika Māldere
Datorgrafiķe Andra Pudāne

ISBN 9984-15-098-4

© Daina Blūma
© "RaKa", 2000

IU "RaKa", Zvaigžņu ielā 26, Rīgā, LV-1009, tālr. 7312668
Izdevējdarbības reģistrācijas apliecība Nr. 2-0471
Realizācijas daļa – tālr. 291875
Iespiests IU "RaKa" tipogrāfijā, tālr. 7602049

Priekšvārds

Grāmata "Kultūras vēsture vārdos, jēdzienos un nosaukumos" ir palīgs kultūras vēstures programmas apguvei gan vidusskolā, gan augstskolā. Tā noderēs visiem, kas interesējas par kultūras jautājumiem.

Grāmatās par kultūras vēsturi visai bieži lietoti jēdzieni, kuri nav izskaidroti. Turklāt enciklopēdijās jēdzienu skaidrojumi dažkārt ir novecojuši vai nepilnīgi. Šī vārdnīca nāks jums talkā.

Vārdnīcas iecere meklējama 1972. gadā, kad vēl mācījos Jelgavas 2. vidusskolā pie kultūras vēstures pedagoģes Ausmas Belmanes. Skolotāja toreiz mākslas vēstures vietā mūsu klasei mācīja kultūras vēsturi. Tas bija neparasti un aizraujoši, bija jāapgūst daudz jaunu personvārdu, jēdzienu, nosaukumu. Visērtāk tos apzināt un iegāumēt varēja ar nelielas vārdnīcas palīdzību. Savā klasē es nebiju vienīgā, kam tāda bija. Šāda veida priekšdarbi būtu nepieciešami jebkuram skolēnu zinātniskajam vai pētnieciskajam darbam.

Kartotēka strauji papildinājās, studējot mākslas vēsturi Ļeņingradas Mākslas akadēmijā, un lieti noderēja, mācot kultūras vēsturi Rīgas 49. vidusskolā un Jelgavas 1. ģimnāzijā.

Sākotnējā iecere izdevniecībā "RaKa" par neliela mācību līdzekļa izveidi sastapās ar grūti pārvaramiem šķēršļiem. Izrādījās, ka latviešu valodā pēdējos 20 – 30 gados skolēniem šāda rakstura palīglīdzekļa nav bijis, ka vienam sastādītajam šāds darbs nav pa spēkam. Sevišķi grūti bija apzināt pēcatmodas gadus, kuros daudzas kultūras vēstures iestādes ir likvidētas un daudzas radītas no jauna; Latvijas un trimdas kultūras ir satuvinājušās, bet pašā kultūras aprītē ienākuši īpaši jēdzieni un nosaukumi, kuri agrāk netika lietoti, piemēram, privātā mākslas galerija, privātā izdevniecība, kultūrkapitāla fonds. Kuriem no šiem jēdzieniem ir paliekoša kultūrvēsturiska vērtība?

Nopietns darbs vārdnīcas šķirkļu precizēšanā ritēja Nacionālajā bibliotēkā, kur lieti noderēja datorizētais jaunākās literatūras un periodikas uzziņu katalogs. Toties Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa krātuvē pēdējos gados daudz uzmanības pievērsts trimdas kultūrai, un šis bibliotēkas kultūras personu katalogs vārdnīcas sastādīšanā bija neaizstājams.

Darbā daudz palīdzēja Ārzemju mākslas muzeja un Valsts Mākslas muzeja zinātniskie līdzstrādnieki.

Izsaku pateicību arī visiem Latvijas teātriem, kuru literāro daļu vadītāji u.c. darbinieki (Dailes teātri pat galvenais režisors K. Auškāps) laipni palīdzēja "izsvērt" izrādes, kas pēdējos gados bijušas nozīmīgākās.

Vislielākā pateicība pienākas izdevuma redaktorei Inetai Rātei, kura nenogurstoši strādāja, precizējot katru gadskaitli, nosaukumu un jēdzienu, it bieži sastopoties ar problēmu, ka vairākās vārdnīcās un enciklopēdijās ziņas ir pretrunīgas.

Visbeidzot es atvainojos visiem, kuri vārdnīcā saskatīs kādu kļūdu vai nepilnību. Tā nav attaisnošanās, tas ir tikai apliecinājums tam, ka šādas vārdnīcas sastādīšana nav pa spēkam vienam cilvēkam. Tomēr šo darbu paveikt līdz galam man lika pārliecība, ka tas ir ļoti nepieciešami un vajadzīgi, turklāt tūlīt un tagad, ka kultūras vēstures kopsakarībām, vērtējumam un jaunām koncepcijām nepieciešamas arī daudzpusīgas zināšanas, kas apkopotas vienuviet.

Daina Blūma

Paskaidrojumi

Šķirkļi* izraudzīti atlases veidā – tie, kas kultūras vēstures programmas apguvei nepieciešami, it īpaši aplūkojot mākslas norises Latvijā. Šķirkļi sakārtoti alfabēta kārtībā. Kārtojumā nav šķirti īsie un garie patskaņi, turpreti mikstie līdzskaņi ir šķirti no cietajiem. Ja šķirkļa nosaukums sastāv no vairākiem vārdiem, šķirkļa vietu nosaka pēc nosaukuma visu burtu secības, neievērojot vārdu robežas, piem., **Biskapa gāte**.

Lai nosaukuma sākumā, kas noteic šķirkļa vietu alfabētā, atrastos nozīmīgākais vai praksē biežāk lietojamais vārds, pēc kura skolēns varētu vieglāk šķirkli atrast, nereti izdarīts vārdu pārstatījums (Rīgas motormuzejs – **motormuzejs**, Rīgas).

Žurnālu, laikrakstu, izdevniecību, kā arī citi nosaukumi lielākoties doti vai nu oriģinālrakstībā (“**Washington Post**”), vai arī transliterēti (ja attiecīgajā valodā nelieto latīņu alfabēta rakstu zīmes: “**Mir iskusstva**”). Ja šos nosaukumus lieto kopā ar attiecīgajiem artikuliem (artikulu daļām), tie neietekmē šķirkļu alfabētisko secību (“**The New York Daily News**”, “**The Times**”).

Biogrāfiskiem rakstiem šķirkļa nosaukumā parasti ir personas uzvārds, seno laiku un viduslaiku personām – nereti vārds kopā ar dzimšanas vai darbības vietu (**Roterdamas Erasmus**), valdniekiem – vārds kopā ar skaitli vai pievārdu (**Amenhoteps IV**).

Personvārdos ietilpstošie pievārdi vai artikuli šķirkļu nosaukumā parasti doti aiz uzvārda un vārda, piem., **Balzaks** (Balzac), Onorē de. Citvalodu personvārdiem, vietvārdiem, kā arī starptautisko organizāciju nosaukumiem aiz šķirkļa nosaukuma iekavās dota galvenokārt oriģinālrakstības forma, ja valsts valodas rakstības pamatā ir latīņu alfabēts, piem., **Aivss** (Ives), Čārlzs. Ja latīņu alfabēta nav valsts valodas rakstības pamatā, tad vietvārdiem un grieķu valodā arī personvārdiem dota oriģinālrakstības formas transliterācija ar latīņu alfabēta rakstu zīmēm, piem., **Aristotelis** (Aristotelēs), **Eiklīds** (Eukleidēs).

Šķirkļu vārdiem, kas ir internacionālismi, doti vārdu cilmes skaidrojumi. Ja citvalodas vārda nominatīva formā skaidri neparādās vārda celms, blakus minēta arī ģenitīva forma. Piem., **marginālijas** (lat., margo, marginis).

Kad nepieciešams pilnīgāk atsegt skaidrojamā vārda saturu, tad dažos gadījumos dots ne tikai citvalodas vārds, bet arī tā sastāvdaļu skaidrojums. Piem., **akropole** (gr. akropolis < akros – augšējais + polis – pilsēta).

Skaidrojot salikto cilmi, norādītas salikto sastāvdaļas. Ja sastāvdaļas ietilpst šķirkļa nosaukumā, kam jau dots vārda cilmes skaidrojums, tad tas nav atkārtots, dota tikai norāde. Piem., **liroepika** (↑ *lirika* + ↑ *epika*).

Vārdnīcā minētie fakti parasti ir datēti. Gadi, kaut arī kārtas skaitļa vārdi arābu rakstībā, teikuma vidū ir lietoti bez punkta, piem., 1847 – 1931 nozīmē – no 1847. gada līdz 1931. gadam. Rakstnieku darbiem datējums, kas dots bez īpaša paskaidrojuma vai atrunas, nozīmē pirmizdevuma vai pirmiestudējuma gadu.

Biogrāfiskajos rakstos pēc uzvārda un vārda doti attiecīgās personas dzimšanas (miršanas) dati. Definīcijā galvenokārt norādīta personas valstiskā (nevis nacionālā) piederība un pamatspecialitāte vai galvenā darbības joma, ieņemamais amats u. tml. Rakstnieku valstiskās piederības vietā norādīts, pie kādas nācijas literatūras pieder viņa daiļrade. Rakstos par zinātniekiem norādīts viņu zinātniskais nosaukums un goda nosaukums.

(↑) bultiņa nozīmē, ka attiecīgais šķirklis meklējams citā vietā.

(..) divpunkte norāda uz atsevišķa vārda vai vārdu kopas izlaidumu tekstā.

Grūtības varētu sagādāt nosaukumi, kuri laika gaitā mainījušies. Šajos gadījumos skolēnam ieteicams meklēt šķirkli pēc jaunākā nosaukuma. Ja nosaukuma izmaiņas bijušas īslaicīgas, tad dažkārt tās nav atzīmētas.

* Šķirklis ir skaidrotais vai tulkotais vārds (retāk vārdkopa) vārdnīcā kopā ar gramatiskajām formām, norādēm, skaidrojumu vai tulkojumu un ilustratīvo materiālu.

Saīsinājumi

ANO – Apvienoto Nāciju Organizācija	liet. – lietuviešu	p/s – padomju saimniecība
AP – Augstākā Padome	LMA – Latvijas Mākslas akadēmija	PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība
a/s – akciju sabiedrība	lpp. – lappuse	raj. – rajons
ASV – Amerikas Savienotās Valstis	LPSR – Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika	red. – redaktors, redakcija
dib. – dibināts	LSD – Latvijas Sociāldemokrātija	rež. – režisors
dz. – dzimis; dzimšanas	LU – Latvijas Universitāte	RPI – Rīgas Politehniskais institūts
ēģipt. – ēģiptiešu	LVK – Latvijas Valsts konservatorija	RTU – Rīgas Tehniskā universitāte
fr. – franču	LVMA – Latvijas Valsts Mākslas akadēmija	sāk. – sākums, sākumā
g. – gads	LVU – Latvijas Valsts universitāte	sanskr. – sanskrits
gr. – grieķu	LZA – Latvijas Zinātņu akadēmija	sar. – sarakstīts; sarakstījis
grām. – grāmata	m. – miris; miršanas	sēj. – sējums
gs. – gadsimts	MA – Mākslas akadēmija	senebr. – senebreju
ģerm. – ģermāņu	m.ē. – mūsu ēras, mūsu ērā	sp. – spāņu
HES – hidroelektrostacija	milj. – miljons	Sv. – Svētais
ig. – igauņu	mong. – mongoļu	t. i. – tas ir
īst. v. – īstajā vārdā	MP – Ministru Padome	t. s. – tā saucamais, tā sauktais
it. – itāļu	nez. – nezināms	t. sk. – tai skaitā
izd. – izdevums; izdots; izdevis	nr., nr-i – numurs, numuri	tūkst. – tūkstotis
jap. – japāņu	pag. – pagasts	TV – televīzija
KP – komunistiskā partija	p.m.ē. – pirms mūsu ēras	u. c. – un citi
kr. – krievu	port. – portugāļu	v. – vidus, vidū
krāj. – krājums		vad. – vadītājs
lat. – latīņu		val. – valoda
latv. – latviešu; izdots, tulkots latviešu valodā		ZA – zinātņu akadēmija
		zīm. – zīmējums

Apzīmējumi

Apzīmējumi tekstā	Apzīmējumi valodniecības rakstos un šķirkļu vārdu etimoloģijā	Mērvienību apzīmējumi
↑ – skatīt!	< – pirmā forma radusies no otrās	°C – Celsija grāds
	> – pirmā forma pārveidusies par otro	cm – centimetrs
		g – grams
		ha – hektārs
		Hz – hercs
		km – kilometrs
		m – metrs

Paraphrasing

...the first of these is the fact that the ...
...the second is the fact that the ...
...the third is the fact that the ...

...the fourth is the fact that the ...
...the fifth is the fact that the ...
...the sixth is the fact that the ...

...the seventh is the fact that the ...
...the eighth is the fact that the ...
...the ninth is the fact that the ...

...the tenth is the fact that the ...
...the eleventh is the fact that the ...
...the twelfth is the fact that the ...

...the thirteenth is the fact that the ...
...the fourteenth is the fact that the ...
...the fifteenth is the fact that the ...

...the sixteenth is the fact that the ...
...the seventeenth is the fact that the ...
...the eighteenth is the fact that the ...

...the nineteenth is the fact that the ...
...the twentieth is the fact that the ...
...the twenty-first is the fact that the ...

...the twenty-second is the fact that the ...
...the twenty-third is the fact that the ...
...the twenty-fourth is the fact that the ...

abatija – abata pārvaldīts katoļu klosteris.
abats (lat. abbas < albatis < aramiešu abbā – tēvs) – katoļu klostera priekšnieks.

ābece – pirmmācības grāmata. Pirmās ābece izdots Anglijā 15. – 16. gs. Pirmās zināmās latviešu ābece fragments (ap 1683) glabājas Tartu.

O. Ābelīte. Ilustrācija Š. de Kostēra darbam "Leģenda par Pūcesspieģeli". 1961

Ābelīte, Oļģerts (1909 – 1972) – latviešu grafiķis. Tušas zīmējumu un vara grebuma meistars. No 1939 strādājis galvenokārt kokgrebumā ("Zirgi", 1939). Arī grāmatu ilustrācijas darinājis galvenokārt kokgrebumā (Raiņa "Gals un sākums", 1970; Š. de Kostēra "Leģenda par Pūcesspieģeli", 1954, 1961). 60. gados pievērsies arī linogriezumam.

Ābels – mitoloģiska Bībeles persona, kuru skaudības dēļ nogalinājis vecākais brālis Kains. Reliģiskajā tradīcijā, literatūrā un mākslā – nevainīgs nežēlības upuris.

Āboliņš, Uldis (dz. 1923) – latviešu gleznotājs. 1945 kā kara gūsteknis nokļuvis Zēdelhemā, Beļģijā. Mācījies vācu mākslinieku privātstudijā; kopš 1950 dzīvo Sidnejā, Austrālijā. Veidojis apmēram 20 personalizistu

A

dažādās Austrālijas galerijās. Akvareli gleznojis ainavas, portretus.

Āboliņš, Valdis (1939 – 1984) – latviešu grafiķis, mākslas teorētiķis, menedžeris. 1944 emigrējis. No 1974 dzīvojis Vācijā. Āhenes galerijas dibinātājs (1966). Pievērsies *meilārtam* – epistolāras formas darbiem, kuros filozofiskas atziņas apvienotas ar elegantiem zīmējumiem.

abstrakcija (lat. abstractio – atvilksana, nošķiršana) – process, kurā tiek analizēts priekšmeta jēdzieniskais attēls, no attēla komponentiem nošķirts un vispārināts kāds komponents un veidots jēdziens par priekšmeta atbilstošu īpašību vai attiecību.

abstrakcionisms, abstraktā māksla, bezpriekšmetiskā māksla – formālistisks mākslas virziens, kas reālas, priekšmetiskas formas aizstāj ar abstraktiem elementiem – krāsu laukumiem, līnijām, apjomiem. Radies 20. gs. sāk.

Abstrakcionisms. P. Pikaso. "Sieviete Sēnas krastā". 1950

"absurda" drāma – avangardisma literatūras paveids 20. gs. 40. gadu beigās un 50. – 60. gados. Pārstāvji – A. Adamovs, S. Bekets, E. Jonesko. Ar cilvēka atsvešinātības tēmu pauž protestu pret "mazā cilvēka" bezcerīgo eksistenci.

Academia Petrina ↑ Jelgavas Pētera akadēmija.

a cappella (it.) – kora dziedājums bez instrumentāla pavadījuma.

adadžo (it. adagio – lēni, nesteidzīgi) – lēns temps; arī šādā tempā izpildāms skaņdarbs (tā daļa); arī duets baletā, kurā partneris atbalsta balerīnu satvērienos.

Ādams (senebreju – cilvēks) – pirmais cilvēks, cilvēku ciltstēvs pēc jūdaisma, kristietības un islama mitoloģijas.

Adriāns (Hadriānus), Pūblijs Elijs (76 – 138) – Senās Romas imperators (no 117).

advente (lat. adventus – atnākšana) – kristiešu baznīcas gada sākums; laiks no 4. svētdienas pirms Ziemassvētkiem (pirmā adventes svētdiena) līdz 24. decembrim.

Adžanta (Ajanta) – ciems Indijā, Maharaštras štātā. Netālu no Adžantas atrodas budistu klosteru komplekss (2. gs. p.m.ē. – 7. gs. m.ē.). Klintīs izcirstas apmēram 30 alu zāles (vihāras un čaitjas) – seno indiešu arhitektūras formu, tēlniecības un glezniecības sintēze.

Klintņu templis Adžantā. 2. gs. p.m.ē.

aforisms (gr. aphorismos) – lakoniskā formā izteikts vispārināts atzinums.

Afrodīte (Aphroditē) – sengrieķu mīlas, skaistuma (sākumā auglības) dieve. Analoga romiešu *Venerai*.

Agamemņons (Agamemnōn) – sengrieķu mitoloģijas varonis, Mikēnu valdnieks, grieķu vadonis Trojas karā.

Aleksandrs. "Mēlas Afrodīte". 2.gs. p.m.ē.

A. Ahmatova

agenda (lat. agenda – darāmais) – baznīcas rokasgrāmata par baznīcas ceremoniju un dievkalpojumu kārtību.

Aglonas bazilika – 18. gs. arhitektūras piemineklis. Kopš 20. gs. 20. – 30. gadiem – Latvijas katolicisma centrs starp Egles (Aglonas) un Ciriša ezeriem.

Agni (sansk. agni – uguns) – vēdisma uguns dievs.

agora (gr. agora) – sengrieķu tautas sapulce; sengrieķu polisu sabiedriskās dzīves centrs – parasti tirgus laukums, kur tā sanāca.

Āhene (Aachen) – pilsēta Vācijas rietumos, Ziemeļreīnā – Vestfālēnē. Kārļa Lielā rezidence 8. gs. beigās – 9. gs. sāk.

Ahetatona – pilsēta Senajā Ēģiptē (14. gs. p.m.ē.). Dibināta faraona Amenhotepa IV valdīšanas laikā.

Ahillejs (Achilleus) – sengrieķu mitoloģijas varonis, Trojas kara dalībnieks.

"**Ahilleja papēdis**" – vāja, ievainojama vieta.

Ahmaduļina, Bella (īst.v. Izabella Ahmaduļina; dz. 1937) – krievu dzejniece. Dzejoļu krājumi: "Stīga" (1962), "Mūzikas stundas" (1970); poēma "Mani raduraksti" (1964).

Ahmatova, Anna (īst.v. Anna Gorenko; 1889 – 1966) – krievu dzejniece. Dzejoļu krājumi: "Rožukronis" (1914), "Baltais bars" (1917) – mīlas lirikas klasika.

Aīds (Aidēs) – pazemes un mirušo valdnieks sengrieķu mitoloģijā.

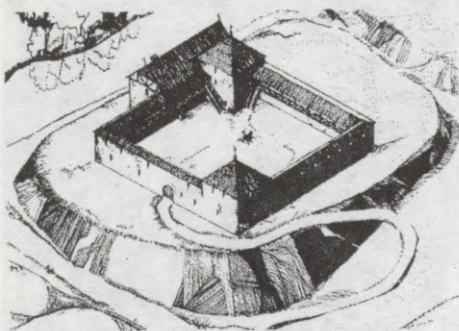
Aivazovskis, Ivans (1817 – 1900) – armēņu izcelsmes krievu gleznotājs. Marīnists ("Melnā jūra", 1881).

Aivss (Ives), Čārlzs (1874 – 1954) – amerikāņu komponists, ērģelnieks. Dzīves laikā maz pazīstams mākslinieks. Pēc nāves atzīts par vienu no amerikāņu mūzikas pamatlicējiem. (Skaņdarbs "Trīs apmetnes Jaunglijā", 1914.)

Aizkraukles pilskalns atrodas Daugavas labajā krastā. Arheoloģiskie izrakumi 1889

(A.Būholcs) un 20. gs. 70. gados. Atsegtas 30 celtnes – dūmistabas, saimniecības ēkas, darbnīcas.

Aizputes pils – Livonijas ordeņa pils Tebras upes krastā. Celta 13. gs. beigās.

*Aizputes pils. Austrumu korpusa (14. gs.)
rekonstrukcija*

akadēmija (gr. Akadēmia – parks Senajās Atēnās) – zinātnisku iestāžu un augstskolu nosaukums.

Akadēmiskā bibliotēka, Latvijas, – viena no vecākajām Eiropā. Dibināta 1524 ar nosaukumu “Rīgas pilsētas bibliotēka” (“Bibliotheca Rigensis”). Tajā atradās pārsvarā reliģiska saturs grāmatas latīņu valodā. 19. gs. strauji pieauga fondi: 1900 bija vairāk nekā 100 tūkst. vienību, 1905 strauji palielinājās grāmatu skaits latviešu valodā. 1921 sāk saņemt obligāto bezmaksas eksemplāru. 1941 vasarā bibliotēkas fondi atradās Rātsnama ēkā un ugunsgrēkā no 400 tūkst. iespieddarbu izglābt izdevās tikai 46 tūkst. 1946 to sāka saukt par LPSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālo bibliotēku, 1992 pārdēvēja par Latvijas Akadēmisko bibliotēku.

akadēmisms (fr. académisme) – 16. – 19. gs. mākslas virziens, kas attīstījās mākslas akadēmiju ietvaros. Kanonizēja antīkos un renesanses mākslas paraugus (A.Kanova, Itālija; Ž.O.D.Engrs, Francija).

Akmentiņa, Dace (īst.v. Doroteja Šteinberga;

1858 – 1936) – viena no izcilākajām latviešu aktrīsēm. 19. gs. beigās – 20. gs. sāk. – Rīgas Latviešu teātra vadošā aktrise.

akordeons (fr. accordéon) – pneimatiskais taustiņu mūzikas instruments ar taustiņu klaviatūru labajai rokai un pogu klaviatūru kreisajai rokai.

akropole (gr. akropolis < akros – augšējais + polis – pilsēta) – sengrieķu pilsētas augstākā, nocietinātā daļa. Ievērojamākās sengrieķu akropoles – Mikēnu, Atēnu, Argosas.

Akropole – arhitektūras ansamblis Atēnās. Sagrāta grieķu – persiešu karā, atjaunota tēlnieka un arhitekta Feidija vadībā. Izcilākās celtnes – Propileji, Partenons, Erehteja templis.

Atēnu Akropole

aksioma (gr. axiōma) – atzinums, kuru nevis pierāda, bet pieņem par pamatu citas teorijas pierādījumam.

akts (lat. actus – darbība) – tēlotājas mākslas žanrs (arī atsevišķs darbs), kas attēlo cilvēka (galvenokārt sievietes) kaifigūru.

akustika (gr. akūstikos – dzirdes) mūzikā – mūzikas skaņu augstuma, stipruma, tembra, ilguma fizikālās likumsakarības, kas saistītas ar to atskaņošanu.

akvarelis (fr. aquarelle < it. acquerello < lat. aqua – ūdens) – glezniecības tehnika, kurā izmanto ūdeni šķīstošus krāsu pigmentus; arī akvareļa tehnikā darināts mākslas darbs.

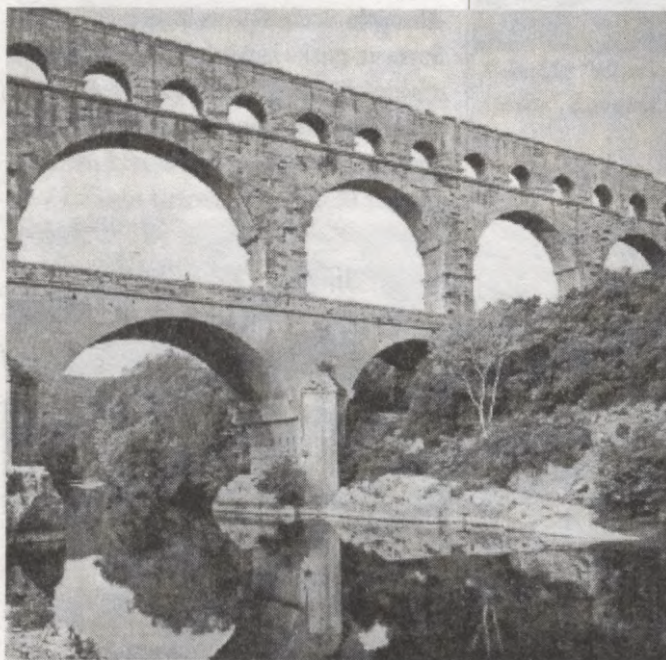
akvatinta (it. acquatinta) – grafikas dob-

D. Akmentiņa

spiedes tehnika, kurā metāla plātni noklāj ar kolofonija pulveri, ko piekausē, plātni sildot. Uz šāda pamatņēmuma izveidoto zīmējumu kodina skābē, tās vietas, kurām novilkumā jābūt gaišām, iepriekš nosedzot ar skābes-necaurlaidīgu laku.

akvedukts (lat. aquaeductus) – pašteces ūdensvads, kas atrodas zemāk par ūdens avotu. Senās Romas ūdensvadu kopgarums bija 436 km, bet 55 km no tiem – akvedukti.

Akvedukts pār Gāras upi Francijā, netālu no Nimas. 1. gs. p.m.ē.

Akvīnas Toms (Thomas Aquinas; ap 1225 vai 1226 – 1274) – viduslaiku itāļu filozofs un teologs. Dominikāņu mūks. Sholastikas sistematizētājs. Galvenie darbi: “Summa pret pagāniem” (1261 – 1264), “Teoloģijas summa” (1265 – 1273).

Alberti (Alberti), Leons Batista (1404 – 1472) – itāliešu arhitekts. Viens no renesanses aizsācējiem arhitektūrā (baznīca “Santa Maria Novella”, 1470).

Akvīnas Toms

L. B. Alberti. Sv. Andreja baznīca Mantujā. 1470

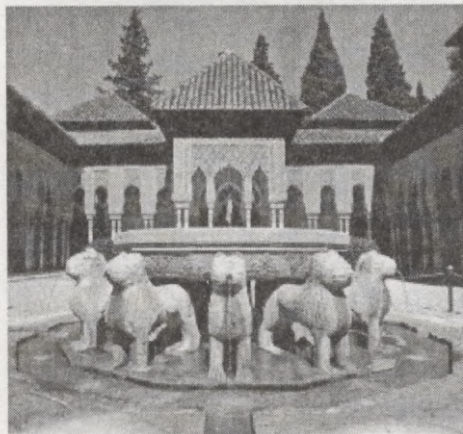
Albertīna (**Albertina**) – viena no lielākajām grafikas krātuvēm pasaulē. Izveidota 1776 Vīnē. Tajā savākti aptuveni 35000 miniatūru un zīmējumu.

Aldaru iela atrodas Vecrīgā (no Smilšu ielas līdz Torņa ielai), šķērso Trokšņu ielu. Garums 120 m. Radusies 13. gs. (ceļš gar *Krievu sētas* austrumu robežu). Senākais nosaukums – Krievu iela (platea Ruthenorum – latīņu val., 1345; Russenstrate – lejasvācu val., 1394 – 1584). Līdz 17. gs. Aldaru iela gāja tikai līdz Trokšņu ielai. 1698, pilsētas nocietinājumu mūri ierīkojot Zviedru vārtus, to savienoja ar Torņa ielu. No 19. gs. ielas nosaukums latv. val. – Brūveru iela. 20. gs. 20. gados to pārdēvēja par Aldaru ielu. Šeit atrodas 15. gs. celtā mūra ēka, kas vienīgā saglabājusies no Krievu sētas (Aldaru iela 11).

alegorija (gr. allēgoria) – abstrakta jēdzienu vai parādības attēlojums, kas balstīts uz līdzības pamata.

Aleksandrijas bibliotēka – antikās pasaules pazīstamākā bibliotēka. Dibināta 3. gs. sāk. p.m.ē. Aleksandrijas muzejā. Tajā bijis 100 – 700 tūkst. sēj. Pilnīgi gāja bojā 8. gs. arābu kundzības laikā.

Alhambra (arābu qal 'atu - I - ĥamrā' – sarkanais cietoksnis) – arābu valdnieku pils ansamblis Spānijā, Granadā; vēlās mauru mākslas piemineklis (13. – 14. gs.).

Alhambra

Alkajs (Alkaios; 7. gs. beigas – 6. gs. 1.puse p.m.ē.) – sengrieķu dzejnieks. Rakstījis himnas dieviem, mīlas dzeju, dzīru dziesmas. Izveidojis īpašu panta formu, t.s. Alkaja strofu.
Alksnis, Ādams (1864 – 1897) – latviešu gleznotājs un grafiķis. Latviešu kultūras darbinieku pulciņa "Rūķis" idejiskais iedvesmotājs. Darbos tiecies pēc Latvijas vēstures un mitoloģijas tēlojumu tautiskas atklāsmes.

Ā. Alksnis. "Uz mežu". Ap 1896

*Dzīvnieku attēli.
Altamira*

Allāhs – dievs islamā. Ticība Allāham ir pirmais un galvenais ticības dogmats islamā.
alla prima (it. – no pirmās reizes) – glezniecības paņēmieni: strādāšana parasti vienā seansā un bez pārgleznojumiem.

Altamira – leduslaikmeta ala Kantabrijas kalnos (Spānijā). Atklāta 1868. Uz sienām un griestiem vēlā paleolīta gleznojumi, kuros attēloti bizoni, brieži, meža cūkas. Gleznojumi sarkanā, brūnā, melnā krāsā.

altāris (lat. altar – ziedoklis) – senajām tautām upurvieta, bet kristīgo baznīcās no 2. gs. – simbolisks ziedoklis (galds), uz kura noliek evaņģēliju, krucifiksu un sakramenta traukus.
Ālto (Aalto), Alvars Hugo Henriks (1898 – 1976) – somu arhitekts. Darbiem raksturīgs brīvs telpisks plānojums, ko nosaka celtnes saikne ar apkārtējo dabu (studentu pilsētiņa Otaniemi, 1949 – 1965).

A. Ālto. Sanatorija Somijā. 1929 – 1933

altruisms (fr. altruisme < lat.) – nesavtīga gādība par citiem, gatavība upurēties citu labā.

alts (it. alto < lat. altus) – zema sieviešu vai bērnu (zēnu) balss; arī stīgu instruments; arī alta taure.

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

Alunāna memoriālais muzejs Jelgavā, Jelgavas Vēstures un mākslas muzeja filiāle (kopš 1978). Izveidots mājā, kur Ā.Alunāns pavadījis mūža pēdējos gadus (1910 – 1912).
Alunāns, Ādolfs (1848 – 1912) – latviešu teātra un dramaturģijas pamatlicējs. 1870 – 1885 – Rīgas Latviešu teātra vadītājs, Jelgavā izveidoja un vadīja Alunāna teātri (1896 – 1904). Pirmās latviešu oriģināllugas autors (“Pašu audzināts”, 1869).

Alunāns, Juris (1832 – 1864) – latviešu dzejnieks un sabiedriska darbinieks. Latviešu mākslas dzejas pamatlicējs. Viens no pirmajiem jaunlatviešiem. Ā.Alunāna tēvabrālis. 1862 kopā ar K.Valdemāru dibinājis “Pēterburgas Avīzes”. Lielākā darbu daļa izdota pēc viņa nāves (“Dziesmiņas”, 1867 – 1869).

Amārna (El Amarna) – ciems Nīlas austrumu krastā. No 1891 arheoloģiskos izrakumus te veikušas angļu un vācu ekspedīcijas. Pilsētas (Ahetatonas) centrā atklāta galvenā pils, bet ziemeļu daļā – valdnieces Nofretetes pils.

“Ehnatons un Nofretete ar saviem bērniem”.
Ap 1345 p.m.ē.

ambrozija (gr. ambrosia) – sengrieķu mitoloģijā aromātisks dievu ēdiens, kas dieviem devis mūžīgu jaunību un nemirstību.

āmen (ebreju āmēn – patiesi, lai notiek tā!) – lūgšanu nobeiguma vārds.

Amenhoteps III – Senās Ēģiptes 18.dinastijas

Ā. Alunāns

O. Skulme.
J. Alunāna portrets

Amfora

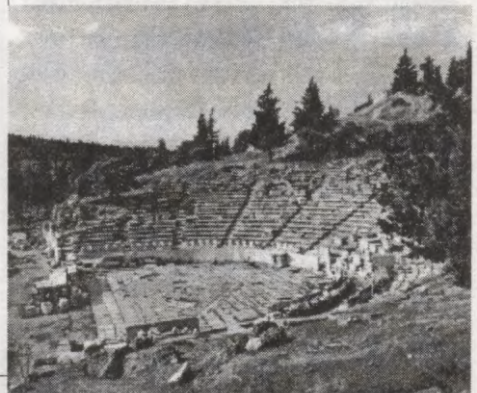
faraons. Valdīja ap 1455 – 1419 p.m.ē. Faraona laikā uzcelts Amona Ra templis Luksorā un t.s. Memnona kolosi.

Amenhoteps IV, Ehnatons – Senās Ēģiptes 18. dinastijas faraons. Valdīja 1419 – ap 1400 p.m.ē. Ieviesa dieva Atona kultu, galvaspilsētu pārcēla uz Ahetatonu, pieņēma vārdu Ehnatons (Atona kalps).

“**Amerikas balss**” (“The Voice of America”) – ASV valdības radiostacija, kas raida ārvalstīm. Dibināta 1942. Raida 38 valodās, kopš 1951 – arī latviešu valodā. Vairāk nekā 100 retranslācijas centru Eiropā, Amerikā, Āzijā.

“**Amerikas Latvietis**” – trimdas latviešu organizāciju laikraksts. Iznāca Bostonā 1940 – 1976.

amfiteātris (gr. amphitheatron) – sengrieķu teātri pakāpienveidīgi puslokā ap skatuvi iekārtotas skatītāju vietas (Dionīsa teātris); Senajā Romā – gladiatoru vai zvēru cīņu vietas (Kolizejs).

Amfiteātris. Dionīsa teātris Atēnās. 5. – 4. gs. p.m.ē.

amfora (lat. amphora < gr. amphoreus) – antīks māla (retāk metāla) trauks ar olveida ķermeni un divām vertikālām osām. Izmantoja vīna un eļļas glabāšanai.

Amjēnas gotiskās arhitektūras pieminekļi – izcili franču gotikas paraugi: Dievmātes ka-

Dievmātes katedrāles galvenais joms Amjēnā

tedrāle (13. – 16. gs.), citadele (16. gs.), sargtornis (15. gs.).

Amons – seno ēģiptiešu dievs, Tēbu aizstāvis.
ampīrs (fr. empire – impērija) – vēlā klasicis-

Ampīrs. Triumfa arka. Š. de Golla laukums Parīzē. 1806 – 1837

A. Amtmanis-Briedītis

Anaksimandrs

ma (ap 1800 – 1830) arhitektūras un lietišķās mākslas stils. Apliecinot Napoleona impērijas varenību, saglabā klasicismam raksturīgo orientāciju uz antīko mākslu (Triumfa arka; Š. de Golla laukums Parīzē, 1806 – 1837).

Amsterdamas Valsts muzejs (Rijksmuseum) – viena no lielākajām holandiešu mākslas darbu krātuvēm. Dibināts 1808. Nozīmīgāko kolekcijas daļu veido holandiešu 17. gs. glezniecība (t.sk. Rembranta darbi).

Amtmanis-Briedītis, Alfreds (īst.v. Alfreds Amtmanis; 1885 – 1966) – latviešu režisors un aktieris. No Latvijas Strādnieku teātra (tagadējā Nacionālā teātra) dibināšanas 1918 līdz mūža beigām (ar dažiem pārtraukumiem) strādājis šajā teātrī (kopš 1949 galv. rež.).

amulets (lat. amuletum) – priekšmets, kam piedēvētas spējas atvairīt ļaunus garus, nelai-
mes, slimības.

Amulets

Anakreonts (Anakreōn; ap 570 – 478 p.m.ē.) – sengrieķu mīlas un dzīru dzejnieks.

Anaksagors (Anaxagorās; ap 500 – 428 p.m.ē.) – sengrieķu filozofs. Pirmais profesionālais filozofs Atēnās. Viens no izcilākajiem antīkajiem natūrfilozofiem.

Anaksimandrs (Anaximandros; ap 610 – 546 p.m.ē.) – sengrieķu filozofs, Milētas skolas materiālists. Sarakstījis pirmo filozofisko darbu Grieķijā “Par dabu” (saglabājušies fragmenti).

Andersens (Andersen), Hanss Kristians (1805 – 1875) – dāņu rakstnieks. Viens no izcilākajiem pasaku autoriem pasaulē. Pirmie

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

trīs krājumi – “Pasakas bērniem” (1835 – 1837).

anfilāde (fr. enfilade) – telpas (arī laukumi), ko savieno virknē arkas, vārti, durvis, kuras izvietotas uz vienas ass cita aiz citas.

anglikānisms – protestantisma paveids Anglijas baznīcā un 14 patstāvīgās Anglikāņu baznīcu savienības baznīcās (Velsā, Skotijā, Īrijā, ASV u.c.). Radās 16. gs. reformācijas laikā Anglijā.

Anglikāņu iela atrodas Vecrīgā no Pils ielas līdz 11. novembra krastmalai. Garums 80 m. Izveidojusies 16. gs. 2. pusē, kad paplašināja pilsētas nocietinājumu sistēmu un cēla jaunus bastionus. Iela sākotnēji tika saukta par Miesnieku Vaļņu ielu, tā veda uz Miesnieku bastionu. 1861 ielu pārdēvēja par Anglikāņu ielu (pēc *Anglikāņu baznīcas*, kas tika uzcelta ielas galā pēc J.D.Felsko projekta neogotiskās formās). 1950 pārdēvēta par Bibliotēkas ielu (šeit atrodas Nacionālās bibliotēkas nodaļas). 1989 iela atkal atguva sākotnējo nosaukumu. **Anmanis, Jānis** (dz. 1943) – latviešu glezno-

J. Anmanis. “Klusā daba ar sienāzi”. 1979

H. K. Andersens

tājs. Izstādēs piedalās kopš 1965. Personālizstādēs Rīgā (1979, 1980, 1984, 1989, 1993), Sofijā (1979), Maskavā (1980), Romā (1984), Norčēpingā (1990). Ilggadējs bērnu tēlotājas mākslas vasaras nometnes “Varavīksne” vadītājs. Mākslas dienu (80. gados) organizētājs un vadītājs. Strādā stāigleznībā ar eļļu, akvareli, temperu, jauktām tehnikām. Tematika ļoti plaša, bet galvenokārt atspoguļo savā daiļradē pasaules kultūras vēstures notikumus. Ilustrējis vairāk nekā 30 grāmatu.

annāles (lat. annales) – svarīgāko notikumu apraksts pa gadiem.

Annas baznīca Liepājā – viens no izcilākajiem arhitektūras pieminekļiem Latvijā (ērģeles, barokāls koka altāris, 1697, koka tēlnieks N.Sēfrenss, jaunākais).

N. Sēfrenss, jaunākais. Annas baznīcas altāris. 1697

Annuss, Augusts (1893 – 1984) – latviešu gleznotājs. LMA pedagogs (1929 – 1940, 1941 – 1944). No 1923 piedalījies Neatkarīgo mākslinieku vienības izstādēs. 1944 emigrēja uz Vāciju. Viens no Latvju mā-

A. Annuss. "Sievietes pie jūras". 1936

slinieku apvienības un latviešu mākslas skolas dibinātājiem. 1949 pārcēlies uz ASV. Mācījis stikla glezniecību Ņujorkas pilsētas koledžā (1953 – 1963). Daiļrades sākumposmā nozīmīgi ir darbi, kas saistīti ar ceļojumiem pa Kurzemi (trīsdalīgā kompozīcija "Lejaskurzemē", 1924). 30. gados gleznojis zvejnieku sievas, zemniekus ikdienas gaitās un atpūtā ("Vecmīlgrāvis", 1932; "Vējā", 1936), radījis izcilus portretus ("Sonāte", 1933; "Mans tēvs", 1935). Trimdas posma glezniecībā daudz simbolu ("Apsnigšana", 1965; "Zīmes sniegā", 1968). Atkārtoti gleznojis tautas nemirstības simbolu – koklētāju. Autors daudzām izcilām altārgleznām: Dalbē (1926), Tērvetē (1934), Jēzus luterāņu baznīcā Rīgā (1938), Filadelfijas latviešu luterāņu baznīcā (1952), amerikāņu draudzes baznīcā Bronksā, Ņujorkā (1953), Bostonas latviešu baznīcā (1970). PBLA Trimdas Tautas balva (1977).

antablements (fr. entablement) – ordena augšējā, horizontālā daļa, ko balsta kolonnas vai pilastri.

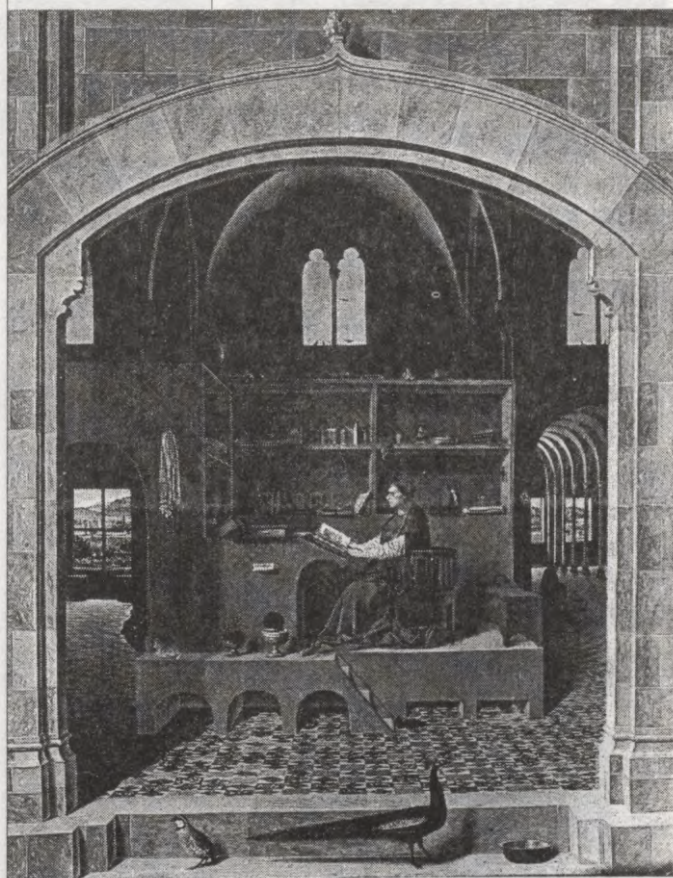
Antejs (Antaios) – sengrieķu mitoloģijā milzis, kas bija neuzvarams, kamēr viņa kājas skāra māti zemi.

Antigone (Antigonē) – sengrieķu mitoloģijā

Tebu valdnieka Edipa un viņa mātes Iokastes meita. Sižetus par Antigoni savos darbos izmantojis Sofokls.

antīks (lat. antiquus – sens) – tāds, kas attiecas uz seno grieķu vai romiešu sabiedrību; arī sens mākslas priekšmets.

Antonello da Mesīna (Antonello da Messina; ap 1430 – 1479) – itāļu agrās renesanses meistars. Lietojis tolaik jauno eļļas glezniecības tehniku ("Svētais Sebastjans", 1476).

Antonello da Mesīna. "Sv. Hieronīms cellē". Ap 1475 – 1476

antresols (fr. entresol) – nama pamatstāvā iebūvēts augšējais pusstāvs vai starp diviem stāviem izbūvēts nepilna augstuma stāvs; arī balkoneida izbūve telpā; arī dzīvokli netālu no griestiem izbūvēts vai novietots plaukts.

Antverpenes Karaliskais tēlotājas mākslas muzejs (Koninklijk Museum voor Schone Kunsten). Muzeja fondu pamatā ir F. van Ertboma kolekcijas (17. gs.) dāvinājums. Nozīmīgākā muzeja fondu daļa – Ticiāna, A. da Mešinas, Ž.Fukē darbi. Muzejā atrodas visplašākā holandiešu un flāmu 17. gs. gleznu kolekcija, arī beļģu un franču 19. – 20. gs. mākslas darbi. **Anubiss** – seno ēģiptiešu dievs. Sākumā nāves, pēc tam mirušo, kapeņu un balzamēšanas dievs. Anubisu attēloja kā šakāli, vilku vai cilvēku ar šakāļa galvu.

apella (gr. apella) – tautas sapulce Spartā. K dziedot balsoja par gerūsijas (vecāko padomes) un eforu (augstāko amatpersonu) lēmumiem.

apgaismība – sabiedriski politiska kustība kapitālisma veidošanās laikmetā. Apgaismības izcilākie pārstāvji par augstāko autoritāti atzina prātu un zinātņi. 18. gs. darbojās ievērojamākie tās pārstāvji: Voltērs, D.Didro, G.E.Lesings, J.G.Herders, B.Franklins, T.Džefersons. Latvijā 18. gs. beigās – 19. gs. sāk. apgaismības idejas izplatīja G.F.Stenders, G.Merķelis, bet 19. gs. vidū – jaunlatvieši, īpaši J.Alunāns, K.Barons, A.Kronvalds, K.Valdemārs, kuri cīnījās par latviešu nacionālās kultūras un izglītības attīstību.

Apinis, Arturs (1904 – 1975) – latviešu gra-

Anubiss

fīķis. Stājgrafikas un grāmatu grafikas meistars. Darbojies oforta, litogrāfijas un zīmējuma tehnikā (“Uz Daugavas”, 1934; “Kurzeme”, 1972). Ilustrējis Raiņa, J. Grotā, R.Kaudzites darbus; zīmējis arī goda rakstus un pastmarkas. **aplikācija** (lat. applicatio – pielikšana) – rotāšanas paņēmiens, kurā pie papīra, auduma vai koka pamatnes piešuj (pielīmē) dekoru no tā paša vai cita materiāla. Senākie aplikācijas paraugi no 3. gs. p.m.ē.; Eiropā izplatījās 12. gs.

Apokalipse (gr. apokalypsis – atklāsme), arī Jāņa Atklāsmes grāmata, Jāņa Parādīšanās grāmata – viena no Bībeles Jaunās Derības grāmatām. Apokalipse praviēto pasaules galu, Kristus atnākšanu, pastaro tiesu un mūžīgu Dieva valstību.

apokrifi (gr. apokryphos – slepens) – agrās kristietības un jūdaisma literatūras sacerējumi, kas nav iekļauti Bībeles kanonā. Vecās Derības apokrifi (Jubileju un Enoka grāmatas, Ādama un Ievas dzīve) sarakstīti galvenokārt 2. – 1. gs. p.m.ē. Jaunās Derības apokrifi (ap 30 evaņģēliju u.c.) sarakstīti 1. – 2. gs. Par apokrifu mēdz dēvēt arī neīstu, viltotu, apšaubāmu sacerējumu.

Apollons (Apollōn) – dievība sengrieķu un romiešu mitoloģijā un reliģijā. Sākumā bija

A. Apinis. Ilustr. J. Grotā Kopotiem rakstiem

“Belvederas Apollons”. Tēlnieks Leohars (?). 4. gs. p.m.ē.

zemes auglības dievs un cilvēku veselības sargātājs, vēlāk – gudrības, mākslas un saules dievs. Apollona kulta centrs bija Delfi.

Apriķu baznīcas iekšskats

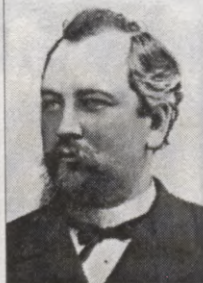
Apriķu baznīca – arhitektūras piemineklis. Baroka stilā celta vienjoma celtne (17. gs.). Greznais interjers veidots divos posmos – 1710 un ap 1740 – 1750.

apriņķa skola – cariskās Krievijas augstākā tipa pamatskola, kurā kopš 1804 dažādu kārtu bērnus gatavoja ģimnāzijai. Sākot ar 1872, apriņķa skolas pakāpeniski pārveidoja par pilsētas skolām. Latvijā darbojās visu novadu pilsētās. Kurzemes un Vidzemes apriņķa skolās mācības notika vācu valodā.

aproce – rokas apakšdelma rota. Akmens laikmetā darināja no mamuta ilkņiem, raga un akmens; metāla laikmetā – no metāla, stikla, dzintara. Lietoja jau senajās civilizācijās. Latvijā aproces tika izplatītas jau akmens (Zvejnieku kapulaukā) un bronzas laikmetā.

Apsīšu Jēkabs (ist.v. Jānis Jaunzemis; 1858 – 1929) – latviešu rakstnieks. Pirmais reālistiskā stāsta meistars latviešu literatūrā (“Bagāti radi”, 1886).

apustulis (gr. apostolos – sūtņis) – klejojošs

Apsīšu Jēkabs

sludinātājs. Bībeles Jaunajā Derībā ir 12 tiešie Kristus mācekļi – Andrejs, Bartolomejs, Filips, Jānis, Jēkabs Alfeja dēls, Jēkabs Cebe-deja dēls, Jūda Iskariots, Matejs, Pēteris, Simanis Zelots, Tadejs, Toms. Baznīcu tradīcijās kristietības izplatīšana saistīta ar 12 apustuļu un Pāvila darbību.

apvidvārds – kādas valodas izloksnē, izlokšņu grupā vai dialektā lietots vārds, kas neietilpst literārajā valodā (*kalva* – sala Kurzemē, *skusts* – lakats Latgalē).

arabeska (fr. arabesque < it. arabesco – arābu) – sarežģīts, stilizēts augu motīvu un ģeometrisku formu ornaments, sevišķi izplatīts islama mākslā; arī viena no klasiskās dejas pamatpozām (dejojotājs vai dejojāja stāv uz vienas kājas, otra celi izstiepta un pacelta atpakaļ); arī neliels, rotaļīgs skaņdarbs.

Arejs, Aress (Arēs) – kara dievs sengrieķu mitoloģijā. Lai arī bija attēlots kā draudzīgs karavīrs, tomēr Areja kulta Senajā Grieķijā bija maz izplatīts.

arēna (lat. arena – smiltis, arēna) – no visām pusēm ierobežots laukums māksliniecisksam priekšnesumam, sacensībām vai vēršu cīņām. Senajā Romā par arēnu dēvēja amfiteātru un cirku ar smiltīm klāto vidusdaļu.

arfa (it. arpa, vācu Harfe) – strinkšķināmais stīgu mūzikas instruments. Plaši izplatīts jau Senajā

Arfas spēlētāja. Senā Ēģipte

Ēģiptē un Mezopotāmijā. Mūsdienī arfai ir 43 – 48 stīgas, kas uzvilktas uz vertikāla trijstūrveida rāmja ar rezonatoru. Pamatnē iekonstruētais pedāļu mehānisms dod iespēju noskaņot arfu jebkurā mažora vai minora tonalitātē.

arheoloģija [gr. *archaios* – sens + .*logija* (gr. *logos* – mācība)] – zinātne, kas, izmantojot arheoloģiskos pieminekļus, pētī sabiedrības seno vēsturi un seno kultūras vēsturi. Arheoloģiskie izrakumi palīdz pētīt laikmetus, par kuriem nav rakstītu ziņu.

arhetips (gr. *archetypon* – pirmveids, paraugs) – ar rekonstrukciju izsecināts kāda valodas elementa hipotētisks agrākais veids.

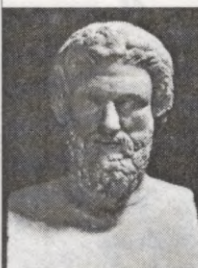
arhibīskaps [arhi.. (gr. *archē* – sākums) + ↑ *bīskaps*] – viens no kristīgo baznīcas augstākajiem amatiem kopš 4. gs. Sākotnēji arhibīskaps bija vecākais bīskaps, no vairākām bīskapijām veidotas baznīcas vadītājs, metropolīts; vēlāk – goda tituls galvenajās bīskapijās.

Arhimēds (Archimēdēs; ap 287 – 212 p.m.ē.) – sengrieķu matemātiķis. Viens no mehānikas zinātnes radītājiem. Daudzas Arhimēda idejas ir turpmāko matemātikas, fizikas, mehānikas atklājumu pamatā.

arhitektūra (lat. *architectura* < gr. *architektonikē*) – mākslas veids, kas rada telpisku vidi cilvēka dzīves procesu norisei. Par arhitektūru dēvē arī celtni un dabas objektu kopumu, kas veido šo vidi un noteiktā vēsturiskā periodā arī arhitektūras stilu. Laika gaitā notiek arhitektūras specializācija nozarēs. Mūsdienās nozīmīgākās arhitektūras nozares ir šādas: civilā arhitektūra, pilsēt būvniecība, ainavu arhitektūra, memoriālā arhitektūra.

ārieši – ciltis un tautas, kas runā indoīraņu valodās. Senajā literatūrā tās sevi dēvēja par pilntiesīgiem cilvēkiem atšķirībā no pakļautajām tautām. Rietumeiropā 19. gs. ar terminu “ārieši” sāka apzīmēt tautas, kas piederēja pie indoeiropiešu valodu kopības.

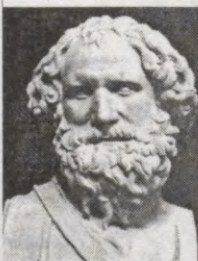
ārija (it. *aria*) – vokāls skaņdarbs solistam ar

Aristofans

Aristotelis

Arhimēds

orķestri. 16. gs. Francijā par āriju dēvēja vienkāršu strofisku dziesmu, no 17. gs. sāk. – melodisku instrumentālu skaņdarbu. 16. – 17. gs., kad radās opera, oratorija, kantāte, ārija kļuva par šo žanru sastāvdaļu.

Aristofans (Aristophanēs; ap 445 – 385 p.m.ē.) – sengrieķu dramaturgs. Komēdijās spēcīga Atēnu demokrātijas krīzes un kara kritika. Aristofanam piedēvē 44 komēdijas, no kurām saglabājušās 11 (“Mākoņi”, 423 p.m.ē., latv. 1960, 1979).

Aristotelis (Aristotelēs; 384 – 322 p.m.ē.) – sengrieķu filozofs. Atzina ārējās pasaules realitāti, bet matērijā saskatīja tikai pasīvo principu, par mūžīgu uzskatot formu. Līdz mūsdienām saglabājušies traktāti par dzīvo un nedzīvo dabu (“Fizika”, “Par dzīvnieku rašanos”), par ētiku (“Eidēma ētika”), par loģiku (“Organons”), par mākslu (“Poētika”, latv. 1924, 1959). Filozofiju dalīja teorētiskajā (esamība, pirmcēloņi, principi), praktiskajā (cilvēka darbība), poētiskajā (daiļrade).

Arka. Vārti Senajā Romā

arka (lat. *arcus*) – lokveida būvkonstrukcija ailu pārsegšanai sienā vai laidumu pārsegšanai starp balstiem (sienām, kolonnām). Ap 3. g. tūkst. p.m.ē. bija sastopama jau šumeru tempļos; plaši to lietoja Senajā Romā.

arkāde (fr. arcade) – pēc formas un lieluma vienādu, uz kolonnām balstītu arku rinda. Parasti norobežo galeriju vai lodžiju.

arkbutāns (fr. arc - boutant) – ārēja pusarka (galvenokārt gotiskajā arhitektūrā), kas uztver celtnes vidusjoma velvju sānspiedienu un pārnes to uz balstiem (kontrforsiem) ēkas ārpusē. **Ārmstrongs** (Armstrong), Lūiss (1900 – 1971) – amerikāņu trompetists un dziedātājs. Viens no pirmajiem ievērojamiem džeza mūziķiem. Radījis savdabīgu trompetes spēles un vokālā izpildījuma stilu. Daudzu blūzu autors. Seksteta “Louis Armstrong All Stars” (1946) organizētājs un vadītājs.

Artemīda (Artemis) – sākumā sengrieķu auglības, medību un mēness dieviete, vēlāk – sieviešu nevainības sargātāja un dzemdētāju aizstāve. Seno romiešu mitoloģijā atbilst *Diāna*.

Artmane, Vija (īst. v. Alīda Artmane; dz. 1929) – latviešu aktrise. Dailes teātra (1949 – 1998), Rīgas Jaunā teātra aktrise (1998). Izcilākās lomas: Lelde, Laimdota, Ārija (Raiņa “Spēlēju, dancoju”, 1956, “Uguns un nakts”, 1965, “Indulis un Ārija”, 1971), Mirdza (Aspazijas “Vaidelote”, 1958), Džuljeta, Ofēlija (V. Šekspīra “Romeo un Džuljeta”, 1953, “Hamlets”, 1959), Nastasja Filīpovna (F. Dostojevska “Idiots”, 1969), Ieva (R. Blaumaņa “Indrāni”, 1970), Monahova (M. Gorkija “Barbari”, 1974), Arkadina (A. Čehova “Kaija”, 1976), Elizabete (F. Bruknera “Elizabete, Anglijas karaliene”, 1980),

V. Artmane Kristīnes lomā filmā “Purva bridējs”

L. Ārmstrongs

A. Artums. “Stacija”. 1936

Ārzemju mākslas muzejs. Lielākā ārzemju

Ārzemju mākslas muzejs

mākslas darbu kolekcija Latvijā. Atrodas Rīgā, Pils lauk. 3. Mākslas darbu krātuve veidojusies kopš 1773 no N.Himzeļa, D.de Robiāni, F.Brederlo kolekcijām. Mākslas darbu skaits – apmēram 16 tūkst. 500 vienību. **Asīzes Francisks** ↑ *Francisks Asīzietis*.

askētisms (gr. askētēs – neskarts) – atteikšanās no dzīves labumiem, lai sasniegtu kādu morāles vai reliģisku ideālu; arī tikumības norma, prasme ierobežot sevi. Reliģiskais askētisms saistās ar vienuļnieka dzīvi un garīgu saskarsmi ar Dievu, bet pasaulīgais – ar pārmērīgu taupīgumu.

Aspasija, Aspazija (gr. Aspasia; ap 470 p.m.ē. – m. g.nez.) – viena no ievērojamākajām sievietēm Senajās Atēnās, Perikla sieva. Izglītotās un skaistās Aspasijas mājās pulcējās mākslinieki, filozofi un rakstnieki. Aspazija tika apvainota netiklībā, bet attaisnota.

Aspazija (īst.v. Elza Pliekšāne, dz. Rozenberga; 1865 – 1943) – latviešu dzejniece un dramaturģe. Dzejnieka Raiņa dzīvesbiedre. Spilgta romantisma dzejniece (“Sarkanās puķes”, 1897) un dramaturģe (“Vaidelote”, 1894).

Aspazijas bulvāris atrodas Rīgas centrā (no 13.janvāra ielas līdz Brīvības bulvārim). Garums 960 m. Bulvāris radies, apvienojot divus bulvārus, kas izveidoti 1858 pilsētas vaļņu nojaukšanas laikā. Pirmais nosaukums – Teātra bulvāris, kuru 1920 pārdēvēja par Aspazijas bulvāri. Kādreizējā Pankūku bastiona vietā atradās pirmā nozīmīgākā bulvāru rajona sabiedriskā ēka – Pirmais Rīgas pilsētas (vācu) teātris, tagadējā Nacionālā opera, kuru 1860 – 1863 projektēja arhitekts L.Bonštets.

ateisms (fr. athéisme < gr. atheos – tāds, kas noliedz Dievu) – filozofiska uzskatu sistēma, kas noliedz Dievu, ticību pārdabiskiem spēkiem un jebkuru reliģiju.

Atēna (Athēnā) – kara, uzvaras, gudrības,

Atēna

Aspazija

zināšanu, mākslas un amatniecības dieviete sengrieķu mitoloģijā. Atēnu aizstāve. Seno romiešu mitoloģijā atbilst *Minerva*.

Atēnas, Senās, (Athēnai) – pilsētvalsts Senajā Grieķijā. Atēnu kultūras uzplaukuma laiks saistīts ar 5. gs. 2. pusi p.m.ē. (t.s. Perikla zelta laikmets), kad tika pabeigta Akropoles ansambļa veidošana.

atlants (pēc grieķu mītu milža Atlanta vārda) – sistematizēts karšu krājums vai kādas zinātnes nozares attēlu krājums. Arhitektūrā par atlantu dēvē portika, balkona balstu atlētiskas vīriešu figūras veidā.

Atlants (Atlas, Atlantos) – milzis jeb titāns sengrieķu mitoloģijā. Piedalījies titānu cīņā pret Olimpa dieviem, par ko sekoja Zeva sods – turēt uz pleciem debesjumu.

atmans (sanskrit. – dvēsele) – indiešu filozofijā dievišķā pasaules gara brahmana izpausme cilvēkā.

atmiņa – psihiska izziņas sistēma, kas nodrošina informācijas iegaumēšanu, saglabāšanu, atveidošanu un aizmiršanu. Viens no cilvēka personības, viņa “es” nepārtrauktas eksistences nosacījumiem.

Atons – saules dievs seno ēģiptiešu mitoloģijā. Parasti attēlots kā saules disks ar cilvēka plaukstām staru galos. 14. gs. p.m.ē. faraons Amenhoteps IV (Ehnatons) pasludināja Atonu par vienīgo Ēģiptes dievu.

atskaņu hronikas, Livonijas, – pantos sarakstīti Baltijas vēstures avoti. Vecākā vēltita zemgaļu brīvības cīņām (autors nezināms, sarakstīta vidusaugšvācu val.). Jaunākā vēsti par 1343. g. igauņu zemnieku karu (autors – B.Honeke). Abas ir t.s. ordeņa brāļu galda literatūra – domātas priekšā lasīšanai ēdienreizēs.

aube – precētas sievas galvassega. Izplatīta gandrīz visā Eiropā. Latvijā darināja no linu, kokvilnas vai zīda auduma, bet kopš 19. gs. 2. puses – arī no mežģīnēm un tilla.

Audēju iela atrodas Vecrīgā (no Mārstaļu ielas

lidz Aspazijas bulvārim). Garums 240 m. Pirmoreiz dokumentos minēta 1392, iela šaipus Bebru vārtiem (platea ante beverportam – latīņu val.; de beverportenstrate – lejasvācu val.), kas atradās tagadējās Audēju ielas galā pie Kalēju ielas. 15. –16. gs. ielu sauca par Bebru ielu. 19. gs. izrunas dēļ pārdēvēja par Vēveru ielu, pēc tam – par Audēju ielu. Šeit saglabājusies 17. – 19. gs. apbūve.

Augstā dziesma ↑ *Dziesmu dziesma*.

Augustīns (Augustinus), Aurēlijs (354 – 430) – kristiešu teologs un filozofs. Centās pielāgot neoplatonismu kristietības vajadzībām. Uzskatīja, ka bez ticības nav zināšanu un patiesības. Augustīna uzskati ir viens no agrīnās sholastikas avotiem.

Augusta statuja no Primaportas. 1. gs.

Augusts (Augustus), Gajs Jūlijs Cēzars Oktaviāns (63 p.m.ē. – 14 m.ē.) – Romas impēriators (no 27 p.m.ē.). Augusta valdīšanas laikā tika izvērstā celtniecība, uzplauka literatūras “zelta laikmets”.

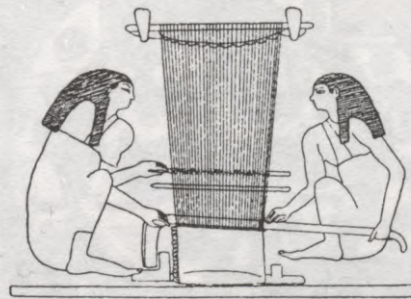
Auseklis

Aurora (Aurora) seno romiešu mitoloģijā – rītausmas dieviete, no kuras asarām cēlusies rīta rasa.

Auseklis (īst.v. Miķelis Krogzemis, arī Krogzemju Mikus; 1850 – 1879) – latviešu dzejnieks. Izcils tautiskā romantisma pārstāvis latviešu literatūrā (krāj. “Dzeijas”, 1873).

“**Austrums**” – zinātnisks un literārs mēnešraksts. Iznāca Maskavā 1885 – 1906. Pirmais latviešu literāri sabiedriskais izdevums, kas izveidoja mēnešraksta tipu. J.Velmes vadībā iespieda latviešu rakstnieku reālistiskos darbus. 1902 – 1904 to izdeva J.Ozols un rediģēja T.Zeiferts, bet 1904 – 1906 iznāca A.Niedras vadībā.

aušana – audumu izgatavošana aužamajās stellēs. Plaši izplatījās jau 5. – 6. g. tūkst. p.m.ē. Pirmās vertikālās roku stelles vēlāk nomainīja horizontālās stelles. Latvijā aušana bija plaši izplatīta zemnieku mājās, kur izgatavoja vienkāršus un sarežģītu rakstu audumus, kā arī jostas un prievītes.

Senās Ēģiptes aužamais stāvs

autortiesības – tiesību normu kopums, kas regulē attiecības starp zinātniska, literāra vai mākslas darba autoru un citu personu vai organizāciju par darba radīšanu un izmantošanu.

autortiesību aizsardzības konvencijas, starptautiskās, – vairāku valstu vienošanās par savstarpēju autortiesību aizsardzību. Bernes konvencija par literatūras un mākslas darbu

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

aizsardzību (1886) un Ženēvā noslēgtā
Vispasaules (Universālā) konvencija par
autortiesībām (1952) ir spēkā vēl tagad. Val-
stis, kuras pievienojušās Vispasaules konven-
cijai, aizsargā darbus neatkarīgi no autora pil-
sonības, ja šie darbi pirmoreiz publicēti Vis-
pasaules konvencijas dalībnieces teritorijā.
Saskaņā ar konvenciju darbs tiek aizsargāts,
ja uz visiem tā eksemplāriem ir autortiesību
zīme – © ar norādījumu, kam pieder autor-
tiesības un kad šis darbs pirmoreiz publicēts.
“**Ave Sol**” – Rīgas kamerkoris. Dibināts 1969.
Mākslinieciskais vadītājs un diriģents I.Ko-
kars. Daudzu starptautisku kora konkursu

(Areco, 1974; Japāna, 1978) laureāts. Kopš
90. gadu sāk. piedalījies konkursos Bulgārijā,
Ungārijā, Itālijā, Francijā, Austrijā. 90. gadu
2. pusē galvenokārt strādā, ierakstot kompakt-
diskus (“Latviešu dziesmu svētku antoloģija”,
“Līgo dziesmas”). Koris koncertē arī kora
mūzikas festivālos (1996 Singapūras Lielais
mūzikas festivāls, koncertu sērija Norvēģijā).
Avesta (persiešu apastāk – pamattekst) – zo-
roastrisma Svēto rakstu krājums. Radusies 9. –
3. gs. p.m.ē. Saglabājušās tikai *lūgsnas* aves-
tas valodā un *Zendavesta* – komentārs sen-
persiešu valodā. Avesta ir nozīmīgs Seno Aus-
trumu kultūras vēstures avots.

Bābele ↑ *Babilona*.

Babilona (akadiešu Bābilu – dieva vārti) – sena pilsēta Divupes ziemeļos, Eifratas krastos. No 19. gs. p.m.ē Babilonijas valsts galvaspilsēta, 6. – 5. gs. p.m.ē. Jaunbabilonijas galvaspilsēta. Valdnieka Hammurapi laikā lielākais saimnieciskais, politiskais un kultūras centrs Priekšāzijā. Jaunbabilonijas valdnieka Nebukadnecara laikā tika celtas grandiozas pils un nocietinājumi. Arheoloģiskie izrakumi no 1898.

Bahs (Bach), Johans Sebastiāns (1685 – 1750) – vācu komponists, ērģelnieks. Darbiem raksturīgas barokālas iezīmes. Daiļradē visaugstāko pakāpi sasniegusi polifonija. Pirmais rakstījis koncertskaņdarbus klavesīnam. Darbi: oratorijas (“Jāņa pasija”, 1723; “Magnificat”, 1723), mesas (“Augstā mesa”, 1733) u.c.

Bairons (Byron), Džordžs Gordons (1788 – 1824) – angļu dzejnieks. Devis romantiskajai literatūrai jaunu varoni – vientuļu, dzīvē vilušos cilvēku. Darbi: dramatiskā poēma “Manfrēds” (1817), “Dantes pravietojums” (1819), traģēdija “Marīno Faljēro, Venēcijas dodžs” (1821), poēma “Dons Žuans” (1819 – 1823, nepabeigta).

balāde (fr. ballade) – sižetisks, liroepisks literatūras darbs, kurā attēlots ārkārtējs, varonīgs notikums. Sākotnēji Francijā tā bija tautas deju dziesma, bet Anglijā un Skotijā – drūms dzejolis ar noslēpumainu saturu. Balādes rakstījuši V.Skots, J.V.Gēte, F.Šillers, Latvijā – Auseklis, A.Pumpurs. Par balādi dēvē arī vokālu vai instrumentālu skaņdarbu ar traģisku raksturu (M.Musorgskis, F.Šūberts, F.Šopens).

baldahīns (it. baldacchino) – greznas audekla jumts. Novietots uz vertikālām kārtīm vai stabiem virs torņa, altāra (ciborija), gultas. Arhitektūrā par baldahīnu sauc dekoratīvu akmeni, koka vai metāla pārsegumu, kas balstās uz nelielām kolonnām.

B

J. S. Bahs

Dž. G. Bairons

balets (fr. ballet, it. balletto < lat.) – skatuves mākslas veids, kurā saturs tiek izteikts dejiski muzikālos tēlos. Eiropā balets radās renesanses laikmetā. Baleta izrādi veido scenārists jeb libretists, baletmeistars, scenogrāfs, dejtāji. 20. gs. par baletu sauc arī Āzijas un Āfrikas dejas izrādes.

Baltais nams (White House) – ASV prezidenta rezidence un kanceleja Vašingtonā (kopš 1800). Celts klasicisma stilā (1792 – 1829, arhitekts Dž.Hobans).

“Baltars” (lat. ars Baltica – Baltijas māksla) – porcelāna apgleznošanas darbnīca Rīgā (1925 – 1928). Tās izveidotāji bija R.Suta, A.Beļcova-Suta, S.Vidbergs, tehnikais vadītājs D.Abrosimovs. “Baltara” darbnīcā porcelāna virsglazūras tehnikā tika apgleznoti šķīvji, vāzes, servīzes. Kompozīcijās dominēja dekoratīvi stilizēts tautas dzīves atveidojums.

R. Suta. Šķivis. “Kāzas”. 1928

baltās vārsmas – neatskaņotas dzejas rindas. Tām raksturīgs noteiktu pantu trūkums, brīvs strofu kārtojums (Raiņa “Ave sol!”). Baltās vārsmas daudz izmantotas dzejā rakstītajās lugās (V.Šekspīra, A.Puškina, Raiņa darbi).

balti – indoeiropiešu tautu grupa (latvieši,

lietuvieši; senatnē arī senprūši, jātvingi, žemaiši, kurši, zemgaļi, sēļi, latgaļi, galindi). Runā baltu valodās. 1. g. tūkst. p.m.ē. baltu ciltis aizņēma plašu teritoriju no Baltijas jūras līdz Dņepras, Okas, Volgas baseinu augšdaļām. Ap 1. un 2. g. tūkst. miju austrumbalti saplūda ar austrumslāviem. Vācu feodāļu agresija (no 13. gs.) iznīcināja senprūšus, jātvingus. Žemaiši, kurši, zemgaļi, sēļi izveidoja lietuviešu un latviešu etnosu.

“Baltica” – folkloras asociācija. Dibināta 1989 Rīgā. Asociācijā ietilpst Latvijas, Lietuvas, Igaunijas folkloras biedrības; tās uzdevums – sadarbojoties ar Starptautiskās folkloras un tautas mākslas festivālu organizācijas padomi (CIOFF), sekmēt etniskās kultūras atdzimšanu. Prezidente – I.Rītele (Igaunija).

“Baltica”. V. Kupra foto

Baltie krusti (arī Golgatas kapi) – apbedījumu kopa Meža kapos, Jēkaba draudzes sektorā. 1941. gada jūlijā tur apbedīti staļiniskā terora upuri. 1944. gada maijā tur pārāpbedīja arī Stopiņu mežā (pie Ulbrokas) atrastos 23 terora upurus. Pavisam šeit apbedīti 144 nogalinātie. Pie katras kopiņas tika uzstādīts balts koka krusts (no tiem cēlies arī apbedījuma vietas nosaukums), kā arī kopējs liels krusts. 1969. g. krusti tika iznīcināti. Saglabājušās apmēram 10 staļiniskā terora upuru kapa vietas. 1990 lielais krusts atjaunots.

Baltijas skolotāju seminārs – pirmā valsts pedagoģijas mācību iestāde Latvijā. Dibināta 1870, darbojās Rīgā (1870 – 1885), Kuldīgā (1886 – 1915), Čistopolē (1915 – 1919). Gattavoja pareizticīgo draudzes skolotājus, vēlāk lauku tautskolu un pilsētu elementārskolu skolotājus.

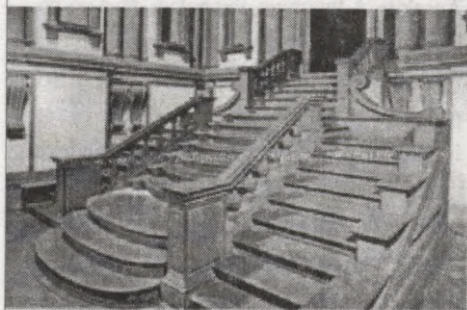
Baltijas studiju centrs, Stokholmas universitātes. Dibināts 1980. Galvenie virzieni – valodniecība un vēsture.

Baltijas studiju veicināšanas apvienība (Association for the Advancement of Baltic Studies, AABS) – starptautiska zinātniska organizācija Baltijas tautu un valstu problēmu pētīšanai. Dibināta 1968 Mēriļendas universitātē (ASV).

“Baltistica” – starptautisks turpinājumi izdevums valodniecībā. Iznāk kopš 1965 Viļņā (2 laidieni gadā).

baltistika – zinātņu komplekss, kurā ietilpst baltu valodniecība, literatūrzinātne, folkloristika, mitoloģija, arheoloģija, etnogrāfija un vēsture. Šaurākā nozīmē – baltu filoloģija (baltu valodu, literatūras, folkloras zinātne). **baltu valodas** – indoeiropiešu valodu saimes grupa. Izšķir austrumbaltu valodas: latviešu valoda (līdz ar zemgaļu un sēļu valodu), kuršu valoda, leišu jeb lietuviešu valoda; rietumbaltu valodas: prūšu, jātvingu, galindu valoda. Dzīvas ir latviešu un lietuviešu valodas.

balustrāde (fr. balustrade) – margu veids: ar plāksni vai šķērsskoku savienota koka, akmens

Balustrāde

vai metāla stabiņu – balustru rinda. Balustrādi izmanto par parapetu (kāpnēm, balkonam, galerijai, tiltam, jumtam) un par ēkas dzegas dekoru. Viduslaiku un baroka arhitektūrā balustru vietā sastopamas arī ažiūras plāksnes.

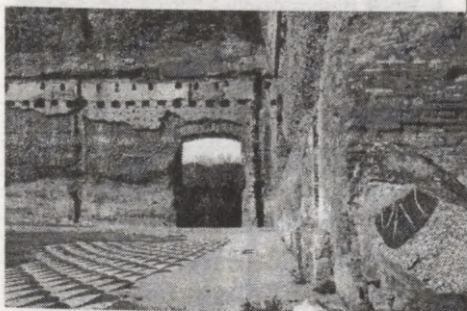
Balzaks (Balzac), Onorē de (1799 – 1850) – franču rakstnieks. Galvenais darbs – eņopeja “Cilvēciskā komēdija”, kurā apvienoti 90 romāni, ko saista kopīga iecere un daudzi kopīgi personāži un kas veido 1816. – 1848. gada franču sabiedrības reālu ainu (latv. Kopotie raksti 12 sēj. iznākuši 1979 – 1985).

balzamēšana – liķa apstrāde ar vielām, kas novērš audu sairšanu, kuru izraisa mikroorganismi un audu fermenti. Balzamēšanu izmanto tiesu medicīnā, mācību līdzekļu izgatavošanā, arī mirušo saglabāšanai mautzolejos.

Baļuna, Vera (1904 – 1978) – latviešu režisore. Darbu sākusī 1924. Drāmas teātra režisore (1944 – 1956), Rīgas Krievu drāmas teātra galvenā režisore (1956 – 1959). Iestudējusi krievu klasiku (A.Ostrovskā “Vilki un avis”), mūsdienu dramaturģiju (“Mans nabaga Marats”). Sarakstījusi memuāru grāmatu “Kur palika dienas” (1974).

baptisms (gr. baptizein – gremdēt ūdenī; kristīt) – protestantisma konfesija. Radās 17. gs. sāk. Eiropā. Baptisti vienkāršo baznīcas kultu un organizāciju. Visvairāk baptistu ir ASV. Latvijā baptistu izplatība ir neliela, bet aktīva.

baptistērijs (gr. baptistērion – kristījamais

Baptistērijs

O. de Balzaks

F. Bārda

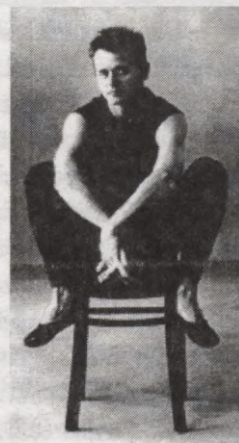
trauks) – siltā ūdens baseins sengrieķu pirtis; Senajā Romā – telpa peldēšanai; agrīnajā kristietībā – vieta, vēlāk speciāla telpa kristīšanai. No 3. gs. arī celtne pie baznīcas, parasti centriska, ar kupola segumu. Nozīmīgākie paraugi Ravennā, Pizā, Florencē, Parmā.

Barbizonas skola – franču ainavu gleznotāju grupa (T.Ruso, Ž.Diprē, N.V. Diass, Š.F.Dobiņi), kas 19. gs. 30. – 60. gados darbojās Barbizonas ciemā netālu no Parīzes.

Bārda, Frīcis (1880 – 1919) – latviešu dzejnieks. Viens no savdabīgākajiem latviešu romantiķiem (“Zemes dēls”, 1911; “Dziesmas un lūgšanas Dzīvības Kokam”, 1922). Izstrādājis savu romantisma teoriju darbā “Romantisms kā mākslas un pasaules uzskata centrālproblēma” (1909).

bardi (ķeltu bard) – seno ķeltu cilšu dzejminieki, kas apdziedāja dievus un varoņus. Romiešu rakstnieki pieminējuši bardus jau 2. g.tūkst. p.m.ē. Viduslaikos Velsā, Skotijā, Īrijā nodibinājās bardu ordeņi, kuru locekļiem bija mantojamas tiesības un privilēģijas. Bardi bija klejojoši dzejnieki vai dzīvoja augstmaņu un karaļu galmos.

Barišņikovs, Mihails (dz. 1948) – baletdejojātājs un baletmeistars. Mācījies Rīgas horeogrāfijas vidusskolā. Ļeņingradas Operas un baleta teātra

M. Barišņikovs

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z
solists (1968 – 1974). Kopš 1974 dzīvo ASV. Kopš 1982 – amerikāņu baleta māksliniecisks vadītājs.

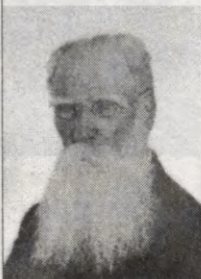
baritons (it. baritono) – vidēja augstuma vīriešu balss; arī baritona viola, izplatīta 18. gs. Vācijā; arī baritona rags – ovālas formas metāla pūšamais mūzikas instruments.

barkarola (it. barcarola) – Venēcijas gondoljēru dziesma; arī līgani plūstoša rakstura vokāls vai instrumentāls skaņdarbs. Barkarolas komponējis P.Čaikovskis, F.Mendelsons-Bartoldi, Ž.Ofenbahs, F.Šopens.

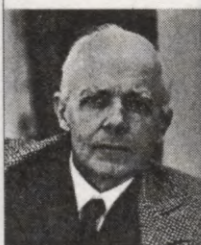
baroks (it. barocco – samākslots, neparasts) – valdošais stils Eiropas un Latīņamerikas mākslā 16. gs. beigās – 18. gs. vidū. Radās Itālijā pēc renesanses un manierisma, uzplauka absolūtisma apstākļos. Barokam *arhitektūrā, tēlotārajā mākslā un dekoratīvi lietišķajā mākslā* raksturīgs kompozīcijas telpiskums un dinamika, formu plastiskums un gleznieciskums, liektu līniju ritmi, dekoratīvā bagātība, antīkās mākslas tradīciju brīvs lietojums, tendence organiski saistīt atsevišķus mākslas veidus, radīt ansambļus. Ievērojamākie pārstāvji: Dž.L.Bernīni, F.Borromīni, Dž.B.Tjepolo Itālijā, P.P.Rubenss, A. van Deiks, J.Jordāns Flandrijā, Š.Lebrēns Francijā. Nozīmīgākās parādības Latvijā – Sēfrensu darbnīcas baznīcu iekārtu kokgriezumi, arhitekta B.F.Rastrelli projektētās Jelgavas un Rundāles pils. *Literatūrā* baroks Rietumeiropā izpaudās 16. – 17. gs. (dzīves traģiskas apziņa mijās ar utopiskām nākotnes ilūzijām). Raksturīga iezīme formā – metaforu, simbolu, alegoriju, hiperbolu pārblīvība. Ievērojamākie pārstāvji: P.Kalderons de la Barka Spānijā, T.Taso Itālijā, T.Obiņē Francijā. *Mūzikā* baroka stila laikā radās jauni mūzikas žanri (opera, oratorija, kantāte, svīta), izveidojās mažora – minora skaņkārtu sistēma. Ievērojamākie pārstāvji: J.S.Bahs, G.F.Hendelis, H.Šīcs Vācijā, K.Monteverdi, A.Skarlati un D.Skarlati, A.Vivaldi Itālijā.

Baroks. F. Borromīni. Santanžēzes baznīca Navona laukumā Romā. 1652 – 1657

K. Barons

B. Bartoks

Barons, Krišjānis (1835 – 1923) – latviešu folklorists, rakstnieks. Viens no ievērojamākajiem jaunlatviešu darbiniekiem. 1878 pārņēma no F.Brīvzemnieka latviešu tautasdziesmu vākšanu un kārtošanu, ko turpināja līdz mūža beigām. Galvenais ieguldījums latviešu kultūrā – akadēmiskais tautasdziesmu izdevums “Latvju dainas” (1894 – 1915) sešos sējumos. K.Barona memoriālais dzīvoklis (Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzeja filiāle) dibināts 1983, iekārtots K.Barona ielā 3 – 5, kur K.Barons dzīvojis mūža pēdējos gadus (1919 – 1923).

Bartoks (Bartók), Bēla (1881 – 1945) – ungāru komponists, pianists, mūziķis, folklorists. Daiļradē ungāru mūzikas folkloras visnenākos slāņus sintezējis ar 20. gs. mūzikas valodas elementiem (opera “Hercoga Zilbārža pils”, 1911). **Bartolommeo** (Bartolommeo), Fra (īst. v. Bartolommeo della Porta; 1472 vai 1475 – 1517) – itāļu dižrenesanses Florences skolas

F. Bartolommeo. "Kristus ar svētajiem". 1516

gleznotājs. Svinīgajās, skaidrajās kompozīcijās izteikts laikmeta harmoniskais ideāls ("Kristus apraudāšana", ap 1516).

Barts (Barth), Karls (1886–1968) – šveiciešu teologs, filozofs. Viens no dialektiskās teoloģijas izveidotājiem. Ievērojams ekumenisma kustības dalībnieks.

Basteja bulvāris izveidots 1858 pilsētas vaļņu nojaukšanas laikā. 1861 ieguvis nosaukumu. 1929 pārdēvēts par Zigfrīda Meierovica bulvāri. 1941 nosaukts par Padomju bulvāri. Savu sākotnējo nosaukumu atguvis 1990.

batālais žanrs (fr. bataille – kauja) – tēlotājas mākslas žanrs, kas veltīts kara tematikai. Patstāvīga žanra nozīmi ieguva 16. – 17. gs.

batika (malajiešu ambatik – rakstīt, zīmēt) – audumu krāsošanas tehnika; šajā tehnikā rotāts audums. Ar zīmuli vai ogli uz auduma uzzīmēto rakstu iekļāj ar izkausētu vasku (karstā batika) vai gumijas līmi (aukstā batika). Audumu iegremdējot krāsu šķīdumā, nokrāsojas ar sedzvielu nenoklātās vietas.

"Bauhaus"
emblēma. 1922

"Bauhaus" – augstākā celtniecības un mākslinieciskās noformēšanas skola. 1919 dibināta Veimārā (Vācija). 1925 pārcelta uz Dessavu. 1933 fašisti skolu slēdza. Skolas izcilākie pārstāvji V.Gropiuss, L.Miss van der Roe sekmēja funkcionālisma nostiprināšanos arhitektūrā un mākslinieciskā vidē.

A. Baumanis. "Likteņa zirgs". 1887

Baumanis, Arturs (1866 – 1904) – latviešu gleznotājs, zīmētājs. Arhitekta J.F.Baumaņa dēls. Pārsvārā gleznās ("Likteņa zirgs", 1887) un ilustrācijās pseidotautiskā romantisma iezīmes.

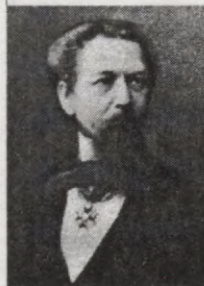
Baumanis, Jānis Frīdrihs (1834 – 1891) – pirmais akadēmiski izglītotais latviešu arhitekts. 19. gs. 70. – 80. gados piedalījies Rīgas ielu ansambļu veidošanā. Projektējis tagadējo Saeimas namu (1863 – 1867), Latvijas Mūzikas akadēmijas (1873 – 1875) un Latvijas Republikas Augstākās tiesas ēku (1889).

Baumaņu Kārlis (1835 – 1905) – latviešu komponists. Aktīvs jaunlatviešu kustības dalībnieks. Komponējis Latvijas himnu "Dievs, svētī Latviju" (1873). Pirmo latviešu kora un solo dziesmu autors.

Baumgartens (Baumgarten), Aleksandrs Gotlībs (1714 – 1762) – vācu filozofs. Filozofiju nostatīja pretī teoloģijai. Filozofiju

K. Barts

Baumaņu Kārlis

iedalīja loģikā, ētikā un estētikā. Selmējis filozofijas terminoloģijas izveidi. Pirmais lietojis terminu "estētika" ("Estētika", 1750 – 1758).

Bauskas pils – vēstures, arheoloģijas un arhitektūras piemineklis. Atrodas pie Mūsas un Mēmeles satekas. Arheoloģiskajos izrakumos atklāti 2 apdzīvotības posmi: agro metālu perioda nocietināta apmetne un Livonijas ordeņa pils. Kopš 1969 notiek pils restaurācija.

Bauskas pils

Baušķenieks, Auseklis (dz. 1910) – latviešu gleznotājs. Glezno sadzīves žanra kompozīcijas, saasināti ievijot groteskas un satīras elementus ("Saknes", 1982; "Idille", 1985).

A. Baušķenieks. "Radošā darbā". 1983

Bautss (Bouts), Dirks (ap 1414 – 1475) – nīderlandiešu gleznotājs. Gleznojis portretus, ainavas, žanra darbus, izmantojot gotiski nosacītas formas. ("Svētais vakarēdiens", 1467; "Otona III taisnā tiesa", pirms 1468.)

D. Bautss. "Svētais vakarēdiens". 1467

bazilika (lat. basilica < gr. basilikē) – celtnes tips: taisnstūra ēka, kas iekštelpā gareniski sadalīta ar stabu vai kolonnu rindām trīs vai vairākos jomos. Vidusjoms, kas beidzas ar apšīdu, ir platāks un augstāks par sānjomiem. Šādu celtni pazina jau antīkajā pasaulē, 4. gs. tā kļuva par agrīno kristiešu dievnamu pamattipu. Ievērojamākās bazilikas atrodas Romā, Rovennā, Asīzē.

Bazilika

baznīca (senkr. БОЖНИЦА – dievnam) – vienas konfesijas ticīgo organizācija ar noteiktu

dogmatiku, kultu un organizatorisko struktūru; arī kulta celtne kristīgo konfesiju dievkalpojumiem.

baznīcas grāmatas – baznīcu draudžu kristīto, iesvētīto, laulāto, dievgaldnieku un mirušo saraksti. Pirmās baznīcas grāmatas katoļu draudzēs sastādītas 12. gs. Latvijā vecākās baznīcas grāmatas ir Rīgas Jēkaba katoļu draudzes locekļu saraksti (1582 – 1621).

baznīcas ūnija (lat. unio) – katolicisma un pareizticīgo baznīcas dogmatisks apvienojums, kur saglabāts pareizticīgo baznīcas kults un rituāls. 1439 baznīcas ūnija pakļāva pareizticību Romas pāvesta virsvarai, taču drīz Krievija un Bizantija atteicās. 1946 Uniātu baznīcas koncils atcēla Brestas ūniju.

Baznīcas virsvalde – Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas augstākās garīgās iestādes – Ģenerālās sinodes izpildorgāns (1922 – 1968). Izveidota Kurzemes un Vidzemes konsistoriju vietā. To ievēlēja draudžu pārstāvju sinode, vadīja arhibīskaps. Kopš 1968 evaņģēliski luterisko baznīcu Latvijā vada Konsistorija.

Bēkons (Bacon), Frānsiss (1561 – 1626) – angļu filozofs. Jauno laiku materiālisma, empīriskās izziņas metodes veidotājs. Aizsācis veidot zinātņu klasifikāciju pēc cilvēka spējām (atmiņa – vēsture, iztēle – dzeja, prāts – filozofija). Filozofiskajā darbā “Jaunais organs” (1620) aicināja nebalstīties uz autoritātēm, bet vākt datus eksperimenta ceļā un apstrādāt tos ar prāta palīdzību. Pietiekami nenovērtēja abstraktās domāšanas lomu izziņā. F.Bēkona darbībai bija liela ietekme uz turpmāko filozofijas attīstību.

beletāža (fr. bel-étage) – dzīvojamās mājas galvenais, parasti 2. stāvs, kurā izvietotas reprezentācijas telpas. Teātros par beletāžu dēvē skatītāju zāles pirmo balkonu virs partera.

beletristika (fr. belles-lettres) – prozas daiļdarbu apzīmējums. 20. gs. par beletristiku dē-

vē arī izklaidējoša rakstura literatūru.

belkants (it. bel canto) – vokālā izpildījuma stils. Radies 17. gs. Itālijā. Belkantu raksturo skaistas, dziedošas skaņas veidojums, melodisks plūdums, arī izpildījuma maksimāla precizitāte.

Dž. Bellīni. “Lūgšana dārzā”. 1465 – 1470

Bellīni (Bellini), Džovanni (ap 1430 – 1516) – itāļu gleznotājs. Dzimis mākslinieku ģimenē, kas aizsākusi renesanses mākslas attīstību Venēcijā. Gleznojis portretus (dodža Leonardo Loredana portrets, ap 1502), arī reliģiskas un mitoloģiskas kompozīcijas. Glezniecībā risinātas apgaismojuma, gaisa vides un kolorīta problēmas.

Belmane, Ausma (1925 – 1989) – latviešu mākslas zinātniece. Plaši popularizējusi tēlotāja mākslu, īpaši pievērsusies pasaules kultūras un seno posmu mākslinieku daiļrades analīzei (“No Leonardo līdz Pikaso”, 1990).

Belševica, Vizma (īst. v. Vizma Elsberga; dz. 1931) – latviešu dzejniece. Sarežģītu sabiedriskās dzīves konfliktu atklājēja un augstas poētikas meistare (“Kamola tinēja”, 1981; “Dzeltu laiks”, 1987; “Bille”, 1992; “Bille dzīvo tālāk”, 1996).

Beļģijas Karaliskā zinātņu, literatūras un mākslas akadēmija (Académie Royale des

F. Bēkons

V. Belševica

Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique). Dibināta 1772. Atrodas Briselē.
Bēms, Romis (1927 – 1993) – latviešu gleznotājs, mākslas zinātnieks, mākslas zinātņu kandidāts (“Mākslinieciskās izteiksmes līdzekļu attīstība latviešu padomju akvareļglezniecībā”). LMA profesors (1989), LZA goda loceklis (1990). Strādājis akvareļglezniecībā: cikli “Balāde” (1969), “Uz jūru” (1971 – 1972), “Rudens” (1976), “Zeme” (1981). Publicējis vairāk nekā 200 rakstu periodikā mākslas vēstures jomā. Sarakstījis grāmatas “Alberts Kronenbergs” (1961), “Jānis Liepiņš” (1964), “Apceres par Latvijas mākslu simt gados. 18. gs. b. –19. gs. b.” (1984), publicējis plašus rakstus krāj. “Latviešu tēlotāja māksla” (1957 – 1978).

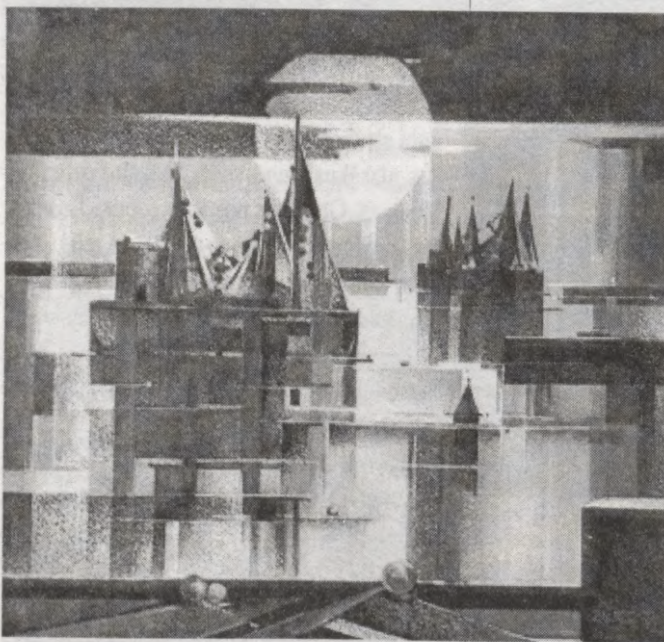
Montekasīno klosteris

ordenis uzplauka 10. – 11. gs., bet 11. gs. izveidojās tā atzars – cistercieši. Ordeņa vīriešu un sieviešu klosteri pastāv vairākās Eiropas un Amerikas valstīs.

benefice (fr. *bénéfice*) – izrāde vai koncerts, kura ienākumus pilnīgi vai daļēji saņem mākslinieks vai mākslinieku grupa; arī izrāde vai koncerts par godu vienam no tā dalībniekiem.

Benjamiņa, Emīlija (1881 – 1941) – latviešu izdevēja. Izdevusi laikrakstu “Jaunākās Ziņas” (1911 – 1940) un žurnālu “Atpūta” (1924 – 1940). 1940 arestēta un deportēta uz PSRS.

Benjamiņš, Antons (1860 – 1939) – latviešu žurnālists, izdevējs. 1906 – 1909 laikraksta “Mājas Viesis” redaktors, 1910 – 1911 laikraksta “Rīta Vēstnesis” redaktors. 1911 kopā ar E. Benjamiņu nodibināja un rediģēja laik-

R. Bēms. “Ostas motīvs”. 1978

benediktieši (lat. *benedictini*) – vecākā katoļu baznīcas ordeņa mūki. Nursijas Benedikts Montekasīno klosterī (Itālijā) ap 530 dibināja ordeni, kura statūti prasīja dzīves šķīstības un paklausības solījumus. Benediktiešu

Benjamiņu nams K. Barona ielā

rakstu "Jaunākās Ziņas" (1911 – 1912). No 1924 žurnāla "Atpūta" redaktors.

Benuā, Aleksandrs (1870 – 1960) – krievu gleznotājs, grafiķis, scenogrāfs, mākslas zinātnieks. Mākslinieku apvienības "Mir iskusstva" dibinātājs. Darbi: akvareļu sērijas "Ludviķa XIV pēdējās pastaigas" (1897 – 1898), "Versaļas sērija" (1905 – 1906). Kopš 1926 dzīvojis Francijā. Scenogrāfs S.Djagiļeva krievu baleta trupas iestudējumiem Parīzē.

Bērbidžs (Burbage), Ričards (ap 1567 – 1619) – angļu aktieris. Pirmais ievērojamais angļu teātra aktieris, V.Šekspīra draugs un līdzgaitnieks. Darbojies trupā "Chamberlain's Men". V.Šekspīrs uzrakstījis viņam Ričarda III, Hamleta, Otello, Līra, Makbeta lomu. Bērbidžs bijis arī gleznotājs.

Bergmanis (Bergman), Ingmars (dz. 1918) – zviedru teātra režisors. Veidojis A.Strindberga, H.Ibsena, V.Šekspīra, A.Čehova lugu uzvedumus dažādos teātros. Kopš 1946 kino režisors. Starptautiskus apbalvojumus saņēmušas filmas "Septītais zīmogs", "Zemeņu lauks", "Avots", "Kā spoguļi", "Svētais vakarēdiens", "Čuksti un klieziens".

Bērklijs (Berkeley), Džordžs (1685 – 1753) – angļu filozofs. Subjektīvā ideālisma pārstāvis. Par vienīgo realitāti atzina sajūtas ("Traktāts par cilvēka izziņas principiem", 1710).

Berlīnes Humbolta universitāte (Humboldt - Universität zu Berlin). Dibināta 1809. Aptuveni 19 tūkst. studentu. 1831 dibināta universitātes bibliotēka. 20. gs. 90. gados – aptuveni 3,8 milj. iespiedvienību. Darbojas arī observatorija un Ģenētikas un eksperimentālās psiholoģijas institūts.

Berlīnes Valsts muzeji (Staatliche Museen zu Berlin) – muzeju komplekss Vācijā. Viens no lielākajiem muzeju kompleksiem Eiropā. Izveidots 1830 Šprē upes Muzeju salā. Pavisam ietver 13 muzejus, ievērojamākie – Na-

Berlīnes Valsts muzejs

cionālā galerija, Vācu etnogrāfijas muzejs, Islama muzejs.

Berliozs (Berlioz), Hektors Luijs (1803 – 1869) – franču komponists, diriģents. Viens no izcilākajiem romantisma pārstāvjiem

I. Bergmanis

Dž. Bērklijs

Karikatūra "Koncerts ar artilēriju" (Berliozs diriģē orķestri)

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

mūzikā. Daiļradei raksturīgs novatorisms mūzikas formu jomā. Darbi: "Fantastiskā simfonija" (1830), "Sēru un triumfa simfonija" (1840), rekviēms (1837) u.c. 1847 koncertējis arī Rīgā. Kopā ar R. Vāgneru licis pamatus jaunai diriģēšanas skolai.

S. Bernāra

Bernāra (Bernhardt), Sāra (īst.v. Anrieta Rozīna Bernāra; 1844 – 1923) – franču aktrise. Strādājusi dažādos teātros, arī "Comédie-Française". 1900 sāka vadīt teātri "Théâtre des Nations", kas tagad nosaukts S. Bernāras vārdā. Nozīmīgākās bija traģiskās lomas – Ž. Rasina lugās "Fedra" un "Andromaha", V. Šekspīra "Otello", sevišķus panākumus guvusi Margaritas Gotjē lomā A. Dimā (dēla) lugā "Kamēliju dāma".

Bernīni (Bernini), Džovanni Lorencos (1598 – 1680) – itāļu arhitekts un tēlnieks. Ievērojams baroka mākslinieks. Virtuozī apdarinājis materiālu, lietojis gaismas un perspektīvas efektus dinamisku tēlu radīšanā ("Apollons

Dž. L. Bernīni. "Sv. Terēzes ekstāze". 1652

un Dafne", 1625; "Sv. Terēzes ekstāze", 1652; Sv. Pētera katedrāles laukuma kolonāde, 1667).

Bērnss (Burns), Roberts (1759 – 1796) – skotu dzejnieks. Daiļradē apvienojis folkloras un literatūras tradīcijas ar sava laika apgaismības idejām. Plaši pazīstams kļuvis ar dzejoļu krāj. "Dzejoļi galvenokārt skotu dialektā" (1786).

Bernsteins (Bernstein), Lenards (1918 – 1990) – amerikāņu diriģents, komponists. Ņujorkas filharmonijas orķestra galvenais diriģents (1958 – 1969). Ievērojamākie darbi: opera "Satraukums Taiti" (iestudēta 1952), mūzikls "Kandidis" (iestudēts 1956), "Vestsaidas stāsts" (iestudēts 1957), mesa (1971).

Bērziņa, Lilita (īst.v. Lilija Priede-Bērziņa; 1903 – 1983) – latviešu aktrise. Dailes teātra

L. Bernsteins

L. Bērziņa

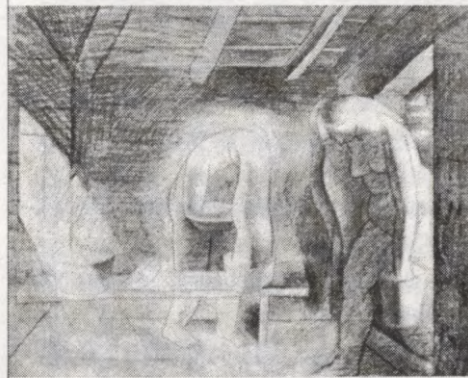
aktrise no 1922. Nozīmīgākās lomas: Asnate (Raiņa "Jāzeps un viņa brāļi", 1933), Grāfiene (P.Bomaršē "Figaro kāzas", 1935), Žakelina (A.Misē "Svečturis", 1936), Dezdemona (V.Šekspīra "Otello", 1937), Solveiga (H.Ibsena "Pērs Gints", 1939), Grietiņa (Gētes "Fausts", 1940), Jakobīne (M.Zīverta "Minhauzena precības", 1941), Džuljeta (V.Šekspīra "Romeo un Džuljeta", 1943), Beatriče (V.Šekspīra "Liela brēka, maza vilna", 1946), Spīdola (Raiņa "Uguns un nakts", 1947), Anna Kareņina (Ļ.Tolstoja "Anna Kareņina", 1949), Marija Stjuarte (F.Šillera "Marija Stjuarte", 1956), Ekebijas Majoriene (S.Lāgerlēvas "Gesta Berlings", 1958), Pulkveža atraitne (J.Smūla "Pulkveža atraitne", 1965), Jepačinska (F.Dostojevskā "Idiots", 1969), Jorkas hercogiene (V.Šekspīra "Ričards III", 1972), Bogojevskā (M.Gorkija "Barbari", 1974), Oles māte (E.Štritmatera "Bišu Ole", 1977), Māte (A.Kertēsa "Atraitnes", 1979), K.Cetkina (M.Šatrova "Zili zirgi sarkanā plavā", 1980). Kinolomas:

L. van Bēthovens

Laimdota ("Lāčplēšis", rež. A.Rusteikis, 1926), Andra māte ("Salna pavasarī", rež. P.Armands, 1955), Radniece ("Mērnieku laiki", rež. V.Pūce, 1968), Džūlijas māte ("Teātris", rež. J.Streičs, 1978), Paulīne ("Tās dullās Paulīnes dēļ", rež. V.Bokālova-Ramāne, 1979), Māte ("Limuzīns Jāņu nakts krāsā", rež. J.Streičs, 1981).

Bērziņš, Boriss (dz. 1930) – krievu izcelsmes latviešu gleznotājs. Gleznojis ainavas, klusās dabas, figurālus darbus ("Laivu darvotāji", 1969; "Ainava", 1970; "Klusā daba ar paleti", 1976).

B. Bērziņš. "Pirti". 1968

Bēthovens (Beethoven), Ludvigs van (1770 – 1827) – vācu komponists. Pēdējais ievērojamākais Vīnes klasiskās skolas pārstāvis. No 1784 Bonnas galma kapelas ērģelnieks. Daudz koncertējis kā pianists. 1797 sākusies dzirdes pasliktināšanās, dzirde pilnībā zudusi 1817. Pilnveidojis simfonijas žanru, bagātinājis simfonijas formu ("Svinīgā mesa", 1823; "Likteņsimfonija", 1808; "Pastorālā simfonija", 1808; "9. simfonija", 1823).

Beverīna – latgaļu valdnieka Tālivalža pils, senās latgaļu zemes Tālavas (12. – 13. gs.) politiskais centrs. Visvairāk pieminēta Latviešu Indriķa hronikā. 1216 krievu karadraudze vākusi Tālavā nodevas un aiziedama pili nodedzinājusi. Senais vietas nosaukums

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

dabā vairs nav saglabājies, tāpēc par tās atrašanās vietu vēsturniekiem ir dažādi uzskati.

Bežars (Béjart), Moriss (ist.v. Moriss Beržē; dz. 1927) – franču baletdejojātājs, baletmeistars. 1947 – 1957 solists dažādos teātros. 1954 nodibinājis trupu “Le Ballet de l’Etoile”, kura vēlāk nosaukta par M.Bežāra baletu. Kopš 1961 trupas “20. gadsimta balets” vadītājs Briselē. Bežāra iestudētajiem vairāk nekā 100 baletiem raksturīgs modernas dejas stils (I.Stravinska “Svētpavasaris”, “Petruška”, M.Ravela “Bolero”, L.van Bēthovena “9. simfonija”, H.L.Berliozas “Romeo un Džuljeta”). Kopš 1970 vada skolu-studiju “Mudra”.

Bibele (gr. biblion – grāmata) – jūdaisma un kristietības Svēto rakstu krājums. Veidojusies no 12. gs. p.m.ē. līdz 2. gs. m.ē. Bībeli ticīgie atzīst par Dieva iedvestu ticības un dzīves normu avotu. Bībeles senākajā daļā Vecajā Derībā ir 46 grāmatas, un to par svēto uzskata gan jūdaisms, gan kristietība. Tā sarakstīta senebreju valodā. Vecajai Derībai ir 3 daļas: Likums (Tora) jeb Mozus grāmatas, Raksti un Praviēšu grāmatas. Jauno Derību atzīst tikai kristietība. Tā sarakstīta grieķu valodā. Jaunajā Derībā ir 4 evaņģēliji, Apustuļu darbi, Apustuļu vēstules un Jāņa Atklāsmes grāmata (Apokalipse). Vecās Derības senākais grieķu tulkojums Septuaginta (3. – 2. gs. p.m.ē.) tiek

Bibele

uzskatīts par autentisku Austrumu pareizticīgo baznīcās, bet Hieronima veiktais latīņu tulkojums Vulgata (4. gs.) – katoļu baznīcā. Reformācijas laikā Bībele tika tulkota vairāku Rietumeiropas tautu valodās, bet M.Lutera vācu val. veiktais tulkojums iznāca 1534. Latvijā pilnā apjomā E.Glika tulkojumā izdota 1685 – 1694.

Bibers, Gunārs (dz. 1931) – latviešu literatūrzinātnieks, kritiķis. Pētījis latviešu dramaturģiju (“Gunāra Priedes dramaturģija”, 1978). Latvijas Kultūras akadēmijas goda doktors (1994). Triju Zvaigžņu ordenis (1995).

bibliogrāfija (gr. bibliographia – grāmatu pārrakstīšana) – praktiskas un zinātniskas darbības nozare, kas aptver iespaiddarbu u.c. informācijas nesēju reģistrēšanu, sistematizēšanu, propagandu, lasītāju informēšanu.

bibliotēka (gr. bibliothēkē) – kultūras iestāde,

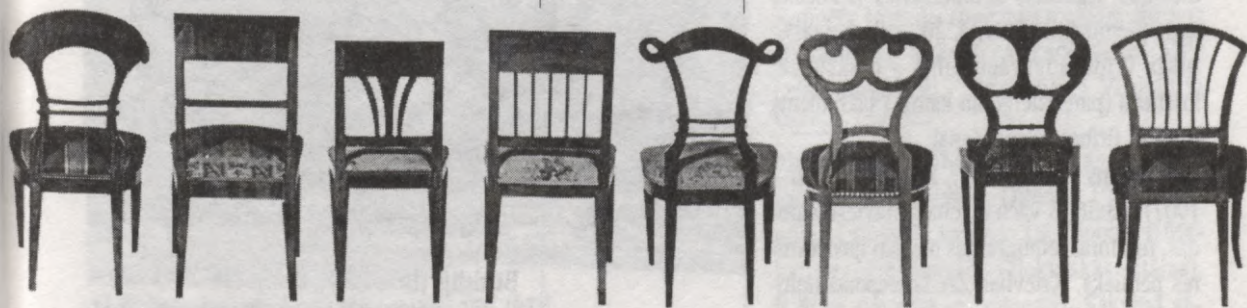
“Bibliotekārs”

kas komplektē iespieddarbus u.c. informācijas avotus (rokrakstus, mikrofilmas, skaņuplates utt.), propagandē un organizē to izmantošanu, veic bibliogrāfisko un informatīvo darbu. Pirmās zināmās bibliotēkas radās 3. g. tūkst. p.m.ē. Šumerā un Senajā Ēģiptē. Ievērojamākās senās pasaules grāmatu krātuves Aleksandrijas bibliotēka (aptuveni 700 tūkst. papirusa tīstokļu) un Pergamas bibliotēka (200 tūkst. rokrakstu) radās 3. gs. p.m.ē. Agrajos viduslaikos klosteri un katedrāles uzturēja bibliotēkas (lielākās – Konstantinopoles Keizariskā bibliotēka Bizantijā un Kalifa Hakama bibliotēka Kordovā). Renesanses laikā bibliotēkas veidojās universitātēs (Boloņas, Sorbonnas, Prāgas, Heidelbergas universitātes u.c.), un to veicināja grāmatu iespiešanas izgudrošana. 17. – 19. gs. dibinātas daudzas bibliotēkas (Bodlija bibliotēka Oksfordā, 1602; Berlīnes Karaliskā bibliotēka, 1661; Britu muzeja bibliotēka, 1753; Kongresa bibliotēka Vašingtonā, 1800; Rumjanceva muzeja bibliotēka Maskavā, 1862 – tagad Krievijas Valsts bibliotēka – u.c. bibliotēkas). Latvijā 13. – 15. gs. dibināja pirmās klosteru un baznīcu bibliotēkas. 16. gs. radās pirmā publiskā bibliotēka Rīgā (tagadējā Latvijas Akadēmiskā bibliotēka). Pilnīgāko latviešu grāmatu krātuvi nodibināja J.Misiņš jaunlatviešu darbības iespaidā. 1919 nacionalizēja bibliotēkas un grāmatu veikalus un nodibināja Latvijas

Centrālo (tagadējo Nacionālo) bibliotēku. **bibliotekārās un bibliogrāfiskās klasifikācijas** – sistēmas iespieddarbu u.c. informācijas avotu sadalei nodaļās, klasēs vai sīkākos dalījumos loģiskā secībā atkarībā no izdevuma satura, formas, adresācijas u.c. pazīmēm. Šī klasifikācija ir sistemātisko katalogu un bibliogrāfisko kartotēku pamatā; tās izmanto materiāla sagrupēšanā bibliogrāfiskos līdzekļos, vārdnīcās, rokasgrāmatās. Galvenie klasifikācijas tipi ir *uzskaitījuma* klasifikācija – iespieddarbu sistematizācija ar iepriekš noteiktu indeksu atbilstoši iespieddarba saturam, piemēram: M.Džūija “Decimālā klasifikācija” (1876), “ASV Kongresa bibliotēkas klasifikācija”; *kombinētā* klasifikācija – iespieddarbu sistematizācija pēc pamattabulām, ko papildina tipiedaļu tabulas, kur galvenokārt izmanto Universālo decimālo klasifikāciju (UDK).

bibliotēku kolektors – specializēta grāmatu tirdzniecības iestāde, kura regulāri apgādā bibliotēkas ar grāmatām (arī ar obligāto eksemplāru) un bibliotēku tehniku.

bīdermeiera stils (vācu Biedermeier) – mākslas stils 19. gs. 1. pusē galvenokārt Vācijā un Austrijā. Atspoguļoja birģeļu mietpilsoniskos uzskatus un gaumi. Izpaudās arhitektūrā un lietišķajā mākslā. Glezniecībā parādās sadzīviski mājīgu interjeru un dabasskatu apvienojumā (L.Rihters, K.Špicvēgs).

Bīdermeiera stila krēslī

H. Bidstrups. "Augstākais sasniegums". Fragments

Bidstrups (Bidstrup), Herlufs (1912 – 1988) – dāņu grafiķis. Veidojis politiskas karikatūras Dānijas kompartijas laikrakstam "Land og Folk", arī humora un satīras zīmējumu sērijas par sadzīves tematiku.

biennāle (it. biennale < lat. biennium – divgade) – mākslas festivāls, izstāde vai kāds līdzīgs sarīkojums, kas regulāri notiek ik pēc diviem gadiem (Starptautiskā tēlotājas mākslas biennāle Venēcijā, kopš 1895).

Biezbārdis, Kaspars (1806 – 1886) – latviešu filozofs, jaunlatviešu kustības dalībnieks. Pamatoja latviešu kultūras attīstības nepieciešamību, propagandēja dabaszinātņu atziņas ("Matērija un spēks").

bigbends (angļu big band) – liela sastāva (13 – 20 mūziķu) džeza orķestris. Sastāv no melodijas (saksofons, trompete, trombons) un ritma (klavieres, ģitāra, bass, sitaminstrumenti) grupas.

Bija, Augusts (1872 – 1957) – latviešu tēlnieks. Dzīvojis un strādājis Briselē. 1911 tur atvēris medaļu darbnīcu. Veidojis portretus, medaļas, figurālas kompozīcijas (J.Poruka kapa piemineklis Latvijā, 20. gadu beigas).

bikts (vidusaugšvācu biht) – grēksūdze; kristiešu (pareizticīgo un katoļu) sakraments rituālās tīrības atjaunošanai.

Bilenšteins (Bielenstein), Augusts (1826 – 1907) – Baltijas vācu mācītājs, latviešu valodas, folkloras, etnogrāfijas un Latvijas vēstures pētnieks. Krievijas ZA korespondētājloceklis (1890). Latviešu literārās biedrības

G. Bindes foto

priekšnieks (1864 – 1895). Nozīmīgi publicējumi latviešu valodas gramatikā un Latvijas etnogrāfijā.

Binde, Gunārs (dz. 1933) – latviešu fotomākslinieks. Piedalījies dokumentālo filmu veidošanā, ilustrējis grāmatas, darinājis plakātus. Nozīmīgākie darbi: "E.Smiļģis" (1965), "Akts" (1967), ilustrācijas I.Ziedoņa grāmatai "Epifānijas" (1978). EFIAP goda nosaukums (1988).

Bindenū (Bindenschu), Ruperts (1645 – 1698) – Baltijas vācu būvmeistars. Ievērojams baroka laika celtnieks. Vadījis Rīgas inženierceltņu būvdarbus. Ievērojamākās celtnes: Reiterna nams (1685), Pētera baznīcas koka tornis (1690) un portāli (1694).

Bīne, Jēkabs (1895 – 1955) – latviešu gleznotājs, vitražists. Gleznojis reālistiskas sadzīves žanra kompozīcijas, ainavas, portretus, mitoloģiskās kompozīcijas, klusās dabas. Pēc Otrā pasaules kara pievērsies galvenokārt vitražai (Saeimas nams, 1955).

J. Bīne. "Māra, Dievs un Laima". 1931

Birdslijs (Beardsley), Obrijs (1872 – 1898) – angļu grafiķis, zīmētājs. Japāņu gravīru ietek-

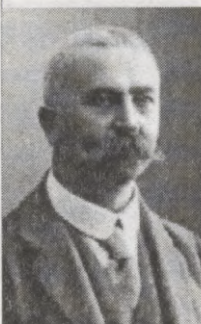
O. Bīrdslijs. "Salome". 1894

mē izstrādājis virtuozu līniju ritmu, smalkas melnbalto laukumu noskaņas, kas kļuva raksturīgas visai *jūgendstila* grafikai (ilustrācijas O.Vailda lugai "Salome", 1894).

Birkerts, Gunārs (dz. 1925) – latviešu izcelsmes amerikāņu arhitekts. Kopš 1944 emigrācijā, 1949 pārceļas uz ASV. Projektējis Federālo banku Mineapolisā (1973), "IBMC" ēku Detroitā (1979), Mākslas muzeju Korningā (1980).

G. Birkerts. Federālā banka Mineapolisā, ASV. 1973

E. Birznieks-Upītis

Birznieks-Upītis, Ernests (īst. v. Ernests Birznieks; 1871 – 1960) – latviešu rakstnieks. Stāstos attīstījis R.Blaumaņa izkoptās tradīcijas. Darbi: "Pelēkā akmens stāsti" (1897 – 1907), autobiogrāfiska trioloģija: "Pastariņa dienasgrāmata" (1922), "Pastariņš skolā" (1923), "Pastariņš dzīvē" (1924). Dibinājis un vadījis izdevniecību "Dzirciemnieki".

Bīskapa gāte atrodas Vecrīgā no 11. novembra krastmalas līdz Miesnieku ielai. Garums 155 m. Sākotnēji tā atradās 13. gs. uzceltajā bīskapa pils teritorijā kopā ar Bīskapa ielu, kuru 1923 pievienoja Bīskapa gātei jeb izbraucei. 1940 gāti pārdēvēja par Darvina ielu, bet nosaukums neieviesās, un 1950 to pārdēvēja par Muzeja ielu. Sākotnējo nosaukumu atguvusi 1990.

bīskaps (gr. episkopos – uzraugs) – kristiešu baznīcu augstākais garīdznieks un bīskapijas, eparhijas vai diacēzes galva. 2. gs. sāk. bīskaps bija kristiešu draudzes īpašuma uzraugs, bet 4. gs. izveidojās episkopālā hierarhija: bīskaps, arhibīskaps, metropolīts, patriarhs.

Bīskaps, Ojārs (dz. 1921) – latviešu arhitekts. 1944 emigrējis uz Vāciju, pēc tam uz Kanādu. Helifeksa Tehniskās koledžas profesors. ANO eksperts eksperimentālajā būvniecībā un pilsētu izbūvē.

"Bīsnieki" – E.Birznieka-Upīša memoriālais muzejs Tukuma raj. Zentenes pagastā. Atklāts 1967.

Bišofs, Māris (dz. 1939) – latviešu grafiķis. 1972 emigrējis uz Izraēlu, pēc tam uz ASV. Rafinēta, ironiska zīmējuma maniere. Ieguvis starptautisku ievērību ar karikatūrām ASV (zīmējumu krāj. "Draiskulīgā Virdžīnija Vulfa", 1985).

"Bītlī" (angļu "The Beatles") – angļu vokāli instrumentāls kvartets. Dibināts 1960 Liverpūlē. Ansambļa sastāvs: Dž.Lenons, P.Markartnijs, Dž.Harisons (elektriskās ģitāras), R.Stārs (sitamie instrumenti). Sākumā an-

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

"Būli"

sambļis muzicēja bigbīta žanrā, pēc tam mūsdienu ritmus apvienoja ar folkloras mūzikas elementiem.

Bizē (Bizet), Žoržs (1838 – 1875) – franču komponists. Komponējis temperamentīgu, vitālu mūziku (opera "Karmena", 1874; kantāte "Kloviss un Klotilda", 1857; simfonija "Roma", 1871).

Bjernsons (Bjørnson), Bjernstjerne (1832 – 1910) – norvēģu rakstnieks. Norvēģu nacionālās dramaturģijas aizsācējs ("Bankrots", 1875).

Blaumanis, Rūdolfis (1863 – 1908) – latviešu rakstnieks. Viens no izcilākajiem reālistiem latviešu literatūrā. Augstu meistarību sasniedzis 90. gadu novelēs ("Salna pavasarī", "Purva bridējs", 1898; "Andriksone", 1899). Drāmas "Pazudušais dēls" (1893), "Indrāni" (1904), "Uguni" (1906) iezīmē latviešu dramaturģijā jaunu attīstības pakāpi.

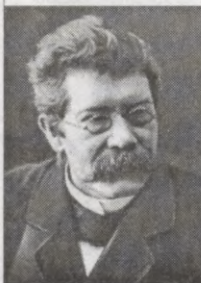
Blaumaņa memoriālie muzeji. 1. "Braki" – latviešu rakstnieka R. Blaumaņa memoriālais muzejs Madonas raj. Jumurdas pagastā. At-

"Braki"

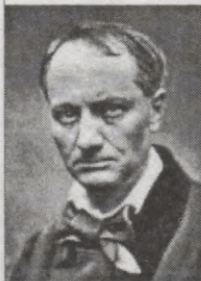
Ž. Bizē

R. Blaumanis

A. Bloks

Š. Bodlērs

klāts 1940. **2. J. Rozentāla un R. Blaumaņa memoriālais muzejs** Rīgā, Alberta ielā 12–9; Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzeja filiāle. Atklāts 1973.

Blehs (Blech), Leo (1871 – 1958) – vācu diriģents, komponists. Berlīnes Valsts operas diriģents (1906 – 1935). Latvijas Nacionālās operas galvenais diriģents (1937 – 1941).

Bloks, Aleksandrs (1880 – 1921) – krievu dzejnieks. Viens no izcilākajiem krievu dzejas meistariem. Daiļrades sākumā romantiķis. 1908 – 1916 dzejā atklājas cilvēka personības iekšējais dramatisms. (Poēma "Divpadsmit", 1918.)

Blūma mākslas skola – privāta mākslas mācību iestāde Rīgā (1895 – 1917). Dibinājis un vadījis glezniecības pedagogs Venjamins Blūms.

blūzs (angļu blues – grūtsirdība; arī blūzs) – liriska Amerikas nēģeru solodziesma. Mūzikai raksturīgs 12 taktu periods, sinkopēts ritms, improvizācija. Blūzs ietekmējis dzeza mūzikas attīstību.

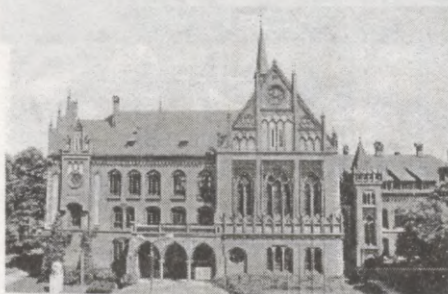
bodisatva (sansk. bodhisattva – apskaidrotais) – budistu svētais, kas pārtapšanā par Budu vēl nav sasniedzis augstāko svētlaimi – nirvānu. Pirmais bodisatva bijis budisma dibinātājs Buda. Bodisatvas kults radies m.ē. sāk. un attīstīts galvenokārt mahajanā.

Bodlērs (Baudelaire), Šarls (1821 – 1867) – franču dzejnieks. Piedalījies 1848. gada revolūcijā. Anarhistisks dumpīgums dzejā apvienojas ar estētismu ("Ļaunuma puķes", 1857).

Bokačo (Boccaccio), Džovanni (1313 – 1375) – itāļu rakstnieks. Viens no pirmajiem itāļu renesanses humanistiskās literatūras pārstāvjiem. Agrīnajos darbos vērojama bruņinieku literatūras ietekme. Poēma oktāvās "Fjezolānas nimfas" (1345), kas radīta Ovidija ietekmē, ir viens no Bokačo dzejas izcilākajiem sasniegumiem. Viņa nozīmīgākais darbs ir

reālistisku noveļu krāj. "Dekameron" (gr. dekameron – desmit dienu). Grāmatas varoņi, bēgdami no 1348. g. mēra epidēmijas Florencē, dzīvo ārpus pilsētas. Desmit dienu viņi stāsta cits citam noveles. Novelēs reālistiskas dzīves ainas, arī katoļu baznīcas kritika.

Bokslafs (Bockslaff), Vilhelms Ludvigs Nikolajs (1858 – 1945) – baltvācu arhitekts. Darbi: Biržas komercskola (tagadējā Latvijas Mākslas akadēmija, 1902 – 1905), Angļu jūrnieku klubs (1901), Krusta baznīca Rīgā (1909).

V. L. N. Bokslafs. Biržas komercskola (tagadējā Latvijas Mākslas akadēmija). 1902 – 1905

Boķu kapulauks – sēļu kapulauks Aizkraukles raj. Salas ciemā. Pētījumi veikti 1922, 1925, 1961. Atsegti 130 skeletkapi un 1 ugunskaps. Iegūtas 838 senlietas (3. – 10. gs.); darbarīki, ieroči, rotas, vīriešu cepures. Netālu atrodas Priednieku senkapi (11. – 12. gs.).

bolero (sp. bolero) – spāņu tautas dejas ¾ taktsmērā. To dejo ģitāras, bangu un kastaņņu pavadījumā.

Boloņas skola – viena no itāļu glezniecības skolām 14. – 17. gs. Uzplaukumu sasniedza baroka laikā (16. gs. beigās – 17. gs.). Darināja reliģiskas un mitoloģiskas kompozīcijas, tēlus idealizējot. Bieži ietekmējās no 16. gs. māksliniekiem (brāļi Karrači, G. Reni, Gverčino).

Boloņas universitāte – viena no Eiropas vecākajām universitātēm. Dibināta 1158 (Itālijā). 14. gs. atvērta filozofijas, medicīnas, teoloģijas fakultātes. Uzņēma arī sievietes. Tagad

Dž. Bokačo

P. Bomaršē

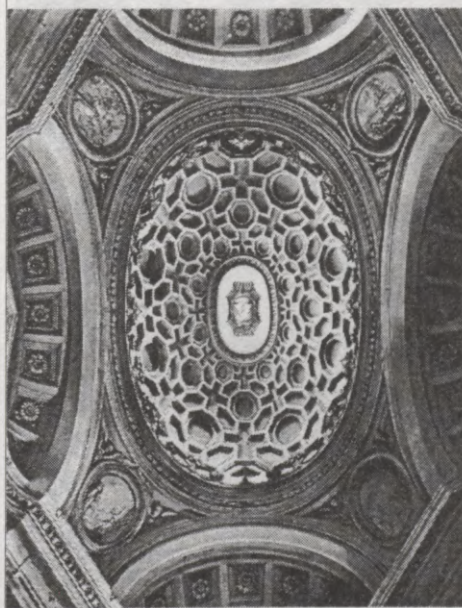
12 fakultātēs aptuveni 60 tūkst. studentu māca aptuveni 260 docētāju. Bibliotēkā (dib. 1712) aptuveni 800 tūkst. iespaidvienību.

Bomaršē (Beaumarchais), Pjērs (1732 – 1799) – franču dramaturgs. Sarakstījis reālistiskas drāmas par tālaika sociālo nevienlīdzību. Popularitāti ieguva komēdijas "Seviljas bārdzīnis" (1775), "Trakā diena jeb Figaro kāzas" (1784). Bomaršē varoņiem raksturīgs optimisms un vitalitāte.

Bonnas universitāte, Fridriha Vilhelma Reinas universitāte (Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität). Dibināta 1786. Mūsdienās 7 fakultātes, 820 docētāju, apmēram 40,2 tūkst. studentu. Bibliotēkā (dib. 1818) aptuveni 1 milj. iespaidvienību.

Borisovs-Musatovs, Viktors (1870 – 1905) – krievu gleznotājs. Savos darbos pauz ilgas pēc cilvēka un dabas harmonijas ("Maija ziedi", 1894; "Agave", 1897; "Ūdenskrātuve", 1902; "Lazdu krūms", 1905). Dekoratīva glezniecības maniere.

Borromīni (Borromini), Frančesko (īst.v.

F. Borromīni. Baznīcas "San Carlo alle Quattro Fontane" kupols. Roma

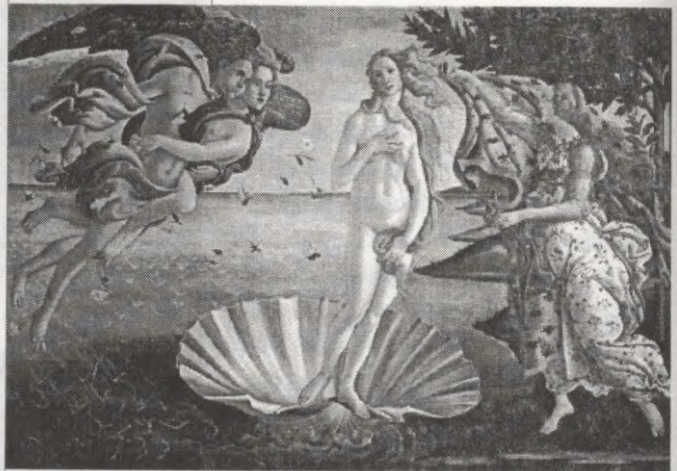
A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

Frančesko Kastelli; 1599 – 1667) – itāļu arhitekts. Maksimāli attīstījis baroka stilistiskos principus: formu dinamiku, plānu sarežģītību, būvformu kontrastu, dekora greznību. Galvenie darbi: baznīcas “Sant’Ivo alla Sapienza” (1660), “San Carlo alle Quattro Fontane” (1667, abas Romā).

Boss (Bosch), Hieronimuss (īst.v. Hieronimuss van Ākens – Hieronymus van Aeken; ap 1450 – 1516) – nīderlandiešu gleznotājs. Reliģisku, alegorisku, žanra kompozīciju autors (“Muļķu kuģis”, triptihs “Baudu dārzs”).

H. Boss. “Elle” (no triptiha “Baudu dārzs”).
1503 – 1504

S. Botičelli. “Veneras piedzimšana”. Ap 1485

Botičelli (Botticelli), Sandro (īst.v. Alesandro di Marjāno Filipepi – Alessandro di Mariano Filipepi; 1444 vai 1445 – 1510) – itāļu gleznotājs. Itāļu agrīnās renesanses mākslinieks. Alegorisku, mitoloģisku kompozīciju, arī portretu autors. Daiļradei raksturīgi izsmalcināti līniju ritmi, niansēts kolorīts (“Pavasaris”, ap 1478; “Veneras piedzimšana”, ap 1485).

Brahma – viens no trim galvenajiem brahmanisma un hinduisma dieviem. Indiešu dievu trīsvienībā personificē augstāko radošo un vadošo pirmsākumu.

brahmanisms – seno indiešu reliģija. Veidojusies 1. g. tūkst. Sintezēja vietējo iedzīvotāju reliģiju ar vēdismu (Indijā ienākušo āriešu cilšu ticējumus). Budisma ietekmē 1.g. tūkst. p.m.ē. brahmanisms pārveidojies par hinduismu.

Braila raksts, reljefraksts – starptautiska raksta sistēma neredzīgajiem. Izgudrojis franču pedagogs L.Brails 1829. Pamatā – 6 reljefpunkti, kurus kombinējot iegūst 63 rakstu zīmes. Braila rakstā latviešu alfabētu izstrādājuši skolotāji P.Eihe un A.Rutkis 1922. “Braki” ↑ *Blaumaņa memoriālie muzeji*.

Braks (Braque), Žoržs (1882 – 1963) – franču gleznotājs. Viens no *kubisma* pārstāvjiem

Ž. Braks. "Sieviete ar mandoliņu". 1937

("Meitene ar ģitāru", 1913). Vēlīnajā daiļradē novērsies no kubisma un gleznojīs izsmalcinātas ainavas, klusās dabas, arī figurālas kompozīcijas.

brāļu draudze, hernhūtisms – reliģiska savienība, kas centās īstenot pirmskristiešu brālības ideālus. 18. – 19. gs. izvērtās par reliģiski sabiedrisku kustību Baltijā, galvenokārt Vidzemē. Radās 18. gs. sāk., kad vajātās sekta "Čehu brāļi" pēcteči grāfa N.Cincendorfa vadībā Hernhūtē (Saksijā) izveidoja atjaunoto brāļu unitāti, kas atzina luterisko Augsburgas ticības apliecību, bet noraidīja baznīcu un tās kultu. Par hernhūtisma centru kļuva Valmiera, kur 1729 tika dibināts seminārs latviešu sludinātāju sagatavošanai. Bīdamies no dzimcilvēku masu kustības, muižnieki 1743 panāca hernhūtisma aizliegšanu. 1764 cara valdība atļāva kustību atjaunot, un draudzes locekļi (brāļi un māsas) pulcējās īpašos saiešanas namos, kur klausījās sludinātājus ("tētiņus") no pašu zemnieku vidus.

brāļu kapi – piemiņas vietas, kur apbedīti

kaujās krituši karavīri vai masveidā bojā gājuši cilvēki. Pasaulē pazīstami 1871. gadā kritušo un nošauto Parīzes komunāru brāļu kapi Perlašēza kapsētā; Pirmā un Otrā pasaules karā kritušo karavīru brāļu kapi Ārlingtonas (ASV) kapsētā; Otrā pasaules karā kritušo brāļu kapi Pēterburgā (Piskarjovas memoriālā kapsētā).

Brāļu kapi Rīgā – lielākie brāļu kapi Latvijā. Izcils Latvijas vēstures, arhitektūras un mākslas piemineklis. Pirmais Brāļu kapu plānojums veikts 1915, kad A.Zeidaks paraksta Brāļu kapu projekta tāmi. 1915 – 1917 šeit tika apbedīti 870, 1919 – 548, 1920 – 302, 1921 – 63 kritušo latviešu strēlnieku. Pirmo skulptūru grupu "Jevainotais jātņieks" atklāja 1927, otro – 1929, "Mātes tēlu" – 1928, Ieejas vārtus – 1932, altāra būvi un mūžīgās uguns vietu – 1933. Brāļu kapu kopīgo ansambli pabeidz 1936. Ansambļa autori – tēlnieks K.Zāle, arhitekts A.Birznieks, P.Feders, ainavu arhitekts A.Zeidaks. Ansamblis veidots

Brāļu kapi Rīgā. "Mātes tēls"

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

Allažu šūnakmenī, arī Itālijas travertīnā, smilšakmenī.

Bramante (Bramante), Donato (īst. v. Paskučo d'Antonio – Pascuccio d'Antonio; 1444 – 1514) – itāļu arhitekts. Dižrenesanses pārstāvis. Radījis renesanses sakrālās un laicīgās arhitektūras paraugus, kam raksturīga harmonija, viengabalainība. Nozīmīgākie darbi atrodas Romā: kapela rotunda “Tempietto” (1502) klostera “San Pietro in Montorio” pagalmā; klostera “Santa Maria della Pace” kapliča (1504). Strādājis arī pie Vatikāna pils ansambļa un Sv. Pētera katedrāles pārbūves Romā.

Sv. Pētera katedrāle Romā

Brāms (Brahms), Johanness (1833 – 1897) – vācu komponists, pianists. Daiļradei raksturīgs gan vētrains dramatisms, gan sirsnīgs lirisms. Mūzikai raksturīgs smalki niansēts skaņu raksts. Simfonijas līdzinās četrdaļīgām instrumentālām drāmām. Darbi: 4 simfonijas (1876 – 1885), 2 klavierkoncerti, uvertīras, ungāru dejas u.c.

Brēgels Vecākais. “Mednieki sniegā”. 1565

Brastiņš, Ernests (1892 – 1940) – latviešu gleznotājs. Dievturu mācības pamatlicējs. Pētījis latviešu senatni, Latvijas kultūru. 1940 represēts.

Brēgels Vecākais (Bruegel de Oude), Pīters (arī Zemnieku Brēgels; starp 1525 un 1530 – 1569) – nīderlandiešu gleznotājs, grafiķis. Izmantojot itāļu glezniecības sasniegumus, radījis tautisku, uz nīderlandiešu folkloru balstītu mākslu. Daiļradē mijas traģisms ar smalku lirismu un fantastisku grotesku. Darbi: “Bābeles tornis” (1563), “Slīņķu zeme” (1567).

J. Brāms

Brehts (Brecht), Bertolts (1898 – 1956) – vācu rakstnieks, režisors. 1949 kopā ar dzīvesbiedri H. Veigeli nodibinājis teātri “Berliner Ensemble”. Līcis pamatus episkajam teātrim. Lūgās līdz groteskai saasināts buržuāziskās sabiedrības atmaskojums (“Trīsgrašu opera”, 1928, prozā – “Trīsgrašu romāns”, 1934).

B. Brehts

Brigadere, Anna (1861–1933) – latviešu rakstniece. Ar lugu “Sprīdītis” (1904) iesākusi pasaku lugu žanru latviešu literatūrā. Daiļrade nozīmīga ar sievietes psiholoģijas atklāsmi, konkrētās dzīves vērojumu. Darbi: autobiogrāfiska trilōģija “Dievs, daba, darbs” (1926), “Skarbos vējos” (1930), “Akmeņu sprostā”

(1933); lugas "Princese Gundega un karalis Brusubārda" (1912), "Maija un Paija" (1921). **Brikuļu nocietinātā apmetne** – arheoloģijas piemineklis (1. g. tūkst. p.m.ē. – 1. g. tūkst. 2. puse m.ē.) Rēzeknes raj. Īdeņu ciemā. Pētīta 20. gs. 70. gados (vad. A. Vasks). Atsegts 1450 m² liels trapecveida laukums ar māla pavidiem un saimniecības bedrēm. Iegūts aptuveni 1000 senlietu, aptuveni 30 tūkst. bezripas māla trauku lausku.

Britens (Britten), Bendžamins (1913 – 1976) – angļu komponists. Daiļradei raksturīgs savdabīgs klasiskās mūzikas formu traktējums (opera "Piters Graimss", 1945; vokāli instrumentāls darbs "Kara rekviēms", 1961).

Britu bibliotēka (The British Library) – Lielbritānijas Nacionālā bibliotēka. Viena no lielākajām bibliotēkām pasaulē. Dibināta 1753 (līdz 1973 Britu muzeja bibliotēka). Bibliotēkā ir pilnīgākā līdz 19. gs. beigām iespiesto grāmatu kolekcija pasaulē. Aptuveni 22 milj. glabāšanas vienību (rokraksti, kartes, notis, inkunābulas, papirusi). Kopš 1950 izdod "Britu nacionālo bibliogrāfiju" ("British National Bibliography").

Britu muzejs (British Museum) – viens no lielākajiem mākslas muzejiem pasaulē. Dibināts 1753, atvērts 1759. Kolekcijās pārstāvēta pirmatnējā, Seno Austrumu, antīkā, viduslaiku, Āfrikas, Amerikas tautu māksla. Nozīmīgs gleznu, gravīru, monētu, medaļu krājums.

"Brīvā Eiropa" ↑ *"Brīvība-Brīvā Eiropa"*.

"Brīvā Latvija" – nedēļas laikraksts. Iznāk kopš 1946 (līdz 1986 – "Latvija") Minsterē (Vācija). Izdevējs "Preses darbinieku sadarbības kopa". Metiens aptuveni 2 tūkst. eksemplāru.

"Brīvība-Brīvā Eiropa" – ("Radio Liberty/Radio Free Europe") – ASV radiostacija Vācijā, Minhenē. Izveidota 1977, apvienojot radiostacijas "Brīvā Eiropa" ("Radio Free Eu-

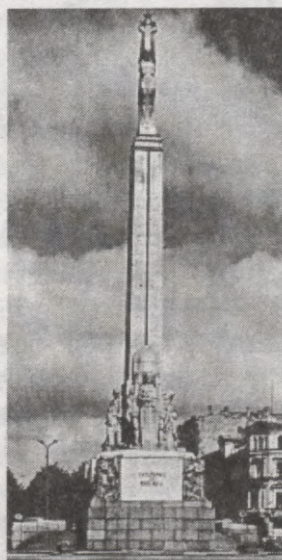
A. Brigadere

B. Britens

rope", dib. 1951) un "Brīvība" ("Radio Liberty", 1953).

Brīvības piemineklis Rīgā. Celts 1931 – 1935. Autori – tēlnieks K. Zāle un arhitekts E. Štālbergs. Piemineklis ir 42 m augsta daudzu skulptūru kompozīcija; izmantots granīts, travertīns, varš. Tā simbolos izteikts tautas varonības cildenums, kultūras estētisko un ētisko avotu spēks. 1929 Brīvības pieminekļa komiteja izplatīja paziņojumu par ziedojumu vākšanu. 1932 – 1935 pieminekļa celtniecībai tika savākti 3 milj. latu. K. Zāle Brīvības pieminekļa koncepciju realizēja 13 gados (1922 – 1935). Sānu plaknēs likti divi 3,0 x 4,5 m lieli ciļņi: "Darbs", "Dzimtenes sargi", "Ģimene", "Gara darbinieki". Obeliska pakāji ietver 5,5 – 6 m augstas figūras: "Lāčplēsis", "Važu rāvēji", "Latvija", "Vaidelotis"; sānos ciļņi: "1905. gads", "Cīņa pret bermontiešiem uz Dzelzstila". Pret bulvāra aleju vērsti ciļņi "Dziesmusvētku gājiens", "Karavīru gājiens". "Brīvības" tēls redzams no daudziem pilsētas skatu punktiem. Restaurēts 1981. 1993 Latvijas Republikas AP noteica Brīvības pieminekļa aizsardzības zonu.

Brīvības piemineklis Rīgā

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

Brīvēznieks, Fricis (īst. v. Fricis Treilands; 1846 – 1907) – latviešu folklorists, literāts. Maskavas universitātes Dabaszinātņu, antropoloģijas un etnogrāfijas draugu biedrības uzdevumā veicis latviešu folkloras vākšanu, publicējis latviešu tautasdziesmas (1873), brahioloģismus (1881), pasakas (1887) latviešu un krievu valodā.

Broce (Brotze), Johans Kristofs (1742 – 1823) – čehu izcelsmes Baltijas novadpētnieks. Izcila vērtība viņa savāktajiem latviešu un igauņu tautu vēsturiskajiem un mākslas materiāliem (“Dažādu Vidzemes pieminēkļu, prospektu, monētu, ģerboņu u.c. krājums” 10 sēj. ar rādītāju).

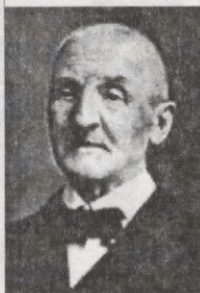
J. K. Broces zīmējums

Brodvejas teātri (Broadway Theatres) – amerikāņu komerceteātri, kas atrodas vienā no Ņujorkas centrālajām ielām – Brodvejā vai tās tuvumā. Mūsdienu Brodvejas teātri radušies 19. gs. beigās un 20. gs. sāk. Pamatrepertuāru veido detektīvi, komēdijas, revijas, mūzikli. Iestudē J.O’Nila, A.Millera, T.Viljamsa, E.Olbija lugas.

Brokhausa un Jefrona “Enciklopēdiskā vārdnīca” (“Энциклопедический словарь” Брокгауза и Ефрона) – universāla

F. Brīvēznieks

A. Brukners

Dž. Bruno

enciklopēdija; plašākais enciklopēdiskais izdevums Krievijā. Iznāca 1890 – 1907 Pēterburgā 86 sēj.

Brukners (Bruckner), Antons (1824 – 1896) – austriešu komponists. Viens no ievērojamākajiem 19. gs. 2. puses simfonikājiem (9 simfonijas). Daiļradē vēlinā romantisma iezīmes.

Brunelleski (Brunelleschi), Filipo (1377 – 1446) – itāļu arhitekts, tēlnieks. Viens no renesanses arhitektūras pamatlicējiem, perspektīvas teorijas radītājs. Darbi: baznīcas “Santa Maria del Fiore” kupols (1436), Bāreņu nams (1444), Paci kapela (sākta ap 1430) Sv. Krusta baznīcas pagalmā, Sv. Gara baznīca (1444) – visi Florencē.

F. Brunelleski. “Santa Maria del Fiore” kupols

Bruno (Bruno), Džordāno (1548 – 1600) – itāļu filozofs. Panteists. Cīnījies pret sholastisko filozofiju un teoloģiju. Attīstījis N.Kopernika heliocentrisko kosmoloģiju. Atzina, ka pasaule ir bezgalīga un sastāv no monādēm. Apvainots ķecerībā un sadedzināts.

Bualo, Bualo-Depreo (Boileau-Despréaux), Nikolā (1636 – 1711) – franču dzejnieks. Klasicisma teorētiķis. Klasicisma estētiskos principus kanonizējis poēmā “Dzejas māksla” (1674).

Buclera prēmija. Dibināta 1987 M. Buclera piemiņai. Piešķir Latvijas Fotomākslinieku savienība par sasniegumiem laikmetīgā mākslas fotogrāfijā.

Buclers, Mārtiņš (1866 – 1944) – fotogrāfijas pamatlicējs Latvijā. Pirmais Latvijā sācis ražot fotoplates (1903), fotopapīru (1914), dibinājis pirmo latviešu fotogrāfu biedrību (1906).

Buda (sansk. buddha – apskaidrotais) – budisma būtne, kas sasniegusi pilnīgu apskaidrību, kļuvusi par dievību un atklājusi cilvēka pestīšanas ceļu. Par Budu dēvē budisma pamatlicēju Sidartu Gautamu (623 – 544 p.m.ē). Vēlāk tika atzīti arī citi budas.

Buda

budisms – senākā no trim pasaules reliģijām. Izplatīts Indijā, Šrilankā, Birmā, Taizemē, Laosā, Kampučijā, Vjetnamā, Indonēzijā, Nepālā, Mongolijā, Korejā, arī Tibetā, Japānā, Krievijā. Radās Indijā 6. – 5. gs. p.m.ē. Sludināja 4 patiesības: dzīve ir ciešanas; ciešanu cēlonis ir kaislības un vēlmes; lai atbrīvotos

N. Bualo

M. Bulgakovs

no ciešanām, jāatbrīvojas no vēlmēm; lai atbrīvotos no vēlmēm, jāiet pa Budas norādītā pestīšanas ceļa 8 takām (pienācīga ticība, lēmumi, valoda, darbība, dzīvesveids, centieni, domāšana un apcere). Galvenie budisma virzieni: hinajana – “šaurais glābšanas ceļš” (nirvāna iespējama tikai mūkiem) un mahajana – “platais glābšanas ceļš” (nirvānu var sasniegt katrs budists). Pasaulē ir aptuveni 250 milj. budistu.

bufonāde (it. buffonata) – aktiera spēles veids; arī skatuves uzvedums. Bufonādes pamatā ir uzsvērts komisms, smieklīgas situācijas.

Būga (Būga), Kazimiers (1879 – 1924) – lietuviešu valodnieks. Baltu un slāvu valodu pētnieks. Izvirzījis hipotēzi par baltu cilšu ienākšanu tagadējā teritorijā. Pētījis baltu mitoloģijas problēmas. Sadarbojies ar J. Endzelinu, J. Plāki, P. Šmitu. Darbi par lietuviešu valodu, valodas kultūras un etimoloģijas jautājumiem (“Lietuviešu valodas vārdnīca”, 1924 – 1925).

bukoliskā dzeja (gr. būkulos – gans) – antikās dzejas paveids. Radusies no grieķu ganu dziesmām, kurās slavētas lauku dievības, apdziedāta ganu dzīve. Bukoliskās dzejas aizsācējs – grieķu dzejnieks Teokrits, ievērojamākais pārstāvis – romiešu dzejnieks Vergīlijs. Galvenie bukoliskās dzejas veidi – ekloga un idille.

Bulgakovs, Mihails (1891 – 1940) – krievu rakstnieks. Daiļradē apvienojis reālās dzīves ainas ar grotesku, satīru, fantastiku. Darbi: romāns “Baltā gvarde” (1925), satīriski filozofisks romāns “Meistars un Margarita” (sar. 1928 – 1940, publicēts 1966 – 1967), satīriskis stāsts “Suņa sirds” (sar. 1925, publicēts Frankfurtē 1986).

bullā (lat. bulla – bumbiņa) – apaļš metāla zīmogs, ar ko apstiprināja viduslaiku valdnieku un Romas pāvestu aktus; arī paši akti. Bullu piekāra auklā pie šiem aktiem. Svarīgākos aktus sauca par Zelta bullām.

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

Bullumuižas kapulauks (1. g. tūkst. p.m.ē.) – arheoloģisks piemineklis Limbažu raj. Ar akmeņu riņķi apjotā laukumā atsegti skeletkāpi un ugunskāpi šķirstos vai uz akmeņu klāstiem.

bungas – sitamais mūzikas instruments. Darinātas no koka vai metāla cilindra, kam viens vai abi gali pārvilkti ar ādu. Simfoniskajos, pūtēju orķestros izmanto lielās jeb turku (skaņa zema, dobja) un mazās jeb kara (skaņa asa, sausa) bungas. Nav noteikta skaņas augstuma.

buramvārdi – mutvārdu vai rakstītu vārdu savienojums, kam piedēvēta maģiska spēja. Visvairāk izplatīti slimību novēršanai un dabas stihiju ietekmēšanai, mīlestības pieburšanai.

“Burgtheater”

“Burgtheater” (vācu – Pils teātris) – Austrijas dramatisks teātris. Dibināts 1741 Vīnē. Līdz 1751 teātrī darbojušies galvenokārt itāļu un franču mākslinieki. Repertuārā dominē klasika. Teātrī darbojušies režisori F.fon Dingelštets, P.Hofmanis, aktieri R.Asplans, Ē.Balzars, H.Tīmigs.

burleska (it. burlesco < burla – joks) *literatūrā* – humoristisks dzejas veids, kurā izmantoti galvenokārt parodijas elementi. Komisku efektu rada saturs un tā vārdiskās atveides neatbilstība, cildenu tematu risinot ironiski. Plaši izplatīta 17. – 18. gs. (P.Skarona, V.Mainova poēmas). *Mūzikā* – instrumentāls skaņdarbs ar komisku, parodisku raksturu (J.S.Bahs, B.Bartoks, R.Štrauss, R.Šūmanis; Latvijā – M.Zariņš).

Vara bungas.
Atlūksne. 17. gs.

burtnieks – rakstu zīmju pratējs un pareģis senatnē. Bijuši sastopami jau pirmatnējās kopienas sabiedrībā. Latviešu tautasdziesmās par burtnieku saukts burvis, zīlnieks. 19. gs. 2. pusē daiļliteratūrā vārdu “burtnieks” lietoja ar nozīmi “dziesminieks” un “senlatviešu rakstu pratējs”.

“Burtnieks” – literāri sabiedriska mēnešraksts. Iznāca 1927 – 1936 Rīgā. Izdeva paju sabiedrība “Latvis”, no 1932 – V.Olava fonds.

Burtnieku nams – dzīvojamais nams Vecmīlgrāvī. Uzcelts 1907 par mecenāta A.Dombrovska līdzekļiem, lai pulcinātu un atbalstītu ievērojamus kultūras darbiniekus.

Bušē (Boucher), Fransuā (1703 – 1770) – franču gleznotājs. Viens no ievērojamākajiem rokoko māksliniekiem. Stājglezniecībā veidojis reliģiskas, mitoloģiskas, alegoriskas, vēsturiskas kompozīcijas (“Galatejas triumfs”, 1740; “Diānas pelde”, 1742), pastorāles, ainavas, portretus; monumentālajā glezniecībā – dekoratīvus pannos un plafonus Subīza savrupmājā Parīzē, Fontenblo un Versaļas pilī.

F. Bušē. “Diānas pelde”. 1742

butaforija (it. buttafuori) – skatuves iekārtas priekšmets vai tā imitācija (trauki, mēbeles, ieroči, rotaslietas).

Candera memoriālais muzejs (Frīdriha Candera memoriālais muzejs). Atrodas Rīgā. Latvijas Vēstures muzeja filiāle. Atklāts 1987 F.Candera ielā 1, mājā, kur no 1898 līdz 1913 dzīvojis F.Canders. Fondos aptuveni 1,2 tūkst. vienību.

F. Candera memoriālais muzejs

celibāts (lat. caelibatus – vīrieša bezlaulība) – garīdznieku un mūku bezlaulība. Katoļu baznīcā obligāta svētsolījuma veidā to ieviesa Klinī reforma 11. gs., lai īstenotu garīdznieku dzīvē reliģisko askētismu un novērstu baznīcas zemju sadali mantiniekiem. Īstenībā celibāts veicināja garīdznieku izvirtību.

celle (lat. cella – istabiņa) – galvenā antīko tempļu iekštelpa (arī naoss), kur atradās dievības tēls. Kopš kristietības ieviešanas – neliela, atsevišķa dzīvojamā telpa klosterī mūkam vai mūķenei.

Celms, Teodors (1893 – 1989) – latviešu filozofs, pedagogs. Filozofijas zinātņu doktors (1923), LU profesors (1936). No 1944 emigrācijā Vācijā, no 1950 – ASV. Ievērojams latviešu ideālistiskās filozofijas pārstāvis; pētījis arī kultūrvēstures un loģikas problēmas (“Huserla fenomenoloģiskais ideālisms”, vācu val., 1928).

cēlonība, kauzalitāte – nepieciešams ģenētisks sakars starp cēloni (kāda procesa, parādības izraisītāju) un sekām; determinisma izpausmes veids.

“**Celtne**” – literatūras, mākslas un zinātnes žurnāls. Latviešu padomju rakstnieku orga-

C

nizācijas izdevums. Iznāca 1929 – 1937 Maskavā. Sākumā 6 reizes gadā, no 1931 reizi mēnesī.

Celzs, Auls Kornēlijs (Celsus; ap 25 p.m.ē. – ap 50 m.ē.) – romiešu zinātnieks. Balstoties uz grieķu avotiem, sarakstījis enciklopēdisku darbu “Mākslas” (vairāk nekā 20 grām., no kurām saglabājušās 8 grām. par medicīnu).

Centrālais Valsts kinofotofonodokumenta arhīvs. Dibināts 1963 uz LPSR Centrālā Valsts vēstures arhīva attiecīgās nodaļas bāzes. Glabā fotodokumentus no 19. gs. vidus, kinodokumentus – no 1910.

Centrālais Valsts vēstures arhīvs. Dibināts 1919 Rīgā (nosaukums Valsts vēsturiskais arhīvs). Komplektē, glabā un izmanto dokumentus, kas radušies Latvijas teritorijā feodālisma un kapitālisma vēstures periodā.

Cēsu pils

Cēsu pils – arhitektūras un arheoloģijas piemineklis. Konventa tipa mūra pils ar 3 priekšpiliem (13. – 18. gs.). Zobenbrāļu ordenis pili sāka celt ap 1209. Livonijas mestru rezidence (13. – 16. gs.). Arheoloģiskajos izrakumos pētīta pils apbūve, atrasti iedzīves priekšmeti, ieroči, sudraba un zelta monētas.

Cesvaines pils – arhitektūras piemineklis

Cesvaines pils kreisais spārns

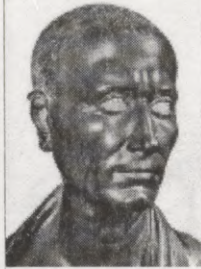
Madonas raj. Cesvaines muižas kompleksa centrālā ēka celta 1890 – 1897 līdzās 14.gs. beigu arhibīskapa pils drupām. Fasāde veidota granītā, ar Latvijas mājokļu celtnēm unikālu apdari. Spilgts eklektisma arhitektūras paraugs.

Cēzars (Caesar) – pie Senās Romas patriciešu Jūliju dzimtas atzarojuma piederīgo personu vārds. Romas impērijas laikā cēzars bija imperatora tronmantinieka tituls.

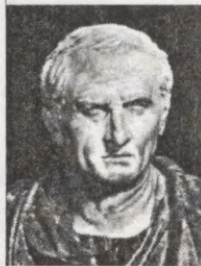
Cēzars (Caesar), Gajs Jūlijs (102 vai 100 p.m.ē. – 44 p.m.ē.) – Senās Romas valsts darbinieks, karavadonis, rakstnieks. Cēlies no senas patriciešu Jūliju dzimtas. Nodibināja militāru diktatūru, faktiski kļuva par monarhu, īstenoja vairākas reformas. Veicināja romiešu kara mākslas un literatūras attīstību.

Cicerons (Cicero), Marks Tullijs (106 p.m.ē. – 43 p.m.ē.) – romiešu politiskais darbinieks, orators, filozofs. Ieņēmis augstus Romas valsts amatus, piedalījies politiskās cīņās. Daudzu darbu autors (runas pret Verru, Katilīnu, retoriski un filozofiski raksti, vēstules, dzeja). Izveidoja klasisko latīņu daiļprozas valodu un stilu.

Cielava, Skaidrīte (dz.1920) – latviešu mākslas zinātniece. Darbojas latviešu mākslas vēsturē un kritikā (monogrāfijas par K.Freimani, J.Viļumani, monogrāfijas “Latviešu

G. J. Cēzars

M. T. Cicerons

S. Cielava

J. Cimze

tēlotāja māksla. 1860 – 1940” līdzautore). **cilnis**, reljefs – viens no tēlniecības pamatveidiem, kur skulpturālais tēls veidots saistībā ar plakni. Atšķirībā no apaļskulptūras veidots, neatdalot apjomīgi risinātās formas no pamatnes, un līdzīgi gleznai apskatāms frontāli. Izšķir *augstcilni* (oreljefu) – vairāk nekā 1/2 no sava apjoma izceļas no pamatplaknes, *zemcilni* (bareljefu) – mazāk par 1/2 apjomīgās daļas izceļas no pamatplaknes, *padziļināto cilni* – veidojums nepaceļas virs plaknes. Cilnis bija izplatīts Senajā Ēģiptē, Asīrijā, Indijā, Ķīnā un īpaši antikajā mākslā (sen grieķu tempļu frontonos, metopās, frīzēs). **cimdi** – roku ietērps. Sāka izmantot Senajā Ēģiptē. Ar audumu vai ādu oderētus cimdus lietoja mednieki un karavīri. Karaļu un augstāko garīdznieku cimdi bija rotāti ar zeltu, sudrabu, dārgakmeņiem. Viduslaiku bruņinieku cimdiem bija simboliska nozīme: kārtas paaugstinājums, izaicinājums uz divkauju. Grezni cimdi bija sieviešu garderobes sastāvdaļa. Latvijā atrasti piti (10. – 13.gs.), aditi pirkstaini un dūraiņi (15. gs.), tos parasti adīja rakstainus.

Cimds

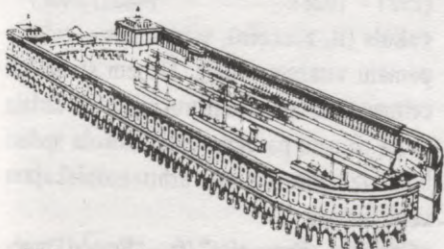
Cimze, Jānis (1814 – 1881) – latviešu pedagogs. Pirmais latviešu tautas dziesmu melodiju krājējs un apdarinātājs (krāj. “Dziesmu rota”, 1872 – 1884), kuru kultūras pamatlicējs, 1839 – 1881 vadījis Vidzemes skolotāju semināru.

Cimzes skolotāju seminārs ↑ *Vidzemes skolotāju seminārs.*

cinkogrāfija, fotocinkogrāfija – fotomehāniskis klišeju izgatavošanas paņēmieni. Reproducējamo attēlu fotografē, negatīvu kopē uz cinka plātnes, kas pārklāta ar gaismjutīgu polimēra slāni, kodina un iegūst klišeju ar reljefiem iespiedelementiem.

Cīrihes universitāte (Universitāt Zürich). Dibināta 1833. Aptuveni 1,3 tūkst. docētāju. 6 fakultātes (2 filozofijas, juridiskā un politoloģijas, teoloģijas, medicīnas, veterinārā). Mācās aptuveni 20 tūkst. studentu. Ir bibliotēka (aptuveni 1,6 milj. vienību), botāniskais dārzs un muzejs, paleontoloģijas muzejs, zooloģijas muzejs.

cirks (lat. circus – aplis) – mākslas veids, kura galvenie žanri ir akrobātika, jāšanas sports, ekvilibrīstika, klaunāde, dresūra, iluzionisms. Par cirku dēvē arī vietu, ēku šāda veida izrādēm. Senajā Romā bija atklāta eliptiska arēna. Mūsdienās – celtnē ar sfērisku kupolu un apaļu arēnu (parasti diametrs 13 – 14 m).

Cirks Senajā Romā

cirks, Rīgas Valsts. Vienīgais stacionārais cirks Baltijā. Dibināts 1888 (arhitekts J. Baumanis). Līdz 1940 – A. Salamonka cirks.

Cīrulis, Ansis (1883 – 1942) – latviešu lietīšķās mākslas meistars, gleznotājs, grafiķis. Radoši apguvis tautas mākslas un folkloras tradīcijas, izveidojis savdabīgu latviešu lietīšķās mākslas stilistiku. Projektējis interjerus (Rīgas pils zāle, 1923 – 1929), zīmējis metus mēbelēm, darinājis Latvijas Republikas karoģa metu.

A. Cīrulis. Mēbeļu komplekts (Rīgas pils zāle). 1927

“**Cīrulītis**” – ilustrēts žurnāls bērniem un jaunatnei. Izdeva J. Melderis 1923 – 1924, L. Bērziņš 1934 – 1936, Latvijas pretalkohola biedrība 1938 – 1940. Šī žurnāla vietā iznāca “Jaunais Cīrulītis” (1926 – 1934; red. Rainis).

cistercieši – katoļu askētu ordeņa mūki. Benediktiešu atzars, nosaukts pēc 1098 dibinātā klostera Cistercium (tagadējais Sito pie Dižonas Francijā). 1119. gada ordeņa statūtos bija noteikta prasība pēc fiziska darba un askēzes. Viduslaikos cisterciešu ordenim piederēja aptuveni 700 vīriešu un sieviešu klosteru Francijā u.c. Eiropas valstīs. Cisterciešu klosteris pastāvēja arī Latvijā, Daugavgrīvā (1205 – 1305).

citadele (fr. citadelle) – pilsētas vai cietokšņa daļa, kas stipri nocietināta un patstāvīgi aizstāvēama, piemēram, grieķu akropole, romiešu kapitolijs, krievu kremlis. Rīgas cietokšņa citadele 14. – 17. gs. bija Rīgas pils. Rīgas citadeli izbūvēja 17. gs. beigās pēc zviedru kara inženiera Ē. Dālberga projekta (izstrādāts ap 1670).

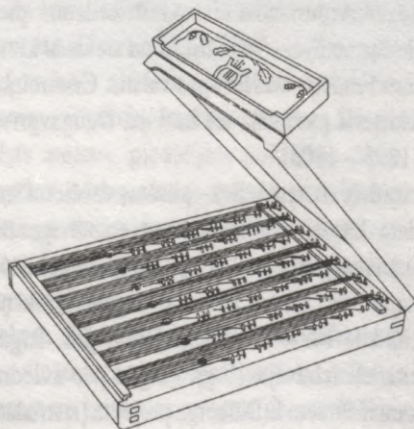
A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

Citadele. Rīgas pils no Daugavas puses 1767(?).
J. K. Broces zīm.

cītara (vācu Zither < gr. kithara) – strinkšķināmais stīgu mūzikas instruments. Rietumeiropā pazīstama kopš 18.gs. beigām. Uz plakana koka korpusa uzvilktas 5 stīgas melodijas un 27 – 37 stīgas pavadijuma spēlei. Spēlē ar saliektu plāksnīti (plektru), ko

Cītara

S. Cveigs

uzmauc uz rokas ikšķa.

civilizācija (lat. civilis – pilsonisks, sabiedrīisks) – sabiedrības sociāli ekonomisko un kultūras raksturojumu kopums, ko sasniegusi noteikta sabiedriski ekonomiskā formācija (antikā, mūsdienu).

civilkodekss (lat. civilis – pilsoņu + kodekss) – likumdošanas akts, kurā noteiktā secībā (sistēmā) sakopotas civiltiesību normas, kas regulē mantiskās attiecības, kā arī ar tām saistītās nemantiskās attiecības un ir spēkā attiecīgās valsts teritorijā.

“Clarté” (fr. – gaisma, skaidrība) – starptautiska rakstnieku un kultūras darbinieku apvienība. Dibinājis A.Barbiss 1919, sarakstījis arī apvienības manifestu (“Gaisma no bezdibeņa. Pēc kā tiecas grupa “Clarté””, 1920). Vadības komitejā darbojās arī A.Franss, H.Velss, G.Brandess, A.B.Sinklers. “Clarté” centienus atbalstīja S.Lāgerlēva, H.Manns, R.Rolāns, R.Tagore. Izdeva žurnālu “Clarté” (1921 – 1928).

cokols (it. zoccolo), virspamats – celtnes pamatu virszemes daļa. Uzņem slodzi no celtnes nesošajām konstrukcijām un sadala to pa pamatu pazemes daļu. Cokola apdari bieži izmanto celtnes arhitektoniskajam veidojumam.

“Comédie - Française” (fr. – “Franču komēdija”; sākotnējais nosaukums “Théâtre Français”) – franču drāmas teātris. Dibinājis Ludviķis XIV 1680 Parīzē. Teātrī darbojās 27 aktieri, ievērojamākie – Lagranžs, M.Barons, Rozimons, A.Bežāra. Repertuārā – P.Korneija, Moljēra, Voltēra darbi. 1830. gada revolūcijas priekšvakarā iestudēja V.Igo romantiskās drāmas. No 19. gs. 20. gadiem teātra repertuārā dominē reālisms. 19. un 20. gs. mijā lielu ieguldījumu teātra attīstībā sniedz S.Bernāra, Ž.Munē-Sili. Iestudēti A.Beka, A.Fransa, Ž.Renāra darbi. Viesizrādes Rīgā 1964, 1969.

“Covent Garden” – operteātris Londonā. Dibināts 1732. Nosaukums cēlies no Londonas raj., kurā teātris atrodas. Līdz 1874 iestudētas operas, baleti, dramatiski uzvedumi, notikušas cirka izrādes. 1890 teātris ieguvis nosaukumu “Karaliskais operas teātris”. Kopš 19.gs. beigām iestudē operas oriģinālvalodā.

“Covent Garden”

M. Cvetajeva

U. Cvinglijs

Cveigs (Zweig), Stefans (1881 – 1942) – austriešu rakstnieks. 20.gs. sāk. liriku ietekmē franču simbolisms. Novelēs un romānos kritizēti buržuāziskie tikumi. Rakstījis monogrāfijas, esejas, rakstnieku biogrāfijas (cikls “Pasaules celtnieki”, 1920 – 1928; biogrāfiskais romāns “Marija Antuanete”, 1932).

Cvetajeva, Marina (1892 – 1941) – krievu dzejniece. 1922 – 1939 emigrācijā. Daiļradei raksturīgs romantisks maksimālisms (“Verstis”, 1921; “Amats”, 1923), emigrācijas darbos – ilgas pēc dzimtenes (“Pēc Krievijas”, 1928).

Cvinglijs (Zwingli), Ulrihs (1484 – 1531) – Šveices reformācijas darbinieks. *Cvinglijisma* (protestantisma virziena) dibinātājs. Atšķirībā no M.Lutera Cvinglijs noteiktāk vērsās pret katoliskā kulta rituāliem. 1523 Cvinglija vadībā Cīrihē izdarīja reformas. Cvinglija mācība ieviesās arī citās Šveices pilsētās. Cvinglijs gāja bojā karā starp katoļiem un protestantiem.

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

Čaikovskis, Pēteris (1840 – 1893) – krievu komponists. Viens no ievērojamākajiem reālistiskās mākslas pārstāvjiem mūzikā. Izcils simfonīkis. Darbi: operas (“Jevgeņijs Ņeņgins”, 1878; “Mazepa”, 1883), baleti (“Gulbju ezers”, 1876; “Apburtā princese”, 1889), simfonijas (“Patētiskā”, 1893), koncerti klavierēm ar orķestri u.c. Kopš 1958 Maskavā notiek P.Čaikovska Starptautiskais mūziķu konkurss.

čaitja (sanskr. caitya) – budisma sakrālās celtnes tips. Raksturīgs Indijas senajai un viduslaiku arhitektūrai. Čaitju veido garena, velvēta zāle, ko pilāru rindas daļa jomos. Ievērojami čaitju kompleksi (Adžanta, Ellora, Karli) izcirsti klintīs kā alas.

Adžanta. Čaitjas kompleks

Čaks, Aleksandrs (īst.v. Aleksandrs Čadarainis; 1901 – 1950) – latviešu dzejnieks. Izcils urbānists, brīvās dzejas meistars (krāj. “Sirds uz trotuāra”, 1928; “Mana paradīze”, 1931; cikls “Mūžības skartie”, 1937 – 1939; poēma “Spēlē, spēlmani!”, sar. 1938 – 1944, publicēta pēc nāves).

Čapeks (Čapek), Karels (1890 – 1938) – čehu rakstnieks. Humoristiskā stāsta meistars. Kritizējis militarismu un fašismu (“R.U.R.”, 1920; “Karš ar salamandrām”, 1936).

Čaplins (Chaplin), Čārlzs Spensers (1889 – 1977) – amerikāņu aktieris, režisors. Līdz 1952 bija filmu aktieris, režisors (no 1922 –

Č

P. Čaikovskis

Č. S. Čaplins

arī producentis) ASV, Holivudā, pēc tam strādāja un dzīvoja galvenokārt Šveicē. Radījis 80 filmu, izveidojot pastāvīgu komiķa masku – labsirdīgu, kapitālisma pasaulē vajātu “mazo cilvēku”. Parasti Čaplins bija arī savu filmu scenāriju autors. Daiļrades ampuā – no triku komēdijas līdz asai sociālai un pat politiskai satīrai (“Mazulis”, “Cirks”, “Rampas ugunis”, “Lielais diktators”).

Čehovs, Antons (1860 – 1904) – krievu rakstnieks. Reālistiski atveidojis sava laika dzīvi. Smalks psihologs un zemteksta meistars (stāsti “Sestā palāta”, 1892; “Cilvēks futlārī”, 1898; “Dāma ar sunīti”, 1899; lugas “Kaija”, 1896; “Trīs māsas”, 1901 u.c.).

Čellīni (Cellini), Benvenuto (1500 – 1571) –

A. Čehovs

A. Čaks

B. Čellīni. Fransuā I sālstrauks. 1543

itāļu tēlnieks, zeltkalis. Viens no ievērojamačkajiem manierisma pārstāvjiem. Darbiem raksturīga pārsmalcinātība un virtuozitāte. Sarakstījis autobiogrāfiju "Benvenuto Čellīni dzīve" (starp 1558 un 1565).

čells (it. violoncello) – locīņa stīgu mūzikas instruments. Radies 15.gs. beigās. 4 stīgas, skaņotas pa tīrām kvintām.

Čipendeils (Chippendale), Tomass (1718 – 1779) – angļu mēbeļu meistars. Viņa vārdā nosaukts angļu 18.gs. 2. puses mēbeļu stils. Raksturīga vienkārša uzbūve, funkcionālisms, rokoko detaļas, Ķīnas mākslas un gotikas motīvi. Meistara sastādītais mēbeļu projektu paraugu albums "The gentlemen and cabinet maker's Director" (1754) sekmēja čipendeila stila izplatīšanos Eiropā un ASV.

Čosers (Chaucer), Džefrijs (ap 1340 – 1400) – angļu dzejnieks. Angļu literārās valodas pamatlicējs ("Slavas mājoklis", ap 1374 – 1382; "Putnu parlaments", ap 1382). Jaunu posmu angļu literatūras attīstībā ievadīja ievērojamais reālistiskais darbs "Kenterberijas stāsti" (ap 1387).

Čurļonis (Čiurlionis), Mikalojus Konstantins (1875 – 1911) – lietuviešu gleznotājs, komponists, kultūras darbinieks. Krievu mākslinieku apvienības "Mir iskusstva" biedrs (1911). Gleznojis muzikālās asociācijas,

T. Čipendeila krēsls

Dž. Čosers

dabas iespaidu apceres, poētiski simboliskas vīzijas sudrabainā, smalkā krāsu gammā. Strādājis galvenokārt temperas un pastaļa tehnikā. Nozīmīgākie darbi: triptihs "Saules sonāte", cikli "Karaļu pasaka", "Pavasaris" (visi 1907), "Zvaigžņu sonāte" (1908), "Zemaitijas krusti" (1909). Darbi glabājas Čurļoņa memoriālajā muzejā Kauņā. Čurļonis ir arī lietuviešu profesionālās mūzikas pamatlicējs, pirmo simfonisko poēmu un stīgu kvarteta autors. Darbi: simfoniskā poēma "Mežā" (1901), kantāte "De profundis" (1899), stīgu kvartets (1902).

M. K. Čurļonis. "REX". 1909

Dabas muzejs, Latvijas. Atrodas Rīgā. Sācis veidoties 1845 – 1846 uz vairāku dabaszinātnieku kolekcijas bāzes. Muzejā līdztekus Latvijas dabai pārstāvēta visas pasaules dzīvā un nedzīvā daba. Pamatfondos ir aptuveni 135 tūkst. vienību.

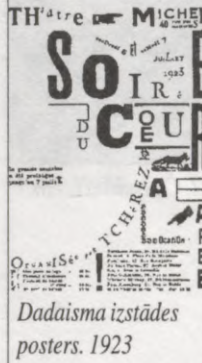
dadaisms (fr. dadaisme < dada – bērnu valodā koka zirdziņš) – modernistisks novirziens Rietumeiropas (galvenokārt Francijas un Vācijas) literatūrā un mākslā (1915 – 1923). Radās Šveicē kā protests pret Pirmo pasaules karu un izpaudās mākslas idejiskuma nolīgumā. Literatūrā (A.Bretons, Ž.Kokto, L.Aragons) izpaudās vārdu un skaņu bezjēdzīgā sakopojumā; mākslā (M.Dišāns, Ž.Arps, Ž.Gross) – alogisku kompozīciju veidošanā.

Pirmā internacionālā dadaisma izstāde Burharda galerijā Berlīnē. 1926

Dailes teātris, Latvijas. Atklāts 1920. Nosaukts J.Raiņa vārdā 1954, kopš 1966 – Akadēmiskais. Viens no teātra izveidotājiem, mākslinieciskajiem vadītājiem un nozīmīgāko inscenējumu iestudētājiem līdz 1964 bija E.Smiļģis (Raiņa “Uguns un nakts”, “Spē-

D

Dadaisma izstādes posters. 1923

Dailes teātris

lēju, dancoju”, F.Šillera “Marija Stjuarte” u.c.). No 1964 galvenais režisors P.Pētersons (I.Ziedoņa “Motocikls”, F.Dostojevskā “Idiots”), no 1970 – A.Liniņš (H.Ibsena “Brands”, Raiņa “Jāzeps un viņa brāļi”), kopš 1987 – K.Auškāps (A.Čaka “Mūžības skartie” u.c.). 90. gadu labākie iestudējumi: Raiņa “Zelta zirgs” (1990; rež. A.Ozols, Teātra kritiķu balva), R.Staprāna “4 dienas jūnijā” (1990; rež. K.Auškāps, V.Vētra); U.Segliņa “Gabalu gabals” (1991; rež. M.Ķimele, Kultūras ministrijas prēmija); V.Belševas “Visi koki dieva doti” (1994; rež. K.Auškāps, Kultūras ministrijas prēmija); L.Stumbres “Spalvas” (1995; rež. I.Sedlenieks), M.Zālītes, R.Paula “Meža gulbji” (1995; rež. A.Ozols), Sofokla “Eidips un Antigone” (1995; rež. K.Auškāps), R.Hārlinga “Dzelzs magnolijas” (1995; rež. P.Gaudiņš); E.Zolā “Terēze Rakēna” (1996; J.Razumovska dramatisējums, rež. M.Gruzdovs, Teātra kritiķu balva); Raiņa “Pūt, vējiņi!” (1998; rež. O.Kroders), J.Hašeka “Šveiks” (1998; K.Auškāpa dramatisējums un režija).

“Daily Express” – dienas laikraksts. Dibināts 1900. Iznāk Londonā un Mančestrā. Kopš 1916 – Bīverbruka kompānijas izdevums.

daina – latviešu klasiskās tautasdziesmas nosaukums. Atbilst lietuviešu tradicionālajam tautasdziesmu nosaukumam – dainā, mol-

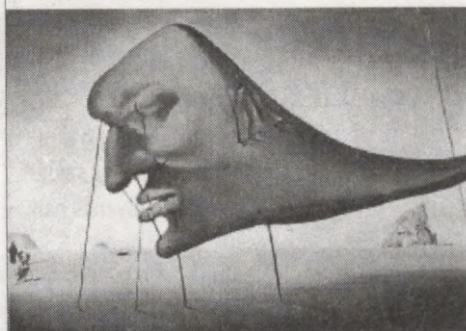
K. Barona "Latvju dainu" 1. sējuma 1. burtnīca.
1894

dāvu – doinā. Cilmi saista ar indoeiropiešu etimonu. Latviešu valodā ieviesies 19.gs. beigās līdz ar "Latvju dainu" publicējumu. **dalailama** (mong. dalai – jūra + tibetiešu lama – garīdznieks) – Tibetas lamaistu augstākais garīdznieks. Šāds tituls ieviests 16.gs. Pēdējais (14.) dalailama pēc sacelšanās apspiešanas Tibetā 1959 emigrēja.

Dalī (Dalí), Salvadors (īst.v. Salvadors Dalí i Dòmenečs – Dalí y Domenech; 1904 – 1989) – spāņu gleznotājs. Ievērojams *sirreālisma* pārstāvis. Radījis asociatīvus darbus, kuros, tiecoties atspoguļot procesus cilvēku zemapziņā, absurdās kombinācijās un situācijās apvienojis reālistiski un naturālistiski gleznotus motīvus ("Degošā žirafe", 1935; "Pilsonkara priekšnojautas", 1936). Kopā ar L.H.Bunjuelu veidojis sirreālistiskas filmas ("Andalūzijas suns", 1928; "Zelta laikmets", 1930).

S. Dalī.

S. Dalī. "Sapnis". 1937

Dānijas Karaliskais teātris (Det Køngelige teater). Dibināts 1722 Kopenhāgenā (sākotnējais nosaukums "Dāņu skatuve"). Lielākais teātris Dānijā. 18.gs. izveidojās 3 patstāvīgas trupas: dramatiskā, operas un baleta trupa.

Dānijas kultūras institūts. Dibināts 1990 Rīgā Latvijas Republikas un Dānijas kultūras sakaru veicināšanai. Direktore Rikke Helms (Triju Zvaigžņu ordeņa kavaliers).

Dannenšterna nams – arhitektūras piemineklis Rīgā. Viens no ievērojamākajiem baroka arhitektūras paraugiem Latvijā. Celts 17.gs. tirgotājam E.Dannenšternam. Sastāv no trim savstarpēji savienotiem korpusiem – galvenās

Dannenšterna nams

ielas korpusa un diviem pagalma korpusiem. Divas ieejas ar barokāliem portāliem (tēlnieks D. Valters). Virs dzegas divi nelieli dekoratīvi frontoni ar uzrakstu "Anno 1696". Sākotnējais plānojums un būvformas daļēji saglabājušās divos apakšējos stāvos, galvenās pārbūves notikušas 19.gs. Tiek restaurēts.

Dante Aligjēri (Dante Alighieri; 1265 – 1321) – itāļu dzejnieks. Itāļu literārās valodas izveidotājs. Agrīnajā daiļradē *dolce stil nuovo* dzesjas skolas ietekme (autobiogrāfisks sacerējums "Vita nuova", 1292 – 1293). Ievērojamākais darbs (arī viens no izcilākajiem darbiem pasaules literatūrā) – poēma "Komēdija", kas 14.gs. beigās ieguvusi nosaukumu "Dievišķā komēdija" (1472). Tajā atklājas Dantes uzskats par cilvēka laicīgo un mūžīgo dzīvi.

dao – viena no ķīniešu klasiskās filozofijas pamatkategorijām. Sākotnējā nozīme "ceļš", vēlāk – "lietu dabiskā kārtība". Filozofi materiālisti dao izprata kā objektīvu likumsakarību. Diskusija par dao jēdziena robežām un interpretācijas iespējām ķīniešu filozofijā turpinās.

daoisms – ķīniešu klasiskās filozofijas virziens, mācība par *dao*. Radās 4. – 3.gs. p.m.ē. Par daoisma pamatlicēju uzskata Laodzi. Virziena galvenās idejas paustas traktātos "Laodzi" un "Džuandzi" (ap 300 p.m.ē.). Pēc daoisma, visas lietas rodas un mainās, dabiskā ceļā pāriedamas pretstatos. Daoisma atzītā sekošana dabai veicināja dabas izziņas, ķīniešu ainavu glezniecības attīstību.

Darels (Durrel), Džeralds (1925 – 1995) – angļu zoologs, rakstnieks. Dzīvnieku aizsardzības organizētājs un popularizētājs. Kolekcionējis retos un izmirstošos dzīvniekus. ("Zvēru dārzs manā bagāžā", 1960.)

Dārziņa mūzikas skola (Latvijas Mūzikas akadēmijas E.Dārziņa mūzikas skola). Dibināta 1945 Rīgā. Pirmais skolas direktors –

Dante Aligjēri

T.Andersons. Sākumā darbojas tikai klavieru klase (pedagogi V.Zosts, I.Zāne, V.Asere, A.Žilinskis u.c.). 1945. gada beigās nodibina stīgu instrumentu klasi (pedagogi K.Brikners, P.Smilga, J.Baltgailis u.c.). 1948 nodibina pūšamo un sitamo instrumentu nodaļu (pedagogi K.Štrāls, J.Krasnopjorovs, E.Mednis). 1950 – 1993 darbojas zēnu koris. To dibina J.Mediņš un A.Prēdelis, kopš 1969 vada J.Erenštreits (↑). 1950 – 1994 darbojas vijolnieku ansamblis (pamatlicējs I.Abramiss, vēlāk vada E.Lielbārdis). 1957 par skolas direktoru ieceļ ērgelnieku P.Sīpolnieku. Audzēkņi gūst uzvaras starptautiskajos konkursos (I.Graubiņa J.S.Baha konkursā, F.Hišhorns Dženovas N.Paganīni konkursā un karalienes Elizabetes konkursā Briselē u.c.). 1962 – 1990 skolu vada I.Arāja, 1991 – 1999 – L.Deļlava, kopš 1999 – J.Kalfelds. 256 audzēkņi (1999) apgūst klavieru, stīgu instrumentu, pūšamo instrumentu un sitamo instrumentu un mūzikas teorijas specialitāti.

Dārziņa mūzikas skola

Dārziņš, Emīls (1875 – 1910) – latviešu komponists. Viens no latviešu kora un solo dziesmas klasiķiem. ("Lauztās priedes", "Melanholiskais valsis".)

dārzu un parku arhitektūra – arhitektūras nozare, kas veido dārzu, parku, apstādījumu plānu un telpisko kompozīciju. Kompozīcijas elementi ir augi, vietas reljefs, ceļu tīkls, laukumi, ūdenstilpnes, soli, iežogojumi,

E. Dārziņš

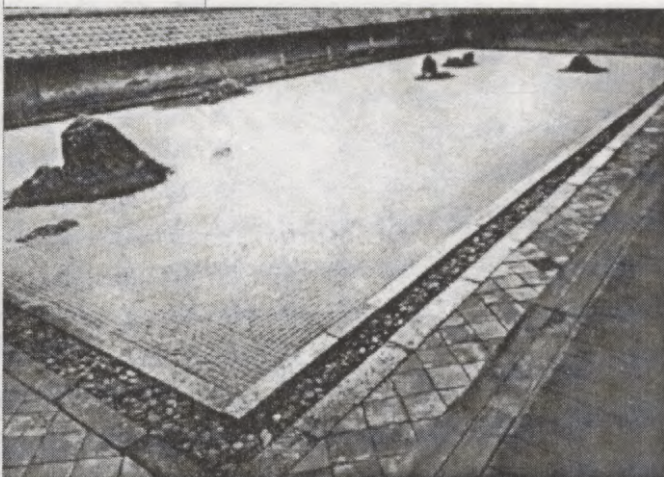
apgaismes ķermeņi, skulpturāli veidojumi, paviljoni, lapenes. Kompozīciju izveidē dominē 2 pamatprincipi: regulārais un ainaviskais. Regulārajā kompozīcijā visi elementi iekļauti ģeometriskajās formās un simetriski izvietoti līmeniskā plaknē (Semiramīdas gaisa dārzi Babilonā, spāņu-mauru dārzi, Versaļas pils parks). Ainaviskā principa pamatā ir ideja par dabas mūžīgo atjaunotni, tas sākotnēji veidojies Ķīnā, bet uzplauka Japānā.

“Dauderi” – Latvijas kultūras muzejs Rīgā. Iekārtots 1990 ēkā (celta 1898, arhitekts R.Hoisermanis), kas 1937 – 1940 bija K.Ulmaņa vasaras rezidence. “Dauderu” ekspozīcijas pamatā ir kolekcionāra G.Graudiņa Latvijai dāvētā kolekcija “Latviešu muzejs” (aptuveni 7 tūkst. vienību).

“Dauderi”

Daugmales pilskalns atrodas Daugavas kreisajā krastā 22 km uz dienvidaustrumiem no Rīgas. Apdzīvots 2.g. tūkst. beigās p.m.ē. – 12.gs. m.ē. Pie pilskalna bijusi senpils, osta,

Klostera dārzs Japānā. 16. gs.

kapulauks. No m.ē. sāk. pilskalnā dzīvoja zemgaļi, no 11.gs. – libieši. 10. – 12.gs. bijis lielākais amatniecības un tirdzniecības centrs Baltijā.

Daugulis, Augusts (1830 – 1899) – latviešu grafiķis. Pirmais profesionālais latviešu grafiķis. Darinājis grāmatu ilustrācijas, “Pēterburgas Avīžu” un to satīriskā pielikuma titulus, vinjetes, arī karikatūras (“Bizmanis”, “Brencis un Žvingulis”). Stājgrafikā darbojies galvenokārt portreta žanrā (“Katrīna II”, 1874; “Dž.Garibaldi”, “Pašportrets”, 1878).

Sohbu gals.

A. Daugulis. “Pēterburgas Avīžu” satīriskā pielikuma tituls. 1862

Davidova-Medene, Lea (1921 – 1986) – latviešu tēlniece. Veidojusi psiholoģiskus laikabiedru portretus un pieminekļus (K.Barona piemineklis Vērmanes parkā, 1985).

L. Davidova-Medene. “Akrise L. Ērika”. 1969

Ž. L. Davids. "Sabīnietes". 1799

Davids (David), Žaks Luijs (1748 – 1825) – franču gleznotājs. Klasicisma pārstāvis. Lie-lās franču revolūcijas laikā (1789 – 1794) ja-kobiņu Konventa loceklis un mākslas dzīves organizētājs. No 1804 Napoleona I galma glez-notājs. Gleznām raksturīga statiska kompozī-cija, skaidras lineāras formas, gluda faktūra; galvenā nozīme zīmējumam, kolorīts ierobe-žots līdz lokālkrāsām. Atainojis antikās vēstu-res notikumus, kas laikabiedriem atgādināja par pilsonisko drosmi, pašuzupurēšanos ("Ho-rāciju zvērests", 1784), gleznojis sava laika norises un laikabiedrus ("Marata nāve", 1793).

Debisi (Debussy), Klods Ašils (1862 – 1918) – franču komponists. Impresionisma pamat-licējs franču mūzikā. Daiļradei raksturīga bagāta harmoniska valoda, ritmisko un dina-misko nianšu smalkums, tembrālo iespēju pa-plaišināšana (opera "Peleass un Melizande", 1902; balets "Spēles", 1912; simfoniskais cikls "Jūra", 1905).

Debora – Bībeles tēls, ebreju praviete un ties-nese, kas apvienoja senebreju ciltis Palestīnas iekarošanai. Vecajā Derībā iekļautā Deboras Uzvaras dziesma ir vecākais ebreju literatūras piemineklis (11. gs. p.m.ē.).

D. Defo

K. A. Debisi

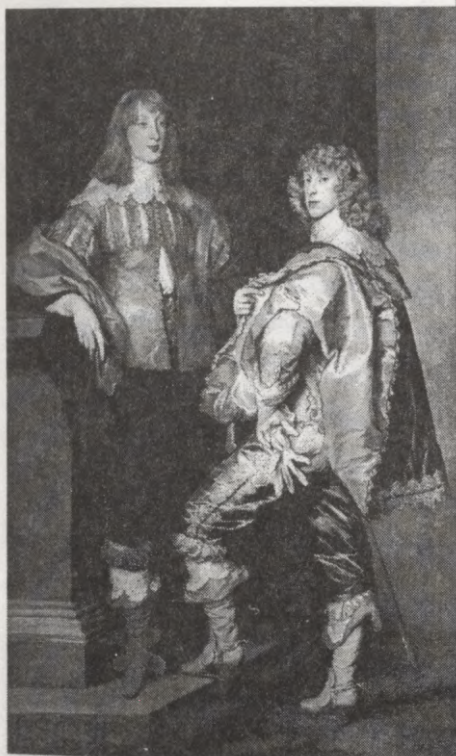
Defo (Defoe), Daniels (ap 1660 – 1731) – an-ģļu rakstnieks. Jauno laiku Eiropas reā-listiskā romāna pamatlicējs. Aizsācis vairākus romāna žanrus anģļu literatūrā: piedzīvojumu ("Pulkvedis Džeks", 1720), vēsturisko ("Mē-ra gada dienasgrāmata", 1722), tikumu romā-nu ("Roksana", 1724). Vislielāko popularitāti guvis ar pirmo romānu "Robinsona Krūzo dzīve un brīnišķīgie piedzīvojumi" (1719 – 1721).

Degā (Degas, De Gas), Ilērs Žermēns Edgars (1834 – 1917) – franču gleznotājs, grafiķis, tēl-nieks. Impresionisma pārstāvis. Gleznām ("Gaišzilās baletdejošanas", 1890; "Absints", 1876; "Pēc vannas", 1898) raksturīga asi-metriska, fragmentāra kompozīcija, sarežģīti rakursi, perspektīvas sāīsinājumi, mākslīgā ap-gaismojuma efekti. Pasteltehnikas meistars.

I. Ž. E. Degā. "Pēc vannas". 1898

Deiks (Dyck, Dijck), Antoniss van (1599 – 1641) – flāmu gleznotājs. Itālijas posmā (1621 – 1627) izstrādājis baroka parādes portreta tipu ("Kardināls G. Bentivoljo"), ko vēlāk attīstījis Anģlijā (1632 – 1641). Akcen-tējis modeļu eleganci un izsmalcinātību ("Kārlis I medībās", Dž. Stjuarta portrets).

A. van Deiks. "Lords Džons un lords Bernards Stjuarti". Ap 1634

dekāns (lat. decanus – desmit cilvēku grupas vecākais) – augstākajā mācību iestādē fakultātes vadītājs; arī vecākais garīdznieks katoļu un anglikāņu baznīcā.

Dekarts (Descartes), Renē (latinizētā uzvārda forma Kartēzijs – Cartesius; 1596 – 1650) – franču filozofs, matemātiķis, dabaszinātnieks. Filozofijā attīstījis duālistisku pasaules uzskatu. Dekarta dabaszinību koncepcijās dominē materiālisma viedoklis, bet uzskatos par pasaules esamību kopumā – ideālistisks uzskats. Analītiskās ģeometrijas pamatlicējs. Racionālisma izveidotājs izziņas teorijā. Formulējis kustības daudzuma nezūdamības likumu.

Dēkla – senlatviešu liktenlēmēja dievība. Pēc ticējumiem, Dēkla noteikusi bērna likteni. Bieži minēta kopā ar Laimu, dažkārt tās vietā. **dekoratīvā māksla** (fr. décoratif < lat. de-

R. Dekarts

corare – izgreznot) – plastisko mākslu nozare, kas kalpo cilvēka radītās materiālās vides mākslinieciskajai organizācijai. Ietver monumentāli dekoratīvo mākslu un dekoratīvi lietišķo mākslu.

dekoratīvi lietišķā māksla – lietišķās mākslas paveids, kas pievēršas galvenokārt sadzīvei domātu māksliniecisku izstrādājumu darināšanai. Raksturīgs priekšmetu dalījums pēc darinājuma materiāla, apstrādes tehnikas, funkcionālās nozīmes. Darinājuma materiāls: āda, dzintars, kauls, koks, keramika, lakas, metāls, stikls, tekstilijas. Apstrādes tehnikas: griezumš, kalums, lējums, pinums, gravējums, virpojums, inkrustācija, intarsija. Darinājumi pēc funkcionālās nozīmes: apģērbs, dekoratīvie audumi, trauki, rotaslietas. Svarīga nozīme priekšmeta tēlainajā struktūrā ir dekoram, kura radišanā plaši izmanto ornamentus vai tēlotājas mākslas elementus. Latvijā profesionālā dekoratīvi lietišķā māksla radās 19.gs. 2.pusē un ir saistīta ar mākslas amatniecības attīstību un lietišķās mākslas skolām (Štiglica tehniskās zīmēšanas skola Pēterburgā). Pirmie ievērojamākie profesionālie dekoratīvi lietišķās mākslas meistari – J.Madernieks un J.Straume.

Delakruā (Delacroix), Ežēns (1798 – 1863) – franču gleznotājs, grafiķis. Viens no ievērojamākajiem romantisma pārstāvjiem. Akadēmismam pretī nostatīja dramatiskus darbus, kuros, saliedējot reālos sava laika notikumus ar fantāzijas tēliem, pauda humānisma un brīvības cīņas idejas ("Hijas grautiņš", 1824; "Brīvība sauc tautu uz barikādēm", 1830). Pievērsies ainām no Austrumu dzīves ("Alžīrijas sievietes", 1834). Darbiem ekspressīvs triepiens, piesātināts kolorīts, spēcīgi gaismēnu un krāsu kontrasti. Viens no pirmajiem sāka lietot krāsas sadalīšanu, veidojot papildtoņu sistēmu. Rakstos, dienasgrāmatās sniedzis sava laika mākslas raksturojumu.

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

E. Delakruā. "Brīvība sauc tautu uz barikādēm". 1830

delartiskā komēdija (it. commedia dell'arte), masku komēdija – itāļu teātra veids. Radās 16.gs. vidū. Renesanses laikmetā kļuva par itāļu teātra augstāko sasniegumu un ietekmēja

Delartiskā komēdija. Dž. Severīni. "Pjero – muzikants". 1924

Eiropas profesionālā teātra veidošanos. Teātra galvenā īpatnība ir teksta improvizācija un noteiktas tipveida maskas – darbības personāži, kas atkārtojas katrā izrādē. Maskas izteica nevis tēla individuālās, bet tipiskās, sociālās iezīmes. Teātra attīstības gaitā veidojās 2 masku grupas – ziemeļu (venēciešu): Arlekīns, Ārsts, Pantalone, Brigella, dienvidu (neapoliešu): Kojjello, Pulčīnella, Skaramuča, Tartalja. Teātra trupas darbojās arī ārpus Itālijas. 19.gs. sāk. kā žanrs beidza pastāvēt, bet tā reālistiskās tradīcijas pastāv arī mūsdienu teātrī.

Delfi (Delphoi) – sengrieķu pilsēta Fokīdas novadā, ievērojams reliģisks centrs. Delfu templis ar Apollona orākulu (Delfu orākuls)

Delfi

un daudzām celtnēm 7. – 6.gs.p.m.ē. bija pazīstams visā Grieķijā. 5.gs. beigās p.m.ē. tā ietekme sāka mazināties. Romas imperators Teodosijs I ap 390 m.ē. templi slēdza. Kopš 1892 Delfos tiek veikti arheoloģiskie

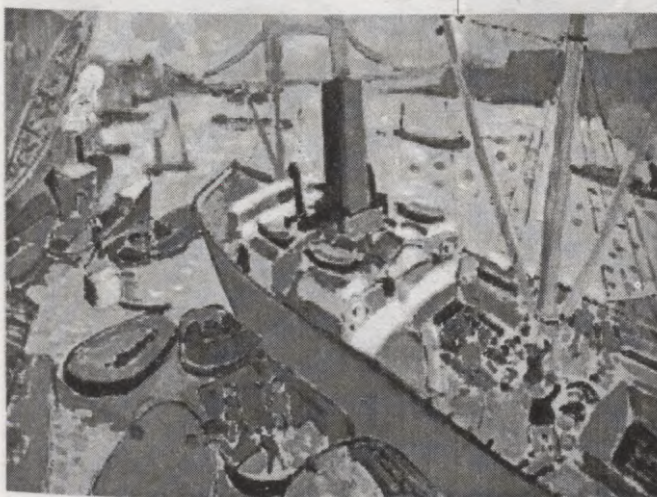
izrakumi. Delfos daļēji saglabājušies antikās arhitektūras pieminekļi: bijušajā Atēnas svētvietā (Atēnas tempļu pamati, dārgumu glabātava, doriskais toloss) un bijušajā Apollona svētvietā (Apollona templis, dārgumu glabātavas, atēniešu stoja, knidiešu lesa).

Dēmētra (Dēmēter) – auglības, zemkopības un laulības dieviete sengrieķu mitoloģijā. Senajā Romā Dēmētras kulta saplūda ar auglības dievietes *Cereras* kultu.

Dēmokrits (Dēmekritos; ap 460 – 370 p.m.ē.) – sengrieķu filozofs materiālists. Viens no atomisma pamatlicējiem. Viss esošais, pēc viņa domām, sastāv no kustīgiem atomiem un tukšuma. Izziņa notiek, ārējo lietu atomiem iedarbojoties uz mūsu sajūtu orgānu atomiem. Galvenais filozofiskais darbs – “Mazais diakosmos” (līdz mūsdienām saglabājušies tikai fragmenti).

Dēmostenes (Dēmostenēs; ap 384 – 322 p.m.ē.) – Senās Grieķijas orators, politisks darbinieks. Būdams faktiskais Atēnu vadītājs, izveidoja pret Maķedoniju vērstu grieķu polisu koalīciju. Saglabājušās Dēmostenes vēstules, kā arī pret Maķedonijas valdnieku Filipu II vērstās runas – filipikas.

Derēns (Derain), Andrē (1880 – 1954) –

A. Derēns. “Temza pie Londonas tilta”. 1900

Dēmētra

Dēmokrits

Skulptūra ar diadēmu

franču gleznotājs. Viens no ievērojamākajiem *fovisma* pārstāvjiem (“Koliūras piepilsēta”, 1905). Pēc 1908 gleznotajās figuratīvajās kompozīcijās, portretos, ainavās, klusajās dabās P.Sezana un agrā kubisma ietekme (stingri ģeometrizētas formas, atturīgs, padrums kolorīts).

diadēma (gr. diadēma) – priesteru galvas apsējs Senajā Grieķijā; arī valdnieka varas simbols Austrumu zemēs; arī sieviešu galvasrota, dārgakmeņiem rotāta pusvainaga veidā.

diakons (gr. diakonos – kalps; arī diakons) – zemākais kristiešu kulta kalpotājs, pareizticīgo un katoļu mācītāja palīgs. Pirmskristiešu draudzēs bija draudzes saimniecības vadītājs un starpnieks starp bīskapu un draudzēm. Vecāko diakonu sauc par proto-diakonu.

dialekts (gr. dialektos) – kādas valodas paveids ar visumā vienādām īpatnībām fonētikā, gramatikā, leksikā; radniecīgu izlokšņu vai to grupu kopums, kas izveidojies plašākā apgabalā un atspoguļo novada vēsturisko pagātņi. Latviešu valodā ir trīs dialekti: vidus dialekts, libiskais dialekts un augšzemnieku dialekts. Iespējams arī sīkaks dalījums.

didaktiskā literatūra – darbi, kas domāti lasītāju pamācīšanai, praktiskās dzīves padomu vai filozofisko, reliģisko, ētisko atziņu

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

izklāstam (Imhotepa pamācības, Zaratustras traktāti, Hēsioda poēma “Darbi un dienas”, Ž.Labrijēra “Raksturi jeb Šā gadsimta tikumi”). Didaktiskās literatūras iezīmes vērojamas arī 19.gs. latviešu autoru (Neredzīgā Indriķa, A.Leitāna, Apsīšu Jēkaba) darbos. Mūsdienās didaktiskumu uzskata par daiļrades mākslinieciskās nepilnvērtības pazīmi.

Didro (Diderot), Denī (1713 – 1784) – franču filozofs apgaismotājs, rakstnieks, mākslas teorētiķis. Franču “Enciklopēdijas jeb Zinātņu, mākslu un amatu skaidrojošās vārdnīcas” (1751 – 1780) pamatlicējs un redaktors. Galvenie darbi materiālistiskajā filozofijā: “Domas par dabas interpretāciju” (1754), “Dalambēra un Didro saruna” (1769), “Matērijas un kustības filozofiskie principi” (1770). Nozīmīga bija Didro darbība 18.gs. franču literatūrā (romāns “Mūķene”, 1760; stāsts “Ramo brāļadēls”, 1762 – 1779; luga “Ģimenes tēvs”, 1758). Rakstos par 18.gs. franču mākslas saloniem kritizēja klasicisma un rokoko pārstāvjus, aizstāvēja apgaismības idejas mākslā. Rakstījis arī par operas estētikas problēmām.

“Dienas Lapa” – literārs un sabiedriski politisks laikraksts. Iznāca 1886 – 1905 Rīgā. Izdeva Rīgas Latviešu amatniecības palīdzības biedrības paju biedri. Laikraksts kļuva par Jaunās strāvas organizatorisko centru. 1897 Iekšlietu ministrija uz 8 mēnešiem pārtrauca laikraksta izdošanu. 1905 (oktobris – decembris) bija LSD legālais laikraksts. 1905 Ziemassvētkos iznāca “Jaunā Dienas Lapa”. Darbojās F.Roziņš, P.Dauge, J.Jansons (Brauns). Literārajā pielikumā publicēja E.Veidenbauma, Raiņa, Aspazijas, Ļ.Tolstoja darbus.

dievgalds, svētais vakarēdiens – viens no kristiešu sakramentiem, svēts evaņģēliskā Jēzus Kristus pēdējā vakarēdiena atceres mielasts, kura dalībnieki ēd maizi un dzer vīnu, kas

D. Didro

pēc ticīgo priekšstatiem ir Kristus miesa un asinis. Leģenda par Jēzus Kristus pēdējo vakarēdienu bieži izmantota tēlotājmākslā (Leonardo da Vinči u.c.).

dievkalpojums, dievvārds – reliģisku ceremoniju un kulta darbību (lūgšanu, sprediķu, slavīnājumu, ziedojumu, sakramentu) kopums, ko ticīgie veltī Dieva pielūgšanai. Dievkalpojums ir garīdznieka vadīta publiska ticīgo reliģiozitātes izpausme; tas notiek tempļos, dievnamos, baznīcās u.c. vietās.

dievmaize – neliela, plāna kviešu maizīte, kas tiek baudīta kristiešu dievgaldā kā simboliska evaņģēliskā Jēzus Kristus miesa. Katoļu un protestantu dievmaize *oblata* tiek gatavota no neraudzētas miklas, pareizticīgo dievmaize *prosfora* (gr. *prosfora* – velte) – no raudzētas miklas.

dievmāte senajās zemkopju reliģijās – auglības dieve, ik gadus mirstošā un atdzimstošā dieva māte (Izīda Ēģiptē, Ištara Babilonijā, Astarte Fenīķijā, Dēmetra Grieķijā). Kristietībā par dievmāti sauc evaņģēliskā Jēzus Kristus māti Jaunavu Mariju, kuras kults radās seno auglības kultu ietekmē un attīstījās līdz ar mītu par dievcilvēku Jēzu Kristu.

Ikona “Marija un Jēzus”. Krievija

Dievs – reliģisku priekšstatu tēls: garīga būtne, kas radījusi pasauli, valda pār to un ir absolūta pilnība.

H. Vika. "Dievs ienāca sētā"

Dievs latviešu mitoloģijā – viena no latviešu mitoloģijas galvenajām dievībām ar indoeiropiešu cilmi. Funkcijās ietilpst pasaules radīšana (kopā ar Velnu, dzīvniekiem) un tās uzturēšana kārtībā. Dievs piedalās likteņa lemšanā, pārbauda tikumus, rāda paraugu visos zemniecības darbos.

"Dievs, svēti Latviju" – Latvijas Republikas himna (atjaunota 1990). Mūzikas, teksta un instrumentācijas autors – Baumaņu Kārlis. Komponēta 1873 un pirmo reizi atskaņota 1. vispārējo dziesmu svētku atklāšanā.

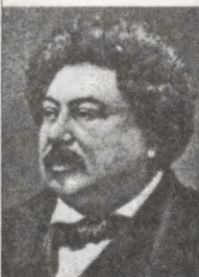
dievturība – reliģiska kustība Latvijā 20. gs. 20. – 30. gados; tās mērķis – senās latviešu reliģijas atjaunošana. Idejiskie vadoņi bija E. Brastiņš, K. Brežģis, V. Eglītis. Pēc Otrā pasaules kara dievturi darbojās galvenokārt ASV. Latvijā kustība atjaunota 1988.

Dievzemīte (vācu Gottesländchen) – kopš 16. gs. lietots Kurzemes hercogistes nosaukums. Radies Livonijas kara laikā. Pēc hronista Z. Henninga vēstījuma, Ivans IV Bargais apsollījis hercogam G. Ketleram viņa Dievzemīti neaiztikt.

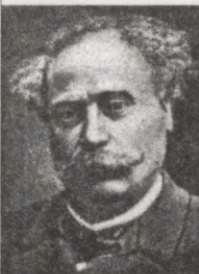
Dikenss (Dickens), Čārlzs (1812 – 1870) – angļu rakstnieks. Ievērojamākais kritizētājs reālists angļu literatūrā. Stāstos un romānos

Č. Dikenss

A. Dimā (tēvs)

A. Dimā (dēls)

E. Dinsbergs

atklājis buržuāziskās sabiedrības pretrunas. Populārāko romānu "Olivera Tvista piedzīvojumi" (1838), "Nikolasa Niklbija dzīve un piedzīvojumi" (1838 – 1839) varoņi ir bērni, dzīves apstākļu un nepareizas audzināšanas upuri.

diksilends (angļu Dixieland; sarunvalodā lietots ASV Dienvidu pavalstu nosaukums) – džeza mūzikas stils. Radies 20. gs. sāk. ASV (Ņūorleānā, vēlāk Čikāgā). Diksilenda orķestri ir 3 pūšaminstrumenti (trompete, klarnete, bazūne) un ritma grupa (sitaminstrumenti, bandžo vai ģitāra, kontrabass vai tūba, klavieres). Raksturīgs polifonisks, improvizatorisks spēles veids, vienkāršs ritms. Ievērojamākie pārstāvji: trompetists L. Ārmstrongs, pianists Dž. R. Mortons.

dilemma (gr. dilēmma <di[s] – divreiz + lēmna – pieņēmums) – deduktīvs slēdziens loģikā; arī nepieciešamība izvēlēties starp diviem lēmumiem, divām (parasti nevēlamām) iespējām.

Dimā (Dumas), Aleksandrs (tēvs; 1802 – 1870) – franču rakstnieks. Popularitāti guvis ar piedzīvojumu romāniem: "Trīs musketieri" (1844), "Grāfs Monte Kristo" (1845 – 1846).

Dimā (Dumas), Aleksandrs (dēls; 1824 – 1895) – franču rakstnieks. Rakstījis romānus, vēlāk tikai lugas, kritizējot laikabiedru dzīvesveidu. Ievērojamākais darbs – romāns "Dāma ar kamēlijām" (1848), romāna sižets izmantots Dž. Verdi operā "Traviata".

Dinsbergs, Ernests (arī Ernests Dinsberģis; 1816 – 1902) – latviešu rakstnieks, tulkotājs. Strādājis par skolotāju Dundagā. Publicējis rakstus "Pēterburgas Avīzēs" un "Mājas Viesī". Savulaik populāri bija Dinsberga vērojumi "Ziņģes un rīmes" (1856). Sarakstījis pirmo latviešu oriģināllugu "Skaistākais degons" (1862). Pirmais latviešu valodā tulkojis B. Bičeres-Stovas romānu "Krusttēva Toma būda" (1863), J. V. Gētes satīrisko poēmu

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

“Lapsa Kūmiņš” (1879), Homēra eposu “Odiseja” (1893 – 1894). Dundagas centrā bijušajā Kubeles skolā iekārtots Dinsberga muzejs (1972).

Diofants (Diophantos; ap 3.gs.) – sengrieķu matemātiķis. Dzīvojis Aleksandrijā. Galvenais darbs – traktāts “Aritmētika” 13 grāmatās (saglabājušās 6); tajās izklāstīti algebras elementi un risināti uzdevumi. Diofanta darbus pētījumiem skaitļu teorijā izmantojuši P.Fermā, L.Eilers, K.F.Gauss.

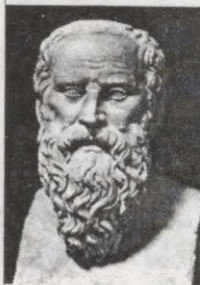
Diogens (Diogenēs; arī Diogens Sinopietis – Diogenēs Sinōpeus; ap 404 – ap 323 p.m.ē.) – sengrieķu filozofs. Kīniķu skolas dibinātājs. Noraidīja visus civilizācijas sasniegumus – ģimeni, valsti, pieklājības normas – un aicināja atgriezties pirmatnējās eksistences stāvoklī. Pasludināja sevi par pasaules pilsoni. Leģenda stāsta, ka Diogens dzīvojis atbilstoši savai mācībai un mitinājies mucā.

Dionisjs (ap 1440 – pēc 1503) – krievu gleznotājs. Strādājis Maskavā un Vidusķrievijas klosteros. Piedalījies fresku gleznošanā Uspenijas katedrālē Maskavas Kremli (1481), Dievmātes piedzimšanas katedrālē Feraponta klosterī (ap 1500 – ap 1502). Nozīmīgākās ikonas: “Dievmāte Odigitrija” (1482), “Krustā sišana” (1500). Darbiem raksturīgs izsmalcināts zīmējums, proporcijas pagarinātas figūras, gaišs, vēss kolorīts. Dionisija mācekļi un sekotāji veidoja t.s. Dionisija skolu.

Dioniss (Dionysos) – auglības un vīnkopības

“Dioniss un menādas”. Apgleznājuma fragments.
Ap 410 p.m.ē.

Diogens

dievs sengrieķu mitoloģijā. Seno romiešu mitoloģijā Dionisam atbilst *Bakhs*.

dipters (gr. di[s] – divreiz + pteron – spārns) – sengrieķu tempļa tips: plānā taisnstūra telpa, ko ārpusē visapkārt ietver divu kolonnu rindas.

diptihs (gr. diptychos – divkāršs) – divas gleznas vai divi skaņdarbi, ko vieno kopīga iecere. Viduslaiku baznīcās par diptihu dēvēja divvērtņu altārus ar uzgleznotu vai reljefu attēlu katrā pusē. Senajā Grieķijā un Senajā Romā par diptihu dēvēja rakstāmo tāfeli, kas sastāvēja no divām ar viru vai saitīti savienotām plāksnēm, kuras pārklāja ar vasku.

Dīrers (Dürer), Albrehts (1471 – 1528) – vācu gleznotājs, grafiķis. Ievērojams vācu renesanses pārstāvis. Daiļradē savdabīgi saliedējas humanistiskais pasaules uzskats, vācu vēlās gotikas, itāļu renesanses un nīderlandiešu realistiskās mākslas tradīcijas. Radījis tipiskus renesanses laikmeta pārstāvju portretus. Darinājis figuratīvas kompozīcijas ar reliģisku tematiku (diptihs “Četri apustuļi”, 1526). Vācu mākslā aizsāka portreta (“Pašportrets”,

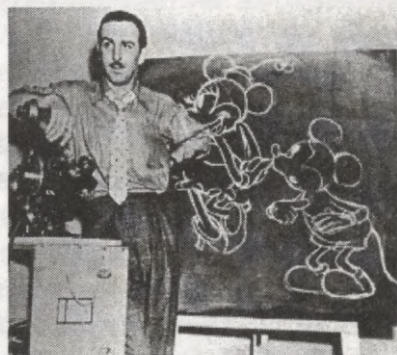

A. Dīrers. “Pašportrets ar ainavu”. 1498

1498 un 1500) un ainavas žanru, piešķīra patstāvīga mākslas darba vērtību kokgriezumam (cikli "Apokalipse", 1498; "Lielās ciešanas", 1497 – 1511; "Mazās ciešanas", 1509 – 1511), vara grebumam ("Bruņinieks, nāve un velns", "Sv.Hieronīms cellē", 1513 – 1514), zīmējumam ("Nīderlandes ceļojumu dienasgrāmata"), attīstīja cilvēka kailķermeņa studijas ("Ādams un Ieva", vara grebums 1504, glezna 1507). Sarakstījis 3 traktātus, kuros pirmoreiz vācu mākslā izklāstīti mākslas teorētiskie pamati ("Četras grāmatas par cilvēka ķermeņa proporcijām", 1528).

diriģēšana (vācu dirigieren) – atskaņotāj-mākslas veids; mūziķu kolektīva (orķestra, kora, ansambļa, operas, baleta trupas) vadīšana skaņdarba iestudēšanas laikā un publiskas atskaņošanas procesā. Diriģēšanu veic diriģents. Kora dziedāšanas sākuma posmā diriģēšanu izpildīja viens no koristiem – priekšdziedātājs. Senajā Ēģiptē, Senajā Grieķijā un vēlāk viduslaikos korus vadīja ar heironomijas (nosacītas diriģenta roku un pirkstu, arī ķermeņa kustību sistēmas) palīdzību. 17.gs. diriģenta funkcijas veica klavesinists vai ērģelnieks, skaņdarba autors. 18.gs. lielu nozīmi ieguva I.vijolnieks, kurš ar lociņu palīdzēja diriģentam (radās t.s. dubultā diriģēšana). Vijoles lociņa vietā diriģenta zizli sāka lietot I.Mozels (1812, Vīnē), K.M.Vēbers (1817, Drēzdenē). Sākot ar R.Vāgnera laiku, diriģents stāvēja ar seju pret orķestri, tā nodrošinot pilnīgāku kontaktu ar orķestri. Diriģēšanas mākslas attīstību sekmējuši diriģenti: H.Rihters (Ungārija), F.Motls, R.Štrauss (Vācija), G.Mālers, H.fon Karajans (Austrija), A.Toskanīni (Itālija), A.Rubinšteins, J.Mravinskis, G.Roždestvenskis (Krievija). Latviešu kora diriģēšanas mākslā lielu ieguldījumu devuši A.Jurjāns, E.Vigners (pirmie teorētiskie darbi par diriģēšanu), orķestra diriģēšanas mākslā – T.Reiters, Jānis Mediņš, L.Vigners.

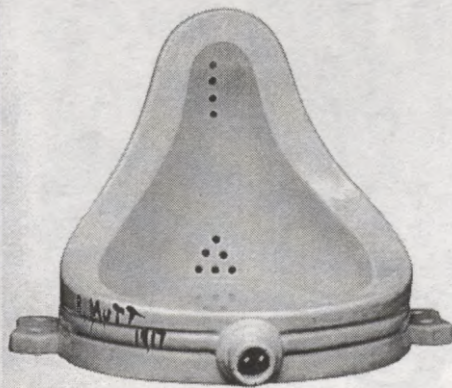
Diriķis, Bernhards (1831 – 1892) – latviešu žurnālists. Dibinājis laikrakstu "Baltijas Vēstnesis" (1869, līdz 1892 – redaktors), pirmo latviešu dienas laikrakstu "Rīgas Lapa" (1877). Piedalījies Rīgas Latviešu biedrības organizēšanā, bijis tās pirmais priekšnieks (1868 – 1870). Sarakstījis pirmo darbu latviešu literatūras vēsturē latviešu valodā – "Latviešu rakstniecība" (1860).

V. Disnejs

Disnejs (Disney), Volts (1901 – 1966) – amerikāņu multiplikāciju filmu režisors. Uzņēmis filmas ar pastāvīgiem personāžiem (pilēns Donalds, pelēns Mikijs u.c.), pilnmetrāžas filmu "Sniegbaltīte un septiņi rūķīši", "Bembijs". 1955 netālu no Losandželosas izveidojis izpriecu parku "Disnejlenda".

Dišāns (Duchamp), Marsels (1887 – 1969) –

M. Dišāns. "Strūklaka". Ap 1917

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

franču gleznotājs. Viens no galvenajiem dadaisma pārstāvjiem, saistīts ar sirreālistiem. Sākot ar 1914, veidojis t.s. *redimeidus* – kompozīcijas no iedzīves priekšmetiem.

divertissements (fr. divertissement – izklaidēšanās) – izklaidējoši priekšnesumi, papildinājumi dramatiskam vai muzikālam iestudējumam; arī variācijveida instrumentāls skaņdarbs; *baletā* – deju svīta vai atsevišķas iestarpinātas dejas, kas nav saistītas ar kopīgo sižetu.

dizains (angļu design – plāns, projekts, zīmējums) – estētiskās kultūras sfēra, kas aptver priekšmetiski telpiskās vides un tās elementu māksliniecisko projektēšanu. Pēc objekta rakstura dizainu nosacīti var iedalīt rūpnieciskajā, modes, sadzīves priekšmetu, interjera u.c. dizainā. Dizains ir neatņemama mūsdienu rūpnieciskās ražošanas sastāvdaļa. Pirmās praktiskās dizaina ieceres radās 19.gs. 2.pusē (Dž.Raskins, V.Moriss Anglijā; F.Relo Francijā; G.Zempers Vācijā; P.Strahovs, V.Šuhovs Krievijā). 20.gs.sāk. dizaina sasniegumi saistīti ar P.Bērensa, G.Eifeļa, V.Gropiusa, L.H.Salivana, vācu "Bauhaus", "Werkbund" meklējumiem. Pēc Otrā pasaules kara dizaina centri tika apvienoti Starptautiskajā industriālā dizaina apvienību padomē

Dizains. G. Glūdiņš. Mopēds "Rīga - 18". 1978

Doku Atis

(*International Council of Societies of Industrial Design*, dib. 1957 Briselē). Ievērojamākie dizaineri Latvijā: V.Celms, G.Glūdiņš, A.Irbīte, M.Lācis, J.Piete.

dobspiedums – poligrāfiska iespieduma veids. Dobspieduma iespiedformā iespiedelementi ir padziļināti, turklāt tumšākam tonim atbilst dziļāka vieta iespiedformā. Ar dobspiedi iespēj ilustrētus žurnālus, albumus, portretus, grāmatas, uzlīmes.

dogma (gr. dogma – uzskats, spriedums) – nekritiski pieņemta un par nemainīgu patiesību atzīta tēze. *Reliģijas* dogma ir reliģisku mācību galvenās tēzes, ko baznīca atzinusi par neapšaubāmām dievišķas izcelsmes patiesībām. *Tiesību* dogma – juridisks princips, kas atzīts par pašsaprotamu un netiek pierādīts.

Doku Atis (1861 – 1903) – latviešu rakstnieks. Dzejoļos (krāj. "Ziedoņa pušķīši", 1888) – pseidotautiska romantisma ietekme. Prozā reālistiski attēlotas muižas dzīves ainas. Stāsts "Manas dzīves rīts" (1894) – pirmais nozīmīgākais bērības atmiņu tēlojums latviešu bērnu literatūrā. Madonas raj. Dzelzavas pagasta "Muceniekos" iekārtots rakstnieka memoriālais muzejs (1970).

dolmens (fr. dolmen < bretoņu tol – galds + men – akmens) – neolīta un bronzas laikmeta būve apbedīšanai, viens no megalītu veidiem. Milzīgie, vertikāli novietotie akmeņi tika pārsegti ar akmens plātnēm un apbērti ar zemi.

Doma dārzs atrodas Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeja iekšējā pagalmā. Ierīkots bijušās augstākās garīdzniecības kapsētas vietā. Pēc Otrā pasaules kara ierīkoti jauni stādījumi pēc A.Pones projekta. 1970 rekonstruēts pēc R. Lidera projekta. Doma dārzā novietota granīta kalta kristāmā bļoda, skulpturāls veidojums – lauva, granīta kolonna ar urnu, saglabājušās 2 kapu plāksnes.

Doma klosteris celts 13.gs., piebūvēts Doma

Doma klosteris

baznīcas dienvidu sienai U veidā. Gandrīz kvadrātveida pagalmu (kluatru) no 3 pusēm apņem krusteja. Galvenās klostera telpas (sakristeja, kapitula zāle, dormitorijs – kopējā guļamistaba) atrodas austrumu spārnā, bet dienvidu spārnā – kopējā ēdamzāle (reflektorijs), virtuve, saimniecības telpas; rietumu spārnā atradās Domskola. Agrāk pagalmā un krustejā bija kapsēta. Doma klosteris bija Rīgas Domkapitula mītne. Līdz 15. gs. domkungi līdzīgi mūkiem dzīvoja tur. 1888 – 1891 virs krustejas uzbūvētas telpas muzeja un pilsētas arhīva vajadzībām.

Doma kora skola, Rīgas. Dibināta 1994 uz slavenā Dārziņa mūzikas skolas zēnu kora bāzes. Vadītājs J. Erenštreits, diriģenti M. Klišāns, G. Birziņa. Skolā līdztekus mūzikas specialitātēm apgūst arī vispārējos mācību priekšmetus (skolā mācās no 1. līdz 12. klasei), ticības mācību (jaunākajās klasēs). 1998 tika atvērta Mūzikas menedžmenta nodaļa; skolā uzņem arī meitenes (ir dibināts arī meiteņu koris). Skolā ir lieliska skaņu ierakstu un mūzikas literatūras bibliotēka, datorklase pieslēgta interneta tīklam. ASV prezidenta Klintonas vizītes laikā Latvijā koris speciāli koncertējis H. Klintonai un tika uzaicināts uzstāties Baltajā namā, ASV. Skola organizē

zēnu koru festivālus “Rīgas Doms”. 1996 piedalījās labākie zēnu kori no ASV, Francijas, Krievijas.

Doma ērģeles ↑ *ērģeles*.

Dombrovskis, Augusts (1845 – 1927) – latviešu rūpnieks, filantrops. 1887 nodibinājis kokzāģētavu Milgrāvī. Nodibinājis un finansējis vairākas kultūras un izglītības iestādes – elementārskolu un bērnudārzu (1900), proģimnāziju (1908), uzcēlis atturības biedrības “Ziemeļblāzma” namu (1904; 1906 soda ekspedīcija to nodedzināja), *Burtnieku namu* (1907) un jaunu namu biedrībai “Ziemeļblāzma” (1913).

Dombrovskis, Jānis (1885 – 1953) – latviešu mākslas zinātnieks, pedagogs. Sarakstījis pirmo plašāko apcerējumu par latviešu mākslu (“Latvju māksla”, 1925).

Domeniko Veneciāno (Domenico Veneziano; pilnā vārdā Domenico di Bartolomeo da Venezia; starp 1440 un 1410 – 1461) – itāļu gleznotājs. Ievērojams Florences skolas agrās

Domeniko Veneciāno. “Madonna ar Jēzus bērnu un svētajiem”. 1442 – 1448

renesanses pārstāvis. Viens no pirmajiem Itālijā sācis gleznot eļļas tehnikā. Freskām un gleznām ar reliģisku tematiku, kā arī portretiem raksturīga dekoratīva forma, precīzs, smalks zīmējums un gaišs kolorīts (“Jaunas sievietes portrets”, ap 1460).

Domjē (Daumier), Onorē (1808 – 1879) – franču grafiķis, gleznotājs, tēlnieks. Kritizēja reālisma pārstāvis. Karikatūrists. Gleznās attēlojis vienkāršās tautas dzīvi un cīņu (“Ģimene uz barikādēm”). Daiļradei raksturīga groteska, ironija; detalizācija mijas ar lakonismu, monumentāls vispārinājums ar ekspresīvu deformāciju.

O. Domjē. “Argū, Luija Filipa ministrs”. 1833

domkapituls – katoļu baznīcas bīskapijas vai arhibīskapijas augstākās garīdzniecības (domkungu) kolēģija.

doms (lat. domus – nams) – sākotnēji jebkura kristiešu baznīca, kopš viduslaikiem galvenā diacēzes baznīca, katedrāle, bīskapa un dom-

kapitula rezidence. Vācijā par domu sauca katedrāli bez klostera, bet kopā ar klosteri – par *minsteru*. Viduslaikos Rīgas arhibīskapa katedrāle bija Rīgas Doms.

Doms, Rīgas, – arhitektūras piemineklis. Atrodas Doma laukumā 1. Ievērojamākā 13. – 14.gs celtne Baltijā. Domu līdz ar klosteri sāka būvēt 1211. Tur atradās domkapituls. Doma klosterī darbojās Domskola. Pēc reformācijas (16.gs.) Doms pārgāja Rīgas pilsētas īpašumā. Sākotnēji baznīcas telpa bija sadalīta 3 vienāda augstuma jomos. Vidusjoms beidzās ar taisnstūra altārtelpu un lielāku apsīdu. Būvdarbos sākumā izmantoja kaļķakmeni, vēlāk – laukakmeņus un ķieģeļus gotisko konstrukciju veidošanai. Pēc pārbūves (1776) torņa smaile ieguva savu tagadējo – barokālo vainagojumu. 1778 virs klosterkapitula uzcelta virsbūve (klasicisma stilā) pilsētas bibliotēkas vajadzībām (arhitekts

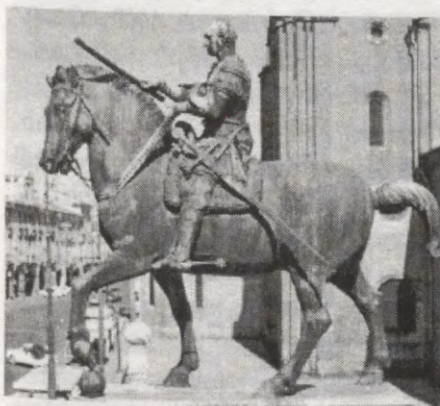

Rīgas Doms

K.Häberlands). Doma ilggadējā veidošana radījusi daudz dažādu stilu noslāņojumu (romānika, gotika, baroks, klasicisms). Sākotnējā iekštelpu iekārta gājusi bojā svētbiļžu grautiņu laikā (1524). Saglabājušies manierisma un baroka mākslas darbi: kapakmeņi, epitāfijas, kancele (1641), soli, 19.gs. vitrāžas. Domu restaurēja 1959 – 1962 (arhitekta E.Slavieša vadībā), pielāgojot baznīcas telpas koncertzāles vajadzībām.

Domskola. Dibināta katoļu garīdznieku gatavošanai. Skolu trūkuma dēļ uzņēma arī skolēnus, kas gribēja iegūt vispārējo izglītību, lai sagatavotos studijām ārzemju augstskolās. Dibināta 1211. Mācības notika latīņu valodā. Pēc reformācijas skola kļuva par augstāko latīņu skolu. Zemākajā klasē (kvintā) mācības notika vācu valodā. 1764 – 1769 par skolotāju darbojās J.G.Herders, 1776 – 1782 Domskolā mācījis G.Merķelis. To beiguši arī latvieši (J.Reiters). 1873 skolu pārveidoja par klasisko ģimnāziju (Rīgas pilsētas ģimnāzija), bet no 1868 skola darbojās Troņmantinieka (tagad Raiņa) bulvārī 8.

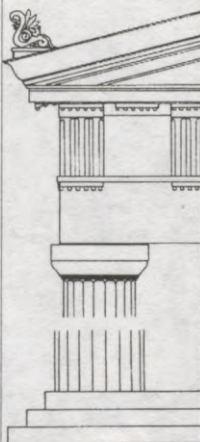
Donatello (Donatello; īst.v. Donato di Nikolo di Beto Bardi – Donato di Niccolo di Betto Bardi; ap 1386 – 1466) – itāļu tēlnieks. Agrās renesanses Florences skolas

Donatello. Kondotjera Gatamelatas pieminēklis Padujā. 1453

G. Doniceti

Doriskais orderis

F. Dostojevskis

pārstāvis. Donatello daiļradē aizsākās renesanses tēlniecības klasiskie paveidi: brīvi stāvoša skulptūra ("Sv. Juris", 1416; "Dāvids", 1430), sienas kapakmens (pāvesta Jāņa XXIII kapa pieminēklis Florences baptistērijā, 1427), jātnieka statuja (kondotjera Gatamelatas pieminēklis Padujā, 1453), gleznieciskais cilnis (altāris Sv.Krusta baznīcā Florencē, 1433), skulpturāls portrets. Izveidoja pirmo renesanses kailfigūru ("Dāvids", 15.gs. 30.gadi) un atleja pirmo bronzas statuju.

Doniceti (Donizetti), Gaetāno (1797 – 1848) – itāļu komponists. 19.gs. 1. puses itāļu operas ievērojamākais pārstāvis, belkanta stila meistars (operas "Mīlas dzēriens", 1832; "Lučija di Lammermūra", 1835; "Dons Paskvāle", 1843). Rakstījis arī oratorijas, kantātes, simfonijas, stīgu kvartetus.

doriskais orderis – arhitektūras ordera tips. Pazīmes: ordera kolonna, kuras stāvā iegrieztas seklas kanelūras, atrodas tieši (bez bāzes) uz stilobata; kapitelim 2 daļas – ehīns un kvadrātveida abaks. Antablementu veido gluds arhitrāvs, frīze, kurā mijas rievoti triglifi ar metopām (nereti rotātas ar skulpturāliem ciļņiem), un dzega. Orderis radies 6.gs.p.m.ē. Senajā Grieķijā doriešu apgabalos, kad celtniecībā sāka izmantot akmens konstrukcijas. Izmantots antīkajā arhitektūrā, kā arī renesanses un klasicisma celtnēs kā masīvas, monumentālas kompozīcijas līdzeklis.

Dostojevskis, Fjodors (1821 – 1881) – krievu rakstnieks. Psiholoģiski padziļināti tēlojis nabadzīgo ļaužu dzīves traģēdiju (romāni "Pazemotie un apvainotie", 1861; "Noziegums un sods", 1866; "Idiots", 1868). Daiļradē reālo sociālo konfliktu atspoguļojums apvienots ar smalku psiholoģismu un humānismu. Analizējis indivīda psiholoģiju un likteni saistībā ar tautas dzīvi un ētikas principiem. Viņa daiļrade ietekmējusi pasaules

literatūras attīstību. Latvijā Dostojevskas darbi pazīstami kopš 1884. Kopoti raksti 16 sēj. (1936 – 1938) un 10 sēj. (1973 – 1978).

drāma (gr. drama – darbība) – viens no literatūras pamatveidiem līdzās lirikai un epikai. Cieši saistīta ar teātri, jo dramatiski darbi galvenokārt domāti izrādīšanai uz skatuves. Cilvēku raksturi, konflikti, varoņu darbība un uzvedība atklājas dialogos un monologos, personu sarunu formā. Liela nozīme drāmas satura atklāsmē ir aktieru spēlei, mimikai, žestam, kustībai; tekstam jābūt saskaņotam ar teātra scēniskajām iespējām. Drāmas galvenie žanri: komēdija, drāma, traģikomēdija.

Drāmas teātris ↑ *Nacionālais teātris, Latvijas.*

Dranda, Jēkabs (1853 – 1915) – latviešu keramiķis. Darinājis saimnieciskus un dekoratīvus traukus, podiņu krāsnis. Popularitāti guvis ar dekoratīvajiem šķīvjiem, kas apgleznoti krāsainās angobas tehnikā. Kompozīciju pamatā – stilizēts augu ornaments. Starptautiskajā mājrūpniecības izstādē Milānā (1906) eksponētie 12 šķīvji apbalvoti ar sudraba medaļu.

draudze – Latvijā līdz 13.gs. feodāļu pili dzīvojošo karavīru kopa, arī viņu pārvaldītā teritorija. No 17.gs. Vidzemē – valsts administratīvais iecirknis; Kurzemes hercogistē – muižas pašpārvaldes iecirknis. Feodālisma un kapitālisma laikā – arī zvejnieku apvienība zvejas laikā. Par draudzi dēvē arī vienas reliģijas ticīgo kopu, ko vada tās ievēlēti vai baznīcas hierarhijas iecelti reliģiskie vadītāji.

draudzes skola – pirmmācības skola baznīcas draudzē. Radās Rietumeiropā viduslaikos, ilgu laiku bija galvenais pamatskolas tips. Skolā mācīja lasīt, rakstīt, rēķināt, kā arī baznīcas dziedāšanu. Latvijā (Vidzemē) draudzes skolas sāka dibināt 17.gs. 70. – 80.gados pēc zviedru administrācijas rīkojuma. 1694 drau-

dzes skolu uzturēšanai piešķīra ¼ arkla zemes un piespieda zemniekiem dot nodevas. Pirmās draudzes skolas nodibinātas Daugavgrīvā, Matīšos, Rubenē, Alūksnē, Zeltiņos, Apukalnā. 19.gs. vidū šajās skolās ieviesa vācu mācību valodu, bet 1887 – krievu mācību valodu. Latvijas Republikas laikā 20. gados pēc draudžu skolu parauga izveidoja 2. pakāpes pamatskolas.

“Draudzīgais aicinājums” – K.Ulmaņa uzsaukums Latvijas pilsoņiem 1935.g. 28.janvārī. Prezidents aicināja iedzīvotājus ziedot savai bijušajai skolai grāmatas vai mākslas priekšmetus. Aicinājuma mērķis – sekmēt kultūras dzīves attīstību laukos; to atkārtoja katru gadu. Savāktās vērtības izdalīja galvenokārt ar Kultūras fonda starpniecību.

Draudziņa, Natālija (1864 – 1949) – latviešu izglītības darbiniece. 1895 dibināja meiteņu skolu (no 1910 – valsts sieviešu ģimnāzijas tiesības. 20. – 30.gados piederēja pie nozīmīgākajām vidējās izglītības iestādēm Latvijā. Kopš 1940 – Rīgas 7.vidusskola, kopš 1991 – N.Draudziņas ģimnāzija).

Dreizers (Dreiser), Teodors (1871 – 1945) – amerikāņu rakstnieks. Viens no ievērojamākajiem kritizētāja realisma pārstāvjiem amerikāņu literatūrā. Romānos tēlojis galvenokārt indivīda traģisko cīņu par panākumiem sabiedrībā (“Māsa Kerija”, 1900; “Ģēnijs”, 1915; “Amerikāņu traģēdija”, 1925). Rakstījis arī publicistiskus darbus (krāj. “Traģiskā Amerika”, 1931).

Drēzdenes gleznu galerija (Dresdner Gemäldegalerie) – viena no lielākajām gleznu krātuvēm pasaulē. Izveidota 1560 (Saksijas kūrfirstu pils kunstkamera), pēc speciālas ēkas uzcelšanas (1854, arhitekts G.Zempers) atvērta publikai. Otrā pasaules kara laikā celtne un daļa kolekcijas gāja bojā. Atjaunotajā ēkā (1956) atrodas *Vecmeistaru gleznu galerija* ar Rafaēla, Džordžones, Ticiāna, A.Direra.

J. Dranda.
Dekoratīvs šķivis

T. Dreizers

Rafaēls. "Siksta madonna". 1519. (No Drēzdenes gleznu galerijas)

P.P.Rubensa šedevriem, ēkā "Albertinum" – Jauno meistarū gleznu galerija, kurā pārstāvēta Eiropas (it īpaši vācu) 19. un 20.gs. glezniecība.

driādas (gr. Dryades < drys – koks) – sengrieķu mitoloģijā meža nimfas, koka aizbildnes. Pastāvēja ticējums, ka driādas rodas reizē ar koku, dzīvo tā lapotnē un mirst kopā ar koku.

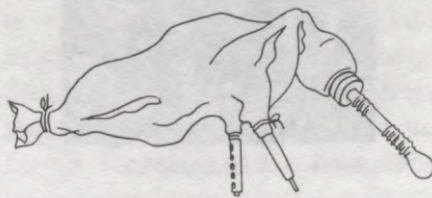
duālisms (lat. dualis – divējāds) – filozofiska mācība, kas atzīst matēriju un apziņu, esamību un domāšanu par divām patstāvīgām, neatkarīgām substancēm. Duālisms mēģina samierināt materiālismu un ideālismu. Terminu ieviesis vācu filozofs K.Volfs. Visrak-

sturīgāk duālisms izpaudās R.Dekarta un I.Kanta filozofijā.

Duburs, Jēkabs (ist.v. Jēkabs Āriņš; 1866 – 1916) – latviešu aktieris, režisors, skatuves mākslas pedagogs. No 1887 strādāja Rīgas Latviešu teātrī (1903 – 1905 direktors). Jaunā Rīgas teātra vadītājs (1908 – 1909). 1913 – 1915 vadīja režijas Latviešu operā. Maskavas Latviešu teātra direktors (1915 – 1916). Režijas: A.Brigaderes "Sprīdītis" (1903), R.Blaumaņa "Indrāni" (1904) un "Uguni" (1905). Kopā ar Zeltmati nodibināja Latvju dramatiskos kursus (1909), pirmo speciālo skatuves mākslas skolu Latvijā. Līcis pamatus latviešu skatuves runas mākslai, izstrādājis daiļrunas teoriju.

dūda, pūšļa vijole – sens latviešu tautas lociņa stīgu mūzikas instruments. Uz saliekta dēliša uzvilktas 2 vai 3 zarnu stīgas. Starp stīgām un dēlīti rezonansei ievietots piepūsts cūkas pūslis. Skaņas augstumu regulē, mainot loka spriegumu. Spēlē ar auklas vai zirga astru lociņu.

dūkas, dūku pūslis, dūdas, somu dūkas, somu stabules – sens daudzu tautu pūšamais mūzikas instruments. Sastāv no gaisa rezervuāra, kas darināts no dzīvnieku ādas vai pūšļa, gaisa pievadcaurules un divām, trim vai vairākām stabulēm (ar caurumiem sānos – melodijas spēlei, bez caurumiem – pavadijumam).

Dūkas. Kurzeme. 19. gs.

Durbes pils – arhitektūras piemineklis Tukumā raj. Celta 1821 klasicisma stilā (arhitekts J.G.Berlics). 1923 to piešķīra Rainim; viņš

Durbes pils

to atdāvināja Latvijās skolotāju savienībai. 1929 šeit atklāja pirmo Raiņa muzeju (vēlāk pārcelts uz Jūrmalu). Kopš 1978 – Republikas rehabilitācijas slimnīca.

Dūze (Duse), Eleonora (1859 – 1924) – itāļu aktrise. Viena no ievērojamākajām traģēdiju aktrisēm. Lomas: titulloma V.Šekspīra lugās “Romeo un Džuljeta”, “Antonijs un Kleopatra”, H.Ibsena lugās “Nora”, “Heda Gablere”, Margarita Gotjē A.Dimā (dēla) romāna “Dāma ar kamēlijām” dramatisējumā (“Kamēliju dāma”).

A. Volkovs. E. Dūzes portrets

Dvoržāks (Dvořák), Antonīns (1841 – 1904) – čehu komponists. Viens no čehu klasiskās mūzikas pamatlicējiem. Darbi: operas “Viltīgais zemnieks” (1877), “Velns un Kača” (1898), “Nāra” (1900), kantāte “Stabat mater”

(1877), “Trīs slāvu rapsodijas” (1878).

dzeģa – līmenisks izlaidums ēkas ārīenā (starp sienu un jumtu, starp stāviem) vai iekštelpā. Galvenā dzeģa balsta jumta pārkari, aizsargā ārīenu no notekūdens. Dzeģa forma izveidojās antīkajā arhitektūrā (antablementa augšējā daļa). Dzeģa ar dekoratīvu nozīmi dominēja baroka un rokoko arhitektūrā. Par dzeģu sauc arī telpu iekārtas priekšmeta (kamīna, mēbeles) izvīrīto augšmalu.

dzenbudisms (jap. dzen < sanskr. dhyāna – apcere, pārdomas + ↑ budisms) – budisma virziens. Radās 6.gs. Ķīnā. Tā pamatlicējs – indiešu sludinātājs Bodidarma. 12. – 13.gs. dzenbudisms ieviesās Japānā, kur pastāv arī mūsdienās. Dzenbudisms atzīst, ka iespējams “satori” – acumirkļīgs apskaidrojums dziļā pārdzīvojuma brīdī un dievības, budāš atklāšana sevī. Dzenbudisms ietekmēja ķīniešu un japāņu literatūru, mākslu, ētiku un sadzīves tradīcijas.

Dzenis, Burkards (1879 – 1966) – latviešu tēlnieks. Viens no latviešu profesionālās tēlniecības pamatlicējiem. Izcils portretists un monumentālists (J.Rozentāla piemineklis Rīgā, 1936). LMA pedagogs, profesors (1937), lietišķi dekoratīvās skulptūras darbnīcas vadītājs (1922 – 1944). 1944 emigrējis; no 1950 dzīvojis ASV.

Dziesmu dziesma, arī Augstā dziesma, Zālamana Augstā dziesma – Bībeles Vecās Derības grāmata, lirisku mīlas un kāzu dziesmu krājums senebreju val. (1.g.tūkst. p.m.ē.), kura autorību reliģiskā tradīcija piedēvēja Izraēlas valdniekam Zālamanam. Emocionāli hiperbolizēto Sulamītes un viņas līgavaīņa kaislās mīlestības tēlojumu reliģiskā tradīcija traktēja kā ticīgo un Dieva mīlestības alegoriju, un 2.gs. tā tika uzņemta Svēto rakstu kanonā. Dziesmu dziesmas motīvi ietekmējuši dažādu tautu literatūru un mākslu.

dziesmu grāmata – reliģiskā kulta ceremonijās

B. Dzenis. “Kārļa Krūzas ģimete”. 1919

A. Dvoržāks

lietoto garīgo dziesmu krājums. Dziesmu grāmatu izdošana izvērsās pēc reformācijas: protestantu dziesmu grāmatu izdeva M.Luters 1524. Latvijā pirmā luteriešu dziesmu grāmata izdota 1587, katoļu – 1673. Kopēja Latvijas luteriešu dziesmu grāmata tika sastādīta 1922, pēc tam tā vairākkārt pārstrādāta.

dziesmuspēle – komiskās operas žanrs 18.gs. Austrijā un Vācijā. 19.gs. no komiskās operas un dziesmuspēles attīstījās operete. Latvijā vārds “dziesmuspēle” ir sinonīms terminam “operete”.

Pirmo dziesmu svētku karogs

dziesmu svētki – plaši apvienotu koru sarīkojumi, kas notiek regulāri ik pēc dažiem gadiem. Dziesmu svētku tradīcijas visdziļāk iesakņojušās Baltijas republikās; Igaunijā 1.vispārējie dziesmu svētki notika 1869, Latvijā – 1873, Lietuvā – 1924. Dziesmu svētku nozīmīga sastāvdaļa ir dziesmu karš – koru sacensības. Līdz 1948 dziesmu svētku organizēšanai speciāli tika būvētas estrādes. To

Dzintara figūriņa

celtniecībā piedalījušies ievērojami latviešu arhitekti: J.Baumanis (1873, 1880, 1888), K.Pēkšēns (1895), E.Pole (1910), P.Kundiņš (1926), A.Birzenieks (1931, 1933, 1938, 1948). Kultūras un atpūtas parkā Rīgā 1955 uzcelta pastāvīga estrāde 10 tūkst. dziedātājiem un 30 tūkst. skatītājiem (arhitekts V.Šņitņikovs). 12. dziesmu svētkos (1955) dalībnieku skaits bija 17 tūkst. Estrāde tika restaurēta un paplašināta 20. dziesmu svētkiem (1990) – atklāšanas koncerts kļuva par 3. atmodas “iezevānītāju” un nozīmīgu notikumu Latvijas kultūras vēsturē.

Dziļleja, Kārlis (1891 – 1963) – latviešu rakstnieks, literatūrzinātnieks. 1944 emigrējis uz Vāciju, no 1949 dzīvojis Zviedrijā. Sarakstījis grāmatas par Ā.Alunānu, J.Asaru, J.Jansonu (Braunu), G.Merķeli, Raini, J.Rozentālu, A.Upīti. Rakstījis arī romānus, dzejoļus, lugas, publicistiku, mācību grāmatas skolām.

dzintara mākslinieciskā apstrāde – dekoratīvi lietišķās mākslas nozare, kas pievēršas dzintara izstrādājumu (rotu, sīkplastikas, iedzīves priekšmetu, mozaīku, inkrustāciju) darināšanai. Dzintara rotu darināšanas pirmsākumi saistīti ar akmens laikmetu. Bronzas laikmeta dzintara izstrādājumi atrasti Senās Grieķijas teritorijā (Egejas kultūra). Senākās dzintara rotas Baltijas jūras piekrastē ir divas Hamburgas apkaimē atrastās dzīvnieku figūriņas (8. – 7.g.tūkst. p.m.ē.). Neolītā (4. – 1.g.tūkst. p.m.ē.) dzintara rotas sāka izgatavot arī tagadējās Lietuvas teritorijā (Jodkrantē un Palangā). 18.gs. beigās Palanga kļuva par galveno dzintara apstrādes centru Krievijā. Šīs mākslas nozares meistardarbs ir t.s. *dzintara istaba* (arhitekts A.Šlīters, dzintara apstrādes meistars G.Tuso), ko Prūsijas karalis Frīdrihs Vilhelms I 1716 uzdāvināja Pēterim I (novietota Carskoje Selo vasaras pili 1755; nolaupīta Otrā pasaules kara laikā). Latvijā senākie dzintara izstrā-

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

dājumi atrasti Ventspils raj. Sārnates mītnēs (pavisam 378 rotas) un Lubāna klānos (2252 rotas). 19.gs. 2.pusē Latvijā veidojās pilsētu amatnieku darbnīcas, kur rotaslietas sāka gatavot masveidā. Šī mākslas nozare no jauna uzplauka 20.gs. 30.gados (R.Balodis, P.Lankups, P.Preiss). 30. gadu beigās tai sāka pievērsties Liepājas lietišķās mākslas vidusskola, kurā dzintara apstrādes nodaļa dibināta 1939.

“Dzintariņš” – Rīgas Kultūras un tautas mākslas centra “Mazā ģilde” bērnu deju kolektīvs. Dibināts 1953. Vadītāja Z.Zeltmate (1953 – 1991), O.Freiberga (kopš 1991). Apmēram 170 dalībnieku 3 – 17 g. vecumā. Repertuārā latviešu un cittautu tautas dejas, sižetiskas dejas, kā arī baleti “Pelnušķīte”, “Ziemas pasaka”, “Vasaras pasaka”.

“Dzintars” – sieviešu Tautas koris. Dibināts 1947 Tirdzniecības darbinieku namā; vēlāk Valsts filharmonijas koris. Viens no izcilākajiem sieviešu koriem pasaulē. Mākslinieciskie vadītāji: A.Derkēvica (kopš 1959), I.Cepītis (1959 – 1989). Pirmā starptautiskā uzvara – B.Bartoka koru konkursā Debrecenā, Ungārijā 1968. Uzvaras visos 13 starptautiskajos konkursos, kuros “Dzintars” ir piedalījies. “Grand Prix” Hāgā (1977), visas 1. prēmijas 1. starptautiskajā koru konkursā Vācijā (1981). 1968 – 1981 koncertējis Ungārijā, Čehijā, Vācijā, Polijā, Holandē, Zviedrijā.

dzīves filozofija – filozofijas virziens. Radās 19.gs. beigās un 20.gs. sāk. Vācijā. Galvenais idejiskais priekštecis A.Šopenhauers. Dzīves filozofijas izpratnē “dzīve” ir intuitīvi tverama nedalāma, daudzveidīga, aktīva realitāte, kas nav identa ne ar garu, ne matēriju. Dzīves filozofijas virzieni saistīti gan ar “dzīves” dabiski organisko (F.Niče, L.Klāgess, T.Lesings), gan vēsturiski radošo (V.Diltejs, H.Ortega i Gaset) un kosmiski radošo interpretāciju (A.Bergsons). Latvijā dzīves filozofijas pār-

stāvji bija rakstnieks J.Poruks, F.Bārda, filozofi P.Jurevičs, Z.Mauriņa, M.Paleviča.

džainisms – neortodoksāla indiešu filozofiskā un reliģiskā sistēma. Radās 6.gs. p.m.ē. Noliecēja Vēdu autoritāti un vērsās pret brahmanismu. Sistēmas dibinātājs – pravietis Mahāvira Vardamana, saukts par Džinu; no viņa vārda radies mācības nosaukums. Džainisma mācībā ir 2 galvenās tatvas (pirmsākumi) – dživa (dvēsele) un adživa (viss, kas nav dvēsele). Džainisma mērķis – dvēseles atbrīvošana – īstenojams ar askētismu un ahinsu (ļauņuma nenodarīšanu dzīvām būtnēm).

Džāmi, Abdurrahmāns (1414 – 1492) – persiešu un tadžiku dzejnieks, filozofs. Farsi

Ilustrācija A. Džāmi darbam. 15. gs. miniatūra

valodā rakstītās klasiskās dzejas pēdējais izcilākais pārstāvis. Sufisma pārstāvis filozofijā. Rakstījis darbus vēsturē, teoloģijā, retorikā, poētikā, mūzikas zinātnē. Darbi: poēmu cikls "Septiņi kroņi" (1480 – 1487), dzejoļu krāj. "Baharistāna" (1487).

Džeimss (James), Viljams (1842 – 1910) – amerikāņu filozofs, psihologs. Viens no pragmatisma izveidotājiem. Akcentēja psihiskās dzīves aktivitātes principu, iracionālismu. Aizstāvēja reliģiju. Galvenie darbi: "Psiholoģijas principi" (1890), "Pragmatisms" (1907).

džezs (angļu jazz) – mūzikas veids. Radies ASV 19.gs. un 20.gs. mijā, sintezējoties eiropiešu un afrikāņu mūzikas kultūrām. Raksturīgs improvizatoriskums, ritma iregularitāte (svings), īpatnēja, t.s. džeza harmonija (K.Beizijs, D.Elingtons, B.Gudmens, Č.Pārkers).

džins (arābu džinni – gars) – fantastiska Allāha radīta būtne. Musulmaņi domā, ka džins var pieņemt dažādas formas, iemiesoties cilvēkos, dzīvniekos, augos. Džins minēts Korānā, arābu un persiešu pasakās.

Džordžone (Giorgione; ist.v. Džordžo da Kastelfranko – Giorgio da Castelfranco; ap 1477 – 1510) – itāļu gleznotājs. Dižrenesanses aizsācējs Venēcijā. Pirmais Venēcijas mākslinieks, kurš pievērsās laicīgajai stāģlezniecībai, kaila ķermeņa atveidojumam, sekmēja jauna glezniecības žanra – ainavas veidošanos. Brieduma posma (1506 – 1510) darbiem raksturīga izsmalcinātība ("Vētra", "Trīs filozofi"), lirisms ("Laura"). Pēdējās gleznās ("Dusošā Venera", "Lauku koncerts") pilnībā izpaudusies Džordžones daiļrades pamattēma – cilvēka un dabas harmonijas vienība.

Džosers, Džesers – Senās Ēģiptes faraons (ap 2780 – 2760 p.m.ē.). Trešās dinastijas dibinātājs. Viņa valdīšanas laikā beidzās Ēģiptes

V. Džeimss

apvienošana vienotā valstī ar galvaspilsētu Memfisū. Sākās piramīdu celtniecība (Džosera piramīda, 28.gs. p.m.ē., arhitekts Imhoteps).

Džoto (Giotto; pilnā vārdā Džoto di Bondone –

Džosera piramīda

Giotto di Bondone; 1266 vai 1267 – 1337) – itāļu gleznotājs. Viens no ievērojamākajiem protorenesanses māksliniekiem. Darinājis

Džordžone. "Vētra". Ap 1508

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

Džoto. "Apraudāšana". Ap 1305

altārglezņas ("Madonna Ognisanti", 1320) un monumentālus gleznojumus – episkus fresku ciklus par Jāni Kristītāju. Ievērojamākais darbs – freskas par Marijas un Kristus dzīvi (1304 – 1306) Skrovenji jeb Arēnas kapelai Padujā. Viens no pirmajiem gleznotājiem, kas atkāpies no viduslaiku kanoniem: reliģiskajos sižetos pirmajā vietā izvirzījis cilvēku.

Džūlio Romāno (Giulio Romano; arī Džūlio Pipi – Giulio Pippi, ist.v. Džūlio di Pjetro de Džanuci – Gianuzzi; 1499 – 1546) – itāļu gleznotājs, arhitekts. Rafaēla skolnieks un palīgs. Džūlio Romāno arhitektūrā izpaužas *manierisma* iezīmes; freskām un stājgleznām raksturīga kompozīcijas pārbīvētība, teatrāla patētika (gleznojumi Gigantu zālē paša projektētajā pili "Palazzo del Tè" Mantujā, 1524 – 1534).

Džūlio Romāno. Gigantu zāles gleznojums. Ap 1527

Ēdene (senebr. eden – svētlaipe) – Bībeles Vecajā Derībā attēlota paradīze zemes virsū, Ādama un Ievas dzīvesvieta pirms grēkā krišanas.

Edipa komplekss – jēdziens psihoanalīzē, kurš izsaka bērna attieksmi pret vecākiem. Pēc Z.Freida domām, katrs zēns izjūt dzi-
mumtieksmi pret māti, uztverot tēvu kā sāncensi. Šī attieksme nosaukta pēc analogijas ar sengrieķu mītu par ķēniņu Edipu.

Edips, Oidips (Oidipos) – Tēbu valdnieka Lāja un viņa sievas Iokastes dēls sengrieķu mitoloģijā. Edipu uzaudzināja Korintas valdnieka gans kalnos. Orākuls bija pareģojis, ka Edips nogalinās savu tēvu un apprecēs māti. Kad pareģojums piepildījās, māte nonāvējās, bet Edips izdūra sev acis un devās trimdā.

Edisons (Edison), Tomass Alva (1847 – 1931) – amerikāņu izgudrotājs un uzņēmējs. 1876 Menlo Pārkā nodibināja pirmo rūpniecības pētniecības laboratoriju ASV, 1887 – izgudrošanas centru Vestorindžā. Saņēmis vairāk nekā 1000 patentu par izgudrojumiem elektrotehnikā, kinotehnikā, ķīmijas tehnoloģijā, rentģentehnikā. Izgudrojis ogles mikrofonu (1877), pirmo aparātu skaņas ierakstei – fonogrāfu (1877), pilnveidojis un ieviesis ražošanā kvēlspuldzi (1879), uzbūvējis pasaulē pirmo elektrostaciju centralizētai elektroenerģijas ražošanai Ņujorkā (1882).

Ēdoles pils – arhitektūras piemineklis Kuldīgas raj. Kurzemes hercoga pils (celta 1265). 16.gs. 2.pusē sākotnējiem aizsardzības mūriem piebūvētas ēkas ap iekšējo pagalmu, veidojot konventa tipa pili (2 stāvu korpusi ar galerijām un pagrabtelpas). 1835 – 1841 uzbūvēta pils ziemeļrietumu daļa ap otru pagalmu, 19.gs. 2.pusē izveidotas gotiskas fasādes. 1917 – 1918 fasādes pārveidotas pēc Prūsijas viduslaiku piļu parauga. Nozīmīgākie interjeri: t.s. Sarkanā un Baltā zāle klasicisma stilā, Bateriju torņa telpas. Kopš 1949 Ēdoles

E

Ēdoles pils

pili atradās Ēdoles pansionāts.

Eginks (Eggink), Johans Lēberehts (1784 – 1867) – Baltijas vācu gleznotājs. Jelgavas ģimnāzijas zīmēšanas skolotājs (1837 – 1858). Gleznojis vēsturiska žanra kompozīcijas, portretus, kā arī Jelgavas Trīsvienības baznīcas, Ezeres, Grobiņas, Engures u.c. baznīcu altārglezņas.

Edips

T. A. Edisons

A. Eglītis

J. L. Eginks. "O. fon Mirbaha portrets". 1842

Eglītis, Anšlavs (1906 – 1993) – latviešu rakstnieks. Rakstnieka V. Eglīša dēls. 1944 emigrējis uz Vāciju, kopš 1950 dzīvojis ASV. Darbi: romāni "Līgavu mednieki" (1940),

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

“Omartija kundze” (1958); stāstu krāj. “Maestro” (1936); luga “Par purna tiesu” (1944); izlase “Lūdzu, ienāciet, ser!” (1971).

Eglītis, Viktors (1877 – 1945) – latviešu rakstnieks. Pirmais latviešu dekadents (dzejoļu krāj. “Elēģijas”, 1907). Popularizējis krievu modernistus un franču simbolistus. 20. – 30. gadu daiļradē centies savienot simbolismu ar klasicismu, veidojot t.s. jaunklasicismu. Represēts. Reabilitēts.

ēģiptiešu raksts – ideogrāfiskais raksts. Viena no senākajām raksta sistēmām pasaulē. Izveidojies no piktogrāfiskā raksta. Senākais un nozīmīgākais ēģiptiešu raksts – *hieroglifu raksts* (3.g.tūkst.p.m.ē. – 3.gs.m.ē.). No hieroglifiem attīstījās vienkāršotas formas hierātiskais *ātrraksts* (3.g.tūkst.p.m.ē.), ko lietoja dažāda satura tekstu uzrakstīšanai ar krāsvielām uz papirusa. 8. – 7.gs.p.m.ē. izveidojās *dēmotiskais raksts* – jauns ātrraksta veids, kurā tālāk vienkāršotas zīmju formas. Ēģiptiešu raksts lietots līdz 5.gs.m.ē. Sākumā rakstības virziens bija dažāds, vēlāk – no labās puses uz kreiso; rakstu zīmes virknētas horizontāli, arī no augšas uz leju.

Ēģiptiešu raksts

ēģiptoloģija (Ēģipte + ↑ .. loģija) – zinātņu kompleks, kas pēti Senās Ēģiptes valodu, rakstību, vēsturi, kultūru un arheoloģijas pieminekļus. Par ēģiptoloģijas sākumu uzskata

V. Eglītis

Eifeļa tornis

1822.gadu, kad franču zinātnieks Ž.Šampolions atklāja ēģiptiešu hieroglifu atšifrēšanas paņēmieni. Viņš sastādīja pirmo ēģiptiešu valodas gramatiku un vārdnīcu. Ēģiptoloģijas pamatlicēji: Ā.Ermanis, H.Grapovs (Vācija), G.Maspero (Francija), V.Pitrijs Flinderss (Anglija), V.Goļeņiščevs, O.Lemms, B.Turajevs (Krievija).

Ehnatons ↑ *Amenhoteps IV.*

Eifelis, Efels (Eiffel), Gistavs (1832 – 1923) – franču inženieris. Pavēris jaunas tehniskas un mākslinieciskas iespējas vieglu tērauda spraišļu konstrukciju izmantošanai. Ievērojamākais darbs – 1889. gada Pasaules izstādei Parīzē Marsa laukumā uzceltais t.s. Eifeļa tornis (sākotnēji 300 m, mūsdienās 320 m augsts); izmanto radio un TV raidījumu translēšanai, arī par skatu torni.

Eiklīds (Eukleidēs; 365? – 300 p.m.ē.) – sengrieķu matemātiķis. Aleksandrijā izveidojis matemātikas skolu. Galvenais darbs – “Elementi” (13 grāmatu), kur aplūkota planimetrija, stereometrija, skaitļu teorija. Šajā darbā apkopojis iepriekšējos matemātikas sasnie-

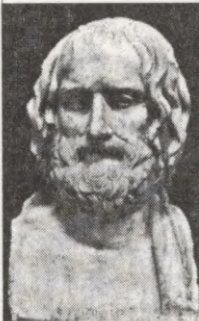

Džoto un A. Pizāno. “Eiklīds”. Reljefs. 14. gs.

gumus un izveidojis pamatu tālākajai matemātikas attīstībai. Tas ir pirmais mēģinājums konstruēt ģeometrijas loģisko uzbūvi.

Eiks (Eyck), Jans van (1390 – 1441) – nīderlandiešu gleznotājs. Burgundijas hercoga Filipa III Labā galma mākslinieks. Ievērojamākais darbs – “Gentes altāris” (poliptihs, Sv. Baavo katedrālei Gentē, 1432). To sācis mākslinieka brālis Huberts van Eiks (1370 – 1426). Altāri veido daudzfigūru kompozīcijas ainavā, interjerā, Ādama un Ievas kailfigūras, donatoru portreti. Viens no pirmajiem Eiropas glezniecībā savās reliģiskajās kompozīcijās tiecies atklāt reālisma iezīmes (“Kanclera Rolēna madonna”, “Džovanni Arnolfini un viņa sievas portrets” – abi 30.gados). Kopā ar brāli pilnveidojis eļļas glezniecības tehniku; viņa daiļrade aizsāka renesansi Nīderlandē, sekmēja stājglezniecības attīstību Eiropas mākslā.

Eiridike (Eurydikē) – nimfa sengrieķu mitoloģijā, dzejas un mūzikas izgudrotāja Orfeja

Eiripīds

sieva. Mira no čūskas kodiena. Orfejs devās uz pazemes valstību, lai izvestu Eiridiki virszemē.

Eiripīds (Euripidēs; ap 480 p.m.ē. – 406 p.m.ē.) – sengrieķu dramaturgs. Pirmo reizi piedalījies traģēdiju sacensībās 455 p.m.ē. Sarakstījis 92 lugas, no kurām saglabājušās 17 traģēdijas un viena satīru drāma – “Kiklops”. Ievērojamākās traģēdijas: “Mēdeja” (431 p.m.ē.), “Elektra” (413 p.m.ē.), “Ifigenija Aulidā” [411(?) p.m.ē.]. Pretruna starp individu un sabiedrību viņa darbos kļuvis par personības traģēdiju. Īpaši nozīmīgi ir psiholoģiski pārliecinošie sieviešu tēli. Eiripīda daiļrade ietekmējusi turpmāko literatūru, tēlotājmākslu, mūziku.

Eiropa (Eurōpē) – zemkopības dieviete sengrieķu mitoloģijā; vēlākajās teiksmās fenīķiešu valdnieka Agēnora meita, ko Zevs (vērša izskatā) nolaupija un aizveda uz Krētas salu.

J. van Eiks. “Džovanni Arnolfini un viņa sievas portrets”

“Eiropas nolaupīšana”. Apgleznojuma fragments Fransuā I pils galerijā Fontenblo. 1534 – 1540

Eiropas latviešu jaunatnes apvienība (ELJA) – apvieno Lielbritānijas, Vācijas un

Skandināvijas latviešu jaunatni. Dibināta 1954 Annabergā pie Bonnas. Galvenais mērķis – neatkarīgas un demokrātiskas Latvijas Republikas atjaunošana.

Eizenšteins, Mihails (1867 – 1921) – būvzinieris. Pēc Eizenšteina projektiem Rīgā uzcelts aptuveni 15 daudzstāvu mūra dzīvojamu namu, arī skola Strēlnieku ielā 4a (1905). Pirmās celtnes bija tipiski eklektisma stila darbi: Strēlnieku 19 (1897), K. Barona 39 (1898), Margrietas 16 (1900). 20.gs. sāk. pēc Eizenšteina projektiem uzceltas impozantas, ekstrēmi dekoratīvā jūgendstila manierē veidotas ēkas, kam nav līdzīgu Rīgas tālaika arhitektūrā: Alberta 2, 2a (1906), 4, 6 (1904), 8 (1903), 13 (1904), Brīvības 99 (1905), Elizabetes 10a, 10b (1903) un 33 (1901).

Eizenšteins, Sergejs (1898 – 1948) – kinorežisors, mākslas teorētiķis. Rīgas arhitekta Mihaila Eizenšteina dēls. Eizenšteina vadībā uzņemtas padomju kinoklasikas filmas “Streiks”, “Bruņukuģis Potjomkins”, “Oktobris”, “Aleksandrs Ņevskis”, “Ivans Bargaiss” (nepabeigta). Formulējis un realizējis t.s. intelektuālā kino teoriju.

Ekharts (Eckhart), Johans (arī Meistars Ekharts; Meister Eckehart; ap 1260 – 1327 vai 1328) – vācu filozofs. Ievērojams viduslaiku mistiskās filozofijas pārstāvis. Dominikāņu mūks. Ieņēmis augstus dominikāņu ordeņa amatus. Ekharta mācība ir panteiska, tās galvenā tēma ir dievība – bezpersonisks un bezkvalitātes absolūts, dieva un visas esamības pirmsākums. Atzina, ka dievs izpaužas kā radošs spēks dabā un cilvēkos. Mūža beigās tika apvainots ķecerībā. 1329 ar pāvesta bullu Ekharta mācības 28 tēzes tika nolādētas. Viņa idejas ietekmēja turpmāko vācu filozofijas attīstību, sprediķi un traktāti – vācu literārās valodas veidošanos.

eklektika (gr. eklektikos – tāds, kas izvēlas, atlasa) – vienības, viengabalainības, konsek-

S. Eizenšteins

vences trūkums; dažādu, dažkārt pretrunīgu uzskatu, teoriju, idejisku virzienu un politisku vērtējumu neprincipiāla savienošana; metodoloģisks paņēmiens, kam raksturīga faktu izraušana no konteksta.

eklektisms arhitektūrā un tēlotājmākslā – no izciliem māksliniekiem vai vēsturiskiem stiliem aizgūtu stilistisko elementu izmantošana, apvienošana vai atdarināšana mākslas darbā vai mākslas virzienā. Parasti izplatīts lielu mākslas virzienu pagrimuma periodā. Īpaši attīstījās arhitektūrā un lietišķajā mākslā 19.gs. vidū – 20.gs. Celtnes vai izstrādājums tika veidoti kā viena vēsturiska stila atdarinājums (t.s. neostils) vai arī kā vienlaicīgs vairāku stilu formu atveidojums. Nozīmīgākie arhitekti: G.Zempers Vācijā, Č.Berjiss Anglijā, Š.Garnjē Francijā. Latvijas arhitektūrā eklektisms bija galvenais virziens 19.gs. 2.pusē – 20.gs. sāk. (J.F.Baumanis, J.D.Felssko, K.Pēkšēns, M.Eizenšteins u.c.).

Eklektisms. J. F. Baumanis. Nams Merķeļa ielā 7. 1883

Ekmanis, Rolfs (dz. 1929) – latviešu izcelses amerikāņu literatūrzinātnieks, kritiķis. Arizonas štata universitātes profesors. Trimdā publicētajos darbos aplūkota latviešu literatūra un tās aktuālais process. (Grāmata “Latviešu literatūra padomju apstākļos”, 1978, ASV.)

eksistenciālisms, eksistences filozofija – mūsdienu filozofijas virziens. Eksistenciālisma pamatkategorija ir eksistence: cilvēka esamība pasaulē un tās subjektīvais pārdzīvojums. Eksistenciālisma galvenās problēmas: cilvēks un sabiedrība, brīvība un determinisms, atsvešināšanās un komunikācija. Eksistenciālisms raksturo sabiedrību kā bezpersonu absurda pasauli. Izeja tiek meklēta vai nu dumpī pret sabiedrību, vai arī transcendencē, Dievā. Ievērojamākie pārstāvji: K.Jesperss, M.Heidegers, Ž.P.Sartrs, A.Kamī, G.O.Marsels, N.Berdžajevs.

ekslibris (lat. ex libris – no grāmatām), grāmatzīme – grāmatas īpašuma zīme, kas paredzēta ielīmēšanai grāmatas vāka iekšpusē un norāda uz tās piederību kādam noteiktam īpašniekam (bibliotēkai vai privātpersonai). Ekslibra priekšteči ir seno rokrakstu titullapu zīmējumi un ieraksti ar īpašnieka, autora vai pārrakstītāja vārdu. Līdz ar grāmatu iespēšanu sāka izgatavot īpašus ekslibrus: *ģerboņveida* ar īpašnieka ģerboņa attēlu (16. – 18.gs.), *monogrammu* ar dekoratīvi izstrādātiem īpašnieka iniciāļiem, *sižetiskos* ekslibrus, kuros kopā ar īpašnieka vārdu attēloti ainavu, arhitektūras u.c. motīvi, kas alegoriski vai simboliski vēstī par grāmatas īpašnieka profesiju, interesēm, gaumi. Līdz 19.gs. līdztekus ekslibrim tika lietoti t.s. superekslibri, ko novilkta tieši uz grāmatas vāka. 20.gs. dominē sižetiski ekslibri, kurus novelk uz papīra. Mākslinieka ekslibris tiek darināts kādā no grafikas estampu tehnikām miniatūrgrafikas kompozīcijas tradīcijās. Visplašāk izmanto *kokgriezumu*, arī vara un tērauda grebumu, asējumu, litogrāfiju, ofsetu u.c. Ekslibrim pievērsušies daudzi ievērojami mākslinieki (A.Dīrers, Krānahs Vecākais, Holbeins Jaunākais, V.Hogārts). Latviešu ekslibra pamatlicējs ir R.Zariņš. Ekslibrus darinājuši arī O.Ābelīte, K.Cirulis, P.Upītis, D.Rožkalns, Z.Zuze.

N. Strunke. Ekslibris
A. Amtmanim-
Briedītīm. 1928

D. Rožkalns.
Ekslibris I. Dravai

J. Madernieks.
Ekslibris
E. Melngailim. 1925

eksplikācija (lat. explicatio – izskaidrošana) – īsa rakstiska informācija muzejos un izstāžu zālēs par ekspozīcijas principiem; arī režisora izstrādātā iestudējuma plāna izklāsts.

ekspoziācija (lat. expositio – izklāsts) *literatūrā* – sižetu daļa, kurā raksturoti apstākļi līdz galvenās darbības sākumam; *mākslā* – pēc noteiktas shēmas apskatei izraudzīts un sakārtots mākslas darbu vai kultūrvēsturiskā mantojuma kopums muzejos, izstāžu zālēs, brīvā dabā.

ekspresionisms (fr. expressionisme < expression – izteiksme, izteiksmība) – mākslas un literatūras virziens 20.gs. 1. pusē. Daiļrades centrā izvirzīja sakāpinātu mākslinieka subjektīvo pasaules skatījumu, deformējot tēlojamās objektus. Ekspresionisma darbos bieži izpaužas dramatisms, pat traģiska dzīves izjūta, personiski pārdzīvojumi, kas apvienojas ar sociālu orientāciju. Tēlotājā mākslā īpaši spilgti attīstījās 20.gs. sāk. Vācijā (apvienības “Tilts”, “Zilais jātnieks”), Austrijā (O.Kokoška). *Arhitektūrā* (visvairāk Vācijā, Nīderlandē) tiecās pēc celtnes emocionāli iedarbīga tēla, lietojot dinamismu un šķautnainas formas. Latvijā kā virziens neattīstījās, atsevišķas ievirzes atrodamas 20.gs.sāk. – 30.g. mākslinieku (J.Kazaka, K.Padega) darbos. *Mūzikā* pārstāvēts austriešu un vācu komponistu darbos 1905 – 1925. Ievērojamākie pārstāvji bija Jaunās Vīnes skolas komponisti A.Šēnbergs, A.Bergs, A.Vēberns. *Literatūrā* visvairāk izpaudās 20.gados, galvenokārt vācu un austriešu literatūrā, kur vislielākā ietekme bija t.s. *kreisajam ekspresionismam* (J.Behers). Latvijā kreisā ekspresionisma ietekme jūtama A.Kurcija, L.Laicena, J.Grota, J.Sudrabkalna dzejā. *Teātrī* izplatījās galvenokārt Vācijā un Austrijā. Tā attīstību veicināja J.Behera, V.Hāzenklēvera, E.Tollera dramaturģija un režisoru L.Jesnera, K.H.Martina iestudējumi, Latvijā – E.Smilģa iestudē-

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

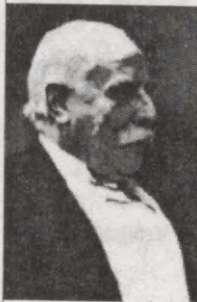

Ekspressionisms. O. Kokoška. "Izvirtušā mākslinieka portrets". 1937

jumi. *Kino* radās un izplatījās 1915 – 1925 vācu kinematogrāfijā (režisora R.Vines, F.V.Murnava filmas).

ekspromts (lat. expromtus – tāds, kas ir pie rokas) – improvizācijas paveids. *Literatūrā* – īss, nereti humoristisks dzejolis, kas sacerēts bez iepriekšējas gatavošanās. *Mūzikā* – neliela apjoma instrumentāls (galvenokārt klaviermūzikas) skaņdarbs; radies it kā brīvi improvizējot kādu noskaņu. Sastopams komponistu romantiķu (F.Šūberta, F.Šopena, F.Lista) daiļradē.

ekstraversija (lat. extra – priedēklis ar nozīmi "ārpus", ekstra.. + lat. vertere – pagriezt) – cilvēka psihes īpašība, kas izpaužas palielinātā sociālajā aktivitātē. Ekstraverss cilvēks ir ļoti sabiedriska, ātri iejūtas jaunos apstākļos. Patīk risks, bieži rikojas mirkļa iespaidā, netiecas pēc dziļas pašanalīzes; ir tendence uz agresivitāti. Ekstraversijas pretstats ir introversija.

E. V. Elgars

ekumenisms (lat. oecumenicus – vispasaules) – kristiešu (galvenokārt protestantu) baznīcas kustība par vēsturiskās sašķeltības pārvarēšanu kristietībā un eventuālu visu konfesiju un baznīcu apvienošanu. Radās 20.gs. sāk. 1948 Amsterdamā nodibinājās Vispasaules baznīcu padome (VBP), kas ir protestantu un pareizticīgo galvenā ekumeniskā organizācija. Katoļu baznīca attīstījusi savu ekumenisma koncepciju (2. Vatikāna koncils 1964 pieņēmis dekrētu "Par ekumenismu" un nodibinājis Kristiešu vienības veicināšanas sekretariātu), VBP darbā piedalījusies tikai kā novērotāja; tai ir divpusēji kontakti ar atsevišķām protestantu (galvenokārt anglikāņu) un pareizticīgo baznīcām. Latvijas evaņģēliski luteriskā baznīca piedalās ekumenisma kustībā kopš 1962, kad tika uzņemta VBP.

elēģija (gr. elegeia < elegos – žēlabas) *literatūrā* – lirisks dzejolis ar skumju noskaņu. *Sengrieķu dzejā* elēģija bija žēlabu un raudu dziesma, ko izpildīja flautas pavadījumā. Vēlāk *antiķajā literatūrā* par elēģiju sauca ikvienu elēģiskajā distihā sacerētu dzejoli. Elēģijas žanrs uzplauka *sentimentālisma* (T.Greja), *romantisma* (V.Žukovska, A.Puškina), vēlāk arī *simbolisma* dzejā. Latviešu literatūrā izplatījās, sākot ar 19.gs. beigām, īpaši romantiķu (Aspazijas, J.Poruka, F.Bārdas, J.Ziemeļnieka) daiļradē.

Elektra (Ēlektra) – viena no nimfām – okeanīdām sengrieķu mitoloģijā, vētras dievību harpiju un varavīksnes dievības Irīdas māte. Pēc citām teiksmām, palīdzēja brālim Orestam atriebt tēva nāvi – nogalināt māti un viņas mīļāko.

Elgars (Elgar), Edvards Viljams (1857 – 1934) – angļu komponists. Viens no mūsdienu angļu nacionālās komponistu skolas pamatlicējiem. Komponējis vokāli instrumentālus un simfoniskus darbus, instrumentālus darbus, kameramūziku ("Heronta sapņi", 1900; "Apustuļi", 1903).

El Greko (El Greco; īst.v. Domeniko Teotokopuli – Theotokopuli; 1541 – 1614) – grieķu izcelsmes spāņu gleznotājs. Apmēram no 1577 dzīvojis Spānijā (Madridē, Toledo). Glezniecībai raksturīga spāņu 16.gs. mistiķu sakāpinātā tēlu apgarotība. Darbiem raksturīgas figūras ar izstieptām proporcijām, lauzītu līniju ritms. Kolorītā dominē vēsīe toņi (“Grāfa Orgasa guldīšana kapā”, 1588; “Lāokoots”, “Negaiiss pār Toledo”, abi 1614).

Eliass, Ģederts (1887 – 1975) – latviešu gleznotājs. 1903 mācījies J.Valtera studijā. Pēc līdzdalības 1905.g. notikumos emigrējis, studējis Karaliskajā MA (1908 – 1913) un Ž.P.Lorāna darbnīcā Parīzē (1913 – 1914). Izstādēs piedalījies kopš 1919. Rīgas Mākli-

Ā. Elksne

El Greko. “Grāfa Orgasa guldīšana kapā”. 1588

Ģ. Eliass. “Ķirbju novākšana”. 20. gs. 30. gadi

nieku grupas biedrs (1920 – 1938). LMA figurālās glezniecības meistardarbnīcas vadītājs (1932 – 1942) un stājglezniecības nodaļas vadītājs (1944 – 1953). Piedalījies “Latviešu konversācijas vārdnīcas” izveidē, bijis vispārējās mākslas vēstures nodaļas redaktors (1928 – 1940). Darbojies visos glezniecības žanros no modernisma līdz realismam. Tonālās glezniecības skolas pārstāvis. Ģ.Eliasa Jelgavas Mākslas muzejā iekārtota pastāvīga mākslinieka darbu ekspozīcija (“Laidarā”, 1937; “Arājs”, 1945; “Mātes portrets”, 1953). **Elksne, Ārija** (īst. v. Ārija Fišere; 1928 – 1984) – latviešu dzejniece, mediķe. Strādājusi arī par ārsti. Dzejoļu krāj.: “Vārpu valoda” (1960), “Galotņu gaisma” (1968), “Klusuma krastā” (1973), “Līdz saulei aizdomāt” (1977). Dzejas ētiski estētiskā sistēma tuva latviešu tautasdziesmām. Atdzejojusi H.Heines dzeju, tulkojusi F.Dostojevskā, J.Germana darbus.

elle – daudzās reliģiskajās mācībās vieta, kur mirušo grēcinieku dvēseles izcieš mūžīgo sodu; mitoloģijā (latviešu mitoloģijā arī pekle) – mirušo vai ēnu valstība; arī ļaunu garu, velnu, jodu mājoklis. Priekšstati par elli izmantoti teikās, pasakās, literatūrā (Dantes “Dievišķā komēdija”).

Elsbergs, Klāvs (1959 – 1987) – latviešu dzejnieks. Dzejā savdabīgas personības aktīva

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

A dzīves izjūta (krāj. "Bēdas uz nebēdu", 1986).
 B **Elverfelds** (Elverfeld), Kārlis Gothards (1756 –
 C 1819) – Baltijas vācu literāts, filozofs. Aiz-
 D stāvēja latviešu kultūras un literatūras attis-
 E tības tendences, neatzina pārvācošanu. Pierakstījis Neredzīgā Indriķa "Dziesmas"
 F (1806). Sarakstījis tulkojumu un oriģināl-
 G darbu krājumu "Liksmības grāmata" (1804).
 H Filozofijā centās savienot I.Kanta transcen-
 I dentālismu ar G.V.Leibnica monadoloģiju,
 J vēlāk pievērsās F.V.J.Šellinga filozofijai.

eļļas glezniecība – glezniecības tehnika, kurā
 par krāsu pigmentu saistvielu izmanto *eļļu*
 (linu, maģoņu, riekstu u.c. eļļu). Pazīstama
 kopš 10.gs., kad lietoja galvenokārt dekorati-
 vajos darbos. 15.gs. 1.pusē eļļas krāsu uzla-
 boja Jans van Eiks, līdz ar to eļļas krāsas sāka
 plaši izmantot stājglezniecībā. Eļļas krāsu
 triepieni var būt *lazējoši* (caurspīdīgi), *sedzoši*
 (necaurspīdīgi) vai *pastozi* (gaismu atsta-
 rojoši). Stājglezniecībā ar eļļas krāsām glezno
 uz koka, audekla, kartona, ko klāj speciāls
 paotējums; monumentālajā glezniecībā – uz
 kalķu apmetuma. Kopš 16.gs. dominējošā
 stājglezniecības tehnika visā pasaulē. Latvie-
 šu gleznotāji, sākot jau ar nacionālās glez-
 niecības skolas pamatlicējiem (K.Hūnu,
 J.Federu, J.Rozentālu, V.Purvīti), strādā
 galvenokārt eļļas glezniecības tehnikā.

Emersons (Emerson), Ralfs Voldo (1803 –
 1882) – amerikāņu filozofs, rakstnieks. Ievē-
 rojams *transcendentālisma* teorētiķis. Filozo-
 fiskie uzskati veidojušies vācu klasiskā ideā-
 lisma ietekmē. Pasaules uzskata pamatā –
 spirituālisms. Dabu uzlūkojis par gara sim-
 bolu ("Daba", 1836; "Esejas", 1841, 1844).
 Emersona dzeja ir viņa filozofiskās domas
 kvintesence.

emigrācija (lat. emigratio – izceļošana) –
 piespiesta vai brīvprātīga iedzīvotāju izceļo-
 šana uz citu valsti ekonomisku, politisku,
 reliģisku u.c. iemeslu dēļ; kādā valstī dzīvo-

K. Elsbergs

R. V. Emersons

Emigrācija. DP nometne. 1947

Sena monēta.
Empedokls

jošu emigrantu kopums. Pēc Otrā pasaules
 kara no Latvijas emigrēja aptuveni 120 tūkst.
 latviešu. Daudzi emigranti gāja bojā ceļā.
 Pirmajā pēckara posmā emigranti dzīvoja
 pārvietoto personu jeb DP (saīsinājums no
 angļu *displaced persons*) nometnēs. No 1947
 tika organizēta viņu izceļošana uz citām kapi-
 tālisma zemēm. Atsevišķi emigrācijas pār-
 stāvji guvuši atzīstamus panākumus zinātnē,
 arhitektūrā, mākslā. Latviešu emigranti pa-
 stiprināti interesējas par dzīvi Latvijā, uztur
 kontaktus ar daudzām kultūras iestādēm
 Latvijā, organizē izstādes, uzstājas ar kon-
 certiem. Sakarus ar dzimteni veicinājuši
 laikraksts "Daugava" (Vācija, 1962 – 1969),
 žurnāli "Draugs" (1961 – 1967), "Intelektis"
 (ASV, 1964 – 1965), "Jaunā Balss" (Vācija,
 no 1972). 20.gs. 60. gados ASV dzīvoja ap-
 tuveni 100 tūkst. latviešu, Austrālijā – aptu-
 veni 25 tūkst., Kanādā – aptuveni 18 tūkst.,
 Vācijā – aptuveni 12 tūkst., Lielbritānijā –
 aptuveni 10 tūkst., Brazīlijā – aptuveni 6
 tūkst., Zviedrijā – aptuveni 5 tūkst.

Empedokls (Empedoklēs; ap 490 – ap 430
 p.m.ē.) – sengrieķu filozofs, ārsts. Attīstījis
 mācību par četriem mūžīgiem un nemai-
 nīgiem dabas elementiem – zemi, ūdeni,
 uguni, gaisu un to virzītājspēkiem – mīlu
 (pievilkšanos), naidu (atgrūšanos), kuri no
 pirmvielām rada lietu daudzveidību. Pētījis
 anatomijas un fizioloģijas problēmas.

enciklika (gr. enkyklios – apļveida) – agro kristiešu bīskapa vēstījums ticīgajiem, vēlāk Romas pāvesta vēstījums, atklāta vēstule garīdzniekiem un ticīgajiem svarīgākajos reliģijas u.c. jautājumos. Saskaņā ar katoļu baznīcas tradīciju enciklikas nav apspriežamas, tām ir direktīvs raksturs. Enciklikas tiek rakstītas latīņu val. un nosaukumu gūst no teksta pirmajiem vārdiem (“Rerum novarum” – “Jaunās lietas”). Sākumā pāvestu enciklikas tika adresētas bīskapiem, bet mūsdienās – arī “visas labas gribas cilvēkiem”, ieskaitot nekatoļus. Tās uzdevums – veidot katoļticīgo sabiedrisko domu (Gregora XVI “Marari vos”, 1832; Pija IX “Sillatus”, 1864; Leona XIII “Quod apostolici muneris”, 1878; Pija XI “Divini redemptoris”, 1937; Pija XII “Humani generis”, 1950). Enciklika dažkārt atspoguļo arī kādas laicīgas iezīmes – aicina uz mieru u.tml. (Jāņa XXIII “Pacem in terris”, 1963; Pāvila VI “Populorum progressio”, 1967).

enciklopēdija (fr. encyclopédie < gr. enkyklios paideia – apmācība visā zinību lokā) – uzzīņu literatūras veids vai populārzinātnisks izdevums, kurā apkopota svarīgākā informācija par vienu vai vairākām zinātnes vai praktiskās darbības nozarēm. Galvenie enciklopēdiju tipi: universālās, nozares, reģionālās. Pēc struktūras izšķir alfabētiskās un tematiskās enciklopēdijas.

enciklopēdisti – progresīvie 18.gs. franču apgaismotāji, kas veidoja “Enciklopēdiju jeb Zinātņu, mākslu un amatu skaidrojošo vārdnīcu” (1 – 35, 1751 – 1780). Galvenais redaktors – D.Didro. Rakstu autori – Ž.Bifons, Ž.L.Dalambērs, K.A.Helvēcijs, P.A.Holbahs, Š.L.Monteskjē, Ž.Ž.Ruso, Voltērs. Par enciklopēdistiem dēvē arī vispusīgi izglītotus cilvēkus ar plašām zināšanām.

“**Encyclopaedia Britannica**”, “**Britannica**” – Lielbritānijas un ASV universālā enciklo-

J. Endzelīns

pēdija. 1. izd. iznāca 1768 – 1771 Edinburgā (Lielbritānijā) 3 sēj. Kopš 20.gs. 40. gadiem to izdod kompānija “Encyclopaedia Britannica” (Čikāgā, ar nodaļām Toronto, Ženēvā, Tokijā, Sidnejā).

Endzelīns, Jānis (1873 – 1961) – latviešu valodnieks, filoloģijas zinātņu doktors (1912), PSRS ZA korespondētājloceklis (1929), LPSR ZA akadēmiķis (1946). Nīderlandes ZA, Čehijas Zinātnes un mākslas akadēmijas, Helsinku, Getingenes, Prāgas Zinātņu biedrības korespondētājloceklis, godabiedrs vai goda doktors. LU Baltu filoloģijas nodaļas (pasaulē pirmās) dibinātājs. Pēc Endzelīna ierosmes nodibināta latviešu Filologu biedrība (1920) un Latviešu valodas krātuve (1935). “Filologu biedrības rakstu” (1 – 20, 1921 – 1940) redaktors. LPSR ZA vārdnīcu sektora vadītājs (1953 – 1961). Endzelīns ir latviešu zinātniskās valodniecības un baltoloģijas pamatlicējs. Viņa darbības galvenie virzieni: baltistika, salīdzināmi vēsturiskā valodniecība, latviešu dialektoloģija, toponīmika, valodas vēsture un valodu kontakti. Jaungramatiķu skolas pārstāvis. Sarakstījis aptuveni 350 zinātnisko darbu. 1922 publicējis fundamentālu darbu – “Lettische Grammatik”. Rediģējis, papildinājis un pabeidzis K.Milēnbaha “Latviešu valodas vārdnīcu” (1 – 4, 1923 – 1932). LZA piešķir J.Endzelīna prēmiju (dib. 1967) par zinātniskajiem darbiem valodniecībā.

Enejs, Ainejs (Aineias) – viens no droširdīgākajiem Trojas aizstāvjiem Trojas karā. Cīnījies pret Ahilleju un Diomēdu. Enejs nonāca Itālijā Latijā, kur vietējā valdniece Lavīnija kļuva par viņa sievu. No Eneja un viņa dēla cēlusies bagāto romiešu Jūliju dzimta.

Engrs (Ingres), Žans Ogists Dominiks (1780 – 1867) – franču gleznotājs. Klasicisma pārstāvis. 1835 – 1841 direktors Franču MA Romā.

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

Darinājis gleznas ar literatūras, vēstures un reliģijas sižetiem ("Jupiters un Tetida", 1811; "Edips un sfinks", 1824), kailfigūras ("Lielā odaliska", 1814; "Avots", 1856), portretus ("Rivjēra jaunkundzes portrets", 1805). Darbos dominē skaidra kompozīcija un gaišs kolorīts. Engra daiļradei ir liela nozīme akadēmisma attīstībā.

Ž. O. D. Engrs. "Lielā peldētāja". 1808

enkaustika (gr. enkaustikē < enkaiein – iededzināt) – glezniecības tehnika, kurā par krāsu pigmentu saistvielu izmanto karstu kausētu vasku; plašākā nozīmē – vaska glezniecības tehnika vispār. Vasks par krāsu saistvielu aukstā veidā lietots jau 14.gs. p.m.ē. Senajā Ēģiptē tempļu fasāžu gleznojumos. 5.gs. p.m.ē. Senajā Grieķijā vaska glezniecības tehniku pilnveidoja, izstrādājot klasisko paņēmieni – klāt krāsas karstas. Karstās vaska krāsas uzlika uz sasildītas koka virsmas

ar nokaitētu bronzas lāpstiņu. Visi izcilākie sengrieķu gleznotāji strādājuši klasiskajā enkaustikas tehnikā. 4.gs. p.m.ē. šā sarežģītā paņēmiena vietā sāka lietot vaska glezniecības auksto paņēmieni (*Faijūmas portreti*, Bizantijas ikonas – līdz 12.gs.). Mūsdienās izmanto tikai restaurācijas darbos.

ēnu teātris – teātra mākslas veids. Uz ekrāna projicē plakanas figūras (lelles), kas izgatavotas no kartona, ādas vai īpašām krāsainām filmām. Lelles vada aktieri, tās apgaismo no mugurpuses, bet uz ekrāna parādās attēls. Ēnu teātris izplatīts galvenokārt Āzijā.

epifānija (gr. epiphaneia – parādīšanās) – neliela apjoma prozas darbs ar īpaši emocionāli piesātinātu domu; tā radusies kā pēkšņa atklāsmē (izpratnē) par kādu parādību vai notikumu. Antīkajā literatūrā par epifāniju saukti himniski dievībām veltīti dzejojumi. Epifānija ir reti sastopams žanrs. Latviešu literatūrā epifānijas rakstījis I.Ziedonis.

epigramma (gr. epigramma – uzraksts) – īss, satīrisks dzejolis par kādu personu vai notikumu. Senajā Grieķijā epigramma bija uzraksts uz svētnīcu sienām, statujām, traukiem. Vēlāk epigramma ieguva patstāvīgu nozīmi un izveidojās par īpašu žanru. Romiešu dzejā satīra kļuva par galveno epigrammas pazīmi (Marcīāla epigramma). Rietumeiropas literatūrā izplatījās kopš 17.gs. (Voltērs, F.Šillers, J.V.Gēte, A.Puškins u.c.). Latviešu literatūrā epigrammas rakstījuši J.Alunāns, Auseklis, īpaši E.Treimanis-Zvārgulis, arī Rainis.

epika (gr. epikos – vēstījošs) – viens no literatūras pamatveidiem. Epiku iedala paveidos pēc darba apjoma. Izšķir plašās (*epopejas, romāni*), vidējo (*garais stāsts*) un mazās episkās formas (*īsa stāsts, novele, tēlojums*). Epika sacerēta prozā, retumis arī dzejā (romāns dzejā).

Epiktēts (Epiktētos; ap 50 – ap 138) – grieķu filozofs. Stoiķis. 89.g. kopā ar citiem filo-

Epiktēts

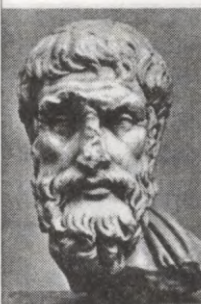
zofiem no Romas padzīts, apmeties Ēpeirā. Epiktēta mācību pierakstījis viņa skolnieks Arriāns ("Epiktēta prātojumi"). Epiktēts pauda pasīvu protestu pret verdzību, aicināja nekurnēt par likteni, priecāties par esošo. Epiktēta ētika ietekmēja kristietību un Romas eklektiķu mācības.

Epikūrs (Epikuros; 342 vai 341 – 271 vai 270 p.m.ē.) – sengrieķu filozofs, materiālists. No Epikūra darbiem saglabājušies tikai fragmenti un 3 vēstules. Padziļināja Dēmokrita atziņas atomisko materiālismu, bez objektīvās nepieciešamības atzīstot arī objektīvo nejaušību. Epikūra mācība ietekmēja renesanses humānismu un 17. – 18.gs. materiālismu (P.Gasendī).

epistolārā literatūra (gr. epistolē – vēstule) – dažādu žanru darbi, kuros izmantota vēstules forma. Epistolārā literatūra aptver atsevišķu personu *sarakstes* publikācijas, kam ir kultūrvēsturiska nozīme (Cicerona, Senekas, Voltēra vēstules), arī vēstules kā publicistikas un literatūras kritikas žanru (t.s. *atklātās vēstules*). Galvenā epistolārās literatūras daļa ir *daiļdarbi vēstuļu formā* (Ž.Ž.Ruso "Jaunā Eloiza", J.V.Gētes "Jaunā Vertera ciešanas", Dž.Kitlija "Mīļais melis", I.Indrānes "Aisma", J.Grota "Vēstules Solveigai").

epitāfija (gr. epitaphios – kapa) – neliela apjoma dzejas formā sacerēts kapa pieminekļa uzraksts, arī dzejolis. Kā literatūras žanrs īpaši izplatīta viduslaiku, renesanses un klasicisma literatūrā. Līdzās tradicionālajai slavinājuma epitāfijai aizvien vairāk attīstījusies satīriskā epitāfija (*epigramma*), kas veltīta dzīvajiem, lai izsmietu kādas personas negatīvās īpašības (skotu dzejnieka R.Bērnsa ironiskās epitāfijas). Latviešu literatūrā epitāfijas rakstījuši R.Blaumanis, L.Laicens.

Epnors, Ansis (dz. 1937) – latviešu kinorežisors. Kopš 1968 veidojis Rīgas kinostudijas kinožurnālus un spilgtas dokumentālas īsmet-

Epikūrs

G. Krollis. Ilustrācija A. Pumpura eposam "Lāčplēsis". 1972

rāžas filmas ("Namiņš uz riteņiem", 1977; "Asinsaina", 1983; "Monumente", 1984). Bieži risina sporta tematiku.

eposs (gr. epos – vēstījums) – liroepikas paveids; monumentāls episks darbs, kas radies folklorā vai ko sarakstījis rakstnieks. Sacerēts saistītā valodā; dzeja var mīties ar prozu. 19.gs. uz folkloras materiālu bāzes radās izcili tautas eposi: somiem E.Lenrūta "Kalevala", igauņiem – F.R.Kreicvalda "Kalevipoegs", latviešiem – A.Pumpura "Lāčplēsis". Literatūrā eposs ir rakstnieka individuāls darbs, kurā poētiski apdarināti folkloras tēli un motīvi (Š.Rustaveli "Bruņinieks tigēra ādā", Dantes "Dievišķā komēdija").

ēra (lat. aera) *ģeoloģijā* – ģeohronoloģiskā iedalījuma vienība, kas aptver ilgstošu Zemes

Epitāfija karalim Leopoldam I. Vine. 1682 – 1694

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

ģeoloģiskās vēstures un dzīvības formu attīstības posmu. *Hronoloģijā* – gadu (laika) skaitīšana, ko sāk ar kādu patiesu vai leģendāru, astronomisku, politisku vai reliģisku notikumu; gadu skaitīšanas sistēma. *Vēsturē* – periods, laikmets, kas būtiski atšķiras no iepriekšējā laika posma.

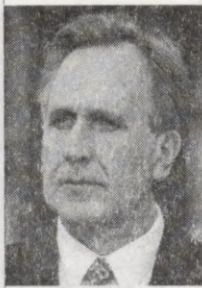
Erasms Roterdamietis ↑ *Roterdamas Erasms*.

erceņģelis [arhe.. (↑ arhi..) + eņģelis] – virseņģelis pēc jūdaisma, kristietības un islama mitoloģijas. Kristietībā pēc amata izšķir 7 erceņģelus (erceņģelis Gabriels – Dieva vēstnesis, erceņģelis Miķelis – debesu karapulku vadonis, erceņģelis Rafaels – ceļotāju aizstāvis).

A. Rubļovs. Ikona "Erceņģelis Miķelis". Ap 1400

Erenštreits, Jānis (dz. 1942) – latviešu diriģents. Viens no ievērojamākajiem Latvijas zēnu koru speciālistiem. 1969 – 1993 vadījis Dārziņa mūzikas skolas zēnu kori, 1994 dibinājis Doma kora skolu (↑), kopš 1979 –

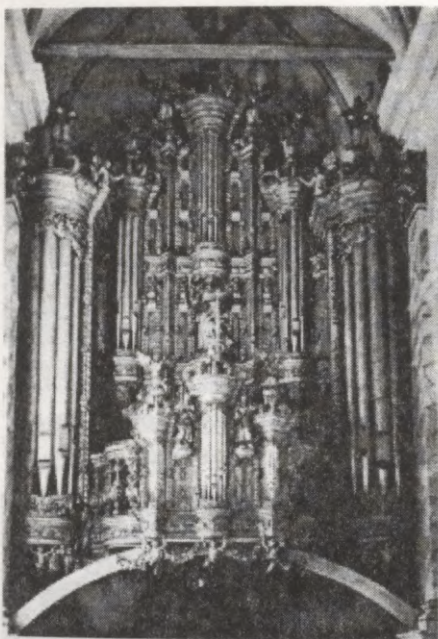

J. Erenštreits

Jaunatnes dziesmu un deju svētku virsdiriģents, kopš 1990 – Vispārējo latviešu dziesmu svētku virsdiriģents. J. Erenštreita vadītais zēnu koris aktīvi koncertē ārzemēs kopš 1988. Doma kora skolas zēnu kora koncertu Saltleiksitijas Mormoņu templī (1995) translēja vairāk nekā 100 pasaules valstīs. Rīgas Doma zēnu kora festivālu organizētājs. 1995 Zēnu kora festivālā piedalījās labākie zēnu kori no ASV, Francijas, Krievijas.

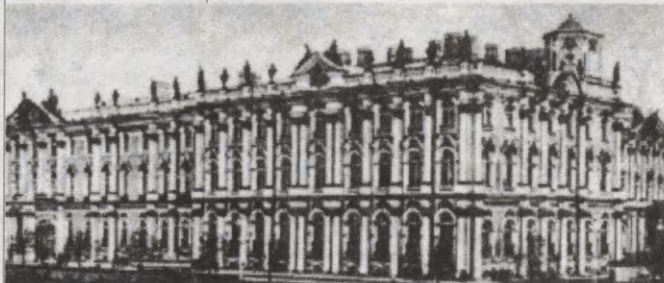
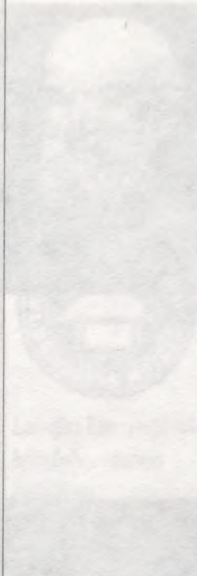
Ērgle, Zenta (1920 – 1998) – latviešu rakstniece, arhitekte. Sarakstījusi stāstus bērniem ("Mūsu sētas bērni", 1956; "Tā tik bija vasara!", 1956; "Esmu dzimis neveiksminieks", 1962). Bērnu detektīvistu autore ("Uno un trīs musketieri", 1970; "Noslēpumainais atradums", 1980). Mūsdienu pusaudžu problēmām pievērsusies stāstos "Starp mums, meitenēm, runānot..." (1976), "Bez piecām minūtēm pieauguši" (1983). Dramatizējusi vairākus savus stāstus, arī dažas tautas pasakas. Sarakstījusi ceļojumu aprakstus "No Plutona līdz Neptūnam" (1975), "Gads ar diviem pavasarjiem" (1979).

ērģeles – pneimatisks stabuļu un taustiņu mūzikas instruments. Bija pazīstams jau 3. gs. p.m.ē. Senajā Ēģiptē, Grieķijā, Romā. Viduslaikos ērģeles sāka izmantot arī kristiešu baznīcās. Arvien izmantotas arī patstāvīgai koncertēšanai. Sastāv no daudzām dažāda izmēra stabulēm, pneimatiskās sistēmas (plēšām, gaisa kanāliem), vadības pults – manuāļiem, kāju klaviatūras – pedāļiem. Ērģeļu centrs ir vējalādes, caur kurām no plēšām saspiestais gaiss ieplūst stabulēs; tajās ienāk impulsi no vadības pults. Manuāļu skaits 1 – 7, katram 49 – 88 taustiņi, pedālim parasti ir 12 – 32 taustiņi. Vienāda tembra, bet dažādā augstumā skaņotu stabuļu kopa veido t.s. ērģeļu balsis jeb reģistrus. Tos mainot un kombinējot (spēles galdā ierīkotas speciālas sviras un pogas), tiek radīts daudzkrāsains orķestra

N. Sēfrenss (jaunākais) u.c. Lestenes baznīcas ērģeļu prospekts. 1704–1709

skanējuma iespaids. Latvijā ērģeles būvētas, sākot ar 14.gs. Pirmās lielākās ērģeles uzbūvējis Dancīgas meistars J.Rābs Rīgas Domā (1601). 1884 Valkera firma Rīgas Domā uzbūvēja jaunas ērģeles ar 4 manuāļiem, 125 reģistriem, 6768 stabulēm; līdz 1885 tās bija lielākās pasaulē. 1885 Liepājā tika uzceltas ērģeles ar 4 manuāļiem, 131 reģistru un apmēram 7000 stabulēm. Šīs Trīsvienības baznīcas ērģeles līdz 1912 bija lielākās pasaulē. Labas ērģeles ir saglabājušās Ugāles baznīcā (1701). Modernas ērģeles ar 70 reģistriem uzbūvēja LU lielajā aulā. 1981–1984 holandiešu ērģeļu restaurācijas firma "Flentrop – Orgelbow B.v. – Zaandam", piedaloties latviešu ērģeļu meistariem G.Dālmaņa vadībā, restaurēja Doma ērģeles, izvedot tās uz Holandi. Labas koncertērģeles saglabājušās Cēsu, Valmieras Sīmaņa baznīcā, Liepājas Annas baznīcā. Ievērojamākie latviešu ērģelbūvētāji: J.Bētiņš, A.Dinsbergis, K.Ezergailis, K.Hermanis, K.A.Hermanis,

J.Krēsliņš, A.Martins, K.Skerstens, A.Sūnāklis.

Ermitāža, Valsts, – mākslas muzejs. Viena no lielākajām kultūras un mākslas pieminekļu krātuvēm. Par Ermitāžas kolekcijas veidošanās sākumu uzskata 1764, kad Katrīna II iegādājās privātkolekciju – 225 Rietumeiropas mākslinieku gleznas. To novietoja pils telpās, kuras dēvēja par Ermitāžu (< fr. ermitage – vieta vientulībai). Vēlāk kolekcija strauji paplašinājās (1774 katalogā – 2080 gleznu). Iepirka arī gravīras, zīmējumus, medaļas, monētas, grāmatas, dekoratīvi lietišķās mākslas priekšmetus. 1852 atvērta apmeklētājiem. Mūsdienās kolekcija izvietota apmēram

Ermitāža

350 zālēs 5 ēkās: Ziemas pili, Mazajā Ermitāžā (1767, arhitekts Ž.B.Valēns de la Mots), Vecajā Ermitāžā (1787, arhitekts J.Feltens), Ermitāžas teātra ēkā (1787, arhitekts Dž. Kvarengi). Ermitāžu gadā apmeklē aptuveni 3,5 milj. cilvēku.

Erots (gr. Erōs, Erōtos < erōs, erōtos – mīlestība) – mīlestības dievs sengrieķu mitoloģijā. Attēlots kā skaists jauneklis, arī kā bērns ar spārniņiem, loku un bultām. Seno romiešu mitoloģijā Erotam atbilda *Amors* un *Kupidons*.

eseja (fr. essai – uzmetums) – neliela apjoma prozas darbs: apcere par kādu zinātnisku, filozofisku, publicistisku, īpaši par literatūras un mākslas problēmu. Esejā autors atklāj

Erots

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

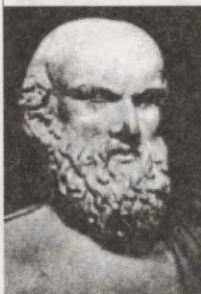
savus subjektīvos iespaidus, uzskatus, emocionālo attieksmi pret izraudzīto parādību, nepretendējot uz konkrētās sistēmas pilnīgu apskatu. Žanrs sevišķi izplatīts Rietumeiropas literatūrā; tā aizsācējs – franču rakstnieks un filozofs M.Montēns (16.gs.).

Eshils (Aeschylus; 525 – 456 p.m.ē.) – sengrieķu dramaturgs. Traģēdijas žanra pamatlicējs. Piedalījies visās svarīgākajās grieķu – persiešu kara kaujās. Literāro darbību sācis 500 p.m.ē. Sarakstījis vairāk nekā 90 traģēdiju, no kurām pēc nosaukuma zināmas 79, līdz mūsdienām pilnīgi saglabājušās 7 traģēdijas – “Persieši” (472 p.m.ē.), “Septiņi pret Tēbām” (467 p.m.ē.), “Lūdzējas” [teātrī 463(?) p.m.ē.], “Oresteja” (teātrī 458 p.m.ē. – vienīgā antīkā triloģija, kas saglabājusies pilnībā) un “Saisītais Prometejs”, par kura tapšanas laiku drošu ziņu nav. Pirmais ieviesis otro aktieri, radot priekšnoteikumus konflikta risināšanai dialoga formā.

estamps (fr. estampe) – augstspieduma, dobspieduma vai gludspieduma veidā iegūts grafisks nospiedums uz papīra, pergamenta vai auduma. No vienas estampa plātnes var nospīest lielāku skaitu adekvātu attēlu, kam piemīt mākslas darba oriģināla vērtība.

estētika (gr. aisthētikos – tāds, kas jūt) – filozofiska zinātne par īstenības estētikas apgūšanu, par estētiskās un mākslas kultūras tapšanas, attīstības un funkcionēšanas vispārējām likumsakarībām, par estētisko vērtību specifiku.

etīde (fr. étude) *mūzikā* – instrumentāls skaņdarbs, kurā izmantots kāds noteikts spēles paņēmieni atskaņotāja meistarības izkopšanai. Sastopamas arī virtuozas koncertetīdes. Vokālās etīdes sauc par *vokalizēm*. *Teātra mākslā* – vingrinājums aktiermākslas tehnikas attīstīšanai un pilnveidošanai. Sastāv no nelielām improvizētām dramatiskām ainām, parasti bez teksta.

Eshils

ētika (gr. ēthika < gr. ēthos – paraža, tikums) – filozofiska zinātne, kuras pētīšanas objekts ir *morāle*. Kā atsevišķu mācību par tikumiem nodalīja Aristotelis. Galvenās kategorijas: labais, ļaunais, gods, cieņa, pienākums, atbildība, sirdsapziņa, laime, dzīves jēga, gribas brīvība.

etiķete (fr. étiquette) – uzvedības noteikumu kopums, kas raksturo cilvēku attiecību ārējās izpausmes. Ietver *manieres*, nosacītus *rituālus*, uzvedības un izturēšanās priekšrakstus un *ceremoniālus*; arī zīme, ko uzlīmē uz preces vai tās iesaiņojuma (preču zīme).

Etiķetes

etnogrāfija [gr. ethnos – cilts, tauta + ..grāfija (gr. graphō – rakstu)] – zinātne, kas pēti tautas u.c. etnisko kopību izcelšanās un izveidošanās procesu, kultūrvēsturiskās attiecības. Galvenais izpētes objekts ir tautas tradicionālā sadzīves kultūra, kas nosaka tās etnisko veidolu. Materiālus iegūst, tieši vērojot tautas dzīvi, piedaloties ekspedīcijās, vācot etnogrāfisko priekšmetu kolekcijas. Etnogrāfisko materiālu zinātniska apkopošana sākās 18.gs. (Ž.F.Lafito, Ž.Ž.Ruso, D.Didro, Š.L.Monteskjē, Voltērs, J.G.Herders). 19.gs. vidū radās pirmās biedrības

Ekspedīcijā. 1928

(Parīzē 1839, Ņujorkā 1842, Londonā 1843). Mūsdienās pētījumu centri: ASV – Indiānas universitātes Antropoloģijas, folkloras un valodniecības pētīšanas centrs, *Austrālijā* – Aborigēnu pētīšanas Austrālijas institūts, *Brazīlijā* – Latīņamerikas Sabiedrisko zinātņu pētījumu centrs, *Francijā* – Cilvēka muzeja Mūsdienu un pirmatnējā cilvēka etnoloģijas laboratorija, *Lielbritānijā* – Londonas, Kembridžas, Oksfordas u.c. universitāšu antropoloģijas fakultātes un katedras, *Vācijā* – Frankfurtes universitātes Frobēniusa institūts, *Zviedrijā* – Gēteborgas Tautas sadzīves izpētes institūts, Ziemeļu muzejs.

etnogrāfijas muzejs – zinātniska iestāde, kas vāc, apkopo, glabā un popularizē materiālus par tautas kultūru, sadzīvi. Tās pirmsākumi meklējami 17.gs. Pazīstamākie – Ašmola muzejs Oksfordā (dib. 1683) un Britu muzejs Londonā (1753). 19.gs. radušies Prāgā (1818), Leipcīgā (1869), Budapeštā (1872), Berlīnē (1886), Stokholmā (1891 – etnogrāfiskais parks “Skansen”), kā arī muzeji, kuros apvienotas etnogrāfijas un arheoloģijas kolekcijas (Leidenē 1837, Minhenē 1868, Hamburgā 1879). 20.gs. populāri kļuva brīvdabas muzeji: Arnemā (Nīderlandē 1912), Arizonā (ASV 1924) u.c. Lielākie antropoloģijas, arheoloģijas un etnogrāfijas muzeji ir Cilvēka muzejs Parīzē (dib. 1937) un Nacionālais muzejs Otavā (1957).

Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja emblēma

R. Ezera

Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs, Latvijas. Organizēšana sākās 1924. Pēc izglītības ministra Raiņa pieprasījuma (1927) tika piešķirta zeme 70 ha platībā Juglas ezera krastā. 1928 uzstādīja pirmo senceltni – “Rizgu” riju. Teritoriju iedalīja 4 sektoros (Vidzeme, Latgale, Kurzeme, Zemgale). 1932 muzeju atklāja apmeklētājiem. 1939 pavisam 40 objektu pārstāvēja visus novadus. 97 ha platībā bija izvietoti 87 dažādi objekti ar apmēram 3 tūkst. eksponātu (1982). Muzeja fondos ir apmēram 77 tūkst. vienību. Ik gadus apmeklē vairāk nekā 200 tūkst. cilvēku.

Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs. Saimnieka istaba

evanģēlijs (gr. euangelion – labā vēsts) – Jēzus Kristus sludinātā kristietības mācība; arī agrās kristietības sacerējumi par Jēzus Kristus dzīvi un darbību. Ir 4 baznīcas oficiāli atzītie, Bībeles Jaunajā Derībā ietvertie kanoniskie un aptuveni 30 nekanoniskie evanģēliji.

Ezera, Regīna (ist. v. Regīna Kindzule; dz. 1930) – latviešu rakstniece. 1944 kopā ar vecākiem izvesta uz Vāciju, 1945 atgriezusies. Daiļrades sākumā rakstīja aprakstus, apceres ar R.Lasenbergas vārdu. Pirmā publikācija –

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

stāts "Pat ikšķis nelīdzēja" (1955). Sekoja stāstu krāj. "Un ceļš vēl kūp" (1961) un romāni "Zem pavasara debesīm" (1961), "Viņas bija trīs" (1963) sociālās prozas tradīcijā. Pastiprinoties vēstījuma psiholoģizācijai, kļuvis par vienu no spilgtākajām psiholoģiskās prozas pārstāvēm latviešu literatūrā (romāns "Dzilnas sila balāde", 1968; garais stāsts "Nakts bez mēnesnīcas", 1971; romāns "Aka", 1972; garais stāsts "Vasara bija tikai vienu dienu"; romāns-fantasmagorija "Zemdegas", 1977; "Varmācība", 1982; "Nodevība", 1984). Iznākuši arī darbi, kuros autore ielūkojusies dzīvnieku un cilvēku attiecībās ("Cilvēkam vajag suni", 1975). Ezera spējis vienu un to pašu notikumu aplūkot no dažādiem viedokļiem ("Pie klusiem ūdeņiem", 1987; "Zvaigžņu lietus", 1994). Iznākuši divi krāj. sērijā "Rakstnieki par literatūru" ("Dzīvot uz savas zemes", 1984; "Virtuvē bez pavārgrāmatas", 1989), stāstu, noveļu, minia-

Ēzops ieklausās
lapsas teiktajā.
Zīmējums uz kausa.
Vatikāns.
Ap 450 p.m.ē.

tūru krājumi "Baraviku dullums" (1978), "Slazds" (1979), "Saulespuķes no pirmās vasaras" (1980), "Princeses fenomens" (1985), "Stāsti un noveles" (1990), "Zvaigžņu lietus" (1994), "Pūka ola" (1995), "Maz patiesības, nedaudz melu" (1997), "Varbūt tā nebūs vairs nekad" (1997).

Ēzops (Aisōpos; 6.gs.p.m.ē.) – sengrieķu dzejnieks. Ēzops tiek uzskatīts par *fabulas* žanra radītāju (kanonizatoru). Ēzopam piedēvēja gandrīz visus antikajā laikmetā zināmos fabulu sižetus. Krāj. "Ēzopa fabulas" (latv. 1978) ir populāru, ar Ēzopa vārdu saistītu fabulu sakopojums, kas gadsimtu gaitā vairākkārtīgi rediģēts. Pirmie zināmie fabulu pieraksti radušies ap 300 p.m.ē., līdz tam – mutvārdu formā. Ēzopa fabulām raksturīga vienkārša izteiksme savienojumā ar alegorisku tēlainību. Galvenie personāži (dzīvnieki) uzstājas dzīves praktisko gudrību pamācītāju lomās.

fabula (lat. fabula – stāsts) – liroepikas paveids; neliela apjoma alegorisks sacerējums dzejā (retāk prozā) ar pamācošu saturu. Izveidojusies no dzīvnieku pasakām. Ievērojamākie pārstāvji: Ēzops, Ž. de Lafontēns, I. Kriļovs. Latviešu fabulas aizsācējs ir P. Sarķis. Tās rakstījuši arī Pērsietis, A. Upīts, P. Sils. Par fabulām dēvē arī daiļdarbā tēlotu notikumu loģisku, secīgu atstāstījumu.

fagots (it. fagotto) – koka pūšamais instruments. Radies 16. gs. Itālijā. Sastāv no koka (kļavas) korpusa, kurā iekonstruēta vārstu sistēma; gaisu pievada caur divkāršu mēlīšu iemutni, kas piestiprināts pie metāla pievadcaurulītes. Bez parastā fagota vēl ir arī kontrfagots, kas skan oktāvu zemāk.

Faijūmas portreti – seno ēģiptiešu pēcnāves portreti, kas 1887 atrasti *Faijūmas oāzē*. Gleznoti uz koka dēļa enkaustikas tehnikā (uzplaukums 1. – 3. gs.), pēc portretējamā nāves novietoti mumificētajam mirušajam uz sejas. Faijūmas portretu veidojumā stilistiski izēmējas 2 virzieni: pirmais tuvs antikās mākslas tradīcijām (spilgts individualizējums, formu apjomīgums), otrais – ēģiptiešu mākslas tradīcijām (nosacīts tēla raksturojums, sauss, grafisks gleznojums). Tie ir gandrīz vienīgie zināmie antikās stājglezniecības pieminekļi.

fajanss (fr. faïence < Itālijas pilsētas Faencas nosaukums) – gaiša (galvenokārt balta), sīkporaina, ar caurspīdīgu glazūru klāta keramika. *Neglazēts* fajanss uzsūc 9–12% ūdens; to lieto filtru izgatavošanai. No *glazēta* fajansa izgatavo saimniecības traukus, būvmateriālus (flīzes, podiņus), santehnikas izstrādājumus (vannas, izlietnes), mākslas priekšmetus (sīkplastiku, traukus). Fajansa ražošana sāka 4. gs. Ķīnā. Eiropā attīstījās 15. – 16. gs. (Itālijā, Francijā, Holandē, Vācijā). Latvijā fajansu sāka ražot 1843 Kuzņecova porcelāna fabrikā, ražošana pārtraukta 1967.

F

Fajanss. Derutas bloda. 16. gs. sāk.

faksimils (lat. fac simile – darini līdzīgu) – precīzs paraksta, rokraksta, dokumenta atveidojums, kas noder pavairošanai; tēlotājmākslas (glezniecības, grafikas) darba reprodukcija faksimiliespiedumā (fotomehāniskā veidā).

faktūra (lat. factura – apstrāde) – mākslas darba virsmas materiāli sajūtamo īpašību kopums, kas rada māksliniecisko izteiksmīgumu; *mūzikā* faktūra ir skaņdarba muzikālā materiāla izklāsts, kas veido skaņdarba tehnisko uzbūvi.

fakultāte (vācu Fakultät < lat. facultas, facultatis – iespēja) – augstskolas nodaļa, kurā tiek veikts mācību, zinātniski pētnieciskais un administratīvais darbs. Fakultātes darbu vada dekāns. Mācību iestādes fakultātēs tika sadalītas jau viduslaikos. Tolaik universitātē parasti bija 4 fakultātes (medicīnas, juridiskā, teoloģijas un t.s. brīvo mākslu). Fakultāšu skaits palielinājās 18. – 19. gs. Mūsdienās vairākās valstīs fakultātes tipa nodaļas tiek dēvētas par departamentiem, institūtiem, koledžām.

Falkonē (Falconet), Etjēns Moriss (1716 – 1791) – franču tēlnieks. Daiļrades sākumā veidojis kompozīcijas baroka (“Mīlons no Krotonas”, 1744) un agrā klasicisma garā (“Pīgmalions”, 1763), kā arī modeļus Sevras

Faijūmas portrets

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

E. M. Falconē. "Vara jātnieks". 1782

porcelāna manufaktūrai ("Peldētāja", 1757). 1766 – 1778 strādājis Krievijā. Nozīmīgākais darbs – Pētera I piemineklis Pēterburgā ("Vara jātnieks", 1782).

falsets (it. falsetto) – dziedātāja (galvenokārt vīrieša) balss reģistrs, kurā darbojas tikai galvas rezonators. Skaņa nav spēcīga, bet maiga, ar nelielu virsskaņu daudzumu. Līdz 19. gs. sāk. tenori falsetu izmantoja, lai iegūtu augšējās skaņas. Mūsdienās vokālajā tehnikā tās veido, apvienojot galvas un krūšu rezonatorus; falsetu izmanto atsevišķos gadījumos īpašai skaņas ietonēšanai.

falsifikācija (lat. falsificare – viltot) – viltošana, viltojums; apzināta zinātnisku, vēsturisku faktu, dokumentu, mākslas darbu izkropļošana. Par falsifikāciju dēvē arī teorētisku apgalvojumu, hipotēžu patiesuma pārbaudes paņēmieni, atspēkošanu, salīdzinot tos ar eksperimentu datiem. To 1935 ieviesa K.R.Popers, uzskatot, ka zinātniski ir tikai tādi izteikumi, kurus ir iespējams falsificēt.

fantāzija (gr. phantasia – iztēles auglis) – radošās darbības sastāvdaļa; priekšstatu un zināšanu pārveidošana, cilvēka psihē agrāk nebijušu tēlu un situāciju radīšana. Par fantāziju dēvē arī objektīvajā realitātē neiespējamu situāciju radīšanu, sapni, arī kaprīzi. Fantāzija *mūzikā* – improvizatoriska rakstura brīvas formas instrumentāls skaņdarbs.

faraons (gr. pharaō < ēģiptiešu) – Senās Ēģiptes valdnieka tituls. Pēc seno ēģiptiešu ticējumiem, faraons bija saules dēls.

Faraons

Farmācijas muzejs. Atrodas Rīgā. Dibināts 1987 (P.Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja filiāle). Muzeja pamatā farmācijas vēsturnieka D.Blūmentāla un farmaceita J.Maizites Latvijas farmācijas vēstures materiālu kolekcija.

Farmācijas muzejs

farss (fr. farce) – sadzīviskas komēdijas pa-veids. Viduslaikos farss bija komēdija ar as-
prātīgu, jautru, nereti satirisku un brīvdomīgu
saturu, arī parupju humoru. Farss radies tautas
teātra izrādēs vastlāvju spēļu un karnevālu lai-
kā; īpaši populārs bija 14. – 16. gs. Rietum-
eiropā. Viduslaikos farss slavināja laicīgos
priekus, izsmēja garīdzniekus, ierēdņus un
vientiesīgus zemniekus. 17. gs. ietekmēja
itāļu *delartiskās komēdijas* attīstību. Farsa
paņēmieni izmantoti 16. un 17. gs. V.Šekspī-
ra, L.F. de Vegas Karpio, Moljēra, K.Goldoni,
19. gs. beigās – A.Žarī, 20. gs. – B.Brehta
komēdijās.

Fauns (Faunus) – lopu auglības dievs, mežu
un lauku, ganāmpulku, ganu un mednieku aiz-
stāvis seno romiešu mitoloģijā. Sengrieķu mi-
toloģijā Faunam atbilda *Pāns*.

Fausts (Faust) – vācu 16. gs. leģendas varo-
nis: zinātnieks, kas noslēdzis līgumu ar velnu,
lai iegūtu zināšanas, bagātību, dzīves baudas.
Fausta prototips – viduslaiku zinātnieks Jo-
hans Fausts (ap 1480 – 1540). Pirmās vācu
“tautas grāmatas” par Faustu 16. gs. beigās

Rembrants. “Fausts”. Oforts. Ap 1652

Fauns ar kazlēnu.
18. gs.

Fauns Pompeji.
2. – 1. gs. p.m.ē.

publicēja J.Špīss (“Stāsts par doktoru Faustu,
slaveno burvi un melno magu”, 1587). Le-
ģendu par Faustu 17.gs. lugā pārstrādājis
K.Mārlovs; pēc tam Anglijā un Vācijā Fausts
kļuva par leļļu teātra un pantomīmas varoni.
Sākot ar 18. gs., Fausta tēma plaši izmantota
literatūrā (G.E.Lesings, J.V.Gēte, T.Manns),
mākslā (E.Delakruā), mūzikā (Š.Guno,
H.L.Berliozs, F.Lists).

Feders, Jūlijs (1838 – 1909) – latviešu glez-
notājs. 1893 Pēterburgas MA padome piešķīra
profesora grādu, bet kņazs Vladimirs to
neapstiprināja. Strādājis Jelgavas reālskolā
(1863 – 1875) par zīmēšanas skolotāju. 1860 –
1870 daudz ceļojis pa Rietumeiropu. 1874
Vispasaules izstādē Londonā saņēmis sudraba
medaļu par gleznu “Pēc vētras”, ko nopircis
Persijas šahs un aizvedis uz Teherānu. 1870 –
1880 strādājis par skolotāju Ukrainā un Krie-
vijā. Apvienības “Rūķis” biedrs. Vasarās dzī-
vojis un gleznojis Latvijā (“Gaujas leja”,
1891). Uzskatāms par *latviešu ainavu glez-
niecības* iedibinātāju (“Kapsēta” 80. gadi;

J. Feders. “Kapsēta”. Ap 1880

Kokneses, Siguldā, Līgatnes skati) 19. gs. 2. pusē.

Feidijs (Pheidias; starp 500 un 490 p.m.ē. – 431 p.m.ē.) – sengrieķu tēlnieks. Veidojis 12 m augsto Atēnu Partenu Atēnās, 14 m augsto Zeva statuju Olimpijā, 9 m augsto Atēnu Promahu Atēnu Akropolē. Vadījis Partenona māksliniecisko apdari (92 metopas, aptuveni 160 m gara frīze, frontoni, statujas). Mītisko varoņu un dievu tēlos ietvēris fiziski un garīgi stipra, harmoniska cilvēka ideālu.

Feihtvangers (Feuchtwanger), Lions (1884 – 1958) – vācu rakstnieks. No 1933 emigrācijā Francijā un ASV. Pirmos panākumus guvis ar romāniem “Neglītā hercogiene Margarēte Maultaša” (1923) un “Ebrejs Ziss” (1925). Hitlerisma izveidošanās un nostiprināšanās vēsturei pievērsies autobiogrāfiskā triloģijā “Uzgaidāmā telpa”: “Panākums” (1930), “Openheimu ģimene” (1933), “Trimda” (1940), arī vēsturiskajā romānā “Brāļi Lautenzaki” (1944). Francijas pretošanās kustība attēlota romānā “Simona” (1944), Lielā franču revolūcija – “Lapsas vīnākalnā” (1947–1948). Radījis jauna tipa, t.s. divplānu vēsturisko romānu. Rādot senas pagātnes reālos notikumus, zemtekstā akcentējis sava laikmeta norises.

Fellini (Fellini), Federiko (1920 – 1997) – itāļu kinorežisors. Kinematogrāfā debitēja 1942. Viens no neoreālisma virziena aizsācējiem (scenārija līdzautors R. Rosellini filmai “Roma – atklāta pilsēta”). 50. gados pievērsies kinorežijai, rakstījis scenārijus savām filmām, darbos nereti izmantojis autobiogrāfiskas detaļas. Nozīmīgākās filmas 50. gados: “Viņi klejoja pa ceļiem”, “Kabīrijas nakts”, 60. gados – “Astoņarpus”, “Džuljeta un gari”, 70. gados – “Roma”, “Amarcord”. Fellini rāda cilvēka vientulību; vēlinajos darbos jūtami arī politiski motīvi.

Felsko, Johans Daniels (1813 – 1902) – Balti-

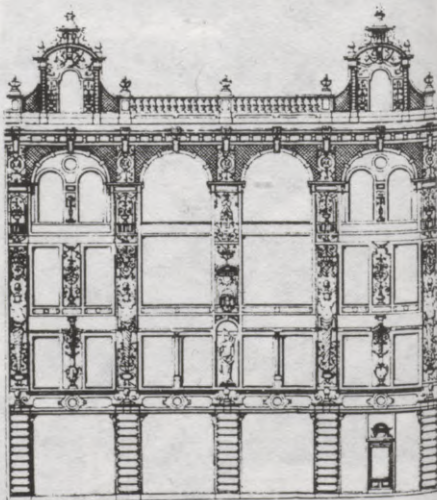
Feidijs. Atēna Partena

F. Fellini

jas vācu arhitekts. Ar Rīgas rātes stipendiju studēja Kopenhāgenas un Pēterburgas MA (1835 – 1940), kur ieguva brīvmākslinieka grādu (1951). Rīgas mūrnieku amatu cunftes vecākais (1843). Rīgas pilsētas galvenais arhitekts (1844 – 1879). 1856 izstrādāja Rīgas centra rekonstrukcijas projektu (kopā ar O. Dīci), kura realizācijas gaitā izveidojās *Rīgas centra bulvāru ansamblis*. Pēc viņa projekta būvēti: Piņķu Sv. Annas baznīca (1848), Sv. Mārtiņa baznīca (1851), Vecā Sv. Ģertrūdes baznīca (1863 – 1868), Anglikāņu baznīca (1859), Mazās ģildes nams Amatu ielā 3/5 (1864 – 1866), pilsētas ģimnāzija Raiņa bulv. 8 (1874), reālskola K. Valdemāra 1 (1876 – 1879). Daiļradē izplatītas *neogotikas* formas. Felsko izstrādātās būvizmaksas aprēķina tabulas lietoja vēl 20. gs. 20. un 30. gados.

Felsko, Kārlis Johans (1844 – 1918) – Baltijas vācu arhitekts. Johana Daniela Felsko dēls. Strādājis sava tēva arhitektu birojā (1860 – 1863), studējis būvzinātni un arhitektūru Vācijā un Pēterburgā. Rīgā pēc K. J. Felsko projekta uzcelts vairāk nekā 120 daudzstāvu dzīvojamie ēku. Viņš bija viens no izcilā-

K. J. Felsko. Jakša tirdzniecības nama fasādes projekts. 1900

kajiem *eklektisma stila* meistariem Rīgā, strādāja *neorenesanses* formās. Atsevišķi darbi ir *neogotiski*. Nozīmīgākie projekti un to realizācija: vagonu un mašīnu fabrika "Fēnikss" Brīvības 201 (1895), noliktavas Latgales priekšpilsētā (t.s. sarkanie spīķeri), iejādes zāles Strēlnieku 8 (1895), vairāki īres nami J.Alunāna 3 (1897), Blaumaņa 26 (1896), Elizabetes 4 (1883), Marijas 1 (1884), Vaļņu 7 (1894). Ar īpašu dekoratīvītāti izceļas 19. gs. beigās – 20. gs. sāk. celtās ēkas – Dzirnavu 43 (1898), Elizabetes 3 (1899), A.Kalniņa 1 (1895), Lāčplēša 13 (1900). Meistara darbs bija arī bojā gājušais t.s. Švābes nams Rātslaukumā (1891).

feļetons (fr. feuilleton < feuille – lapiņa) – īsās prozas žanrs: mākslinieciski publicistisks neliela apjoma raksts ar aktuālu saturu un kritisku attieksmi pret tēlojamo parādību vai personu. Termins radies Francijā. 1800. g. 28.janvārī politiskā avīze "Journal des Débats" pirmoreiz ievietoja pielikumu – atsevišķu lapu ar rakstiem par teātri, mūziku, literatūru, modes dzīves notikumiem. 19. gs. 30. gadu feļetonu iespieda pašā avīzē, atdalot to ar svītru. Par feļetonu sāka saukt visus rakstus, kas ievietoti šajā lapā. Vēlāk tas izveidojās par vienu no īsās prozas žanriem ar sabiedriski satīrisku ievirzi. Ievērojamākie autori Rietumeiropā – L.Berne, H.Heine, F.Freiligrāts, Krievijā – Zoščenko, I.Ilfs un J.Petrovs, I.Ērenburgs. Latviešu fabula aizsākās "Pēterburgas Avīžu" humoriski satīriskajos pielikumos 19. gs. 60. gados.

fēnikss (gr. phoinīx) – teiksmains putns ar zelta vai purpura krāsas spalvām dažu seno tautu mitoloģijā. Tam piemītusi spēja vecumā sadegt savā ligzdā, pēc tam no jauna atdzimt no pelniem. Fēnikss ir nemirstības, mūžīgās atjaunotnes, atdzimšanas simbols.

fenomenoloģija (gr. phainomenon – tas, kas rādās, parādās + ↑ ..loģija) – filozofiska

Fēnikss. Senā Ēģipte.
Ap 1150 p.m.ē.

Fēnikss. Ķīna.
Ap 100

mācība par apziņas parādībām; E.Huserla un viņa skolnieku izstrādātais filozofijas virziens 20. gs. sāk. E.Huserla fenomenoloģija pretendēja nodalīt tikai filozofiskajai analīzei raksturīgo sfēru – apziņas refleksiju un tās saturu. Centrālais jēdziens – apziņas intencionalitāte (apziņa vērsta uz objektu). Ietekmējusi eksistencialismu, hermeneitiku, estētikas, psiholoģijas metodoloģiju.

fenomens (gr. phainomenon – tas, kas parādās) – neparasta parādība, fakts. *Filozofijā* – parādības uztvērumus jutekliskajā pieredzē. Ideālistiskās filozofijas fenomens ir apziņas subjektīvais saturs, kas neatspoguļo objektīvo realitāti. *E.Huserla fenomenoloģijā* – tieši dotais apziņas intencionālā akta saturs.

Feofans Grieķis (ap 1340 – pēc 1405) – bizantiešu un krievu gleznotājs. Gleznojis freskas, ikonas, miniatūras. Nozīmīgākie darbi: freskas Spaspreobražēņijas baznīcā Novgorodā (1378), ikonostass Blagoveščeņijas katedrālē – "Pestītājs", "Dievmāte", "Jānis Kristītājs", "Apustulis Pāvils", "Vasilijš Lie-

Feofans Grieķis. "Donas dievmāte". Ap 1380

lais", "Jānis Zeltamute" (1405), ikonas "Donas dievmāte" (otrā pusē – "Dievmātes aizmīgšana", 1380) un "Kristus apskaidrošanās" (1403).

fetišisms – priekšmetu specifisko īpašību un funkciju piedēvēšana lietām. Vissenākais ir reliģiskais fetišisms: fetišu pielūgšana (magija, totēmisms). Par fetišismu sauc arī seksuālu perversiju, kur uzbudinājuma objekts ir priekšmets, kas pieder vai piederējis mīlamam cilvēkam.

fiale (gr. phialē) – dekoratīvs arhitektonisks elements: *piramidāls tornītis*, kura noslēgumā atrodas rotājums – t.s. krabji un krusta roze (stilizēti augu motīvi). Izmantots gotikas arhitektūrā un dekoratīvajā mākslā. Par fiali dēvē arī *antīku trauku* ar ieliektām malām, rotātu ar cilpiņiem vai apgleznotu. Lietots sadzīves vai kulta vajadzībām.

Fihte (Fichte), Johans Gotlībs (1762 – 1814) – vācu filozofs. Vācu klasiskās filozofijas pārstāvis. No subjektīva ideālisma pozīcijām akcentēja praktiskās filozofijas nozīmi. Par nozīmīgāko filozofijas uzdevumu atzina cilvēka brīvības pamatošanu. Pēc Fihtes domām, filozofijas sākums ir darbība, ko veic "es" – absolutizēts izzinošais subjekts, kas vienlaikus ir darbība un tās rezultāts. Galvenais darbs "Zinātņu mācība" (1794).

filatēlija (gr. philein – līmēt + ateleia – atbrīvošana no nodevas) – pastmarku u.c. pasta dokumentu vākšana, sistematizēšana un pētīšana. Radās 19. gs. 40. gados, kad tika izdotas pirmās pastmarkas. Ir hronoloģiskās, tematiskās un speciālās (nozaru), kā arī individuālās, kolektīvās, valsts vai muzeja kolekcijas. Pirmais vispasaules pastmarku katalogs iznāca Francijā 1861, pirmais žurnāls – Lielbritānijā 1862. Pirmā filatēlistu organizācija dibināta Francijā 1865, Krievijā 1883. Latvijā pirmā filatēlistu sekcija darbojās 19. gs. 90. gados Rīgā. 1920 – 1940 pastāvēja Rīgas Filatēlistu

Fiales

J. G. Fichte

H. Fildings

biedrība, 1927 – 1940 – Rīgas Latviešu biedrības Filatēlistu un numismātu nodaļa. Starptautiskā filatēlistu federācija (dib. 1926) apvieno aptuveni 60 valstu filatēlistus.

Fildings (Fielding), Henrijs (1707 – 1754) – angļu rakstnieks. Angļu politiskās komēdijas pamatlicējs ("Pavedējs jeb Atmaskotais jezuits", 1732). Asi kritizējis Anglijas sociālpolitisko sistēmu romānā "Stāsts par Tomu Džonsu Atradeni" (1749). Darbos dominē optimistiski pozitīvais varonis, kam nav svešas cilvēciskās vājības.

K. Beine. Lielā ģilde. Koncertzāle. 1854 – 1857

filharmonija (gr. phileō – mīlu + harmonia – harmonija) – iestāde, kas organizē koncertus un propagandē mūziku. Pirmās filharmonijas radās 19. gs. vairākās Eiropas un Amerikas valstīs. Latvijas filharmonija dibināta 1941. Atrodas Lielās ģildes ēkā.

filigrāns (it. filigrana < lat. filum – diegs + granum – grauds) – juvelier tehnika veids; juvelierizstrādājums no tievām, savērtām zelta, sudraba, vara stieplēm, kas pēc izskata atgādina pītas mežģīnes. Bieži papildināts ar emalju. Pazīstams jau Seno Austrumu valstīs, Senajā Grieķijā, Romā, vēlāk izplatījās Vidusāzijā, Tuvajos Austrumos, Kaukāzā, Balkānu pussalā.

filipikas (gr. Philippikoi) – sengrieķu oratora Dēmostena apsūdzības runas (351, 344 – 341 p.m.ē.) pret Maķedonijas valdnieku Filipu II. Par filipikām sauc arī Cicerona kritiskās runas (44 – 43 p.m.ē.), kas bija vērstas pret Marku

Antoniju. Pārnestā nozīmē par filipikām devē asas apsūdzības runas pret kādu iestādi vai personu.

filoloģija (gr. philologia – mīlestība uz vārd) – valodniecības, literatūrzinātnes, folkloristikas zinātņu nozaru kopums. Līdz 19. gs. vidum – humanitāro zinātņu kopums, kuras pēti kādas etniskas vienības garīgās kultūras attīstību. Filoloģija dalās *senajā* (klasiskā jeb sengrieķu un romiešu filoloģija, asiroloģija) un *jaunajā*, kuru daļa atsevišķu tautu (letistika, lituānistika, anglistika) un tautu grupu filoloģijā (baltistika, ģermānistika, slāvistika). Austrumu tautu garīgo kultūru pēti orientālistika (apakšnozares – arābistika, irānistika, indoloģija, sinoloģija). Pirmsākumi veidojās senajā Indijā (Vēdu komentāri, Patandžali gramatika). Grieķijā sākās ar Homēra darbu komentēšanu. Sengrieķu literatūras teorijas vispārinājums ir Aristoteļa “Poētika”. Hellēnisma laikmetā filoloģija atdalījās no filozofijas, par tās centriem kļuva Aleksandrija un Pergama. Tika precizēti un komentēti Homēra, Eshila, Sofokla darbu teksti, veidoti glosāriji un gramatiskie komentāri (Zēnodots, Samotrākes Aristarhs, Mallas Kratēts). Bizantijas Aristofans lika pamatus grieķu valodas leksikogrāfijai, Dionīsijs Trāķietis – aprakstāmajai grieķu valodas gramatikai. Tālākajā Eiropas filoloģijas attīstībā nozīmīgi bija Varrona (“Par latīņu valodu”, 25 grām.), Ēlija Donāta (“Gramatikas māksla”), Prisciāna (“Gramatikas mācība”, 18 grām.) darbi. Bībeles filoloģijas (*philologia sacra*) izveidotājs ir grieķis Origēns (2. – 3. gs.), kas salīdzināja Vecās Derības tulkojumus ar pirmavotiem, uzrakstīja komentārus. Hieronims tulkoja Biblii latīņu val. (4. gs. beigās). 9. gs. Fotijs sarakstīja “Miriobiblionu”, kurā komentēts 280 seno tekstu. Šajā laika posmā tapa arī Firuzabadija arābu valodas skaidrojošā vārdnīca “Kamus” aptuveni 100 sējumos.

18. gs. beigās filoloģija uzplauka Vācijā. F.Volfs to formulēja kā zinātni par antīko pasauli, ietverot filoloģijā arī tās vēsturiskās disciplīnas, kas pēti antīkās pasaules kultūru. B.G.Teibners 1811 Leipcīgā nodibināja filoloģijas izdevniecību un sāka izdot grieķu un romiešu rakstnieku bibliotēku (“Bibliotheca Teubneriana”, no 1849). 19. gs. sāk. K.Lahmanis izveidoja teksta kritikas metodi. 19. gs. 1. pusē paralēli klasiskajai filoloģijai izveidojās t.s. jaunā filoloģija: ģermāņu (J. un V.Grimmi, K.Lahmanis) un slāvu (A.Vostokovs) filoloģija. Jaunās filoloģijas ietvaros par patstāvīgām zinātnes nozarēm izveidojās valodniecība, folkloristika, literatūras zinātne.

Filozofijas alegorija ar trim galvām. Pie tās kājām: loģika, retorika, gramatika, aritmētika, mūzika, ģeometrija un astronomija

20. gs. vidū tika radīta tulkošanas teorija. Latvijā 18. gs. beigās Jelgavas Pētera akadēmijā pastāvēja literatūras klase (nodaļa). 1815 tika dibināta Kurzemes Literatūras un mākslas biedrība, kas cieši saistīta ar filoloģiju. 1904 Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijā tika nodibināta atsevišķa Valodniecības nodaļa, kurā darbojās baltu filologi K.Mīlenbahs un J.Endzelīns. Universitātes ietvaros no 1920 darbojās Filologu biedrība (E.Blese, J.Endzelīns, T.Zeiferts). Pēc Otrā pasaules kara Latvijā filoloģijas centrs bija LPSR ZA Valodas un literatūras institūts (A.Upīts – literatūras zinātnē, J.Endzelīns, A.Ozols – valodniecībā).

filozofija (gr. philosophia < philein – mīlēt + sophia – gudrība) – teorētiskā pasaules uzskata forma; mācība par esamības un izziņas vispārējiem principiem, par cilvēka un pasaules attiecībām. Terminu pirmo reizi lietojis Pitagors, bet īpašas zinātnes apzīmēšanai to sācis lietot Platons. Filozofija sniedz teorētiska pasaules uzskata pamatojumu (pasaules uzskata funkcija), atklāj izziņas vispārējās noteiksmes (gnozeoloģiskā funkcija); izstrādā metodoloģijas vispārējos principus (metodoloģiskā funkcija).

Firdousī, Abulkāsims (ap 940 – 1020 vai 1030) – persiešu un tadžiku dzejnieks. Galvenais darbs – “Šāhnāme” (“Valdnieku grāmata”, 1. red. – 994, 2. red. – 1010) aptver 120 000 dzejas rindu. Poēmā – eposējā laika posms no 3223 p.m.ē. līdz 501 m.ē. “Šāhnāme” – viens no pasaules literatūras šedevriem; tam liela nozīme persiešu literatūras attīstībā.

Firekers (Fürecker), Kristofors (apmēram 1615 – 1684/85) – vācu izcelsmes latviešu valodnieks un garīgu dziesmu autors. Strādājis par māj skolotāju, apprecējis latvieti un iemācījies latviešu val. Latviski atdzejojis M.Lutera, P.Gerharda garīgās dziesmas; tās iespiestas 1685 H.Ādolfija izdotajā “Kurzemes dziesmu grāmata”. Viņa atdzejojums

*Kas par šīm latviešu
Nu grībbes darījis;
Tas tešam nemannij;
Ka Deens te šūvājis
Beit in tur nu šigi
Tam labbi kļūfies.*

K. Firekera rokraksts

pirmo reizi latviešu valodā ir sillabotoniskais vārsmojums. Sastādījis latviešu – vācu vārdnīcu (manuskripts saglabājies), ko izmantojuši visi 18. gs. vārdnīcu autori. Firekera sagatavotos latviešu gramatikas materiālus H.Ādolfijs iekļāvis savā gramatikā (1685).

Fišers (Fischer), Kuno (1824 – 1907) – vācu filozofijas vēsturnieks. Hēgelietis. Jēnas (1856 – 1871) un Heidelbergas universitāšu (1872 – 1906) profesors. Galvenais darbs – “Jaunās filozofijas vēsture” (1 – 8, 1852 – 1893), kurā aplūkota R.Dekarta, B.Spinozas, G.V.Leibnica, I.Kanta, F.V.J.Šellinga, G.V.F.Hēgeļa dzīve un daiļrade. Pētījumi arī literatūras vēsturē par J.V.Gēti, G.E.Lesingu, F.Šilleru, V.Šekspīru.

Fjodorovs, Ivans (ap 1510 – 1583) – krievu grāmatiespiedējs. Pirmais zināmais grāmatiespiedējs Krievijā un Ukrainā. Kopā ar P.Mstislavecu 1563 Maskavā iekārtoja spiestuvi, 1564 pabeidza iespiest pirmo datēto krievu grāmatu “Apustulis” (“Apustuļu darbi”). 1574 Ljovā izdeva pirmo iespiesto krievu ābeci, 1580 – 1581 izdeva pirmo pilnīgo slāvu Bībeli (“Ostrogas bībele”).

flamenco (sp. flamenco) – dienvidspāņu dziesmu, deju un ģitāras spēles veids. Radies 18.gs. beigās Andalūzijas čigānu mākslā; 19.gs. 2. pusē ieguvis popularitāti visā pasaulē. Dejojāji parasti veido ritma pamatu, sitot takti ar kājām (*zapateado*), plaukstām vai kastaņtēm. Flamenco mūziku komponē-

A. Firdousī

juši I.M.F.Albeniss, M.de Falja, E.Granadoss, H.Turina. Ievērojamākie dziedātāji: A.Mai-rena, H.Valderama; dejotāji – Antonio, V.Es-kudero, P.Lopesa; ģitāristi – M.Eskudero, P.de Lusija.

Flandrija (fr. Flandre, flāmu Vlaanderen) – vēsturisks novads Eiropas rietumos pie Ziemeļjūras. Lielākā kauju vieta Pirmā pasaules kara laikā Rietumeiropā. Mākslas vēsturē pastāv jēdziens t.s. flāmu māksla (viduslaiki, renesanse). Viduslaikos Flandrija bija grāfiste, viens no visvairāk attīstītiem Eiropas rajoniem, kultūras zeme. Mūsdienās lielākā daļa Flandrijas ietilpst Beļģijā, daļa Nīderlandes un Francijas teritorijā.

flauta (it. flauto) – koka pūšamais mūzikas instruments. Mūsdienās izgatavo no metāla. Spēlējot tur šķērseniski (šā tipa flautas sauc arī par *šķērsflautām*; pastāv arī *snīpja* flautas, kuras spēlējot tur vertikāli). Visbiežāk lieto lielo flautu un mazo flautu (*pikolo*), retāk – alta vai basa flautu.

flegmatīķis (gr. phlegma – gļotas) – cilvēks, kura temperamenta pamats ir augstākās nervu darbības stiprais, līdzsvarotais, mazkustīgais tips.

Flobērs (Flaubert), Gistavs (1821 – 1880) – franču rakstnieks. Viens no ievērojamākajiem franču reālistiem 19.gs. 2. pusē. Daiļradē – sabiedrības kritika, rakstura sociālpsiholoģiska analīze (romāns "Bovāri kundze", 1857; "Salambo", 1862). Vēlīnajā daiļradē pievēršies stāstam.

Florences skola – viena no ievērojamākajām mākslas skolām Itālijā (13.gs. beigas – 16.gs. sāk.). Tās pamatlicējs – protorenesanses gleznotājs Džoto. 15.gs. tā izvirzījās renesanses mākslas avangardā (arhitekti F.Brunelleski, L.B.Alberti, tēlnieki Donatello, L.Giberti, gleznotāji S.Botičelli, Mazačo), lielāko uzplaukumu sasniedzot dižrenesanses mākslinieku Leonardo da Vinči un Mikelandželo

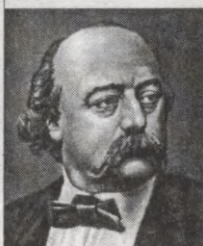
daiļradē. Sākot ar 16. gs. 20. gadiem, Florences skolā izplatījās manierisms (arhitekts un tēlnieks Dž.Vazāri, gleznotāji A.Bronzīno, J.da Pontormo).

M. Fokins "Polovciešu dejas" A. Borodina operā "Kņazs Igors" Rīgā. 1929

Fokins, Mihails (1880 – 1942) – krievu baletdejojotājs, baletmeistars. Baleta reformators. No 1918 dzīvoja ārzemēs. Iestudējumi: A.Arenska "Ēģiptes naktis", I.Stravinska "Ugunspuņš", "Petruška", K.M.Vēbera "Rozes gars", M.Ravela "Bolero", "Valsis", Ž.Ofenbaha "Zilbārdis". 1929 Latvijas Nacionālajā operā iestudējis polovciešu dejas A.Borodina operā "Kņazs Igors" un "Šopeniānu".

Folcs (Volz), Augusts (1851 – 1926) – vācu tēlnieks. Mācījies Makdeburgā, Berlīnē, Rīgā. 1876 nodibināja tēlniecības un akmens apstrādes firmu, kas veica namu fasāžu un iekštelpu dekoratīvi plastisko apdari, izgatavoja pie-

G. Flobērs

minekļus un piemiņas plāksnes, skulptūras, arhitektūras palīgformas (kāpnes, kolonnas u.c. būvelementus). Nozīmīgākie darbi veidoti Pfāba namam (1876), Rīgas 2. pilsētas (krievu) teātra ēkai (1900 – 1902). Veidojis strūklakas skulptūru “Nimfa” Nacionālās operas apstādījumos (1887), *Rolanda statuju*, kas kādreiz atradās Melngalvju nama priekšā (1896), tagad novietota Pētera baznīcā. Darinājis aptuveni 13 kapa pieminekļus Lielajos kapos un Meža kapos Rīgā.

Folkloras teicējas no Kurzemes

folklorā (angļu folk-lore < folk – tauta + lore – zināšanas) – kādas etnokultūras jaunrades pamatveids, ko īsteno kāda grupa vai indivīds un kas tiek atpazīta kā šīs etnokultūras uztveres atspoguļojums tādā līmenī, kurš izteic tās sociālo un kultūras identitāti. Ietver sevi valodu, literatūru, mūziku, deju, spēles, mitoloģiju, ritmu, paražas, lietišķo mākslu, celtniecību.

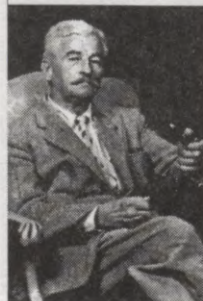
Folkners (Faulkner), Viljams (1897 – 1962) – amerikāņu rakstnieks. Viens no ievērojamākajiem 20. gs. rakstniekiem. Daiļradē dominē

A. F. Folcs. “Rolanda statuja”. 1896

Fortūna

V. Folkners

notikumu morālie aspekti; darbiem raksturīga novatoriska forma. (Romāni “Sartoriiss”, 1929; “Pišļu apgānītājs”, 1948; triloģija “Ciemats”, 1940; “Pilsēta” 1957; “Savrupmāja”, 1959.) Nobela prēmija (1949).

fonogrāfs [fono.. (gr. phōnē – skaņa, balss) + gr. graphein – rakstīt] – pirmais aparāts runas un mūzikas ierakstei un atskaņošanai. Izgudrojis T.A.Edisons 1877. Maksimālais veltņa atskaņošanas ilgums apmēram 4 minūtes.

Fonogrāfs

forma estētiskā, literatūrā, mākslā – mākslas darba satura izpausmes veids, daiļdarba iekšējā un ārējā organizācija, konkrētā struktūra, kas veidota ar specifiskiem mākslinieciskā attēlojuma un izteiksmes līdzekļiem. Galvenie elementi ir kompozīcija, sižets, izteiksmes līdzekļi.

formālisms (fr. formalisme) – filozofijas koncepcija, kas atrauj lietu un parādību formu no satura un reducē konkrētos procesus uz abstraktām shēmām. Par formālismu estētiskā, literatūrā un mākslā sauc teoriju un metodi, kas absolutizē mākslas darba formu. Reālistiska pretskats, tas izpaužas kubismā, fovismā, abstrakcionismā u.c. modernās mākslas novirzienos.

Fortūna (lat. Fortuna < fortuna – liktenis, arī veiksmē) – laimes, likteņa un veiksmes die-

vieta seno romiešu mitoloģijā. Tika attēlota kā sieviete ar aizsietām acīm, pārpilnības ragu rokās. Sengrieķu mitoloģijā Fortūnai atbilda *Tihe*.

forums (lat. forum – laukums) – laukums Senās Romas pilsētās; politisks, reliģisks un tirdznieciskais centrs. Romā bija vairāki imperatoru (Cēzara, Augusta, Nervas, Trajāna) forumi un *galvenais Romas forums*. Par forumu dēvē arī plašu pārstāvju sanāksmi.

Romas forums

fotogrāfija [foto.. (gr. phōs, phōtos – gaisma) + ↑ ..grāfija] – attēla iegūšanas metode, kuras pamatā ir gaismas vai cita starojuma attēla pārvēršana saglabājamā attēlā. Attēla projicēšana *obskura kamerā* bija pazīstama jau 15.gs. (Leonardo da Vinči). 16. – 18. gs. būvēja portatīvas obskura kameras, kurās izmantoja objektīvus, spoguļus, diafragmas,

L. Ž. M. Dagērs. Pirmā (?) fotogrāfija. Ap 1839

respektīvi jau pirms fotogrāfijas atklāšanas eksistēja primitīvi fotoaparāti. Terminu ieviešis angļu astronoms Dž. Heršels 1839. Lielākos panākumus guva Ž. N. Njeps, kas 19. gs. 20. gados ieguva “heliogrāfiskus” attēlus uz platēm, kuras bija pārklātas ar asfaltu, lavandas eļļu. Neviens no šīm metodēm nebija piemērota praksei, jo attēlu varēja iegūt, tikai veicot stundām ilgu eksponēšanu. *Latentā attēla* attīstīšanas iespēju nejausi atklāja Ž. N. Njepsa kompanjons L. Ž. M. Dagērs 1835. Tās rašanos parasti saista ar 1839, kad franču fiziķis D. F. Arago Parīzes Zinātņu akadēmijas un Mākslas akadēmijas kopīgajā sēdē ziņoja par Dagēra un Njepsa izgudrojumu. Dagerotipija ātri izplatījās visās civilizētajās valstīs (galvenokārt sakarā ar plašo pieprasījumu pēc portretiem). 1851 angļu zinātnieks F. S. Ārčers izgudroja mitrās kolodija fotoplates. 1871 anglis R. Medokss ieteica lietot fotoplates ar sudraba halogenīdiem; tās pēc dažiem uzlabojumiem sāka plaši lietot. 1873 vācu zinātnieks H. Fogels atklāja sensibilizāciju. Apmēram 100 gadu laikā fotomateriālu gaismjutība palielinājās desmitiem tūkstošu reizi. Uzlabojās fotoaparātu un objektīvu konstrukcija. 19. gs. beigās no fotogrāfijas atdalījās patstāvīga nozare – *kinematogrāfija*. 20. gs. radās un pilnveidojās krāsu fotogrāfija.

fotomāksla – mākslas veids, kas rada dokumentāli poētisku mākslas tēlu, izmantojot fotogrāfijas izteiksmes līdzekļus (gaismu, līnijas, ritmu, rakursu, montāžu, solarizāciju). Vēstures gaitā izveidojusies lietišķa fotogrāfija, mākslinieciski dokumentālā fotogrāfija un mākslas fotogrāfija. Ievērojami mūsdienu fotomākslinieki ārzemēs: L. Almaši (Ungārija), R. Avedons, B. Deividsons, A. Kertess, D. Seimors (ASV), D. Harisiadis (Grieķija), A. Kartjē-Bresons (Francija), R. Barans, V. Butirins, O. Makarovs (Krievija).

fovisms (fr. fauve – mežoniņš) – virziens fran-

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

Fovisms. R. Dīfī. "Jātnieki zem kokiem." 1931

ču glezniecībā 19. gs. beigās un 20. gs. sāk. Fovistu (A.Matisa, A.Markē, Ž.Ruo, A.Derēna, R.Dīfī, M.Vlaminka) darbos apjomīguma, telpiskuma, perspektīvas atveidojums kļuva mazsvarīgs, galveno nozīmi gleznas emocionālās noskaņas radīšanā ieguva spilgtu dekoratīvu krāsoņu attiecības.

franciskāņi – vecākā katoļu ubagotājmūku

Sv. Franciska bazilika Asīzē. Ap 1228

ordeņa locekļi. Ordeni dibināja 1207 – 1209 Francisks Asīzietis, lai sludinātu nabadzību, askētismu, tuvākā mīlestību. Latvijā franciskāņi plaši darbojās no 13.gs. 30. gadiem līdz 16.gs. vidum. Franciskāņu ordenis pašlaik ir viens no spēcīgākajiem katoļu mūku ordeņiem pasaulē.

Francisks Asīzietis (arī Asīzes Francisks – Franciscus Assisiensis; īst. v. Džovanni Bernardone; 1181 vai 1182 – 1226) – itāļu baznīcas darbinieks. Franciskāņu ordeņa dibinātājs. Katoļu baznīcas svētais (1228). Sludinājis nabadzību, grēku nožēlu, aicinājis pievērsties askēzei. Slavinājis dabas skaistumu un savā reliģiskajā poēzijā aicinājis dzīvot saskaņā ar dabu. Mūsdienu katolicismā atzīts par *ekoloģijas* patronu.

Francisks Asīzietis. Freskas fragments no Sv. Georga kapelas. Itālija. 13. gs.

Franklins (Franklin), Bendžamins (1706 – 1790) – amerikāņu apgaismotājs, valsts darbinieks, zinātnieks. Viens no ASV Neatkarības deklarācijas (1776) un 1787. g. konstitūcijas autoriem. Aicināja atcelt verdzību. Bijā fiziokrātu ekonomisko uzskatu, kā arī

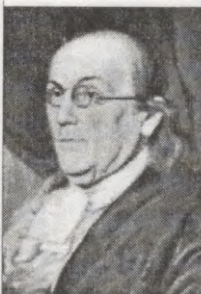
deisma piekritējs. Nozīmīgi ir viņa pētījumi elektrībā.

Franss (France), Anatols (īst. v. Anatols Fransuā Tibo – Thibault; 1844 – 1924) – franču rakstnieks. Franču akadēmijas loceklis (1896). Viens no ievērojamākajiem franču realīstiem. Iesācis ar dzeju. No 1879 rakstījis tikai prozu (romāni “Silvestra Bonāra noziegums”, 1884; “Žeroma Kuaņāra kunga uzskati”, 1893; aforismu krāj. “Epikūra dārzs”, 1894). Daiļrades satīriskā tendence pastiprinājusies 19. gs. 2. pusē (tetraloģija “Šolaiku vēsture”, 1897–1901). Rakstījis arī īso prozu (krāj. “Perlamutra šķirstiņš”, 1892). 1919 iesaistījies rakstnieku un kultūras darbinieku apvienībā “Clarté”.

frāze (gr. phrasis – izteiciens) *valodniecībā* – intonatīvi nobeigta runas vienība; neterminoloģiskajā lietojumā arī teikums. *Mūzikā* par frāzi dēvē nelielu, relatīvi noslēgtu skaņdarba posmu ar noteiktu jēgu. Frāze var būt nedalāma vai arī sastāvēt no 2 vai vairākiem motīviem.

frazeoloģija (gr. phrasis – izteiciens + $\uparrow$ ..loģija) – valodniecības nozare, kas pēti frazeoloģismus: to galvenās pazīmes, funkcionēšanas likumsakarības, ekspresivitāti un cilmi, izstrādā pētīšanas metodes un pamatus frazeoloģismu apkopošanai vārdnīcās. Aizsācējs ir franču valodnieks Š.Bali ar darbu par franču valodas stilistiku (1909). Par nodibinātāju tiek atzīts krievu valodnieks V.Vinogradovs. Latviešu frazeoloģijas nodibinātājs ir A.Ozols, kurš izstrādāja detalizētu latviešu tautasdziesmu frazeoloģismu apskatu, izvirzīja galvenos pamatjēdzienus un pētīšanas problēmas. A.Laua 70. gados precizējusi frazeoloģijas pētīšanas objektu. Par latviešu frazeoloģijas jautājumiem rakstījusi V.Rūķe-Draviņa.

freidisms – virziens psiholoģijā, ko aizsācis Z.Freids. Izveidojās 20. gs. sāk. Tā teorētiskais

B. Franklins

A. Franss

Z. Freids

L. Freimane

kais pamats ir psihoanalīze. Freidisma teorētiski sabiedrības izpētē akcentēja psiholoģiskos un bioloģiskos faktoros. Visvairāk izplatīts Rietumeiropā un ASV. 20. gs. 30. gadu beigās radās *neofreidisms* (Ē.Fromms, K.Horneja u.c.). Tas personībā akcentēja kultūras faktoru lomu.

Freids (Freud), Zigmunds (1856 – 1939) – austriešu neiropatologs, psihiatrs, psihologs. *Psihoanalīzes* koncepcijas radītājs. Izstrādājis vispārpsiholoģisko teoriju par psihiķes struktūru kā enerģētisku sistēmu. Viens no pirmajiem sācis pētīt dzimumtieksmju attīstības psiholoģiskās problēmas, izveidojis indivīda psihoseksuālās attīstības teoriju. Psihoanalīzes principus attiecināja arī uz dažādām cilvēces kultūras sfērām.

Freimane, Lidija (īst. v. Lidija Pasternaka; 1920 – 1992) – latviešu aktrise. Nacionālajā teātrī 1947 – 1992. Atveidojusi cildenus raksturus: Kristīne, Elīna (R.Blaumaņa “Ugunī”, 1948; “Skroderdienas Silmačos”, 1955), Ošu Anna (A.Upīša “Zaļā zeme”, 1950; “Plaisa mākoņos”, 1961), Liena (R. un M.Kaudzišu “Mērnīku laiki”, 1950), Zelma (H.Gulbja “Cīrulīši”, 1975); raksturlomas: Berta (P.Roziša “Ceplis”, 1953), Stella Kempbela (Dž.Kiltija “Miļlais melis”, 1962), Krogus Dženija (B.Brehta “Trīsgrašu opera”, 1965), princese Kosmonopolisa (T.Viljamsa “Jaunības putns ar saldo balsi”, 1977), Elinora (Dž.Goldmena “Lauva ziemā”, 1979). B.Brehta songus vācu val. izpildījusi Vācijā, Austrijā, Luksemburgā. Nozīmīgākās kinolomas filmās: “Uz jauno krastu” (1955), “Ilze” (1960), “Diena bez vakara” (1962), “Ceplis” (1972), “Pūt, vējiņi!” (1974), “Ezera sonāte” (1976), “Tās dullās Paulīnes dēļ” (1979).

freska (it. fresco – svaigs) – glezniecības tehnika, kurā ar ūdeni izšķīdinātām krāsām glezno uz svaiga kaļķu apmetuma (*buon fresco*).

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

P. Perudžino. "Atslēgu nodošana Sv. Pēterim".
Freska. Siksta kapela Vatikānā. 1481 – 1482

Līdzās šim klasiskajam paņēmienam pastāv arī gleznojums uz izžuvuša apmetuma, ko iepriekš samitrina (*fresco al secco*). Par fresku sauc arī darbu, kas izpildīts šajā tehnikā. Plaši pazīstama jau kopš 2. g. tūkst. p.m.ē. (Egejas un antīkajā kultūrā). Izplatīta arī Bizantijā un Krievijā 10. – 12. un 14. – 17. gs. Uzplaukumu sasniedza renesanses laikmetā Itālijā 14. – 16. gs. (Džoto, Mazačo, Rafaēls, Mikelandželo). Latvijā maz sastopama. Viduslaiku baznīcās (Rīgas Domā u.c.) bijušās freskas gājušas bojā. 1910 J. Rozentāls kombinētā freskas un mozaikas tehnikā apgleznojis Latviešu biedrības nama ēkas fasādi.

frīze (fr. frise) – antablementa vidusdaļa starp arhitrāvu un dzegu. Doriskajā ordenī frīze dalās: *metopās* un *triglīfos*; joniskajā un korintiskajā – veidota kā nepārtraukta cīļņu josla vai arī tiek atstāta tukša. Par frīzi dēvē arī dekoratīvu sienas, grīdas, griestu, paklāja u.tml. priekšmetu malu, kas parasti rotāta ar vienlaidu ornamentu.

frontons (fr. fronton) – ēkas fasādes, portīka, kolonādes augšējais noslēgums (parasti trijstūra formā), ko norobežo divas jumta slīpes sānos un dzega apakšā. Frontona plakne (timpāns) bieži rotāta ar skulptūrām. Dekoratīvs frontons rotā ēku durvis un logus.

Frontons

Donatello. Katedra dziedošajiem. Frīze. Florence.
1433 – 1439

fūga (it. fuga < lat.) – daudzbalsīga skaņdarba forma, kuras pamatā ir vienas vai vairāku tēmu imitācijveida atkārtojums visās skaņdarba balsīs. Pēc tēmu skaita fūgas iedala *vienkāršās* (ar vienu tēmu) un *saliktās* (ar vairākām tēmām). Fūgas sastāvdaļas: *ekspozīcija* (katrā balsī ir vismaz viens tēmas caurveidums), *vidusdaļa* (ar tonāliem, faktūras un ritma kontrastiem) un *reprīze* – noslēguma daļa, kurā atjaunojas sākuma tonalitāte. Izveidojusies 17. gs. uz kononas un motetes pamata. Augstāko attīstības pakāpi sasniedza 18. gs. 1. pusē J.S.Baha un G.F.Hendeļa daiļradē.

fundamentālisms (lat. fundamentum – pamats) – mūsdienu protestantisma virziens, kas aktīvi cīnās pret modernās teoloģijas racionālajiem meklējumiem. Radās 20. gs. sāk. un plaši izplatījās ASV. Atzīst Svēto rakstu nemaldīgumu, pieļauj tikai to burtisku skaidrojumu, ieņem konservatīvu nostāju sociālpolitikas jautājumos. Plašākā nozīmē – reliģisks virziens, kas cīnās pret reliģijas modernizāciju.

funkcionālisms (lat. functio – izpilde) – modernās arhitektūras virziens. Radies 20. gs.

1. pusē Rietumeiropā, vēlāk izplatījies arī ASV un Japānā. Funkcionālisti par arhitektūras pamatprincipu atzīst celtnes atbilstību tajā notiekošajiem darba un sadzīves procesiem ("formu nosaka funkcija"). Arhitektūrā tiek ņemtas vērā visas galvenās dzīves funkcijas – dzīvot, strādāt, atpūsties, pārvietoties. Izmantojot celtniecības tehnikas sasniegumus, tas deva jaunus dzīvojamo kompleksu plānošanas paņēmienus (standartizētas dzīvojamo māju sekcijas un dzīvokļi, ēku izvietojums rindās ar galiem pret ielu). Praksē bieži radīja arhitektonisko formu askētismu un shematismu. Tā veidošanos sekmēja 19.gs. arhitektu O.Perē (Francija), V.Morisa (Anglija), L.H.Salivana (ASV) teorētiskā un praktiskā darbība. Ievērojamākie centri – Vācijā ("Bauhaus"), Nīderlandē ("De Stijl"). Ievērojamākie pārstāvji: V.Gropiuss, L.Miss van der Roe, Lektorbizjē. 20. gs. vidū funkcionālisma nozīme mazinājās. 60. gadu beigās to nomainīja konstruktīvisms un racionālisms. Latvijā tā iezīmes vērojamas 20. – 30. gados celtajās dzīvojamajās mājās Rīgā (E.Štālbergs, O.Tilmanis, J.Rengarts).

Furjē (Fourier), Fransuā Marī Šarls (1772 – 1837) – franču utopiskais sociālists. Izstrādāja plānu harmoniskai nākotnes sabiedrībai, kuras galvenā šūniņa būtu "falanga", kas apvienotu rūpniecisko un lauksaimniecisko ražošanu, darbu pārvērstu par nepieciešamību un baudu, likvidētu pretstatu starp pilsētu un laukiem, fizisko un garīgo darbu. Galvenie darbi: "Četru kustību un kopīgo likteņu teorija" (1808), "Vispārējās vienības teorija" (1822), "Jaunā rūpniecības pasaule un sabiedriskā pasaule" (1829).

futūrisms (lat. futurum – nākotne) – avangardisks literatūras un mākslas virziens Eiropā, galvenokārt Itālijā un Krievijā, 20. gs. pirmajos gadu desmitos. Nākotnes mākslas vārdā noliedza tradicionālo kultūru, poetizēja urbanizāciju, tehniku. Literatūrā nevērīgi izturējās pret vārda jēdzienisko skaidrību un sintaksi, ieviesa nelogismus. Sociālpolitisko uzskatu ziņā futūrisma pārstāvji pauda dažādas idejas: no profašistiskām Itālijā (F.T.Marineti) līdz sociālistiskām Krievijā (V.Majakovskis, V.Hļebņikovs). Tēlotājmākslā futūristi (U.Bočoni, K.Karra, Dž.Severīni) centās attēlot kustību tās secīgos stāvokļos, izmantojot formu pārbīdi, krustošanos, saplūšanu, vairākkārtējus motīvu atkārtojumus.

U. Bočoni. "Iela". 1911

Gabēns (Gabin), Žans (īst. v. Žans Aleksiss Monkoržē – Moncorgé; 1904 – 1976) – franču aktieris. Radošo darbību sācis 1923 teātrī, popularitāti ieguvis, atveidojot virišķīgus varoņus Ž.Renuāra, M.Karnē, R.Klemāna filmās (“Pepe le Moko”, “Miglu krastmala”, “Nožēlojamie”, “Verdikts”, “Prerī iela”).

gadskārtu ieražas – svētku un citu ievērojamu dienu ieražas, arī ar goda cikliem saistītu darbu ieražas. Cilme saistīta ar maģiskiem rituāliem, cenšoties sekmēt iztikas līdzekļu ieguvu, ietekmēt dzīvības un auglības norises. 19.gs. beigās – 20.gs. sāk. Eiropā zaudēja saikni ar maģiju un ieguva spēles raksturu. Latviešu tautas gadskārtu ieražu ciklā bez ziemas, pavasara, vasaras saulgriežu svētkiem bija arī citi svētki – parasti kādā personvārdā nosauktas dienas. Latviešu gadskārtu ieražām ir daudz kopīga ar lietuviešu, igauņu, slāvu un Rietumeiropas tautu gadskārtu ieražām. Ziemas, pavasara, vasaras saulgriežu svētki baltu ciltīm bijuši jau sen pirms kristietības izplatīšanas Latvijā. Daudzām latviešu gadskārtu cikla dienām gan ir baznīcas svēto nosaukumi (Mārtiņa, Andreja, Teņa, Jurgā, Māras, Jēkaba, Annas, Miķeļa), taču ar tām saistītas pagāniskas ieražas un ticējumi.

gaidas – meiteņu skautu organizācija. Radās Lielbritānijā 1910. Darbojas daudzās valstīs. Latvijā pastāvēja 1922 – 1940. Gaidas tika iedalītas vecumgrupās: guntiņas, gaidas, lielgaidas. Latvijā organizācija atjaunota 1989. Atjaunotajā organizācijā uzņem arī sengaidas. **Gailītis**, Kārlis (1936 – 1992) – luteriešu teologs. Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas Konsistorijas kanclers (1986 – 1989), arhibīskaps (kopš 1989). LU Teoloģijas fakultātes docētājs (kopš 1990).

galerija (fr. galerie) – īpaša, pagarināta zāle ar logu rindu vienā garenienā. Par galeriju sauc arī garu, šauru telpu ar kolonnām vai balstiem vienā garenienā. Dažkārt par ga-

G

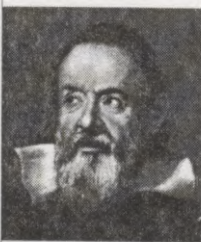
Ž. Gabēns un M. Morgana filmā “Miglu krastmala”

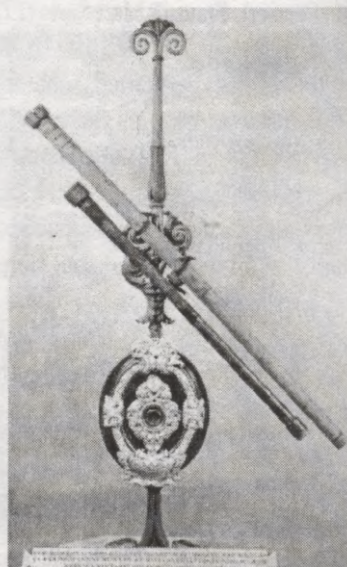
Glosteras katedrāles klosters galerija. 1377 – 1412

leriju dēvē arī teātra zāles pēdējo balkonu. Galerija ir arī daudzu mākslas muzeju nosaukums (piemēram, Nacionālā mākslas galerija Vašingtonā).

Galilejs (Galilei), Galileo (1564 – 1642) –

G. Galilejs

Galileja teleskops

itāju fiziķis, astronoms, mehāniķis. Viens no dabas zinātņu pamatlicējiem. 1609 uzbūvējis teleskopu. Galileja atklājumiem bija liela nozīme zinātniskā pasaules uzskata attīstībā, tie pierādīja N.Kopernika mācības pareizību. Kopš 1632 Galileju sāka vajāt inkvizīcija. 1633 viņš bija spiests atteikties no Kopernika mācības.

galops (fr. galop) – sarīkojumu dejas 2/4 taktsmērā. Eiropā sevišķu popularitāti ieguvis 19.gs. 1. pusē līdz ar kadriļas attīstību. Galopa muzikālo formu izmantojuši komponisti Ž.Ofenbahs, F.Lists, F.Šuberts, P.Čaikovskis.

garīdzniecība – īpaša garīgā kārtā, ko ticīgie atzīst par starpnieku starp Dievu un cilvēkiem. Plaši sazarotajā kristiešu garīdzniecības hierarhijā ietilpst: pāvests, patriarhs, protohierējs, metropolīts, arhibīskaps, bīskaps, vecākais mācītājs, prezbiteris, mācītājs, priesteris, sludinātājs. Budismā garīdzniecības pamatā ir mūki. Jūdaismā – rabīni. Islamā – muftiji, imani, mullas. Īpaša garīdzniecības grupa ir mūki, reliģiskā ordeņa locekļi.

garīgā mācību iestāde – baznīcas vadīta speciāla mācību iestāde garīdzniecības kadru sagatavošanai. Seno Austrumu valstīs pie svētnīcām radās priesteru skolas. No 2.gs. vairākās Romas impērijas pilsētās tika dibinātas katihētu, bīskapu, ekseģētu skolas, vēlāk attīstījās klosteru skolas un domskolas (Rīgā dib. 1211). 12. – 13.gs. Parīzes, Oksfordas, Ņelnes, Lēvenas u.c. universitātēs izveidoja teoloģijas fakultātes. Latvijas Universitātē 20. – 30. gados bija luteriešu un katoļu teoloģijas fakultātes. Latvijā darbojas LU Teoloģijas fakultāte, Rīgas Romas katoļu metropolijas garīgais seminārs un vecticībnieku garīgā skola.

Garsija Lorka (García Lorca), Federiko (1898 – 1936) – spāņu dzejnieks, dramaturgs. Viens no ievērojamākajiem modernās spāņu

F. Garsija Lorka

G. Garsija Markess

literatūras pārstāvjiem. 1931 dibina ceļojošu universālu teātri “La Barraca”, kurā pats bija režisors, aktieris, komponists, scenogrāfs. Pēc militārā puča fašisti Garsiju Lorku nogalināja. Daiļrade sakņojas deejā un Andalūzijas folkloras tradīcijās. Dzejoļu krājumi: “Dzeju grāmata” (1921), “Čigānu romansero” (1928), “Poēma par kante hondo” (sar. 1922, izd. 1931), “Dzejnieks Ņujorkā” (sar. 1930, izd. 1940). Galvenā tematika – mīlestība, nāve, varmācības nosodījums.

Garsija Markess (García Márquez), Gabrijels (dz. 1928) – kolumbiešu rakstnieks. Īpašu ievēribu guvis romāns “Simts vientulības gadu” (1967), kur atklāts cilvēka liktenis Latīņamerikas vēsturē. Nobela prēmija (1982).

Garūta, Lūcija (1902 – 1977) – latviešu komponiste. LVK pedagoģe (kopš 1940), profesore (1973). Daiļradē vērojamas impresionisma un vēlā romantisma tradīcijas. Darbi: opera “Sudrabortais putns” (1938), oratorija “Dzīvā kvēle” (1966), kantāte “Dievs, tava zeme deg!” (1944). Sarakstījusi grāmatu “Harmonija” (1975).

“Gaudeamus” – vīru koris. Dibināts 1959. Diriģents E.Račevskis (1959 – 1996), I.Cinkuss (kopš 1996).

Gaujienas pils – arhitektūras piemineklis Alūksnes raj. Celta 1850. Trīsstāvu ķieģeļu ēka veidota klasicisma stilā, detaļās vērojama stila eklektika.

Geinsboro (Gainsborough), Tomass (1727 – 1788) – angļu gleznotājs, zīmētājs. Viens no ievērojamākajiem angļu 18.gs. portretistiem un ainavistiem. Portretiem raksturīga cilvēku harmoniska saskaņa ar dabu, ainavām – Anglijas dabai iezīmīgās gaisa un gaismas vides attēlojums. Darbi: “R.Endrūss ar sievu” (ap 1749), “Hercogiene Bofora”, “Zilais zēns” (abi 70. gados), “Zāra Sidonsa” (1785), “Kornardas mežs” (1748), “Vezums” (70. gadi).

T. Geinsboro. "Zilais zēns". Ap 1770

geiša (jap. geisha < gei – māksla + sha – cilvēks) – izglītota, profesionāli sagatavota japāņu dziedātāja un dejotāja, kas kavē laiku viesiem tējas namos.

gemma (lat. gemma) – dārgakmens vai pusdārgakmens ar miniatūru reljefu attēlu, kas izpildīts griezumā vai gravējuma tehnikā. Ja reljefs ir izvirzīts uz āru, gemmu sauc par *kameju*, ja uz iekšu – par *intalju*. No seniem laikiem izmantotas par zīmogiem (galvenokārt intaljas), amuletiem, īpašuma zīmēm, rotaslietām. Vēlāk lietoja galvenokārt par piespraudēm, gredzeniem. Grieztu akmeņu

Gemma

Dž. Ģēršvins

izgatavošanu dēvē par gliptiku.

Ģeriks (Garrick), Deivids (1717 – 1779) – angļu aktieris un dramaturgs. Viens no reālisma pamatlicējiem Eiropas teātra mākslā. 1742 – 1776 strādāja teātrī "Drury Lane" (no 1746 vadītājs).

Ģēršvins (Gershwin), Džordžs (1898 – 1937) – amerikāņu komponists. Ievērojams simfoniskā džeza pārstāvis, amerikāņu nacionālās operas pamatlicējs. Daiļradei raksturīgs vieglās mūzikas, džeza un nēģeru folkloras apvienojums ar Eiropas klasisko mūziku. Darbi: opera "Porgijs un Besa" (1935), mūzikls "Par tevi es dziedu" (1931), simfoniskā svīta "Rapsodija blūza stilā" (1924), klavierkoncerts (1925). Sarakstījis apmēram 300 dziesmu, arī kinomūziku.

Ģēte (Goethe), Johans Volfgangs (1749 – 1832) – vācu rakstnieks, domātājs, dabas zinātnieks. Viens no vācu jaunlaiku literatūras pamatlicējiem. "Vētras un dziņu" perioda ideju paudējs (romāns "Jaunā Vertera ciešanas", 1774). Daiļrade attīstījās no t.s. Veimāras klasicisma perioda stihiskā materiālisma tendencēm (drāma "Egmonts", 1787) līdz cilvēku sabiedrības attiecību reālam vērtējumam (romāns "Vilhelma Meistara ceļojumu

J. V. Ģēte

gadi", 1821 – 1829). Nozīmīgākais darbs – traģēdija dzejā "Fausts" (1808 – 1832; Raiņa tulkojums latv. 1898), kurā atklātas laikmeta galvenās tendences un pretrunas.

Getingenes universitāte (Georga Augusta Getingenes universitāte, Georg-August-Universität zu Göttingen; Vācija). Dibināta 1737. Aptuveni 32 tūkst. studentu.

Giberti (Ghiberti), Lorenco (ap 1381 – 1455) – itāļu tēlnieks. Florences skolas agrās renesanses pārstāvis. Nozīmīgākais darbs – bronzas cilņi Florences baptistērija ziemeļu (1404 – 1424) un austrumu (t.s. Paradīzes vārtu) divviru durvīm (1425 – 1452). Viens no ievērojamākajiem renesanses juveliermākslas pārstāvjiem.

L. Giberti. "Īzāka upuris". 1401 – 1402

giganti (Gigantes) – dieviem un kiklopiem radniecīgi milži sengrieķu mitoloģijā. Sacēlās pret Olimpa dieviem. Zevs ar kiklopu zibeniem gigantus nogalināja. Dievu un gigantu cīņu dēvē par *gigantomahiju*.

Gilgamešs – Urukas pilsētas valdnieks 28.gs. p.m.ē. Šumerā 3.g. tūkst. p.m.ē. radās episkās dziesmas, bet 3.g. tūkst. beigās p.m.ē. un 2.g. tūkst. sāk. akadiešu valodā sacerēta plaša pō-

Gigants

Gilgamešs

ma par Gilgamešu. Leģendas par Gilgamešu izplatītas arī seno Palestīnas iedzīvotāju hetu vidū.

"Ginesa rekordu grāmata". Izdod Lielbritānijā kopš 1955 (katru gadu, izņemot 1957 un 1959). Tajā reģistrēti rekordi (galējās robežas), kuri sasniegti dzīvajā un nedzīvajā pasaulē un kurus var izmērit (masa, lielums, ātrums) vai saskaitīt. Iznāk vairāk nekā 40 valstīs.

Girlandajo (Ghirlandaio), Domeniko (ist. v. Domeniko di Tommazo Bigordi – di Tommaso Bigordi; 1449 – 1494) – itāļu gleznotājs. Florences skolas agrās renesanses pārstāvis. Piedalījies Romā Siksta kapelas (Vatikānā) apgleznošanā (1481 – 1482). Nozīmīgi ir fresku cikli par Sv. Francisku, Mariju, Jāni Kristītāju Saseti kapelā Sv. Trīsvienības baznīcā (1483 – 1486), kā arī baznīcā "Santa Maria Novella" (1485 – 1490; abas Florencē).

D. Girlandajo. "Gani pielūdz Kristu". 1485

glagolica (kr. глаголица < senslāvu глаголь – vārds) – viens no diviem senslāvu raksta variantiem. Izcelsme nav skaidra. Iespējams, ka veidota uz kirilicas pamata. 40 burtu, pirmajiem 28 arī ciparu nozīme. Burtu formas

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z
īpaši izrotātas. Lietojuši rietumslāvi baznīcslāvu valodā, vēlāk arī dienvidu slāvi Dalmācijā un Horvātijā. Atsevišķi rakstīti vārdi sastopami senkrievu tekstos. Mūsdienās lieto katoļu reliģiskajos rakstos Horvātijā un Melnkalnē.

glazūra, keramikas, (vācu Glasur < Glas – stikls) – plāna stiklveida kārtiņa, ko ar apdedzināšanu nostiprina uz keramikas izstrādājumiem. Lieto porcelāna, fajansa, majolikas, akmeņmasas, būvkeramikas glazēšanai.

glezna – pabeigts stājglezniecības darbs ar patstāvīgu māksliniecisku vērtību. Sastāv no *pamatnes* (audekla, koka, metāla plāksnes, kartona, papīra), *gruntējuma* jeb paotējuma un *krāsu slāņa*. Pēc glezniecības tehnikas izšķir eļļas vai temperas gleznas, pasteli, akvareli utt.

glezniecība – tēlotājas mākslas veids, kas īstenību atspoguļo mākslas tēlos ar krāsām, līnijām, gaismēmām uz plaknes – audekla, koka, kartona, sienas apmetuma. Pēc uzdevuma glezniecību iedala: *monumentālajā* glezniecībā (sienu gleznojumi, plafoni, panno), *stājglezniecībā*, *scenogrāfijā*, *svētbilžu* un *miniātūru* glezniecībā. Pēc satura iedala *žanros*. Ir vēsturiskais, sadzīviskais, mitoloģiskais, klusā daba, akts, animālistiskais žanrs, marīna. Galvenais izteiksmes līdzeklis ir krāsa. Liela nozīme arī līnijai un gaismēnai. Mākslas tēla izteiksmīgums var tikt kāpināts arī ar krāsu slāņa klājumu un gleznojuma virsmas apdari (faktūra).

Gleznotāju iela atrodas Vecrīgā (no Kalēju ielas līdz Vaļņu ielai). Garums 135 m. Iela izveidojusies 1677 un 1689 ugunsgrēkā nodegušo namu vietā. Ielā dzīvoja krāsotāju cunftes meistari, tāpēc ieguva nosaukumu Māleru iela (Malerstrasse); kopš 1914 – Gleznotāju iela.

Gliks (Glück), Ernests (1652 – 1705) – vācu tautības latviešu literāts, tulkotājs. Studējis

E. Glika muzejs Alūksnē

Bibele. 1. izdevums latviešu valodā

teoloģiju Vitenbergas un Leipcigas universitātēs. Vidzemē ieradies 1673 reizē ar J.Fišeru, abi īstenojuši Zviedrijas jauninājumus Vidzemes zemnieku izglītošanā. No 1680 luterāņu mācītājs Daugavgrīvas cietoksnī, 1683 – 1702 – Alūksnē, no 1687 Kokneses iecirkņa prāvests. Dibinājis skolas Alūksnē, Zeltiņos, Apukalnā. Sagatavojis aptuveni 25 latviešu skolotājus Kokneses iecirknim. Latviešu valodā tulkojis J.Fišera katehisma 2. daļu (1680 – 1682). Pastāv uzskats, ka sastādījis *pirmo latviešu ābeci*, kura ir pirmais zinātniskais J.G.Vilkēna spiestuves izdevums ap 1683. Kopā ar palīgiem sagatavojis Bībeles pirmo izdevumu latviešu valodā “Tā svētā grāmata”. Ziemeļu kara laikā sagūstīts un kopā ar ģimeni (arī ar audzumeitu Martu Skavronsku, vēlāk Pētera I sievu) tika aizvests uz Krieviju. Maskavā

dibinājis un vadījis ģimnāzijas tipa augstāko mācību iestādi (no 1703), sastādījis Krievijas un Vācijas ģeogrāfisko atlantu (rokrakstā 1703), piedalījies vārdnicu veidošanā, sacerējis dzejoļus.

gliptika (gr. glyptikē < glyphein – grebt) – miniatūrtēlniecība, sīkformu griezumī akmeņi. Senākie paraugi saglabājušies no 4. – 3. g. tūkst. p.m.ē. Mezopotāmijā (*cilindriski zīmogi – intaljas*). Īpaši uzplauka Senās Grieķijas mākslā. Grieķu izstrādājumiem – gemmām – raksturīgas lakoniskas kompozīcijas un mitoloģiski sižeti. Hellēnisma laikmetā radās portreta gliptikas – reljefas gemmas (*kamejas*) ar sieviešu portretiem. Viduslaikos attīstījās galvenokārt Austrumu zemēs. Ķīnā veidoja zīmogus ar kaligrāfiski iegravētu tekstu. Eiropā uzplauka klasicismā, kad pastiprinājās interese par antīko mākslu. 19.gs. gliptikas nozīme mazinājās; gliptikas darinājumus sāka izmantot apģērbu un iedzīves priekšmetu greznošanai.

gliptotēka (gr. glyptos – izgrebts + thēkē – glabātava) – gliptikas darbu vai skulptūru krājums; skulptūru muzejs. Nozīmīgākās gliptotēkas atrodas Minhenē, Kopenhāgenā.

“Globe Theatre”, **“The Globe”** (angļu – “Globusa teātris”, arī “Globuss”) – teātris Londonā. Dibinājis K.Bērbidžs 1599. Angļu buržuāziskās revolūcijas laikā ēka nojaukta (1644). Līdz 1642 teātri strādāja trupa “Chamberlain’s Men”, kuru vadīja aktieris R.Bērbidžs. Šajā teātri notika daudzu V.Šekspīra darbu pirmuzvedumi.

gludspiedums – poligrāfisks teksta un attēlu iespaiduma veids. Iespaidformas iespējami un neiespējami elementi atrodas vienā plaknē. Gludspieduma pamatā ir ūdens un taukainas krāsas nesavienojamība. Iespējami elementi pieņem taukainu krāsu, bet neiespējami – ūdeni. Iespēšanas procesā iespaidformu pārmaiņus mitrina ar ūdeni un uzklāj

M. Gļinka

krāsu. Piespiežot papīru pie iespaidformas, iegūst attēlu. Gludspieduma paveidi: *litogrāfija, ofsetiespaidums, fototipija*. Akmens iespaidumu – litogrāfiju 1798 izgudroja A.Zēnefelders (Vācija).

Gļinka, Mihails (1804 – 1857) – krievu komponists. Krievu tautas mūzikas ietekmē daiļradē apvienojis augstu profesionālismu ar nacionālu skanējumu. Krievu klasiskās mūzikas pamatlicējs. Darbi: operas “Ivans Sušaņins” (1836), “Ruslans un Ludmila” (1842); simfoniskās uvertīras “Kamarinskaja” (1848), “Aragonas hota” (1845); romances (“Man atmiņā vēl brīdis svētais”, “Kur ir mūsu roze”).

gnosticism (gr. gnōstikos – izzinošs) – reliģiski filozofiskas mācības 1. – 3.gs.; apvienoja kristietības austrumtautu politeistisko reliģiju un sengrieķu filozofijas elementus. Atzina, ka visa pirmcēlonis ir neizzināma dievišķa pilnība, kas ir pretstats matērijai, ļaunuma avotam; ļaunums jāpārvar ar askēzi un mistisku izziņu. Kristiešu ortodoksi vērsās pret gnosticismu.

gobelēns (fr. gobelin) – paklāju aušanas tehnika (uz audu ripsa sējuma pamata brīvi ar audiem veidots zīmējums). Par gobelēnu sauc arī pašu tekstilmākslas izstrādājumu. Nosaukums cēlies no franču dzijas krāsotāju Gobelēnu (Gobelins) vārda; uz šās dzimtas paklāju darbnīcas bāzes 1662 Parīzē tika atvērta Francijas Karaliskā mēbeļu manufaktūra. Klasiskos gobelēnus darināja no vilnaš un zīda (reizēm zelta un sudraba) diegiem pēc iepriekš sagatavotiem kartoniem. Tos zīmēja manufaktūras vadītājs mākslinieks Š.Lebrēns, 18.gs. – F.Bušē u.c. 17. – 18.gs. par gobelēnu sāka dēvēt arī citās Francijas un Eiropas valstu manufaktūrās darinātos mākslas audumus. Pēc 1945 gobelēna attīstību jaunā pakāpē pacēla franču mākslinieks Ž.Lirsā. Latvijā pirmā zināmā gobelēnu ma-

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

Gobelēns. 17. gs.

nufaktūra darbojās 17.gs. Mežotnē Kurzemes hercoga galma vajadzībām. Latvijā mūsdienās gobelēna tehnikā strādā A.Baumane, R.Heimrāts, L.Postaža, E.Vīgnere u.c.

Gogēns (Gauguin), Pols (1848 – 1903) – franču gleznotājs. Viens no ievērojamākajiem postimpresionisma pārstāvjiem franču glezniecībā. Autodidakts. Līdz 1894 darbojies Parīzē un Bretaņā (viens no t.s. Pontavēnas skolas dibinātājiem). 1891 – 1901 (ar pārtraukumiem) dzīvo Taiti, no 1901 – Marķīza salās. Agrīnajos darbos impresionisma ietek-

P. Gogēns. "Polinēzietes". 1891

N. Gogolis

me, vēlākajos – simbolisma un jūgendstila iezīmes. Darbos par Okeānijas dabu un ļaudīm – civilizācijas neskartas dabas un cilvēku harmonijas poētiskā pasaule. Nozīmīgākie darbi: "Pašportrets ar nimbu" (1889), "Divas Taiti sievietes" (1892), "Tu esi greizsirdīga?" (1892).

Gogolis, Nikolajs (1809 – 1852) – krievu rakstnieks. Ievērojams reālisma virziena pārstāvis krievu literatūrā. Pēterburgas stāstu ciklā iejūtīgi attēloti "mazie" cilvēki, viņu problēmas. Nozīmīgākie darbi: luga "Revidents" (1836), poēma romāns "Mirusās dvēseles" (1. daļa 1842). Darbos ar satīras līdzekļiem radīta Krievijas dzimtbūtniecības vispārīnāta aina.

Gogs (Gogh), Vinsents van (1853 – 1890) – holandiešu gleznotājs, grafiķis. Daiļradei raksturīga emocionālitate, dramatiska dzīves uztvere, sociāls protests. Agrīnajā posmā (1880 – 1885) spēcīga kritizētāja reālisma (īpaši Ž.F.Milē glezniecības) ietekme. Gleznojis Borināžas kalnračus, Holandes zvejniekus, Brabantes zemniekus un klusās dabas ainavas. 1886 – 1888 dzīvoja Parīzē. Šā perioda gleznās ("Tangī tētiņa portrets", "Tilts pār Sēnu", abas 1887) raksturīgs gaišs kolorīts. 1888 – 1890 Arlā radīti ievērojamākie darbi, kuros galēji sakāpināts spriegums, saasināts traģisms, nemiērs (intensīvas, kontrastējošas krāsas, liniju un faktūru ekspresija, triepiena dinamika): "Nakts kafejnīca", "Sarkanie vīnogulāji Arlā" (abas 1888), "Pašportrets ar pipi" (1889), "Ceļš ar cipresēm un zvaigznēm" (1890). Daiļrade spēcīgi ietekmējusi fovismu un ekspresionismu.

Goiens (Goyen), Jans van (1596 – 1656) – holandiešu gleznotājs. Viens no holandiešu 17.gs. reālistiskās ainavas aizsācējiem. Darinājis upju un jūras ainavas brūngani pelēkos toņos, ar plašām debesīm, kas aizņem 2/3 visas gleznas. Pievērsies arī ofortam.

V. van Gogs. "Laivas Santamarijā". 1888

J. van Goiens. "Jūra pie Hārlemas". 1656

Goja, Goija (Goya), Fransisko Hosē (pilnā vārdā Goja i Lusjentess – Goya y Lucientes; 1746–1828) – spāņu gleznotājs, grafiķis. No 1786 karaliskā galma mākslinieks. 1824 emigrējis uz Franciju. Humānajai mākslai raksturīga spilgta emocionalitāte, fantāzija, ass tēlu raksturojums, sociāli ievirzīta groteska. Viņa glezniecībā ekspresija apvienojas ar

K. Goldoni

brīvu gleznošanas manieri. Nozīmīgākie darbi: 60 gobelēnu metru (1776 – 1780 un 1786 – 1791); freskas baznīcā "San Antonio de la Florida" Madridē (1798) un "Kurlā vīra mājā" (1822); stājgleznas "Kailā maha" un "Apģērbtā maha" (abas ap 1802), "Dumpinieku nošaušana naktī uz 1808. gada 3. maiju" (1814), hercogienes Albas (1795 un 1797), Kārļa IV ar ģimeni (1800) portreti, pašportrets (1815); ofortu sērijas "Caprichos" (1796 – 1798), "Kara šausmas" (1810 – 1820).

F. H. Goja. "Meitenes ar saulesargiem". 1813 – 1818

Goldoni (Goldoni), Karlo (1707 – 1793) – itāļu dramaturgs. Itāļu teātra reformators, nacionālās komēdijas radītājs. Galvenos teātra reformas teorētiskos pamatus izklāstījis komēdijā manifestā "Komiskais teātris", savu komēdiju pirmizdevumu priekšvārdā (1750), kā arī komēdijās "Moljērs" (1751), "Torkvato

Taso" (1755). Daiļradē nodalāmi 3 periodi. Pirmajā periodā (1734 – 1743) rakstīti operu libretī, muzikālas intermēdijas, traģēdijas, kurās nedarbojas maskas: "Momolo Brentā" (1739), "Lieliskā sievietē" (1743). Otrajā periodā (1748 – 1753) sarakstīti apgaismības reālisma dramaturģijas paraugi: "Viltīgā atraitne", "Melis", "Viesniece". Trešajā periodā (1753 – 1762) Goldoni teātra reforma ieguva atzinību visā Itālijā ("Persiešu līgava", "Daiļmežone", "Kjodžas skandāls").

Golgata (gr. Golgotha < aramiešu) – neliels kalns netālu no Jeruzalemes. Bībeles leģenda vēstī, ka Golgatā sists krustā Jēzus Kristus. Ciešanu un moku simbols.

Goliāts – mitoloģiska Bībeles persona, filistiešu milzis, ko divcīņā ar lingu nogalināja gans Dāvids, vēlākais Jūdejas valdnieks; pārnestā nozīmē – milzis.

Golsvērtijs (Galsworthy), Džons (1867 – 1933) – angļu rakstnieks. Viens no ievērojamākajiem 20.gs. kritizētājiem reālistiem. Galvenais darbs – monumentālā epopeja par Forsaitu dzimtu. Epopejā ietilpst vairāki triloģiju cikli: "Forsaitu teika" (1906 – 1921), "Modernā komēdija" (1924 – 1928), "Pēdējā lappuse" (1931 – 1933). Tēlojis vienas buržuāziskās ģimenes attieksmes vairākās paudzēs. Rakstījis arī drāmas un noveles. Nobela prēmija (1932).

Gonkūri (Goncourt), brāļi, – franču rakstnieki: Edmons de Gonkūrs (1822 – 1896) un Žils de Gonkūrs (1830 – 1870). 19.gs. 50. gados veikuši kultūrvēsturiskus pētījumus par

E. un Ž. de Gonkūri

Dž. Golsvērtijs

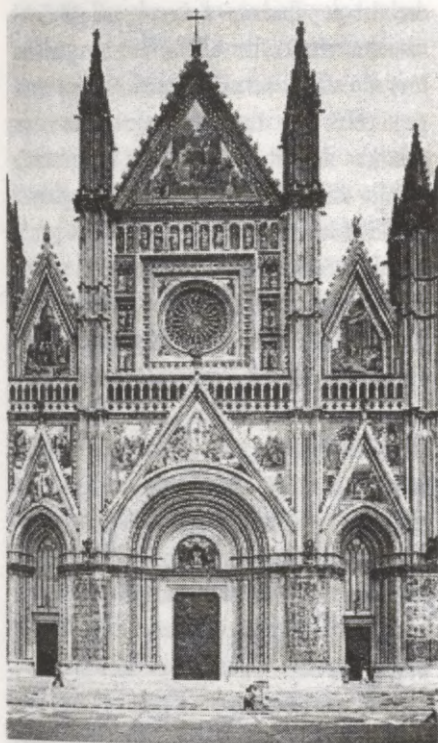
Go Si. "Rudens migla virs kalniem". Vistokļa fragments. Ap 1060

gotika (it. gotico – gotu) – viduslaiku arhitektūras un mākslas stils Eiropā 12.gs. vidū – 16.gs. Nomainīja romāniku. Saistīta ar feodālismu, katoļu baznīcu, augošām pilsētām. Raksturīga emocionāla ekspresija, formu vertikālizācija. Arhitektūrā īpašu nozīmi ieguvu

18.gs. Francijas vēsturi un mākslu. Pirmie naturālisma teorētiķi un ievadītāji franču literatūrā. Ievērojamākie darbi: romāns "Žermīni Lasertē" (1864), "Dienasgrāmata" (1887 – 1896), kurā atspoguļoti laikmeta literārās dzīves notikumi un Gonkūru estētiskie uzskati. Pēc Žila nāves Edmons sarakstījis vairākus romānus, ievērojamākais – "Brāļi Zemgano" (1879). Pēc Edmona nāves viņa īpašums tika novēlēts Gonkūru prēmijas fondam.

Gonkūru prēmija – literāra balva Francijā, ko piešķir reizi gadā (kopš 1903). Atklāj jaunus talantus un nodrošina godalgotajam darbam lielu metienu.

Go Si (ap 1020 – ap 1090) – ķīniešu glezniecības teorētiķis. Darinājis monohromas kalnu ainavas. Sarakstījis traktātu, kurā izstrādājis telpiskuma pamatprincipus ķīniešu glezniecībā.

Gotika. Orvjeto katedrāle Itālijā. 13. – 17. gs.

va pilsētu katedrāles, kam raksturīgas *karasveida konstrukcijas* ar smailloka arkām, arkbūtāniem, kontrforsiem un saišķpilāriem. Cieši ar arhitektūru bija saistīta tēlotājmāksla: fasāžu un interjeru tēlniecība, *virotņu altāri*, krāsainas vitrāžas. Bībeles tematikas tēlojumā līdzās nosacītībai ienāk jaunais – tuvināšanās realitātei. Ievērojami gotikas pieminekļi atrodas Amjēnā, Reimsā, Parīzē, Šartrā (Francija), Marburgā, Ķelnē, Ulmā, Bambergā (Vācija), Linkolnā, Solsberijā, Londonā (Lielbritānijā). Latvijā gotika ienāk ar nokavēšanos, un šeit nav tik spilgtu gotikas pieminekļu kā Francijā vai Vācijā. Latvijā gotikas iezīmes vērojamas Doma, Jēkaba, Pētera u.c. baznīcu arhitektūrā, tēlotājas mākslas pieminekļos – Lielās ģildes Marijas cilnis, sienu gleznojumi Rīgas Doma Ziemeļu portālā. **gotiskais raksts** – latīņu raksta grafisks veids.

T. Gotjē

Veidojies 10. gs. Itālijā un lietots karolingū minuskuļa vietā. 11. – 12. gs. izplatījies visā Rietumeiropā, galvenokārt Vācijā. Burti ir smaili, ar stūrainām, lauztām formām. Ap 16. gs. gotisko rakstu nomainīja antikva, bet Vācijā, Holandē, Skandināvijā to turpināja lietot. Latvijā lietots no 16. gs. līdz 20. gs. 30. gadiem.

Gotjē (Gautier), Teofilis (1811 – 1872) – franču rakstnieks, kritiķis. Viens no pirmajiem franču literatūrā izvirzījis principu “mākslu mākslai” (priekšvārds romānam “Mopēna jaunkundze”, 1835, arī rakstu krāj. “Modernā māksla”, 1852). Galvenais darbs – dzejoļu krājums “Emaljas un kamejas” (1852), kurā izsmalcinātos dzejoļos atspoguļoti dabas un mākslas darbu iespaidi.

grācijas (lat. Gratiae < gratia – piemīlība, daiļums) – trīs skaistuma dievietes seno romiešu mitoloģijā. Sengrieķu mitoloģijā grācijām atbilda *haritas*.

Trīs grācijas. Marmors. 3. gs. p.m.ē.

grafika (gr. graphikos – uz zīmēšanu attiecīgs) – tēlotājas mākslas veids, kas aptver zi-

mējumu un uz zīmējumu balstītus iespaid-darbus (estampus). Līdz 19.gs. – 20.gs. mijai par grafiku dēvēja rakstu un kaligrāfiju. Galvenie izteiksmes līdzekļi – līnija un melnbalto laukumu attiecības. Zīmējuma pirmsākumi meklējami agrīnajos mākslas attīstības posmos. Līdz pat vēlajai gotikai zīmējums un gleznojums netika diferencēts. Zīmējuma attīstībā lielu ieguldījumu deva renesanses mākslinieki S.Botičelli, Leonardo da Vinči, Mikelandželo, A.Dīrers. Katrs zīmējums ir unikāls, radīts tikai vienā eksemplārā, bet grafikas iespaidtehnikas spēj mākslinieciski augstvērtīgi tirazēt līdzīgus attēlus. Ķīnā kokgriezumu attēla pavairošanai lietoja jau 6.gs. Eiropā to iepazīna tikai 14.gs., kad bija sākusies papīra ražošana. 15.gs. beigās D.Hopfers sāka lietot *asējumu*. 16.gs. sevišķa nozīme bija A.Dīrera panākumiem kokgriezuma un dobspiedes tehnikas attīstībā. 17. – 18.gs. atsevišķas dobspiedes tehnikās (*mecotinta*, *akvatinta*, mīkstā laka) izcilus panākumus guva Ž.Kalo Francijā, Rembrants Holandē, V.Hogārts Anglijā, Dž.B.Piranezi Itālijā, F.H.Goija Spānijā. 18.gs. beigās T.Bjūika

A. van Ostade. "Smēķētājs logā". 1667

darbība popularizēja *kokgrebuma* jeb kokdzeluma tehniku, bet A.Zēnefelders izgudroja *litogrāfiju*, kas savukārt jau dažus desmitus gadu vēlāk deva stimulu periodisko izdevumu grafikas attīstībai (O.Domjē, P.Gavarni). Pēdējā laikā grafikā popularitāti ieguvuši dažādi fotomehāniskās iespiešanas paņēmieni, kā arī principiāli jauns attēlu tirazēšanas veids – *sietspiede* jeb serigrāfija.

grafomānija [graphomania; grafo.. (gr. graphein – rakstīt) + mānija] – slimīga tieksme uz rakstīšanu, uz tukšu, liekvārdīgu rakstu sacerēšanu. Var būt viena no pārejoša pacīlāta garastāvokļa izpausmēm.

grāmata – masu saziņas līdzeklis semantiskās informācijas apmaiņai. Pēc UNESCO rekomendācijām, mūsdienās par grāmatu uzskata *kodeksa formas* (t.i., ar muguriņā sastiprinātām lapām) neperiodisku iespaiddarbu, kura apjoms nav mazāks par 3 iespaidlokšņēm (48 lpp.). Senajā Ēģiptē, Grieķijā, Romā grāmata bija tīstokļa veidā. Grāmatu izgatavošanai izmantoja arī papirusu (uz tā rakstīja ar niedri). 2.gs. p.m.ē. sāka izmantot pergamentu, bet kopš 11.gs. Eiropā arī papīru. Grāmatu iespiešana izgudrota Ķīnā 11.gs. Eiropā to izgudroja principiāli jaunā veidā 15.gs. vidū. Latvijā pirmā grāmata tiek iespiesta 1588. Svarīgākās ziņas par grāmatu atrodas *titullapā*; tai pretī var atrasties prettituls ar papilddatiem.

“**Grāmata**” – mēnešraksts. Latvijas Republikas Kultūras ministrijas, Latvijas Rakstnieku savienības un Latvijas Grāmatu draugu biedrības informatīvs izdevums. Iznāk kopš 1958 (līdz 1989 nosaukums “Jaunās grāmatas”).

gramatika (gr. grammatikē – gramatika < gramma – burts, rakstījums) – valodniecības nozare, kuras pētišanas objekts ir valodas gramatiskā uzbūve. Iedala *vārdu darināšanā*, *morfoloģijā* un *sintaksē*, plašākā nozīmē – arī

fonētikā. Par gramatiku sauc arī valodas gramatisko uzbūvi: vārdu uzbūvi, vārdu formu maiņu, vārdu saistījumu un teikuma uzbūves sistēmu.

gramatikas skola Senajās Atēnās – skola, kurā lasīt, rakstīt, rēķināt mācīja 7 – 12 g. veciem zēniem; Senajā Romā – skola, kurā patriciešu un jātnieku bērniem mācīja latīņu un grieķu valodu, romiešu literatūru. Mūsdienās Lielbritānijā par gramatikas skolām dēvē vispārīzglītojošās vidusskolas, kuras sagatavo iestātiesāmeņiem universitātē.

grāmatniecība – kultūras un praktiskā darba nozaru sistēma, kas saistīta ar grāmatu ražošanu, izplatīšanu, glabāšanu un lietošanu. Tajā ietilpst *izdevniecību darbs, poligrāfija, grāmatu māksla, grāmatu tirdzniecība, bibliotēku darbs, grāmatu statistika*. Ķīnā 8.gs. bija no ksilogrāfiskiem dēļišiem iespiestas papīra grāmatas, 11.gs. Bi Šens izgudroja grāmatu iespiešanu ar atsevišķiem burtstabiņiem. Senajā Grieķijā kopš 5.gs. p.m.ē., bet Romā kopš 1.gs. p.m.ē. grāmata kļuva par brīvo cilvēku ikdienas nepieciešamību. Plaši izvērsās izdevniecību darbība, grāmatu tirdzniecība, tika organizētas publiskas (visiem pieejamas) bibliotēkas. Izplatījās musulmaņu zemēs, turpretim Rietumeiropā tā decentralizējās, nebija izdevniecību un grāmatu tirdzniecības. Eiropā grāmatas izgatavoja klosteru darbnīcās latīņu valodā (Bizantijā grieķu val.). Viduslaiku beigās palielinājās laicīgo grāmatu skaits angļu, franču, vācu, spāņu valodā. 15.gs. vidū J.Gūtenbergs Vācijā izgudroja metāla burtstabiņu iespiešanu, kas strauji izplatījās visā Eiropā. 18.gs. viens no lielākajiem pasākumiem bija *enciklopēdiju* izdošana. 19.gs. grāmatu ražošanā ieviesās mašīntehnika. Pirmā grāmata latviešu val. Rīgā tika iespiesta 1615 N.Mollina tipogrāfijā (pirmā grāmatu spiestuve Latvijā, dib. 1588). 17.gs. Rīgā darbojās arī J.Fišera tipogrāfija,

Grāmatniecība.
Iniciāļi

kuru atbalstīja Zviedrijas karaļa valdība. 18.gs. lielākā izdevniecība Rīgā bija V.F.Hekera firma, 19.gs. 2. pusē – E.Plātesa firma. 19.gs. 60. gadu beigās darbu sāka pirmais latviešu grāmatizdevējs Rīgā – K.Štālbergs, 80. gadu 2. pusē – uz sabiedriskiem pamatiem tika izveidota Rīgas Latviešu biedrības *Derīgo grāmatu nodaļa*, kura tolaik faktiski bija lielākā izdevniecība. Līdz Pirmajam pasaules karam nozīmīgāko darbu veica privātie izdevēji: A.Jesens (bērnu un jaunatnes literatūra), A.Gulbis (cittautu un latviešu rakstniecības darbi), izdevniecība “Dzirciemiņeks” (E.Birznieka-Upīša lolojums). Mūsdienās gadā izdod apmēram 1 milj. grāmatu. Izdevniecību un poligrāfijas darbā plaši ieviešas elektronika un datortehnika. Lielākās grā-

Titullapa G. Manceļa vācu – latviešu vārdnīcai “Lavietis”. 1638

Miniatūra. 16. gs.

matu izdevniecības ārzemēs: “Penguin”, “Pan Books Ltd.” (Lielbritānija), “Hachette”, “Larousse” (Francija), “Doubleday & Company, Inc.”, “Macmillan, Incorporated”, “McGraw - Hill Book Co” (ASV), Špringera koncerns un Bertelsmaņa koncerns (Vācija). Latvijā 90. gados sazarojies izdevniecību, apgādu un individuālo uzņēmumu tīkls. Radās apgādi “Krauklītis”, “Lielvārds”, “Mācību grāmata”, “Spridītis”, “Zvaigzne ABC”, izdevniecības “MIA - PRESS”, “Pētergailis”, “RIJA”, “Zinātne”, individuālais uzņēmums “RaKa”, SIA “Atols”, “Mācību apgāds”, “Musica Baltica”. “Grāmatu draugs” – grāmatu izdevniecība Rīgā 1926 – 1940, 1941 – 1944. Sākumā izdeva lētas grāmatas lielos metienos (10 – 15 tūkst. eksemplāru). 20. gados pārsvarā izdeva tulkotu izklaidējoša satura literatūru, 30. gados – skandināvu, krievu, latviešu autoru (K.Hamsuna, S.Lāgerlēvas, S.Unsetes, A.Puškina, F.Dostojevskā) kopotos rakstus, enciklopēdijas. Kopš 1946 darbojas Vācijā un ASV.

grāmatu māksla – grāmatu mākslinieciskās izveides un poligrāfiskās apdares sintēze. Termins radās 19. un 20.gs. mijā. Grāmatu māksla ir mākslinieciskās apdares viengabalainība. Visiem grāmatas uzbūves un apdares elementiem (papīrs, formāts, šrifts, ilustrācija, vinjetes u.c.) jābūt savstarpēji organizētiem saistībā ar grāmatas saturu. Grāmatas apdares formas parasti dalījās *iekšējā* (kodeksa) apdarē un *ārējā* (vāka) apdarē. Viduslaiku klosteros pārrakstītās grāmatas bija pārblīvētas ar vinjetēm, iniciāļiem u. tml. Renesanses laikmetā pilnveidojās grāmatu ādas vāku apdares tehnika. Tikai 19. un 20.gs. mijā sākās meklējumi dekoratīvajā sfērā (angļu mākslinieki V.Morris un O.Birdslijs, “Bauhaus” Vācijā). Fotomontāža sāka jūtami uzlabot grāmatu poligrāfisko apdari, tās lielākie sasniegumi gūti Anglijā, Francijā, ASV, Japānā.

grāmatu tirdzniecība – grāmatu, brošūru, plakātu, nošu u.c. neperiodisku iespaidizde-

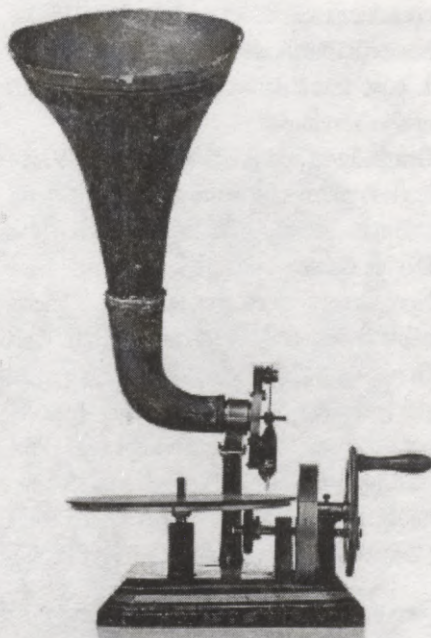

Latvijas grāmatrūpnieku biedrības karogs. Rīga. Pēc R. Sutas un S. Vidberga meta. 1929

vumu pirkšana – pārdošana. Pasaulē liela nozīme ir lasītāju klubu starpniecībai. Pasaulē lielākajās kultūras valstīs ir grāmatu tirdzniecības uzņēmumu īpašnieku līgas un asociācijas. 1956 nodibināta Starptautiskā grāmatu tirdzniecības asociāciju apvienība (International Community of Booksellers Associations). Islande ir pirmajā vietā pasaulē grāmatu ražošanā un grāmatu iepirkšanā (vidēji uz vienu cilvēku). Latvijā grāmatu tirdzniecība sākusies 15.gs. 2. pusē. Grāmatas ievada tirgotāji no Rostokas, Libekas, Frankfurtes pie Mainas, Amsterdamas. Pirmais zināmais grāmatu tirgotājs Rīgā 17.gs. bija J.A.Hertelis. Grāmatnīcas 17.gs. atradās Rīgas Doma velvēs; turpat darbojās arī pirmais 1859 atvērtais V.F.Hekera spiestuves latviešu grāmatu grāmatniecības veikals, kur pārdeva galvenokārt garīga satura grāmatas. No 19.gs. 2. puses grāmatu tirdzniecība saistīta ar grāmatniecības samērā strauju attīstību Latvijā. Vidzemē bija 76 grāmatu veikali, Kurzemē – 69, Latgalē – 10. 20.gs. sāk. viena no lielākajām grāmatnīcām Latvijā bija izdevēja J.Ozola grāmatu veikals Cēsīs. J.Ozols pārzināja plašu kolpoltieru tīklu visā Latvijā. Lielu grāmatu tirdzniecības uzņēmumi bija izdevniecībām “Valters un Rapa”, “Grāmatu draugs”, grāmatu izdevējam A.Gulbim. Pēc Otrā pasaules kara grāmatu tirdzniecība visspilgtāk uzplauka 80. gados (Centrālā grāmatnīca, “Avots”, “Domas”, “Dzintars”, “Gaisma”, “Ābelīte”, “Globuss”, Parakstāmās literatūras grāmatnīca, Rakstnieku grāmatnīca, “Zinātniskā grāmata”, “Centrālais antikvariāts”, Mākslas antikvariāts). 90. gadu sāk. ekonomiskās krīzes dēļ strauji pasliktinājās situācija grāmatu tirdzniecībā. Daudzas grāmatnīcas slēdza un to vietā jaunbagātņieki izvietoja plaša patēriņa preču tirdzniecības vietas. “Gerkens un partneri” pārņēma Rakstnieku grāmatnīcu,

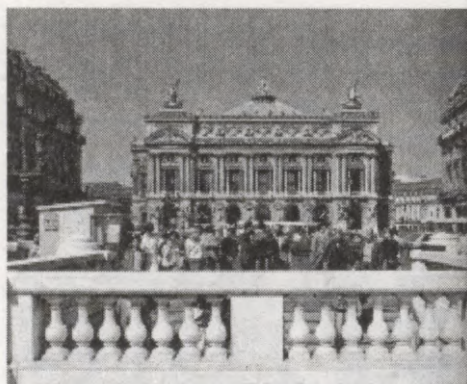
“Dressmann” – veikala “Globuss” telpas, “Centrālais Antikvariāts” no Brīvības un Dzirnavu ielas stūra pārvietojās uz šaurām telpām Vāgnera ielā, līdz beidzot likvidējās, parfimērijas tirgotāji Jelgavā ieguva pusi no Jelgavas Centrālās grāmatnīcas tirdzniecības telpām. Izņēmums ir Jāņa Rozes grāmatnīca, kura paplašinās, ieguvusi telpas ne tikai K.Barona, bet arī Elizabetes, Brīvības u.c. ielās. Vairākas izdevniecības atver savas grāmatu tirdzniecības vietas (“Zvaigzne ABC”, individuālais uzņēmums “RaKa”, apgāds “Jumava”).

grāmatzīme ↑ *ekslibris*.

Gramofons. 1888

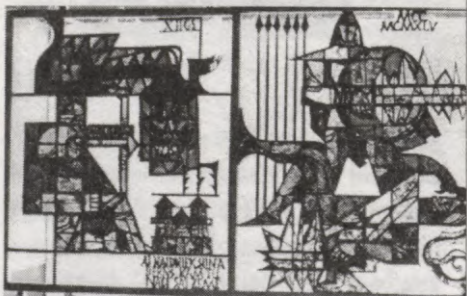
gramofons (gr. gramma – pieraksts + phōnē – skaņa) – aparāts skaņu plašu mehāniskai atskaņošanai. 1887 patentēja E.Berliners (ASV). Gramofona portatīvos modeļus – patafonus plaši lietoja līdz 20.gs. 40. gadiem, kad gramofona vietā sāka izmantot elektrofonus un elektroatskaņotājus.

"Grand Opéra"

"Grand Opéra" (fr. – "Lielā opera") – oper-
teātris Parīzē. Dibināts 1669, atvērts 1671
(Karaliskā mūzikas akadēmija). Oficiālais
nosaukums vairākkārt mainīts; kopš 1871 –
Nacionālā mūzikas un dejas akadēmija. 19.gs.
1. pusē teātra darbība saistīta ar t.s. *lielās
operas* izveidošanos.

Grasis, Tenis, vec. (arī Tenis Grass; dz. 1925) –
latviešu gleznotājs, vitrāžists, grafiķis. Ievē-
rojamas latviešu dzimtas pārstāvis. Tēvs
Dāvids Grasis – skolotājs, žurnālists, māte
Nora Grase – gleznotāja, tekstilmāksliniece,
brālis Dainis Stalts – folklorists. Dēls Tenis
Grasis – vitrāžists, dēls Klāvs Grasis – māks-
las zinātnieks. Strādājis kombinātā "Māksla"
par vitrāžistu (1951 – 1965). Kopš 1965 LMA
pedagogs, profesors (1986). Izcilākais snie-
gums *vitražas mākslā* – Rīgas Zinību namā
(1960), Alma - Atas Pionieru pilī (1961), Viņ-

T. Grasis, vec. "Latviešu tautas cīņu vēsture".
Vitrāža. 1967

ņas novadpētniecības muzejā (1969), kopā
ar dēlu T.Grasi – viesnīcā "Rīga" (1987), at-
jaunotajā Šlokenbekas muižas ansambli
(1987). Darinājis zīmējumus Stokholmas
latviešu laikrakstam "Brīvība".

Grass (Grass), Karls Gothards (1767 – 1814) –
Baltijas vācu gleznotājs, grafiķis, dzejnieks.
18.gs. 80. gadu 2. pusē mācījies Rīgas
Keizarkajā licejā, kur zīmēšanas skolotājs
bija J.K.Broce. Jēnas universitātē studējis
teoloģiju, līdztekus nodarbojies ar dzeju un
tēlotājmākslu, sadraudzējies ar F.Šilleru.

K. G. Grass. "Karači ūdenskritums Etnas
piekājē". Ap 1810

1791 atgriezies Rīgā, kur mācījies zīmēšanu
un gleznošanu. Apgaismības idejas un cen-
tieni tuvināja Grasu ar bijušo skolotāju
J.K.Broci un G. Merķeli. 1796 cauri Vācijai
un Šveicei devies uz Itāliju. Kopš 1805 dzi-
vojis Neapolē un Romā, gleznojis, rakstījis
dzeju. Kara darbība traucējusi atgriezties
Latvijā. Miris Romā, apglabāts baznīcā "San
Andrea della Valle". Gleznniecībā jūtama kla-
sicismisa ietekme, kas savijusies ar romantikas
strāvām.

Grava, Sigurds (dz. 1934) – latviešu arhi-
tekts, pilsēt būvnieks, transporta plānošanas

speciālists. Otrā pasaules kara gados kopā ar vecākiem emigrējis. Beidzis Kolumbijas universitātes pilsētībūvniecības specialitāti (1957). Pilsētu plānošanas programmas direktors Kolumbijas universitātē, inženierfirmas "Parsons Brinckerhoff" viceprezidents un tehniskais direktors. Kā ANO konsultants transporta, pilsētas plānošanas un pilsētībūvniecības kompjuiterizācijas jautājumos piedalījies Taivānas, Filipīnu, Pakistānas, Taizemes, Nigērijas, Šrilankas, Marokas urbanizācijas problēmu risināšanā. Daudzu ASV u.c. valstu starptautisku pilsētībūvnieku biedrību loceklis. RTU goda loceklis (1992).

gravēšana (fr.graver – gravēt) – zīmējumu, uzrakstu, attēlu iegriešana dažādu materiālu (metāla, koka, linoleja, akmens, stikla, kaula) gludā virsmā. Gravēšana kaulā bija pazīstama jau neolītā, kokā – 6.gs., metālā – 15.gs. Gravē ar dzelžiem, grebļiem, nažiem, kaltiem vai skābēm. Izmanto rūpnieciskajā ražošanā, grafikā, dekoratīvi lietišķajā mākslā un tautas daiļradē. Juveliermākslā bieži kombinē ar cizelēšanu.

gravūra (fr.gravure) – tērauda vai vara grebums; viens no senākajiem dobspiedes veidiem. Zīmējumu metāla plātnē iegravē ar grebli. Radusies Vācijā 15.gs. Gravūras tehnikā izcilus panākumus guvuši Lukass van Leidens (Nīderlande) un A.Dīrers (Vācija). Mūsdienās lieto vērtspapīru izgatavošanai. Latvijā par pirmo vara grebēju tiek uzskatīts 17.gs. meistars H.Tūms. 20.gs. 20. – 30. gados vara gravūrā strādājuši J.Šternbergs un O.Ābelīte. Gravūra plašākā nozīmē – visi estampa dobspieduma un augstspieduma (izņemot gludspieduma) tehnikās darinātie darbi.

Grebenščikova labdarības iestādes – krievu vecticībnieku labdarības iestādes Rīgā. Kopš 18.gs. 60. gadiem pastāvējusi Grebenščikova nespējnieku patversme, bet par nosaukuma

izcelsmi drošu ziņu nav. 19.gs. sāk. ģenerālgubernators F.Pauluči turīgajiem Rīgas vecticībniekiem uzlika par pienākumu maksāt noteiktu summu šo iestāžu labā. Grīziņkalnā tika iegādāta Grīziņmuiža, kur atvēra vecticībnieku bāreņu skolu. 1873 atvēra skolu Latgales priekšpilsētā.

Grebenščikova lūgšanu nams – arhitektūras piemineklis Rīgā. Celts vecticībniekiem 1814 koka baznīcas vietā, kas nodegusi 1812. gadā. 1826 nosaukts tirgotāja Grebenščikova vārdā. Nams ir eklektisma celtne, kas būvēta vienkāršotās bizantiešu arhitektūras formās; tornim ar kupolu – jugendstila iezīmes. Ēkā atrodas lielā lūgšanu zāle ar ikonostatu,

A. Dīrers. Gravūra no cikla "Marijas dzīve". 1504

vairākas mazākas ceremoniju zāles.

Grēcinieku iela atrodas Vecrīgā no Mārstaļu ielas līdz 11. novembra krastmalai, šķērso Daugavas gāti un piekļaujas Latviešu strēlnieku laukumam. Garums 320 m. Iela minēta 14.gs. (Bagāto iela; platea divitum – latīņu val., 1387; de rikenstrate – lejasvācu val., 1402). 14. – 16.gs. šeit atradās bagātāko tirgotāju gruntsgabali, vislielākie – H.Zundernam, tāpēc ielu, vārtus ielas galā un tiem līdzās esošo sargtorni 15.gs. sāka saukt viņa vārdā. Personvārds *Sundern* pakāpeniski pārvērtās par sugas vārdu Sünder – grēcinieks. 1950 iela tika nosaukta I.Sudmaļa vārdā. Ielas nosaukums atjaunots 1990. Daļēji saglabājusies 17. – 18.gs. apbūve, lielākā daļa apbūves gājusi bojā Otrā pasaules kara laikā.

gredzens – metāla, kaula vai cita materiāla rota, ko valkā pirkstā. Lietots jau Senajā Ēģiptē un arābu zemēs. Senajā Krievzemē pilsētnieki valkāja zelta un sudraba, laucinieki – vara gredzenus. Latvijai raksturīgi bronzas (retāk sudraba) spirālgredzeni (m.ē. sāk. – 15.gs.). Zelta gredzeni ieviesās vēlāk. Mūsdienās lieto saderināšanās, laulības (Rietumeiropā parasti uz kreisās rokas, Latvijā – uz labās), ieņemamā amata, zinātniskā grāda, arī absolventu u.c. gredzenus.

Gregora kalendārs – kalendārs, kas ieviests 1582 ar pāvesta Gregora XIII izdoto bullu. Tiek uzskatīts, ka to ierosinājis itāļu zinātnieks L.Lilio, nedaudz mainot *Jūlija kalendāru*. Galvenā atšķirība t.s. garā gada ieviešana. Gregora kalendārā tika arī noteikts, ka pēc ceturtdienas seko piektdiena. Gregora kalendāru sauc arī par *jauno stilu* atšķirībā no Jūlija kalendāra jeb vecā stila. Lielākajā daļā pasaules valstu lieto Gregora kalendāru.

Gregors Palama (Grēgorios Palamas; 1296 – 1359) – bizantiešu teologs. *Hesihasma* sistematizētājs. Aristoteļa idealistiskās dialektikas garā izveidojis mācību, kurā konstatētas

Vēlā dzelzs laikmeta gredzeni. Latvija

J.Greste

atšķirības starp dieva ireālo un cilvēkam pieejamo enerģiju (dieva pašizpaušmi), kas strāvo cauri pasaulei. 1351 Gregora Palamas mācība tika atzīta par bizantiešu baznīcas oficiālo doktrīnu.

grēksūdze – katoļu, pareizticīgo un dažu citu konfesiju sakraments, reliģiska ceremonija: grēku izklāstīšana, nožēlošana, Dieva vārdā pasludināta to atlaišana un piedošana.

grēku plūdi – priekšstats par Dieva sodu – plūdiem, kas iznīcina visu dzīvo uz zemes. Bībeles Vecajā Derībā pēc grēku plūdiem izglābies Noass ar ģimeni un pāriem “no katras radības”.

Greste, Jānis (1876 – 1951) – latviešu skolotājs, literāts, muzeju darbinieks. Studējis Pēterburgas universitātē (1910 – 1912). Strādājis par skolotāju Valmierā, Rīgā, Pēterburgā, Jelgavā. Bijis Zemes bagātību pētišanas institūta konsultants (1936 – 1940) un LPSR ZA Ģeoloģijas un ģeogrāfijas institūta muzeja pārzinis (1946 – 1951). Dibinājis *Latvijas Pedagoģisko muzeju* (1923, ar ekspozīcijām izcilākajiem latviešu rakstniekiem) un *Latvijas Derīgo izrakteņu muzeju*. Grestes savāktie materiāli ir pamatā vairāku muzeju kolekcijām. Tuvs R.Blaumaņa draugs. Daudzu dabaszinātnisku un pedagoģisku rakstu autors. Grāmatas “Latvijas derīgie izrakteņi” (1937) autors. Grestes autobiogrāfiskos tēlojumus, vēstules L.Volkova apkopojusi grāmatā “... kā dzeņa vēders” (1977) un “Krist un celties” (1990).

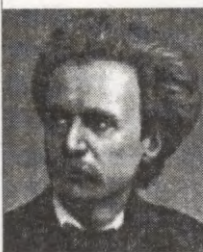
greznības noteikumi. Vecākie zināmie noteikumi, kas vērsti pret greznību rotās un apģērbā, sastopami 14.gs. Rīgas *namnieku rurnās* (viduslejasvācu *bursprake*). Vērtīgs kultūrvēsturisks materiāls, kas liecina par viduslaiku rīdzinieku tradīcijām. Saskaņā ar 15.gs. kāzu noteikumiem līgavai bija jābūt baznīcā pirms plkst. 9, bet kāzu svinības jābeidz līdz plkst. 18. Kalpones kāzas drikstēja svinēt tikai

darbdienas pēcpusdienā līdz plkst. 21. Kalpiem, kas pavada kungus kāzās, jāiet atstātus, lai būtu redzama kārtu atšķirība. Kalpones kāzās nedrīkstēja valkāt zida drēbes, zelta un sudraba rotas. Vēl 18.gs. latviešu amatniekus sodīja par ielūgto viesu skaita pārsniegšanu un kāzu svinību turpināšanu nākamajā dienā.

Grīgs (Grieg), Edvards (1843 – 1907) – norvēģu komponists. Norvēģu klasiskās mūzikas pamatlicējs. Daiļradē norvēģu muzikālā folklorā sakausēta ar Rietumeiropas klasiskās mūzikas labākajām tradīcijām. Darbi: “Simfoniskās dejas par norvēģu tēmām” (1898), svīta stīgu orķestrim “No Holberga laikiem” (1885), “Sonāte” (1865), “Balāde” (1875). Rakstījis arī teātra mūziku (H.Ibsena “Pērs Gints”, 1875).

Grigulis, Arvīds (1906 – 1989) – latviešu rakstnieks, literatūrzinātnieks. Profesors (1973), akadēmiķis (kopš 1978). Ievēribu guva ar dzejoļu krājumu “Imitācija un sirds” (1931) un romānu “Cilvēki dārzā” (1940). Nozīmīga ir Otrā pasaules kara laika dzeja un proza. Pēc kara pievērsies dramaturģijai (“Māls un porcelāns”, 1947; “Šekspīrs mazgā traukus”, 1971). Rakstījis arī romānus (“Kad lietūs un vēji sitas logā”, 1964), epistolāras etīdes (“Vēstules dzejniecei Kamilai”, 1981), teātra recenzijas (“Viss par teātri”, 1983). Kopā ar V.Austrumu sastādījis “Latviešu literatūras kritiku” (1956 – 1964).

Grimmi (Grimm), brāļi, – vācu filologi: Jākobs Grimms (1785 – 1863) un Vilhelms Grimms (1786 – 1859). Vācu valodas zinātniskās pētniecības pamatlicēji, *mitoloģiskās skolas* dibinātāji folkloristikā. Nozīmīgākais darbs – vācu pasaku un teiku vākšana un apdare. Izdevumi: “Bērnu un mājas pasakas” (1812 – 1814; papildinātais izd. 1857), “Vācu teikas” (1816 – 1818). Rakstījuši arī apceres par folkloru un literatūru: V.Grimms – “Vācu varoņteikas” (1829), J.Grimms – “Vācu

E. Grīgs

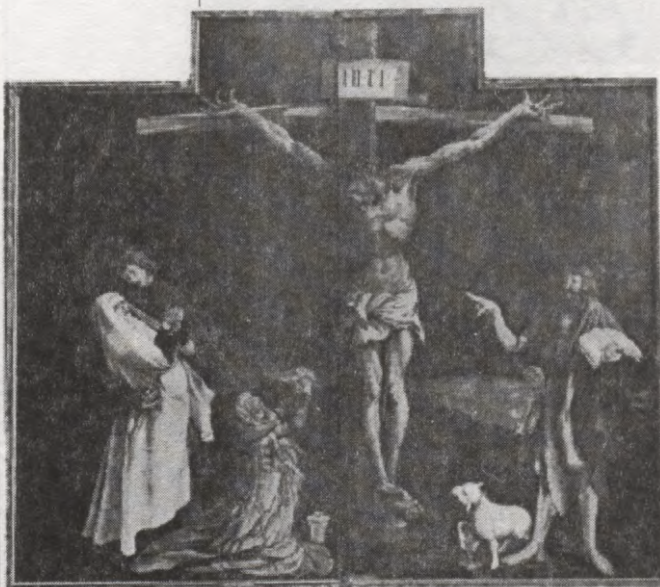

Brāļi Grimmi

mitoloģija” (1835). Nozīmīgi ir J.Grimma fundamentālie darbi valodniecībā: “Vācu valodas gramatika” (1819 – 1837) un “Vācu valodas vēsture” (1848). Kopdarbs valodniecībā – “Vācu valodas vārdnīca” (sākta 1852), kuru pabeidza mūsdienu vācu valodnieki 1961.

grims (fr. grimer – grimēt) – lomai atbilstošs aktiera ārējā izskata pārveidojums. Palīdz atklāt tēla iekšējo saturu, varoņa raksturīgākās īpašības. Par grimu sauc arī krāsas, limējamo un plastisko materiālu, ko lieto grimēšanai.

Grīnevalds (Grünwald), Matiass (ist. v. Matiss Neitharts, no 1505 Matiss Gotharts – Gothart; ap 1460 vai 1480 – 1528) – vācu gleznotājs. Viens no Ziemeļu renesanses izcilākajiem māksliniekiem. Maincas arhibīskapa un kūrfirsta galma mākslinieks (no 1508). Veidojis ekspresīvi dramatiskas, reliģiskas kompozīcijas, kurās tēlu demokrātisms un individualizācija apvienojas ar spēcīgām vēlās gotikas tradīcijām, mistiku, simboliku: altārglezņas “Kristus pie krusta” (1506), “Sv. Erasma satikšanās ar Sv. Mau-

M. Grīnevalds. “Krustā sišana”. 1516

riciju" (1525); nozīmīgākais darbs – t.s. Īzenheinas altāris (1515).

Grīnfelde, Milda (dz. 1909) – latviešu tulkotāja. Tēvs politiski izsūtīts pēc 1905. g. revolūcijas. Ģimene atgriezies Latvijā 1920. Studējusi LU romāņu un baltu filoloģiju (1927 – 1940). Strādājusi par telefonisti, tulkotāju un redaktori izdevniecībā "Zelta ābele", ZA Valodas un literatūras institūta zinātniskā līdzstrādniece (1948 – 1950). Represēta, ieslodzīta stingra režīma nometnē Irkutskas apgabalā (1951). Atbrīvota, atgriezies Rīgā (1956). Viena no izcilākajām latviešu tulkotājām no angļu un franču valodas. Nozīmīgākie tulkojumi: G.Grīna "Rāmais amerikānis" (1957), A.Perišo "Sezanss" (1969), "Van Goga dzīve" (1984); Moljēra "Komēdijas" (1972, kopā ar J.Ābraumu un Ē.Valteru), O. de Balzaka Kopoto rakstu 3. un 9. sēj. (1980 – 1983). Tulkojusi arī brāļu Gonkūru, A.Kami, Ž.Renāra, R.Rolāna, R.Šāra u.c. autoru darbus. Kopā ar V.Rūmnieku sarakstījusi grāmatu "Kāpēc es esmu Čaks?" (1988). Triju Zvaigžņu ordenis (1999).

Grīnfelds, Nilss (1907 – 1986) – latviešu mūzikas zinātnieks, komponists. Latvijas Mūzikas akadēmijas pedagogs (kopš 1949), mūzikas vēstures katedras vadītājs (kopš 1960), profesors (1981). Sarakstījis grāmatas par mūzikas vēsturi: "Jānis Ivanovs" (1959, kr. val.), "Padomju Latvijas mūzika" (1976), "Latviešu mūzikas vēsture" (1978, kr. val.), līdzautors grāmatai "Rūdolfs Bērziņš" (1958). Komponējis operas "Rūta" (1943), "Laimes vārdā" (1964), kantātes "Karā kauta dvēselīte" (1947), simfoniskos darbus, solodziesmas, tautas dziesmu apdares.

Griničas Astronomijas observatorija. Dibināta 1675 Londonas priekšpilsētā Griničā. Vecākā zinātniski pētnieciskā iestāde Lielbritānijā. Kopš 1948 atrodas Hērstmonsū pilī (Saseksā), apmēram 70 km uz dienvid-

A.Grīns

austrumiem no Londonas. Vecajā observatorijā iekārtots muzejs; caur to iet *Griničas meridiāns*. Galvenie izdevumi: "Nautical Almanac" (no 1767), "Observatory" (no 1877), biļetens (no 1958), annāles (no 1961).

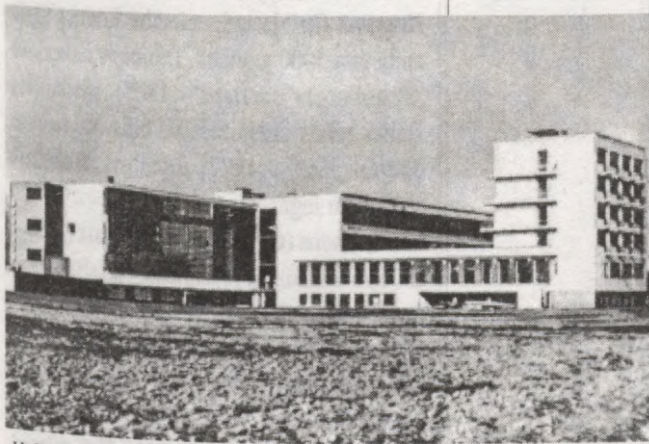
Griničas meridiāns – Zemes meridiāns, kas iet caur Griniču. Pēc starptautiskas vienošanās 1884 meridiāns, kas toreiz gāja caur Griničas observatorijas meridiānriņķi, tika pieņemts par *nulles jeb sākuma meridiānu*. Griničas meridiāna vietējo vidējo Saules laiku sauc par *pasaules laiku*.

Grīns, Aleksandrs (īst. v. Jēkabs Grīns; 1895 – 1941) – latviešu rakstnieks. Dzimis Biržu pagastā, miris Astrahaņā. Praporščiks krievu armijā, 1916 latviešu strēlnieks. 1924 demobilizējies kapteiņa pakāpē. 1920 – 1929 strādājis laikrakstos "Latvijas Kareivis", "Rīgas Ziņas", "Brīvā Tēvija", "Latvis". Laikrakstu "Brīvā Zeme" (1933 – 1938) un "Rīts" redaktors. 1939 atgriezies armijā. 1940 – 1941 dienējis 613. artilērijas pulkā. Deportēts 1941 no Litenes uz PSRS. 20. – 30. gadu stāstu un noveļu krājumu "Krustneša gaitas", "Svētā Meinarda brīnumdarbs" u.c. sižeti parasti risināti viduslaiku Eiropā, nereti galveno personu dzīves saistītas ar Latviju. Rakstījis arī par strēlniekiem "Klusie ciemiņi" (1935). Vēsturiskā tematika ir galvenā arī romānos. Kurzemes un Zemgales hercogiste 17. – 18.gs. tēlota romānos "Nameja gredzens" (1932), "Tobago" (1934), diloģijā "Zemes atjaunotāji" (1939). "Dvēseļu putenis" (1933 – 1934) rakstīts kā varoņteikums par latviešu strēlniekiem Pirmajā pasaules karā. Attēlojis kaujas Rīgas frontē 1915 – 1917 un veidojis grandiozu bataliju ainas. Ziemeļu kara aina attēlota triloģijā "Saderinātie" ("Pelēkais jātnieks", "Sarkanais jātnieks", 1938; "Melnais jātnieks", 1940). Rediģējis grāmatas "Pasaules vēsture" (1929 – 1931), "Kultūras un tikumu vēsture" (1931), "Zeme un tautas" (1929 –

1931). Lietojis pseidonīmus: Skribanovičs, Homo Grisenbergensis, Viņšētas Pušelnieks. **grizajs** (fr. grisaille – pelēks) – monumentāli dekoratīvas glezniecības paveids, kur izmantotas tikai vienas krāsas (visbiežāk pelēkās) gaišāku un tumšāku toņu gradācija. Plaši lietots klasicisma posmā iekštelpu gleznojumos, lai panāktu skulpturāla ciļņa ilūziju. Izcili paraugi sastopami krievu 18.gs. beigū – 19.gs. sāk. piļu ansambļos (Puškinā, Pavlovskā, Ostankinā). Par grizaju sauc arī apgleznojumu ar vienkāršas emalju (pelēku, brūnu, sārtu), uz kura ar zeltu izveidots smalks zīmējums.

Grobiņas arheoloģiskie pieminekļi atrodas Liepājas raj. Grobiņas teritorijā. Pilskalnā, līdzenajā kuršu kapulaukā atrastas 5. – 6.gs. senlietas. Divos uzkalniņkapukalnos atsegti ugunskaņi (7. – 9.gs.). Netālu atrodas svētbirzs, 2 depoziņu atradumu vietas, Livonijas ordeņa fogta mūra pils (13.gs.).

Gropiuss (Gropius), Valters (1883 – 1969) – vācu arhitekts, arhitektūras teorētiķis, dizainers. Skolas “Bauhaus” dibinātājs un direktors (1919 – 1928). Emigrējis uz Angliju (1934), no 1937 dzīvojis ASV. Hārvarda universitātes profesors (1937 – 1953). *Funkcionālisma* pamatlicējs. Viens no pirmajiem izstrādājis racionālus principus jaunu formu

V. Gropiuss. “Bauhaus” ēka Desavā. 1925 – 1926

radišanai arhitektūrā un dizainā, izmantojot industriālās ražošanas iespējas. Pēc Gropiusa projektiem uzcelta skolas “Bauhaus” ēka Desavā (1926), Dammerštokes dzīvojamais masīvs Karlsrūē (1928). Kopā ar citiem arhitektiem projektējis Hārvarda universitātes (1950) un Bagdādes universitātes kompleksus (1961), ASV vēstniecību Atēnās (1961) un aviokompānijas “Panamerican Airlines” ēku Ņujorkā (1963).

Grosvalds, Jāzeps (1891 – 1920) – latviešu gleznotājs. Dzimis advokāta, diplomāta Fridriha Grosvalda ģimenē. Brālis – mākslas zinātnieks, diplomāts, māsa – tautas daiļamatu pētniece. Mācījies Minhenē un Parīzē.

J. Grosvalds. “Baltie krusti”. 1916

1914 atgriezies Latvijā, uzsācis rosīgu sabiedrisku darbību, izveidojot mākslinieku apvienību “Zaļā puķe”, kas 1919 pārtapa par *Rīgas mākslinieku grupu*. Šajā laikā top cikli “Bēgļi” (1915 – 1917) un “Latviešu strēlnieki” (1915 – 1917). Pirmā pasaules kara laikā piedalījies aktīvā karadarbībā, ticis ievainots. 1919 demobilizējies un sācis diplomāta darbību Parīzē, kur arī miris. Apbalvots ar angļu ordeni “Military Cross”. Ievēribu guvušās eļļas gleznas: “Pašportrets” (1915), “Parīzes nomale” (1914), “Triju mākslinieku ģimētnē” (V.Tones, K.Uboka, A.Drēviņa; 1915), “Fridrihs Grosvalds” (1915).

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

Grūnavs (Grunau), Sīmons (15.gs. – 1530 vai 1531) – vācu hronists. Dominikāņu mūks Elbingā un Dancigā. Sarakstījis “Prūsijas hroniku” (1510 – 1530); tai pievienotā prūšu valodas vārdnīca (100 vārdu) ir senprūšu valodas piemineklis. Hronikā iekļauta arī t.s. Grīnava tēvreize – viens no senākajiem vec-latviešu rakstu valodas pieminekļiem.

Grune (Grune), Johans Zāmuēls Benedikts (1782 – 1848) – Baltijas vācu gleznotājs. Studējis Berlīnes MA, 1800 ieradies Kurzemē, strādājis par zīmēšanas skolotāju firsta K.Līvena ģimenē. Gleznojis *altārgleznas* – “Kristus svēti bērnus” Talsu baznīcai (pašlaik glabājas Rundāles pilī), “Kristus pie krusta” Tukuma katoļu baznīcai. Zīmējis arī dzejnieka Neredzīgā Indriķa portretu.

J. Z. B. Grune. “Vista, divi suņi, pele un āzis ar šķērēm”

guaša (fr. gouache) – glezniecības tehnika, kurā izmanto ūdenī šķīdinātus krāsu pigmentus. Par gvašu sauc arī šajā tehnikā darinātus mākslas darbus. Plaši lieto plakātā, grāmatu mākslā, lietišķajā mākslā, scenogrāfijā.

Gudaitis (Gudaitis), Antans (1904 – 1989) – lietuviešu gleznotājs. Lietuvas mākslas institūta pedagogs (kopš 1940), profesors (1947). Strādājis dažādos glezniecības žanros: “Māte ar bērnu” (1933), triptihs “Čurloņa piemiņai” (1960 – 1963), “Kara ceļos” (1967), “Mākslinieks V.Kalinausks” (1974). Par triptihu “Lie-

B. Gudmens

tuva” (Lietuvas paviljonā Pasaules izstādē Parīzē 1937) saņēmis zelta medaļu.

Gudmens (Goodman), Benijs (pilnā vārdā Bendžamins Deivids Gudmens; 1909 – 1986) – amerikāņu džeza klarnetists. Viens no *svinga stila* pamatlicējiem. Ievērojams B.Bartoka, P.Hindemita, A.Koplenda darbu interprets. Darbi: “Speciālais gaisa pasts”, “Šūpladziesma ritmā”.

Gulbis, Ansis (1873 – 1936) – latviešu grāmatizdevējs. Izglitoties pašmācības ceļā. Pārdevējs (1895 – 1899) K. Jozesa grāmatu veikālā Daugavpilī, vēlāk tā vadītājs. 1903 Pēterburgā nodibinājis savu izdevniecību. 1918 izdevniecība pārcēlās uz Rīgu. Pirmie izdevumi bija J.V.Gētes, A.Pumpura, Aspazijas raksti. Liela nozīme Gulbja izdotajai sērijai “Universālā bibliotēka” (1911 – 1927) bija cittautu klasiskās un modernās literatūras popularizēšanā Latvijā. Izdevis G.Merķeļa darbu “Latvieši” (1905), Ausekļa, A. Kronvalda, K.Skalbes, J.Jaunsudrabiņa u.c. autoru darbus. Nozīmīgs Gulbja izdevniecības darbs bija Raiņa “Dzīve un darbi” (1925 – 1931). Izdevis arī latviešu rakstnieku darbus angļu un vācu valodā. Nozīmīgi ir enciklopēdiskie izdevumi: R.Egles un A.Upīša “Pasaules rakstniecības vēsture” (1930 – 1934), “Latviešu konversācijas vārdnīca” (1927 – 1940). Kopumā Gulbja izdevniecība laidusi klajā apmēram 2000 grāmatu. Dibinājis laikrakstu “Pēterburgas Latvietis” (1905), piedalījies Dailes teātra organizēšanā, bijis Nacionālās operas (1926 – 1927) direktors. Rakstījis stāstus un lugas.

Gunnarsons (Gunnarsson), Gunnars (1889 – 1975) – islandiešu rakstnieks. Rakstījis dāņu un islandiešu valodā. Kļuvis pazīstams ar romāniem “Borgu dzimtas vēsture” (1912 – 1914; latv. ar nosaukumu “Divi mūži”). Ievērojamākais darbs – autobiogrāfisks romāns “Baznīca kalnā” (1923 – 1928). Rakstījis arī

vēsturiskus romānus: "Vikivaki" (1932), "Vaimanas kalnos" (1940), "Uzbangojums" (1954).

Guno (Gounod), Šarls (1818 – 1893) – franču komponists. Viens no ievērojamākajiem 19.gs. franču operas pārstāvjiem. Baznīcas ērģelnieks Parīzē (1843 – 1848). Parīzes koru apvienības "Orfeons" vadītājs (1852 – 1860). Nozīmīgākais darbs – opera "Fausts" (1859), ar kuru aizsācis franču liriskās operas žanru. Sarakstījis 13 operas, oratorijas, kantātes, skaņdarbus korim, 2 simfonijas, vairāk nekā 140 solodziesmu, baznīcas mūziku.

Gūtenbergs (Gutenberg), Johans (starp 1394 un 1399 – 1468) – vācu tipogrāfs, grāmatu iespiešanas izgudrotājs Eiropā. 15.gs. 30. – 40. gados izgudrojis un izgatavojis aparātu *burtstabiņu* liešanai – tehnikas vēsturē pirmo standartdetāļu masveida producēšanai. Iespiedis 42 rindiņu *Bībeli* (1455) – Eiropā pirmo pilna apjoma iespieddarbu.

Gverčīno (Guercino; īst. v. Džovanni Frančesko Barbjēri – Barbieri; ap 1591 – 1666) –

J. Gūtenbergs

itāļu gleznotājs. Boloņas skolas baroka pārstāvis. No 1642 vadījis Boloņas MA. Pievērsies monumentālajai glezniecībai un stāģglezniecībai (gleznojumi Ludovizi villā Romā, 1621 – 1623; glezna "Svētās Petronellas guldīšana kapā", 1621).

Gverčīno. "Sv. Toma neticība". 1621

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

Ģeistautu kapulauks – līdzenais kuršu kapulauks (5. – 6.gs.) pie Rucavas Ģeistautiem Liepājas rajonā. Arheolōģiskajos izrakumos (1937, 1942) izpētīti 26 kapi. Raksturīgi savdabīgi mazi māla trauciņi un kapa piedevas tāšu vācelē. Atrasti šķēpi, cirvji, izkaptis, naži, vērpjamie skriemeļi, sprādzes, dzeramie ragi, kaklariņķi, stopasaktas, aproces, krelles u.c. Senlietas darinātas no dzelzs, bronzas, dzintara, sudraba, zelta.

ģenealōģija (gr. genealogia – raduraksti) – vēstures palīgnozare, kas pēti radurakstus, dzimtu, atsevišķu ģimeņu un personu (arī uzvārdu) izceļšanos. Līdz 18.gs. bija praktiska zinību nozare dzimts grāmatu sastādīšanai. **ģerbonis** (kr. герб < poļu herb < vācu Erbe – mantojums) – oficiāla valsts emblēma, ko atveido uz zīmogiem, naudas zīmēm, monētām, valsts veidlapām. Arī pilsētām, apga-

Rīgas ģerbonis

Ģ

Seni ģerboni

baliem, provincēm, korporācijām ir savi ģerboņi. Pirmie ģerboņi radās Seno Austrumu zemēs (monētu, medaļu, zīmogu emblēmas). Šumeriem ģerbonis bija ērglis ar lauvas galvu, Senajai Ēģiptei – čūska. Viduslaikos radās pilsētu ģerboņi, kas daļēji saglabājusies vēl joprojām (Florences ģerbonī attēlota sarkanā lilija, Venēcijas ģerbonī – spārnots lauva). Musulmaņu zemēs reliģija aizliedza atveidot dzīvas būtnes, tāpēc ģerboņos izmantoja ornamentus, ģeometriskas figūras (Timura ģerbonis – trīs apli). Krievijā senākie bija pilsētu ģerboņi (Vladimirai – lauva, Maskavai – jātnieks, Jaroslavļai un Permai – lācis). Latvijā ģerboņi radās 13.gs. (Rīgas ģerbonis 1225).

Ģermanis, Uldis (1915–1997) – latviešu rakstnieks un vēsturnieks. Studējis LU vēsturi, 1943 – vēstures maģistrs. 1941 – 1943 strādājis Vēstures institūtā un Rīgas 2. pilsētas ģimnāzijā. 1944 mobilizēts Latvijas leģionā. 1945 devies trimdā uz Zviedriju. Filozofijas maģistrs Stokholmas universitātē (1953), vēstures doktors (1974, par darbu “Pulkvedis Vācietis un latviešu strēlnieki pasaules karā un Oktobra revolūcijā”). Docējis Stokholmas universitātē un Militārajā akadēmijā. 60. gados bijis Latvijas PENkluba vicepriekšsēdis. Sarakstījis Latvijas vēstures tēlojumu grāmatu “Latviešu tautas piedzīvojumi” (1959), ceļojuma aprakstus “Tā lieta pati nekriūs” (1971, par Ameriku), kā arī balādes par Latviešu leģiona kaujām Kurzemē. Triju Zvaigžņu ordenis (1995).

ģermānistika – zinātņu komplekss, kurā ietilpst ģermāņu valodniecība, literatūras zinātne, folkloristika, mitolōģija, arheolōģija, vēsture. Dažkārt par ģermānistiku sauc tikai vācu filolōģiju.

Ģertrūdes baznīca, Jaunā, – arhitektūras pieminekļis. Atrodas Rīgā, Brīvības ielā 119. Celta 1903 – 1906 pēc V. fon Strika projekta

Jaunā Ģertrūdes baznīca

Aleksandra tirgus vietā. Atturīgās neoromāņu formās veidotā ēka ir viena no pēdējām Rīgā būvētajām *eklektisma* celtnēm. Ēkai vērojamas atsevišķas jūgendstila iezīmes – asimetriskā kompozīcija ar stūrī novietotu torni. Interjerā J.Rozentāla altārglezna “Kristus svētī bērnus” (1911). Ģertrūdes baznīcas ērģeles 1906 pārvestas no Vecās Ģertrūdes baznīcas.

Ģertrūdes baznīca, Vecā, – arhitektūras piemineklis. Atrodas Ģertrūdes ielā 8. Pirmo reizi ceļinieku patronēses Svētās Ģertrūdes vārdā nosauktā baznīca Rīgas priekšpilsētā pie Smilšu ceļa pieminēta 1413, tā nodega 1559. Koka baznīca vairākkārtīgi nojaukta un atkal atjaunota. Tagadējā celta 1864 – 1866 pēc arhitekta J.D.Felsko projekta. Tipisks eklektisma paraugs izkoptās neogotiskās formās. Ārsienu apdarē izmantots sarkanais ķieģelis, betonā lieti arhitektūras elementi. 63 m augstā torņa smaile segta ar vara skārdu. Ērģeles

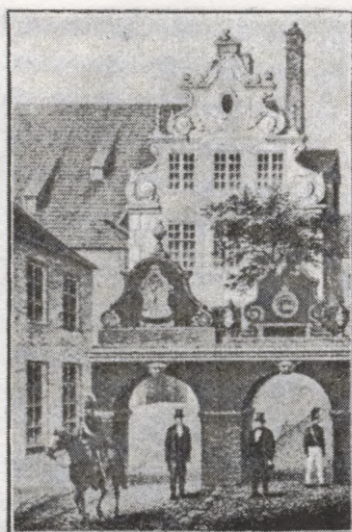
Vecā Ģertrūdes baznīca

(1906) ir vienas no labākajām Rīgā.

Ģertrūdes baznīcas skola – elementārtipa mācību iestāde latviešu bērniem. Pirmās ziņas no 1632, kad Ģertrūdes baznīcas ķesteris M.Baķītis sāka mācīt zēniem lūgšanas un garīgās dziesmas, vēlāk arī lasīt. 17.gs. beigās mācījās apmēram 80 bērnu. 1744 pēc Ziemeļu kara atjaunoja darbību. 1885 tika iekļauta Rīgas 2. apvienoto elementārskolu sastāvā.

ģīga – sens latviešu tautas stīgu mūzikas instruments. Uz taisnstūra kastītes, kurā ir 2 rezonanses caurumiņi, uzvilktas 1 – 3 stīgas. Novieto uz galda un spēlē ar lociņu. Izplatītas līdz 19.gs. beigām.

ģilde (vācu Gilde) – pilsētas iedzīvotāju apvienība ekonomisko, sociālo un politisko interešu aizstāvēšanai feodālisma laikmetā; šaurākā nozīmē – tirgotāju apvienība. Pirmās izveidojās Rietumeiropā 7. – 8.gs. Rīgā ģildes sāka dibināt pēc 1221. Sākumā ģildē bija apvienoti visu profesiju namnieki. Ģildes

Lielās ģildes ēka ar ieejas vārtiem
Ģilžu pagalmā. 19. gs. vidus

palīdzēja trūkcietējiem, slimajiem, rūpējās par ģildes mirušo locekļu apbedīšanu. 14.gs. vidū Rīgā izveidojās atsevišķas tirgotāju un amatnieku ģildes (Lielā ģilde; Mazā ģilde). Ģildes izveidojās arī citās Latvijas pilsētās. **ģildes skola** – pamatskola Rietumeiropas pilsētās viduslaikos. Ģildes skolas dibināja ģildes (13. – 14.gs.). Mācīja dzimto valodu, aritmētiku, dažās skolās arī gramatiku, ģeometriju un retoriku. Bija

noteiktā mācību maksa. Ģildes skolās lielākoties mācījās turīgo ģimeņu bērni. 15. – 16.gs. tās pārgāja pilsētas pārziņā.

ģimnāzija (gr. gymnasium – ģimnasijs) – vidējā vispārīgglītojošā mācību iestāde. Radās 16.gs. Vācijā (pirmā – Strasburgā 1538). 19.gs. 60. gados izveidojās arī *progimnāzijas* un sieviešu ģimnāzijas. Pirmās ģimnāzijas tipa mācību iestādes Rīgā bija Domskola un Licejs. Oficiāli pirmā ģimnāzija radās pēc 1804, kad Liceju (Pils lauk. 2) reorganizēja par *guberņas ģimnāziju*. 1859 uz 1. aprīļa skolas (bijušās Domskolas) bāzes nodibināja Rīgas pilsētas reālģimnāziju. 1868 atvēra pirmās ģimnāzijas ar krievu mācību valodu: *Aleksandra ģimnāziju* (vīriešiem) un Lomonosova ģimnāziju (sievietēm). Latvijas Republikas laikā bija klasiskās, humanitārās un reālās ģimnāzijas. 1939 Latvijā bija 70 ģimnāziju ar 14,8 tūkst. audzēkņu.

ģitāra (sp. guitarra) – strinkšķināmais stīgu mūzikas instruments. Radusies Spānijā 13.gs. Sastāv no bumbierveidīga korpusa un kakla ar grīfu, pār kuru uzvilkta 4 – 12 stīgas. Pēc skaņas ieguves veida izšķir akustiskās ģitāras un elektriskās ģitāras.

Häberlands (Haberland), Kristofs (1750 – 1803) – Baltijas vācu arhitekts, būvmeistars. Tēvs un mātestēvs – mūrniekmeistari, kas 18.gs. 1. pusē pārcēlās uz Rīgu no Saksijas. Rīgas pilsētas arhitekts un būvmeistars (1789 – 1796), spilgtākais pilsoniskā (birģeru) klasicisma pārstāvis Rīgā. Ar klasicismam raksturīgu formu monumentalitāti būvēta grāfa Mengdema pils Carnikavā (1802, sagrauta Pirmā pasaules kara laikā) un apaļā, ar kupolu pārsegta *luterāņu baznīca Katlakalnā* (1791 – 1794). Pārbūvēja vai uzcēla no jauna apmēram 20 patriciešu mājokļus. Pārveidoja interjeru sabiedriskajām ēkām: Pilsētas bibliotēka un Kolonnu zāle Doma klostera A spārna 2. stāvā (1778), O.H. fon Fitinghofa privātais teātris jeb *Muses nams* (1782), ēdamzāle ar palīgtelpām Melngalvju namā (1793). Projektēja Valkas baznīcu (1785), Alūksnes baznīcu (1788).

K. Häberlands. Īres nams Smilšu ielā 5. 1787

H

Hāfīzs (ist. v. Šamsetdīns Mohammeds; ap 1325 – 1389 vai 1390) – persiešu dzejnieks. Rakstījis farsi valodā. Dzejoļi (*gazeles*) rakstīti ap 1340. Krājumā “Dīvāns” (418 gazeļu, 41 rubajs, 5 kasīdas u.c. Austrumu dzejas formas) dominē tradicionālā Austrumu lirikas tematika – pasaules izzināmība un dzīves jēga, mīla un vīns, prieks un bēdas. Brīvdomības motīvi raksturo dzejnieka protestu pret cietsirdības pilno laikmetu. 18.gs. beigās Hāfīza darbus sāka tulkot Āzijas un Eiropas tautu valodās.

Hāfīzs (pa kreisi). Persiešu miniatūra Hāfīza poēmu manuskriptam

J. Haidns

Hāgas konvencijas – daudzpusējas starptautiskās vienošanās par kara likumiem un paražām, neitrālo valstu tiesībām un pienākumiem, starptautisko strīdu atrisināšanu miera ceļā (1907). Hāgas konvencija par kultūras vērtību aizsardzību militārā konflikta gadījumā pieņemta 1954.

Haidns (Haydn), Jozefs (1732 – 1809) – austriešu komponists. Viens no Vīnes klasiskās skolas pamatlicējiem. Līcis pamatus klasis-

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

kajai simfonijai un stīgu kvartetam. Nostiprinājis četrdaļīgā sonātes cikla struktūru, nostabilizējis simfoniskā orķestra sastāvu. Darbi: 30 operu, oratorijas ("Pasaules radīšana", 1798; "Gadalaiki", 1801), simfonijas (44. – "Sēru simfonija", ap 1772; 12 Londonas simfonijas, 1791 – 1795), koncerti, sonātes, dziesmas. Haidna darbi izdoti Leipciģā, kopš 1958 tos izdod Haidna institūts Ķelnē.

Haigeitas kapsēta (Highgate cemetery) atrodas Londonā. Apbedīti M. Faradejs, Dž. Eljots, H. Spensers u.c. angļu zinātnes un kultūras darbinieki.

haiku (< jap.), arī hoku – japāņu dzejas forma. Haiku ir trīsrinde. Ģenētiski haiku ir japāņu tankas 1. daļa.

Halikarnāsa (gr. Halikarnassos) – sengrieķu polisa Mazāzijas dienvidrietumos. Dibināta ap 1200 p.m.ē. Valdnieka *Mausola* (4.gs. 1. pusē p.m.ē.) *kapenes* tika uzskatītas par vienu no Septiņiem pasaules brīnumiem (sagrautas 16.gs.). 129 p.m.ē. tika iekļauta Romas Āzijas provincē. 15.gs. Halikarnāsu iekaroja turki.

Halss (Hals), Franss (starp 1581 un 1585 – 1666) – holandiešu gleznotājs. Portretists. Ar

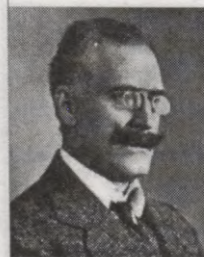
F. Hals. "Jauna cilvēka portrets ar galvaskausu rokās". Ap 1626 – 1628

Hammurapi likumi

daiļradi, kam raksturīga demokrātiska un realistiska ievirze, sākas holandiešu mākslas skolas uzplaukums. Brīvā manierē attēlojis birģerus un zemāko tautas slāņu pārstāvjus. Agrīnajos portretos dominē krāsainība, vēlinajos – skopa krāsu gamma. Darbi: "Malle Babe", "Čigāniete" (abi 1630), "Nabagmājas reģenti" (1664). Viens no pirmajiem Eiropas glezniecībā sāka veidot lielākas grupas – kolektīva portretus: "Sv. Jura strēlnieku rotas virsnieku bankets" (1616), "Sv. Adriāna strēlnieku rotas grupas portrets" (1639).

Hammurapi likumi – senās Babilonijas civiltiesību, krimināltiesību un procesuālo tiesību normu krājums. Nosaukti Babilonijas valdnieka Hammurapi (18.gs. p.m.ē.) vārdā. Plašākais seno tiesību pieminekļis, atrasts Dienvidirānā 1902. Saskaņā ar priesteru mācību, Hammurapi šos likumus saņēmis no dieviem, lai ar tiem valdītu pār cilvēkiem un dāvātu valstij labklājību. Krājumā ietvertas normas par tiesu, īpašumu, laulību, ģimeni, personas aizsardzību. Privātīpašuma aizsardzībai tika piešķirta īpaša nozīme. Tempļa un valdnieka pils īpašumu apzadzēju nogalināja. "Augstākstāvoša" cilvēka apvainošanā likums paredzēja bargāku sodu. 202. pants paredz: "Ja kāds iesit pa vaigu "augstākstāvošajam", tad viņam publiski jāsaņem 50 sitienu ar pletni". Verdzības tiesību normas likumos savijušās ar parāžu tiesībām. Ja slikti uzcelts nams sabruka un drupās aizgāja bojā saimnieka dēls, tad nāves sods tika piespriests nevis celtniekiem, bet viņa dēlam, jo pēc senajām parāžām *atriebības ekvivalence* jeb taliona princips prasīja atmaksu ar līdzīgu pret līdzīgu.

K. Hamsuns

Hamsuns (Hamsun), Knuts (īst. v. Knuts Pedersens – Pedersen; 1859 – 1952) – norvēģu rakstnieks. Pirmos lielākos panākumus guvis ar autobiogrāfisko romānu "Bads" (1890). Psiholoģiskajos mīlestības romānos "Mistērijas" (1892), "Pāns" (1894), "Vikto-

rija" (1898) attēlota personības sacelšanās pret mietpilsonisko vidi. Romānā "Zemes svētība" (1917) cildināts zemkopja darbs, pilsētai pretī nostatīta zemnieka dzīve. Rakstījis arī lugas ("Pie valstības vārtiem", 1895), noveles, stāstus, dzejoļus. Tiesāts par sadarbību ar fašistiskajiem okupantiem Otrā pasaules kara laikā.

Harapas kultūra – bronzas laikmeta arheoloģiskā kultūra Indijas un Pakistānas teritorijā (3. g. tūkst. vidus p.m.ē. – 16. vai 17.gs. p.m.ē.). Arheoloģiskajos izrakumos (kopš 20.gs. 20. gadiem) atsegta lielu pilsētu (Harapas, Mohendžodaro, Lotalas) drupas ar vienstāva un divstāvu ēkām, ūdensvadu, kanalizāciju, regulāru kvartālu plānojumu. Harapas kultūras ietekme vērojama mūsdienu Indijas un Pakistānas tautu kultūrā.

Hārdijs (Hardy), Tomass (1840 – 1928) – angļu rakstnieks. Romānos reālistiski attēlojis 19.gs. Anglijas dzīvi un tikumus, apstākļu varu pār cilvēkiem ("Tesa no d'Erbevīlu cilts", 1891). Viens no ievērojamākajiem 20.gs. angļu dzejniekiem ("Veseksas dzejoļi", 1898). Episkajā drāmā "Valdnieki" (1903 – 1908) tēlojis Eiropu Napoleona karu laikā. Kultūras darbinieku starptautiskās apvienības "Clarté" vadības komitejas loceklis, parakstījis grupas manifestu (1920).

harmonija (gr. harmonia) *filozofijā* – priekšmetu vai parādību daļu samērīgums, saskaņīgums, objektu dažādu komponentu saplūšana vienotā organiskā veselumā. *Antīkajā estētikā, ētikā* (pitagoriešu, Sokrata mācībā, Platona, Aristoteļa darbos) harmonija ir haosa pretstats, cilvēka darbības mērķtiecība, patiesā, labā un skaistā saskaņa, mākslas darba pilnība. Harmonijas jēdziens daudzveidīgi atklāts dažādos mākslas veidos un virzienos. *Mūzikā* par harmoniju sauc mūzikas izteiksmes līdzekļu kopumu, kas balstās uz skaņu likumdarīgu apvienojumu akordos un to saistību

Harmonikas

Zimogi no Mohendžodaro. 3. g. tūkst. p.m.ē.

T. Hārdijs

pakāpeniskā secībā. Klasicisma un romantisma mūzikas harmonijas pamatā ir skaņkārtā. Mūsdienu mūzikā harmonijas skaņkārtiskais pamats paplašinājies, tradicionālo funkcionalitāti aizstājusi brīva akordu pakārtotība.

harmonikas (vācu Harmonika < gr. harmonikos – saskaņīgs) – pneimatiskais taustiņu mūzikas instruments. Radies 19.gs. sāk. Skaņu rada vibrējošas metāla mēlītes. Tās iesvārsta gaisa plūsma, kas rodas, spēlētājam izplešot un saspiežot gaisa rezervuāru – plēšas. Korpusa labajā pusē ir pogu klaviatūra melodijas spēlei, kreisajā – basiem un gatajiem akordiem pavadījumam. Harmonikas prototips ir Berlīnes meistara K. Bušmaņa 1822 konstruētais instruments.

Hartknohs (Hartknoch), Johans Frīdrihs (1740 – 1789) – Baltijas vācu grāmatizdevējs. Darbojies no 1762 Jelgavā, no 1765 Rīgā. Izdevis J.G. Herdera, I. Kanta (nozīmīgākie pirmpublicējumi), Voltēra, Ž.Ž. Ruso, M. Lomonosova, A. Sumarokova darbus.

Hartmanis (Hartmann), Eduards (1842 – 1906) – vācu filozofs ideālists. Neapzinātā filozofijas pamatlicējs ("Neapzinātā filozofija", 1869). "Neapzināto" aplūkoja kā esamības pārjuteklisko, garīgo pamatu. Izstrādāja arī *pesimisma ētiku* ("Tikumiskās apziņas fenomenoloģija", 1879).

Hartmanis (Hartmann), Nikolajs (1882 – 1950) – vācu filozofs ideālists. *Kritiskās ontoloģijas* pamatlicējs. Ontoloģijas centrā – *aporrētika* – mācība par esamības slāņiem (neorganisko, organisko, dvēseli un garu) un esamības galvenajām formām, kas izplatās visos tās slāņos un ir noslēpumainas un neizzināmas. Galvenie darbi: "Ētika" (1926), "Piezīmes par ontoloģijas pamatojumu" (1935), "Dabas filozofija" (1950).

Hartmanis fon Aue (Hartmann von Aue; ap 1168 – ap 1210) – viduslaiku vācu dziesmi-

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

nieks *minnezengers*. Sacerējis dziesmas par krusta kariem, arī bruņinieku romānus par karali Arturu ("Ereks", ap 1185; "Iveins", pēc 1200), izmantojot t.s. Artura leģendas. Ievērojamākais darbs – stāsts dzejā "Nabaga Indriķis" (ap 1195); tā vielu 20.gs. literatūrā izmantojuši G.Hauptmanis un T.Manns.

Harunobu, Sudzuki (ap 1718 vai ap 1725 – 1770) – japāņu grafiķis, gleznotājs. *Ukijoe* skolas pārstāvis. Viens no pirmajiem japāņu krāsainās ksilogrāfijas meistariem. Attēlojis sadzīves ainas, jaunas sievietes. Gravīrām raksturīgas vijīgas kontūrlīnijas, gaišu krāsu nianses (cikls "8 eleganti Edo skati", "Milētāji aizsnigušā dārzā", "Visu gadalaiku poēzija"). Labākie darbi darināti 18.gs. 60. gados.

Sudzuki Harunobu. "Izpriecu nams pie Edo. Geiša". Gravūra. Ap 1860

Hārvarda universitāte (Harvard University) atrodas Kembridžā, ASV (Bostonas priekšpilsēta). Dibināta 1636 (koledža), kopš 1780 universitāte. 1639 mācību iestāde nosaukta Dž.Hārvarda vārdā. Hārvards tai novēlējis lielu naudas summu. 5 fakultātēs (humanitāro zinību un dabaszinību, inženierzinību un lietisķās fizikas, juridiskā, medicīnas, teoloģijas) aptuveni 6 tūkst. docētāju apmāca aptu-

J. Hašeks

veni 24 tūkst. studentu. 1839 dibināta Hārvarda Astronomijas observatorija. Universitātei ir sava izdevniecība (dib. 1913) un vairāki muzeji.

Hašeks (Hašek), Jaroslavs (1883 – 1923) – čehu rakstnieks. Viens no čehu sociālās satīras pamatlicējiem. Satīriskajos stāstos un feļetonos kritizējis Austroungārijas birokrātismu. Pasaules slavu guvis ar romānu "Krietnā kareivja Šveika dēkas pasaules karā" (1921 – 1923, nepabeigts).

J. Lada. Ilustrācija J. Hašeka romānam "Krietnā kareivja Šveika dēkas pasaules karā". 1924

G. Hauptmanis

Hauptmanis (Hauptmann), Gerharts (1862 – 1946) – vācu rakstnieks. Vācu naturālisma galvenais teorētiķis. Sociālais kriticismis darbos (lugas "Pirms saules lēkta", 1889; "Roza Bernda", 1903; "Pirms saules rieta", 1932) apvienojas ar simbolistiskām tendencēm (luga "Nogrimušais zvans", 1896). Nobela prēmija (1912).

V. Hausmanis

Hausmanis, Viktors (dz. 1931) – literatūras un teātra zinātnieks, LZA akadēmiķis (1989). Literatūras, folkloras un mākslas institūta direktors (kopš 1983). Raiņa dzīves un daiļrades pētnieks. Izstrādājis Raiņa Kopoto rakstu tekstoloģiskos principus, sagatavojis un komentējis 9., 11. – 15. sēj. (1980 – 1982). Sarakstījis grāmatas "Rainis un teātris" (1965), "Raina daiļrades process" (1971), "Raina dramaturģija" (1973), krājumu

“Rainis mūsdienu teātrī” (1990). Autors vairākām grāmatām par latviešu dramaturģiju (“Dramaturgs Harijs Gulbis”, 1980; “R. Blauņa dramaturģija”, 1984; “Ā. Alunāns”, 1988). Sastādījis M. Zīverta darbu izlases (1988) un Anšlava Egliša darbu izlasi (1990). Autors vairākām monogrāfijām par latviešu aktieriem un režisoriem (“Lilija Ērika”, 1968; “Sarunas ar Felicitu Ertneri”, 1977; “Lilita Bērziņa”, 1980; “Alma Ābele”, 1983; “Velta Line”, 1986).

Heda (Heda), Vilems Klāss (ap 1594 – 1682) – holandiešu gleznotājs. Viens no klusās dabas žanra iedibinātājiem holandiešu mākslā. Gleznojis t.s. *brokastu tipa* klusās dabas, kur “dabiskā nekārtībā” vēl jūtama tikko aizgājušā cilvēka klātbūtne: iegriezta maize, saburzījes galdauts, apgāzusies kafijas kanna. Darbos smalkas gaismēnas un maigs, pelēkbrūns kolorīts, kas liecina – labākie darbi tapuši t.s. holandiešu klusās dabas 1. periodā (“Brokastis ar kazeņu pastēti”, 1633).

G. V. F. Hēgelis

M. Heidegers

V. K. Heda. “Brokastis ar kazeņu pastēti”. 1633.

Hēgelis (Hegel), Georgs Vilhelms Frīdrihs (1770 – 1831) – vācu filozofs. Ievērojams

klasiskās vācu filozofijas pārstāvis. Pirmais filozofijas vēsturē izstrādāja dialektikas teoriju kā likumu un kategoriju sistēmu. Par esamības pamatu atzina “pasaules garu”, absolūto ideju. Risināja garīgās kultūras problēmas. Galvenie darbi: “Gara fenomenoloģija” (1807), “Loģikas zinātne” (1812 – 1816), “Tiesību filozofija” (1821).

hēgelisms – ideālistiskās filozofijas virziens, kas balstās uz dažādiem G.V.F.Hēgeļa mācības elementiem. Radās Vācijā 19.gs. 30. – 40. gados. Labējais jeb *vechēgelisms* (H.F.V.Hinrihss, G.A.Gāblers) atmeta Hēgeļa dialektiku. Kreisais jeb *jaunhēgelisms* (D.F.Štrauss, A.Rūge, B.Bauers) attīstīja ateistisko pasaules uzskatu, uzsvēra subjektīvā faktora nozīmi vēsturē. 19.gs. beigās attīstījās iracionālais hēgelisma virziens – *neohēgelisms*.

Heidegers (Heidegger), Martīns (1889 – 1976) – vācu filozofs. Viens no vācu eksistenciālisma pamatlicējiem. Balstoties uz E.Huserla fenomenoloģiju, izstrādāja savu mācību par esamību (“fundamentālā ontoloģija”). Atzina, ka esamības galvenā īpašība ir laiks. 30. gados pievērsās valodas hermeitiskajai analīzei, pēdējos dzīves gados – Austrumu filozofijai.

Heidelbergas universitāte (Kārļa Ruprehta Heidelbergas universitāte; Ruprecht-Karl-Universität Heidelberg; Vācija). Universitātes bibliotēkā (dib. 1386) ir aptuveni 1,8 milj. vienību.

Heimrāts, Rūdolfs (1926 – 1992) – latviešu tekstilmākslinieks. LVMA Tekstilmākslas nodaļas dibinātājs un vadītājs (kopš 1961), profesors (1977). Latviešu profesionālās tekstilmākslas skolas pamatlicējs. Pirmā latviešu gobelēna “Uz dziesmu svētkiem” (1960) autors. Izcilākie gobelēni: “Svētku dejas” (1973), “Līgo” (1977), “Mana Dzintene” (1978), “Sestdienas vakars” (1981). Sienassegas: “Agra pavasaris” (1973), “Mākoņi kalnos” (1974). Strādājis arī

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

R.Heimrāts. "Mana Dzimtene". Gobelēns. 1978

batikas tehnikā, veicis interjeru noformējumu dažādām sabiedriskajām ēkām.

Heine (Heine), Heinrihs (1797 – 1856) – vācu dzejnieks. Agrīnie dzejoļi tuvi vācu folklorai un romantiskās dzejas tradīcijām ("Dziesmu grāmata", 1827). Kritizētāja reālisma iezīmes pastiprinājās ceļojumu piezīmēs prozā ("Ceļojuma ainas", 1826 – 1831) un poēmās ("Vāczeme", 1844).

Heine-Vāgnere, Žermēna (dz. 1923) – latviešu dziedātāja (liriski dramatiskais soprāns). Lomas: Spīdola (J.Mediņa "Uguns un nakts"), Tatjana (P.Čaikovska "Jevgeņijs Oņegins"), Mimī (Dž.Pučīni "Bohēma"), lēdija Makbeta (Dž.Verdi "Otello"), titulloma Alfrēda Kalniņa operā "Baņuta". Latvijas Nacionālās operas (LPSR Operas un baleta teātra) vadošā soliste (1950 – 1975).

Hektors (Hektōr) – trojiešu varonis cīņā pret ahajiem (ap 1240 p.m.ē.). Homēra "Iliādā" – Trojas valdnieka Priama un Hekabes dēls, Andromahes vīrs. Trojas kara laikā divcīņā uzvarēja Patroklu, bet viņu nogalināja Patrokla draugs Ahillejs.

Helena (Helenē) – Zeva un Lēdas meita sengrieķu mitoloģijā. Spartas valdnieka Menelāja sieva. Tika uzskatīta par skaistāko sievieti pasaulē. Helenu nolaupīja Trojas valdnieka Priama dēls Parīds. "Iliādā" vēstīts, ka tas bijis Trojas kara iemesls.

"Helenas nolaupīšana". Apgleznojuma fragments. Ap 480 p.m.ē.

H. Heine

Ž. Heine-Vāgnere

Hēlevēgs (Helewegh), Hermanis (dz. g. nez. – 1490) – vācu hronists. Rīgas rātes sekretārs, arī sindiks. Rātes uzdevumā 23 gadus rakstījis hroniku par Rīgu ("Das rothe Buch inter Archiepiscopalia") – pirmo pilsētu hroniku Latvijā. Sarakstīta lejasvācu valodā, saglabāties rātskunga J.Vites tulkojums (1650) vācu valodā. Sīki aprakstot cīņu starp Livonijas ordeni, arhibīskapu un Rīgu, centies pierādīt, ka Salaspils līgums (1452) bijis nelikumīgs. "Helsinki 86" – Latvijas cilvēktiesību aizstāvēšanas grupa, kas savā darbā balstās uz Vispārējās tiesību deklarācijas un Helsinku vienošanās Nobeiguma akta principiem. "Helsinki 86" mērķi – cilvēktiesību pārkāpumu novēršana, Latvijas Republikas valstiskās neatkarības atjaunošana. Darbojas kopš 1986. Grupa organizēja pirmās nacionālās atmodas demonstrācijas 1987. gada 14. jūnijā un 23. augustā.

Helvēcijs (Helvetius), Klods Adriēns (1715 – 1771) – franču filozofs materiālists. Par vienīgo zināšanu avotu uzskatīja sajūtas. Norādīja gan agnosticismu, gan iedzimtās idejas. Atzina, ka sabiedrības galvenais virzītājspēks ir indivīda bioloģiskā daba, tā galvenie rīcības motīvi – egoisms un kaislības. Galvenie darbi: "Par prātu" (1758), "Par cilvēku" (1772).

Hemingvejs (Hemingway), Ernests (1899 –

1961) – amerikāņu rakstnieks. Viens no izcilākajiem 20. gs. rakstniekiem, kas dzīli ietekmējis Eiropas un Amerikas literatūru. Bijis žurnālists, Pirmā un Otrā pasaules kara dalībnieks un korespondents. Hemingveja fiziski un emocionāli ievainotajiem varoņiem izturēt palīdz godīga attieksme pret dzīvi, t.s. *Hemingveja kodekss*, kam pakļaujas arī pats autors. Darbos milzīga nozīme zemtekstam (t.s. aisberga principam). Pasaules slavu ieguvis ar romānu “Un saule lec” (1926) un ar romantiski traģisku pretkara romānu par “zudušo paaudzi” “Ardievas ieročiem” (1929). Romānā “Kam skanēs zvans” (1940) pirmo reizi Hemingveja traģiskais varonis dodas apzinātā cīņā par cilvēcei vitāliem ideāliem. Pēc Otrā pasaules kara sarakstīts romāns “Pāri upei koku paēnā” (1950) un simboliskais stāsts “Sirmgalvis un jūra” (1952) – līdzība par cilvēka neuzvaramību. Pēc Hemingveja nāves izdots atmiņu krāj. par 20. gadu Parīzi – “Mūžīgi svētki” (1964), romāns “Salas straumē” (1970, nepabeigts). Pulicera prēmija (1953), Nobela prēmija (1954).

Hendelis (Händel), Georgs Frīdrihs (1685 – 1759) – vācu komponists. Ērģelnieks, vijolnieks, klavesinists. Hannoveres kūrfirsta galma kapelmeistars (1710 – 1716). No 1717 dzīvojis Londonā; vadījis paša dibinātas operas trupas (1720 – 1741). Heroiski patriotiskajās oratorijās liela nozīme korim. Opermākslā centies dramatisēt itāļu *opera seria* žanru. Instrumentālajā mūzikā ieviesis ērģeļkoncerta žanru, attīstījis *concerto grosso* formu. Darbi: 46 operas (“Rinaldo”, 1711; “Radamists”, 1720; “Jūlijs Cēzars Ēģiptē”, 1724), apmēram 30 oratoriju (“Zauls”, 1739; “Samsons”, 1741), kantātes, ērģeļkoncerti. Hendeļa darbi izdoti Leipcigā (1859 – 1894). Hallē 1955 nodibināta Hendeļa biedrība.

Hēra (Hēra) – augstākā Olimpa dieviete sengrieķu mitoloģijā. Laulības un precēto

E. Hemingvejs

G. F. Hendelis

Heraklīts

sievu aizbildne. Zeva māsa, Hēbes, Hēfaista un Areja māte. Valdoniģa, untumaina, greizsirdīga dieviete. Hēru attēloja kā ziedošu sievieti ar vainagu vai diadēmu. Seno romiešu mitoloģijā Hērai atbilda *Jūnona*.

Heraklīts (Hērakleitos; ap 544 – ap 483 p.m.ē.) – sengrieķu filozofs materiālists. Joniešu skolas pārstāvis. Darbā “Par dabu” (saglabāties fragmentos) daudz dialektisku atziņu, taču daudznozīmības dēļ tekstus grūti tulkot un saprast (tāpēc Heraklīts saukts par Tumšo). Atzina, ka pasauli nav radījuši dievi. Dabas pirmviela ir uguns, kas uzliesmo un likumsakarīgi dziest. Domāja, ka arī dvēsele ir īpašs uguns veids. Visas pārmaiņas regulē *logoss* (vārds, arī jēga, likumība). Atzina, ka izziņas pamatā ir sajūtas.

Hērakls (Hēraklēs) – sengrieķu mitoloģijas varonis. Izplatīts bija mītu cikls par 12 Hērakla varoņdarbiem. Atbrīvoja Prometeju, uzvarēja Anteju, cīnījās ar kentauriem. Tika nonāvēts ar saindētu apģērbu. Zevs Hēraklam piešķīra nemirstību un uzņēma Olimpā. Hērakla kults bija plaši izplatīts Grieķijā. Senajā Romā Hēraklam atbilda *Herkules*.

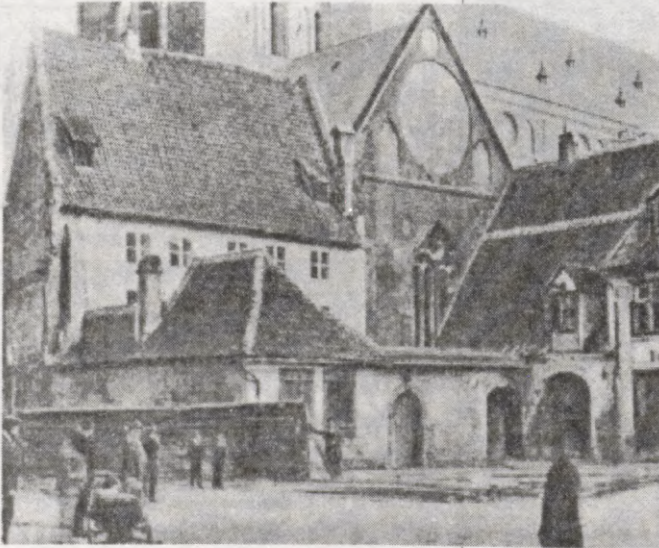

“Hērakla varoņdarbi”. Zeva tempļa metopu rekonstrukcija Olimpijā. Fragments. 470 – 456 p.m.ē.

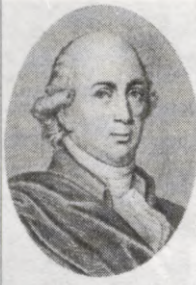
A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

Herdera institūts (Institutum Herderianum Rigense; Herderinstitut) – privāta mācību iestāde Latvijā. 1921 Rīgā nodibināja Herdera sabiedrība. 1927. g. Herdera institūtam piešķīra augstskolas tiesības. Gatavoja skolotājus vācu skolām un mācītājus vācu draudzēm. Darbojās 3 nodaļās: tiesību un valsts zinību, filozofijas, teoloģijas nodaļa. 30. gados darbojās mācību spēki no Vācijas. 1936/37 Herdera institūtā bija 220 audzēkņu no vairākām Eiropas valstīm. Institūtu slēdza 1939 sakarā ar vācu tautības pilsoņu repatriāciju uz Vāciju.

Herdera laukums atrodas Vecrīgā starp Palasta ielu, Doma laukumu un Domu. Laukums attēlots jau 1650. g. Rīgas plānā. Līdz 1864 laukumā atradās pilsētas mazie svāri, un to sauca par *Mazo Svāru laukumu*. Tagadējā izskatā un lielumā laukumu izveidoja 19.gs. beigās, kad nojauca apbūvi Doma rietumu pusē. Atzīmējot 100. gadadienu kopš J.G.Herdera ierašanās Rīgā, 1864. g. laukumā uzstādīja Herdera pieminekli (pirmais pieminekļis kultūras darbiniekam Rīgā) un laukumu nosauca par Herdera laukumu.

Herdera laukums. Ap 1880

J. G. Herders

Bronzas krūšutēls ir tēlnieka L.Šallera Veimārā uzceltā Herdera pieminekļa augšdaļas attēlojums. Postaments un žogs darināts pēc arhitekta H.Šēla projekta. Līdz mūsdienām saglabājies krūšutēls un žogs, postaments atjaunots 1959 granītā (tēlnieks M.Zaurs). Herdera laukumā atrodas Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeja darba un fondu telpas.

Herders (Herder), Johans Gotfrīds (1744 – 1803) – vācu rakstnieks, filozofs. Rīgas Domskolā skolotājs (1764 – 1769) un mācītājs (1767 – 1769), baznīcas darbinieks Vācijā (no 1771). Sarakstījis darbus par literatūras un mākslas jautājumiem (Rīgas periodā – “Par jaunāko vācu literatūru”, 1767; “Kritisks apskats par zinātņu un daiļo mākslu”, 1769), filozofiju (“Idejas par cilvēces vēstures filozofiju”, 1784 – 1791). Pirmais lietojis terminu “tautasdziesma”, kas ieviesās folkloristikā.

Sunge
Sauls meita Lailijs,
Jakru mošs Kallnisa,
Šehā zīmōs apmācējs,
Selta Dakšchaf rokzīva
Deeva Dehli jaccal gahja
Wainaga lahkodams,
Sauļa Seta Seloje Bickerrichas
Widdu gajffa Anweeda ma

J. G. Herdera rokraksts

Vācis dažādu tautu dziesmas (arī latviešu), kārtojis tās tematiski un izdevis krājumos, kas apvienoti grāmatā “Tautu balsis dziesmās” (1807). Herdera atzinumi par tautas dzeju ietekmēja “Vētras un dziņu” perioda rakstniekus (īpaši J.V.Gēti jaunībā), veicināja vācu romantisma rašanos. Herdera filozofiskie darbi ietekmēja klasiskās vācu filozofijas attīstību.

Herkulāna (Herculaneum) – sena romiešu

pilsēta Itālijas dienvidrietumos, Neapoles liča krastā, netālu no Vezuva. Vezuva izvirduma laikā (79 m.ē.) iznīcināta. Arheoloģiskajos izrakumos (1738 – 1765, 1828 – 1835, 1869 – 1871, kopš 1927) atklāti dzīvojamo māju kvartāli, vairāki tempļi, 2 termas, t.s. bazilika, forums. Iegūts priekšstats par pilsētas plānojumu. Atrastas skulptūras, gleznojumi, mozaika, pārģoļojušies pergamentu tīstokļi ar epikūriešu filozofu rakstiem.

Hermejs (Hermēs) – sākumā lopkopju un ganu dievs, vēlāk Olimpa dievu vēstnesis sengrieķu mitoloģijā. Seno romiešu mitoloģijā Hermejam atbilda *Merkurs*.

Hermejs

hermeneitika (hr. hermēneutikē – iztulkošanas, izskaidrošanas prasme) – garīgās kultūras pieminekļu, seno tekstu saturu un nozīmes interpretācijas māksla un teorija; arī mūsdienu filozofijas virziens. Radās hellēnisma laikmetā, bija saistīta ar Homēra u.c. autoru tekstu pētīšanu, vēlāk ar Bībeles tekstu tulkošanu un interpretāciju. Hermeneitikas filozofisko teoriju izstrādāja vācu filozofi F.E.D.Šeiermahers, V.Diltejs, M.Heidegers.

hernhūtisms (pēc Hernhūtes pilsētas nosaukuma) – reliģiska mācība un pirmskristiešu brālības ideālu īstenošanas centieni. Radās 18.gs. sāk. Hernhūtē (Saksijā) un 18. – 19.gs.

Hērodots

H. Hese

Hēsiods

izvērtās par reliģiski sabiedrisku kustību Baltijā, galvenokārt Vidzemē.

Hērodots (Hērodotos; starp 490 un 480 – ap 425 p.m.ē.) – sengrieķu vēsturnieks. Ilgāku laiku dzīvoja Atēnās, bija tuvs valdniekam Periklam un viņa pulciņam. Daudz ceļoja. Darbā, ko nosacīti sauc par “Vēsturi”, aprakstīti grieķu – persiešu kari (500 – 449). Objektīvā izklāsta un ieceres grandiozitātes dēļ šo darbu uzskata par pirmo vēsturisko sacerējumu un tā autoru dēvē par “vēstures tēvu”.

Hese (Hesse), Hermanis (1877 – 1962) – vācu rakstnieks. Viens no ievērojamākajiem 20.gs. vācu literatūras pārstāvjiem. No 1919 dzīvoja Šveicē. Romānu pamattēma – radošas personības likteņi dehumanizētajā buržuāziskajā pasaulē. Dziļas pretrunas starp māksliniekiem un sabiedrību tēlotas romānos “Stepes vilks” (1927) un “Narciss un Goldmunds” (1930). Viens no izcilākajiem darbiem – utopiski filozofiskais romāns “Stikla pērliņu spēle” (1943), kurā risināta problēma par mākslas kopsakaru ar dzīvi un mākslinieka pienākumu pret sabiedrību. Nobela prēmija (1946).

Hēsiods (Hēsiodos; ap 8.gs. p.m.ē.) – sengrieķu dzejnieks. Pirmais zināmais Senās Grieķijas dzejnieks. Par dzīvi konkrētu ziņu nav. Pilnībā saglabājusies didaktiskā poēma “Darbi un dienas” un eposs “Teogonija”. Cildina godīgu darbu un krietnu dzīvi. Darba izteiksme tuva sakāmvārdiem un parunām. Eposā “Teogonija” mēģinājis izskaidrot pasaules rašanos.

hetēra (gr. hetaira – draudzene; prostitūta) – Senajā Grieķijā izglītota, neprecējusies sie-

Hetēra

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

vieta ar brīvu, neatkarīgu dzīvesveidu. Hetēras mājās pulcējās izcili tālaika darbinieki. Vēlāk par hetērām sauca arī prostitūtas.

Hičkoks (Hitchcock), Alfreds (1899 – 1980) – angļu un amerikāņu kinorežisors. Patstāvīga debija kinorežijā 1925 – filma “Izpriecu dārzs”. 20. un 30. gados Anglijā uzņēmis dektīvfilmās (viens no šausmu filmu stilistikas pamatlicējiem). No 1940 strādājis Holivudā. Viens no aktīvākajiem komercfilmu autoriem (raksturīgākās filmas “Psihoze” un “Putni”). **hidrija** (gr. hydria) – antīks māla trauks ar olveida ķermeni, divām horizontālām un vienu vertikālu osu (trauka pieliekšanai). Pēc formas līdzīga amforai, bet siluets virzienā uz augšu stipri paplašināts, kakls – šaurāks un garāks.

hieroglifu raksts (gr. hieroglyphikos – hieroglifu < hieros – svēts + glyphē – gravējums) – senākais ēģiptiešu raksta veids. Lietots 3. g. tūkst. p.m.ē. – 3.gs. m.ē. Pavisam pazīstami apmēram 5 tūkst. dažādu rakstu zīmju (hieroglifu), dažādos laika posmos lietoti 700 – 800. Senākie hieroglifi (*ideogrammas*) iecirsti akmenī un uzskatāmi attēlojuši

Hieroglifu raksts. Senā Ēģipte, Karnaka

A. Hičkoks

Hidrija

dzīvas būtnes un augus. Hieroglifu rakstam attīstoties, hieroglifs zaudējis līdzību ar savu sākotnējo attēlojamo objektu, paraleli sācis apzīmēt gan atsevišķus vārdus, gan arī līdzskaņu kopas (zilbes), vēlāk arī atsevišķus līdzskaņus. Ēģiptiešu hieroglifus atšifrēja 19.gs. sāk. franču zinātnieks Ž.Šampolions. Mūsdienās nosaukumu “hieroglifu raksts” lieto arī citu ideogrāfisku rakstu (ķīniešu, japāņu, hieroglifu hetu u.c.) apzīmēšanai.

Hieronims (Hieronymus), Eisebijs Sofronijs (ap 340 – 419 vai 420) – latīņu baznīcas tēvs. Bijis priesteris un pāvesta padomnieks Romā (382 – 385), no 386 vadījis klosteri Betlēmē. No ebreju un grieķu tekstiem tulkojis Biblii latīņu valodā. Tulkojis un līdz 378 turpinājis Eisebija baznīcas vēsturi. Darbos Cicerona uzskatu ietekme. Hieronima *vēstules* ir nozīmīgi laikmeta vēstures dokumenti.

Hilbigs (Hilbig), Gustavs Ferdinands Aleksandrs (1822 – 1887) – Baltijas vācu arhitekts.

G. F. A. Hilbigs, A. Gīzeke. Īres nams Elizabetes ielā 23. Fragments. 1903

Strādājis Blomeburgas pils celtniecībā Holšteinā, Berlīnes Jaunā muzeja būvē, Krēfeldes provinces muzejā. Rīgas politehnikuma būvmākslas profesors (1863), Arhitektūras fakultātes dekāns (no 1869). Pēc Hilbiga projekta celta Rīgas politehnikuma ēka (tagadējā LU galvenā ēka Raiņa bulvārī, 1866) un Sv. Pā-

vila baznīca Rīgā (1885 – 1887; kopā ar dēlu H.O.Hilbigu), kā arī vairākas ēkas Raiņa bulvārī, Merķeļa ielā un Inženieru ielā.

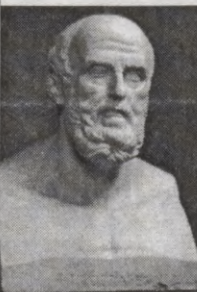
Hilbig (Hilbig), Hermanis Oto (1860 – 1939) – Baltijas vācu arhitekts. Arhitekta Gustava Ferdinanda Aleksandra Hilbiga dēls. No 1884 arhitekts Rīgā, docents Rīgas politehnikumā (1886 – 1893), profesors Baltijas Tehniskajā augstskolā (1918). Darbi: baznīca Bulduros un Tomē, Sv.Pāvila baznīca Rīgā (1885 – 1887, kopā ar G.F.A.Hilbigu). Projektējis arī īres namus Alberta ielā 7 (1908), Basteja bulv. 6 (1895), Elizabetes ielā 6 (1901) un 7 (1898) u.c. Strādāja eklektisma, bet 20.gs. sāk. – romantizētās jūgendstila formās.

“Hildebranda dziesma” (“Das Hildebrandslied”) – senģermāņu varoņeposs. Saglabājies fragmentāri. 9. un 13.gs. sižetu pamatā – Hildebranda un viņa dēla divkauja.

himna (gr. hymnos), valsts, – svinīga dziesma, kas slavina valsti, tās vēsturiskos notikumus un varoņus. Viens no oficiālajiem valsts simboliem.

hinajana [sansk. – šaurais (pestīšanas) ceļš] – viens no budisma pamatvirzieniem. Nosaukumu hinajana 1. g. tūkst. ieviesa budisma otra pamatvirziena – mahajanas piekritēji. Hinajanas piekritēji uzskata Budu par vēsturisku personību, skolotāju, kas atradis ceļu uz atpestīšanu un kļuvis par cilvēka ideālu. Sludina stingrus tikumiskos principus un atzīst, ka cilvēka pilnveidošanās un atbrīvošanās iespējama tikai mūka dzīvē. Izplatīta Šrilankā, Laosā, Taizemē. Hinajanas svētie raksti ir *Tripitaka*.

hinduisms (< sanskr.) – Indijas nacionālā reliģija. Izveidojusies 1. g. tūkst. p.m.ē., vēdismam un brahmanismam asimilējot citus indiešu reliģiskos virzienus. Hinduisma pamatā – mācība par dvēseļu pārceļošanu (samsara), cilvēka pārdzimšanu un iepriekšējā dzīvē nopelnīto atmaksu (*karmu*). Pasaulē ir ap-

Hipokrats

mēram 506 milj. hinduistu. Apmēram 95% visu indiešu ir hinduisma piekritēji. Hinduismam raksturīga liela ticējumu daudzveidība. Hinduisms godina dievu trīsvienību (*trimurti*): *Brahma* (dievs radītājs), *Višnu* (dievs sargs), *Šiva* (iznīcības un auglības dievs). Hinduisma mācība sakopota brahmanisma svētajos rakstos – Vēdās, eposā “Mahābhārata” (īpaši nodaļā “Bhagavadgita”). Galvenais reliģiskais mērķis – saplūst ar absolūto dievību – Brahmū. Mūsdienās pastāv divu virzienu – *višnuisma* un *šivaisma* veidā.

Hints (Hint), Ādu (īst. v. Ādolfs Hints; 1910 – 1989) – igauņu rakstnieks. Agrīnajos darbos – “Spitālība” (1934), “Vatku leprozorija” (1936) – reāli psiholoģisks dzīves atspoguļojums. Sākot ar romānu “Kuģa kurinātājs” (1939), daiļradē galvenais ir sociālo problēmu risinājums. Nozīmīgākais darbs ir romāns epopeja “Vētru krasts”, (1951 – 1966), kurā attēlota vairāku Sāmsalas zvejnieku paaudžu dzīve no 20.gs. sāk. līdz 1940. Noveles, stāsti un apraksti apvienoti krājumos “Meža zosis” (1945), “Pēdējais vanšu cirtējs” (1970). Izdots garais stāsts “Sava sala” (1977). Rakstījis arī lugas.

hiperbola (gr. hyperbolē) *literatūrā* – tropu paveids: tēlainis izteiksmes paņēmieni, ar ko parādības vai priekšmeta īsto apjomu nesamērīgi palielina, kādu īpašību nedabiski pārspilē. Nereti lieto arī ikdienā (mati slienas stāvus, asaras list straumēm, es tevi neesmu redzējis 100 gadu).

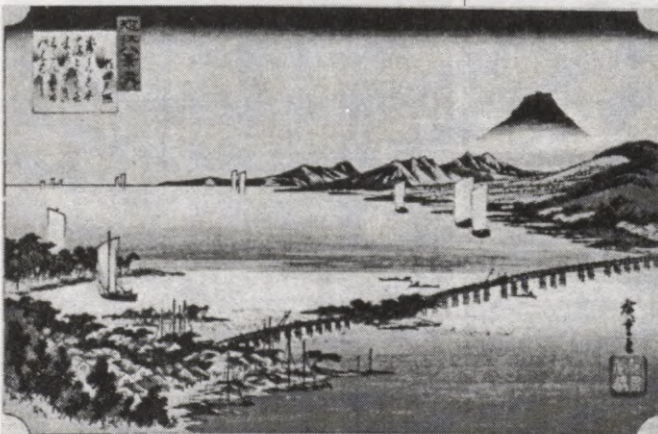
Hipokrats (Hippokratēs; 460 – 377 vai 356 p.m.ē.) – sengrieķu ārsts. Zinātniskās medicīnas pamatlicējs. Mācījies ārstu skolā Kosas salā, vēlāk Atēnās. Mācījis, ka jāārstē nevis slimība, bet slimais cilvēks. Nodalījis galvenos temperamenta tipus: *sangvinisko*, *holerisko*, *flegmatisko*, *melanholisko*. Ārstniecībā izvirzījis 4 pamatprincipus: dziedinot nekaitēt; ārstēt ar pretējo; palīdzēt dabas ārstniec-

ciskiem spēkiem cīņā ar slimību; saudzēt slimnieku. Uzsvēris higiēnas un diētas nozīmi. Ieteicis vairāku ķirurģisku slimību ārstnieciskās metodes un operācijas. Formulējis ārsta morāles un ētikas pamatprincipus (t.s. ārsta zvēresta teksts tiek piedēvēts Hipokratam).

hipostils (gr. hypostylos – kolonnu balstīts) – plaša, segta tempļa vai pils telpa, kuras griestus balsta daudzas cieši novietotas kolonnas. Sastopams Senajā Ēģiptē (Amona Ra templis Karnakā) un Irānā.

hipotēze (gr. hypothesis – pieņēmums) *loģikā* – zinātnisks pieņēmums kādas parādības cēloņu un likumsakarību izskaidrošanai. Patiesa hipotēze pēc tās pamatošanas un pierādīšanas kļūst par zinātnisku teoriju. *Tiesībās* – tiesību normas sastāvdaļa.

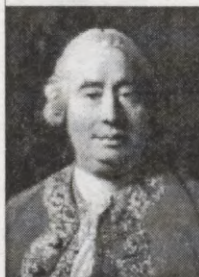
Hirosige, Ando (1797 – 1858) – japāņu grafiķis, gleznotājs. Viens no ievērojamākajiem *ukijoe* skolas pārstāvjiem. Strādājis ainavas un “ziedu un putnu” žanrā. Veidojis krāsainu ksilogrāfiju sērijas: “Bezdelīgas un kamēlijas sniegā” (ap 1830), “53 Tokaido ceļa stacijas” (1833 – 1834), “100 Edo skati” (1856 – 1858). Sevišķi populāri ir mākslinieka veidotie *Fudzi kalna skati* (“36 Fudzi kalna skati”, 1854 – 1858).

Ando Hirosige. “Saulriets Setā”. 1857

Sieviete sengrieķu hitonā

D. Hjūms

E. T. A. Hofmanis

hitons (gr. chitōn) – sengrieķu sieviešu un viriešu krekļveida apģērbs no lina vai vilnas auduma. Viriešu hitons bija no taisnstūra auduma, ko sedza uz labo sānu zem paduses un sastiprināja uz kreisā pleca. Vidu apjoza ar jostu. Ievērojami cilvēki un priesteri valkāja garus hitonus, jaunieši, amatnieki un kareivji – īsus. Sieviešu hitons bija garš, ar daudzām krokām un bagātīgu rotājumu. Sporta sacensībās (sākot ar 6. – 5.gs. p.m.ē.) sievietes vilka īsu hitonu. Mūsdienās par hitonu dēvē arī baleta tērpu, kuru valkā nodarbībās un izrādēs.

Hjūms (Hume), Deivids (arī Jūms; 1711 – 1776) – angļu filozofs, vēsturnieks, ekonomists. Filozofijā bija empīriķis sensuālists. Fenomenālisma un agnosticisma garā pārstrādāja Dž. Bērklja subjektīvo ideālismu. Atzina, ka ārpusaules objektivitāte nav pierādāma. Cēlonību traktēja kā sakarību starp diviem iespaidiem: agrāko iespaidu cilvēks atzīstot par cēloni, vēlāko – par sekām. Ētikā izveidoja *utilitārisma teoriju*, pasludinot derīgumu par tikumības kritēriju. Ekonomiskajos darbos izstrādāja darba vērtības teorijai tuvas idejas. Galvenie darbi: “Traktāts par cilvēka dabu” (1739 – 1740), “Esejas” (1741), “Anglijas vēsture” (1763). Hjūma mācība ietekmējusi vairāku pozitīvisma filozofu uzskatu veidošanos.

Hofmanis (Hoffmann), Ernsts Teodors Amadejs (1776 – 1822) – vācu rakstnieks, komponists. Ievērojams vācu vēlā romantisma pārstāvis. Līdz groteskai sakāpināta fantāzija daiļradē apvienojas ar kritisku attieksmi pret īstenību un satīru pret vācu sīkpilsonību (romāns “Velna eliksīrs”, 1815 – 1816; nepabeigtais romāns “Runča Mura dzīves uzskati”, 1820 – 1822). Pirmās vācu romantiskās operas “Undīne” (1813) autors. Komponējis arī simfonijas, instrumentālus darbus, kamermūziku.

Hofmanis (Hoffmann), Jozefs (1870 – 1956) – austriešu arhitekts. Viens no ievērojamākajiem Vīnes jūgendstila pārstāvjiem. Piedalījies mākslinieku apvienības “Sezession” austriešu filiāles (1897) u.c. mākslinieku apvienību dibināšanā. Cēlis sanatoriju Purkersdorfā (1904), Stoklē pili Briselē (1911), Austrijas paviljonu Pasaules izstādē Ķelnē (1914), Venēcijā (1934).

Hogārts (Hogarth), Viljams (dažos avotos arī Hogarts; 1697 – 1764) – angļu gleznotājs, grafiķis. Viens no angļu nacionālās glezniecības skolas pamatlicējiem un sociālkristiskā virziena aizsācējiem Eiropas mākslā. No 1757 galma gleznotājs. Sadzīves žanrā darinājis gleznu un gravīru ciklus par sava laika Anglijas sabiedrības notikumiem. Darbiem dažkārt didaktiska, moralizējoša ievirze (“Netikles karjera”, 1730 – 1731; “Modernās laulības”, 1743 – 1745; “Vēlēšanas”, 1754). Pēc dažiem šo gleznu cikliem vēlāk veidotas gravīras. Gleznojis arī reālistiskus portretus (“Meitene ar krevetēm”, “Pašportrets”, abi 1745). Sarakstījis traktātu “Skaistuma analīze”. Daiļrade ietekmējusi sadzīves žanra un karikatūras attīstību Eiropā.

V. Hogārts. “Modernās laulības”. 1743 – 1745

Barona Holbaha portrets. 1766

Holbahs (Holbach), Pols Anrī (1723 – 1789) – franču filozofs, ateists. D.Didro un Ž.L.Dalambēra “Enciklopēdijas” līdzstrādnieks. Izstrādājis pilnīgāko 18.gs. franču materiālisma pasaules uzskata sistēmu. Pēc Holbaha mācības, pasaule ir mūžīga, bezgalīga, materiāla. Atzina, ka matērija atrodas nepārtrauktā kustībā, taču visas kustības formas reducēja uz mehānisko kustību. Noliecās pret teoloģiju. Galvenie darbi: “Dabas sistēma” (1770), “Vispārējā morāle” (1776).

Holbeins Jaunākais (Holbein der Jüngere), Hanss (1497 vai 1498 – 1543) – vācu gleznotājs, grafiķis. Viens no ievērojamākajiem renesanses portretistiem. No 1536 karaļa Indriķa VIII galma mākslinieks. Portretos itāļu renesanses ietekme savijusies ar vācu mākslas tradīcijām. Darbi: “Miruslais Kristus” (1521), Roterdamas Erasma (1523), T.Mora (1527), astronoma Nikolausa Kracera (1528), franču sūtņa Š.Moreta (1535), karalienes Džeinas Seimoras portrets (1536). Ievērojamākais grafiskais darbs – kokgriezumu sērija

Holbeins Jaunākais. "Sūtņi". 1533

"Nāves deļa" (1538, zīmējumu autors Holbeins Jaunākais, kokgriezējs H.Licelburgers). Darinājis ilustrācijas (Roterdamas Erasma "Muļķības sludinājums" un T.Mora "Utopija").

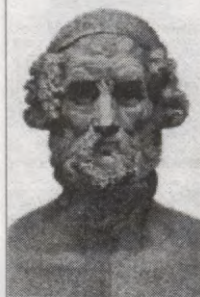
Holbeins Vecākais (Holbein der Älteste), Hanss (ap 1465 – 1524) – vācu gleznotājs, grafiķis. Veidojis reliģiskas kompozīcijas vēlās gotikas glezniecības stilā. Ievērojamākie no šiem darbiem: Jaunavas Marijas (1493) un Sv.Katrīnas altāris (1512) Augsburgas katedrālē.

Holbergs (Holberg), Ludvigs (1684 – 1754) – dāņu rakstnieks, vēsturnieks. Ievērojams apgaismības darbinieks. Sarakstījis pirmo zināmo Dānijas un Norvēģijas vēsturi. Ievērojamas ir satīriskās komēdijas. Komēdiju "Kalna Jepe" A.J.Stenders lokalizējis latviski ar nosaukumu "Lustesspēle no zemnieka, kas par muižnieku tape pārvērst". Izdota 1790 (1. iespīestā luga latv. val.). Kopš 1867 pazīstama ar nosaukumu "Žūpu Bērtulis" (pirmā latviešu teātra izrāde, 1868).

Homērs (Homēros) – sengrieķu dzejnieks. Homēram jau kopš senatnes tiek piedēvēta varoņeposu "Iliāda" un "Odiseja" sacerēša-

Horācijs

Homērs

Hors

na. Tradicionāli Homēram piedēvē arī t.s. Homēra himnas un komisko poēmu "Margits". Par Homēra dzīvi nav konkrētu ziņu. Tiek uzskatīts, ka pirmais ar Homēra poēmām antīko pasauli iepazīstināja spartiešu karalis Likurgs, bet Atēnu teātrī tās rediģēja. Par Homēra poēmu popularitāti liecina tas, ka no 470 Ēģiptē 1919. g. atklātajiem papirusiem 270 saturēja Homēra poēmu fragmentus. Tekstu atjaunošanā antīkajā pasaulē piedalījās Efejas Zenodots, Trāķijas Aristarhs un Bizantijas Aristofans.

Horācijs (Horatius; pilnā vārdā Kvints Horācijs Flaks – Quintus Horatius Flaccus; 65 – 8 p.m.ē.) – romiešu dzejnieks. Viens no ievērojamākajiem t.s. zelta laikmeta literatūras pārstāvjiem. Saglabājušies visi 250 manuskripti. Ap 35 – 30 p.m.ē. ar didaktisku ievirzi sarakstījis darbs "Satīras", bet ar politisku ievirzi – "Epodi". Ievērojamākais dzejas darbs – "Odas" (23 p.m.ē.), kurā atklāti dzejnieka ētiskie ideāli un formulēta doma par "zelta vidusceļu" ("aurea mediocritas") kā dzīves pamatgudrību. Krāj. "Vēstules" 2. grām. 3. vēstule – "Dzejas māksla" ir pilnīgākais literatūras teorijas izklāsts Romas literatūrā.

horeogrāfija (gr. choreia – deļa + ἄ..grāfija) – deļas māksla kopumā; arī deļu un baletu radišanas un iestudēšanas māksla; arī deļas pieraksts ar speciāli izveidotu zīmējumu sistēmu. Pirmie deļas pieraksta mēģinājumi bija 15.gs. beigās un 16.gs. sāk. Ap 1700 francūzis R.Feijē grafiķiski attēloja deļas kustību shēmu un ieviesa terminu "horeogrāfija". Pazīstamas ir krievu baletmeistara V.Stepanova, vācu horeogrāfa R.Lābana horeogrāfijas pierakstu sistēmas.

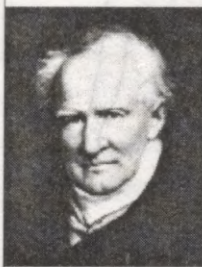
Hors – saules un debesu dievs seno ēģiptiešu mitoloģijā. Ozīrisa un Izīdas dēls. Faraonu aizbildnis. Tika attēlots kā lidojošs putns, kurā acis bija saule un mēness, kā vanags vai

cilvēks ar vanaga galvu, arī kā spārnots saules disks.

hronika (gr. *chronika* < *chronikos* – uz laiku attiecīgs) – vēsturisko notikumu pieraksts hronoloģiskā secībā; literārs darbs, kurā dokumentāli attēloti vēsturiski notikumi to norises secībā; arī dokumentāla TV un kinokadru materiālu kopa par aktuāliem notikumiem.

hronoloģija [hrono.. (gr. *chronos* – laiks) + ↑..lōģija] – vēstures palīgnozare, kas pēti dažādu tautu gadu skaitīšanas sistēmas un laika noteikšanas paņēmienus kalendāros, sniedz notikumu uzskaitījumu laika secībā. Hronoloģija ir arī zinātne par laika mērīšanu; pēti periodisku debess parādību likumsakarības, lai, izdarot aprēķinus, fiksētu pamatmomentus, kas nepieciešami dažādu kalendāru sistēmu un ēru salīdzināšanai.

Hügenbergers (Hugenberger), Kārlis Frīdrihs Jākobs (1784 – 1860) – Baltijas vācu literāts. Tulkotājs. Rakstījis arī latviešu valodā. Studējis teoloģiju Jēnas, Vircburgas, Heidelbergas un Strasburgas universitātē. 1804 atgriezies Kurzemē, strādājis par mājskolotāju. Napoleona iebrukuma laikā kopā ar diviem audzēkņiem devies uz Ukrainu (1812 – 1814), kur apguvis krievu valodu un tulkojis I. Krilova fabulas. Bijis luteriešu mācītājs Ārlavā un Rojā (1814 – 1851), Piltenes prāvests (1833 – 1835), no 1851 dzīvojis Jelgavā. Latviešu literatūras (draugu) biedrības priekšsēdētājs (1851 – 1854). Viens no laikraksta “Latviešu Avīzes” talantīgākajiem autoriem. Gan savus, gan tulkotos dzejoļus (publicēti “LA”) vēlāk izdevis krājumā “Derīgs laika kavēklis” (1826 – 1827). Tulkojis un lokalizējis J. V. Gētes, J. P. Hēbela idilles, F. Šillera balādes, Ēzopa un Lafontēna fabulas, brāļu Grimmu pasakas. Publicējis poēmu “Lielais Kristaps jeb Kristus nesējs” (1850). Izdoti krājumi “Daždažādi raksti” (1855 – 1860) un “Gari-

A. fon Humbolts

V. fon Humbolts

gās dziesmas” (1844 – 1846). Pseudonīmi: Kārlis Dievpalīgs, Ārlavas mācītājs.

hugenotu kari (fr. *huguenots*) ↑ *relīģiskie kari Francijā*.

“**I Humanité**” (“Cilvēce”) – Francijas dienas laikraksts. Iznāk kopš 1904 Parīzē. Dibinājis Ž. Žoress. Sākumā Sociālistiskās partijas, kopš 1920 Francijas KP orgāns. 1934 – 1944 iznāca nelegāli. Svētdienas izdevums – “I Humanité - Dimanche” (kopš 1948; kopš 1980 iznāk arī piektdienās).

Humbolts (Humboldt), Aleksandrs fon (1769 – 1859) – vācu filozofs materiālists, dabaszinātnieks, ģeogrāfs, ceļotājs. Apceļojis un aprakstījis Dienvidameriku, Sibīriju, Urālus. Zinātnieks enciklopēdistis, viens no vispārējās fiziogēogrāfijas, ainavzinātnes, klimatoloģijas pamatlicējiem. Viņa vārdā nosaukti kalni Ķīnā, ASV, šļūdonis Grenlandē, upe ASV, straume Klusajā okeānā.

Humbolts (Humboldt), Vilhelms fon (1767 – 1835) – vācu filologs, filozofs. A. fon Humbolta brālis. Berlīnes universitātes dibinātājs. Viens no ievērojamākajiem vācu *klasiskā humānisma* pārstāvjiem. Attīstījis mācību par valodu kā par nepārtrauktu radošu procesu. Ievērojamākais valodniecības pētījums – “Par kavi valodu Javas salā” (1836 – 1839). Tā ievadā “Par cilvēku valodu uzbūves dažādību un tās ietekmi uz cilvēces garīgo attīstību” izklāstīta Humbolta lingvistiskā koncepcija. Pēc Humbolta domām, valodā izpaužas tautas vēsture, kultūra un visa garīgā darbība. Uz valodas pamata veidojas katrai tautai īpatnēja pasaules uztvere. Humbolta idejas ietekmēja valodniecības tālāko attīstību (19. gs. psiholoģijas skola – H. Šteintāls, A. Potebņa, vēlāk neohumboltiānisms).

humoreska (vācu *Humoreske*) *literatūrā* – dzejā vai prozā rakstīts īsa apjoma darbs, kurā autors labsirdīgi pazobojas par atsevišķām sabiedrības parādībām vai cilvēka rakstura

īpašībām. Rietumeiropas literatūrā ieviesās renesanses laikā. Latviešu literatūrā humoreskas rakstījuši Doku Atis, A.Upits, P.Rozītis. *Mūzikā* – neliela apjoma jautrs skaņdarbs. Humoreskas žanru klaviermūzikā aizsācis R.A.Šūmanis. Humoreskas komponējuši arī E.Grīgs, A.Dvoržāks, P.Čaikovskis, S.Rahmaņinovs.

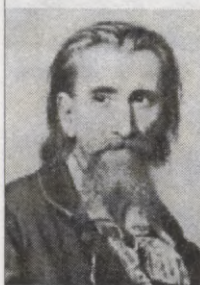
humors (angļu humour < lat.) – komiskā veids; labsirdīgi zobgaļīga (un reizē nopietna) attieksme pret kaut ko; spēja dzīvē saskatīt un mākslā attēlot komiskas parādības, īpašības un situācijas. Literatūrā visspilgtāk izpaužas *komēdijā*, grafikā – *karikatūrā* vai draudzīgā šaržā. Pirmais humora teorētiķis bija 18.gs. vācu rakstnieks un estētiķis Žans Pols.

Hūns, Kārlis (1830 – 1877) – latviešu gleznotājs. Igaņu izcelsmes ķestera, ērgelnieka un kokgriezēja Kārļa Frīdriha Hūna dēls. 1852 – 1861 studējis Pēterburgas MA, kur viņa diplomdarbs “Sofija Vitauta meita Vasilija Tumšā kāzās” ieguva lielo zelta medaļu, bet Hūns – iespēju 6 gadus papildināt zināšanas ārzemēs. No 1863 apceļojis Rietumeiropu. Par 1868 MA izstādīto gleznu “Bērtuļa nakts priekšvakarā” ieguvis akadēmiķa, bet 1870 par gleznām “Bērtuļa nakts epizode” un “Itāliete” – profesora grādu. Atgriezies Krievijā 1871, piedalījies pervedziņņu darbu ekspozīcijās, arī starptautiskajās izstādēs. Strādājis Pēterburgas MA (1871 – 1876), vadījis vēsturiskās un portreta glezniecības klases. 1862 kopā ar V.Vereščaginu gleznojis ikonostasu Vjatkas guberņas Jelaburgas pilsētas Pokrova baznīcai. Strādājis eļļas un akvareļa tehnikā. Gleznojis galvenokārt vēsturiska žanra darbus, portretus un ainavas.

Huserls (Husserl), Edmunds (1859 – 1938) – vācu filozofs ideālists. *Fenomenoloģijas* skolas dibinātājs. Vērsās pret skepticismu un

E. Huserls

K. Hūns. “Pašportrets” (fragments). 1864

relatīvismu filozofijā. Centās pārvērst filozofiju zinātnē par apziņas fenomeniem – fenomenoloģijā. Velāk tuvinājās dzīves filozofijai. Huserla fenomenoloģija ir viens no vācu eksistenciālisma avotiem. Galvenais darbs – “Eiropas zinātņu krīze un transcendentālā fenomenoloģija” (1954).

husītu kustība – pret katoļu baznīcu, feodālo jūgu un vāciešu uzkundzēšanos vērstā čehu tautas revolucionārā cīņa 15.gs. 1. pusē. Husītu kustību sagatavoja reformatoru J.Husa un Prāgas Hieronīma darbība. Izvērtās par husītu kariem (1419 – 1437). Mērenie (*biķerņieki*) 1433 pārgāja reakcijas pusē. 1437 krita pēdējais radikālo (*taborītu*) cietoksnis Siona. Husītu kustība izraisīja reformācijas kustību Eiropā.

Huss (Hus), Jans (1371 – 1415) – čehu reformācijas, nacionālās un antifeodālās kustības ideologs. Prāgas universitātes Brīvo mākslu fakultātes dekāns (1401 – 1402) un rektors (1402 – 1403, 1409 – 1410). Galvenais darbs – “Par baznīcu” (1413). Par katoļu baznīcas un valdības nacionālās politikas aso kritiku izslēgts no baznīcas (1410) un sodīts ar nāvi sadedzinot. Husa nāve izraisīja vispārēju tautas neapmierinātību, kas izvērsās par husītu revolucionāro kustību.

“Jana Husa sadedzināšana Konstancē”. Zīmējums

ibiss (gr. ibis < ēģipt. ibisi) – svēts putns Senajā Ēģiptē. Tā parādīšanās vēstīja par Nilas plūdu sākumu. Attēloja uz tempļu sienām. Gudrības dievam Totam bija ibisa galva. Senajās kapenēs atrasti iebalzamēti ibisi. Par ibisa nonāvēšanu Senajā Ēģiptē draudēja nāvessods.

Ibn Rušds (pilnā vārdā Abulvālids Muhammeds ibn Ahmeds ibn Muhammeds ibn Rušds; latinizētā vārda forma – Averroess; 1126 – 1198) – arābu filozofs, ārsts. Dzīvojis Andalūzijā un Marokā, bijis tiesnesis, galma ārsts; vajāts par brīvdomību. Sarakstījis enciklopēdisku darbu medicīnā, komentārus Aristoteļa darbiem, traktātā “Atspēkojuma atspēkojums” aizstāvējis racionālismu. Atzina matērijas un kustības mūžīgumu. Pamotoja divējādās patiesības mācību, noraidīja askētismu un mistisko ekstāzi, par cilvēces mērķi uzskatīja izzīņu, atzina sieviešu līdztiesību. Viņa uzskati ietekmēja filozofijas attīstību Rietumeiropā.

Ibn Sina (pilnā vārdā Abū Alī Huseins ibn Abdallāhs ibn Sīna; latinizētā vārda forma – Avicenna; 980 – 1037) – Irānas un Vidusāzijas zinātnieks, filozofs, ārsts, dzejnieks. Darbojies Buharā, Urgančā, Isfahanā, Hamadānā. Viņa filozofija ietver gan materiālismu, gan ideālismu (Aristoteļa un neoplatonisma elementi). Materiālo pasauli uzskatīja par tikpat mūžīgu kā Dievs. Domāja, ka dvēsele ir nemirstīga un ka pastāv neatkarīga ideju pasaule. Pētījis loģikas problēmas, zinātņu klasifikāciju, atzinis filozofijas un reliģijas patstāvību; apvainots brīvdomībā. Viens no ievērojamākajiem Austrumu ārstiem. Arābu un farsī valodā sarakstījis aforistiskus *rubajus* un *filozofiskas noveles*. Galvenie darbi: “Zinību grāmata” (ārstu rokasgrāmata), “Medicīnas kanons” (isa filozofiska enciklopēdija). **Ibsens** (Ibsen), Henriks (1828 – 1906) – norvēģu dramaturgs. Viens no ievērojamākajiem

I

Gudrības dievs Tots

H. Ibsens

Rietumeiropas rakstniekiem 19. gs. 2. pusē, ietekmējis pasaules dramaturģijas un teātra attīstību. Daiļrades sākumā bija režisors un dramaturgs pirmajā norvēģu nacionālajā teātrī Bergenā (1851 – 1857), vēlāk vadīja teātri Kristiānijā (1857 – 1862). Šī perioda ievērojamākā luga – vēsturiskā traģēdija “Troņa tīkotāji” (1863), kurā izmantota norvēģu folkloras un viduslaiku vēstures viela. Daiļrades brieduma gados dzīvoja galvenokārt Itālijā (1864 – 1868) un Vācijā (1868 – 1891), kur sarakstīja savus ievērojamākos darbus. Pasaules slavu ieguva ar filozofiskas ievirzes dramatiskām poēmām “Brands” (1866) un “Pērs Gints” (1867). Turpmākajos gados sarakstījis sociālās drāmas: “Leļļu nams” (1879; latv. arī “Nora”), “Spoki” (1881). Daiļrades vēlinajā posmā risināti varoņu iekšējās dzīves konflikti ar mistikas un simbolisma elementiem (“Meža pile”; 1884, “Heda Gablere”, 1890). Talanta norieta un vecuma traģēdija attēlota pēdējos darbos “Būvmeisters Solness” (1892), “Jūns Gabriels Borkmanis” (1896).

ideālisms (fr. idéalisme < gr.) – viens no filozofijas pamatvirzieniem, kopīgs apzīmējums tām filozofiskajām mācībām, kas par sākotnējo uzskata garīgo. Relatīvi daļās *objektīvajā* ideālismā un *subjektīvajā* ideālismā. Filozofisko jēdzienu ideālisms nedrīkst jaukt ar ikdienā lietotā vārda “ideālisms” nozīmi – nesavtīgu tieksmi realizēt cēlus mērķus.

idille (gr. eidyllion – ainiņa; arī idille) – viens no bukoliskās dzejas žanriem: neliela apjoma lirisks dzejolis, kurā tēlota klusa, bezrūpīga dzīve dabas tuvumā. Radosies antīkajā dzejā (Teokrits, Vergīlijs), īpaši populāra bija 17. – 18. gs. *sentimentālisma* literatūrā (J.H.Foss, Žans Pols Vācijā, S.Gesners Šveicē). Latviešu dzejā idilles rakstījuši galvenokārt romantiķi (F.Bārda, K.Skalbe).

ielas – viens no pilsētas struktūru veidojošiem

elementiem. Ielas var iedalīt *galvenajās* jeb satiksmes ielās un *vietējas* nozīmes jeb dzīvojamās ielās. Ielas kā vienas no pilsētībniecības elementiem sastopamas jau Senajā Ēģiptē un Babilonijā. Viens no kulturālas pilsētas elementiem bija *bruģēta* iela, vēlāk – iela ar speciālu notekūdeņu sistēmu. Šāda tipa ielas bija sastopamas jau Senajos Pompejos. Asfaltētas ielas parādās tikai 20. gs., kad cilvēki iemācījās asfaltbetona segumu izmantot ielu klājumiem. Arheoloģiskajos izrakumos konstatētas senākās Rīgas ielas 12. gs. Rīgas ciemu vietās. To trases līdz mūsdienām nav saglabājušās. Vēsturnieks J. Straubergs uzskata, ka Vecrīgā 13. gs. no senajiem ceļiem radušās Jēkaba, Smilšu, Skārņu, Šķūņu u.c. ielas. Daļa Vecrīgas ielu nospraustas 1201, citas veidojušās, vairākkārt paplašinoties pilsētas teritorijai. 16. gs. beigās jaunas ielas veidojās slēgto klosteru un piļu teritorijās. Vecrīgas ielu virzieni dažkārt atspoguļo veco aizsargmūru un vaļņu vietas, Rīdzenes

Iela Pompejos

tecējuma vietas. Ielu tīkls ārpus Vecrīgas kopējā sistēmā apvienojies tikai 20. gs. sāk. Rīgā ir 3 ielu plānojuma tipi – *brīvais, regulārais un funkcionālais*. Brīvā plānojuma ielu tīkls veidojies stihiski un saglabājies galvenokārt pilsētas nomalēs – Āgenskalnā, Torņakalnā, Sarkandaugavā, Zasulaukā, Ziemeļkalnā u.c. Pilsētas centrālās daļas ielu tīkls izveidojās 19. gs. 50. – 60. gados, kad nojauca zemes nocietinājumus ap Vecrīgu un bijušās Pēterburgas priekšpilsētas ielas savienoja ar Vecrīgu, ap to izveidoja *bulvāru loku*. 19. gs. beigās vairākos mazstāvu apbūves rajonos (Bieriņos, Zolitūdē, Vecmilgrāvī, Čiekurkalnā) tika izveidots taisnstūra ielu tīkls. 19. gs. beigās un 20. gs. sāk. tika projektēts Mežaparka ielu tīkls (pēc t.s. dārzpilsētu brīvās apbūves principiem). Šeit pirmo reizi Rīgā izveidoja *prospektus*. Pēc arheoloģisko izrakumu liecībām, sākotnējais Vecrīgas *ielu segums* bija koka klāsts, izrakumos konstatēts arī dolomīta bruģis. Akmens bruģis dokumentos pirmo reizi minēts 1413 Rātslaukumam, bet pilsētas ielām – 1592. Līdz 19. gs. vidum Rīgas ielu bruģis bija veidots no neapkalptiem apaļiem akmeņiem. 1847 Tirgoņu ielā pirmo reizi sāka lietot no Somijas, pēc 1873 – no Zviedrijas un Beļģijas ievesto bruģakmeni. Rīgas ielu nosaukumu izcelsme ir ļoti dažāda. Pēc Otrā pasaules kara daudzām ielām mainīja nosaukumus, bet tie tautā neieviesās. Tauta jaunus nosaukumus nelietoja (piemēram, Biskapa gāte tika pārveidota par Darvina ielu, pēc tam par Muzeja ielu, abi šie nosaukumi neieviesās). Daudzas Rīgas ielas savus nosaukumus atguva 20. gs. 80. gadu beigās – 90. gadu sāk.

Ieroču palāta – mākslas muzejs Maskavas Kremli. Pirmo reizi pieminēta 1547. No 16. gs. 2. puses līdz 18. gs. sāk. pārzināja ieroču, dārglietu un galma sadzīves priekšmetu izgatavošanu, iepirkšanu un glabāšanu. 1700 Ieroču

palātai tika nodotas cara Zelta un Sudraba palātas dārglietas. 1806 pārveidota par muzeju. Muzeja fondos atrodas mākslas priekšmeti arī no Patriarhu sakristejas, Kremļa katedrālēm, klosteriem, privātām kolekcijām. Ieroču palātā atrodas unikāli 5. gs. sāk. – 20. gs. lietišķās mākslas darbi (ieroči, zelta un sudraba trauki, izšuvumi ar zeltu un pērlēm, caru troņi un regālijas). Ēka uzcelta 1851 (arhitekts K.Tons).

Ieva (senebreju – dzīvā) – pirmā sieviete, cilvēces ciltsmāte jūdaisma, kristietības un islama mitoloģijā. Bibeles vēstī, ka Dievs radījis Ievu no pirmā cilvēka Ādama ribas.

Ifigenija (Iphigeneia) – Agamemnona un Klitaimnestras meita sengrieķu mitoloģijā. Kad Agamemnona karakuģi devās uz Troju, sadusmotā Artemīda uzsūtīja bezvēju. Lai remdētu Artemīdas dusmas, Agamemnonš upurēja Ifigeniju. Artemīda aiznesa Ifigeniju uz Taurīdu (Krimu), un tur Ifigenija kļuva par Artemīdas priesterieni.

“Ifigenijas upurēšana”. Freska Nacionālajā muzejā Neapolē. 1. gs.

V. Igo

Igo (Hugo), Viktors (1802 – 1885) – franču rakstnieks. Viens no izcilākajiem franču progresīvā romantisma pārstāvjiem. Daiļrades sākumposmā spēcīga monarhisma ietekme. Daiļrades demokrātiskā ievirze īpaši pastiprinājās 20. gadu beigās un 30. gados dramaturģijā: drāma “Kromvels” (1827; tās priekšvārds uzskatāms par romantisma estētikas manifestu), “Ernani” (1830; latv. teātrī 1926 ar nosaukumu “Kastīliešu gods”), “Mariona Delorma” (1829), “Marija Tjūdore” (1833). Demokrātiskas tendences raksturīgas īpaši pirmajam nozīmīgākajam darbam – romānam “Parīzes Dievmātes katedrāle” (1831). Liriskas krājumi “Rudens lapas” (1831), “Mijkrēšļa dziesmas” (1835), “Stari un ēnas” (1840) pierādīja Igo pētiskās meistarības izaugsmi. 1848. g. revolūcijas laikā pieslēdzās republikas aizstāvjiem. Pēc Napoleona III apvērsuma bija spiests emigrēt. Luiju Bonapartu un viņa režīmu atmaskojis pamfletā “Napoleons Mazais” (1852). Trimdā pabeigts ievērojamākais darbs – epepeja “Nozēlojamie” (1862). Tajā ar dziļām simpātijām tēlota vienkāršās tautas dzīve un ciešanas. Romānā “Cilvēks, kas smejas” (1869) tēlota 18. gs. Anglijā, pausts romantisks protests pret cilvēka cieņas pazemošanu. Trimdā radies arī nozīmīgākais liriskais darbs – krāj. “Apceres” (1856). Pēc atgriešanās Francijā (1870) izdots dzejoļu krāj. “Bargais gads” (1872) un romāns “Deviņdesmit trešais gads” (1873; latv. “Zelta liliņa”, 1932).

ikebana (< jap.) – ziedu sakārtošanas māksla Japānā; arī pati kompozīcija, kas veidota pēc ikebanas likumiem. Radusies 15. gs. kā vizuāla tējas ceremonijas sastāvdaļa. Sastāv no dabas materiāla (ziediem, koku zariem, lapām, skujām), trauka un īpašiem nostiprinātājiem, kas palīdz radīt nepieciešamo zara vai stublāja formu. Katrā ikebanā izceļas trīs galvenie akcenti (augšējais, vidējais, apakšējais), kas

simbolizē debesis, cilvēkus, zemi. Raksturīgs asimetriskums un krāsu kontrastainība. Parasti tiek novietota īpašā nišā (*tokonomā*) un ir interjera emocionālais centrs. Ikebanai ir vairāki virzieni: "rika" ("stāvošie ziedi", 17. gs.), "seika" ("dzīvo ziedu stils", 18. gs.), "moribana" ("sablīvēšana", 19. gs.), "dzijugata" ("brīvais stils", 20. gs.). Darbojas ikebanas skolas; mūsdienās īpaši populāra ir skola "Sogecu" ("Zāles un mēness", dib. 1926) Tokijā.

Ikona. Jānis Kristītājs. 1387 – 1395

ikona (gr. eikōn – attēls) – kristiešu baznīcas (Seno Austrumu baznīcu un pareizticīgo) svētbilde. Radās 2. gs. m.ē. un kļuva par pielūgsmes objektu ar maģiskām īpašībām. Sākotnēji ikonas veidoja enkaustikas, mozaīkas, temperas tehnikā, no 18. gs. gleznoja galvenokārt ar eļļas krāsām uz koka dēļiem, audekla, retāk uz metāla. Senākās saglabā-

jušās no 6. gs. Sākumā gleznoti svēto portreti, vēlāk arī sižetiskas kompozīcijas no kristietības leģendām. Raksturīgs attēlojums plaknē, bieži zelta fons, naivitāte. Labākajos ikonu gleznojumos atklājas dziļi cilvēcis saturs – traģisms, līdzietība, prieks, mātes maigums (A. Rubļovs "Trīsvienība", 15. gs.; "Svētais Juris nogalina drakonu", 15. gs. sāk.; "Svētais Juris", 15. gs.).

ikonogrāfija (gr. eikōn – attēls + ↑ .. grāfija) – stingri noteikta zināmas personas vai sižetiskas ainas attēlošanas sistēma mākslā; arī kāda sižeta vai personas attēlojuma izpēte, aprakstīšana, sistematizēšana pēc tipoloģiskām pazīmēm un atveidojuma shēmām mākslas zinātnē.

ikonostass (gr. eikōn – attēls + stasis – atrašanās vieta) – starpsiena ar svētbildēm (ikonām) un griezumiem rotātām durvīm pareizticīgo dievnāmā. Tā norobežo altāra daļu no pārējā interjera. Ikonas sakārtotas vairākās rindās pēc stingri reglamentētas reliģisko sižetu hierarhijas, kas nosaka arī rindas augstumu un ikonas lielumu (apakšā – t.s. vietējās ikonas, virs tām – deīsu rinda, "svētki" un "apustuļi"). Ikonostasa tradicionālā shēma izveidojusies 13. – 15. gs.

Ilarions (11. gs.) – pareizticīgo teologs. Pirmais Kijevas krievu tautības metropolīts (no 1051). Darbā "Par likumu un laimi" izteicās par visu kristīgo tautu vienlīdzību, atbalstīja Jaroslava Gudrā centienus panākt Kijevas Krievzemes baznīcas neatkarību no Bizantijas.

"Iliāda" [gr. Ilias, Iliados < Ilion – Īlija (Troja)] – sengrieķu varoņeposs 24 dziedājumos par Trojas karu. Autorību piedēvē Homēram. Episkajā vēstījumā un arī dialogos daudz blakusepizožu. Darbā harmoniski savijusies vēsturiskā patiesība un mitoloģiskā teiksmainība. Līdzās 10. – 8. gs. p.m.ē. vēsturisko apstākļu aprakstam sastopamas arī daudz se-

Rotājuma fragments. Duncis. Aina no "Iliādas" – "Lauvu medības". Mikēnas

nākas 15. – 13. gs. p.m.ē. kultūras reminiscences. Eposā aprakstīto vēsturisko faktu atklāšanā liela nozīme bija H.Šlīmaņa izrakumiem 19. gs. 2. pusē.

Iltnerē, Ieva (dz. 1957) – latviešu gleznotāja. 1982 beigusi LVMA Glezniecības nodaļu ar zelta medaļu (diplomdarbs – sienas gleznojuma mets freskai "Pirmajām skolām Vidzemē. 1804. gads" (vad. I.Zariņš). Izstādēs piedalās kopš 1977. Nozīmīgas izstādes Gincburgā (Vācijā, 1988, kopā ar L.Kauguri un A.Vēzi), Gēteborgā (Zviedrijā, 1989, kopā ar I.Poikānu). Radošās attīstības ceļš ir daudzveidīgs un nozīmīgs. Tas

I. Iltnerē. "Vējš". 1983

iedalāms vairākos posmos: realitātes iepazīšana sadzīviskās situācijās; Bībeles un mitoloģijas personāžu izmantošana; dramatiskas, pat traģiskas izjūtas pastiprināšana darbos. Darbojusies grāmatu mākslā (G.Repšes "Septiņi stāsti par mīlu", 1992), veidojusi monumentālus sienas gleznojumus (kolhozā "Ezerciems", 1977; p/s "Birkale", 1976). Apbalvota 3. Baltijas republiku jauno mākslinieku triennālē Viļņā (1985) un ar Kultūras ministrijas prēmiju par gleznu "Ziema nāk" (1987).

Iltners, Edgars (1925 – 1983) – latviešu gleznotājs. LVMA Glezniecības katedras profesors (1973 – 1974, 1976 – 1983), rektors (1974 – 1976). Stājglezniecības darbnīcas vadītājs (no 1978), Mākslinieku savienības valdes priekšsēdētājs (1968 – 1982), PSRS MA korespondētājloceklis (1975). Reālists. Tonālās glezniecības skolas pārstāvis. Strādājis figurālajā glezniecībā, portretā, ainavā. 1988 nodibināta E.Iltnera prēmija figurālajā glezniecībā par tēmu "Cilvēks. Darbs. Tikums." Izcilākie darbi: "Zemes saimnieki" (1960), "Cietās rokas" (1962; LPSR Valsts prēmija), "Arāji" (1977), "Kuršu pilskalns" (1978), "Māte" (1975), "Ērika" (1975), "Grieze griez" (1971), "Kurzemes krasts" (1974).

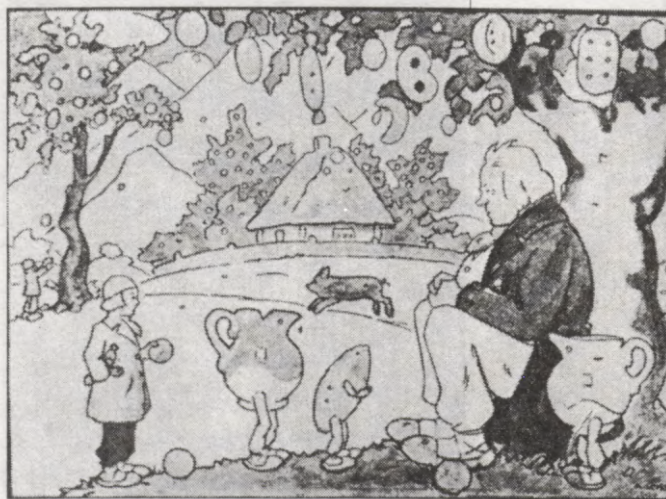

E. Iltners. "Jēkaba Kazaka portrets". 1982

R. Suta. Ilustrācija A. Čaka grāmatai "Poēma par ormani". 1930

ilustrācija (lat. illustratio) – attēls, kas papildina vai paskaidro tekstu. Saistīta ar grāmatas mākslu. Sākotnēji rokrakstu grāmatas ilustrēja ar *miniaturām*. Jaunas iespējas ilustrācijas attīstībā pavēra *kokgriezuma* tehnikas atklāšana (Ķīnā 6. – 7. gs.,

A. Kronbergs. Ilustrācija grāmatai "Mazais ganiņš un viņa brīnišķīgais ceļojums". 1931

Eiropā 15. gs. sāk.). Ilustrācijas šajā tehnikā darināja ievērojami viduslaiku un renesanses mākslinieki – A. Dirers, H. Holbeins Jaunākais, L. Krānhs Vecākais, Lukass van Leids, Ticiāns. 16. gs. sāka izmantot vara grebumu, asējumu u.c. dobspieduma tehnikas, 18. gs. beigās – litogrāfiju, 19. gs. 2. pusē – fotomehānisko reproducēšanu. 19. gs. beigās sākās daudzveidīgi meklējumi ilustrācijas *dekoratīvajā* sfērā (R. Difi, M. Denī, A. Matiss, P. Pikaso, R. Kents, sevišķi O. Birdslis). Latviešu mākslinieki ilustrācijas darinājuši, sākot ar 19. gs. 2. pusi (A. Daugulis, R. Zariņš, E. Brencēns, J. Jaunsudrabiņš, N. Strunke, S. Vidbergs, A. Kronbergs, I. Zeberiņš).

iluzionisms (fr. illusionnisme < lat. illusio – zobošana, maldināšana) – cirka mākslas veids, kura pamatā – mākslinieka prasme ar roku vai dažādu mehānismu palīdzību radīt šķietamus brīnumus. Ievērojamākie iluzionisti: R. Kefalo (Itālija), Kio (Krievija), H. Blekstons (ASV), Dante (Dānija). *Tēlotājmākslā* – īstenības imitācija, kuras mērķis – ar mākslinieciskiem līdzekļiem radīt mānīgu iespaidu par attēloto priekšmetu un telpas reālo eksistenci, šķietami iznīcināt robežu starp reālo un attēloto pasauli (piemēram, arhitektoniski perspektīvie gleznojumi monumentālā dekoratīvajā mākslā).

impresārijs (it. impresario – uzņēmējs; arī impresārijs) – koncertu un izrāžu organizētājs Itālijā un vairākās citās valstīs (arī *antreprenieris*).

Impresionisma muzejs (Musée de l'Impressionnisme) atrodas Parīzē. Dibināts 1920. Ievērojamākā franču 19. gs. 2. puses – 20. gs. sāk. glezniecības kolekcija pasaulē. Muzeja oficiālais nosaukums "Galerie du Jeu de Paume" (galerija izveidota sporta zāles vietā). Tajā atrodas impresionistu, kā arī viņu prieksgājēju un neoimpresionistu, un postimpresionistu darbi.

K. Monē. "Impresija. Saullēkts". 1872

impresionisms (fr. impressionisme < impression – iespaids < lat.) – mākslas virziens 19. gs. 2. pusē un 20. gs. sāk.; autora subjektīvo iespaidu māksla. Nosaukums cēlies no šī virziena līdera K.Monē gleznas "Iespaids. Saullēkts" (1872). *Tēlotājmākslā* virziens izveidojās no 19. gs. reālisma un visspilgtāk izpaudās franču glezniecībā 19. gs. 70. gados. Ievērojamākie pārstāvji – K.Monē, I.Ž.E.Degā, O.Renuārs, K.Pisaro, A.Sislē – atveidoja ikdienišķus ainavu motīvus, sadzīves ainas, īpašu uzmanību veltot plenēram (gaisa un gaismas videi), gleznojot izmantoja gaismēnu un gaišu toņu gradācijas, mikstināja kontūras, lietoja atsevišķu triepienu tehniku. *Tēlniecībā* O.Rodēns, M.Roso izmantoja kopformas daļu sakausējumu un nelīdzenu "glezniecisku" virsmu. Latvijā impresionisma iezīmes vērojamas 19. gs. beigās – 20. gs. sāk. J.Rozentāla, V.Purviša, J.Valtera, G.Šķiltera daiļradē. *Literatūrā* impresionisms par īpašu virzienu kļuva 19. gs. 2. pusē un 20. gs.sāk. Dzejā impresionisms izpaudās dabas acumirkļa iespaidu un subjektīvo pārdzīvojumu lirikā (H. fon Hofmanstāls, D. fon Lilienkrons, R.L.Stīvensons). Prozā (galvenais žanrs –

I. Indrāne

skice) intimitātes izjūtu radīja vēstījums 1. personas tagadnes formā, pastiprināta valodas fonētiskā organizācija un ritms (P.Altenbergs). Drāmā bija pārsvarā lirisku noskaņu viencēlieni (H.Bārs, A.Šniclers). Impresionisma stils satopams arī S.Cveiga stāstos un K.Hamsuna romānos. Latviešu literatūrā impresionisma stils vērojams atsevišķos A.Birkerta, A.Baltpurviņa, J.Akuratera, J.Jaunsudrabiņa reālistiskās prozas darbos. *Mūzikā* impresionisms radās Francijā 19. gs. 90. gados (K.A.Debisī, M.Ravels). Atsevišķu mirkļu fiksēšana radīja miniaturismu, par galvenajiem žanriem kļuva poēma, skice, prelūdijs, miniatūra. 20. gs. sāk. franču impresionistu daiļrades principus pārņēma un attīstīja citu valstu komponisti – O.Respīgi, M.de Falja, S.Skots, K.Šimanovskis.

improvizācija (it. improvvisazione < lat. improvisus – neparedzēts) – mākslas darba radīšana tā izpildes procesā; arī uzstāšanās, kura nav iepriekš sagatavota. *Mūzikā* visplašāk sastopama džezā, *teātrī* – delartiskajā komēdijā (16. – 18. gs.), *dzejā* saistīta ar eksprompta žanru.

"Index librorum prohibitorum" (lat. – "Aizliegto grāmatu indekss") – katoļiem aizliegto grāmatu rādītājs, ko Vatikāns periodiski publicēja 1559 – 1966. Par šo darbu lasīšanu draudēja izslēgšana no baznīcas.

Indrāne, Ilze (īst. v. Undīna Jātņiece; dz. 1927) – latviešu rakstniece. Pirmā grāmata – stāstu un tēlojumu krāj. "Dzirkstis" (1959). Romānā "Lazdu laipa" (1963, LPSR Valsts prēmija 1965) – tālaika latviešu literatūrā neparasts, romantisks īstenības redzējums. Romānā "Cepure ar kastaņiem" (1966) tēlotas varoņu izjūtas pēckara laika dzīves kolizijās. Romānā "Ūdensnesējs" (1971) mūziķes un skolotājas Klintas dzīvesstāsts traktēts kā tautas likteņa daļa. Romāns "Aisma" (1980) sarakstīts vēstuļu formā; darbā izteikts ass

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

protests pret virspusējību cilvēku attiecībās. Romānā "Zemesvēži dzirdēt" (1984) cildināts darbs kā svētums un cilvēka iekšēja nepieciešamība. Izcila bērnu rakstniece ("Tipsis, Topsis un Tedis", 1960; "Pirmās klases pasakas", 1970; "Meklēju zēnu ar zaļām acīm", 1975). Rakstījusi arī lugas, tās izrādītas galvenokārt pašdarbības teātros.

Indriķa hronika ↑ *Latviešu Indriķa hronika*. **indulgence** (lat. indulgentia – piedošana) – pilnīga vai daļēja grēku atlaišana un atlaižu raksts katoļu baznīcā. 12. – 13. gs. indulgenci sāka pārdot par naudu vai piešķirt par darbību baznīcas labā.

iniciālis (lat. initialis – sākotnējs) – lielāks teksta vai tā daļas pirmais burts. Parasti izgreznots vai ietverts zīmējumā. Iniciāļi lietoti jau vēlās antīkās pasaules grāmatās un dokumentos. Par iniciāļi sauc arī personvārda (vārda, uzvārda, dažkārt arī tēvvārda) pirmo burtu.

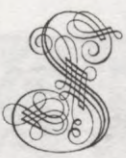
inkrustācija (lat. incrustatio – pārklāšana ar garozu) **mākslā** – priekšmetu izrotāšana ar

Iniciālis "P". Rokraksts. 12. gs. sāk.

Arfas fragments. Ap 2600 p.m.ē. Atrasts Ūrā. Apzeltīts, inkrustācijām rotāts koks

Iniciāļi. Dekoratīvais alfabēts. Lisabona. 1722

kaula, metāla, koka, perlamutra, keramikas u.c. plāksnītēm, ko iestrādā pamatmateriāla virsmā vienādā līmenī ar to. Augstu attīstības līmeni sasniedza itāļu renesanses un baroka laikmetā.

inkunābula (lat. incunabula – bērna autiņi; arī bērniņa) – no grāmatiespiešanas sākuma līdz 1500. g. (ieskaitot) iespiesta grāmata. Pasaulē iespiests apmēram 40 tūkst. inkunābulu (metiens 100 – 300 eksemplāri) – baznīcas raksti, kā arī antīko autoru sacerējumi, tautas literatūra.

instrumentālais teātris – instrumentāla mūzika, kuras atskaņojumā iekļauti dažādi vizuāli (teātra, cirka, tēlotājmākslas) elementi. Radies 20. gs. 2. pusē (Dž.Keidžs, M.Kagels, P.Šefērs).

intarsija (it. intarsio) – inkrustācijas veids: koka priekšmetu (mēbeļu u.tml.) izrotāšana, pamatvirsmā iestrādājot citas tekstūras un krāsas koka plātnītes. Bija pazīstama jau Senajā Ēģiptē, kur mazvērtīgu koka virsmu pārklāja ar augstvērtīgāka koka plātnēm. Īpašu uzplaukumu sasniedza renesanses laikmetā Itālijā, vēlāk Spānijā, Francijā, Holandē.

intelektuālā īpašuma organizācija, Vispasaules Starptautiska organizācija, specializēta ANO iestāde. Izveidota 1974. Tās mērķis – sekmēt intelektuālā īpašuma aizsardzību un uzlabot starptautisko sadarbību šajā jomā. Atrodas Ženēvā. 90. gadu sāk. tajā bija 130 valstu.

interjers (fr. intérieur – iekšējs < lat.) **arhitektūrā** – visa celtnes iekštelpa vai atsevišķa telpa; tās arhitektoniskais un mākslinieciskais veidojums. Interjers ir ciešā saiknē ar celtnes plānojumu un telpisko struktūru, bet saglabā zināmu izveides patstāvību: tas celtnes iekšējo telpisko apjomu var pārveidot, transformēt vai mainīt optiski (ar krāsojumu vai apdares materiālu). Atspoguļo sava laika cilvēku dzīvesveidu, sadzīves tradīcijas. Senākie ir mā-

Interjers. Siksta kapela. Gravīra

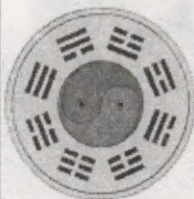
jokļu interjeri, kuri ietvēra sadzīves, darba un atpūtas telpas un kuru telpisko vidi iemītnieki radīja galvenokārt paši. Augstu māksliniecisko līmeni sasniedza baroka un rokoko stilā. Jaunus interjera izveides principus izvirzīja jūgendstils, tā idejas tālāk attīstīja “Bauhaus” (Vācija), kuru savukārt tālāk veidoja funkcionālisms Eiropā un ASV un kurš lielā mērā atšķiras no interjera principiem Austrumos (Japānā jau sen interjerā izmanto pārbīdāmās sienas un durvis, iebūvētos skapjus u.tml.). *Glezniecībā* – žanrs, kas attēlo interjera skatus. Īpaši uzplauka 17. gs. holandiešu (E.de Vite, P.Sānredams) un flāmu glezniecībā.

interlūdija (lat. interludium < inter – starp + ludus – spēle) *mūzikā* – vokāli instrumentāls vai instrumentāls skaņdarbs starp operas cēlieniem; arī neliels starpposms starp divām skaņdarba (svītas, sonātes) daļām.

intermeco (it. intermezzo – pārtraukums) – kontrastējošs starpposms starp skaņdarba daļām, operas cēlieniem; arī patstāvīgs brīvas formas instrumentāls skaņdarbs.

intermēdija (lat. intermedius – tas, kas atrodas vidū) – neliels skats vai aina (parasti muzikāla un komiska saturs) starp lugas cēlieniem.

“International Herald Tribune” (“Starptau-

Iņ un jan

tiskā vēstneša tribīne”) – ASV dienas laikraksts. Iznāk kopš 1887 Parīzē. Līdz 1966 bija laikraksta “New York Herald Tribune” Eiropas izdevums.

interpretācija (lat. interpretatio) – skaidrojums, saturs atklāšana. *Izziņas teorijā* – saturs nozīmju kopums, kas izskaidro tekstu. *Izpildītājmākslā* – kāda mākslas darba radošs izpildījums, kam pamatā patstāvīgs iztulkojums.

interpunkcija (lat. interpunctio – vārdu atdalīšana ar punktiem) – pieturzīmju lietošana. Tā palīdz atklāt teksta saturu, tā gramatisko uzbūvi un stilistikās nianšes. Par interpunkciju sauc arī visu pieturzīmju kopumu.

intervāls (lat. intervallum – atstarpe; arī intervāls) *mūzikā* – divu skaņu augstuma (skaņu svārstību biežuma) attiecība. Intervāla apakšējo skaņu sauc par pamatni, augšējo – par virsotni. Izšķir melodiskos intervālus, kur skaņas seko viena otrai, un harmoniskos, kur abas skan vienlaikus.

introversija (lat. intro – iekšā + vertere – pagriezt) – cilvēka psihes īpašība, kas izpaužas tendencē uz padziļinātu pašanalīzi. Introverts cilvēks parasti ir noslēgts, nesabiedrīks. Introversijas pretstats ir ekstraversija.

intuitīvisms (< lat.) – filozofijas virziens. Iracionālisma paveids. Radās 19. gs. beigās un 20. gs. sāk. Atzina intuīciju par īpašu filozofisku zināšanu ieguves veidu. Intuitīvisma ievērojamākais pārstāvis A.Bergsons atzina, ka intelekts ir nesaraucjami saistīts ar praksi, un absolutizēja intuīcijas lomu izziņā. Šī virziena ievērojamākais pārstāvis Latvijā bija P.Jurevičs.

iņ un jan – seno ķīniešu natūrfilozofijas pamatkategorijas. *Iņ* (rakstīts ar pārtrauktu svītru – –) apzīmēja tumsu, zemi, sievišķo, dabas pasīvo principu, bet *jan* (nepārtraukta svītra –) – gaismu, debesis, vīrišķo, dabas aktīvo principu. Abi šie principi savstarpēji cīnās, taču netiecas viens otru iznīcināt. Filo-

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

zofiska interpretācija *in – jan* kombinācijām (64 heksogrammām) dota klasiskajā “Pārvērtību grāmatā” (“I dzin”); tā ietekmējusi ķīniešu filozofijas, medicīnas, ķīmijas, mūzikas attīstību.

iracionālisms (lat. *irratioanalis* – nesaprātīgs; neapzināts) – ideālistiskās filozofijas virziens, kas absolutizē ārpusloģiskā (intuīcijas, jūtu, instinktu) nozīmi. Kā patstāvīga koncepcija radās 19. gs. sāk. Tā atziņas pauž dzīves filozofija un eksistenciālisms.

Irbe, Gunars Andrejs (dz. 1924) – latviešu rakstnieks, literatūrkritiķis. 1944 emigrējās uz Vāciju, 1947 – uz Zviedriju. 1958 beidzis Stokholmas universitātes Humanitāro fakultāti. Līdz 1989 strādājis par sociologu Zviedrijas Valsts centrālajā statistikas birojā. Zviedrijas Rakstnieku savienības biedrs (1970). Latvijas Penkluba (↑ *Penklubs*) priekšsēdis (1982 – 1991). Prozi raksturīgi iekšējie monologi, asociatīva montāža, simboliski vispārinājumi (krāj. “Mums nav svētvakaru”, 1962; “Marisandra kaza”, 1966). Dzejā sirsnīga intimitāte mijas ar sāpīgu pagātnes un šodienas ilūziju vērojumu (krāj. “Vientuļa laiva ir nošu zīme”, 1968; “Bez gulbjiem un bez sniega”, 1979; “Divdesmit ceturtais austrumu garums”, 1989). Dzejniekam iznākuši arī dzejoļi zviedru valodā (krāj. “Dzimis bijušajā zviedru Vidzemē” – “Född i f.d. svenska Lifland”, 1976). Rakstijis apceres par latviešu literatūru citvalstu izdevumos, kā arī publicējis zviedru, norvēģu, islandiešu dzejas un prozas atdzejojumus un prozas tulkojumus latviešu valodā.

Irbe, Kārlis (1861 – 1934) – luteriešu garīdznieks, pedagogs. Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas Konsistorijas prezidents Krievijā (1917 – 1920). Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas pirmais biskaps (1922 – 1931).

Irbe, Voldemārs (1893 – 1944) – latviešu gleznotājs. Arī vecāki mākslinieki. Ļoti reli-

ģiozs. Pasaules kara gadus pavadījis klosteros Rīgā, Pēterburgā, Suhumos. Rīgā atgriezies ap 1919. Izstādēs piedalījies kopš 1914. Nepārtraukti eksponējis darbus savā darbnīcā (Brīvības ielā 103), ko regulāri reklamējis laikrakstos un paša izdotajās savu rakstu vai referātu brošūrās. Strādājis pastļehnikā, gleznojis pilsētas nomaļu skatus, žanra darbus, arī portretus. Darbiem raksturīgs ekspresīvs kompozīcijas un krāsu risinājums (“Ilģuciema tirgus”). Uzskatāms par pirmo konsekvento *pastļeglezniecības* kopēju latviešu glezniecībā. Bija plaši pazīstams Rīgā ar savu neordināro dzīvesveidu. Gājis bojā no nejausās šķembas pēc uzlidojuma Rīgai.

V. Irbe. “Ilģuciema tirgus”

Irbīte, Ādolfs (1910 – 1983) – latviešu dizainers. Pirmais latviešu mākslinieks, kas sistēmātiski nodarbojies ar māksliniecisko konstruēšanu. Specializējies radiouztvērēju dizainā. Piedalījies visu 1935 – 1968 VEF ražoto radiouztvērēju konstruēšanā; vadījis arī fotoaparāta “Minox” izveidi. Darbojies arī lietišķajā grafikā. VEF firmas zīmes autors. Aparāti, kuru konstruēšanā piedalījies, Vispasaules izstādēs apbalvoti ar “Grand Prix” (Briselē 1936 un 1958, Parīzē 1937).

Saņēmis arī zelta medaļu (Leipcigas gadatirgū 1964, 1967, 1972 un Plovdivas gadatirgū 1976).

Irlavas skolotāju seminārs – pedagoģiska mācību iestāde skolotāju sagatavošanai Kurzemes latviešu skolām. Darbojās 1841 – 1899 guberņas bruņniecības komitejas pārziņā. Mācības notika galvenokārt vācu valodā. Cara valdība izdeva rikojumu par pāreju uz krievu mācību valodu, tāpēc Kurzemes muižniecība semināru slēdza. Tajā mācījušies A.Lerhis-Puškaitis, T.Zeiferts, Vigneru Ernests u.c.

Irlavas skolotāju semināra ēka

islams (arābu islām – padevība), arī islāms, musulmanisms – viena no visvairāk izplatītajām trim pasaules reliģijām (līdzās kristietībai un hinduismam), kuras piekritējus sauc par musulmaņiem. Radies 7. gs. sāk. Rietumrābijā (Hidžāzā). Izplatīts Tuvo un Vidējo Austrumu, Ziemeļāfrikas un Dienvidaustrumu Āzijas zemēs; Eiropā – Albānijā, Bulgārijā, Melnkalnē, Maķedonijā, Kazahijā, Dagestānā, Ziemeļkaukāzā, Baškīrijā u.c. Pasaulē ir apmēram 600 milj. musulmaņu. Islams pasludināja padevību par nozīmīgāko cilvēka īpašību un prasīja pakļaušanos Dievam, viņa pravietim Muhamedam un laicīgajai varai. Islama idejas izklāstītas *Korānā* un *sunnā*. Islama piekritējiem obligāta ir bezierunu ticība vienīgajam Dievam Allāham un Muhameda atzišana par viņa sūtni, 5 lūgšanas ik dienas, īpaša nodokļa nomaksa, gavēņa ievērošana un svētceļojums uz Meku. Islamā svarīga ir

J. Ivanovs

D. Īvāns

A. Ivaska

mācība par musulmaņu pārakumu un brālību. Islamam ir 2 pamatvirzieni – *sunnisms* un *šiiisms*.

Ivanovs, Jānis (1906 – 1983) – latviešu komponists. LVK pedagogs, profesors (1955). Strādājis LPSR Radoraidijumu un TV komitejā (1931 – 1963; mākslinieciskais vadītājs no 1945). Ievērojams simfonīķis. Nozīmīgākie darbi: simfonijas (1. – “Simfonija poēma”, 1933; 4. – “Atlantida”, 1941; 6. – “Latgales simfonija”, 1949; 12. – “Sinfonia energica”, 1967; 13. – “Symphonia humana”, 1969; 15. – “Symphonia ipsa”, 1972; 20. – 1981), svīta “Latgales ainavas” (1936), simfoniskā poēma “Padebešu kalns” (1938), koncerti klavierēm un orķestrim, vijolei un orķestrim, kora un solo dziesmas, mūzika kinofilmām.

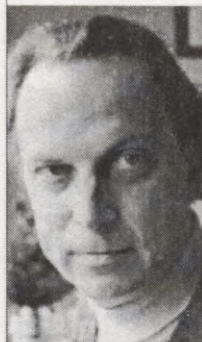
Īvāns, Dainis (dz. 1955) – latviešu žurnālists un politiskais darbinieks. Žurnālistikā kopš 1978. Latvijas Tautas frontes priekšsēdētājs (1988 – 1990), Latvijas Republikas AP priekšsēdētāja 1.vietnieks (1990).

Ivaska, Astrīde (dz. Hartmane; 1926) – latviešu dzejniece. 1944 emigrējusi uz Vāciju, beigusi Hanavas nometnes latviešu ģimnāziju. 1946 – 1949 studējusi Marburgas universitātē romāņu, ģermāņu un slāvu valodas. 1949 apprecējusies ar igauņu dzejnieku un literatūrzinātnieku Ivaru Ivasku un pārcēlusies uz ASV. 1950 – 1952 strādājusi par bibliotekāri Minesotas universitātes Mākslas nodaļā. 1958 – 1966 mācījusi valodas Minesotas un Oklahomas universitātē. 1962 – 1982 darbojusies žurnāla “Jaunā Gaita” redakcijā, no 1971 – žurnāla “Ceļa Zīmes” redkolēģijā. Latvijas Penkluba biedre. Dzejoļi izdoti krājumos “Ezera kristības” (1966), “Zemes tiesa” (1968), “Solis silos” (1973), “Gaisma ievainoja” (1982) un plašā izlasē “Vārdojums” (1987). Dzejai raksturīga smalkjūtīga iedziļināšanās dabā, tās harmonijā. Dzejā

dominē pirmatnējās sajūtas, intuitīva garīgās realitātes apjauta, kas izteikta simboliski ietilpīgā tēlainībā. Iznākušas arī dzejoļu izlases angļu valodā ("Papuves malā" – "At the fallow's edge", 1981; "Tapio, silu valdnieks" – "Tapio, master of the forest", 1988). Īsproza bērniem apkopota krāj. "Pārsteigumi un atklājumi" (1984). Publikācijas par latviešu un cittautu literatūru lasāmas žurnālos "Jaunā Gaita", "World Literature Today", almanahā "Arhivs" (1966) publicēts latviešu trimdas dzejas pārskats, pārskats par latviešu literatūru – izdevumā "Encyclopedia of world literature in the XXth century" (1967).

Ivaskis, Ivars (dz. 1927) – igauņu dzejnieks, literatūrzinātnieks, kritiķis. Tēvs – Vidriks Ivaskis, pēc tautības igauņi, māte – latviete. Mācījies vācu, igauņu un latviešu skolās Rīgā. 1944 emigrējies uz Vāciju. Marburgas universitātē studējis mākslas vēsturi un salīdzināmo literatūrzinātņi (1946 – 1949). Izceļojis uz ASV (1949). Minesotas universitātē ieguvis filozofijas doktora grādu (1953). Jauno valodu profesors Oklahomas universitātē (1967), vienlaikus žurnāla "Books Abroad" (kopš 1977 "World Literature Today") atbildīgais redaktors (1967 – 1991); tajā ievietoti raksti par jaunākā laika pasaules literatūru, arī latviešu literatūru. Aktīvi darbojies Baltijas studiju veicināšanas apvienībā, bijis tās prezidents (1978 – 1980). Ivaska dzejoļi publicēti vācu valodā (krāj. "No pirmajiem dzejoļiem" – "Aus ersten Gedichten", 1945), kopš 1959 izdoti pieci dzejoļu krājumi igauņu valodā.

Ivbulis, Viktors (dz. 1933) – latviešu literatūrzinātnieks. Filoloģijas zinātņu doktors, LU profesors (1986). Pētījis bengāļu un indiešu literatūru, īpaši R. Tagores daiļradi, modernisma un postmodernisma laikmeta literatūras teoriju un metodoloģiju. Grāmatas: "Rabindranats Tagore" (1978), "Rabindranata Tagores literāri mākslinieciskā daiļrade" –

I. Ivaskis

"Литературно-художественное творчество Рабиндраната Тагора" (1981; krievu val.), "Indijas ceļos" (1984), ievads un komentāri grāmatai "Indiešu literatūra. Vispārīgais posms" (1985). Tulkojis no bengāļu un angļu valodas.

"Izglītība un Kultūra" – Latvijas Republikas nedēļas laikraksts. Iznāk kopš 1948. Līdz 1990 – ar nosaukumu "Skolotāju Avīze", līdz 1994 – ar nosaukumu "Izglītība". Galvenā redaktore Andra Mangale.

Izīda – auglības un veselības dieviete seno ēģiptiešu mitoloģijā. Laulāto uzticības aizbildne un mirušo sargātāja. Ozīrisa māsa un sieva, Hora māte. Izīdas kults bija izplatīts arī Senajā Grieķijā, Senajā Romā, Indijā. Viņu pielūdza kā kuģniecības aizbildni.

Hors un Izīda papirusa ligzdā

izšuvums – tekstilmākslas darinājums: ar adatu un pavedienu veidots rotājums. To izšuj ar rokām vai mašīnu uz pamatmateriāla (auduma, ādas, tūbas) ar diegu, pērlītēm, dārgakmeņiem, monētām. Izmanto sadzīves priekšmetu un apģērba rotājumu darināšanai. Senākie izšuvumi atrasti Pazirikas kurgānos (5. – 3. gs. p.m.ē.). Latvijā nozīmīgākie izšuvumi saglabājušies 17. un 18. gs. tautas tērpos, kuros dominē 4 pamatkrāsas: dzeltenā, zaļā, sarkanā, zilā uz balta lina. 20. gs. 30. gados

Izšūvums. Somiņa. 19. gs. otrā puse

izšuvumu mākslinieciskajā izveidē nozīmīga bija Rīgas mākslas amatniecības skolas darbība.

izziņas teorija – filozofijas nozare, kas pētī izziņas procesa vispārējās likumsakarības un formas. Atšķirības uzskatos par izziņu izrietēja no tā, kādiem izziņas momentiem tika piedēvēta izšķirošā nozīme, tāpēc filozofijas vēsturē izveidojās gan *empīrisma* (jutekliskās pieredzes nozīmes pārspilēšana), gan *racionālisma* (abstraktās domāšanas nozīmes pārspilēšana), gan *irracionālisma* (prāta, intelekta noraidīšana un intuīcijas izcelšana) mācības. Dažiem filozofijas virzieniem (kantismam, empiriokriticismam) raksturīga filozofijas reducēšana uz izziņas teoriju. Terminu ieviesa kantisma pārstāvji V.T.Krūgs (1808), K.E.Reinholds (1832 – 1834), E.Cellers (1862).

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

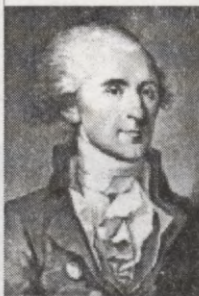
Jahve, Jehova – jūdaisma dievs. Jahves vārds veidots no senebreju tetragrammas YHWH, kuras precīza izruna nav zināma, jo bija tabuēta, un tetragrammas vietā lietoja vārdu “kungs”. Masoretu interpretācijā YHWH skanēja “Jehova”; šo nosaukumu 14. gs. pieņēma kristiešu teologi. Tetragramma tiek saistīta ar senebreju darbības vārdu *hyh* (hwh) “būt”, un tās nozīme varētu būt “esošais” vai “esošā radītājs”.

Jakobi (Jacobi), Frīdrihs Heinrihs (1743 – 1819) – vācu filozofs. Jūtu un ticības filozofijas skolas dibinātājs. Bavārijas ZA prezidents (1807 – 1812). Balstoties uz D.Hjūma mācību, atzina, ka vienīgi ticība dod pārliecību par eksistēšanas realitāti. Domāja, ka ne rīcības spontanitāte, ne brīvība nav pierādāma, tās esot dotas mūsu apziņai nepastarpināti. Jakobi iracionālās filozofijas elementi tālāk attīstīti dzīves filozofijā un eksistenciālismā. Sarakstījis filozofiskus romānus “No Eduarda Alvila vēstulēm” (1775 – 1776) un “Voldemārs” (1779).

Jakopo della Kverča (Jacopo della Quercia; ap 1374 – 1438) – itāļu tēlnieks. Agrās renesanses pārstāvis. Agrīnajos darbos manāmas franču gotikas tradīcijas (Ilarijas del Kareto kapa piemineklis Sv. Mārtiņa baznīcā Lukā, 1406). Vēlīnajiem darbiem raksturīgi dramatiski tēli, monumentālas, lakoniskas formas (Sv. Petronija baznīcas portāla cilņi Boloņā, 1425 – 1428).

Jangs (Young), Edvards (1683 – 1765) – angļu dzejnieks. Nozīmīgākais darbs – baltajās vārmās sarakstītā reliģiski didaktiskā poēma “Sūdzība jeb Nakts domas par dzīvi, nāvi un nemirstību” (1742 – 1745). Elēģiskās noskaņas poēma kļuva par vienu no angļu sentimentālisma literatūras ievērojamākajiem paraugiem. Dzeja tulkota daudzās Eiropas tautu valodās, tā ietekmējusi Rietumeiropas romantisma izveidi.

J

F. H. Jakobi

Jakopo della Kverča. “Ievas radīšana” un “Grēkā krišana”. Portāls Sv. Petronija baznīcā Boloņā. 1425 – 1438

Jānis Itālis (Iōannēs Italos; 11. gs. 2. puse) – bizantiešu filozofs. Mācījis filozofiju Konstantinopoles universitātē. Mēģinājis sintezēt Aristoteļa mācības idejas ar Platona un bizantiešu racionālisma mācību. Jāņa Itāļa filozofiskās tēzes nosodītas baznīcas koncilā (1082), bet to autors – ieslodzīts klosterī.

Jānis Kristītājs – leģendārs Bībeles Jaunās Derības pravietis, Jēzus Kristus priekštecis.

Dzīvojis tuksnesī, nosodījis sabiedrības netikumus, sludinājis mesijas (Kristus) atnākšanu un kristījis Jēzu Kristu. Pēc jūdu vēsturnieka Josefa Flāvija ziņām, dzīvojis 1. gs. 1. pusē, kad Galileju pārvaldījis Hērods Antipa, kas, iztapdams mīļākajai, licis Jānim Kristītājam nocirst galvu. Leģendas par šo pravieti daudzkārt izmantotas mākslā.

Jānis Pāvils II (Joannes Paulus II), Karols Vojtūla (Wojtyła; dz. 1920) – Romas pāvests (kopš 1978). Mācījies Krakovas universitātē un Akvīnas Toma universitātē Romā. Biskaps (no 1958), Krakovas arhibīskaps un metropolīts (no 1964), kardināls (no 1967). Sagatavojis un izdevis vairākas enciklikas, svarīgākās no tām: “Darbu darot” (“Laborem exercens”, 1981), “Pestītāja māte” (“Redemptoris Mater”, 1987), “Patiesības spožums” (“Veritatis splendor”, 1993). Pāvests izdevis arī vairākus dzejoļu krājumus ar Karola Vojtūlas

Jānis Pāvils II un G. Ulmanis Rīgā. 1994

vārdu. Latviešu valodā iznācis dzejoļu krājums “3 poēmas” (1994) un darbs “Pārkāpjot cerību sliekšni” (1997).

Jānis Zeltamute (Iōannes Chrysostomos; ap

“Jānis Zeltamute”. Mozaika. Sv. Sofijas katedrāle. 1043 – 1046

350 – 407) – bizantiešu baznīcas tēvs. Konstantinopoles patriarhs (398 – 404). Slavens orators (no 6. gs. pievārds Zeltamute), daudzu psalmu un Bībeles komentāru autors. Spreidīķos attēloja sava laika sabiedrisko dzīvi, aizstāvēja kristiešu morāles normas. Cīnījās pret jūdaismu, kritizēja sabiedrības valdošo slāņņu netikumus, tāpēc 403 un 404 tika izsūtīts.

Jāns, Jānuss (Janus) – laika un katra *iesākuma dievs* seno romiešu mitoloģijā. Durvju un vār-

Jāns kā personības duāliskā sistēma

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

tu sargs, upju un avotu radītājs, jūrniecības aizbildnis. Viens no vecākajiem seno itāļu dieviem. Jānu attēloja ar divām sejām (viena vērsta pagātnē, otra – nākotnē). No šī vārda radies gada pirmā mēneša nosaukums – *janvāris*. Pārnestā nozīmē – divkosīgs cilvēks.

Jansons, Arvids (1914 – 1984) – latviešu diriģents. Latvijas Operas un baleta teātra orķestra diriģents (1944 – 1952), LPSR Radiokomitejas simfoniskā orķestra diriģents (1947 – 1952), Pēterburgas (tolaik Ļeņingradas) filharmonijas simfoniskā orķestra diriģents (kopš 1952), Pēterburgas (Ļeņingradas) konservatorijas pedagogs (kopš 1972). Ievērojams P.Čaikovska skaņdarbu interprets.

Jansons, Janis (pseidonīms Brauns, literatūras vēsturē pazīstams kā Jansons-Brauns; 1872 – 1917) – latviešu literātkritiķis, publicists. Studējis Maskavas universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātē, 1895 pārgājis uz Tērbatas universitātes Juridisko fakultāti. Studijas nebeidz, jo intensīvi darbojies laikrakstā “Dienas Lapa”. 1893 “Dienas Lapa” publicē apcerējumu “Domas par jaunlaiku literatūru”, kurā aicināja latviešu rakstniekus apgūt citzemju jaunlaiku idejas. Ar literātkritiskiem rakstiem kļuva par *Jaunās strāvas* ideju paudēju. Pēc Jaunās strāvas sagrāves Jansonu 1897 apcietināja un izsūtīja uz Smoļensku. Rīgā atgriezās 1903 un sāka lietot pseidonīmu Brauns. 1907 – 1910 devās uz Somiju, no kurienes vadīja latviešu periodiskos izdevumus Pēterburgā. Šajā laikā rakstījis kritiski polemiskus apcerējumus: “Fauni vai klauni?” (1908), “Tautiskā birģelība un māksla” (1908), “Piezīmes par mūsu literatūru” (1909). Atzinīgi vērtēja Raiņa dzeju, turpretim nepieņemama viņam bija Raiņa dramaturģija un noraidoša attieksme pret folkloras un vēstures vielu literatūrā. 1910 – 1914 dzīvoja Briselē. Bija laikraksta “Cīņa” atbildīgais redaktors. Nozīmīgākie darbi: “Vēstu-

riskais materiālisms” (1910), “Kāds vārds par Vārdu” (1913), “Latviešu sabiedriski kulturālā attīstība un latviešu literatūra” – “Латышское общественно - культурное развитие и латышская литература” (1916, krievu val.).

Jansons, Jānis Alberts (1892 – 1971) – latviešu folklorists un literatūrzinātnieks. Studējis Pēterburgas universitātē ģermāņu filoloģiju. 1917 mobilizēts Krievijas armijā, 1918 atgriezies Latvijā. Studējis baltu filoloģiju LU. Strādājis par skolotāju Limbažos un Rīgā, papildinājis Ķelnes un Bonnas universitātēs, Ķelnes universitātē ieguvis zinātņu doktora grādu par darbu “Latviešu masku gājieni” – “Die lettischen Maskenumzüge” (1933, vācu val.). LVU profesors (1945). Strādājis arī ZA Etnogrāfijas un folkloras institūtā, Latvijas Valsts Fiziskās kultūras institūta Valodu katedrā. Zinātniskajā darbā ražīgākie bija 30. gadi, kad strādāja pie jauna tipa latviešu literatūrvēstures sarakstīšanas metodoloģijas (“Disproporcijas jautājums latviešu literatūras vēsturē”, 1937). Folkloristikas raksti: “Latviešu skatu lugas sākumi – kāzās un rotaļās” (1926), “Maģija latviešu tautas tradīcijās” (1937). Monogrāfija “Tautiskās atmodas laikmeta darbinieki” (1939) plaši aplūkojis J.Alunāna, K.Barona, F.Brīvēznieka darbību un uzsvēris tautiskā laikmeta ideoloģijas nozīmi nacionālās apziņas veidošanā. Publicējis rakstus par T.Zeifertu, Raini, R. un M.Kaudzītēm, R.Blaumani, A.Brīgaderi, J.Endzelīnu. Jansona pieeja literatūrvēstures problēmām ir kultūrvēsturiska, jo kritiķis to saistīja ar laikmeta kultūrvīdi.

Jansons, Kārlis (1896 – 1986) – latviešu tēlnieks. Beidzis LMA Tēlniecības meistardarbnīcu (1925). Papildinājis Somijā bronzas liešanas tehnikā un granīta apstrādē. LMA Tēlniecības meistardarbnīcas vadītājs, docētājs

K. Jansons. Kapa piemineklis Augustam Deglavam Rīgā, Meža kapos. 1929

(1942–1944). Savās mājās “Siļķēs” Cēsu raj. iekārtojais akmens apstrādes un metāla liešanas darbnīcu, kur no 30. gadu beigām mācījušies daudzi topošie tēlnieki. Strādājis monumentālajā tēlniecībā, bijis viens no iecienītākajiem kapa pieminekļu autoriem. Veidojis ķirurga J. Jankovska (1927), rakstnieka A. Deglava (1929, abi Rīgā, Meža kapos), provizora P. Dolmaņa (1941, Madonas kapos), juristes A. Vīgantes-Raibartes (1950), profesora A. Liepukalna (1970, Rīgā, Meža kapos) kapa pieminekļus. Veidojis arī Latvijas Valsts prezidenta J. Čakstes pieminekļa ansambli (1935, Rīgā, Meža kapos). 30. gados veidojis vairākus sabiedriski nozīmīgus pieminekļus – Atbrīvošanas monumentu Jelgavā (“Lāčplēsis un Melnais bruņinieks”, atjaunots 1982), Latgales monumentu Rēzeknē (“Latgales Māra”, 1939), pieminekli prezidentam J. Čakstem Jelgavā (1930), latviešu strēlnieku brāļu kapu monumentu Līgatnē (1937). Veidojis arī pieminekli “Zemes māte”, (1966, Cēsu ka-

pos). Mūža pēdējos gados izveidojis divus krūšutēlus – E. Treimanim-Zvārgulim (1983, Priekšu ciema Leokādijās) un A. Kalniņam (1983, pie Cēsu mūzikas skolas).

Jansons, Mariss (dz. 1943) – latviešu diriģents. Arvīda Jansona dēls. Ļeņingradas (tagad Pēterburgas) filharmonijas simfoniskā orķestra diriģenta asistents (kopš 1973), arī Oslo filharmonijas galvenais diriģents (kopš 1979). H. fon Karajana Starptautiskā diriģentu konkursa laureāts Berlīnē (1971).

Jāņa baznīca Cēsis – arhitektūras piemineklis. Viena no vecākajām gotiskajām mūra baznīcām Latvijā. Celta 1284 (doms); tagadējo izskatu ieguvusi 15. gs. Trīsjomu bazilika ar iegarenu altāra daļu, kas nobeidzas ar daudzstūra apsīdu. Baznīcas rietumu galā izvirzīts četrstūra tornis ar 50 m augstu piramidālu jumtu (1853) un gotisku portālu. Interjerā barokāla koka kancele (1754), J. Kēlera altārglezna (1856), bīskapu un Livonijas ordeņa mestru kapu plāksnes.

Jāņa baznīca Cēsis

Jāņa baznīca Rīgā – arhitektūras piemineklis. Celta 13. gs. Sagrauta 15. gs., atjaunota 15. un 16. gs. mijā vēlās gotikas stilā, 1589 paplašināta manierisma stilā. Sākotnēji bijusi kapela 1234 dibinātajā dominikāņu klostera

ansamblī. Neliela vienjoma celtne ar 6 kontrforsiem telpas iekšpusē un sānu altāriem starptiem. Ārsienas plakni dekorē romiešu ordena dalījums. 1849 pēc J.D.Felsko projekta uzcelts pseidogotisks zvanu tornis. Interjerā vitrāžas, altārgala zeltiņš Jāņa Kristītāja un Salomes statujas (17. gs.), sakristejā J.Rozentāla glezna "Krustā sistais" (1912). Skulpturālos rotājumus veidojis koka tēlnieks J.Meiers, altārglezas – gleznotājs A.Štilings.

Skats uz Jāņa baznīcu Rīgā no Pēterbaznīcas ielas. 20. gs. 90. gadi

Jāņa baznīcas skola – elementāra mācību iestāde latviešu bērniem. Izveidota 16. gs. beigās Jāņa baznīcas pārziņā. Sākumā mācīja lūgšanas un garīgās dziesmas, vēlāk arī lasīt un rakstīt. Skolotāji – Jāņa baznīcas ķesteri un ērgelnieki. 1706 skolā mācījušies 33 zēni un 30 meitenes. Mācības notikušas gan vācu, gan latviešu valodā. 1885 tika iekļauta Rīgas

apvienotajās elementārskolās.

Jāņa iela atrodas Vecrīgā no Kalēju ielas līdz Skārņu ielai. Garums 70 m. Iela radusies 13. gs. beigās, un to sauca par ielu "aiz Jāņa baznīcas kora". Teritorijā starptagadējo Audēju, Skārņu un Jāņa ielu atradās kalandas sēta (kalanda – Domkapitula brālība). 14. gs. vecā kalandas sēta kļuva par privātīpašumu, un šeit sāka veidoties jauna apbūve. Iela gar Jāņa baznīcas galu ieguva nosaukumu Jāņa iela. Jāņa ielai piekļaujas Jāņa baznīcas komplekss ar dominikāņu klostera paliekām. Jāņa ielā atrodas Jāņa baznīcas pastorāts (tagadējā ēka celta 1932, pēc E.Laubes projekta).

Jāņa sēta atrodas Vecrīgā starpt Skārņu un Kalēju ielu pie Jāņa baznīcas. 13. gs. kvartālā starptagadējo Jāņa sētu un Jāņa ielu atradās pirmā Rīgas bīskapa pils, kuru 1234 nodeva dominikāņu klosterim. Jāņa sētā ir saglabājusies klostera paliekas: 14. gs. celtās krustejas fragments un klostera vārti uz Skārņu ielu. Pēc reformācijas klostera ēkas sāka izmantot pilsētā. Šeit ierīkoja piespiedu darba namu. 1783 to pārcēla uz Citadeli, bet tā vietā 1794–1803 sāka darboties Nikolaja nabagmāja. No 1828 tagadējā Jāņa sētā atradās Rīgas policijas kazarmas, tāpēc līdz 1902 to sauca par Policijas kazarmu sētu, pēc tam – par Jāņa sētu. 1938 nojauca Jāņa baznīcas skolas celtni, un tās aizmugurē atklājās pilsētas nocietinājumu mūris, ko 1957–1960 restaurēja arhitekts E.Slavietis.

"Jāņaskola" – E.Dārziņa un J.Sudrabkalna memoriālais muzejs Cēsu raj. Jaunpiebalgā. Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzeja filiāle. Atklāts 1968 skolā, kur dzimis komponists E.Dārziņš un mācījies dzejnieks J.Sudrabkalns. Muzejā eksponēti novadnieka – gleznotāja K.Miesnieka darbi.

Jāņi, Līgosvētki – vasaras saulgriežu svētki. Ievērojamākie latviešu svētki. Atzīmē Līgo vakaru 23. jūnijā un Jāņu dienu 24. jūnijā.

T. H. Rikmanis. "Zaļu vakars Rīgā". Litogrāfija. 1842

Norises galvenās sastāvdaļas: zāļu plūķšana, ozolzaru un ziedu vainagu pišana, pagalmu, ēku, lopu pušķošana, jāņuguns dedzināšana, līgo dziesmu dziedāšana. Rituāla cienasts – siers, miežu alus. 23. un 24. jūnijs Latvijā noteikts par svētku dienu.

"Jasnaja Poļana" – Ļ. Tolstoja memoriālais muzejs (14 km no Tulas). Dibināts 1921. Kompleksā ietilpst memoriālā māja, flīgelis (tajā atradusies Ļ. Tolstoja skola zemnieku bērniem un žurnāla "Jasnaja Poļana" redakcija), citas muižas ēkas, mežs, parks, Ļ. Tolstoja kaps. Šeit Ļ. Tolstojs dzimis un dzīvojis aptuveni 60 gadus, sarakstījis romānus "Karš un miers", "Anna Kareņina". 1941 fašistiskie iebrucēji muzeju izpostīja. 1942 to atjaunoja.

Jaunā Derība – jaunākā, grieķu valodā sarakstītā Bībeles daļa, kas atzīta par svētu tikai kristietībā. Nosaukumu Jaunā Derība devuši

kristiešu teologi, lai atšķirtu tās rakstus no jūdaisma svēto grāmatu krājuma, ko dēvēja par Veco Derību. Jaunā Derība ietver Mateja, Marka, Lūkas un Jāņa evaņģēlijus, Apustuļu darbus, Apustuļu vēstules un Jāņa Atklāsmes grāmatu (Apokalipsi). Jaunā Derība radusies 1. gs. 2. pusē un 2. gs.; tās kanons veidojies asā kristiešu teologu un baznīcu cīņā, apstiprināts Laodikejas koncilā (364), taču daži teksti mainīti arī pēc tā.

"Jaunā Gaita" – ilustrēts literatūras un mākslas rakstu krājums. Iznāk kopš 1955 Kanādā. Metiens 1 – 1,5 tūkstoši.

Jaunais latviešu teātris. Otrais latviešu profesionālais teātris (pēc Rīgas Latviešu teātra). Darbojās 1902 – 1905 Rīgā, Romanova (tagad Lāčplēša) ielā 25. Repertuārā progresīvas latviešu oriģināldrāmas: Aspazijas "Zaudētas tiesības", "Sidraba šķidrants"; Raiņa "Puside-

ālists". Izrādīja arī operas un operetes. Teātri vadīja operdziedātājs F.Podnieks, diriģents – N.Alunāns. Trupā darbojās aktieri A.Amtmanis-Briedītis, T.Banga, B.Skujeniece, G.Žibalts u.c. Sākoties soda ekspedīciju darbībai, teātri slēdza.

Jaunais Rīgas teātris – latviešu teātris. Darbojās 1908 – 1915 Romanova (tagadējā Lāčplēša) ielā 25. Ar demokrātiskajiem iestudējumiem (Raiņa "Zelta zirgs", "Uguns un nakts", "Indulis un Ārija") iemantoja plašu intelīģences un strādnieku atsaucību. Pirmo reizi iestudēja A.Upīša lugu "Balss un atbalss". Teātri vadīja režisori J.Duburs, A.Mierlauks, T.Amtmanis, dekorators J.Kuga. Aktieru trupā darbojās P.Baltābola, L.Ēriķa, B.Skujeniece, E.Smiļģis, M.Šmithene, L.Štengele, E.Viesture. Teātra darbība izbeidzās 1915. Trupas lielākā daļa evakuējās uz Petrogradu, kur Pirmā pasaules kara gados darbojās Jaunajā Pēterpils Latviešu teātri.

Jaunais Rīgas teātris. Galvenais režisors A.Hermanis (kopš 1997). Labākie iestudējumi: "Rutes grāmata" (1994; rež. M.Ķimele; pēc Bībeles motīviem; iestudēta starptautiskajam teātra festivālam "Bībele'94", Gada izrāde – '94); F.Vēdekinda "Pavasara atmoda" (1995; rež. J.Rijnieks); A.Čehova "Kaija" (1996; rež. A.Hermanis); T.Stoparda "Arkādija" (1998; rež. A.Hermanis); M.Eliades "Jaunava Kristīne" (1998; rež. V.Kairiņš).

J A U N A I S
R Ī G A S
T E Ā T R I S

Jaunatnes teātris. Dibināts 1940. Kopš 1946 izveidota arī krievu trupa. Teātra attīstību sekmējuši režisori O.Bormanis (B.Gorbatova "Tēvu jaunība"), B.Praudiņa (galv. rež. 1946 – 1954; A.Sakses "Pret kalnu"),

P.Homska (galv. rež. 1955 – 1959; Ē.Kestnera "Emīls un Berlīnes zēni", Š. de Kostēra "Leģenda par Pūcesspieģeli"), N.Šeiko (A.Lindgrēnes "Brālītis un Karlsons, kas dzīvo uz jumta"), P.Pētersona (A.Čaka "Spēlē, spēlmani!"), L.Baumanes (J.Jaunsudrabiņa "Saulē rāsas piliēnā") iestudējumi. Teātra galvenā režisora (1964 – 1995) A.Šapiro izcilākie iestudējumi: A.Čehova "Ivanovs", H.Ibsena "Pērs Gints", G.Priedes "Centrifūga", M.Zālītes "Dzīvais ūdens". 1990 latviešu trupā bija 35, krievu – 36 aktieri. To vidū: T.Āboliņš, T.Dzjuba, I.Fjodorova, D.Kuple, R.Plēpis, I.Skrastiņš, V.Singajevska, V.Pļuts, A.Zaice u.c. 90. gadu vidū teātri formāli likvidēja, bet trupa joprojām darbojas un spēlē dažādās īrētās telpās bez sava ilggadējā galvenā režisora A.Šapiro.

Jauniela atrodas Vecrīgā no Doma laukuma līdz 11. novembra krastmalai. Garums 225 m. Iela sāka veidoties 16. gs. beigās Doma baznīcas ziemeļu pusē, 1599 tika uzcelts mūra žogs, kas atdalīja pie baznīcas esošos kapus no pilsētas teritorijas. 19. gs. un 20. gs. sāk. ielu sāka saukt par Lielo Jauno ielu. 1923 pārdēvēta par Jaunielu. 1936 – 1937 tika nojaukta apbūve Doma laukumā, Doma ziemeļu pusē, līdz ar to Jauniela ieguva savu tagadējo sākumu pie Doma laukuma. 1616 – 1856 Jaunielā darbojās *Zilona aptieka*. Īres nams Jaunielā 25/29 ir viens no arhitekta V.L.N.Bokslafa darbiem.

Jauniela

“Jaunības Tekas” – literārs un populārzinātnisks mēnešraksts jaunatnei. Iznāca 1910 – 1915, 1920 – 1930 Rīgā. Izdevējs un redaktors A. Jesens. Tika publicēti Aspazijas, E. Birznieka-Upīša, J. Jaunsudrabiņa, V. Plūdoņa, A. Upīša u.c. latviešu rakstnieku darbi, cittautu literatūras tulkojumi, grāmatu apskati, hronika. Izdevums popularizēja latviešu bēmu literatūru. No žurnāla nodaļas mazajiem lasītājiem izveidojās “Mazās Jaunības Tekas”.

jaunlatvieši – apgaismotāji, nacionālās atbrīvošanās kustības ideologi, kas 19. gs. 50. – 70. gados aizsāka latviešu tautas atmodas kustību. Ievērojamākie pārstāvji: J. Alunāns, K. Barons, K. Biezbārdis, A. Kronvalds, K. Valdemārs. Jaunlatvieši sāka cīņu pret vācu baronu ekonomiskajām un politiskajām privilēģijām, nacionālo jūgu, pieprasīja latviešu tautas vienlīdzību ar citām tautām. Kustība deva lielu ieguldījumu latviešu nacionālās kultūras attīstībā, literārās valodas izkopšanā, folkloras vākšanā un nacionālās literatūras veidošanā, ārzemju rakstnieku darbu tulkošanā, dabas zinātņu atziņu popularizēšanā. Jaunlatvieši cīnījās par tautas izglītības attīstību, izveidoja demokrātisku, no vācu baroniem neatkarīgu presi (“Pēterburgas Avīzes”, 1862).

Jaunpils pils – arhitektūras piemineklis Tukuma raj. Celta 14. gs. beigās kā ordeņa pils. Pili no 3 pusēm ietver upe, no dienvidu puses – aizsarggrāvis. Tā veidota no 2 – 3 stāvu korpusiem ar neregulāru četrstūra pagalmu pēc konventa tipa piļu paraugiem. 16. gs. piebūvēts austrumu korpus un tornis dienvidrietumu stūrī. Pagalma rietumu daļā 2. stāva līmenī galerija ar krusta velvju pārsegumu un kāpnes ar arku galeriju. Rietumu korpusā velvēta vārtu eja ar izbūvi un nelielu torni. 1906 atjaunota pēc arhitekta V.L.N. Bokslafa projekta.

J. Jaunsudrabiņš

Jaunpils pils

Jaunsudrabiņš, Jānis (1877 – 1962) – latviešu rakstnieks, gleznotājs. Pēc tēva nāves 1880 kopā ar māti un mātes brāli pārceļas par kalpiem uz “Riekstiņiem”, kur dzīvoja līdz 1886. Jaunsudrabiņš vēlāk šo posmu iemūžināja “Baltajā grāmatā”, nosaukdams tās par *Mūsmājām*. Sekoja vēlāk “Zaļajā grāmatā” aprakstītās Janča ganu gaitas citās Neretas apkārtnes mājās. 1899 topošais rakstnieks pamet muižas pārvaldnieka vietu Kurzemē un iestājas V. Blūma zīmēšanas un gleznošanas skolā Rīgā, kur mācās līdz 1905, kad aizbrauc uz Minheni papildināties zīmēšanā un gleznošanā. 1906 bija žurnāla “Pret Sauli” glezniecības nodaļas vadītājs, pēc tam redaktors. 1907 kritikas un lasītāju atsaucību gūst mīlestības stāsta “Vēja ziedi” publikācija laikrakstā “Latvija”. 1908 – 1909 mācās glezniecību Berlīnē. 1910 – 1913 ar ģimeni dzīvo Mīlgrāvī Burtnieku namā, kur labos apstākļos

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

J. Jaunsudrabiņš. Ilustrācija "Baltajai grāmatai"

varēja intensīvi strādāt. 1911 iznāk garais stāsts "Aija", pirmais dzejoļu krāj. "Dzejoļi" un B.Kellermaņa romāna "Jūra" tulkojums. 1912 iznāk otrais dzejoļu krāj. "Dziesmiņi". 1913 iznāk stāstu krāj. "Dzīve" un "Debesu vārti", 1914 – garais stāsts "Dzīvene" un trilōģijas "Aija" 2. daļa "Atbals". 1914 tiek pabeigta bērnu atmiņu tēlojumu grāmata "Baltā grāmata" – viens no izcilākajiem latviešu bērnu literatūras darbiem. Tā iznāca ar paša autora savdabīgiem zīmējumiem. 1915 rakstnieks ar ģimeni dodas bēgļu gaitās uz Ziemeļkaukāzu. Tur gūtās ierosmes attēlotas stāstu grāmatā "Kaukāzs" (1920). Turpina gleznot. 1918 – 1935 dzīvo Pļaviņās, raksta un izdod tēlojumu krāj. "Senā sēta" (1918), "Ar makšķeri" (1921), papildinātu izdevumu "Ūdeņi" (1935), trešo dzejoļu krāj. "Dzejas" (1921). Ceļoja uz Parīzi (1924) un uz Itāliju (1936), iespaidus vēlāk attēlo romānā "Kapri" (1938). 1935 ģimenes nesaķaņu dēļ aizgāja no Pļaviņu mājām, dzīvoja Sabilē, vēlāk Ilūkstē. Te tapa psiholoģiskais romāns "Neskaties saulē" (1936) un "Nauda" (1942). Dramaturģijā ievērojamākā ir satiriskā traģikomēdija "Invalids un Ralla" (1934). Tulkojis K.Hamsunu, G. de Mopasānu, Š. de Kostēru, ilustrējis Raiņa, Aspazijas, K.Skal-

V. Jeitss

bes darbus. 1944 emigrējis uz Vāciju. Trimdā izdotas grāmatas: tēlojumu krāj. "Bez dzimtenes" (1947), "Zaļā grāmata" (1950). Zviedrijā iznācis autobiogrāfiskais darbs "Mana dzīve" (1957). Publicējies arī ar pseidonīmiem Neizilberlings, J.Ziemelis, Klaucānu Šiepla, Fiskars Ikss. Neretas pag. "Riekstiņos" iekārtots Jaunsudrabiņa memoriālais (sabiedriskais) muzejs.

Jāzeps – mitoloģiska Bībeles Vecās Derības persona, Jēkaba un Rāheles mīļākais dēls. Brāļi pārdevuši Jāzepu verdzībā, taču viņš kļuvis par Ēģiptes pārvaldnieku un glābis savus tuviniekus no bada nāves. Ar Jāzepa tēlu saistītās leģendas izmantotas Raiņa, T.Manna sacerējumos, arī tēlotājmākslā.

Jēgers, Benjamiņš (dz. 1915) – latviešu valodnieks un bibliogrāfs. Studējis ģermāņu un baltu filoloģiju LU. 1944 emigrējis uz Vāciju, kur Getingenes universitātē ieguvis doktora grādu baltu filoloģijā. Kopš 1951 dzīvo ASV. 1961 – 1962 docējis baltu valodniecību Lundas universitātē Zviedrijā, līdz aiziešanai pensijā – vācu valodas un literatūras profesors Ziemeļilinoisas universitātē. Savācis un sakārtojis latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfiju (1940 – 1980; 1968 – 1988). Tulkojis J.Endzelina "Baltu valodu skaņas un formas" angļu valodā (1971, kopā ar V.R.Šmālstīgu). Sastādījis rakstu krāj. "In honorem Endzeliņi" (1960). Bijis izdevuma "Latvju enciklopēdija" līdzstrādnieks.

Jehovisti (senebr. Jehova – jūdu dievs), Jahves liecinieki – starptautiska reliģiska organizācija. Dibina Č.Rasels 1872 ASV. Jehovisti māca, ka nežēlīgā cīņā starp vienīgo dievu Jahvi un sātanu viņi gūšot mūžīgu pestīšanu, bet visi pārējie iešot bojā. Sludina kara nenovēršamību.

Jeitss (Yeats), Viljams (1865 – 1939) – īru rakstnieks. Ievērojams 90. gadu literatūras kustības "īru renesanse" darbinieks, viens no

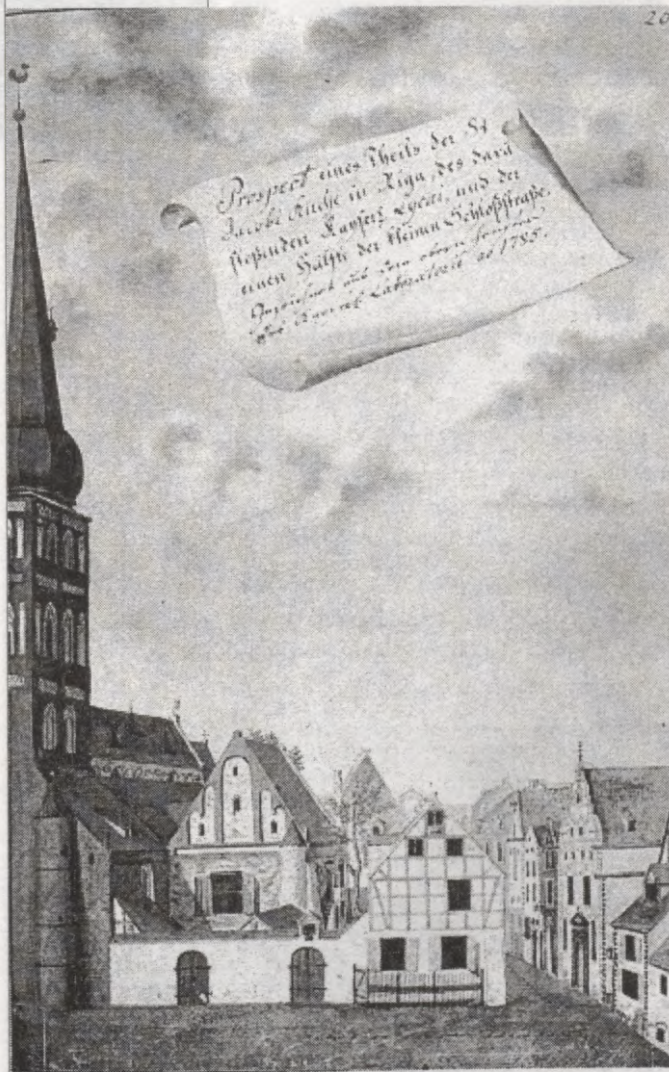
iru Abatijas teātra dibinātājiem un direktoriem (1904 – 1938). Daiļradē plaši izmantojis īru folkloru un mitoloģiju (poēma “Osiana ceļojumi”, 1889; prozas krāj. “Ķeltu mijkrēslis”, 1893). Nacionālās atbrīvošanās cīņu idejas paustas drāmās “Grāfiene Ketlīna” (1892), “Deirdre” (1907). 20. gadu daiļradē pārsvarā simbolika un mistika (luga “Kaķis un mēness”, 1926; dzejoļu krāj. “Vītņu kāpnes”, 1929). Nobela prēmija (1923).

Jēkaba baznīca Rīgā – arhitektūras pieminekļis. Celta ap 1225. Ķieģeļu celtne, raksturīga pārejas periodam no romānikas uz gotiku. Sākotnēji telpnes baznīca, tagad – *trīsjomu bazilika* ar 80 m augstu torni virs centrālās rietumu traversas un taisnstūra altārgaļu, kur ziemeļu pusē ir sakristeja. Ar 2 krustveida pilāriem telpa sadalīta 6 traversās un segta ar krusta velvēm. 1782 piebūvēts galvenais rietumu portāls. 15. gs. astoņstūra smailes dienvidu skaldnē izveidots neliels kupols pulksteņa zvanam.

Jēkaba iela atrodas Vecrīgā no Doma laukuma līdz K.Valdemāra ielai. Tai piekļaujas Jēkaba laukums. Garums 345 m. Iela izveidojusies 13. gs., kad uz pilsētas ganībām te bija ceļš, kas gāja gar *Jēkaba baznīcu*. Ielas sākotnējais nosaukums (platea st. Jacobi – latīņu val. un st. Jacobes strate – lejasvācu val.) pirmo reizi minēts 1397. Ielas galā atradās t.s. Jēkaba vārti (minēti 1339). Līdz 17. gs. tā bija viena no platākajām ielām Rīgā. Sašaurināta pēc pilsētas arsenāla uzcelšanas pie Jēkaba baznīcas (nojaukts 20. gs. 30. gados). 19. – 20. gs. saukta arī par Lielo Jēkaba ielu. Šeit atrodas 15. – 20. gs. dzīvojamo ēku kompleksi, Saeimas darba telpas, Nacionālās bibliotēkas nodaļas.

Jēkaba laukums atrodas Vecrīgā starp Jēkaba, K.Valdemāra, Torņa un Noliktavas ielu. Laukums radies 16. – 17. gs. pēc vaļņu uzbēršanas. Pirmais apraksts saglabājies no 1813; tajā teikts, ka 18. gs. beigās laukumā bijusi

atpūtas vieta. 1768 – 1780 laukuma malā speciāli celtā koka namā darbojās teātris. 19. gs. sāk. laukumu sauca par *Parādes laukumu*, jo šeit notika karavīru militārās mācības un parādes. 19. gs. 30. gados šeit notika populārie svētki *Umurkumurs*. 1905 pēc G.F.F.Kūfalta projekta izveidoja jaunu laukuma plānojumu. 1950 ieviestais nosaukums Čerņiņevska laukums neieviesās un to nelietoja.

Skats uz Jēkaba baznīcas daļu, Ķeizarko liceju baznīcai līdzās un Mazās Pils ielas vienu pusi. J. K. Broces zīmējums. 1785

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

Jēkaba skola – rēķinu skola, kas gatavoja tirdzniecības darbiniekus Rīgas pilsētas vajadzībām. Dibināta 17. gs. sākumā. 18. gs. sāk. skolā mācījās aptuveni 220 skolēnu, tā bija lielākā rēķinu skola Rīgā.

Jēkabs – mitoloģiska Bībeles Vecās Derības persona, viens no Izaāka un Rebekas dviņu dēliem. Jēkabs par lēcu virumu atpircis no vecākā brāļa Ēzava pirmdzimtā tiesības. Jēkaba 12 dēli kļuvuši par senebreju cilšu ciltstēviem.

Jelgavas Pētera akadēmija (Academia Petrina) – mācību un zinātniska iestāde Kurzemē 18. gs. beigās – 19. gs. sāk. Celta klasicisma stilā. Dibinājis Kurzemes hercogs Pēteris Bīrons 1775 kā akadēmisku ģimnāziju. Nolikumu un mācību plānus izstrādājis Berlīnes ZA akadēmiķis J.G.Zulcers. Bija 2 klases (katrā divgadīgs mācību kurss). *Literatūras klasē* mācīja literatūru, matemātiku, ģeogrāfiju, vēsturi, klasiskās valodas; *zinātņu klasē* – fiziku, dabaszinātnes, filozofiju, tiesību zinātnes. Akadēmijā mācījās 17 – 40 muižniecības un topošās buržuāzijas atvases. Bija bibliotēka ar apmēram 15 tūkst. vienībām, astronomijas observatorija (dib. 1783; pirmā Latvijā). 1806 Jelgavas Pētera akadēmija tika pārveidota par Kurzemes guberņas ģimnāziju. Ēka (arhitekts S.Jensens) nopos-

Jelgavas Pētera akadēmija

Jelgavas pils

tita 1919 un 1944, atjaunota 1927 un 1951. **Jelgavas pils** – arhitektūras piemineklis. To sāka celt 1738 arhitekta F.B.Rastrelli vadībā ordeņa pils (1265) vietā (pēc hercoga E.J.Bīrona pavēles pili 1737 uzspridzināja). 1. būvperiodā (līdz 1741) baroka stilā izbūvēja korpusus un sagatavoja materiālus telpu apdarei, 2. būvperiodā (no 1763) pēc F.B.Rastrelli ieceres faktiskais darbu vadītājs bija S.Jensens, kurš celtnes stilu tuvināja klasicismam. 18. gs. beigās – 19. gs. pils vairākkārtīgi dega un tika pārbūvēta. To veido trīsdalīgs būvbloks ar galveno simetrijas asi austrumu – rietumu virzienā, telpiski akcentētu austrumu korpusu un īsiem šķērskorpusiem rietumu pusē. Parādes kāpņu telpa atrodas austrumu korpusa centrā. Dienvidaustrumu stūra cokolstāvā izvietotas Kurzemes hercogu kapenes (1569 – 1791). Pils interjerā J.M.Grafa barokālie stuka veidojumi, F.Hartmaņa, A. d'Andželi gleznojumi, J.G.Bādera kokgriezumi (gandrīz visi gājuši bojā). Stipri cietusi Pirmā pasaules kara laikā, 1927 – 1939 tā atjaunota un pēc arhitekta E.Laubes projekta piebūvēts rietumu korpusus. 1944 vēlreiz nodedzināta; 1955 – 1961 atjaunota. Tagad pili atrodas Latvijas Lauksaimniecības universitātē.

Jelgavas Tautas teātris, Ā. Alunāna. Tautas teātris kopš 1959. Galvenā režisore L. Ne-fedova (kopš 1965).

Jelgavas teātris (no 1940 Valsts Jelgavas Drāmas teātris). Dibināts 1920; no 1944 atradās Rīgā. Latvijas Republikas laikā repertuārs bija dažāds un nelīdzsvarots. Režijā darbojās Ž. Kopštāls, J. Kļava, J. Stakle, J. Zaķis, trupā bija aktieri A. Ābele, E. Ezeriņa, A. Vārpa, M. Vērdiņš u.c. 30. gados izvirzījās jauni aktieri – E. Barūne, J. Ķikulis, skatuves gaitas sāka E. Radziņa. Iestudējumu vizuālajā noformējumā nozīmīgu ieguldījumu deva scenogrāfs A. Spertāls, kostīmu māksliniece M. Spertāle. Izcilākās izrādes: Raiņa “Uguns un nakts” (1928), “Spēlēju, dancoju” (1936). Pēc Otrā pasaules kara galvenais režisors bija Ž. Brasla (1944 – 1950), A. Leimanis (kopš 1951). Trupā darbojās aktieri E. Barūne, A. Kalējs, N. Leimane, I. Liepa, V. Liepiņa, Ē. Merca, E. Radziņa, V. Singajevska, H. Velze u.c. Iestudējumi: F. Šillera “Mīla un viltus” (1948), V. Lāča “Zvejnieka dēls” (1949; abiem rež. P. Lūcis), I. Turgeņeva “Mēnesis uz laukiem” (1952). 1953 teātris izbeidza darbību; trupu pievienoja Valmieras teātrim.

Jēnas universitāte (Frīdriha Šillera Jēnas universitāte; Friedrich-Schiller-Universität Jena; Vācija). Dibināta 1548 kā ģimnāzija, kopš 1588 universitāte. Aptuveni 5,7 tūkst. studentu, 500 docētāju. Bibliotēkā (dib. 1558) 2,7 milj. vienību.

Jensens (Gensen, Gens), Severins (1723 – pēc 1809) – dāņu arhitekts. No 1763 dienēja pie Kurzemes hercoga, palīdzēja arhitektam F. B. Rastrelli. 1766 iecelts hercoga galma arhitekta amatā. Pēc Kurzemes pievienošanas Krievijas impērijai (1796) nozīmēts par Kurzemes guberņas arhitektu. 1804 atbrīvots no dienesta vecuma dēļ. Viens no nozīmīgākajiem arhitektiem hercoga Pētera Bīrona laikā, vēlā baroka pārstāvis. Pārbūvēja Jelgavā veco

hercoga pili, kurā tika nodibināta *Pētera akadēmija* (1773 – 1775). Celtnes veidojumā akcentēts monumentāls korintiešu ordena portiks. Lielā kārtojuma kolonnas tika izmantotas *Svētes pils* (1774 – 1775) un *Zaļenieku muižas* (1768 – 1774) fasādes rotājumā. Piedalījies Kroņvirca muižas pārbūvē (1781, 1785), Kavalieru nama, kā arī Lustes muižas un tās palīgēku veidošanā (18. gs. 70. gadi). Jensena mākslinieciskā darbība atstājusi zināmu ietekmi pat uz ansambļiem, ko radīja F. B. Rastrelli (Rundāles pils ieejas pagalma pusloka stālji un ārējie vārti, 1760). Pēc F. B. Rastrelli projekta pabeidza Jelgavas pils būvi un Rastrelli barokālo mākslu neuzkrītoši ievadīja klasicisma gultnē.

Jermolova, Marija (1853 – 1928) – krievu aktrise. No 1871 Mazā teātra aktrise. Traģisku un romantisku tēlu atveidotāja (A. Ostrovska varones, V. Šekspīra Ofēlija, F. Šillera Marija Stjuarte). Aktrises vārdā nosaukts viens no Maskavas teātriem. Maskavā atklāts M. Jermolovas memoriālais muzejs.

Jersikas pilskalns atrodas Preiļu raj., Daugavas labajā krastā. Arheoloģiskajos izrakumos atrasti bronzas laikmeta šķēpi, krama bultu uzgaļi, akmens cirvji (1. g. tūkst. p. m. ē.). Atklātas gulbūvē celtas ēkas ar kleķa krāsnīm, amatniecības darbnīcas, latgaļu senlietas, no Krievzemes ievesti krustiņi, krelles (10. gs. – 13. gs. sāk.). Pie pilskalna bija senpilsēta un kapulauks. Pilskalnā dzīvojis Jersikas valsts valdnieks Visvaldis. Kapulaukā atrasti 32 latgaļu kapi.

Jesaja – senebreju pravietis 8. gs. p. m. ē. Viņam piedēvēta Bībeles Vecās Derības Jesajas grāmatas autorība.

Jesens, Andrejs (1873 – 1958) – latviešu skolotājs, grāmatizdevējs, tulkotājs. Mācījies Baltijas skolotāju seminārā Kuldīgā (1895 – 1899), strādājis Olaines draudzes skolā (1899) un Rīgas Jāņa baznīcas skolā (1900 –

1902), kā arī savas sievas O.Jesenas-Lerhas privātajā ģimnāzijā (1905 – 1915). 1915 – 1919 Pēterburgā vadīja latviešu bēgļu bērnu pansionātu. 1926 – 1934 vadīja Misas lejasgala melioratoru sabiedrību. No 1948 dzīvoja Rīgā, strādāja grāmatu tirdzniecībā, tulkoja. 1906 izdevis apcerējumu “Kultūras vēsture”. Izveidojis žurnālu “Jaunības Tekas” (1910–1915 un 1920–1930). Jaunākā skolas vecuma bērniem izdeva “Mazās Jaunības Tekas” (1924 – 1935), pirmskolas vecuma bērniem “Mazo Tecīgas” (1930). 1908 noorganizēja grāmatu sēriju “Jaunības bibliotēka” (līdz 1931 izd. 136 nr-i.). Nodibinājis grāmatu sērijas “Vispārīgā bibliotēka” (1912 – 1914), “Grāmatas skolai un mājai” (1914 – 1934), “Mazajiem lasītājiem” (1913 – 1927), “Populāri zinātniska bibliotēka” (1921 – 1925) u.c. Tulkojis Ž.Sandas, Č.Dikensa, A.Kuprina u.c. rakstnieku stāstus bērniem.

Jeseņins, Sergejs (1895 – 1925) – krievu dzejnieks. Dzejā raksturīga dzimtenes tēma, revolucionāro notikumu atspoguļojums, krievu sādžas atveidojums (poēma “Anna Sņegina”, 1925), mīlas lirika (cikls “Persijas motīvi”, 1925), izmisīgi savas pozīcijas meklējumi (bohēmiskais cikls “Krogus Maskava”, 1921 – 1924).

Jesnērs (Jessner, Jeßner), Leopolds (1878 – 1945) – vācu režisors. Viens no modernā vācu režijas teātra pamatlicējiem. Hamburgas teātra “Thalia” (1904 – 1915), Berlīnes Valsts teātra režisors (1919 – 1933). Ekspresionisma propagandētājs teātrī.

Jespērsens (Jespersen), Oto (1860 – 1943) – dāņu valodnieks. Kopenhāgenas universitātes profesors (1893 – 1925). Valodniecības uzskatos tuvs jaungramatiķiem. Izveidojis t.s. *valodas progresā teoriju*; saskaņā ar to visas pārmaiņas valodā vērstas uz komunikācijas atvieglošanu un tāpēc ir progresīvas. Devis lielu ieguldījumu svešvalodu mācīšanas me-

todikas attīstībā. Radījis mākslīgas starptautiskas valodas – *noviāla* projektu.

Jevtušenko, Jevgeņijs (dz.1933) – krievu dzejnieks. Dzejoļu krājumi: “Maigums” (1962), “Intīmā lirika” (1973) u.c.; poēmas: “Bratskas HES” (1965), “Kazaņas universitāte” (1970), “Ivanovas katūni” (1976). Sarakstījis romānu “Ogu vietas” (1982). Rakstījis arī publicistiskus rakstus (krāj. “Atbalsta punkts”, 1981).

jezuīti – ietekmīgākā katoļu garīgā ordeņa – *Jēzus biedrības* (Societas Iesu) locekļi. Ordeni dibinājis spāņu muižnieks I.Lojoļa 1534 Parīzē. Ordenim raksturīga stingra centralizēta disciplīna, bezierunu paklausība vadībai. Ordeņa vadītājs – t.s. *melnais pāvests* – tiek ievēlēts uz visu mūžu un ir absolūta autoritāte. Ordenī izstrādāta *kazuistiskās* morāles sistēma: atļauja šaubīgos jautājumos rīkoties pretēji sirdsapziņai, ja vien var atsaukties uz kādu baznīcas autoritāti; atļauts darīt to, kas zvērot nav izteikts, bet ir paturēts prātā; *mērķis attaisno līdzekļus*. Ordeņa darbība izraisīja sašutumu; turpretī ar jēdzienu “jezuītisms” apzīmēja divkosību, viltu mērķu sasniegšanā. Mūsdienās cenšas modernizēt katolicismu. 1583 Rīgā tika nodibināta jezuītu kolēģija. Vidzemē ordeņa darbība tika aizliegta 1625, Kurzemē un Latgalē – 1820. Jezuīti atkal atsāka darboties 1937, bet Otrā pasaules kara laikā lielākā daļa ordeņa locekļu emigrēja.

Jēzus baznīca – arhitektūras pieminēklis Rīgā. Klasicisma laikmeta celtnē. Pirmā mūra celtnē Latgales priekšpilsētā, celta 1636, nopostīta 1656; laika gaitā vēl 2 reizes atjaunota un nopostīta (pastāvēja 1688 – 1710, cēlis būvmeistars R.Bindensū). Tagadējā koka baznīca celta 1818 – 1822 pēc arhitekta K.F.Breitreica projekta. Ieeju akcentē joniskā kārtojuma kolonnu portiks un 3 stāvos sadalīts 37 m augsts tornis ar nelielu kupolu,

S. Jeseņins

1889 baznīcā iebūvētas Zauera firmas ērģeles. 1938 pēc arhitekta P.Kundziņa projekta izdarīti vairāki pārveidojumi celtnes interjerā. Baznīca ir klasicisma laikmeta lielākā koka celtnē Latvijā.

Jēzus baznīcas skola – elementārtaipa mācību iestāde latviešu bērniem. Dibinājis 1676 Jēzus baznīcas ķesteris E.Butlers, lai mācītu lūgšanas un garīgas dziesmas. 1686 rāte sāka maksāt E.Butleram algu un īrēt skolas telpas. 18. gs. 2. pusē to apvienoja ar vācu elementārskolu, un 19. gs. beigās Jēzus baznīcas ielā darbojās viena baznīcas skola. 1904 tika iekļauta 3. apvienoto elementārskolu sastāvā.

Jēzus Kristus ↑ *Kristus*.

joanieši, hospitālieši – katoļu mūku bruņinieku ordeņa locekļi. Ordenis dibināts 12. gs. sāk., lai atbalstītu svētcēlniekus, krusta karu dalībniekus. Joaniešiem bija jādod šķīstības, nabadzības u.c. solījumi. 14. gs., kad par joaniešu centru kļuva Rodas sala, tos sāka dēvēt par Rodas bruņiniekiem, bet pēc pārcelšanās uz Maltas salu (1530) – par Maltas ordeņa bruņiniekiem. Pēc Maltas zaudēšanas (1798) ordeņa kapitula rezidence atrodas Romā (kopš 1834). Mūsdienās ordeņa atzari darbojas Vācijā, Lielbritānijā, Šveicē, Zviedrijā u.c. valstīs.

joga (sansk. yoga – koncentrēšanās) – cilvēka psihes un psihofizioloģijas vadīšanas un pilnveides teorija, metode un prakse augstāko psihisko stāvokļu sasniegšanai. Joga ir daudzu Austrumu, galvenokārt Indijas filozofiski ētisko un reliģisko mācību papildinājums. Jogas ētikas uzdevums – ar fiziskiem un psihiskiem vingrinājumiem atbrīvot prātu no melīgiem priekšstatiem, pārvarēt visas nelāgās tieksmes, saliedēt dvēseli ar pasaules garu un, attīstot pozitīvus paradumus, iegūt “pašapziņas svētlaimi”. Dod iespēju uzturēt cilvēka organisma dzīvotspēju ekstremālās situācijās. Termins “joga” un atsevišķi jogas

Jēzus baznīcas
zīmogs

vingrinājumi tiek minēti jau 9. – 8. gs. p.m.ē. Jogas mācības galvenās atziņas formulējis Patandžali, iesakot divas vingrinājumu sistēmas – fizisko (hata) un psihisko (radža). 19. gs. beigās un 20. gs. šīs sistēmas tika papildinātas ar gudrības, mīlestības un karmas (darbības pienākuma) jogu.

Johansons, Andrejs (1922 – 1983) – latviešu rakstnieks, kultūrvēsturnieks. Otrā pasaules kara laikā strādājis laikrakstā “Tēvija”. 1945 emigrējis uz Zviedriju. Strādājis laikrakstos “Latvijas Vārds” un “Latvju Ziņas”. Studējis reliģiju vēsturi un etnogrāfiju Stokholmas universitātē, 1959 ieguvis filozofijas kandidāta grādu, 1964 – filoloģijas doktora grādu par darbu “Mājas kungs latviešu tautas ticējumos” (izd. grām. 1964). Stokholmas universitātes docētājs (1964 – 1974), lektors (1974 – 1983) vispārējā reliģiju vēsturē. Publicējis eseju un literāru portretu krājumus: “Dūmainie spīdekļi” (1953), “Pakavu dunona” (1954), “Leoparda āda” (1956), “Veju mezglis” (1962). Šo eseju varoņi – pretrunīgi, psiholoģiski sarežģīti, noslēpumaini cilvēki (Kaliostro, Minhauzens, O.Vailds, Š.Bodlērs, K.Zariņš). Kultūrvēsturiskās apceres par Rīgu un rīdziniekiem dažādos laikmetos izdotas grāmatās: “Rīgas svārkis mugurā” (1966), “Visi Rīgas nami skan” (1970). Latviešu rakstniecības vēsturi no feodālā posma līdz 1940 apkopojis grāmatā “Latviešu literatūra” (1953 – 1954), sastādījis dzejas antoloģiju jaunatnei “Pasaules vērtos” (1944). Pētījumi par latviešu folkloru publicēti žurnālā “Zeitschrift für Volkskunde” (1965). Zviedru valodā izdota Johansona grāmata par grieķu mitoloģiju. Nozīmīgākais zinātniskais darbs – “Latvijas kultūras vēsture. 1710 – 1800” (1975, PBLA Kultūras fonda balva 1976). Izdevumos “Latvju enciklopēdija” (1953 – 1958) publicēti vairāk nekā 60 sarakstīti šķirklī par latviešu rakstniekiem, kultūru,

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

almanahā "Ceļi" – raksti par latviešu un baltvācu kultūru.

joms – ar stabu vai kolonnu rindām nošķirta gareniska telpas daļa galvenokārt bazilikās un zāles tipa celtnēs.

joniskais orderis – arhitektūras ordera tips. Pazīmes: kolonnai, kas balstās uz stilobata, ir bāze; kolonnas stāvā ir dziļas, savstarpēji atdalītas konelūras; kapitelis ar volūtām. Antablementu veido horizontālās joslās sadalīts arhitrāvs, nedalīta frīze ar ciļņu joslu un dzega. Radies 6. – 5. gs. p.m.ē. Senajā Grieķijā joniešu apdzīvotajos Mazāzijas un Atikas apgabalos.

Jordāns (Jordaens), Jākobs (1593 – 1678) – flāmu gleznotājs. Viens no ievērojamākajiem flāmu baroka pārstāvjiem. Sadarbojies ar P.P.Rubensu. Veidojis galvenokārt žanra kompozīcijas, kurās mitoloģiskos sižetus traktējis kā ainas no tautas dzīves. Strādājis monumentāli dekoratīvajā glezniecībā, darinājis akvareļus, ofortus. Darbi: "Ģimenes portrets" (1615), "Satīrs ciemos pie zemnieka" (ap 1618), "Auglības alegorija" (1628), "Pupu karalis" (1638).

J. Jordāns. "Četri evaņģēļi". Ap 1625

Joniskais orderis

Jozius, Pēteris Pauls (1873 – 1937) – latviešu diriģents, ērģelnieks. 1895 beidzis Pēterburgas konservatoriju. Rīgas Latviešu dziedāšanas biedrības kora diriģents (1903 – 1936), Jaunās Ģertrūdes baznīcas ērģelnieks (no 1906), Nacionālās operas kormeistars (1919 – 1935), direktors (1927 – 1929). Viens no Latvijas konservatorijas dibinātājiem; ērģeļu un kora klases vadītājs (no 1919), rektors (no 1935), profesors (1928). 5. – 7. Latvijas dziesmu svētku virsdiriģents.

Jūda Iskariots, Jūda no Kariotas, Jūdass – Bībeles persona, viens no evaņģēliskā Jēzus Kristus 12 mācekļiem. Par Jēzus Kristus uzrādīšanu gūstītājiem saņēmis 30 sudraba gabalu, bet pēc tam nonāvējies.

Jūdu sarkofāgs

jūdaisms – viena no senākajām nacionālajām reliģijām. Radies Palestīnā 1. g. tūkst. p.m.ē. Atzīst dievu Jahvi, tic ebreju tautas "dievišķajai izredzētībai", drīzam pasaules galam, mesijas atnākšanai. Jūdaisma sastāvdaļa ir *kabala*. Reliģijā svarīgi ir apgraišanās un apmazgāšanas rituāli, reglamentēts uzturs. Mācības pamatā ir *Vecā Derība* un *Talmuds*. Izraēlā jūdaisms ir valsts reliģija. Pasaulē apmēram 13 milj. jūdaiņu.

jūgendstils (vācu Jugendstil) – dekoratīvi lietišķās un tēlotājmākslas, arhitektūras un modes stils Eiropā un Amerikā 19. gs. beigās un 20. gs. sāk. Citi vairāk izplatīti nosaukumi:

“Art Nouveau” (Francijā, Beļģijā), “Sezessionstil” (Austrijā), “Stile Liberty” (Itālijā), “Модерн” (Krievijā). Radās pretstatā 19. gs. eklektismam un bija mēģinājums estetizēt cilvēka telpisko un priekšmetisko vidi. Stila izplatību sekmēja periodiskie izdevumi (fr. “Revue Blanche”, angļu “Studio”, vācu “Jugend”, kr. “Mir iskusstva” u.c.). Iezīmīga ir dekoratīva stilizācija, neregulāru viļņveida līniju un formu ritms, gaišu toņu gamma, augu un dzīvnieku motīvi, sieviešu tēli. Ievadīja mūsdienu arhitektūras attīstību: celtnes ārējo veidolu sāka saskaņot ar tās telpisko struktūru. Izmantojot jaunus tehnikas un konstrukcijas līdzekļus, brīvu plānojumu, tika veidotas individualizētas celtnes, kur visi elementi pakļauti vienotam ritmam. Tēlotājmākslā jūgenda elementi dominēja dekoratīvajā glezniecībā un tēlniecībā, kā arī grafiskajās ilustrācijās. Ievērojamākie pārstāvji: O. Birdslis Anglijā; E. Galē, H. Gimārs, Ž. de Fērs Francijā; V. Ortā, A. van de Velde, G. Serrirjē-Bovī Beļģijā; H. Obrists, A. Endels, B. Pankoks, O. Ekmanis Vācijā; Č. R. Makintošs Skotijā; O. Vāgners, J. Olbrihs, J. Hofmanis Austrijā; A. Gaudi Spānijā; L. K. Tifenijs ASV; F. Šehtels, M. Vrubels Krievijā, S. Vispjaņskis Polijā. Latvijā jūgendstila sākums rodams ap 1900. Rīgas arhitektūrā jūgendstils bija cieši saistīts ar nacionālo romantismu, kas stipri ietekmējās no Somijas nacionālā romantisma. Rīgā dzīvojamo ēku arhitektūrā ienāk racionāls plānojums. 20. gs. sāk. apmēram 40% no Rīgas daudzstāvu apbūves ir jūgendstila celtnes. Strauju jūgendstila attīstību veicināja Rīgas 700 gadu jubilejas izstāde 1901. gadā Ekspanādē, kur paviljonu noformējumā dominēja jūgenda formas. Jūgendstila dekoratīvā ievirze augstāko pakāpi sasniedza M. Eizenšteina daiļradē (Alberta un Elizabetes ielas apbūve), kurai raksturīgs pārbagāts arhitektonisko, skulpturālo un ornamentālo rotājumu

klāsts, spilgts krāsojums. Populārs Rīgā bija t.s. romantizētais jūgends – stilizēti zeltiņi virs erkeriem, rizalītiem u.c. arhitektoniskām ēkas daļām: ires nams K. Valdemāra ielā 23 (1901, arhitekts H. Šēls), Brīvības ielā 110 (1902, arhitekts J. Alksnis), Elizabetes ielā 13 (1904, arhitekts K. Pēksēns), Brīvības ielā 68 (1903, arhitekts A. Šmēlings). Izplatīts Rīgā bija arī t.s. stateniskais jūgendstils – vairākiem stāviem cauri ejošas lizēnas un pilastrī akcentēja ēku iekšējo struktūru: ires nami Ģertrūdes ielā 30, 32, 34 (1909 – 1911, arhitekti J. Alksnis, E. Laube), banku ēka Tērbatas 14 (1909, arhitekts P. Mandelštams), t.s. sarkanās skolas, ko projektēja R. Šmēlings u.c. Jūgendstils bija plaši izplatīts celtnu papildinājumos dekoratīvā tēlniecībā (darbnīcas “Lotze & Stoll”, “Otto & Wassil”, A. Folca darbnīca), arī metālkalumos, vitrāžās, interjeru ansambļos, sadzīves priekšmetu izveidē (J. Madernieks, H. Zike). Jūgends raksturīgs lietišķajai grafikai (izdevniecības “Zalktis” izdevumi). Tēlotājmākslā jūgendstila iezīmes vērojamas J. Ro-

Jūgendstils. A. Muha. Plakāts “JOB” (cigarešu reklāma). 1898

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

zentāla, V.Purviša, J.Valtera, G.Šķiltera darbos.

Jūlija kalendārs – laika skaitīšanas sistēma, kurā kalendāra gada vidējais garums ir 365,25 Saules dienas un kuru realizē, veidojot pēc kārtas 3 kalendāra gadus ar 365 dienām (parastos gadus) un ceturto gadu ar 366 dienām (garo gadu). Jūlija kalendāru ieviesis Gajs Jūlijs Cēzars. Laika skaitīšana pēc Jūlija kalendāra Romā tika ieviesta 45. 1.I. p.m.ē. Šo kalendāru bieži dēvē par *veco stilu* atšķirībā no Gregora kalendāra jeb jaunā stila.

Jumis – druvu auglības dievība senlatviešu mitoloģijā. Katrai labībai, katrai sētai bija savs Jumis, kas gādāja par bagātu ražu.

jumols – kupola ārējā, dekoratīvā aizsargkonstrukcija. Rietumeiropas arhitektūrā jumolu parasti akcentē *saulesarga* jumols. Senkrievu baznīcu arhitektūrā sākumā lietots *bruņucepures* jumols, vēlāk arī *sīpolveida* jumols. Islama minaretos un senkrievu arhitektūrā sastopams arī *koniskais* jumols.

Junkers, Aleksandrs (1899 – 1976) – latviešu grafiķis. Mācījies vijoļspēli, bijis vijolnieks Rīgas Latviešu teātrī. Intensīvi sācis zīmēt karadienestā. No 1930 piedalījies mākslinieku biedrības “Zaļā vārna” rīkotajās izstādēs. Sākumā strādājis *linogriezuma* tehnikā (“Pie šūpuļa”, 1930; “Dievlūdēja”, 1930; “Bads”, 1933), līdztekus pievērsies *kokgrebumam* (“Pārdomas”, 1929; “Vecrīgas stūrītis”, 1933; “Nakts”, 1937). Franču žurnāla “Xylographie” korespondents Latvijā (1933 – 1935); veicinājis latviešu kokgrebuma popularizēšanu Eiropā. 30. gadu beigās pievērsies *grāmatu grafikai*, ilustrējis E.Virzas, Ē.Ādamsona darbus, latviešu tautas pasaku izdevumus (1946 – 1950; 1952). Darinājis *exlibrus* (“Mārtiņš Zauris”, 1955; “K.Baltgailis”, 1957; “Jānis Zariņš”, 1962). Kokgrebumam raksturīgas spēcīgas gaismēnas un niansētība toņu pārejās. Labākie darbi: “Čiekuri” (1948), “Tukuma

Jumja zīme

A. Junkers. “Vecrīga”. 1940

ainava” (1954), “Kuivižciems” (1961), “Klusā daba ar medu” (1964). Veidojis kokgrebuma ciklus: “Klusā daba”, “Latvijas ainavas”, “Latvijas mazpilsētas”.

Jupiters (Juppiter) – debesu dievs un visas pasaules valdnieks seno romiešu mitoloģijā un reliģijā. Saturna un Rejas dēls, Neptūna un Plūtona brālis. Romas valsts aizbildnis, gaismas, zibens, pērkonas, negaisa un lietus dievs. Sen grieķu mitoloģijā Jupiteram atbilda *Zevs*.

Jura baznīca Rīgā – arhitektūras piemineklis. Pirmās Zobenbrāļu ordeņa pils (13. gs. sāk.) dienvidu daļā uzceltā *Jura kapela* (1208, kvadrātveida plānojums, apsīda un divjomu

Jura baznīca Rīgā

ēdamzāle) tika savienota ar ziemeļrietumu priekštelpu un 1225 izveidota Jura baznīca – asimetriska, masīva *romānikas* stila akmens celtne ar velvju pārsegumiem un augstu novietotiem maziem logiem. 1554 to sāka izmantot saimnieciskām vajadzībām. 17. gs. notika kapitālas pārbūves (ielikti koka pārsegumi noliktavu stāvos).

Jūrdžs, Andrivs (1845 – 1925) – latgaliešu dziesminieks. Autodidakts. Nodarbojies ar svēto rakstu pārrakstīšanu un ar grāmatiesiesāšanu, vēlāk sācis pārrakstīt, tulkot un sacerēt arī laicīgus tekstus. Pierakstījis tautas dziesmas, sakāmvārdus, parunas, arī oriģināldzejoļus. No sarakstītajām lapiņām veidojis ap 1000 lpp. biezus sējumus, izplatījis tos. Tādējādi mazinājās drukas aizlieguma (1865 – 1904) radītais posts Latgalē. Jūrdža dzejoļi iespiesti pirmajā latgaliešu dzejas antoloģijā “Kūkle” (1914). Literāro darbu veicis vakaros un naktīs skala, vēlāk mazas lampiņas gaismā, jo dienās strādājis zemnieka darbus, tāpēc vecumdienās zaudējis acu gaismu. Ar pārrakstīšanu nodarbojies līdz 1917.

Jurģi, Jurģu diena, *Ūsiņa diena*, pavasara svētki – latviešu gadskārtu ierazās atzīmēta 23. aprīlī. Jurģos sākās nomas un darba līgumu termiņš, mājās ieradās salīgtie gājēji.

Jurjāns, Andrejs (arī Jurjānu Andrejs; 1856 – 1922) – latviešu komponists, ērģelnieks, mūzikas folklorists. Latviešu klasiskās mūzikas un latviešu mūzikas folkloristikas pamatlicējs. Beidzis Pēterburgas konservatoriju (1880 ērģeļu klasi, 1881 kompozīcijas klasi, 1882 mežraga klasi). Brāļu Jurjānu *mežragu kvarteta* dibinātājs. 3. – 5. Latvijas dziesmu svētku virsdiriģents. Darbi: kantātes (“Tēvijai”, 1886; “Ligojiet, liksmojiet!”, 1893), “Latvju vispārējo dziesmu svētku maršs” (1880), “Latvju dejas” (1882 – 1894), simfoniskais tēlojums “Latvju tautas brīvlaišana” (1891), aptuveni 40 kora dziesmu, 14 solo-

Juveliermāksla. Senā Ēģipte. Ap 17. gs. p.m.ē.

dziesmu, aptuveni 70 tautas dziesmu apdaru koriem. Savācis apmēram 3000 latviešu tautas melodiju. Daļa no tām periodizēta un klasificēta pa žanriem zinātniskajos publicējumos “Latvju tautas mūzikas materiāli” (6 burtnīcas, 1894 – 1926).

Jurjāns, Pāvuls (1866 – 1948) – latviešu diriģents, komponists, pedagogs. Andreja Jurjāna brālis. 1898 beidzis Pēterburgas konservatoriju. Krievu mūzikas biedrības Rīgas mūzikas skolas operas klases vadītājs (1904 – 1915). Pirmā patstāvīgā latviešu operateātra – Latviešu operas dibinātājs, vadītājs un diriģents (1912 – 1915). Latvijas konservatorijas dziedāšanas klases vadītājs (no 1919), profesors (1927). Brāļu Jurjānu mežragu kvarteta dalībnieks. Harmonizējis tautas dziesmas koriem, balsij un klavierēm. Piedalījies pirmo latviešu simfonisko koncertu organizēšanā. 5. Latvijas dziesmu svētku virsdiriģents (1910).

juveliermāksla – dekoratīvi lietišķās mākslas veids; rotaslietu, sadzīves un kulta priekšmetu darināšana galvenokārt no dārgmetāliem (zelta, sudraba, platīna), savienojumā ar dārgakmeņiem, pērlēm, stiklu, dzintaru, perlamutru. Viens no vissenākajiem mākslas veidiem, kurā izmanto kalumu, lējumu, kaldinājumu, gravējumu, filigrānu, granulējumu, emaljas tehnikas. Ēģiptes meistarū darbos bieži izmantoti polihromijas efekti; raksturīgākie materiāli: zelts, lazurīts, ametists, bronzā, jašmā, obsidiāns, smaragds. Augstvērtīgus zelta juvelierizstrādājumus darināja Mikēnās, Trojā, Krētā, Senajā Grieķijā, Senajā Romā, Etrūrrijā. Grezni juvelierizstrādājumi atrasti Indijā (no slīpēta dimanta) un Ķīnā (no nefrīta, koraļļiem, dzintara). Eiropā viduslaiku juveliermākslai raksturīga aukstās emaljas tehnikas izmantošana, ornamentikā dominēja zvēru motīvi. Renesanses un manierisma meistari (itāļi P.Leoni, B.Čellīni) darināja

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

sudraba traukus ar daudzfigūru cilņiem un smalkas rotaslietas. 18. gs. rotaslietās dominēja rokoko formu izsmalcinātība, 19. gs. sāk. – ampīra stila stingrība. Savdabīgas formas juveliermākslā ienesa jūgendstila pārstāvji (R.Laliks u.c.). Latvijā senākie juvelierizstrādājumi bija rotaslietas. 1360 Rīgā tika nodibināta *zeltkaļu cunftē*, 16. gs. tā radās arī citās pilsētās. Latvijas Republikas laikā darbojās privātās juvelierdarbnīcas (meistari R.Zariņš, B.Dzenis, G.Šķilters, metus izstrādāja A.Cirulis, A.Dzērviķis). Izcilākie latviešu juveliermeistari: L.Andrukaitīte, V.Ansulis, Dž.Bodnieks, L.Burvis, M.Burve, H.Keterliņa, O.Keterliņš, M.Krasta, R.Krasts, E.Veidemanis.

Juvenāls (Iuvenalis; pilnā vārdā Decims Jūnijs Juvenāls – Decimus Iunius Iuvenalis; ap 60 – ap 127) – romiešu dzejnieks. Ievērojams satīru autors. Saglabājies 16 satīru. Daiļrades pirmajā posmā nosodīja romiešu sabiedrības augstāko slāņu izvirtību. Otrajā posmā pārsprīda morālfilozofiskus jautājumus. Darbos daudz hiperbolu, spilgti tēlu sablīvējumi.

“**Juventus**” (lat. – “Jaunība”) – LU jauktais koris, Tautas koris (1960). Dibināts 1920. Diriģenti: A.Bobkovics (1920 – 1950), H.Med-

Titullapa Juvenāla “Satīrām”

nis (1950 – 1957), D.Gailis (1957 – 1980), J.Kla-
viņš (kopš 1988). Vairākkārt ieguvis 1. vietu
LPSR dziesmu svētku koru sacensībās (1970,
1973, 1977).

kabarejs (fr. cabaret) – sākotnēji improvizēta izrāde, ko kafejnīcās rīkoja dzejnieki, aktieri un mūziķi. 19. gs. 80. gados izplatījās Francijā, galvenokārt Parīzē. Kafejnīcās tika lasīti dzejoļi, dziedātas dziesmas, iestudētas nelielas satīriskas ainiņas. Programmu vadīja konferansjē. Ar laiku priekšnesumus sāka sniegt profesionāli, un uzvedumi zaudēja improvizācijas raksturu. Pirmais komerciālais kabarejs – “Chat noir” darbojās Parīzē; 20. gs. sāk. tādi bija arī Berlīnē, Budapeštā, Maskavā. Labākie kabareji kļuva par miniatūru teātriem.

kabuki (< jap.) – japāņu klasiskais teātris. Radies 17. gs. sāk. No 1652 kabuki trupās darbojās tikai vīrieši. Šī teātra dramaturģiju veido divi galvenie žanri – *vēsturiskā traģēdija* un *sadzīves drāma*. 18. gs. 2. pusē leļļu teātra ietekmē kabuki izrādēs tika iekļauta arī pantomīma un muzikālās drāmas elementi. Teātrim raksturīga īpaša, nosacīta aktierspēles maniere, *kanonizētas pozas, grimis, dekorācija*. Ievērojamākie dramaturgi: Čikamacu Mondzaemons, Namiki Gohejs, Curuja Nam-boku, Kavatake Makuami; aktieri: Ičikava Sadandzi II, Ičikava Dandzuro I, II, VII, X un XI, Onoe Kikugoro II, III un V.

Kabuki teātris

K

F. Kafka

I. Kaija

Kains un Ābels.
Linkolnas katedrāles
fasādes reljefa
fragments. Ap 1145

Kafka (Kafka), Francs (1883 – 1924) – austriešu rakstnieks. Publicēties sācis 1909. Dzīves laikā izdoti stāsti “Kurinātājs” (1913), “Pārvērtība”, “Spriedums” (abi 1916), “Soda kolonijā” (1919), “Badošanās meistars” (1924). No Kafkas literārā mantojuma pēc rakstnieka nāves publicēts stāstu krāj. “Ķīnas mūra celtniecība” (1931), romāni “Process” (1925), “Pils” (1926), “Amerika” (1927, nepabeigts). Daiļradē spilgti atklājas mazā cilvēka traģiskā bezspēcība. Darbu uztveri nereti aprūstina modernā tēlojuma paņēmieni. Kafkas daiļrade ietekmējusi M.Friša, F.Dirrenmata, Ž.P.Sartra, A.Kamī, arī “absurda drāmas” pārstāvu S.Beketa, E.Jonesko literāro darbību.

Kaija, Ivande (ist. v. Antonija Lūkina; 1876 – 1942) – latviešu rakstniece. Mācījusies Lomonosova sieviešu ģimnāzijā Rīgā (1887 – 1895). Studējusi filozofiju Bernē un Leipcigā (1900 – 1901). 1910 klausījusies lekcijas Parīzē Sorbonnas universitātē. Kastanjolā tuvāk iepazīsies ar Raini un Aspaziju. 1917 atgriezās Latvijā, valsts dibināšanas laikā bija aktīva sabiedriska darbiniece, organizēja t.s. Zelta fondu (1919 – 1920). 1920 – 1921 strādāja laikrakstā “Latvijas Sargs”. No 1921 slimības dēļ literārajā un sabiedriskajā dzīvē vairs nepiedalījās. No 1910 periodiski publicēti viņas raksti par sievietes problēmām. Pirmais romāns “Iedzimtais grēks” (1913) ir psiholoģiski pārliecinošs mīlas stāsts, kurā rakstniece aizstāv sievietes izvēles tiesības, uzskatot, ka laulība bez mīlestības ir netikumiska. Laulības dzīves problēmām veltīts arī romāns “Sfinksa” (sar. 1915, grām. 1921). Darbojusies dramaturģijā (“Belvederas Apolons”, “Mātes”, “Atmaksas diena”, visas 1928). Rakstījusi arī stāstus un noveles.

Kains – mitoloģiska Bībeles persona, Ādama un Ievas vecākais dēls. Aiz skaudības zemkopis Kains nogalinājis savu brāli, avju ganu

Ābelu, jo tā upuri pieņēmis dievs Jahve. Dievs nolādējis Kainu un apzīmējis to ar īpašu Kaina zīmi. Kaina un Ābela mīts daudzkārt izmantots literatūrā un mākslā.

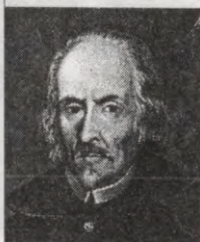
“**Kalāči**” – E. Veidenbauma memoriālais muzejs Cēsu raj. Liepas ciemā, Cēsu Vēstures un mākslas muzeja filiāle. Atklāts 1958 dzejnieka dzīves un literārās darbības vietā. 1961 muzejā dārzā atklāts E. Veidenbauma piemineklis (tēlnieks L. Blumbergs).

“Kalāči”

Kalderons de la Barka (pilnā vārdā Pedro Kalderons de la Barka Enao de la Barreda i Rianjo – Calderón de la Barca Henao de la Barreda y Riaño), Pedro (1600 – 1681) – spāņu dramaturgs. Ievērojams spāņu baroka pārstāvis. Studējis kanoniskās tiesības Salamankas universitātē (1615 – 1620). 1651 iesvētīts garīdznieka kārtā. Sarakstījis vairāk nekā 200 lugu. Agrīnajā daiļradē rakstījis *apmetņa* un *zobena komēdiju* stila lugas: “Mīla, gods un vara” (1625), “Ar mīlu nejoko” (ap 1627), “Neredzamā dāma” (ap 1629). 30. gados pievērsies filozofiskām un ētiskām problēmām (“Nelokāmais princis”, 1629; “Dzīve – sapnis”, ap 1631 – 1632; “Sava goda ārsts”, 1635). Pēdējais daiļrades posms tiek dēvēts par “melodramatisko alegoriju” periodu; tajā rakstītas lugas krāšņiem galma svētkiem.

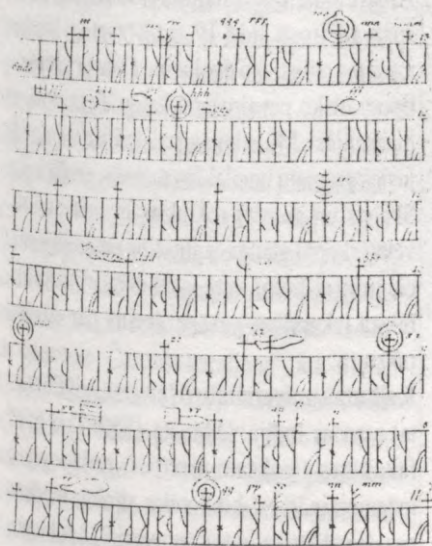
Kalēju iela atrodas Vecrīgā no Kaļķu ielas līdz Kungu ielai. Garums 575 m. Iela izveidojusies 13. gs.; tā bija Rīgas upes krast-

Kalderons de la Barka

mala – pilsētas pirmās ostas kuģu piestātne. Pēc vaļņu uzbēršanas 17. gs. ugunsnedrošās kalēju darbnīcas no toreizējās Kalēju (tagadējā Rozena) ielas pārvietoja starpvaļņu joslā Rīgas upes krastmalā pie vecā nocietinājuma mūra ārsienas. Ielā apmetās vienas nozares amatnieki – kalēji, tāpēc tā ieguva nosaukumu Kalēju iela. 19. gs. un 20. gs. sāk. saukta arī par Lielo Kalēju ielu, 1938 pārdēvēta par Kalēju ielu. Šeit atrodas *Konventa sēta*, nocietinājumu mūru paliekas, Jura hospitālis. **Kalendāra nemieri** – namnieku opozīcijas un patriciāta sadursme feodālajā Rīgā (1584 – 1589). 14. gs. sākās Lielās ģildes un Mazās ģildes vadītās *namnieku opozīcijas* cīņa par tiesībām piedalīties pilsētas (īpaši pilsētas kases) pārvaldē. 16. gs. 80. gados šī cīņa sasniedza kulmināciju. Kad Rīgas rāte pēc Polijas karaļa Stefana Batorija prasības Rīgā ieviesa jauno pāvesta *Gregora XIII kalendāru*, namnieku opozīcijas vadītāji izplatīja baumas, ka līdz ar to tiksot apdraudētas Rīgas pilsētas politiskās tiesības. Saaģitētie iedzīvotāji 1584. g. beigās Jēkaba baznīcā sarīkoja grautiņu. Namnieku opozīcija panāca, ka 1586 rātskungi J. Tastijs un G. Velings tika sodīti ar nāvi un namnieki pārņēma visu varu pilsētā. 1589 vasarā Rīgā ieradās Polijas seima komisija un pieņēma uzticības zvērestu karalim Sigismundam III Vāsam. Tika sodīti ar nāvi opozīcijas vadītāji M. Gīze un H. Brinkens. Rāte atguva agrāko varu; ģildēm bija ierobežotas tiesības pilsētas pārvaldē. **kalendārā reforma.** 1582 Polijas karalis Stefans Batorijs, sekojot pāvesta Gregora XIII aicinājumam, pavēlēja Pārdaugavas hercogistē ieviest Gregora kalendāru, t.s. jauno stilu. Rīgas rāte atteicās to ieviest, bet pēc Stefana Batorija naudas soda draudiem 1584 rāte apņēmas reformu īstenot. Tas izraisīja opozīcijas pretestību, un Rīgā sākās kalendāra nemieri.

kalendārs [lat. *calendarium* – parādu grāmata (saskaņā ar to Senajā Romā parādnieks mēneša 1. dienā – kalendās maksāja procentus); arī kalendārs] – laika skaitīšanas sistēma ilgam laika intervālam. Tās pamatā ir dabā novērojami periodiski procesi – dienas un nakts maiņa, Mēness fāžu atkārtošanās, gadalaiku maiņa. *Solārajā* jeb Saules kalendārā par pamatvienību izmanto tropisko gadu. Pie šiem kalendāriem pieder arī Jūlija kalendārs un Gregora kalendārs (mūsdienu starptautiskais kalendārs). *Lunārajā* jeb Mēness kalendārā par pamatvienību izmanto Mēness fāžu maiņas periodu – sinodisko mēnesi, to lieto musulmaņu zemēs. Budisma zemēs bija izplatīti arī t.s. lunāri solārie kalendāri, kuros izmanto gan tropiskā gada garumu, gan lunārā mēnesi. Par senajiem latviešu kalendāriem drošu ziņu nav. Zināms, ka pāreja no Jūlija kalendāra uz Gregora kalendāru bijusi sarežģīta. Tā kā atsevišķi Latvijas novadi ietilpa dažādās valstīs, pāreja uz jauno stilu novados notika dažādos laikos. Lēmumu par vispārējo pāreju uz jauno stilu Latvijas teritorijā pieņēma Padomju Latvijas valdība 1919.

Sāmsalas zemnieku koka kalendārs. 1782

Widsemmes un Kursemmes Kalendars

us
to 1805^{tu} Gaddu.

Edim Gaddam irr 365 Deenas.

Makka des Wabta prezji Wehrdnus.

Ar Sinnu un Weblehdanu rabs Keiseristlas augstas
Lehrpatas Seblehs.

Rihges pilsēatā pee J. E. D. Miller,
Pilsēata Grahmatu Spedeja.

Vidzemes un Kurzemes kalendārs. 1805

kalendārs grāmatniecībā – pa mēnešiem, nedēļām sakārtots gada dienu saraksts tabulas vai grāmatas veidā. Kalendārā atzīmētas svētku, atpūtas dienas, izcili notikumi, sniegtas astronomiskas u.c. ziņas, ievietoti personvārdi, dažreiz arī praktiski un literāri pielikumi. Senākais saglabājies kalendārs ir romiešu kalendārs 354. gadam. Latvijā vecākais kalendārs – *baznīcas svēto piemiņas dienas* – ierakstīts Rīgas mesu grāmatā 14. gs. vai 15. gs. sāk. No 16. gs. iznāca vācu valodā iespiesti pastāvīgie kalendāri Rīgas iedzīvotājiem. 16. gs. beigās tos sastādīja N. Arborejs un iespieda N. Mollins Rīgā. Pirmos latviešu kalendārus sāka izdot 18. gs. 50. gados Jelgavā (“Jauna un veca latviešu laiku grāmata”; to ilgu gadus izdeva Stefenhāģenu firma). Literāri un kultūrvēsturiski nozīmīgi izdevumi bija Ausekļa “Baltijas gruntnieku, saimnieku, pagastu valdību u.c. kalendārs” (1879), jaunstrāvnieku izdotais “Saimnieču un zeltēņu kalendārs” (1893–1914), satīriskie “Ādolfa Alunāna Zobgala kalendārs” (1892–1915) un Raiņa “Virpuļa kalendārs” (1907–1908). “Kalevala” – karēļu un somu eposs. Pēc folkloras materiāliem, izmantojot galvenokārt rūnas, arī kāzu dziesmas un buramvārdus, iz-

veidojis E.Lenrūts. Eposa 1. red. iznāca 1835 (32 rūnas, 12078 rindas), 2. red. – 1849 (50 rūnu, 22795 rindas; E.Lenrūta priekšvārds). Daļa rūnu pierakstītas Somijā, lielākā daļa – Karēlijā. Rūnu saturs ir ļoti senatnīgs, tajās stāstīts par varoņiem Ilmarinenu, Veinemeinenu, Lemminkeinenu, par viņu cīņu ar ļauno burvi Louhi brīnumdzimavu Sampo dēļ. Eposu latviski tulkojis Rainis (izd. 1924).

“**Kalevipoegs**” – igauņu tautas eposs. Izveidojis F.R.Kreicvalds, izmantojot igauņu folkloras materiālus, kā arī F.R.Tēlmaņa 1839. g. prozā ieskicētos eposa metus. Visi 20 eposa dziedājumi sacerēti igauņu tautas dziesmu pantmērā. Eposa pirmizdevums (1857 – 1861) kopā ar tulkojumu vācu valodā. Latviešu valodā eposa fragmenti periodikā (1904, Raiņa tulkojums), 1929 grāmatā (E.Zālītes tulkojums).

Kalidāsa (ap 5. gs.) – indiešu dzejnieks,

Ilustrācija Kalidāsas darbam
“Meghaduta”. Manuskrīpts

花雨 秀風

Kaligrāfijas paraugs

Kaligrāfijas
instrumenti

dramaturgs, rakstītājs sanskritā. Viņa daiļradei raksturīgs dziļš humānisms, cilvēka un apkārtnējās pasaules vienotības apziņa. Poēmā “Raghu dzimta” līdztekus mitoloģiskajiem notikumiem attēlota Senās Indijas dzīve; poēmās “Kumaras dzimšana” un “Gadalaiki” apdziedātas vienkāršas cilvēciskas jūtas, cildināta mīlestība. Kalidāsas dramaturģija ir 5. gs. Indijas teātra mākslas augstās attīstības apliecinājums (“Pēc uzpirksteņa pazītā Šakuntala”, “Malavika un Agnimitra”, “Ar vīrišķību iegūtā Urvaši”).

Kalifornijas universitāte (California University) atrodas ASV. Dibināta 1868 Oklendā. Apvieno 9 patstāvīgas universitātes: Bērklī universitāti (1872), Sanfrancisko medicīnas centru (1873), Santabarbaras universitāti (1891), Deivisas (1905), Riversaidas (1907), Sandjego (1912), Losandželosas (1919), Ērvinas (1965), Santakrusas universitāti (1965).

kaligrāfija (gr. kalligraphia – glīts raksts) – māksla skaidri un skaisti rakstīt. Tās attīstība saistīta gan ar šrifta, gan rakstāmpiederumu attīstības vēsturi (niedres spalva Senajos Austrumos, ota Tālajos Austrumos, putna spalva Eiropā līdz 19. gs.), gan ar kopīgo mākslas stilistisko evolūciju. Līdz ar grāmatu tipogrāfisko pavairošanu kaligrāfijas nozīme mazinājās. Mūsdienās kaligrāfija saglabājusies grāmatu un plakātu mākslā, grafikā u.c. Skaists un skaidrs rokraksts liecina par cilvēka izkopto gaumi, izglītību un inteliģenci, cieņu pret tiem, kuri lasīs uzrakstīto. Rokraksta izkoptības pakāpe liecina par cilvēka raksturu.

Kalkutas universitāte (University of Calcutta) atrodas Indijā. Dibināta 1857. Tajā ir 16 fakultātes (lauksaimniecības, pedagogijas, inženierzinātnes, bibliotēku zinību, medicīnas, žurnālistikas u.c.), aptuveni 212 pakļauto koledžu un skolu. Kalkutas universitātes bib-

liotēka ir viena no nozīmīgākajām indiešu literatūras krātuvēm pasaulē.

Kallasa (Callas), Marija (īst. v. Marija Kalogeropula – Kalogeropulos; 1923 – 1977) – grieķu izcelsmes amerikāņu dziedātāja (soprāns). Radošo darbību sākusi 1939 Atēnu operetātrī. No 1950 soliste pasaules lielākajos operetātros (“La Scala”, “Covent Garden”, “Metropolitan Opera”). Lomas: Violeta (Dž. Verdi “Traviata”), titulloma G. Doniceti operās “Lučija di Lamermura” un “Anna Boleina”, Dž. Pučīni “Toska”.

Kallikrats (Kalikrates; 5. gs. p.m.ē. 2. puse) – sengrieķu arhitekts. Kopā ar Iktīnu cēlis *Atēnu Partenonu*, piedalījies t.s. Atēnu garo sienu celtniecībā, Akropoles austrumu sienas nostiprināšanā.

Kallimahs (Kallimachos; ap 310 – ap 240 p.m.ē.) – sengrieķu dzejnieks. Viens no Aleksandrijas muzeja bibliotēkas vadītājiem (sastādījis tās katalogu). Nozīmīgākais dzejas darbs – elēģiju krājums “Cēloņi” – par dažādu nosaukumu, pilsētu, svētku izcelšanos (saglabājušies atsevišķi fragmenti). Rakstījis arī himnas dieviem (saglabājušās 6) un nelielas formas eposus – *epīlijus* (saglabāties fragmenti no darba “Hekale”). Dzejoļiem raksturīga rūpīgi izstrādāta forma, saturā izmantoti maz pazīstami mīti vai nostāsti.

Kālmāns (Kálmán), Imre (1882 – 1953) – ungāru komponists. Viens no t.s. *jaunās Vīnes operetes* pamatlicējiem. No 1920 dzīvo Vīnē, 1938 emigrējies uz Šveici, no 1940 dzīvo ASV, no 1948 – Parīzē. Daiļradē plaši izmantojis ungāru mūzikas folkloras elementus. Izcilākās operetes: “Čardaša karaliene”, arī “Silva” (1915), “Bajadēra” (1921), “Grāfiene Marica” (1924), “Cirka princese” (1926), “Montmartras vijolīte” (1930), “Velna jātnieks” (1932). Rakstījis arī simfoniskās poēmas, klavierdarbus, teātra un kino mūziku.

“**Kalna Kaibēni**” – brāļu Kaudziņu memoriā-

M. Kallasa

Kallimahs

lais muzejs Cēsu raj. Vecpiebalgas ciemā. Dibināts 1929. Kopš 1959 Cēsu Vēstures un mākslas muzeja filiāle. Šeit atradās brāļu Kaudziņu vadītā *Kaibēnu skola* (1868 – 1882), šeit rakstnieki dzīvoja un strādāja no 1868 līdz mūža beigām un sarakstīja romānu “Mērnieku laiki” u.c. darbus.

“Kalna Kaibēni”

Kalniņa, Laima (dz. 1922) – latviešu rakstniece un arhitekte. Otrā pasaules kara beigās nokļuvusi Vācijā. Studējusi Braunšveigas Tehniskajā universitātē (1946 – 1949), ieguvusi diplomētas arhitektes grādu. 1950 izceļojusi uz ASV, kur dzīvo Vašingtonā. Strādājusi par arhitekti privātos birojos un federālās valdības iestādēs, bijusi Nacionālo parku pārvaldes arhitekte, PBLA ģenerālsekretāre (1978 – 1983); LaRA biedre. Pirmie darbi prozā – noveles “Zivs zīmē” un “Ģindenis” (abas 1970, publicētas trimdas latviešu periodikā). Sarakstījusi G. Janovska romānam “Cilvēks, kas gribēja vairāk” 2. daļu, kurā attēlotas galvenā varoņa Argoda gaitas ASV. Austrumu kolorīts izmantots romānā “Japāņa brīnišķīgās puķes” (žurnāls “Treji Vārti”, 1980 – 1983). Romānā “Valentīns un viņa sievietes” (1982) izmantoti modernā romāna paņēmieni. Stāstu un noveļu krāj. “Kur upes satiekas” (1987) tēlota trimdas latviešu dzīve, iekļaušanās apkārtējās sabiedrības tradīcijās. **Kalniņš**, Alfrēds (1879 – 1951) – latviešu komponists, ērģelnieks. *Latviešu klasiskās operas* pamatlicējs, viens no latviešu kla-

siskās solo un kora dziesmas, baleta, klaviermūzikas dibinātājiem. Mācījies Pēterburgas konservatorijā (1897 – 1901). Ērģelnieks, pianists, kordiriģents Pērnāvā (1903 – 1911), Liepājā (1911 – 1915 un 1918 – 1919), Tartu (1915 – 1918), Rīgā (1919 – 1927 un 1933 – 1944), ASV (1927 – 1933). LVK rektors (1944 – 1948). Daiļrades mantojums aptver aptuveni 900 darbu dažādos žanros un ir visplašākais latviešu mūzikā. Pamatžanrs – vokālā mūzika, kurā izmantota Raiņa, Aspazijas, V.Plūdoņa, K.Skalbes dzeja, arī amerikāņu dzeja. Darbi: operas – “Baņuta” – pirmā latviešu klasiskā opera (1919); “Salinieki” (1925; 2. red. “Dzimtenes atmoda”, 1933); balets “Staburags” (1943; J.Čangas horeogrāfijā “Staburadze”, 1957); kantātes “Mūzikai” (1913), “Darbs un dziesma” (1924), “Jūra” (1929); simfoniskā poēma “Latvija” (1919); klavierdarbi “Balāde” (1905), “Variācijas par Grīga tēmu” (1938); skaņdarbi ērģelēm “Variācijas par Jāņa Kalniņa tēmu” (1938), “Variācijas par Jāzepa Vītola tēmu” (1949), vairāk nekā 150 latviešu tautas dziesmu apdaru balsij, korim.

Kalniņš, Ansis (1903 – 1944) – latviešu arhitekts. Beidzis LU Arhitektūras fakultāti. Galvenie darbi: Valmieras Zemes banka (1932), doktora Nīmaņa bērnu klinika Rīgā (1935), reprezentablas savrupmājas Siguldas prospektā 7, O.Vācieša ielā 21. Saņēmis augstāko prēmiju projektu konkursā (Armijas Ekonomiskais veikals, 1936). Kopā ar P.Bērkalnu vairākkārt organizējis “Mazēku celtniecības dienas”, popularizējot vienģimeņu ēku projektus. Iesniedzis priekšlikumus Daugavas kreisā krasta laikmetīgai apbūvei. Specializējās dārzu arhitektūrā (Ziedoņa dārzs, tā labiekārtojums un paviljoni).

Kalniņš, Eduards (1904 – 1988) – latviešu gleznotājs. Absolvējis V.Purvīša Dabasskatu glezniecības meistardarbnīcu. LVMA Glez-

niecības nodaļas docents (no 1974), profesors (1955). Viņa vadībā Stājglezniecības meistardarbnīcu absolvējuši gandrīz visi pēckara diplomētie gleznotāji. No 1980 vadījis PSRS MA Glezniecības radošo darbnīcu Rīgā. Izstādēs piedalās kopš 1927. Personālizstādes Rīgā (1939, 1984), Tokijā (1977), Maskavā (1985), atceres izstāde (1991) Rīgā. Latvijas Mākslinieku savienības valdes priekšsēdētājs (1960 – 1965), PSRS Mākslas akadēmijas īstenais loceklis (1970). Izcils *marinists*. Darbi: “Septītā Baltijas regate”, “Baltijas jūra vētrā” (1972), “Pie jūras” (1973). Žanristi: “Jaunā maiņa” (1949), “Latviešu zvejnieki Atlantijā” (1957). Darbojies arī portreta un klusās dabas žanrā; virtuozī izkoptas tonālās glezniecības pārstāvis. Apbalvots ar Romas stipendiju (1935), bronzas medaļu starptautiskajā izstādē “Ekspo-58” Briselē (1958), PSRS MA Zelta medaļu (1970, 1973).

E. Kalniņš. “Septītā Baltijas regate”

Kalniņš, Imants (dz. 1941) – latviešu komponists. Daiļradē apvienoti klasiskās mūzikas un modernistiskās mūzikas elementi. Darbi: operas (“Ei, jūs tur!”, 1971; “Spēlēju dancoju”, 1976; “Ifiģēnija Aulidā”, 1982), muzikālā komēdija “No saldenās pudeles”

(1975), mūzikls "Quo vadis, mana ģitāra?" (1976), oratorijas ("Dzejnieks un nāra", 1973; "Rita cēliens", 1977), simfonijas, koncerti, kora dziesmas, dziesmas vokāli instrumentālajam ansamblim (cikls "Balādes par Matisonu", 1974), teātra mūzika ("Princis un ubaga zēns", "Trīs musketieri"), kinomūzika ("Pūt, vējiņi!", "Ezera sonāte"). Pievērsies arī rok-mūzikai.

Kalniņš, Jānis (1922 – 2000) – latviešu rakstnieks, LZA akadēmiķis (1982). 1951 beidzis LVU Filoloģijas fakultātes Latviešu valodas un literatūras nodaļu. ZA Valodas un literatūras institūta Tekstoloģijas sektora vadītājs (1959 – 1964), institūta direktors (1963 – 1983). 1957 iznāk pētījums par A.Upīša komēdijām "Satīras asajā gaismā". Izlasē "Pa gadu kāpnēm" (1966) rakstījis par aktuālām literatūras un literatūras vēstures problēmām. Nozīmīgākie darbi: "Literatūra un laikmets" (1970), "Problēmas un risinājumi" (1973), "Andreja Upīša simtgadei" (1977). Lielu daiļrades daļu veido *vēsturiski biogrāfiskie romāni par rakstniekiem*: "Andrejs Pumpurs" (1964), "Rainis" (1977), "Auseklis" (1981), "Kalna Kaibēni" (periodikā 1989, grām. 1991). Piedalījies "Latviešu literatūras vēstures" (2, 4, 6, 1957 – 1963) sagatavošanā. Grāmatā "Savādnieki" (1979) apkopotī stāsti par latviešu un cittautu rakstniekiem. Rakstījis arī grāmatas ar teiksmainu sižetu. Tajās risinātas vispārcilvēcīgas problēmas ("Mūžība", 1971; "Hronists un Velns", 1985). Rakstījis arī bērnišas atmiņas un kinoscenārijus.

Kalniņš, Juris (1847–1919) – latviešu skolotājs, žurnālists, rakstnieks. Mācījies J.Cimzes skolotāju seminārā Valkā (1865 – 1868). Strādājis par skolotāju Ļaudonā, Vietalvā, Sausnējā. Vietalvā nodibinājis labdarības biedrību, vadījis kori, ar to piedalījies 1. – 3. vispārējās dziesmu svētkos. No 1879 rakstījis

J. Kalniņš

par skolu problēmām un latviešu valodu laikrakstā "Balss". Strādājis laikrakstā "Balss" (1882 – 1906), laikrakstā "Baltijas Vēstnesis" (1895 – 1919). 1906 laikraksts tika aizliegts un redaktors sodīts ar 8 mēnešiem cietumā. Vēlāk strādājis laikrakstā "Dzimtenes Vēstnesis" (1907 – 1917). Kopā ar F.Veinbergu un A.Benjamiņu izdevis laikrakstu "Rīgas Latviešu Avīze" (1917 – 1918). Sastādījis A.Pumpura Rakstu 1. izdevumu (1904). Sarakstījis plašus biogrāfiskus apcerējumus: "Jānis Cimze" (1914), "Juris Neikens" (1910). Sarakstījis mācību grāmatas: "Dabas mācības pirmais kurss tautas skolās" (1878), "Latviešu valodas mācība", "Ģeometrija" (abas 1890), arī rokasgrāmatas skolotājiem. 1892 iznāk grāmata "Latviešu rakstniecības teorija" – pirmā poētika latviešu valodā. Tā balstās uz tautasdziesmām. Atdzejojis H.Heini, tulkojis G.Freitāgu.

Kalniņš, Reinholds (1897 – 1968) – latviešu gleznotājs. Mācījies Pēterburgas MA (1917), MA Parīzē, kur dzīvojis un strādājis (1921 – 1939), pievienodamies franču impresionisma strāvojumiem. 1939 atgriezies Latvijā. 1944 emigrējies uz Zviedriju. 50. gados periodiski uzturējies Ņujorkā un vadījis savu mākslas salonu "Franču mākslas centrs" Manhatanā, kur personalizstādes rikojuši daudzi trimdas mākslinieki. Savas personalizstādes organizējis ASV, Zviedrijā, Francijā. Stokholmā līdz 70. gadiem darbojies Reinholda Kalniņa nodibinātais pedagoģijas institūts.

Kalniņš, Rolands (dz. 1922) – latviešu kinorežisors. Rīgas kinostudijā sācis strādāt 1947. Nozīmīgākās filmas: "Es visu atceros, Ričard!" (1966), "Elpojiet dziļāk!" (1967), "Ceplis" (1972), "Akmeņainais ceļš" (1983), "Ja mēs visu to pārcietīsim" (1988).

Kalniņš, Sigurds (1918 – 1956) – latviešu grafiķis. 1944 beidzis LMA Grafikas meistar-darbnīcu. 1944 emigrējies uz Vāciju, kur strā-

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

S. Kalniņš. "Tibinga". Kokgrebums

dājis par skolotāju bēgļu vidusskolās. Darinājis kokgriezumu sērijas par Vācijas pilsetām. Izdevis vairākas ar roku pārrakstītas un paša ilustrētas grāmatas. 1949 pārcēlies uz Austrāliju. Strādājis par litogrāfu. Līdztekus darinājis grāmatu ilustrācijas (A.Grīna "Septiņi un viens", 1953; J.Sarmas "Slinkais puisis", 1955). 1957 Sidneijā sarīkota Sigurda Kalniņa pēcnāves izstāde.

Kalniņš, Teodors (1890 – 1962) – latviešu kordiriģents. Mācījies Petrogradas konservatorijā (1913 – 1916). Latvijas Nacionālās operas kormeistars (1919 – 1940). Nodibinājis un vadījis vairākus korus: LU studentu vīru kori (1925 – 1940) un sieviešu kori (1927 – 1940), *LPSR Radiokomitejas kori* (1940 – 1962; 1962 koris nosaukts Teodora Kalniņa vārdā). LVK pedagogs (no 1950). Viens no ievērojamākajiem latviešu kordiriģentiem. 7. – 9. Latvijas un 1. – 4. LPSR dziesmu svētku virsdiriģents.

Kalniņu kapulauks – kuršu kapulauks ar ugunskaapiem (11. – 13. gs.) Kuldīgas raj.,

Alsungā. Arheoloģiskajos izrakumos (1959 – 1960, vad. I.Cimermane) izpētīti 35 apbedījumi; atrastas rotas, darbarīki un ieroči. No 1432 senlietām vairākums atbilstoši bēru tradīcijām salauztas vai saliekta.

Kalnroze, Valdis (līdz 1961 Voldemārs Rozenbergs; 1894 – 1993) – latviešu gleznotājs. Piedalījies Latvijas Brīvības cīņās, apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeni. Mākslai pievērsies vēl. 1932 beidzis V.Purviša Dabasskatu glezniecības meistardarbnīcu. Mākslinieku apvienības "Zaļā vārna" biedrs (no 1929). Mākslinieku savienības biedrs (no 1944, izslēgts 1952, no jauna uzņemts 1957). *Ainavu un kļuso dabu* meistars ("Pilsēta pie upes", 1937; "Upes līci", 1957; "Rīgā", 1973; "Mazpilsēta rudenī", 1978). Gleznojis jūras skatus un klusajās dabās pievērsies ziediem ("Trīs brāļi", 1978; "Ziedi", 1978). Darbiem raksturīgs pastozs krāsu klājums, virtuozī izkopts, pārsvarā pelēcīgs, pērļaini vizmojošs kolorīts.

V. Kalnroze. "Daugava pelēkā dienā". 1962

Kalo (Callot), Žaks (1592 vai 1593 – 1635) – franču grafiķis. Kalo stilu noteica manierisma un reālisma mijiedarbība. Daiļradē fantastika

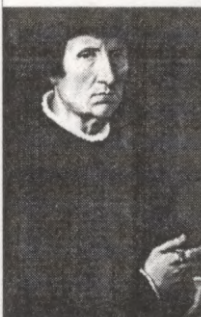
un groteska apvienojas ar reāliem novērojumiem. Darinājis tehniski virtuozus *ofortus* – lielas panorāmas kompozīcijas un mazu gravīru sērijas ar sadzīves ainām, dīvainiem cilvēku tipiēm (2 sērijas “Kara nelaimes”, 1632 – 1633). Darinājis arī zīmējumus un kokgrizumus.

Ž. Kalo. “Itāļu jokdari”. Ap 1622

Kalomiris (Kalomoirēs), Manolis (1883 – 1962) – grieķu komponists. Viens no mūsdienu grieķu komponistu skolas pamatlīdzekļiem. Mācījies Vīnes konservatorijā (1901 – 1906). Harkovas mūzikas skolas (1906 – 1910), Atēnu konservatorijas pedagogs (no 1911), direktors (1919 – 1926). Grieķijas Nacionālās konservatorijas dibinātājs un direktors (1926 – 1962). Grieķijas Komponistu savienības priekšsēdētājs (1935 – 1957). Aizsācis mūsdienu grieķu operas žanru (“Vecākais meistars”, 1915). Citi darbi: operas (“Mātes gredzens”, 1917; “Anatolija”, 1945; “Neskaidrie ūdeņi”, 1951). Rakstījis arī simfonijas, kamerģimelī, dziesmas, teātra mūziku.

kalvinisms – protestantisma virziens. Iedibinājis Ž. Kalvins reformācijas laikā (16. gs.). Izplatījās Anglijā, Skotijā, Nīderlandē, Vācijā, Francijā, Ungārijā, Polijā. Atzīst absolūto predestināciju: visi cilvēki jau iepriekš nolemti pestīšanai vai mūžīgai pazudināšanai.

Ž. Kalvins

Pēc Kalvina mācības, cilvēkam jābūt pārliecinātam, ka viņš ir Dieva izredzētais, un tas jāpierāda ar visu savu dzīvi un darbību. Kalvinisma piekritēji vērsās pret greznību katoļu baznīcas ceremonijās, likvidēja baznīcas altārus, svētbildes; dievkalpojumi tika reducēti līdz Bībeles lasīšanai un psalmu dziedāšanai. Mūsdienās kalvinisms sastopams Šveicē, Nīderlandē, Lielbritānijā, Vācijā, ASV, Lietuvā, Ukrainā.

Kalvins (Calvin, lat. Calvinus), Žans (1509 – 1564) – reformācijas darbinieks Vācijā un Šveicē. Kalvinisma pamatlicējs. M. Luterā sprediķu ietekmē pievērsās protestantismam. 1533 attiecās no katoļu baznīcas. 1534 sakarā ar protestantu vajāšanu Francijā aizbrauca uz Bāzeli, kur izdeva darbu “Pamācība kristīgajā ticībā” (1536). No 1541 dzīvoja Ženēvā, kļuva par kalvinistu ideologu. Ar konsistorijas atbalstu pakļāva Šveides baznīcu laicīgajai varai, vērsās pret katoļu kulta rituāliem. Reformu ceļā centās ieviest “pasaulīgu askētismu”, noteica, ka visiem iedzīvotājiem obligāti jāapmeklē baznīca, aizliedza izpriecā, dejas, spilgtus apģērbus. Asi vērsās pret kalvinisma pretiniekiem, ieviesa nāvessodu – sadedzināšanu uz sārta.

Kaļķu iela atrodas Vecrīgā no Daugavmalas līdz Aspazijas bulvārim, tālāk pāriet Brīvības bulvārī. Kaļķu iela sākotnēji bija daļa no tagadējās Šķūņu ielas. Nosaukums Kaļķu iela parādījās 15. gs. (kalkstrate – lejasvācu val., 1404; pl. cementi – latīņu val., 1407). Līdz 16. gs. Kaļķu iela gāja no Rātslaukuma līdz Rīgas upei (tagadējai Kalēju ielai); pretējā upes krastā atradās kaļķu ceplis. 17. gs. pagarināta līdz tagadējam Pilsētas kanālam. Kaļķu ielas turpinājums aiz Rātslaukuma līdz Daugavai bija Svērtuves iela. Senākais tās nosaukums – Šāļu vārtu iela (Schalportenstrate, schalstarte – lejasvācu val., 15. – 16. gs.), domājams, cēlies no vārda *Waagschale* (svaru

kauss vācu valodā); Rātslaukumā atradušies pilsētas svāri. Kaļķu ielas pirmsākumi bijušajā priekšpilsētas teritorijā ir saistīti ar seno tirdzniecības ceļu uz Vidzemi un Pleskavu. Tas 13. – 16. gs. beidzās pie Smilšu ielas. 16. gs. beigās, izbūvējot jaunus nocietinājumus – zemes vaļņus, galvenos pilsētas vārtus pārvietoja Kaļķu ielas galā (pie tagadējā Aspazijas bulv.). 1950. gadā Kaļķu ielu mākslīgi savienoja ar Brīvības bulvāri, Brīvības ielu un Brīvības gatvi, tā stiepās no Daugavmalas līdz pilsētas robežai. To pārdēvēja par Ļeņina ielu un tā kļuva par garāko ielu galvaspilsētā (12 600 m). Kaļķu ielas nosaukumu atguva 1989.

kamermūzika – vokāla vai instrumentāla mūzika nelielam atskaņotāju sastāvam (duetam, trio utt., arī solistam). 16. gs. kamermūzika tika sacerēta nelielam klausītāju skaitam (no tā cēlies nosaukums) un ar to apzīmēja vokālo laicīgo mūziku atšķirībā no vokālās baznīcas mūzikas. 17. gs. terminu “kamermūzika” sāka attiecināt arī uz instrumentālo mūziku. Kamermūzikai raksturīgi īpaši mūzikas izklāsta paņēmieni: visu balsu līdztiesība, muzikālas izteiksmes līdzekļu (melodijas, ritma, dinamikas) ekonomija un precīza detalizācija. Galvenie žanri: vokālajā kamermūzikā – dziesma, romance solistam, duets, tercets, kvartets; instrumentālajā kamermūzikā – sonāte, trio, kvartets, kvintets. Vairāki no šiem žanriem radušies un nostabilizējušies Vīnes klasiskās skolas pārstāvju J.Haidna, V.A.Mocarta, L. van Bēthovena daiļradē. Latvijā instrumentālā kamermūzika sāka veidoties 19. un 20. gs. mijā; pirmais instrumentālais kamerskaņdarbs bija J.Vītola stīgu kvartets (1898).

Kameroni (Cameron), Čārlzs (18. gs. 30. gadi – 1812) – skotu izcelsmes krievu arhitekts. *Klasicisma* pārstāvis. Mācījies Francijā un Itālijā. No 1779 darbojies Krievijā. Ievēroja-

mākie darbi: *celtņu komplekss Puškinā* – paviljons “Ahāta istabas” (1785), “Gaisa dārzī”, “Kamerona galerijā” (abi 1786); *Pavlovskā* – pils (1786), parka plānojums (18.gs. 80. gadi) un paviljoni (“Draudzības templis”, 1782; “Trīs grāciju paviljons”, 1801). Veidojis arī interjerus “Tabakdoze” un “Arabesku zāle” Lielajā pilī Puškinā.

Kamī (Camus), Albērs (1913 – 1960) – franču rakstnieks, filozofs. Viens no ievērojamākajiem 20. gs. franču rakstniekiem. Daiļradei filozofiska ievirze, tajā paustas eksistencialisma idejas, darbos humānisma un individuālisma tendenču pretrunīgs apvienojums. Ievēribu guva stāsts “Svešinieks” (1942); nozīmīgākais romāns – “Mēris” (1947). Nobela prēmija (1957).

Kampanella (Campanella), Tommaso (līdz 1582 Džovanni Domenico Campanella; 1568 – 1639) – itāļu filozofs. *Utopiskā komunisma* pārstāvis. Paudis natūrfilozofiskus uzskatus, cīnījies pret sholastiku, aizstāvējis G.Galileja mācību. Nozīmīgākais darbs “Saules pilsēta” (1602) – komunistiska utopija par ideālu sabiedrību. Par līdzdalību savvērestībā pret spāņu kundzību Dienviditālijā (1598 – 1599) apcietināts, cietumā pavadījis 27 gadus; attaisnots 1629.

kancele (vācu Kanzel < lat. cancelli – režģis, nožogojums) – paaugstinājums baznīcā, no kura mācītājs lasa Bībeli, teic sprediķus un lūgšanas. Bagātīgi dekorētu kanceļu darināšana bija izplatīta jau viduslaikos, bet it īpaši renesanses (*Pizas baptistērijā*) un baroka laikmetā (*Romas Sv. Pētera katedrālē*). Ievērojamākie kanceļu paraugi Latvijā ir tēlnieku Sēfrensu skolas 17. – 18. gs. veidotās koka kanceles *Kurzemes baznīcās*. Paaugstinājums svētrunu teikšanai ir arī musulmaņu mošejas (mimbars) un ebreju sinagogās.

kancona (it. canzone – dziesma) – lirisks dzejolis par bruņinieku mīlu viduslaiku

A. Kamī

T. Kampanella

Trīsvienības baznīcas kancele. Liepāja.
18. gs. 50. gadi

Provansas trubadūru dzejā, parasti ar mūzikas pavadījumu. Izplatīta arī itāļu renesanses (Dantes, Petrarkas) lirikā. Kanconas klasiskajai formai ir 5 – 7 strofas, pēdējā strofā – dzejnieka uzruna personai, kam kancona veltīta. Par kanconu sauc arī nelielu poētisku, līdzieni plūstošu vokālu vai instrumentālu skaņdarbu, galvenokārt 19. gs. komponistu daiļradē (P.Čaikovska 4. simfonijas lēnā daļa). 16. – 17. gs. Itālijā – vokāla skaņdarba (franču šansona) pārlikums kādam instrumentam vai instrumentālajam ansamblim.

Kandinskis, Vasilij (1866 – 1944) – krievu gleznotājs. Viens no abstrakcionisma pamatlicējiem. Mācījies Minhenē A. Ažbes skolā (1897 – 1898) un MA (1900). Dzīvo Berlīnē un Minhenē (1907 – 1914), piedalījies vairāku mākslinieku apvienību, arī apvienības “Zilais jātnieks” (1911) dibināšanā. 1914 – 1921 dzīvo Maskavā. Maskavas universitātes (1920) un Augstāko māksliniecišķi tehnisko darbnīcu pedagogs (1918 – 1921). Dzīvo Vācijā (1921 –

V. Kandinskis. “Izšķirošais izrāviens”. 1944

1933). Celtniecības un māksliniecišķās konstruēšanas augstskolas “Bauhaus” profesors Veimārā un Desavā (1922 – 1933). No 1933 dzīvo Parīzē. Abstrakcionismam pievērsies ap 1908. Darbi: “Improvizācija nr. 7” (1910), “Nemiers” (1917), “Baltais ovāls” (1919), “Kompozīcija nr. 10” (1939). Rakstījis arī teorētiskus darbus.

kankle (liet. kankles) – lietuviešu tautas strinkšķināmais stīgu mūzikas instruments. Radniecīga latviešu koklei, igauņu kannelei, somu un karēļu kantelei, krievu gušļiem. Senajām kanklēm bija 4 – 5 stīgas; mūsdienās rekonstruētajām kanklēm ir līdz 25 stīgas, ko ar pārslēgiem var hromatiski pārskanot.

kannele (ig. kannel) – igauņu tautas strinkšķināmais stīgu mūzikas instruments. Radniecīga latviešu koklei, lietuviešu kanklei, somu un karēļu kantelei, krievu gušļiem. Senajām kannelēm bija 5 – 7 zarnu stīgas; mūsdienu kanneles stīgas (līdz 30 un vairāk) darinātas no metāla.

kanoniķis (lat. canonicus < gr.) – garīgu personu kolēģijas – kapitula loceklis katedrālēs u.c. lielākajās katoļu un anglikāņu baznīcās.

kanons (gr. kanōn – mēraukla, norma) *filozofijā* – tas, kas stingri noteikts, obligāts, vispārpieņemts; *mūzikā* – daudz balsīgas mūzikas forma, kurā divas vai vairākas balsis

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

izpilda vienu un to pašu melodiju, sākot to secīgi citu pēc citas nepārtrauktā imitācijā; *relīģijā* – dogma, saistošs noteikums vai rīts, ko ieviesusi vai sankcionējusi baznīca, arī reliģisku tekstu krājums (Svētie raksti); baznīcas oficiāli atzītais svēto saraksts; katoļu baznīcas kanonisko tiesību kodeksa paragrāfs.

kanope (pēc Senās Ēģiptes pilsētas Kanopes nosaukuma) – trauks, kurā senie ēģiptieši ievietoja balzamēto mirušo iekšējos orgānus. Uz kanopes vāka bija cilvēka vai dzīvnieka galvas atveidojums. Kanopes ievietoja īpašās kastēs, uz kurām bija dievību ciļņi. Kanopes kļuva par paraugu etrusku urnai, kurā pēc mirušā sadedzināšanas glabāja viņa pelnus.

kantāte (it. cantata < cantare – dziedāt < lat.) – lielas formas svīnīga vai liroepiska rakstura vokāli instrumentāls skaņdarbs vienam vai vairākiem solistiem, korim un orķestrim. Radusies 17.gs. sāk. Itālijā (vokālās lirikas forma); vēlāk tuvinājās viencēliena operai. Attīstības gaitā izveidojās kamerkantāte (koris nepiedalās) un kora kantāte, kurā korim ir galvenā nozīme. Ievērojamas kantātes radījuši J.S.Bahs (“Zemnieku kantāte”, “Kafijas kantāte”), P.Čaikovskis (“Maskava”). Latviešu mūzikā pirmās nozīmīgākās kantātes radījis A.Jurjāns (“Tēvijai”, 1886), J.Vitols (“Dziesma”, 1908), A.Kalniņš (“Mūzikai”, 1913).

kantele (somu kantele) – somu tautas strinkškināmais stīgu mūzikas instruments. Radniecīga latviešu koklei, igauņu kannelei, lietuviešu kanklei, krievu gušļiem. Senajām kanteļēm bija 5 zarnu stīgas; mūsdienu rekonstruētajām kanteļēm ir metāla stīgas (līdz 34) un hromatisks skanējums.

kantilēna (it. cantilena < lat. cantilena – dziedāšana) – neliela apjoma liroepisks dzejolis Rietumeiropas, īpaši senfrancū dzejā; parasti dziedāts vai recitēts mūzikas pavadi-

I. Kants

jumā. Par kantilēnu dēvē arī plašu, dziedošu melodiju un līdzīgi plūstošu, dziedošu vokāla vai instrumentāla skaņdarba atskaņojumu.

Kants (Kant), Imanuels (1724 – 1804) – vācu filozofs. Klasiskās vācu filozofijas pamalticējs. Kēnigsbergas universitātes docētājs (1755 – 1770), profesors (1770 – 1796). Veicināja dialektikas ideju ieviešanos dabaszinātnē. Risināja izziņas teorijas, ētikas, estētikas, vēstures filozofijas, tiesību filozofijas jautājumus. Kanta filozofijas attīstība iedalāma t.s. pirmskritiskajā (līdz 1770) un kritiskajā posmā, kad Kants izveidoja transcendentālā ideālisma sistēmu. Darbā “Vispārīgā dabas vēsture un debess teorija” (1755) izvirzīja hipotēzi par planētu sistēmas rašanos no pirmmatērijas. Kritiskā posma darbos uzmanība veltīta izziņas teorijas jautājumiem. Galveno šā posma darbu pamats ir mācība par “lietu par sevi” kā mūsu sajūtu un pieredzes objektīvo avotu. Tomēr Kants atzina, ka izzināt iespējams tikai “lietas par sevi” izpausmi cilvēka pieredzē. Tas noveda Kantu pie *agnosticisma* – “lietas par sevi” izziņamības nolieguma. Pirmais jauno laiku filozofijā atzina, ka prātam ir dialektisks raksturs. Ētikā Kants atzina, ka morāles likums var būt tikai formāls: ikvienam jārikojas tā, lai viņa rīcība kļūtu par vispārējo normu neatkarīgi no rīcības satura (*kategoriskais imperatīvs*). Viņa estētikas koncepcija balstās uz īpaša veida apmierinājumu, ko izraisa estētiskā priekšmeta forma. Aizstāvēja mūžīga miera ideju, domāja, ka katrai tautai ir neatņemamas tiesības attīstīt savu nacionālo kultūru. Līdz ar Kanta filozofiju ir dziļi pretrunīga, tā lielā mērā ietekmēja filozofiskās domas tālāko attīstību. Tās nozīme izpaužas jaunu problēmu izvirzīšanā un perspektīvajās filozofisko risinājumu nostādņēs. Galvenie darbi: “Prāta prāta kritika” (1781), “Prolegomeni katrai nākotnes metafizikai” (1783), “Praktiskā

prāta kritika" (1788), "Spriešanas spēju kritika" (1790), "Par mūžīgu mieru" (1795). Kanta filozofija veicināja klasiskās vācu ideālisma dialektikas un L.Feierbaha materiālisma attīstību.

Kants un Latvija. Kanta mācība ietekmēja filozofiskās domas attīstību Latvijā. Kanta lekcijas klausījās studenti no Baltijas, arī daži latvieši (K.Perkūns, J.Perkūns). Kants sarakstījis ar Vidzemes un Kurzemes kultūras darbiniekiem J.G.Lindneru, J.K.Bērensu, J.Kantu un Imanuēla Kanta darbu izdevēju Rīgā – J.F.Hartknohu. Rīgā izdotas Kanta grāmatas "Tīrā prāta kritika" (1781, 1787, 1790, 1794), "Prolegomeni katrai nākotnes metafizikai" (1785), "Dabas zinātnes metafiziskie pamatojumi" (1786). Liepājā izdota viņa grāmata "Spriešanas spēju kritika". Kanta darbos vairākkārt minēta Baltija, Rīga. Viņš interesējies par baltu tautu kultūru, sarakstījis pēcvārdu K.G.Milkes "Lietuviešu – vācu un vācu – lietuviešu vārdnīcai" (1800). 19. gs. 1. pusē Kanta filozofija bija galvenā Tērbatas universitātē (G.B.Ješe). 19. gs. beigās – 20. gs. sāk. Kanta idejas Latvijā propagandēja P.Zālite. Sakarā ar I.Kanta 200. dzimšanas dienu 1924 LU tika dibināta *Kanta biedrība*. Pirmais priekšsēdētājs bija P.Zālite. 1936 biedrību reorganizēja par *Filozofijas biedrību* (priekšsēdētājs P.Jurevičs); pastāvēja līdz 1940, atjaunota 1988.

kapa piemineklis – pie apbedījuma vai virs tā novietota piemiņas zīme mirušajam (plāksne, obelisks, piramīda, krusts, kapliča, figurāla skulptūra, memoriāls ansamblis). Neolitā kapa pieminekļi bija koka stabi, dolmeni un menhiri, Senajā Grieķijā – statujas un stēlas ar mirušā attēlu. Agrajos viduslaikos Eiropā plakanciļņa stēlas nomainīja *krusti*. Sākot ar 11. gs., Rietumeiropā izplatījās jauns kapa pieminekļa tips – virs apbedījuma (galvenokārt baznīcās) novietots tukšs

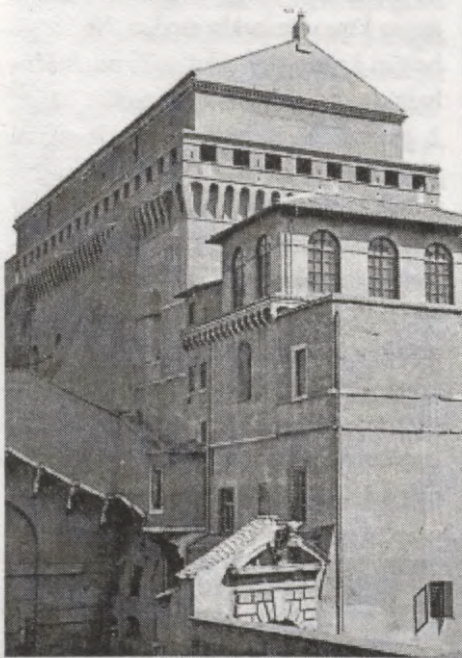
akmens vai bronzas kapa ietvars, ko sedza plāksne ar statuju, cilni vai gravētu mirušā portretu. Ķīnā kapa pieminekļi no vertikālām plāksnēm, kurās tika iecirsti vārdi, pakāpeniski pārveidojās par brīvi stāvošām memoriālām sienām. Renesanses laikmetā plaši izplatījās kapelas tipa kapličas. Reformācijas laikā 16. gs. baznīcās parādījās *epitāfijas* – baznīcā apbedīto piemiņai veltītas piemiņas zīmes kokgriezumā, akmens kalumā vai gleznotas. To lielums un mākslinieciskā apdare liecināja par mirušā dzimtas turību un ietekmi pilsētā. 17. – 18. gs. arvien lielāku nozīmi ieguva kapa pieminekļu uzraksti. No 18. gs. beigām kapa pieminekļus vairs neuzstādīja baznīcās, bet galvenokārt kapsētās. 19. gs. 2. pusē un 20. gs. kapa pieminekļa sakrālā nozīme mazinājās un pārsvarā sāka izmantot mirušā portretu vai lakonisku emblēmu ar memoriālu nozīmi. Latvijā vecākie kapa pieminekļi ir romānikas un gotikas laikmeta *akmens plāksnes*, uz kurām iekaltas mirušo portretu kontūras, dzimtas zīmes, ģerboņi un uzraksti. Vecākā no šādām plāksnēm ir *libiešu karavīra attēls* (12. gs.), atrasta Māriņsalas baznīcā pie Salaspils. Cilnī darinātas plāksnes (14. – 16. gs.) sastopamas Latvijā lielākajās

K. Zāle. Skulptūra "Izirušās rozēs" Dīvala kapos Valmierā

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

baznīcās. No 17. gs. saglabājušās arī gleznas, akmens un metāla kalumi, ko novietoja baznīcās pie kapa. No 1773, kad Latvijā aizliedza mirušos apglabāt baznīcā, kapa pieminekļus sāka novietot kapsētās. 19. gs. sāk. plaši izplatījās klasicisma stilam raksturīgi kapa pieminekļi (uz postamenta novietotas urnas un vāzes, nošķeltas, antīkas kolonnas). Nozīmīgus kapa pieminekļus ir veidojuši B.Dzenis, G.Šķilters, T.Zaļkalns, pēc Otrā pasaules kara – K.Baumanis, A.Briede, J.Briedis, K.Jansons, M.Lange, M.Zaurs.

Siksta kapela Vatikānā. 1475. g. sāk.

kapela (it. cappella) *arhitektūrā* – katoļu un anglikāņu sakrālajā arhitektūrā neliela baznīca (bez draudzes) vai telpa (pilī, baznīcā, klosterī) ģimenes vai citas kopas (ģildes, armijas daļas) dievkalpojumiem, lūgšanām, relikviju uzglabāšanai, kora izvietošanai. Dažkārt ap baznīcas altāra daļu (kori) vairākas kapelas veido t.s. kapelu vainagu (kora apeju). Reizēm par kapelu sauc arī kapliču. *Mūzikā* –

dziedātāju ansamblis; kora kolektīvs. Nosaukums cēlies no koncertēšanas vietas. Viduslaikos par kapelu sauca baznīcas dziedātāju kori, vēlāk – kori vispār. Instrumentālajai mūzikai attīstoties, izveidojās vokāli instrumentālas kapelas. Dažkārt par kapelu sauc arī nelielu specifiska sastāva orķestri (lauku kapela, džeza kapela).

kapelāns (lat. capellanus) – katoļu vai anglikāņu garīdznieks kapelā vai mājas baznīcā; arī draudzes mācītāja palīgs. Par kapelānu sauc arī garīdznieku dažās ārvalstu armijās. **kapenes** – celtnes vai telpas viena vai vairāku mirušo (ģimenes, dzimtas, reliģiskas kopienas) apbedīšanai. Parasti kapenes veidojumā, izmantojot monumentālas arhitektūras formas, iemūžināta mirušā piemiņa un māksli-

Zilās pilsoņu gvardes kapenes Sv. Pētera baznīcā. 1743

nieciskiem līdzekļiem slavināta viņa darbība. Kapeņu pirmsākumi rodami jau senajos, bieži kolektīvajos apbedījumos. Grandiozu kapeņu celtniecība izvērsās senajās kultūrās, galvenokārt valdniekiem. Vēlākos laikos kapeņu izmēri kļuva mazāki un tās cēla arī sabiedriskiem un kultūras darbiniekiem. Kapeņu formas ir daudzveidīgas: *mastaba* (ar apakšzemes telpu apbedījumiem un mājas tipa virszemes celtni), *piramīdas* Senajā Ēģiptē, *klinšu kapenes* Indijā, *šahtu kapenes* Mikēnās, *katakombas* agro kristiešu apbedījumos Senajā Romā, *kupolkapenes* Mikēnās, musulmaņu *mauzoleji*, kristiešu *kapličas* un *kapelas*.

kapi – īpaša teritorija mirušo apbedīšanai. Pēc dažādu tautu un reliģiju apbedīšanas paražām, kā arī valsts noteiktajām administratīvajām un sanitārajām normām, ir dažādi kapu tipi un to kopšanas kārtība. Pirmatnējās kopienas iekārtā un agrajā feodālismā kapu tips bija *kapenes*, Senajā Grieķijā, Senajā Romā, Senajos Austrumos, Vidusjūras un Melnās jūras piekrastē – *nekropoles*, bet ievērojamus cilvēkus apbedīja *penteonos*. Senākie kapi izveidots pie klosteriem un baznīcām. Latvijā senatnē mirušie apbedīti *kapulaukos* (↑ *senkapi*). Cieši apbūvētajā viduslaiku Rīgā pie katras baznīcas atradās kapi, kur apglabāja parastos pilsētniekus vairākās kārtās citu virs cita, bet mantīgos patriciešus – baznīcās, galvenokārt Domā un Pētera baznīcā vai klosteros. Epidēmiju laikā masu kapus ierīkoja ārpus pilsētas robežām. 1571. gada bada laikā un 1602. gada mēra epidēmijā aptuveni 13 tūkst. mirušos apraka vecajos *Ģertrūdes kapos* (tagadējās Dzirnau un Brīvības ielas krustojumā). Sanitāru apsvērumu dēļ ar senāta 1772. 18. XII ukazu visā Krievijā mirušos aizliedza apbedīt baznīcās un ap tām. Kapus sāka ierīkot priekšpilsētās. 27 ha lielu teritoriju tagadējās Miera ielas rajonā ierādīja protestantu draudzēm, kur 1773. 5. V atvēra

Kapu zīme Mērsraga kapsētā

Kapu zīme Šanteru kapsētā Nogales pagastā. 1885

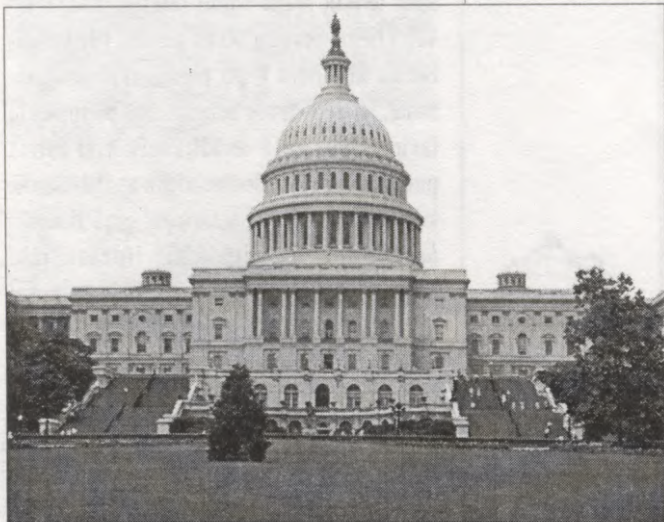
Lielos kapos. Līdzās atradās *Pokrova kapi* pareizticīgajiem, bet katoļi, vecticībnieki, ebreji mirušos apglabāja kapos Latgales priekšpilsētā. 18. gs. beigās izveidojās arī *Mārīņa kapi* un *Tornakalna kapi*. 19. gs. 2. pusē tika ierīkoti *Matīsa kapi*, *Ziepniekkalna kapi*, kā arī kapi Aleksandra augstumā. 1909 sāka ierīkot *Meža kapos* (atklāja 1913), atvēlot tiem aptuveni 90 ha zemes. 1914 nodibināja komiteju kapu pieminekļu apspriešanai, lai nepieļautu bezgaumīgu pieminekļu izvietojumu. 1915 ierādīja teritoriju Pirmā pasaules karā kritušo strēlnieku apglabāšanai, kur vēlāk izveidoja teritorijas ziņā lielākos *brāļu kapos* Latvijā. 1925 līdzās Brāļu kapiem iedalīja aptuveni 10 ha lielu teritoriju pie reliģiskajām konfesijām nepiederošu pilsoņu apbedīšanai, to pēc Raiņa apglabāšanas pārdēvēja par *Raiņa kapiem*. 1928 ierīkoti *Šmerļa kapi*. 20. gs. 90. gados Rīgā ir 19 kapu ar kopējo platību aptuveni 400 ha; visplašākie apbedījumi tiek veikti *Ulbrokas kapos*, kuri atrodas pie Lubānas šosejas. Tie sākuši veidoties 20. gs. 20. gados, sākumā bijusi kā neliela katoļu kapsēta (4 ha; iesvētīta 1937).

kapitālraksts – latīņu raksta senākais grafiskais veids. Tajā ir tikai lielle burti (majuskuļi), starp vārdiem un teikumiem parasti nav atdalījuma zīmju vai arī tos atdala punkti. Šī raksta burtu formas gandrīz nemainītas tiek lietotas mūsdienu poligrāfijā (romiešu kapitālburti).

kapitelis (lat. capitellum – galviņa) – kolonu, staba vai pilastru vainagojošā daļa, uz kuras balstās pārsegums. Kapitelis no kolonnas stāva parasti atdalīts ar kādu rotājošu arhitektūras elementu. Senās Ēģiptes arhitektūrā dominēja kapitēlu rotājumi stilizētu augu formās, Mezopotāmijā – ģeometriskas formas, Persijā un Fenīķijā – vairākstāvu kapitēli zoomorfu būtņu veidā. Klasisku formas

pilnību kapiteļi ieguva sengrieķu orderu sistēmā (doriskais orderis; joniskais orderis; korintiešu orderis).

Kapitolija triāde – trīs galvenie romiešu dievi Capitolija templī Romā: Jupiters, Jūnona un Minerva. To pielūdza līdz 455 m.ē., kad vandaļi nopostīja Capitolija templi.

Kapitolijs Vašingtonā. 1793 – 1865

Kapitolijs (Capitol) – ASV kongresa ēka Vašingtonā. Celts 1793 – 1865 klasicisma stilā. Par kapitolijiem dēvē arī vietējo likumdošanas asambleju ēkas ASV štatu galvaspilsētās.

kapituls (lat. capitulum) – katoļu vai anglikāņu baznīcas bīskapa vadīta garīgu personu *padome*, kas piedalās diacēzes pārvaldē. Arī garīgo bruņinieku ordeņa vadošo personu kolēģija; ordeņa locekļu kopsapulce. Cariskajā Krievijā par kapitulu dēvēja iestādi, kas pārzināja ordeņu piešķiršanu.

kapliča – celtnie vai telpa mirušo novietošanai pirms apbedīšanas, arī bērū ceremonijai. Par kapliču dēvē arī kapa pieminekli nelielas celtnes veidā.

kapucieši (poļu kapucyni < it. cappuccini –

kapuce) – katoļu ubagotājmūku ordeņa locekļi. Radās 1525 Itālijā kā franciskāņu ordeņa atzars (saukti arī par *kapucīniem*). Ordeņi dibināja Mateo da Bašio, lai atjaunotu pirmo franciskāņu kopienu askētismu. Ordeņa nolikums apstiprināts 1528 vai 1529, par neatkarīgu ordeni kļuva 1619. Izplatījās Rietumeiropas valstīs (16. – 17. gs.). Kontreformācijas laikā apkaroja reformatoru idejas, brīvdomību, pievērsās labdarībai. Latvijā 1929 – 1940 darbojās kapuciešu klosteri Rīgā, Skaistkalnē, Viļakā; tie centās nostiprināt klerikālismu.

Kara muzejs, Latvijas. Dibināts 1916. Sākumā – Latviešu strēlnieku bataljona muzejs. Vācu okupācijas laikā materiāli gājuši zudumā; 1919 atjaunots. 1940 izformēts, kolekcijas sadalītas, daļa – iznīcinātas. 1990 atjaunots.

Kara muzejs

karavadzisms – māksliniecisku līdzekļu sistēma, kas raksturīga reālisma veidošanās agrīnajam posmam Eiropas 17. gs. glezniecībā. Karavadzismam raksturīgs tēlu demokrātisms, akcentēts priekšmetiskums, pastiprināti gaismēnu kontrasti, žanrisko motīvu monumentalisms. Spilgtāko izpausmi guvis itāļu gleznotāja Karavadžo daiļradē. Šis

Karavadžo. "Augļu grozs". 1596

virziens izpaudās arī Karavadžo sekotāju darbos.

Karavadžo (Caravaggio; arī Mikelandželo da Karavadžo – Michelangelo da Caravaggio; īst. v. Mikelandželo Merizi – Merisi; 1573 – 1610) – itāļu gleznotājs. Reālisma virziena aizsācējs Eiropas 17. gs. glezniecībā. Daiļrade veidojās kā opozīcija pret itāļu mākslā valdošo manierismu un akadēmismu. Raksturīgs reliģisko un mitoloģisko tēmu traktējums kā tautas sadzīves žanri, saasināta materialitātes izjūta, spēcīgi gaismas un tumsas kontrasti. Darinājis reliģiskas ("Kapā guldīšana", ap 1604), mitoloģiskas ("Bakhs", 1593), žanra gleznas ("Lautists", ap 1595), freskas (baznīcas "San Luigi dei Francesi" Kontarelli kapelā, 1600). Karavadžo ir pirmais, kas kļūso dabu pārvērš patstāvīgā glezniecības žanrā un daļas saskata kā vienu veselumu, priekšmetus monumentalizē ("Augļu grozs"). Tiek smie attēlot gaismas un tumsas dialogus noveda pie krāsu gammas reducēšanas uz brūniem toņiem. Tas arī noteica kolorītu raksturīgākajās Karavadžo gleznās, kā arī daudzus viņa sekotājus, piemēram, Rembranta darbos.

kardināls (lat. cardinalis – galvenais) – augstākā garīgā amatpersona katoļu baznīcā. Kardinālu ieceļ Romas pāvests; tie pakļauti pāvestam un ir viņa tuvākie padomnieki un

Kariatīde. Erehtejons. Atēnas. Starp 421 un 406 p.m.ē.

palīgi. Līdz 1958 kardinālu skaits nepārsniedza 70; pāvestu Jāņa XXIII un Pāvila VI laikā tas palielināts (1983. g. sāk. – 138). Kopš 1179 kardinālu kolēģija – konklāvs (pēc 1970 tikai tie kardināli, kas vēl nav 80 g. veci) ievēlē no sava vidus Romas pāvestu.

kariatīde (gr. karyatides – kariatīdes; arī Artemīdas priesterienes Karijās) – sievietes statuja, kas veic balsta (staba, kolonnas) funkciju un dekorē konstruktīvo balstu. Plaši izmantota antīkajā arhitektūrā (visplašāk pazīstamās ir Erehtejona portīka kariatīdes Atēnu Akropolē), arī 17. – 19. gs. arhitektūrā.

karikatūra (it. caricatura < caricare – pārspīlēt) – tēlotājas mākslas (galvenokārt grafikas) žanrs, arī atsevišķs darbs, kas vērsas pret kādu negatīvu parādību vai īpašību. Karikatūra atspoguļo sava laika sabiedrības morāli, ētiku, iekšpolitisko un starptautisko konfliktu situācijas. Eiropā karikatūra plaši attīstījās renesanses laikmetā, lai gan atsevišķi tās elementi bija jūtami jau antīkajā mākslā (sengrieķu vāžu gleznojumi). Politiskās karikatūras uzplaukumu veicināja Ziemeļu karš Vācijā (1524 – 1526), 16. – 18. gs. revolūcijas Nīderlandē, Anglijā, Francijā. Nozīmīgas karikatūras darinājuši H. Holbeins Jaunākais, P. Brēgels Vecākais, O. Domjē un P. Gavarni, V. Hogārts un F. H. Goija. Politiskās cenzūras dēļ bieži tika pausta sadzīvīskā formā (19. gs. vidū Krievijā satīriskie žurnāli "Iskra", "Gudok" u.c.). Mūsdienās visā pasaulē pazīstamas H. Bidstrupa (Dānija), Ž. Efelā (Francija) un Kukriniksi (Krievija) karikatūras. Latvijā politiskās karikatūras sākumi datējami ar 1862, kad "Pēterburgas Avižu" pielikumā parādījās satīriski *kokdzelumi* (A. Daugulis). 19. gs. 2. pusē žurnālos "Rota", "Austrums" publicēti "joku zīmējumi" (K. Kronvalds, M. Bušs, J. Lakše-Laksmāns). Latviešu politiskā karikatūra uzplauka 1905 – 1907 revolūcijas laikā (Pēterburgas žurnāls "Sva-

A
B
C
D
E
ri"). 1957 Latvijā sāka iznākt satīriskais žurnāls "Dadzis", 1963 – "Dadža kalendārs" (G.Bērziņš, G.Cilītis, I.Melgailis, U.Mežavilks, Ē.Ošs, E.Ozoliņš), kuros pārsvarā izsmēja sadzīviskas nebūšanas, populāri bija t.s. jubileju šarži. 90. gados politiskās karikatūras (bieži nenorādot autoru vai publicējot tās ar pseidonīmu) atzīst laikraksts "Diena", arī "Neatkarīgā Rīta Avīze".

F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z
Kārkliņš, Andris (dz. 1942) – latviešu dzejnieks un ģitārists. 1944 pārvests uz Vāciju. Kopš 50. gadu sāk. dzīvo ASV, vēlāk – Eiropā, 60. un 70. gados dzīvo Spānijā Marondas de la Frontēras apgabalā kopā ar čigāniem un mācās ģitāras spēli *flamenco* stilā. 1975 ierakstījis skaņu plati "The Flamenco Gittar of Andre el Leton", pēc tam koncertējis ASV, Kanādā, Vācijā, Anglijā, Francijā, Indijā, Austrālijā, Taizemē, Filipīnās, Irānā. Kopš 90. gadu vidus dzīvo Latvijā. Saviem dzejoļiem komponējis mūziku. Periodikā publicējis haiku formā rakstītus dzejoļus, laikrakstā "Laiks" – ceļojuma piezīmes un tēlojumus. Komponējis dziesmas ar latviešu dzejnieku un F.Garsijas Lorkas tekstiem.

Kārkliņš, Jānis (1891 – 1975) – latviešu rakstnieks, žurnālists. 1914 bijis kara korespondents, dienējis latviešu strēlnieku pulkos. Laikraksta "Jaunākās Ziņas" atbildīgais redaktors (1921 – 1928), žurnāla "Atpūta" atbildīgais redaktors (1924 – 1937). Dzejā pārsvarā deklaratīvi revolucionāri motīvi, romantiskas kara tēmas noskaņas (dzejoļu krāj. "Lāpa", 1911; krāj. "Kad lielgabali runā", 1917). 1944 emigrējis uz Zviedriju, bijis "Raina un Aspazijas gadagrāmatas" redaktors (1968 – 1973). 1962 iznāk atmiņu grāmata "Latvijas preses karalis". Romānā "Latviešu Pūcēsspiegēlis" tēlotas Šanas biedrības dēkas, ironiskā tvērienā parādot norises un pārvērtības Latvijā 20. gs., skarot arī posmu pēc Otrā pasaules kara (1 – 3, 1964 – 1969).

Izdevis grāmatu "Āmen" (1 – 2, 1970 – 1972, nepabeigta).

Kārkliņš, Jānis (dz. 1935) – latviešu arhitekts. Strādājis institūtā "Pilsētprojekts" (1959 – 1977), Jūrmalas pilsētas galvenais mākslinieks (1968 – 1970), kopš 1978 strādā institūtā "Komunālprojekts". Galvenie realizētie darbi, strādājot kopā ar M.Ģelzi: Filharmonijas koncertzāles rekonstrukcija (1965), Imantas-2 mikrorajona sabiedriskais centrs (1975). Autors institūta "Komunālprojekts" ēkai Brīvības ielā 148a (1989, LPSR MP prēmija), Latvijas Investīciju bankai Vaļņu ielā 15 (1994, kopā ar E.Vecumnieku). Piedalījies vairākos lielos pasūtījuma konkursos: dzīvojamā vienība 10 tūkst. iedzīvotājiem Rīgā, Krasta ielā (1975), starptautiskais sakaru administratīvs centrs "Tete Defense" Parīzē (1983), rajona "Alter Markt" rekonstrukcijas projekts Rostokā (1984), koncertzāle Rīgā Citadelē (1987), viesnīca "Hotel de Rome" (1991, autoru kolektīvs). Kārkliņš ir moder-

"Hotel de Rome"

nās arhitektūras pārstāvis, kura darbos jūtama tendence katrai ēkai veidot monumentālu kopformu.

Kārklīņš, Kārlis (1888 – 1961) – latviešu literatūrzinātnieks. 1910 beidzis Valmieras skolotāju semināru, 1926 – LU Filoloģijas un filozofijas fakultātes Baltu filoloģijas nodaļu. Studējis ģermāņu filoloģiju Bonnas universitātē (1928 – 1929). LU docētājs (no 1931), profesors (1943). 1910 ar pseidonīmu Voldemārs iznāk Kārklīņa tulkotā V.Behtereva grāmata “Apzinīgās darbības lokalizācija dzīvniekos un cilvēkā”. Sarakstījis grāmatas: “Rakstniecības teorija” (1921, 1928), “Latviešu literatūra” (1932, 1939), “Fricis Bārda” (1935, kopā ar K.Kraujiņu), “Kronvaldu Atis dzīvē un darbā” (1936, kopā ar A.Gobu), valodas mācību grāmatas pamatskolai “Vārds” (1. – 6. klasei, 1926 – 1930). 1944 emigrējis uz Vāciju, kur strādājis Pinnebergā un Fišbahas latviešu nometnes ģimnāzijā. Sarakstījis grāmatas: “Latviešu tautas dziesmu problēmas” (1948), “Tiri toniskais pantmērs latviešu dzejā” (1948), “Latviešu literatūras vēsture” (1 – 4, 1946 – 1947), “Cittautu literatūra” (1 – 3, 1948 – 1949). No 1951 dzīvojis ASV.

Kārklīņš, Voldemārs (1906 – 1964) – latviešu rakstnieks, tulkotājs. Literāro darbību sācis 1924 žurnālā “Sensācija” (vēlāk “Elegance”), kur publicējis romānu “Dēmoniskais un dāma maskā” (1925). No 1926 – profesionāls tulkotājs apgādā “Grāmatu draugs”. Tulkojumi: B.Kellermaņa “Idiots” (1926) un “Devītais novembris” (1928), H.Züdermaņa “Reiz bija” (1928) un “Trakais profesors” (1931), Dž.Golsvėrtija “Forsaitu teika” (1933 – 1934), H.Falladas “Mazais cilvēks – ko nu?” (1936), Ē.M.Remarka “Trīs draugi” (1937), Ā.Kronina “Citadele” (1938), M.Mičelas “Vējiem līdzi” (1938). Sarakstījis biogrāfisku romānu “Karaliene Kristīne” (1963) par

Karnevāla maska.
Venēcija

Zviedrijas karaļa Gustava II Ādolda meitu un “Mopasāna dzīve” (1937, 1960 izd. ASV ar nosaukumu “Neapklusināmās iekāres”). No 1936 tulkojis arī izdevniecībai “Zelta ābele” (A.Kuprinu, E.T.A.Hofmani, S.Hedīnu, J.Poruku). 1944 emigrējis uz Vāciju. 1946 iznāk noveļu krāj. “Koka karote”, tulkojumi un apercerējumi publicēti mēnešrakstā “Laiks”. No 1950 līdz mūža beigām dzīvo Seilemā, Oregonas štatā, ASV. Izdevis stāstu un noveļu krāj. “Pie laika upes” (1951). ASV tapis romānu cikls “Dieva zeme” (1953 – 1962), kur aplūkotas latviešu tautas likteņgaitas plašā vēsturiskā diapazonā. Otrā pasaules kara beigšu posms attēlots romānos “Tikai mīlestība” (1959) un “Kurzeme” (nepabeigts, 1. daļa 1964 publicēta pēc autora nāves). Romānā “Vēstule no dzimtenes” (1957) risinātas latviešu emigrantu problēmas. Sarakstījis arī divus autobiogrāfiskus romānus, pievērsies dramaturģijai.

karma (sanskrit. – darbība, darbības auglis) – indiešu reliģijā cilvēku un visu dzīvo būtņu dzīves un darbības seku kopums, liktenis, atmaksa, kas nosaka to pāriemīsošanos un jaunās pārdzimšanas raksturu. Mācība par karmu saistīta ar animistiskiem priekšstatiem par dvēseļu ceļošanu (*sansaru*). Atkarībā no tā, kā cilvēks pildījis dzīves priekšrakstus (*darmu*), viņa dvēsele saņemot atmaksu un pārdzimstot jaunā apveidā; taisnas dzīves atalgojums – dvēseles iemiesošanās cildenā cilvēkā, bet grēcīgas dzīves karma – iemiesošanās zemākā cilvēkā, pat dzīvniekā vai kukainī.

karnevāls (it. carnevale – gaļas atņemšana) – tautas masu svētku veids, kam raksturīgi gājieni, teatralizētas spēles, rotaļas, dejas un dziedāšana. Nosaukums “karnevāls” radies Itālijā 13. gs. beigās, tā rašanās saistīta ar svētkiem pirms gavēņa. Karnevāla elementi iekļauti itāļu delatiskās komēdijas uzvedu-

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

mos 16. gs. Mūsdienās karnevāli ir populāri Latīņamerikā un Spānijā.

“Karogs” – literārs mēnešraksts. Latvijas Rakstnieku savienības izdevums. Iznāk kopš 1940 Rīgā. Galvenā redaktore M.Zālite (kopš 1989).

“Karolingū renesanse” – kultūras uzplaukums Kārļa Lielā impērijā un Karolingū dinastijas karalistēs 8. – 9. gs. (galvenokārt Vācijas un Francijas teritorijās). “Karolingū renesanses” laikā tika dibinātas skolas. Kārļa Lielā galmā pulcējās izglītoti ļaudis, izveidojās pulciņš “Akadēmija” (vad. F.Alkvins), kurā piedalījās arī Kārlis Lielais. “Karolingū renesanses” laikā tika popularizēta antīkā literatūra un māksla, veicināta laicīgo zinību apguve, attīstījās literatūra, historiogrāfija, likti pamati viduslaiku kultūrai. 9. gs. 2. pusē “Karolingū renesanse” beidzās.

“Karolingū renesanse”.
Allariha lūgšanu grāmata. 800

Karpovics, Ernsts (1892 – 1976) – filozofs. LVU profesors (1957). Pētījis dialektiskā materiālisma, filozofijas vēstures problēmas. Darbi: “Klasiskā vācu filozofija” (1965), “Dialektiskais materiālisms” (1 – 6, 1968 – 1970).

KAROGS

Žurnāla “Karogs”
vāks

Karrači (Carraci) – itāļu mākslinieku ģimene, Boloņas skolas un akadēmisma pārstāvji. Lodoviko Karrači (1555 – 1619) un viņa brālēni Annibale Karrači (1560–1609) un Agostīno Karrači (1557–1602). Ap 1585 Boloņā nodibinājuši “Īsteno ceļu uzsākušo akadēmiju”, kam bija liela nozīme akadēmisma principu izveidē. Izstrādāja altārglezņas akadēmisko tipu, ar kopīgi gleznotajām Boloņas un Romas piļu freskām lika pamatus baroka monumentāli dekoratīvajai glezniecībai (freskas Farnezes pils galerijā Romā, 1597 – 1604). Ievērojamākais dzimtas mākslinieks bija Annibale Karrači, kas darinājis freskas, žanra kompozīcijas, portretus, klasiskās ainavas.

Annibale Karrači. “Venera un Adonijs”. 1590

Karsavina, Tamara (1885 – 1978) – krievu baletdejojāja. Strādājusi Marijas teātrī. Galvenās lomas P.Čaikovska, A.Glazunova, Ā.Š.Adāna, L.Minkusa baletos. M.Fokina pastāvīgā partnere. M.Fokins iestudējis T.Karsavinai baletus “Islameja” (M.Balaki-
reva mūzika), “Prelīdes” (F.Lista mūzika), “Sapnis” (M.Gļinkas mūzika). Bijusi S.Dja-
giļeva krievu baleta trupas primabalerīna. No 1918 dzīvojuši ārzemēs. 1930 – 1955 angļu Karaliskās dejas akadēmijas viceprezidente.
Kārta – likteņlēmēja dievība senlatviešu

mitoloģijā. Pēc ticējumiem, Kārta bija saistīta ar Laimu un gādāja par Laimas lēmumu izpildi.

Kārters (Carter), Hovards (1873 – 1939) – angļu arheologs. No 1891 piedalījies arheoloģiskajos izrakumos Ēģiptē. No 1912 izdara arheoloģiskos izrakumus Valdnieku kapeņu ielejā, netālu no Tēbām. 1922 atklāja 18. dinastijas faraona *Tutanhamona kapeņes* (14. gs. p.m.ē.).

kartuša (fr. cartouche < it. cartoccio) – plastiski veidota vai grafiska rotājuma forma: daļēji attīts tistoklis vai volūtām rotāta plāksne. Uz kartušas novieto uzrakstu, ģerboni, emblēmu u.tml. Izmanto arhitektūrā, kapu pieminekļu epitāfijās, grāmatu titullapās, karšu ierāmējumam, arī dekoratīvi lietišķajā mākslā.

Karulis, Konstantīns (1915 – 1997) – latviešu filologs, valodnieks, žurnālists. Pirmā grāmata "Lidmašina" (1934) izdota sērijā "Latvijas Jaunatnes" bibliotēka". 30. gados darbojies žurnālistikā laikrakstā "Jaunākās Ziņas" u.c. Bijis laikraksta "Brīvā Zeme" līdzautors, izdevuma "Latvijas Vilnis" redaktors. Otrā pasaules kara laikā strādājis par skolotāju. 1944 mobilizēts Latviešu leģionā. 1945 – 1947 izsūtījumā Tālajos Austrumos. Pēc atgriešanās kļuvis par juristu, taču vēlāk pievērsies valodniecībai. Strādājis ZA Valodas un literatūras institūtā (1957 – 1964) un ZA Fundamentālajā bibliotēkā (1964 – 1975). Galvenie darbi valodniecībā un grāmatniecības vēsturē: "Senie un mūsdienu raksti" (1956), "Latviešu grāmata gadsimtu gaitā" (1967), "Latviešu padomju prese" (1967), "Jānis Reiters un viņa tulkojums" (1986). Darbojies arī par sastādītāju, komentētāju, bibliogrāfu (G.F.Stendera "Augstas gudrības grāmata", 1988). Rakstījis par stenogrāfijas jautājumiem.

Karūzo (Caruso), Enriko (1873 – 1921) – itā-

E. Kasīrers

E. Karūzo

ļu dziedātājs (*tenors*). Viens no ievērojamākajiem pasaules vokālās mākslas pārstāvjiem. No 1898 dziedājis pasaules lielākajos opereteātros (Ņujorkas teātrī "Metropolitan Opera", 1903 – 1920). Izcils *belkanta* meistars. Repertuārā vairāk nekā 80 operu. Lomas: hercogs, Manriko, Radamess (Dž.Verdi "Rigoletto", "Trubadūrs", "Aīda"), Fausts (A.Boito "Mefistofelis"), Kanio (R.Leonkavallo "Pajaci"), Rūdofls, Kavaradosi, de Grijē (Dž.Pučīni "Bohēma", "Toska", "Manona Lesko"), Hosē (Ž.Bizē "Karmena"). Pirmais dziedātājs pasaulē, kura balss ierakstīta skaņuplatēs.

Kasīrers (Cassirer), Ernsts (1874 – 1945) – vācu filozofs ideālists. Neokantisma Marburgas skolas pārstāvis. Hamburgas universitātes profesors (1919 – 1933) un rektors (1930 – 1933). No 1933 emigrācijā; bija Oksfordas, Upsalas, Gēteborgas, Kolumbijas universitātes profesors. Izstrādāja oriģinālu *kultūras filozofiju*, kas J.Kanta divu pasaļu (apziņas un "lietas par sevi") vietā izvirzīja vienu – "kultūras pasauli". Darbi: "Substances jēdziens un funkcijas jēdziens" (1910), "Simbolisko formu filozofija" (1 – 3, 1923 – 1929). Sarakstījis vēsturiski filozofiskus darbus par G.V.Leibnicu, I.Kantu, R.Dekartu.

kaskāde (fr. cascade < it. cascata – gāzties lejup) – mākslīgu vai dabisku ūdenskritumu sērija, kas rodas, ūdenim plūstot pa terasveidīgu vairāpkāpju guelni. Kaskādes bija izplatītas itāļu dārzu un parku arhitektūrā, arī citur Eiropā, īpaši 18. gs. Ievērojamākie kaskādes paraugi ir d'Estes villas dārzā Trivoli (1572, arhitekts P.Ligorio), Aldobrandīni villas dārzā Fraskati (1604, arhitekts Dž. della Porta, K.Maderna), Petrodvorecas ansamblī. Par kaskādi sauc arī citu aiz citas izvietotas hidroelektrostacijas.

kastaņetes (sp. castañetes < lat. castanea – kastanis) – sitamais mūzikas instruments.

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

Sastāv no 2 vaļīgi kopā sasietiem čaumalveida koka vāciņiem, ko uzmauc uz rokas iekša un ritmiski klabina. Plaši izmanto spāņu, itāļu, latīņamerikāņu tautu mūzikā. Lieto arī simfoniskajā orķestrī.

Katajs, Edgars (arī Edgars Kattai, dz. 1923 Ķīnā) – tulkotājs. Ķīniešu valodas docētājs un tulks Harbinas Politehniskajā institūtā (1945 – 1955), kopš 1955 dzīvo Rīgā. Strādājis ZA Fundamentālajā bibliotēkā (1957 – 1983). Tulkojis grāmatas no *ķīniešu valodas*: Lu Siņa “Izlase” (1957, kopā ar R.Ozoliņu), ķīniešu stāstu krāj. “Runājošais koks” (1959, kopā ar M.Gulbi), Lao Še “Rikša” (1963, kopā ar J.Čākuru), no *japāņu valodas*: T.Jamasiro “Ratiņu dziesma” (1966), J.Kavabatas romānu “Sniegu valstībā” un “Tūkstoš dzērvju” (abi 1975), S.Komacu romānu “Japānas nogrimšana” (1982), krāj. “Japāņu detektīvs” (1986).

katakombas (it. catacomba < lat. catacumba – pazemes kapenes) – dabisku vai mākslīgi veidotu pazemes eju un telpu sistēma, ko izmantoja Romas agro kristiešu kopienas mirušo apbedīšanai un reliģiskiem rituāliem.

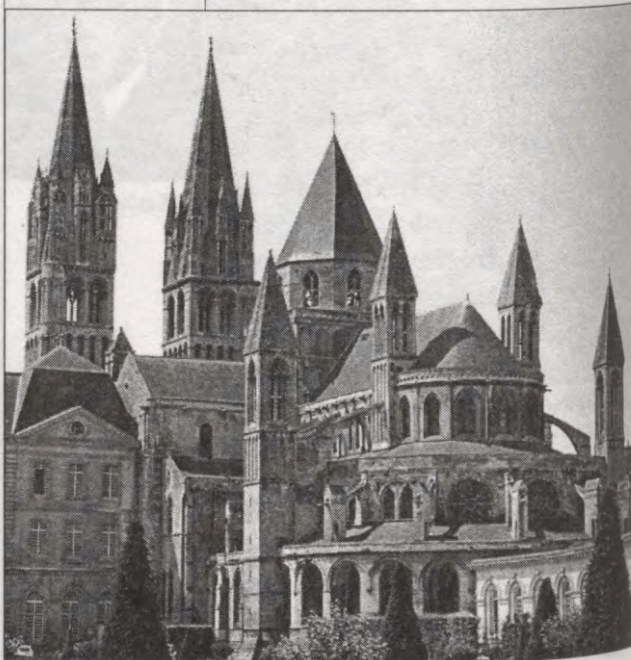

Katakombas Romā. 3. gs.

“Trīs viri degošā ceplī”. Sienas gleznojums Priscillas katakombā Romā. 3. gs.

katarse (gr. katharsis – attīrīšana, šķīstīšana) – estētiskā pārdzīvojumu būtība sengrieķu filozofijā. Ietver atvieglojumu pēc liela jūtu sašprindzinājuma un padara cildenas cilvēka jūtas.

Vīriešu klosteris Kānā. Sv. Etiēna katedrāle. Sākta ap 1068

katedrāle (vācu Kathedrale < lat. cathedralis aedes – ēka, kur atrodas bīskapa sēdekļis) – pilsētas vai klostera galvenā baznīca, kurā dievkalpojumus vada augstākā garīgā persona

(arhibīskaps, patriarhs). Katedrāli bez klostera Vācijā un Baltijā sauc par *domu*, bet klostera katedrāli – par *minsteru*. Rietumeiropā īpaši liela mākslinieciskā vērtība ir gotiskā stila katedrālēm. Slavenākās ir Parīzes Dievmātes katedrāle, Sv. Pētera katedrāle Romā, Sofijas katedrāles Kijevā un Novgorodā. Viduslaikos Rīgas katedrāle bija *Rīgas Doms*. **katedrāles skola** – vidējā mācību iestāde viduslaikos Rietumeiropā. Katedrāles skola deva plašāku izglītību nekā klostera vai baznīcas draudzes skola. Vēlajos viduslaikos katedrāles skolās mācīja lasīšanu, rakstīšanu un baznīcas dziesmas, arī gramatiku, retoriku, aritmētiku, ģeometriju, astronomiju, mūziku. **kategorijs** (gr. katēgoria – vispārīgs jēdziens) – pamatjēdziens, kas atspoguļo pašas vispārīgākās, būtiskākās īstenības parādību un izziņas īpašības, puses un attiecības.

katēgoriskais imperatīvs (gr. katēgorikos, lat. imperativus – pavēlošs) – ētikas pamatjēdziens I.Kanta filozofijā. Darbā “Praktiskā prāta kritika” (1788) dots I.Kanta formulējums: jārikojas tā, lai savas gribas maksimums varētu noderēt par vispārēju likumdošanas normu, cilvēks jāaplūko kā pašmērķis, nevis kā līdzeklis mērķa sasniegšanai.

katehisms (gr. katēchēsis – pamācība), katķisms – ticības mācības pamatu grāmata, kas sarakstīta jautājumu un atbilžu formā, mūsdienās – arī brīvā stāstījumā. Katehismi bija pirmās latviešu valodā izdotās grāmatas. 1585 Viļņā tika izdots saīsināts P.Kanizija katehisma tulkojums, 1586 Kēnigsbergā – M.Lutera mazā katehisma (enhiridija) tulkojums.

Katlaps, Žanis (1907 – 1968) – latviešu aktieris un režisors. Pēc E.Feldmaņa teātra kursu beigšanas (1928) Nacionālā teātra aktieris, režisors (no 1957). Varoņlomu tēlotājs. Lomas: Krustiņš, Edgars (R.Blaumaņa “Pazu-dušais dēls”, “Uguni”), Oskars (V.Lāča

“Zvejnieka dēls”); titulloma F.Šillera traģēdijā “Dons Karloss”, Raiņa “Jāzeps un viņa brāļi”. Iestudējumi: R.Blaumaņa “Uguni”, Dž.Kiltija “Mīlais melis”.

katolicisms (gr. katholikos – vispārējs) – viens no galvenajiem kristietības virzieniem. Izveidojās (oficiāla šķelšanās 1054), kristiešu baznīcai sašķēloties Rietumu (Romas katoļu) un Austrumu (pareizticīgo) baznīcā. Katolicisms izplatījās Eiropā (arī Lietuvā un Latvijā), kā arī Latīņamerikā. Ticības mācības avots – Bībele un svētā tradīcija. Katolicisms māca, ka cilvēks pēc dabas ir grēcīgs un bez baznīcas un garīdzniecības palīdzības nevar gūt pestīšanu. Katolicismam raksturīgs izkopts kulta, stingri centralizēta pārvalde, celibāts. Katoļu baznīcas augstāko un absolūto varu īsteno Romas pāvests. Kontrreformācijas laikā katolicisms nostiprinājās Latgalē un dažās Kurzemes draudzēs. Kopš 1937 Latvijā pastāv Romas katoļu baznīcas province, kurā ietilpst Rīgas arhibīskapija (kopš 1923) un Liepājas bīskapija (kopš 1937).

katolikoss (gr. katholikos – vispārējs) – augstākās garīgās amatpersonas – baznīcas galvas tituls Armēņu apustuliskajā baznīcā (no 4. gs. sāk.) un Gruzijas pareizticīgo baznīcā (no 475).

“**Katoļu Dzeive**” – reliģiski sabiedriska žurnāls. Iznāca 1926 – 1940 Rīgā latgaliešu rakstu valodā. Atjaunots 1989 (arī latviešu val.). Iznāk Viļānos reizi mēnesī.

Katoļu līga Francijā – savienība, kurā ietilpa daļa franču katoļu garīdzniecības un augstākā muižniecība. Dibināta 1576 reliģisko karu laikā cīņai ar hugenotiem. Faktiski cīnījās pret Francijas politisko centralizāciju, par karaļa varas ierobežošanu. Vadītājs – hercogs I.Gīzs. 1596 beidza pastāvēt.

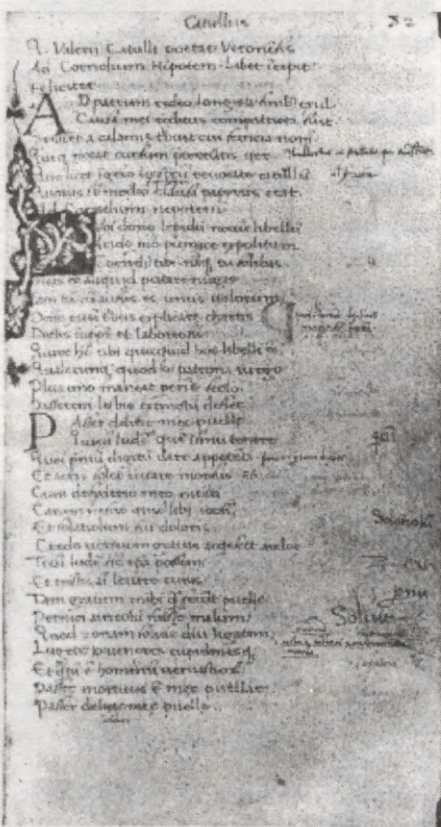
Katrīnas baznīca Kuldīgā – arhitektūras piemineklis. Celta 1665. Vairākkārt cietusi un atjaunota. Logiem un portālam smailloka

Ž. Katlaps – titullomā Dž. Londona romāna “Mārtiņš Īdens” dramatisējumā

A arku noslēgums, stūros – kontrforsī. Velves
B balstītas uz 4 masīvām kolonnām. Altāris un
C kancele veidoti manierisma stilā.

D **Katullus** (Catullus; pilnā vārdā Gajs Valērijs
E Katullus – Gaius Valerius Catullus; ap 87 – ap
F 57 p.m.ē.) – romiešu dzejnieks. Ievērojams
G t.s. *neotēriku* (“moderno”) pārstāvis. Pievēr-
H sās cilvēka jūtu un intīmo pārdzīvojumu
I tēlojumam. Nozīmīgākā Katulla lirikas daļa
J ir Lesbijai (īst. v. Klodijai) veltītie milas
K dzejoļi. Dzejas valoda vienkārša, tuva tautas
L valodai.

Katulla dzejolis. Rokraksts ar vinjeti

V **Kaucmindes mājturības seminārs** – mācību
Z iestāde meiteņu rokdarbu un mājturības sko-
lotāju un inspektoru gatavošanai. Dibināja
Latvijas lauksaimniecības centrālbiedrība.

M. Kaudzīte

R. Kaudzīte

Darbojās 1923 – 1938. Pārveidots par Mājtu-
ribas institūtu (1938 – 1940), un sašaurinātā
apjomā mācības šeit notika līdz 1944. Mā-
cības notika Rīgā, vasarās Kaucmindes mui-
žā, tagadējā Saulainē.

Kaudzīte, Matīss (1848 – 1926) – latviešu
rakstnieks. Skolotājs Vecpiebalgā (1868 –
1911). Dzejoļu krājumos “Dziesmiņas”
(1872) un “Dzejoļi” (1877) ietverta reālās
dabas un pārdomu lirika. Kopā ar brāli Reini
sarakstījis *pirmo reālistisko latviešu romānu*
“Mērieku laiki” (1879). Romānā atainoti 70.
gadu Latvijas lauku sociālekonomiskie un
kultūras dzīves procesi. 1880 – 1883 pole-
mika ar J.Lautenbahu-Jūsmiņu sekmējusi
reālisma nostiprināšanos latviešu literatūrā.
Mācību grāmatu autors. Romānā “Jaunie
“Mērieku laiki”” (1 – 4, 1924 – 1927) iz-
paužas 20. gs. sabiedrisko notikumu neiz-
pratne. 1929 “Kalna Kaibēnos” atklāts brāļu
Kaudzišu memoriālais muzejs.

Kaudzīte, Reinis (1839 – 1920) – latviešu
rakstnieks. Skolotājs Vecpiebalgā (1868 –
1904). 80. gados sāktais satīriskais romāns
“Malienas dabas stāsti ar bildēm” (izd. 1928
ar nosaukumu “Izjurieši”) nav pabeigts.
Reinis Kaudzīte ir pirmais ievērojamākais
aforismu autors latviešu literatūrā. Daļa
aforismu izmantota kopā ar brāli Matīsu
sarakstītajā romānā “Mērieku laiki” (1879).
80. gados kopā ar brāli publicējis ceļojumu
aprakstus par Krieviju un Rietumeiropu.
Mācību grāmatu autors.

Kauņas Drāmas teātris – pirmais lietuviešu
profesionālais teātris. Dibināts 1920 (nosau-
kums Drāmas studija; tagadējais nosaukums
1944 – 1949 un kopš 1959). Teātra organizētājs
un pirmais direktors bija dzejnieks L.Gira.
Iestudējumi: K.Biņķa “Jaunaudze” (1938),
J.Baltuša “Dzied gaiļi” (1948), J.Gruša
“Herkus Mants” (1957), “Švitrigaila” (1975).
“Dzintara villa” (1980). Režisori: B.Daugu-

vietis, K.Glinskis, A.Sutkus, J.Vaitkus. Aktieri: J.Budraitis, K.Kimantaite, A.Mackevičs, R.Staliņunaite. Teātrī iestudēta arī P.Pētersona luga "Bastards" (1981, rež. P.Pētersons, scenogrāfs I.Blumbergs).

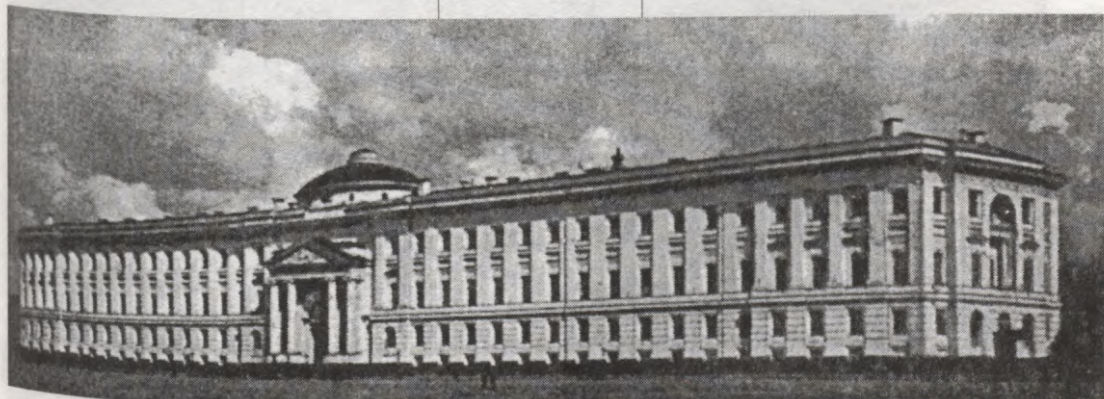
Kazakovs, Matvejs (1738 – 1812) – krievu arhitekts. Viens no krievu klasicisma pamatlicējiem. Izstrādājis vairākus pilsētu dzīvojamu un sabiedrisko ēku tipus, pirmais sācis izmantot liela diametra kupolveida pārsegumus. Ievērojamākie darbi: Senāta ēka Maskavas Kremlī (1787), Pētera pils (1782), universitātes ēka (1793), bijusī Goļicina slimnīca (1801) un Pavlova slimnīca (1807), Filipa Mitropolita baznīca (1788), Kosma un Damiāna baznīca (1803). Kazakovs vadīja Maskavas ģenerālpilāna izstrādi (1800–1804), organizēja arhitektu skolu (1792).

Kazaks, Jēkabs (1895 – 1920) – latviešu gleznotājs, grafiķis. Mācījies Rīgas pilsētas mākslas skolā un Penzas mākslas skolā. No 1916 pievērsies asai sociālai tematikai (bēgļu cikls, kompozīcijas par 1905. g. notikumiem). Šā perioda darbos sakāpināta zīmējumu, gaismēnu un krāsu ekspresija. Nozīmīgākie darbi: "Trīs sievietes" (1916), "Pašportrets melnā" (1916), "Bēgļi" (1917), "Nāve 1905. gadā" (1917). Grafiķā strādājis tušas zīmējuma, linogrīzuma un ksilogrāfijas tehnikā.

J. Kazaks. "Bēgļi". 1917

Kazaņas katedrāle – arhitektūras piemineklis Pēterburgā. Krievu klasicisma arhitektūras paraugs (1811, arhitekts A.Voroņihins). Monumentāla krusta kupola celtne, kuras interjeram ir kolonnu zāles veids. Katedrāles noformēšanā piedalījušies tēlnieki I.Martoss, I.Prokofjevs, F.Ščedrins un gleznotāji V.Borovikovskis, V.Šebujs. Katedrāle un lokveida

M. Kazakovs. Senāta ēka Maskavas Kremlī. 1787

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

Kazaņas katedrāle. 1801 – 1811

kolonādes ietvertais laukums veido ansambli, kas iekļaujas Ņevas prospekta arhitektūras grupā. Pie katedrāles uzcelti pieminekļi M.Kutuzovam un M.Barklajam de Tolli (1837, tēlnieks B.Orlovskis). 1813 katedrālē apglabāts M.Kutuzovs, 1815 izvietotas

1812. g. Tēvijas kara krievu karaspēka trofejas. Kopš 1932 katedrālē atrodas Reliģijas un ateisma vēstures muzejs.

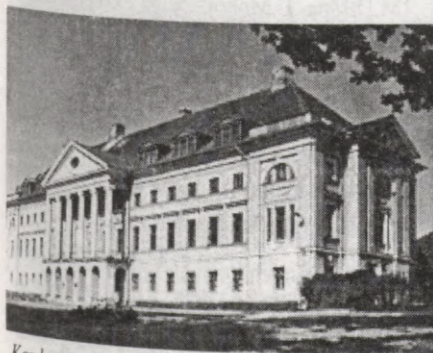
kāzas – ieražu sistēma, kas saistīta ar laulību noslēgšanu; šaurākā nozīmē – kāzu svinības. Kāzu ieražu pamatelementi daudzām tautām

Zemnieku kāzas Vidzemē. J. K. Broces zīm.

ir ligavas pāriešana no vecāku mājām uz ligavaiņa mājām. Kāzas parasti saistītas ar mielastu, rotaļām, apdāvināšanu, dažādām sacensībām. Patriarhālās iekārtas sairuma posmā izplatīta samaksa par ligavu kā darbaspēku (veno dažām Eiropas tautām, kalims mongoļu un tjurku tautām). Kāzu ieražās ieviesās ligavas pārdošanas inscenējums un "lūkošana". Tradicionālo latviešu kāzu posmi: ligavas izraudzīšana, precības, derības, kāzas un atkāzas. Pēc precībām notika derības, kurās lēma par pūru, svinību laiku un norisi. Viena no nozīmīgākajām personām bija vedējtēvs (*dižvedis*), kas vadīja svinības. Vedējtēvs bija krusttēvs vai kāds cits tuvs rads. Jaunajam pārim ceļu aizšķērsoja ar goda vārtiem; braucot tiem cauri, vedējtēvam bija jāatpērkas. Ligavas kāzu viesus sauca par *panāksniekiem*, ligavaiņa – par *vedējiem*. Starp abām viesu grupām notika sacensības (galvenokārt apdziedāšanās). Kāzu svinību kulminācija bija *mičošana*, kas īsajās kāzās notika pirmās dienas pusnaktī, bet garajās kāzās – otrajā vai trešajā dienā ligavaiņa mājās. Visā Latvijas teritorijā bija izplatīta jaunā pāra svinīga guldināšana un modināšana. Nedēļu pēc kāzām rikoja atkāzas.

Kazdangas pils – arhitektūras piemineklis. Celta 1800 (arhitekts J.G.Berlics). Stingrā klasicisma stilā ieturēta celtne ar četrslīpju jumtu. Simetriska fasāžu kompozīcija ar sānu

Kazdangas pils. 1800

rizalītiem un akcentētu centrālo asi. Galvenā fasāde – 6 kolonnu portiks ar frontonu uz colkolstāva arkādes, pret parku vērstajā fasādē izceļas apaļā zāle ar kupolpārsegumu. 1905 nodedzināta, 1907 atjaunota.

Kažoku Dāvis (īst. v. Dāvids Pelcs; 1850 – 1913) – latviešu rakstnieks. Strādājis par skolotāju Tveras guberņā, no 1873 Pēterburgā sieviešu ģimnāzijā un Pētera komercskolā. Viens no Pēterburgas Latviešu labdarības biedrības dibinātājiem (1878). Pēterburgas latviešu literārā pulciņa biedrs. Rakstījis presē par valodas un literatūras jautājumiem; "Dunduru" almanahos publicējis satīriskus dzejoļus un īsprozu. Sarakstījis lugu "Plitnieks" (teātrī 1875, grām. 1877 ar nosaukumu "Mērniesks"). Tulkojis A.Puškina drāmu "Nāra" (1877). Sastādījis Ausekļa Rakstus (1 – 2, 1888).

Kembridžas universitāte (University of Cambridge; Lielbritānijā). Dibināta 1209. Jau 13. gs. izveidojās tradicionālās fakultātes: humanitārā, juridiskā, teoloģiskā, medicīnas fakultāte. Ar šo universitāti saistīta T.Mora, Roterdamas Erasma, F.Bēkona, I.Ņūtona, Č.Darvina, E.Rezerforda darbība. Universitātei ir 28 koledžas, 20 fakultātes, lieliska bibliotēka, arī observatorija un botāniskais dārzs.

Kendlers (Kändler), Johans Joahims (1706 – 1775) – vācu tēlnieks. No 1731 Meisenes porcelāna manufaktūras meistars, galvenais modelētājs (1733 – 1735). Veidojis galda servīzes ar bagātīgu rokoko stila dekoru, porcelāna skulptūras (arī Japāņu pilij Drēzdenē). Popularitāti ieguvis ar nelielām žanra statuetēm (amatnieki, aktieri). Vairāki darbi atrodas Ārzmju mākslas muzeja Meisenes porcelāna kolekcijā.

Kents (Kent), Rokvels (1882 – 1971) – amerikāņu mākslinieks un rakstnieks. Darbos spilgti attēlojis skarbo ziemeļu dabu ("Jūras

darbarūķi", 1907; "Grenlandieši", 1935).
 Daiļradei raksturīgs monumentālisms, skaidrs
 zīmējums, dzidrs kolorīts. Darinājis plakātus
 un karikatūras, grāmatu ilustrācijas. Literāro
 darbību sācis 1920. Darbi izdoti arī latviešu
 valodā ("Kursis N by E", 1930, latv. 1972).

keramika (gr. keramikē [technē] – podnieka
 māksla < keramos – māls) – izstrādājumi, ko
 iegūst, saķepinot mālus, to maisījumus ar mi-
 nerālvielām. Galvenie keramikas tehnoloģijas
 veidi ir akmensmasa, porcelāns, fajanss, ma-
 jolika, terakota. Keramikas vēsture aizsāku-
 sies neolitā (māla dzīvnieku un cilvēku figū-
 riņas). Īpaši augstu uzplaukumu apgleznotā
 mākslas keramika sasniedza antīkās Grieķijas
 kultūrā (20 trauku formu). Spilgta mākslas
 parādība bija Tuvo Austrumu zemēs un Spā-
 nijas mauru darinātais fajanss (12. – 17. gs.),
 kā arī itāļu majolika (15. – 16. gs.).

Kestners (Kästner), Ērihs (1899 – 1974) –
 vācu rakstnieks. Daiļradei (galvenokārt
 dzejoļi, romāni) sociālkritiska, humānistiska,
 antifāšistiska ievirze. Pasaules slavu ieguvuši
 romāni bērniem: "Emils un Berlīnes zēni"
 (1928), "Punktiņa un Antons" (1930), "Emils
 un trīs dviņi" (1935), "Divas Lotiņas" (1949),
 "Mazais cilvēks" (1963) un atmiņu grāmata
 "Kad es vēl biju mazs zēns" (1957).

Kibeles (gr. Kybelē) – auglības dieviete
 frīģiešu mitoloģijā. Dievu un visas dzīvās ra-
 dības māte. Kibeli pielūdza Mazāzijā, Grie-
 ķijā, Romas impērijā. Par godu Kibelei rīkoja
 mistērijas ar dažādiem rituāliem. Vēlāk Grie-
 ķijā Kibeles kults saplūda ar Rejas kultu.

Kijevas Pečeru klosteris – arhitektūras kom-
 plexss Ukrainā. Izveidojies 11. – 18. gs. Ietver
 Augšējo klosteri, Tuvo un Tālo alu ansambļus.
 Ievērojamākās celtnes: Troicās vārtu baznīca
 (1108, pārbūvēta 1729, restaurēta 1960), Visu
 svēto baznīca (1698), Lielais zvānu tornis
 (1745).

kimono (jap. kimono – tērps) – japāņu na-

R. Kents

Ē. Kestners

Latviešu keramika.
19. gs. vidus

cionālais apģērbs. Garš halātveida ar jostu ap-
 jožams tērps platām piedurknēm. Sieviešu ki-
 mono raksturīga ļoti plata josta, ko īpaša veidā
 sasienu mugurpusē, un garas piedurknes.

Kimono. 18. gs.

Kinematogrāfistu savienība, Latvijas, –
 radoša sabiedriska organizācija. Dibināta
 1962 Rīgā. Vadošais orgāns – kongress;
 kongresu starplaikā Kinematogrāfistu savie-
 nibu vada valde un tās prezidijs. Nodibināja
 ceļojošo balvu "Lielais Kristaps".

kinētiskā māksla – dekoratīvās mākslas
 nozare, kurā objektus veido kustīgi telpiski
 skulpturāli apjomi, krāsu vai gaismas lau-
 kumi. Radās 20. gs. 20. – 30. gados ASV
 (M. Dišana, L. Mohoja-Naģa eksperimentālie
 veidojumi). Mūsdienās kinētiskajā mākslā
 darbojas L. Fontāna (Itālija), N. Šefers (Fran-
 cija); Latvijā – V. Celms, I. Eglītis, J. Krievs,
 A. Krūmiņš, A. Riņķis.

kiniķi (gr. kynikoi) – viena no sokrātiku filo-
 zofiskajām skolām Senajā Grieķijā. Dibinājis
 Antistens 4. gs. p.m. ē. Ievērojamākie pā-
 stāvji: Diogens, Kratēts. Kiniķi aicināja at-
 teikties no ģimenes, mantas, tēvijas, tuvi-
 nāties dabai un iegūt garīgu neatkarību.

kinoteātris [kino.. (gr. kinein – kustināt) + teātris] – sabiedriska ēka (vai tās daļa), kas iekārtota filmu demonstrēšanai. Pirmais publiskais maksas kinoseanss notika 1895. 28. XII Parīzē, “Grand Café” telpās. Pirmie kinoteātri bija līdzīgi sapulču zālēm vai koncertzālēm. Sastopami arī nepārsegti brīvdabas kinoteātri (ārzemēs arī “drive-in” tipa kinoteātri, kur filmas skatās, neizkāpjot no automašīnas).

Kinoteātris “Daile”

Kiplings (Kipling), Džozefs Radjards (1865 – 1936) – angļu rakstnieks. Dzīvojis Indijā. Stāstos, romānos, dzejoļos atspoguļojis kolonijas ierēdņu un kareivju ikdienu, spilgtas Indijas dabas un tautas dzīves ainas. Darbi: “Džungļu grāmata” (1894 – 1895, latv. teātri “Mauglis”, 1982), “Blēņu stāsti maziem bērniem” (1902). Nobela prēmija (1907).

Kirils un Metodijs – slāvu apgaismotāji, kristietības sludinātāji, slāvu rakstības un literatūras pamatlicēji; brāļi. **Kirils** (ap 827 – 869; līdz iesvētīšanai par mūku – Konstantīns) un **Metodijs** (ap 815 – 885) dzimuši un sākumā darbojušies Bizantijā. Pēc kņaza Rostislava uzaicinājuma 863 ieradušies Lielmorāvijas valstī un tur nodibinājuši no Vācijas bīskapa neatkarīgu slāvu baznīcu. Izveidojuši pirmo slāvu alfabētu, tulkojuši no grieķu valodas slāvu valodā Biblii.

kitēš (vācu Kisch – burtiski haltūra, sliktā gaume) – māksla ar zemu estētisko gaumi.

V. Klaiberns

Dž. R. Kiplings

Klasicisms.

B. Torvalsens.
“Hēbe”. 1806

Raksturīgas “kļiedzošas” krāsas, dekora pārbagātība, eklektisms, dārgmetālu atdarinājumi. Var izpausties visdažādākajās plastiskās mākslas jomās, bet visbiežāk suvenīru industrijā, estampā, dažos amatniecības veidos.

Klaiberns (Cliburn), Vens (īst. v. Hārvijs Lavans Klaiberns; dz. 1934) – amerikāņu pianists. Beidzis Džuljarda mūzikas skolu Ņujorkā (1954). Romantiskā pianisma pārstāvis. Repertuārā P.Čaikovska, S.Rahmaņinova, A.Skrjabina, F.Lista, E.Grīga darbi. I. prēmija P.Čaikovska Starptautisko pianistu un vijolnieku konkursā Maskavā (1958). Kopš 1959 Fortvērtā notiek Klaiberna starptautiskie pianistu konkursi.

klarnete (vācu Klarinette < it. clarinetto) – pūšamais mūzikas instruments. Radies 17. gs. beigās. Sastāv no cilindruveidīga koka (arī plastmasas) korpusa, kurā iekonstruēta vārstuļu sistēma. Gaisu pievada caur knābjeida piemutni, kam piestiprināta niedres mēlīte. Visvairāk izplatītie klarnetes paveidi: mazā jeb pikolo klarnete un basklarnete.

klasicisms – mākslas stils un literatūras virziens 17. – 19. gs. sākumā. Attīstījās pārejas laikā no feodālisma uz kapitālismu, saistīts ar apgaismību, filozofisko racionālismu. Par paraugu izvirzīja antīko literatūru un mākslu. Klasicismam raksturīga idealizācija, racionālisms, normatīvisms, orientācija uz vispārcilvēcisko, izteiksmes skaidrība un lakonisms. **Arhitektūrā un tēlotājmākslā** 17. gs. klasicisms attīstījās mijiedarbībā ar baroku, 18. – 19. gs. sāk. kļuva par valdošo stilu. Arhitektūrā izmantoja antīkos orderus un dekoratīvus elementus. Celtņu un ansambļu plāni bija ģeometriski vienkārši un racionāli. Tēlotājmākslā galvenā nozīme bija figurālām kompozīcijām ar vēsturiskiem, alegoriskiem, mitoloģiskiem sižetiem, attīstījās arī ainava un portrets. Glezniecībai raksturīgs lineārs

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

Klasicisms. A. Kanova. "Polina Borgēze kā Venera". 1808

zīmējums, lokāli krāstoņi. Klasicisma ievērojamākie pārstāvji – glezniecībā N.Pusēns, Ž.L.Davids, tēlniecībā A.Kanova, arhitektūrā K.F.Šinkels. Latvijā klasicisms izplatījās 18. gs. beigās – 19. gs. sākumā. Ievērojamākie pārstāvji arhitektūrā (K.Häberlands) un glezniecībā (J.L.Eginks). *Literatūrā* klasicisms spilgtāko izpausmi guva 17. gs. Francijā. Galvenais klasicisma teorētiķis N.Bualo radīja klasicisma normatīvo estētiku: reglamentēja literārā darba stilistisko līdzekļu lietojumu, žanru dalījumu t.s. cildenajos (tragēdija, poēma, oda) un zemākajos žanos (komēdija, satīra, fabula). Ievērojamākie 17. gs. franču pārstāvji: P.Korneijs, Ž.Rasins, Moljērs, Ž. de Lafontēns. 18. gs. klasicismu ietekmēja apgaismība (Voltēra tragēdijas). Latvijā klasicisma ietekme vērojama G.F.Stendera darbos. *Mūzikā* klasicisma attīstībā bija 2 posmi: 17. gs. klasicisms, kas izauga no renesanses tradīcijām, un 18. gs. klasicisms, kas pauda franču apgaismības idejas. 17. gs. klasicisma ievērojamākais pārstāvis bija Dž.B.Lulli. Neapoles operas skolās izkristalizējās nopietnās *opera seria* žanrs. 18. gs. klasicisms mūzikā cieši saistīts ar franču operu, kuras ievērojamākais pārstāvis bija K.V.Glūks. Augstāko attīstības pakāpi klasicisms sasniedza J.Haidna, V.A.Mocarta, L. van Bēthovena

daiļradē. Arī *teātrī* klasicisms visspilgtāk izpaudās Francijā. Izrādes tika veidotas svinīgas, statiskas. Ievērojamākie pārstāvji: A.L.Lekēns, Mondorī, Rašela, F.Ž.Talmā.

klasika (lat. classicus – uz Romas pilsoņu augstāko kārtu attiecīgs; parauga, pirmšķirīgs) – izcili augstvērtīgi rakstnieku, mākslinieku, komponistu, zinātnieku darbi, kas guvuši visas tautas atzinību, laika gaitā saglabājuši savu vērtību un kļuvuši par nācijas, nereti arī pasaules kultūras daļu. Mākslas vēsturē par klasiku sauc sengrieķu mākslas lielākā uzplaukuma periodu no 5. gs. p.m.ē. līdz 325 p.m.ē.

klasiskā vācu filozofija – vācu filozofijas pamatvirziens 18. gs. 2. pusē un 19. gs. 1. pusē. Tās pārstāvji I.Kants, J.G.Fihte, F.V.J.Šellings, G.V.F.Hēgelis bija ideālisti; L.Feierbahs – materiālists. Klasiskās vācu filozofijas pārstāvji pamatoja izzinošā subjektīvo aktivitāti, attīstīja dialektikas teoriju, filozofisko kategoriju sistēmu. G.V.F.Hēgelis izprata sabiedrības dzīvi kā progresīvas attīstības procesu.

Klāss (Claesz), Pīters (1597 vai 1598 – 1661) – holandiešu gleznotājs. Strādājis Hārlēmā. Gleznojis klusās dabas, t.s. *brokastis* (brokastgaldus ar vienkāršu trauku servējumu). Lai parādītu priekšmetiskās pasaules un apkārtējās vides vienotību, smalki izstrādājis gaisa un gaismas vidi, lietojis koptoni ("Brokastis ar zivi").

P. Klāss. "Klusā daba ar mūzikas instrumentiem". 1623

klauns (angļu clown) – komisks personāžs angļu 16. gs. dramaturģijā. Klauniem bija raksturīgi parupji joki, reizēm arī satūra. 17. gs. klauni piedalījās tikai pantomīmās un balagānu izrādēs. Par klaunu sauc arī cirka mākslinieka ampuā. Komisku numuru izpildītājs, kas izmanto bufonādes, groteskas, parodijas elementus. Ir trīs klaunu grupas: *mīmi*, *runas žanra* un *muzikālie klauni*. Klaunu komiskās ainiņas sauc par klaunādēm. To pirmsākumi meklējami tautas farsos. Tradicionālā *Baltā klauna maska* aizgūta no itāļu delartiskās komēdijas, angļu un franču laukuma teātra, *Rudā klauna maska* – no tautas jokdariem. Pirmais ievērojamākais paklāja jeb pauzes klauns bija Ž.B.Oriols (19. gs. 1. puse), kas asprātīgi saistīja atsevišķus programmas numurus. Turpmāk klauni sāka izmantot dresētus dzīvniekus, akrobātiku un mūzikas instrumentus. Pasaules slavu ieguvuši Č.Rivels (Spānija), Groks (Šveice), Karandašs, J.Ņikuljins, O.Popovs (Krievija). Izcilus panākumu guvuši arī Rīgas cirka klauni Rolands, Eižens, Koko, Antonio, A.Polkmanis, A.Slaugotnis.

klavesīns (fr. clavecin), čembalo – strinkšķināmais stīgu taustiņu mūzikas instruments. Putnu spalvu stobriņi (vēlāk ādas vai metāla mēlītes), spēlētājam nospiežot taustiņus, rausta attiecīgās stīgas. Katram klavesīna taustiņam atbilst sava stīga. Skaņa klusa un ātri gaistoša. Bieži klavesīnus būvēja ar 2 klaviatūrām un atbilstoši 2 stīgojumiem, lai panāktu skaņas stipruma gradācijas.

klavieres (vācu Klavier) – sitamais stīgu taustiņu mūzikas instruments. Klavesīna konstrukcijas uzlabošanas rezultātā tās 1711. radīja itāļu meistars B.Kristofori. Klavierēm ir daudz plašākas atskaņojuma iespējas nekā klavesīnam. Stīgas ieskandina ar filcu apvilkti koka āmuriņi, kas, spēlētājam klaviatūrā nospiežot taustiņus, sit pa attiecīgajām stīgām un izraisa to vibrāciju. Ar pedāļiem var kluasināt skaņu vai paildzināt tās skanējumu. Ir 2

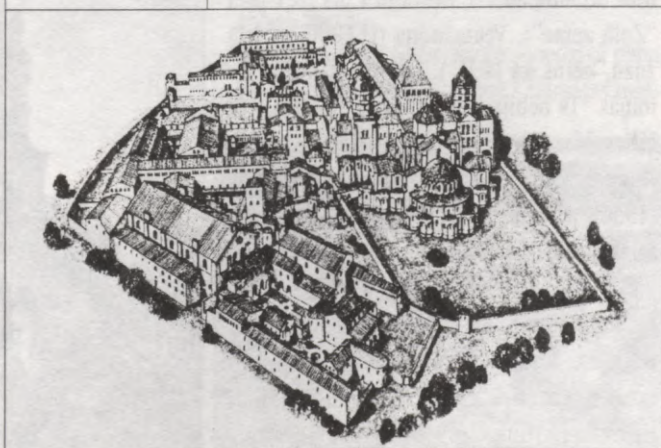

Tāfelklavieres. Rīga. 19. gs. vidus

galvenie klavieru veidi – *flīgelis* (lieto koncertos), kam stīgas un rezonanses dēlis novietoti horizontāli, un *pianīns*, kam šie uzbūves elementi atrodas vertikāli.

Klērs (Clair), Renē (īst. v. Renē Šomets – Chomette; 1898 – 1981) – franču kinorežisors. Franču akadēmijas loceklis (1960). Pasaules slavu ieguvusi liriskā filma “Zem Parīzes jumtiem”. Starptautisku ievēribu guvušas arī filmas “Brīvību mums”, “Pēdējais miljardieris”, “Lielie manevri”, “Visas pasaules zelts”. Gandrīz visu savu filmu scenāriju autors vai līdzautors. Sarakstījis nozīmīgus darbus kino teorijā un vēsturē.

Klini reforma – pārkārtojumu kopums katoļu baznīcā 10. gs. beigās un 11. gs. Reformu

Klosteru komplekss Klinī. Rekonstrukcija. Ap 12. gs. vidu

centrs bija Klinī benediktiešu abatija Francijā. Galvenās Klinī reformas prasības: bargs klostēru režīms, to neatkarība no laicīgās un bīskapu varas un tieša pakļautība pāvestam.

A. Klints

Klints, Anta (īst. v. Anna Amtmane; 1893 – 1970) – latviešu aktrise. Skatuves gaitas sākusi 1912 Liepājā. Nacionālā teātra aktrise (1919 – 1921 un no 1924). Raksturīgs plašs diapazons un augsti izkopta runas kultūra. Lomas: Sniedze, Sūrmis (A. Brigaderes “Princese Gundega un karalis Brusubārda”, “Lolitas brīnumputns”), Leikartu Lība (A. Upīša “Zaļā zeme”), Vecmāmiņa (H. Gulbja “Aijā žūžū, bērns kā lācis”). Izdotas A. Klints atmiņas “Tā nebija lietaina diena” (1974).

Klīve, Visvaldis Varnesis (dz. 1931) – latviešu filozofs. Zinātņu doktors (1963), profesors (1966), teologs, sabiedriskais darbinieks. Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas garīdznieks ASV. LU Teoloģijas fakultātes vieslektors. Pētījis reliģijas filozofiju un orientālās reliģijas. Sarakstījis mācību līdzekli vidusskolām filozofijā “Gudrības ceļos. Īss ievads Rietumu filozofijā” (1996) un reliģiju vēsturē “Ticības ceļos. Reliģiju vēsture” (1995), “Brīvības ceļos. Ētika” (1998).

Klostera iela atrodas Vecrīgā no Pils laukuma līdz Jēkaba ielai. Garums 180 m. Izveidojusies 16. gs. 2. pusē, pēc tam kad katoļu baznīcas īpašumi bijušajā Marijas Magdalēnas klosterā un Jēkaba baznīcas teritorijā nonāca pilsētas pārziņā. 1925 daļu Klostera ielas nosauca par Saeimas laukumu. 30. gadu sāk. uz īsu laiku visa iela ieguva Saeimas laukuma nosaukumu. 1941 to pārdēvēja par Muzeja ielu, 1950 – par Vēstures ielu. 1990 tā atguva savu sākotnējo Klostera ielas nosaukumu. Šajā ielā atrodas Jēkaba baznīca, Marijas Magdalēnas baznīca, pilsētas aizsargmūru paliekas, 15. – 19. gs. dzīvojamo ēku komplekss.

klosteris (vācu Kloster < lat. claustrum – slēgta telpa) – mūku vai mūķeņu reliģiskās dzīves pamatforma, kam raksturīgas kopējas sadzīves un kulta telpas, vienota askētiska dzīves kārtība. Par klosteri sauc arī mūku vai mūķeņu kopienas kulta un sadzīves ēku kompleksu. Klosteri izplatīti kristietībā (katolicismā, pareizticībā), budismā, džainismā.

Sājpu dievmātes klosteris Maskavā. 1889–1894

daoismā, lamaismā, islamā. Senākās budistu vientuļnieku kopienas radās 6. – 5. gs. p.m.ē. Indijā. Pirmās kristiešu apmetnes radās 3. – 4. gs. m.ē. Ēģiptē. Klosteri tika dibināti grūti pieejamās vietās – alās, tuksnešos, meža biežokņos, kalnos. Pareizticīgo klosterus vadīja igumens, katoļu – priors, abats. Klosteru darbību regulēja statūti: Bizantijā – Basilijam Lielajam piedēvētie statūti (4. gs.), Rietumeiropā – Nursijas Benedikta dibinātā Montekasino klostera statūti (ap 530). Klosteru statūtos tika izvirzīta prasība lūgt Dievu un strādāt, atteikties no privātpašuma un dzīvot nabadzībā. Uz katoļu klosteru bāzes radās mūku ordeņi, veidojās klosteru kongregācijas. 10. – 11. gs. klosteru dzīvi Rietumeiropā ietekmēja *Klini reforma*, ar ko mēģināja panākt stingru klosteru statūtu ievērošanu. Sākotnēji klosteri bija savdabīgi kultūras centri ar skolām, bibliotēkām. Reformācijas laikā protestantisms likvidēja mūku kārtu, slēdza klosterus. Krievijā klosteri ieviesās 11. gs. reizē ar kristietību. Nozīmīgākie bija *Kijevas Pečeru klosteris* (1051) un Novgorodas Jurjevas klosteris (jau pirms 1119); 14. – 15. gs. radās *Sergija Troicās klosteris Zagorskā*, Pleskavas Pečoru, Solovku u.c. klosteri. 20. gs. sāk. Krievijā bija aptuveni 1000 pareizticīgo klosteru. Pirmais katoļu klosteris Latvijā bija *Daugavgrīvas cisterciešu klosteris* (1205). Rīgā izveidojās dominikāņu (1234) un franciskāņu mūku klosteris (1238), kā arī cisterciešu mūķeņu klosteris (ap 1255). 15. gs. radās franciskāņu klosteri Limbažos, Koknesē, Aizputē. Katoļu klosteru darbību Latvijā pārtrauca reformācija, taču kontrreformācijas laikā Latgalē nostiprinājās jezuitu, bernardiešu, dominikāņu, lācariņu klosteri. 19. gs. klosteru darbība Latgalē apstājas. Pareizticīgo klosteri bija Jēkabpīlī, Rīgā, Valgundē. Latvijā darbojas viens pareizticīgo klosteris Valgundē.

G. Klucis. "Bezdelīgas". No pastkaršu sērijas "Fizkultūra un sports". 1928

Klucis, Gustavs (1895 – 1944) – latviešu gleznotājs, dizainers. Augstākā mākslinieciski tehniskā institūta pedagogs (1924 – 1931). Viens no padomju dizaina aizsācējiem. Piedalījies PSRS paviljona mākslinieciskā noformējuma veidošanā Pasaules izstādei Berlīnē (1923) un Parīzē (1924, 1937). Īpašu popularitāti ieguva valsts celtniecības un sporta plakāti.

klusā daba (fr. nature morte – nedzīvā daba, vācu Stilleben – klusā dzīve) – tēlotājas māks-

L. Endzelīna. "Klusā daba ar ēveli". 1977

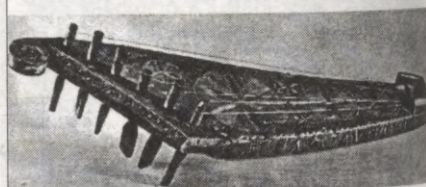
slas žanrs (arī atsevišķs darbs), kas parasti atveido vienotā grupā organizētus gan traukus, sadzīves priekšmetus, gan zivis, augļus, ziedus. Klusās dabas motīvi ir sastopami jau Seno Austrumu un antīkajā mākslā. Par patstāvīgu žanru Itālijas, Francijas mākslā izveidojās renesanses laikmetā 16. gs. beigās – 17. gs. sāk. Klusās dabas žanrs īpaši uzplauka holandiešu un flāmu mākslā (V.K.Heda, P.Klāss, F.Sneiderss). 18. gs. viens no ievērojamākajiem klusās dabas meistariem bija Ž.B.Šardēns. Jaunu uzplaukumu tā piedzīvoja postimpresionistu (V. van Goga, P.Sezana) darbos. Sākot ar 20. gs., klusā daba kļuva populāra dažādos modernisma strāvojumos (P.Pikaso, Ž.Broks, H.Gross, F.Ležē). Latviešu tēlotājmākslā klusā daba par patstāvīgu žanru kļuva 19. gs. beigās – 20. gs. sāk. (J.Jaunkalniņa ziedu gleznojumi). Izcils ziedu gleznojumu meistars bija R.Pērle. 20. – 30. gados klusā daba kļuva par vienu no vispopulārākajiem latviešu glezniecības žanriem. 20. gadu sāk. tā pārsvarā saistīta ar dažāda veida eksperimentiem kubisma ietvaros (R.Suta “Klusā daba”, ap 1920). Nozīmīgu ieguldījumu šajā žanrā devuši Ģ.Eliass, J.Liepiņš, O.Skulme, U.Skulme, L.Svemps, V.Tone u.c. 60. – 80. gados nozīmīgāko devumu šajā žanrā snieguši A.Artums, E.Cēsnieks, K.Sūniņš, R.Bēms, L.Endzelina, E.Grūbe, I.Vecozols, I.Zariņš. Klusajai dabai pievērsušies arī grafiķi (A.Junkers, O.Ābelīte, G.Krollis, B.Ancāne u.c.).

Kokars, Gido (dz. 1921) – latviešu kordiriģents. I.Kokara brālis. Tautas koru “Daile” (kopš 1951) un “Daina” (kopš 1965) vadītājs. Tautas kora “Ave Sol” diriģents (kopš 1969). Latvijas Mūzikas akadēmijas profesors (1983). Dziesmu un deju svētku virsdiriģents (kopš 1970).

Kokars, Imants (dz. 1921) – latviešu kordiriģents. G.Kokara brālis. Tautas koru

“Dziedonis” (kopš 1955) un “Ave Sol” (↑) (kopš 1969) mākslinieciskais vadītājs un galvenais diriģents. Latvijas Mūzikas akadēmijas rektors (kopš 1977), profesors (1977). Dziesmu un deju svētku virsdiriģents (kopš 1965). Kopš 1948 Imanta Kokara kori ir nepārtraukti uzvarējuši dziesmu karos un starptautiskajos konkursos. 1972 koris “Ave Sol” uzvar Areco konkursā Itālijā.

kokdzelums (kokgrebums) ↑ ksilogrāfija.

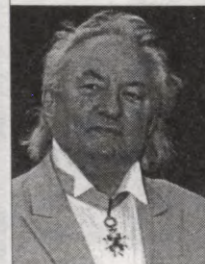

Kokle. Kurzeme

kokle – latviešu tautas strinkšķināmais stīgu mūzikas instruments. Radniecīga lietuviešu kanklei, igauņu kannelei, somu un karēļu kantelei, krievu gusļiem. Koka korpusam četrstūra forma. Spēlējot kokli tur uz galda vai uz ceļiem. Stīgas ieskandina ar plektu, nevajadzīgās klusina ar kreisās rokas pirkstu galiem. Senajai koklei bija 5 – 9 stīgas. 20. gs. 40. gados S.Krasnojorovs, par paraugu ņemot meistara P.Korāta etnogrāfisko modeli, modernizēja kokli, konstruējot vairākus divu oktāvu orķestra kokles veidus: pikolo, soprāna, tenora, basa kokles. 1950 meistars R.Ķirpis konstruējis trīsarpu oktāvu kokli, 1973 M.Korāts – pirmās četru oktāvu kokles. **Kokneses pils** – arhitektūras piemineklis Aizkraukles rajonā. Bīskapa pils, celta 1209. Ap iekšējo pagalmu bija novietoti 3 divstāvu korpusi ar 5 torņiem. Ārsienu biezums 4 m, iekšsienu – 2,5 m. Aiz aizsarggrāvja atradās priekšpils, aiz tās – Kokneses pilsēta (13. – 17. gs.). 1629 izbūvēti vaļņi ar 2 bastioniem. 1701 Kokneses pils uzspridzināta un vairs nav atjaunota. Daļēji saglabājušās ārsienas. 1965 Daugavas

G. Kokars

I. Kokars

ūdenslimenis pacelts līdz pils mūriem.

Kokneses pilskalns – sēļu un latgaļu pilskalns Aizkraukles raj., pie Pērses ietekas Daugavā. Atsegta pils, priekšpils un senpils (1. g. tūkst. p.m.ē. – 18. gs. sāk.). Atrasts aptuveni 10 tūkst. senlietu.

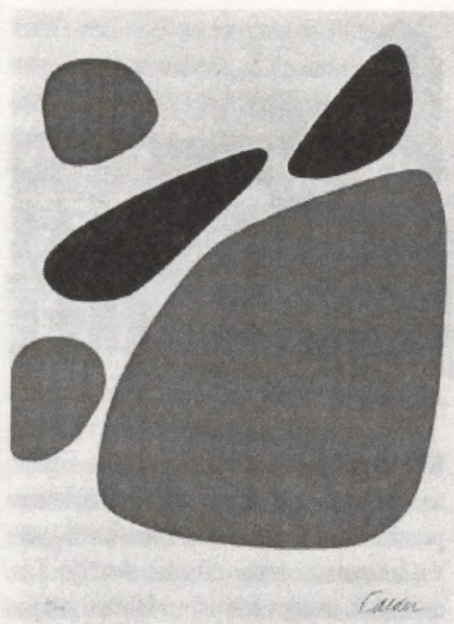
Kokneses pilskalns

Kokto (Cocteau, Žans (1889 – 1963) – franču rakstnieks. Franču akadēmijas loceklis (1955). Viens no ievērojamākajiem 20. gs. franču literatūras un kultūras darbiniekiem. Liriskā sarežģīta asociatīva tēlainība ar futūrisma, dadaisma un sirreālisma iezīmēm (krājumi "Vārdnīca", 1922; "Opera", 1927; "Alegorijas", 1941; "Krustā sišana", 1947; "Gaiši tumšais", 1954). Ievērojamākie prozas darbi: romāns "Lielais lēciens" (1923), "Nejaukie bērni", (1929), luga "Nejaukie vecāki" (1938). Modernizējis antīkās traģēdijas "Antigone" un "Kēniņš Edips" (abas 1928). Kinotrilogijas "Dzejnieka asinis" (1930), "Orfejs" (1950), "Orfeja testaments" (1959) autors.

kolāža (fr. collage – uzlīmēšana) – tehnisks paņēmiens, kura pamatā ir dažādu materiālu uzlīmēšana uz krāsas un faktūras ziņā atšķirīgas pamatnes. Radusies 20. gs. sāk. kubistu, futūristu, dadaistu daiļradē. *Mūzikā* par kolāžu dēvē kompozicionālu paņēmienu, kura pamatā ir cita komponista skaņdarba (arī paša agrāk komponēta skaņdarba) fragmentu izmantošana. Kolāža kalpo galvenokārt paradoksālas nesaderības iespaida radīšanai.

Ž. Kokto

A. Kolders. "Maija salons". Litogrāfija. 1969

Kolders (Calder), Aleksandrs (1898 – 1976) – amerikāņu tēlnieks. Modernisma pārstāvis, viens no *kinētiskās mākslas* pamatlicējiem. Mācījies Ņujorkā (1923 – 1926). Darbojies Parīzē un ASV. Ap 1930 pievērsies abstrakcionismam. Spilgtākais amerikāņu modernās tēlniecības pārstāvis. Veidojis mobilas un stabilas metāla konstrukcijas, darbojies arī glezniecībā un grafikā. Nozīmīgākie darbi: "Sarkanie gongi" (1950), akustiskās griestu kompozīcijas Karakasas universitātes aktu zālē (1952), "Trīs arkas" (1963), "Sarkanā saule" Mehiko Olimpiskajā stadionā (1968).

koledža (angļu college) – augstākā vai vidējā mācību iestāde daudzās pasaules valstīs. Koledža radās 13. gs. Anglijā, 17. gs. – ASV; darbojas universitāšu ietvaros vai patstāvīgi, atbilst augstskolai, vidusskolai vai augstākā tipa vidusskolai. Latvijā koledžas tipa mācību iestādes dibinātas 1989. Pazīstamākās koledžas: Āgenskalna koledža, Latvijas Banku koledža, Lomonosova koledža, Biznesa Administrācijas koledža.

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

Kolizejs

Kolizejs (lat. colossaeus – milzīgs) – Flāviju amfiteātris Romā, seno romiešu arhitektūras piemineklis. Celts 75 – 80 m.ē. Amfiteātrī 4 stāvos izkārtotas sēdvietas 50 tūkst. skatītāju. Trīs apakšējos fasādes stāvus veidojušas vaļējas arkādes. 1. stāva arkas izmantotas par ieejām, 2. un 3. stāvā aiz arkādes izbūvēti foajē. Līdz mūsdienām saglabājušās Kolizeja drupas.

kolonāde (fr. colonnade) – viena vai vairākas kolonnu rindas ar horizontālu pārsegumu. Kolonāde var būt celtnes kompozicionāls akcents (portīks) vai apvienojošs elements (dipters, peripters), veidojot galeriju vai atsevišķu ieeju (vārtus). Ievērojamākās kolonādes: Amona Ra tempļa kolonāde Karnakā (16. gs. p.m.ē., galvenais arhitekts Ineni), Hēras templis Pestumā (5. gs. p.m.ē.), Atradeņu nams Florencē (ap 1419 – 1444, arhitekts

Izīdas tempļa kolonāde

Trajāna kolonna. 113

F.Bruneleski), Pētera laukums Romā (1657–1663, arhitekts L.Bernīni), Kazaņas universitātes kolonāde Pēterburgā (1811, arhitekts A.Voroņihins), Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeja zāle (1779, arhitekts K.Hāberlands).

koloniju stils – arhitektūras un mākslas stils galvenokārt Lielbritānijas un citu Eiropas valstu bijušajās kolonijās. Tam pamatā ir eiropiskas 16. – 20. gs. mākslas stilu formas, kas piemērotas koloniju apstākļiem. Koloniju stila novirzienu raksturu noteica metropoles mākslas īpatnības: angļu kolonijās liela nozīme bija klasicismam, spāņu un portugāļu kolonijās – barokam. 19. – 20. gs. daudzās zemēs pastiprinājusies vietējo tradīciju ietekme.

kolonna (fr. colonne < lat. columna – stabs) – arhitektoniski apstrādāts šķērsgriezumā apaļš balsts; ēkas nesošās konstrukcijas un ordera daļa. Kolonna sastāv no bāzes, stāva un kapitēļa. Atsevišķi stāvoša kolonna var būt arī monuments (t.s. triumfa kolonna), kas celts par godu kādam vēsturiskam notikumam vai personai.

kolorīts (it. colorito < lat. color – krāsa) – krāstoņu savstarpējo attiecību sistēma mākslas darbā. Kolorītu jeb *krāsziedu* veido lokālās krāsas un toņu attiecībās tverts telpas, gaisa, gaismēnu attēlojums. Kontrastains kolorīts rada dramatisku iespaidu, niansēti līdzsvarots – mieru un lirisku poētismu.

komēdija (lat. comoedia < gr.) – viens no trim dramaturģijas paveidiem. Jautra, dzīvespriecīga luga, kurā izsmieti sabiedriskās dzīves vai atsevišķi cilvēka trūkumi, atklājot raksturos un to darbībā komisko. Pēc emocionālās attieksmes pret komisko izšķir *satīriskās*, *humoristiskās* komēdijas un *tragikomēdijas*. Ievērojamākie komēdiju autori: Aristofans, L.F. de Vega Karpio, Moljērs, P.Bomaršē, K.Goldoni, Dž.B.Šovs, N.Gogolis, A.Ostrov-

skis; latviešu literatūrā: Ā.Alunāns, R.Blau-
manis, A.Upīts, E.Vulfš, P.Putniņš.

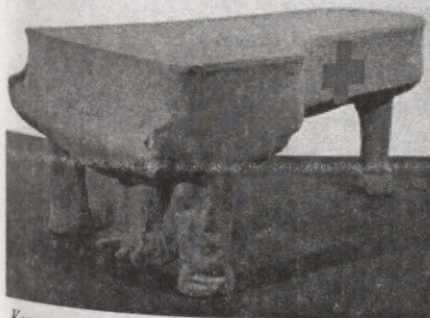
“Komische Oper” – opereteātris Berlīnē.
Atvērts 1947. Nodibināta arī baleta trupa
(1966). Mākslinieciskais vadītājs un galve-
nais režisors (līdz 1975) – teātra dibinātājs
V.Felzenšteins.

kompozīcija (lat. compositio – sastādīšana;
salikums) – daiļdarba uzbūve, daļu izkārto-
jums un to savstarpējā saistība, kas balstās
uz darba idejisko ieceru, saturu un uzdevumu.

Literatūrā – mērķtiecīgs visu literārā darba
sastāvdaļu sakārtojums un apvienojums vie-
notā veselumā. *Mākslā* – mērķtiecīgi vienots
vizuāli estētiskās mākslinieciskās formas
elementu izkārtojums. *Mūzikā* – skaņdarba
uzbūve, mūzikas forma. Šo jēdzienu lieto arī
matemātikā.

konceptija (lat. conceptio – sakopšana,
kopums; uztvere) – sistēmā apkopoti uzskati
par parādībām, procesiem; izskaidrojuma un
izpratnes forma, kas balstīta uz kādas no-
teiktas teorijas pamatatzīnām. Cilvēkam atro-
doties starp empīrisko izziņas līmeni un teorē-
tisko izziņu, konceptuāla esamības inter-
pretācija dod iespēju izstrādāt savas praktis-
kās darbības galvenos principus.

konceptuālā māksla – modernās mākslas vir-
ziens ASV un Eiropas mākslā 20. gs. 60. gadu
beigās un 70. gados. Noraidot vizuāli kon-

Konceptuālā māksla. J. Boiss. “Veltījums
koncertflīgelim”. 1966

Konfūcijs

krētās realitātes un ekspresīvo formas ele-
mentu nozīmi mākslā, šī virziena pārstāvji
pievērsās mākslas konceptuālās jēgas ana-
līzei. Par radošās darbības galamērķi atzina
skatītāju iesaistīšanu t.s. ideju rotaļā, kas tika
fiksēta uzrakstos, shēmās, formulās, fotoma-
teriālos. Izcilākie pārstāvji: Dž.Košuts un
R.Berijs ASV, T.Etkinsons un M.Boldvins
Lielbritānijā.

koncils (lat. concilium – sanāksme, sapulce) –
kristiešu baznīcas amatpersonu un draudžu
pārstāvju sanāksme aktuālo baznīcas dzīves
jautājumu izlemšanai. Izšķir baznīcas pro-
vinces (bīskapijas) koncilus jeb *sinodes*, vie-
tējos jeb *nacionālos* koncilus un visas baznī-
cas jeb *ekumeniskos* koncilus. Pirmos 7 eku-
meniskos koncilus, kas notika pirms kristiešu
baznīcas dalīšanās (sākās 9. gs. 2. pusē), atzīst
gan katoļu, gan pareizticīgo baznīca, turpmā-
kos – tikai katoļu baznīca. Pirmie 8 ekume-
niskie koncili notika Austrumromas impērijā,
turpmākie – pāvestu vadībā Romas katoļu
baznīcas ietvaros. Katolicisms ekumenisko
koncilu lēmumus atzīst par vienu no “dieviš-
kās atklāsmes” veidiem.

konfesija (lat. confessio – atzišanās; atziša-
na) – ticība, piederība pie noteiktas reliģijas.
Vienas konfesijas ticīgo organizācija ir baz-
nīca.

konfirmācija (lat. confirmatio – apstiprinā-
šana) – reliģiska ceremonija, ar ko kristīgo
cilvēku uzņem par piltiesīgu attiecīgās baz-
nīcas draudzes locekli. Par konfirmāciju sauc
arī Romas pāvesta tiesību apstiprināt bī-
skapus.

Konfūcijs, Kundzi (ap 551 – 479 p.m.ē.) –
senķīniešu domātājs. Ētiski politiskās mācī-
bas – *konfūcisma* pamatlicējs. Dibinājis pirmo
privātskolu Ķīnā. Konfūcija uzskatus izklās-
tīja viņa piekritēji krāj. “Lunjuī” (“Pārrunas
un spriedumi”). Pēc ķīniešu tradīcijas Konfū-
cijam tiek piedēvēta daudzu seno tekstu

A sarakstīšana un komentēšana. Konfūcija
B mācība kļuva par Ķīnas feodālās ideoloģijas
C pamatu, un Konfūcija kults tika oficiāli
D atbalstīts līdz Ķīnas revolūcijai 1911.

E **konfūcisms** – ētiski politiska mācība, arī reliģija Ķīnā. Izveidoja Konfūcijs; 4. – 3. gs. p.m.ē. to tālāk attīstīja Mendzi, Sjundzi. Konfūcisms mācīja, ka cilvēka likteni nosaka debesis, aicināja cienīt vecākus, priekšniekus un valdniekus, kā arī bez ierunām pakļauties viņu rīkojumiem un saglabāt pastāvošo kārtību, vienlaicīgi aicināja valdniekiem rādīt tautai priekšzīmi tikumiskajā dzīvē, lai valsts vara gūtu tautas uzticību. Galvenais ētikas princips “žņņ” (cilvēkmīlestība) īstenojams saskaņā ar “li” (tradīciju, ceremoniju, pieklājības priekšrakstu ievērošanu) un “dženmin”, kas fiksē ikviena cilvēka vietu sabiedrībā. Līdz “žņņ” nonāk tikai cildenie, “augstdzimušie”, kas tikumiski pilnveidojas. 136 p.m.ē. konfūcisms kļuva par oficiālo valsts ideoloģiju un vairāk nekā 2 g. tūkst. būtiski ietekmēja sabiedriskās dzīves un kultūras attīstību Ķīnā, veicināja ķīniešu kultūras tradīciju saglabāšanos. Konfūcisma reliģija līdzās daoismam un budismam bija viena no galvenajām Ķīnas reliģijām, tā bija cieši saistīta ar valsts varu. Konfūcismam nav priesteru, to funkcijas – upurēšanu tempļos u.c. ceremonijas vadīja valdnieki, provinču pārvaldnieki u.c. amatpersonas.

R **kongregācija** (lat. congregatio – apvienība) –
S Romas kūrijā ietilpstošā katoļu baznīcas pārvaldes iestāde (savdabīga ministrija), ko vada pāvesta iecelts prefekts; arī reliģiska organizācija katolicismā – mūku ordenis vai ar to saistīta reliģiska apvienība. Par kongregāciju sauc arī vairāku katoļu klosteru apvienību ar kopīgu pārvaldi.

V **kongregacionālisms** – protestantisma virziens, radikāls kalvinisma paveids. Radās 16. gs. 2. pusē Anglijā, izplatīts arī ASV. Virziena

pārstāvjus sauc arī par *independentiem* (pēdējais nosaukums radās 17. gs. līdz ar reliģisko draudžu autonomiju). Atzīst, ka ticīgajiem ir tiešas saites ar Dievu bez garīdzniecības starpniecības. Draudžu centralizācijas procesā izveidojās Starptautiskā kongregacionālistu baznīcu apvienība (1891; centrs Londonā), kurā ir aptuveni 2 milj. ticīgo. Kongregacionālisms atbalsta ekumenismu.

Kongresa bibliotēka (The Library of Congress) – ASV nacionālā bibliotēka. Viena no lielākajām bibliotēkām pasaulē. Dibinājis ASV kongress 1800 Vašingtonā. Fondos ir bagātīgi inkunābulu, retu amerikāņu izdevumu, ķīniešu, japāņu literatūras krājumi, arī krievu literatūras vākums. Kopš 1935 izdod ikgadēju jaunieguvumu rādītāju; nozīmīgākais kopkatalogs – “National Union Catalog” (no 1956).

konklāvs (lat. conclave – aizslēdzama telpa) – kardinālu padome, kas sanāk, lai pēc Romas pāvesta nāves ievēlētu jaunu pāvestu. Noteikumi par konklāvu pieņemti Lionas 2. koncilā (1274). Konklāva sanāksmes notiek Siksta kapelas telpās Vatikānā. Konklāva laikā ieeja kapelas telpās tiek aizmūrēta. Par jaunā pāvesta ievēlēšanu vēstī balti dūmi virs kapelas dūmeņa. Kopš 1975 tiesības piedalīties konklāvā ir kardināliem līdz 80 gadu vecumam.

konservatorija (it. conservatorio) – augstākā mūzikas mācību iestāde, kas sagatavo komponistus, atskaņotājmāksliniekus, muzikologus. 16. gs. par konservatoriju sauca bāreņu patversmi, kur bērņus apmācīja dažādos amatos, arī mūzikā (pirmā šāda patversme dib. Neapolē 1537). 17. gs. mūzika patversmē kļuva par galveno mācību priekšmetu. 18. gs. par konservatoriju sāka saukt mūzikas augstskolu. Vecākās konservatorijas: Parīzes (dib. 1795), Boloņas (1804), Milānas, Neapoles (abas 1808).

konservatorija, J.Vitola, Latvijas Valsts, ↑ *Mūzikas akadēmija, Jāzepa Vītola, Latvijas konsistorija* (lat. consistorium – sapulce, sapulces vieta) – Romas imperatoru slepenās padomes sapulces vieta, kopš 4. gs. – pati slepenā padome. Par konsistoriju sauc arī kardinālu sapulci, kas pāvesta vadībā izlemj nozīmīgus baznīcas dzīves jautājumus. Evaņģēliski luteriskajā baznīcā konsistorija ir baznīcas administratīvais orgāns. Saskaņā ar 1968. g. satversmi evaņģēliski luterisko baznīcu Latvijā vada Konsistorija.

Konstebls (Constable), Džons (1776 – 1837) – angļu gleznotājs. Londonas MA akadēmiķis (1829). Gleznojis reālistiskus portretus, vēlāk pievērsies ainavai, aizrāvēis ar N.Pusēna, K.Lorēna, T.Geinsboro dabas skatiem, pēc tam atteicies no akadēmiskajiem glezniecības kanoniem un sācis darināt ainavas pēc dabā gleznotām skicēm (“Veimutas līcis”, 1816; “Siena rāti”, 1821; “Labības lauks”, 1826). Vēlāk sācis gleznot tieši dabā (“Solsberi”, ap 1829; “Skats uz Haigeitu no Hempstidas kalniem”, ap 1824). Reālistiski gleznotie dzimtās zemes dabasskati neguva angļu aristokrātijas ievēribu, bet Francijā Konstebļa daiļradei bija milzīga nozīme reālistiskās ainavas attīstībā (Barbizonas skola, impresionisms).

Dž. Konstebls. “Ainava ar zirgu”. Ap 1824

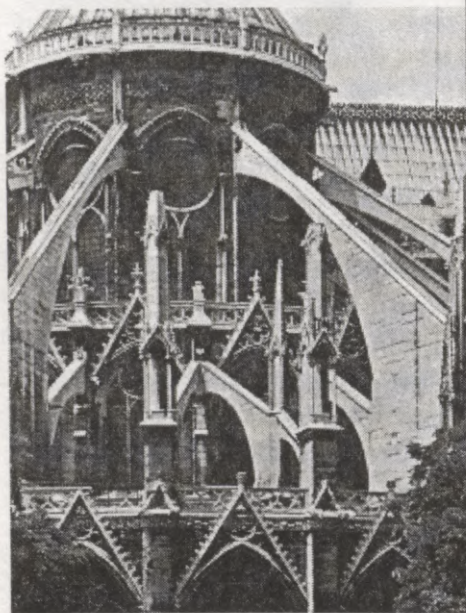
Konstruktīvisms. E. Ļisickis. “Tribīnes projekts laukumam”. 1920 – 1924

konstruktīvisms (< lat. constructio – uzbūve) – virziens literatūrā un plastiskajās mākslās 20. gs. 20. gados. Izveidojās galvenokārt Padomju Krievijā, Vācijā, Itālijā, Francijā. *Literatūrā* izveidojās krievu padomju dzejā 20. gados. Tā pārstāvji (I.Selvinskis, K.Zeļinskis, A.Čičerins) pārspilēja literārās tehnikas paņēmieni nozīmi, centās dzeju tuvināt tehnikajām konstrukcijām. *Mākslā* aizsākās ar racionālisma un funkcionālisma pastiprināšanos arhitektūrā, izvirzot uzdevumu pārveidot vidi vienkāršās, funkcionāli un utilitāri attaisnotās estētiskās formās. Virziena pārstāvji noliedza tradicionālo tēlotājmākslu, tēlniecībā un glezniecībā nonākot līdz galējai formu vienkāršošanai un avangardismam. Sekmēja dizaina attīstību, pozitīvi ietekmēja plakātu un grāmatu mākslu.

kontrabass (it. contrabbasso) – lociņa stīgu mūzikas instruments; lielākais (garums aptuveni 2 m) un skanējuma ziņā zemākais lociņinstrumenti. Radies 17. gadsimtā. 4 stīgas skaņotas pa tīrām kvartām. Izmanto

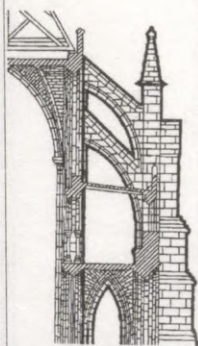
A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

galvenokārt orķestra un ansambļu spēlē.
kontralts (it. contralto) – zemākā sieviešu balss. Diapazons – no mazās oktāvas sol (fa) līdz otrās oktāvas sol. Tembrs dobjš, sulīgs.
kontrforss (fr. contre-force – pretspēks) – šķērssienu pagarinājums, vertikāls izvirzījums vai riba, kas pastiprina konstrukcijas (galvenokārt sienu no būves ārpusē) un uzņem galvenokārt horizontālās piepūles.

Kontrforss. Parīzes Dievmātes katedrāles arkbutāns

kontrreformācija [lat. contra – pret + reformācija (lat. reformatio – pārveidošana, pārkārtošana)] – katoļu baznīcas cīņa pret reformācijas kustību un protestantismu Eiropā 16. gs. vidū – 17. gs. Kontrreformācijas programmas pamats – Tridentas koncila (1545 – 1563) lēmumi, tās galvenais spēks – *inkvizīcija*, mūku ordeņi, it īpaši *jezuīti*. Kustībai raksturīga reakcijas pastiprināšanās, nesaudzīga cīņa pret ķecerībām – anabaptismu u.tml. Latvijā kontrreformācija saistīta ar poļu kundzības laiku, sevišķi Pārdaugavas herco-

Kontrforss

gistē (Vidzemē un Latgalē). Aktīvu darbību Latvijā uzsāka jezuīti, kas 1583 nodibināja kolēģiju Rīgā. Opozīcija spilgti izpaudās Kalendāra nemieros (1584 – 1589). Vidzemē kontrreformācija beidzās pēc Zviedrijas uzvaras Polijas – Zviedrijas karā (1600 – 1629), bet Latgalē katolicisms turpināja nostiprināšanos.

Konts (Comte), Ogists (1798 – 1857) – franču filozofs. Viens no *pozitīvisma* ("Pozitīvās filozofijas kurss", 1830 – 1842) un *socioloģijas* pamatlicējiem. Dabas izziņāšanas vēsturi iedalīja 3 stadijās. Katra no tām atbilda noteiktam pasaules uzskata tipam: teoloģiskajam, metafiziskajam, pozitīviskajam. Atzina, ka socioloģijai (pirmais lietoja šo terminu) raksturīga nezinātniska bioloģizēta pieeja sabiedrības pētīšanai. Atzina, ka kapitālisms noslēdz cilvēces vēstures evolūciju.

korālis (lat. choralis < gr. choros – koris) – kristiešu kulta dziesma. Ir *gregoriskais* un *protestantiskais* korālis. Gregoriskais nosaukts pāvesta Gregora I (ap 540 – 604) vārdā; to katoļu baznīcā latīņu valodā dzied profesionāli dziedātāji. Protestantiskais radies 16. gs. Vācijā (melodiju pamatā ir vācu tautas dziesmas); to izpilda baznīcas apmeklētāji tautas valodā.

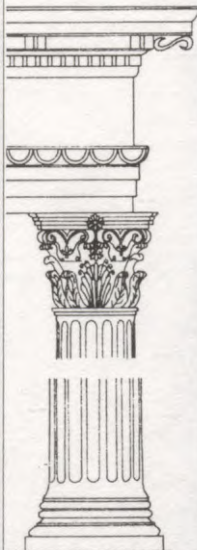
Korāns (arābu *ḫurʿān* – lasīšana) – islama svētie raksti. Reliģiskie, tiesiskie, morāles un sadzīves noteikumi un pamācības, ko ticīgie atzīst par Dieva iedvestu ticības un dzīves normu avotu. Korāns satur pravieša Muhameda izteicienus, lūgšanas, pravietojumus, juridiskus tekstus. Sakārtots it kā pēc Muhameda darbības periodiem: Mekas (610 – 622) un Medinas periods (622 – 632). Muhameda dzīves laikā Korāna teksts bija galvenokārt mutvārdos. Pirmoreiz pilnu Korāna tekstu pierakstīja pēc Muhameda nāves (632) viņa līdzgaitnieki. 650 – 655 pēc kalifa Osmāna rīkojuma tika izveidota Korāna teksta jauna

Bēns lasa Korānu

redakcija, kas vēlāk kanonizēta. Vissenākie Korāna teksti attiecināmi uz 7. – 8. gs. Teksta (arābu val.) galīgā redakcija kanonizēta 1923 Kairā. Teksts sastāv no 114 nodaļām (*sur-rām*), kuru sakārtojumā nav ievērota vēsturiskā secība; tas apgrūrina teksta zinātnisko izpēti. Galvenais saturs ir daudzdzīvību nosodījums, vienīgā dieva Allāha sludināšana. Korāns jūtami ietekmējis musulmaņu tautu kultūras attīstību. Tas tulkots daudzās musulmaņu Austrumu tautu valodās. Eiropā pirmoreiz tulkots latīņu valodā 12. gs. Ievērojams pasaules literatūras piemineklis.

korintiskais orderis – arhitektūras ordera tips. Pats vieglākais no trijiem orderiem grieķu orderu sistēmā. Romas orderu sistēmā Vitruvijs šo orderi interpretēja kā skaistas meitenes tēlu, tāpēc to izmantoja celtnēs, kuras simbolizēja maigumu un skaistumu. Izveidots 5. gs. 2. pusē p.m.ē., dekoratīvi

Korintiskais orderis

P. Korneijs

bagātinot joniskā ordera elementus. Pazīmes: slaida kolonna ar bāzi, dziļas kanelūras kolonnas stāvā, grezns kapitelis ar akanta lapu dekoru un stūra volūtām; frīzes joslā modiljoni (konsoles, kas balsta izvirzīto dzegas daļu).

koris (gr. choros – kora dejas vieta; dziedātāju un deļotāju grupa) *arhitektūrā* – vieta baznīcā, kur dievkalpojuma laikā stāv dziedātāji. Seno kristiešu bazilikās koris atradās vidusjomā altāra priekšā. Vēlāk par kori dēvēja visu baznīcas austrumu daļu, kur bija novietots galvenais altāris, kapelu vainags jeb kora apeja un paaugstinājumi – luktas. *Mūzikā* – tembrāli un skaitliski līdzsvarots vokālās mūzikas atskaņotāju kolektīvs. Iedala pēc balsu skaita (vienbalsīgs, divbalsīgs utt.), pēc grupu tembru attiecībām (viendabīgs; jaukts). Koris var sniegt koncertu kā patstāvīga mākslinieciska vienība vai būt atskaņotājkolektīva sastāvdaļa. Par kori dēvē arī skaņdarbu vai skaņdarba fragmentu, kas sacerēts kora izpildījumam. *Teātrī* – sengrieķu teātra izrādes kolektīvs dalībnieks, kas pauda skatītāju attieksmi pret lugā attēlotajiem notikumiem. Eshila traģēdijās kori bija 12 cilvēki, Sofokla – 15, komēdijās – līdz 24. Palielinoties interesei par individuālajiem varoņiem, kora nozīme mazinājās.

Korneijs (Corneille), Pjērs (1606 – 1684) – franču dramaturgs. Klasicisma virziena aizsācējs franču literatūrā. Traģēdijās atbilstoši klasicisma dramaturģijas estētiskajiem kanoniem tēlots cildenu varoņu konflikts starp pienākumu un kaislībām, prāta uzvara pār jūtām. Savu pirmo ievērojamo traģikomēdiju “Sids” saraksta 1637. Tas bija 17. gs. franču literatūras augstākais sasniegums. Arī traģēdijās “Horācijs” (1640), “Cinna” (1641), “Polieikts” (1642) ir klasicisma dramaturģijas estētiskajiem kanoniem atbilstoša tematika. Daiļradē vērojamas arī atkāpes no šiem

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

kanoniem un personāža psiholoģiskā raksturojuma padziļināšana (tragēdija "Rodoguna", 1644). Tragēdija "Tits un Berenike" (1670) un pēdējā luga "Surēna" (1674), kurā tiek atmaskots karaļa despotisms, neguva panākumus. Mūža pēdējos gados dzīvoja trūcumā un mira visu aizmirsts. Viņa darbi no jauna piesaistīja sabiedrības uzmanību apgaismības laikmetā.

Koro (Corot), Kamils (1796 – 1875) – franču gleznotājs. Franču 19. gs. reālistiskās ainavu glezniecības pamatlicējs. Dž. Konstebla ietekmē atteicies no akadēmiski nosacītiem paņēmieniem, tiecās attēlot tiešos dabas iespaidus. Tuvs Barbizonas skolai; ainavas darinājis pēc dabā gleznotām skicēm ("Vētras blāzma", "Vakars", abas vairākos variantos, 60. – 70. gadi; "Siena vezums", ap 1865 – 1870). Gleznojis arī poētiskus sieviešu tēlus ("Sieviete ar pērlī", ap 1868 – 1870). Darbiem raksturīgas liegas formas, harmoniska kompozīcija, izsmalcināts kolorīts.

K. Koro. "Čigāniete ar mandolīnu". 1874

korporācija (lat. corporatio – savienība) – studentu organizācija. Pirmsākumi meklējami romāņu zemēs 11. un 12. gs. Baltijā pirmās studentu apvienības radās Tērbatā, pēc tam Rīgā. Latvijas Republikas laikā Prezidiju konventā bija apvienotas 27 korporācijas. Slēgtas 1940. Pēc Otrā pasaules kara to darbība tika atjaunota ārzemēs, no 1989 arī Rīgā. LU absolventi veido t.s. *Korporāciju filistru biedrību*, bijušo korporeļu apvienību. Tā dibināta 1928, slēgta 1940. Pēc Otrā pasaules kara atjaunota ārzemēs. Par korporāciju dažkārt mēdz dēvēt arī kādu personu grupu, ko vieno kopīgas aroda intereses. ASV ir aptuveni 2 milj. šādu korporāciju, kurām pieder ap 90% visu apstrādes rūpniecības, kā arī transporta un sakaru iekšējās tirdzniecības ieņēmumu.

Kostērs (De Coster), Šarls de (1827 – 1879) – beļģu rakstnieks. Rakstījis franču valodā. Beļģu nacionālās literatūras pamatlicējs, reālista aizsācējs. Daiļradē vērojams flāmu folkloras un Beļģijas vēsturiskā materiāla radošs izmantojums. Galvenā darba "Legēnda par Pūcesspiegēli." (1867) pamatā ir 14. gs. vācu tautas nostāsti par Pūcesspiegēli. Kostērs legēndām piešķīris dziļāku jēgu. Viņa darbā atklāta flāmu tautas cīņa pret spāņu virsvaldību un katoļu baznīcu. Kostēra darbs ietekmējis R. Štrausa (simfoniskā poēma "Tils Pūcesspiegēlis", 1895), F. Mazerela daiļradi (ilustrācijas Kostēra romānam 1926) un latviešu grafiķa O. Ābelītes daiļradi (ilustrācijas Š. de Kostēra grāmatai, 1954, 1961).

"**Krāces**" – J. Misiņa memoriālais muzejs Gulbenes raj. Tirzas pag. Atklāts 1998. Gulbenes vēstures un mākslas muzeja filiāle. **krakelūra** (fr. craquelure) – gleznas krāsu slāņa plaisājums. Rodas nevienmērīgi žūstot krāsai, aptver visu gleznas virsmu. Krakelūra var veidoties laika gaitā vai dažādu mehānisku triecienu rezultātā.

Krakovas Nacionālais muzejs (Muzeum Narodowe w Krakowie). Dibināts 1879. Viens no lielākajiem mākslas muzejiem Polijā. Filiāles: Čartorisku muzejs (dib. 18. gs. 2. pusē), J.Matejko memoriālais muzejs (dib. 1894).

Krakovas universitāte, Jagaiļa universitāte (Uniwersytet Jagielloński; Polijā). Dibināta 1364. Fakultātes (5): juridiskā, filozofijas un vēstures, filoloģijas, bioloģijas un ģeogrāfijas, matemātikas, fizikas un ķīmijas fakultāte. Jagaiļa bibliotēkā (dib. 1364) atrodas vairāk nekā 1 milj. vienību. Observatorija dibināta 1791.

Krāmu iela atrodas Vecrīgā no Tirgoņu ielas līdz Jaunielai. Garums 60 m. Dokumentos minēta jau 14. gs.; nosaukums – Siktirtgotāju iela (platea institorum – latīņu val., 1343; de kremerstrate – lejasvācu val., 1418). No vārda Krāmer – siktirtgotājs (vācu val.) veidojies pašreizējais ielas nosaukums. 20. gs. sāk.

Krāmu iela

saukta arī par Krāmeru ielu. 14. – 16. gs. Krāmu ielas un Tirgoņu ielas stūri atradās rātes vīna noliktava.

krāsa fizikā – īpašība, ko cilvēks vizuālās uztveres procesā piešķir materiālās pasaules objektiem, balstoties uz subjektīvo redzes sajūtu. Krāsu aprakstam izmanto trīs subjektīvus raksturlielumus: *krāsas toni*, *krāsas piesātinājumu*, *krāsas gaišumu*. Toni parasti nosaka dominējošais viļņa garums (piemēram, zils, dzeltens). Krāsas piesātinājums izsaka krāsu toņa vizuālās uztveres intensitāti. Ahromatiskās krāsas atšķiras tikai pēc gaišuma (baltuma pakāpes).

krāsa (materiāls) – viendabīga neorganisku un organisku pigmentu suspensija plēvi veidojošā vielā. Izšķir *eļļas* krāsu (plēvi veido augu eļļas vai pernica), *emaljas* krāsu (sintētiski oligomēri vai polimēri), *emulsijas* krāsu (žūstošās eļļas vai alkīdsveķi). Krāsas izmanto dekoratīviem pārklājumiem, lieto celtniecībā, poligrāfijā, tēlotāajā vai dekoratīvi lietišķajā mākslā.

Krāslavas katoļu baznīca – arhitektūras piemineklis. Spilgtākais *vēlā baroka* stila beztorņu baznīcas paraugs Latgalē. Celta 1755 – 1767 pēc itāļu arhitekta Parakas plāna. Tā ir trīsjomu mūra bazilika ar 2 piebūvēm – bijušā garīgā semināra ēku un Sv. Donāta kapelu (1818). Pagalmā barokāls zvanu tornis (1838). Baznīcas galvenā fasāde veidota ar barokālu portālu un frontonu. Iekštelpas segtas ar cilindriskām, kupola un krusta velvēm. Interjerā 19. gs. poļu glezniecības paraugi.

Krastiņš, Jānis (dz. 1943) – latviešu arhitekts, arhitektūras teorētiķis. Rīgas Tehniskās universitātes (RPI) docents (1976), profesors (1992). Sarakstījis vairāk nekā 190 zinātnisku un populārzinātnisku publikāciju, to vidū monogrāfijas “Jugendstils Rīgas arhitektūrā” (1980), “Стиль модерн в архитектуре

А
В
С
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

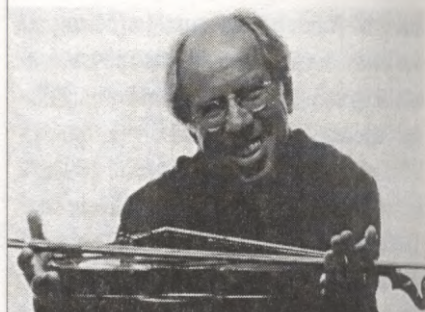
Риги" (1988), "Eklektisms Rīgas arhitektūrā" (1988), "Latvijas Republikas būvmāksla" (1992) un "Jugendstil in der Rigaer Baukunst" (Frankfurtē pie Mainas, 1992).

Kreicers (Kreutzer), Rodolfs (1766 – 1831) – franču vijolnieks, komponists. Viens no 19. gs. franču vijoļspēles skolas pamatlicējiem. Koncertējis no 13 gadu vecuma. Karaļa kapelas 1. vijolnieks (no 1783). Karaliskās mūzikas un dejas akadēmijas solists (no 1801), 1. kapelmeistars (no 1817). Arī galma kamermūziķis (no 1802). Parīzes konservatorijas profesors (1795). Pats sacerējis aptuveni 40 operas, stīgu kvartetus u.c. skaņdarbus. L. van Bēthovens, augstu novērtējot Kreicera spēli, viņam veltījis sonāti "Kreicera sonāte".

Kreicvalds (Kreutzwald), Frīdrihs Reinholds (1803 – 1882) – igauņu rakstnieks, folklorists. Apgaismotājs, igauņu nacionālās literatūras aizsācējs. No 1840 publicēja igauņu val. grāmatas un kalendārus, kas veicināja tautas kultūras un izglītības attīstību. Rakstījis pamācošus alegoriskus stāstus ("Degvīna mēris", 1840), darbus par medicīnu ("Īsa pamācība veselības saglabāšanai", 1854; "Mājas dakteris", 1879). Sastādījis igauņu tautas eposu "Kalevipoegs" (1857 – 1861). Viņa apdarē iznākušas senās igauņu tautas pasakas (1866).

Kreigs (Craig), Edvards Gordons (1872 – 1966) – angļu režisors. Viens no ievērojamākajiem 20. gs. teātra reformatoriem, modernā režijas teātra teorētiskais pamatlicējs. 1889 – 1897 aktieris Londonas teātri "Lyceum". 1900 režisora debija. 1911 kopā ar K. Staņislavski un L. Suļeržicki iestudējis Maskavas Dailes teātri V.Šekspīra lugu "Hamlets". 1908 – 1917 bijis Florences teātra "Arena Goldoni" vadītājs. 1913 dibina Florences teātra skolu. Daiļradē prasījis absolūtu režisora autoritāti.

Krēmers, Gidons (dz. 1947) – latviešu vijolnieks. Starptautisko konkursu laureāts. Aktīvi

G. Krēmers

koncertē kopš 1965 visā pasaulē. Emigrējis. 1997. gadā pasaulslavenajā ikgadējā mūzikas festivālā *Salzburger Festspiele Mozarteum* G. Krēmers un viņa izveidotais jauno mūziķu kamerorķestris *KREMER ata Baltica* latviešu diriģenta S. Sondecka vadībā atskaņoja P. Vaska vijoļkoncertu "Tālā gaismā", kas veltīts G. Krēmeram. *KREMER ata Baltica* daudz koncertē.

Krievijas akadēmija – zinātniska iestāde krievu valodas un rakstniecības pētišanai. Darbojās Pēterburgā 1783 – 1841, pēc tam tika reorganizēta par Pēterburgas ZA 2. nodaļu (vēlāk – Krievu valodas un rakstniecības nodaļa). Akadēmijas pirmā prezidente – krievu literatūras darbiniece J. Daškova. Krievijas akadēmija izdeva pirmo akadēmisko krievu valodas skaidrojošo vārdnīcu ("Krievijas akadēmijas vārdnīca", 1 – 6, 1789 – 1794; 1806 – 1822), kurā bija 51 tūkst. vārdu.

Krievijas Latviešu biedrība – sabiedriska organizācija. Dibināta 1989 Rīgā. Galvenie mērķi – saglabāt nacionālo kultūru Krievijas latviešu vidū, atbalstīt viņu atgriešanos Latvijā, pētīt viņu vēsturi.

Krievijas pareizticīgo baznīca – lielākā no 15 patstāvīgajām pareizticīgo baznīcām. Sāka veidoties 10. gs. pēc Kijevas Krievzemes kristīšanas. 17. gs. no pareizticīgo baznīcas atdalījās vecticība. Šīs baznīcas priekšgalā ir

Maskavas un visas Krievijas patriarhs (kopš 1990 Aleksijs II). Latvijas pareizticīgo draudzes veido 6 prāvestu iecirkņus, kas apvienoti Rīgas un visas Latvijas eparhijā.

Krievu kultūras centrs, Latvijas sociāldemokrātu Rīgas organizācijas. Darbojās 1908 – 1916 Rīgā. Veica aģitācijas un kultūras darbu krievu strādnieku vidū.

Krievu mākslas muzejs Pēterburgā. Dibināts 1895 (līdz 1917 Aleksandra III Krievu muzejs). Iekārtots bijušajā Mihaila pilī (1825, arhitekts K.Rosi). Muzejā daudz ievērojamu senkrievu mākslas darbu, bagāta 18. – 19. gs. 1. puses mākslas kolekcija, pervedvižņiku mākslinieciskais mantojums.

Krimuldas kapulauki – agro metālu un dzelzs laikmeta uzkalniņu kapulauki Rīgas raj. Krimuldas pagastā. Baltu uzkalniņu kapulauki (1. g. tūkst. p.m.ē. – 1. g. tūkst. 1. puse m.ē.) atrodas Gaujas senlejas krastā. Atsegti skeletkapi un ugunskaņi. Lībiešu uzkalniņu kapulauki (11. – 12. gs.) izvietoti lielās grupās. Kapos atrasti ieroči, rotaslietas.

Krimuldas pils – arhitektūras piemineklis Rīgas raj. Celta 13. gs. 2. pusē dabiski nocietinātā Gaujas krastā. Saglabājušies ēku pamatu fragmenti un aizsargmūra fragmenti.

Kristapiņu kapulauks – latgaļu kapulauks (8. – 12. gs.) Preiļu raj. Rušona ezera rietumu krastā. Arheoloģiskajos izrakumos atrasti dzelzs ieroči, bronzas rotas, krelles, vērpjamie skriemeļi.

Kristi (Christie), Agata (1891 – 1976) – angļu rakstniece. Viena no populārākajām detektīvžanra pārstāvēm pasaules literatūrā. Daudzajiem Kristi romāniem un stāstiem galvenokārt psiholoģiska ievirze, tos raksturo veikli savērpta intriģējoša fabula. Pazīstamākie darbi: romāni “Slepkavība Austrumu ekspresī” (1934; latv. “Austrumu ekspresis”, 1970), “Kārtis galdā” (1936), “Nāve uz Nīlas” (1937), lugas “Peļu slazds” (1952), “Apsūdzī-

bas lieciniece” (1954). Sarakstīta arī autobiogrāfija (1946).

kristietība, kristiānisms – lielākā monoteiskā reliģija (līdzās islamam un budismam), kas saistīta ar mītu par Kristu. Izplatīta Eiropā, Amerikā, Austrālijā, kā arī Āfrikā, Tuvajos Austrumos, Austrumāzijā. Pasaulē aptuveni 970 milj. kristiešu. Radās m.ē. 1. gs. 2. pusē vergturu iekārtas krīzes apstākļos Romas impērijā; sākotnēji bija jūdaisma sekta; izplatījās vergu un trūcīgo iedzīvotāju slāņos. Jau m.ē. pirmajos gs. notika kristiešu vajāšana, kas savukārt nostiprināja un saliedēja draudzes. Pakāpeniski kristietība zaudēja apspiestas reliģijas raksturu, izlīga ar valsts varu; veidojās garīdznieku kārtā, kults. 4. gs. kristietība Romas impērijā kļuva par valsts reliģiju, bet 1054 kristietība sašķēlās katoļu un pareizticīgo baznīcā. Reformācijas kustības ietekmē 16. gs. no katoļu baznīcas nodalījās protestantu baznīcas – luteriskā, anglikāņu, kalviniskā baznīca. Mūsdienās vērojama kristietības modernizācija, ekumenisma attīstība. Latvijā kristietība sāka izplatīties 10. – 11. gs. Latvijas iedzīvotāju apziņā kristietība iesakņojās ļoti lēni, paralēli tika uzturēta arī pagāniskā ticība. 20. gs. 90. gados visplašāk izplatīta Latgalē.

kristīšana – kristiešu sakraments; kulta darbība – rituāla šķīstīšana ar ūdeni, aplakot ar to vai iegremdējot tajā. Rituāls attīstījās pakāpeniski. Sākotnēji kristīja tikai pieaugušos, mūsdienās kristiešu konfesionālās atšķirības izpaužas vai nu pieaugušo, vai bērnu kristīšanā, kā arī senās pirmskristiešu maģijas īpatsvarā.

Kristus (lat. Christus < gr. Christos – svaidītais), Jēzus Kristus – kristiešu tradīcijā kristietības pamatlicējs. Ar Kristu saista Vecās Derības pravietojumu par *mesijas* atnākšanu. Kristietībā Kristus ir dievcilvēks, ko no “svētā gara” ieņēmusi un dzemdējusi Šķīstā diev-

A. Kristi

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

māte Marija Galilejā (Betlēmē). Kristus it kā bijis pravietis, jūdaisma reformators, kas Palestīnā licis pamatu jaunam reliģiskam virzienam un ar tuvākā mīlestības idejām radis atsaucību apspiesto vidū. Evaņģēlija tekstos skaidrots, ka Kristus prototipu – kādu no vietējiem praviešiem – kā politisku dumpinieku nodevuši Romas varas iestādēm, kas viņu sodījušas, sitot krustā. Paši jūdi par reliģiskajiem noziegumiem nomētājuši ar akmeņiem. Agrā kristietība radīja leģendu par Kristus augšāmcelšanos un “debesīs kāpšanu”. Jaunajā Derībā aprakstīta Kristus dzīve, mācība un darbība (Kristus esot nācis pasaulē, lai ar izpirkuma upuri pestītu cilvēci). Reliģiskajiem vēsturniekiem nav vienprātības: vēsturiskās skolas piekritēji domā, ka Kristus tēlā ietilpst fakti par kāda ceļojoša pravieša dzīvi, kurš vēlāk pārvērsts par dievību. Mitoģiskās skolas pārstāvji noliedz Kristus realitāti, atzīstot, ka Kristus tēls radies, kādai dievībai piedēvējot arī cilvēka biogrāfiju.

D. Girlandajo. "Kristus dzimšana". 1485

"Krišna ar čūsku demonu". 19. gs. tempļa gleznojuma fragments

Krišna (sanskr. – tumšais melnais) – dievība hinduismā. M.ē. pirmajos gs. Krišnu pielūdz kā Višņu iemiesojumu (avatora). Episkās leģendās Krišna attēlots kā gudrs aizbildnis, karotājs, kas uzveic demonus, viduslaikos brahmanismā – ganu un lopkopju aizbildnis, kas personificēja dabas spēkus. Krišnas tēls bieži izmantots literatūrā ("Mahābhārata", R.Tagores darbi) un mākslā.

kritiskais reālisms filozofijā – mūsdienu filozofijas virziens. Tā pamatprincipus formulējuši A.Rils, O.Kilpe, A.Mesers Vācijā 19. gs. beigās – 20. gs. sāk. Par patstāvīgu skolu izveidojās ASV 20. gs. 20. gados (D.Dreiks, A.O.Lavdžojs, Dž.Prets). Tā ir mācība par izziņas akta struktūru, reducējot to uz 3 elementiem: subjektu, objektu un "būtību". Šī "būtība" esot apziņas saturs, bet nav lietu attēls vai kopija.

kromlehs (ķeltu crom – aplis + lech –

Stonhendžas kromlehs

akmens) – viens no megalītiskās celtnes veidiem, monolīta, milzīga akmens stabu grupa, dažviet pārklāti ar horizontālām akmens plāksnēm. Parasti izvietoti vienā vai vairākos apļos. Iespējams, ka kromlehs ir *Saules rituāla tempļa daļa*, kuras centrā atradās dolmens vai menhirs. Kromlehi sastopami Eiropā, Āzijā, Amerikā. Vispazīstamākais ir *Stonhendžas kromlehs* Anglijā (2. g. tūkst. p.m.ē.).

Kronvalds, Atis (arī Kronvalda Atis; 1837 – 1875) – latviešu pedagogs, valodnieks, publicists. Piedalījies jaunlatviešu kustībā. Pēc Terbatas pedagoģisko kursu beigšanas (1867) strādājis par pedagogu Tērbatas skolotāju seminārā, no 1873 – Vecpiebalgas draudzes skolā. Piedalījies Vidzemes skolotāju konferencē, vadījis vispārējo latviešu skolotāju konferenci Rīgā 1873, 1874. Publicistikā aizstāvējis latviešu tautas tiesības attīstīt savu kultūru (raksts “Tautiskie centieni”, 1872, vācu val.). Izvirzījis tēzi, ka latviešu tauta būtu līdzvērtīga citām, ja sabiedriski ekonomiskā un kultūras ziņā būtu brīva. Publicējis latviešu valodā pirmos nozīmīgākos teorētiskos rakstus par mākslas izcelšanos un literatūru. Latviešu literatūrā valodas kopējs un pilnveidotājs; bagātinājis leksiku ar vairākiem simtiem vārdu: iedzīvinājis senos apvidvārdus (apvāršnis, balva, sacerēt, māksla u.c.),

Krusta kupola celtne

Krusta puķe

A. Kronvalds

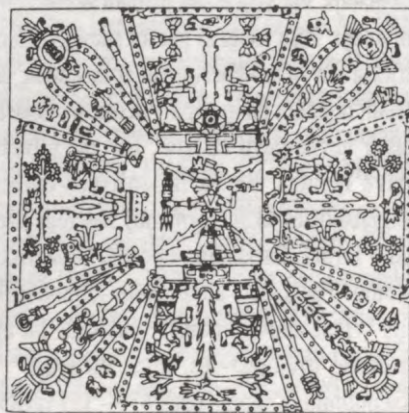
darinājis jaunvārdus (burtnīca, izglītība, nākotne, zinātne, vēsture u.c.).

krusta ceļš – ar gleznām vai skulptūrām noformētas lūgšanu vietas (krusta ceļa stacijas) katoļu baznīcā; tajās secīgi atveidotas evaņģēlijos aprakstītā Jēzus Kristus Golgatas moku ceļa epizodes. Pirmās krusta ceļa vietas iekārtotas 15. gs. Kordovā (Spānijā). Drīz ieviesās arī citu valstu katoļu baznīcās.

krusta kupola celtne – kristīgo baznīcas ēkas tips. Celtnes klasiskajā variantā centrā atrodas četri balsti, virs kuriem ir galvenais kupols. Ēkas ārskatā galvenā nozīme ir centrālajam kupolam, kas paceļas augstu virs ēkas. Celtnes tips radās 6. gs., īpaši attīstījās 9. –12. gs. Bizantijā.

krusta puķe, flerons – dekoratīvs elements gotiskajā arhitektūrā un dekoratīvi lietišķajā mākslā: stilizēta puķe ar krustveidā izkārtotām ziedlapām.

krusts – zīme, ornamenta elements, kuru veido divas vai vairākas līnijas, kas cita citu šķēļ; kristiešu reliģiskais simbols un kulta priekšmets. Tā forma iegūta no sena uguns iegūšanas rīka (divas sakrustotas nūjiņas). Krusta attēls redzams jau uz akmens laikmeta darbarīkiem, rotaslietām, pāļu būvēm. Daudzus tūkstošus gadu pirms kristietības krusta zīmi pielūdza kā dzīvības, arī uguns un saules sim-

Seno meksikāņu krustveida kosmograma

bolu. Pirmie kristieši krusta kultu nepazīna un pat vērsās pret to. Kā kristiešu reliģiskais simbols – Kristus ciešanu, nāves un cilvēku pestīšanas un mūžīgas dzīvošanas zīme – krusts pazīstams kopš 3. gs., taču tikai 7. gs. beigās ar Konstantinopoles koncila dekrētu Dievu sāka attēlot cilvēka (Kristus) veidā, apvienojot šo attēlu ar krustu vienā simbolā. Daži protestantisma novirzieni (baptisms, adventisms) krusta svētumu neatzīst. Krusts dažādos variantos sastopams daudzu pasaules tautu nacionālo ornamentu sistēmās, arī latviešu rakstos. Krustu izmantoja kā aizsargzīmi pret ļaunajiem spēkiem.

krūšutēls, biste – skulpturāls portrets, kurā cilvēks atveidots līdz pleciem, krūtīm vai jostasvietai. Tas bija pazīstams jau Senajā Ēģiptē (Nofretete) un Senajā Romā (imperatoru reālistiskie portreti), bet tālāk attīstījās renesanses un jaunāko laiku mākslā. Nozīmīgus krūšutēlus veidojuši Donatello, Dž.L.Bernīni, O.Rodēns. Latviešu mākslā pazīstami G.Šķiltera, T.Zaļkalna, B.Dzeņa radītie latviešu kultūras darbinieku portreti. Pēc Otrā pasaules kara šai tēlniecības nozarei pievērsušies A.Briede, L.Davidova-Medene, M.Lange, K.Zemdega u.c. tēlnieki.

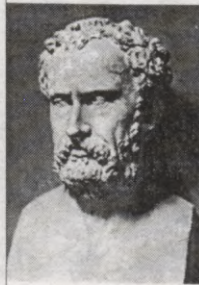
Ksenofans (Xenophāns; 6. –5. gs. p.m.ē.) – sengrieķu filozofs, dzejnieks. *Elejas skolas* dibinātājs. Par visa esošā pamatu atzina zemi un ūdeni, kuru robežas neesot stabilas. Identificēja Dievu ar debesīm vai ar kosmosu, tādējādi nonākot panteismā. Atzina, ka zināšanas ir nevis dievu atklātas, bet gan cilvēku dzīvē iegūtas. Savus filozofiskos darbus (saglabājušies tikai fragmenti) sacerējis dzejiskā formā. Sarakstījis eposus, filozofisko poēmu “Par dabu”, kurā paudis monoteistiskus (viena dieva ticības) uzskatus, kā arī satīriskus dzejoļus – t.s. sillus, elēģijas.

Ksenofons (Xenophōn; ap 430 – 355 vai 354 p.m.ē.) – sengrieķu vēsturnieks, rakstnieks.

Sokrata skolnieks. Rakstījis par vēsturi, filozofiju, saimnieciskiem jautājumiem. Galvenajā darbā – “Grieķijas vēsture” (7 grām., aptverti notikumi 411 – 362 p.m.ē.) idealizējis Spartas sabiedrisko iekārtu. Sarakstījis arī darbus “Anabāze”, “Sokrata apoloģija”, “Par mājsaimniecību”. Gandrīz visi darbi saglabājušies.

ksilofons (gr. xylon – koksne + phōnē – skaņa) – sitamais mūzikas instruments. Pazīstams kopš 15. gs. Sastāv no 3 vai 4 rindās novietotām, hromatiski skaņotām, no apakšas iedobtām koka plāksnītēm, pa kurām sit ar 2 koka vāļītēm. Skaņa asa, šķindoša.

ksilogrāfija (gr. xylon – koks + ↑ .grāfija) – estampa veids (augstspiedums), kurā klišējas izgatavo no koka. Izšķir divas ksilogrāfijas tehnikas – *kokgriezumu* un *kokdzelumu* (kokgrebumu). Kokgriezumā izmanto garenšķiedras koka dēļus, kuros attēla iecerētos balto laukumus padziļina ar nažiem un kaltiem. Šai teknikai raksturīgas kontrastainas melnbalto laukumu attiecības. Kokgriezumā sāka lietot Ķīnā 6. gs. Eiropā to lieto no 14. gs. 15. un 16. gs. tā bija visvairāk lietotā grāmatu ilustrēšanas tehnika. Kokgriezuma attīstībā īpaša nozīme bija vācu renesanses māksliniekiem A.Direram, H.Holbeinam Jaunākajam, L.Krānaham Vecākajam. 17. gs. kokgriezuma nozīme strauji samazinājās. Mūsdienās to lieto reti. Apvienojoties vara grebuma un kokgriezuma principiem, radās *kokgrebums*, kura radīšanā lieli nopelni bija 18. gs. angļu māksliniekam T.Bjūikam. Kokgrebuma klišējas darina no stāvšķiedras koka plāksnēm, kurās zīmējumus iegrebj ar īpašiem kaltiņiem – grebļiem. 20. gs. šo tehniku lieto tikai oriģinālgrafikā, darinot stājgrafikas darbus vai greznas grāmatu ilustrācijas. Latviešu grafikā vislielāko ieguldījumu šajā tehnikā devis P.Uptis, kurš latviskoja vārdu kokgrebums un sāka lietot vārdu *kokdzelums*.

Xsenofons

lai akcentētu šīs grafikas tehnikas atšķirību no koka amatniecības: koka meistars grebrot karotes, bet ksilogrāfijas meistars "dzelzē kokam pa pieri". Jaunais, latviskais nosaukums ātri ieviesās P.Upīša daudzo skolnieku un cienītāju vidū, kamēr izdevumos par ksilogrāfiju turpināja lietot smagnējo paralēlformu "kokgrebums". *Kokdzelumā* daudz strādājuši arī O.Ābelīte, A.Junkers, J.Plēpis. Vēlāk arī G.Krollis, D.Rožkalns, Z.Zuze, V.Villerušs u.c.

kubisms (fr. cubisme < cube – kubs) – modernisma virziens 20. gs. sāk. tēlotājmākslā. Šī virziena mākslinieki meklēja un atrada apjomīgu formu *ģeometriskas figūras*, it kā sadalīja reālos priekšmetus sastāvdaļās un tad tos radīja par jaunu nu jau citā kārtībā un formā, kurā akcentētas ģeometriskas formas – lode, konuss, prizma, kubs. Kubisms radās franču mākslā 1907 – 1914, tā pamatlicējs bija P.Pikaso ("Aviņonas meitenes", 1907). Kubisma vēsturē parasti akcentē 3 periodus:

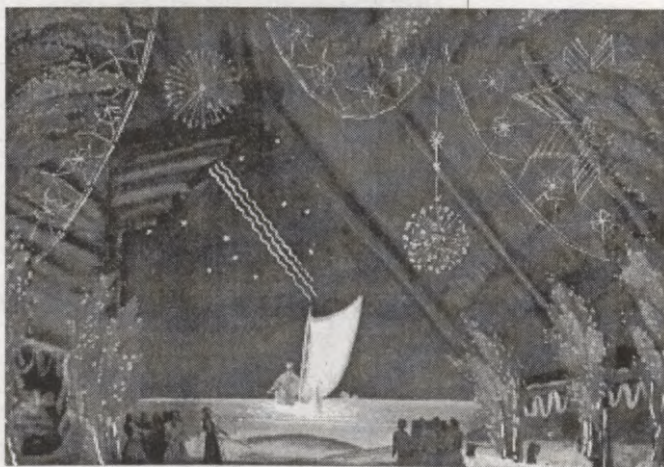

Kubisms. Ž. Braks. "Klusā daba ar augļu šķīvi, pudeli un mandolīnu". 1930

sezanismu, analītisko un sintētisko kubismu. *Sezanismā* formu ģeometrizācija akcentē priekšmetu ģeometrisku formu noturību, masīvi objekti tiek izklāti pa visu mākslas darba virsmu, krāsa akcentē svarīgākās priekšmeta šķautnes (P.Pikaso "Trīs sievietes", 1909; Ž.Braks "Estoks", 1908). *Analītiskajā* periodā priekšmets tiek smalcināts un savienots uz plaknes dažādos leņķos un rakursos, izmantojot ļoti ierobežotas, sašaurinātas krāsu iespējas. Viena un tā paša priekšmeta daļa vienlaicīgi tiek rādīta dažādos rakursos, tas dod iespēju paplašināt, atrisīt formu ritmisko spēli. *Sintētiskajā* periodā tiek uzsvērts dekoratīvisms, glezna tiek pārvērsta par plakanu krāsainu panno (P.Pikaso "Ģitāra un vijoles", 1913; Ž.Braks "Sieviete ar ģitāru", 1913). Ļoti būtiska darba sastāvdaļa kļūst *kolāža*: avīzes atgriezum fragmenti, krāsains papīrs, tapetes, shematiski zīmējumi u.c. savienojumā ar krāsu triepieniem. Viss notiek plaknē, nav perspektīvas un apjoma. Tajā pašā laikā parādās arī *kubistiska skulptūra* ar figūru deformāciju: R.Dišāns-Vijons "Lielais zirgs", 1914; A.Lorāns "Klauns", 1915; A.Arhipenko "Matu sukātāja", 1915. Latviešu mākslas skolas ietvaros ar kubismu visagrāk iepazinās J.Grosvalds, kas 1913 mācījās kubistu akadēmijā "La Palette". J.Grosvalds gan neiekļāvās šajā virzienā, vairāk ietekmējās no A.Derēna, kas iespaidoja arī J.Kazāku. Ap 1920 vēlā kubisma paņēmienus lietoja R.Suta, N.Strunke, O.Skulme. Tēlniecībā kubisma strāvojumi rodami T.Zaļkalna monumentālajos portretos (1919) un K.Zāles un M.Skulmes veidojumos 20. gs. 20. gadu sāk.

Kūfalts (Kuphaldt), Georgs Frīdrihs Ferdinands (1853 – 1938) – vācu daiļdārznieks, ainavu arhitekts. Autodidakts. 1879 sācis strādāt par padomdevēju Rīgas dārzu pārvaldē. Rīgas dārzu un parku direktors (1880 – 1914). Kūfalta darbības laikā Rīgā nostiprinājās

ainavisko parku iekārtošanas principi. Agrāk iekārtotie apstādījumi tika rekonstruēti vai veidoti no jauna. Pēc Kūfalta projektiem iekārtoti vai pārveidoti visi tolaik eksistējošie Rīgas parki un apstādījumi: Vērmanes dārzs, Kronvalda parks, Arkādijas dārzs, Dzegužkalna parks, Grīziņkalns, Kanālmalas apstādījumi, Esplanāde (ar parāžu laukumu), Miera dārzs, skvērs Jēkaba laukumā. Kūfalts projektēja arī parkus Lietuvā (Žagares parks), Igaunijā, Pēterburgā. Parku kompozīciju piemērojis kapsētu iekārtojumā (Meža kapi). Veidojis cariskajā Krievijā *pirmo dārzu pilsetu* (Mežaparka plānojuma 1. kārta).

J. Kuga. Dekorāciju mets Aspazijas lugai "Zalkša līgava". 1928

Kuga, Jānis (1878 – 1969) – latviešu scenogrāfs. *Skatuves glezniecības* pamatlicējs Latvijā. LMA Dekoratīvās glezniecības meistar-darbnīcas vadītājs (1921 – 1944), profesors (1928), rektors (1934 – 1940, 1941 – 1944). Strādājis Jaunajā Rīgas teātrī, veidojis dekorācijas Aspazijas drāmai "Vaidelote" (1909), Raiņa lugām "Uguns un nakts" (1911), "Pūt, vējiņi!" (1913). Pēc Pirmā pasaules kara strādājis Nacionālajā operā un Nacionālajā teātrī, darinājis skatuvisko ietērpu R. Vāgnera operai "Leongrīns" (1937), Š.Guno "Fausts"

(1929), A.Kalniņa "Baņuta" (1920), Raiņa lugai "Spēlēju, dancoju" (1922), A.Brigaderes "Maija un Paija" (1922), "Sprīdītis" (1929), R.Blaumaņa "Uguni" (1928), "Skroderdienas Silmačos" (1935 – 1940). 1944 emigrējis uz Vāciju. Eslingenes nometnē vadījis latviešu mākslas skolu, veidojis dekorācijas latviešu teātrim. 1950 izceļojis uz ASV. 1969 pārcēlies uz Kanādu. Līdztekus skatuves metiem gleznojis ainavas, portretus, stājgleznas.

Kugra, Krišjānis (līdz 1940 Krišjānis Zolbergs; 1904 – 1979) – latviešu koktēlnieks. Autodidakts. Konsultanti – E.Veilands, A.Ci-rulis. Darinājis sikplastikas darbus (koka skulptūru augstums ap 30 cm). Izgatavojis vairākus tūkstošus darbu. Attēlojis lauku vidē novērotus tipus, tautasdziesmu un pasaku tēlus, literāro darbu personāžus. Iecienītākie literārie darbi: brāļu Kaudzišu "Mērnīeku laiki", J.Hašeka "Krietnā kareivja Šveika dēkas pasaules karā", Ā.Alunāna lugas, R.Blaumaņa "Skroderdienas Silmačos", A.Upīša "Zaļā zeme". Darinājis arī parka skulptūras: A.Brigaderes literārie tēli Tērvetes parkā ("Annele", "Sprīdītis un milzis Lutausis", "Meža ķēniņš", 1969 – 1972), brāļu Kaudzišu romāna "Mērnīeku laiki" personāži memoriālā muzeja "Kalna Kaibēni" dārzā (1977). **Kuindži**, Arhīps (1841 – 1910) – krievu gleznotājs, Pēterburgas MA īstenais loceklis

A. Kuindži. "Bērzu birzs". 1879

(1893), Pēterburgas MA pedagogs, profesors (1892 – 1897). (Kuindži Ainavu meistar-darbnīcu 1897 ar zelta medaļu beidzis arī V.Purvītis.) Darbos bieži izvēlēties augstu horizontu, kas ļāvis radīt plašus panorāmu skatus, sarežģītus dienas un vakara gaismas efektus. Nozīmīgākie darbi: "Ukrainas nakts" (1876), "Vakars Ukrainā" (1878), "Mēnesnīcas nakts pār Dņepru" (1880), "Dņepra rītausmā" (1881).

kults (lat. cultus – kopšana; godināšana) – kalpošana reliģijai un ar to saistītās darbības vai ceremonijas. Pēc ticīgo domām, kulta laikā var nonākt kontaktā ar Dievu, svētajiem vai citiem pārdabiskiem spēkiem un iegūt to labvēlību. Laicīgajā dzīvē par kultu mēdz dēvēt arī kāda cilvēka, dzīvnieka, priekšmeta vai parādības (visbiežāk kultūras parādības) dievināšanu, pielūgšanu.

kultūra (lat. cultura – kopšana, apstrādāšana; audzināšana, attīstīšana; godināšana). Gadu desmitiem kultūras teorētiķi un vēsturnieki, arī filozofi no jauna atgriežas pie jautājuma – *kas ir kultūra?* Sniegtas daudzas vairāk vai mazāk atšķirīgas atbildes, kurās atspoguļojas dažādu periodu cilvēku pašizpaušmju un vērtību pamatorientācija. 1891 – 1919 bija izstrādāti 7 kultūras definējumi. 1920 – 1950 to skaits pieauga līdz 157. Franču kulturologs A.Mols 60. gadu beigās saskaitījis 250 dažādu kultūras definējumu un interpretāciju. Pirmo reizi vārds "kultūra" tika lietots Romas oratora un filozofa Marka Tullija Cicerona grāmatā "Tuskulānas disputi" (45 p.m.ē.): "Filozofija ir prāta kultūra." 17. gs. angļu filozofs F.Bēkons: "Dvēseles kultūra – dvēseles georgika (t.i. zemkopība)." Klasiskās vācu filozofijas pamatlicējs I.Kants: "Kultūra – saprātīgu būtņu krietnības izveide uz morāles un brīvības pamata." 18. gs. vācu humānists J.G.Herders: "Mēs varam [...] cilvēka izcelšanos nosaukt par kultūru, t.i., "augšnes

sagatavošanu", bet varam arī [...] to nosaukt par pasaules izzināšanu." Viens no ietekmīgākajiem 19. gs. domātājiem G.V.F.Hēgelis: "Kultūra – gara objektivizācija." 20. gs. filozofs, Marburgas skolas pārstāvis E.Kasirers: "Cilvēces kultūru kopsummā var raksturot kā progresīvu cilvēka pašatbrīvošanos. Valoda, māksla, reliģija un zinātne ir dažādas šā procesa fāzes. Tajās visās cilvēks atklāj un pierāda jaunu spēju – spēju uzcelt pašam savu pasauli." Viens no izcilākajiem 20. gs. kultūrfilozofiem A.Šveicers: "Kultūra – cilvēka un cilvēces progressa kopums kā personības garīgā pilnveide." Kultūrfilozofs O.Špenglers: "Kultūra – iekšējā pilnība." Franču dzejnieks un filozofs Ž.P.Sartrs: "Kultūra neko nespēj glābt vai attaisnot. Bet tā ir cilvēka roku un prāta darbs – kultūrā cilvēks meklē savu atspulgu, tajā atklāj pats sevi." Vienu no visspilgtākajām kultūras definīcijām latviešu filozofijas vēsturē sniedzis J.Veinbergs: "Kultūra ir vēsturiski un sociāli nosacīta, dažādos cilvēka darbības produktos iemiesota cilvēka *attieksme* pret dabu, sabiedrību un pašam pret sevi [...]" M. Kūle un R.Kūlis grāmatā "Filosofija": "Cilvēka radītās lietas, dzeja, filosofija, mākslas darbi paši par sevi nav kultūra. Kultūra ir attieksme, redzējums, cilvēka pašizpaušmes veids un forma."

kultūras biedrība – sabiedriska organizācija kultūras un izglītības pasākumu veicināšanai. Pirmās kultūras biedrības Latvijā radās 19. gs. 60. – 70. gados jaunlatviešu kustības ietekmē – Rīgas Latviešu biedrība (1868), dziedāšanas biedrība Dikļos un Straupē (1864), Trikātā (1865), Aizkrauklē (1866), Iecavā (1868), Umurgā, Vecpiebalgā (1869). 19. gs. beigās – 20. gs. sāk. radās bibliotēku, izglītības, atturības ("Auseklis") u.c. specializētas kultūras biedrības. Progresīvās intelīgences vadībā daudzas biedrības ("Apziņa", "Jaunā sēkla", "Kultūra", "Varavīksne", "Zieds" u.c.)

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

organizēja priekšlasījumu un jautājumu vakarus, dibināja kursus un bibliotēkas. 1905 – 1907 revolūcijas laikā tās apsika. 1910 – 1914 atjaunojās. Latvijas Republikas laikā reģistrētas 2905 kultūras biedrības (668 – Rīgā un Rīgas apriņķī, 172 – Valmieras apriņķī, 213 – Liepājas apriņķī, 222 – Jelgavas apriņķī). Lielākā un ievērojamākā bija *Rīgas Latviešu biedrība* (↑).

kultūras filozofija (vācu Kulturphilosophie) – filozofijas virziens, kas pēti kultūras būtību, attīstības stadijas un nozīmi. Terminu “kultūras filozofija” ieviesa vācu romantikis Ā. Millers 19. gs. sākumā. Tās problemātiku pirmie sāka analizēt *sofisti*, formulējot dabas un tikumības (kultūras) antinomiju. *Kiniķi* kritizēja kultūras samākslotību, aicināja atgriezties pie dabas. Viņu uzskatus tālāk attīstīja *stoicisms* un agrās kristietības “kultūras teoloģija”. Jaunajos laikos kultūras kritikas jautājumus risināja Dž. Viko, Ž.Ž. Ruso, F. Šillers, J. G. Herders. 19. gs. kultūras filozofijas jautājumiem pievērsās Šveices kultūrvēsturnieks J. Burkharts, amerikāņu etnogrāfs L. M. Morgans, uz 20. gs. sliekšņa – vācu kultūrvēsturnieks F. Brentano, krievu reliģiskais domātājs V. Solovjovs, 20. gs. – amerikāņu kultūrantropoloģijas pamatlicējs, kultūras filozofs G. Zimmels, vācu filozofi E. Huserls un E. Kasirers, H. Rikerts, A. Vēbers, nīderlandiešu kultūras vēsturnieks J. Heizinga, kultūrfilozofi L. Frobēniuss, A. Šveicers, O. Špenglers, H. Keizerlings, A. Mičellihs, J. Lotmans, M. P. Fuko, P. Burdjē u.c., kā arī latviešu filozofi J. Osis, M. Paleviča, P. Dāle, T. Celms.

Kultūras fonds, Latvijas. Dibināts 1920 garīgās kultūras attīstības veicināšanai. Sākumā darbojās Izglītības ministrijas pārziņā, no 1921 patstāvīgi. Kultūras fonda līdzekļus veidoja pilsoņu 3% piemaksa pie dzelzceļa pārvadājumiem, alkoholiskajiem dzērieniem. Slēgts 1940. Atjaunots 1989 (uz 1987 dib.

Padomju Kultūras fonda Latvijas nodaļas bāzes). Kopš 1989 – laikraksts “Kultūras Fonda Avīze”. Priekšsēdētāji: I. Ziedonis (1987–1993), R. Umblīja (1993–1997), P. Bankovskis (kopš 1997).

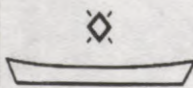
Ķultūras fonds, Pasaules brīvo latviešu apvienības. Dibināta 1972 Ketskilā, ASV. Kopš 1973 Kultūras fonda pārziņā ir visas latviešu kultūras fondu funkcijas: goda balvu, diplomu, prēmiju piešķiršana.

kultūrlānis – zemes slānis dzīvesvietās, kas sniedz arheoloģiskas liecības par cilvēku dzīvi. Kultūrlāņos atrod dzīvnieku kaulus, zivju asakas, graudus, māla trauku lauskas, darbarīkus, ieročus, rotas. Atkarībā no arheoloģiskā pieminekļa apdzīvotības intensitātes un ilguma veidojas dažāda biezuma kultūrlānis. Senajā Trojā – 25 m, Romas forumā – 13 m, Novgorodā – 9 m, Vecrīgā – 7 m, Asotes pilskalnā – 6 m, Ikšķiles lībiešu ciemā – 2,5 m.

kultūrvēsturiskā skola etnogrāfija – etnogrāfijas virziens, kas noliedz evolūciju. Virziena pamatā “kultūras loku teorija”, kuru izstrādāja vācu etnogrāfs F. Grēbners darbā “Etnoloģijas metode” (1911). Viņš atzina, ka katra kultūras parādība ir vienreizēja, ka kultūra izplatās starp dažādām tautām un dažiem pirmatnējās kultūras izcelšanās centriem. Virziens noliedz vēsturiskās attīstības likumsakarības un parādību savstarpējo saistību.

kultūrvēsturiskā skola literatūrzinātnē – literatūras zinātnes virziens. Attīstījās 19. gs. vidū. Atzina, ka literatūras un mākslas parādības atkarīgas no sabiedrības un tautas vēstures, ka mākslas darbi atspoguļo tautas konkrētā vēsturiskā perioda sabiedrisko psiholoģiju. Ievērojamākie pārstāvji: I. Tēns, G. Brandess, A. Pipins. Latvijā šīs skolas atziņas izmantoja T. Zeiferts un J. Jansons (Brauns).

Kundziņš, Kārlis (1883 – 1967) – luteriešu teologs, filozofs, pedagogs. No 1921 LU

Latvijas Kultūras fonda emblēma

teoloģijas profesors. 1944 emigrējās uz Vāciju, no 1951 dzīvo ASV. Emigrācijas Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas arhibīskaps (1962 – 1966).

Kundziņš, Kārlis Pēteris (1902 – 1992) – latviešu teātra un literatūras zinātnieks. 1921 – 1945 strādā par skolotāju Talsos, Rīgā, Ventspilī. Lasījis literatūras un teātra zinātnes kursu LVU (1945 – 1954) un LVK (1948 – 1962). Dibinājis un rediģējis enciklopēdisku rakstu krāj. "Talsu novads" (1935 – 1937). Sastādījis G.F.Stendera biogrāfiju (1939). Kundziņa vadībā iznākuši vairāki kolektīvie darbi: "Latviešu literatūras vēsture" (1956 – 1963), "Latviešu literatūras darbinieki" (1965), "Latviešu literatūras vēsture" (1971, krievu val.). Sarakstījis grāmatas: "Latviešu teātra vēsture" (1968 – 1972), "Latviešu teātra repertuārs līdz 1940. gadam" (1953), "Latviešu teātra hronika 1901 – 1908" (1977). Tulkojis H.Heines prozu (1950).

Kundziņš, Pauls (1888 – 1983) – latviešu arhitekts. Prāvesta Kārļa Kundziņa dēls. LU docētājs (1919 – 1944), profesors (1933). Piedalījies Arhitektūras fakultātes dibināšanā. Līdz 1934 vadīja Brīvdabas muzeja izveidi. Nacionālās celtniecības padomes, Rīgas Latviešu biedrības, Brāļu kapu komitejas loceklis. 1944 emigrējās. Organizējis Latvijas Arhitektu biedrību Stokholmā, Rietumeiropā, ASV, Kanādā. Aktīvs Baltijas universitātes Arhitektūras un inženieru fakultātes veidotājs un dekāns. Darbojies zviedru "Institute för Folklivsforskning". 1952 izceļojis uz Kanādu. Sarakstījis nozīmīgu darbu "Latvju sēta" (Stokholma, 1974). Nozīmīgākie projekti: baznīca Ikšķilē (1932), baznīcu jaunceltnes un rekonstrukcijas Jelgavā, Rīgā, Viesītē, Ventspilī, Talsos, Raunā, Cēsīs, Tautas nams Jaunpilī (1931), īres nami Rīgā (Stabu ielā, Baznīcas ielā, Tomsona ielā), savrupmājas Mežaparkā. Apmēram 100 publikāciju autors.

Allažu baznīca.
Arhit. P. Kundziņš.
1927

Kungu iela atrodas Vecrīgā no Kaļķu ielas līdz 13. janvāra ielai. Garums 420 m. Ielas dienvidu gals līdz 1439 saukts par Bredbeka ielu (Bredbekische strate – lejasvācu val.) pēc rātes kunga G.Bredbeka vārda, no 1453 dēvēta par šķērsielu starp Cūku (tagadējā Peldu) un Mārstaļu ielu. Ap 1411 no tirgus laukuma, uzceļot t.s. jaunās būdas, atdalīja šauru šķērsielu – Bredbeka ielas turpinājumu uz ziemeļiem, ko vēlāk nosauca par Siļķu ielu (Heringstrate, 1550). Tur pārdeva siļķes, ar kurām nedrīkstēja tirgoties tirgus laukumā. Iespējams, ka ielas nosaukums radies no H.Hēringa dzimtas vārda (tās īpašums atradies tagadējā Kungu un Mārstaļu ielas stūrī, minēts 1442). Vēlākais nosaukums – Kungu iela (Herrenstrasse; no 1802) ir izrunas pārveidojums. 1941 pārdēvēta par Daugavas ielu. Otrā pasaules kara laikā apbūve nopostīta, atjaunota pēc kara. Atrodas arhitektūras piemineklis – pilsētas pasta kantoris (18. – 19. gs.) un Jura hospitālis.

Kunstkamera (vācu *Kunstkamera*) – vēsturisks nosaukums vēstures, mākslas, dabaszinātņu u.c. retumu kolekcijām un to krātuvēm. 16. – 17. gs. bija daudzu Rietumeiropas valdnieku galmos. Krievijā nodibināta 1714 Pēterburgā. 19. gs. 30. gados uz Kunstkamearas bāzes tika izveidoti atsevišķi muzeji. Tagad lielākā daļa Kunstkamearas kolekcijas atrodas Krievijas ZA Antropoloģijas un etnogrāfijas muzejā.

kupols (it. *cupola* < lat. *cupula* – toverītis) – telpisks ēkas vai inženierbūves pārsegums, kura ārējā forma parasti ir izliekta rotācijas virsma. Senajā Romā centrisko celtnu kupolos sāka lietot ķīļveida elementus un betonu (*Romas Panteona kupols*, diametrs 43,2 m). Kupols kā arhitektūras elements plaši izplatīts Bizantijas arhitektūrā (*Sv. Sofijas templī* Konstantinopolē), Kijevas Krievzemes vairākkupolu celtnēs (*Sofijas katedrālē* Kijevā; *Sofijas*

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

katedrālē Novgorodā), Vidusāzijas un Tuvo Austrumu islama kultūras centriskajās kupola celtnēs Samarkandā. Rietumeiropā kupoli izplatījās renesanses laikmetā (katedrāles “Santa Maria del Fiore” kupols Florencē; Sv. Pētera katedrāles kupols Romā). 19. gs. 2. pusē sākti būvēt iestikloti metāla karkasa kupoli. 20. gs. izveidoti jaunas formas kupoli: R.B.Fulera (ASV) monolītie kupoli (150 m diametrā) un L.P.Nervi (Itālija) saliekamie dzelzsbetona kupoli.

Mikelandželo. Sv. Pētera katedrāles kupols. Roma. 16. gs. 50. gadi

Kurbē (Courbet), Gistavs (1819 – 1877) – franču gleznotājs. Viens no ievērojamākajiem 19. gs. reālisma pārstāvjiem. Autodidakts. Parīzes Komūnas dalībnieks. 1873 emigrējis uz Šveici. Darbos atspoguļotas darba tēmas (“Akmeņu skaldītāji”, 1849; “Labības vētītājas”, 1854). Gleznojis arī sociālkritiskas kompozīcijas: “Apbedīšana Ornānā” (1850), “Tikšanās jeb Sveicināti, Kurbē kungs!” (1854), “Mākslinieka darbnīca” (1855). Kur-

G. Kurbē. “Sieviete ar papagaiļi”. 1866

bē māksla ietekmējusi franču impresionistus, arī citu Eiropas valstu gleznotājus.

Kurzemes provinces muzejs. Dibināts 1818 Jelgavā. Sākumā biedrība, kuras mērķis – vākt un apkopot materiālus par Kurzemes un Zemgales dabu, vēsturi, kultūru. Materiāli pārsvarā bija dāvinājumi. Muzeja pārziņā bija arī bibliotēka, kurā līdz 1893 glabājās Kurzemes zemes arhīvs. Sākumā muzeja krājumus novietoja Stefenhāgena spiestuvē – divās nomātās telpās. 1847 muzeja vajadzībām turpat uzcēla 2. stāvu, kur muzejs atradās līdz 1898, kad to pārvietoja muzeja namā (toreiz – Muzeja laukumā, arhitekts J.Neimanis). Muzejs darbojās kopā ar Kurzemes Literatūras un mākslas biedrību, kas 1819 – 1837 izdeva rakstu krājumus, publicējot tajos arī muzeja materiālus. Daļu muzeja kolekciju repatrianti 1939 – 1940 izveda uz Vāciju, daļu nodeva Jelgavas un Rīgas vēstures un mākslas muzejiem un bibliotēkām (Ārzemju mākslas muzeja Ēģiptes kolekcijas lepnums – melnajā granītā veidotā rakstveža Merirē skulptūra arī nonākusi muzejā no Kurzemes provinces muzeja kolekcijas Otrā pasaules kara laikā).

Kvarengi (Quarenghi), Džakomo (1744 – 1817) – itāļu izcelsmes krievu arhitekts. Krievu

Dz. Kvarengi. Smoļņija institūts. 1806 – 1808

klasicisma pārstāvis. Krievijā no 1780. Kvarengi celtnēm raksturīga plānojuma

skaidriba, formu monumentalitāte. Ievērojamākie darbi: Ermitāžas teātris (1787), Asignāciju banka (1790), Angļu pils Petrodvorcā (1794), Katrīnas institūts (1807), Smoļņija institūts (1808) Pēterburgā, Aleksandra pils (1796) Puškinā. Latvijā Kvarengi vārds saistās ar *Mežotnes* (1798 – 1802), *Kazdangas* (1800 – 1804), *Elejas* (1806 – 1810) pilīm. Tās celtas pēc J.G.Berlica projektiem, izmantojot Kvarengi metu, kas izstrādāts 1795 – 1807.

kvartets (it. quartetto < lat. quartus – ceturtais) – ansamblis, kurā ir četri izpildītāji; arī skaņdarbs četrām dziedātāju balsīm vai četriem instrumentiem. Visizplatītākais ir *sīgu kvartets*: divas vijoles, alts, čells.

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

ķekatas – teatralizēts masku gājiens, viens no latviešu gadskārtu ieražu rituāliem. Ķekatnieki, tērpušies maskās, lai tā ietekmētu auglības garus, gāja no mājas uz māju, savās rituāla dziesmās izteikdami dažādus labklājības vēlējumus. Ķekatu tradīcija raksturīga ziemas saulgriežu periodam: ķekātās iešana parasti sākas pēc Mārtaņa dienas un turpinās līdz meteņa dienai (februāra beigās). Laika gaitā zudusi ķekatu maģiskā funkcija. Mūsdienās ķekatas saglabājušās kā sadzīviska rotaļa. Ķekatu rituāli pazīstami daudzām tautām.

Ķekatas. J. Jaunsudrabiņa "Baltās grāmatas" ilustrācija

Ķempju depozīts – noglabātu senlietu korpuss (17. gs.), kas atrasts 1897 Līgatnes Ķempjos. Depozītā bija sudraba riņķsakta, pakavsakta, dažādas krelles. Depozīts piedēris turīgai latviešu dzimtai.

Ķeņiņš, Atis (arī Atis Ķeņiņš; 1874 – 1961) – latviešu dzejnieks, pedagogs. Strādājis par skolotāju Jelgavas kurlmēmo skolā (1894 – 1895 un 1896 – 1897), Līvberzes pagastskolā (1895 – 1896). 1896 – 1899 laikraksta "Baltijas Vēstnesis" pielikumā publicējis rakstu sēriju par kurlmēmiem. 1897 izdevis brošūru "Kurlmēmais, viņa audzināšana un pirmmācība". 1904 nodibina privātu tirdzniecības skolu, 1907 to pārveido par zēnu reālskolu. Sastādījis almanahu "Jaunības literatūra" (1901 – 1907). 1904 kopā ar A.Saulieti un J.Rozentālu nodibina grāmatu apgādu

Ķ

"Zalktis", 1906 – 1910 izdod almanahu, vēlāk žurnālu "Zalktis". Rakstniecībā sāk darboties 90. gados. Tulkojis H.Ibsena, P.Verlēna, N.Nekrasova darbus. 1914 izdots pirmais dzejoļu krāj. "Potrimpa zemē". Pirmā pasaules kara laikā dzīvo Maskavā, strādā par skolotāju. 1918 atgriežas Latvijā, piedalās Latvijas valsts proklamēšanā. 1925 – 1929 rediģē mēnešrakstu "Ārpusskolas izglītība". 1932 nodibina K.Barona Tautas augstskolu Rīgā. 1936 iznāk otrais dzejoļu krāj. "Rudens un zvaigznes". Dzejā izpaužas jaunromantisma iezīmes, galvenie motīvi – dabas un dzimtenes mīlestība. 1941 izsūtīts uz Kazahiju. Rīgā 1942 iznāk dzejoļu un poēmu krāj. "Ceļi un likteņi". 1944 atgriežas Rīgā, ir Rīgas Pedagoģiskā institūta profesors un katedras vadītājs (1946 – 1950). 1951 otrreiz izsūtīts uz Kazahiju. 1955 atgriežas Rīgā. 1958 – 1959 strādā par ZA Valodas un literatūras institūta Tekstoloģijas sektora vadītāju. Pēckara gados pēta nacionālās atmodas laika kultūras un sabiedriskās dzīves vēsturi.

Ķeņiņš, Tālvāldis (dz. 1919) – latviešu komponists. A.Ķeņiņa dēls. Daiļrades stilā franču mūzikas ietekme. Komponējis simfoniskos un vokāli simfoniskos darbus, kameramūziku dažādiem instrumentāliem sastāviem. 1944 emigrējis. Kopš 1951 dzīvo Kanādā. Toronto universitātes kompozīcijas profesors (1973). Kanādas Komponistu līgas prezidents (1973 – 1974). Ļoti ražīgs kompozīcijā: 1. simfonija – 1959, 2. – 1967, 3. – 1970, 4. – 1972, 5. – 1975, 6. – 1978, 7. – 1981; koncerts – fantāzija ērģelēm un sitamajiem instrumentiem (1976); sestets fagotam un stīgām (1978); čakona vijolei (1978) u.c.

Ķeņiņu iela atrodas Vecrīgā no Kaļķu ielas līdz Mazajai Vaļņu ielai. Garums 195 m. Iela izveidojusies 16. gs. beigās pēc zemes vaļņu uzbēršanas jaunajā pilsētas daļā, te bija ceļš gar Rīgas upes kreiso krastu. Senākais no-

A. Ķeņiņš

saukums – Lielā Kēniņu iela (Königstrasse – vācu val.), iespējams, radies no 15. – 16. gs. Rīgā plaši izplatītā Konincku vai Konynghu dzimtas vārda. Sākotnēji iela gājusi līdz Audeju ielai. Pēc 1862 pagarināta līdz tagadējai 13. janvāra ielai. Pēc tam, kad 1936 ielas trases vidū uzcēla tagadējo universālveikalu “Centrs” (toreiz Armijas Ekonomisko veikalu), ielas lejasgalu pievienoja Vaļņu ielai. No 20. gs. sāk. šeit atradās pilsētas pārvaldes iestādes. 1941 ielu pārdēvēja par Komunālo ielu. 1983 arheoloģiskajos izrakumos (vad. A.Caune) atsegta Rīgas upes gultne un tās kreisās krastmalas 16. – 18. gs. nostiprinājumi. 1989 iela atguvusi sākotnējo Kēniņu ielas nosaukumu. Šeit atrodas 18. gs. dzīvojamās ēkas, *Muses biedrības ēka* (18. – 19. gs.) – pirmais Rīgas teātris, kur 1837 – 1839 strādājis R. Vāgners, koncertējuši F.Lists (1842), K.Šūmane (1844), A.Rubinšteins (1844), H.L.Berliozs (1847).

Ķentes pilskalns atradās Ogres pilsētas austrumu nomalē. Augstums 26 – 28 m. Pilskalns bija nocietināts ziemeļu pusē ar 2 vaļņiem, dienvidu – ar 3 vaļņiem. Pie pilskalna atsegta apmetne. Arheoloģiskajos izrakumos (1954 – 1958, vad. A.Stubavs) izpētīts pilskalns un lielākā daļa apmetnes. 1. g. tūkst. p.m.ē. un m.ē. sāk. te dzīvojuši patriarhāla kopiena. 5. – 9. gs. izveidoti stipri nocietinājumi. Zemes uzbērums nostiprināts ar vaļņos iebūvētiem koka režģiem un kamerām. Dienvidu daļā izpētītas 67 celtņu vietas. Iedzīvotāji nodarbojušies ar zemkopību, lopkopību, medniecību, zvejniecību. Apmetnē veidojies amatniecības centrs. Dzelzs iegūta no vietējās purva rūdas, metāli rotkaļu darbam ievesti no citām zemēm.

Ķesteris – baznīcas kalpotājs, kas glabā baznīcas lietas un palīdz mācītājam dievkalpojumā, rituālu izpildē (dažreiz ērgelnieks, pareizticīgo baznīcā – psalmotājs).

Ķikuļa Jēkabs (1740 – 1777 ?) – latviešu dziesminieks, cīnītājs par zemnieku tiesībām. Viens no pirmajiem zināmajiem latviešu tautības rokaraksta dzejas autoriem, brāļu draudzes literātiem. Apguvis profesionāla rakstītāja prasmi. Atrasti divi Ķikuļa Jēkaba sacerēti dzejoļi. Tie ir emocionāli spilgti un īpaši izceļ sociālās netaisnības. Abi dzejoļi – viens bez nosaukuma, otrs ar nosaukumu “Viena Vidzemes cietumnieka bēdu dziesma” (1777), domājams, ir vieni no pirmajiem latviešu valodā rakstītajiem dzejoļiem. Atbalstot Vidzemes zemnieku nemieros (1776 – 1777) paustās prasības, Ķikuļa Jēkabs dzimtļaužu vārdā rakstījis sūdzības. Lai glābtu zemniekus, uzņēmies atbildību par sūdzību rakstīšanu. Arestēts, miris cietumā.

Ķikauka, Pēteris (1886 – 1967) – latviešu filologs. Filoloģijas doktors (1931). Studējis klasisko filoloģiju Tērbatā. Strādājis par skolotāju Krievijā. 1921 atgriezies Latvijā un ievēlēts par grieķu filoloģijas docentu LU, profesors (1931). No 1933 līdz 1935 – LU bibliotēkas vadītājs. No 1944 dzīvo Vācijā. 1948 devies uz Kanādu. Līdz 1950 strādājis par grieķu valodas lektoru Makmāstera universitātē Hamiltonā. Galvenie darbi: “Grieķu gramatika” (1926 – 1934), “Piezīmes par dažiem latviešu valodas labojumiem” (1937), “Grieķu literatūras vēsture” (1944).

Ķivutkalns – nocietināta apmetne 1. g. tūkst. p.m.ē. Rīgas raj., Doles salā. Arheoloģiskajos izrakumos (1966 – 1967, vad. J.Graudonis) atklāti nocietinājumi, stāvkoku celtnes un pavardu vietas. Atrasti akmens cirvji, kalti, graudberži, lejamveidnes, ieroči, rotadatas, dzintara izstrādājumi. Keramikā galvenokārt ar švikāto virsmu. *Balti* šeit nodarbojušies ar lopkopību, zvejniecību, zemkopību, medniecību, tirdzniecību, bronzas apstrādi. Zem apmetnes kultūrslāņa atklāti 268 skeletkapi un ugunskaņi.

Lācis, Teodors (1882 – 1946) – latviešu aktieris, režisors. 20. gs. sāk. darbojies Krievijā; 1920 atgriezies Latvijā. Strādājis Liepājas, Ceļojošajā, Nacionālajā, Dailes teātrī, sniedzis arī viesizrādes Krievu teātrī. Ievērojams traģiķis un varoņlomu tēlotājs. Titulloma F. Šillera lugā “Vilhelms Tells”, V. Šekspīra “Karalis Līrs”.

Lācis, Vilis (1904 – 1966) – latviešu rakstnieks un valsts darbinieks. 20. – 30. gadu daiļrade – triloģija “Putni bez spārnēm” (1931 – 1932), romāns “Zvejnieka dēls” (1933 – 1934), “Vecā jūrnika ligzda” (1935 – 1937) – bagātināja latviešu literatūru ar stipru un morāli skaidru darba cilvēku tēliem. Pēc kara sarakstījis epopeju “Vētra” (1946 – 1948). Ievēribu guvuši arī stāsti, lugas, noveles.

“**Lāčplēsis**” – A.Pumpura izveidots eposs, ieguvus latviešu tautas eposa nozīmi. Sacerēts 19. gs. 70. gadu beigās un 80. gados. Sižeta pamatā – Lielvārdē un Lieljumpravā noklausīta pasaka par Lāčplēsi. Izmantoti arī citi latviešu pasaku, teiku motīvi, Indriķa hronika, cittautu eposi. Literārie un folkloras materiāli saistīti ar 12. – 13. gs. Latvijas vēsturiskajiem notikumiem – tautas cīņu pret vācu krustnešiem. No 1888 iznācis 17 reižu, arī 2 zinātniskie izdevumi 1961, 1988. Tulkots krievu, lietuviešu, igauņu, japāņu valodā. Tēma, sižets, tēli (Lāčplēsis, Laimdota, Spīdala, Kangars, Tumšais bruņinieks) izmantoti latviešu literatūrā (Rainis, J.Sudrabkalns, I.Ziedonis, M.Zālīte u.c.), tēlotājmākslā (K.Zāle, Z.Zvāra, V.Albergs, E.Brencēns, T.Grasis, E.Cēsnieks, E.Melderis, Z.Zuze, G.Vilks, G.Krollis), mūzikā (Alfrēda Kalniņa kora dziesma “Lāčplēša kaps”, 1928; J.Ivanova simfoniskais tēlojums “Lāčplēsis”, 1957; Z.Liepiņa rokopera “Lāčplēsis”, 1988). **Lafontēns** (La Fontaine), Žans de (1621 – 1695) – franču dzejnieks. Fabulas žanra aizsācējs franču literatūrā, viens no ievēroja-

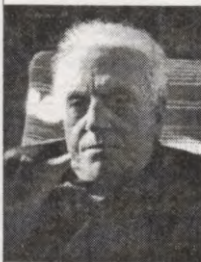
L

V. Lācis

Ž. de Lafontēns

P. Lāgerkvists

S. Lāgerlēva

mākajiem fabulistiem pasaules literatūrā. Daiļrades brieduma gadu darbi “Pasakas un stāsti dzejā” (1665 – 1685), it īpaši “Fabulas” (1668 – 1694) sarakstītas reālistiski satīriskā ievirzē. Fabulās apvienoti indiešu dzīvnieku eposu un antīko autoru Ēzopa un Fedra fabulu motīvi, un franču folkloras tradīcijas, izsmieti augstākās sabiedrības sociālie netikumī. Latviešu valodā fabulas pirmoreiz tulkotas 1766 (G.F.Stendera lokalizējumā).

Lāgerkvists (Lagerkvist), Pērs (1891 – 1974) – zviedru rakstnieks. Agrīnie darbi – dzejoļu krāj. “Bailes” (1916), drāma “Pēdējais cilvēks” (1917) – sarakstīti ekspresionisma stilā. Reālisms pastiprinās satīriskajā krāj. “Launi stāsti” (1924), autobiogrāfiskajā stāstā “Patiesībā viesis” (1925). 30. un 40. gados nozīmīga tēma ir fašisma atmaskojums. Romāns “Bende” (1933), luga “Cilvēks bez sirds” (1936), dzejoļu krāj. “Dziesma un cīņa” (1940), viens no labākajiem romāniem “Punduris” (1944) sacerēti alegoriskā formā. 50. – 70. gados turpinājis rakstīt filozofiskus romānus, stāstus: “Baraba” (1950), “Ahasvēra nāve” (1960), “Svētā zeme” (1964), “Mariamne” (1967, latv. 1977). Nobela prēmija (1951).

Lāgerlēva (Lagerlöf), Selma (1858 – 1940) – zviedru rakstniece. Dzimusi un mūža lielāko daļu pavadījusi Vermlandes novadā, Morbakas mājās. Plašu ievēribu guvis pirmais romāns “Gesta Berlings” (1891; latv. jau 1910), kurā autore pratusi atklāt cildenumu un cilvēcīgumu, saliedēt zviedru folkloras romantismu ar zemnieku dzīves un dzimtenes dabas reālistu. Līdzīga daiļrades metode tiek turpināta noveļu krājumos “Neredzamās saites” (1894), “Kungahellas karalienes” (1899), stāstos “Kādas muižas teika” (1899), “Ārnes kunga nauda” (1903), romānā “Liljekrūnas dzimtene” (1911). Populārākā grāmata bērniem – “Nilsa Holgersona brīnīši-

gais ceļojums pa Zviedriju” (1906 – 1907). Izcilākais vēlā daiļrades posma darbs – triloģija par Zviedrijas 18. un 19. gs. dzīvi “Lēvenšelda gredzens” (1925). Kristīgā humānisma ideju apvienojusi ar reālās dzīves atklāsmi romānā “Antikrista brīnumi” (1897) un plašajos romānos par zviedru zemniecību: “Jeruzaleme” (1901 – 1908; latv. 1905 – 1906, grām. “Svētā zeme”, 1936, 1938), “Portugāles ķeizars” (1914). Protests pret Pirmo pasaules karu pausts noveļu krāj. “Troļļi un cilvēki” (1915 – 1921), stāstos “Vedējs” (1912) un “Izstumtais” (1918). Rakstījusi arī autobiogrāfiskus darbus “Teika par teiku” (1908) un “Morbaka” (1922 – 1932). Nobela prēmija (1909).

laikraksts, avīze – iespiests periodisks izdevums ar aktuālu informāciju. Pēc periodiskuma tiek iedalīti dienas vai nedēļas laikrakstos, vai tādos laikrakstos, kas iznāk vairāk reīžu nedēļā. Ir rīta, vakara, svētdienas avīzes. Par laikrakstu aizsākumu tiek uzskatīti informatīvie biļeteni “Acta Diurna” Romā 1. gs. p.m.ē. – 4. gs. m.ē.; tiesu un galma cirkulāri Ķīnā 618 – 907; arī jaunāko ziņu kopsavilkumi Venēcijā 16.gs. (izplatīti rokkrakstā). Pirmie laikraksti Eiropā iespiesti 17.gs.: Beļģijā (“Nieuwe Tijdinghen”, 1605), Vācijā (“Avision”, “Relation”, 1609), Šveicē (1610), Holandē (1618), Austrijā (1620), Anglijā (“Weekely Newes”, 1622). 19. gs. beigās daudzās valstīs izveidojās laikrakstu un žurnālu monopols. Pirmie radās ASV (“Scripps - Howard Newspapers”, 1878) un Anglijā (Ņūnesa trests, 1881). Lielākie preses koncerni darbojas: ASV (“Gannett Newspapers”, “Scripps - Howard Newspapers”, “The New York Times Corp.”), Lielbritānijā (“Associated Newspapers Limited”, “The Daily Mirror Group”), Vācijā (Špringera koncerns, Bauera koncerns), Francijā, Japānā. Pirmais laikraksts Latvijas teritorijā “Rigische Novellen” iznāca

zviedru laikā (1680 – 1710) vācu valodā. Pirmais latviešu val. iespiestais periodiskais izdevums (metodisks žurnāls) “Latviešu Ārste” nāca klajā 1768 – 1769 Peltsamā, Igaunijā. Nākamie periodiskie izdevumi latviešu valodā: “Latviska Gada Grāmata” (1797 – 1798), “Latviešu Avīzes” (1822 – 1915), kas asi vērsās pret jaunlatviešiem. 1832 – 1846 Rīgā iznāca “Tas Latviešu Ļaužu Draugs”. 1856 sāka iznākt nedēļas laikraksts “Mājas Viesis”. Pirmie aktīvie līdzstrādnieki bija jaunlatvieši, Tērbatas universitātes studenti J.Alunāns, K.Barons, K.Valdemārs. 1893 A.Plātešs un P.Zālīte laikrakstu pārveidoja par tehniski modernu sīkburžuāzijas laikrakstu. Pēc aiziešanas no laikraksta “Mājas Viesis” jaunlatvieši sāka izdot laikrakstu “Pēterburgas Avīzes” (1862 – 1865), ar kuru aizsākās latviešu nacionālā žurnālistika. 1863 – 1867 J.Neikens izdod laikrakstu “Ceļa Biedris”. 19.gs. lielākais un ietekmīgākais latviešu laikraksts bija “Baltijas Vēstnesis”, ko 1869 sāka izdot B.Diriķis. Tas iznāca līdz 1906. Pirmais latviešu dienas laikraksts bija “Rīgas Lapa” (1877 – 1880). 1886 sāka iznākt laikraksts “Dienas Lapa”, ko izdeva Rīgas Latviešu amatnieku palīdzības biedrība. Kopš 1891 beigām, kad par redaktoru sāka strādāt Rainis, laikraksts kļuva par Jaunās strāvas organizatorisko centru. Pēc jaunstrāvnieku sagrāves laikraksta koncesiju 1898 nopirka E.Plātesa firma, kas laikrakstu pievienoja izdevumam “Mājas Viesis” (abu laikrakstu redaktors bija P. Zālīte). 1901 O.Rāviņš Pēterburgā ieguva tiesības izdot laikrakstu “Pēterburgas Avīzes”. 1905 laikrakstu slēdza. Pēc 1905. g. revolūcijas izveidojās lieli latviešu laikraksti “Dzimtenes Vēstnesis” (1907 – 1917), “Latvija” (1906 – 1915) un “Jaunākās Ziņas” (1911 – 1940), kurām latviešu presē bija nepieredzēti liels metiens – 97 tūkst. eksemplāru. Latvijas Republikas laikā līdztekus laikrakstam “Jau-

nākās Ziņas” iznāca arī citi lieli laikraksti: “Pēdējā Brīdī”, “Brīvā Zeme”, “Rīts”, “Tēvijas Sargs”, “Latgolas Vārds”. Padomju laika galvenās avīzes: “Cīņa”, “Padomju Jaunatne”. Kopš neatkarības atgūšanas lielākie laikraksti: “Diena”, “Rīgas Balss”, “Lauku Avīze”.

“**Laiks**” – laikraksts. Iznāk kopš 1949 Bruklinā, ASV 2 reizes nedēļā. Izdod apgāds “Grāmatu draugs”. Metiens – aptuveni 6 tūkst. eksemplāru.

Laima – likteņlēmēja dievība senlatviešu mitoloģijā. Latviešu folklorā tēlota gan kā jauna, skaista sieviete, gan kā veca māmiņa. Laimas funkcijas daļēji saplūst ar Dēklas un Kārtas funkcijām. Laima ir bāreņu aizstāve, grūtnieču un dzemdētāju sargātāja, laimīgas ģimenes dzīves noteicēja. Laimai bija tiesības lemt par cilvēka mūža ilgumu.

A. Cīrulis. “Trīs Laimas”

M. Lanca

Laipu iela atrodas Vecrīgā, no Šķūņu līdz Meistaru ielai. Garums 70 m. Iela veidojusies 13. gs. starp tagadējo Laipu un Amatu ielu gar gruntsgabalu, kurš piederēja Rīgas domkapitulam. 1258 tur ierīkoja franciskāņu klosteri. Laipu iela savienoja tagadējo Šķūņu ielu ar Pelēko mūku jeb franciskāņu vārtiem pilsētas aizsargmūri Laipu ielas galā. Ielas nosaukums Stekestrate, Stegestrasse – lejasvācu valodā. Latviski ielu sauca par Steķu ielu, 1923 pārdēvēja par Laipu ielu. Šeit atrodas ēku komplekss ar franciskāņu klostera un Katrīnas baznīcas paliekām.

lama (tibetiešu – augstākais) – budisma mūks zemēs, kur izplatīts *lamaisms*. Termins radies 8.gs. Sākumā par lamu sauca mūku, kam bija augstākais zinātniskais grāds un skolotāja tiesības, vēlāk – katru cilvēku, kas devis mūka svētsoļījumu. Lamu uzskata par Budas vietnieku zemes virsū, tāpēc no ticīgajiem tika prasīta pilnīga pakļaušanās.

lamaisms – budisma reliģijas mahajanas virziena paveids. Veidojies 7. – 14.gs. Tibetā. Izplatīts Mongolijā, Nepālā, Indijā, Burjatijā, Kalmikijā. Lamaismam raksturīga pilnīga pakļaušanās skolotājam – lamam. Valda bodisatvas kults. Augstākajam lamam tiek piešķirts dalailamas tituls.

Lanca (Lanza), Mario (īst.v. Alfredo Arnolds Kokoca – Cocozza; 1921 – 1959) – itāļu izcelsmes amerikāņu dziedātājs (tenors). Operdziedātāja darbību sācis 1942; Ņūorleānas opertrupas solists. No 1946 pievērsies arī koncertdarbībai. Ievērojams *belkanta* meistars, dziedātājs ar tembrāli daudzkrāsainu balsi. Lomas: Pinkertons, Kavaradosi (Dž.Pučīni “M-me Butterfly”, “Toska”), Alfrēds, hercogs (Dž.Verdi “Traviata”, “Rigoletto”). Atveidojis lomas filmās “Lielais Karūzo”, “Serenāde”, “Ņūorleānas mīlulis”. **Lancmanis**, Imants (dz. 1941) – latviešu mākslas zinātnieks, gleznotājs. 1966 beidzās

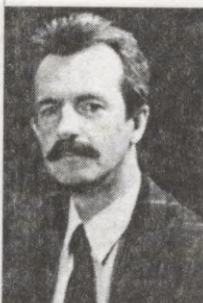
LVMA Glezniecības nodaļu. 1964 sāk strādāt Rundāles pilī par zinātnisko līdzstrādnieku, kopš 1976 – Rundāles pils muzeja direktors. LZA goda loceklis (1992). Latvijas muižu, piļu un muzeju fonda prezidents. Pētījis Latvijas arhitektūru, vēsturi, galvenokārt baroka formu. Monogrāfijas: “Jelgavas pils” (1979), “Liepāja no baroka līdz klasicismam” (1983), “Rundāles pils” (1994). Katalogu “Ernsts Johans Bīrons” (1992) un “Elejas pils” (1992) sastādītājs un līdzautors. Izstrādājis koncepcijas Rundāles pils interjera un dārza atjaunošanai un iekārtošanai. Triju Zvaigžņu ordenis (1994). Personālizstāde galerijā “Rīga” (1999).

Lange, Marta (1903 – 1985) – latviešu tēlniece. Beigusi LMA K.Rončevska meistar-darbnīcu (1932). Izstādēs piedalās kopš 1936. Portrettēlniece. Veidojusi arī kapa pieminek-ļus, dekoratīvas skulptūras un medaļas.

M. Lange. Kapa piemineklis A. Sleikšai Meža kapos. 1939

Strādājusi akmenī un bronžā. Nozīmīgākie darbi līdz 40. gadu beigām monumentālajā tēlniecībā: kapa piemineklis O.Ansonēi (1938) Valmierā, profesoram G.Klaustiņam (1940–1941) Meža kapos, E.Ozolam (1939) Kauguru kapos pie Valmieras. Dekoratīvās skulptūras: “Māte un bērns” (1938), “Vardes”

J. Lancmanis

(1938) Ziedoņa dārzā, arhitekts A. Zaķis. Veidojusi sīkplastikas paraugus Jesena porcelāna fabrikai. Pēckara periodā pievērsusies galvenokārt portretam (“Komponista Emiļa Melngaiļa portrets”, 1949). 60. gados izveidojies Langes akmens tēlniecības stils, kam raksturīgs formas vispārinājums un monolitums (“Tēlnieka Kārļa Zāles portrets”, 1967; “Komponista Emiļa Dārziņa portrets”, 1975). Darinājusi arī monumentālus portretus (“Auseklis”, 1967, Alojā).

“Laodzi uz bifeļa”. Ap 960 – 1280

Laodzi (6. – 5. gs. p.m.ē.) – ķīniešu filozofs. Tiek uzskatīts par teksta “Laodzi” (“Daode-dzin”) autoru. Dzīves dati balstās uz leģen-dām. Lielāko mūža daļu strādājis Džou dinastijas valsts galvaspilsētā Lojanā par arhi-vāru. Vairākums pētnieku atzīst, ka “Daode-dzin” teksts sarakstīts 4. un 3. gs. mijā p.m.ē., taču neizslēdz iespējamību, ka daudzas sentences sacerētas agrāk. Laodzi mācība nosoda karus, greznību, valdnieku alkatību, sludina pacietību, kautrību, lēnprātību. Dau-dzu gs. gaitā šai mācībai bija liela autoritāte Ķīnas garīgajā dzīvē.

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

Lāokoonts (Laokoön) – sengrieķu mitoloģijā Apollona priesteris Trojā. Trojas kara laikā Lāokoonts brīdināja, lai Trojas iedzīvotāji neved pilsētā koka zirgu. Dieviete Atēna, kas palīdzēja grieķiem, uzsūtīja Lāokoontam un viņa dēliem divas čūskas, kas viņus nožņaudza. Lāokoonts attēlots skulpturālā grupā, ko darinājuši Rodas mākslinieki ap 50 p.m.ē. (atrodas Vatikānā).

Lāokoonts

Lapenieks, Vilis (1931 – 1989) – latviešu kinooperators. V.J.Lapenieka dēls. Strādājis Holivudā (“Helstroma hronika”). Dokumentējis ASV prezidentu Dž.F.Kenedija, L.B.Džonsona dzīvi un darbu. Ievēlēts par sabiedrības “Society of Cinematographers” Kinematogrāfijas nodaļas vadītāju. Viens no izcilākajiem Holivudas operatoriem.

Lapenieks, Vilis Jānis (1908 – 1983) – latviešu režisors, dramaturgs, aktieris. Scenārija autors un režisors filmām: “Brauciens pa ziedošo Zemgali”, “Tēvzemei un brīvībai”. Nozīmīgākā Latvijā uzņemtā mākslas filma “Zvejnieka dēls” (1939). Ārpus Latvijas darbojies kino un teātrī Vācijā, ASV (“Kāds, kura nav”, 1950; dokumentālā filma “Mēs – latvie-

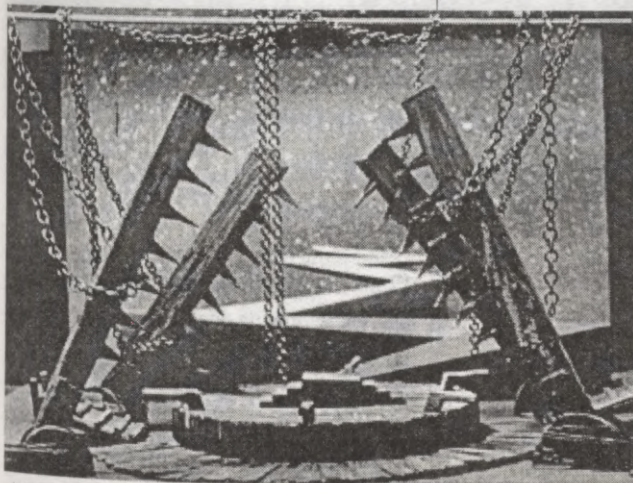

V. Lapenieks darbā, uzņemot mākslas filmu “Zvejnieka dēls”. 1939

ši brīvajā pasaulē”, 1972; “Tauta tuvumā – tauta tālumā”, 1974; “Kā es māku, tā es mānu”, 1975; “Karību jūras pērle – Tobago”, 1976 – 1978). Sarakstījis atmiņu grāmatu “Dullā Daukas piezīmes” (1977 – 1979).

Lapiņš, Arturs (1911 – 1983) – latviešu scenogrāfs, gleznotājs, mākslas kritiķis. Studējis LMA (1929 – 1932). Darbojies mākslinieku biedrībā “Zaļā vārna” (no 1934). Viens no LPSR Mākslinieku savienības dibinātājiem, tās valdes priekšsēdētājs (1953 – 1956), PSRS MA korespondētājloceklis (1970). Nacionālā teātra galvenais mākslinieks (1940 – 1941), Operas un baleta teātra galvenais mākslinieks (1945 – 1983). LVMA prorektors (1945 – 1947). Veidojis skatuvisko ietēru ap 60 operu iestudējumiem. Nozīmīgākie: Ž.Bizē “Karmena” (1945), Dž.Verdi “Rigoletto” (1946), “Aīda” (1953), M.Musorgska “Boriss Godunovs” (1949), R.Vāgnera “Tanheizers” (1956) un “Valkīra” (1963), S.Prokofjeva “Karš un miers” (1961), D.Šostakoviča “Katerina Izmailova” (1963), O.Grāviša “Audriņi” (1965), J.Mediņa “Uguns un nakts” (1966), A.Kalniņa “Baņuta” (1968), M.Zariņa “Svētā Maurīcija brīnumdarbi” (1974), P.Dambija “Spāni” (1976), I.Kalniņa “Spelēju, dancoju”

(1977). Nozīmīgākie baleta uzvedumi: A.Liepiņa "Laima" (1947), Ā.Skultes "Brīvības sakta" (1950), P.Čaikovska "Gulbju ezers" (1951), A.Kalniņa "Staburadze" (1957). Gleznojis arī *portretus*. Sarakstījis vairākas monogrāfijas un albumus: "Ādams Alksnis (1951), "Ernests Kālis" (1957), "Latviešu padomju glezniecība" (1961), "Francisks Varslavāns" (1965).

A. Lapiņš. Dekorāciju makets P. Dambja operai "Spārni". 1976

"Lapsa Kūmiņš", "Lapsas romāns" – franču dzīvnieku eposs. Radies ap 12.gs. vidū – 13.gs. vidū. Pamattēma – viltīgās, izveicīgās Lapsas cīņa ar rupjo nejēgu Vilku. Latvijā šī eposa tēma kļuva pazīstama ar E.Dinsberga atdzejoto J.V.Gētes poēmu "Lapsa Kūmiņš" (grām. Latvijā 1879).

Larošfuko (La Rochefoucauld), Fransuā de (1613 – 1680) – franču rakstnieks. Aforisma žanra aizsācējs franču literatūrā. Galvenajā darbā "Pārdomas jeb Morāliskas sentences un maksimas" (1665) sniegti 17. gs. galma sabiedrības un t.s. salonu aprindu psiholoģiskie vērojumi.

Larusa enciklopēdijas – franču izdevniecības "Librairie Larousse" enciklopēdijas. Izdev-

F. de Larošfuko

niecību dibina pedagogs un leksikogrāfs P.Laruss un O.Buajē 1852 Parīzē. Pirmā enciklopēdija – "Lielā universālā 19. gs. vārdnīca" (1–15, 1865 – 1876). Jaunākās enciklopēdijas: "Lielais enciklopēdiskais Laruss" (1–10, 1960 – 1964), "Lielā enciklopēdija" (1–20, 1971 – 1976). Kopš 1906 ik gadus vienā sējumā iznāk "Mazais Laruss". Tiek izdots arī daudz nozaru izdevumu un enciklopēdisku vārdnīcu.

"**La Scala**" ("Teatro alla Scala") – opereteātris Milānā. Viens no ievērojamākajiem pasaules opermākslas centriem. Dibināts 1778. Teātra ēka uzcelta 1778 baznīcas "Santa Maria della Scala" vietā; no tā arī cēlies opereteātra nosaukums. Otrā pasaules kara laikā ēka nopostīta, atjaunoja 1946. Līdz 18. gs. beigām teātri iestudēja arī lugas, veidoja leļļu izrādes, tomēr pamatrepertuārs vienmēr bijis *itāļu operas*. No 18. gs. beigām teātri iestudēja D.Čimrozozas, L.Kerubīni, Dž.Rosīni, V.Bellīni, G.Doniceti, Dž.Verdi, Dž.Pučīni u.c. komponistu darbus. No 19. gs. 2. puses sāka uzvest arī cittautu komponistu (Š.Guno, R.Vāgnera, R.Štrausa, K.A.Debisī, M.de Faljas, P.Čaikovska, M.Musorgska) operas. Darbojušies daudzi ievērojami itāļu un ārzemju dziedātāji: 19. gs. – M.Batistīni, H.Darklē, A.Katalāni, I.A.Kolbrana, A.Pati, Dž.B.Rubīni; 20. gs. – K.Bergonci, T. Dal Monte, M. Del Monako, M.Freni, M.Kallasa, E.Karūzo, L.Pavaroti, F.Šaļapins, R.Tebaldi, latviešu dziedātāja A.Vāne. Ievērojamākie diriģenti: K.Abado, V. De Sabata, A.Toskanīni. Teātri darbojas arī baleta trupa. Operā stažējies latviešu dziedonis J.Zābers. Kopš 1955 darbojas arī filiāle – "Piccola Scala", kur iestudē kamersastāva operas.

Latgales kultūras biedrību savienība – sabiedriska organizācija. Dibināta 1989 Rīgā. Galvenais mērķis – veicināt Latgales un latgaliešu kultūras atdzimšanu. Savienību veido

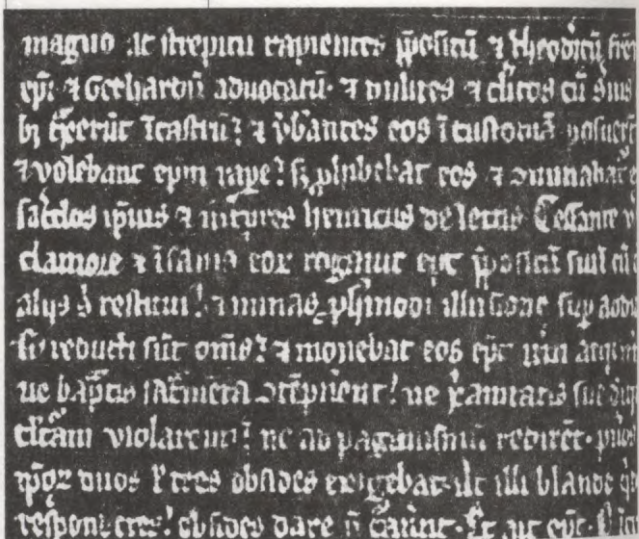
A Rīgas latgāliešu biedrība "Trešā zvaigzne",
B Rēzeknes latgāliešu kultūras biedrība, Dau-
C gavpils latviešu biedrības latgāliešu saime,
D Liepājas latgāliešu kultūras biedrība. Latvijas
E Nacionālo kultūras biedrību asociācijā ietilpst
F Rīgas latgāliešu biedrība.

G "Latviešu Avīzes" – pirmais laikraksts lat-
H viešu valodā. Iznāca 1822–1915 Jelgavā reizi
I nedēļā, no 1911 trīsreiz nedēļā, kopš 1913 –
J dienas laikraksts: Pirmie izdevēji – mācītājs
K K. Vatsons (1922 – 1826) un firma "J.F. Ste-
L fenhagens un dēls" (1822 – 1853). 1857 –
M 1912 laikrakstu izdeva Latviešu literārā
N biedrība.

O **Latviešu Brīvības strūklaka** – pieminekļis
P Kolorādospringsas pilsētā ASV. Atklāts 1970
R (tēlnieks A. Bērziņš, arhitekti Kollinss, Ro-
S bertss). Tā ir 2,5 m augsts un 1 m plats Džor-
T džijas granītā kalts kokles atveids. Strūklakas
U pamatos 1970 iemūrēja dokumentu un
V piemiņas kapsulu atvēršanai 2070.

Z **Latviešu fonds.** Dibināts 1970 Mičiganā,
ASV. Materiālā bāze latviešu kultūras sagla-
bāšanai ārpus Latvijas.

Latviešu Indriķa hronika, Indriķa hronika,
Livonijas hronika – Latvijas un Igaunijas vēs-
tures pirmavots; pirmā Latvijā sarakstītā hro-
nika. Autors Indriķis (Latviešu Indriķis) hro-
niku rakstījis latīņu val. 1225 – 1226 (ar pielik-
pumu 1227). Tajā ir 4 grāmatas: 1. un 2. grām.
sniegtas ziņas par bīskapu Meinhardu un
Bertoldu (ap 1180 – 1198), 3. grām. – par Tāla-
vas latgaļu pievēršanu kristietībai (1199 –
1208), 4. grām. – par igauņu pakļaušanu un
kristīšanu, pielikumā – par Sāmsalas iekaro-
šanu. Vērtīgs vēstures avots par 12. un 13. gs.
Baltijas tautu brīvības cīņām. Hronika pirmo-
reiz izdota 1740, latviešu val. 1883 (tulkota
no vācu val.), tad 1936, 1993 (zinātnisks izd.).
Izdota arī vācu (1747, 1853, 1867, 1959),
igauņu (1881 – 1883, 1962, 1983), krievu
(1938) un angļu valodā (1961).

Latviešu Indriķa hronika. Fragments

"Latviešu konversācijas vārdnīca" – univer-
sālā enciklopēdija. Plašākais enciklopēdiskais
izdevums Latvijas Republikā. Iznāca 1927–1940
Rīgā 21 sēj. A. Gulbja apgādā. Galvenais
redaktors A. Švābe. Vārdnīca netika pabeigta.
Tajā ievietoti vairāk nekā 77 tūkst. šķirklu (A –
Tjepolo Dž. B.). Vārdnīca tika plānota pa
sējumiem, tāpēc tās izdošana (burtnīcās)
ieilga un metiens pakāpeniski samazinājās.
1927 – 1932 izdeva 15 tūkst., 1938 – 1940 –
9 tūkst. eksemplāru.

Latviešu kultūras institūts (Latvian Cultural
Institute, Inc). Dibināts Ņujorkā 1974. Di-
binātāji – A. Annuss, J. Kļaviņš u.c. Mērķi –
latviešu kultūras vērtību saglabāšana, zinā-
tniskā un izglītojošā darbība. Institūtā atvērts
arī latviešu vēstures un etnogrāfijas muzejs,
kultūras vēstures mantu krātuve (pūrs) un
zinātniskā bibliotēka.

Latviešu literārā biedrība (Lettisch - Lite-
rärische Gesellschaft), Latviešu draugu bied-
rība – vācu mācītāju biedrība. Darbojās 1824 –
1940. Mērķis – kopt un pētīt latviešu valodu,
lai vadītu un ietekmētu latviešu kultūras dzīvi.
Tās dibinātāji un biedri – Vidzemes un Kur-

zemes vācu mācītāji. Izdeva turpinājumi-
devumu "Magazin", laikrakstu "Latviešu Avi-
zes", dažas valodniecības mācību grāmatas.
Pirmais priekšsēdētājs – mācītājs R.G. Klots.
1864 – 1895 biedrību vadīja A. Bīlenšteins.
Latviešu muzejs Vašingtonā atrodas Latviešu
evanģeliski luteriskās draudzes namā Mēri-
lendā pie Vašingtonas. Atklāts 1980. Materiāli
par latviešu tautas likteņgaitām no pirmajām
apmetnēm līdz latviešu dzīvei trimdā. Ekspo-
zīcijā Grobiņas pilskalna atradumi u.c.
senlietas.

Latviešu mūzikas krātuve Austrālijā – no-
zīmīgākā latviešu mūzikas materiālu krātuve
ārpus Latvijas. Dibināta 1961 Adelaidā (vad.
Ē.Biezaitis). Darbības galvenais uzdevums –
savākt iespējami pilnīgu latviešu komponistu
darbu klāstu, arī dažādos laikos publicētos lat-
viešu mūzikas izdevumus un skaņu ierakstus.
Latviešu opera – pirmais latviešu operetātris.
Dibināts 1913 Rīgā. Dibinātājs un vadītājs –
P. Jurjāns. Jau sākumā repertuārā bija krievu
un Rietumeiropas komponistu operas:
P.Čaikovska "Jevgeņijs Oņegins", "Piķa
dāma"; A.Rubīnšteina "Demons"; M.Gļinkas
"Ivans Susaņins"; Ž.Bizē "Karmena";
Dž.Verdi "Traviata", "Rigoletto"; P.Maskani
"Zemnieka gods"; R.Leonkavallo "Pajaci".
Dziedātāji: A.Benefelde, E.Elks-Elksnītis,
Ā.Kaktiņš, J.Kārklīņš, J.Kornets, J.Niedra,
P.Sakss, M.Vīgnere-Grīnberga, E.Žubīte,
O.Žubītis. Diriģenti: P.Jurjāns, Jānis Mediņš.
Režisors J.Duburs. Izrādes notika Rīgas
Latviešu biedrības zālē, vēlāk "Kazino" teātrī.
Darbību atsāka ar nosaukumu "Latvju opera"
(direktors J.Vitols, diriģents T.Reiters). 1919
kļuva par valsts teātri. No 1919 līdz 1940 Lat-
vijas Nacionālā opera. 1990 atguvusi nosau-
kumu Nacionālā opera.

Latviešu studiju centrs, J.Riekstiņa. Dibināts
1985 Rietummičiganas universitātē, Kala-
mazū (ASV; latviešu studiju programma kopš

Latvijas Nacionālā opera

1966). Galvenie kursi: latviešu valoda, litera-
tūra, vēsture, politiskās zinības.

Latvijas arhitektu biedrība darbojās 1924 –
1940 Rīgā. Mērķis – arhitektoniskās kultūras
izkopšana Latvijā. Izdeva žurnālu "Latvijas
Arhitektūra". Atjaunota 1947 Vācijā, 1948 –
Zviedrijā.

"Latvijas Arhitektūra" – ilustrēts arhitek-
tūras žurnāls. Latvijas arhitektu biedrības
izdevums. Iznāca 1938 – 1940 Rīgā. Atjau-
nots 1989 (Latvijas Arhitektu savienības
izdevums).

Latvijas Nacionālā opera ↑ *Nacionālā
opera.*

Latvijas Nacionālais teātris ↑ *Nacionālais
teātris.*

Latvijas radio raidījumi. Sāk skanēt 1925.
1. XI no Rīgas galvenās pasta ēkas (tagadējās
K. Barona un Radio ielas stūrī). Latvijas
radiofona būvi un radiouztvērēju ražošanu
Latvijā ierosināja A. Popova skolnieks J. Lin-
ters. Sākumā pārraides ilgst 2 stundas dienā
(20.00 – 22.00). 1926 izveidots Latvijas
radiofona orķestris. Galvenais diriģents no
1928 – Jānis Mediņš (no 1929 – arī mūzikas

*Žurnāla "Latvijas
Arhitektūra" vāks*

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

nozāres vad.). 1927 par radiofona pirmo diktori kļūst M. Ķempe. 1927 raidījumu ilgums sasniedz 7 stundas dienā (svētdienās – 9 stundas dienā). 1932 nodots ekspluatācijā raidītājs Liepājā, Madonā, 1934 – Kuldīgā. 1940 par Latvijas radiofona vadītāju kļūst I. Lēmanis. Sāk translēt koncertus un politisku informāciju no Maskavas. Otrā pasaules kara laikā Vissavienības radiokomitejā tiek nodibināta Latviešu redakcija, kas organizēja regulāras pārraides latviešu valodā no Maskavas. 1944 Rīgas radiostācijas nams tiek sagrauts. Mēnesi raidījumi turpinās no pārvietojamā raidītāja Daugavpilī. 1944 atsāk raidīt Rīga. 1967 Latvijas radio viens no pirmajiem PSRS sāk stereofoniskos raidījumus, izmantojot Rīgas ultraīsviļņu radiatoraitāju. Latvijas radio fonotēkā glabājas visu dziesmu svētku koncertu ieraksti pēc Otrā pasaules kara. Kopš 1949 radionams atrodas Doma laukumā, iekārtas izgatavoja A. Popova Rīgas radiatorūpnīcā. 1991. gada augusta puča laikā sarkanā armija ieņēma Latvijas radio; visu diennakti raidīja nelegālais raidītājs.

Latvijas televīzija – Latvijas televīzijas raidījumi. Pirmā izmēģinājuma pārraide no Rīgas TV studijas L.Laicena ielā notika 1954. 6. XI, demonstrējot Rīgas kinostudijas mākslas filmu “Mājup ar uzvaru”. Pārraides ilgst 1,5 – 2 stundas 2 reizes nedēļā. 1955 tiek saņemta pārvietojamā TV stacija, kas dod iespēju translēt pārraides tieši no notikuma vietas. 1957 uzņemta 1. Latvijas TV filma. 1960 izdarīts pirmais videoieraksts. 1972 Latvijas televīzijā sāk darboties pirmais krāsu videomagnetofons, 1974 notiek Rīgas TV studijas pirmā eksperimentālā krāsu TV pārraide (apvienības “Telefilma - Rīga” uzņemta filma “Dzintariņš”). Pilnīga pāreja uz krāsu raidījumiem sākas 1981. Jaunā TV kompleksa Zaķusalā 1. kārtā pabeigta 1987. Unikālas konstrukcijas 368 m augstais metāla tornis

dod iespēju palielināt TV pārraižu un ultraīsviļņu diapazonā notiekošo radoraidījumu uztveršanas zonu līdz 90 km. Tas ir viens no augstākajiem TV torņiem pasaulē; sāk raidīt 1986. TV centra kompleksā galvenā dominante ir 23 stāvu redakciju augstceltne (kompleksa arhitekti A.Puriņš, V.Kadirkovs, B.Maike, konstruktors I.Veldrums).

R. Rikarda grāmatas “Uzmanību, televīzija” vāks

Latvijas Universitāte. Dibināta 1919 (Latvijas augstskola, 1923 – 1940 un kopš 1990 – Latvijas Universitāte, 1940/41 un 1944 – 1958 Latvijas Valsts universitāte, 1958 – 1990 P. Stučkas LVU) uz Rīgas Politehniskā institūta bāzes. 1939 uz LU Lauksaimniecības fakultātes bāzes dibināta Jelgavas Lauksaimniecības akadēmija (1944 – 1990 Latvijas Lauksaimniecības akadēmija, kopš 1990 – Latvijas Lauksaimniecības universitāte). 1950 uz Medicīnas fakultātes bāzes izveidots Rīgas Medicīnas institūts (kopš 1990 – Latvijas Medicīnas akadēmija). 1958, atdalot no Universitātes vairākas fakultātes, atjaunots A.Pelšes Rīgas Politehniskais institūts (RPI, kopš 1990 – Rīgas Tehniskā universitāte). Darbojas 3 patstāvīgas zinātniski pētnieciskas iestādes: Cietvielu fizikas zinātniskās pētniecības institūts,

Matemātikas un informātikas institūts un zinātniskās pētniecības daļa (Astronomiskā observatorija, Spektroskopijas problēmu laboratorija u.c.), Botāniskais dārzs.

Latvijas Universitāte

Latvijas Zinātņu akadēmija (LZA). Dibināta 1946 Rīgā (līdz 1990 nosaukums Latvijas PSR Zinātņu akadēmija). 3 nodaļas: sabiedrisko zinātņu nodaļa, fizikas un tehnisko zinātņu nodaļa, ķīmijas un bioloģijas zinātņu nodaļa. Ir *Akadēmiskā bibliotēka* (↑).

“Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis” – zinātnisks žurnāls. Iznāk kopš 1947 Rīgā reizi mēnesī (līdz 1990 nosaukums “Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis”).

“Latvis” – Kanādas latviešu mākslinieku apvienība. Dibināta 1954 (nosaukums kopš 1962) Toronto. Mērķis – saglabāt un attīstīt latviešu mākslas tradīcijas, organizēt Kanādā dzīvojošo latviešu tēlotājmākslas (arī lietišķās un fotomākslas) meistaruru radošo darbību, popularizēt latviešu mākslu pasaulē.

“Latviska Gada Grāmata” – pirmais žurnāls latviešu valodā. Iznāca 1797 – 1798 Jelgavā 4 reizes gadā. Izdeva J.Stefenhāgens, no 1798 – M.Štobe. Pavisam 8 nr-i.

Latviskā mantojuma fonds (The Latvian Heritages Foundation). Dibināts 1968 Bosto-

nā (ASV), lai cittautiešus iepazīstinātu ar Latvijas un latviešu tautas kultūras vēstures un brīvības centieniem. Dibinātāji: S.Duļevskis, I.Galiņš, I.Gūtberga, O.Kutcers u.c. Fonds atbalsta radiatorādījumus Bostonā ar latviešu mūziku un aperēm angļu valodā. Izdevis skaņu plates, to komplektus (A Selection of Romantic Songs by Latvian Composers). Veidoti atceres koncerti un sarīkojumi E.Melngailim (1974), E.Dārziņam (1975), J.Jaunsudrabiņam (1977), Alfrēdam Kalniņam (1979). Rīkotas Ziemeļamerikas latviešu ērģeļu dienas (1980), latviešu vecmeistaru gleznu izstāde (1981), B.Skultes simfoniskās poēmas “Daugava” koncerts Bostonā (1977). **“Latvju dainas”** – latviešu tautasdziesmu pirmais zinātniskais izdevums; sakārtojis K.Barons. 1. sējumu 10 burtnīcās (1894 – 1898) par saziēdotiem līdzekļiem izdeva K.Barons un H.Visendorfs; 2. – 6. sēj. (1903 – 1915) – Krievijas ZA Pēterburgā. Apkopojot visus līdz 1913. g. savāktos latviešu tautasdziesmu tekstus, izdevumā ietvertas 217996 tautasdziesmas, ievietoti arī senu ģimenes un gadskārtu ieražu un rotaļu apraksti.

“Latvju enciklopēdija” – reģionāla enciklopēdija. 1. izd. iznāca 1950 – 1955 Stokholmā A.Švābes redakcijā (3 sēj., papildsēj. 1962). 2. izd. – “Latvju enciklopēdija 1962 – 1982” iznāk ASV kopš 1983.

“Latvju Grāmata” – kritikas, grāmatniecības un bibliogrāfijas žurnāls. Iznāca 1922 – 1931 Rīgā 6 reizes gadā. Izdeva Latviešu grāmatu tirgotāju un izdevēju biedrība, no 1927 – R.Egle.

“Latvju Grāmata” – grāmatu apgāds Vēverlijā (ASV). Dibinājis E.Dobelis. Darbojās 1951 – 1977. Sākotnēji apgāds laida klajā daudz vērtīgu izdevumu, arī kopotos rakstus, ko citas izdevniecības riska dēļ neuzņēmas (R.Blaumaņa Kopotie raksti 12 sēj., Aspazijas Raksti 6 sēj., Zeibolts Jēkaba Raksti 5 sēj.,

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

Latviešu tautas pasakas un teikas 15 sēj., Cross Road Coutry Latvia u.c.). Vēlāk izdevējs sāka laist klajā darbus bez autoru atļaujas, sakropļojot tekstu, nemaksājot honorāru.

Laube, Eižens (1880 – 1967) – latviešu arhitekts. 1906 beidzis RPI Arhitektūras nodaļu. 1906 – 1907 strādājis arhitekta K. Pēkšēna birojā, 1907 – patstāvīgā praksē savā būvbirojā, docents RPI. Viens no LU dibinātājiem, profesors (1920), arhitektūras projektēšanas darbnīcas “A” vadītājs, arhitektūras goda doktors (1930), LU rektors (1922), Arhitektūras fakultātes dekāns (1919 – 1922; 1932 – 1934; 1938 – 1940). Rīgas pilsētas būvvaldes arhitektūras māksliniecisko jautājumu eksperts (1909 – 1914), Latvijas Arhitektu biedrības priekšsēdētājs (1924 – 1926), Britu Karaliskā arhitektūras institūta korespondētājloceklis (1937). 1944 emigrējis, dzīvojis Berlīnē. Baltijas universitātē Pinnebergā profesors (1947 – 1949), Arhitektūras un

E. Laube. Nams Alberta ielā 11

inženierzinātņu fakultātes dekāns (no 1948). 1950 pārcēlies uz ASV, no 1955 dzīvo Portlandā, Oregonas pavalstī. Strādājis arhitektūras birojā Olimpijā. Pēc Laubes projektiem uzcelts vai pārbūvēts vairāk nekā 200 dzīvojamo un sabiedrisko ēku. Pirmās (kopā ar K.Pēkšēnu) *agrā jūgendstila* vai *nacionālā romantisma* ievirzē: īres nami Tallinas ielā, Alberta ielā, A.Čaka ielā, Kronvalda bulv. (1901 – 1907), A.Ķeniņa skola Tērbatas ielā (1905). Patstāvīgās daiļrades sākumā pievērsies *nacionālajam romantismam* – īres nami Alberta ielā, Brīvības ielā, Ģertrūdes ielā, Lāčplēša ielā, Miera ielā, K.Valdemāra ielā (1908 – 1912). Pirmā pasaules kara priekšvakarā vairāki Laubes darbi veidoti *neoklasicisma manierē* – Latviešu biedrības nams Merķeļa ielā 13 (1909, kopā ar E.Poli), īres nami Avotu ielā, K.Barona ielā, A.Čaka ielā, Marijas ielā u.c. Publicējis vairāk nekā 50 zinātnisku darbu par arhitektūras stilu un teoriju jautājumiem: “Par būvniecības stilu” (1908), “Krāsu un formu loģika” (1921), “Arhitektūras izpratne” (1930), “Raksti par arhitektūru” (Linkolna, 1960). Portlandā sarakstījis manuskriptu “Manifestation of Architecture”.

Lēda (Lēda) – Spartas valdnieka Tindareja sieva sengrieķu mitoloģijā. Zevs, Lēdas skaistuma apburts, pārvērties par gulbi un ieguvis to. Lēdai piedzimusi meita Helena un dēli Dioskūri (Kastors un Polideiks). Lēda un Zevs gulbja izskatā – plaši izplatīts sižets tēlotājmākslā (Leonardo da Vinči, P.Veroneze, J.Tintoreto u.c.).

Leimanis, Aleksandrs (1913 – 1990) – latviešu režisors. Beidzis A.Lunačarska Teātra mākslas institūtu (1939). Iestudējis izrādes vairākos teātros. Jaunatnes teātra (1946 – 1947) un Jelgavas teātra (1952 – 1953) galvenais režisors. Kopš 1954 strādājis Rīgas kinostudijā. Uzņēmis piedzīvojumu žanra filmas: “Cielaviņas armija” (1964), “Tobago” maina

kursu" (1965), "Cielaviņas armija atkal cīnās" (1968); panākumus guvušas arī pēc Rutku Tēva romāna veidotās filmas "Vella kalpi" (1970), "Vella kalpi Vella dzirnavās" (1972), kā arī filma "Melnā vēža spēlēs" (1975). Vairāku savu filmu scenārija līdzautors. LVK Teātra fakultātes pedagogs (1948 – 1957), katedras vadītājs (1971 – 1973).

Leimanis, Leonīds (1910 – 1974) – latviešu aktieris, kinorežisors. Strādnieku teātra (1927 – 1930), Dailes teātra (1934 – 1940) aktieris, Dailes teātra direktors (1940 – 1941; 1944 –

Top L. Leimaņa pēdējā filma "Pie bagātās kundzes"

1946). No 1933 darbojies kino, bijis sabiedrības "Latviešu skaņu filma" aktieris un režisors, Rīgas kinostudijas māksliniecisks vadītājs (1946 – 1948), režisors (no 1947). Nozīmīgākās mākslas filmas: "Nauris" (1957), "Šķēps un roze" (1959), "Kapteinis Nulle" (1964), "Salna pavasari" (1955, kopā ar P.Armandu), "Purva bridējs" (1966), "Pie bagātās kundzes" (1969)". Daudzu savu filmu scenāriju autors.

Leitāns, Ansis (1815 – 1874) – latviešu žurnālists, rakstnieks. Pirmais latviešu tautības redaktors – laikrakstā "Mājas Viesis" (no 1856), kurā publicējais vairāk nekā 300 praktiska satura rakstu, recenziju, kā arī humo-

A. Leitāns

Š. Lekonts de Lils

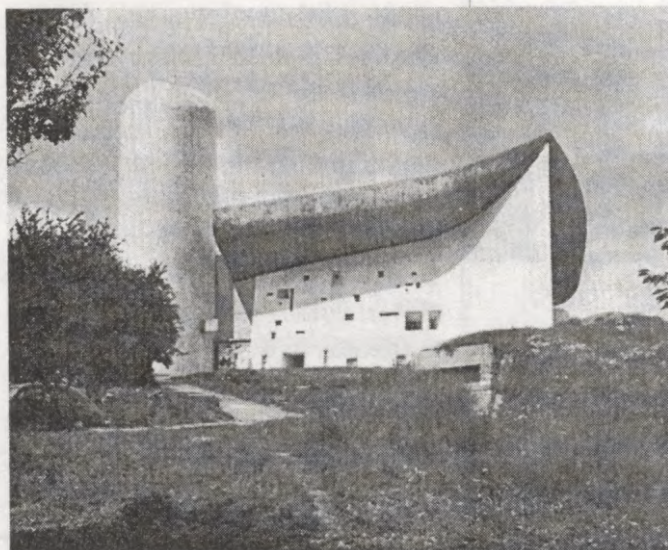
ristisku dialogu sēriju "Pēteris un Čaukste" (1863 – 1873). No 1832 Leitāna raksti publicēti laikrakstos "Tas Latviešu Ļaudžu Draugs", "Latviešu Avīzes". Tulkotie un lokalizētie stāsti ir sentimentāli, reliģiski, didaktiski; nozīmīgākie no tiem: K. Šmīda "Grāfa lielmāte Genoveva" (1845), "Kara lielskungs Eistāķius" (1846), "Priežukalna Roze" (1847). Pirmais prozu tuvināja latviešu zemniecībai, tās dzīves realitātei.

Lejaspopeļu kapulauks – sēļu uzkalniņu kapulauks (9. vai 10. gs – 13. gs.) Aizkraukles raj., Staburaga pagastā. No izpētītajiem apbedījumiem lielākā daļa bija skeletkapi. Atrasto senlietu formas radniecīgas latgaļu kultūrai. Konstatēta mantiskā diferenciacija. Apbedīšanas tradīcija īpatnēja: apbedījuma kājgalī nolikti darbarīku komplekti. Atrasti sarkanā, melnā un baltā krāsā apgleznotu koka priekšmetu (vairogu vai ieroču makstu) fragmenti.

lekīts (gr. lēkythos) – antīks māla trauks ar konusveida vai cilindrisku ķermeni uz zemas kājas, ar šauru kaklu un vertikālu osu. Lekītu rotāja ar gleznojumiem un izmantoja eļļas smaržu glabāšanai. No 5. gs. vidus p.m.ē. bija izplatīti balti lekīti; tie saistīti ar mirušo kultu, jo grieķiem baltā bija sēru krāsa.

Lekonts de Lils (Leconte de Lisle), Šarls (1818 – 1894) – franču dzejnieks. "Parnasa" dzejas skolas pamatlicējs un galvenais pārstāvis. Dzejā slavināts dabas skaistums un antīkās pasaules harmonija. Galvenie krājumi: "Antīkie dzejoļi" (1852), "Barbariskie dzejoļi" (1862), "Traģiskie dzejoļi" (1884), "Pēdējie dzejoļi" (1895).

Lekorbizjē (Le Corbusier; īst. v. Šarls Eduārs Žanerē – Jeanneret; 1887 – 1965) – šveiciešu izcelsmes franču arhitekts, arhitektūras teorētiķis. Funkcionālisma pārstāvis. Izstrādājis modernās arhitektūras pamatprincipus: brīvi stāvoši balsti, jumta dārzs, brīvs plāno-

Lekorbijē. Kapela Ronšānā. Francija. 1955

jums, nepārtraukta logu virkne, brīvs fasādes veidojums. Atbalstījis dārzpilsētas ideju. Nozīmīgākās grāmatas: "Par arhitektūru" (1923), "Pilsētībūvniecība" (1925), "Starojošā pilsēta" (1935), "Atēnu harta" (1943), "Modulors" (1949), "Modulors-2" (1955). Izveidojis Parīzes, Barselonas, Riodežaneiro, Buenosairesas, Alžīras, Antverpenes, Stokholmas, Čandīgaras un Pesakas pilsētībūvnieciskos risinājumus (abi pēdējie realizēti). Nozīmīgākās celtnes: Tautu Savienības pils Ženēvā (1927, projekts), Savoijas villa Puasī (1929), šveiciešu studentu kopmitne Parīzē (1932), ANO ēka Ņujorkā (1947), dzīvojamā vienība Marseļā (1952) un Nantē (1957), kapela Ronšānā (1955), valdības ēku komplekss Čandīgarā (1956), muzejs Ahmabadā (1957). Starptautiskās modernās arhitektūras organizācijas (CIAM; dib. 1928) un grupas "Celtnieku asambleja arhitektūras atjaunināšanai" (ASCOLAR; 1943) dibināšanas iniciators.

Lekuvrēra, (Lecouvreur), Adriēna (1692 – 1730) – franču aktrise. Radošās darbības sākumā strādājusi provinces teātros. 1717 de-

bitējusi teātrī "Comédie-Française". Viena no ievērojamākajām traģisko lomu tēlotājām P.Korneija un Ž.Rasina lugās. Kopā ar pastāvīgo partneri M.Baronu cīnījusies pret formālismu aktiermākslā, centusies atklāt tēla iekšējo būtību. Pirmā franču aktrise, kuras daiļradē ir reālisma tendences.

LELBA – grāmatu apgāds. Dibinājis mācītājs E.Ķiploks 1953 Čikāgā biedrības "Sējējs" kristīgo rakstu izdošanai (biedrība 1967 beidza pastāvēt, iekļaujoties LELBA). Apgāds (ieskaitot "Sējēja" grāmatas) izdevis: E.Glika Bībeles faksimilizdevumu, V.Maldoņa "Dogmatiku", I.Bencingera "Ievads Vecajā Derībā" u.c. Līdz 1978 apgādu vadīja E.Ķiploks, pēc tam mācītājs H.Jesifers. Konsultanti – prāvests A.Voitkus, J.V.Strautnieks. Kopš 1979 apgāda pārziņā ir mēnešraksts "Bitīte", ko rediģē mācītājs E.Putniņš

leļļu teātris – teātra mākslas veids. Izrādēs darbojas lelles, tās vada aktieri, kuri tradicionāli atrodas aiz aizslietņa. Mūsdienās ir bijuši mēģinājumi iesaistīt darbībā aktierus bez aizslietņa, taču tas neieviesās. Teātra veids radies no dažādu tautu nacionālajām tradīcijām un spēlēm. Senajā Ēģiptē, Indijā, Ķīnā u.c. zemēs uzvedumiem bija reliģisko mistēriju raksturs. 11. gs. izrādes rīkoja baznīcās un klosteros, izrāžu sižeti tika aizgūti no evaņģēlija. Leļļu teātrim attīstoties, arvien biežāk sāka attēlot reālās dzīves notikumus, par darbības vietu kļuva laukumi, gadatirgus u.c. 16. gs. beigās Itālijā izveidojās satīriska tautas leļļu teātris, kura centrālais tēls bija Pulčīnella. Šāda veida teātris plaši izplatījās Eiropā. 17. gs. leļļu teātris izveidojās Francijā (centrālais tēls – Polišīnēls), Anglijā (Pančs), Vācijā (Hansvursts, vēlāk Kašperle), Čehijā (Kašpāreks), Rumānijā (Vasilake), Krievijā (Petruška). 19. gs. mēģināja izveidot profesionālu leļļu teātri. Daudzi rakstnieki (H. fon Kleists, E.T.Hofmanis, Ž.Sanda, A.Franss,

M.Mäterlinks, Dž.B.Šovs) rakstija speciāli leļļu teātrim. 20. gs. sāk. radās teorija par leļļu teātri kā augstāko mākslas veidu. 1931 Padomju Krievijā nodibināja *Centrālo leļļu teātri*, kurā lika pamatus leļļu teātra režijas un aktiernākslas metodei. Populāri bija Bulgārijas Centrālais leļļu teātris (S.Prokofjeva "Petja un Vilks"), Ungārijas Centrālais Leļļu teātris (I.Stravinska "Petruška"). Kopš 1929 darbojas *Starptautiskā leļļinieku savienība* (UNIMA); kopš 1958 savienība organizē starptautiskus festivālus. Kopš 1959 UNIMA ietvaros darbojas arī Latvijas Valsts Leļļu teātris.

Leļļu teātris, Latvijas Valsts. Atklāts 1944 Rīgā. Atrodas K.Barona ielā. Teātra darbība sākās Otrā pasaules kara laikā Ivanovā. No 1943 aktieri apguva meistarību S.Obrazcova vadītajā Centrālajā leļļu teātri Maskavā. Pirmās izrādes pēc Otrā pasaules kara – 1944 Daugavpili un Rīgā. Nozīmīgākie iestudējumi: *bērniem* – Raiņa "Zelta zirgs" (1946, 1950, 1953), "Kurbads" (1950), A.Tolstoja "Buratīno piedzīvojumi" (1946, 1963), A.Brigaderes "Sprīdītis" (1948, 1957, 1961, 1972, 1981), "Lolitas brīnumputns" (1956, 1980), "Maija un Paija" (1964, 1975), V.Buša "Makss un Morics" (1973), T.Gabes, S.Mar-

šaka "Pelnušķīte" (1994; rež. V.Pavlovskis), Brāļu Grimmu "Sniegbaltīte un septiņi rūķīši" (1995; rež. M.Koristins, V.Pavlovskis), J.Filipsona (pēc E.Raudas darbu motīviem) "Naksitralliši" (1997; rež. H.Gerhards), V.Plūdoņa "Eža kažociņš" (1998; rež. V.Blūzma), A.Kronenberga "Mazais ganiņš" (1998; rež. V.Blūzma, M.Koristins); *pieaugušajiem* – B.Brehta "Trisgrašu opera" (1960), I.Štoka "Dievišķā komēdija" (1963), R.Blaumaņa "Velniņi" (1969, 1979), J.Hašeka "Šveiks" (1974), "Šveiks fronte" (1975), Dž.Bokačo "Dekameroni" (1982). Teātra attīstībā nozīmīgu ieguldījumu devuši režisori A.Burovs, T.Hercberga, A.Cepuritis, H.Paukšs, mākslinieks P.Šēnkofs, tēlnieki M.Austruma, A.Nollendorfa, aktieri L.Birmanis, S.Bitere, J.Brencis, V.Grigorjevs, A.Grišins, K.Kupčs, Dz.Maisaka, D.Skadiņa, P.Šogolovs, I.Šteina, P.Vilkaste. Kopš 1947 teātri ir arī krievu trupa. **Lēmanis**, Osvalds (1903 – 1965) – latviešu horeogrāfs un baletmeistars. Noorganizējis baleta studiju Detroitas Mūzikas institūtā. Kopš 1951 vada arī privātu studiju. Mācījis Parīzē un Londonā. Iestudējis pirmos latviešu nacionālos baletus. Nacionālās operas galvenais baletmeistars (1934 – 1944). Bijis viesrežisors Venēcijā (1934), Buenosairesā (1938).

Lembergs, Aleksandrs (1921 – 1985) – latviešu baletdejojājs, baletmeistars. No 1939 Operas un baleta teātra solists, no 1968 – galvenais baletmeistars. 1957 – 1972 Rīgas horeogrāfijas vidusskolas pedagogs (1964 – 1968 direktors). Lomas: Zigfrīds (P.Čaikovska "Gulbju ezers", 1941, 1951), Bazils (L.Minkusa "Dons Kihots", 1943), Laimonis, Kristaps (A.Kalniņa "Staburags", 1943, 1957), Austris (A.Liepiņa "Laima", 1947), Tots, Kungs (Ā.Skultes "Brīvības sakta", 1950, 1955), Romeo, Tībalds (S.Prokofjeva "Romeo un Džuljeta", 1953, 1962), solists (M.Ravela "Bolero",

Latvijas Valsts Leļļu teātris

1958), mākslinieks (S.Rahmaņinova "Simfoniskās dejas", 1961), Durvass (S.Balasanjana "Šakuntala", 1963). Iestudējumi: O.Barskova "Pāns un Sīringa" (1963, baletmeistara debija), E.Grīga "Pērs Gints" (1966, 1973, ČSSR Ostravas teātrī 1973), Č.Punji "Parīzes Dievmātes katedrāle" (1970), J.Sibēliusa "Skaramušs", Ž.Bizē – R.Ščedrina "Karmena" (abi 1971), E.Lazareva "Antonijs un Kleopatra" (1972, ČSSR Ostravas teātrī 1976), J.Karlsone "Lasot Blaumani" (1979), S.Prokofjeva "Romeo un Džuljeta" (1982).

A. Lembergs un A. Priede

Lemersjē (Lemercier, Le Mercier), Žaks (ap 1585 – 1654) – franču arhitekts. No 1639 "karaļa pirmais arhitekts". Darbos renesanses tradīcijas apvienoja ar klasicisma un itāļu baroka iezīmēm. Ievērojamākie darbi: Luvras rietumu korpus un "Pulksteņa paviljons", kā arī daļa ziemeļu korpusa (no 1624), Sorbonnas universitātes baznīcas ēka (no 1635), Rišeljē pils (1636). Pilsētbūvniecības attīstībā liela nozīme bija Lemersjē izveidotajai Ri-

Ž. Lemersjē. "Pulksteņa paviljons" Luvrā. Ap 1624

šeljē pilsētai ar regulāru ielu un parka plānojumu (no 1627).

Lenotrs (Lenôtre, Le Nôtre), Andrē (1613 – 1700) – franču arhitekts. No 1657 Ludvika XIV "galvenais celtniecības uzraugs". Vadījis darbus pils "Vaux-le-Vicomte" (1656 – 1660), karaļa piļu "Saint-Germain", "Saint-Cloud", Šantiji, Fontenblo, Tilerī parkā. Versaļas pils dārzu un parku arhitekts. Savienojot klasicisma racionālismu un baroka telpiskumu, izveidoja regulāru (t.s. franču parka) sistēmu, kas līdz 18.gs. vidum bija visplašāk izplatīta Eiropas dārzu un parku arhitektūrā. Šis plānojums ir pamatā Rastrelli plānotajam un I.Lancmaņa jaunveidotajam Rundāles pils parkam.

A. Lenotrs

Lenrūts, Lenrots (Lönnrot), Eliass (1802 – 1884) – somu folklorists. Helsinku universitātes profesors (1853 – 1862). Studiju laikā nodibinājis Somu literatūras biedrību (1831), vācīs un pierakstījis folkloru. No savāktajiem un apstrādātajiem materiāliem izveidojis karēļu un somu eposu "Kalevala". Publicējis arī somu liriskās dziesmas (1840 – 1841), sakām vārdus (1842), miklas (1844). Nozīmī-

gākais darbs somu valodniecībā – *somu – zviedru vārdnīca* (1866 – 1880).

Leonardo da Vinči. "Mona Liza". 1503 – 1506

Leonardo da Vinči (Leonardo da Vinci; 1452 – 1519) – itāļu gleznotājs, tēlnieks, arhitekts, zinātnieks, inženieris. *Dižrenesances mākslas stila* pamatlicējs. Radījis vispārinātu, harmonisku cilvēka tēlu, kurā atainojās renesances humānisma ideāls, jau agrīnajos gleznojumos: "Benuā madonna" (1478), "Trīs Austrumu zemju ķēniņi pielūdz Jēzu" (1481), "Madonna grotā" (1483), freska "Svētais vakarēdiens" klostera "Santa Maria delle Grazie" ēdamzālē (1495 – 1497), portreta šedevrs "Mona Liza" ("Džokonda"; 1503 – 1506). Raksturīgākie vēlinā posma darbi: "Sv. Anna ar Mariju un Jēzus bērnu" (1508 – 1510), "Jānis Kristītājs" (1513 – 1517). Darbojies arī tēlniecībā un arhitektūrā. Darinājis daudz zīmējumu. Pretēji baznīcas stingram aizliegumam studējis cilvēka anatomiju. Sarakstījis grāmatu "Traktāts par glezniecību".

R. Leonkavallo

A. Lerhis-Puškaitis

G. E. Lesings

cību". Teorētiskos pētījumus veicis visdažādākajās jomās: mehānikā, hidroloģijā, kartogrāfijā, ģeoloģijā, optikā, bioloģijā, fortifikācijā, mašīnu būvniecībā.

Leonids (ist.v. Ļevs Poļakovs; 1913 – 1990) – Latvijas pareizticīgo baznīcas teologs. Baznīcas vēstures doktors (1964). No 1949 garīdznieks, no 1959 bīskaps, no 1979 metropolīts; no 1966 vadījis Rīgas un Latvijas eparhiju.

Leonkavallo (Leoncavallo), Rudžjēro (1857 – 1919) – itāļu komponists. Viens no *verisma* pamatlicējiem operas žanrā. Nozīmīgākais darbs – opera "Pajaci" (1892). Sarakstījis apmēram 20 operu: "Bohēma" (1897), "Zaza" (1900) u.c. Rakstījis arī baletus, operetes, klavierskaņdarbus, romances.

Lerhis-Puškaitis, Ansis (ist.v. Ansis Lerhis; 1859 – 1903) – latviešu folklorists, rakstnieks. Beidzis Irlavas skolotāju semināru (1879), strādājis par skolotāju Džūkstē. Organizējis Džūkstes bibliotēku, Zemkopības biedrību, Krājaizdevumu kasi. Nozīmīgākais devums latviešu folklorā – latviešu vēstītājfolkloras vākšana un apkopošana. Sastādītais krājums "Latviešu tautas pasakas" (1–7, 1891 – 1903; 7. sēj. 2. daļa palikusi rokrakstā) uzskatāms par savā laikā vienu no plašākajiem Eiropā. Lerha-Puškaiša krājumi veido pamatu P.Šmita tālākajam darbam latviešu vēstītājfolkloras apzināšanā. Rakstījis arī oriģinālpasakas. Krājums "Pasakas" (1890 – 1891) līdzās E.Dinsberga veikumam uzskatāms par šī žanra aizsākumu latviešu literatūrā. Pēc tautas pasaku un teiku motīviem tapis darbs "Kurbads" (1891).

Lesings (Lessing), Gotholds Efraims (1729 – 1781) – vācu rakstnieks, mākslas teorētiķis. Apgaismotājs, vācu klasiskās literatūras un nacionālās dramaturģijas pamatlicējs. Attīstījis apgaismības reālisma estētiskos principus. Ar lugu "Mis Sāra Sampsons"

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

(1755) aizsācis ģimenes drāmas jeb pilsoņdrāmas žanru vācu literatūrā. "Vētras un dziņu" perioda rakstniekus ietekmējusi Lesinga traģēdija "Emilija Galoti" (1772), kurā atklātas personības brīvības alkas. Apgaismības idejas paustas epigrammās un krāj. "Fabulas" (1–3; 1759). Rakstu sērijā "Hamburgas dramaturģija" (1767 – 1769) izklāstīta drāmas problēma (latv. variantā "Drāmas teorija un tehnika"). Lesinga ievērojamākais darbs mākslas teorijā – "Lāokoonts.." (1766), kurā formulētas dažādu mākslas veidu objektīvās likumības. Aizstāvējis attīstības ideju kultūras vēsturē. Filozofiskajā darbā "Cilvēces audzināšana" (1780) par nākotnes pamatu uzskatījis apgaismotu saprātu un humānismu.

letika (lat. Lettus – latvietis) – visas latviešu valodā izdotās grāmatas, periodika un iespieddarbi neatkarīgi no izdošanas vietas; latviešu autoru darbu tulkojumi; literatūra par latviešiem.

letonika (lat. Letonia – Latvija) – literatūra par Latviju neatkarīgi no izdošanas vietas.

Levitans, Izaks (1860 – 1900) – krievu glez-

I. Levitans. "Marts". 1895

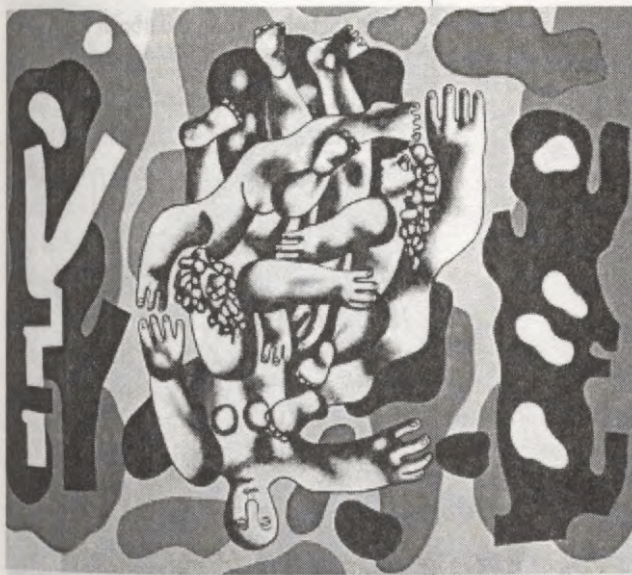
notājs. Peredviņņiks. Ievērojams *ainavists*. Ceļojošo mākslas izstāžu biedrības (no 1891) un Mīnhenes secesijas biedrs (no 1897). Daiļradē tuvs plenēra glezniecībai un Barbizonas skolai, impresionisma stilistikai. Ievērojamākās ainavas: "Vakars pie Volgas" (1888), "Vakara zvani" (1892), "Vladimirka" (1892), "Marts" (1895), "Pāri mūžīgajam mieram" (1894).

L. Levo. Pils "Voux-le-Vicomte". 1660

Levo (Leveau, Le Vau), Luijs (ap 1612 – 1670) – franču arhitekts. Klasicisma pārstāvis. No 1654 "karaļa pirmais arhitekts". Darbiem raksturīga daudzveidība, krāšņa iekšējā apdare. Nozīmīgākās celtnes: viesnīca "Lambert" Parīzē (1644), Četru nāciju kolēģija Parīzē (1662), pils "Vaux-le-Vicomte" (1660), Versaļas pils (1661 – 1668).

Ležē (Léger), Fernāns (1881 – 1955) – franču gleznotājs. Viens no dekoratīvā kubisma iedibinātājiem ("Sieviete zilā", 1912; "Divas sievietes ar kluso dabu", 1920; "Pilsēta", 1919). Darinājis monumentāli dekoratīvas kompozīcijas: sienas panno ANO mītnai Ņujorkā (1952). Daiļradei raksturīga dažādu mākslas veidu sintēze. Veicinājis *dizaina*

F. Ležē. "Nirēji uz dzeltena fona". 1941

teorijas attīstību ("Mašinas estētika", 1924 – 1925).

Libeks, Rūdolf (1854 – 1908) – latviešu skolotājs, esperanto valodas pratējs. 1889 izdeva pirmo *esperanto* mācību grāmatu latviešu valodā. 1890 kopā ar latviešu emigrantu grupu pārcēlies uz Brazīliju. Strādājis par skolotāju un mērnīku, darbojies Sanpaulu latviešu avīzē. 1908 izraudzīts par latviešu kolonijas priekšsēdētāju.

Liberts, Ludolfs (1895 – 1959) – latviešu scenogrāfs, gleznotājs. 1915 beidzis Kazaņas mākslas skolu. Pirmā pasaules kara laikā piedalījies aktīvajā karadarbībā, 1921 atgriezies Latvijā. Nacionālās operas dekorators un režisors (1924 – 1937), Valsts papīru spiestuves un naudas kaltnes direktors, (1935 – 1940; 1941 – 1944). LMA pedagogs (1923 – 1932), Figurālās glezniecības meistardarbnīcas vadītājs (1942 – 1944). Darbojies Rīgas mākslinieku grupā, mākslinieku biedrībā "Sadarbs" (1924 – 1939), bijis tās priekšsēdētājs (1929 – 1939). Personalizstādes Rīgā (1923, 1934, 1938), Parīzē (1927), Briselē (1929),

Berlinē (1934, 1938), Stokholmā (1938). Veidojis skatuvisko ietēru V.A. Mocarta operai "Bēgšana no seraja" (1924), A. Kalniņa "Salinieki" (1926), J. Mediņa "Sprīdītis" (1927), P. Čaikovska baletam "Riekstkodis" (1928). Bijis viesscenogrāfs Kauņas, Viļņas, Helsinku, Malmes, Zagrebas, Sofijas teātros. Stājglezniecībā popularitāti guvuši viņa Parīzes un Venēcijas skati. Latvijas ainavās dominē Torņakalna ainas, dzimtenes lauki un pļavas. Izcils *portretists* ("Vecais zvejnieks", 1936; "Tēlnieka Kārļa Zāles portrets", 1936). 1944 emigrējis uz Austriju, pēc kara Eslingenē (Vācija) bijis pedagogs latviešu mākslas skolā. 1950 izceļojis uz ASV. Mācījis gleznošanu Ņujorkas mākslas koledžā. Gleznojis Rīgas, Parīzes, Venēcijas, Ņujorkas skatus.

L. Liberts. Dekorāciju mets N. Rimskā-Korsakova operai "Zelta gailītis". 1928

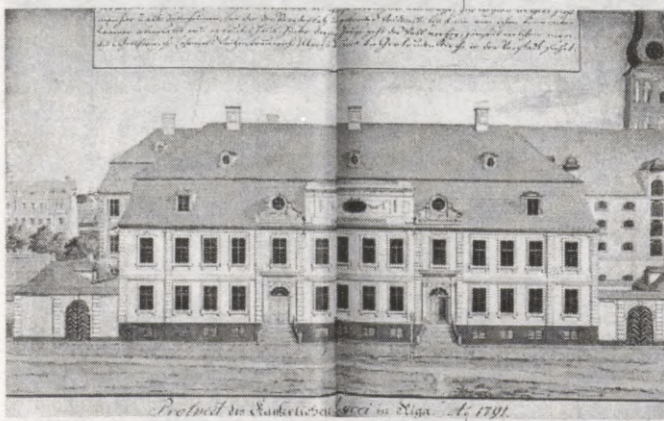
Lībiešu upurālas atrodas Limbažu raj. Svētupes labajā krastā. 14. – 19. gs. vidū tā bija pagāniskā kulta vieta. 19. gs. bija tikai viena ieeja alā, bet, iebrūkot alas priekšējai velvei, izveidojās divas garas alas. Priekšstelpā atrastas 628 monētas un 35 senlietas, uz alu sienām iegriezti uzraksti un zīmes (vecākais datēts 1664).

Lībiešu upurālas Salacas pagastā. 19. gs. zīmējums

librets (it. libretto – grāmatiņa; arī librets) – operas vai operetes literārais teksts; baleta vai pantomīmas literārais scenārijs; kinofilmas scenārija sižeta plāns.

licejs (gr. Lykeion – vieta Atēnu tuvumā pie Apollona tempļa, kur mācīja Aristotelis) – vidējā mācību iestāde. Pirmsrevolūcijas Krievijā – privilēģēta vidējā un augstākā mācību iestāde muižnieku bērniem. Gatavoja augstākos valsts ierēdņus (Carskoje Selo licejs dib. 1810). Latvijā licejs bija viena no senākajām mācību iestādēm.

*Rīgas Keizariskā liceja prospekts 1791. gadā.
J. K. Broces zīmējums*

licejs (Schola Carolina) darbojās Rīgā, gatavoja ierēdņus, kā arī sagatavoja studijām ārzemēs. Dibinājis Zviedrijas karalis Kārlis XI (1675). Sākumā atradās Mazajā pils ielā, no 1787 – Pils laukumā. Licejā pārsvarā mācījās provinces bagāto iedzīvotāju un zviedru administrācijas ierēdņu bērni. Pilsētas rāte algoja labus mācību spēkus. Darbojušies J.K.Broce, J.G.Arnts, J.Luters u.c. Pēc 1804 reorganizēja par guberņas ģimnāziju.

Lielais Kristaps – viduslaiku Rīgā folklorizēties kristiešu mitoloģijas Sv. Kristofora (tiltu, plostnieku, pārcēlāju, ceļinieku, nesēju patrona) tēls. Latviešu krāvēju un nesēju brālība, Daugavas augšteces plostnieki uzskatīja par savu aizbildni. 16. gs. no koka izgatavota krāsota Lielā Kristapa skulptūra – milzis ar bērnu uz pleca – bijusi novietota Daugavmalā (vieta nav zināma), 18. gs. skulptūra bijusi novietota Kārļa vārtu ravelīnā, no 1861 – dēļu būdā Daugavmalā. Lidzās atradusies ziedojumu kārba. Savākto naudu izlietoja Jura hospitālis. Ziedotas arī prievītes, dzīpari, lentes, kas vēlāk izmantotas par maģiskiem dziedināšanas līdzekļiem. No 1923 Lielā Kristapa skulptūra glabājas Rīgas Vēstures un kuģniecības muzejā.

“Lielais Kristaps” – Latvijas Kinematogrāfistu savienības ceļojošā balva. Dibināta 1978 (tēlnieks M.Zaurs). Piešķir gada labākajai aktierfilmai, multiplikācijas filmai (kopš 1989), kā arī labākajiem kinomākslas atsevišķu profesiju pārstāvjiem. Aktierfilmu grupā balvu saņēmuši: “Puika” (1978), “Teātris” (1979), “Novēli man lidojumam nelabvēlīgu laiku” (1980), “Limuzīns Jāņu nakts krāsā” (1982). Dokumentālo filmu grupā: “Sieviete, kuru gaida?” (1979), “Četri meklē miljonu” (1980), “Strēlnieku zvaigznājs” (1983). Latvijas filmu festivālā “Lielais Kristaps 1992 – 1993” balvas saņēmuši: aktierfilma “Būris” (rež. A.Epnrs), animā-

Lielais Kristaps

cijas filma "Ness un Nesija" (rež. R.Stiebra), dokumentālā filma "Naivie" (rež. D.Kļava), skatītāju balva – filmai "Ziemassvētku jampadracis" (rež. V.Brasla); Starptautiskā kino-kritiķu asociācijas (FIPRESCI) Latvijas nodaļa par labāko filmu atzina I. Kalpenieka dokumentālo filmu "Leģenda par ciltskoku". **Liedskalniņš**, Eduards (1887 – 1951) – latviešu tēlnieks, konstruktors. Koraļļu pils cēlājs Floridā. 1912 devies uz Kanādu, pēc tam uz ASV, vispirms uz Kaliforniju, kur strādājis būvniecībā, tad pārcēlies uz Floridu, kur netālu no Maiami celtnieks – autodidakts (ar 5 klašu izglītību) viens pats ar primitīviem līdzekļiem, pārvietojot pat 40 t smagus blokus, 20 gados uzcēla veltījumu savai mīlestībai dzimtenē – vienreizīgu *Koraļļu pili*. Šeit ir apbrīnojami akmens veidojumi: dārza akmens krēsli, galdi ar īpašu simboliku, precīzs saules pulkstenis, teleskops, kas nostādīts Ziemeļzvaigznes virzienā. Eksperti

domā, ka autors zinājis ēģiptiešu piramīdu celšanas noslēpumus.

Lielais teātris (Krievijas Valsts Akadēmiskais Lielais teātris) – viens no ievērojamākajiem krievu baleta un opermākslas centriem. Dibināts 1776 Maskavā. 18. gs. iestudētas pirmās krievu komponistu (M.Sokolovska, V.Paškeviča, A.Verstovska, A.Aļabjeva) operas. 18. gs. 2. pusē teātris daļēji tika izirēts itāļu operas trupai, kas sekmēja krievu vokālās skolas pilnveidi. 19. gs. iestudētas M.Gļinkas, A.Dargomižska, A.Borodina, M.Musorgska, N.Rimska-Korsakova, P.Čaikovska operas un baleti. 20. gs. sāk. pasaules slavu ieguva krievu vokālā skola (F.Šaļapins, A.Žeždanova, L.Sobinovs). 30. gados iestudētie nozīmīgākie darbi: D.Šostakoviča opera "Katerina Izmailova" (1935), Z.Pališvili "Abesaloms un Eteri" (1939), B.Asafjeva baleti "Parīzes liesmas" (1933), "Bahčisarajas strūklaka" (1936). Ievērojamākie iestudējumi 50. – 80. gados: operas – S.Prokofjeva "Karš un miers" (1959), R.Ščedrīna "Mirušās dvēseles", O.Taktakišvili "Mēness nolaupšana" (abas 1977), D.Šostakoviča "Katerina Izmailova" (1980); baleti – A.Hačaturjana "Gajanē" (1957), "Spartaks" (1958, 1962, 1968), S.Prokofjeva "Akmens zieds", K.Karajeva "Pērkonas taka" (abi 1959), R.Ščedrīna "Anna Kareņina" (1972), S.Prokofjeva "Romeo un Džuljeta" (1979), R.Ščedrīna "Kaija" (1980). Ievērojamākie dziedātāji: I.Arhipova, S.Ļemeševs, M.Maksakova, M.Mihailovs, J.Šesterenko, J.Obrazcova, M.Reizens. Izcilākie baleta solisti: N.Bessmertnova, M.Liepa, J.Maksimova, M.Pļisecka, G.Ulanova, V.Vasiļjevs. Pazīstamākie diriģenti: J.Fajers, B.Haikins, A.Pazovskis, J.Simonovs. Ievērojamākie režisori: L.Baratovs, B.Pokrovskis; baletmeistari: B.Grigorovičs, L.Lavrovskis, R.Zaharovs; scenogrāfi: F.Fedorovskis, V.Rindins, I.Virsaladze.

“Lielā padomju enciklopēdija” (“Большая советская энциклопедия”, БСЭ) – pirmā padomju universālā enciklopēdija, viena no lielākajām enciklopēdijām pasaulē. Iznāk Maskavā. 1926 – 1947 – 1. izd. (65 sēj.); 1950 – 1958 – 2. izd. (51 sēj.); 1969 – 1978 – 3. izd. (30 sēj.) Kopš 1957 sākusi iznākt šīs enciklopēdijas gadagrāmata.

Lielā piektdiena – Jēzus Kristus krustā sišanas un nāves piemiņas diena, piektdiena pirms Lieldienām. Par kristīgās baznīcas svinamu dienu oficiāli noteikta 4. gadsimtā. Atzīmē kā dziļu sēru dienu, ar atturēšanos no darbiem, pareizticīgie un katoļi – ar gavēni. Svinamā diena Latvijā atjaunota 1990. Latviešu tautas ticējumos – burvju un ļauno spēku diena.

A. Jaunarāja-Ozola. “Lieldienas”. Pastmarka

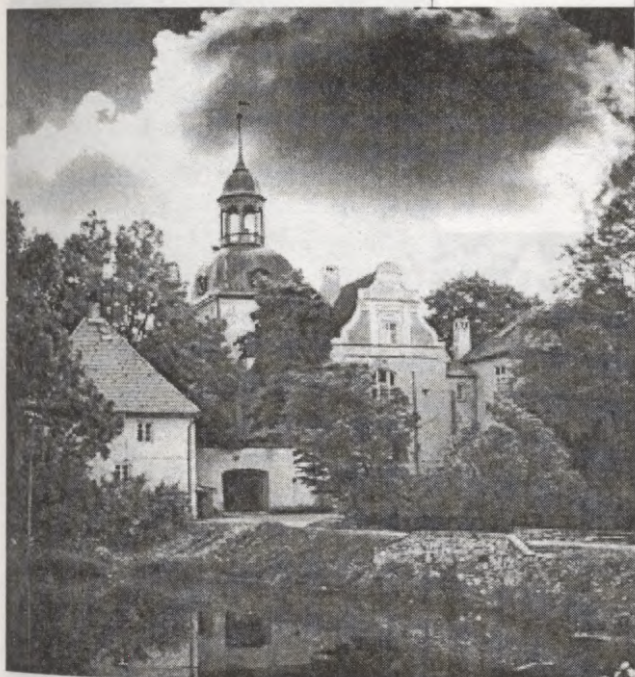
Lieldienas – jūdaisma un kristietības reliģiskie svētki. Kristieši Lieldienas saista ar Jēzus Kristus ciešanām, nāvi un augšāmcelšanos. Lieldienas ir arī pavasara svētki. Apzīmē stāvokli, kad diena kļūst garāka par nakti. Latvieši kāra šūpoles, krāsoja, dāvināja, ēda olas, “pēra” cits citu ar pūpolu zariem. Lieldienu datums nav pastāvīgs. Svētku diena Latvijā atjaunota 1990.

Lielie kapi Rīgā. Atklāti 1773 pēc Krievijas valdības aizlieguma apbedīt mirušos baznīcās. Blakus izveidojās Jēkaba kapi (katoļticīgajiem) un Pokrova kapi (pareizticīgajiem);

laika gaitā tie saplūda ar Lielajiem kapiem. Šeit apbedīti ievērojami sabiedriski un kultūras darbinieki: J.K.Broce, K.Valdemārs, F.Brīvzemnieks, K.Barons, K.Milenbahs, N.Aļunāns, A.Pumpurs, Vensku Edvarts, K.Hāberlands, J.F.Baumanis, J.Roze, J.Grosvalds, J.Skaidrīte, O.Muceniece. Šeit ir mākslinieciski un kultūrvēsturiski nozīmīgi pieminekļi: G.Šķiltera veidotais piemineklis K.Valdemāram (1926, granīts, bronza), K.Zāles – A.Pumpuram (1929, šūnakmens), K.Zemdegas – Grašu ģimenei (1938, granīts). Kopš 1969 Lielie kapi ir slēgti; tos pārveido par memoriālo parku; liela daļa kapa pieminekļu iznīcināti.

Lielmane, Rasma (prec. Kortesa, dz. 1945) – latviešu vijolniece. 1963 – 1967 studējusi LVK vijoļspēli pie V.Stūrestepa un J.Targovska. 1967 studējusi P.Čaikovska Maskavas konservatorijā pie D.Oistraha. 1968 pārstāvēja PSRS starptautiskajās vijolnieku sacensībās Sofijā (Bulgārijā), ieguva 1. vietu un zelta medaļu. Apprecējās ar pazīstamo meksikāņu čellistu Viktoru Mamedu Kortesu un 1971 pārcēlās uz dzīvi Meksikā. Daudz koncertējusi ASV, Meksikā, daudzās Eiropas valstīs. Iegūtas godalgas 1975 “Maria Canals” sacensībās Barselonā (Spānija) un starptautiskajās sacensībās Monreālā (Kanāda).

Lielstraupes pils – arhitektūras piemineklis Cēsu raj. Celtniecība sākta 1263. Pīlij ir 2 savstarpēji perpendikulāri korpusi, vienjoma baznīca (14. gs. 2. puse). Centrālo korpusu krustpunktā ir tornis, kas 14. gs. 2. pusē pārbūvēts no donžona. Rietumu korpusus celts 15. gs., atjaunots 1727 un pārbūvēts baroka stilā. Ziemeļu pusē atrodas parks, kurā ir zvānu tornis, dienviņu pusē – diķu sistēma. 1905 izdegusi, 1906 – 1909 atjaunota pēc arhitekta V.L.N.Bokslafa projekta. Pīli atrodas Lielstraupes psihoneiroloģiskā slimnīca, baznīca – koncertzāle.

Lielstraupes pils

Liepa, Kārlis (pilnā vārdā Kārlis Liepa-Liepiņš; 1905 – 1990) – latviešu operu režisors. Operas un baleta teātra vijolnieks (1941 – 1944), režisors (1945 – 1947), galvenais režisors (1947 – 1980). Veidojis 70 iestudējumu. Nozīmīgākie no tiem: A.Kalniņa “Baņuta” (1953, 1979), M.Zariņa “Uz jauno krastu” (1955), S.Prokofjeva “Karš un miers” (1961), D.Šostakoviča “Katerina Izmailova” (1963), A.Žilinska “Zelta zirgs” (1965), M.Musorgska “Hovanščina” (1970), Š.Guno “Fausts” (1973), R.Vāgnera “Reinas zelts” (1974), P.Čaikovska “Jevgeņijs Oņegins” (1978).

Liepa, Māris (1936 – 1989) – latviešu baletdejojotājs, baletmeistars. Dejojis LPSR Operas un baleta teātrī (1952 – 1953; 1955 – 1956), K. Staņislavska un V. Nemiroviča-Dančenko Muzikālajā teātrī (1956 – 1960), Lielajā teātrī (1960 – 1983), kopš 1983 Sofijas Tautas operas galvenais baletmeistars. Lomas: Zigfrīds

(P.Čaikovska “Gulbju ezers”), Bazils (L.Min-kusa “Dons Kihots”), Alberts (A.Š.Adāna “Žizele”), Spartaks, Krass (A.Hačaturjana “Spartaks”, 1962, 1968), Vronskis, Kareņins (R.Ščedrina “Anna Kareņina”), Hosē (Ž.Bizē – R.Ščedrina “Karmena”); titulloma baletā “Rozes gars” (K.M.Vēbera mūzika). Kopš 1966 arī filmējis.

M. Liepa

Liepājas Pedagoģiskā akadēmija – augstākā pedagoģijas mācību iestāde. Dibināta 1954 uz Liepājas Skolotāju institūta bāzes. 1966 – 1990 nosaukta V.Lāča vārdā. Gatavo sākumskolas pedagogus un metodiķus, defektoloģijas speciālistus, kā arī latviešu valodas un literatūras un matemātikas speciālistus vidusskolām.

Liepājas teātris (Valsts Liepājas teātris). Dibināts 1907. Teātra attīstību sekmējuši

aktieri un režisori T.Banga, T.Lācis, O.Muce-
niece, T.Podnieks, J.Zariņš, A.Zommers,
V.Zandbergs, I.Briķe. Nozīmīgākie iestudē-
jumi: V.Šekspīra "Liela brēka, maza vilna"
(1950, 1964), Raiņa "Uguns un nakts" (1958,
1977), R.Blaumaņa "Salna pavasari" (1963),
M.Tvena "Princis un ubaga zēns" (1968),
E.Olbija "Kam no Vulfa kundzes bail?"
(1980), J.Jaunsudrabiņa "Aija" (1985),
A.Čehova "Kaija" (1987), A.Čaka "Psihiskais
uzbrukums" (1989), V.Šekspīra "Hamlets,
Dānijas princis" (1995), R. Šeridana "Jauko
māņu diena" (1995), H.Ibsena "Spoki"
(1995). Galvenie režisori: K.Piesis (1945 –
1950), Ž.Brasla (1950 – 1953), N.Mūrnies
(1953 – 1968), A.Migla (1968 – 1974),
O.Kroders (1974 – 1989), H.Laukšteins (kopš
1989). 90. gadu iestudējumi: Dž.B.Pristlija
"Nakts pārsteigtie" (1996; rež. D.Lūriņa),
F.Molnāra "Lilioms" (1996; rež. H.Lauk-
šteins), Dž.Osborna "Naidā atskatoties"
(1996; rež. H.Laukšteins), E.Zālītes "Maldu
Mildas sapņojums" (1997; rež. N.Klētnieks),
E.Sabato "Nepanesamā teātra artelis" (1997;
rež. V.Kairiņš), K.Okesona "Brīnumu lauks"
(1997; M.Vilsons), M.Zīles "Natalija" (1997;
rež. J.Bartkevičs), H.Ibsena "Pērs Gints"
(1997; rež. O.Kroders), A.Eglīša "Līgavu
mednieki" (1998; rež. N.Klētnieks).

Liepiņš, Arnolds (1908 – 1982) – luterāņu
mācītājs Māras draudzē Doma baznīcā, sko-
lotājs Franču licejā un V.Olava komercskolā.
Bijis mācītājs un karavīru aprūpētājs Eslin-
genā (Vācija). 1951 izceļoja uz Argentīnu, kur
dibināja Augšāmcelšanās latviešu evaņģēliski
luterisko draudzi. Apvienotās luterāņu baz-
nīcas virsvaldes loceklis Argentīnā, arī Čīlē,
Urugvajā, Paragvajā.

Liepiņš, Edgars (1929 – 1995) – latviešu ak-
tīris. Spilgts komisko un dramatisko raksturu
atveidotājs. 1951 – 1989 strādā Jaunatnes
teātrī. Lomas: Rūdis (I.Indrānes "Lazdu

H. Liepiņš titullomā
V. Šekspīra lugā
"Hamlets". 1959

laipā"), Dovres vecis (H.Ibsena "Pērs Gints"),
Šastļivcevs (A.Ostrovskā "Mežs"); titulloma
Š. de Kostēra "Leģenda par Pūcēspieģeli".
Individuālu literāri muzikālu programmu
veidotājs un izpildītājs ("Ārprāc - 88"),
talantīgs R.Paula dziesmu interprets.

Liepiņš, Harijs (1927 – 1998) – latviešu aktie-
ris. Dailes teātra aktieris kopš 1947. Nozīmī-
gākās lomas teātrī: Uģis, Tots, Kangars (Raiņa
"Indulis un Ārija", 1950, "Spēlēju, dancoju",
1956 – 1982, "Uguns un nakts", 1965),
Romeo (V.Šekspīra "Romeo un Džuljeta",
1953), Hamlets (V.Šekspīra "Hamlets",
1959), Ričards III (V.Šekspīra "Ričards III",
1972), Brands (H.Ibsena "Brands", 1975),
Dons Kihots (M. de Servantesa "Dons
Kihots", 1984); raksturlomas: Mortimers
(F.Šillera "Marija Stjuarte", 1956), Miškins
(F.Dostojevskā "Idiots", 1969), Lukašs
(J.Hašeka "Šveiks", 1961), Lorens Šenons
(T.Viljamsa "Leguānas naktis", 1973),
Invalids (J.Jaunsudrabiņš "Invalids un Ralla",
1977), Julians Ramšs (E.Štritmaterā "Bišu
Ole", 1976), Henrijs (Dž.Goldmena "Lauva
ziemā", 1980), Baltais tēvs (Raiņa "Zelta
zirgs", 1990). Nozīmīgākās kinolomas
filmās: "Uz jauno krastu" (1955), "Zelta
ešelons" (1959), "Vētra" (1960), "Kad lietus
un vēji sitas logā" (1967), "Ilgais ceļš kāpās"
(1981), "Emīla nedarbi" (1985).

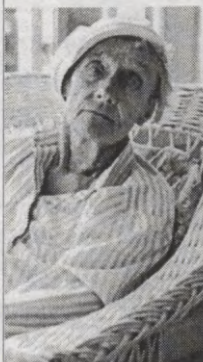
Liepiņš, Jānis (1894 – 1964) – latviešu glez-
notājs. LVMA Figurālās meistardarbnīcas va-
dītājs (1940, 1944 – 1950); Stājglezniecības
darbnīcas vadītājs (no 1944), profesors
(1946). Agrīnajos darbos vērojama kubisma
ietekme ("Dzērāji", 1920; "Vijolnieks",
1920). Ap 1930 paplašinās tēmu loks, glez-
nojums kļūst atrasisitāks ("Zvejnieku osta",
1934; "Vendzele", 1935; "Kurzeme", 1932;
"Kartupeļu raceji", 1934). Izstādēs piedalās
kopš 1918. Personālizstāde Rīgā 1959,
piemiņas izstādes Rīgā 1974, 1984.

J. Liepiņš. "Pašportrets ar pipi". 1931

Liepīņu kapulauks atrodas Cēsu raj., Dra-bešu pagastā. Izpētīti 168 latgaļu apbedījumi (9. – 12. gs.). Kapu bedres izklātas ar mizām, tāsīm, atrasti arī bluķa zārku fragmenti, divasmens zobens, bruņukrekla un zvērādas apmetņa paliekas, villaines, rotas.

Lindgrēne (Lindgren), Astrida (dz. 1907) – zviedru rakstniece. Viena no ievērojamākajām bērnu rakstniecēm pasaulē. Populārāko darbu vidū: "Grāmata par Pepiju Garzeķi" (1952), triloģija par Lennebergas Emīlu (1963 – 1970), "Brālītis un Karlsons, kas dzīvo uz jumta" (1955), "Karlsons lido atkal" (1962), "Karlsons, kas dzīvo uz jumta, lodā atkal" (1968). 1992 A. Lindgrēne vadīja Zviedrijas Rakstnieku savienības aizsākto kampaņu "Glābsim bibliotēkas!" 1992 pēc Latvijas Nacionālās bibliotēkas lūguma zviedru apgāds "Bibliotēku pakalpojumi" (Lunda) un pašas Lindgrēnes apgāds "Raben Sjögren" (Stokholma) sagatavoja rakstnieces darbu izstādi, kas apceļoja visu Latviju. 1993 A. Lindgrēne saņēma UNESCO balvu "Inter-

A. Lindgrēne

national Book Award", ko pasniedz Starptautiskā grāmatu komiteja. Latviešu periodikā iznākusi Lindgrēnes grāmata "Mēs – visi bērni no Trokšņu zemes". 1994 apbalvota ar t.s. alternatīvo Nobela prēmiju – "Right Livelihood Honorary Award" par ieguldījumu literatūrā un cīņā par bērnu tiesībām.

Līne, Velta (dz. 1923) – latviešu aktrise. Skatuves gaitas sākusi 1942; Nacionālajā teātrī kopš 1945. Lomas: Bērziņu Liēna (A. Upīša "Zaļā zeme"), Roze (P. Pētersona "Man trīsdesmit gadu"), Zelma (H. Gulbja "Cīrulīši"), Eleonora (I. Žamiaka "Hamilkāra kungs"); titulloma A. Upīša traģēdijā "Žanna d'Arka". Filmējusies kopš 1947. Lomas filmās "Mājup ar uzvaru", "Klāvs – Mārtiņa dēls", "Cīrulīši", "Ilgais ceļš kāpās".

V. Līne – Ofēlija, G. Cilinskis – Laerts
V. Šekspīra lugā "Hamlets"

"**Linkolnas Vēstnesis**" – informācijas izdevums Linkolnas latviešiem. Iznāca 1952 – 1959. Izdeva Nebraskas Latviešu palīdzības biedrība, Linkolnas latviešu evaņģēliski luteriskā drau-

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

dze un "Daugavas vanagi" Linkolnā. Sniedza ziņas par latviešu kultūras pasākumiem. **linogriezums** – grafikas augstspieduma tehnika, kurā klišējas izgatavo no linoleja vai no līdzīgiem lētiem, viegli apstrādājamiem materiāliem. Reizēm praktizē linoleja kodināšanu ar skābi. Ar dobkaltiem vai gravējamiem nazīšiem linolejā iegriež dažāda veida un platuma līnijas. Linoleju izgudroja Anglijā 19. gs. vidū, un jau 20. gs. sāk. linogriezumam pievērsās mākslinieki daudzās valstīs, īpaši populārs tas kļuva Latīņamerikā (L.Mendess, K.Ermosilja Alvaress). Nozīmīgu ieguldījumu linogriezuma attīstībā deva P.Pikaso un A.Matiss. 50. un 60. gados Padomju Savienībā tā bija visplašāk lietotā iespiedtehnika (V.Favorskis, V.Jurkūns, A.Skirutīte, H.Ēlma). Liela nozīme linogriezuma popularizēšanai 30. gados bija Rīgas Tautas augstskolai (A.Junkers, J.Plēpis). 70. un 80. gados pie izcilākajiem linogriezuma meistariem pieskaitāmi D.Rožkalns ("Tērauda simfonija",

Linogriezums. D. Rožkalns. "Arakstes Kuitala". 1983

1963; "Rudens Ragaciemā", 1967; "Putni", 1970 – 1976; "Veltījums Dainu tēvam", 1985).

Lipi (Lippi), tēvs un dēls, – itāļu gleznotāji. Agrās renesanses laika Florences skolas pārstāvji. Fra Filippo Lipi (1406–1469)

Fra Filippo Lipi. "Marijas kronēšana"

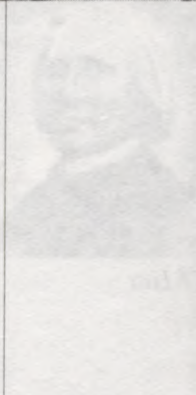

Filipino Lipi. "Lukrēcijas nāve". Ap 1475 – 1480

gleznojis reālas sadzīves ainas, laikabiedru portretus ("Madonna ar bērnu un diviem eņģeļiem", ap 1465), arī freskas. Filipīno Lipi (ap 1457 – 1504) agrīnajā daiļradē atrodas skolotāja S.Botičelli ietekmē. Vēlāk darinājis sarežģītas ekspresīvas kompozīcijas ar manierisma iezīmēm (Stroci kapela freskas baznīcā "Santa Maria Novella" Florencē, 15. gs. beigās – 16. gs. sāk.).

Lipši – kapulauks un apmetne Rīgas raj. Salaspils ciemā. Arheoloģiskajos izrakumos (1973–1975, vad. J.Daiga) kapulaukā izpēti 153 apbedījumi. Atrasts akmens šķirsts ar ugunsritu paliekām, švikātā keramika, senlietas. Atklāti arī 11. – 13. gs. libiešu uzkalniņkapi un 14. – 18. gs. apbedījumi. Lipšu apmetne ierīkota paugurā pie Daugavas un bijusi apdzīvota jau mezolītā. 11. – 13. gs. tur bijis libiešu ciems. Atsegti apmēram 100 pavardi, celtņu vietas, amatniecības piederumi, senlietas.

lira (gr. lyra) – sengrieķu strinkšķināmais stīgu mūzikas instruments ar 7 – 11 stīgām. Melodiju spēlē ar kreisās rokas pirkstiem, strofas beigās pārvelkot pa stīgām ar plektu. Antīkie dziesminieki liras pavadījumā skandēja episku un lirisku dzeju (ar to saistīta termīna "lirika" izcelsme). Sākot ar viduslaikiem, antīko liru vairs nelieto, taču vēl mūs-

Līsips. "Maķedonijas Aleksandra portrets"

Orfejs spēlē liru

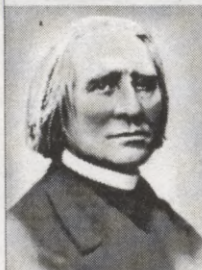
dienās lira ir mākslas simbols, tās emblēma. **lirika** (gr. lyrikos – lirisks, liras pavadībā dziedāts) – viens no trim literatūras pamatveidiem līdzās epikai un drāmai. Atspoguļo cilvēka iekšējo pasauli parasti dzejas valodā. Lirikas saturs var būt paša autora pārdomas un noskaņas vai arī emocionāli ekspresīvs ārēju parādību un paša autora pārdomu un noskaņu tēlojums.

liroepika (↑ *lirika* + ↑ *epika*) – dzejas formā sacerēti darbi, kuros apvienots episkais un liriskais īstenības atspoguļojuma veids. Liroepikas darbos ir personāžs un sižets (tāpat kā epikā), bet liriskajās atkāpēs atspoguļojas varoņu pārdomas, izjūtas (tāpat kā lirikā). Galvenie paveidi: fabula, balāde, poēma.

Līsips (Lysippos; 4. gs. p.m.ē.) – sengrieķu tēlnieks. Vēlās klasikas pārstāvis. Maķedo-

nijas Aleksandra galma tēlnieks. Veidojis skulptūras bronžā. Darbi saglabājušies romiešu kopijās. Darinājis atlētu statujas ("Agijs", "Apoksiomens"), grandiozas dievu skulptūras, monumentālas daudzfigūru grupas, individualizētus portretus. Viens no pirmajiem grieķu tēlniekiem, kurš atteicās no Polikleita ieviestā kanona cilvēka attēlojumā un pierādīja, ka arī atkāpēs no kanona iespējams plastiskums un ķermeņa skaistums.

Lists (Liszt), Ferencs (1811 – 1886) – ungāru komponists, pianists. Viens no spilgtākajiem romantiskās mūzikas pārstāvjiem, programmatiskās simfoniskās poēmas izveidotājs. Nozīmīgākā daiļrades daļa – *klaviermūzika* (poēmas, parafrāzes, koncertetīdes, rapsodijas). Pianisma vēsturē izdarījis pavērsienu, kas balstās uz instrumenta simfonizētu traktējumu. Koncertējis daudzās Eiropas valstīs, arī Rīgā. Veimāras opereteātra galvenais diriģents (1848 – 1861). Ievērojamākie darbi: "Fausta simfonija" (1857), 13 simfoniskās poēmas ("Taso", 1840; "Prometejs", 1850; "Prelūdijas", 1854; "Mazepa", 1854; "Ungārija", 1856), klaviermūzika ("Ceļojumu gadi", 1836 – 1857), klavierkoncerti, sonātes. **Literatūras institūts**, M. Gorkija, – augstākā mācību iestāde. Dibināta 1933 Maskavā pēc M. Gorkija iniciatīvas (laika gaitā bijušas nosaukuma maiņas). 8 katedras, aspirantūra, divgadīgie Augstākie literatūras kursi. Institūtu absolvējuši arī latviešu rakstnieki O. Līsovska, L. Līvena, V. Belševica, L. Stumbre u.c., Augstākos literatūras kursus – M. Kosteņeckā, M. Kroma, E. Ansons, A. Jansons u.c. **Literatūras un mākslas vēstures muzejs**, Raiņa, – latviešu literatūras, teātra, mūzikas un kino vēstures materiālu komplektēšanas, glabāšanas, zinātniskās apstrādes, eksponēšanas un zinātniski izglītojošais centrs, arī visu Latvijas literatūras profila muzeju metodiskais centrs. Atrodas Rīgā. Tā sākums –

F. Lists

Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejā

Latvijas skolotāju savienības pedagogijas muzejā J. Grestes 1925. g. izveidotā ekspozīcija (vēlāk Rakstniecības muzejs). Muzeja fondos aptuveni 440 tūkst. pamatfonda vienību. Bagātākais – vairāk nekā 40 tūkst. vienību – ir Raiņa un Aspazijas fonds. Muzejam ir 12 filiāles – memoriālie muzeji, kas iekārtoti rakstnieku un mākslinieku dzīvesvietās.

"Literatūra un Māksla". Latvijas radošo savienību laikraksts. Iznāk kopš 1945 Rīgā reizi nedēļā. Redaktori: V. Lukss (1945), J. Grants (1946 – 1949), V. Kalpiņš (1949 – 1952, 1954 – 1958), J. Laganovskis (1953), I. Muižnieks (1958 – 1963), V. Mihailovs (1963 – 1966), H. Rukšāns (1967 – 1969), J. Škapars (1969 – 1987), M. Čaklais (1987 – 1993), V. Daugmalis (1993 – 1994), P. Brūveris (1994 – 1995). 1995. g. avīze pārstāja eksistēt.

literatūrzinātne – zinātne par literatūru, tās vēsturisko attīstību, vērtējumiem un vērtējuma kritērijiem. Galvenās nozares: *literatūras vēsture* (pēti literatūras attīstību kopumā un atsevišķu virzienu un rakstnieku jaunrades vietu literārajā procesā); *literatūras teorija* (izpētes priekšmets ir literatūras vispārīgās likumsakarības – daiļrades specifika, atsevišķu darbu izveides likumības, literārā darba analīzes un vērtējuma principi); *literatūras kritika* (analizē sava laika literatūru, atklāj literatūras attīstības tendences).

Litogrāfija. I. Blumbergs. *Triptihs "...*. II lapa. 1977

litogrāfija (gr. lithos – akmens + ↑.. grāfija) – grafikas iespied tehnika, gludspiede, kurā novilkumu iegūst, kontakta ceļā pārnesot krāsu no gludas iespied formas uz papīra. Novilkumu iegūst, izmantojot ūdens un tauku savstarpējās iedarbības īpatnības. Novilkšanai lietotā nedaudz taukainā krāsa pieķeras tikai iespīžamajam elementam. Litogrāfijas iespiedformu var izgatavot ar rokas vai fotomehānisko paņēmieni. Krāsu litogrāfijā iespiedformu skaits atbilst krāsu skaitam attēlā. Litogrāfiju izgudroja A. Zēnefelders (Vācija, 1798). Pirmās litogrāfijas darbnīcas nodibināja Minhenē (1806), Parīzē (1816), Pēterburgā (1816), Rīgā un Jelgavā (ap 1820), Londonā (1822). Litogrāfija bija viena no populārākajām 19. gs. preses grafikas iespied tehnikām. Šajā tehnikā strādājuši izcili mākslinieki – T. Žeriko, F.H. Goja, E. Delakruā, O. Domjē, P. Pikaso. Latvijā pirmās litogrāfijas darbnīcas tika iekārtotas Jelgavā un Rīgā (ap 1820). Latviešu tautības mākslinieki litogrāfijā sāka strādāt 19. gs. 2. pusē (K. Hūns, K. Kronvalds, K. Baumanis). Jauns litogrāfijas uzplaukums Latvijā bija 20. gs.

A. Līvontāls

60. gadu beigās (B. Ancāne, B. Bērziņš, I. Blumbergs, M. Dragūne, G. Giga, I. Krūmiņa, G. Smelters, L. Zikmane).

liturģija (gr. leitūrgia < leitōs – uz tautu attiecīgs + ergon – darbs) *religijā* – kristīgās baznīcas dievkalpojums vai tā atsevišķa daļa. Kristietības pastāvēšanas pirmajos gs. liturģija bija vienkārša. Sākot ar 4. gs., kļuva greznāka un daudzveidīgāka. Liturģijā ietilpst lūgšanas, reliģisko dziesmu dziedāšana, Bībeles tekstu lasīšana, sprediķis, sakramentu izpilde u.c. rituālas darbības. Dažādās konfesijās liturģijai ir atšķirīgas iezīmes.

liturģiskā drāma – viduslaiku reliģiskā drāma Rietumeiropas zemēs 9. – 13. gs. Izcelšanās saistīta ar Bībeles sižetu inscenējumiem Lieldienu un Ziemsvētku dievkalpojumu (liturģiju) laikā. Izrādēs attēloja epizodes no svēto dzīves. Sākumā izrādes notika latīņu val., vēlāk – attiecīgās tautas valodā. Bībeles teksts tika papildināts ar leģendu fragmentiem, farsiem. No liturģiskās drāmas izveidojās mistērija – tautas masu izrāde, ko uzveda pils laukumos. Senākā mistērija ir “Ādama spēle” (12. gs.).

Līvontāls, Ansis (1803 – 1878) – latviešu dzejnieks. Izglītību ieguvis pašmācības ceļā. No 1825 Biržu un Salas draudzes ķesteris un rakstvedis. 1863 divās grāmatās tiek izdots viņa dzejoļu krāj. “Vecas modes dziesmiņu un ziņģu liksmības”, kurā pārsvarā ir reliģiska ievirze; atsevišķos dzejoļos atklājas reālistiski dzīves momenti. Lokalizējis vācu rakstnieku didaktiski reliģiskos un sentimentālos stāstus.

Livijs (Livius), Tits (59 p.m.ē. – 17 m.ē.) – romiešu vēsturnieks. Sarakstījis “Romās vēsturi no pilsētas dibināšanas” 142 grāmatās (saglabājušās 1. – 10., 21. – 45. grām.). Šeit hronoloģiskā secībā atainota Romas vēsture no pilsētas dibināšanas. Izmantoti avoti bez kritiskas analīzes. Vēsturisko notikumu norisi pamatojis ar sabiedrības tikumu maiņu.

A Idealizējis Senās Romas republikas laikmetu.
B **Līvijs Andronīks** (Livius Andronicus; pilnā
C vārdā Lūcijs Līvijs Andronīks – Lucius Livius
D Andronicus; ap 284 – ap 204 p.m.ē.) – grieķu
E izcelsmes romiešu dzejnieks. Tulkojis no
F grieķu val. traģēdijas un komēdijas. 240 p.m.ē.,
G kad notika pirmais Līvija tulkotās un ap-
H darinātās traģēdijas uzvedums, tiek uzskatīts
I par romiešu daiļliteratūras sākumu. Saglabā-
J jušies tikai Līvija darbu fragmenti.

F **“Livlist”** – lībiešu (līvu) folkloras ansamblis.
G Dibināts 1972 diriģentes Dzidras Kļaviņas
H vadībā. Piedalās Ventspils un Rīgas lībieši.
I Latviešu muzikologs Dzintars Kļaviņš un
J igauņu komponists Valjo Tormiss sagata-
K vojuši plašu repertuāru ar apmēram 100
L lībiešu dziesmām.

I **Livonijas hronikas** – nozīmīgi Latvijas
J vēstures avoti (12. – 16. gs.). Ievērojamākā
K ir *Latviešu Indriķa hronika*. Livonijas un tās
L pilsētu hronikas rakstījuši B.Grēfentāls,
M B.Honeke, Z.Hennings, H.Hēlevēgs, J.Ren-
N ners, B.Rusovs, Vartberges Hermanis.

M **Locis**, Vladislavs (1912 – 1984) – latviešu
N rakstnieks. Ievērojamākais *latgaliešu grāma-
O tu apgādnieks*. Izdevis vairāk nekā 100 sēju-
P mu (arī “Acta Latgalica” 7 sēj.). Vadījis Andri-
R va Jūrdža fondu, kas izdod latgaliešu kultūras
S žurnālu “Dzeive” (jau 35 gadus). Trimdā
T izdeva arī laikrakstu “Latgolas Bolss”. Veicis
U lielu darbu latgaliešu kultūras attīstībā.

R **loģika** (gr. logikē) – zinātne par jēdzienu un
S spriedumu uzbūvi, par to likumiem un kārt-
T ulām. Loģika pēti organizētu domāšanu, kas
U vērsta uz izziņas un prakses uzdevumu risi-
V nāšanu; tā abstrahējas no domāšanas psiholo-
Z giskajiem aspektiem, par pētniecības objektu
izvirzot jēdzienu, spriedumu, slēdzienu, teo-
riju struktūru. Loģikas zinātniskais pamat-
licējs ir Aristotelis.

Loks (Locke), Džons (1632 – 1704) – angļu
filozofs apgaismotājs. Materiālistiskā sensuā-

lisma pamatotājs. Darbā “Eseja par cilvēka
saprātņi” (1690) izstrādāja empīriskās izziņas
teoriju. Atzina, ka visu zināšanu sākums ir
pieredze. Attīstīja mācību par primārām un
sekundārām īpašībām un abstrakciju. Viņa
sacerējums “Dažas domas par audzināšanu”
(1693) ietekmēja pedagoģijas attīstību.

Londonas universitāte (University of Lon-
don; Lielbritānijā). Dibināta 1836. Līdz 1898
organizēja eksāmenus un piešķīra zinātniskos
grādus citu universitāšu studentiem. Kopš 1898
patstāvīga augstākā mācību iestāde. 1907 tajā
iekļauta Universitātes koledža, 1910 – Kara-
liskā koledža. Bibliotēkā (dib. 1838) ir aptu-
veni 1 milj. iespaidvienību. Londonas uni-
versitātei ir aptuveni 60 skolu, koledžu, in-
stitūtu u.c. pakļauto iestāžu.

London (London), Džeks (ist. v. Džons Grī-
fits London; 1876 – 1916) – amerikāņu rakst-
nieks. Audzis lielā trūkumā, strādājis dažādus
darbus, bijis Aļaskā “zelta drudža” laikā.
Mēģinājis iegūt universitātes izglītību. Lite-
rārajiem darbiem raksturīgs humānisms,
precīza psiholoģiska motivācija, dinamisms.
Nozīmīgākie darbi: 12 Ziemeļu stāstu krāj.
 (“Vilka dēls”, 1900; “Viņa tēvu dievs”, 1901),
kuros attēlota cilvēku varonība, draudzība un
nesavtība cīņā ar vareno dabu, zelta postošo
ietekmi, indiāņu traģiskais liktenis. Ziemeļu
tematika ir arī garajos stāstos par dzīvniekiem –
“Senču asiņu balss” (1903), “Baltais ilknis”
(1906). Romānā “Dzelzs papēdis” (1907)
tēlota strādnieku cīņa ar fašisma tipa valdību.
Nozīmīgajā romānā “Mārtiņš Īdens” (1909)
stāstīts par rakstnieka traģisko likteni kapi-
tālisma pasaulē. Mūža pēdējos gados raksti-
tajos darbos pastiprinājusies traģiska noskaņa
(stāstu krāj. “Dienvidjūras stāsti”, 1911).
Longs (Longos; ap 2. vai 3.gs.) – sengrieķu
rakstnieks. Romāns “Dafnīds un Hloja” ir
viens no spilgtākajiem un nozīmīgākajiem
mīlestības romāniem antīkajā literatūrā.

Dž. London

Dž. Loks

Veiksmīgi savienots mīlestības tēlojums ar bukoliskām idilles ainām.

Lorāns (Laurens), Anrī (1885 – 1954) – franču tēlnieks. Viens no ievērojamākajiem modernisma pārstāvjiem. Izveidojis savu stilu, kam raksturīga ritmiski strukturēta, no organiskas dabas formām atvasināta plastika. Nozīmīgākie darbi – sieviešu akti: “Sirēna” (1937), “Flora” (1939), “Lielais Amfions” (1937).

Lucifers – elles valdnieks, sātans, velns. Latviešu folklorā Luciferu sauc arī par Līkcepurī. Astronomijā Lucifers ir sens Veneras nosaukums.

Lūcis, Pēteris (1907 – 1991) – latviešu režisors un aktieris. 1931 beidzis Zeltmata Latvju dramatiskos kursus, līdz 1938 ir Zemnieku drāmas teātra aktieris, 1945 – 1953 strādā Jelgavas teātrī. Valmieras Drāmas teātra aktieris un režisors (kopš 1953), galvenais režisors (kopš 1957). Zemnieku drāmas teātra inscenējumā “Zvejnieka dēls” atveidojis Oskara tēlu; popularitāti ieguvis ar šī paša tēla atveidojumu ekranizējumā (1939). Jelgavā un Valmierā “Zvejnieka dēlu” iestudējis 1946, 1949, 1963, 1984. Izcilākās lomas: Matiass Klauzens (G.Hauptmaņa “Pirms saules rīta”, 1977), Indrānu tēvs (R.Blaumaņa “Indrāni”, 1978); izcilākie iestudējumi: H.Vuolijoki “Akmens ligzda” (1958, 1976), J.Janševska “Dzimtene” (1968), H.Gulbja “Cīruliši” (1975), Ā.Dž.Kronina “Kamēr tu pie manis” (1982). Lomas filmās “Tauriņdeja” (1971), “Vasara bija tikai vienu dienu” (1980).

Lūiss (Lewis), Sinklers (1885 – 1951) – amerikāņu rakstnieks. Viens no nozīmīgākajiem amerikāņu satīriķiem; asi kritizējis amerikāņu vidusskīras dzīvesveidu. Lielu popularitāti ieguvis ar romānu “Galvenā ielā” (1920), kurā attēlota amerikāņu provinces dzīve. Tēma tālāk risināta romānā “Babits” (1922). Vārds

S. Lūiss

“babits” kļuvis par sugas vārdu klasiska amerikāņu mietpilsoņa apzīmēšanai. Romānā “Elmers Gentrijs” (1927) nesaudzīgi kritizētas amerikāņu reliģiskās sektas, romānā “Gideons Plenišs” (1943) – bezprincipu morāle, romānā “Karaļu pēcnācējs Kingsblads” (1947) risinātas rasu problēmas. Pirmais amerikāņu rakstnieks, kam piešķirta Nobela prēmija (1930).

Lukass van Leidens (Lucas van Leyden; starp 1489 un 1494 – 1533) – nīderlandiešu gleznotājs un grafiķis. Nīderlandiešu renesanses pārstāvis. Agrīnajiem darbiem raksturīgs žan-

Lukass van Leidens. “Zelta tēļa sludināšana”

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

riskums, psiholoģiski motīvi, uz dabas studijām balstīts detalizēts stāstījums (vara grebumu sērija "Kristus ciešanas", 1510; glezna "Šaha spēle", 1508 – 1510). Vēlāk reālistiskas detaļas apvienojis ar manieristisku stilizāciju.

Lukrēcijs, Tīts Lukrēcijs Kārs (Titus Lucretius Carus; ap 99 – 55 p.m.ē.) – romiešu dzejnieks, filozofs. Materiālists, atomisma piekritējs; atzina objektīvo nejaušību. Ētikā aizstāvēja epikūrismu. Izziņas teorijā atzina, ka pasaule ir izzināma, balstoties uz sajūtām. Lukrēcija poēma "Par lietu dabu" ir vienīgais antīkā materiālisma sacerējums, kas pilnībā saglabājies.

Lunmiņa – alu templis Ķīnā. Atrodas 15 km uz dienvidiem no Lojanas. Izcirsts Ihes upes krastu klintīs (495 – 898). Ir vairāki simti alu, ievērojamākās: Binjana (500 – 523), Gujana (495 – 575), Finsjaņa (627 – 675). Raksturīgs monumentālās tēlniecības paraugs – *Budas Vairošana statuļa* (676; augstums apmēram 15 m).

luterisms – protestantisma pamatvirziens, kas balstās uz M. Lutera un viņa skolnieku mācību. Radās Vācijā 16. gs. reformācijas kustības ietvaros. Izplatīts daudzās Eiropas valstīs (arī Latvijā un Igaunijā), ASV, Dienvidamerikas, Āzijas, Āfrikas valstīs, Austrālijā. Luteriskā vispasaules federācija (no 1947) apvieno 59 evaņģēliski luteriskās baznīcas. Pasaulē ir apmēram 75 miljoni luterāņu. Luterisms uzskata par nebūtisku ticības ārējo izpausmi, akcentē cilvēka personiskās saites ar Dievu. Latvijā luterisms izplatījās 16. gs.

Luters (Luther), Mārtiņš (1483 – 1546) – vācu teologs, literāts, sabiedrisks darbinieks. Reformācijas vadītājs Vācijā. Viens no vienotās vācu literārās valodas izveidotājiem. Pēc Erfurtes universitātes beigšanas (1505) iestājās augustīniešu klosterī. Vitenbergas

Lukrēcijs

M. Lutera

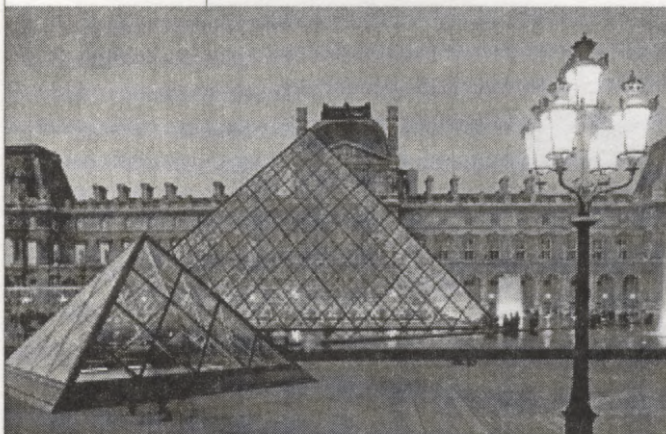
universitātes docētājs (no 1508), profesors (1512). 16. gs. sāk., kad Vācijā aktivizējās pret katoļu baznīcu vērsta sabiedriskā kustība, studēja agrāko reformistu uzskatus un izveidoja savus priekšstatus par kristietību. Domāšanā un darbībā vienmēr uzsvēra 3 galvenos principus: 1. Tikai Svētie raksti. 2. Tikai ticība. 3. Tikai žēlastība. Saskatīja Bībelē vienīgo un augstāko autoritāti visos garīgās dzīves jautājumos. 1517 nāca klajā ar *95 tēzēm pret indulgencēm*, piesīdams tās pie Vitenbergas pils baznīcas durvīm. 1520 aicināja uz bruņotu cīņu pret katoļu baznīcu. 1520 rudenī pāvests izdeva bullu par Lutera izslēgšanu no baznīcas. Vitenbergas universitātes pagalmā Lutera bullu publiski sadedzināja. Ar "Vormsas ediktu" 1521 Lutera tika pasludināts ārpus likuma. Luteram patvērumu deva Saksijas kūrfirsts Frīdrihs III Gudraits. 1522 – 1534 Lutera pārtulkoja Bībeli vācu valodā. Lutera mācība ietekmējusi reformāciju ārpus Vācijas, arī Baltijā.

Luvra, Luvrs (Louvre) – viens no lielākajiem mākslas muzejiem pasaulē. Atrodas Parīzē. Celniecība sāka 1546 (arhitekti P. Lesko, Ž. Gužons). Abu autoru projektētais korpus tagad iekļaujas milzīgajā pils kompleksā, kas 16. – 19. gs. daudzkārt paplašināts un pārbūvēts

Luvra

(arhitekti Ž.Lemersjē, L.Levo, K.Pero u.c.). Sākumā Luvra bija Francijas karaļu rezidence. No 1678 Luvru sāka izmantot tikai Karaliskās glezniecības un tēlniecības akadēmijas vajadzībām, daļēji bija arī kā karaļa mākslas kolekciju krātuve. Muzejs dibināts 1791, atvērts 1793. Muzejā ir 6 nodaļas: Seno Austrumu, Senās Ēģiptes, antīkās mākslas, tēlniecības, glezniecības un zīmējumu, dekoratīvi lietišķās mākslas nodaļa. Muzejs glabā un eksponē darbus, kas tapuši līdz 19. gs. beigām. Luvrai pakļauts arī *Impresionisma muzejs* un izstāžu zāle "Oranžērija".

Luvra

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

Ļeņingradas Operas un baleta teātris ↑
Marijas teātris.

Ļermontovs, Mihails (1814 – 1841) – krievu dzejnieks. Dzejā atspoguļotas radošas, brīvību mīlošas personas vilšanās apkārtējā vidē. Nozīmīgākie darbi liroepikā un epikā – poē-

Ļ,

mas “Mciri” (1840), “Demons” (1839); drāma “Maskarāde” (1835); romāns “Mūsu laika varonis” (1840). Ļermantova dzeja – emocionāli spriega un melodiska. Patriotisma jūtas paustas dzejoļos “Borodina”, “Dzimentene”.

mācītājs – baznīcas kalpotājs kristietībā, kuram ir tiesības patstāvīgi noturēt dievkalpojumu. Mācītāja funkcijas – ticības mācības sludināšanu, kulta ceremoniju izpildi u.c. – reglamentē t.s. praktiskā teoloģija.

Macuo Bosjo (īst. v. Dzinsičiro; 1644 – 1694) – japāņu dzejnieks. *Haiku* žanra izveidotājs, tā estētikas principu pamatlicējs un teorētiķis. Sarakstījis vairākus tūkst. haiku, 1677 nodibinājis haiku dzejas skolu. Macuo dzīves laikā publicētas 7 dzejas antoloģijas: “Ziemas dienas” (1684), “Pavasara dienas” (1686), “Oglu maiss” (1694) u.c.

Mačs, Emīls (1892 – 1958) – latviešu aktieris, režisors. Cīnījies Latviešu strēlnieku pulkos (1914–1917). No 1921 strādājis Dailes teātrī. Lomām raksturīga augsta runas kultūra, ētiskā ideāla apliecinājums: Žans Valžāns (V.Igo “Nožēlojamie”), Grants (M.Zivertā “Tireļpurvs”), Klibais (Raiņa “Spēlēju, dancoju”). Pedagoģs Dailes teātra studijās.

E. Mačs Rafī lomā *Flekera lugā* “*Hasans*”. 1926

madonna (it. madonna < lat. mea domina – mana valdniece) – dievmāte (arī Marija). Agrīnajā kristietībā attēlota sēdoša, ar jūdu sievietes galvasautu, no 6. gs. – kopā ar bērnu. Madonnas tēls plaši izmantots tēlotājmākslā, bieži vien ar to identificējot ne tikai reliģiskus

M

Fra Filippo Lipi. “*Madonna ar bērnu un diviem eņģeļiem*”. Ap 1465

motīvus, bet arī ētiskos ideālus. Sena sievietes uzruna Itālijā.

“**Magazin**” (“Magazīna”) – Latvijas literatūras biedrības turpinājumizdevums. Iznāca 1828 – 1913, 1936 – 21 sēj. Jelgavā un Rīgā vācu valodā (dažos laidienos arī latviešu val.). Publicēja rakstus par latviešu literatūru, mitoloģiju, vēsturi, poētiku, kā arī dzejas un prozas tulkojumus.

mags (gr. magos < persiešu) – priesteris senajā Rietumirānā. Mags bija priesteris, kas par pravieti atzina Zaratustru. Par magu sauca priesteri arī Aizkaukāzā, Mazāzijā. Persiešu magi nodarbojās arī ar pareģošanu un okultismu. Tāpēc vēlāk ar vārdu “mags” sāka apzīmēt visus pareģus, burvjus, zintniekus.

maģija (gr. mageia < persiešu) – reliģisko priekšstatu un rituālu kopums pārdabiskai iedarbībai uz apkārtējo pasauli. Radās pir-

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

matnējā sabiedrībā. Daudzi maģijas elementi saglabājušies mūsdienu reliģijās.

maģistratūra – valsts amatu kopums Senajā Romā. Augstākajā maģistratūrā ietilpa diktori, konsuli, pretori, cenzori, zemākajā – tautas tribūni, kvestori u.c. Par maģistratūru dažās valstīs dēvē arī vienu no tiesu resorciem.

maģistrs (lat. magister – priekšnieks; skolotājs) – zinātniskais grāds ASV, Lielbritānijas augstākajā zinātniskajā sistēmā. Pirmsrevolūcijas Krievijā – zemākais zinātniskais grāds. Latvijā – nākamais pēc bakalaura grāda. Senajā Romā un Bizantijā maģistrs bija dažu ierēdņu un amatpersonu tituls, bet viduslaikos par maģistru dēvēja humanitāro priekšmetu skolotāju.

“Mahābhārata” – indiešu eposs, kas sacerēts t.s. episkajā sanskritā. Sižets radies ap 4. gs. p.m.ē. un stāsta par vareno cilšu – kauravu un pāndavu cīņu par virsvadību Hastinapurā (tagadējā Deli). Eposam ir daudz iespaidumu. Populārākais no tiem – filozofiskā poēma “Bhagavadgīta”. Par eposa autoru tradicionāli tiek uzskatīts leģendārais Vjāsa. Eposam bijusi liela nozīme hindu ticīgo apziņas un morāles veidošanā. Tā sižetus daiļliteratūrā izmantojušas arī citas Āzijas tautas.

mahajana [sansk. – platais (pestīšanas) ceļš] – budisma (t.s. ziemeļu budisma) pamatvirziens līdzās hinajanai. Galīgi izveidojās m.ē. sākumā. Mahajana atzīst, ka pestīšanu var iegūt visi ticīgie.

Mahs (Mach), Ernsts (1838 – 1916) – austriešu filozofs, fiziķis. Viens no empiriokriticisma pamatlicējiem. Noraidīja priekšstatus par absolūto telpu, laiku, kustību, atzīstot, ka tās ir subjektīvas kategorijas. Mācībā par “neitrālajiem elementiem” uzsvēra, ka pasaule ir sajūtu komplekss. Fizikā veicis pētījumus mehānikā, optikā, aerodinamikā.

maijs, māja (sansk. māyā – burvestība, maldi, šķietamība) – jēdziens indiešu reliģijā,

kultūrā. Rīgvēdā maija apzīmē dievu un demonu spēju veikt brīnumus. *Advaita vedānā* maija ir daudzveidīgās pasaules ilūzija, kas nezināšanas dēļ tiek atzīta par reāli eksistējošu, tādējādi aizsedzot aiz pasaules daudzveidības esošo dievību.

“Mājas Viesa Mēnešraksts” – ilustrēts literārs un populārzinātnisks žurnāls. Iznāca 1895 – 1905 Rīgā reizi mēnesī. Izdevējs A.Plātess, redaktors P.Zālite. Redakcijas locekļi: T.Zeiferts (1895 – 1900), R.Blau-manis (1898 – 1901).

“Mājas Viesis” – sabiedriski politisks un literārs laikraksts (1856 – 1908) un žurnāls (1909 – 1910). Iznāca Rīgā. Izdevēji: L.Hartungs (1856 – 1858), E.Plātess (1859 – 1905), A.Plātess (1906 – 1910). Iznāca arī laikraksta literārais (1868 – 1908) un lauksaimniecības pielikums (1893 – 1905).

Makintošs (Mackintosh), Čārlzs Renijs (1868 – 1928) – skotu arhitekts, dizainers. Viens no ievērojamākajiem jūgendstila pārstāvjiem. Darbojies mākslinieciskās konstruēšanas apvienībā “The Four” (dib. 1890), projektējis interjerus un mēbeles. Nozīmīgākais darbs – Glāzgovas mākslas skola (1898 – 1909).

Maksims Grieķis (īst.v. Mihails Trivolis; ap 1475 – 1556) – teologs, tulkotājs, publicists. 1518 ieradās Krievijā, lai labotu baznīcas grāmatās pieļautās kļūdas. Nosodīja baznīcas tieksmi iedzīvoties bagātībā. Notiesāts un atradies ieslodzījumā (1531 – 1551). Sarakstījis darbus filozofijā, gramatikā, fonētikā.

“Māksla” – ilustrēts žurnāls. Latvijas radošo savienību izdevums. Iznāk 1959 – 1997 Rīgā. **“māksla mākslai”** – estētiska koncepcija un mākslinieciska prakse, kas noliedz mākslinieciskās daiļrades saikni ar dzīvi, traktē mākslu kā sevi noslēgtu, pašmērķīgu parādību. Jēdziens radās Francijā 19. gs. vidū (T.Gotjē, Š.Bodlērs). Latvijā koncepcijas tendences izpaudās 19. gs. beigās – 20. gs. sāk.

E. Mahs

Mākslas akadēmija, Latvijas, – augstākā tēlotājas un dekoratīvi lietišķās mākslas mācību iestāde Latvijā. Dibināta 1919 Rīgā. Dibinātāji: V.Purvītis, P.Feders, R.Zariņš, J.R.Tilbergs, K.Rončevskis.

mākslas muzejs – pētnieciska un zinātniski izglītojoša iestāde, kas vāc, eksponē, glabā, pēti, restaurē un popularizē tēlotājas un dekoratīvi lietišķās mākslas darbus. Tā sākotnēji saistīta ar mākslas darbu krājumiem Senajā Grieķijā, Romā. Sistemātiska mākslas darbu kolekcionēšana sākās renesanses laikmetā. Par pirmajiem mākslas muzejiem tiek uzskatīti *Prado* Madridē un *Luvra* Parīzē (16. gs.). 19. gs. radās daudzi nacionālās mākslas muzeji (Londonas Nacionālā galerija). Mūsdienās starptautisku nozīmi ieguvuši Britu muzejs, Drēzdenes gleznu galerija, Metropolitēna muzejs. Lielākās mākslas darbu krātuves ir Ermitāža Pēterburgā, Puškina muzejs un Tretjakova galerija Maskavā.

Mākslas muzejs, Valsts, – lielākā latviešu 19. gs. – 20. gs. 1. puses tēlotājas mākslas krātuve Latvijā. Dibināts 1869 Rīgā. Pamat-

Valsts Mākslas muzejs

fondos aptuveni 25 tūkst. vienību. Muzejam ir filiāle – G.Šķiltera memoriālais muzejs (dib.1971). 90. gados (pēc mākslas muzeja “Arsenāls” atvēršanas) K.Valdemāra ielas namā tiek veidota mākslas ekspozīcija līdz 1940. Šajā laikā tiek pārvests arī t.s. *Liberta mantojums*, jo testamentā mākslinieks bija norādījis, ka viņa darbiem jāatgriežas Latvijā pēc neatkarības atgūšanas. Ievērojams notikums muzeja dzīvē bija izstāde “20. – 30. gadu klasiskais avangards”, kura tika izstādīta arī vairākās Eiropas izstāžu zālēs un muzejos.

90. gadu 2. pusē izveidota pastāvīga ekspozīcija “Baltijas māksla 18. gs. beigās – 19. gs.” **mākslas salons** – periodiski maināmu mākslas darbu izstādīšanai un pārdošanai iekārtotas telpas. Nosaukums ieviesās 18. gs., kad Parīzē Luvras pils Kvadrāta salonā no 1737 sāka regulāri rīkot Parīzes mākslinieku izstādes. 90. gados Latvijā viens pēc otra radās privāti mākslas saloni vai kādas sabiedriskas organizācijas saloni. Pazīstamākie: “A.Sūnas mākslas galerija”, galerija “Bastejs”, galerija “G&G”, galerija “M 6”, galerija “Čiris”, Latvijas Kultūras fonda salons, Latvijas Mākslinieku savienības galerija “Rīgas galerija”, salons “A”, veikals-salons “Ezerciems”.

mākslas zinātne – sabiedrisko zinātņu komplekss, kas pēti mākslu kopumā un atsevišķus mākslas veidus (literatūras zinātne, mūzikas zinātne, teātra zinātne, kinozinātne u.tml.). Šaurākā nozīmē – zinātne par plastiskajām mākslām (glezniecību, grafiku, dekoratīvi lietišķo mākslu, arhitektūru). Mākslas zinātnes struktūru veido *mākslas teorija, mākslas vēsture, mākslas kritika*.

Mākslinieku savienība, Latvijas. Dibināta 1941 Rīgā. Valdes priekšsēdētāji: Dž.Skulme (1982 – 1991), J.Petraševics (1991 – 1994), prezidents E.Rozenbergs (kopš 1994).

Mākslu veicināšanas biedrība. Dibināta 1821 Pēterburgā, darbojās līdz 1929. Orga-

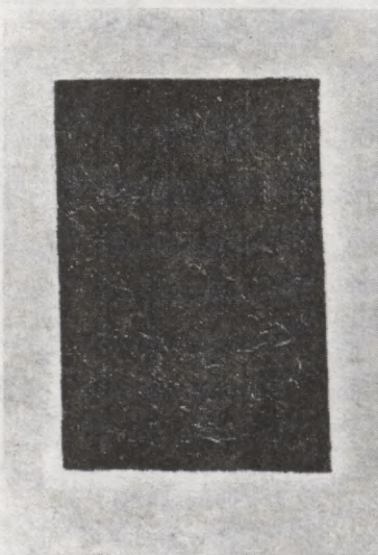
A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

nizēja mākslas izstādes, konkursus, atbalstīja mākslinieku izglītības turpināšanu ārzemēs, iepirka darbus. No 1857 darbojās arī zīmēšanas skola.

Maldonis, Voldemārs (1870 – 1941) – luteriešu teologs, filozofs, kultūras darbinieks. Filozofijas doktors (1922), LU profesors (1923), Prāgas universitātes profesors (1924), LU teoloģijas goda doktors (1938). Vidzemes Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas Konsistorijas viceprezidents (1919 – 1921).

Mālers (Mahler), Gustavs (1860 – 1911) – austriešu komponists, diriģents. Budapeštas Karaliskās operas direktors un diriģents (1888 – 1891), Hamburgas operas pirmais diriģents (1891 – 1897). Vadījis Vīnes galma operu (1897 – 1907). Izcils R. Vāgnera, V.A. Mocarta, L. van Bēthovena operu interprets. Ievērojams simfonikis. Izcilākie darbi: 9 simfonijas (10. – nepabeigta), simfonija kantāte “Dziesma par zemi” (1908), vairāki dziesmu cikli.

Maļevičs, Kazimirs (1878 – 1935) – krievu gleznotājs. *Supremātisma* pamatlicējs Krievijā. Pēterburgas (toreiz Ļeņingradas) Mākslas un

K. Maļevičs. “Melns kvadrāts”. 1913

G. Mālers

kultūras institūta direktors (1923 – 1927). Daiļradē impresionisma, fovisma, futūrisma, kubisma ietekme (“Pļauja”, 1909; “Meitenes uz lauka”, ap 1909 – 1910; “Stacija bez pieturas”, 1911; “Melns kvadrāts”, 1913; “Supremātisms. Arhitektonika”, 1914; “Supremātisms. Dzeltenais un melnais”, 1916). 30. gadu darbos tiecies uz reālisma glezniecību.

Mancelis (Manzel, Mancelius), Georgs (1593 – 1654) – Baltijas vācu mācītājs, valodnieks, literāts. Tērbatas universitātes profesors (1632), rektors (no 1636). 1631 izdota pirmā Mancelļa grāmata latviešu valodā – “Latviešu ceļvedis”, kurā Mancelis ieviesa jaunu rakstību, kas pastāvēja 300 gadu (t.s. vecā ortogrāfija). Nozīmīgs izziņas materiāls ir arī darbs “Ilgi gaidītais latviešu sprediķu krājums” (1654).

198

Ein flüchten Sontage

W Esus dewe satweem Mahy
zetweem zicu Eiesību / und facke
ja : Za Debbeske Walsība gite
fa lahds Ziltwāhy / fackers labbu
Sāhlu us sawu Tierumu sehja.
Bet tad tee Landis ghullia!
wahze wulsa Emaideneer / und sehja nicknu Sahl
siarpan teem Querscheem / und ghafa nohji. Kad
nu ta Sahl augha / und Muglus neise / tad atrade
dahsi arridjan ta nickna Sahl. Tad ghafa te
Kallpi py to Namma-Zāhru / und fackta / Kungsi
negg nji tu labbu Sāhlu us sawu Tierumu sehje?
No kurrenes tad rohdahsi ta nickna Sahl? Wings
sahsa us teem : To gite taf Emaideneer darwis.

Lappuse no G. Mancelļa sprediķu grāmatas. 1654

mandala (sansk. – aplis), mandara – tēlaina diagramma, kas simbolizē hinduisma, budis-

ma un lamaisma priekšstatus par Visuma uzbūvi. Dievību un svēto attēlojumam mandalās, tās kompozīcijai, kuras pamatā ir apļu un kvadrātu kombinācijas, un kolorītam piemīt stingri kanonisks raksturs. Mandalas kompozīcijas principi izplatīti Japānas un Tibetas tēlotājā mākslā. Tie nosaka arī sakrālo celtnu plānojumu.

Budistu mandala. 1328 – 1329

mandolina (it. mandolino) – strinkšķināmais stīgu mūzikas instruments. Sevišķi populārs Itālijā. Mandolīnai ir 4 stīgu pāri vijoles skaņojumā. Spēlē ar plektu.

Manē (Manet), Eduārs (1832 – 1883) – franču gleznotājs. Reālistiskās glezniecības reformators, kas, vērsoties pret akadēmismu, saglabā saikni ar klasiskajām tradīcijām. Gleznojis sava laika pilsētas dzīves ainas, portretus un klusās dabas. Darbiem raksturīgs skaidrs, lakonisks zīmējums, virtuozas glezniecības tehnika. Agrīnajai daiļradei iezīmīgs atturīgs kolorīts, plakani modelētas formas (“Olimpija”, 1863). No 70. gadu sāk. stils tuvs impresionismam – darbos jūtama interese par dzīves tiešāmību, kolorīts kļuvis gaišāks,

E. Manē. “Mūzika parkā”. 1860 – 1862

niansēti atveidotas gaismēnu gradācijas. Atšķirībā no impresionistiem Manē priekšmetu formu pilnībā nepakļauj gaismas un gaisa videi, saglabā kontūru, izmanto melno krāsu (“Aržanteja”, 1874). Mūža beigās strādājis galvenokārt pastēltechnikā.

manierisms (it. manierismo) – mākslas stils Eiropā 16. gs. un 17. gs. sāk. Attīstījās renesanses kultūras krīzes laikā, bija aristokrātiska galma māksla šauram pazinēju lokam. Vienpusīgi izmantojot dižrenesanses meistaru Mikelandželo, Rafaēla tradīcijas, manieristi atteicās no harmoniskas, tektoniski līdzsvarotas, reālistiskas mākslas principiem, akcentēja subjektīvismu, disonanses, pašmērķīgu virtuozitāti un dekoratīvismu. Manierisma stilā tika celtas reprezentatīvas pils, villas, baznīcas, veidoti dārzi (Brēmenes rātsnams, Heidelbergas pils dārzs; Latvijā – Ēdoles baznīca, Sv. Trīsvienības baznīca Jelgavā, Bramberģu muiža). Raksturīga mitoloģiska, alegoriska tematika, izsmalcināts cilvēka atveidojums (stājmākslā Dž.B.Roso “Mozus aizstāv Jetrus meitu”, Parmidžanīno “Madonna ar garo kaklu”, B.Sprangers “Venera un Bakhs”; tēlniecībā B.Čellīni “Persejs”, Dž.de Bolonja “Sabīniešu nolaušana”). Manierisma iezīmes vērojamas arī

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

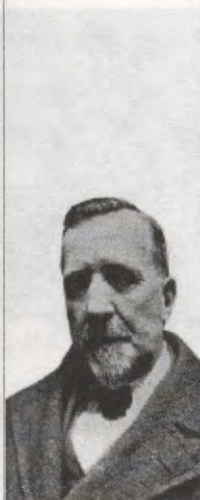

Manierisms. A. Bronzīno. "Noņemšana no krusta". Detaļa

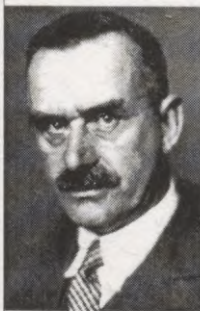
metālmākslā (L.Pičinīno, M.Mairs, G.Rolls). Līdz ar baroka rašanos manierisms zaudēja dominējošā stila nozīmi. Latvijā manierisma stils izplatās 16. gs. 2. pusē – 17. gs. 1. pusē (Rīgas Jāņa baznīcas altāra piebūve, Melngalvju nama fasādes elementi, Ekles konventa cilnis Rīgā, Zlēku baznīcas iekārta, glezna "Hercoga Vilhelma portrets", sudrabkaļu darbi).

Manns (Mann), Heinrihs (1871 – 1950) – vācu rakstnieks. Kritiski reālistiski tēlo buržuāzisko sabiedrību romānos "Skolotājs Mēsls jeb Kāda varmākas gals" (1905), "Nabagie" (1917), "Pavalstnieks" (1918). Nozīmīgs vēlinās daiļrades darbs ir diloģija "Karaļa Anrī IV jaunība" (1935) un "Karaļa Anrī IV vīra gadi" (1938). Publicistikas rezumējums ietverts grāmatā "Laikmeta apskats" (1946).

Manns (Mann), Tomass (1875 – 1955) – vācu rakstnieks. H.Manna brālis. Ievēribu guva pirmais romāns "Budembroki" (1901) – vēstījums par bagātu patriciešu dzimtu un tās sabrukumu. Novelēs "Tristans" (1903), "Tonio Krēgers" (1903), "Nāve Venēcijā"

H. Manns

T. Manns

(1912) risinātas mākslinieka un sabiedrības attiecības. Pasaules slavu un Nobela prēmiju ieguva filozofiskais romāns "Burvju kalns" (1924), kurā uz plaša sabiedriskās dzīves fona Pirmā pasaules kara priekšvakarā attēlots galvenā varoņa iekšējais attīstības ceļš. No 1933 Manns dzīvo emigrācijā Šveicē un ASV. Vēsturiskajā tetraloģijā "Jāzeps un viņa brāļi" (1933 – 1943), pierādot Bībeles leģendas konkrētos sociālvēsturiskos avotus, vērsās pret fašistisko ideologu centieniem piešķirt mītam iracionālu jēgu. Filozofiskajā romānā "Doktors Fausts" (1947) ataino mākslinieka traģisko likteni Vācijā kultūras pagrimuma periodā.

mansards (fr. mansarde) – dzīvojamā telpa bēniņos zem jumta slīpnes. Šo konstruktīvo paņēmieni ieviesa franču arhitekts F.Mansārs 17. gs. Dažkārt par mansardu sauc telpas bēniņos, pat ja tās nesniedzas līdz ārsienām.

Mansārs (Mansart, Mansard), Fransuā (1598 – 1666) – franču arhitekts. Klasicisma pārstāvis. Stilam raksturīgs stingrs, simetrisks plānojums, bagāts fasāžu dekors. Nozīmīgākie darbi: Balruā pils Normandijā (1626 – 1636), pils "Maisons-Laffitte" (1642 – 1651), baznīca "Val-de-Grace" Parīzē (1645 – 1665).

F. Mansārs. Pils "Maisons-Laffitte" netālu no Parīzes. 1642 – 1651

Mansārs-Arduēns (Mansart-Hardouin), Žils (1646 – 1708) – franču arhitekts. Klasicisma pārstāvis. Vēlīnajos darbos jūtama baroka ietekme. No 1674 strādāja Ludviķa XIV galmā. Nozīmīgākie darbi: rātsnams Arlā (1673–1684), Versaļas pils parka fasādes pārbūve, dienvidu un ziemeļu korpusi, Spoguļu galerija (1678 – 1700), Vandomas laukuma apbūve (Parīzē) ar mansardtīpa dzīvojamām ēkām (1685 – 1698), Invalidu baznīca Parīzē (1693 – 1706).

Ž. Mansārs-Arduēns. Invalidu baznīca Parīzē. 1693 – 1706

Mantenja (Mantegna), Andrea (1431 – 1506) – itāļu gleznotājs. Agrās renesanses mākslinieks, Padujas skolas pārstāvis. No 1459 dzīvo Mantujā (Lodoviko Gonzagas galma gleznotājs). Nozīmīgākais šī perioda darbs – sienu un griestu gleznojumi “Camera degli Sposi” Hercoga pili (1471 – 1474). Mantenjas glezniecībai raksturīgs statisks, skulpturāls formas veidojums, sarežģīti rakursi (“Mirusāis Kristus”, 80. gadi).

A. Mantenja. “Uz medībām”. 1472 – 1474

Manu likumi (sansk. Manavadharmaśāstra) – senās Indijas reliģisko, morāles, politisko un tiesisko normu krājums. To sastādīšanu piedēvē mistiskajam cilvēces ciltstēvam Manu (sansk. – cilvēks). Sastāv no 2650 divrindēm, atbilst brahmanisma uzskatu sistēmai. Sastādīti ap 2. gs. p.m.ē. – 1. gs. m.ē. Manu likumi ir ievērojams Indijas vēstures un kultūras izpētes avots.

Māra – dievība senlatviešu mitoloģijā, galvenā gādniece par cilvēkiem un dzīvniekiem. Reizēm folklorā minēta čūskas, vistas, vaboles izskatā. Māra nosaka cilvēka dzīvi, piešķir tikumu, rūpējas par bāreņiem un slimniekiem, nes svētību sētai.

Marciāls (Martialis; pilnā vārdā Marks Valērijs Marciāls – Marcus Valerius Martialis; ap 40 – ap 102) – romiešu dzejnieks. Sarakstījis 15 epigrammu grāmatas. Epigrammās (satīriskajos dzejoļos) spilgti ieskicēta kāda negatīva īpašība vai sadzīves situācija. Bieži vērsies pret diletantiem un neapdāvinātiem dzejniekiem.

Marciāla epigramma

Marduks – dievs seno babiloniešu mitoloģijā. Babilonas pilsētas aizbildnis. Pēc 18. gs. p.m.ē. – Babilonijas valsts augstākais dievs. No Marduka kulta daudz aizguvusi kristietība.

Marduka attēlojums Ištaras vārtos Babilonā. Ap 575 p.m.ē.

marginālijas (lat. margo, marginis – mala, robeža) – atzīmes manuskriptu vai grāmatu

lappušu malās. Norāda kādu noteiktu vietu tekstā vai arī papildina, izskaidro tekstu. Iespējā tekstā marginālijas saliek lappuses ārmalā ar mazākiem burtiem nekā pamatteksts.

Marijas teātris Pēterburgā. Dibināts 1783. No 1860, kad tika uzcelta tagadējā ēka, līdz 1920 – Marijas teātris. Sākotnējo nosaukumu atguvis tikai 20. gs. 90. gados. Padomju laikā – S.Kirova Ļeņingradas Akadēmiskais operas un baleta teātris, arī Ļeņingradas Operas un baleta teātris. 19. gs. 2. pusē teātri iestudētas M.Gļinkas, A.Dargomižska, P.Čaikovska, N.Rimska-Korsakova, M.Musorgska operas, A.Glazunova, P.Čaikovska baleti. Nozīmīgākie 20. gs. 60. – 80. gadu iestudējumi: operas – A.Petrova “Pēteris I” (1975), R.Ščedrina “Mirusās dvēseles” (1979); baleti – A.Mačavariani “Otello” (1960), D.Šostakoviča “Ļeņingradas simfonija” (1961), A.Petrova “Pasaules radišana” (1971), S.Prokofjeva “Romeo un Džuljeta” (1975), A.Hačaturjana “Spartaks” (1976), A.Čaikovska “Revidents” (1980). Ievērojamākie dziedātāji: I.Jeršovs, L.Sobinovs, F.Šaļapins, S.Preobraženska, G.Kovaļova; baleta solisti: A.Pavlova, N.Dudinska, G.Ulanova, I.Kolpakova; baletmeistari: M.Fokins, M.Petiņa, O.Vinogradovs; diriģenti: E.Napravņiks, E.Grikurovs, K.Simeonovs.

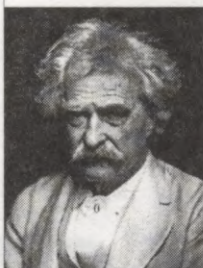
marionete (fr. marionette – jaunavas Marijas tēls leļļu teātra izrādē) – leļļu teātra lelle, ko no augšas vai apakšas ar aukliņu un atspērēm vada skatītājiem parasti neredzams aktieris. Pārnēstā nozīmē par marioneti sauc personu vai valsti, kas ir akls, paklausīgs ierocis cita rokās. *Marionešu valdība* – valdība, kas ir ierocis kādas ārvalsts rokās.

Marks Tvens (Mark Twain; īst.v. Semjuels Lengahoms Klemenss – Clemens; 1835 – 1910) – amerikāņu rakstnieks. Viens no ievērojamākajiem kritizētāja reālisma pārstāvjiem

amerikāņu literatūrā. Izcils humorists, spilgts satīrīķis. 60. gados bijis reportieris, rakstījis burleskas, feļetonus, stāstus. Nozīmīgi ir arī ceļojumu apraksti, atmiņu apcerējumi. Agrīno stāstu humors balstās uz Dž.Svifta un M.de Servantesa mākslu un amerikāņu komisko folkloru. Romānā "Apzeltītais laikmets" (1873) attēlota korupcija ASV. Pasaules slavu guvis ar romāniem "Toma Sojera piedzīvojumi" (1876) un "Hakberija Fina piedzīvojumi" (1884), kuros optimistiski tēlota nabadzīgo ļaužu bērnība un nākotnes alkas, kritizēti sociālie apstākļi. Garajā stāstā "Princis un ubaga zēns" (1882), romānā "Konektikutas jeņķis karaļa Artura galmā" (1889) dominē cilvēku vienlīdzības ideja. Ar drūmu satīrisku fantāziju pārsteidz mūža beigu darbi: "Aizstāvēt ģenerāli Fanstonu" (1902), "Karaļa Leopolda monologs" (1905). 1924 izdota viņa "Autobiogrāfija".

Mārlovs (Marlowe), Kristofers (1564 – 1593) – angļu dramaturgs. V.Šekspīra laikabiedrs un viņa priekštecis angļu renesanses dramaturģijā. Filozofiski psiholoģiskās traģēdijas un vēsturiskās hronikas žanra aizsācējs. Traģēdiju centrā – personība, ko vada varaskāre ("Tamerlans Lielais", 1587 – 1588), izziņas alkas ("Traģisks stāsts par doktoru Faustu", 1588 – 1589), naudaskāre ("Malta ebrejs", ap 1592). Nozīmīgākā ir vēsturiskā hronika "Edvards II" (1594), kurā risinātas aktuālas 16. gs. sabiedrības problēmas. Mūža pēdējos gados atradies policijas uzraudzībā par ateistisko pasaules uzskatu un republikāņu aizstāvību. Nogalināts izprovocētā kautiņā.

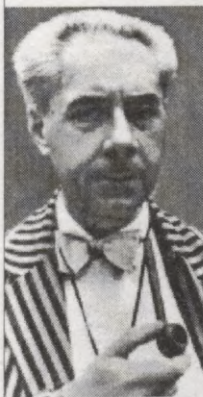
Marso (Marceau), Marsels (dz. 1923) – franču mīms. Mūsdienu pantomīmas pamatlicējs un viens no ievērojamākajiem tās pārstāvjiem. Š.Dilēna un E.Dekrū skolnieks. 1946 nodibināja savu trupas. Radošās darbības sākumā izveidoja liriski smieklīgā un skumjā Bipa tēlu. Daiļradei raksturīgs poētisms,

Marks Tvens

K. Mārlovs

Martēns di Gārs

M. Marso

humānisms, liels dramatiskās iedarbības spēks. 1964 sniedzis viesizrādes Rīgā.

Mārstaļu iela atrodas Vecrīgā no Grēcinieku ielas līdz 11. novembra krastmalai. Garums 280 m. Radesies 13. gs. Tās senākais nosaukums – Rīgemundes iela (platea Rīgemunde – latīņu val.) cēlies no Rīgas rātslaukuma vārda vai atvasināts no lejasvācu valodas un apzīmē Rīgas upes ieteku Daugavā. Tā kā tagadējā iela atradās netālu no Rīgas ostas, 13. – 15. gs. gar ielu veidojās lielas tirgotāju sētas. 15. gs. sāk. ielu sauca par Maršalka ielu, no 1415 – par Mārstaļu ielu (Marstall – zirgu stallis, vācu val.). 1330 rāte šeit bija iekārtojusi zirgu stāļus. Ielā atrodas *Reiterna nams*, *Reformātu baznīca* un 18. – 19. gs. dzīvojamu ēku komplekss, to vidū 17. gs. celtais *Dannenšterna nams*.

maršs (fr. marche – gājiens; arī maršs) *mūzikā* – enerģiska rakstura skaņdarbs gājiena solim pieskaņotā tempā. Maršs ir galvenais žanrs pūtēju orķestru repertuārā. Koncertmarši komponēti sarežģītākā faktūrā un paredzēti koncertizpildījumam. Plaši izmantoti arī operā, oratorijā, simfonijā.

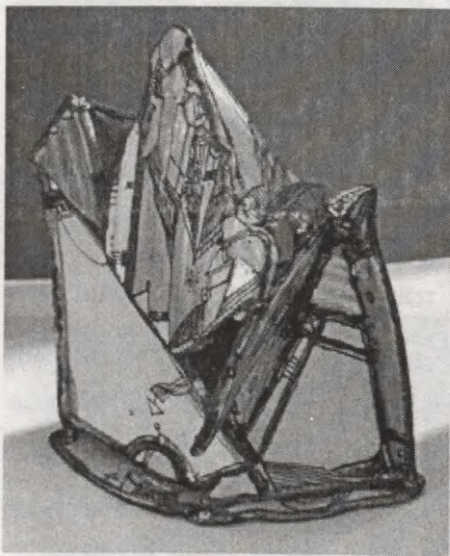
Martēns di Gārs (Martin du Gard), Rožē (1881 – 1958) – franču rakstnieks. Viens no ievērojamākajiem 20. gs. franču kritizētāja reālisma prozas meistariem. Galvenā daiļrades tematika – cilvēka personības veidošanās. Pazīstamākie romāni: "Veidošanās" (1909), "Žans Baruā" (1913), farss "Lelē tēva testaments" (1920). Galvenais darbs – daudzsējumu romāns "Tibo dzimta" (1922 – 1940) – sociālpolitiska epepeja, kurā tēlots ne tikai vienas ģimenes sairums, bet plaši atainota sabiedrības sociālā dzīve. Nobela prēmija (1937).

Martinsons (Martinson), Harijs (1904 – 1978) – zviedru rakstnieks. Zviedru akadēmijas loceklis (1949). Ievērojamākie darbi: dzejoļu krājumi – "Daba" (1934), "Pasāts" (1945),

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

“Cikādes” (1953), “Lauku puķu pušķis” (1965), “Ciņi” (1973); romāns “Ceļš uz Zvanu draudzi” (1948), autobiogrāfiski romāni “Nātres zied” (1935), “Ceļš uz dzīvi” (1936), fantastiskā poēma “Aniara” (1956). Nobela prēmija (1974).

Martinsons, Pēteris (dz. 1931) – latviešu keramiķis, arhitekts. Strādā mālā, porcelānā, šamotā. LMA pedagogs (kopš 1968). Veidojis traukus, dekoratīvo un dārza keramiku. Darbi apbalvoti ar zelta medaļu Itālijā, Faencā (1972, 1975, 1976), ar prēmiju “Premio acquisto” (1980), 3. sociālistisko valstu lietišķās mākslas kvadrinālē Erfurtē (1982), mazo formu izstādē Zagrebā (1984), 3. starptautiskajā keramikas izstādē konkursā Mīno (1992). Ženēvas Starptautiskās keramikas akadēmijas goda biedrs (kopš 1971). Viņa darbi ir daudzu Latvijas un ārzemju muzeju un galeriju īpašums.

P. Martinsons. No cikla “Dārgumi”. 1998

Mārtiņi – latviešu gadskārtu ierāzās atzīmēti 10. novembrī (rudens darbu noslēgums un ziemas sākums). Gaiļa, vēlāk zoss kaušana un cepšana (upurēšana lopu dievībai).

J. Bīne. “Mārtiņš”

Mārtiņdienas vakarā aizsākas ķekatas.

maska (fr. masque < it. maschera < arābu) – īpašs uz sejas uzliekams uzliktnis ar izgrieztām atverēm acu vietās. Izmanto karnevālos un maskarādēs. Tās parasti attēlo cilvēka seju, dzīvnieka purnu vai mitoloģisku tēlu. Teātrī maska tika izmantota Senajā Grieķijā, Japānā un daudzu citu Āzijas valstu tradicionālajā teātrī. Speciālas maskas tiek lietotas, lai pasargātu cilvēku no ārējās vides kaitīgiem faktoriem. Maska ir arī miruša cilvēka sejas atlējums ģipsī vai kādā citā materiālā (t.s. pēcnāves maska). Tādas veidoja etruski, senie romieši aizguva šo tradīciju, no tās vēlāk izauga seno romiešu tēlniecības realistiskās tradīcijas. Daudzām senajām tautām bija tradīcija uz mirušā sejas likt apbedījuma masku (zelta, koka, keramikas).

Maska. Āfrika

Maskanji (Mascagni), Pjetro (1863 – 1945) – itāļu komponists. Pezāro mūzikas liceja direktors (1895 – 1902). Pasaules slavu ieguvis ar operu “Zemnieka gods” (1890), kura lika pamatus verisma virzienam opermūzikā. Turpmākajos darbos iesāktu virzienu vairs

nav turpinājis. Ievērojamākie darbi: 14 operu ("Draugs Fricis", 1891; "Viljams Ratklifs", 1895; "Maskas" 1901), operetes, mūzika kinofilmām, vokāli instrumentālie sacerējumi.

Maskavas konservatorija (P.Čaikovska Maskavas Valsts konservatorija). Dibināta 1866 pēc N.Rubinšteina iniciatīvas. Tās tradīciju aizsācēji bija P.Čaikovskis un S.Taņejevs. Strādājuši D.Šostakovičs, D.Oistrahs, A.Žezdanova, A.Hauks. Darbojas operas studija, tautas mūzikas kabinets, bibliotēka (aptuveni 900 tūkst. vienību).

Maskavas Latviešu kultūras biedrība – sabiedriska kultūras organizācija. Dibināta 1989. Tās mērķis – nodrošināt Maskavā mītošiem latviešiem pilnvērtīgu nacionālās kultūras dzīvi. Darbojas latviešu valodas kursi, bērnu svētdienas skola, tiek izdots biedrības žurnāls "MLKB Vēstnesis".

Maskavas lingvistiskā skola – viens no galvenajiem virzieniem krievu 20. gs. sāk. valodniecībā. Radās 19. gs. beigās; pamatlicējs – F.Fortunatovs. Sekotāju vidū – A.Šahmatovs, D.Ušakovs, M.Fasmers u.c. Uzsvēra valodas ciešo sakaru ar sabiedrības vēsturi, centās atklāt valodas attīstības vispārējās likumības, pētīja skaņu pārmaiņu cēloņsakarību, akcentēja vēsturisko valodas pētīšanu.

Maskavas universitāte, M.Lomonosova. Dibināta 1755 pēc M.Lomonosova iniciatīvas. Jau 18. gs. 2. pusē kļuva par nozīmīgu Krievijas zinātnes un izglītības centru. 20. gs. 60. – 70. gados universitātei bija plašs ārzemju studentu skaits. Universitātes ietvaros darbojas dažādi zinātniski institūti, 4 astronomiskās observatorijas, 3 muzeji, viena no lielākajām bibliotēkām (dib. 1756) Eiropā – aptuveni 7 milj. vienību, dažādas biedrības. Izdod žurnālu "Vestņik" (no 1946).

mastaba (arābu – akmens sols) – senēģiptiešu kapenes, kas celtas Pirmsdinastiju periodā (ap

M. Mastrojāni

3000 – ap 2800 p.m.ē.) un Senās valsts (ap 2800 – 2250 p.m.ē.) laikā. Mastabas virszemes daļai bija taisnstūrveida pamatne un sienas ar slīpumu centra virzienā; pazemē atradās apbedīšanas kamera. Sienas rotāja ciļņi un gleznojumi, telpās atradās statujas.

Mastrojāni (Mastroianni), Marčello (1923 – 1997) – itāļu aktieris. Teātrī kopš 1947, kino kopš 1948. Izcilākās lomas: F.Fellini filmās "Saldā dzīve", "Astoņarpus", kinokomēdijās kopā ar S.Lorēnu ("Vakar, šodien, rit", "Tā precas itālieši"), arī politiskā kino darbos ("Uz priekšu, tēvuzemes dēli!"), režisora Ņ.Mihalkova filmā "Melnās acis".

"masu kultūra" (angļu mass culture) – jēdziens filozofijā un socioloģijā. Radusies saistībā ar masu komunikācijas līdzekļu attīstību, garīgo produktu standartizāciju, to ražošanas industrializāciju un komercializāciju, sociālo konfliktu reducēšanu uz "labo" un "ļauno" cilvēku sadursmēm, orientēšanos uz izklaidi un sentimentu. Masu kultūras koncepcijas sākumi meklējami O.Špenglera, H.Ortegas i Gasetā un T.Adorno darbos. Vēlāk to analizēja T.Pārsonss, arī R.Bredberijs, Dž.Orvels.

Matejko (Matejko), Jans (1838 – 1893) – poļu gleznotājs. Krakovas Daiļo mākslu skolas direktors (no 1873). Darinājis monumentālas figuratīvas kompozīcijas, kurās attēlota Polijas vēsture ("Stančiks", 1862; "Skargas sprediķis", 1864; "Prūšu tribūts", 1882). Dažkārt vērojama vēsturisko notikumu idealizācija. Reālisma tendences spēcīgāk atklājas portretos un ainavās.

materiālisms (lat. materialis – vielisks) – filozofijas virziens, kas pretēji idealistiskajam atzīst matērijas primaritāti un apziņas sekundaritāti, pasaules materialitāti un tās izziņāmību.

Māte Terēze (īst.v. Agnese Gonska Bojaksiju; 1910 – 1997) – Labdarības misionāru reli-

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

ģiskā ordeņa vadītāja. Dzimusi Albānijā, zemnieku ģimenē. 1928 kļūst par Romas katoļu baznīcas Loreto ordeņa mūķeni Īrijā. 1929 ierodas Indijā, lai sāktu novices mācības; māca ģeogrāfiju Kalkutas nabadzīgo ļaužu skolā. 1946 saņēma "dievišķo aicinājumu" strādāt starp nabadzīgajiem. Pēc medicīnas māsu mācību kursa beigšanas 1948 pie amerikāņu misionāriem atver pirmo skolu Kalkutas graustu rajonā. 1949 nodibina *Labdarības misionāru reliģisko ordeni*. 1971 saņēma pāvesta Jāņa XXIII Miera balvu, 1979 – Nobela Miera prēmiju par darbu pasaules trūcīgo un sirgstošo labā. 1980 saņēma Indijas augstāko civilo apbalvojumu "Bharat Ratna". 1990 sliktās veselības dēļ pārstāj vadīt Labdarības misionāru ordeni, taču piekrit palikt visas labdarības organizācijas vadībā.

Māterlinks (Maeterlinck), Moriss (1862 – 1949) – beļģu dramaturgs, dzejnieks. Rakstījis franču valodā. Daiļradei simboliska ievirze. Paudis ticību cilvēka ētiskajam spēkam, uzvarai pār ļaunumu, atzinis sabiedrības aktivitāti. No pirmajām lugām plašu ievēribu guva drāma "Peleass un Melizande" (1892), pasaku lugas "Aglavēna un Selizeta" (1896), "Ariāna un Zilbārdis" (1896). Vislielāko popularitāti guvusi pasaku luga "Zilais putns" (1908) ar Zilo putnu – cilvēka laimes simbolu. Nobela prēmija (1911).

Māters, Juris (arī Māteru Juris; 1845 – 1885) – latviešu rakstnieks, žurnālists. Jelgavā izdeva un vadīja laikrakstu "Baltijas Zemkopis" (1875 – 1880) un "Tiesu Vēstnesis" (1880 – 1884). Sarakstījis sentimentālus romānus "Sadzīves viļņi" (1879) un "Patriotisms un mīlestība" (1880 – 1882), kas nozīmīgi kā sava veida kultūrvēsturisks dokuments. Publicistiskajos rakstos aizstāvējis jaunlatviešu idejas. 1935 Kazdangas apkaimē atklāts T.Zaļkalna veidots Jura Mātera piemineklis. Pseudonīmi: Teodors Rolands, Vētitāju Dāvis u.c.

mātes kulta izplatīts daudzu indoeiropiešu

Māte Terēze

M. Māterlinks

Mātes kulta. K. Sūniņš. "Lauku māte"

tautu mitoloģijā. Cilvēki, nespējami izprast dabas parādības un dzīves likumsakarības, iztēlēja radīja tēlus, no kuru labvēlības atkarīga veiksmē dzīvē. Latviešu mitoloģijā sastopamas vairāk nekā 40 dievības – mātes.

Matīsa kapi ierīkoti Rīgā 1871 Matīsa ielas galā nespējnieku un mazturīgo pilsoņu apbedīšanai. No 1905 tika apbedīti arī revolucionāri. 1959 kritušajiem cīnītājiem atklāts piemineklis (tēlnieks Ļ. Bukovskis, arhitekti A. Birzenieks un O. Zakamēnijs; granīts).

Matiss (Matisse), Anrī (1869 – 1954) – franču gleznotājs. Viens no fovisma pamatlicējiem. Gleznojis dzīvesprieka pilnus, pasaules daudzkrāsainību apliecinošus darbus, kam raksturīgs lakonisks, plūstošs zīmējums, ritmiska kompozīcija, brīvs, kontrastains krāsu laukumu apvienojums. Gleznojis figurālas gleznas, portretus, klusās dabas, kur izmantotas košas lokālas krāsas ("Sarkanā istaba" – "Deserts. Harmonija sarkanā", 1908; panno "Deja" un "Mūzika", 1910) vai viena krāstoņa niansētas gradācijas, un ar krāsu neapklātus faktūras laukumus ("Mākslinieka darbnīca", 1911), kā arī monumentāli dekoratīvus darbus (sienu gleznojums "Deja" Bārnsa institūtā Merionā, Pensilvānijā, 1931 – 1933; interjera dekors "Rožukroņa kapelai" Vansā, 1948 – 1951); strādājis grafikā (ilustrācijas S. Malarmē, P. de Ronsāra u.c. dzejnieku darbiem). Mūža beigās plaši izmantojis kolāžu ("Karaļa skumjas", 1952).

A. Matiss. Zīmējums

A. Matis. "Deja". 1910

Matiss, Tālis (1904 – 1984) – latviešu operdziedātājs (tenors), pedagogs. Latvijas Nacionālās operas (1933 – 1939), LPSR Valsts filharmonijas solists (1945 – 1955).

Matkules pilskalns, Buses pilskalns. Atrodas Tukuma raj. Imulas senlejas krastā. 1. un 2. g. tūkst. mijā p.m.ē. te bijusi nocietināta apmetne. 10. – 13. gs. izveidota priekšpils un vairākus ha liela senpilsēta. Netālu atrodas Baznīcas kalns – kulta un sapulču vieta, kuršu ugunskapi.

Matulis, Jānis (1911 – 1985) – luteriešu teologs. Budapeštas Teoloģijas akadēmijas (1973) un Erlangenes universitātes goda doktors (1980). Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas arhibīskaps (no 1969).

Matvejs, Voldemārs (1877 – 1914) – latviešu gleznotājs. Viens no postmodernisma strāvotāju ievadītājiem latviešu mākslā. No 1910 darbojies krievu mākslinieku apvienībā "So-

V. Matvejs. "Jumti" ("Visbija"). Ap 1909

Z. Mauriņa

juz molodjoži", izvirzījies par teorētiķi, organizatoru, 1910 sarīkojis apvienības izstādi Rīgā. Ārzemēs pētījis pirmatnējo tautu mākslu un meklējis teorētisko pamatojumu Eiropas modernajai mākslai. Rakstījis krievu valodā ar pseidonīmu Vladimirs Markovs ("Принципы нового искусства", 1912), par Lieldienu salu mākslu, par glezniecības faktūras problēmām (1914). Darbos izpaužas dažādu stilu (primitīvā māksla, gotika, protorenesanse, Bizantijas māksla, postimpresionisms) ietekme, raksturīgs formu vienkāršojums, brīva krāsu valoda, mistika: "Dārzs" (1904), "Senatne" (ap 1909), "Dārzā" (ap 1911). Kopš 1989 notiek "Matveja lasījumi", kuros piedalās gan Latvijas, gan citu valstu mākslas vēsturnieki.

Mauriņa, Zenta (prec. Raudive; 1897 – 1978) – latviešu rakstniece, filoloģe, literatūras zinātniece, esejiste. 5 gadu vecumā pēc bērnu triekas zaudējusi spēju staigāt. Absolvējusi Liepājas krievu sieviešu ģimnāziju (1915). Vaidījusi savu privāto proģimnāziju Grobiņā. 1921 – 1923 LU studējusi filozofiju, 1923 – 1927 – baltu filoloģiju. Pēc studijām no 1928 lektore Latvijas Tautas universitātē Rīgā un Mūrmuižā, vairākās pašas dibinātajās literārajās studijās. 1929 papildinājusies Heidelbergas universitātē. 1937 – 1940 rediģējusi "Daugavas Gadagrāmatas" literāro pielikumu. 1944 kopā ar vīru K. Raudivi emigrējusi uz Vāciju. 1946 pārcēlusies uz Zviedriju. 1949 – 1963 docētāja Upsalas universitātē. No 1965 dzīvo Vācijas kūrortpilsētā Krocinģenē. Trimdas gados lasījusi lekciju ciklus daudzās Eiropas valstīs. Apbalvota ar Zviedrijas, Vācijas, Šveices prēmijām un stipendijām, kā arī ar K. Adenauera prēmiju (1971). Mauriņa ir *latviešu literāri filozofiskā esees žanra* iedibinātāja un izkopēja. Literāri kritiskos rakstos galvenais objekts ir rakstnieka personība, no kuras tiek meklēts ceļš uz

A
 B
 C
 D
 E
 F
 G
 H
 I
 J
 K
 L
 M
 N
 O
 P
 R
 S
 T
 U
 V
 Z

daiļrades īpatnībām (“Daži pamata motīvi Raiņa mākslā”, 1928; “Jānis Poruks un romantisms”, 1929; “Friča Bārdas pasaules uzskats”, 1938; “Baltais ceļš”, 1935; “Saules meklētāji”, 1938; “Dante tagadnes cilvēku skatījumā”, 1937). Kultūrfilozofisku eseju krājumi: “Pārdomas un ieceres” (1934), “Dzīves apliecinātāji” (1935), “Ziemeļu tēmas un variācijas” (1939), “Kultūras saknes” (1944). Trimdas laika eseju krājumi: “Sirds mozaika” (1947), “Uguns gari” (1951), “Latviešu esijas” (1953), “Par mīlestību un nāvi” (1964), “Zemes dziesma” (1967). Vācu valodā sarakstītās grāmatas: “Die Aufgabe des Dichters in unserer Zeit” (“Dzejnieka uzdevums mūsu laikā”, 1965), “Kleines Orchester der Hoffnung” (“Mazs cerību orķestris”, 1974) u.c. Apcere par Dostojevski piesaistījusi pasaules literatūrzinātnieku uzmanību, tā pārstrādāta 1952 un 1972 (“Dostojevskis. Cilvēciskuma un Dieva meklētājs”). Trimdā tapusi autobiogrāfiska triloģija: “Tāla gaita” (1955), “Iedzīsties ir skaisti” (1958), “Dzelzs aizbidņi lūst” (1960) un diloģija: “Trimdas traģika” (1965) un “Pasaules vērtos” (1968). Pēc nāves izdota dienasgrāmata “Manas saknes ir de-

besis” (1980). Rakstījusi arī romānus: “Dzīves vilcienā” (1941), “Trīs brāļi” (1946), “Frančeska” (1952), “Bērza tāss” (1971), kuros dzīves reālisms saplūdināts ar filozofiskiem elementiem un eksistenciālo romantismu. Tulkojusi S.Unseti, R.Rolānu, F.Dostojevski, A.Kamī; vācu valodā – J.Akurateru, J.Ezeriņu, K.Raudivi. Minsteres latviešu centrā Vācijā iekārtota Z.Mauriņas piemiņas ekspozīcija, Krocingenē 1982 atklāta piemiņas plāksne.

Mazačo [Masaccio; īst.v. Tommazo di Džovanni di Simone Kasai (Gvidi) – Tommaso di Giovanni di Simone Kassai (Guidi); 1401 – 1428] – itāļu gleznotājs. Florences skolas pārstāvis, agrās renesanses glezniecības aizsācējs. Gleznojis freskas un altārglezņas. Strādājis kopā ar Mazolino, tāpēc abu mākslinieku darbu atribūcija sagādā grūtības. Savā daiļradē atbrīvojies no gotiskās tradīcijas, īstenojis humānisma priekšstatu par virišķīgu personību. Studējis perspektīvu, pirmo reizi renesanses monumentālajā glezniecībā izmantojis reālās telpas optiski iluzoriskas paplašināšanas iespēju. Nozīmīgākie darbi: freskas Brankači kapelā “Santa

Mazačo. “Nodoklis”. Ap 1425

Maria del Carmine" baznīcā (starp 1425 un 1428) un "Santa Maria Novella" baznīcā Florencē (ap 1427). Mazačo glezniecība spēcīgi ietekmēja turpmāko renesanses mākslas attīstību.

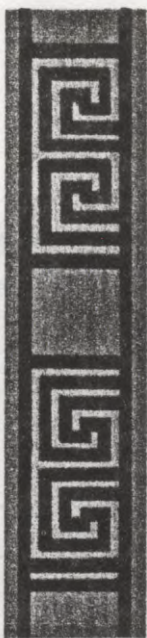
"Mazā Latvija" – nosacīts apzīmējums trimdas latviešu etniskajai kopībai (apmēram 120 tūkst. cilvēku) Vācijā, Dānijā, Austrijā 1946 – 1949. Tās pārstāvniecības orgāns bija *Latviešu centrālā padome*, kā arī *Latviešu nacionālā padome*. Centrs – Eslingene pie Štutgartes (Vācijā), ko trimdas sabiedrībā nereti sauca par "Mazo Rīgu".

"Mazās Jaunības Tekas" – literārs mēnešraksts bērniem. Iznāca 1924 – 1935 Rīgā. No 1929 bija patstāvīga grāmatu sērija (viena grāmata mēnesī). Izdevējs un redaktors A. Jensens. Publicēja latviešu rakstnieku darbus, pasakas un tulkojumus jaunākā skolas vecuma bērniem.

mazo formu arhitektūra – nelieli arhitektūras elementi, kas palīdz veidot pilsētas vidi, papildina laukumus, dārzus, parkus. Tā plaši lietota gan tautas arhitektūrā (žogi, vārti), gan klasiskajā arhitektūrā (strūklakas, terases, lapenes, stēlas). Mūsdienās mazo formu arhitektūra kopā ar kokiem, apstādījumiem palīdz veidot estētisku dzīves vidi; tiek veidoti mūsdienīgi mazo formu elementi: soli, tirdzniecības vietas, ziedu trauki, mākslīgā apgaismojuma ķermeņi, ielas pulksteņi, rotaļu un vingrošanas laukumi. Mazo formu arhitektūra atklāj katra reģiona kultūrvides līmeni.

mažors (fr. majeur, it. maggiore < lat. major – lielāks) – skaņkārtā ar lielo (mažora) trijskani pamatā. Pretēji minoram ir gaiša nokrāsa, kas veido vienu no galvenajiem estētiskajiem kontrastiem mūzikā. Mažors savu klasisko veidu ieguvis 18. gs. vidū.

meandrs – geometrisks ornaments laužas vai liektas līnijas veidā. Radās Senajā Grieķijā.

Meandra raksts

Izmantoja renesanses un klasicisma mākslinieki.

mēbeles (fr. meuble < lat. mobilis – kustīgs, kustināms) – telpu iekārtas priekšmeti praktiskai lietošanai, arī lietišķās mākslas objekti. Visbiežāk izgatavo no koka. Mēbeļu pamatkonstrukcijas (rāmja - pildīņu sistēma) un galvenie apdares veidi: virpošana, griezumš, finierēšana, intarsija, inkrustācija – izveidojušies Senajā Ēģiptē. Arī mūsdienu krēsla pamattipu ar taisnu atzveltni radījuši senie ēģiptieši. Senajā Grieķijā un Romā bija cits priekšstats par ideālu krēslu – tur tika radīts *klismoss*, kas veidots liektās līnijās. Tikai itāļu renesanses laikmetā 15. gs. beigās un 16. gs. sāk. apģērbu lādi "pacēla" vertikāli, tā radot pirmo *skapja prototipu*. Jau viduslaikos mēbeles izgatavoja greznā kokgriezuma dekorā, to turpināja arī baroka laikmetā, kad telpas iekārtas priekšmeti bija galvenokārt domāti reprezentācijai. Ziemeļeiropā pilsoniskā baroka paraugs ir lieli divdurvju skapji ar profilētu dzegu un kokgriezumiem. Sēdmēbelēm raksturīgi smagnēji balsti balustra vai virpotas kolonnas veidā. Rokoko laikmetā mēbeļu stilos ieviesās S veida liknes. Anglijā rokoko izpaudās meistara T. Čipendeila darbos, sevišķi krēslus ar sarkankokā grieztām atzveltnēm. Klasicisma periodā atgriezās pie romiešu dekoratīvajiem elementiem, bet pēc Napoleona ekspedīcijas uz Austrumiem ieviesās arī ēģiptiešu mēbeļu stili. Franču ampīra mēbelēs 19. gs. sāk. tika izcelta formu masivitāte, iecienīti bija smagnēji bronzas rotājumi. No 19. gs. 40. gadiem sākās eklektisma posms, tika atkārtoti visi iepriekšējie stili. Mākslinieciskā vienreizība zuda līdz ar mēbeļu izgatavošanas industrializāciju. 20. gs. sāk. mēbeļu stilos valdīja divas tendences – *jūgends* ar vijīgām, ornamentālām līnijām un *funkcionālisms* ar konstruktīvām detaļām. Visdažādākās krēslu formas

un tipus 50. – 60. gados radīja ASV dizaineri, lai maksimāli piemērotu cilvēka ķermeņa gan darbā, gan atpūtā. Latvijā romāniskas mēbeļu stila formas saglabājušās vienīgi Vidzemes tipa lādēs, kas rotātas ar t.s. vanaga nadziņu rakstu. 15. gs. sāk. Rīgā mēbeļnieki nodalījās no namdariem. Senākais saglabājies darinājums – Rīgas Doma kora telpas soli ar vēlās gotikas un renesanses elementiem. Manierisma posmā no 16. gs. vidus izplatīta portāla shēma lādēs, solos, baznīcas mēbelēs. Ziemeļvācijas manierisma ietekmē strādāja Kurzemes hercoga galma galdnieks T.Heince (pults Trīsvienības baznīcā Jelgavā, 1617; gājusi bojā Otrā pasaules kara laikā). Manierisma posma lādes ar arabesku gleznojumiem atrodamas vēl 17. gs. beigās. No 17. gs. vidus ļoti populāri ir kokgriezumi (cunftu lādes). No 17. gs. 2. puses līdz 18. gs. beigām

Rakstāmskapis ar kaula un perlamutra intarsijām un inkrustācijām. Latvija. Bauska. J. Gočs un G. Hildebrands. 1750

Latvijā izplatīti ir masīvie ozola *dīvīru skapji ar intarsiju*. Nozīmīgs Latvijas mēbeļu mākslas paraugs ir Bauskas galdnieku J.Goča un G.Hildebranda darinātais *rakstāmskapis* (1750). Ampīrs Latvijā attīstījās atturīgās formās – sarkankoka un bērza finierējumā. Daudz mēbeļu saglabājies no *bīdermeiera* posma – sekretāri, kumodes, galdi ar centrālo balstu, dīvāni, krēsli no sarkankoka, bērza, oša. Latvijas Republikas laikā latviešu etnogrāfiskā ornamenta stilizācijas laukā veiksmīgi darbojās A.Cīrulis (Prezidenta pils mēbeles, Nāciju pils Latvijas zāles interjers Žeņevā). Mūsdienās no cēlkoka izgatavo tikai ekskluzīvas mēbeles, ikdienā lietojamām izmanto koksnes skaidu un šķiedru plātnes, arī polimērmateriālus.

Mecenāts (Maecenas; pilnā vārdā Gajs Cilnijs Mecenāts – Gaius Cilnius Maecenas; 70 p.m.ē. – 8 p.m.ē.) – romiešu valsts un literatūras darbinieks. Oktaviāna draugs un domubiedrs. Veicis nozīmīgu darbu jauno deju mākslu atbalstīšanā un viņu literārās darbības veicināšanā. *Mecenāta pulciņā* darbojušies Vergīlijs, Horācijs, Propercijs. Mecenāta vārds kļuvis par sugas vārdu, lai apzīmētu literatūras un mākslas atbalstītāju. Mecenāta literārie darbi maznozīmīgi.

mecosoprāns (it. mezzosoprano < mezzo – vidus) – sievietes balss, kas diapazona ziņā atrodas starp soprānu un kontraltu.

mecotinta (it. mezzatinta – pustonis) –

Mecotinta. J. Petraškevičs. "Kamols". 1985

grafikas iespiedtehnika, dobspiedes paveids. Vienmērīgi smalki uzirdinātas metāla iespiedformas virsmā nogludina vietas, kas attēlā iecerētas gaišas. Mecotintu 17. gs. izgudroja L. fon Zigens. 18. gs. to plaši lietoja gleznu reproducēšanai. Vēlāk tās popularitāte mazinājās. Latvijā 20. gs. 80. gados mecotintā strādājis J. Petraškevics (cikls "Kurzemes atspulgs", 1978; "Vēju dienā", 1979; mecotintā kopā ar linogriezumu: "Ēna uz spoguļa", 1980; cikls "Monologs ar dabu", 1981).

medaljons (fr. médaillon < it. medaglione) – arhitektoniska detaļa, apaļas vai ovālas formas gleznojums vai cilnis. Par medaljonu sauc arī juvelierizstrādājumu: plānu ovālu vai apaļu kārbīņas tipa atveramu greznuma lietiņu.

Medaljoni. Konstantīna arka Romā. Fragments. Ap 315

medaļu māksla – sīkplastikas nozare, kas pievēršas medaļu izgatavošanai. Medaļas darina no metāla (zelta, sudraba, bronzas), marmora vai keramikas, ar cilnī veidotiem uzrakstiem un attēliem, kas veltīti vēstures notikuma atcerei, izcila sabiedriska vai kultūras darbinieka piemiņai. Pirmsākumi meklējami Senajā Grieķijā saistībā ar monētu parādīšanos. Šīs mākslas attīstībai raksturīgs ikonogrāfisko tipu un kompozīcijas uzbūves

VI vispārējo latviešu dziesmu svētku medaļa. T. Zaļkalns. 1926

noturīgums, kas saistīts ar nepieciešamību iekļaut kompozīciju galvenokārt aplī, panākot organisku saistību ar tekstu. Medaļa – piemiņas zīme izveidojās 14. un 15. gs. mijā. Izcilākie autori Itālijā 15. un 16. gs.: Pizanello, N. Fjorentīno, B. Čellīni. 19. gs. medaļu mākslu ietekmēja ampīrs. 20. gs. pastiprinājās faktūras meklējumi: kontūru padziļinājumi, asimetriska kompozīcija. Latvijā pirmās medaļas kaltas 16. gs. Kurzemes hercogistē. Medaļas darinājuši latviešu mākslinieki K. Jansons, E. Melderis, J. R. Tilbergs, T. Zaļkalns, J. Strupulis u.c.

Jāsons un Mēdeja nolaupa zeltvilnas aunādu

Mēdeja (Mēdeia) – burve sengrieķu mitoloģijā. Kolhīdas valdnieka meita. Palīdzēja argonautu vadonim Jāsonam iegūt zelta aunādu. Mēdejas tēls atveidots literatūrā (Eiripīds, Seneka), mūzikā, glezniecībā.

Medicīnas vēstures muzejs, P. Stradiņa. Atrodas Rīgā. Dibināts 1957, atvērts 1961.

P. Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs. Ekspozīcija

Viens no lielākajiem šāda profila muzejiem pasaulē. Muzejā ir 11 zinātniskās nodaļas, fondi, arhīvs, bibliotēka. Muzejs ir Latvijas Medicīnas akadēmijas mācību bāze.

Mediči (Medici), Lorencio (saukts Lieliskais – il Magnifico; 1449 – 1492) – itāļu dzejnieks. Veicinājis renesanses kultūras attīstību. Turpinājis “dolce stil nuovo” dzejas tradīcijas. Dzeja tuva Florences pilsētas folklorai.

Mediņa mūzikas vidusskola (Jāzepa Mediņa mūzikas vidusskola). Dibināta 1927 (Latvijas Tautas konservatorija; no 1941 Rīgas mūzikas vidusskola). 1992 izveidota Mediņa mūzikas koledža un Mediņa mūzikas skola.

Mediņš, Jānis (1890 – 1966) – latviešu komponists, diriģents. Jāzepa un Jēkaba Mediņu brālis. Viens no latviešu klasiskās operas (diloģija “Uguns un nakts”, 1913 – 1919) un baleta žanra (“Mīlas uzvara”, 1935) pamatlicējiem. Latvijas Nacionālās operas diriģents (1920 – 1928), Latvijas radiofona simfoniskā orķestra galvenais diriģents un mūzikas nodaļas vadītājs (1928 – 1944), Latvijas konservatorijas profesors (1929). 1944 emigrējis uz Vāciju. No 1948 dzīvojis Zviedrijā. Komponējis arī instrumentālos koncertus, simfoniskos darbus.

Mediņš, Jāzeps (1877 – 1947) – latviešu komponists, diriģents, pedagogs. Jāņa un Jēkaba Mediņu brālis. Rīgas 1. mūzikas institūta vadītājs (1896 – 1906), Rīgas Latviešu biedrības teātra diriģents (1906 – 1911), Nacionālās operas koncertmeistars un diriģents (1922 – 1925). Komponējis vokāli instrumentālos darbus (kantāte “Ziedošā dzimtene”, 1941), operas (“Vaidelote”, 1927), simfonisko, instrumentālo un vokālo kamer-mūziku.

Mediņš, Jēkabs (1885 – 1971) – latviešu komponists, diriģents, pedagogs. Jāņa un Jāzepa Mediņu brālis. Jelgavas Tautas konservatorijas direktors (1921 – 1941), Jelgavas sko-

H. Mednis

lotāju institūta pedagogs (1921 – 1940), LVK rektors (1948 – 1951), profesors (1945). LPSR Komponistu savienības valdes priekšsēdētājs (1948 – 1950). Dziesmu svētku virsdiriģents (1948 – 1955). Darbi: “Legenda” simfoniskajam orķestrim (1909), instrumentālie koncerti, apmēram 130 kora dziesmu, apmēram 300 tautas dziesmu apdaru.

Mednis, Haralds (dz. 1906) – latviešu diriģents. LPSR Operas un baleta teātra kormeistars (1940 – 1969). Tautas kora “Skaņupe” (kopš 1947), “Tēvzeme” (kopš 1957) diriģents. Dziesmu svētku virsdiriģents (1948 – 1980, kopš 1990).

medrese (arābu madrasa – vieta, kur mācās) – vidējā vai augstākā musulmaņu skola. Izplatījās 9. – 13. gs. Gatavoja garīdzniekus, valsts darbiniekus, skolotājus. Senākās dibinātas Damaskā (1172), Bagdādē (1233), Fesā (1272), Kairā (1363). Medrese ir 1 – 2 stāvu ēka ar auditoriju, mošeju un cellēm ap tainstūra pagalmu.

Mefistofelis – ļaunā gara (velna, demona) personificējums. Pirmsākumi rodami dažādu tautu folklorā. Plaši izmantots: literatūrā – Dž.Miltons (“Zaudētā paradīze”), Dž.G.Bairons (“Kains”), M.Ļermontovs (“Demons”), J.V.Gēte (“Fausts”), T.Manns (“Doktors Fausts”), M.Bulgakovs (“Meistars un Marga-

Mefistofelis

rita"); *tēlotājmākslā* – E. Delakruā, M. Vrubelis; *mūzikā* – Š. Guno, H.L. Berliozs, F. Lists, A. Rubinšteins.

megalīti [mega. (gr. megas – liels) + gr. lithos – akmens] – senas, no viena vai vairākiem milzīgiem akmens blūkiem veidotas konstrukcijas. Pie megalītiem pieder *dolmeni*, *menhiri*, *kromlehi* u.c. Radušies neolītā. Domājams, ka megalīti bijušas sakrālas celtnes. Vispopulārākās saistītas ar Stonhendžas vārdu (Lielbritānija).

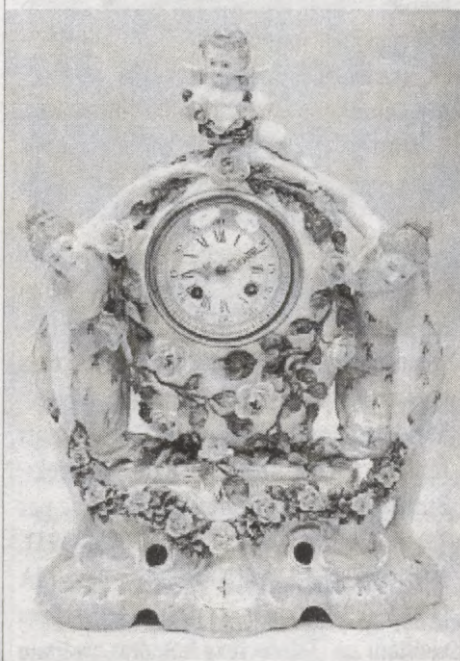
Meiera enciklopēdijas – vācu izdevniecības "Bibliographisches Institut" enciklopēdijas. Izdevniecību dibināja vācu humānists J. Meiers 1826 Gotā; kopš 1874 atrodas Leipcigā. Kopš 1953 Meiera enciklopēdijas izdod arī Manheimā. 1840 – 1855 iznāca "Lielā enciklopēdiskā vārdnīca" (1 – 52). Pēc Otrā pasaules kara 1967 – 1968 tika izdots "Meiera mazais leksikons" ("Meyers Kleines Lexikon", 1 – 3), 1961 – 1969 "Meiera jaunais leksikons" ("Meyers Neues Lexikon", 1 – 9), 1971 – 1978 papildinātais un pārstrādātais izdevums 18 sējumos. Nozīmīgākais izdevums – "Meiera enciklopēdiskā vārdnīca" (1 – 25; 1971 – 1981).

Meierholda teātris, Valsts. Darbojās 1920 – 1938 Maskavā (līdz 1923 nosaukums Pirmais KSFP teātris). Iestudētas V. Majakovska, A. Ostrovska, N. Gogoļa, A. Dimā (dēla) lugas.

Meierholds, Vsevolods (1874 – 1940) – krievu režisors, aktieris. Skatuves gaitas uzsācis 1898 Maskavas Dailes teātrī. No 1902 strādājis Hersonā, Nikolajevā, Pēterburgā. 1920 – 1938 bija teātra mākslinieciskais vadītājs Maskavā (Meierholda teātris). Daiļradei raksturīgi eksperimentāli meklējumi spilgti teatralu aģitācijas izrāžu veidošanā. Represēts. Reabilitēts.

Meisenes porcelāns – porcelāna izstrādājumi, kas ražoti Eiropā pirmajā porcelāna manufaktūrā Meisenē (dib. 1710). Izgatavoja servīzes,

vāzes, svečturus, sikplastiku (tēlnieki modelētāji J.J. Kendlers, J.F. Eberleins, P. Reinike). Izsmalcinātājās skulpturālo grupu un dzīvnieku figūriņu formās izpaudās rokoko stila iezīmes. Kopš 1723 ir sava firmas zīme – divi sakrustoti zobeni (Saksijas ģerboņa motīvs). Produkciju eksportē uz vairāk nekā 70 valstīm. Latvijā lielākā Meisenes porcelāna kolekcija atrodas Ārzemju mākslas muzejā (viena no lielākajām ārpus Meisenes). Kopš 1980 Meisene un Rīga apmainās ar izstādēm.

Pulkstenis porcelāna ietvarā. Meisenes karaliskā porcelāna manufaktūra, firma "Lenz Kirch". 19. gs. vidus

meistardziedoņi – profesionāli viduslaiku pilsētu dziesminieki 14. – 16. gs. Rietumeiropā (Vācijā, Austrijā, Čehijā). Meistardziedoņu dzeja attīstījies no vēlinajām minnezengeru formām 13. gs. 2. pusē. Pirmā meistardziedoņu skola dibināta Vācijā (Meisenē) ap 1250. Īpašu popularitāti 15. gs.

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

2. pusē – 16. gs. sāk. ieguva Nimbergas meistardziedoņi.

Meistaru iela atrodas Vecrīgā no Vaļņu ielas līdz Kaļķu ielai, tās turpinājums ir Kalēju iela. Garums 240 m. Radusies pēc 16. gs. aizpilsētas nocietinājumu mūriem pēc Rīgas vaļņu ierīkošanas, vienas nozares amatniekiem – kalējiem apmetoties uz dzīvi vienviet. Toreizējais nosaukums – Mazā Kalēju iela. Tā atradās Rīgas upes labajā krastā; kopā ar tagadējo Kalēju ielu norāda kādreizējo Rīgas upes virzienu. 1938 pārdēvēta par Meistaru ielu. Saglabājusies viduslaiku apbūve: 13. – 15. gs. pilsētas nocietinājumu mūru un torņu paliekas, 13. – 18. gs. dzīvojamo ēku kompleks.

Melburnas Latviešu biedrības bibliotēka. Dibināta 1949. Vadītāja L.Dunsdorfa. Kopš 1950 iegādāti visi latviešu jaunizdevumi trimdā. 1982 bibliotēkā jau bija 13 tūkst. iespiedvienību, arī skaņuplates, skaņu lentes un filmas. Bibliotēkas izdevumi un katalogi izmantoti B.Jēģera "Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfijas" sastādīšanā. Bibliotēkas konsultants profesors E.Dunsdorfs.

Melderis, Emīls (līdz 1922 Jēkabs Emīls Millers; 1889 – 1979) – latviešu tēlnieks. Strādājis Rīgas Tautas augstskolā par Tēlniecības studijas vadītāju (1930 – 1931, 1933 – 1934), LMA (1940 – 1941) un LVMA (1944 – 1979) par Zīmēšanas katedras vadītāju un Tēlniecības katedras vadītāju (1945 – 1946, 1958 – 1971), profesors (1947). Izstādēs piedalījies kopš 1919. Rīgas mākslinieku grupas biedrs (1930 – 1938). 20. – 30. gadu tēlniecībai raksturīga klasiski skaidra viengabalainība ("Rakstnieka Pāvila Roziša portrets", 1921; "Sievietes portrets", 1927; "Puika", 1933; "Sievies portrets", 1937; "Akmeņu lasītājs", 1937; "Maisa cēlāji", 1939). 60. gados darinājis vairākus portretus ("O.Skulme", 1967; "T.Zaļkalns", 1965, 1968; "L.Svemps", 1971). Veidojis kapa

E. Melderis.
"Rakstnieka Pāvila
Roziša portrets".
1921

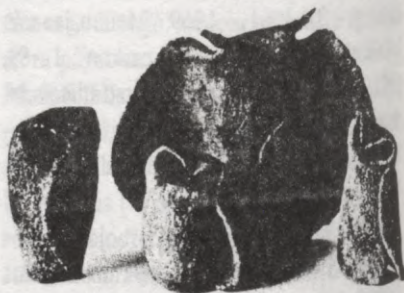
E. Melderis.
"Sievietes galva".
1924 – 1925

Melnfigūru stils

pieminekļus: vecākiem Burtnieku ciemā 1939, T.Ūderam Valmierā 1968. Personālizstādes Rīgā (1969, 1984, 1989), Valmierā (1982).

Melnalksne, Margita (1909 – 1989) – latviešu keramiķe. Izstādēs piedalās no 1935. Ženēvas Starptautiskās keramikas akadēmijas goda biedre (no 1971). LVMA Keramikas nodaļas pedagoģe (1949 – 1965). 50. gadu 2. pusē darinājusi ziedu traukus, trauku komplektus, sīkplastiku. 60. gados iekļāvusies modernās keramikas meklējumu lokā ("Vāveres", "Pūces", 1977; "Vanadziņš", "Baltie putni", "Ūdens putni", 1978). Bronzas medaļa Starptautiskajā amatniecības izstādē Berlinē (1938), 3. starptautiskajā keramikas izstādē Prāgā (1962) – goda diploms, 4. starptautiskajā keramikas izstādē Ženēvā (1965) – goda diploms.

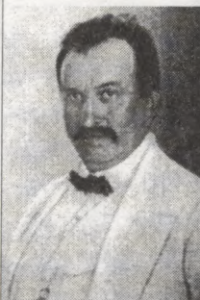

M. Melnalksne. "Pūces". 1977

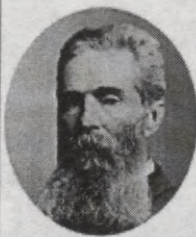
melnfigūru stils – vāžu glezniecības stils Senajā Grieķijā. 6. gs. p.m.ē. tas aizstāja t.s. paklāju jeb "orientalizējošo" stilu. Sākumā izplatījās Korintā, augstāko attīstības līmeni sasniedza Atikā. Oranžsarkani ietonētu māla virsmu apgleznoja ar t.s. laku, kas pēc apdedzināšanas kļuva spīdīgi melna. Kontūras iekrāsoja ar baltu krāsu. Ievērojamākais šī stila meistars – Eksēkijs (kiliks "Dioniss laivā", ap 535 p.m.ē.). Ap 530 p.m.ē. šo stilu nomainīja sarkanfigūru stils.

Melngailis, Emīlis (1874 – 1954) – latviešu komponists, mūzikas folklorists un kritiķis. Mācījies Drēzdenes konservatorijā (1896 – 1897), beidzies Pēterburgas konservatoriju (1901). Laikraksta "St. Petersburger Zeitung" recenzents (1901 – 1906). Vācu valodas pedagogs Taškentā (1906 – 1918). No 1920 darbojies Latvijā. 6. – 9. vispārējo dziesmu svētku organizētājs un diriģents. Viens no "Latvijas skaņražu kopas" izveidotājiem (1923). Vācis un sistematizējis latviešu un cittautu mūzikas folkloru. Izstrādājis laikmetīgu tautas dziesmu apdares stilu. Darbi: balets "Turaidas Roze" (1926); simfoniskās poēmas "Vakars uz zilā kalna" (1926); stīgu kvartets (1946); kora dziesmu krāj. "Bīrēs un norās" (1 – 10, 1902 – 1957); 275 *a cappella* kora dziesmas, no tām 220 tautas dziesmu apdaru; "Latviešu mūzikas folkloras materiāli" (1 – 3, 1951 – 1953), apmēram 200 tautas dziesmu un deju apdaru instrumentālam un vokāli instrumentālam ansamblim.

Melngalvju nams – arhitektūras piemineklis Rīgā. Atradās Rātslaukumā, nopostīts 1941, nojaukts 1948. Atjaunots 1999. Tirgotāju brālības mītne. Vēstures avotos pirmo reizi minēts 1334 (Lielās Ģildes Jaunais nams). 1713 ēka kļuva par melngalvju īpašumu un ieguva savu nosaukumu. Kaut arī ēka tika daudzreiz pārbūvēta, tā saglabāja savu gotisko kodolu: plaša taisnstūrveida svētku zāle 2. stāvā, vairākstāvu bēniņi un *pakāpjveida zelminis*. Nama lielākā pārbūve notika 1619 – 1625 (būvmeistari, domājams, bija A. un L.Janseni vai B.Bodekers). Galvenā fasāde tika pārveidota Ziemeļeiropas manierisma stilā, gotiskais zelminis papildināts ar akmeņi kaltiem dekoriem, metālkalumiem un pulksteni. 2. piedurvju akmeņi ap vēlās gotikas figurāliem ciļņiem (1522, tēlnieks Reinkens) tagad glabājas Rīgas Vēstures un kuģniecības muzejā. 19. gs. beigās Melngalvju nams ieguva

E. Melngailis

H. Melvils

it kā dubultnieku – renesanses formās pārbūvētu tā saukto *Švābes namu* (1818, arhitekts K.J.Felsko).

Melngalvju nams

Melpomene (Melpomenē) – viena no deviņām mūzām sengrieķu mitoloģijā. Traģēdijas aizbildne. Tika attēlota kā liela auguma sieviete ar vīnoglapu vainagu galvā un traģēdijas masku vienā, zobenu vai vāli otrā rokā.

Melvils (Melville), Hermanis (1819 – 1891) – amerikāņu rakstnieks. Alegoriskais romāns "Mobijs Diks" (1851) ir viens no amerikāņu literatūras šedevriem. Šķietami reālistiskais vēstījums par pusfantastiskām vaļa medībām ir dziļi filozofiska metafora par absolūtās patiesības meklējumiem, cilvēka divkauju ar dabu. Kuģa komandas tēls ir simbolisks cilvēces tēls. Nozīmīgi ir arī romāni "Pjers" (1852), "Izraels Poters" (1855), stāstu krāj. "Verandas stāsti" (1856). Melvils nomira nesaprasts un aizmirsts, tikai 20. gs. 30. gados tika atzīts par vienu no izcilākajiem amerikāņu rakstniekiem.

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

mēmais kino – kinematogrāfijas sākumperiods līdz skaņu kino izgudrošanai; arī kinofilma bez skaņas ieraksta (fonogrammas). Pirmie mēmā kino piemēri saistās ar brāļu Limjēru darbību un Ž.Meljesa fantastiskajām kinopasakām. Novatoriski montāžas principus izkopa ASV kinomākslinieks D.V.Grifits. Č.Čaplins (ASV) un M.Linders (Francija) attīstīja cirka klaunādes un pantomīmas tradīcijas. Č.Čaplina mēmais kino ir unikāla parādība visā kino vēsturē. Līdz ar skaņu kino rašanos 20. gs. 20. gados mēmais kino vairs neattīstījās.

memuāri (fr. mémoires < lat. memoria – atmiņa) – prozas sacerējums, kurā pagātnes notikumus aprakstījis šo notikumu dalībnieks vai liecinieks. Memuāriem ir kultūrvēsturiska nozīme. Memuārliteratūra mūsdienu izpratnē aizsākās renesanses laikmetā (B.Čellīni), strauji attīstījās no 18. gs. (J.V.Gēte, H.Heine, A.Hercens, K.Paustovskis, M.Bončs-Brujevičs). Latviešu literatūrā memuārliteratūras žanra elementi rodami rakstnieku un kultūras darbinieku bērnības atmiņās, autobiogrāfijās, arī daiļdarbos (J.Jaunsudrabiņš, A.Kurcijs,

J.Greste, K.Miesnieks, A.Amtmanis-Briedītis u.c.).

Menandra laika teātris

Menandrs (Menandros; 342 – 291 p.m.ē.) – sengrieķu dzejnieks. Spilgtākais jaunatiskās komēdijas pārstāvis. Sarakstījis vairāk nekā 100 komēdiju. Pilnīgi saglabājusies tikai komēdija “Īgņa”. Komēdijās dominē sadzīves tematika. Menandra darbi ietekmējuši komēdijas attīstību Romā, īpaši Plauta un Terencija daiļradi.

Mencels (Menzel), Ādolfs fon (1815 – 1905) –

Ā. fon Mencels. “Koncerts Sansusi”. 1852

vācu gleznotājs, grafiķis. Viens no ievērojamākajiem 19. gs. vācu reālistiskās glezniecības pārstāvjiem. Daiļrades sākumā darbojies grafikā (ilustrācijas F.Küglera darbam "Fridriha Lielā laika vēsture", 1840 – 1842). Glezniecībai pievērsies, sākot ar 40. gadiem, vēsturi traktējis reālistiski ("Koncerts Sansusi", 1852; "Labvakar, kungi!", 1858; "Marta dienās kritušo apglabāšana", 1848). Spilgtākās sadzīves žanra gleznas: "Istaba ar balkonu" (1845), "Tirgus Veronā" (1884). Pirmais Eiropas glezniecībā pievērsies industriālajai tematikai ("Dzelzs velmētava", 1875).

Mendelszons-Bartoldi (Mendelssohn-Bartoldy), Fēlikss (1809 – 1847) – vācu komponists, pianists. Daiļradē apvienots romantiskais un klasiskais stils. Darbi: operas, oratorijas, kantātes, 5 simfonijas, simfoniskās uvertīras ("Hebrīdi jeb Fingala ala", 1832; "Rui Blāzs", 1839), mūzika V.Šekspīra komēdijai "Sapnis vasaras naktī" (1826; 1842), instrumentālie koncerti, vairāk nekā 20 instrumentālu kameransambļu, darbi klavierēm ("Dziesmas bez vārdiem", 1832 – 1845), vokālā kamermūzika.

menhirs (bretoņu men – akmens+hīr – garš) – vertikāli zemē ierakts vai nostatīts akmens stabs. Viens no megalītu veidiem. Izplatīts neolīta beigās un bronzas laikmetā. Visvairāk sastopami Lielbritānijā un Ziemeļfrancijā. Domājams, ka menhīriem bijusi sakrāla nozīme.

menuets (fr. menuet < menu – sīks, mazs) – sena franču apļa deja. Sarīkojumos tika dejota līdz 19. gs. 30. gadiem. Dž.B.Lulli, V.A.Mocarta, J.Haidna menuetu klasiskās formas pārveidotas skatuviskajā dejā.

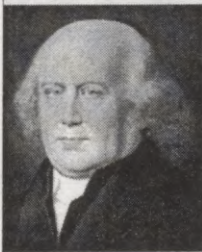
Merimē (Mérimée), Prospērs (1803 – 1870) – franču rakstnieks. Pazīstamākie darbi: lugu cikls, "Klāras Gazulas teātris" (1825; latv. teātri ar nosaukumu "Sieviete – debess un elle"), hronika "Žakērija" (1828), romāns

"Karaļa IX valdīšanas laika hronika" (1829; latv. nosaukums "Bērtuļa nakts"), kurā attēlotas hugenotu un katoļu cīņas 16. gs. 2. pusē. Augstākie Merimē daiļrades sasniegumi – *novēlu* žanrā (krāj. "Mozaika", 1833; noveles "Mateo Falkone", 1829; "Tamango", 1829; "Kolomba", 1840; "Karmena", 1845, kuras sižets izmantots Ž.Bizē operā, vēlāk R.Ščedrina baletā). Rakstījis arī dzeju, darbus par vēsturi, mākslu.

Merķelis (Merkel), Garlibs (1769 – 1850) – vācu tautības rakstnieks, publicists, literatūrkritiķis. Mācījies Rīgas Domskolā (1776 – 1786), nav pabeidzis, izglītojies pašmācības ceļā. Studējis medicīnu Leipcigas un Jēnas universitātē (1796 – 1797). Universitātē Frankfurtē pie Oderas ieguvis filozofijas doktora grādu (1801). Strādājis par mājskolotāju un teātra "Muse" statistu. 1796 – 1806 darbojies Kopenhāgenā, Veimārā, Berlīnē. 1806 ieradies Latvijā. 1816 – 1817 bijis žurnālists Berlīnē. Atgriezies Rīgā un līdz mūža galam nodarbojies ar žurnālistiku. 1794 sarakstījis dzejojumu "Versuch über Dichtkunst" ("Mēģinājums dzejas mākslā"). 1796 Leipcigā izdots Merķeļa nozīmīgākais darbs "Die Letten, vorzüglich in Liefland, am Ende des philosophischen Jahrhunderts", kurā atklāja Eiropai zemniecības postu Vidzemē un pieprasīja atcelt dzimtbūšanu. Grāmata pirmo reizi izdota latviešu val. 1905: "Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimteņa beigās" (tulkojis A.Būmanis). Līdz tam latviešu valodā grāmata izplatīta rokrakstos. Baltijas jautājumā Merķelis publicējis arī darbu "Hjūma un Ruso darbi par pirmatnējo līgumu līdz ar apcerējumu par dzimtbūšanu" (1797). 1798 iznāk "Papildinājumi "Latviešiem." " Sarakstījis poētisku vēstures studiju grāmatu "Vidzemes senatne" (1798 – 1799; latv. 1906), romānu "Atgriešanās dzimtenē" (1798; latv. 1936), teiku "Vanems Imanta"

F. Mendelszons-Bartoldi

G. Merķelis.

P. Merimē

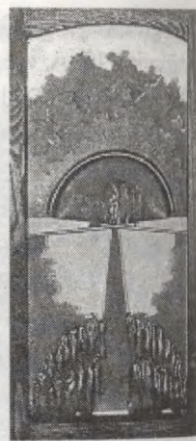
(1802; latv. 1905), grāmatu "Brīvie latvieši un igauņi" (1820, latv. 1905). Vācijā izdevis paša sarakstītus literārus žurnālus "Briefe an ein Frauenzimmer.." (1800 – 1803), "Ernst und Scherz" (1803) u.c. Rīgā izdevis laikrakstus "Der Zuschauer" (1807 – 1831) un "Zeitung für Literatur und Kunst" (1811 – 1812). Merķelis nerakstīja latviešu valodā, bet viņa darbi ir nozīmīgi Latvijas kultūras vēsturē.

mesa (fr. messe < lat. missa) mūzikā – daudz-balsīgs, ciklisks, vokāls vai vokāli instrumentāls skaņdarbs ar katoļu liturģijas tekstu latīņu valodā. Mijas solo, kora, recitējošas un himniski slavējošas daļas. Mesas paveidi: kronēšanas mesa, sēru mesa – *rekviēms*. Mesa visvairāk bija izplatīta 16. – 18. gs.

mesa reliģijā – galvenais dievkalpojums katoļu baznīcā. Centrālais moments – maizes un vīna "pārvēršana" par Kristus miesu un asinīm. Sākumā notika latīņu valodā, vēlāk Vatikāna 2. koncils (1962 – 1965) atļāva mesu rīkot nacionālajā valodā, saīsināja un vienkāršoja saturu.

metabolisms (gr. metabolē – pārvēršanās) – arhitektūras virziens. Radies 20. gs. 60. gados Japānā. Tā pamatā ir teorija, ka arhitektūras objekti un pilsēt būvnieciskā telpa jāveido dinamiskā mainībā atbilstoši sabiedrības attīstībai ("peldošā pilsēta", "pilsētu-torņu" projekti).

metālmāksla – lietišķās mākslas nozare, kurā mākslinieciskās ieceres realizēšanai izmantots metāls. Nozare ietver *juveliermākslu* un lielāku dekoratīvo priekšmetu (svečturu, luksturu, arhitektonisko dekoru, trauku) izgatavošanu. Augstu attīstības līmeni sasniedza 10. – 17. gs. no zelta un sudraba darināti grāmatu un ikonu apkalumi, rotāti ar dārgakmeņiem. Jauns uzplaukums sākās 20. gs. Latviešu mākslinieki metālmākslai pievērsās 19. gs. 2. pusē (J.Lakše-Laksmanis) un 20. gs.

Metālmāksla. J. Gagainis. Dekoratīvais kalums – triptihs. "Trauksmes gaidās. Strēlnieku vakara junda. Brālis – māsai." 1977

(J.Bīne, A.Cīrulis, G.Šķilters, E.Vītols). Kalumus sabiedrisko telpu interjeriem un unikālus darbus veidojuši H.Risins, Dž.Bodnieks, R.Krasts, V.Lenke, J.Zibens, V.Zibens u.c.

Mēters, Augusts (1887 – 1976) – baptistu mācītājs, dzejnieks, vēsturnieks. Latvijas baptistu draudžu padomes loceklis (1921 – 1944), prezidents (1927 – 1943). No 1944 emigrācijā, no 1949 ASV. ASV Latviešu baptistu draudžu apvienības priekšsēdētājs (1950 – 1954).

methodisms (angļu methodism < gr.) – protestantisma virziens. Radies Anglijā 18. gs. 30. – 40. gados. Prasa metodiski studēt Bībeli, ievērot reliģiskos priekšrakstus, sludina padevību un paklausību. Metodisma starptautiskā organizācija ir Vispasaules metodistu padome (no 1881). Igaunijā pastāv metodistu baznīca.

"Metropolitan Opera" – lielākais un vienīgais pastāvīgais opereteātris ASV. Dibināts 1883 Ņujorkā. Teātra sezona ilgst 7 mēnešus. Orķestris un koris darbojas pastāvīgi. Solistus un diriģentus uz sezonu vai atsevišķām izrādēm angažē no visas pasaules. Repertuārā pārsvarā klasiskās operas. Ievērojamākie dziedātāji: P.Domingo, B.Dzilji, N.Geda, T.Gobi, M.Kallasa, E.Karūzo, M.Kabaljē.

B.Nilsone, L.Praisa, F.Šaļapins, R.Tebaldi.
Dirigenti: L.Bernsteins, H.fon Karajans,
G.Mālers, A.Toskanīni. Operu finansē
lielākās firmas, biedrības, privātpersonas.
Ieejas maksa ļoti augsta.

Metropolitēna muzejs (Metropolitan Museum of Art). Dibināts 1870 Ņujorkā, atklāts 1872. Atrodas Centrālajā parkā. Lielākā mākslas darbu krātuve ASV, viens no ievērojamākajiem mākslas muzejiem pasaulē. Fondi veidoti no ziedojumiem un dāvinātām privātkolekcijām. Ekspozīcijā ir ASV, Senās Ēģiptes, Grieķijas un Romas, Tuvo un Tālo Austrumu, Rietumeiropas tēlotājmākslas darbi. Atvērtas arī vairākas interjera, mūzikas instrumentu, ieroču, kostīmu nodaļas.

metropolīts (gr. mēropolitēs) – augsts tituls pareizticīgajā un dažās citās kristiešu baznīcās. Titulu piešķir arhibīskapiju vadītājiem. Metropolīts ir pakļauts patriarham.

Metsepole – sena libiešu zeme. Ziemeļos robežojās ar igauņu zemi (aiz Salacas), austrumos – ar Tālavu un Idumeju, dienvidos – ar Gauju, rietumos – ar Rīgas līci. Metsepole minēta Latviešu Indriķa hronikā.

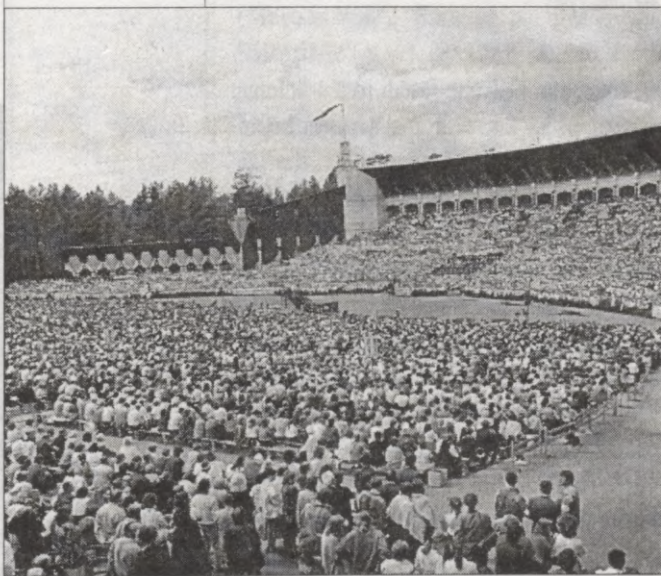
mezonīns (it. mezzanino) – zems augšējais stāvs paaugstinātā ēkas vidējā daļā. Raksturīgs renesanses pilīm, muižām, savrupmājām 18. – 19. gs. Arī nepilns stāvs starp 1. un 2. stāvu.

Meža kapi atrodas Rīgā starp Mežaparku un Čiekurkalnu. Atklāti 1913. Projekta autors

Meža kapi

G.Kufalts bija paredzējis tos izveidot kā parku ar vienu galveno eju (via funeralis – bērū ceļš), dažām sānalejām un daudziem likumotiem celiņiem starp tām. Meža kapos aizliedza ierīkot augstas kapu kopas un nožogot kapu vietas ar metāla žogiem un granīta stabiem. Kapu administratīvā ēka un kapliča uzcelta 1913 (arhitekts V.Neimanis). Meža kapos apbedīti daudzi ievērojami latviešu sabiedriskie un kultūras darbinieki.

Dziesmu svētku estrāde Mežaparkā

Mežaparks – Rīgas pilsētas daļa starp Ķīšezeru un Sarkandaugavu. Parks izplānots 1901 pēc daiļdārznieka G.Kufalta ieceres. Mazstāvu apbūve dienvidaustrumos, Zooloģiskais dārzs (dib. 1912). Mežaparka lielāko daļu aizņem Kultūras un atpūtas parks (kopš 1957) ar dziesmu svētku lielo estrādi (pārbūvēta 20. dziesmu svētkiem 1990). Mežaparka dienvidu malā ir Brāļu kapi (dib. 1915), Meža kapi (1913), Raiņa kapi (1925).

Mežotnes pils – arhitektūras piemineklis Bauskas raj. Celta 1797 – 1813 (arhitekts J.G.Berlics, pēc Dž.Kvarengi projekta) kla-

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

Mežotnes pils

sicisma stilā. Galveno fasādi rotā 4 kolonnu portiks, parka fasādē ir apaļā zāle ar kupolpārsegumu.

Mežotnes pilskalns un kapulauki atrodas 10 km no Bauskas, Lielupes kreisajā krastā. Līdz 13. gs. Mežotne bijusi nozīmīgs centrs Austrumzemgalē. Zemgaļu pilskalns 9. – 14. gs. nocietināts ar vaļņiem, grāvjiem, aizsardzības būvēm. Netālu no pilskalna atrodas Mežotnes kapulauks un Mežotnes centra kapulauks. 1938 – 1939 izpētīti 35 kapi Mežotnes kapulaukā, 1969 – 1970 izpētīti 90 kapi Mežotnes centra kapulaukā.

Mickevičs (Mickiewicz), Adams (1798 – 1855) – poļu dzejnieks. Nacionālās atbrīvošanas kustības dalībnieks. Poļu romantisma aizsācējs literatūrā (krāj. “Dzejas”, 1 – 2, 1822 – 1823; 2. sēj. – poēmas “Grażina”, “Veļi”; “Konrads Valenrods”, 1928). 1824 izsūtīts. Emigrācijā Parīzē sarakstījis poēmas “Veļi” 3. daļu (1832) un episko poēmu “Pans Tadeušs” (1834). Nozīmīgi arī liriskie dzejoļi un soneti.

Mierlauks, Aleksis (ist. v. Aleksis Frīdfelds; 1866 – 1943) – latviešu aktieris, režisors. Skatuves gaitas sācis 1886. Strādājis Rīgas Latviešu teātrī (aktieris no 1890, režisors no 1904), Jaunajā Rīgas teātrī (1908 – 1915, 1909 – 1911; 1914 – 1915 arī direktors),

A. Mierlauks

Padomju Latvijas Strādnieku teātrī (1919), Nacionālajā teātrī (1919 – 1938; 1919 – 1921 arī direktors). Lomas: Kangars (Raina “Uguns un nakts”), Indrānu tēvs (R. Blaumaņa “Indrāni”). Iestudējumi: Raina “Uguns un nakts”, “Zelta zirgs”, “Jāzeps un viņa brāļi”, “Krauklītis”, “Spēlēju, dancoju” (visi pirmuzvedumi). Tēvzemes balva (1937).

Miesnieks, Kārlis (1887 – 1977) – latviešu gleznotājs. Beidzis Petrogradā Štiglica Centrālo tehniko zīmēšanas skolu (1915). Mobilizēts, Latvijā atgriezies 1918. Strādājis par skolotāju Mazsalacā, Jaunpiebalgā, Rīgā.

K. Miesnieks. “Dieniškā maize”. 1929

Latvijas Kultūras veicināšanas biedrības mākslas studijas vadītājs (1920 – 1924), kopā ar L. Libertu vadījis savu mākslas studiju (1924 – 1929). LVMA profesors (1947). Darbojies Neatkarīgo mākslinieku vienībā (1920 – 1924), mākslinieku biedrībā “Sadarbs” (1924 – 1940). Gleznojis portretus, ainavas, klusās dabas, sadzīves žanra darbus: “Dieniškā maize” (1929), pašportreti, tēva un mātes portreti, ainavas “Ziedošās ābeles” (1930), “Jaunpiebalga rudeni” (1955). Darbojies arī

skatuves glezniecībā, publicistikā, grafikā. Mūža pēdējos gados acu slimības dēļ vairs negleznoja. 1987 Rīgā sarīkota viņa piemiņas izstāde.

Miesnieku iela atrodas Vecrīgā no Pils ielas līdz 11. novembra krastmalai. Garums 140 m. Iela sāka veidoties 13. gs., kad šo teritoriju pēc 1211. g. līguma ieguva bīskaps Alberts. Iela gāja gar jauno Bīskapa sētu. Ielas nosaukums radies no pirmās pilsētas lopkautuves – t.s. miesnieku sētas, kas atradusies Daugavmalā ielas galā (platea carnificum, 1397; platea mactatorum, 1404 – lat. val.; kuterstrate – lejasvācu val.). 19. gs. latv. valodā saukta par Kītera ielu, 20. gs. 20. gados pārdēvēta par Miesnieku ielu. Atrodas 13. – 19. gs. dzīvojamo ēku un noliktavu komplekss ar bīskapa pils paliekām.

Migliniks, Pīters (1850 – 1883) – latviešu kultūras darbinieks, latgaliešu dziesminieks. Par “musināšanu uz nemieriem” uz 11 mēnešiem ieslodzīts cietumā; pēc atbrīvošanas panāk uzvaru tiesā pret Zaļmuižas īpašnieku, taču cietumā sabeiž veselību un mirst 33 gadu vecumā. Rakstījis dzejoļus, kuros attēlojis tautas postu un nesamierinātību ar to. Dzejoļi izplatījušies rokrakstos, kā arī mutvārdos līdz ar melodijām. Miglinika dziesmas bijušas ļoti populāras, tajās paustas brīvības un taisnības ilgas. Dziesmas pierakstījis ar krievu alfabēta burtiem. Tās saglabājušas tikai daļēji, fragmenti publicēti 20. – 30. gados latviešu periodikā.

Mihalkovs, Ņikita (dz. 1945) – krievu kinoaktieris, kinorežisors. S. Mihalkova dēls. Kinolomas kopš 1961 (“Es soļoju pa Maskavu”, “Sibīriāde”, “Stacija diviem”). Aktierfilmu režijā kopš 1971 (“Savējais starp svešiem, svešs starp savējiem”, “Mīlas verdzene”, “Nepabeigts skaņdarbs mehāniskajām klavierēm”, “Pieci vakari”, “Radi”, “Bez lieciniekiem”, “Sibīrijas bārdzīnis” u.c.).

Izcils stilists ar precīzu žanra izjūtu.

Mihalkovs, Sergejs (dz. 1913) – krievu rakstnieks, sabiedriska darbinieks. PSRS Pedagoģijas ZA akadēmiķis (1971). Rakstījis bērnu dzeju, lugas, fabulas, satīriskas komēdijas (“Tēvocis Stjopa”, 1936; “Sombrēro”, 1957; “Dārgais puisēns”, 1971; “Teātris pieaugušajiem”, 1979).

Mihalkovs-Končalovskis, Andrejs (dz. 1937) – krievu kinorežisors, scenārists. S. Mihalkova dēls. Kopš 1962 veidojis ekranizējumus (“Tēvocis Vaņa”, “Romance par milētājiem”, “Sibīriāde” u.c.). Daudz filmu uzņēmis ārzemēs.

Mihelsons, Arveds (1886 – 1961) – latviešu aktieris, rakstnieks. Skatuves gaitas sācis 1906. No 1921 darbojies Dailes teātrī. Ievērojamākās lomas: Didzis (Raiņa “Pūt, vējiņi!”), Pietuka Krustiņš (R. un M. Kaudzišu “Mērnieku laiki”), Sančo Pansa (M. de Servantesa “Dons Kihots”). Darbojies literatūrā. Ar pseidonīmu Rutku Tēvs izdevis vēsturiskos romānus “Dumpīgā Rīga” (1930), “Latvietis un viņa kungs” (1932 – 1933) u.c. darbus.

Mikelandželo (Michelangelo), Buonarroti (arī Mikelanjolo di Lodoviko di Lionardo di Buonarroto Simoni – Michelagniolo di Lodovico di Leonardo di Buonarroto Simoni; 1475 – 1564) – itāļu tēlnieks, gleznotājs, arhitekts, dzejnieks. Daiļradē vispilnīgāk atklājis dižrenesanses humānisma ideālus – monumentalitāti, vispārinātu formu, cilvēka skaistuma un neierobežoto spēju apliecinājumu. Jau agrīnajos darbos veidojis cēlus sejas vaibstus bez individuālām īpatnībām, atteicies no sižetiskā fona (“Madonna pie kāpnēm”, “Kentauru cīņa”, ap 1490 – 1492; “Casa Buonarroti”, Florence). 1499 marmorā veido skulpturālu grupu “Pietā” (mirušā Kristus apraudāšana) Sv. Pētera katedrālē. Dzīvā un mirušā cilvēka ķermeņi harmoniski

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

Mikelandželo. Siksta kapelas griestu gleznojuma fragments. 1508–1512

apvienoti un izveidota dižrenesansei raksturīgā miera un iekšējā līdzsvara pilnā konusveida jeb vienādsānu trīsstūra kompozīcija. Laužot viduslaiku tradīciju, kur Dāvids tēlots kā pusaudzis, Mikelandželo veido spēcīgu, vīrišķīgu jaunekli ("Dāvids", 1501 – 1504). 1505 sāk strādāt pie arhitektoniski skulpturāla ansambļa – pāvesta Jūlija II kapa pieminekļa. 40 figūru lielais projekts netika realizēts. Tapa tikai kapa centrālā figūra – saspringtais, titāniskais "Mozus" (1515 – 1516) un 2 vergu tēli: "Sacēlies vergs" un "Mirstošais vergs" (1513 – 1516). Viens no grandiozākajiem Mikelandželo darbiem ir plafona gleznojums Siksta kapelā Vatikānā (1508 – 1512), kurā attēloti Vecās Derības sižeti (pasaules radīšanas vēsture, pravieši, sibillas). Kailo jaunekļu tēlos ķermeniskās formas pilnveidotas līdz augstākajai garīgā un fiziskā spēka izpausmei. Atteikdamies no palīgiem un strādādams viens neērtā ķermeņa stāvoklī zem griestiem, Mikelandželo sabojā veselību. Sākot ar 20. gadiem, Mikelandželo daiļradē pastiprinās traģiskas noskaņas. Veido Dž. un L. Mediči kapa pieminekļus (*Mediči kapela* Sv. Laurentija baznīcā, Florencē, 1520 – 1534). Līdzās abu hercogu ideāltēliem veido sarkofāgu figūras – alegoriskus, dinamiski spriegus, traģisma pilnus tēlus ("Rīts", "Vakars", "Diena", "Nakts"). Atgriešanās pie nepabeigtā Jūlija II kapa pieminekļa ir islaicīga, jo pāvests liek īstenot jaunās Sv. Pētera katedrāles celtniecības plānu. Mikelandželo turpina Bramantes iesākto, realizējot milzīgo centrālbūvi, ko vainago Mikelandželo projektētais kupols, kurš paceļas pāri Romai kā cilvēka gara spēka koncentrācijas iemiesojums. 1536 – 1541 top Siksta kapelas altāra sienas gleznojums "Pastarā tiesa", kas lielā mērā atšķiras no paša pirms 25 gadiem šeit veidotā plafona. Kristus rokas žests iedarbina varenu kustību, kas ceļ augšā taisnīgos un

nolemj pazudināšanai grēciniekus. Arhitektūrā veidojis arī bibliotēku "Laurenciāna" Florencē (1523 – 1534) un Kapitolija laukuma ansambli Romā (1546 – 1564). Dzejā paudis pārdomas par mākslinieka sūtību, rakstījis sonetus un madrigālus. Apglabāts Florencē netālu no mākslinieka mājas *Santa Croce* baznīcā. Ar Mikelandželo daiļradi renesanses mākslā beidzas Leonardo da Vinči un Rafaēla izlīdzinātās, līdzsvarotās personības tēma un ienāk traģisku pretrunu plosītu cilvēku atainojumi.

Mikolaitis-Putins (Mykolaitis-Putinas), Vincs 1893 – 1967) – lietuviešu rakstnieks. Lietuvas PSR ZA akadēmiķis (1941). Sarakstījis reālistisku romānu "Altāru ēnā" (1933) – vienu no izcilākajiem psiholoģiskajiem romāniem lietuviešu literatūrā. Vēsturiskajā romānā "Nemiernieki" (1957 – 1967) attēlota 1863. gada zemnieku sacelšanās.

Milē (Millet), Žans Fransuā (1814 – 1875) – franču gleznotājs, grafiķis. 40. gadu beigās Barbizonas skolas ietekmē pievērsies zemnieku dzīves atainojumam ("Vārpu lasītājas", 1857; "Vakara zvans", "Sieviete, kas gana govī", abi 1859; "Cilvēks ar kapli", 1863).

Ž. F. Milē. "Vārpu lasītājas". 1857

Milē mākslai raksturīga kompozīcijas skaidrība, tieksme uz monumentalizāciju, smalkas toņu attiecības, patriarhālā dzīvesveida idealizācija. Strādājis arī ofortā un pasteltehnika.

Milenbahs, Kārlis (1853 – 1916) – latviešu valodnieks. Mācījies Jelgavas ģimnāzijā (1871 – 1875), studējis klasisko filoloģiju Tērbatas universitātē (1876 – 1880). 1881 – 1915 strādājis par skolotāju Talsos, Jelgavā, Rīgas Aleksandra ģimnāzijā. 1915 kopā ar ģimnāziju evakuējies uz Tērbatu, vēlāk uz Veravu, kur miris. Pētījis latviešu valodas sintakses, leksikas, ortogrāfijas jautājumus, pirmais Latvijā pievērsies vispārīgās valodniecības problēmām (“Par valodas dabu un sākumu”, 1891). Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas Valodniecības nodaļas vadītājs (no 1904), “Rakstu krājuma” redaktors (1901 – 1904). Sastādījis “Latviešu valodas vārdnīcu” (1923 – 1932), kuru rediģējis, turpinājis un papildinājis J.Endzelīns. Sintakses daļas autors kopā ar J.Endzelīnu sarakstītajām grāmatām “Latviešu gramatika” (1907) un “Latviešu valodas mācība” (1907). J.V.Gētes “Fausta” vērtējums izraisījis polemiku ar Raini “Baltijas Vēstnesī” 1898. Tulkojis Homēra darba “Odiseja” pirmos 8 dziedājumus (1890 – 1895).

Milētas skola – pirmo sengrieķu dabaszinātnieku un natūrfilozofu grupa, kas darbojās Milētā 6. – 5. gs. p.m.ē. Milētas skolas filozofi Tales, Anaksimandrs un Anaksimens bija stihiski materiālisti. Viņu mācībās ir dialektikas elementi.

Millers (Miller), Glens (1904 – 1944) – amerikāņu džeza diriģents, komponists, trombonists. 1938 nodibinājis un vadījis savu džeza orķestri. Pazīstams svinga stila mūziķis. Kompozīcijas: “Mēnesnīcas serenāde”, “Pērļu virkne”, “Noskaņā”.

Milns (Milne), Alans (1882 – 1956) – angļu rakstnieks. Pasaules slavu guvušas grāmatas

A. Milns

Dž. Miltons

T. Mincers

bērniem – “Vinnijs Pūks” (1926), “Māja Pūka Priedītēs” (1928). Latviešu izdevumā (1967) grāmatas apvienotas ar nosaukumu “Vinnijs Pūks un viņa draugi”.

Miltons (Milton), Džons (1608 – 1674) – angļu dzejnieks. Izcilākais 17. gs. angļu dzejas pārstāvis. Milтона daiļrade iezīmē pāreju no renesanses literatūras uz klasicismu. Literārās darbības sākumā rakstījis elēģijas, pastorāles, arī reliģisku dzeju. Anglijas buržuāziskās revolūcijas laikā rakstījis politiskus traktātus un pamfletus (“Angļu tautas aizstāvība”, 1650). Pēc monarhijas restaurācijas, dzīvodams trūkumā un vientulībā, būdams akls, sarakstījis savus nozīmīgākos darbus. Poēmā “Zaudētā paradīze” (1667) tēlota Sātana sacelšanās pret Dieva noteikto kārtību. Poēmā “Atgūtā paradīze” (1671) cildināts cilvēks, kas vientuļš un nesaprasts tomēr neatsakās no sava mērķa. Traģēdijā “Samsons” (1671) slavināts tautas pretestības gars. Sarakstījis arī vairāk nekā 20 sonetu un apcerējumu “Britānijas vēsture” (1670).

mīms (gr. mimos – atdarinātājs) – antīkā teātra žanrs. Izrādēs tika attēlota nevis darbība, bet dažādu iedzīvotāju slāņu profesiju pārstāvju raksturīgākās īpašības. Mūsdienu teātri par mīmu sauc pantomīmas aktieri.

minarets (arābu manāra – uguns vieta) – augsts tornis, no kura musulmaņi tiek aicināti uz lūgšanu. Sākumā minaretiem bija vitru kāpnes ārpusē (Malvija minarets Sāmarrā, 9. gs.), vēlāk – ar kāpnēm iekšpusē. Minarets augšdaļā sašaurināts un bagātīgi dekorēts.

Mincers (Müntzer, Münzerr), Tomass (ap 1490 – 1525) – vācu revolucionārs, reformācijas virziena ideologs, zemnieku un plebeju nometnes vadītājs Vācijā zemnieku karā (1524 – 1526). Sludināja feodālās iekārtas gāšanu, bezšķiru sabiedrības radīšanu. 1525 sagūstīts un nogalināts.

Minerva (lat. Minerva) – dieviete seno romiešu mitoloģijā. Amatu un mākslas aizbildne. No 3. gs. beigām p.m.ē. – kara un gudrības dieviete. Sengrieķu mitoloģijā atbilda *Atēna*.

miniātūra (it. miniatura < lat. minium – cinobrs, mīnījs, ar kuriem senatnē izkrāsoja sākumburtus rokraksta grāmatās) glezniecībā – gleznojums, ar kuru rotāja viduslaiku rokraksta grāmatas (vinjetes, iniciāļi, arī ilustrācijas). Par miniatūru dēvē arī maza formāta (1,5–20 cm) gleznojumu uz ziloņkaula, pergamenta, papīra, kartona, metāla, porcelāna. Zināmas jau Senajā Ēģiptē (“Mīrušo grāmata”). “Karolingus renesanses” miniatūrām raksturīga antikās stilistikas apvienošana ar viduslaiku simboliku (“Adas evaņģēlijs”, 9. gs. sāk.), brīvs, nekanonisks izpildījums (“Utrehtas psalmu grāmata”, 9. gs.). Gotikas laikmetā pastiprinājās tendence patiesi attēlot dabu (brāļu Limburgu miniatūras “Berī hercoga bagātājam stundu grāmatai,” ap 1416; brāļu van Eiku miniatūras “Turīnas – Milānas lūgšanu grāmatā”). Miniatūru glezniecībai pievērsušies daudzi renesanses laika mākslinieki: H.Holbeins Jaunākais, Ž.Fukē, Ž.O.Fragonārs u.c. Latvijā senākie miniatūru paraugi saglabājušies no 13. gs. (Zālamana līdzību grāmata). Literārajos avotos par pirmo miniatūrporetistu Latvijā atzīts K.Klinkštets.

Minotauris (Minōtauros) – briesmonis sengrieķu mitoloģijā. Pa pusei vērsis, pa pusei cilvēks. Minojs ieslodzīja Minotauru labirintā. Minotauru nogalināja Atēnu varonis Tēsejs.

Minsteres latviešu ģimnāzija – vienīgā vidējā mācību iestāde ar latviešu mācību valodu ārpus Latvijas teritorijas (Vācijā). Izveidojusies 1946 Detmoldas bēgļu nometnē. Kopš 1957 atrodas Minsterē. Audzēkņi mācās no 5. līdz 13. klasei. Mācās aptuveni 70 skolēnu no ASV, Kanādas, Austrālijas, Anglijas,

Š. de Šamiso.
“Operdziedātāja
K. Pauzere”.
Miniātūra. Ap 1800

“Tēsejs nogalina
Minotauru”.
Ap 480 p.m.ē.

Mirons. “Diskobols”

Francijas, Zviedrijas, Saūda Arābijas, pēdējos gados arī no Latvijas. Ģimnāzijā iekārtota lielākā latviešu grāmatu krātuve Vācijā, kā arī J.Jaunsudrabiņa, Z.Mauriņas, K.Raudives, K.Jeviņa piemiņas istabas. Minstere kļuvusi par latviešu kultūras centru Rietumeiropā.

Mintiks, Jānis, jun. (dz. 1944) – latviešu izcelsmes tēlnieks. ASV studiju Leitona mākslas skolas (1964–1968) un Krenbrukas MA (1969–1972) stipendiāts. Viskonsinas universitātes Skulptūras Departamenta instruktors Milvokos (1970). Skulptūras Departamenta direktors Perisaundā (Kanādā, 1973–1974). Strādā eļļas glezniecībā un modernajā tēlniecībā. Rietumu krasta dziesmu svētkos 1975 Sietlā saņēmis godalgu par skulptūru grupu “Pērkona krusts, Līklocis un Jumis”. 1978 Tobago atklāts Mintika veidots piemineklis “Zem Kurzemes karoga”.

“Mir iskusstva” (“Мир искусства”) – krievu mākslinieku apvienība. Izveidojusies 1898 Pēterburgā. Līdz 1904 apvienības kodolu veidoja A.Benuā, Ļ.Baksts, I.Biļibins, M.Dobužinskis, J.Lanserē, A.Ostroumova-Ļebeleva, K.Somovs, kuri izmantoja neorokoko, ampīra, antikās mākslas motīvus un pārveidoja tos jūgendstila garā; veicināja grāmatu grafikas, estampa, scenogrāfijas attīstību; organizēja Rietumeiropas mākslas izstādes Krievijā, popularizēja krievu mākslu ārzemēs. Pastāvēja līdz 1924.

Mirons (Myrōn; 5. gs.p.m.ē.) – sengrieķu tēlnieks. Agrās klasikas stingrā stila pārstāvis. Veidojis apaļskulptūras galvenokārt bronžā; tās pazīstamas pēc aprakstiem un romiešu kopijām. Atlētu figurās panācis ideālas cilvēka ķermeņa proporcijas, atainojot brīdi pirms darbības kulminācijas (“Diskobols”). Mirona raksturotāja spējas sevišķi izpaužas skulptūru grupā “Atēna un Marsijs”.

Misē (Musset), Alfreds de (1810–1857) – franču dzejnieks. Viens no ievērojamākajiem

franču romantiķiem 19. gs. sākumā. Liriskas noskaņas un smalka ironija jūtama jau pirmajā dzejoļu krāj. "Spānijas un Itālijas stāsti" (1830). Otrajā dzejoļu krāj. "Izrāde atzveltnes krēslā" (1832) izpaužas vienpatņa protests pret tālaika morāli. Liriskajā poēmā "Naktis" (1835 – 1837) niansēti atspoguļota cilvēka jūtu dzīve. Lugas: "Venēciešu nakts" (1830), "Lorencāčo" (1834), "Mariannas untumi" (1833), "Svečturis" (1935). Autobiogrāfiskajā romānā "Laikmeta bērna grēksūdze" (1836) viens no pirmajiem atklāj "liekā cilvēka" tēlu.

Misiņa bibliotēka – plašākā un pilnīgākā latviešu grāmatu krātuve, pirmā latviešu zinātniskā bibliotēka. Dibināta 1885 Tirzas pag. "Krācēs" (sākotnēji apmēram 500 sēj.). No 1906 bibliotēka atrodas Rīgā. 1925 J.Misiņš 28 tūkst. iespiedvienību un rokrakstu nodeva pilsētas valdei. 1925 – 1952 bibliotēkas vadītājs bija K.Egle. Kopš 1954 bibliotēka bija LPSR ZA bibliotēkas J.Misiņa Latviešu literatūras nodaļa. Ap 1 milj. iespiedvienību. Fondos tiek komplektēts letonikas materiāls. Reto materiālu vidū nozīmīga ir G.F.Stendera "Lettische Grammatik" (1783), "Augstas gudrības grāmata" (1774) u.c.

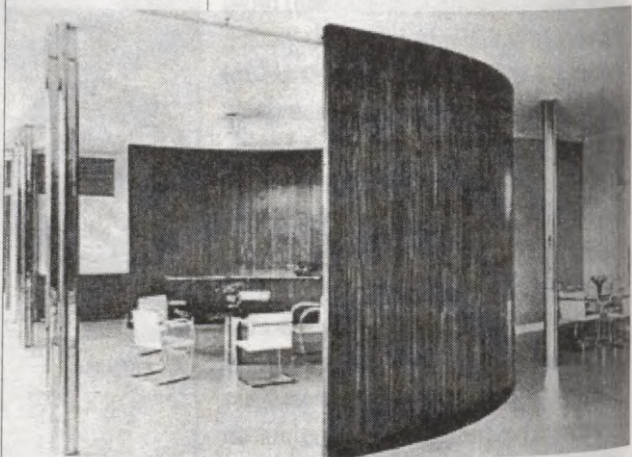
Misiņš, Jānis (1862 – 1945) – latviešu bibliofils un bibliogrāfs. Latviešu zinātniskās bibliogrāfijas pamatlicējs. 1885 Tirzas pag. "Krācēs" izveidoja privātu, publikai pieejamu bibliotēku, vēlāk arī grāmatvietu, pēc tam grāmatveikalu. No 1906 dzīvoja Rīgā, bija grāmatizdevējs. 1911 – 1914 Rīgas Latviešu biedrības bibliotekārs, 1919 – 1920 Latvijas Centrālās bibliotēkas vadītājs, 1920 – 1938 Rīgas pilsētas bibliotēkas (tagadējās Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas) latviešu grāmatu nodaļas vadītājs. 1925 Misiņš savu bibliotēku nodeva pilsētas valdei. Publicējis pētījumus par grāmatniecību, bibliogrāfiju, literatūru un kultūru. Nozīmīgākais darbs – "Latviešu

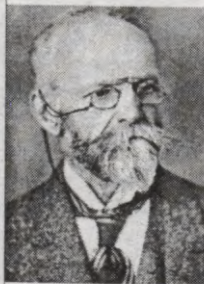
A. de Misi

rakstniecības rādītājs" (1924 – 1937).

Miss van der Roe (Mies van der Rohe), Ludvigs (1886 – 1969) – vācu arhitekts. Viens no ievērojamākajiem funkcionālisma pārstāvjiem. Skolas "Bauhaus" direktors (1930 – 1933). 1937 emigrējis uz ASV. Ilinoisas Tehnoloģiskā institūta Arhitektūras nodaļas vadītājs (1938 – 1958). Radījis specifisku ēku tipu – taisnstūra tērauda karkasa paralēlskalni ar uzkarinātām stikla sienām. Ievērojamākie darbi: "Seagram" ēka Ņujorkā (1958, kopā ar F.K.Džonsonu), Fārnvērtas māja Ilinoisas štatā (1950), *Ilinoisas Tehnoloģiskā institūta ēku komplekss* (1944 – 1957), Valdības centrs Toronto (1967), Nacionālā mākslas galerija Berlīnē (1968).

L. Miss van der Roe. Tugendhata mājas interjers. Bmno. 1930

J. Misiņš

mistērijas (gr. *mystēria*) – slepeni reliģiskie kultūri antikajā pasaulē. Atļāva piedalīties tikai iesvētītajiem. Mistērijas ietvēra darbības, kas ilustrēja mītus par dievībām. Daudzus mistēriju elementus pārņēma kristietība. Par mistērijām sauc arī 14. – 16. gs. reliģiskā teātra žanru Rietumeiropā. Sākotnēji izmantoja Bībeles sižetus, izrādes notika baznīcās. Vēlāk kļuva par pašdarbības mākslu.

mitoloģija (gr. *mythologia* < *mythos* – no-

Mitoloģija. H. Vika. "Saulės atgriešanās"

stāsts + logos – vārds) – visu pasaules tautu fantāzijā radīts mītu kopums par dieviem, varoņiem, demoniem un gariem; arī zinātnes nozare, kas pēti mitoloģisko apziņu. Senais cilvēks pirmatnējās kopienas priekšstatus, dzīvi attiecināja uz pasauli kopumā. Dabu cilvēks personificēja. Mitoloģijas sinkrētismā tika apvienotas zināšanas un fantāzija, poēzijas, reliģijas un filozofijas pirmsākumi. Mitoloģija veidoja cilvēces kultūras avotus. Vissenākās rakstītās mitoloģiskās sistēmas bijušas senajā Indijā, Senajā Ēģiptē, Senajā Grieķijā un senajā Ķīnā. Latviešu senākā mitoloģiskā sistēma saistīta ar Sauli, Mēnesi, rīta zvaigzni Ausekli, Saules meitām un Dieva dēliem. Saules kulta visspilgtāk saglabāties ziemas un vasaras saulgriežu tradīcijās. Baltu un slāvu tautām kopīgais Pērkonš nodrošinājis lauku auglību. Galvenās antropomorfizētās dievības – Dievs un Laima. Dievs dažkārt saplūst ar Pērkonu un tiek saukts par Debesu tēvu. Laima noteikusi cilvēka mūžu. Savās funkcijās tā dalījusies ar Māru, Dēklu, Kārtu. Latviešu mitoloģijai raksturīgais mātes

kults izvirzīja dažādas dievības – mātes: Meža, Lauku, Jūras, Vēja, Zemes māte. Pēdējā saplūst ar Veļu māti. Līdz 19. gs. latviešu mitoloģijā izplatīts *veļu kulta*. Latviešiem sastopami arī dažādi *auglības gari*, kas mitinājušies pavardā, maltuvē, rijā, pirtī, kūtī. Plaši pazīstams bija labības gars *Jumis* (simbols – dvīņvārpa), Govju patrone *Mārša* saistīta ar melnu čūsku vai vabolīti. Zirgu dievība bijis *Ūsiņš*. Visām šīm dievībām cilvēka dzīves un darba svarīgos posmos nesti upuri (ziedi) gan dievību iedomātajās dzīvesvietās, gan pie "svētajiem" akmeņiem, kokiem, pagalmos vai birzīs.

mitoloģiskā skola literatūrzinātnē – teorija, kas par folkloras un literatūras attīstības pirmavotu atzīst mitoloģiju. Šī teorija radās 19. gs. 1. pusē. Par tās pamatlicējiem uzskata vācu romantiķus F.V.J.Šellingu, A.V. un F.Šlēgeļus, J. un V.Grimmus. Latvijā šīs skolas uzskatus aizstāvēja J.Lautenbahs, daļēji A.Lehris-Puškaitis.

mitra (gr. mitra) katolicismā un pareizticībā – apzeltīta un ar reliģiskajām emblēmām rotāta galvassegā, ko augstākā garīdzniecība izmanto dievkalpojuma laikā.

Mitra – gaismas dievs Seno Austrumu reliģijās. Cilvēku satības un mierīgas dzīves aizbildnis. 4. gs. p.m.ē. Mitras kulta sāka

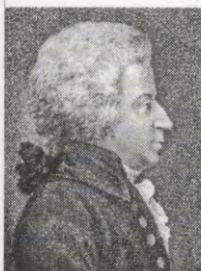
Mitra

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

izzust, izveidojās īpaša reliģija – *mitraisms*. **Mocarts** (Mozart), Volfgangs Amadejs (1756 – 1791) – austriešu komponists. Vīnes klasiskās skolas pārstāvis. Galma kapelas koncertmeistars (1769 – 1777), ērģelnieks Zalcburgā (1779 – 1781). Pārveidojis komisko un sadzīvisko operu un radījis klasisko nacionālo dziesmuspēli. Devis ieguldījumu kvarteta, sonātes un koncerta žanra attīstībā. Darbi: apmēram 20 *operu* (“Bēgšana no seraja”, 1782; “Figaro kāzas”, 1786; “Dons Žuāns”, 1787; “Tā dara visas”, 1790; “Burvju flauta”, 1791); *rekviēms* (1791, nepabeigts); 41 *simfonija* (“Prāgas simfonija”, 1786; Es dūrā, 1787; g mollā, 1788); apmēram 20 *klavierkoncertu*, apmēram 15 koncertu instrumentiem ar orķestri, apmēram 20 kvartetu, 19 klavierisonāšu, vairāk nekā 50 āriju; ansambļi, kori, solodziesmas.

modelis (lat. modulus – mērs, paraugs) filozofijā – reāls vai izdomāts objekts, kas līdzīgs kādam neizzinātam objektam un tiek izmantots, lai iegūtu jaunas zināšanas par vēl nezināmo objektu. Modelim jābūt vienkāršākam par modelējamo objektu.

modernisms (fr. modernisme < moderne – mūsdienīgs, jauns) *mākslā* – apzīmējums dažādiem mākslas virzieniem (kubismam, sirreālismam, abstrakcionismam), kas radušies 20. gs. 1. pusē galvenokārt Rietumvalstīs. *Literatūrā* sākotnēji par modernismu sauca mākslu, kas pievērsās jauniem meklējumiem cilvēka iekšējās pasaules atklāsmē (M.Prusts, Dž.Džoiss, F.Kafka). Kopīga pazīme visiem modernisma virzieniem: tie orientējas uz atsvešinātu, vientuļu personību. Daļa no modernisma novirzieniem pievērsušies formu meklējumiem. Modernisma raksturīgākie virzieni: sirreālisms, dadaisms, “absurda” drāma. Latviešu literatūrā 20. gs. sāk. bija sastopams simbolisms, Pirmā pasaules kara un pēckara laika dzejā – ekspresionisms.

V.A. Mocarts

V.S. Moems

Mūzikā modernismam dažādos laikos bijusi atšķirīga nozīme. 20. gs. 2. pusē ar modernismu mūzikā apzīmēja mūsdienu avangarda mūziku. *Tēlotājmākslā* modernisms radās 20. gs. sāk. Agrā modernisma pārstāvji īpašu uzmanību pievērsa formas meklējumiem: fovisms akcentēja kolorīta pašvērtību, kubisms ģeometrizēja objektu formas, futūristi tiecās atveidot dinamiku laikā un telpā, ekspresionisms deformēja priekšmetisko pasauli, abstrakcionisms atteicās no reālisma. 20. – 30. gados attīstījās sirreālisms.

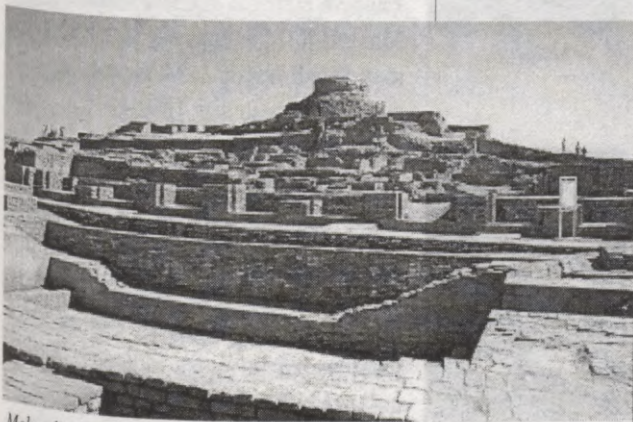
Moems, Moms (Maugham), Viljams Samersets (1874 – 1965) – angļu rakstnieks. Ievērojams 20. gs. angļu kritizētājs reālists, literārās formas un stila meistars. Panākumus guva pirmais romāns “Liza no Lambetas” (1897, par sievietes dzīvi graustos). Vēl vairāk populāras kļuva t.s. salonlugas: “Lēdija Frederika” (1907), “Penelope” (1909), “Atjautīgā sieviete” (1927). Varoņa ētiskie meklējumi atklāti daļēji autobiogrāfiskajā romānā “Par cilvēcisko kaislību slogu” (1915). Nozīmīgā Moema daiļrades daļa ir proza (romāni un noveles): romāns “Mēness un Penijs” (1919, par P.Gogēnu), “Pirāgi un alus” (1930), “Teātris” (1937). Valodas stila meistarība it īpaši izpaužas stāstos un novelēs. Moemu nereti dēvē par “angļu Mopasānu”.

Mogolu miniatūru skola – miniatūru glezniecības skola Indijā Lielo Mogolu impērijas laikā (16. gs. 2. puse – 18. gs.). Apvienotas vietējās, Irānas un Vidusāzijas mākslas tradīcijas. No 16. gs. vidus Lielo Mogolu galmā strādāja Tebrīzas un Šīrāzas miniatūru glezniecības meistari. 16. gs. 2. pusē tika darinātas sīzētiskas daudzfigūru kompozīcijas. No 17. gs. sāk. dominēja portrets, vēlāk attīstījās animālistiskais žanrs. Galvenā iezīme – dabas dekoratīvisma apvienojums ar dokumentālismu, reālās dzīves vērojumu.

Mogolu miniatūru skola

Mohendžodaro – senas pilsētas (3. – 2. g. tūkst. p.m.ē.) drupas Pakistānā. Viens no Harapas kultūras centriem. Pilsētai bija regulārs ielu plānojums, 2 – 3 stāvu nami, kanalizācijas ierīces, ūdensvads.

Mohendžodaro

Moljērs

molberts (vācu Malbrett) – koka statīvs, parasti ar trim kājām; uz tā mākslinieks darba procesā novieto ķīļrāmi un audeklu gleznošanai. Lietots jau antikajā mākslā.

Moljērs (Molière; īst.v. Žans Batists Poklēns – Poquelin; 1622 – 1673) – franču dramaturgs, aktieris, teātra darbinieks. Klasicisma komēdijas izveidotājs, reālisma aizsācējs franču dramaturģijā. Visu mūžu bijis arī aktieris, ceļojošas trupas vadītājs (1645 – 1658), tās vajadzībām rakstījis ludziņas, izmantojis franču farsa un itāļu delartiskās komēdijas tradīcijas. Pirmās patstāvīgās komēdijas “Smieklīgās daiļavas” (1659; latv. “Daiļavas”, 1922) lielie panākumi nodrošināja Luija XIV labvēlību. 1655 tika iecelts par karaliskās trupas vadītāju. Lugās dominēja situāciju komisms (“Vīru skola”, 1661). Tēlu psiholoģiskais traktējums un sociālo netikumu atklāšana padziļinās komēdijas: “Tartifs” (1664, iestudēts un tūlīt aizliegts), “Dons Žuans” (1665), “Skopulis” (1668), “Skapēna nedarbi” (1671). Sabiedriska nozīme bija arī pēdējai lugai “Iedomu slimnieks” (1673).

Mollīns, Nikolauss (arī Nikolajs, Niklāss; ap 1550 – 1625) – pirmais grāmatu iespiedējs un izdevējs Rīgā. 1588 pārcēlies no Antverpenes uz Rīgu. Iespiedis vairāk nekā 170 grāmatu latīņu un vācu valodā, dažas arī latviešu, somu, zviedru valodā. Nozīmīgākie iespieddarbi: kalendāri, mācību grāmatas, vēsturiski apcerējumi, garīga rakstura rokasgrāmata (1615; pirmā latv. val. iespiestā grām. Rīgā). Mollīna iespieddarbu lielākā kolekcija glabājas Latvijas Akadēmiskajā bibliotēkā.

Molnārs (Molnár), Ferencs (1878 – 1952) – ungāru rakstnieks. Rakstījis stāstus un romānus par lielpilsētas problēmām (“Pāla ielas zēni”, 1907). Viens no populārākajiem 20. gs. dramaturgiem Eiropā un ASV (“Lilioms”, 1910; “Spēle pili”, 1926; “Olimpija”, 1928; “Melnais brīlants”, 1929; “Labais eņģelis”, 1930).

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

monāde (gr. monas, monados – vienība, nedalāmais) – esamības sākotnējais, vienkāršais, nedalāmais elements. To atzinuši jau pitagorieši un Platona akadēmijas filozofi. Jauno laiku filozofijā monādes jēdzienus izstrādājuši Nikolajs Kūzietis un Dž. Bruno. Detalizētu teoriju izstrādājis G.V. Leibnics.

K. Monē. "Regate". Ap 1872

Monē (Monet), Klods (1840 – 1926) – franču gleznotājs. Viens no impresionisma pamatlicējiem. Daiļrades sākumposmā attīstījies Barbizonas skolas tradīcijas ("Brokastis zaļumos", 1866). Sākot ar 60. gadu beigām, pievērsies ainavu glezniecībai, īpašu uzmanību veltījot gaismas un gaisa videi, tās mainīgajai ietekmei uz dabas formām. Gleznojot ar tīrām krāsām, atsevišķiem, īsiem otas triepieniem, kas optiski saplūst skatītāja uztverē, panācis savos darbos liegas gaisa vibrācijas iespaidu ("Iespaidi. Saullēkts", 1872; "Kapuciešu bulvāris Parīzē", 1873). 90. gados, cenšoties fiksēt dabas daudzveidīgos stāvokļus, pievērsies viena motīva attēlojumam dažādos diennakts laikos un atmosfēras apstākļos (sērijas "Siena kaudzes", 1890 – 1891; "Ruānas katedrāle", 1893 – 1895). Vēlīnajos darbos parādās dekoratīvisma tendences (sērija "Ūdensrozes", 1914 – 1922).

monētu māksla – metāla izstrādājumu dari-

nāšanas nozare, kas pievērsās naudas zīmju (apaļu vai ovālu) izgatavošanai. Senajā Romā izplatījās zelta monētas ar imperatora ģimenes locekļu portretiem, kas mākslinieciskā izpildījuma ziņā neatpalika no šī perioda apaļskulptūras labākajiem darbiem. Bizantijā līdzās portretiem izmantoja arī kristietības simbolus. Austrumzemju monētu mākslā attīstījās sudraba monētas ar kaligrāfiskiem uzrakstiem. 17. – 18. gs. līdz ar monētu izgatavošanas mehanizāciju un standartizāciju monētu mākslinieciskā vērtība samazinājās.

monohromija [mono.. (gr. monos – viens pats, vienīgais) + gr. chrōma – krāsa] – gleznojuma veids, kurā tiek izmantota tikai viena krāsa.

monotipija (↑ mono.. + gr. typos – nospiedums) – grafikas iespiedtehnika, kurā no iespiedformas iespējams iegūt tikai vienu kvalitatīvu novilkumu.

Montēns (Montaigne), Mišels de (1533 – 1592) – franču filozofs humanīsts, rakstnieks. Esejas žanra aizsācējs franču literatūrā. Savā galvenajā darbā – literāri filozofisko apceru grāmatās "Esejas" (1580 – 1588) – pauda atziņas par tālaika vēsturiskajiem notikumiem, sadzīves paražām, tikumiem, kultūru. Dieva esamību nenoliedza, bet teoloģiju par zinātņi neatzina. Viņa darbi 1676 tika iekļauti katoļiem aizliegto grāmatu sarakstā.

M. de Montēns

Š.L. de Monteskjē

Monteskjē (Montesquieu), Šarls Luijs de (barons de la Breds un de Monteskjē – de la Brē de et de Montesquieu; 1689 – 1755) – franču zinātnieks, apgaismotājs, tiesību zinātnieks, rakstnieks. Piedalījies "Enciklopēdijas jeb Zinātņu, mākslu un amatu skaidrojošās vārdnīcas" izveidē. Viņa pasaules uzskata pamatā ir *deisms*. Viņš atzina Dievu par radītāju, kas tomēr darbojas pēc materiālistiskās pasaules objektīvajiem likumiem. Aicināja nošķirt likumdošanas varu, izpildvaru un tiesu. Noraidot reliģisko fanātismu un inkvizī-

ciju, atzina, ka reliģija var sekmēt sabiedrisko kārtību un tikumības uzturēšanu. Pasaules uzskats izklāstīts darbos "Pārdomas par romiešu diženuma un pagrimuma cēloņiem" (1734) un "Par likumu garu" (1748). Rakstnieka slavu ieguva ar filozofisko romānu "Persiešu vēstules" (1721) – asu satīru par Francijas absolūtismu.

Monteverdi (Monteverdi), Klaudio (1567 – 1643) – itāļu komponists. Reālistiskās mūzikas drāmas žanra izveidotājs. Komponējis polifonisku kora mūziku (madrigāli, motetes u.c.), operas. Venēcijas Sv. Marka baznīcas kapelas vadītājs (1613 – 1643). No apmēram 20 operām saglabājušās 3 – "Orfejs" (1607), "Ullisa atgriešanās dzimtenē" (1640), "Popejas kronēšana" (1642). Kora koncerti, mesas, kanonetas, motetes apvienotas 2 krājumos "Muzikālie joki" (1607, 1632).

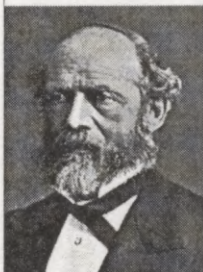
monumentāli dekoratīvā māksla – dekoratīvās mākslas veids. Ietver monumentālās mākslas darbus: arhitektūras dekoru, dekoratīvus gleznojumus, ciļņus, vitrāžas, mozaikas ēku fasādēs un interjeros; arī dārza skulptūru.

Moņuško (Moniuszko), Staņislavs (1819 – 1872) – poļu komponists. Poļu klasiskās operas izveidotājs. Varšavas opereteātra diriģents (1858 – 1872). Mūzikas institūta profesors (1864). Darbi: opera "Haļka" (1848), uvertūra "Pasaka" (1848), kantātes "Niola" (1852), "Krimas soneti" (1868), vairāk nekā 400 solodziesmu.

Mopasāns (Maupassant), Gijs de (1850 – 1893) – franču rakstnieks. Viens no ievērojamākajiem kritizētājiem reālistiem. Ar rakstniecību nodarbojies tikai 11 gadus. Pirmos lielos panākumus guvis ar romāniem "Tauklodīte" (1880 (latv. variantā "Plūmīte")). Mopasāns izveidojās par vienu no izcilākajiem *novelistiem* pasaules literatūrā. Romāni: "Teljē nams" (1881), "Fifi jaunkundze" (1882), "Milona tēvs" (1883). Ievērojamākie

K. Monteverdi

L. H. Morgans

T. Mors

G. de Mopasāns

romāni: "Milulis" (1885), "Dzīve" (1883), "Montoriola" (1886).

morfoloģija (gr. morphē – veids, forma + ↑..loģija) valodniecībā – kādas valodas vārdu formu un ar šīm vārdu formām izteikto gramatiskā attiecsmju sistēma. Arī gramatikas daļa, kurā aplūkota vārdu struktūra, vārdu formu veidošana un to paradigmas.

Morgans (Morgan), Lūiss Henrijs (1818 – 1881) – amerikāņu etnogrāfs. Pirmatnējās sabiedrības vēstures pētnieks. Evolucionārās skolas pārstāvis. Pirmais pierādījis ģints kā universālas pirmatnējās sabiedrības pamatvienības nozīmi. Pētījis ģimenes un laulību evolūciju, privātapašuma rašanos.

Mors (More), Tomass (1478 – 1535) – angļu humanists, valsts darbinieks, rakstnieks. Viens no utopiskā sociālisma pamatlicējiem ("Utopija", 1516). Reformācijas laikā aizstāvēja katoļu baznīcu. Par atteikšanos zvērt karalim arī kā Anglijas baznīcas vadītājam sodīts ar nāvi; kanonizēts 1935.

"Moscow News" – nedēļas laikraksts. Iznāk angļu val. kopš 1956, franču variantā kopš 1956, spāņu – 1962, arābu – 1969. Krievu valodā kopš 1980.

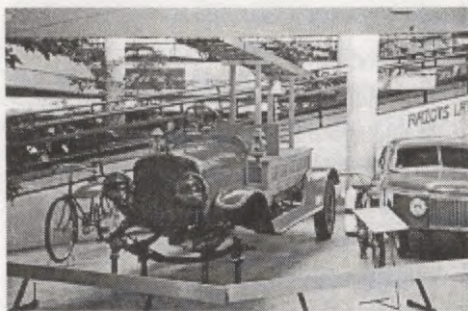
mošeja (arābu masdžid – paklanīšanās vieta) – musulmaņu kulta celtnie. Izveidojusies 7. – 8. gs. Taisnstūrveida celtnie, ar galerijām norobežots pagalmis, minarets, daudzkolonnu lūgšanu zāle. No 10. gs. izplatījās mošejas, kurām bija vairāki aivāni, monumentāli portāli galvenajā fasādē (Poikalāna mošeja Buharā, 12. gs.).

moto (it. motto – trāpīgs vārds) – kodolīgs izteiciens (citāts, sakāmvārds utt.) grāmatas vai nodaļas sākumā. Īsi raksturo visa darba vai atsevišķas daļas idejisko tendenci, emocionālo noskaņu.

motormuzejs, Rīgas. Dibināts 1989. Darbojas Tehniskās jaunrades, izstāžu un atpūtas centra "Mežciems" kompleksā. Muzeja kolekcijā ir 85 automobiļi, 20 motocikli, to

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

Rīgas motormuzejs. Ekspozīcija

vidū Latvijā ražotie “Russo-Balt” un “Ford-Vairogs” automobiļi.

mozaika (fr. mosaïque) – īpaša glezniecības tehnika (arī atsevišķs darbs), ko plaši lieto monumentālajā mākslā. Senākās mozaikas saglabājušās no 3. g. tūkst. p.m.ē. Mezopotāmijā. Senajā Grieķijā ar mozaiku tika rotātas ēku grīdas. Bizantijā mozaika ar savu mirdošo virsmu un bagātīgo zelta lietojumu organiski iekļāvās greznajā telpas interjerā (Sv.Sofijas katedrāle Konstantinopolē). 13. – 14. gs. izveidojās *majolikas* mozaika, kurā dominēja sarežģītas arabesku kompozīcijas. 17. gs. izplatījās smaltas mozaikas, kas centās imitēt eļļas glezniecības stilu. Krievijā *smaltas* mozaikas tehniku izstrādāja M.Lomonosovs un pats veidoja mozaikas portretus un

“Kristus – gans”. Mozaika Gallas Placidijas mauzolejā Ravennā. 5. gs.

monumentālas kompozīcijas (“Poltavas kauja”, 1764). 20. gs. mozaikas tehnikā strādājuši R.Gutuzo, F.Ležē, D.Rivera, D.Sikeiros; Latvijā – R.Heimrāts, I.Krolle, P.Martinsons, L.Medniece u.c.

Mozga, Staņislavs (1918 – 1983) – katoļu teologs. 1952 – 1955 Vindzoras katoļu draudžu vikārs Kanādā. 1955 – 1965 slimnicu kapelāns Londonā (Ontārio). 1965 – 1977 kapelāns Londonā (Ontārio). Kopš 1955 katoļu misiju vadītājs trimdā. Sarakstījis vairākas reliģiska satura grāmatas: “Svēto dzīve” (1963), “Tēvs Pījs” (1964), “Lūgšanas un dziesmas ticīgo aktīvai līdzdalībai Sv. misē” (1969), “Gods Dievam” (1976) u.c.

Mikelandželo. “Mozus”. 1515 – 1516

Mozus – Bībeles mitoloģiskais jūdaisma pamatlicējs un pravietis. Ar dieva Jahves palīdzību Mozus atbrīvojis senos ebrejus no ēģiptiešu faraona verdzības un aizvedis viņus līdz Kanaānai. Sināja kalnā Mozus no Jahves

saņēmis *dekalogu* – 10 baušļus. Pēc leģendas – “Mozus grāmatu” autors.

Mozus grāmatas – 5 sacerējumi, kas ievada Bībeles Veco Derību (1. Genesis. 2. Exodus. 3. Leviticus. 4. Numeri. 5. Deuteronomium.). Jūdaismā tās sauc par Toru. Zinātnieki pierādījuši, ka Mozus grāmata ir vairāku reliģisku darbu kompilācija. Mozus grāmatu pamatdaļa sarakstīta 9. – 7. gs. p.m.ē., galīgā redakcija – 5. gs. p.m.ē. Grāmatās ietverti mīti par dabu un sabiedrību, senebreju ieražu, pamācību un reliģiskā kulta prasību apraksts.

Mucinieku iela atrodas Vecrīgā no Ķēniņu ielas līdz Vaļņu ielai. Garums 75 m. Iela izveidojusies 17. – 18. gs. pēc vaļņu uzbēršanas, paplašinoties pilsētas teritorijai. Ielas nosaukums, domājams, cēlies pēc vienas nozares amatnieku – mucinieku apmešanās vietas.

Muižniece, Lalita (dz. Lāce; 1935) – latviešu dzejniece un valodniece. Rūtas Skujiņas un Jūlija Lāča meita. No 1944 trimdā Vācijā. Kopš 1950 ASV. 1981 ieguvusi doktora grādu (disertācija “Latviešu miršanas un bērudziesmu lingvistiskā analīze”). Rietumcičiganas universitātes profesore (1970). Žurnāla “Jaunā Gaita” (1956 – 1958), “Mazputniņš” (1960 – 1961), “Mēs” (1961 – 1966) redakcijas locekle, apgāda “Ceļinieks” redaktore (1971 – 1981). Latvijas PENkluba biedre. Galvenie darbi: dzejoļu krāj. “Žuburu rota” (1970), grāmatas bērniem “Cūka cilpo” (1967), “Latvija: zeme, ūdeņi, kalni” (1968), “Latvija: daba, ļaudis, darbi” (1970). Sastādījusi pareizrakstības rokasgrāmatu “Turi pa rokai, iemet aci” (1990).

mūki (zviedru, dāņu munk < gr.) – noteiktas reliģiskas apvienības locekļi, klosteru iemītnieki. Sākotnēji mūki bija budismā (6. – 5. gs. p.m.ē.), izplatījās Indijā, Japānā, Tibetā u.c. Kristietībā mūki radās 3. – 4. gs. Kristietībā mūki ir pareizticībā, katolicismā, angli-

Mūks no Tibetas

kānismā. Mūku galvenā sūtība – kalpošana Dievam, atsvešināšanās no laicīgās pasaules. **Mūks**, Roberts (īst. v. Roberts Avens; dz. 1923) – latviešu dzejnieks, filozofs, Austrumu reliģijas vēsturnieks. Mobilizēts Latviešu leģionā un nosūtīts uz tulku skolu Orānienburgā Vācijā. Studējis Vircburgas universitātē Vācijā un Baltijas universitātē Pinnebergā. 1953 beidzis Briseles universitātes Žurnālistikas fakultāti. 1954 izceļojis uz ASV, kur beidzis Ņujorkas Fordema universitāti, iegūstot doktora grādu teoloģijā. Līdz 1988 – reliģijas vēstures profesors Aiona koledžā Ņūrošelā. Dzejoļi periodikā kopš 60. gadu sākuma. Krājumi: “Nāve un Otto” (1968), “Krokodils un es” (1980), “Kad vairs nav govju” (1989), “Kali juga” (1990). Mūka dzeja ar savu artistisko vieglumu, metaforu originalitāti, spriego intonāciju pieder pie trimdas dzejas nozīmīgākajām vērtībām. Ar Roberta Avena vārdu publicējis filozofisku grāmatu “Iztēle ir realitāte” (1980), “Iztēlotais ķermenis.” (1982), “Jaunā izzīņa: Heidegers, Hillmans un eņģeļi” (1984). Mūka filozofijas pamatā ir M.Heidegera uzskati. Rīgā 1992 iznāca eseju grāmata “Mits un iztēle”.

Mūku iela atrodas Vecrīgā no Miesnieku ielas līdz Doma laukumam. Garums 70 m. No 13. gs. 2. puses līdz 16. gs. šajā teritorijā atradās biskapa jaunā pils. Iela savienoja biskapa pils pagalmu un saimniecības ēkas ar Doma baznīcu un klosteri. 16. gs., kad biskapa pili pārņēma pilsēta, iela kļuva par pilsētas ielu un ieguva nosaukumu Mazā Mūku iela. 1885 to pārdēvēja par Mūku ielu, 1950 – par Senatnes ielu, 1989 – par Mūku ielu. Šeit saglabājusies 18. gs. noliktava.

mūku ordenis – klosteru apvienība, kuras darbību reglamentē kopīgi statūti – regula. Klosteri, kur šī regula izstrādāta, dēvē par “mātes klosteri”. Šādi ordeņi sastopami budismā, džainismā, daoismā, islamā, kristietībā (pareizticībā un katolicismā). Ordeņa statūtus apstiprina attiecīgās baznīcas vadība. Kristietībā izšķir kontemplatīvos ordeņus, kuru galvenais uzdevums ir meditācija un askēze, un darbīgos ordeņus, kas pilda noteiktu misiju (slimnieku aprūpe, reliģiskā audzināšana, arī brīvdomības apkarošana).

mulāža (fr. moulage < mouler – veidot) – kāda objekta precīzs atveidojums ģipsī, vaskā, papjēmašē. Tēlniecībā par mulāžu sauc arī pēcnāves masku vai rokas atveidojumu.

multiplikācijas kino – viens no kinomākslas veidiem. Darbi tiek veidoti ar zīmēta attēla vai leļļu secīgu uzfilmējumu sižeta risinājumā pa fāzēm, radot attēla kustības ilūziju. Multiplikācijas kino sākumi rodami 1905 – 1912 (Francijā, Spānijā, ASV, Krievijā). 20. gs. 20. – 30. gados šī žanra attīstību sekmēja V. Disneja daiļrade (ASV). Latvijā filmas uzņemtas kopš 1966 (A. Burovs, R. Stiebra).

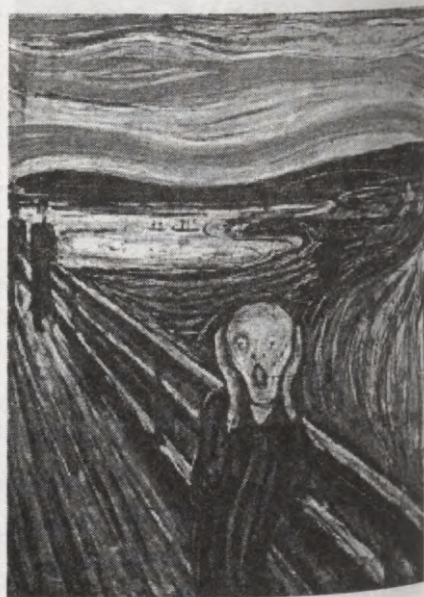
mūmija (arābu mūmija < persiešu mūm – vasks) – cilvēka vai dzīvnieka liķis, kas ar pretpuves līdzekļiem un smaržvielām pasargāts no satrūdēšanas. Cenšanās pēc nāves saglabāt cilvēka ārējo izskatu izskaidrojama ar ticību aizkapa dzīvei un dvēseles nemir-

Mūmija. Senā Ēģipte

stībai. Mumificēšana īpaši bija izplatīta Senajā Ēģiptē. Mirušajam izņēma iekšējos orgānus, dobumus piepildīja ar smaržīgiem sveķiem, sveķotu audumu u.tml., ķermeni aptina ar linu auduma lentēm, kas bija piesūcinātas ar līmi, un izžāvēja. Senajā Ēģiptē mumificēja cilvēkus un svētos dzīvniekus.

Munks (Munch), Edvards (1863 – 1944) – norvēģu gleznotājs, grafīkis. Viens no ekspresionisma aizsācējiem. 90. gados Munka māksla attīstījās jūgendstila ietekmē (“Mākslinieka māsa”, 1892; “Mirēja istaba”, 1893), tomēr tai piemita arī jaunas iezīmes: virpuļveida zīmējums, disonējoši krāsu salikumi (“Kliedziens”, 1893; “Meitenes uz tilta”, ap 1901). Pievērsies arī monumentāli dekoratīvajai glezniecībai (gleznojumi Oslo universitātes zālei, 1910 – 1916). Strādājis arī ksilogrāfijas, oforta, litogrāfijas tehnikā.

E. Munks. “Kliedziens”. 1893

Munte (Munthe), Aksels (1857 – 1949) – zviedru rakstnieks. Pasaules slavu ieguvis ar autobiogrāfisko darbu “Stāsts par Sanmikēlu”

(1929 angļu val., 1930 zviedru val.). Sarakstījis arī darbu "Grāmata par cilvēkiem un dzīvniekiem" (1931).

Muriljo (Murillo), Bartolomē Estebans (1618 – 1682) – spāņu gleznotājs. Viens no Seviljas MA dibinātājiem (1660), tās pirmais prezidents. Gleznojis reliģiskas kompozīcijas, kuras traktējis sadzīviski ("Svētā ģimene", 1645 – 1650; "Dievmātes dzimšana", 1655; cikls "Līdzība ar pazudušo dēlu", 1670 – 1680). Darbos dominē pelēcīgi brūnie toņi, smalkas gaismēnu gradācijas un liriski sentimentālas noskaņas ("Atpūta ceļā uz Ēģipti", 1665 – 1670).

B. E. Muriljo. "Mazais ubags". 1645 – 1655

Mūrnieks, Nikolajs (1904 – 1977) – latviešu režisors, aktieris. Strādnieku teātra (1927 – 1934) un Dailes teātra aktieris (1934 – 1936, 1940 – 1941 arī rež.). Liepājas teātra aktieris un režisors (1936 – 1968, no 1953 galv. rež.). Iestudējumi: M.Gorkija "Jegors Buličovs un citi", V.Lāča "Vecā jūrmieku ligzda", M.Šolohova "Plēsums", Raiņa "Uguns un nakts". Lomas filmās "Nauris", "Vētra".

Muses biedriba – atpūtas klubs Rīgā. Dibināts 1787 pēc Pēterburgas Angļu kluba parauga ar stingri reglamentētiem notei-

M. Musorgskis

kumiem. Viens no biedrības dibinātājiem bija teātra un mākslas mecenāts O.H. fon Fitinghofs. Telpas biedrībai tika ierādītas Kēniņa ielā. Biedri bija turīgākie Baltijas vācieši (biedru skaits 200 – 400), bet par maksu pasākumus varēja apmeklēt arī citi Rīgas iedzīvotāji un pilsētas viesi biedrības biedru pavadībā. Biedrībai bija sava bibliotēka un lasītava, deju klubs, kungu klubs. Notika deju vakari, masku balles, muzikāli vakari un koncerti, kuros piedalījās ievērojami mākslinieki. Biedriba pastāvēja līdz 20. gs. 20. – 30. gadiem.

Musorgskis, Modests (1839 – 1881) – krievu komponists. "Varenās kopas" loceklis. Nozīmīgākais ieguldījums *operas* (tautas muzikālā drāma "Boriss Godunovs", 1869) un vokālās kamerģitāras žanrā. Komponējis arī simfoniskos un klavieru darbus ("Izstādes gleznas", 1874).

mūzas (gr. mūsa) – dievietes sengrieķu mitoloģijā. Zeva un Mnēmosīnes meitas, mākslas un zinātnes aizbildnes. Pavisam bija 9 mūzas: poēzijas un mūzikas aizbildne Eiterpe, mīlas lirikas – Erato, episkās dzejas un daiļrunas – Kalliope, vēstures – Klīo, traģēdijas – Melpomene, himnu – Polihimnija, komēdijas – Talija, dejas un kora dziedāšanas – Terpsihora, astronomijas – Urānija. Mūzu tēli izmantoti glezniecībā (S.Botičelli, Tintoreto, Dž.B.Tjepolo u.c.) un daiļliteratūrā.

muzejs (gr. mūseion – mūzu templis < mūsa – mūza) – zinātniski pētnieciska un izglītojoša kultūras iestāde, kas vāc, zinātniski apstrādā, glabā, pēti, eksponē un popularizē dabas, vēstures, materiālās un garīgās kultūras pieminekļus. Antīkajā pasaulē muzeji bija sava veida zinātnes un mākslas akadēmijas (Atēnās, Aleksandrijā, Antiohijā, Pergamā u.c.). Nozaru muzejiem Senajā Grieķijā radās specifiski nosaukumi: pinakotēka (gleznu krātuve, galerija), gliptotēka (skulptūru

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

krātuve), tēzaurs (dārglietu krātuve), daktilio-
tēka (gemmu krātuve). 17. – 18. gs. veidojās
privātās kolekcijas, kuras kļuva par pamatu
pirmo nacionālo muzeju veidošanai (Vati-
kāna muzejs Itālijā, Britu muzejs Anglijā,
Luvra Francijā). Mūsdienās pasaules valstu
muzeju sadarbību veicina *Starptautiskā
muzeju padome* (The International Council
of Museums, ICOM; dib. 1946 UNESCO
sistēmā). Latvijā pirmais muzejs dibināts
1773 (tagadējais Rīgas Vēstures un kuģ-
niecības muzejs). 90. gados Latvijā darbojās
95 valsts, 30 rajonu un aptuveni 80 sabied-
risko muzeju. Latvijā darbojas Latvijas
Mākslas muzeju apvienība, kurā ietilpst:
Valsts Mākslas muzejs (filiāle – G.Šķiltera
memoriālais muzejs), Ārzemju mākslas
muzejs, mākslas muzejs “Arsenāls”, izstāžu
zāle “Latvija”, Dekoratīvi lietišķās mākslas
muzejs, Latvijas kultūras muzejs “Dauderi”.
Viens no visvairāk sazarotajiem muzejiem ir
Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejs
ar filiālēm: Rīgā – Raiņa un Aspazijas māja
Baznīcas ielā, K.Barona memoriālais dzi-

No Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeja
fondiem

voklis K.Barona ielā, J.Rozentāla un R.Blau-
maņa memoriālais muzejs Alberta ielā,
J.Akuratera muzejs O.Vācieša ielā, E.Smiļģa
Teātra muzejs E.Smiļģa ielā; Raiņa un
Aspazijas memoriālā vasarnīca Majoros,
Raiņa muzejs “Jasmuiža” Preiļu rajonā,
“Tadenava” Jēkabpils rajonā, Aspazijas
muzejs “Daukšas” Zaļeniekos, A.Brigaderes
“Sprīdiši” Tērvetē, E.Dārziņa un J.Sud-
rabkalna “Jāņaskola” Jaunpiebalgā. Vecāka-
jam Rīgas muzejam – Rīgas Vēstures un
kuģniecības muzejam ir filiāles: Rīgas Doms
un Ainažu Jūrskolas memoriālais muzejs;
Rīgas pili kopš 1869 darbojas Latvijas
Vēstures muzejs; kopš 1924 – Latvijas Etno-
grāfiskais brīvdabas muzejs (filiāle – Brīv-
dabas muzejs “Vēveri” Vecpiebalgā). 1920
dibinātajam P.Stradiņa Medicīnas vēstures
muzejam ir filiāles: J.Primaņa Anatomijas
muzejs, Farmācijas muzejs Rīgā un A.Bieziņa
“Bilmaņi” Madonas rajonā. Rīgā darbojas
F.Candera, A.Upīša, O.Vācieša muzeji. Pils-
rundālē kopš 1972 atvērta Rundāles pils
muzejs. Latvijā vēl darbojas nozaru muzeji:
Latvijas Ugunsdzēsības muzejs, Latvijas
Sporta muzejs (abi Rīgā), Latvijas Meliorā-
cijas un zemkopības muzejs (Mālpilī), Lauk-
saimniecības tehnikas muzejs “Kalēji”
(Rēzeknes raj.).

muzeoloģija – zinātne, kas pēti muzeju iz-
celsmes un attīstības likumsakarības, darba
teoriju un metodiku. Daudzveidīgas problē-
mas risina UNESCO Starptautiskā muzeju
padome, kas franču un angļu valodā izdod
materiālu krājumu “Documents du travail sur
la museologie” (no 1980), kā arī periodiskus
izdevumus “Museum”, “ICOM News” (abi
no 1948). Pasaulē tiek izdoti vairāk nekā 150
periodiski izdevumi, kas saistīti ar muzeo-
loģiju. Lielākie: “Museum News” (no 1924),
“Curator” (no 1958; abi ASV); “Musées et
Collections Publiques de France” (no 1932;

Francijā); "Museums Journal" (no 1901; Lielbritānijā), "Natur und Museum" (no 1867), "Museumskunde" (no 1905; abi Vācijā).

mūzika (gr. mūsikē – mūzu māksla) – mākslas veids, kas atspoguļo īstenību skaņu mākslas tēlos un izsaka cilvēka domas un emocijas dzirdamā valodā, iedarbojoties uz cilvēka psihi ar asociāciju, analogiju un sinestēziju palīdzību. Mūzikas pamatelementi ir skaņkārtā, ritms, metrs, temps, dinamika, tembrs, melodija, harmonija, instrumentācija. Mūziku fiksē ar nošu raksta palīdzību. Tā var būt diferencēta pēc autorības (profesionālā un tautas mūzika), skaņdarba rakstura, atskaņojuma veida, atskaņotāju sastāva, sintēzes ar literatūras u.c. mākslas veidiem, pēc skaņkārtas sistēmas, stiliem, žanriem.

"Mūzika" – mūzikas žurnāls. Iznāca 1925 – 1927 Rīgā. Izdeva "Latvijas Skaņražu kopa", vēlāk Latvijas Mūziķu biedrība.

Mūzika. P. Veroneze. "Kāzas Kānā". 1562 – 1563

Mūzikas akadēmija, Jāzepa Vītola, Latvijas. Augstākā mūzikas mācību iestāde Latvijā. Dibināta 1919. Nosaukta J. Vītola vārdā (1958).

J. Vītola Latvijas Mūzikas akadēmija

Līdz 1990 – Latvijas Valsts konservatorija. **"Mūzikas Apskats"** – ilustrēts mūzikas mēnešraksts. Iznāca 1932 – 1939 Rīgā. Izdeva Latviešu dziesmu svētku biedrība.

Mūzikas biedrība, Latvijas. Sabiedriska organizācija. Dibināta 1986 Rīgā. Mērķi: pilnveidot un attīstīt māksliniecisko pašdarbību, paaugstināt māksliniecisko līmeni, tuvinot profesionālajai mūzikai.

"Mūzikas Druva" – ilustrēts mūzikas mēnešraksts. Iznāca 1906 – 1909 (ar pārtraukumiem) Jelgavā un Rīgā. Izdevējs A.O. Kauliņš (1906 – 1908 arī red.), no 1908 – Rīgas Latviešu biedrības Mūzikas komisija.

Mūzikas krātuve – viens no ievērojamākajiem kultūras pasākumiem trimdā. Sāka darboties Austrālijā, Adelaidā 1961. Dibinātājs un vadītājs Ē. Biezaitis. Līdz 1984 krātuvē bija 17 tūkst. skaņdarbu vienību: 3 tūkst. dziesmu jauktajiem koriem, 2 tūkst. vīru koriem, apmēram 1 tūkst. – sieviešu koriem un tikpat – skolēnu koriem; 900 kantātes un dziesmas ar pavadijumu; vairāk nekā 3 tūkst. solodziesmu vienai balsij. Savākto kora dziesmu skaits – aptuveni 9,5 tūkst. J. Vītols reprezentēts ar 800 darbiem, Alfrēds Kalniņš ar 685, P. Jurjāns ar 545. Vecākais izdevums – "Nevācu psalmi" (1587). Krātuvē glabājas

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

apmēram 950 skaņuplašu, 157 skaņu lenšu. Krātuves kataloga I daļa publicēta 1974, II daļa – 1981. Par krātuves veikumu Ē.Biezaitis 1985 saņēmis PBLA Tautas balvu.

“Mūzikas Nedēļa” – ilustrēts mūzikas žurnāls. Iznāca 1923 – 1929 Rīgā. No 1924 izdeva Latvju komponistu biedrība.

mūzikhols (angļu music-hall) – estrādes teātra veids. Radies 18. gs. sāk. Anglijā no uzvedumiem krodžiņos, kur izmantoti farsa, bufonādes, groteskas elementi. Viens no pir-

“Moulin Rouge”

mājiem mūzikholiem bija “Alhambra” Londonā (dib. 1890). Pazīstamākie mūzikholi – “Moulin Rouge” Francijā, “Umberto” Itālijā, “Friedrichstadt palast” Vācijā.

Skats no E. L. Vēbera mūzikla “Kaki” iestudējuma Jaunajā Londonas teātrī. Pirmizrāde 1981

mūzikls (angļu musical) – muzikāli skatuvisks žanrs, kurā apvienoti muzikālie, dramaturģiskie, horeogrāfiskie un opermākslas izteiksmes līdzekļi. Žanra labākie paraugi radīti 50. gados: K.Portera “Skūpsti mani, Ket!” (1948), F.Loves “Mana skaistā lēdija” (1956), L.Bernsteina “Vestsaidas stāsts” (1957), R.Rodžera “Mūzikas skaņas” (1959). Latvijā pazīstams R.Paula mūzikls “Māsa Kerija” (1978).

Nabokovs, Vladimirs (1899 – 1977) – krievu rakstnieks. Emigrējis 1919. Rakstījis krievu un angļu valodā. Romāns “Lužina aizsardzība” (1930), “Lolita” (1955). Darbi rakstīti gan reālistiskā, gan modernā prozas manierē.

nācariēši (vācu Nazarener < pilsētas Nācāretes nosaukuma), “Sv. Lūkas savienība” – vācu un austriešu gleznotāju romantiķu grupējums. Radās 1809 Vinē. Tās locekļi, atdarinot agrās renesanses meistarus, tiecās atjaunināt monumentāli dekoratīvo mākslu (J.F.Overbeks, P.Kornēliuss). No 1810 nācariēši darbojās Romā (fresku cikli Bartoldi mājā un “Casino Massimo”).

“**Nāciju teātris**”. Dibināts 1948 pēc UNESCO iniciatīvas. 1948 – 1968 darbojās Parīzē, kur katru sezonu dažādu valstu teātri sniedza viesizrādes. 1972 atsāka darbību; to koordinē Starptautiskais teātra institūts. Sezona tiek organizēta reizi divos gados. Tās notikušas Amsterdamā, Parīzē, Hamburgā, Varšavā, Karakasā, Sofijā, Nansī. Teātra sezonu viesi bijuši V.Artmane, L.Akurātere, L.Dzene, L.Freimane, V.Hausmanis, A.Jaunušans, A.Liniņš, J.Strenga un citi.

Nacionālā bibliotēka (Bibliothèque nationale) Parīzē – Francijas lielākā bibliotēka. Viena no lielākajām bibliotēkām pasaulē. Dibināta 1480. Toreizējais nosaukums – *Karaliskā bibliotēka*, tagadējais nosaukums kopš 1795. Fondos aptuveni 28 milj. glabāšanas vienību.

Nacionālā galerija (National Gallery) Londonā. Dibināta 1824 uz Dž.Dž.Angersteina kolekcijas pamata. Atrodas Trafalgaras skvērā (1838, arhitekts V.Vilkinss). Viena no ievērojamākajām Rietumeiropas glezniecības darbu kolekcijām pasaulē (S.Botičelli, Leonardo da Vinči, Rafaēla, Ticiāna, J. van Eika, P.P.Rubensa, A. van Deika, Rembranta, V. van Goga, E.Manē, O.Renuāra, P.Sezana, F.H.Goijas, V.Hogārta, T.Geinsboro darbi).

Nacionālais modernās mākslas muzejs

N

V. Nabokovs

(Musée national d'Art moderne) Parīzē. Atvērts 1947. Viena no ievērojamākajām Rietumeiropas un Amerikas 20. gs. tēlotājas mākslas kolekcijām pasaulē. Kopš 1977 ietilpst Ž.Pompidū Nacionālajā mākslas un kultūras centrā. Daļa kolekcijas atrodas vecajā muzeja ēkā, kas celta 1937. g. pasaules izstādei. Plaši pārstāvēta fovisma (A.Matiss), kubisma (P.Pikaso, Ž.Braks), sirreālisma (S.Dalī), abstrakcionisma (V.Kandinskis, R.Delonē) māksla.

Nacionālais muzejs (Museo Nazionale) Neapolē. Dibināts 18. gs. Viens no ievērojamākajiem antīkās mākslas muzejiem Itālijā. Fondi veidoti no Bordžu, Farnežu u.c. dzimtu kolekcijām un mākslas pieminekļiem, kas atrasti arheoloģiskajos izrakumos Pompejos, Herkulānā.

Nacionālā mākslas galerija (National Gallery of Art) Vašingtonā. Dibināta 1937 (atvērta 1941, paplašināta 1978). Viena no lielākajām mākslas darbu krātuvēm ASV. Fondi veidoti no privātkolekcijām. Līdzās amerikāņu tēlotājam un dekoratīvajai mākslai bagātīgi pārstāvēta itāļu renesanses (Donatello, Džordžone, Rafaēls, Ticiāns), 16. gs. beigu – 20. gs. Rietumeiropas (El Greko, P.P.Rubenss, Rembrants, T.Geinsboro, E.Manē, I.Ž.E.Degā, P.Pikaso) māksla.

Nacionālā opera, Latvijas. Dibināta 1919 Rīgā (nosaukumi: Padomju Latvijas opera; 1919 – 1940 Latvijas Nacionālā opera; 1940 – 1989 – LPSR Valsts Akadēmiskais operas un baleta teātris). Teātris veidojies, balstoties uz senām Rīgas operkultūras tradīcijām. Tās sāka attīstīties jau no 17. gs. 1913 tika nodibināta operas trupa (nosaukums – *Latviešu opera*). 1919 uz tās bāzes tika izveidots valsts teātris. 1919 – 1940 tika iestudēts latviešu oriģinālreperetuārs: operas – Alfrēda Kalniņa “Baņuta” (1920), Jāņa Mediņa “Uguns un nakts” (1921); baleti – Jāņa Mediņa “Milas uzvara”

(1935). Jāņa Vitoliņa "Ilze" (1937). Šajā laikā darbojās diriģenti J.Kalniņš, Jānis Mediņš, T.Reiters; režisors J.Zariņš; scenogrāfi J.Kuga, L.Liberts; baletmeistars O.Lēmanis, H.Tangijeva-Birzniece. Vēlāk teātri darbojušies diriģenti J.Hunhens, E.Tons, L.Vigners, R.Glāzups, A.Viļumanis; baletmeistari J.Čanga, A.Lembergs, J.Pankrate. 90. gadu labākie iestudējumi: Dž.Verdi "Nabuko" (1996; diriģents N.Vaičis, rež. G.Gailītis); Ž.Bizē "Karmena" (1997; diriģents N.Vaičis, rež. G.Gailītis); Z.Liepiņa, K.Dimitera "Parīzes Dievmātes katedrāle" (1998; diriģents A.Viļumanis, rež. E.Freibergs); V.A.Mocarta "Dons Žuans" (izrāde-akcija 1998; diriģents N.Šnē, rež. K.Vuss, Vācija). Mākslinieciskais vadītājs un galvenais diriģents G. Rinkēvičs (kopš 1996), režisors G.Gailītis (kopš 1977), baleta trupas vadītājs A.Leimanis (kopš 1998).

Nacionālais teātris, Latvijas. Dibināts 1919 (nosaukums – Padomju Latvijas Strādnieku teātris). 1920 – 1940 Latvijas Nacionālais teātris; 1944 – 1988 LPSR Valsts drāmas teātris. 1971 nosaukts A.Upīša vārdā (A.Upīts izstrādāja teātra 1. programmu, Nacionālajam teātrim to pārstrādāja J.Akuraters). Izcilākie iestudējumi: Raiņa "Jāzeps un viņa brāļi" (rež. A.Mierlauks), F.Šillera "Dons Karloss" (rež. J.Zariņš), A.Upīša "Zaļā zeme" (rež. A.Amtmanis-Briedītis; no 1949 teātra galv. rež.), R.Blaumaņa "Uguni" (rež. Ž.Katlaps), Raiņa "Pūt, vējiņi!", T.Viljamsa "Ilgu tramvajs", F.Molnāra "Lilioms" (rež. A.Jaunušans; 1966 – 1987 galv. rež.), Dž.Goldmena "Lauva ziemā" (rež. M.Kublinskis; 1987 – 1989 galv. rež.), E.Olbija "Lolita" (rež. O.Kroders; 1989 – 1995 galv. rež.). Visās teātra paudzēs ir spēlētas R.Blaumaņa "Skroderdienas Silmačos" (E.Radziņa, A.Kairiša, L.Kugrēna – no Ieviņas līdz veco sievu trijotnei). Jaunāko "Skroderdienu" lasījumu veidojuši

Nacionālais teātris

V.Lūriņš un E.Freibergs (kopš 1995 teātra galv. rež.). 90. gadu labākie iestudējumi: Zeibotu Jēkaba "Dullais barons Bunduls" (1995; rež. E.Freibergs); P.Roziša "Ceplis" (1995; rež. M.Kublinskis); V.Rasela "Šērlija Velentaina" (1995; rež. E.Freibergs); A.Upīša "Zaļā zeme" (1996; rež. E.Freibergs); E.Špores "Uzsmēķēsim zāli" (1996; rež. M.Kublinskis); E.Labiša "Briesmu darbi Lursīna ielā" (1996; rež. G.P.Kulo, Francija); V.Lāča "Zvejnieka dēls" (1997; rež. E.Freibergs); A.Deglava "Rīga" (1998; rež. E.Freibergs). **nāra** – mitoloģiska būtne austrumslāvu tautu mitoloģijā. Nāras tēla apvienojušās auglības dievību un ūdens dievību īpašības, kā arī

E. Eriksens. "Mazā nāra". Kopenhāgena. 1913

priekšstati par "nelabā" nāvē mirušajiem un bērniem, kas miruši nekristīti. Līdzīgs tēls Eiropas tautu mitoloģijā ir *undīne*.

Nariņi – latviešu zvejnieku dzimta Rīgā 17. – 20. gs. sāk. Pavisam zvejnieku dzimtā bijuši 23 Nariņi. Dzimtai piederējuši plaši īpašumi Torņakalnā, Jura ciemā un Kliversalā; 17. gs. nodibina skolu. Jānis Nariņš vadījis zviedru karaspēka desanta pārcelšanu uz Spilvi Zviedru kara laikā 1701, Indriķis Nariņš 18. gs. 50. gados atstājis mantojumā bibliotēku (45 iespiestas grāmatas), daudz zelta un sudraba izstrādājumu. Izirstošajā zvejnieku brālībā Jēkabs vēl bija 1904.

naturālisms (fr. naturalisme < lat. natura – daba) filozofijā – uzskatu sistēma un metodoloģijas princips, saskaņā ar kuru daba ir visa pastāvošā pamats un universāls izskaidrošanas līdzeklis. Naturālisms bija viens no galvenajiem apgaismības laikmeta principiem, kad īpaša uzmanība tika pievērsta nevēsturiski traktētai cilvēka dabai.

naturālisms mākslā – virziens Eiropas un Amerikas literatūrā un mākslā 19. gs. 2. pusē (literatūrā – E.Zolā, E. un Ž.Gonkūri, A.Holcs, G.Hauptmanis, G.Lemonjē, F.Noriss; teātrī – A.Antuāns, O.Brāms; tēlotājmākslā – F. fon Ūde, K.Kolvica). Atzīstot, ka cilvēka likteni un psihi pilnīgi nosaka sociālā vide, iedzimtība, fizioloģiskie likumi, naturālisma pārstāvji centās būt objektīvi, "dabaszinātniski" atveidot īstenību; *tēlotājmākslā* izpaužas tendencē tieši atdarināt dabu. *Mūzikā* virziens izpaužas galvenokārt dabasskaņu atdarināšanā, pārspīlētā melodramatiskā ekspresijā.

naturfilozofija (lat. natura – daba + ↑ *filozofija*) – filozofija, kam raksturīga abstrakta dabas skaidrošana. Bija izplatīta sengrieķu un renesanses laikmetā. Vēlāk attīstījās F.V.J.Šellinga, V.Ostvalda teorijā. Tās elementi atrodami arī A.N.Vaitheda filozofiskajos uzskatos.

Nāzims Hikmets Rans.
Grāmatas "Roman-
tika" vāks. Parīze.
1964

Nāzims Hikmets Rans (arī Nazims Hikmets Rans; 1902 – 1963) – turku rakstnieks, sabiedriskais darbinieks. Revolucionārās turku dzejas pamatlicējs. Vairākkārt represēts, no 1951 dzīvojis PSRS. Darbi: dzejoļu krāj. "Portreti" (1935), luga "Savādnieks" (1955) u.c.

Neatkarīgo mākslinieku vienība – mākslinieku biedrība Latvijā 1919 – 1940. Tās kodolu veidoja demokrātiski noskaņoti mākslinieki reālisti E.Brencēns, J.Jaunsudrabiņš, K.Miesnieks (līdz 1924), A.Štrāls u.c. Nozīmīgs ir veiktais darbs – plaša mākslas literatūras bibliotēka, monogrāfiski apcerējumi par māksliniekiem, gleznu un grafiku kolekcija (gājušas bojā Otrā pasaules kara laikā).

Neimanis (Neumann), Vilhelms Johans (1849 – 1919) – Baltijas vācu arhitekts, mākslas vēsturnieks. Daugavpils pilsētas arhitekts (1878 – 1905). Projektējis *Mākslas muzeja* ēku Rīgā (1903 – 1905); šā muzeja direktors (1905 – 1919).

nekropole (gr. nekros – mirušais + polis – pilsēta) – kapu kompleksi senajos kultūras centros. Nekropoles bija izplatītas Senajā Ēģiptē (faraonu un aristokrātu kapenes Tēbās), Persijā, Palestīnā, Senajā Grieķijā (Dipilu kapenes pie Atēnām).

neobaroks [neo.. (gr. neos – jauns) + ↑ *baroks*] – viens no eklektisma formālajiem novirzieniem, kurā izmantoti baroka mākslinieciskie paņēmieni un dekoratīvās formas. Plaši bija izplatīts 19. gs. 2. pusē un 20. gs. sāk. to valstu arhitektūrā, kur bija spēcīgas baroka tradīcijas (Vācijā, Austrijā). Izpaužas arī dekoratīvi lietišķajā mākslā un akadēmiskajā tēlotājmākslā.

neogotika (↑neo.. + ↑*gotika*) – viens no eklektisma formālajiem novirzieniem, kur izmantoti gotikas izteiksmes līdzekļi. Visspilgtāk izpaužas arhitektūrā. Radās Anglijā 18. gs. vidū (pils "Strawberry Hill", 1749, arhitekts V.Robinsons; *parlamenta ēka* Londonā, celtniecība sāka 1840, arhitekti Č.Berijs un

O.V.N.Pjūdžins; *jaunais rātsnams* Minhenē, 1867 – 1908, arhitekts G.J.Hauberisers; rātsnams Vīnē, 1872 – 1883, arhitekts F. fon Šmits). Latvijā neogotika raksturīga lauku muižu un pilsētu arhitektūrai. Rīgas *Lielās ģildes* (1854 – 1859, arhitekts K.Beine) un *Mazās ģildes* (1864 – 1866, arhitekts J.D.Felisko) ēku formas asociējas ar angļu viduslaiku nocietināto piļu arhitektūru, kas simbolizē ģilžu (tipisku viduslaiku apvienību) nesatricināmību. *Biržas komercskolas* (1902 – 1905, tagadējā Latvijas Mākslas akadēmija, arhitekts V.L.N.Bokslafs) gotikas elementi simbolizē saistību ar Rīgas viduslaiku būvmākslu.

K. Beine. Lielā ģilde. 1854 – 1859

neohēgelisms – filozofijas virziens, kas interpretēja un attīstīja G.V.F.Hēgeļa filozofiju. Radās 19. gs. beigās – 20. gs. sākumā. Izplatījās Vācijā (V.Diltejs, T.Lits), Itālijā (Dž.Džen-tile, B.Kroče), Lielbritānijā (B.Bosankets, F.H.Bredlijs), Francijā (Ž.Ipolits, A.Koževs). Neohēgelisms aplūkoja galvenokārt vēstures filozofiju un kultūru, valsts un tiesību problēmas.

neokantisms – filozofijas virziens, kas balstījās uz I.Kanta mācības elementiem. Radās Vācijā 19. gs. 60. gados. Izplatījās Francijā, Krievijā u.c. valstīs. Vispilnīgāk izpaudās *Marburgas skolā* (E.Kasīers) un *Freiburgas skolā* (H.Rikerts). Marburgieši skaidroja filozofiskas kategorijas kā loģiskas noteiksmes. Freiburgieši dabaszinātnes nostatīja pret sabiedriskajām zinātnēm. Latvijā neokantismu pārstāvēja P.Zālite.

neoklasicisms (fr. néo-classicisme) – virziens 19. gs. literatūrā un mākslā. Raksturīga orientācija uz antīko un klasisko mākslu. Mākslas tradīcijas vērtēja kā absolūtas vērtības, nostatot tās pretī sava laika realitātei. *Tēlotājmākslā* izveidojās 19. gs. beigās – 20. gs. sāk. (glezniecībā M.Denī, tēlniecībā A.Maijols u.c.). Latvijā neoklasicisms iezīmējās dažos V.Tones darbos. *Arhitektūrā* uzplauka ap 1910 un izpaudās atsevišķu dekoratīvo elementu izmantošanā, radot reprezentatīvus parādes celtnu paraugus (E.Poles projektētās banku ēkas, F.Skuiņa projektētā tagadējā Ministru kabineta ēka, 1936 – 1938). *Literatūrā* izpaudās 19. gs. beigās – 20. gs. sāk. Tika aizgūti antīkie tēli un motīvi, poētiskā valoda pakļauta noteiktām normām. Šādas iezīmes vērojamas franču, vācu, krievu literatūrā. Latvijā neoklasicisma principi vērojami A.Ķēniņa darbos. *Mūzikā* neoklasicisms attīstījās laikā starp Pirmo un Otro pasaules karu. Tā veidošanos lielā mērā noteica M.Rēģera daiļrade. 20. – 30. gados tas guva atbalsi P.Hindemita, I.Stravinska, B.Bartoka, S.Prokofjeva darbos. Latviešu mūzikā, sākot ar 60. gadiem, radīs izpausmi M.Zariņa, R.Kalsona, P.Plakida daiļradē.

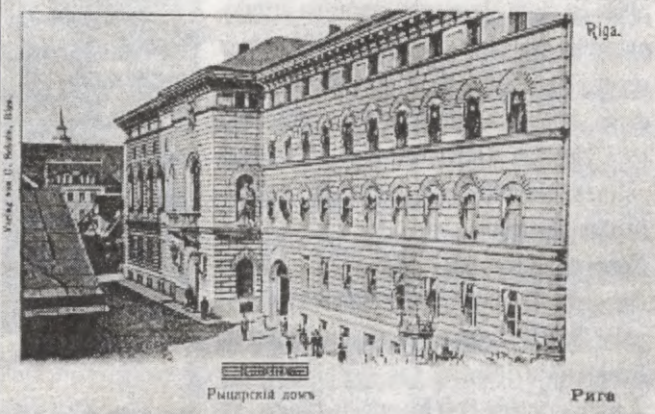
neoplatonisms – filozofijas virziens Romas impērijā antīkās sabiedrības norieta periodā. Tā pamatā – platonisms un neopitagorisms. Ievērojamākie pārstāvji: Plotīns, Porfirījs, Prokls. 17. – 18. gs. neoplatonisma idejas

ietekmējušas N.Malbranša un G.V.Leibnica uzskatus, 19. – 20. gs. – G.V.F.Hēgeļa un A.Bergsona uzskatus.

neopozitīvisms (↑ neo.. + ↑ pozitīvisms) – 20. gs. Rietumu filozofijas virziens; pozitīvisma izpausmes veids mūsdienās. Par vienīgajām zināšanām uzskata atsevišķo zinātņu atziņas, noliedz tradicionālo filozofijas problēmu nozīmi. Neopozitīvisma idejiskais avots – Dž.Bērklīja un D.Hjūma subjektīvais ideālisms, šā virziena pamattēzes tika formulētas *Vīnes pulciņa* ietvaros. 30. gados virzienam pieslēdzās arī amerikāņu filozofi – Č.V.Moriss, P.V.Bridžmens u.c., kā arī Upsalas skolas pārstāvji. Pēc Otrā pasaules kara šo jēdzienu bieži aizstāj ar jēdzienu *analītiskā filozofija*.

neoreālisms mākslā – virziens kritizētāja reālisma mākslā pēc Otrā pasaules kara. Attīstījās galvenokārt Itālijā. *Kinomākslā* izveidojās 40. gadu vidū. Par neoreālisma manifestu kļuva R.Rosellini filma “Roma – atklāta pilsēta” (1945). V. de Sikas, R.Rosellini, L.Viskonti darbi bija gandrīz dokumentāli vienkāršo ļaužu dzīves attēlojumi; lomās bieži neprofesionāli aktieri. *Literatūrā* sadzīvīvisks vienkāršo ļaužu dzīves tēlojums (R.Rosellini). *Tēlotājmākslā* attīstījās 40. gadu beigās – 50. gados, pievērsoties sadzīves un darba atainojumam (R.Gutuzo, A.Fužerons).

neorenesanse (↑ neo.. + ↑ renesanse) – viens no eklektisma formālajiem novirzieniem, kur izmantoti renesanses mākslinieku izteiksmes līdzekļi. Vispilnīgāk izpaudās Vācijā, kur tā kļuva par 19. gs. 2. puses būvmākslas raksturīgāko iezīmi. Izpaudās gan dzīvojamo māju, gan sabiedrisko ēku celtniecībā (*Šverīnes pils*, 1843 – 1857, arhitekts G.A.Demlers; Berlīnes Jaunais muzejs, 1843 – 1855, arhitekts F.A.Štīlers; *Drēzdenes gleznu galerija*, 1847 – 1854, arhitekts G.Zempers; Vīnes universitāte, 1871 – 1884, arhitekts H. fon Fersfels). Rīgā izpaudās skolu celtniecībā (arhi-

J. F. Baumanis, R. Pflūgs. Vidzemes bruņniecības nams. 1863 – 1867

tekti J.D.Felsko, R.Šmēlings), arī sabiedriski nozīmīgās celtnēs – Vidzemes bruņniecības nams (tagadējais Saeimas nams, 1863 – 1867, arhitekti J.F.Baumanis un R.Pflūgs).

neotomisms – katolicisma ietekmīgākā filozofijas skola, baznīcas oficiālā doktrīna. Balstās uz Akvīnas Toma uzskatiem. Ievērojamākie pārstāvji: E.A.Žilsons, Ž.Maritēns, M.Grabmanis. Latvijā neotomismu popularizēja P.Strods.

Neptūns (lat. Neptunus) – avotu, strautu un upju dievs seno romiešu mitoloģijā. Zirgko-

V. Kreins. “Neptūna zirgi”. 1892

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

pības un zirgu skriešanas sacensību aizbildnis. Vēlāk Neptūnu identificēja ar *Poseidonu* sengrieķu mitoloģijā un pielūdza kā jūras dievu. Attēloja kā atlētisku vīru ar trijzūburi rokā. Neptūna skulpturāls attēls rotā daudzas celtnes; Neptūna tēls izmantots daudzos literārajos darbos.

Neredzīgais Indriķis (1783 – 1828) – latviešu dzejnieks. Dzimis Apriķos. Bērībā zaudējis redzi. Strādājis par kurpnieku un drēbnieku. Sacerējis dziesmas, kas saglabājušās ar Apriķu mācītāja K.G.Elverfelda gādību. Elverfelds pierakstījis daļu no tekstiem, izdevis krājumu “Tā Neredzīgā Indriķa dziesmas” (1806). Tas bija pirmais latviešu tautības dzejnieka iespiests dzejoļu krāj. (14 dziesmu).

Neruda (Neruda), Pablo (īst.v. Neftali Rikardo Rejess Basualto; 1904 – 1973) – čīliešu dzejnieks, sabiedrisks darbinieks. Pirmajos dzejoļu krājumos intīmā lirika, pesimistiskas noskaņas, vēlāk pievērsies arī sociālajai tematikai. 70. gados bijis diplomātiskajā dienestā, 1949 – 1952 dzīvojis emigrācijā. Dzejoļu krājumi: “Mijkrēslis” (1923), “Spānija sirdī”, (1937), “Galvenā dziesma” (1950), “Pasaules gals” (1969), “Himna Čiles revolūcijai” (1973). Nobela prēmija (1971).

nervīra (fr. nervure) – konstruktīvi dekoratīvs arhitektūras elements; uz āru izvēsta velves riba. Parasti veidota no tēstiem akmeņiem vai profilētiem ķieģeļiem. Nervīru sistēma veido karkasu, kas balsta velvi. Raksturīga gotiskajai arhitektūrai.

Nestors – Pilas valdnieks sengrieķu mitoloģijā, viens no galvenajiem Trojas kara dalībniekiem. Pēc sengrieķu varoņeposos “Iliāda” un “Odiseja” sniegtā apraksta Nestors bija ļoti varonīgs un nenogurdināms, pārspēja visus ar savu lielo pieredzi, bija ieguvis vispārēju mīlestību un cieņu.

Nestors (dz. g. nez. – m. pēc 1113) – senkrievu hronists, vēsturnieks. Kijevas Pečeru

Neredzīgais Indriķis

P. Neruda

F. Niče

klostera mūks. Sarakstījis vairākus darbus, kuros izklāstījis kristietības un no Bizantijas neatkarīgas Krievijas ideju. Nestoru uzskata par “Pagājušo laiku stāsta” autoru.

“The New York Daily News” (“Ņujorkas dienas jaunumi”) – ASV dienas laikraksts. Iznāk kopš 1919 Ņujorkā.

“The New York Times” (“Ņujorkas laiks”) – ASV dienas laikraksts. Iznāk kopš 1851 Ņujorkā. Laikrakstam ir ārzemju izdevumi. Latīņamerikas izdevums tiek iespiests Limā, Rietumeiropas – Parīzē.

“**Nibelungu dziesma**” (Nibelungenlied) – vācu varoņeposs. Sacerēšanas laiks nezināms, pierakstīts ap 1200. Pirmoreiz publicēja J.Bodmers 1757. Vēsturiskais saturs – lielā tautu staigāšana, huņņu iebrukums Eiropā 5. gs., nibelungu valsts sabrukums. Materiālus izmantojis arī R.Vāgners.

Niče (Nietzsche), Frīdrihs (1844 – 1900) – vācu filozofs. Iracionālisma un voluntārisma pārstāvis. Analizējis divus esamības un kultūras sākumus – instinktīvo, traģisko, racionālo un harmonisko. Romantiska nākotnes cilvēka ideāls pausts mītā par pārcilvēcīgo (“Tā runāja Zaratustra”, 1883 – 1891). Ničes filozofija ietekmēja dzīves filozofiju, eksistenciālistu, pragmatismu. Stipras personības kultu u.c. Ničes idejas izmantoja vācu fašisma ideologi.

nihilisms (lat. nihil – nekas) – vispārpieņemto morāles normu, sabiedrības tikumisko vērtību, koncepciju, dzīvesveida noliegums. Nihilisma galēja izpausme robežojas ar anarhismu, cinismu, amorālismu.

Nike (Nikē) – uzvaras dieviete sengrieķu mitoloģijā. Personificēja uzvaru kaujā. Nikes vārdu bieži pievienoja Atēnas vārdam. Atēnu Akropolē Atēnai bija uzcelts *Nikes templis*. Niki attēloja kā jaunu sievieti ar spārnēm, lauru vainagu rokās. Romiešu mitoloģijā Nikei atbilda Viktorija.

"Samotrākes Nike". Ap 190 p.m.ē.

Nikolajs Kūzietis (arī Kūzas Nikolajs – Nicolaus Cusanus; īst.v. Nikolajs Krebs – Krebs; 1401 – 1464) – filozofs, teologs.

Nikolajs Kūzietis

Paredzēja apvienot reliģijas visaptverošā katolicismā. Nikolaja Kūzieša filozofiskos uzskatus ietekmējis neoplatonisms. Dievu saprata kā absolūto, neizzināmo maksimumu, potenciālo bezgalību. Neatzina Zemi par pasaules centru un tādējādi gatavoja ceļu N.Kopernika atklājumiem.

Nikons (īst.v. Ņikita Minovs; 1605 – 1681) – Krievijas pareizticīgo baznīcas un politiskais darbinieks. Maskavas patriarhs (1652 – 1667). Vadīja baznīcas ceremoniju reformas, kas izraisīja baznīcas šķelšanos Krievijā. Tas izraisīja cara Alekseja Mihailoviča neapmierinātību. 1667 baznīcas koncils atņēma patriarha titulu. Tika izsūtīts trimdā.

nimbs (lat. nimbus – mākonis, migla) – stilizēti attēlots (parasti riņķa veidā) mirdzums

Nimbs. S. Martīni. "Maestà". Freska Sjēnas pili "Palazzo Pubblico". 1315

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

ap dievību un svēto galvām (*dievišķības un svētuma simbols*) viduslaiku sakrālajā mākslā.

nimfas (gr. nymphai) – dievības sengrieķu mitoloģijā. Zeva meitas, Artemīdas vai Dionīsa ceļabiedres. Personificēja dabas spēkus un parādības. Nimfas attēloja kā skaistas jaunavas.

nimfejs (gr. nymphaion) – antīkā arhitektūrā svētnīca, kas celta par godu nimfām. Parasti veidoja virs avota. Romiešu arhitektūrā bija izveidota siena ar nišām, strūklakām, baseinu.

nirvāna (sanskrit. – izdzišana, nodzišana) – centrālais jēdziens indiešu reliģijā un filozofijā, it īpaši budismā. Nirvāna ir augstākā pašiedziļināšanās, iekšējās esamības absolūta neatkarība. Nirvāna nozīmē intelekta, jūtu un gribas vienību.

Nizāmī, Nizami (pilnā vārdā Nizāmī Gandzevi Iljāss ibn Jūsufs; ap 1141 – ap 1209) – azerbaidžāņu dzejnieks. Rakstījis persiešu valodā. Nozīmīgākais darbs – “Hamsē” (“Piecgrāmata”), kurā apvienotas 5 poēmas. Didaktiskā poēmā “Noslēpumu krātuve” (ap 1177 – 1180) aicinājis valdniekiem būt humāniem, cildinājis darba cilvēku. “Hosrovs un Širina” (1181) ir romantiska poēma par mīlestību. Poēmā “Leili un Medžnuns” (1188) izmantota populārā Austrumu tautu leģenda. Poēmā “Septiņas skaistules” (1197) iekļauta leģenda par šahu un viņa 7 sievām. Poēma “Aleksandra grāmata” (ap 1203) ir Nizāmī daiļrades kopsavilkums. Nizāmī ir viens no izcilākajiem Austrumu literatūras klasiķiem, kura daiļrade turpmākajos gadsimtos ietekmējusi daudz Austrumu tautu dzeju.

no – viens no japāņu tradicionālajiem teātra veidiem. Radies 14. gs. vidū. Tā uzplaukums saistīts ar dramaturgu Dzeami Motokijo, kas sarakstījis 24 traktātus par no teātra estētiku un vairāk nekā 100 lugu. Līdz mūsdienām saglabājies *no* modelis, kas izstrādāts 17. –

18. gadsimtā. *No* teātrī apvienots vārds, kustība, dejas, mūzika. Ritmiskais akcents – mūzika (flauta, bungas, 8 – 10 dziedātāju koris). Aktieri darbojas maskās, lomas tēlo tikai vīrieši. Lugu sižeta pamatā – vēsturiskas hronikas un budistu leģendas. Ir tikai viena dekorācija – zaļa priede zelta fonā. Viss stingri kanonizēts. Mūsdienu *no* teātra repertuārā ir aptuveni 200 klasisko lugu.

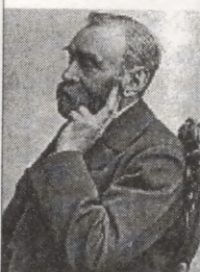
Noass – Bībeles persona. Dievs esot Noasam atklājis savu gribu – uzsūtīt vispasaules plūdus. Pēc Dieva vēlējuma Noass uzbūvējis šķirstu, kurā kopā ar ģimeni izglābies. Līdzīgi mīti sastopami daudzās reliģijās.

“Noass”. Mozaika Sv. Marka baznīcā Venēcijā. 13. gs.

Nobela prēmija – starptautiska prēmija, kas nosaukta tās dibinātāja A. Nobela vārdā. Tiek piešķirta kopš 1901 (ik gadus par izcilākajiem sasniegumiem fizikā, ķīmijā, fizioloģijā vai medicīnā, literatūrā, kā arī par darbību miera veicināšanā). Pēc A. Nobela nāves Stokholmā tika izveidots Nobela fonds, kas mantojuma līdzekļus (sākumā vairāk nekā 33 milj. zviedru kronu) iegulda ienesīgos pasākumos un no fonda gada ienākumiem piešķir 5 Nobela prēmijas. Kopš 1969 piešķir arī Zviedrijas Valsts bankas dibināto Nobela memoriālo prēmiju par darbiem ekonomikas zinātnēs. Laureātiem tiek pasniegta zelta medaļa ar A. Nobela attēlu, diploms, naudas prēmija (aptuveni 30 –

70 tūkst. dolāru), kas atkarīga no fonda ienākumiem. Fizikā, ķīmijā, ekonomikā piešķir Zviedrijas ZA, fizioloģijā un medicīnā – Karaliskās medicīnas un ķirurģijas institūts, literatūrā – Zviedru akadēmija (Stokholmā), bet Miera prēmiju piešķir Norvēģijas stortinga Nobela komiteja (Oslo). Visas prēmijas, izņemot Miera prēmiju, tiek piešķirtas individuāli un vienreizēji (ar dažiem izņēmumiem); pēc nāves tās nepiešķir. Prēmijas pasniedz svinīgā ceremonijā A.Nobela nāves dienā 10. decembrī Stokholmā vai Oslo. Nobela prēmiju literatūrā saņēmuši: Sili-Pridoms (1901), T.Momzens (1902), B.Bjernsons (1903), F.Mistrāls, H. de Ečegarajs i Eisagirre (1904), H.Senkevičs (1905), Dž.Karduči (1906), Dž.R.Kiplings (1907), R.Eikens (1908), S.Lāgerlēva (1909), P.Heize (1910), M.Māterlinks (1911), G.Hauptmanis (1912), R.Tagore (1913), R.Rolāns (1915), V.Heidenstams (1916), K.Gellerups, H.Pontopidans (1917), K.Špitelers (1919), K.Hamsuns (1920), A.Franss (1921), H.Benavente i Martiness (1922), V.Jeitss (1923), V.Rejmonts (1924), Dž.B.Šovs (1925), G.Deleda (1926), A.Bergsons (1927), S.Unsete (1928), T.Mannss (1929), S.Lūiss (1930), Ē.A.Kārlfelts (1931), Dž.Golsvērtijs (1932), I.Buņins (1933), L.Pirandello (1934), J.O Nīls (1936), R.Martēns di Gārs (1937), P.Baka (1938), F.E.Sillanpē (1939), J.V.Jensens (1944), G.Mistrala (1945), H.Hese (1946), A.Žids (1947), T.S. Eljots (1948), V.Folkners (1949), B.Rasels (1950), P.Lāgerkvists (1951), F.Moriaks (1952), V.Čērčils (1953), E.Hemingvejs (1954), H.Laksness (1955), H.R.Himeness Mante-kons (1956), A.Kamī (1957), B.Pasternaks (1958; atteicās), S.Kvazimodo (1959), Senžons Perss (1960), I.Andričs (1961), Dž.E.Steinbeks (1962), G.Seferis (1963), Ž.P.Sartrs (1964; atteicās), M.Šolohovs (1965), N.Zaksa, Š.J.Agnons (1966), M.A.As-

A. Nobels

Nofretete

turiass (1967), J.Kavabata (1968), S.Bekets (1969), A.Solžeņicins (1970), P.Neruda (1971), H.Bells (1972), P.V.M.Vaits (1973), E.Junsons, H.Martinsons (1974), E.Montāle (1975), S.Belovs (1976), V.Aleiksandre Merlo (1977), I.Zingers (1978), O.Ēlitis (1979), Č.Milošs (1980), E.Kaneti (1981), G.Garsija Markess (1982), V.Goldings (1983), J.Seiferts (1984), K.Simons (1985), V.Šojinka (1986), J.Brodskis (1987), N.Mahfūrs (1988), K.H.Sela (1989), O. Pass (1990), N.Gordimere (1991), D. Valkots (1992), T.Morisone (1993), Kenzaburo Oe (1994), Š. Hīnijs (1995), V.Šimborska (1996), D. Fo (1997), Ž.Saramago (1998), G.Grass (1999). **Nobels**, Alfreds (1833 – 1896) – zviedru inženieris, ķīmiķis, uzņēmējs. Zviedrijas ZA un Londonas Karaliskās biedrības loceklis. 1842 – 1850 un 1855 – 1859 dzīvojis Krievijā. Izgudrojis dinamītu (patentēts 1867), sprāgstošo želatīnu (patentēts 1876), ballistītu (patentēts 1887), kuru ražošanai noorganizējis rūpniecības uzņēmumus Rietumeiropā. Nodibinājis starptautiskās Nobela prēmijas.

Nofretete, arī Nofrete, arī Nefertīte (15. gs. beigās – 14. gs. sāk. p.m.ē.) – Senās Ēģiptes valdniece. Amenhotepa IV (Ehnatona) sieva. Piedalījies Amenhotepa IV reliģisko reformu īstenošanā. Arheoloģiskajos izrakumos Amārnā (1912) atsegta tēlnieka Tutmesa darbnīca ar skulpturāliem Nofretetes portretiem.

noktirne (fr. nocturne) – liriska rakstura muzikāls skaņdarbs. 18. un 19. gs. mijā V.A.Mocarta, J.Haidna daiļradē bija nelielu divertimentveida instrumentālu skaņdarbu virknējums, ko atskaņoja naktī zem klajas debess. Noktirne vēlāk F.Šopena, R.A.Šūmaņa daiļradē pārveidojās par klavierminiatūru.

Nollendorfs, Valters (dz. 1931) – latviešu rakstnieks, filologs. Kopš 1961 darbojas Viskonsinas universitātē Medisonā, profesors

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

(1974). 1972 – 1979 un kopš 1990 ģermānistikas žurnāla “Monatshefte” izdevējs un redaktors. Iemantojis starptautisku atzinību kā vācu valodas mācīšanas speciālists. 1988 – 1989 Minsteres latviešu ģimnāzijas direktors. Vairāku latviešu izdevumu līdzveidotājs (“Jaunā Gaita”, “Mazputniņš”, “Mēs”). Publicējis rakstus par vācu literatūru, kā arī recenzijas par latviešu autoru darbiem almanahā “World Literature Today”, bet žurnālā “Journal of Baltic Studies” rakstījis par latviešu literatūras un kultūrpolitikas jautājumiem trimdā un Latvijā. Nollendorfa liriskie dzejoļi publicēti antoloģijā “Paradīzes meklētāji” (1964). No angļu valodas atdzejojis I.Ivaska “Baltiešu elēģijas”. Kopkrājumā “3 lugas” (1980) publicēta Nollendorfa luga “Variācija par Antiņa tēmu” (sar. 1972); tai raksturīga intelektuāla ievirze, izmantota ironija un paradokss. Rakstījis arī asprātīgas miniatūras, ko nosaucis par “nelugām”.

Norītis, Arvēds (1902 – 1981) – latviešu vijolnieks. Latvijas Nacionālās operas orķestra vijolnieks (1920 – 1922), Latvijas radiofona simfoniskā orķestra koncertmeistars (1925 – 1928), Melburnas simfoniskā orķestra vijolnieks (1928 – 1931), Kauņas opereteātra orķestra vijolnieks, konservatorijas pedagogs (1932 – 1934), Latvijas Nacionālās operas orķestra koncertmeistars (1934 – 1943), Latvijas konservatorijas pedagogs (1935 – 1943). 1943 emigrējis. Vesterosas (Zviedrijā) simfoniskā orķestra diriģents un vadītājs (1950 – 1961); īslaicīgi diriģējis arī Reitera kori Stokholmā, bijis Hannoveres un Visbijas latviešu dziesmu svētku virsdiriģents.

Norītis, Haralds (dz. 1927) – latviešu gleznotājs. 1944 emigrējis uz Vāciju. 1951 izceļojis uz Austrāliju. Mācījies Sidnejas Nacionālajā mākslas skolā (1951 – 1954), kur pēc beigšanas strādājis par pedagogu (1954 – 1955). 1955 – 1958 bijis *Mareja* apgāda

mākslinieciskais vadītājs. 1966 kopā ar diviem austrāliešu māksliniekiem nodibinājis galeriju, kur eksponējis modernistu mākslas darbus arī no Eiropas un ASV. No 1965 piedalījies austrāliešu mākslinieku izstādēs Austrālijā, Eiropā, ASV, Japānā. Sidnejā nodibinājis *Laikmetīgās mākslas institūtu* (1973). Daiļradē pievērsies kolorīta un formas problēmu risinājumam. Akrila tehnikā gleznojis abstraktas ģeometriskas kompozīcijas, kurām raksturīgi optiski efekti, kas var mainīties atkarībā no gaismas avota.

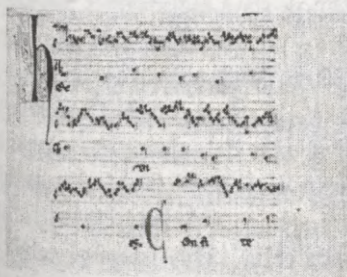
Norītis, Oskars (1909 – 1942) – latviešu gleznotājs, grafiķis. Strādājis eļļas, temperas, akvareļa tehnikā, arī litogrāfijā, kokzdelumā, linogriezumā. Virtuozs zīmētājs, kura spējas visspilgtāk izpaukušās *portretā*, zīmējot ar ogli, zīmuli, krītu, sangīnu, tušas spalvu (“Inese”, 1933 – 1934; “Pašportrets basku cepurē”, “Lita Zemgale”, abi 1937; “Pašportrets”, 1941). Glezniecībā pievērsies portretam, ainavai, klusajai dabai (“Sieviete sarkanā”, “Erna Norītis”, “Klusā daba”, visas 1931 – 1932; “Zemgaļos”, 1940; “Rīga”, ap 1940; “Klusā daba ar krucifiksu”, 1942).

O. Norītis. “Svētki beigušies”. 1929

Darinājis *stikla gleznojumus* Madonas aizsargu namam. Sadarbojoties ar izdevniecību "Zelta ābele", ilustrējis A.Puškina "Piķa dāma" (1936), V.Plūdoņa "Atraitnes dēls" (1937), A.Kuprina "Sulamīte" (1937), O.Vailda "Salome" (1939), darinājis *pieckrāsu oriģināllitogrāfijas* (Raiņa portrets), zīmējums E.Virzas darbam "Straumēni" (1942). Veidojis *monumentālus plakātus* (A.Noriša koncertam, V.Purviša, E.Kalniņa izstādēm, latviešu mākslinieku izstādēm Kauņā, Viņē, Mūksalas mākslinieku biedrības izstādei). Pēcņāves izstāde Rīgā (1942).

nots (lat. nota – rakstu zīme) – grafiska zīme skaņas pierakstam. Nots apzīmē skaņas ilgumu, bet ar līnijkopas un nošu atslēgas palīdzību tiek apzīmēts arī tās augstums. Mūsdienu nošu raksta pamatā ir 11. gs. mūzikas teorētiķa Gvido d'Areco izveidotā pierakstu sistēma.

Sens nošu raksts. 14. gs.

novadpētniecība – sava novada vai apdzīvotas vietas apzināšana. Vietējie iedzīvotāji parasti pēti dabu (izdara fenoloģiskus novērojumus) un tās bagātības, iedzīvotāju dzīvesveidu, etnogrāfiju, kultūras vēsturi, rūpējas par pieminekļu saglabāšanu, vāc dabas kolekcijas, materiālās kultūras priekšmetus. Tiek veikts audzinošs un kultūrizglītojošs darbs. Kompleksas novadpētniecības iestādes ir *novadpētniecības muzeji* (Latvijā apmēram 28). Darbojas arī to filiāles – memoriālmājas, skolu muzeji, bibliotēku nodaļas.

noīele (it. novella – jaunums) – neliela apjoma prozas sacerējums (viens no mazās episkās formas paveidiem). Noīelei raksturīgs sprāigs sižets, strauji darbības pavērsieni, negaidīts atrisinājums. Vecākais noīeles žānra vēsturiskais paveids ir t.s. *anekdotiskā* (notikuma) noīele (Dž.Bokačo, Dž.Čosers, M. de Servantess, O.Henrijs, A.Čehovs). 19. gs. vācu literatūrā radās t.s. *romantiskā* noīele, kurā daudz fantastikas un noslēpumainības. Reālisma attīstības gaitā 19. un 20. gs. par galveno noīeles objektu kļuva cilvēks ikdienas situācijās, viņa pārdzīvojumi, veidojās *psiholoģiskā* noīele (G.Kellers, P.Merimē, S.Cveigs) un *sociālpsholoģiskā* noīele (G. de Mopasāns, A.Čehovs, E.Hemingvejs). Latviešu literatūrā pirmie nozīmīgākie noīeles žānra paraugi saistīti ar 19. gs. beigām (R.Blaumanis, J.Poruks, A.Saulietis, A.Brigadere).

Novērs (Noverre), Žāns Žoržs (1727 – 1810) – franču baletdeīotājs, baletmeīstars. Deīojis Parīzē, Berlinē, Marseļā, Lionā. 1781 – 1794 strādāījis Londonā. Iestudēījis vairāk nekā 80 baletu un divertīsentu ("Ķīniešu svētki", "Jaunības avots", abi 1754). 1759 publicēījis grāmatu "Vēstules par deīju un baletiem", kurā izklāstīījis principus par baletu kā patstāvīgu mākslas veīdu, ko veīdo komponīsts, horeogrāfs un mākslinieks.

Novika, Nora (dz. 1941) – latviešu pianīste. Koncertzāles "Lielā ģīlde" solīste. Klavīeru dueta dalībniece (kopš 1968; kopā ar R.Haradzānjanu). Duets kļuvis par šāda veīda mūzikas kolektīvu izcilāko piemēru Latvijā, starptautīski atzīts. Latvījas Mūzikas akadēmījas pedagoģe (kopš 1970).

Nukšu kapulauks – arheoloģīskis piemīneklis (9. – 12. gs.) Ludzas raj. Nukšu ciemā, Pīldas ezera krastā. Arheoloģīskajos izrakumos (1947, 1948) izpētīti 207 skeletkapi, 5 uguns-kapi, 6 kenotafī. Virīešu apbedījumos atrastas ar bronzu apkaltas ādas jostas, karavīru apro-

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

ces, zobeni, šķēpu gali, cirvji, rokauti. Sieviešu apbedījumos – spirālvainagi, grīstes vainagi, kaklariņķi, aproces, gredzeni, ar gredzentiņiem un spirālītēm rotātas villainītes, pakavsaktas.

numismātika (lat. numisma, numismatis – monēta < gr.) – vēstures palīgozare, kas pēti monētas, monētu depozītus, medaļas, žetonus, ordeņus, nozīmes, kā arī papīra naudaszīmes. Par numismātikas zinātnes pamatlicēju uzskata austriešu abatu J.Ekhelu (1737 – 1798), kas sarakstījis darbu “Mācība par senajām monētām” 8 sējumos. Latvijā monētas sāka kolekcionēt 18. gs.; 19. gs. jau bija izveidotas plašā-

Zviedrijas karaļu Rīgai kaltās monētas.
17. gs. 2. puse

kas monētu kolekcijas Doma muzejā Rīgā un Kurzemes provinces muzejā Jelgavā, vēlāk arī Rīgas Latviešu biedrības muzejā. Lielākās mūsdienu numismātikas kolekcijas ir Vēstures muzejā (vairāk nekā 140 tūkst. vienību) un Rīgas Vēstures un kuģniecības muzejā (vairāk nekā 70 tūkst. vienību).

nuncijs (lat. nuntius) – pastāvīgs Romas pāvesta diplomātiskais pārstāvis valstīs, ar kurām Vatikānam ir diplomātiskas attiecības. Nuncijs uzrauga arī katoļu baznīcas darbību valstī, kurā viņš atrodas. Nuncijs atbilst ārkārtējā un pilnvarotā vēstnieka diplomātiskajam rangam.

Nurmuižas ansamblis (Nurmuižas muižas un baznīcas komplekss) – arhitektūras piemineklis Talsu rajonā. Izveidojies 16. gs. beigās. Muižas dzīvojamajai ēkai raksturīgas iezīmes, kas piemīt periodam, kad notika pāreja no nocietinātām pilīm uz reprezentatīvām muižām. 1. stāvā saglabājusies pils kapela, 2. stāvā – vairākas telpas, kuru interjeri veidoti 19. gs. Muižas apbūves kompleksā ietilpst 17. – 19. gs. saimniecības ēkas un parks. 1909 muižas dzīvojamā ēka pārbūvēta (arhitekts V.L.N.Bokslafs). Manierisma laika apdarē atjaunota dienvidrietumu fasāde. Baznīca celta 1594. Trīsjomu celtnē ar sakristeju (1879). 1673 – 1687 pārbūvē interjers ieguvis vēlā manierisma iezīmes.

NeĶedova, Ināra (dz. 1930) – latviešu mākslas zinātniece. Mākslas muzeju un izstāžu apvienotās direkcijas direktora vietniece (1966–1975), direktore (1975–1987). Piedalījies Latvijas Kultūras fonda dibināšanā. Sarakstījis vairākus darbus par tēlotājas mākslas jautājumiem, monogrāfijas par V.Kalnrozi (1980) un Dž.Skulmi (1982, krievu val.). 1986 iznāk monogrāfija “Kārlis Sūniņš”, 1988 – monogrāfija par E.Iltneru krievu valodā un albums “Masterpieces of Latvian Painting”.

NeĶedova, Lūcija (dz. 1933) – latviešu teātra režisore. Jelgavas Ā.Alunāna Tautas teātra galvenā režisore (kopš 1965). Iestudējumi: Ā.Alunāna “Draudzes bazārs” (1966), P.Putniņa “Aicinājums uz pērienu” (1972), M.Māterlinka “Zilais putns” (1974), F.Rokpelņa “Atceries egles” (1984).

Nemirovičs-Dančenko, Vladimirs (1858–1943) – krievu režisors, pedagogs. 1898 kopā ar K. Staņislavski nodibināja Maskavas Dailes teātri. 1919 teātrī nodibina muzikālo studiju (tagadējais K.Staņislavska un V.Nemiroviča-Dančenko Muzikālais teātris). Rakstījis stāstus, lugas, romānus. Nozīmīgākie iestudējumi: A.Čehova “Trīs māsas”, V.Šekspīra “Jūlijs Cēzars”, H.Ibsena “Brands”, F.Dostojevskas “Brāļi Karamazovi”.

Neznamova, Ņina (dz. 1943) – krievu aktrise. Rīgas Krievu drāmas teātra aktrise (kopš 1963). Izcilākās lomas: Aldonsa (D.Vasermana), D.Deriona, M.Li “Cilvēks no Lamančas”, 1969), Vjazopuriha-Matjē-Mari

Ņ. Neznamova

N

(Ļ.Tolstoja “Kāda zirga stāsts”, 1979), Antonija (R.Blaumaņa “Skroderdienas Silmačos”, 1980), Arkadina (A.Čehova “Kaija”, 1983).

Ņikuļins, Jurijs (1921–1997) – krievu cirka mākslinieks, kinoaktieris. Cirkā kopš 1947 (klauns), kopš 1983 Maskavas cirka (Cvetnoja bulvāri) direktors. Filmējies kopš 1958. Lomas filmās “Kaukāza gūstekne jeb Šurika jaunie piedzīvojumi”, “Muhtar, šurp!”, “Briljantu roka” u.c.

Ņižinskis, Vaclavs (1889–1950) – krievu baletdejojātājs, baletmeistars. S.Djaģiļeva krievu baleta trupas premjers un baletmeistars (1909–1913 un 1916–1917). Piedalījies “Krievu sezonās” ārzemēs. Atveidojis galvenās lomas M.Fokina iestudējumos. Nozīmīgākie iestudējumi: “Fauna diendusa” (1912), “Rotaļas” (1913), I.Stravinska “Svētpavasaris” (1913), “Tils Pūcesspieģelis” (1914).

Ņujorkas Modernās mākslas muzejs (Museum of Modern Art). Dibināts 1929. Viens no galvenajiem modernās mākslas popularizētājiem pasaulē. Bagāta 19. gs. beigās – 20. gs. glezniecības, grafikas, tēlniecības kolekcija (P.Sezans, V.Kandinskis, A.Matiss, P.Pikaso, A.Modiljāni, H.Mūrs, S.Dalī).

Ņukšs, Vilhelms (dz. 1938) – katoļu garīdznieks, teologs. Bīskaps (kopš 1987). Rīgas arhidiecēzes un Liepājas diecēzes palīgbīskaps (kopš 1987). Rīgas metropolijas Garīgā semināra rektors (kopš 1988). Atbildīgais par žurnālu “Katōļu Dzeive” (kopš 1989).

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

obelisks (gr. obeliskos) – četrskaldņu akmens stabs, kas uz augšu sašaurinās un noslēdzas ar piramidālu smaili. Senajā Ēģiptē obelisks bija saules kulta simbols. Eiropā kļuvis par pilsētībūvniecības ansambļa akcentu.

obligātais eksemplārs – katra klajā laista iespieddarba eksemplārs, kam noteikti jābūt valsts grāmatu krātuvēs, preses arhīvos, nacionālajās un zinātniskajās bibliotēkās, informācijas centros. Pasaulē pirmo reizi ieviests 1537 Francijā. 1588 Latvijā obligāto eksemplāru sāka pieņemt Rīgas pilsētas (tagadējā Akadēmiskā) bibliotēka. Mūsdienās to saņem Nacionālā bibliotēka (2 eksemplārus), Akadēmiskā bibliotēka (1), Zinātniski tehniskā bibliotēka (1).

oboja (vācu Oboe < fr. hautbois) – koka pūšamais mūzikas instruments. Izgatavo galvenokārt no melnkoka. Raksturīgs nazāls tembrs. Pazīstamākais obojas paveids – alta oboja jeb angļu rags.

Obrazcovs, Sergejs (1901–1992) – krievu aktieris, režisors. Pirmo reizi sniedzis priekšnesumus ar lellēm (1920), izpildot paša sacerētas satīriskas miniatūras parodijas žanrā. Centrālā leļļu teātra galvenais režisors (kopš 1931), izstrādājis šā teātra darbības principus un metodi. Iestudējumi: A.Čehova “Kaštanka”, K.Goci “Karalis Briedis”, S.Obrazcova, A.Bondi, Z.Gerta “Neparastais koncerts”. Starptautiskās leļļinieku savienības prezidents (1976–1984), Berlīnes MA korespondētājloceklis (1955).

“**The Observer**” (“Novērotājs”) – vecākais Lielbritānijas svētdienas laikraksts. Dibināts 1791. Iznāk Londonā. To lasa inteliģence. 1976 laikrakstu nopirka ASV naftas kompānija “Atlantic Richfield Company”.

oda (gr. oīdē – dziesma) *literatūrā* – garāks lirisks dzejolis, kurā svinīgā, patētiskā stilā slavināta kāda ievērojama persona vai nozīmīgs sabiedrīks notikums, arī ideja, ideāls.

O

Radusies sengrieķu dzejā. *Mūzikā* – svinīga liriska dziesma Senajā Grieķijā. No 17. gs. – vokāli instrumentāls skaņdarbs, tuvs himniskai kantātei.

“**Odiseja**” (gr. Odysseia) – sengrieķu epos 24 dziedājumos. Par tā autoru tiek uzskatīts Homērs. Centrālā tēma – galvenā varoņa atgriešanās dzimtenē Itakā pēc Trojas kara, viņa piedzīvojumi šajā ceļā un atbēšanās sievas Pēnelopes preciniekiem. Attēlotie notikumi attiecināmi uz 10. gadu pēc Trojas kara, bet sižetiskajā risinājumā iekļauti arī agrāki notikumi. Kompozicionāli eposā savijušies vairāki sižetiski motīvi, darbība sākas no vidus, bet par iepriekšējiem notikumiem uzzinām no Odiseja stāstījuma. Latvijā fragmentos pirmo reizi parādījies jau 1884 periodikā.

S. Obrazcovs

“Odisejs glābjas no Polifēma alas”. Apleznojuma fragments Džūlijas villas muzejā Romā. Ap 500 p.m.ē.

Odisejs (Odysseus) – Itakas salas valdnieks sengrieķu mitoloģijā. Pēc Agamemnona un Menelāja lūguma piedalījās Trojas karā, kur parādīja varonību, atjautību, viltību. Viņa daudzie piedzīvojumi attēloti Homēra varoņeposā “Odiseja”. Odiseja tēls izmantots Sofokla, Eiripīda traģēdijās, arī tēlotājmākslā. **Odukalna kapulauks** – latgaļu 7. – 12. gs.

kapulauks Ludzā. Arheoloģiskajos izrakumos izpētīti 338 kapi. Sieviešu apbedījumos atrasti vainagi, aproces, villaines, vīriešu apbedījumos – jostu fragmenti, karavīru aproces. Atsegti arī tirgotāju apbedījumi, kuros atrasti naudas svāriņi.

Ofenbahs (Offenbach), Žaks (īst. v. Jakobs Eberšts – Eberscht; 1819 – 1880) – franču komponists. Viens no klasiskās operetes žanra pamatlicējiem. 1855 nodibina savu teātri "Buff-Parisien" (līdz 1862 vad.). Darbi: opera ("Hofmaņa stāsti", 1881), operetes (komiskās operas – "Orfejs ellē", 1858; "Skaistā Helēna", 1864; "Zilbārdis", 1866). Iestudējis arī baletus, pantomīmas.

oforts (fr. eau-forte – slāpekļskābe) – grafikas dobspiedes tehnika, kurā zīmējumu iespiedformā (galvenokārt vara vai cinka plātnē) iekodina ar skābi; arī novilkums no šādās iespiedformas. Pirmo datēto ofortu autori – 16. gs. vācu mākslinieki D.Hofers un A.Dīrers. Lielus panākumus oforta tehnikā guvis Rembrants. Šajā grafikas tehnikā strādājuši Ž.Kalo, Dž.B.Piranezi, F.H.Gojja, P.Pikaso, E.Okass; Latvijā – R.Zariņš, A.Apinis, G.Krollis, M.Rikmane, L.Zikmane.

Oforts. Rembrants. Pašportrets ar apaļo cepuri. 1634

Ž. Ofenbahs

O.Henrijs (O.Henry; īst. v. Viljams Sidnijs Porters – Porter; 1862 – 1910) – amerikāņu rakstnieks. Viens no ievērojamākajiem noveles meistariem amerikāņu literatūrā. Sarakstījis aptuveni 600 stāstu. Arī romāns "Kāposti un karaļi" (1904) faktiski ir noveļu cikls par kļaidoņiem Latīņamerikā. Dzīves laikā izdevis 9 stāstu krāj. ("Četri miljoni", 1906; "Rietumu sirds", 1907). Stāstos parasti intriģējošs sižets un negaidītas, gandrīz vienmēr laimīgas beigas ("happy end"). O.Henrija daiļrade – tās ir rezignētas skumjas par "mazā cilvēka" likteņiem.

oinohoja (gr. oinochoē < oinos – vīns + chein – liet) – antīks olveida māla vai metāla trauks ar vienu osu un kaklu; veidots trejlapja formā. Tika izmantotas vīna liešanai. Sengrieķu klasikas periodā eksistēja keramikas darbnīcas, kas specializējās oinohoju ražošanā, sevišķi populāri bija trauki ar sievietes galvas veidojumu korpusa daļā.

Oksfordas universitāte (University of Oxford; Lielbritānijā). Dibināta 12. gs. 2. pusē. Jau 13. gs. izveidojās tradicionālās fakultātes: humanitārā, juridiskā, teoloģijas, medicīnas fakultāte. Universitātē strādājuši R.Bēkons, T.Mors, Roterdamas Erasmus u.c. Mūsdienās aptuveni 40 koledžu, aptuveni 13 tūkst. studentu, aptuveni 1,8 tūkst. docētāju. *Bodlija bibliotēka* (dib. 1602; vairāk nekā 4 milj. vienību), muzeji, observatorija, botāniskais dārzs.

Olimps (Olympos) – augstākais kalnu masīvs Grieķijā, Egejas jūras Termu līča krastā. Augstums 2917 m. Sengrieķu mitoloģijā Olimps – dievu mājoklis.

Omars Haijāms (1048 – ap 1123) – persiešu un tadžiku dzejnieks. Viens no izcilākajiem sava laika Austrumu zinātniekiem, Aristoteļa un Avicennas filozofisko uzskatu turpinātājiem. Nozīmīgākais devums literatūrā – *rubajī* (četrrindes), kuros pausti brīvdomīgi

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

Omars Haijāms

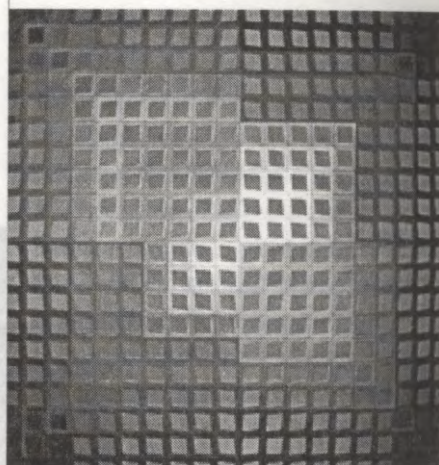
uzskati un hedonisms, cildināta mīlestība. Omaram Haijāmam piedēvēti aptuveni 1000 rubaji, taču lielākā daļa pētnieku par Haijāma sacerētājam atzīst 66 četrriņdes. G.Gulija sarakstījis romānu "Teiksma par Omaru Haijāmu".

O'Nils (O'Neill), Jūdžins (1888 – 1953) – amerikāņu dramaturgs. Lugas: "Mīla zem gobām" (1925), "Mēness likteņa pabērniem" (1942), "Garas dienas ceļš uz nakti" (1940), "Ledus iznēsātājs nāk" (1946) u.c. Nobela prēmija (1936).

opārts (angļu op art < optical art – optiska māksla) – modernisma virziens tēlotājmākslā. No 20. gs. 60. gadiem izplatījās Eiropā un ASV. Raksturīgas plakņu, ciļņu režģu ģeometriskas kompozīcijas un krāsu laukumu ritmiski atkārtojumi, kas dod iluzorus un dekoratīvus efektus. Ievērojamākie pārstāvji: V.Vazareli, H.R.Soto, mākslinieku grupējuma

J. O'Nils

V. Vazareli. "Skaņas II". 1966

"Zero" dalībnieki (Vācija).

opera (it. opera < lat. opera – darbs, sacerējums) – sintētisks muzikāli dramatisks darbs, kur dramatiskā darbība noris dziedot, orķestrim pavadot un atbalstot skatuvisko darbību. Kā patstāvīgs žanrs radās 16. gs. beigās Itālijā. Venēcijas operaskolas izcilākais pārstāvis – K.Monteverdi ("Popejas kronēšana", 1642), neapoliešu operas skolas izcilākais pārstāvis A.Skarlati ("Mīlas untumi jeb Rozaura", 1690). Liela nozīme operas žanra attīstībā bija K.V.Gluka reformai ("Orfejs un Eiridike", 1762). 18. gs. operas žanra augstākā virsotne bija V.A.Mocarta "Figaro kāzas" (1786), "Dons Žuāns" (1787), "Burvju flauta" (1791). 19. gs. 2. pusē izveidojās opera ar nepārtrauktu simfonisko attīstību – *muzikālā drāma*. Tās principus īstenoja R. Vāgners ("Loengrīns", 1848; "Tristāns un Izolde", 1859).

Operas un baleta teātris ↑ *Nacionālā opera*. **Operetes teātris** (Valsts Rīgas Operetes teātris). Dibināts 1945. Kopš 1954 tika iestudētas latviešu oriģināloperetes (A.Žilinska, G.Ordelovska, R.Paula, Imanta Kalniņa darbi). 90. gadu sāk. operetes trupu pievienoja operai, lielās operas ēkas restaurācijas laikā trupa izjuka, operetes izrādes vairs netika iestudētas

Valsts Rīgas Operetes teātris

un teātris faktiski likvidējās. Kopš 1993 teātra telpās darbojās Rīgas Muzikālais teātris, kopš 1996 – Bērnu un jaunatnes teātris.

oponents (lat. opponens, opponentis – tāds, kas iebilst) – persona, kas publiski kritizē referātu, disertāciju. Par oponentu sauc arī pretinieku diskusijā, strīdā.

oratorija (it. oratorio < lat. orare – runāt, lūgt) – lielas formas skaņdarbs solistiem, korim un orķestrim, kas atšķirībā no operas paredzēts koncertizpildījumam. Radosies 16. – 17. gs. Itālijā. Tās klasiskos paraugus radījis G.F.Hendelis (“Mesija”, 1740; “Samsons”, 1741). Oratorijas rakstījuši F.Mendelszons-Bartoldi, F.Lists, A.Dvoržāks, D.Šostakovičs, S.Prokofjevs, Imants Kalniņš.

orderis (fr. orde < lat. ordo – rinda; kārtā) arhitektūrā – mākslinieciski izveidota noteikta nesošo un nesamo elementu sistēma: kolonna, bāze un kapitelis balsta antablementu vai siju. Pastāv *doriskais, joniskais, korintiskais, toskāniskais orderis un kompozītorderis*.

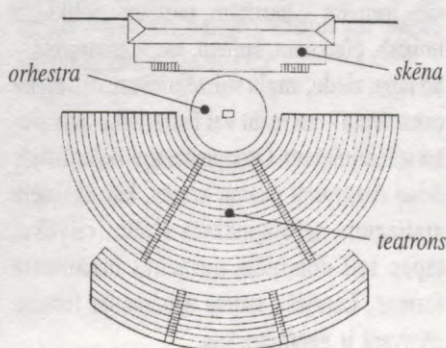
Ore, Ringolds (1931 – 1968) – latviešu komponists, diriģents. Rīgas estrādes orķestra mākslinieciskais vadītājs un diriģents (1957 – 1959), Rīgas skaņuplašu fabrikas “Melodija” mākslinieciskais vadītājs (1959 – 1961), LPSR TV un radio estrādes un vieglās mūzi-

kas orķestra diriģents (kopš 1966). Darbi: balets “Varavīksne” (1963), simfoniskā poēma “Tireļa noslēpums” (1957), instrumentālā kameramūzika, kino un teātra mūzika.

oreols (fr. auréole < lat. [corona] aureola – zelta vainags) *tēlotājmākslā* – mirdzums ap dievību un svēto tēliem (dievišķības un svētuma simbols) reliģiska satura darbos (↑ arī *nimbs*). Jēdzienu lieto arī fotogrāfijā, ģeoloģijā, optikā.

organiskā arhitektūra – arhitektūras virziens 20. gs. ASV arhitekts L.H.Salivans evolūcijas teorijas ietekmē izvirzīja organiskās arhitektūras koncepciju, ko 20. gs. sāk. pilnveidoja un konkretizēja F.L.Raits. Pirmo reizi organiskās arhitektūras principi tika realizēti t.s. prēriju stila mājās (Robija dzīvojamā māja Čikāgā, 1909, arhitekts F.L.Raits). Šo teoriju F.L.Raits formulēja darbā “Organiskā arhitektūra, demokrātijas arhitektūra” (1939): arhitektoniskai telpai jābūt individualizētai, nepārtrauktai un plūstošai; celtnē organiski jāiekļauj ainavā, lietojot dabiskos materiālus. Viens no skaistākajiem šī stila novirzieniem radās Somijā (A.H.H.Ālto), kur sevišķi tika uzsvērtā celtnes saplūsmē ar dabu.

orhestra (gr. orchēstra) – laukums sengrieķu teātrī, uz kura izrādes laikā atradās kori un aktieri. Orhestras centrā bija novietots Dionīsa altāris. Sākumā orhestras laukums bija apaļš, vēlāk daļu no laukuma aizņēma skēna –

Sengrieķu teātra plāns

paaugstinājums, uz kura darbojās aktieris, tāpēc orhestra ieguva nošķelta apļa formu.

orķestris (fr. orchestre < gr. orshēstra – laukums, uz kura darbojās koris sengrieķu teātri) – dažādus mūzikas instrumentus spēlējošu mūziķu kolektīvs, kas atskaņo attiecīgam izpildītāju sastāvam komponētu skaņdarbu; arī šo mūzikas instrumentu kopums. Pēc instrumentālā sastāva izšķir simfonisko, stīgu, pūtēju, tautas mūzikas instrumentu orķestri. T.s. klasiskais simfoniskā orķestra sastāvs nostabilizējies J.Haidna daiļradē (vijoles, altī, čelli un kontrabasi – *stīgu grupa*; flautas, obojas, klarnetes, fagoti, mežragi, trompetes – *pūšamo instrumentu grupa*; *timpāni*). 19. gs. orķestra sastāvs palielinājās (alta un basa flauta, angļu rags, oboja, basklarnete, saksofons, kontrfagots, klaviers, ērģeles, sitamie un tautas mūzikas instrumenti). Ievērojamākie mūsdienu simfoniskie orķestri: Leipciģas koncertapvienības “Gewandhaus” (dib. 1781), Vīnes filharmonijas (1842), Berlīnes filharmonijas (1882), Bostonas (1881), Filadelfijas (1900), Londonas filharmonijas (1932), BBC (1930), Sanktpēterburgas filharmonijas simfoniskais orķestris (1882).

ornaments (lat. ornamentum – rotājums) – gleznots, grafisks vai tēlniecisks rotājums, kas sastāv no ritmiski sakārtotiem elementiem. *Ģeometriskais* ornaments sastāv no abstraktām formām – lauzītām, taisnām un likloču līnijām, punktiem, apliem, *augu* ornaments – no lapu, ziedu, augļu stilizējumiem, *dzīvnieku* ornaments – no reālu vai fantastisku dzīvnieku stilizējumiem. Ornaments sevišķi attīstījās Seno Austrumu islama zemēs, kur eksistēja aizliegums tēlotājmākslā attēlot cilvēku, tāpēc šeit dominēja nosacītās ornamenta formas. Latviešu tautas ornamenta formas pārsvarā ir ģeometriskas.

Ortā (Horta), Viktors (1861 – 1947) – beļģu

H. Ortega i Gaset

Augu ornaments

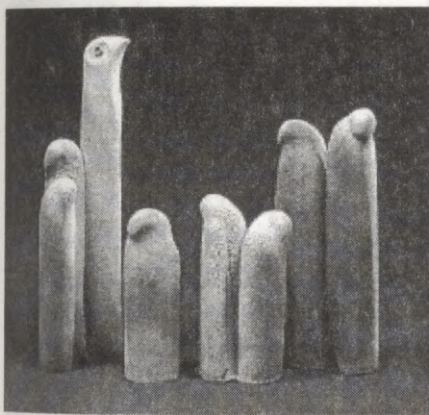
arhitekts. Briseles Mākslas akadēmijas direktors (1927 – 1931). Viens no ievērojamākajiem Briseles jūgendstila pārstāvjiem. Tasela savrupmājā Briselē (1893) pirmoreiz tiek atklātas *metāla konstrukciju* mākslinieciskā izteiksmīguma iespējas. Nozīmīgākie darbi: Frisona (1894), van Ētveldes savrupmāja (1897), Tautas nams (1899), Daiļo mākslu pils (1928).

Ortega i Gaset (Ortega y Gasset), Hosē (1883 – 1955) – spāņu filozofs idealists. 1910–1936 Madrides universitātes Metafizikas katedras vadītājs. 1936 emigrēja. 1948 atgriezās Spānijā, kur organizēja Humanitāro zinātņu institūtu. Dzīves filozofijas un filozofiskā antropoloģisma pārstāvis. Neokantisma (H.Kohena), G.Zimmela, M.Heidegera filozofisko koncepciju sintēzi savā mācībā nosaucis par “raciovitālismu”. Pētījis “masu kultūras” jautājumus.

Osis, Jānis (1895 – 1973) – latviešu aktieris. Skatuves gaitas sācis 1916 Jaunajā Pēterpils latviešu teātri. No 1919 Nacionālajā teātri (tajā laikā Padomju Latvijas Strādnieku teātri). Lomas: Falstafs (V.Šekspīra “Jautrās vindzoreties”), Garoza (V.Lāča “Zvejnieka dēls”), Vanags (A.Upīša “Zaļā zeme”); titulloma P.Roziša romāna “Ceplis” inscenējumā. Filmējies (“Rainis”, “Zvejnieka dēls”, “Vella kalpi”).

Ozīriss – auglības, vēlāk arī mirušo valstības dievs senēģiptiešu mitoloģijā. Izīdas brālis un vīrs. Ozīrisa brālis – ļaunais tuksneša dievs Sets nogalināja viņu, bet Izīda ar burvestību Ozīrisu atdzīvināja. Ozīriss simbolizē dabas spēkus, kas katru gadu mirst un atkal dzimst.

Ozoliņa, Sarmīte (1929 – 1994) – latviešu keramiķe. Izstādēs piedalījusies kopš 1956. Ženēvas Starptautiskās keramikas akadēmijas goda biedre (1971). 60. – 70. gadu darbos kompakta formas (“Pudeļveida trauks”,

S. Ozoliņa. "Putni". 1979

1965; "Vāzes - pudeles", 1969), arī ekspresija ("Spriegums", 1973; maskas "Saules un mēneši", 1973). 80. gados trauku rotājumos lietots oriģināli interpretēts ornaments ("Zilbalsarkanā", 1983/84; "Pērļainie", 1989). Darbi apbalvoti 3. starptautiskajā keramikas izstādē Prāgā (1962), 4. starptautiskajā keramikas izstādē Ženēvā (1965), eksponēti arī Faencā (1969, 1979), Gentē (1981), Valorisā (1982).

Ozoliņš, Arturs (dz. 1946) – latviešu pianists. Studējis Mannesa mūzikas koledžā Ņujorkā (1963 – 1967), bijis izcilākais students koledžas vēsturē. 1968 – 1969 papildinājies Parīzē. Dzīvo Kanādā. Spēlējis koncertturnejās ASV, Kanādā, Lielbritānijā, Zviedrijā, Norvēģijā, Polijā, arī Latvijā. Starptautiski atzīts koncertpianists.

Ozoliņš, Dāvis (1856 – 1916) – latviešu kultūras darbinieks, folklorists. Beidzis Valkas skolotāju semināru (1876). Skolotājs Jaunrozes un Seces skolās (1876 – 1912). Mūža be-

gās (no 1915) dzīvojis Apē. Aktīvi organizējis sabiedrisko dzīvi, rīkojis koncertus, teātra izrādes, izveidojis Jaunrozē plašu bibliotēku, bijis prasmīgs daiļdārznieks. 70. gadu beigās sācis vākt folkloras materiālus, daļa no tiem publicēti F.Brīvzemnieka rediģētajā Maskavas universitātes Dabaszinātņu antropoloģijas un etnogrāfijas draugu biedrības rakstu krājumā (no 1881). Iesūtījis K.Baronam tautasdziesmas, A.Lerhim-Puškaitim pasakas un teikas. Pavisam savācis materiālus 35 sējumiem, kas lielākoties gājuši bojā Pirmā pasaules kara laikā, atlikušie glabājas ZA Valodas un literatūras institūta Folkloras daļā. Publicējis zinātniskus apcerējumus laikrakstos "Mājas Viesis", "Baltijas Vēstnesis", mēnešrakstā "Austrums", īpaši laikraksta "Dienas Lapa" etnogrāfiskajā pielikumā.

Ozoliņš, Jānis (1908 – 1981) – latviešu komponists, diriģents. LPSR Valsts kora diriģents (1944 – 1953), LVK rektors (1951 – 1977), profesors (1965). Komponējis galvenokārt masu dziesmas. LPSR dziesmu svētku virsdiriģents (1948 – 1980).

Ozols, Arturs (1912 – 1964) – latviešu valodnieks, LPSR ZA korespondētājloceklis (1963). 1946 – 1955 strādājis LPSR ZA Folkloras institūtā, LVU docētājs, Latviešu valodas katedras vadītājs (1950 – 1964), profesors (1962), LVU zinātņu prorektors (1958 – 1963). Viens no ievērojamākajiem latviešu valodniekiem un folkloristiem. Izveidojis latviešu literārās valodas vēsturi par patstāvīgu valodniecības nozari.

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

Padujas universitāte (Università degli Studi, Padova; Itālijā). Dibināta 1222. Viena no vecākajām universitātēm Eiropā. Bibliotēkā (dib. 1629) ir vairāk nekā 600 tūkst. iespiedvienību.

“Pagalms” – ilustrēts, literārs un populārziņnātnisks žurnāls. Iznāca 1881 – 1882 Jelgavā. Izdevējs E. Zislaks. Redaktors J. Lautenbahs. Pirmais latviešu literārais žurnāls.

Paganīni (Paganini), Nikolo (1782 – 1840) – itāļu vijolnieks, komponists. Viens no ievērojamākajiem romantiskā stila atskaņotājmākslas pārstāvjiem, izcils virtuozs. Komponējis galvenokārt vijolei solo un ar pavādjumu. Atskaņojis vienīgi savas kompozīcijas. Kopš 1954 ik gadus Dženovā notiek Paganini Starptautiskais vijolnieku konkurss.

N. Paganini

pagastskola – pirmmācības skola zemnieku bērniem cariskajā Krievijā. Pagastskolas dibināja, sākot ar 19. gs. 30. gadiem. Deva elementāras zināšanas lasīšanā, rakstīšanā,

P

Pagoda. Ķīna.
6. gs.

rēķināšanā. 60. gados atcēla zemnieku maksājumus skolu uzturēšanai un skolas beidza pastāvēt. Saskaņā ar likumiem par dzimtbūšanas atcelšanu Kurzemē (1817) bija jādibina 1 skola uz 1000 iedzīvotājiem, Vidzemē (1819) – uz 500 vīriešu kārtas iedzīvotājiem. 1887. g. pārgāja uz krievu mācību valodu, paplašināja programmu (ģeogrāfija, vēsture). Latvijā (Vidzemē un Kurzemē) pagastskolas 20. gs. sāk. bija apmēram 70 % no skolu skaita. Tās pastāvēja līdz 1917.

pagleznojums – pirmā gleznojuma kārta, kas iezīmē attēlojamo objektu un figūru aprises, gaismēnu laukumus. 19. gs. vidū pagleznojuma vietā sāka ieviesties *alla prima*.

pagoda (port. pagoda < sanskr.) – budistu sakrālo celtnu tips. Tiek izmantotas arī par relikviju, statuju, kanonisko grāmatu un reliģisko gleznojumu glabātavām. Pēc formas parasti ir torņveidīgas, ar daudzpakāpju jumtiem. Pagoda radusies Indijā 1. gs. m.ē., bet plašāk lietota Ķīnā (no 6. gs.), Japānā, Korejā.

Pakule, Elfrīda (1912 – 1991) – latviešu dziedātāja (koloratūrsoprāns). LPSR Operas un baleta teātra soliste (1940 – 1941; 1944 – 1956). LPSR Valsts filharmonijas soliste (1956 – 1970). Lomas: Nakts karaliene (V.A.Mocarta “Burvju flauta”), Džilda (Dž.Verdi “Rigoletto”), Margarēta (Š.Guno “Fausts”); titulloma L.Delība operā “Lakmē”.

Palasta iela atrodas Vecrīgā no Herdera laukuma līdz Jaunielai. Garums 125 m. Izveidojusies 16. gs. 2. pusē, pēc tam kad katoļu baznīcas īpašumi Doma klostera bijušajā teritorijā nonāca pilsētas pārziņā. 17. gs. beigās tika uzcelta ēka blakus Jaunajiem vārtiem, ko nosauca par *palastu* un no 1711 ierādīja Pēterim I. Ielas nosaukums radies 18. gs. Šajā ielā vēl atrodas daļa no Doma baznīcas un klostera ansambļa, ratnīca (17. gs.), arī Rīgas

Vēstures un kuģniecības muzejs.

Palestrīna (pilnā vārdā Džovanni Pjerluidži da Palestrīna – Palestrina; ap 1525 – 1594) – itāļu komponists. Romas polifoniskās skolas ievērojamākais pārstāvis. Romas Sv. Pētera katedrāles kapelas vadītājs (no 1561). Daiļrade saistīta ar garīgo *a cappella* kora mūziku. Darbos līdzsvarojis polifoniju un harmoniju. Kompozīcijām piemīt apgarotība (apmēram 100 mesu, apmēram 180 motešu, himnas, psalmi, madrigāli).

Palestrīnas kompozīciju titullapa

palette (fr. palette) glezniecībā – neliels, plāns taisnstūra vai ovālas formas koka dēlītis (arī metāla, fajansa, porcelāna plāksne), uz kura mākslinieks jauc krāsas. Pārnestā nozīmē – krāstoņu salikums, kas raksturīgs kādai gleznai vai gleznošanas manierei. Jēdzienu lieto arī kartogrāfijā.

Paleviča, Milda (1889 – 1972) – latviešu filozofe. 1907 apcietināta par revolucionāru darbību. 1908 – 1917 emigrācijā. Mācījiesies

Palestrīna

A. Palladio

Strasbūras un Parīzes universitātēs. Docētāja Vladivostokas universitātē (1918 – 1920), Latvijas konservatorijā (no 1920). Politisku iemeslu dēļ pēc Otrā pasaules kara liegta iespēja strādāt filozofijā. Darbi estētikas jautājumos. Docētāja LVU, LVMA, LVK.

Pallāda (Pallas, Pallados) – viens no dievietes Atēnas vārdiem sengrieķu mitoloģijā. Trojā bija Pallādas statuja – t.s. *pallādijs*. Pastāvēja ticējums, ka tas nokritis no debesīm un sargājis Troju.

Palladio (Palladio), Andrea (īst. v. Andrea di Pjetro – di Pietro; 1508 – 1580) – itāļu arhitekts, teorētiķis. Vēlīnās renesanses pārstāvis. Izstrādājis jaunu arhitektūras teoriju, ko izmantoja piļu un villu celtniecībā. Radoši pārstrādājis orderu sistēmu un izveidojis t.s. *lielo orderi*. Darbi: Radžones pils pārbūve Vičencā (projektēta 1545, celta 1549 – 1614), villa “Rotonda” (1551 – 1567), Valmarānas pils (1570), teātris “Olimpico” (1580 – 1585), Venēcijā baznīcas “Sant Giorgio Maggiore” (1565 – 1580) un “Il Redentore” (1577 – 1592). Daiļrade un viņa traktāts “Četras grāmatas par arhitektūru” (1570) veicināja *palladisma* attīstību. Radās sekotāji J. van Kampens, I.Džonss, Č.Kame-

A. Palladio. Villa “Rotonda” Vičencā. 1551–1567

A. Palladio. "Četrās grāmatas par arhitektūru".
Titullapa. 1570

rons u.c., kuru daiļradei raksturīga racionāla skaidrība, plašs antiko orderu sistēmas izmantojums, atturīgs dekoratīvisms.

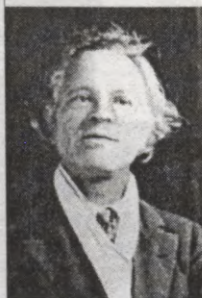
palmete (fr. palmette < palme – palmas zars) mākslā – skulpturāls vai gleznots ornaments stilizētu palmas lapu veidā. Plaši izmantots Seno Austrumu un antikajā mākslā (arhitektūras dekorā, dekoratīvi lietišķajā mākslā).

pamflets (angļu pamphlet) – neliela apjoma publicistisks sacerējums par aktuālu tematu. Terminu pirmo reizi lietojis angļu garīdznieks R. de Berī 1344. Plaši ieviesās, sākot ar renesanses laikmetu. Ievērojamākie autori: Roterdamas Erasmus, U. fon Hutens, Dž. Miltons, D. Defo, D. Didro, Voltērs, L. Berne, E. E. Kišs. Latviešu literatūrā pamfleta elementi rodami J. Jansona (Brauna) un A. Upīša satīriskajos rakstos par literatūru.

panduss (fr. pente douce – slīpa nogāze) – slīps taisnstūrveida vai liekts laukums. Pan-

Palmetes

M. Pankoks

dusu ierīko pie tiltiem un ēku (galvenokārt slimnīcu, garāžu) ieejas, kas atrodas virs cokola. Lietoja arī pils (Jelgavas pils). Vieni no pirmajiem pandusiem sastopami Senajā Ēģiptē (Vidus Valsts apvienotāja Mentuhotepa I templī).

Pankoks, Miķelis (1894 – 1983) – latviešu koka tēlnieks, autodidakts. Būdams neierobežots motīvu izvēlē, griezumos rādījis dažādas dzīves un darba norises, pat ainavas un tēlojumus. Savdabīgs plastiskā izteiksmē. 1944 emigrējās.

panno (fr. panneau < lat. pannus – auduma gabals) – eļļas vai temperas gleznojums, kas paredzēts noteikta sienas laukuma pastāvīgai rotāšanai. Par panno sauc arī šim nolūkam darinātas mozaīkas, keramikas, cilņa kompozīcijas. Plaši izplatīts 18. gs. monumentāli dekoratīvajā mākslā. Arī sienas laukums ar greznotu vai cilņveida kompozīciju, kas no pārējās plaknes ierobežota ar plastiski veidotu ietvaru, profilētu koka listi vai lentveida ornamentu. Arī dekoratīvi gleznojumi, ar ko svētkos rotā ēku fasādes un laukumus.

Pāns (Pan) – ganāmpulku un mežu dievs sengrieķu mitoloģijā. Ganu, mednieku, zvejnieku, bīskopju un visas dabas aizbildnis. Bija jautrs, klejoja pa kalniem, mežiem, dejoja ar nimfām, pūta stabulī. Vienatnē iztraucēts, kļuva nikns; viņa kļiedziens iedvesa paniskas bailes. Pānu attēloja kā vīrieti ar āža kājām, ragiem, bārdi un asti. Seno romiešu mitoloģijā atbilda *Fauns*.

panteisms [pan.. (gr. pan – viss, katrs) + gr. theos – dievs] – filozofiska mācība par dievu kā bezpersonisku pirmsākumu, kas ir visciešākā vienībā ar dabu, pasauli vai ir tai identisks. Panteisma idejas sastopamas jau seno indiešu (brahmanisma), ķīniešu (daoisma) mācībās un sengrieķu filozofijā (Tales, Anaksimandrs, Anaksimens). Mūsdienās panteisms ir reliģiski ideālistiska koncepcija

par pasaules pastāvēšanu dievā.

panteons (gr. Pantheon – visu dievu templis) – antīkajā arhitektūrā templis visu dievu godināšanai. Par panteonu dēvē arī monumentālu celtni, kurā glabājas izcilu cilvēku mirstīgās atliekas (Panteons Romā; Panteons Parīzē; Vestminsteras abatija Lonḡonā).

Panteons Romā – Senās Romas arhitektūras piemineklis; bijis visu dievu templis. Celts ap 125 m.ē. Harmoniskas kompozīcijas rotonda ar 16 korintisku kolonnu portiku un taisnstūra ieejas halli. Pussfēriska kupola pārsegums (diametrs 43 m) ar gaismas atveri centrā (diametrs 9 m). Kupola virsma veidota no betona un ķieģeļu kārtojuma. Viduslaikos Panteonu pārvērtā par kristīgo baznīcu; tagad – memoriāla celtnē.

Panteons Romā

pantomīma (gr. pantomimos < pan, pantos – viss + mimeisthai – atdarināt) – skatuves mākslas veids. Mākslas tēls tiek radīts bez runāta vārda, tikai ar žestiem, mīmiku un plastiskām ķermeņa kustībām. Pirmsākumi rodami pirmatnējās kopienas sadzīves un reliģiskajos rituālos. 19. gs. pantomīma kļuva par patstāvīgu skatuves mākslas veidu. Mūsdienās ir 2 pantomīmas veidi: viena aktiera (mīma) pantomīma – Ž.L.Barro, M.Marso

(Francija), L.Fialka (Čehija) u.c., kā arī vesela kolektīva uzvedumi ar teātra izrādes raksturu.

Papirus. Senā Ēģipte. Ap 1000 p.m.ē.

papirus (lat. papyrus < gr. papyros) – rakstāmmateriāls, uz kura senatnē rakstīja ēģiptieši u.c. tautas. Papirusu izgudroja Senajā Ēģiptē ap 3. g. tūkst. sāk. p.m.ē.; to izgatavoja no sloksnēs sagrieztiem un salīmētiem papirusniedru stiebriem. 1. g. tūkst. vidū p.m.ē. izplatījās citās Vidusjūras zemēs. Ēģiptē to lietoja vēl 9. gs. m.ē., lai gan 8. gs. jau bija izgudrots papīrs.

paradīze (gr. paradeisos – dārzs, parks < persiešu) – daudzās reliģijās vieta aizkapa pasaulē, kur mūžīgu svētlaimi baudot pestīto dvēseles. Bibēlē aprakstītā paradīze ir brīnišķīgs dārzs, kurā dzīvojuši Ādams un Ieva. Mūsdienu garīdzniecība nereti apgalvo, ka paradīze jāizprot pārnestā nozīmē kā garīgs apmierinājums.

Parandovskis (Parandowski), Jans (1895 – 1978) – poļu rakstnieks, kultūras vēsturnieks. Sarakstījis nozīmīgas grāmatas par antīko kultūru un romānus, grāmatas par daiļrades psiholoģiju (“Mitoloģija”, 1924; garais stāsts “Olimpiskais disks”, 1933; romāns “Debasis liesmās”, 1936; biogrāfisks romāns “Petrarka”, 1956; grāmata par daiļrades psiholoģiju – “Vārda alkīmija”, 1951).

parandža (< arābu) – senlaicīgs apmetņveida virsējais apģērbs Vidusāzijas musulmaņu

sievietēm. Parandža sedza augumu no galvas līdz kājām, to uzvilka, izejot ārpus mājas. Parandžu valkāja kopā ar čačvanu (melns, biezs tikliņš no zirgu astriem), kas pilnīgi aizsedza seju.

pareizticība – viens no galvenajiem kristietības virzieniem līdzās katolicismam un protestantismam. Pareizticība radās, kristiešu baznīcai sašķeļoties Rietumu (*Romas katoļu*) un Austrumu (*pareizticīgo*) baznīcā. Pareizticības mācība formulēta ticības apliecinājumā, kas pieņemts Nikajas 1. (325) un Konstantinopoles 1. ekumeniskajā koncilā (381). Mūsdienās eksistē 15 pareizticīgo baznīcas Austrumeiropā, Dienvidaustrumeiropā, Amerikā. Lielākā ir Krievijas pareizticīgo baznīca, tajā ietilpst arī Latvijas pareizticīgie.

Parīzes universitāte, Sorbonna (Université de Paris, Sorbonne) – lielākā un vecākā universitāte Francijā. Dibināta 1215. Sākumā bija 4 fakultātes: mākslu, tiesību, teoloģijas un medicīnas fakultāte. 1257 dibināta Sorbonnas koledža (garīgā mācību iestāde), kas nosaukta dibinātāja R. de Sorbona vārdā. No 17. gs. šo nosaukumu attiecināja uz visu universitāti. Pēc 20. gs. 70. gadu reorganizācijas tajā ietilpst 13 patstāvīgas universitātes (Sorbonnas vārds saglabājies 1., 2. un 4. universitātes otrajā nosaukumā). 90. gados apvieno vairāk nekā 10 universitāšu, vairāk nekā 100 zinātniski pētniecisku institūtu.

parks (angļu park) – telpiski un vizuāli noteikta teritorija, ko veido dabas elementi, celtnes un mazās arhitektūras formas. Persijā tika veidoti speciāli *medību* parki, kurus dēvēja arī par t.s. paradīzes dārziem un kuriem bija raksturīga augu un dzīvnieku valsts daudzveidība. Latvijā pirmā medību zona tika iekārtota 1416 *Rīgas pilsētas ganībās* (vēlāk Strēlnieku dārzs). 16. gs. mednieku parks bija *Kalētu muižā* (Liepājas raj.), Alūksnē, Kuldīgā. Senajā Grieķijā rodami

Arkādijas parks

pirmsākumi *sporta* parku veidošanai, kur 5. – 4. gs. p.m.ē. notika olimpiskās spēles. *Memoriālais parks* Oršā ir mūsdienu memoriālā parka iesākums. Veidots no 3 parkiem: Varoņu parka, Oršas 900. gadadienas parka un Piejūras parka. Rīgā par memoriālo parku uzskatāmi *Lielie kapi*. 19. gs. beigās un 20. gs. sāk. radās nepieciešamība veidot parkus pilsētnieku atpūtai. *Vašingtona parks* Čikāgā (ASV) sadalīts 2 daļās – atpūtai un sportam. Pasaulē pazīstami vairāki bērnu parki (“Disnejlenda” Losandželosā, “Bērnu zeme” Japānā). 19. gs. 1. pusē Rīgā sāka veidot pirmo Rīgas parku – *Vērmanes dārzu*. 1863 tika izveidots *Strēlnieku dārzs*, 1937–1939 – *Ziedoņa dārzs*. Viens no tipiskākajiem ainavu parkiem Rīgā ir *Arkādijas parks* Pārdaugavā pie Māras diķa (1852). 1896 pilsētas valde to nosauca par *Tornakalna parku*. 1911 parku nosauca par “Arkādiju”.

Parmeniāds (Parmeniāds; ap 540 – 470 p.m.ē.) – sengrieķu filozofs. Ievērojams elejiešu skolas

Parmeniāda (?) attēls uz sarkanfigūru vāzes. 5. gs. p.m.ē.

pārstāvis. Nošķīra domās sasniedzamo, nemainīgo, mūžīgo, vienoto esamību no jutekliski tveramās mainīgās esamības. No-
 liedza jutekliskās izziņas lomu. Formulēja
 domāšanas un esamības identitātes principu,
 vērsās pret Heraklīta dialektiku.

“Parnass” – franču dzejas skola 19. gs. 2. pu-
 sē. Nosaukums radies no jauno dzejnieku
 antoloģijas “Mūsdienu Parnass” (1866; šā
 nosaukuma pamatā – grieķu mīts par Parnasa
 kalnu – mākslas dieva Apollona un mūzu
 mītni). Par galveno savā daiļradē uzskatīja
 neitrālu, no sava laika problēmām izolētu
 dzeju. Skolas pamatlicējs – Š.Lekonts de Lils;
 spilgtākie pārstāvji: T. de Banvils, Ž.M. de
 Eredija, Sili-Pridoms.

Partenons

Partenons (gr. Parthenōn < parthenos –
 jaunava) – antīkās arhitektūras piemineklis
 Atēnu Akropolē. *Atēnas templis* (celts 447 –
 438 p.m.ē.; arhitekti Iktīns un Kallikrats).
 Dorisks marmora peripters (30,89 x 69,54 m;
 kolonnu augstums 10,43 m.). Feidijs vadīja
 Partenona mākslinieciskās apdares darbus
 (apmēram 160 m gara frīze, frontoni, statujas,
 92 metopas). 1687 Partenons tika sagrauts.
 Daudz tempļa skulptūru atrodas Britu muzejā.
parters (fr. parterre < par terre – uz zemes) –
 vietas skatītāju zālē. Tās iekārtotas paralēli
 skatuvei un parasti atrodas zemāk par skatuvi.

Par parteru sauc arī dārza vai parka daļu ar
 zālājiem, puķu dobēm, baseiniem, strūkla-
 kām, statujām. *Cīņas sportā* – stāvoklis, kad
 cīkstonis atrodas guļus vai tupus uz paklāja.
pasaka – prozas (retāk dzejas) sacerējums,
 kam raksturīgs reālu parādību atspoguļojums
 fantastiskā aspektā. Latviešu folkloristikā
 (pēc A.Ārnes un S.Tompsona *starptautiskā*
pasaku sižetu kataloga) pasakas iedala 3 gal-
 venajos žanra paveidos: dzīvnieku pasakas,
 brīnumu pasakas un sadzīves pasakas. Literā-
 rās pasakas, ko sacerējis autors, ir viens no
 mazās episkās formas paveidiem. Tajās bieži
 izmantoti tautas pasaku motīvi. Ievēroja-
 mākie literāro pasaku autori – Š.Pero, J. un
 V.Grimmi, H.K.Andersens, V.Haufs, A.Puš-
 kins; latviešu literatūrā – K.Skalbe, A.Sakse,
 S.Kaldupe.

Pasaules brīvo latviešu apvienība (PBLA) –
 ārzemju latviešu sabiedriski politiska organi-
 zācija. Dibināta 1955 Londonā. Galvenais
 mērķis – Latvijas valsts neatkarības atgūšana,
 tautas kultūras identitātes saglabāšana. PBLA
 ietilpst: Amerikas latviešu apvienība, Latvie-
 šu Nacionālā apvienība Kanādā, Latviešu
 apvienība Austrālijā un Jaunzēlandē, Latvijas
 atjaunošanas komitejas Eiropas centrs un
 Dienvidamerikas latviešu apvienība.

pasaules izstāde – starptautiska izstāde, kuras
 mērķis ir demonstrēt dalībvalstu sasniegumus
 zinātnē, tehnikā, ražošanā un kultūrā. Izšķir
universālās pasaules izstādes un *speciālās*
 pasaules izstādes. Pirmā pasaules izstāde bija
 starptautiskā rūpniecības izstāde Londonā
 1851. Kopš 1878. g. pasaules izstādē (Parīzē)
 tiek pārstāvētas arī speciālas nozares kultūrā.
 1928 Parīzē tika parakstīta (piedalījās 35 val-
 stu pārstāvji) Konvencija par starptautiskajām
 izstādēm. Atbilstoši šai konvencijai tika iz-
 veidots Starptautiskais izstāžu birojs (atra-
 šanās vieta – Parīze). Visbiežāk universālās
 pasaules izstādes tika rīkotas Parīzē (1855,

1867, 1878, 1889, 1890, 1900, 1937), Londonā (1862, 1886, 1908), Briselē (1897, 1910, 1935, 1958), Čikāgā (1893, 1933, 1934). Pēc Otrā pasaules kara pasaules izstādes pārsvarā demonstrē rūpniecības un zinātnes sasniegumus.

Pasienes baznīca – arhitektūras piemineklis Ludzas rajonā. Celta 1761 *baroka stilā* 1753 nodegušās koka baznīcas vietā (celta 1694). Tā ir taisnstūrā garenbūve ar sašaurinātu altārdaļu, ko ietver slēgtas kapelas. Galvenā rietumu fasāde veidota ar 2 simetriskiem torņiem, kas sadalīti 4 līmeņos; grezns ieejas portāls ar izliektu antablementu. Baznīcas iekārtas izveidē jūtama *rokoko* ietekme.

pasija (lat. passio – ciešanas) mūzikā – ciklisks skaņdarbs ar evaņģēlija tekstu par Kristus ciešanām. Pasijas rakstījuši H.Šics (14. gs.), J.Obrehts, O. di Laso (16. gs.), J.S.Bahs (“Mateja pasija”, atskaņota 1729). Viens no ievērojamākajiem šā žanra mūsdienu paraugiem – K.Penderecka “Lūkas pasija” (1966).

Pasta iela atrodas Vecrīgā no Minsterejas ielas līdz 13. janvāra ielai. Garums 85 m. Iela izveidojusies pēc 1733 pāri aizbērtajai Rīgas upes gultnei. 19. gs. sāk. ielas galā pie tagadējās 13. janvāra ielas atradās vēdzirnavas, tāpēc to sauca par Lielo Dzirnavu ielu, bet daļu no tagadējās 13. janvāra ielas – par Mazo Dzirnavu ielu. 1843 pilsēta tagadējās Kungu un 13. janvāra ielas stūra namā ierīkoja *centrālo pastu*, kas šeit pastāvēja līdz 20. gs. sāk. 1860 abas Dzirnavu ielas apvienoja un pārdēvēja par Pasta ielu. Šeit atrodas 18. gs. noliktava un daļa no 19. gs. pasta pagalma.

pastelis (fr. pastel < it. pastello) – glezniecības tehnika, kur gleznojumam izmanto krāsainos krītiņus; arī darbs, kas darināts pasteļa tehnikā. Glezno uz papīra, kartona, audekla. Pasteli parasti nostiprina ar īpašu fiksāžu vai arī iestiklo. Raksturīgs tīrs, skanīgs kolorīts,

smalkas toņu nianses, matēta virsma. Pasteli pirmie sāka lietot itāļu meistari 16. – 17. gs. (zīmējumu kolorēšanai). Pastelis kļuva populārs 18. gs. Francijā, īpaši portreta glezniecībā (M.K. de Latūrs, Ž.B.Šardēns). 19. gs. pastelīm pievērsās I.Ž.E.Degā, E.Delakruā, E.Manē, Ž.F.Milē, O.Renuārs. Latvijā pastelīm pirmais pievērsās J.Rozentāls, vēlāk – V.Irbe. Nozīmīgus darbus radījuši F.Pauļuka, R.Valnere, I.Zariņš, E.Kalnenieks, I.Landaus.

Pastelis. I. Lūse. “No jūras”. 1983

B. Pasternaks

Pasternaks, Boriss (1890 – 1960) – krievu rakstnieks. Daiļradei raksturīgs humānisms, filozofiska dzīves uztvere. Darbi: dzejoļu krājumi “Mana māsa – dzīve” (1922), “Otrā piedzimšana” (1932); poēma “Deviņsimt piektais gads” (1925 – 1926); romāns “Doktors Živago” (1957). Nobela prēmija (1958); no prēmijas atteicies.

pastmarka – pasta sūtījuma apmaksas zīme. Uz pastmarkas norādīta tās vērtība (nomināls) un valsts, kas pastmarku izdevusi. Parasti pastmarku rotā miniatūrs zīmējums vai fotoattēla kopija. Pirmo pastmarkas paraugu izgatavoja skotu izdevējs Dž.Kalmers 1834, bet angļu pasta reformators R.Hills ieteica ar

pastmarku apzīmēt pasta sūtījumus, lai garantētu to apmaksu. Pirmā pastmarka izgatavota Anglijā 1840, Brazīlijā un Šveicē – 1843, ASV – 1847, Francijā – 1849, Krievijā – 1857. Mūsdienās pastmarkas ir izplatīts kolekcionēšanas objekts. Pastmarkas reģistrē katalogos, no kuriem pilnīgākie ("Scott's", ASV, no 1867; "Stanley Gibbons", Lielbritānijā, no 1893; "Yvert", Francijā, no 1900; "Michel", Vācijā, no 1910) ik gadus tiek atjaunināti.

pastorāle (fr. pastorale < lat. pastoralis – ganu) *literatūrā un teātrī* – viens no bukoliskās literatūras žanriem: dzejolis vai dramatiska ainiņa, kur tēlota šķietami bezrūpīga, idilliska ganu dzīve, daba, arī meža dievības. Radās 14. gs. Itālijā, īpaši uzplauka 17. – 18. gs. Francijā un Krievijā. *Mūzikā* par pastorāli sauc neliela apjoma skatuvisku darbu ar ganu dzīves sižetu. Plaši izplatīta 17. – 18. gs. galma mākslā. Arī instrumentāls skaņdarbs ar plūstošu melodiju, tautas mūzikas instrumentu tembru atdarinājums.

Paulāns, Andrejs (1896 – 1973) – latviešu keramiķis. Viens no ievērojamākajiem Latvijas keramikas pārstāvjiem. Mācījies pie tēva – keramiķa I. Paulāna. Darinājis saimniecības traukus, dekoratīvo keramiku (vāzes,

R. Pauls

svēcturus u.c.), svilpauniekus (daudzgalvainus zirdziņus, velnus). Darbos dominē brūnie, zaļie, dzeltenie toņi. Izstādēs piedalījies no 1935.

Pauls, Raimonds (dz. 1936) – latviešu komponists, pianists. 1958 beidzis LVK (H. Brauna klavieru klase); mācījies kompozīciju pie J. Ivanova. Rīgas estrādes orķestra mākslinieciskais vadītājs (1964 – 1971), TV un radio estrādes un vieglās mūzikas orķestra diriģents (1978 – 1982), TV un radio raidījumu komitejas muzikālo kolektīvu galvenais režisors (1978 – 1982). Strādājis par Mūzikas redakcijas galveno redaktoru un režisoru Radio. Ievērojamākie darbi: mūzikls "Māsa Kerija" (1978), "Nāc pie puikām!" (1982), "Meža gulbji" (1995), baleta viencēlieni "Kubas melodijas" (1963), "Ritmi, ritmi" (1979), "Desmit latviešu tautasdziesmas zēnu korim" (1980), dzeza kompozīcijas, mūzika teātrim un kino. Latvijas Republikas Kultūras ministrs (1990 – 1995), Valsts prezidenta padomnieks kultūras jautājumos (1990 – 1998), 7. Saeimas deputāts (kopš 1998).

Paulūka, Felicita (dz. 1925) – latviešu gleznotāja. Mācījusies LVMA (1940 – 1949, pārtraukums kara laikā). Izstādēs piedalās kopš 1950. Viena no ievērojamākajām portreta un akta glezniecības pārstāvēm latviešu mākslā. 50. – 60. gados strādājusi ar lieliem *zīmējumu cikliem* (ogles un sangīnas tehnikās) – "Donbasa ogļračī" (1954 – 1958), "Sāremas salas zvejnieki" (1964). Sākot ar 60. gadu 2. pusi, konsekventi pievērsusies *pastelglezniecībai*. Apliecinājusi šīs tehnikas neierobežotās iespējas un devusi spēcīgu impulsu pastelglezniecības attīstībai Latvijā. Radījusi nozīmīgu latviešu kultūras darbinieku portretu sēriju: "Regīna Ezera" (1973), "Māra Vaičunas" (1976), "Lilita Bērziņa" (1978), "Ēvalds Valters" (1978), "Pašportrets" (1979).

A. Paulāns. Keramika. 1968

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

F. Pauļuka. "Akts Biruta II". 1972

Pauļuks, Jānis (1906 – 1984) – lietuviešu izcelsmes latviešu gleznotājs. 1938 – 1941 mācījies LMA, izslēgts, 1945 – izstājies. Izstādēs piedalījies kopš 1945. Strādājis tikai eļļas tehnikā, daudzveidojis to ar dažādiem tehniskiem eksperimentiem. Agrīnajiem darbiem raksturīga sidrabaini pelēka krāsu gamma. 50. gadu darbos krāsa izvērtās par galveno līdzekli formas attēlojumā, kolorīts kļuva gaišāks. Kopumā radījis apmēram 700 dažāda rakstura darbu ("Krāsu simfonija", 1966; "Sauls tveicē", 1978; "Pašportrets", 1968; "Pludmalē", "Tela", "Taņa" – visi 80. gados).

J. Pauļuks. "Krāsu simfonija". 1966

Pāvila vēstules – Bībeles Jaunajā Derībā iekļautie 14 vēstījumi, kuru autorību baznīcas tradīcija piedēvē apustulim Pāvilam. Iztirzāti

kristiešu ticības mācības, kulta, draudžu organizācijas un sadzīves jautājumi. Vēstuļu raksturīga iezīme – atteikšanās no Apokalīpses. **Pāvils** – apustulis kristiešu mitoloģijā. Tiek apgalvots, ka dzimis Tarsā jūdu ģimenē, miris ap 65. Viņam bijuši 2 vārdi – jūdu Zauls un romiešu Pāvils. Sākumā asi vērsies pret kristiešiem, bet, kad viņam parādījies Jēzus Kristus, pārgājis kristietībā. Uzsvēris dvēseles glābšanas ideju. Pāvilam piedēvē *Pāvila vēstules*. Sludinājis Mazāzijā, Grieķijā, Romā, Spānijā.

Pavlova, Anna (1881 – 1931) – krievu baletdejojāja. Marijas teātra balerīna (1899 – 1906). Dejojusi ārzemēs un Krievijā viesizrādēs. Viena no ievērojamākajām "Krievu sezonu" dejojātājām. 1910 nodibina savu trupu. M. Fokins veltījis balerīnai koncertnumuru "Mirstošais gulbis" (Š.K. Sen-Sansa mūzika). 1908 bijusi viesizrādēs arī Rīgā.

Pāvuls, Eduards (dz. 1929) – latviešu aktieris. Strādājis Dailes teātrī (1949 – 1985). Lomas: Romeo (V. Šekspīra "Romeo un Džuljeta"), Pjers Bezuhovs (L. Tolstoja "Karš un miers"), Jedigejs (Č. Aitmatova "Un garāka par mūsu diena ilgst") u.c. Kinolomas filmās "Zvejnieka dēls", "Latviešu strēlnieka stāsts", "Čep-

E. Pāvuls Ļeņina lomā A. Šatrova lugas "Zili zirgi sarkanā pļavā" iestudējumā. 1980

lis", "Ilgais ceļš kāpās", "Vecā jūrnieka ligzda". E.Smiļģa balva (1986).

Pēgass, Pegazs (Pēgasos) – Zeva spārnotais zirgs sengrieķu mitoloģijā. Piedzimis no gorgonas Medūzas ķermeņa. No Pegaza pakava sitienu Helikona kalnā radies Hipokrēnes avots, kura ūdens iedvesmojis dzejniekus.

Pēgasi. Etrusku tempļa frontona fragments.
3. gs. p.m.ē.

Peitavas iela atrodas Vecrīgā no Mārstaļu ielas līdz Kalēju ielai. Garums 105 m. Senākais nosaukums Rēzes vai Rēzena iela (de Rehse strate, de Resenstrate – lejasvācu val., 1350 – 1568) radies no dzimtas *Rese* vai *Riese* vārda, kurai ielas galā pie pilsētas aizsargmūra piederēja t.s. Rēzes sēta. 1577 parādījās nosaukums Peitava iela (de Peutowenstrate, vēlāk Peitaustrasse), kas cēlies no dzimtas *Peutow* vārda. Šeit atrodas 18. gs. noliktava, 18. – 19. gs. dzīvojamā ēka. 1972 arheoloģiskajos izrakumos (vad. A.Caune) atklātas 13. – 15. gs. koka un mūra dzīvojamo ēku paliekas un atrastas liecības par senākajiem horizontālajiem aužamajiem stāviem (13. gs. sāk.).

Peldu iela atrodas Vecrīgā no Kungu ielas līdz 11. novembra krastmalai. Garums 150 m. Senākais nosaukums cēlies no rātskunga Viġbolda vārda (platea Vicboldi – latīņu val., 1349). No 15. gs. Peldu ielu dēvēja par *Cūku ielu* (pl. porcorum – latīņu val., 1401; de *Swi-nestrate* – lejasvācu val., 1411). Cūku iela bija t.s. Mārstaļu ielas *aiziela* (galveno ielu dzīvojamo ēku pagalmos atradās kūtis un saimniecības ēkas, kas izgāja uz aizielu). Vienlaikus 15. gs. iela tika dēvēta arī rātskunga Koninga un Mitova vārdos, kuriem šeit piederēja īpašumi. Pārveidojoties izrunai, 18. gs. vidū parādījās vēlākais ielas nosaukums vācu val. – *Schwimmstrasse* – Peldu iela. Ielas apbūvi nojauca 19. gs. 30. gados. 1974 – 1976 arheoloģiskajos izrakumos vairāk nekā 600 kvadrātmtru platībā atsegta viena no pirmajām apdzīvojamām vietām tagadējā Rīgas teritorijā – t.s. *Rīgas ciemi*.

Pelše, Rūdofs (1880 – 1942) – latviešu keramiķis. LMA Keramikas meistardarbnīcas izveidotājs un vadītājs (1924 – 1941), profesors (1931), prorektors (1932 – 1940).

R. Pelše. Trauki. Ap 1930.
Centrā – T. Zaļkalna "Māmiņa"

Veidojis dekoratīvo keramiku, traukus, porcelānu, strūklaku projektus, dārza keramiku. Pirmais profesionālais latviešu keramiķis. "Grand Prix" Starptautiskajā mākslas un tehnikas izstādē Parīzē (1937). Represēts. Reabilitēts.

Pēnelope (Pēnelopē) – Itakas salas valdnieka, Trojas kara varoņa Odiseja sieva sengrieķu mitoloģijā. Telemaha māte. Pēnelope atraidīja daudzus uzmācīgus preciniekus un palika uzticīga savam vīram visu viņa 20 gadu ilgās prombūtnes laiku. Pēnelopes tēls literatūrā kļuvis par uzticīgas sievas simbolu.

Penklubs (angļu Pen Club < p[oets] – dzejnieki + e[ssayists] – esejistu + n[ovellists] – romānisti) – starptautiska rakstnieku apvienība. Dibināta 1921 Lielbritānijā. Tās mērķis – sekmet literātu starptautisku sadarbību. Klubu vada prezidents, kuru ievēlē uz 2 gadiem (pirmais prezidents – Dž. Golsvērtijs), un pastāvīgs izpildkomitejas ģenerālsēkretārs. Klubā ietilpst vairāk nekā 80 nacionālo centru.

Penklubs, Latvijas. 1928 nodibināts un iestājies starptautiskajā Penklubā. Likvidēts 1940. Atjaunots 1947 Stokholmā (vad. G.A. Irbe). Klubam ir 2 nodaļas: Kanādā (vad. I. Gubiņa) un Latvijā kopš 1988 (vad. K. Skujenieks).

peredvižņiki (kr. передвижники) – mākslinieki, krievu demokrātiskās mākslinieku apvienības – Ceļojošo mākslas izstāžu biedrība (1870 – 1923) – locekļi. Biedrības apvienojās gandrīz visi nozīmīgākie krievu mākslinieki – A. Arhipovs, N. Gē, S. Ivanovs, I. Kramskojs, A. Kuindži, I. Levitans, I. Repins. Pievērsās reālistiskam, patiesam tautas dzīves un vēstures, atbrīvošanās kustības atainojumam.

pergaments (vācu Pergament < Pergamas pilsētas nosaukums Mazāzijā) – izstiepta un izkaltēta liellopu vai cūku kailāda. Agrāk lietoja galvenokārt grāmatniecībā, mūsdienās izmanto bungām. Par pergamentu sauc arī īpašu papīra šķirni.

Pergolezi (Pergolesi, Pergolese), Džovanni Batista (1710 – 1736) – itāļu komponists. Neapoliešu operaskolas pārstāvis; arī bufopēras žanra izveidotājs. Komponējis operas (“Lepnais gūsteknis”, “Kalpone kundze”, 1733), garīgo mūziku (“Stabat mater”, 1735),

Dž. B. Pergolezi

instrumentālo un vokālo mūziku.

peripters (gr. peripteros) – sengrieķu tempļa tips. Taisnstūra ēka, ko no visām pusēm ietver kolonāde.

peristils (gr. peristylas) – četrstūra pagalms, dārzs, laukums, ko no visām pusēm ietver segta kolonāde, galerija. Peristils bija galvenā dzīvojamā vai sabiedriskās ēkas sastāvdaļa Senās Ēģiptes, Senās Grieķijas un Senās Romas arhitektūrā.

Pērkons – dievība senlatviešu mitoloģijā. Folklorā atspoguļots kā antropomorfs tēls. Domāja, ka Pērkons ir bagātas ražas nodrošinātājs, uzveic jaunos spēkus, pārmāca zaimotājus.

Perlašēza kapsēta (Père-Lachaise) – kapsēta Parīzē (izveidota 1804). Šeit apbedīti ievērojami kultūras darbinieki (Ž. de Lafontēns, Moljērs, A. de Misē, O. de Balzaks, F. Šopēns, E. Delakruā, Ž. O. D. Engrs, F. Ž. Talmā). 1871 pie kapsētas ziemeļaustrumu sienas tika nošauti sagūstītie komunisti. 1909 uzcelts piemineklis “Komunāru siena”.

Pērle, Rūdolf (1875 – 1917) – latviešu gleznotājs, grafiķis. Beidzis Štiglica tehnikās zīmēšanas skolu (1905). Gleznojis ainavas (“Bērziņš”, 1910), ziedus (“Rozes”, 1911 –

R. Pērle. “Dzīves ceļš”. 1915

1912), simboliskas kompozīcijas ("Kuģi", 1915 – 1916). Viens no pirmajiem nozīmīgākajiem latviešu akvarelistiem. Darbojies arī grafikā, veidojis karikatūras žurnālam "Svari" (1906 – 1907).

pērminderis – draudzes mācītāja uzticības persona luteriešu baznīcā Latvijā.

Pero (Perrault), Klods (1613 – 1688) – franču arhitekts. Š.Pero brālis. Luvras austrumu fasādes (1667 – 1674) autors, klasicisma arhitekts. Publicējis grāmatu "Piecu orderu principi" (1683) un Vitruvija traktātu tulkojumu ar saviem zīmējumiem (1673).

Pero (Perrault), Šarls (1628 – 1703) – franču dzejnieks. Ievērtību guvis ar traktātu pret klasicisma dogmām "Paralēles starp vecajiem un jaunajiem mākslā un zinātnē" (1688 – 1697). Sakopojis un apdarinājis franču pasakas (krāj. "Pasakas par māmiņu Zosi jeb Pamācošas seno laiku teikas un pasakas", 1697). Aizsācis *literāro pasaku* žanru.

K. Pero

J. H. Pestalocijs

Pero (Perrot), Žils Žozefs (1810 – 1892) – franču baletdejojotājs, baletmeistars. Viens no ievērojamākajiem 19. gs. romantiskā baleta horeogrāfiem. Parīzes teātra "Grand Opéra" solists (1830 – 1835), dejojotājs un galvenais baletmeistars Pēterburgā (1848 – 1859).

Perudžino (Perugino), Pjetro (īst.v. Pjetro Vannučī – Vannucci; starp 1445 un 1452 – 1523) – itāļu gleznotājs. Agrās renesanses Umbrijas skolas pārstāvis. Gleznojis freskas ("Atslēgu nodošana Sv. Pēterim" – Siksta kapelā Vatikānā, 1482; "Krustā sišana" – baznīcā "Santa Maria Maddalena dei Pazzi" Florencē, 1496), altārglezas ("Madonna ar Sv. Sebastjanu un Jāni Kristītāju", 1493).

Pestalocijs (Pestalozzi), Johans Heinrihs (1746 – 1827) – šveiciešu pedagogs demokrāts un humānists. Viens no elementārās izglītības teorijas pamatlicējiem. Savā teorijā apvienoja bērna mācīšanu ar audzināšanu un attīstīšanu, pedagogiju un psiholoģiju.

P. Perudžino. "Atslēgu nodošana Sv. Pēterim". 1482

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

pestīšana – daudzās reliģijās augstākā svētlaime, ko dāvā Dievs. Lielākā daļa kristietības virzienu atzīst, ka grēcinieku var glābt tikai Kristus izpirkšanas upuris un dievišķā svētība.

Pestīšanas armija – starptautiska reliģiski filantropiska organizācija. Izveidota 1865 Anglijā, 1878 reorganizēta pēc militāra parauga reliģiskās propogandas veikšanai trūcīgo iedzīvotāju vidū. Tās dibinātājs un pirmais ģenerālis bija V.Būts. Mūsdienās darbojas 86 valstīs. Latvijā darbojās 1921 – 1940, atjaunota 1990.

Pētera baznīca Rīgā – viens no ievērojamākajiem arhitektūras pieminekļiem Latvijā. Pirmo reizi minēta 1209 kā tirgotāju baznīca. Feodālisma laikmeta galvenā sakrālā celtne Rīgā. Šeit darbojās arī viena no pilsētas vecākajām skolām. Celtnes būvniecības vēsturē ir 3 celtniecības periodi. Pirmie 2 saistīti ar ķieģeļu gotiku, trešais – ar agro baroku. 1. perio-

Pētera baznīca Rīgā

dā tika uzcelts rietumu gals (13. gs.), no kura saglabājušās sānu jomu ārsienas un daži pilāri interjerā. 2. periodā uzbūvēja jaunu altārdaļu ar pusloka apeju (deambulatoriju) un 5 kapelām (1408 – 1409, arhitekts J.Rumešotels), kā arī 133 m augstu torni ar piramidālu smaili (1456 – 1491; tornis sabruka 1666, to tūlīt atjaunoja, bet 1677 tas nodega). 3. periods saistīts ar rietumu fasādes un torņa izbūvi (1671 – 1690, arhitekti R.Bindenšū un J.Jostens; torņa smailes augstums bija 64,5 m). Tas bija savulaik augstākais koka konstrukcijas tornis Eiropā. Jaunu baroka plastisko ietēru ieviesa arī ēkas galvenie portāli ar kaļķakmens skulptūrām (1692 – 1694, arhitekts R.Bindenšū, tēlnieki H.Heniks, J.Šauss, J.Gervins). 1721 nodega koka tornis, to atjaunoja 1743 – 1746 (kopējais augstums 120,7 m). Vēlreiz tornis gāja bojā Otrā pasaules kara laikā (1941). 1954 sākās baznīcas konservācija un rekonstrukcija (arhitekti P.Saulītis, G.Zirmis). Torņa atjaunošana tika veikta 1968 – 1973 (augstums 123,25 m). 1984 pabeigta interjera restaurācija.

Pētera baznīcas skola – pirmā laicīgā mācību iestāde Rīgā. Dibināja pilsētas rāte 1353. Līdz reformācijai – latīņu skola, gatavoja ierēdņus pilsētas pārvaldei. Pēc reformācijas skolu slēdza, atjaunoja 16. gs. 70. gados. No agrākajām telpām pie Pētera baznīcas ieejas skola pārcēlās uz bijušā sieviešu klostera ēku Skārņu ielā. Ap 1600 skolā sāka strādāt M.Lange – pirmās matemātikas grāmatas autors Rīgā. M.Lange skolu pārveidoja par rēķinu skolu. Skolu sāka dēvēt par Morica jeb Maurīcija skolu (pēc M.Langes vārda). Ap 1705 tajā mācījās 140 – 150 skolēnu.

Pēterbaznīcas iela atrodas Vecrīgā no Skārņu ielas līdz Kungu ielai. Garums 155 m. Iet gar Pētera baznīcas dienvidu sienu pa viduslaiku kapsētas vietu. No 19. gs. līdz 1941 tā bija Pēterbaznīcas laukuma teritorija. Līdz 1941 par

Pēterbarnīcas ielu sauca ielu, kas atradās baznīcas rietumu pusē. Otrā pasaules kara laikā tās apbūve gāja bojā. Šeit atrodas 15. – 19. gs. dzīvojamu ēku komplekss.

“Pēterburgas Avīzes” – pirmais progresīvas ievirzes latviešu laikraksts. Iznāca 1862 – 1865 Pēterburgā (1863 no maija līdz oktobrim valdības iestādes neatļāva izdot.) Izdevējs K. Valdemārs. Redaktori J. Alunāns, K. Valdemārs, vēlāk K. Barons. Pauda jaunlatviešu idejiskos uzskatus. Pielikums “Dzirkstele” (no 1962 nosaukums “Zobugals”) iedibināja humora un satīras tradīcijas latviešu rakstniecībā.

“Pēterburgas Avīzes” – liberāli demokrātisks laikraksts. Iznāca 1901 – 1906 Pēterburgā. Izdevējs O. Rāviņš. Bija laikraksta “Pēterburgas Avīzes” (1862 – 1865) tradīciju turpinātājs. 1905 vadība avīzi slēdza. 1906 iznāca ar dažādiem nosaukumiem. Pielikumam “Purva malā” vadīja R. Blaumanis, vēlāk E. Treimanis-Zvārgulis.

Pēterburgas Mākslas akadēmija – augstākā mācību iestāde tēlotājā mākslā un arhitektūrā (1757 – 1918). Mākslas dzīves noteicēja Krievijā. No pirmajiem pastāvēšanas gadiem mācību sistēmā nostiprinājās klasicisma estētiskās normatīvie principi. Darbojās tiešā galma vadībā. 1893 akadēmijā notika reforma – par pedagogiem tika uzaicināti mākslinieki pērdzīvnieki, atvērtas individuālas meistar-darbnīcas, atzīta visu žanru vienlīdzība. Par pedagogiem akadēmijā savulaik strādājuši K. Brilovs, A. Kuindži, A. Losenko. Akadēmijai bija liela nozīme Baltijas mākslinieku un arhitektu sagatavošanā. Šeit mācījušies A. Daugulis, J. Baumanis, K. Hūns, J. Feders, J. Rozentāls, Ā. Alksnis, V. Purvītis, J. Valters u.c.

Pēterhofa ↑ *Petrodvoreca*.

Peters, Jānis (dz. 1939) – latviešu dzejnieks, publicists, sabiedrīks darbinieks. LZA goda loceklis (1990). Latvijas Republikas valdības

J. Peters

P. Pētersons

M. Petipā

pastāvīgais pārstāvis Maskavā (1991 – 1992), Latvijas Republikas ārkārtējais un pilnvarotais vēstnieks Krievijas FR (1992 – 1997). Dzejā dominē savdabīgi risināti vēsturiski motīvi, latviešu tautas rakstura atklāšana. Dzejoļu krājumi: “Dzirkakmens” (1968), “Asinszāle” (1970), “Mans bišu koks” (1974), “Ceturta grāmata” (1975), “Priekšnojautas” (1979), “Tautas skaitīšana” (1984), “Kovārnis korn” (1988). Sarakstījis esejas par latviešu kultūras darbiniekiem (“Kalējs kala debesis...”, 1981), aprakstu grāmatu “Baltijas toveri sāļti...” (1973, kopā ar D. Avotiņu), monogrāfiju “Raimonds Pauls” (1982). Rakstījis dziesmu tekstus, atdzejojis. O. Vācieša prēmija (1984).

Pētersons, Pēteris (1923 – 1998) – latviešu režisors, dramaturgs. Dailes teātra aktieris (1946 – 1950), režisors (kopš 1953), galvenais režisors (1964 – 1971). Ievērojamākie iestudējumi: G. Priedes “Jaunākā brāļa vasara”, latviešu teātra simtgadei veltīta kompozīcija “Lai top!” Ar I. Ziedoņa dzejoļu krājuma “Motocikls” skatuvisko izveidi aizsācis dzejas teātra formu. Lugas iestudējis Jau-natnes teātrī (“Bastards”, 1978), Nacionālajā teātrī (“Meteors”, 1984; “Tikai muzikants”, 1987), Dailes teātrī (“Mirdzošais un tumši zilais”, 1987). Rakstījis teorētiskus darbus par teātri. Tie apvienoti krājumā “Darbības māksla” (1978), “Drāma kā kritērijs” (1987). Tulkojis no krievu un franču valodas.

Petipā, Mariuss (1818 – 1910) – franču izcelsmes krievu baletdejojotājs, baletmeistars. Mācījies pie sava tēva Ž. A. Petipā un O. Vestri-sa. Bordo, Nantes, Ņujorkas, Madrides teātru baletdejojotājs un baletmeistars (1835 – 1846). No 1847 dzīvo Krievijā. Pēterburgas baleta trupas baletmeistars (1862 – 1903). Iestudējis vairāk nekā 60 baletu, kas mūsdienās tiek dēvēti par klasiskā baleta akadēmismu. Lielākos panākumus guvis sadarbībā ar

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

P.Čaikovski un A.Glazunovu – “Apburtā princese” (1890), “Gulbju ezers” (1895), “Raimonda” (1898), “Gadalaiki” (1900). Viesizrādēs Rīgā (1863).

Petrarka (Petarca), Frančesko (1304 – 1374) – itāļu dzejnieks. 1311 pārcēlies uz Aviņonu (Francijā). 1326 iesvētīts par garīdznieku. 1330 – 1347 bijis kardināla Kolonnas dienestā. 1341 Romā svīnīgi pasludināts par dzejnieku. 1353 atgriezies dzimtenē. Tiek uzskatīts par renesanses humānisma kultūras pamatlicēju. Filozofiskie traktāti: “Secretum” (1342 – 1343), “De remediis utriusque fortunae” (1366). Eposs “Āfrika” (1339 – 1342) sarakstīts pēc Vergilija “Eneīdas” parauga. Rakstījis arī alegoriskus dzejoļus (“Bukolikas”, 1346 – 1357). Īpaši nozīmīga ir mīlas lirika, ko veltījis Laurai (dzejoļu krāj. “Canzoniere”). Pēdējā manuskriptā, kas saglabāties Vatikānā, ir 337 soneti, 29 kanconas, 9 sekstīnas, 7 balādes, 4 madrigāli. Kopā ar Dž. Bokačo un Danti Aligjēri tiek uzskatīts par itāļu literārās valodas pamatlicēju.

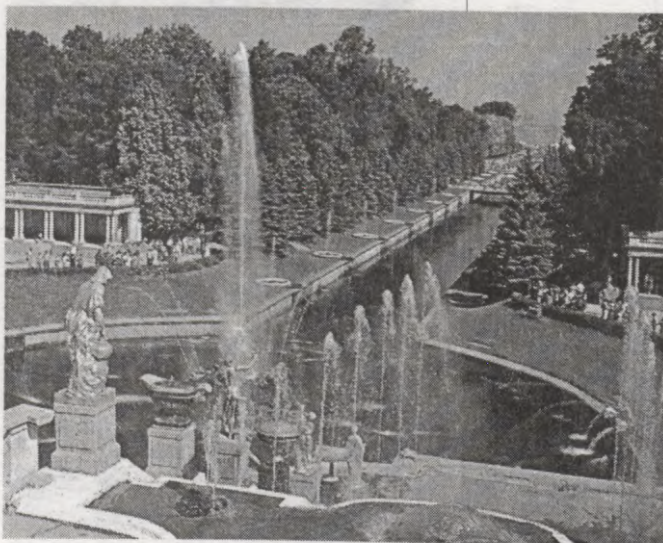
Petrodvoreca (līdz 1944 Pēterhofa) – pilsēta netālu no Sanktpēterburgas. Atrodas viens no ie-

F. Petrarka

E. Piafa

Petrodvoreca

vērojamākajiem 18. – 19. gs. parku ansambļiem Krievijā. Celtniecība sāka 1709 pēc Pētera I rīkojuma (cara vasaras rezidence). Ansambli veido *Augšējais parks* un *Apakšējais parks*, kurus savieno *Lielā kaskāde* (1715 – 1723, arhitekti I.Braunšteins, Ž.Lebļons; centrā tēlnieka M.Kozlovskas statuja “Samsona ciņa ar lauvu”, 1802). Augšējā parkā atrodas *Lielā pils* (1714 – 1725, arhitekti I.Braunšteins u.c.; pārbūvēta 1747 – 1752, arhitekts B.F.Rastrelli). Apakšējā parkā atrodas mazās pils – “Monplezīrs” (1714 – 1723; arhitekts I.Braunšteins), “Marli” (1723), “Ermitāža” (1724; abām arhitekts I. Braunšteins), kā arī paviljons ar kolonādi (1803, arhitekts A.Vorņihins) un strūklaku kaskādes.

Piafa (Piaf), Edite (īst.v. Edite Džovanna Gasjona – Gassion; 1915 – 1963) – franču estrādes dziedātāja. Uzstājusies kopā ar tēvu – ceļojošo akrobātu (1923 – 1935). 1936 sākusi patstāvīgu koncertdarbību. Raksturīga spilgta mākslinieciska individualitāte. Bijusi dziedātāja kabarejā “Gernys”, mūzikholā, arī filmējusies. Daudzu dziesmu un to tekstu autore.

Pigmaliions (Pygmalion) – Kipras valdnieks, tēlnieks sengrieķu mitoloģijā. Izgatavojis no ziloņkaula skaistu meitenes Galatejas statuju, kurā pats pēc tam iemīlējies. Afrodīte statuju atdzīvinājusi, un Galateja kļuvis par Pigmaliiona iemīļoto. Pigmaliiona tēls atveidots literatūrā (Dž.B.Šovs) un tēlniecībā (E.M.Falkonē).

Pikaso (Picasso), Pablo (īst.v. Pablo Ruiss i Pikaso; 1881 – 1973) – spāņu izcelsmes franču gleznotājs, grafiķis. No 1904 dzīvo Parīzē. 1901 – 1904 darbus gleznojis zilganpelēkā krāsu gammā (“zilais periods”), pievērsoties aklo, ubagu, klaidoņu traģikai (“Ubags un zēns”, 1903). 1905 – 1906 krāsu gammu papildinājis ar rozainiem, sarkaniem toņiem (“rozā periods”), šā posma darbus veltījot galvenokārt ceļojošo akrobātu, komediantu

P. Pikaso. "Trīs muzikanti". 1921

dzīves atainojumam ("Meitene uz lodes", 1905; "Saltimbanku ģimene", 1905). Pēc 1906 pastiprinājās nosacītība, formāli dekoratīvu elementu nozīme. 1907 pievērsies *kubismam*; bijis viens no tā pamatlicējiem ("Aviņonas meitenes", 1907). 20. gadu sāk. daiļradē iezīmējas neoklasicisma tendences ("Trīs sievietes pie avota", "Trīs muzikanti", abi 1921). Darbos nereti izmantoti simboli, akcentēts dramatisms ("Raudošā sieviete", 1937). 30. gados radījis sabiedriski nozīmīgus darbus ("Gernika", 1937; ofortu cikls "Ģenerāļa Franko sapņi un meli", 1937). Cīnījies pret fašismu Spānijā (1936 – 1939), piedalījies Francijas Pretošanās kustībā. 40. gadu 2. pusē pievērsies monumentālajai glezniecībai (pano "Miers" un "Karš" Miera kapelā Valorisā, 1952). Strādājis visdažādākajās grafikas tehnikās, keramikā, tēlniecībā.

pilsētas skola – elementārtaipa vispārizglītojoša skola ar paplašinātu mācību apjomu. Radās Rietumeiropā 17. gs. beigās. Krievijā pirmās pilsētas skolas tika atvērtas saskaņā

ar 1872. g. nolikumu uz aprīņķa skolu bāzes. Deva pilsētas vidusslāņa bērniem paplašinātu pamatizglītību. Latvijā pilsētas skolas darbojās Cēsīs, Jelgavā, Valkā. 1913. g. tās sāka pārveidot par augstākajām pamatskolām.

Pils iela atrodas Vecrīgā no Pils laukuma līdz Doma laukumam. Garums 182 m. Senākais nosaukums – Rēderu iela (platea Reders – latīņu val., 1316; de Rederstrate – lejasvācu val., 1348 – 1494). Nosaukums atvasināts no Rēderu vai Rēdernu dzimtas vārda, kurai šajā ielā piederējuši īpašumi. No 1495 saukta par Pils ielu (slatesstrate – lejasvācu val.), jo pa šo ielu varēja nokļūt uz Rīgas pili. Šeit atrodas Sāpju Dievmātes baznīca ar ēku kompleksu. 1976–1979 arheoloģiskajos izrakumos (vad. A. Caune) atklātas 13. – 14. gs. koka un mūra dzīvojamo ēku paliekas, pilsētas aizsargmūru t.s. "Pils torņa" pamati.

Pils laukums atrodas Vecrīgā, Rīgas pils priekšā pie K. Valdemāra ielas. Uz laukumu ved Pils iela, Mazā Pils iela un Torņa iela. Laukums izveidots pēc 1783, apvienojot *Pilsgrāvi* (18. gs. sāk. aizbērtā Rīgas pils nocietinājumu grāvja teritorijā pie tagadējās Pils ielas un Mazās Pils ielas) ar pils priekšā esošo laukumu. To nosauca par Pils laukumu. 18. gs. beigās šeit uzcēla vairākas valsts un kultūras iestādēm paredzētas ēkas: guberņas pārvaldes iestāžu korpusu, Sāpju Dievmātes baznīcu, Liceju (vēlāko Vidzemes guberņas ģimnāziju); pārbūvēja 18. gs. vidū celtu ēku un ierīkoja tajā Pēterburgas viesnīcu. Izveidojās vienots laukuma ansamblis. Pils laukums kļuva par reprezentācijas laukumu. 1817 par godu Krievijas uzvarai 1812. g. Tēvijas karā laukuma centrā tika atklāta *Uzvaras kolonna*. 1928 laukumu nosauca J. Čakstes vārdā. 1941 Rīgas pilī izvietoja Pionieru pili un laukumu nosauca par Pionieru laukumu. Pils laukumā 2 atradās Baltijas kara apgabala karaspēka vēstures muzejs. 20.

gs. 90. gadu sāk. muzeju likvidēja, bet telpas nodeva Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejam. Rīgas pils kopš 20. gs. 90. gadiem ir Latvijas Republikas prezidenta rezidence, šeit atrodas Ārzemju mākslas muzejs, Latvijas Vēstures muzejs un Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejs. Pils laukumam piekļaujas Skulptūru dārzs.

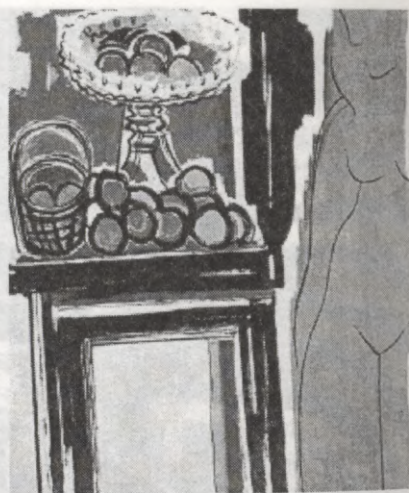
Pils laukums Sanktpēterburgā. Pilsētas galvenais laukums pie Ziemas pils, kuras ēka kopā ar citām laukuma ēkām veido saskaņotu pilsētbūvniecisko telpu. Ansambļa veidošanā piedalījušies arhitekti B.F.Rastrelli, K.Rosi u.c. Centrā atrodas *Aleksandra kolonna* (1834, arhitekts A.Monferāns).

Pimens (īst.v. Sergejs Izvekovs; 1910 – 1990) – Krievijas pareizticīgo baznīcas un sabiedrīks darbinieks. Maskavas un visas Krievzemes patriarhs (kopš 1971). No 1927 mūks, no 1957 bīskaps, no 1960 arhibīskaps, no 1961 metropolīts. Teoloģijas doktors (1962).

pinakotēka (gr. pinakothēkē < pinax, pinakos – glezna + thēkē – glabātava) Senajā Grieķijā un Romā – telpa, kur tika glabāti tēlotājas mākslas darbi (pinakotēka Atēnu Akropoles Propilejos). Par pinakotēku mūsdienās sauc arī gleznu galeriju (Vecā pinakotēka Minhenē).

Pindars (gr. Pindaros; 522 vai 518 – 442 vai 438 p.m.ē.) – sengrieķu dzejnieks. Nozīmīgākais grieķu koru lirikas pārstāvis. Saglabājušās 4 epinīkiju grāmatas, kurās cildināti sporta spēļu uzvarētāji. Dzejā slavinājis aristokrātijas ideālus.

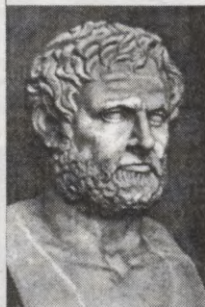
Pinnis, Rūdolfis (1902 – 1992) – latviešu gleznotājs. Mācījies V. Tones studijā (1919 – 1920) un LMA (1921 – 1922), papildinājies Itālijā un Parīzē (1927 – 1939). 1927 – 1939 galvenokārt dzīvojis ārzemēs, Latvijas mākslas dzīvē iekļāvies maz. Izstādēs piedalījies kopš 1930. Personālizstādes Rīgā (1936, 1939, 1959), Maskavā (1959), Rīgā (1973, kopā ar

R. Pinnis. "Augļi uz melna galda". 1973

E.Pinni; izstāde tiek slēgta atklāšanas dienā; 1975, 1976, 1983, 1990, 1992, 1993), Minhenē (1991), Hamburgā (1992). Daiļrades sākuma posma gleznanas maz zināmas, iespējams, ka gājušas bojā. Brieduma gados gleznojis Latvijas ainavas, mežus, klusās dabas, sevišķi ziedus. Izteikts franču glezniecības skolas pārstāvis. Ievērojamākie darbi: "Gauja" (1953 – 1955), "Pededze" (1956 – 1957), sērija "Meža tēli" (1965 – 1968), klusās dabas ar ziediem (1966 – 1968), "Veltījums mežiem" (1974), "Rudens krāsas" (1979), "Vasara" (1979).

piramīda (gr. pyramis, pyramidos) arhitektūrā – monumentāla celtnē ar četrstūrīgu

Pindars

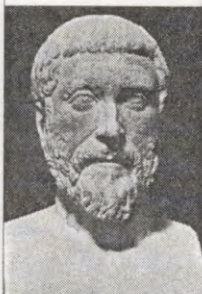
Piramīdas Gīzā

pamatu un sānskaldnēm, kas saiet kopā virsotnē. Senajā Ēģiptē piramīda bija Senās un Vidus valsts (ap 2800 – 1700 p.m.ē.) faraonu kapenes. Lielākā ir Heopsa piramīda (augstums 146,6 m).

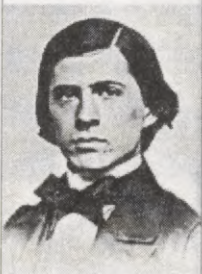
Pirrons (Pyrrōn; ap 360 – ap 270 p.m.ē.) – sengrieķu filozofs. *Skepticisma* pamatlicējs. Neko nav rakstījis un savus uzskatus izteicis sarunās ar mācekļiem. Atzinis, ka pasaule un atsevišķas lietas nav izzināmas, tāpēc labāk atteikties no spriedumiem. Praktiskajā dzīvē esot jāseko paražām un tradīcijām.

Pirss (Peirce), Čarlzs Sānderss (1839 – 1914) – amerikāņu filozofs ideālists, loģiķis, matemātiķis. Viens no matemātiskās loģikas un semiotikas pamatlicējiem. Amerikas Humanitāro un dabas zinātņu akadēmijas (1877), ASV Nacionālās ZA loceklis (1879), Bostonas un Džona Hopkina universitātes docētājs. Par izziņas izejpunktu atzina parādības, domāja, ka patiesība ir nosacīta. Patiess esot tas, kas ir praktiski noderīgs un kam mēs ticam. Pīrsa idejas kļuva par *pragmatisma* pamatu.

Pisaro (Pissarro), Kamils (1830 – 1903) –

Pitagors

Č. S. Pīrss

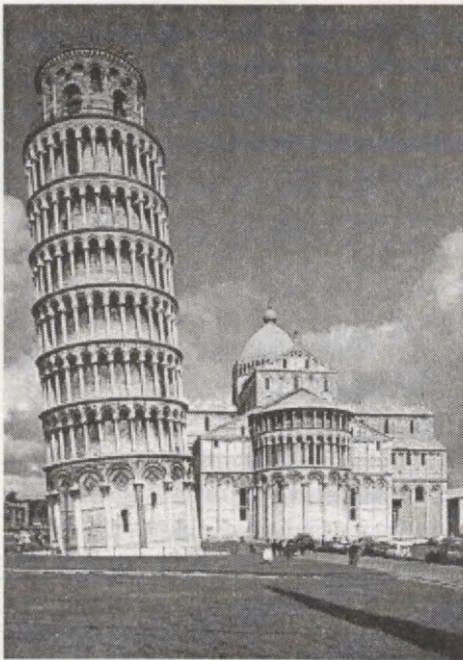
K. Pisaro. "Skats uz Sēnu un Mākslu tiltu Parīzē". 1901

franču gleznotājs. Viens no impresionisma pamatlicējiem. Mācījies akadēmijā "Académie Suisse" Parīzē (1855 – 1861). Gleznojis Parīzes un Ruānas ielas, pilsētas nomales, lauku ainavas. Meklējis jaunus gaisa un gaismas vides attēlošanas paņēmienus ("Uzartā zeme", 1874; "Monmartras bulvāris Parīzē", 1897; "Skats uz Sēnu un Mākslu tiltu Parīzē", 1901.) Strādājis arī zīmējuma, oforta, litogrāfijas tehnikā.

Pitagors (Pythagoras; ap 570 – ap 500 p.m.ē.) – sengrieķu filozofs, matemātiķis. Protestējot pret Polikrata tirāniju, atstāja dzimto Samas salu un apmetās Dienvidītalijas pilsētā Krotonā, kur nodibināja savu skolu. Pastāv uzskats, ka Pitagors matemātikā ieviesis sistēmas pierādījumus ģeometrijā, konstruējis taisnliniju figūras, pierādījis teorēmu par sakarībām taisnleņķa trijstūrī (Pitagora teorēma). Zemi uzskatīja par lodī, kas atrodas Visuma centrā. Filozofijā atzina, ka dvēsele (psihe) ir nemirstīga, atzina visu dzīvo būtņu radniecību. Ētikā prasīja "attīrīšanos" (katarsi). Mudināja tiekties pēc harmonijas. Viņa filozofiskie uzskati bija par pamatu ideālistiskajai filozofijai – *pitagorismam*.

Piti (Pitti) – mākslas muzejs Florencē. Atrodas Piti pilī (celtniecība sāka 1440, arhitekts F. Brunelleski, paplašināta 17. – 18. gs.). Muzeja ekspozīcijā nozīmīga ir *Palatīna galerija* (atvērta 1828). Tās fondi veidoti galvenokārt no Mediči dzimtas kolekcijām. Galerijā bagātīgi pārstāvēta itāļu 15. – 17. gs. glezniecība (Rafaēls, Ticiāns u.c.) un flāmu 17. gs. māksla (A. van Deiks, P.P. Rubens). Piti muzejā atrodas arī *Modernās mākslas galerija* (dib. 1860) un *Sudraba muzejs*.

Pizas (Pisa) katedrāles laukuma ansamblis atrodas Pizas pilsētā, Itālijas centrālajā daļā, Arno krastos, Toskānā. Ansamblī iekļaujas katedrāle (1063 – 1160), kampanile jeb t.s. *Pizas tornis* (1174 – 1372, augstums 54,5 m), *baptistērijs* (celtniecība sāka 1153; tēlnieks N. Pizāno).

Pizas katedrāles laukuma ansamblis

Pizāno (Pisano), Andrea (īst.v. Andrea da Pontedera; ap 1290 – 1348 vai 1349) – itāļu tēlnieks, arhitekts. Daiļradē gotikas tradīcijas savijušās ar protorenesanses tradīcijām (Florences baptistērija Dienvidu durvis, 1330–1336). Vadījis Florences katedrāles kampaniles celtniecību (1337 – 1343).

Pizāno (Pisano), Džovanni (starp 1245 un 1250 – pēc 1314) – itāļu tēlnieks, arhitekts. Nikolo Pizāno dēls. Mācījies un sākumā strādājis pie tēva. Daiļradē spēcīga gotikas ietekme, it īpaši arhitektūras darbos (Sjēnas katedrāles fasādes apakšējā daļa, 1284 – 1299). Tēlniecības darbos gotiskās tradīcijas apvienojis ar etrusku un Austrumu mākslas elementiem (Sjēnas katedrāles fasādes skulptūras, 1284 – 1299; Pizas katedrāles kancele, 1302 – 1310).

Pizāno (Pisano), Nikolo (ap 1220 – starp 1278 un 1284) – itāļu tēlnieks. Viens no protorenesanses pamatlicējiem, itāļu nacionālās tēlniecības stila aizsācējs. Ievērojamākais

darbs – *Pizas baptistērija kancele* (1260), kurā reliģiskos motīvus traktējis reālistiski, izceļot tēlu plastiku. Pirmais itāļu tēlniecībā pievērsies *kailfigūras* attēlojumam.

Pizāno (Pisano), Nino (ap 1315 – 1368) – itāļu tēlnieks, arhitekts. Mācījies pie sava tēva Andrea Pizāno. Skulptūrām raksturīgas franču gotikas iezīmes (“Madonna”, 1343–1347). Pēc tēva nāves turpinājis Orvjeto katedrāles celtniecību.

pjero (fr. pierrot) – franču tautas teātra personāžs. Radies 17. gs. sāk. Sākumā bija veikls un labsirdīgs, darbojās bez maskas, valkāja platu zemnieku kreklu. Teātra “Comédie-Italienne” izrādēs šī maska tika estetizēta: sāka dominēt skumja mīlētāja, arlekina sāncensī iezīmes. Pjero tradicionālais tērps – balts kreklis ar žabo un lielām pogām, baltas, platas bikses, smaila cepurīte. 19. gs. Ž.B.G. Debiro pārvērtis pjero par galveno pantomīmas tēlu, pjero kļuva par komisku tautas varoni.

Pjēro della Frančeska (Piero della Francesca; starp 1415 un 1420 – 1492) – itāļu gleznotājs. Viens no ievērojamākajiem agrīnās renesanses pārstāvjiem. Strādājis monumentāli dekoratīvās glezniecības jomā (fresku cikls “Leģenda par svēto krustu” Sv. Franciska

Pjēro della Frančeska. “Krustā sišana”. 1455–1465

19. gs. 1. puses (Dž.Konstebls, A.Ivanovs) mākslinieku daiļradē. Plenēra gleznošanas manieri tālāk attīstīja 19. gs. vidus mākslinieki – K.Koro un Barbizonas skolas ainavisti, bet viskonsekventāk to izmantoja un pārvērtā par sistēmu impresionisti (K.Monē, K.Pisaro, O.Renuārs). Latviešu tēlotājmākslā plenēra gleznojums vērojams jau 19. gs. 2. pusē J.Federa ainavās. Daudzveidīgi tas atklājās V.Purviša, J.Rozentāla, it īpaši J.Valtera daiļradē. Plenēra tradīcijas saglabājušās sevišķi K.Ubāna ainavās.

Plēpis, Jānis (1909 – 1947) – latviešu grafiķis. Strādājis galvenokārt kokgrebuma un linoģriezuma tehnikā. Darbojies grāmatu grafikā. Stājgrafikas darbos dominē izteiksmīgs, vijīgs zīmējums un piesātināts sīzētisks tēlo-

J. Plēpis. "Pilsētnieki atpūtā". 1940

Plīnijs Vecākais

V. Plūdons

jums ("Sāpes", 1931; "Ormanis", 1937; "J.Rainis", 1940; "Pēc darba", 1941). Izstādēs piedalījies kopš 1930. Starptautiskajā izstādē Parīzē ieguvis "Grand Prix" (1937).

Plīnijs Jaunākais [pilnā vārdā Gajs Plīnijs Cecilijs Sekunds – Gajus Plinius Caecilius Secundus (Junior); 61 vai 62 – ap 114] – romiešu rakstnieks, valsts darbinieks. Plīnija Vecākā brāļadēls. Darbojies imperatora Trajāna laikā. Nozīmīgākais darbs – vēstules 9 grāmatās, 10. grāmatu veido sarakste ar imperatoru Trajānu. Vēstules ir mākslinieciski izveidotas, rakstītas izkoptā literārā valodā, sniedz nozīmīgu vēsturisku materiālu par tālaika sabiedrisko dzīvi. No Plīnija Jaunākā runām saglabājusies tikai viena – "Panegiriks imperatoram Trajānam".

Plīnijs Vecākais [pilnā vārdā Gajus Plīnijs Sekunds – Gajus Plinius Secundus (Major); 23–79] – romiešu rakstnieks. Gājis bojā Vezuva izvirduma laikā. No daudzajiem darbiem saglabājusies tikai viens – enciklopēdisks sacerējums 37 grāmatās "Dabas vēsture", kurā aplūkota ģeogrāfija, zooloģija, botānika, mineraloģija, mācība par krāsām. Viduslaikos "Dabas vēsture" bija ļoti populāra, lai gan darbā nav sistēmas, daudz dažādu autoru sacerējumu ekscerpējumu.

Plūdons (Plūdons), Vilis (īst. v. Vilis Lejnīks; 1874 – 1940) – latviešu dzejnieks. Nozīmīga ir liriskā dzeja ("Via dolorosa", 1918), bērnu dzeja. Izkopis poēmas un balādes žanru ("Divi pasaules", 1899; "Atraitnes dēls", 1901; "Uz saulaino tāli", 1912). Bauskas raj. Ceraukstes pagasta "Lejnīkos" iekārtots Plūdoņa memoriālais muzejs. Tēvzemes balva (1938).

Plūtārhs (Plūtarchos; ap 46 – ap 120) – sengrieķu rakstnieks, vēsturnieks. Galvenais darbs – "Paralēlie dzīves apraksti" (46 ievērojamo grieķu un romiešu literātu biogrāfijas). Sacerējis arī t.s. *morāles traktātus*.

Ilustrācija Plūtārha darbam. 15. gs.

Plīsecka, Maija (dz. 1925) – krievu baletdejojāja. Kopš 1943 soliste Lielajā teātrī. Lomas: Odeta – Odīlija, Aurora (P.Čaikovska “Gulbju ezers”, “Apburtā princese”); Kitiĵija (L.Minkusa “Dons Kihots”); titulloma A.Glazunova baletā “Raimonda”, Ž.Bizē – R.Ščedrina “Karmena”). Plašu ievēribu guvusi ar koncertnumuriem (Š.K.Sen-Sansa “Mirstošais gulbis”, G.Mālera “Rozes nāve”). Iestudējusi R.Ščedrina baletus “Anna Kareņina” (arī titullomā), “Kaija” (pēc A.Čehova lugas motīviem; arī galvenajā lomā). Kopš 1968 arī filmējas. 90. gados emigrējusi, dejojusi un iestudējusi izrādes dažādos privātos baleta kolektīvos. 1996 (kā Lietuvas pavalstniece, kura pastāvīgi dzīvo Minhenē un Vīnē) viesojusies arī Rīgā.

Po (Poe), Edgars Alans (1809 – 1849) – amerikāņu rakstnieks. Sarakstījis apmēram 50 dziļi traģisku, romantisku dzejoļu. Viens no stāsta žanra iedibinātājiem amerikāņu literatūrā; ietekmējis šī žanra attīstību visā pasaulē (krāj. “Groteskas un arabeskas”,

1840; “Stāsti”, 1845). Viens no pirmajiem amerikāņu literatūrā sācis rakstīt šausmu stāstus (“Asiņainās nāves maska”, 1842), kuros ar lakonisku precizitāti attēlota īstenība, kas atrodas uz ireālā robežas. Pasaules detektīvliteratūrā nozīmīgu vietu ieņem stāsti “Slepkavība Morgielā” (1841), “Zelta vabole” (1843). Spoža erudīcija atspoguļojas viņa populārzinātniskajos stāstos (“Nolaišanās Malstrēmā”, 1841).

Podnieks, Juris (1950 – 1993) – latviešu kinooperators, kinorežisors. Borisa Podnieka dēls. Kopš 1967 strādājis Rīgas kinostudijā. Režisors filmām “Strēlnieku zvaigznājs” (1982), “Veļ Sīzifs akmeni” (1985), “Vai viegli būt jaunam?” (1986), “Krusta ceļš” (1990). Filmējis 1991. g. 13. janvāra notikumus Viļņā un 20. janvāra notikumus Rīgā, kad gāja bojā A.Slapiņš un tika nāvīgi ievainots G.Zvaigzne.

E. Pole. Nams Brīvības ielā 38. 1911

E. A. Po

Pole, Ernests (1872 – 1914) – latviešu arhitekts. Pēc Poles projektiem Rīgā uzcelts apmēram 40 daudzstāvu mūra namu galvenokārt racionālā jūgendstila un neoklasicisma formā (Rīgas Latviešu biedrības nams, 1909 – 1910, kopā ar E.Laubi).

polifonija [poli. (gr. poly – daudz) + gr. phōnē – skaņa, balss] – daudzbalssīgas mūzikas veids, kura pamatā ir vairāku relatīvi patstāvīgu me-

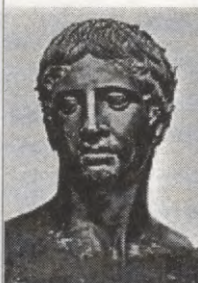
A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

lodiju vienlaicīgs izklāsts un attīstība. 10. – 16. gs. Rietumeiropas profesionālās mūzikas vokālās kora daudz balsības ietvaros veidojās stingrā stila polifonija, kas augstu meistarību sasniedza *Nīderlandes skolas* komponistu Žoskēna Deprē un O. di Laso, kā arī Romas polifonās skolas komponistu, sevišķi Palestrīnas darbos. Polifonijas augstākais sasniegums 18. gs. 1. pusē bija J.S.Baha daiļrade, īpaši fūgas māksla. Latviešu mūzikā izteikti polifoniska ievirze ir J.Graubiņa, P.Vaska darbiem.

Polikleits (Polýkleitos; 5. gs. p.m.ē.) – sengrieķu tēlnieks, mākslas teorētiķis. Dižklasikas pārstāvis. Veidojis skulptūras bronžā (darbi saglabājušies romiešu kopijās). Risinājis kustības un miera stāvokļa plastiskā apvienojuma problēmas (“Dorifors”, ap 440 p.m.ē.; “Ievainotā amazone”, ap 440 – 430 p.m.ē.; “Diadumens”, ap 420 – 410 p.m.ē.). Traktātā “Kanons” centies pamatot harmoniski veidota cilvēka ķermeņa proporciju likumības.

Poļu gāte atrodas Vecrīgā no Pils ielas līdz 11. novembra krastmalai. Garums 90 m. Iela radusies pēc zemes vaļņu nojaukšanas 1863; tā ir jaunveidota izeja no Pils ielas uz Daugavmalu. Ielas sākotnējais nosaukums – Baznīcas izbrauce, vēlāk Katoļu izbrauce, 1923 pārdēvēta par Katoļu gāti, 1950 – par Tūristu ielu, bet 1989 – par Poļu gāti. Pils ielas un Poļu gātes stūrī atrodas *Sāpju Dievmātes baznīca*.

Pompeji (Pompeji) – sena romiešu pilsēta Dienvidītalijā, Neapoles liča krastā, Vezuva piekāvē, netālu no tagadējās Pompejas. 79 m.ē. Vezuva izvirduma laikā Pompeji tika nopostīti. Arheoloģiskajos izrakumos (kopš 18. gs. vidus) atsegta nekropole, Trijstūra forums (6. gs. p.m.ē.), pilsētas mūra (5. – 4. gs. p.m.ē.) atliekas, forums ar kolonādi (t.s. bazilika), Apollona templis, palestra (visi 2. gs. p.m.ē.), Jupitera un Vespasiāna templis, terms, tirgotavas (visi 1. gs. p.m.ē.), teātris (3. – 1. gs. p.m.ē.). Ēku dekorā izmantotas *mozaikas, freskas* (mitolo-

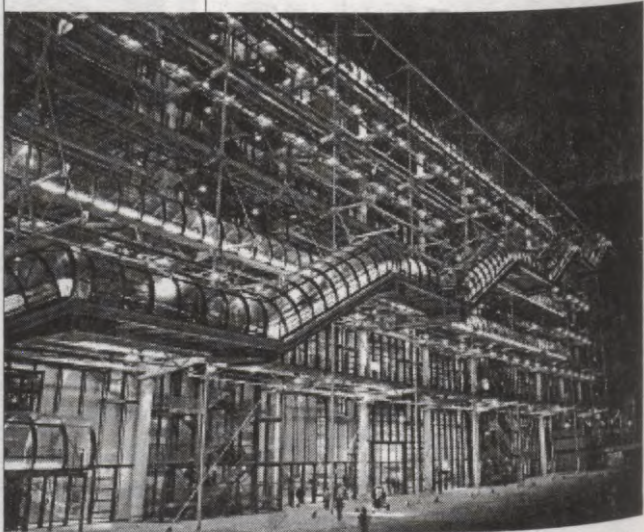
Polikleits

Pompeji

ģiskas kompozīcijas, ainavas), arī skulptūras. Saglabājusies dzīvojamo un sabiedrisko ēku iekārta, sadzīves priekšmeti. Pompeji ir unikāls kultūras vēstures avots.

Pompidū Nacionālais mākslas un kultūras centrs (Centre National d'Art et de Culture

Pompidū Nacionālais mākslas un kultūras centrs

Georges-Pompidou) Parīzē. Atvērts 1977 Bobūra laukumā. Ēka celta 1972 – 1977 pēc itāļu arhitektu R.Pjano, Dž.Fančīni un angļu arhitekta R.Rodžersa projekta un ir viens no ievērojamākajiem 20. gs. racionālās arhitektūras paraugiem. Kultūras centrā ietilpst Nacionālais modernās mākslas muzejs, Dizaina centrs, Muzikāli akustisko pētījumu un koordinācijas centrs, publiskā bibliotēka. Kultūras centrs organizējis vairākas unikālas starptautiskas izstādes (“Parīze – Ņujorka”, “Parīze – Maskava”, “Parīze – Berlīne” u.c.). Centru apmeklē apmēram 8 milj. cilvēku gadā.

popārts (angļu pop art) – modernisma virziens ASV un Rietumeiropas tēlotājmākslā 20. gs. 50. – 60. gados. Popārta pārstāvji (R.Raušenberg, K.Oldenburgs, R.Lihtensteins – ASV; R.Hamiltons, P.Bleiks – Lielbritānijā) savās reālajās kompozīcijās ietvēra urbanizētas masu kultūras (reklāma, komiksi) tēlus, motīvus, objektus, bieži izmantojot pašus priekšmetus vai tos tieši atdarinot. Plaši lietotas dažādas netradicionālas tehnikas (kolāža u.c.).

R. Lihtensteins. “Ķīmija kalpo mieram”. 1970

popmūzika (angļu pop music) – stilistiski un žanriski daudzveidīga masu muzicēšanas forma. Sākot ar 20. gs. 50. gadiem, popmūzikas ietvaros veidojušies dažādi stili: *rock - 'n' - roll*,

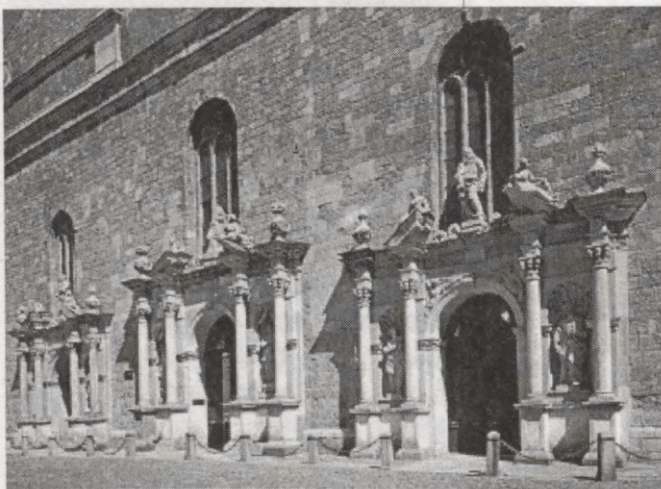
big - beat, *folk - rock*, *hard - rock*, *blues - rock* u.c. Popmūzikai raksturīga dažādu žanru izmantošana (dziesma, instrumentāls skaņdarbs, mūzikls, rokopera). Liela nozīme arī improvizācijai un elektroniskajiem mūzikas instrumentiem. Ievērojamākie ansambļi: “The Rolling Stones”, “Pink Floyd”, “The Beatles”, “Queen” (Lielbritānija), “Boney M” (Vācija), “ABBA” (Zviedrija) 70. – 80. gados; “Spice Girls” (Lielbritānija), “Backstreet Boys” (ASV), “Masterboys” (Vācija) 90. gados. Latvijā: “Prāta vētra”, “Jauns Mēness”, “100. debija”, “Bet, Bet” u.c.

pops (kr. поп < gr. pappas – tēvs) – pareizticīgo, vecticīgo, uniātu garīdznieka iesauka Krievijā, bieži ar nievājošu pieskaņu.

porcelāns (vācu Porzellan < it. porcellana) – parasti balta pilnīgi saķepusi keramika ar blīvu, plānu, gaismaurlaidīgu, ūdensnecaurlaidīgu un gāzneaurlaidīgu drumstalu. Ja viegli piesit nebojātai porcelāna drumstalai, dzirdama dzidra skaņa. Izšķir glazētu vai neglazētu (biskvīta) porcelānu. Radies Ķīnā 4. – 6. gs. Miksto porcelānu Eiropā neatkarīgi no Ķīnas gatavoja 16. gs.; 18. gs. vācu zinātnieki J.F.Betgers un Ē.V.Čirnhaušs izgudroja cieto porcelānu (ar kaolinu). 1710 Meisenē nodibināja Eiropā pirmo porcelāna manufaktūru, kur īsā laikā uzplauka porcelāna māksla. Krievijā 18. – 19. gs. tika dibinātas daudzas privātas fabrikas, kuru lielākā daļa 19. gs. beigās koncentrējās a/s “M.Kuzņecovs” rokās. Latvijā porcelānu sāka ražot Rīgā 1851 galvenokārt Kuzņecova porcelāna un fajansa fabrikā un 1886 Jesena porcelāna fabrikā. Mākslas porcelāna izveidē nozīmīga loma bija darbnīcai “Baltars” 20. gs. 30. gados. Mākslas porcelānu izgatavoja galvenokārt Kuzņecova fabrikā un Jesena fabrikā pēc R.Sutas, N.Strunkes u.c. mākslinieku metiem. Kopš 1968 Rīgas Porcelāna rūpnīca specializējās tikai porcelāna ražošanā (galvenais

A mākslinieks Z.Ulste). Meisenes porcelāna
B izcilākā kolekcija ārpus Vācijas šobrīd atrodas
C Ārzemju mākslas muzejā Rīgā. Latviešu por-
D celāna izcilākā kolekcija atrodas Dekoratīvi
E lietišķās mākslas muzejā.

F **portāls** (vācu Portal < lat. porta – ieeja, vārti) –
G arhitektoniski akcentēta ēkas ieeja. Bagātīgs
H skulpturālais dekors. Izcilākie portāli Latvijā:
I Rīgas Doma ziemeļu fasādē (13. gs., gotika),
J Pētera baznīcas fasādē (17. gs. beigas, agrais
K baroks), Trīsvienības baznīcā Liepājā (18. gs.
L vidus, vēlais baroks).

O Sv. Pētera baznīcas portāli. Rīga. 1692 – 1695.
P Restaurēti 1984, 1987–1991

R **portīks** (lat. porticus) – atklāta celtnes daļa,
S kas balstīta uz kolonnām vai stabiem un ko
T noslēdz frontons vai atika. Parasti atrodas
U ēkas ieejas daļā. Radies antīkajā arhitektūrā,
V visbiežāk lietots klasiskās orderu sistēmas,
Z arī renesanses un klasicisma celtnēs.

portrets (fr. portrait) – konkrētas personas
individualizēts attēlojums mākslas darbā;
viens no tēlotājas mākslas žanriem (arī
atsevišķs darbs). Pirmie ievērojamie sasnie-
gumi saistās ar Senās Ēģiptes mākslu, kur
kulta noteikumi prasīja akmeni izcirst mirušā
dubultnieku. Skulpturālais portrets augstu

Portrets. Holbeins Jaunākais. "Henrihs VIII".
Ap 1537

attīstības līmeni sasniedza Senās Romas
impērijas laikā. Portreta māksla atdzima
renesanses laikā, palielinājās personības
vērtība (Džordžone, Leonardo da Vinči,
Rafaēls, Ticiāns). Portreta māksla savdabīgi
attīstījās 17. gs. holandiešu (F.Halss, Rem-
brants) un 18. gs. angļu (T.Geinsboro,
Dž.Reinoldss) mākslā. Latviešu tēlotājmākslā
portreta attīstība saistās ar pirmo profesionālo
mākslinieku (J.Rozes, K.Hūna) darbību 19. gs.
2. pusē. 20. gs. 20. – 30. gados portrets bija
viens no visvairāk attīstītajiem žanriem
latviešu mākslā (K.Miesnieks, J.R.Tilbergs,
V.Tone, K.Ubāns). Portreta mākslas tradīcijas
attīstījuši B.Baumane, L.Kokle, L.Mūrmieks,
M.Tabaka, R.Valnere, U.Zemzaris glezniecī-
bā, V.Albergs, L.Davidova-Medene,
M.Lange tēlniecībā.

Poseidons (Poseidōn) – jūras dievs sengrieķu
mitoloģijā. Krona un Rejas dēls. Poseidons
kopā ar savu skaisto sievu Amfitrīti mita
brīnišķā pilī pašos jūras dziļumos. Seno ro-
miešu mitoloģijā atbilda *Neptūns*.
postimpresionisms [post.. (lat. post – pēc,

aiz) + ↑ *impresionisms*] – nosacīts apzīmējums dažādām 19. gs. beigu – 20. gs. sāk. parādībām franču (arī citu Eiropas valstu) tēlotājā mākslā, kura radās pēc impresionisma. Atšķirībā no impresionistiem postimpresionisti (V. van Gogs, P.Gogēns, P.Sezans, A.Tulūzs-Lotreks) tiecās pēc lielāka tēlojuma vispārīguma, akcentēja subjekta izteiksmību un dekoratīvismu.

postmodernisms (↑ *post..* + ↑ *modernisms*) – virziens 20. gs. 2. puses arhitektūrā un mākslā. Radies kā reakcija uz 20. gs. 60. – 70. gadu modernās arhitektūras emocionālās izteiksmības askētismu, saistīts ar atgriešanos pie tradicionālajām mākslas vērtībām. Arhitektūrā postmodernismam (R.Venturi, Č.Mūrs) raksturīgs vēsturisko stilu formu un elementu stilizēts atveidojums, uzmanīga attieksme pret celtnes apkārtējo vidi, nacionālajām tradīcijām; tēlotājā mākslā – atgriešanās pie sīzētiska stāstījuma.

pozitīvisms (fr. *positivisme* < lat. *positivus* – pozitīvs) filozofijā – filozofijas virziens, subjektīvā ideālisma paveids. Radās 19. gs. 30. gados. Galvenie pārstāvji: O.Konts, Dž.S.Mills, H.Spensers. Pozitīvismu reducē uz atsevišķo zinātņu atziņu vispārīnāšanu vai zinātniskās valodas izstrādāšanu.

Prado (Prado), Prado Nacionālais glezniecības un tēlniecības muzejs. Dibināts 1819 Madridē uz karalisko kolekciju bāzes. Ekspozīcijā plaši pārstāvēta 15. – 19. gs. spāņu un itāļu glezniecība (El Greko, H. de Ribera, F. de Surbarans, D.Velaskess, B.E.Muriljo, F.G.Goijs, Rafaels, Ticiāns).

Prāgas universitāte, Kārļa universitāte (Univerzita Karlova; Čehijā). Dibināta 1348. Husītu kustības laikā bija reformācijas cīņas centrs Čehijā (1402 – 1403 un 1409 – 1410 rektors bija J.Huss). 1654 apvienota ar jezuītu akadēmiju. 1882 tika sadalīta čehu un vācu universitātēs. 20. gs. beigās universitātē ir 13

fakultātes (matemātikas un fizikas, dabaszinību, vairākas medicīnas fakultātes, divas no tām atrodas Hradeckrālovē un Plzeņā). Bibliotēkā (dib. 1366) apmēram 3,5 milj. vienību.

pragmatisms – mūsdienu filozofijas virziens; subjektīvā ideālisma paveids. Īpaši akcentē cilvēka darbības sekas, izvērtē jēdzienus, teorijas utt. atkarībā no to derīguma. 19. gs. 70. gados virziena pamatlicēji (Č.S.Pīrss, V.Džeimss, Dž.Džūijs) izziņas procesus skaidroja kā cilvēka psiholoģijas piemērošanos mainīgajai ārējai videi. Galvenā domāšanas funkcija esot tāda pārliecības izveidošana, kas dod iespēju cilvēkam sekmiīgi rīkoties problēmsituācijās. Dažkārt realitāte tiek traktēta kā cilvēka pārliecības objekts – reāls ir tas, par ko esam pārliecināti. **Prāksitels** (Praxitelēs; ap 390 p.m.ē. – ap 330 p.m.ē.) – sengrieķu tēlnieks. Vēlās klasikas

Prāksitels. "Knidas Afrodīte". Ap 350 p.m.ē.

pārstāvis. Veidojis skulptūras marmorā (darbi saglabājušies romiešu kopijās). Dievu tēliem raksturīga modelējuma niansētība, gaismēnu efektu izmantojums. Balstoties uz Polikleita daiļrades principiem, veidojis kompozīcijas, kurās panākts brīvi plūstošu līniju ritms. Darbi: "Apollons Sauroktons" (ap 370 p.m.ē.), "Satīrs atpūta", "Knidas Afrodīte" (ap 350 p.m.ē.), "Hermejs ar mazuli Dionīsu" (ap 340 p.m.ē.).

prāvests (lejasvācu pravest) – priekšnieks baznīcas amatā. Katolicismā par prāvestu sākotnēji sauca benediktiešu klostera abata vietnieku, vēlāk dažās zemēs – domkapitula priekšnieku, kā arī draudzes garīdznieku. Protestantismā prāvesta titulu parasti piešķir baznīcas pārvaldes iecirkņa vadītājam.

pravietis (gr. prophētēs) – reliģiski politisku uzskatu sludinātājs, orators, kas ar dievišķu atklāsmi spējot paredzēt nākotni.

prelāts (lat. praelatus – izvirzīts, pāri citiem nostādīts) – nosaukums, ko piešķir augstākajiem garīdzniecības pārstāvjiem katolicismā un dažos protestantisma novirzienos.

prelūdija (lat. praeludium < prae – pirms + ludus – spēle) – instrumentāls skaņdarbs, visbiežāk vienam instrumentam. Sākotnēji – neliela priekšspēle kādam citam skaņdarbam. 18. gs. ieguva patstāvīgu nozīmi. J.S.Baha daiļradē izveidojās cikls *prelūdija-fūga*.

preraphaelīti – angļu mākslinieku un rakstnieku grupa 19. gs. 2. pusē. Romantiķi V.H.Hants, D.G.Roseti, V.Moriss, Dž.E.Milejs, E.K.Bērnss-Džonss radīja emocionālus darbus, kas balstīti uz viduslaiku un agrās renesanses (pirms Rafaēla) tradīcijām. Preraphaelītu daiļradei raksturīgs simbolisms, estētisms, dekoratīvisms un stilizācija. Dzejā – reliģiska mistika, viduslaiku leģendu motīvi, mīlas un skaistuma kults.

prezbitērijs (lat. presbyterium < gr.) – baznīcas kora centrālā daļa, kas domāta garīdz-

niekiem. Prezbitērijs sastāv no galvenā altāra, kas atrodas uz paaugstinājuma un ir norobežots ar zemu sētiņu, un klēriķu sēdekļiem malās.

prezbitēris (gr. presbyteros – sirmgalvis, vecākais) – pareizticībā svinīgs apzīmējums kulta kalpotājam; protestantismā – draudzes vadītājs, ko ievēlē no laicīgiem ļaudīm.

prezbitērisms – kalvinisma labējais novirziens. Radies reformācijas laikā Skotijā un Anglijā. Vērsās pret karaļa varas absolūtismu un anglikāņu baznīcu. Galvenais princips – cilvēku vispārējs grēcīgums un absolūta predestinācija (iepriekšēja nolemība; mācība par to, ka visu iepriekš noteicis Dievs).

Priede, Anna (dz. 1920) – latviešu baletdejojāja. Nacionālās operas balerīna (kopš 1937). LPSR Operas un baleta soliste (1944–1962). Lomas: Roze (J.Kalniņa "Lakstīgala un Roze", 1938), Odeta – Odilija, Aurora (P.Čaikovska "Gulbju ezers", 1944; "Apburtā princese", 1948), Lelde (Ā.Skultes "Brīvības sakta", 1950), titulloma A.Kreina baletā "Laurensija" (1949), S.Prokofjeva "Romeo un Džuljeta" (1953), A.Glazunova "Raimonda" (1954), Ā.Š.Adāna "Žizele" (1956).

primitīvisms (lat. primitivus – pirmatnējs, sākotnējs) – 19. gs. beigās – 20. gs. tēlotājas mākslas tendence, kuras pamatā ir vienkāršošana, seno civilizāciju, viduslaiku mākslas, bērnu zīmējumu atdarināšana. Primitīvismu attiecina arī uz t.s. *naivo mākslu* – neprofesionālu mākslinieku (A.Ruso, N.Pirosmanašvili, I.Generaličs u.c.) daiļradi.

Prince-Uršteina, Hilda (dz. 1914) – latviešu aktrise. Nacionālajā teātrī (1939–1944); viena no izcilākajām lomām – Marija V.Šekspīra "Divpadsmitā nakts". 1944 emigrējusi uz Vāciju; spēlējusi Mērbekas Latviešu teātrī. Kopš 1949 dzīvo ASV. Spēlēj galvenās lomas Amerikas Latviešu teātra Ņujorkas un Va-

A. Priede

H. Prince-Uršteina

ingtonas ansambļu iestudējumos. 1990 ar Zuzannas Iomu (A. Eglīša "Bezkaunīgie veci") viesojusies Nacionālajā teātrī.

profesors (lat. professor – skolotājs) – augstākās mācību iestādes docētāja vai zinātniski pētnieciskas iestādes darbinieka zinātnisks nosaukums un amats. Augstākā atestācijas komisija piešķir habilitētajiem zinātni doktoriem vai docētājiem, kuri savā zinātnes laukā ir izveidojuši savu skolu – sarakstījuši zinātniskus darbus un mācību grāmatas, būtiski ietekmējuši šīs zinātnes tālāko attīstību, gatavo sava darba turpinātājus.

Prokofjevs, Sergejs (1891 – 1953) – krievu komponists, pianists, diriģents. Viens no ievērojamākajiem 20. gs. komponistiem. Komponējis operas ("Karš un miers", 1943, pārstrādāta 1952), baletus ("Romeo un Džuljeta", 1936; "Pelnušķīte", 1944), 7 simfonijas, simfoniskos darbus ("Skitu svīta", 1915), sonātes klavierēm, sonātes vijolei, mūziku filmām ("Ivans Bargais", 1942).

Prokrusts (Prokrustēs) – milzis laupītājs sengrieķu mitoloģijā. Prokrustam bija gulta, kurā viņš guldīja savus upurus. Tiem, kas gultai bija par lieliem, nocirta kājas, bet tos, kas bija par maziem, – izstiepa. Prokrustu nogalināja Tesejs tāpat, kā Prokrusts bija nogalinājis savus upurus. Prokrusta gulta pārnestā nozīmē – mākslota norma, kam ar varu cenšas kaut ko pielāgot.

Prometejs (Promētheus) – viens no titāniem sengrieķu mitoloģijā. Prometejs bija nolaupijis Olimpā uguni un nodevis to cilvēku rīcībā, kā arī iemācījis tiem zemkopību, amatus, kuģubūvi, lasīšanu, rakstīšanu, tādējādi iedragājot dievu varenību. Par sodu Zevs licis piekalt Prometeju pie klints. Hērakls atbrīvojis. Pārnestā nozīmē Prometeja uguns – tieksme pēc ideāliem, talants.

"Prometejs" – latviešu kultūrizglītības biedrības "Prometejs" izdevniecība. Dibināta

S. Prokofjevs

Protagors

1923 Maskavā. Izdeva sabiedriski politisko, lauksaimniecības literatūru, mācību grāmatas, no 1929 – visu latviešu padomju daiļliteratūru, vēlāk arī visu periodiku. Slēgta 1937.

propileji (gr. propylaiā) – sengrieķu celtnes tips; monumentāli vārti, ieeja ar kolonādi un simetriskiem portikiem. Raksturīgi antikajā arhitektūrā, piemēram, Senajā Grieķijā uzeja Atēnu Akropolē (432 p.m.ē., arhitekts Mnēsikls).

proscēnijs (lat. proscenium < gr.) – mūsdienu teātri skatuves priekšdaļa, kas atrodas starp priekškaru un orķestra telpu.

prostils (gr. prostylos) – sengrieķu tempļa tips. Neliela taisnstūra plānojuma ēka, kuras galvenajā fasādē atrodas portiks.

Protagors (Prōtagoras; ap 490 – ap 420 p.m.ē.) – sengrieķu filozofs. Ievērojams vecās paaudzes sofists. Domāja, ka visas zināšanas, vērtības, likumi un paražas ir tikai subjektīvas aktivitātes izpausme. Pazīstama ir Protagora tēze: "Cilvēks ir visu lietu mērs; esošo, ka tās ir, un neesošo, ka to nav." Darbi nav saglabājušies.

protestantisms (lat. protestans, protestantis – tāds, kas publiski apliecina) – viens no galvenajiem kristietības virzieniem, kas balstās uz reformācijā izstrādātiem principiem. Atzīst katra indivīda spēju kontaktēties ar Dievu bez baznīcas un priesteru starpniecības, uzsver individuālo aktivitāti reliģiskajā pārdzīvojumā. Sākotnēji protestantisma galvenie virzieni bija *luterisms*, *kalvinisms*, *cvinglisms*, *anglikānisms*. 17. – 18. gs. radās kongregacionālisms, baptisms, metodisms, adventisms u.c. novirzieni. Protestantisms izplatīts ASV, Lielbritānijā, Vācijā, Skandināvijā, Nīderlandē, Šveicē, Austrālijā, Jaunzēlandē, Kanādā, arī Latvijā un Igaunijā.

protorenesanse (gr. prōtos – pirmais + ↑ *renesansse*) – periods itāļu mākslas vēsturē (13. gs. 2. puse – 14. gs. 1. puse), kura laikā tika likti

A pamati renesanses mākslai. Tēlotājmākslā
B radās pastiprināta interese par antiko mākslu.
C Ievērojamākie protorenesanses pārstāvji –
D gleznotājs Džoto, tēlnieks Nikolo Pizāno.

E **Prusts** (Proust), Marsels (1871 – 1922) – fran-
F ču rakstnieks. Pirmā grāmata – noveļu krāj.
G “Prieki un dienas” (1896). Slimības dēļ bijis
H spiests ilgstoši atrauties no sabiedrības, maz
I publicējies. Galvenais darbs – 7 romānu cikls
J “Pazaudēto laiku meklējot” (1–16, 1913–1927;
K pēdējie 6 sēj. izd. pēc rakstnieka nāves). Ro-
L mānu darbība aptver laiku no 1870. g. līdz
M Pirmā pasaules kara beigām. Ar nesaudzīgu
N ironiju, smalku cilvēka psiholoģijas izpratni
O vērtēta dzīve Francijā. Pirmoreiz franču prozā
P izmantota t.s. *apziņas plūsmas metode*. Vēs-
R tījumā apvienoti impresionisma, romantisma,
S klasicisma, reālisma mākslinieciskie tēlojuma
T paņēmieni.

K **psalmi** (gr. psalmoi) – senebreju reliģiskie
L dziedājumi, himnas, kas ietvertas Bībeles ka-
M noniskajās grāmatās (“Psalmi”). Sacerēti
N daudzu gs. laikā, turpinot Mezopotāmijā un
O Ēģiptē iedibināto kulta praksi, ko tālāk
P turpināja Jeruzalemes tempļa kori. Baznīca
R par galveno psalmu autoru uzskata Dāvidu.
S No jūdaisma psalmus pārņēma kristietība. Tos
T atskaņoja pārmaiņus: koris – cits koris vai
U solists – koris. 15. gs. psalmi kļuva daudz-
V balsīgi. Psalmodiskās motetes un kantātes
Z rakstījuši Žoskēns Deprē, O. di Laso, A.Vi-
valdi, G.F.Hendelis, H.Šics, J.S.Bahs.

pseidonīms [pseido.. (gr. pseudos – meli, ne-
patiesība) + gr.onyma – vārds] – izdomāts
vārds vai uzvārds, ar ko daži sabiedriski
darbinieki (visbiežāk rakstnieki) paraksta
savus publicētos darbus, atsevišķi aktieri
darbojas uz skatuves. Stendālam (ist.v. Anri
Belam) bija ap 200 pseidonīmu. Daudzi
rakstnieki un aktieri pazīstami tikai vai gal-
venokārt ar pseidonīmu, nevis ar īsto vārdu
(Rainis – J.Pliekšāns; Aspazija – E.Rozen-

M. Prusts

Dž. Pučīni

Pulvertornis Rīgā

berga; Anta Klints – Anna Jekste; I.Indrāne –
U.Jātniece u.c.).

Psihe (Psychē) – dvēseles iemiesojums sen-
grieķu mitoloģijā. Attēlota kā tauriņš vai kā
jaunava ar tauriņa spārniem. Zevs viņai devis
nemirstību. Plaši Psihes tēls izmantots
mākslā.

Pta, Ptahs – dievs seno ēģiptiešu reliģijā. 3. g.
tūkst. p.m.ē. uzskatīts par “visa esoša”
radītāju, vēlāk par mākslas un amatu aiz-
bildni. Ptahu attēloja kā cilvēku, kas ietīnies
liķautā.

Pučīni (Puccini), Džakomo (1858 – 1924) –
itāļu komponists. Darbiem raksturīgs spilgts
melodiskums. Operās turpinājis Dž.Verdi
daiļrades principus. Operas: “Manona Lesko”
(1892), “Bohēma” (1895), “Toska” (1899),
“M-me Butterfly” (1903), “Turandota”
(1921 – 1924).

Pujāts, Jānis (1925 – 1988) – latviešu māks-
las zinātnieks. Sarakstījis darbus par latviešu
profesionālo lietišķo mākslu un Latgales
keramiku.

Pujāts, Jānis (dz. 1930) – katoļu teologs.
Rīgas metropolijas Garīgā semināra profesors
(1974). Tulkojis katoļu liturģiskās grāmatas
latviešu valodā. Rīgas arhidiecēzes arhibis-
kaps, Rīgas metropolijas metropolīts (kopš
1991).

Pulvertornis Rīgā – arhitektūras piemineklis.
Atrodas Vecrīgā. Sākotnēji *Smilšu tornis*,
viens no bijušajiem Rīgas nocietinājumu
torņiem. Rakstu avotos pirmo reizi minēts
1330. Celts 13. gs. beigās. 15. gs. pārbūvēts.
Tagadējo nosaukumu ieguvis 17. gs., kad
tornī sāka glabāt šaujamo pulveri. 1919 šeit
ierīkots *Kara muzejs*; 1937 – 1939 piebūvēts
jauns muzeja korpus.

Pumpura prēmija. Dibināta 1977 Andreja
Pumpura piemiņai. Piešķir reizi divos gados
par mākslinieciski spilgtām lugām un iestu-
dējumiem, kuros atainota lauku tematika.

Prēmija piešķirta H.Gulbja lugas "Cīrulīši" iestudējumam Valmieras Drāmas teātrī (1977); P.Putniņa lugas "Uzticības saldā nasta" iestudējumam Dailes teātrī (1981); L.Stumbres lugas "Jānis" iestudējumam Valmieras Drāmas teātrī (1985).

Pumpurs, Andrejs (1841 – 1902) – latviešu dzejnieks. No 1858 mērnika palīgs Vidzemes muižās. Piebalgā iepazīstas ar brāļiem Kaudzītēm, A.Stērsti, J.Jurjānu. 1876 Maskavā iestājas brīvprātīgo pulkā, kas piedalās cīņās par serbu atbrīvošanu no turku jūga. 1878 Odesā beidz virsnieku skolu un līdz mūža beigām ir cara armijas virsnieks. Dzejoļi apkopoti krāj. "Tēvijā un svešumā" (1890). Nozīmīgākais darbs – eposs "Lāčplēsis" (1888).

puritāņi (angļu Puritans < lat. puritas – tīrība) – kalvinisma piekritēji Anglijā un Skotijā 16. – 17. gs. Vērsās pret absolūtismu un anglikāņu baznīcu, prasīja tās attīrīšanu no katolicisma elementiem. Puritāņiem bija 2 grupējumi: *prezbiterieši* (mērenie; ↑ *prezbiterisms*) un *independenti* (radikālie). Puritānisms kļuva par Anglijas buržuāziskās revolūcijas (17. gs.) ideoloģiju. Mūsdienās par puritāņiem dēvē stingru paražu un tikumu ievērotājus, askētisma piekritējus.

pūrs – īpašums, ko sievietei, kad viņa stājās laulībā, deva vecāki un radi. Latvieši pūru uzskatīja par sievas īpašumu, un šķiršanās gadījumā tas pienācās viņai. Ja sieva nomira, pūru sadalīja bērniem. Pūrs bija ne tikai turības, bet arī līgavas darba prasmes apliecinājums, it īpaši tekstiliju darināšanā.

"Pūrs" – populārzinātnisku rakstu krājumi. Iznāca Rīgā (1. – 3. krāj., 1891 – 1894; 4 turpinājumu burtnīcās 1895 – 1897). Pirmos divus izdeva apgāds "Daugavieši", pārējos – ar "Dienas Lapu" saistītā izdevniecības grupa "Pūrs". Krājuma sastādītāji un organizētāji bija Tērbatas universitātes latviešu studentu

zinātniski literārā biedrība "Pīpkalonijs". Krājumā publicējās Tērbatas, Pēterburgas, Maskavas studenti. Rakstīja par vēstures, filozofijas, psiholoģijas, valodniecības, literatūras u.c. jautājumiem.

puruša (sansk. – cilvēks, vīrietis) senindiešu filozofijā apzīmē sākotnējo cilvēku, Visuma dvēseli, dzīves principu, "es", apziņu. Rīgvēdās purušu apdzied kā cilvēku ar tūkstoš galvām, acīm, kājām, kā visuresošu būtī. Puruša dažkārt identificēts ar gadu, laiku, dzīvi.

Purvītis, Vilhelms (1872 – 1945) – latviešu gleznotājs. Latviešu *nacionālās ainavu glezniecības* izveidotājs. Beidzis Pēterburgas MA (1897), mācījies pie A.Kuindži. Pirmais latviešu gleznotājs, kas konsekventi veltījis savu mākslu Latvijas dabas attēlošanai. Darbos dominē agra pavasara motīvi ("Pēdējais sniegš", ap 1900; "Pavasara ūdeņi", 1910; "Kad silava mostas", ap 1931). Lielākā daļa darbu gājuši bojā Otrā pasaules kara laikā 1944 Jelgavā. Saglabājušies apmēram 150 darbu. V. Purvītis bija aktīvs mākslas dzīves veidotājs Latvijā: Rīgas pilsētas mākslas skolas direktors (1909 – 1916); LMA

A. Pumpurs

V. Purvītis. "Kad silava mostas". Ap 1931

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

organizētājs un tās pirmais rektors (1919 – 1934); Dabas skatu meistardarbnīcas vadītājs (1921 – 1944); Valsts Mākslas muzeja direktors (1919 – 1940, 1941 – 1944). 1944 emigrējis uz Vāciju. Izstādēs piedalījies kopš 1896, guvis starptautisku atzinību (Parīzē 1900; zelta medaļas Minhenē 1901, Lionā 1902).

Purvs, Arvīds (dz. 1926) – latviešu diriģents, komponists. 1944 emigrējis uz Vāciju, tad uz Lielbritāniju, 1956 uz Kanādu. Sieviešu kora “Zile”, Sv. Andreja evaņģēliski luteriskās draudzes kora vadītājs Toronto. Ilggadējs trimdas latviešu dziesmu svētku un dziesmu dienu virsdiriģents. Latviešu dziesmu svētku biedrības Kanādā padomes priekšsēdētājs. Darbi: kantātes “Psalmu kantāte” (1956), “Zvanu sasaukšanās” (1972), kora dziesmas. Latvijas dziesmu svētku virsdiriģents (1990).
Pusēns (Poussin), Nikolā (1594 – 1665) – franču gleznotājs. Ievērojams 17. gs. klasicisma pārstāvis franču glezniecībā. Agrīnajiem darbiem barokāla ievirze (“Sv. Erasma mocības”, ap 1628). Izstrādājis savus glezniecības principus mitoloģisko, reliģisko un literāro tēmu traktējumā. Pievērsies cilvēka

N. Pusēns. “Sabīnietes”. Ap 1635

pienākuma tēmai, ko risinājis kā konfliktu starp prāta un jūtu sfēru (“Tankreds un Erminija”, 17. gs. 30. gadi). Dabu traktējis kā dzīvības un nāves pretstatu vienību (“Arkādijas gani”, 17. gs. 30. gadi), kā esamības augstākās harmonijas izpausmi (“Ainava ar Polifēmu”, 1649). Pusēna kompozīcijas pamatā ir racionāls telpas dalījums trīs plānos un līniju ritms, kura precizitāte apvienota ar skulpturāli pabeigtu formas traktējumu, intensīvu kolorītu.

pustonis – mazākais intervāls eiropēiskajā 12 skaņu mūzikas sistēmā.

Puškina – pilsēta Krievijā. Dibināta 1708 (cara vasaras rezidence). Lidz 1918 saukta par Carskoje Selo. 1811 atvērta Carskoje Selo licejs, kurā mācījies arī A.Puškins (1811 – 1817). Puškinā atrodas viens no ievērojamākajiem (18. – 19. gs.) piļu un parku ansambļiem Eiropā. Tā arhitektoniskā dominante ir *Lielā (Katrīnas) pils* (1717 – 1723, arhitekti A.Kvasovs, S.Čevakinskis; pārbūvēta 1752 – 1757, arhitekts B.F.Rastrelli). Pilij pieslejas paviljons “Ahāta istabas” (1785), “Aukstās pirts”, “Gaisa dārzi”, “Kamerona galerija” (1786, klasicisms, arhitekts Č.Kamersons), *Liceja korpuss* (1789 – 1791, pārbūvēts 1811, arhitekts V.Stasovs), *Katrīnas parks* (1721), *Aleksandra parks* (ap 1745) ietver gan regulārā, gan ainavu parka kompozīciju. Aleksandra parkā atrodas *Aleksandra pils* (1792 – 1796, arhitekts Dž.Kvarengi). Parkos daudz dārza celtņu un skulptūru.

Puškina muzejs (A.Puškina Tēlotājas mākslas muzejs Maskavā) – viens no lielākajiem muzejiem Krievijā. Dibināts 1912. A.Puškina vārdā nosaukts 1937. Muzejā darbojas Seno Austrumu, Senās Grieķijas, Senās Romas, Bizantijas, Rietumeiropas, Amerikas valstu nodaļas. Tajā glabājas izcili Rembranta, P.P.Rubensa, P.Sezana, P.Gogēna, A.Matisa, P.Pikaso u.c. mākslinieku darbi, nozīmīga

grafikas darbu kolekcija un impresionistu glezniecības kolekcija.

Puškins, Aleksandrs (1799 – 1837) – krievu rakstnieks. Krievu literārās valodas izveidotājs. Daiļrades sākumposmā spilgtas romantisma iezīmes (poēma “Kaukāza gūsteknis”,

A. Puškins. Pašportrets

1820 – 1821), vēlāk – spilgtas kritizētāj-reālisma iezīmes (tragēdija “Boriss Godunovs”, 1825; “Jevgeņijs Oņegins”, 1823 – 1831; “Belkina noveles”, 1830; “Piķa dāma”, 1833; “Mocarts un Saljēri”, 1830).

Putāns, Seimaņš (1892 – 1969) – latviešu dzejnieks. Rakstījis latgalešu rakstu valodā un krievu valodā. Nozīmīgākie dzejoļu krājumi: “Tovā vōrdā” (1924), “Latgolas orōja bolss” (1927), “Latgales vaidi” (1931, krievu val.). Lielākā daļa darbu pēc iznākšanas bija aizliegti.

Pūteļu kapulauks atrodas Rīgas raj. Krimuldas pagastā. Skeletkapos un ugunskapos atrastie dzelzs ieroči, bronzas, sudraba, dzintara rotas, keramika raksturo 11. – 13. gs. lībiešu kultūru. Atsegti arī apbedījumi akmens šķirstos (1. g. tūkst. p.m.ē.).

Ra – saules dievs senēģiptiešu mitoloģijā un reliģijā. Ra ceļoja pa debesīm barkā, bet vakarā nolaidās mirušo valstībā. Ra kults izplatījās 3. g. tūkst. sāk. p.m.ē. Ra sāka pielūgt kā valdnieku un dievu tēvu 3. g. tūkst. vidū. Vēlāk Ra identificēja ar Amonu. Ra kulta centrs bija Hēliopole (netālu no tagadējās Kairas).

rabīns (senebr. rabbi – mans skolotājs) – kulta kalpotājs jūdaismā; tiesnesis reliģiskajos un ģimenes dzīves jautājumos ebreju kopienā. Nosaukums lietots kopš 10. gs.

Rablē (Rabelais), Fransuā (ap 1494 – 1553) – franču rakstnieks. Ievērojams franču renesanses prozas pārstāvis. Pasaules slavu ieguvis satīriski fantastiskais romāns “Gargantija un Pantagriels” (1–4, 1532–1548; 5.daļa 1564), kurā izmantoti seno bretoņu leģendu motīvi par milžiem, kā arī reālās dzīves ainas alegoriski groteskā tēlojumā. Romānā nav noteikta sižeta, galvenā uzmanība pievērsta apstākļiem, kādos varoņi nokļūst. Autors izsmej viduslaiku zinātnes šaurību, askētismu; ar simpātijām tēloti Pantagriela jaunlaiku garīgie centieni, nākamo lielo zinātnisko atklājumu paredzējumi; pausta doma, ka dzīvē galvenais ir pasaules izziņāšana. Pret romānu asi vērsās baznīca; Rablē vairākkārt nācās slēpties no vajāšanām ārzemēs.

racionālisms filozofijā – filozofijas virziens, kura pārstāvji uzskata sapratni un prātu par esamības, izziņas un morāles pamatu. Izplatījās Eiropā no 17. gs. (R.Dekarts, G.V.Leibnics, B.Spinoza, J.G.Fihts, G.V.F.Hēgelis). 20. gs. 1. pusē radās neoracionālisms, kas akcentē dabaszinātņu izziņas specifiku.

racionālisms reliģijā – virziens teoloģijā, kas atzīst tikai ar loģiku un prāta slēdzieniem saskaņotas dogmas. Sevišķi raksturīgs Akvīnas Toma sistēmai. Racionālisms ir pretstats atklāsmes teoloģijai un fatālismam.

Radiščevs, Aleksandrs (1749 – 1802) – krievu

R

Ra

F. Rablē

E. Radziņa

apgaismotājs, filozofs, rakstnieks. Mācījies Leipcigas universitātē (1767 – 1771). Filozofijā materiālistiski pierādīja dvēseles mirstību (“Par cilvēku, viņa mirstību un nemirstību”, 1792 – 1795). Citi pazīstamākie darbi: “F.Ušakova dzīve” (1789), “Ceļojums no Pēterburgas uz Maskavu” (1790), oda “Brīvība” (ap 1783). Bijis Rīgā un sarakstījis “Piezīmes Vidzemes ģenerālgubernatora grāfa Brauna referātam par Rīgas tirgu”.

Radziņa, Elza (īst. v. Elza Šalkone; dz. 1917) – latviešu aktrise. Skatuves gaitas sākusi 1936 Jelgavas teātrī. Jelgavas Drāmas teātra (1945 – 1953), Valmieras Drāmas teātra (1953 – 1954), Nacionālā teātra aktrise (kopš 1954). Aktrises talantam raksturīga tēlu daudzveidība, runas kultūra, optimisms. Nozīmīgākās lomas: Natalija Petrovna (I.Turģeņeva “Mēnesis uz laukiem”, 1952), Elīna, Antonija, Tomuļu māte (R.Blaumaņa “Skroderdienas Silmačos”, 1955, 1965, 1975), Stella Kempbela (Dž.Kiltija “Miļlais melis”, 1962), Žorža Sanda (J.Ivaškeviča “Vasara Noānā”, 1969), Elinora (Dž.Goldmena “Lauva ziemā”, 1979). Veidojusi literārās programmas (R.Tagores, Ā.Elksnes u.c. dzejas kompozīcijas, latviešu tautasdziesmu cikli). Lomas filmās “Rainis”, “Hamlets”, “Klāvs – Mārtiņa dēls”, “Pūt, vējiņi!”.

Radžu kapulauks atrodas Pļaviņu pilsētā. Arheoloģiskajos izrakumos (1939 – 1940, 1964) atsegti 32 latgaļu apbedījumi (8. – 12. gs.). Vīriešu apbedījumos atrasti cirvji, vienas zobeni, naži, šķēpi, jostas, rokauti; sieviešu apbedījumos – vainagi, kaklariņķi, saktas, aproces, gredzeni, sirpjī, īleni. Apbedīti Oliņkalna pils novada iedzīvotāji.

Rafaēls [īst. v. Raffaello Santi (Sancio) – Raffaello Santi (Sanzio); 1483 – 1520] – itāļu gleznotājs, arhitekts. Dižrenesanses pārstāvis, kura darbos visspilgtāk izteikti humānisma ideāli. Pirmo izglītību guvis pie sava tēva –

gleznotāja Dž.Santi. Mācijies un strādājis P.Perudžīno darbnīcā Perudžā. No 1508 dzīvojis Romā. Madonnu tēlos izveidojis savu skaista, izsmalcināta cilvēka ideāltipu. Agrīnie darbi ir statiski, liriski līdzsvaroti ("Madonna Conestabile", ap 1500). Atrasisītbu kustību atveidojumā sasniedzis gleznā "Madonna ar bērnu un Jāni Kristītāju" jeb "Skaistā dārzniece" (1507). Brieduma posmā pievērsies monumentāli dekoratīvajai glezniecībai. Apgleznojis *Vatikāna pils zāles* jeb t.s. *stancas* (1509 – 1517); monumentālajās daudzfigūru freskās ("Disputi", "Atēnu skolas", "Parnass") cildinājis cilvēka radošā gara brīvības ideālus, panācis organisku saistību starp kompozīciju un arhitektūras formām. Izcilākā Romas perioda stājglezna ir "Siksta madonna" (1519) un portrets "Baldašāres Kastiljones portrets" (1516). Pēc D.Bramantes nāves (1514) bijis *Romas Sv.Pētera katedrāles* galvenais arhitekts. Romā cēlis baznīcas "Santa Maria del Popolo" Kidži

Rafaels. "Trīs grācījas". 1502 – 1503

kapelu (1512 – 1520), projektējis jauna tipa atpūtas pili "Villa Madama" (celtniecība sākta ap 1517).

ragana – tēls baltu, slāvu, ģermāņu u.c. tautu mitoloģijā. Folklorā ragana parasti ir pozitīvā varoņa pretspēks. Viduslaikos valdīja uzskats, ka raganas ir sātana līdzgaitnieces, sākās t.s. raganu medības un "raganu prāvas".

Ragana dzen zaķi. A. Kronenberga ilustrācija grāmatai "Mazais ganiņš"

"raganu prāvas" – katoļu un luteriešu baznīcas pretinieku vajāšana 11. – 18. gs. Jau Kārlis Lielais (742 – 814) noteica nāvessodu katram, kas tic raganām. 13. gs. beigās raganu vajāšana kļuva par inkvizīcijas objektu, kulmināciju sasniedzot 16. gs. Līdz 18. gs. vidum Eiropā sadedzināja apmēram 100 000 cilvēku (tikai 10. daļa no tiem – vīrieši). "Raganu prāvas" īpaši skāra sievietes, kas veica tautas medicīnas funkcijas, – vecmātes, dziednieces, zintnieces, zāļu pazinējas. Uputu skaitu palielināja baznīcas izdotās pilnvaras *inkvizīcijai* un tās sekotāju ierīkotās speciālās tiesas. Pirmā zināmā "ragana" Latvijā sadedzināta *Grobiņā* 1559. Vidzemē "raganu prāvas" visbiežāk notika 17. gs. 1. pusē. Pēdējā "ragana" tur sadedzināta 1692 (Kurzemē 1721).

rags – piemutņa pūšaminstruments, kas darināts no dzīvnieku ilkņa vai raga. Skaņa ir skarba un spalga. Sākotnēji ragu kā signālinstrumentu lietojuši mednieki, gani, sargi, karavīri. Kā mūzikas instruments lietojts,

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

sākot ar vēlajiem viduslaikiem. Ar katru ragu varēja izpūst tikai vienu skaņu, tāpēc katrai skaņai darināja atbilstoša lieluma ragu. Visvairāk izplatītais raga paveids Latvijā – *āžrags*.

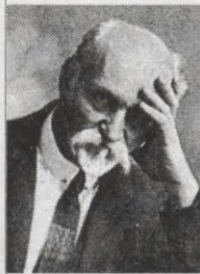
Rahmaņinovs, Sergejs (1873 – 1943) – krievu komponists, pianists, diriģents. Lielā teātra orķestra diriģents (1904 – 1906). No 1918 dzīvojis ASV. Viens no ievērojamākajiem pasaules pianisma skolas pārstāvjiem. Mūzikai raksturīga harmoniska bagātība un melodiskums. Darbi: operas (“Aļeko”, 1892; “Frančeska da Rimini”, 1904); poēma “Zvani” (1913); 3 simfonijas (1895, 1907, 1936); fantāzija “Simfoniskās dejas” (1940); 4 koncerti klavierēm ar orķestri (1891, 1901, 1909, 1926); cikli klavierēm “Etīdes-gleznas” (1911, 1917). Sarakstījis vairāk nekā 70 *romanču* (↑).

Raikins, Arkadijs (1911 – 1987) – krievu estrādes mākslinieks. No 1939 Miniatiūru teātra (Pēterburgā, pēc tam Maskavā) aktieris un mākslinieciskais vadītājs. Nozīmīgākie iestudējumi: “80 dienās apkārt zemeslodei”, “Mīlestība un trīs apelsīni”, “Luksofors”, “Viņa augstība – teātris”.

Rainis, Jānis (īst.v. Jānis Pliekšāns; 1865 – 1929) – latviešu rakstnieks un sabiedriskais darbinieks. 1891 – 1895 laikraksta “Dienas Lapa” redaktors, Jaunās strāvas ideologs. Par revolucionāru darbību arestēts un izsūtīts (1897 – 1903). 1905 – 1920 dzīvo emigrācijā Šveicē (Kastanjolā). Latvijas Republikas Satversmes sapulces (1920) un Saeimas (1922, 1925, 1928) deputāts. Nacionālā teātra direktors (1921 – 1925), Izglītības ministrs (1926 – 1928), viens no Dailes teātra dibinātājiem un pirmajiem direkcijas locekļiem. Daiļradē risinātas aktuālas sava laika problēmas. Sabiedrības dialektiskās attīstības nepieciešamība izteikta lugās “Pusideālists” (1903), “Uguns un nakts” (1905), “Zelta

S. Rahmaninovs

Rainis

zirgs” (teātrī 1909), “Pūt, vējiņi!” (1913), dzejoļu krājumos “Tālas noskaņas zilā vakarā” (1903), “Vētras sēja” (1905), “Tie, kas neaizmirst” (1911), “Gals un sākums” (1912), “Sveika, brīvā Latvija!” (1919), poēmās “Ave sol!” (1910), “Daugava” (1919). Tulkojis latviešu valodā V.Šekspīra, V.J.Gētes, F.Šilera, H.Ibsena u.c. rakstnieku darbus. Raiņa darbi tulkoti vairāk nekā 40 tautu valodās.

Raiņa kapi ierīkoti 1925 Rīgā, netālu no Brasas stacijas. Oficiāli kapsēta atklāta un nosaukta Raiņa vārdā 1929 pēc Raiņa apbedīšanas. Ieejas vārti (arhitekts A.Birznieks) uzcelti 1929, J.Raiņa kapa pieminekļi (tēlnieks K.Zemdega) atklāti 1935. Šeit apglabāti Aspazija, J.Sudrabkalns, T.Zaļkalns, J.Endzelīns, E.Smiļģis, L.Svempis. Ieejas vārtos ievietota rakstnieka Sudrabu Edžus urna.

Raiņa memoriālie muzeji – Raiņa Literatūras un mākslas muzeja filiāles. “Tadenava” (Jēkabpils raj. Dunavas pag.; dib. 1966), “Jasmuiža” (Preiļu raj. Aizkalnes pag.; dib. 1964), Raiņa un Aspazijas memoriālā vasarnīca (Jūrmalā, Majoros; dib. 1946).

Raiņa un Aspazijas memoriālā vasarnīca Majoros

Raiņa muzejs "Tadenava"

Raits (Wright), Frenks Loids (1867 vai 1869 – 1959) – amerikāņu arhitekts, arhitektūras teorētiķis. Viens no *organiskās arhitektūras* skolas pamatlicējiem. Strādājis pie L.H.Salivana (1888 – 1893). Uzskatus ietekmējis arī japāņu tradicionālais dzīvojamās ēkas tips ar tam piemītošo telpas sastāvdaļu vienotību. 1900 – 1910 projektējis t.s. *prēriju stila* savrupmājas ar kamīnu ēkas centrā, lielām jumta pārkarēm, ēkas organisku saistību ar ainavu (Vilicu dzīvojamā ēka Hailendpārkā, Ilinoisas štatā, 1902). Pēc 1910 savos darbos risinājis smagu masu kompozīcijas problēmas. 30. – 40. gados izstrādājis "vidusmēra amerikāņu ģimenes" ēkas paraugprojektus. Arhitektūras teorijā tālāk attīstīja L.H.Salivana izvirzīto

F. L. Raits. Gugenheima muzejs Ņujorkā

organiskās arhitektūras koncepciju, pamatoja brīvā plānojuma iekštelpas un ārtelpas saistības principus, iestājās par dzīvojamo zonu izveidi ārpus pilsētas. Nozīmīgākie darbi: Robija dzīvojamā māja Čikāgā (1909), Kaufmaņa villa "Māja virs ūdenskrituma" Bēranā (1936 – 1937), Džonsona kompānijas administratīvā ēka Rasinā (1936 – 1939), Gugenheima muzejs Ņujorkā (projektēts 1943 – 1946, celts 1956 – 1959).

Rakstnieku savienība, Latvijas, – radoša sabiedriska organizācija. Dibināta 1940 Rīgā (līdz 1986 Latvijas Padomju Rakstnieku savienība, līdz 1989 – LPSR Rakstnieku savienība). Vadošais orgāns – kongress, kas notiek reizi 5 gados. Kongresa starplaikā savienību vada valde.

Rāma – dievība hinduismā; senindiešu eposu "Rāmājana" un "Mahābhārata" galvenais varonis; gudra un labestīga valdnieka tēls.

"Rāmājana" – senindiešu eposs sanskritā; tiek piedēvēts dzejniekam Vālmiki. Tā pamatkodols sacerēts ap 4. gs. p.m.ē. Viduslaikos izveidojās par višņuisma svēto grāmatu. Eposa sižets un tēli plaši izmantoti indiešu literatūrā un mākslā.

Ramo (Rameau), Žans Filips (1683 – 1764) – franču komponists, ērģelnieks, mūzikas teorētiķis. Darbi: operas ("Hipolīts un Arisija", 1733; "Kastors un Pollūks", 1737), baletoperas "Galantā Indija" (1735), kantātes, motetes. Teorētiskie darbi ("Traktāts par harmoniju.", 1722) kļuva par pamatu harmonijas mācībai, ko tālāk attīstīja 19. un 20. gs. teorētiķi.

Rancāns, Jāzebs (1886 – 1969) – katoļu garīdznieks. Bīskaps (no 1924). Pēterpils katoļu Garīgā semināra profesors (1916 – 1918), Rīgas arhidiecēzes Garīgā semināra (no 1927 Teoloģijas augstskolas) profesors un rektors (1920 – 1938), LU profesors (1938 – 1940). Latvijas Saeimas deputāts (1922 –

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

1764 – 1769). Pirmais lielākais patstāvīgais darbs ir D.Kantemira pils (Pēterburgā, 1721 – 1727, vēlāk pārbūvēta). Agrinā darbības posma paraugi ir *Rundāles pils* (celtniecība sāka 1736) un *Jelgavas pils* (celtniecība sāka 1738). Nozīmīgākās celtnes: *Smoļņija klosteris* (1748), *M.Voroncova pils* (1749 – 1757), *S.Stroganova pils* (1752 – 1754), *Ziemas pils* (1754 – 1762) Pēterburgā. Pārbūvējis *Katrīnas pili* Puškinā (1752 – 1757), projektējis Andreja baznīcu Kijevā (celtniecība 1748 – 1753). Daudzas celtnes nav saglabājušās.

Rātslaukums – viduslaiku Rīgas centrālais laukums. Atradās tagadējā Latviešu strēlnieku laukuma teritorijā. Domājams, izveidojies 13. gs. 2. pusē pēc pilsētas 1211. g. paplašinājuma; sākotnēji bijusi tirgus vieta. 1334 pieminēts Rātslaukumā esošs t.s. *Jaunais nams* (vēlāk Melngalvju nams) un *Rātsnams*. Laukuma teritorijā atradās maizes un gaļas galdi u.c. pārdotavas, amatniecības tirgotavas, taču laukumam galvenā bija *pārvaldes centra* funkcija. Viduslaikos laukumā uzveda mistērijas, notika gājieni, gvardes skates, svētki. Pakāpeniski laukums zaudēja tirgus funkcijas (1571 pārtikas tirgus jau atradās Daugavmalā). Līdz pat 19. gs. 1. pusei laukuma dienvidaustrumu stūrī atradās kāķis – noziedznieku soda vieta. Laukuma centrā bija *Rolanda figūra*, ko pēdējo reizi uzstādīja 1897 (arhitekts V.Neimanis, tēlnieks A.Folcs). Laukuma dominantes bija Rātsnams un Melngalvju nams. Laukuma apbūve gāja bojā 1941.

Rātsnams. Pirmais Rīgas Rātsnams pēc Rīgas rātes nodibināšanas 1226. Domājams, atradies Tirgoņu un Šķūņu ielu rajonā pie t.s. Lielajiem vārtiem. Rātsnama atrašanās Rātslaukumā pirmo reizi minēta 1334. Spriežot pēc viduslaiku panorāmām, tā bija neliela ēka ar augstu divslīpju jumtu. 1. stāvā bija iebūvēti veikali. Ēkai pieklāvās galerija

Rātsnams Rīgā

ar balkonu, no kura nolasīja paziņojumus pilsoņiem. No 1575 tur spēlēja pilsētas mūziķis. 16. gs. notika pārbūve, tika uzcelts jauns astoņstūra tornis ar galeriju (1596). Ēkas ārējās formas ieguva manierisma apveidu (volūtas un obeliski zelmiņos). 1750 – 1765 pēc nojaukšanas uzcēla jaunu rātsnamu agrā klasicisma formās un barokālu torni (arhitekts J.F.Etingers). Pēc J.D.Felsko projekta 1848 – 1850 uzcēla 3. stāvu un vienkāršoja ēkas siluetu. Pēc Rīgas rātes likvidācijas 19. gs. beigās ēkā atradās Rīgas pilsētas bibliotēka, diskontu banka un bāriņu tiesa. Ēka tika sagrauta 1941, drupas nojauca 1954, un 60. gados uzcēla Rīgas Tehniskās universitātes (tolaik RPI) ēku.

Raudive, Konstantins (1909 – 1974) – latviešu rakstnieks, filozofs, parapsihologs. Zentas Mauriņas vīrs. Studējis literatūru un filozofiju Parīzē (1930 – 1932), Madridē (1932 – 1934), Edinburgā (1934 – 1936). 1936 – 1937 dzīvojis Itālijā, 1937 – 1938 Somijā. 1938 atgriezies Latvijā. 1944 devies trimdā uz Vāciju, 1947 – uz Zviedriju. No 1965 dzīvojis Krocingenē (Vācija). Sarakstījis vairāk nekā 20 grāmatu. Eseju krājumi: “Dzīves kultūrai” (1940), “Pārpersonīgais un personīgais” (1942), “Sapņi un īstenība”

K. Raudive

(1956), "Laikmetu ārdītāji" (1974), "Laikmeta atjaunotāji" (1976). Raudives filozofiskais skatījums – dzīves jēgas meklējumi dažādu laikmetu un kultūru konfrontācijā. Romāni: "Nolādētās dvēseles" (1–2, 1948–1949), "Dieva zīmogs" (1953), "Gaisma un mijkrēslis" (1967), autobiogrāfiska triloģija "Silvestra Pērkona memuāri" (1946–1948). Daudz tulkojis no spāņu valodas.

Raušu apmetne un kapulauks atradās Rīgas raj. Doles salā (tagadējās Rīgas HES ūdenskrātuves teritorijā). Lībiešu apmetne tur pastāvējusi jau 1. g. tūkst. p.m.ē. Visintensīvāk apdzīvota 11.–12. gs. Atsegtas 72 celtņu vietas, vairāk nekā 400 pavardu, atrasts 2640 senlietu. Kapulaukā (11.–14. gs.) arheoloģiskajos izrakumos atsegti skeletkapi un ugunskapi.

Ravels (Ravel), Moriss (1875–1937) – franču komponists. Instrumentācijas meistars, daudzveidīgi izmantojis orķestra tembrālās iespējas. Ievērojamākie darbi: operas "Spāņu stunda" (1907), "Bērns un burvība" (1925); baleti "Dafnīds un Hloja" (1912); darbi orķestrim "Spāņu rapsodija" (1907), "Bolero" (1928); vokālā kamermūzika.

M. Ravels

reālisms (lat. *realis* – priekšmetisks < *res* – lieta) literatūrā un mākslā – patiess objektīvās īstenības atspoguļojums. *Literatūrā* attīstījies, sākot no antīkās folkloras un literatūras (Homērs). Renesanses rakstnieki radīja

G. Kurbē. "Labdien, Kurbē kungs!" 1854

spilgtus sava laika cilvēku raksturus (V.Šekspīrs, M. de Servantess). Par pamatprasību reālisms kļuva apgaismības literatūrā (H. Fildings, T. Smolets, Ž.Ž. Ruso, G.E. Lesings). Reālisms pārliecinoši ienāca 19. gs. 1. pusē literatūrā (O. de Balzaks, G. Flobērs, L. Tolstojs). Latvijā pirmais par reālismu plaši sāka rakstīt T. Zeiferts, aktīvs reālisma teorētiķis un īstenotājs daiļradē bija A. Upīts. *Tēlotājmākslā* reālisma pamatā ir patiess, uz dabas novērojumiem balstīts īstenības atspoguļojums. Konsekventāko izpausmi reālisms guva 19. gs. 40.–80. gados, kad kļuva par galveno tēlotājas mākslas virzienu (O. Domjē, K. Koro, G. Kurbē, Ž. F. Milē, Ā. fon Mencels). Krievijā izcili reālisti bija gleznotāji *peredivižņiki*. Latviešu mākslā – K. Hūns, J. Roze, J. Feders, J. Rozentāls, J. Valters. *Mūzikā* īpašs reālisma virziens sāka izērties 17. gs., bet uzplauka 19. gs. 2. pusē (Dž. Verdi muzikālā drāma, Ž. Bizē operas). Lai gan *teātrī* reālisms jūtams jau antīkajā laikā, vispilnīgāk tas attīstījās 19.–20. gs. (M. Ščepkins, M. Jermolova, E. Dūze, T. Salvīni, L. Olivjē). **Redgreivs** (Redgrave), Maikls (1908–1985) – angļu aktieris. Profesionālajā teātrī no 1934.

Strādājis Liverpūles teātrī, dažādos Londonas teātros (arī teātrī "Old Vic"), Stretfordā pie Eivonas. Nozīmīgākās lomas: titulloma V.Šekspīra lugās "Hamlets", "Antonijs un Kleopatra", "Karalis Līrs"; Rakitins (I.Turģeneva lugā "Mēnesis uz laukiem"). Darbojies arī režijā. No 1938 filmējies.

reformācija (lat. reformatio – pārveidošana) – reliģiska un sabiedriska kustība Eiropā 16. gs., lai pārveidotu reliģisko dzīvi. Reformācijas sākums saistīts ar M.Lutera tēzēm (1517). Reformācijas pārstāvji atzina, ka cilvēka attiecībās ar Dievu nav vajadzīgs starpnieks (garīdznieks), bet izšķirošās ir cilvēka personiskās attiecības ar Dievu, vērsās pret katoļu baznīcas hierarhiju. Pēc 1522 reformācijas kustība sašķēlās M.Lutera *mērenas* reformācijas kustībā, *radikālajā* reformācijas kustībā (U.Cvinglijs) un t.s. *tautas* reformācijā (T.Mincers). Reformācijas gaitā izveidojās jauns kristietības virziens – *protestantisms*. Latvijā reformācija izpaudās *luterisma* veidā.

Reinoldss ↑ *Renoldss*.

Reisdāls (Ruysdael, Ruijsdael), Jakobs van (1628 vai 1629 – 1682) – holandiešu glez-

J. van Reisdāls. "Ebrieju kapsēta". 1650 – 1655

notājs. Viens no holandiešu reālistiskās ainavu glezniecības pamatlicējiem. Gleznojis Holandes ainavas ("Ebrieju kapsēta", ap 1650 – 1655; "Purvs", "Ūdenskritums", "Jūras krasts", 17. gs. 70. gadi).

S. van Reisdāls. "Upes ainava". 1645

Reisdāls (Ruysdael, Ruijsdael), Salomons van (1600 vai 1603 – 1670) – holandiešu gleznotājs. Dzimtās zemes ainavists. Agrīnajos darbos dominē sudrabaini pelēkie toņi. Sākot ar 40. gadiem, raksturīga plašāka krāsu gamma, saules gaismas atainojums ("Pārceļšanās ar prāmi", 1651).

Reitera koris – ievērojams Latvijas Republikas laika jauktais koris (1920 – 1944). Dibinātājs un vadītājs T.Reiters. Repertuārā E.Dārziņa, Alfrēda Kalniņa, E.Melngaiļa, J.Vītola, J.Zāliša oriģināldziesmas un latviešu tautasdziesmu apdares. Atskaņojis arī J.S.Baha, L. van Bēthovena, R.Vāgnera, J.Brāmsa, S.Rahmaņinova lielo formu skaņdarbus. 1924 – 1939 sniedzis vieskoncertus daudzās Eiropas valstīs.

Reiters, Teodors (1884 – 1956) – latviešu diriģents. Beidzis Petrogradas konservatoriju (1917, J.Vītola kompozīcijas klasi, N.Čerepņina diriģēšanas klasi). Latviešu strēlnieku

simfoniskā orķestra diriģents (1917 – 1918). Latvju operas diriģents (1918). Nacionālās operas diriģents (1919 – 1944), direktors (1922 – 1926, 1931 – 1934). Iestudējumi: Jāzeps Mediņa opera “Vaidelote” (1927), Alfrēda Kalniņa opera “Baņuta” (1941), R. Vāgnera, Dž. Verdi, R. Štrausa u.c. operas. Dibinājis un 1920 – 1944 vadījis Reitera kori. 6. – 9. vispārējo dziesmu svētku virsdiriģents. 1944 emigrējās uz Zviedriju.

rekviēms (lat. requies – miers) – sēru mesa. Radies viduslaikos kā katoļu dievkalpojuma sastāvdaļa. Nosaukums ņemts no aizlūguma “Requiem aeternam dona eis” (Mūžīgu mieru dod viņiem) pirmā vārda. 18. un 19. gs. vairāku komponistu daiļradē ieguva daudzveidīgāku un laicīgāku saturu un formu. Ar tradicionālo latīņu tekstu rekviēmus komponējuši V.A. Mocarts, H.L. Berliozs, Dž. Verdi. J. Brāms viens no pirmajiem izmantoja tekstu dzimtajā valodā (“Vācu rekviēms”). Latviešu mūzikā rekviēmus komponējuši E. Melngailis (“Latviešu rekviēms”), P. Dambis (koncerts rekviēms).

religija (lat. religio) – pasaules izjūta un pasaules uzskats, tam atbilstošās darbības (kults), kas saistās ar svētuma pārdzīvošanu, ticību pārdabiskajam, vienam vai vairākiem dieviem un kas veido cilvēka uzvedības normas. Kultūras vēsturē reliģija pastāv dažādās formās. Mūsdienās pasaules lielākās reliģijas ir trīs: *budisms, kristietība, islams*. 20. gs. 2. pusē Rietumeiropas valstīs, Ziemeļamerikā un Austrālijā attīstās *ekumeniskā kustība* – mēģinājumi saskatīt reliģijās kopīgo, nevis atšķirīgo. Šai kustībai atsaucas dažas kristietības protestantisma formas – luterānisms, pareizticība, katolicisms. Reliģiju pēti filozofija, teoloģija, psiholoģija, vēsture, socioloģija.

religiskie kari Francijā – kari starp katoļiem un hugenotiem 1562 – 1598. Faktiski reliģiskie kari bija sociāla un politiska cīņa. Ka-

T. Reiters

Ē. M. Rembrants

Rembrants. “Sindiki”. 1662

toļu priekšgalā bija *Gīzu dzimta*, hugenotu – Navarras karalis Antuāns Burbons, princis Kondē, Navarras Indriķis (nākamais karalis Indriķis IV). Reliģiskie kari beidzās ar *Nantes edikta* pieņemšanu 1598.

Remarks (Remarque, Remark), Ērihs Marija (īst. v. Ērihs Pauls Remarks; 1898 – 1970) – vācu rakstnieks. Piedalījies Pirmajā pasaules karā; no 1931 emigrācijā Šveicē un ASV. Pirmie romāni ievēriību neguva. Pasaules slavu atnesa romāns “Rietumu frontē bez pārmaiņām” (1929). Nākamie romāni veltīti “zudušās paaudzes” likteņiem (“Atpakaļ uz māju”, 1931; “Trīs draugi”, 1937). 50. gadu daiļrade veltīta antifāšistiskajai un pretkara tēmai (“Laiks dzīvot un laiks mirt”, 1954; “Melns obelisks”, 1956). Sarakstījis arī autobiogrāfisku romānu par vācu emigrantu likteņiem “Triumfa arka” (1946). 60. – 70. gados pretkara traģikai pievienojas arī sentimentālisms (“Lisabonas nakts”, 1963; “Ēnas paradīzē”, izd. 1971).

Rembrants (pilnā vārdā Rembrants Harmens van Reins – Rembrandt Harmensz van Rijn; 1606 – 1669) – holandiešu gleznotājs, grafiķis. Viens no ievērojamākajiem 17. gs. reālistiem. Strādājis Leidenē, no 1632 – Am-

sterdamā. Daiļrades mantojums – ap 800 gleznu, 300 ofortu un 2 tūkst. zīmējumu. Leidenes posmā gleznoja nelielas reliģiskas kompozīcijas, koncentrējot gaismu tematiski svarīgās vietās, saplūdināja figūras ar telpu. 30. gados Amsterdamā pievērsās portretam, daudz gleznoja pasūtījuma darbus (“Doktora Tulpa anatomijas stunda”, 1632). 30. gadu 2. pusē – 40. gados palielinājās kompozīciju līdzsvarotība, gaismēnas kļuva mīkstākas, pastiprinājās krāsu tonālā vienotība (“Dana-ja”, 1636). Bībeles sižetu traktējumā vērojamas intīmas noskaņas (“Svētā ģimene”, 1645; “Kristus Emavā”, 1648). Nozīmīgs šī posma darbs – grupas portrets “Naktssardze” (1642). 50. – 60. gadu darbu emocionālā un psiholo-

ģiskā izteiksmība apvienota ar vienkāršību un krāstoņu siltumu (“Jēkaba svētība”, 1656; “Pazudušā dēla atgriešanās”, 1669). Niansēts psiholoģisks raksturojums iezīmīgs šī posma portretiem “Sirmgalvis sarkanā tērpā” (ap 1654), grupas portretam “Sindiki” (1662), pašportretiem. 17. gs. pazīstamo, bet reti izmantojamo oforta tehniku Rembrants ar izcilajām kompozīcijām (“Mātes portrets”, “Pašportrets”, “Trīs krusti”, “Ubagi”) ierindoja populārāko grafikas tehniku skaitā. Rembranta daiļrade spēcīgi ietekmējusi vēlāko laiku mākslinieku daiļradi.

renesanse (fr. renaissance – atdzimšana) – Rietumeiropas un Centrāleiropas kultūras attīstības periods 14. – 16. gs. Nosaukums

Renesanse. Rafaēls. "Atēnu skola". 1511

radās Itālijā 15. gs. – 16. gs., apzīmējot kultūras uzplaukumu un antīkās kultūras atdzimšanu. Renesanses laika filozofu darbiem raksturīga *panteisma* (↑) ietekme. Galvenie šī laika filozofi: Nikolajs Kūzietis, Roterdamas Erasmus, N.Makjavelli, T.Mors. Renesanse *literatūrā* radās un uzplauka Itālijā (Dž.Bokačo, F.Petrarka, T.Taso), Francijā (F.Vijons, F.Rablē), Nīderlandē (Roterdamas Erasmus), Anglijā (V.Šekspīrs). Rakstniecība pievērsās sava laika cilvēka tēlojumam. *Arhitektūrā* un *mākslā* renesanses principi izpaudās sevišķi spilgti un noturīgi. Tēlotājmākslā pat reliģisko un mitoloģisko tēmu traktējumā atklājās reāla konkrētība cilvēka un dabas tēlojumā, tika uzsāktas pirmās nopietnās cilvēka ķermeņa studijas, uzsvērtas perspektīvas likumības. Arhitektūrā pastiprinājās laicīgu celtnu (piļu, dzīvojamu ēku, rātsnamu) nozīme. Renesanses idejas vispilnīgāk atklājās Itālijā (Leonardo da Vinči, Mikelandželo, Rafaēls, Ticiāns, D.Bramante), Nīderlandē (J. van Eiks), Vācijā (A.Dīrers). Latvijā renesanses stils 16. gs. 2. pusē grūti atdalāms no manierisma. *Mūzikā* renesanses iezīmes vērojamas virzienā *ars nova* Itālijā un Francijā 14. gs. Izveidojās vairākas *polifonijas skolas* (Anglijā, Nīderlandē). Attīstījās mūzikas teorija. Plaši izplatījās *laicīgā mūzika*. Strauji attīstījās instrumentālā mūzika. Izveidojās mažora - minora skaņķārta, kas sagatavoja operas un solodziesmas žanra tālāko attīstību. *Teātra mākslā* renesanse lielāko uzplaukumu sasniedza 16. – 17. gs. Itālijā, Spānijā, Anglijā. Attīstību sekmēja *itāļu delartiskā komēdija*, L.F. de Vegas Karpio un V.Šekspīra daiļrade.

Renoldss, arī Reinoldss (Reynolds), Džošua (1723 – 1792) – angļu gleznotājs. Karaliskās mākslas akadēmijas organizētājs (1768) un tās pirmais prezidents (līdz 1790). Karaliskais galma galvenais mākslinieks (no 1784).

Dž. Renoldss. "Nellijs O'Braiena". 1762

Portreta žanrā radījis vairāk nekā 2 tūkst. gleznu. Centies radīt priekšstatu par ideālu cilvēka personību ar noteiktām sociālām iezīmēm ("Nellijs O'Braiena", 1762; "Pulkvedis Tārļtons", 1782; "Lords Hitfilds", 1788).

Rens (Wren), Kristofers (1632 – 1723) – angļu arhitekts. Viens no izcilākajiem angļu klasicisma pārstāvjiem. Mācījies Oksfordas universitātē (1649 – 1653). Profesors Londonā (1657 – 1661), Oksfordā (no 1661). Pēc ugunsgrēka Londonā 1666. g. piedalījies 52 baznīcu atjaunošanā (Sv. Pētera baznīca Kornhilā, 1677 – 1681; Sv. Jēkaba baznīca Pikadilī, 1682 – 1684). Nozīmīgākie darbi: *Sv. Pāvila katedrāle* (1675 – 1710), *Grinīčas hospitālis* (celtniecība sāka 1698, pabeidzis arhitekts Dž.Venbru u.c.) Londonā.

Renuārs (Renoir), Ogists (1841 – 1919) – franču gleznotājs. Viens no impresionisma pamatlicējiem. Sākot ar 60. gadu beigām, pievērsies gaismas un gaisa attēlošanas

O. Renuārs. "Laivinieku brokastis". 1881

problēmām, taču atšķirībā no citiem impresionistiem daiļrades centrā izvirzījis cilvēka individualitāti saistībā ar dabu. Gleznojis portretus ("Aktrises Žannas Samari portrets", 1887; "Meitene ar vēdekli", 1881), pilsētas dzīves ainas ("Ložā", 1874; "Laivinieku brokastis", 1881); darinājis arī aktus, ainavas, klusās dabas. Gleznojot atsevišķiem, īsiem triepieniem, panācis atmosfēras vibrācijas efektu ("Lielās peldētājas", 1887). 90. gados no jauna pievērsies impresionismam, tā tradīcijas apvienojot ar krāsu dekoratīvitāti. Darbojies arī grafikā un, sākot ar 1900, arī tēlniecībā ("Venera", 1916).

Renuārs (Renoir), Žans (1894–1979) – franču kinorežisors. O.Renuāra dēls. Nodarbojies ar tēlotājmākslu un literatūru. 1924 uzņēma poētisku filmu "Ūdeņu meita" (debija), pēc tam – filmas "Nanā", "Mazā sērkokciņu pārdevēja". 30. gados kļuva par vienu no ievērojamākajiem franču kinorežisoriem. Pasaulē slavu ieguva ar filmu "Lielā ilūzija". Otrā pasaules kara laikā strādāja ASV. 1951 atgriezās Francijā, uzņēma filmas "Zelta kariete", "Franču kankāns", "Helena un vīrieši". Balva "Oskars" (1975) par daiļradi kopumā.

N. Rērihs

Repina institūts (I.Repina Pēterburgas Glezniecības, tēlniecības un arhitektūras institūts) – vecākā mākslas augstskola Krievijā. Izveidots uz Pēterburgas MA Audzināšanas skolas (dib. 1757) bāzes. Darbojas 5 fakultātes: glezniecības, grafikas, tēlniecības, arhitektūras, mākslas vēstures un teorijas fakultātes. Darbojas arī restaurācijas apmācības darbnīca. Šajā mācību iestādē papildinājušies arī Dž.Skulme, R.Bēms.

Rēriha biedrība – sabiedriska organizācija, kuras mērķis izplatīt un īstenot N.Rēriha idejas par kultūras, īpaši mākslas, vērtību globālo nozīmi cilvēces vēsturē, miera saglabāšanā. Dibināta 1926 Ņujorkā. Latvijā Rēriha muzeja draugu biedrība dibināta 1931. Daudzi rērihieši cietuši Staļina represijās. Latvijā atjaunota 1988.

Rērihs, Jurijs (1902 – 1960) – krievu zinātnieks, Austrumu kultūras speciālists, filologs. N.Rēriha dēls. 1923 – 1957 dzīvojis un strādājis Indijā. 1930 – 1942 Himalaju pētniecības institūta direktors. No 1957 dzīvojis Maskavā, bijis Orientālistikas institūta Indijas nodaļas Reliģijas un filozofijas vēstures sektora vadītājs. Galvenie darbi par budismu, tibetiešu un mongoļu valodniecībā, vēsturē, mākslā. Londonas Karaliskās Āzijas biedrības, Bengālijas Āzijas biedrības, vairāku Amerikas arheoloģisko un etnogrāfisko biedrību, Parīzes Ģeogrāfijas biedrības biedrs.

Rērihs, Nikolajs (1874 – 1947) – krievu gleznotājs, arheologs. Mākslinieku apvienības "Mir iskusstva" priekšsēdētājs (1910 – 1919). No 1919 dzīvojis ārzemēs – Somijā, ASV, Indijā (1923 ar pārtraukumiem, no 1936 pastāvīgi). Vadījis lielas ekspedīcijas pa Centrālo Āziju un Austrumu Āziju (1924 – 1928, 1934 – 1935). 1935 tika noslēgts "Rēriha pakts", uz kura bāzes pēc UNESCO iniciatīvas 1954 Hāgā tika parakstīta *Konvencija par kultūras vērtību aizsardzību* bruņota konflikta

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

gadījumā. Emocionālās, dekoratīvās kompozīcijās attēlojis Indijas dabu un mitoloģiju ("Kuluta", 1937; "Madonna Laboris", 1936; "Pasaules sargātāja", 1937). 48 gleznas atrodas Valsts Mākslas muzejā Rīgā.

N. Rērihs. "Līdzcietība". 1936

Rērihs, Svjatoslavs (1904 – 1993) – krievu gleznotājs. N.Rēriha dēls. 20. gadu sāk. studējis arhitektūru Kolumbijas un Hārvarda universitātē, palīdzējis tēvam veidot dekorācijas operu uzvedumiem Londonā un Čikāgā. Bijis N.Rēriha dibinātā starptautiskā mākslas centra direktors Ņujorkā. 30. gados mākslinieks savu meistarību pilnveidojis Indijā. Daiļradē spēcīga tēva ietekme ("Guru – gaišreģis", 1936; "Himalaji. Saules riets", 1937; "Mūžīgā dzīve", 1954; "Mana māja", 1971). Valsts mākslas muzejā Rīgā ir desmit S.Rēriha darbu. Populārākais no Rīgas kolekcijas darbiem ir 1924 tapušais ogles zīmējums "N.Rēriha portrets", kā arī 1937 gleznotais tēva portrets.

restaurācija (lat. restauratio – atjaunošana) mākslā – sākotnējā veida piešķiršana mākslas darbiem, arhitektūras pieminekļiem, kas cietuši laika gaitā vai arī sabojāti, tos vēlāk pārveidojot. 20. gs. sāk. tā kļuva par zinātni, kas cieši saistīta ar ķīmiju, fiziku, mikrobioloģiju,

klimatoloģiju u.c. zinātnes nozarēm. Restaurācijas jēdzienā ietverta mākslas darba *kon-servācija* un *mākslinieciskā restaurācija*. Konservācija pārtrauc mākslas darba tālāku bojāšanos un nodrošina tā saglabāšanos. Mākslinieciskā restaurācija palīdz atgūt sākotnējo mākslas darba koptēlu.

retorika (gr. rhētorikē [technē]) – zinātne par oratora mākslu, plašākā nozīmē – par prozu vispār. Retorika izveidojās Senajā Grieķijā (3. – 2. gs. p.m.ē.) un Romā (sākot ar 1. gs. p.m.ē.). Ievērojamākie antīkās retorikas teorētiķi: Aristotelis, Kvintiliāns, Cicerons. Klasiskajā retorikā izšķīra 5 daļas: materiāla izvēli; runas, teksta uzbūvi; vārdisko izteiksmi – vārdu atlasu, stilistisko figūru lietošanu, runas veidu; teksta iegaumēšanu; norunāšanu. 19. gs. retorikas galvenā daļa (mācība par vārdisko izteiksmi) tika iekļauta stilistikā; pārējās retorikas daļas praktisko nozīmi zaudēja.

revija (fr. revue – apskats; arī revija) – krāšņs teatralizēts uzvedums, kurā ietilpst operetes, baleta, komēdijas u.c. elementi. Revijas atsevišķie priekšnesumi parasti sižetiski nav saistīti. Radiesies 19. gs. 30. gados Francijā. 20. gs. 20. gados izveidojās dažādi revijas paveidi – varietē, kabareja, ledus revija, modes revija, cirka revija.

Rēzeknes mākslas koledža. Dibināta 1969 (1959 – 1968 Rīgas lietišķās mākslas vidusskolas filiāle). Koledžā apgūst apģērba dizainu, mākslas keramiku, koktēlniecību, metālmākslu, rokdarbu dizainu, tekstilmākslu, vides mākslu (dizainu), vizuāli plastisko mākslu.

Rēzeknes pilskalns atrodas Rēzeknes pilsētā. Arheoloģiskajos izrakumos (1980 – 1982, vad. Ē.Mugurēvičs) konstatēti divi apdzīvotuma periodi. Sākotnēji pilskalns bija ar aizsarggrāvi, koka un zemes valni nocietināta *latgaļu pils*. 14. – 17. gs. izveidots *mūra cieltoksnis* (divstāvu pils korpusi, trīsstāvu torņi).

Atrastas 297 senlietas, ap 3 tūkst. māla trauku lausku, 16. – 17. gs. monētas.

Reznu kapulauks – baltu kapulauks (2. g. tūkst. beigās p.m.ē. – 1. g. tūkst. p.m.ē.) Rīgas raj. Salaspils pagastā. Arheoloģiskajos izrakumos (1933, 1935, 1958, 1969) 8 kapu uzkalniņos atsegti apbedījumi 3 slāņos. Senākie – skeletkapi, virs tiem – ugunskapi, augšējā slānī – akmeņu šķirsti. Kapu piedevās atrasti akmens cirvji, krama bultu gali, dzintara rotas, bronzas spirāles, bārdas naži, gludā un švikātā keramika.

H. de Ribera. "Gani pielūdž Kristu". 1650

Ribera (Ribera), Husepe de (1591 – 1652) – spāņu gleznotājs. No 1613 dzīvojis Itālijā. Skarbā dramatizējumā veidojis reālus spāņu tautas tipus, arī reliģiskus sižetus ("Sv. Andreja mocības", 1628). 30. gadu vidū iezīmējas niansētāks gaismēnu atveidojums un kolorīts ("Sv. Bartolomeja mocības", 1639; "Sv. Inese", 1641; "Klibiķis", 1642; "Gani pielūdž Kristu", 1650).

Rīdzenes iela atrodas Vecrīgā no Teātra ielas līdz 13. janvāra ielai, šķērso Audēju ielu. Garums 265 m. Iela atrodas virs Rīgas upes 18. – 19. gs. aizbērtā posma. Tās senākais nosaukums – *Rīziņas iela* (Riesingstrasse – vācu val.). 1923 pārdēvēta par Rīdzenes ielu. Ielas 29. nama fasādē atrodas cilnis "Ādams un Ieva" (1645).

Rīdzenieks, Vilis (1884 – 1962) – latviešu fotomākslinieks. Aktīvs 1905 – 1907 revolūcijas dalībnieks; ar segvārdu Aleksandrs Mednis dzīvojis Pēterburgā (līdz 1908), kur pievērsies fotogrāfēšanai. Fotogrāfējis dokumentālus darbus ("Kurzemes bēgļi", 1915 – 1916; "Sardzē", 1919; sērija "Izpostītā Rīga") un portretus (A. Upīša, J. Sudrabkalna, A. Brigaderes, M. Šmithenes, Alfrēda Kalniņa u.c. portreti). Par E. Dārziņa mātes portretu "Māte" 1928 piešķirta zelta medaļa Vimblonas starptautiskajā fotoizstādē. Radījis daudzus Raiņa portretus (1920 – 1929).

Riekstu kalna pilskalns atrodas Cēsīs, līdzās Cēsu pilij. Arheoloģiskajos izrakumos (1980) atsegta ēku paliekas ar akmeņu krāvuma krāsnīm, iedziļinātu pavardu, zemes valnis, sēta, aizsargmūris. Atrasti darbarīki, rotas, kā arī ziedojums – audumā ietīti bultu gali. 12. – 13. gs. šeit dzīvojuši *vendi* – grupa Kurzemes lībiešu, kas ieceļojuši no Ventas lejteces.

"Rīgaer Tageblatt" ("Rīgas dienas avīze") – sabiedriski politisks dienas laikraksts. Iznāca 1876 – 1915 Rīgā vācu valodā. Izdeva L. Veide (līdz 1886) un izdevniecība "Rīgaer Tageblatt". Līdz 1882 nosaukums "Neue Zeitung für Stadt un Land".

Rīgas Arhitektu biedrība darbojās Rīgā 1879 – 1939. Piedalījās Rīgas būvnoteikumu izstrādē, profesionālo ētikas normu un arhitektu honorāru noteikšanā, izdeva rokasgrāmatas un almanahus.

Rīgas Krievu drāmas teātris. Dibināts 1883. Tagadējais nosaukums kopš 1958. Liela

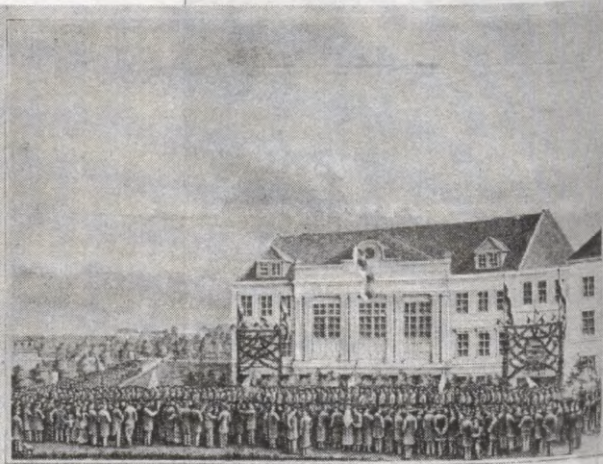

Rīgas Krievu drāmas teātris

nozīme teātra attīstībā bija antreprenierim K. Nežlobinam (1902 – 1909, 1914 – 1915). 1909 – 1913 teātri vadīja N. Mihailovskis, kas turpināja K. Nežlobina tradīcijas. 1912 N. Mihailovskis iestudēja R. Blaumaņa lugu “Indrāni”. Tā bija pirmā latviešu dramaturga luga uz krievu skatuves. 1921 – 1925 teātris strādāja Maskavas Mazā teātra aktiera M. Muratova vadībā; 1925 – 1935 to pārzināja aktieru sabiedrība “Krievu drāmas teātris”. Teātris iestudēja krievu klasiku: A. Puškina, A. Ostrovska, A. Gribojedova lugas, arī R. Blaumaņa “Ugunī”, “Pazudušais dēls”, “Skroderdienas Silmačos”. Pēc Otrā pasaules kara par režisoriem strādāja M. Pjarns un J. Jurovskis. Nozīmīgākās izrādes: A. Šteina “Okeāns” (1961, rež. P. Homskis), B. Vasiljeva “Bet rītausmas šeit klusas” (1971, rež. A. Kacs), A. Vampilova “Piļu medības” (1976, A. Kacs), A. Čehova “Ķiršu dārzs” (1979, A. Kacs), “Kaija” (1983, A. Kacs, S. Losevs), A. Ostrovska “Karstā sirds” (1996, L. Beļavskis), I. Ērkeņa “Spēle ar kaķi” (1996, S. Losevs), A. Strinberga “Nāves deja” (1996, rež. R. Kozaks, Maskava), L. Helmana “Bumerangs” (1997, S. Losevs), E. Olbi “Viss dārzā” (1998, S. Losevs) T. Stoparda “Mākslinieki” (1998, rež. J. Vežina, Maskava),

L. Razumovska “Franču kaislības Piemaskavas vasarnīcā” (1999, S. Losevs). Teātris iestudējis arī latviešu lugas: A. Upīša “Žanna d’Arka” (1972, A. Kacs), R. Blaumaņa “Skroderdienas Silmačos” (1980, A. Kacs). Galvenais režisors L. Beļavskis (kopš 1988).

Rīgas Latviešu biedrība. Izveidojās no 1868 dibinātās “Latviskas palīdzības biedrības priekš trūkuma ciezdamiem igauņiem”. Pēc Rīgas biedrības parauga līdzīgas biedrības tika dibinātas citās Latvijas pilsētās. Biedrība veicināja latviešu tautas nacionālās pašapziņas veidošanos un nacionālās kultūras attīstību. Sarīkoja 1., 2., 3., 5. vispārējos dziesmu svētkus, materiāli atbalstīja Latvijas universitātes, konservatorijas, Nacionālās operas, Nacionālā teātra, Vēstures un etnogrāfijas muzeja izveidošanu, stimulēja folkloras vākšanu, latviešu valodas pētīšanu. Liela nozīme Latvijas kultūras dzīvē bija Zinību komisijai un Mūzikas komisijai. 1940 biedrību likvidēja. Biedrības ēkā, kuru uzcēla pēc latviešu arhitektu E. Poles un E. Laubes projekta, 1940 – 1941 un 1944 – 1989 atradās

Latvijas pilsētās izveidota pirmā latviešu biedrība Rīgā 1868. gada 12. oktobrī. Biedrības darbināšana un izveidošana. Pirmie dziesmu svētki Rīgā 1873. gada 12. oktobrī. Biedrības darbināšana un izveidošana. Pirmie dziesmu svētki Rīgā 1873. gada 12. oktobrī.

“Pirmo Vispārējo latviešu Dziesmu svētku gājiens”. Autors K. Kronvalds. 1873

PSRS Bruņoto Spēku Baltijas kara apgabala Virsnieku nams. Biedrība atjaunota 1989.

Rīgas Latviešu teātris – vecākais latviešu teātris. Darbojās 1868 – 1918. Atradās Rīgas Latviešu biedrības pārziņā. Sākumā tas bija amatieru teātris, 80. gadu 2. pusē kļuva profesionāls. Teātri vadīja Ā.Alunāns (1870 – 1885), H.Rode-Ēbelings (1886 – 1893), P.Ozoliņš (1893 – 1903, 1905 – 1913), J.Duburs (1903 – 1905). Trupā strādājuši aktieri: D.Akmentiņa, A.Mierlauks, B.Rūmniece, J.Skaidriete. Teātri notikuši Aspazijas, R.Blauņa, A.Brigaderes lugu pirmiestudējumi. Repertuārā bija arī pasaules dramatiskā klasika. Teātri notika pirmās operu un operēšu izrādes latviešu valodā.

Rīgas lietišķās mākslas koledža. Dibināta 1928 (Latvijas Izglītības ministrijas rokdarbu skolotāju sagatavošanas kursi; no 1932 Rīgas Valsts mākslas amatniecības skola; no 1937 Rīgas Valsts daiļamatniecības skola; no 1945 Rīgas daiļamatniecības vidusskola; no 1953 Rīgas lietišķās mākslas vidusskola; tagadējais nosaukums kopš 1993). Koledžā apgūst apģērba dizainu, ādas māksliniecisko apstrādi, keramiku, koka māksliniecisko apstrādi, metālmākslu, rokdarbus, stikla māksliniecisko apstrādi, tekstilmākslu, tēlniecību, vides mākslu (dizainu), vizuāli plastisko mākslu.

Rīgas mākslinieku grupa – mākslinieku biedrība Latvijā 1920 – 1940. Izveidojās no jauno mākslinieku pulciņa “Zaļā puķe” (1914 – 1915), kura dalībnieki pievērsās Rietumeiropas modernās mākslas virzienu studijām. 1919 pulciņa mākslinieki ar nosaukumu “Ekspresionistu grupa” piedalījās Latviešu mākslas retrospektīvajā izstādē. Nosaukums pilnībā neatbilda grupas dalībnieku daiļrades ievirzei, tāpēc 1920 to pārdēvēja par Rīgas mākslinieku grupu. Grupā darbojās J.Liepiņš, E.Melderis, M.Skulme, U.Skulme, R.Suta, A.Beļcovasuta, O.Skulme, L.Svemps, Ģ.Eliass, S.Vid-

bergs, K.Ubāns, V.Tone u.c. mākslinieki.

Rīgas pils – arhitektūras piemineklis Rīgā, bijusī *Livonijas ordeņa mestra rezidence*. Tās pamati likti 1330. Rīgas pils bija cietokšņveida celtnē (konventa ēkas tips) ar iekšējo pagalmu un 4 torņiem. 15. gs. pilsētnieki pili nopostīja. 1491 – 1515 tā tika atjaunota. Uzcēla t.s. Svina torni, nopostīto remteru pārsedza ar zvaigžņu un šūnu velvēm, virs vārtiem izveidoja ordeņa patroneses *Sv. Marijas* un ordeņa mestra V.Pletenberga skulpturālus ciļņus. 1783 uzcēla t.s. jauno korpusu – trīsstāvu ēku guberņu iestāžu vajadzībām; 1818 izbūvēja Vidzemes ģenerālgubernatora reprezentācijas telpas, arī Balto zāli. 1938 iekšējās telpas arhitekta E.Laubes vadībā pielāgoja valdības reprezentācijas vajadzībām, izbūvēja Sarkano zāli. 1958 – 1962 pēc arhitekta L.Liepas projekta restaurēja Svina torni, Balto un Sarkano zāli. Kopš 90. gadiem Rīgas pils ir Latvijas Republikas prezidenta mītne; šeit atrodas Latvijas Vēstures muzejs, Ārzemju mākslas muzejs un Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejs.

Rīgas pils

Rīgas Tehniskā universitāte (RTU) – vecākā augstskola Latvijā. Dibināta 1862 (līdz 1896 Rīgas Politehnikums, pēc tam A.Pelšes Rīgas

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

Politehniskais institūts). Uz šīs mācību iestādes bāzes 1919 izveidoja Latvijas augstskolu (tagad LU). RPI atjaunoja 1958. Tagadējais nosaukums kopš 1990. 16 fakultātes, 50 specialitātes, 11,7 tūkst. studentu. 1990 kā patstāvīga RTU struktūrvienība dibināta Latvijas Jūras akadēmija.

Rīgas Vēstures un kuģniecības muzejs. Dibināts 1773. Muzeja fondu pamatā ir pilsetai novēlētās Rīgas ārsta N.Himzeļa dabaszinību, vēstures un mākslas priekšmetu kolekcijas. 1860 – 1862 daļa kolekciju tika deponētas Rīgas muzejam. 1891 Rīgas muzeju pārvietoja uz jaunām telpām Rīgas Doma ansambli un pārdēvēja par Doma muzeju. Muzejam vairākkārtīgi mainīti nosaukumi; tagadējais nosaukums kopš 1964. Fondos apmēram 400 tūkst. vienību (90. gadi).

Rīgas Vēstures un kuģniecības muzejs

“Rigvēda” (“Himnu grāmata”) – reliģisku himnu krājums; pirmais zināmais indiešu literatūras piemineklis. “Rigvēda” ir vēdu senākā un nozīmīgākā daļa. Sacerēta starp 1500 – 1300 p.m.ē. Par galīgās izveidošanās laiku uzskata 10. gs. p.m.ē. Tajā ietilpst 1028 himnas, kas sakārtotas 10 grāmatās.

R. M. Rilke

N. Rimskis-Korsakovs

Rilke (Rilke), Rainers Marija (1875 – 1926) – austriešu dzejnieks. Dzejoļu krājumus raksturo centieni pārvarēt vientulības, personības sašķeltības izjūtu, vārsmu muzikalitāte, tēlu plastiskums. Jaunības krājumos “Ar sapņu kroni galvā” (1897), “Advente” (1898) jūtama vācu romantiskās dzejas ietekme. Brieduma gados iezīmējas centieni rast iekšēju harmoniju (“Tēlu grāmata”, 1902; “Stundu grāmata”, 1905; “Jauni dzejoļi”, 1907 – 1908). Rakstījis arī ritmizētu prozu (“Vēstījums par karodznieka Kristapa Rilkes milu un nāvi”, 1906). Nozīmīgākie ir vēlinie dzejoļu krājumi: “Duinas elēģijas”, “Soneti Orfejam” (abi 1923).

Rimskis-Korsakovs, Nikolajs (1844 – 1908) – krievu komponists, pedagogs. Krievu mūzikas klasiķis. “Varenās kopas” loceklis. Pēterburgas konservatorijas profesors (1871). Sarakstījis 15 operas. Attīstījis krievu klasiskās operas žanru (“Sniegbaltīte”, 1881; “Sadko”, 1896). Radījis spožus simfoniskās mūzikas paraugus (svīta “Šeherezāde”, 1888). Komponējis arī kameransambliem, 79 romances. Instrumentējis daudzu komponistu darbus. Sarakstījis grāmatas par harmoniju un instrumentāciju.

ritms (gr. *rhythmos* – vienmērīgums, saskaņotība) *dzejā* – noteiktu (vienādu vai līdzīgu) valodas vienību sistēma, vienmērīga atkārtotāšanās vārsnā. *Mūzikā* – melodijas harmonijas, faktūras u.c. mūzikas izteiksmes līdzekļu organizācija laikā. *Mākslā* – krāsu, gaismēnu, līniju kontrasts vai harmonija.

“Rīts” – zinātnes un literatūras žurnāls. Iznāca 1907 Pēterburgā. Izdeva A.Gulbis. Pielikumā publicēja J.Asara grāmatas “Vispārīga pasaules rakstniecības vēsture” 1. daļu. **“Ritums”** – literatūras un mākslas žurnāls. Iznāca 1921 – 1926 Rīgā. Izdevējs – Latvju rakstniecības kooperatīvs, redaktors – P.Rozītis. Publicēja Raiņa, Aspazijas, A.Upīša,

V.Egliša, E.Virzas darbus. Atspoguļoja jaunāko kultūras dzīvē, iepazīstināja ar ārzemju literatūru.

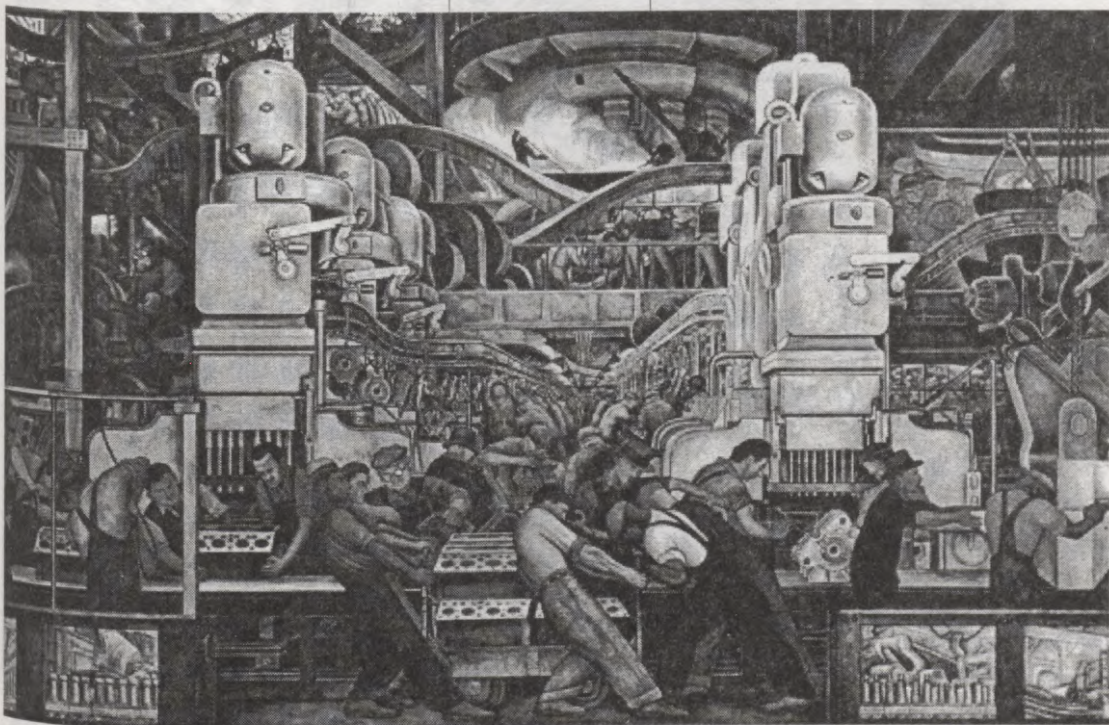
Rivera (Rivera), Djego (1886 – 1957) – meksikāņu gleznotājs. Viens no meksikāņu monumentālās glezniecības skolas pamatlicējiem. 1922 bijis viens no Meksikas revolucionāro gleznotāju, tēlnieku un tehnisko darbinieku sindikāta organizētājiem. 1930 – 1934 un 1940 strādājis ASV. Darbos meistarīgi apvienojis dažāda mēroga figūras, frīzveida kompozīcijās plastiskas figūras kontrastējis ar fona plakni. Darinājis fresku gleznojumus Izglītības ministrijā (1923 – 1929), Veselības aizsardzības ministrijā (1929 – 1930), Nacionālajā pilī (no 1929 līdz 50. gadiem; visi Mehiko), Detroitas Mākslas institūtā (1932 – 1933).

Robsons (Robeson), Pols (1898 – 1976) – amerikāņu dziedātājs (zemais bass), aktieris,

sabiedriska darbinieks. No 1921 darbojies ASV un Lielbritānijas teātros. Eiropā koncertējis kopš 1925. Repertuārā nēgeru un amerikāņu tautasdziesmas, spāņu un vācu antifašistiskās dziesmas.

Rodas Apollonijs (Apollōnios Rhodios; 3. gs. p.m.ē.) – sengrieķu dzejnieks. Viens no ievērojamākajiem hellēnisma laikmeta dzejniekiem. Vadījis Aleksandrijas bibliotēku. Saglabājis Rodas Apollonija eposu “Argonautika” – vienīgais lielākais episkais sacerējums, kas no hellēnisma laikmeta nonācis līdz mūsdienām. Eposa ietekme vērojama Vergilija daiļradē.

Rodēns (Rodin), Ogists (1840 – 1917) – franču tēlnieks. Radījis reālistiskus, dziļi filozofiskus un emocionāli piesātinātus tēlus. 1884 – 1888 veidojis Kalē aizstāvjiem veltītu skulpturālu grupu “Kalē pilsoņi”. No 1880 līdz mūža beigām strādājis pie daudzfigūru kompozī-

D. Rivera. “Konveijers automobiļu fabrikā”.
Freska. 1932 – 1933

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

O. Rodēns. "Okeanīdas". 1905

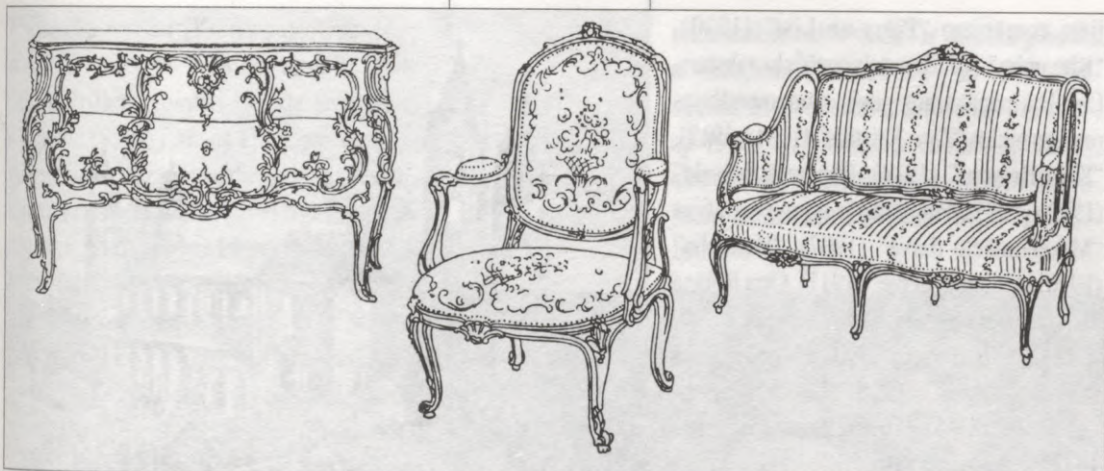
cijas "Elles vārti", kuras atsevišķus motīvus attīstījis patstāvīgos darbos ("Domātājs",

1880; "Skūpstis"; 1886). Darinājis pieminekļus (V.Igo, 1886 – 1900; O. de Balzakam, 1893 – 1897), portretus ("Anrī Rošfors", 1897; "Bernhards Šovs", 1906). Vēlīnajos darbos raksturīga sarežģīta gaismēnu spēle, nepabeigtības iespaids, kas tuvina Rodēna daiļradi impresionismam.

Rogirs van der Veidens (Rogier van der Weyden; īst. v. Rožjē de la Patirs – Rogier de la Pasture; 1399 vai 1400 – 1464) – nīderlandiešu gleznotājs. Viens no ievērojamākajiem Ziemeļeiropas renesanses pārstāvjiem. Gleznojis reliģiskas kompozīcijas. Izcilus panākumus guvis portreta žanrā ("Frančesko

Rogirs van der Veidens. "Pastarā tiesa".
Altārglezna. 1450

Franču rokoko stila mēbeles

d'Estes portrets", ap 1460; "Sievietes portrets", 1460). Darbos viduslaiku mākslas elementi (liniju ritmika, pagarinātas cilvēku proporcijas, vēss kolorīts) apvienojas ar dziļu interesi par cilvēka emociju pasauli.

rokoko (fr. rococo < rocaille – gliemežvāku ornaments) – 18. gs. Eiropas un Amerikas valstu mākslas, arhitektūras, modes stils; saistīts ar vēlo baroku. Attīstījās absolūtisma krīzes apstākļos. Vispārīgās pazīmes – idilliskums, intimitāte, rotaļība, laicīgums, dekoratīvisms, asimetrija, liektu formu dinamika, krāsu gaišums. Arhitektūrā rokoko izpaudās intīmu piļu un savrupmāju celtniecībā, tam raksturīga atteikšanās no baroka monumentalitātes un reprezentativitātes. Interjeros nelielu telpu veidojumā vērojama rokaja, augu valsts motīvu un spoguļu pārbaģātība. Glezniecībā dominēja pasteli veidoti idealizēti portreti, Veneras tēls, t.s. galantās ainas, parku ainavas. Tēlniecībā pārsvarā attēlotas kailfigūras. Attīstījās porcelāna sīkplastika, juvelierizstrādājumi. Eiropā rokoko visspilgtāk izpaudās Francijā 18. gs. vidū. Ievērojamākie pārstāvji: gleznotāji A.Vato, F.Bušē, Ž.O.Fragonārs, tēlnieki Ž.B.Lemuāns, E.Bušardons, E.M.Falkonē,

Ilustrācija eposam "Rolanda dziesma"

R. Rolāns

grafiķis G. de Sentobēns. Latvijā spilgtākie rokoko paraugi ir Liepājas Trisvienības baznīcas interjera iekārta (18. gs. vidus), J.M.Grafa dekoratīvā plastika Rundāles un Jelgavas pili (18. gs. 2. puse). Rokoko iezīmes vērojamas 18. gs. 2. puses lauku baznīcu kokgriezumos (Ciravā, Dundagā), arī metālkalumos.

"Rolanda dziesma" ("Chanson de Roland") – franču viduslaiku epos. Tā pamatā – leģendas par Kārļa Lielā karagājieniem. Eposā varonis Rolands apdziedāts kā franču tautas nacionālais varonis. Pirmais pieraksts tapis 12. gs., pirmoreiz izdots 1837.

Rolands (ist. v. Kazimirs Plučs; 1894 – 1975) – latviešu cirka mākslinieks. Cirkā debitēja 1910 akrobāta Novello trupā. 1922 kļuva par *Balto klaunu*. Specializējās bufonādes klaunādēs. Arēnā strādāja līdz 1957.

Rolāns (Rolland), Romēns (1866 – 1944) – franču rakstnieks, muzikologs. 1897 – 1903 sarakstītās drāmas veido ciklu "Ticības traģēdijas". Lielās franču revolūcijas notikumi atainoti lugu ciklā "Vilki" (1898), "Saprāta uzvara" (1899), "Dantons" (1900), "14. jūlijs" (1902). Rolāna uzskati par skatuves mākslu izklāstīti grāmatā "Tautas teātris" (1903). Pirmā pasaules kara laikā sarakstīta-

jiem romāniem "Pjērs un Lisī" (1920), "Klerambo" (1920) autobiogrāfisks raksturs. Lielākos panākumus guvis monumentālajos romānu ciklos "Žans Kristofs" (1904–1912), "Kolā Briņons" (1914), "Apburtā dvēsele" (1922–1933). Populāras ir arī monogrāfijas "Mikelandželo dzīve" (1907), "Hendelis" (1910), "Tolstoja dzīve" (1911). Otra Rolāna darbības nozare – *mūzikas vēsture un kritika* (grāmatas "Bēthovens", 1903; "No Heroiskās līdz Apasionātai", 1928; "Gēte un Bēthovens", 1930; "Augšāmcelšanās dziesma", 1937; "Nepabeigtā katedrāle", 1945; "Bēthovena mīlotās", 1949). Nobela prēmija (1915).

Roma (lat. Roma) – dieviete romiešu mitoloģijā. Personificēja Romas pilsētu. 2. gs. p.m.ē. Romas kults izplatījās arī Romas provincēs. Imperatora Adriāna valdīšanas laikā (2. gs. 1. pusē m.ē.) par godu Romai tika rīkoti svētki un dažādas spēles.

romance (fr. romance < sp. romance – romāņu) *literatūrā* – liriskās dzejas žanrs, īsa, skumji jūsmīga dziesma. Radosies viduslaikos Spānijā. Latviešu literatūrā romances rakstījuši F.Bārda, K.Skalbe, Ē.Ādamsons, arī Rainis, J.Medenis. *Mūzikā* – muzikāli poētisks skaņdarbs balsij klavieru pavadījumā. Spānijā 14.–15. gs. romance bija liriski episks dziedājums; arī liriska rakstura instrumentāls skaņdarbs ar dziedošu melodiju.

romānika (vācu Romanik < lat. Romanus – romiešu) – arhitektūras un mākslas stils Eiropā 10.–12. gs. (dažos reģionos arī 13. gs.). Romānikas rašanās saistīta ar feodālisma un katolicisma nostiprināšanos. Tās galvenie veidotāji bija mūku ordeņi. Vispilnīgāk romānika izpaudās baznīcu celtniecībā. Tās parasti bija bazilikālas celtnes ar cilindriskām un krusta velvēm, torņiem. Celtnu masīvās formas atbilda iekšējai struktūrai, sienas sadalīja arkatūras, fasādes bija iedziļināti portāli. Romānikas raksturīgs elements –

Romānika. Sv. Pētera doms Vormsā

pusaploces arka. Ar romānikas arhitektūru saistīta dekoratīvā tēlniecība – ciļņi portālos un kolonnu kapiteļos, sienu gleznojumi interjeros; to tematika reliģiska, tēlojums nosacīts, vispārināts, kompozīcija un tēlu svinīga statika mijas ar dinamisku ekspresiju. Analogi risinātas grāmatu miniatūras. Kulta ietvaros uzplauka lietišķā māksla. Ievērojamākie romānikas attīstības centri bija Francijā – Puatjē, Kānā, Arlā, Vezlē, Otēnā; Vācijā – Gernrodē, Špeierē, Maincā, Vormsā. Latvijā romānikas iezīmes vērojamas 13. gs. pieminētajos saistībā ar gotiku (Rīgas Doms).

romāns (fr. roman – romāņu; arī romāns) – visplašākā epikas forma, kurā daudzpusīgi atspoguļotas indivīda un sabiedrības attiecības, atsevišķa cilvēka dzīve un laikmets. Romānā iekļauj daudz personu, kas attēlotas dažādu savstarpējo sakaru un pretrunu attiecībās. Termins radies ap 12.–13. gs. Sākumā par romānu sauca jebkuru plašāku literāru darbu, kas sarakstīts kādā no romāņu (franču, spāņu, itāļu) valodām atšķirībā no tālaika oficiālajā latīņu valodā sarakstītiem darbiem. Romāna iezīmes vērojamas jau antīko autoru (Longa, Apuleja) darbos. 12.–16. gs. Francijā, Vācijā bija raksturīgi t.s.

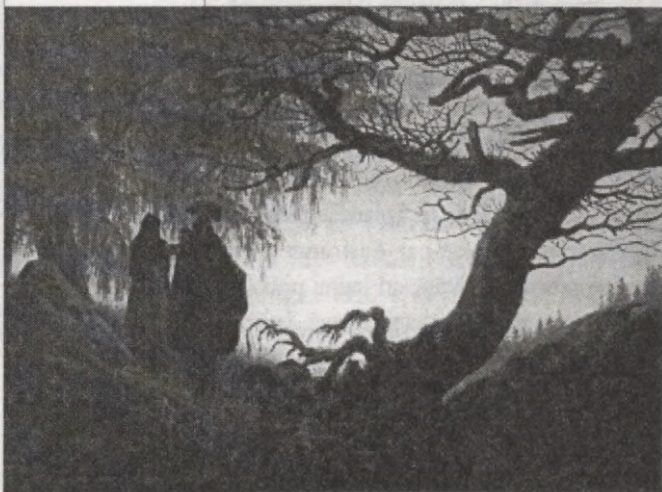
bruņinieku romāni (Kretjēns de Truā, Hartmanis fon Aue). 16. – 18. gs. veidojās reālistiski satīriskais romāns (M. de Servantess, F.Rablē). 18. gs. romāns kļuva par vienu no galvenajiem prozas paveidiem. 19. gs. romāns kļuva sazarotāks, daudzveidīgāks (O. de Balzaks, Stendāls, G.Flobērs, Č.Dikenss, L.Tolstojs). 20. gs. romāna žanru attīstīja E.Hemingvejs, Dž.Golsvērtijs, T.Manns. Latviešu literatūrā romāna žanra aizsācēji ir R. un M.Kaudzītes. Ievērojamākie žanra pārstāvji – A.Upīts, V.Lācis, J.Jaunsudrabiņš, A.Deglavs, J.Janševskis, P.Rozītis. Mūsdienā latviešu prozai raksturīgs sociālp psiholoģisks romāns ar lirisku ievirzi (A.Bels, R.Ezera, I.Indrāne, D.Zigmonte, Z.Skujiņš, E.Līvs, G.Repše).

Romans, Aleksandrs (1878 – 1911) – latviešu gleznotājs. 1904 beidzis Pēterburgas MA. 1901 – 1909 strādājis par zīmēšanas skolotāju Pēterburgā. Atgriezies Latvijā, atvēris Jelgavā zīmēšanas un gleznošanas studiju. Gleznojis

A. Romans. "Smaidošā meitene". Ap 1903

romantiskus nakts skatus ar mēness gaismas atveidojumu ("Mēnesnīca", ap 1909). Pievērsies arī portretam ("Smaidošā meitene", ap 1903; "J.Tilberga portrets", ap 1910), ainavām un figurālām kompozīcijām. Veidojis arī karikatūras žurnālam "Svari" (1906 – 1907).

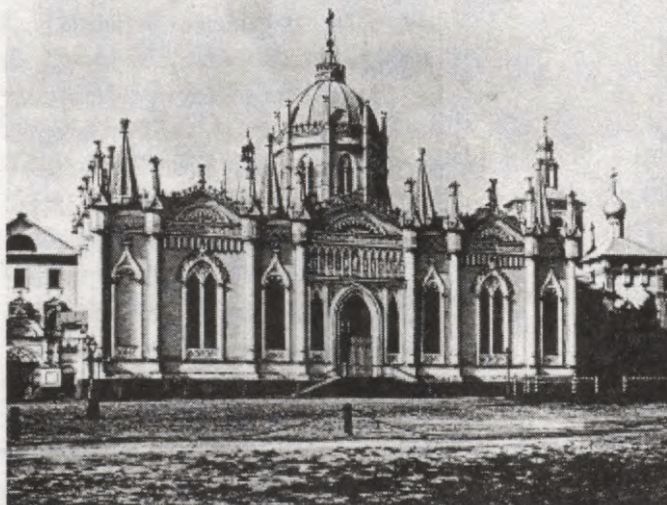
Romantisms. K. D. Frīdrihs. "Mēnesnīca". 1824

romantisms (fr. romantisme) – idejisks un mākslas virziens Eiropas un ASV garīgajā kultūrā 18. gs. beigās – 19. gs. 1. pusē. Attēloja neparastas parādības un apstākļus, saspringtas situācijas; priekšplānā izvirzīja ar kaislībām apveltītu, traģiski vientuļu cilvēku. Romantismam raksturīga pacilātība, emocionalitāte, subjektīvisms, simboli un hiperbolizācija. *Literatūrā* romantisms veidojās 19. gs. 1. pusē. Konservatīvais romantisms akcentēja cilvēka personību (Novālisss, J.L.Tīks, F.R.Šatobriāns), šī tendence vēlāk izpaudās simbolismā. Aktīvajam romantismam raksturīgi mēģinājumi rast sakarus ar sabiedrību (V.Igo, A.Mickevičs, Dž.G.Bairons, A.Puškins). Latviešu literatūrai 19. gs. 70. – 80. gados raksturīgs tautiskais romantisms (Auseklis, A.Pumpurs). Pasīvā romantisma tendences 19. gs. beigās – 20. gs. sāk. sastopamas

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

J.Poruka, F.Bārdas, K.Skalbes dzejā. Izcili progresīvā romantisma pārstāvji bija Rainis, Aspazija. *Mūzikā* kā patstāvīgs virziens romantisms izveidojās 19. gs. 20. gados ciešā saistībā ar romantismu literatūrā un tēlotājmākslā. Komponistu romantiķu mūzikā jūtama tuvība ar teikām, pasakām, tautdziesmām; daudz ir dabas tēlu. Tāpat kā literatūrā sevišķa vieta ierādīta cilvēka iekšējo pārdzīvojumu izpaušmei. Ievērojamākie pārstāvji: H.L.Berliozs, F.Lists, B.Smetana, F.Šopens, F.Šuberts, R.Šūmanis, K.M.Vēbers. *Tēlotājmākslā* kā virziens attīstījās 18. gs. beigās – 19. gs. 1. pusē. Izpaudās pagātnes idealizācijā, interesē par Austrumu tautu tematiku, emocionalitātē, arī intīmi psiholoģiskajā portretā un noskaņu ainavā. Ievērojamākie pārstāvji: T.Žeriko, E.Delakruā, F.Rids, F.O.Runge. Latvijā romantisms attīstījās 19. gs. baltvācu mākslā (J.Z.Grune); 19. gs. 2. pusē K.Hūna, J.Federa, A.Baumaņa daiļradē. *Teātrī* romantiskās estētikas pamatā bija iztēle un jūtas (E.Kīns, A.Ristori, M.Dorvāla, M.Jermolova, E.Smiļģis).

Rosi (Rossi), Karlo (1775 – 1849) – itāļu iz-

K. Rosi. Sv. Katrīnas baznīca Debesbraukšanas klosterī Maskavas Kremli. 1809–1817

Roterdamas Erasms

celsmes krievu arhitekts. Pēterburgas MA goda akadēmiķis (1822). Viens no ievērojamākajiem *vēlā klasicisma* pārstāvjiem krievu arhitektūrā. Krievijas galma arhitekts (no 1806). Nozīmīgākie darbi: Mihaila (tagad Mākslas) laukuma ansamblis (bijusi Mihaila pils, 1819 – 1825), Galvenā štāba ēka un triumfa arka Pils laukumā (1819 – 1829).

Rostokas universitāte, Vilhelma Pika, (Wilhelm-Pieck-Universität Rostock, Vācijā). Dibināta 1419. Viduslaikos bija Ziemeļvācijas un Skandināvijas valstu izglītības centrs. 1437 – 1443 darbojās Greifsvaldē, 1487 – 1490 darbojās Vismārā un Libekā. 16. un 17. gs. bija ievērojams luterisma centrs. 18. nodaļas (valodniecības un literatūras, pedagogijas un psiholoģijas, vēstures, fizikas, ķīmijas, matemātikas, kuģubūves u.c. nodaļas). Bibliotēkā (dib. 1569) ir apmēram 2 milj. vienību.

Roterdamas Erasms (arī Erasms Roterdamietis – Erasmus Roterodamus), Deziderijs (Desiderius; īst. v. Gerhards Gerhards dēls; 1469 – 1536) – nīderlandiešu zinātnieks, humanists, rakstnieks. Sagatavoja Jaunās Derības pirmiespieduma tekstu sengrieķu val. (1517) un tā tulkojumu latīņu val. (1519) ar plašiem komentāriem. Iebildzams pret katolicisma dogmatismu un sholastiku, nosodīja M.Lutera reliģisko fanātismu. Krājumā “Sakāmvārdi” (1500) sakopoti antīko autoru sakāmvārdi (grieķu un latīņu val.) ar komentāriem. Krāj. “Draudzīgas sarunas” (1519 – 1535) iekļautas apceres un pedagogiskas pamācības. Nozīmīgākais darbs – “Muļķības slavinājums” (1509), kurā satīriski izsmieti viduslaiku tikumi, tumsonība. Roterdamas Erasma cīņa par domas brīvību, pagātnes kultūras vērtību saglabāšanu ietekmēja Eiropas sabiedriskās domas attīstību.

rotonda (it. rotonda < lat. rotundus – apaļš) – plānā apaļa celtne, kas parasti pārsegta ar

Paviljons – rotonda Alūksnes muižas parkā. 1807

kupolu. Nereti rotundu ietver kolonāde. Rotonda raksturīga sengrieķu (tolosi), romiešu (tempļi, mauzoleji), kā arī viduslaiku (baptistēriji), renesanses, baroka, klasicisma (dārza paviljoni) arhitektūrai.

Roze, Jānis (1823 – 1897) – latviešu gleznotājs. Mācījies glezniecību privāti Pēterburgā, 1854 ieguvis Pēterburgas MA brīv-

J. Roze. "Sievietes portrets"

mākslinieka grādu. Papildinājies Minhenē (1856 – 1858). No 1874 Rīgā vadījis savu glezniecības studiju. 1884 – 1895 dzīvojis Ničā. Gleznojis galvenokārt *portretus* ("H.Cimzes portrets", 1851; "J.Cimzes portrets", ap 1856; Rīgas Latviešu biedrības vadītāju portreti, 1878). Pazīstami arī J.Rozes gleznojumi pēc F.Maidela gravīrām – "Pirmie vācu tirgotāji Daugavmalā", "Rīgas dibināšana", "Pirmo libiešu kristīšana Ikšķiles baznīcā" (1883 – 1884).

Roze, Jānis (1878 – 1942) – latviešu grāmatizdevējs. No 1896 māceklis Cēsīs, spiestuves vadītājs, no 1906 izdevniecības vadītājs. 1912 Rīgā iekārto spiestuvi, 1915 kļūst tās īpašnieks. 1920 – 1940 laiž klajā J.Akuratera, A.Austriņa, A.Deglava, J.Poruka, K.Skalbes u.c. kopotus rakstus, izdod žurnālu "Piesauļe". 1940 – 1941 strādā VAPP praktisko zinātņu apgādā. Represēts. Reabilitēts.

Rozena iela atrodas Vecrīgā no Krāmu ielas līdz Doma laukumam. Garums 90 m. Iela radusies 13. gs. starp pilsētas vecākās daļas nocietinājuma mūri un Doma baznīcas kapsētu. Senākais nosaukums – Kalēju iela (platea fabrorum – latīņu val., 1339; smederstrate – lejasvācu val., 1418 – 1577). Šeit dzīvojuši kalēji. 17. gs. sāk. kalēju darbnīcas tika pārceltas uz tagadējo Kalēju ielu. Bijušo Kalēju ielu sāka saukt par Rozena ielu; tās galā atradās bīskapa vasaļu Rozenu dzimtai piederoša sēta (no 1315 – 17. gs.). Latv. val. līdz 1923 saukta par Rožu ielu, 1923 pārdēvēta par Rozena ielu. Tā ir šaurākā Vecrīgas ieliņa.

Rozentāla memoriālie muzeji. 1. J.Rozentāla un R.Blaumaņa memoriālais muzejs (↑ *Blaumaņa memoriālie muzeji*). 2. J.Rozentālam iekārtota ekspozīcija Saldū pēc J.Rozentāla projekta celtajā mājā, kuras augststāvā 1899 – 1901 (ar pārtraukumiem) dzīvoja mākslinieks. 1966 Saldus Vēstures un mākslas

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

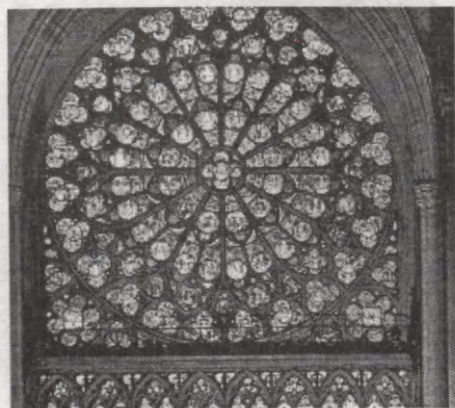
J. Rozentāla un R. Blaumaņa memoriālais muzejs

muzejā tika izveidota plašākā J. Rozentālam veltītā ekspozīcija (atjaunota 1983).

Rozentāla Rīgas mākslas koledža (J. Rozentāla Rīgas mākslas koledža). Dibināta 1944 (Rīgas mākslas skola; J. Rozentāla Rīgas mākslas vidusskola 1946 – 1998; tagadējais nosaukums kopš 1998). Mācību ilgums – 5 gadi (1. – 5. kurss).

Rozetas akmens – bazalta plāksne ar identiskiem uzrakstiem senēģiptiešu val. (hieroglifu rakstā), sengrieķu val. (196 p.m.ē.) un ēģiptiešu sarunvalodā (dēmotiskajā rakstā). Atrasts 1799 Nilas deltā netālu no Rozetas pilsētas. Hieroglifu tekstu 1822 atšifrēja franču ēģiptologs Ž. Šampolions. Glabājas Britu muzejā.

rozete (fr. rosette – rozīte) *arhitektūrā* – liels,

Parīzes Dievmātes katedrāles rozete

apaļš logs (visbiežāk virs celtnes galvenās fasādes portāla) ar radiālu akmens stiegru karkasu. *Dekoratīvi lietišķajā mākslā* – ornamenta motīvs stilizēta izplaukušā zieda veidā ar apli izkārtotām ziedlapiņām.

rubajs (arābu rubā'ī – četrdaļīgs) – Tuvo un Vidējo Austrumu tautu liriskās dzejas forma: četrtrinde ar atskaņotu 1., 2., 4. rindu. Rakstītajā literatūrā ieviesies no tautas dzejas 9. – 10. gs. (Rudakī rubaji), īpaši uzplauka Omara Haijāma daiļradē 11. gs.

Rubenss (Rubens), Pīters Pauels (1577 – 1640) – flāmu gleznotājs. Viens no ievērojamākajiem 17. gs. Eiropas māksliniekiem. Dzimis Zigenē (Vācijā). No 1589 dzīvojis Antverpenē. Mācījies pie vietējiem māksli-

P. P. Rubenss. "Pašportrets ar Izabellu Brantu". 1609

niekiem. 1600 – 1608 papildinājies Itālijā; bijis Mantujas hercoga galma gleznotājs. Pēc atgriešanās 1608 izveidojis lielu darbnīcu (palīgi – A. van Deiks, F.Sneiderss u.c.). Darbojies kā diplomāts Anglijā, Spānijā un Holandē. Flāmu baroka glezniecības pamatlicējs. Darbos barokāla dinamika, ekspresija apvienojas ar flāmiem raksturīgo reālismu, dzīvespriecīgu vitalitāti, krāsainību. Rubensa stils izveidojās ap 1610 (“Krusta pacelšana”). Šī posma darbiem raksturīga kompozīcijas līdzsvarotība un skaidrība (“Noņemšana no krusta”, ap 1611 – 1614). 20. gadu daiļradē pastiprinās baroka iezīmes (“Marijas Mediči vēsture”, 1622 – 1625; “Persejs un Andromeda”, ap 1620 – 1621; izsmalcinātais “Infantas Izabellas kambarjumpravas portrets”, ap 1625). Nozīmīgi ir Rubensa otrās sievas Helenas Furmānas portreti (“Helena Furmāna ar bērniem”, 1630; “Kažociņš”, 1640). Rubensa glezniecība spēcīgi ietekmēja ne tikai flāmu mākslas attīstību, bet arī citu nacionālo skolu gleznotāju daiļradi.

Rubinšteins, Antons (1829 – 1894) – krievu pianists, komponists, diriģents. Krievu pianisma skolas pamatlicējs, Pēterburgas konservatorijas dibinātājs (1862), direktors un profesors (1862 – 1867, 1887 – 1891). Komponējis operas (“Demons”, 1871), simfonijas, klavierkoncertus, stīgu kvartetus, dziesmas un romances.

Rubļovs, Andrejs (ap 1360 / 70 – 1427 vai 1430) – krievu gleznotājs. Maskavas glezniecības skolas izveidotājs un nozīmīgākais pārstāvis. Gleznojis *ikonas, freskas, miniatūras*. Tradicionālajos viduslaiku glezniecības sīžetos atklājis jaunu, dziļi filozofisku saturu (“Trīsvienība”, 15. gs. sāk.). Darbojies monumentālajā glezniecībā (Blagoveščeniņas katedrālē Maskavas Kremli, 1405; Uspeniņas katedrālē Vladimirā, ap 1408; Troicas baznīcas Sergija Troicas klosterī, ap 1425 – 1427).

A. Rubļovs. “Trīsvienība”. 15. gs. sāk.

A. Rubinšteins

Darbi saglabājušies daļēji. Par Rubļova darbiem uzskata arī freskas Uspeniņas katedrālē Zvenigorodā, vairākas ikonas (“Vladimiras dievmāte”, 1409) un miniatūras.

Rudakī, Abū Abdallāhs (ap 858 – 941) – tadžiku un persiešu dzejnieks. Pirmais izcilākais dzejnieks, kurš rakstījis farsu valodā. Saglabājies apmēram 1000 divrindu (“Vīna māte”, 933; “Oda vecumam”) un dažu poēmu fragmenti.

Rūķe-Draviņa, Velta (dz. 1917) – latviešu valodniece, folkloriste. LZA ārzemju locekle (1990). No 1944 emigrācijā Zviedrijā. Lundas (1948 – 1968), vēlāk Stokholmas universitātes docente (1969 – 1984), profesore (1969). Pētījusi latviešu dialektoloģiju un vispārējās valodniecības problēmas (“Diminutive im

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

Lettischen”, 1959; “Vārds istā vietā”, 1974; “No pieciem mēnešiem līdz pieciem gadiem”, 1982).

Rūmniece, Berta (1865 – 1953) – latviešu aktrise. Skatuves gaitas sākusi 1883 Rīgas Latviešu teātrī. Darbojusies Jaunajā Rīgas teātrī (1908 – 1915), Jaunajā Pēterpils latviešu teātrī (1915 – 1918), Padomju Latvijas Strādnieku teātrī (1919), no 1919 Nacionālā teātra aktrise. Daudzu latviešu autoru radīto tēlu pirmā atveidotāja – Jāņa māte, Aža, Indrānu māte Blaumaņa lugās (1891 – 1904), Ragana, Tuše Raiņa traģēdijās (1911 – 1912), Annuža R. un M. Kaudzīšu “Mērnieku laiki” (1911). Kopš 1965 piešķir Rūmnieces balvu. To dažādos gados saņēmušas A.Klints, L.Žvīgule, A.Baldone, L.Baumane, E.Barūne, L.Bērziņa, L.Ērika, V.Līne.

rūnas (somu runo – dziesma) – senas somu un karēļu tautasdziesmas. Nodalāmi trīs rūnu veidi: stāstošās (episkās), liroepiskās un buramās rūnas. Parasti (it īpaši liroepiskās rūnas) dziedātas kanteles pavadījumā. Rūnas tematiski saliedējot, veidots karēļu un somu tautas eposs “Kalevala”.

rūnas (vācu Runen < ģerm. – noslēpums), rūnu raksts – skandināvu u.c. ģermāņu tautu lietots raksts. Rūnas bija izplatītas Skandināvijā, Islandē, Grenlandē, Anglijā u.c. Zīmes iegrieztas vai iecirstas akmenī, metālā, kokā, kaulā. Rūnas galvenokārt lietotas īsos kapakmeņu un sakrālos uzrakstos. Rakstīts gan no kreisās puses uz labo, gan otrādi. Izcelsme ir neskaidra, iespējama latīņu alfabēta ietekme. Par rūnām sauc arī tjurku tautu senāko rakstu (lietots Dienvidsibīrijā, Altajā, Vidusāzijā, Austrumeiropā).

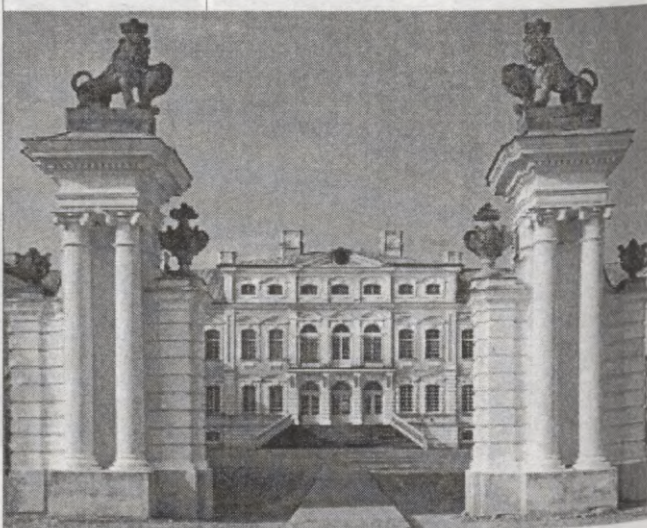
Rundāles pils – arhitektūras piemineklis Bauskas raj. Pils celta pēc B.F.Rastrelli projekta un viņa vadībā (Kurzemes hercoga E.J.Bīrona vasaras rezidence). Pils ansamblī ietilpst arī B.F.Rastrelli projektētais parks, ko

B. Rūmniece

ietver kanāls un saimniecības ēkas: staļļi, dārznieka māja u.c. Pils celtniecības 1. posms veikts 1736 – 1740, 2. posms atsākts 1763. Celtnes iekšējā apdare pabeigta 1768, piedaloties Pēterburgas gleznotājiem F.Martīni un K.Cuki, Berlīnes tēlniekam J.M.Grafam. Mākslinieciski nozīmīgākie ir otrā būvperioda interjeri, kas ir izcilākie baroka un rokoko dekoratīvās mākslas pieminekļi. Pils ansambļa restaurācija sākās 1972, kad tas tika nodots Rundāles pils muzejam.

Rundāles pils muzejs. 1966 – 1972 Bauskas novadpētniecības un mākslas muzeja filiāle, kopš 1972 – patstāvīgs muzejs. Tam ir 3 novirzieni: Rundāles pils interjeri, Eiropas un Latvijas dekoratīvi lietišķā māksla, Latvijas arhitektūra un tēlotājmāksla 13. – 19. gs. Muzeja pamatfondos ir apmēram 36 tūkst. vienību.

Rundāles pils

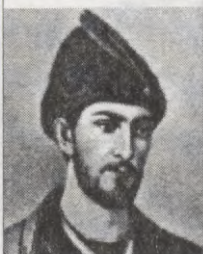
Ruso (Rousseau), Anrī (1844 – 1910) – franču gleznotājs. Viens no ievērojamākajiem t.s. naivās mākslas pārstāvjiem. Autodidakts. Gleznojis fantastiskas, eksotiskas ainavas, Parīzes priekšpilsētas skatus, pasauli uztverot tieši un emocionāli, bez intelektuālas sarež-

A. Ruso. "Guļošā čigāniete". 1897

ģitības. Rotaļīgajiem darbiem bērnišķīga nosacītība, formu plakanība, raibs kolorīts ("Es pats", 1890; "Tīģeris tropu negaisā", 1891; "Dzejnieks un viņa mūza", 1909; "Sapnis", 1910). A.Ruso māksla ietekmējusi primitīvisma popularitāti, tā izteiksmes līdzekļu ieviešanu 20. gs. mākslā.

Ruso (Rousseau), Teodors (1812 – 1867) –

Š. Rustaveli

T. Ruso. "Ainava ar varavīksni"

franču gleznotājs. Ievērojams *Barbizonas skolas* pārstāvis. Gleznojis Francijas ainavas. Darbiem raksturīga līdzsvarota kompozīcija un atturīga krāsu gamma ("Granvilas apkārtnē", 1833; "Izeja no Fontenblo meža", 1850; "Ozoli pie Apremonas", 1852).

Ruso (Rousseau), Žans Žaks (1712 – 1778) – franču filozofs, rakstnieks. Kritizējis reliģisku pasaules uzskatu, absolutizējis sajūtu lomu

Ž. Ž. Ruso

izzinā. Bija *sabiedriskā līguma teorijas* radikāli demokrātiskā virziena piekritējs. Atzina dabisku audzināšanu. Ruso nozīmīgākie darbi ir vēstule formā sarakstīti romāni "Jūlija jeb Jaunā Eloīza" (1761), "Emils jeb Par audzināšanu" (1762) un autobiogrāfisks darbs "Atzīšanās" (1766 – 1769). Darbojies "Enciklopēdijā jeb Zinātņu, mākslu un amatu skaidrojošajā vārdnīcā".

Rustaveli, Šota (12. gs. 2. puse – 13. gs. sāk.) –

Š. Rustaveli poēmas "Bruņnieks tīģera ādā" ilustrācija

gruzīnu dzejnieks. Sarakstījis poēmu "Bruņnieks tīģera ādā". Tās pamatā ir humānisma atziņas, ka labajam jāuzvar ļaunais, ka par laimi jācinās un tā ir iegūstama tepat uz zemes. Cildināta cēla mīlestība, draudzība, bruņnieciskums. Par politisku ideālu izvirzīta apvienota monarhija ar izglītotu un humānu valdnieku priekšgalā. Paudis agrās renesanses idejas. Jaunās gruzīnu literārās valodas pamatlicējs.

rustika (lat. *rusticus* – vienkāršs, raupjš) – ēkas sienas faktūra, ko veido akmeņi ar rupji tēstu vai reljefu virsmu (rusti); arī šādas virsmas imitācija apmetumā. Rustiku plaši izmantoja renesanses, baroka, klasicisma arhitektūrā.

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

Saadi (īst. v. Muslihatdīns Abū Muhammeds Abdallāhs Mušrifatdīns; starp 1203 un 1210 – 1292) – persiešu un tadzīku rakstnieks, domātājs. Rakstījis dzeju (kasīdas, gazeles), stāstus, aforismus. Nozīmīgākie darbi – didaktiskā poēma “Augļudārzs” (1257) un poēma dzejā un prozā “Rožudārzs” (1258), kurās paustas tālaika humānisma atziņas.

Sabiles pilskalns atrodas Sabilē, Abavas senlejas krastā. 11. – 13. gs. Sabiles pilskalns bijusi nocietināta senpilsēta ar aizsarggrāvjiem un mietu žogu. 14. – 17. gs. nocietinājumi izzuda, par novada centru kļuva vācu pils Abavas krastā. Senpils iedzīvotāji – pārkuršoti lībieši, kurši – nodarbojušies ar amatniecību.

“**Sadarbs**” – mākslinieku biedrība Latvijā 1924 – 1940. Tā apvienoja akadēmiski izglītotus latviešu māksliniekus (A. Annuss, K. Brencēns, B. Dzenis, J. Kuga, L. Liberts, J. Madernieks). Notika 11 “Sadarba” izstādes, kurās tika eksponēti reālistiski darbi augstā profesionālā līmenī.

Sadovņikovs, Firs (dz. g. nez. – 1853) – krievu tirgotājs, mecenāts. Dzimis Rīgā. Ar testamentu novēlējis Rīgas rātei 125 tūkst. rubļu glabāšanā tik ilgi, kamēr kapitāls dubultosies, lai tad uzceltu pareizticīgajiem rīdziniekiem patversmi, baznīcu un skolu. Ēka (tagadējā Sadovņikova ielā 20) uzcelta 1876 (arhitekts J. D. Felsko).

sāga (senskandināvu saga < segja – stāstīt, vēstīt) – seno islandiešu folkloras žanrs, vēstījums prozā. Sāgas pierakstītas 12. gs. 2. pusē – 14. gs. Ģints sāgu galvenie temati – varoņu ceļojumi, dienests karadraudzē, vikingu tirdzniecības un kara gaitas. Ir arī sāgas par Norvēģijas karaļiem, Islandes bīskapiem un vadoniem.

sakraments (lat. sacramentum – svinīga saistība) – svarīgākā rituāla darbība kristietībā. Pareizticība un katolicisms atzīst 7 sakra-

S

mentus – kristīšanu, iestiprināšanu (konfirmāciju), dievgaldu, grēksūdzi, pastaro svaidīšanu, priesterību un laulību. Lielākā daļa protestantisma virzienu atzīst tikai kristīšanu un svēto vakarēdienu. Pareizticība un katolicisms prasa, lai sakramentu izpildītu stingri noteiktā kārtībā. Protestantismā sakramentiem nereti ir tikai simboliska nozīme.

sakristeja (lat. sacristia < sacrum – svētums) – īpaša telpa katoļu baznīcās, kur tiek glabāti kulta piederumi un garīdznieki sagatavojas dievkalpojumiem. Tā raksturīga sakrālajai gotiskajai arhitektūrai. Plašāk izplatījās renesanses laikmetā. Parasti sakristeju piebūvē baznīcas altārdaļai kā atsevišķu arhitektonisku apjomu.

saksofons (fr. saxophone; pēc Ā. Saksas vārda) – metāla pūšamais instruments ar nazālu tembru un plašām tehniskām iespējām. Spēles veida ziņā tuvs koka pūšamajiem instrumentiem. Pazīstami 7 paveidi.

Sakss (Sax), Ādolfs (1814 – 1894) – beļģu pūšamo instrumentu meistars. Pilnveidojis klarneti un basklarneti (1840), konstruējis saksofonu (1841) un tā paveidus.

Sakss, Pauls (1878 – 1966) – latviešu dziedātājs (liriskais tenors). Beidzis Romas Mūzikas akadēmiju (1909). Latviešu operas (1913 – 1915), Nacionālās operas (1918 – 1923, 1929 – 1930) solists. Latvijas konservatorijas pedagogs (1919 – 1944), profesors (1927). Emigrējies 1944. No 1950 dzīvo ASV. Aktīvi koncertējis. Lomas: Ļenskis (P. Čaikovska “Jevgeņijs Oņegins”), Sinodāls (A. Rubinšteina “Demons”); F. Šūberts dziesmuspēles “Trejmeitiņas” iestudējumā Dailes teātrī.

sakta – rota, ko lieto tērpa sasprausšanai. Eiropā pazīstama jau kopš bronzas laikmeta. Latvijā – kopš 1. g. tūkst. beigām p.m.ē. Vidējā dzelzs laikmetā dominēja stopasaktas. Kopš 8. gs. ieviesās pakvasaktas, kas kļuva

Saktas

ļoti populāras Latvijas teritorijā. Kreklu saspraušanai lietotas sudraba, retāk vara, bronzas vai dzintara saktas (Kurzemē). Villaiņu saktas bija greznākas un lielākas (Kurzemē pat 12 – 20 cm), kaltas no zemas raudzes sudraba. Viens no greznākajiem villaiņu saktu veidiem – sakta ar piekariem – sastopama tikai Dienvidvidzemē.

L. H. Salivans. Nacionālā Fermeru banka Mineapolisā. 1907 – 1908

Salivans (Sullivan), Lūiss Henrijs (1856 – 1924) – amerikāņu arhitekts, arhitektūras teorētiķis. Čikāgas skolas pārstāvis. Izmantojot tērauda konstrukciju karkasu, izstrādājis racionālu daudzstāvu administratīvās ēkas tipu. Teorētiskajos darbos aizsācis organiskās arhitektūras koncepciju, kas vēlāk sekmējusi funkcionālisma attīstību. Nozīmīgākie darbi: “Wainwright Building” Sentluisā (1890 – 1891), “Guaranty Building” Bufalo (1894 – 1895).

Salons – periodiska jaunāko mākslas darbu izstāde Francijā. Salonu sāka organizēt 1667 Karaliskā glezniecības un tēlniecības akadēmija. 1737 – 1848 šīs izstādes notika *Luvras t.s. Kvadrāta salonā* (Salon carré; no tā cēlies Salona nosaukums). Līdz Lielajai franču revolūcijai Salonā piedalījās tikai Karaliskās glezniecības un tēlniecības akadēmijas locekļi, vēlāk – arī citi mākslinieki. 1881 Salona

organizēšanu pārņēma Francijas mākslinieku biedrība, kas sāka rīkot ikgadējas izstādes – “Pavasara saloni”.

Saltikova - Ščedrina Publiskā bibliotēka – viena no lielākajām bibliotēkām pasaulē. Atrodas Pēterburgā. Dibināta 1795 (no 1814 publiska bibliotēka; tagadējais nosaukums kopš 1932). Kopš 1811 saņem iespieddarbu obligātos eksemplārus. Fondos apmēram 27 milj. vienību. Rokrakstu fondā vairāk nekā 310 tūkst. vienību, to vidū apmēram 40 tūkst. rokraksta grāmatu (vecākā – “Ostromira evaņģēlijs”, 1056 – 1057); ārzemju literatūras fondā – Voltēra personiskā bibliotēka (apmēram 7 tūkst. vienību).

sanskrits (sansk. saṃskṛtā – izkopts, pilnveidots) – indoeiropiešu valodu saimes indoāriešu valodu grupas valoda. Sanskrita unificēto likumu sistēmu jau 5. – 4. gs. p.m.ē. fiksējis senindiešu valodnieks Pānini. Sanskrits ir sena un bagāta literatūras, eksakto un humanitāro zinātņu un kulta valoda, kuras ietekmē veidojās un leksiski bagātinājās hinduisma un budisma ietekmes sfērā esošo Austrumu tautu valodas.

Sansovīno (Sansovino), Jakopo (ist. v. Jakopo Tati – Tatti; 1486 – 1570) – itāļu arhitekts,

J. Sansovīno. Sv. Marka bibliotēka Venēcijā. 1536 – 1554

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

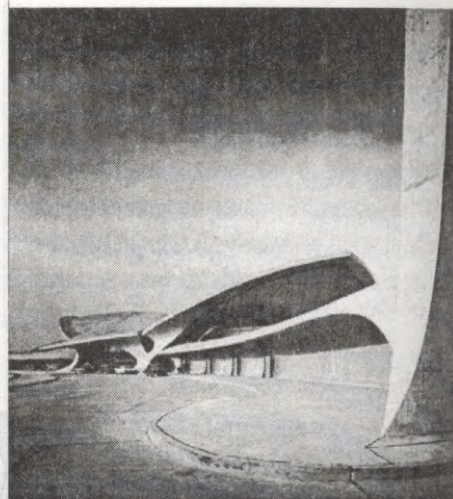
tēlnieks. Dižrenesanses pārstāvis. No 1529 Venēcijas republikas galvenais arhitekts. Ievērojamākie darbi Venēcijā: Sv. Marka bibliotēka (1536 – 1554) un Lodžeta (celtniecība sāka 1537), pils “Palazzo Corner” (celtniecība sāka 1532), Monētu kalnve (celtniecība sāka 1536).

Sapfo (Sappho; 7. gs. p.m.ē.) – sengrieķu dzejniece. Puļcēja ap sevi dižciltīgu dzimtu meitenes, mācīja aristokrātijas tikumus, mūziku, dzeju. Sapfo liriskajos dzejoļos, kas tika skandēti liras pavadījumā, dominēja mīlas lirika. Izveidoja t.s. *Sapfo strofu* – četrindru panta formu (sastāv no trim 11 zilbju rindām un vienas 5 zilbju rindas). Antīkajā pasaulē Sapfo dēvēja par 10. mūzu, par viņu sacerēja leģendas.

Sapfo

Sārīnens (Saarinen), Ēro (1910 – 1961) – somu izcelsmes amerikāņu arhitekts. Kopā ar tēvu Elielu Sārīnenu projektējis koncerna “General Motors Corporation” (Detroitā, 1948 – 1956) ģeometrisku funkcionālisma

Ē. Sārīnens. Dž. Kenedija starptautiskā lidosta Ņujorkā. 1956 – 1962

ansambli. Patstāvīgie darbi: Dž. Kenedija starptautiskā lidosta Ņujorkā (1956 – 1962), Dž. F. Dalesa starptautiskā lidosta Vašingtonā (1958 – 1962).

sarkanfigūru stils – vāzu glezniecības stils Senajā Grieķijā. Izveidojās ap 530 p.m.ē., aizstājot melnfigūru stilu. Figūras veidoja oranžsarkana māla tonī, bet fons tika noklāts ar melnu laku. Jaunais stils deva iespēju panākt lielāku kompozīcijas telpiskumu, atveidot figūras dažādos rakursos.

sarkofāgs (gr. sarx, sarkos – gaļa + phagein – ēst) – masīvs zārks, arī neliela kapene, ko nereti rotāja ar gleznojumiem, ciļņiem, uz-

Sarkanfigūru stila vāze

Etrusku sarkofāgs

rakstiem. Izplatīts Senajā Ēģiptē, antikajā Grieķijā, Romā.

Sartrs (Sartre), Žans Pols (1905 – 1980) – franču rakstnieks, filozofs. Pretošanās kustības dalībnieks. Viens no galvenajiem eksistenciālisma pārstāvjiem Francijā. Izstrādāja fenomenoloģijas un eksistenciālās psihoanalīzes teoriju. Pēc Otrā pasaules kara centās eksistenciālismu papildināt ar marksismu. Mūža beigās tuvojās ultrakreisajai kustībai. Eksistenciālisma filozofija izpaudusies arī Sartra literārajos darbos (romāni “Riebums”, 1938; “Briedums”, 1945; “Dvēseles nāve”, 1949; lugas “Mušas”, 1943; “Neapraķtie mirušie”, 1946). Nobela prēmija (1964; no tās atteicies).

saules kults bija pazīstams visām tautām. Radās līdz ar ģints aristokrātijas nodalīšanos, zemkopības attīstību un rūpēm par auglības nodrošināšanu, dažādu kosmisko priekšstatu rašanos. Saules kulta simboli bija saules diski ar stariem, saules rati, apli, apli ar krustiem. Baltu tautu saules kultam raksturīgi ugunsriti, sakrālie mielasti, dejas, kas notika vasaras un ziemas saulgriežos, ar t.s. saulītēm ornamentētas rotas.

Savonarola (Savonarola), Džirolāmo (1452 –

Dž. Savonarola

Ž. P. Sartrs

K. Sebris

1498) – itāļu reliģiskais un politiskais darbinieks. No 1491 Florences Sv. Marka klostera priors. Vērsās pret Mediči kundzību, nosodīja laicīgo kultūru. Kritizēja pāvestu, propogandēja askētismu. 1497 tika izslēgts no baznīcas, 1498 sodīts ar nāvi.

scenogrāfija (gr. skēnographia) – mākslas nozare, kas pievēršas teātra izrādes vizuālā tēla radīšanai atbilstoši lugas saturam un darbības apstākļiem. Cieši saistīta ar teātra, dramaturģijas un tēlotājmākslas attīstību. Senās Grieķijas teātrī bez teātra celtnes bija arī telpiskas dekorācijas, kas hellēnisma laikmetā papildinājās ar gleznotām. 15. – 16. gs. sāk. Itālijā veidojās perspektīvās dekorācijas princips. 17. gs. sāk. radās kulises un krāšņas, mainīgas dekorācijas, kas pamatos saglabājušas savu nozīmi līdz mūsdienām. Latviešu scenogrāfijas pamatlicējs bija J. Kuga, kas plaši izmantoja nacionālās arhitektūras formas un nacionālo ornamentiku. Pēc Otrā pasaules kara izcilus sasniegumus scenogrāfijā guvuši A.Lapiņš un G.Vilks.

Sebris, Kārlis (dz. 1914) – latviešu aktieris. Nacionālajā teātrī kopš 1938. Vienlīdz meistarīgi attēlo gan traģiskas, gan raksturlomas plaša diapazona lūgās: F.Dostojevskas “Noziegums un sods” (Porfirijs Petrovičs), Dž.Kiltija “Mīlais melis” (Bernards Šovs), R.Blaumaņa “Indrāni” (Indrānu tēvs), J.Smūla “Mežonīgais kapteinis Kihnu Jens” (tituloma). Filmējies kopš 1940 (“Karalis Līrs”, “Kapteinis Nulle”, “Uzbrukums slepenpolicijai”). A.Amtmaņa-Briediša prēmija (1987). **secesijas** (vācu Sezession < lat.) – vācu un austriešu mākslinieku apvienības. Izveidojās 19. gs. beigās – 20. gs. sāk. Tās bija vērstas pret akadēmismu un pārstāvēja jaunus mākslas virzienus (galvenokārt jūgendstilu). Pazīstamākās secesijas: Minhenes secesija (dib. 1892), Vīnes secesija (1897), Berlīnes secesija (1899).

Sēfrenss, Nikolajs (jaunākais; 1662 – 1710) – koka tēlnieks. Izcilākais Kurzemes baroka tēlniecības pārstāvis. Mācījies pie tēva Nikolaja Sēfrensa (vecākā). Sēfrensa darbnīcā Ventspilī tapuši nozīmīgi Latvijas baroka mākslas pieminekļi – altāris Annas baznīcā Liepājā (1697), Ugāles baznīcas ērģeļu prospekts (1697 – 1704), Lestenes baznīcas iekārta (1704 – 1709).

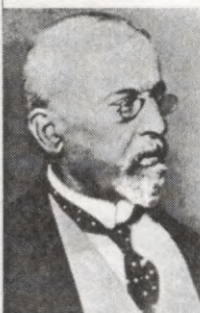
“**Sējējs**” – sabiedriski politisks un literārs mēnešraksts. Izdeva a/s “Zeme”. Iznāca 1936 – 1940 Rīgā.

Selindžers (Salinger), Džeroms Deivids (dz. 1919) – amerikāņu rakstnieks. Pasaules slavu ieguvis romāns “Uz kraujas rudzu laukā” (1951) par pusaudža mēģinājumu aizbēgt no melnīgās pieaugušo pasaules. Līdzīga ievirze raksturīga stāstu krājumiem “Deviņi stāsti” (1953), “Frenija un Zujs” (1961). Selindžers dzīvo ļoti noslēgti, publicējas maz.

“**Senatne un Māksla**” – ilustrēts žurnāls. Iznāca 1936 – 1940 Rīgā 4 reizes gadā. Izdeva Pieminekļu valde (no 1937 kopā ar Valstspapīru spiestuvi). Redaktori bija F. Balodis, L. Liberts.

Seneka (Seneca), Lūcijs Annejs (ap 4 p.m.ē. – 65 m.ē.) – romiešu filozofs, literāts, valsts darbinieks. Nerona audzinātājs. Pēc Nerona pavēles Seneka mūžu beidza pašnāvībā. Filozofiskajos uzskatos dominēja stoicisma atziņas, kas eklektiski sajauktas ar citu virzienu, it īpaši epikūrisma un kiniķu uzskatiem. Atbalstu dvēseles līdzsvaram meklēja panteismā. Atzina visu cilvēku (arī vergu) vienlīdzību. Viņa uzskati spēcīgi ietekmēja kristietību. Renesanses periodā Seneka bija viens no visvairāk lasītajiem antīkās pasaules filozofiem. Viņa galvenie darbi ir 12 morālfilozofiskie dialogi, 124 vēstules Lucilijam, traktāts par dabu, 9 poētiskas traģēdijas, 1 vēsturiska drāma.

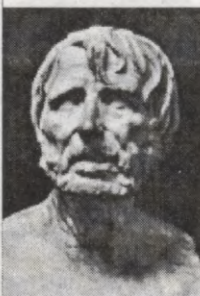
senkapi – mirušo apbedīšanas vietas senatnē. Antīko valstu senkapus parasti sauc par

H. Senkevičs

Dž. D. Selindžers

Lūcijs Annejs Seneka

nekropolēm, kristietības un musulmanisma periodā – par kapsētām. Mirušos sadedzināja (*ugunskapi*) vai apbedīja nesadedzinātus (*skeletkapi*). Izšķir līdzenos kapus un uzkalniņu kapus (virs mirušā izveidots zemes, smilšu vai akmeņu paugurs). Dažkārt būvēja īpašas kapu velves, mauzolejus, piramīdas. Latvijā zināmi vairāk nekā 1300 kapulauki un kapsētas.

Senkevičs (Sienkiewicz), Henriks (1846 – 1916) – poļu rakstnieks. Rakstījis romānus par Polijas senatni (“Ar uguni un zobenu”, 1884; “Plūdi”, 1886; “Krustneši”, 1900). Pasaules slavu ieguva ar romānu “Quo vadis?” (1896) par pirmo kristiešu vajāšanām Nerona laikā Romā. Nobela prēmija (1905).

Sent-Ekziperī (Saint-Exupéry), Antuāns de (1900 – 1944) – franču rakstnieks. Liriski filozofiskajos stāstos atspoguļota lidotāja pieredze (“Lidojums naktī”, 1931). Filozofiskajā pasākā “Mazais princis” (1943) apcerēta cilvēka atbildība par visu labo un ļauno pasaulē. 1944 Sent-Ekziperī neatgriezās no kaujas lidojuma. Nepabeigts palika romāns “Citadele” (izd. 1948).

A. de Sent-Ekziperī

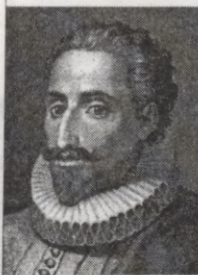
sentimentālisms (fr. sentimentalisme < sentiment – jūtas) – literatūras un mākslas vir-

ziens 18. gs. un 19. gs. sāk. Ievērojamākie pārstāvji literatūrā: S.Ričardsons, L.Stērns, O.Goldsmits Lielbritānijā, Ž.Ž.Ruso Francijā, "Vētras un dziņu" perioda rakstnieki Vācijā, N.Karamzins Krievijā. Viņi aizstāvēja dabisku jūtu tēlojumu, vērsās pret klasicisma racionālismu. Latvijā sentimentālisma iezīmes jūtamas G.F.Stendera darbos. *Tēlotājmākslā* sentimentālismam raksturīgs cilvēka tēla jūtības dabiskas nepiespiestības akcentējums. Visspilgtāk izpaudās Ž.B.Grēza (Francija) un D.Hodovecka (Vācija) darbos. *Teātrī* sentimentālisms veicināja pievēršanos jūtu pasaulei, reālisma tendenču attīstībai gan skatuviskā, gan aktierspēlē. Ievērojamākie aktieri: D.Geriks (Lielbritānijā), F.L.Šrēders (Vācijā), J.F.Brokmanis (Austrija), A.Karatigina, J.Šušerins (Krievijā).

"septiņas brīvās mākslas" – mācību priekšmetu sistēma viduslaiku vidusskolā un universitātes sagatavošanas fakultātē. Ietvēra 2 ciklus (pakāpes): *trīviņu* (gramatika, retorika, dialektika) un *kvadrīviņu* (aritmētika, ģeometrija, astronomija, mūzika).

Septiņi pasaules brīnumi – celtniecības vai tēlniecības darbi, kas antīkajā sabiedrībā bija plaši pazīstami ar savu lielumu vai izcilajām īpašībām. Saglabājušās Senās Ēģiptes *piramīdas*; fragmentos – Artemīdas templis Efesā (6. gs. p.m.ē.), mauzolejs Halikarnāsā (4. gs. vidus p.m.ē.); pēc aprakstiem – terasveida Semiramīdas gaisa dārzi Babilonā (7. gs. p.m.ē.), Zeva statuja Olimpijā (5. gs. p.m.ē., tēlnieks Feidijs), Hēlija statuja Rodas salā ("Rodas koloss"; 3. gs. p.m.ē.), Aleksandrijas bāka (3. gs. p.m.ē.).

Serovs, Valentins (1865 – 1911) – krievu gleznotājs. Peredvižņiks. Mākslinieku apvienības "Mir iskusstva" biedrs. Pievērsies gaismas un krāsas problēmu risinājumam ("Meitene ar firziķiem", 1887). Serova gleznotajiem portretiem piemīt smalks, precīzs raksturojums ("Mika Morozovs", 1901). Atsevišķos

M. de Servantess

V. Serovs. "Meitene ar firziķiem". 1887

darbos jūtamas jūgendstila iezīmes ("Ida Rubinšteina", 1910).

Servantess (Cervantes), Migels de (pilnā vārdā Migels de Servantess Saavedra – Cervantes Saavedra; 1547 – 1616) – izcilākais spāņu rakstnieks. 1570 iestājās kapteiņa D. de Urbinas rotā. Kaujā pie Lepanto zaudēja kreiso roku. 1575 ceļā uz dzimteni pirāti saņēma Servantesu gūstā un pārdeva verdzībā uz Alžīriju. 1580 viņu izpirka misionāri. Literāro ievēribu guva ar pastorālo romānu "Galateja" (1583). Sarakstīja vairākas lugas, taču tās panākumus neguva, tādēļ 1587 sāka strādāt Seviljā par flotes pārtikas komisāru. 1603 – 1604 dzīvoja Valjadolidā, no 1608 – Madridē. Mūža beigās cietis trūkumu un pazemojumus. Neilgi pirms nāves iesvētīts mūku kārtā, apglabāts par terciāriešu brālības līdzekļiem. Servantesa izcilākais darbs "Atjautīgais idalgo Lamančas Dons Kihots" (1605 – 1615) sākumā bija iecerēts kā satīra par tajā laikā populārajiem bruņinieku romāniem, bet kļuva par filozofisku grāmatu. Romāns reizē ir universāls un ļoti spānisks. Tajā darbojas 669 personas. Citi nozīmīgi

A darbi: "Paraugnoveles" (1613), poēma
B "Ceļojums uz Parnasu" (1614).

C "Sēta, daba, pasaule" – rakstu krājums 8 sē-
D jumos. 1. – 3. sēj. iznāca Tērbatā 1859 – 1860
E (sastādītājs, redaktors un galvenais autors
F J.Alunāns), 4. – Rīgā 1873 (sastādītājs
G A.Kronvalds), 5. – 8. – Jelgavā 1889 – 1893
H (sakārtojusi Tērbatas universitātes latviešu
I studentu korporācija "Letonija").

J **Sets** – tuksneša un svešzemju dievs senin-
K diešu mitoloģijā. Visa ļaunā sākuma iemie-
L sojums. Ozīrisa brālis un slepkava. Setu nog-
M lināja Ozīrisa dēls Hors. Setu attēloja kā
N cilvēku ar garu, kalsnu ķermeni un ēzeļa
O galvu.

P **Sevras porcelāns** – porcelāna izstrādājumi, kas
R ražoti Parīzes piepilsētas Sevras porcelāna
S fabrikā (dib. 1756 uz Vensēnas manufaktūras
T bāzes). Izgatavoja spilgti apgleznotus, izsmal-
U cināti ornamentētus traukus, vāzes, svečturus
V u.c. izstrādājumus, kā arī skulptūras no negla-
Z zēta porcelāna – biskvīta, kam raksturīga
kompozīcijas graciozitāte. 18. gs. vidū Sevras
porcelāna izstrādājumos dominēja rokoko stils,
no 18. gs. 70. gadiem līdz 19. gs. 30. gadiem –
klasicisma tendences. Skices un modeļus Sev-
ras fabrikai darinājuši daudzi ievērojami
franču mākslinieki (F.Bušē, E.M.Falkonē).

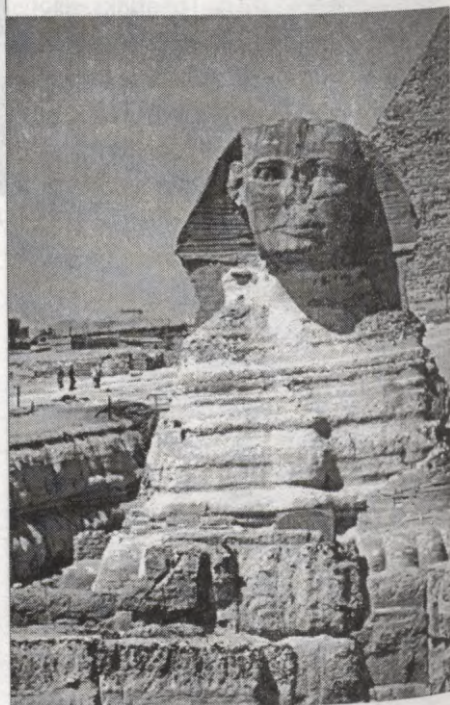
20. gs. Sevra joprojām ir nozīmīgākais māks-
las porcelāna izgatavošanas centrs Francijā.
Sezans (Cézanne), Pols (1839 – 1906) – fran-
ču gleznotājs. Viens no ievērojamākajiem
postimpresionisma pārstāvjiem. 60. – 70. ga-
dos gleznojis ekspresīvas figurālas kompo-
zīcijas. 80. – 90. gados atsacījās no impre-
sionisma tradīcijām, orientējās uz vienkār-
šiem ķermeņiem, ko modelējis ar nelieliem
lokālu krāsu laukumiņiem ("Pašportrets", ap
1880; "Pjero un Arlekīns", 1888; "Tilts pār
Marnu Kreteijā", ap 1888; "Klusā daba ar
apelsīniem un āboliem", 1895 – 1900; "Klusā
daba ar drapēriju", ap 1899). P.Sezana

P. Sezans. "Klusā daba ar drapēriju". Ap 1899

glezniecības koncepcija ietekmēja A.Matisa,
A.Derēna, Ž.Braka u.c. daiļradi.

sfinksa (gr. sphinx) – fantastiskas būtnes
statuja ar lauvas ķermeni un cilvēka vai svētā
dzīvnieka galvu Senajā Ēģiptē. Sengrieķu

Sfinksa. Senā Ēģipte

mitoloģijā par sfinksu dēvēja fantastisku sievietes tēlu ar lauvas ķermeni un spārnēm. **sfumato** (it. – gaistošs kā dūmi) – paņēmiens glezniecībā: mikstinot gleznā attēloto priekšmetu un figūru kontūras, tiek radīta gaisa ilūzija ap šiem priekšmetiem. Sfumato pirmo reizi praktiski lietojis un teorētiski pamatojis Leonardo da Vinči.

sholastika (lat. scholasticus – skolas < gr. scholē – skola) – reliģiska filozofija, kuras galvenais mērķis – kristīgās ticības dogmu pamatošana un sistematizācija. Izpaudās formālloģisku paņēmienu lietošanā reliģisku tēžu pierādīšanai. Galvenie pārstāvji: Anselms, J. Roscelins, P. Abelārs, Akvīnas Toms, Duns Skots.

Sibēliuss (Sibelius), Jans (1865 – 1957) – somu komponists. Izcilākais nacionālās kompozīcijas skolas pārstāvis. Daiļrades mantojuma nozīmīgākā daļa – lielas formas skaņdarbi, kas Sibēliusu izvirzījuši pasaules ievērojamāko simfoniku vidū. Nozīmīgākie darbi: 7 simfonijas, simfoniskās poēmas "Leminkainens" (1893 – 1896), "Somija" (1899), Vijoļkoncerts (1905), balets pantomīma "Skaramušs" (1913).

"Sievietes Pasaule" – ilustrēts literārs, mākslas, rokdarbu un mājturības žurnāls. Iznāca 1932 – 1940 Rīgā reizi mēnesī (no 1935 – 2 reizes mēnesī). Izdeva izdevniecība "Spīdola", no 1938 – P. Tīlta (rēdaktore no 1932).

Sikeiross (Siqueiros), Davids (pilnā vārdā Hosē Davids Alfaro Sineiross – Alfaro Siqueiros; 1898 – 1974) – meksikāņu gleznotājs. *Meksikāņu monumentālās glezniecības* pamatlicējs. Meksikas revolucionāro gleznotāju, tēlnieku un tehnisko darbinieku sindikāta dibinātājs (1922) un ģenerālsekretārs (1923 – 1925). Darbi: gleznojumi Nacionālās sagatavošanas skolai (1922 – 1923), Mākslas pili (1945, 1950 – 1951), Nacionālās mākslas centrā (1958) – visi Mehiko.

D. Sikeiross. "Civilviesu maršs". 1971 – 1972

J. Sibēliuss

Siksta kapela – Vatikāna pils kapela; viens no ievērojamākajiem itāļu renesanses mākslas pieminekļiem. Celta 1473 – 1481 (arhitekts Dž. de Dolči) pāvesta Siksta IV laikā. Taisnstūra plānojuma telpa, kas apgleznota ar reliģiska satura freskām. 1481 – 1483 sienu gleznojumus darinājuši S. Botičelli, D. Girlandajo, P. Perudžino, L. Sinjorelli u.c. mākslinieki. 1508 – 1512 Mikelandželo apgleznojis Siksta kapelas griestus, ielaves, linetes, 1536 – 1541 – altāra sienu ("Pastarā tiesa"). **Siliņš**, Jānis (1896 – 1991) – latviešu mākslas zinātnieks, gleznotājs. Filozofijas zinātņu doktors (1943), pedagogs LU (1929 – 1944), LMA (1932 – 1944). Viens no mākslinieku biedrības "Sadarbs" dibinātājiem (1924). 1944 emigrējis uz Vāciju, 1951 izceļojis uz ASV. Sarakstījis monogrāfijas par R. Pērlī (1928), K. Zāli (1938), L. Libertu (1943), apcerējumus par latviešu mākslas vēsturi ("Latvijas māksla", 1 – 3, Stokholma, 1979 – 1988).

Sīmaņa baznīca Valmierā – arhitektūras piemineklis Latvijā. Trīsjomu bazilika ar masīvu torni un altārgala apsīdu. Baznīcu uzcēla Livonijas ordenis 1283 vienlaikus ar pili Valmierā. 1778 baznīcas tornis izbūvēts pašreizējā izskatā (smailes augstums 44 m). Zem baznīcas atrodas kapenes. Pēc restaurācijas 1967 – 1972 baznīcā iekārtoja koncertu un izstāžu zāli.

Sīmaņa baznīca Valmierā

Sīmaņa baznīca. Iekšskats

simbolisms (fr. symbolisme < gr.) – modernisma virziens Eiropas literatūrā un mākslā 19. gs. beigās – 20. gs. sākumā. Pauž negatīvu attieksmi pret pozitīvismu un materiālismu,

Simbolisms. Ž. Delvils. "Gaismas enģelis". 1894

uzsver intuīcijas nozīmi, uzmanību pievērš *simbola* problēmai. *Literatūrā* simbolisma pārstāvji izveidoja īpašu simbolu sistēmu, pauda atziņu, ka vienīgi ar simbolu iespējams tuvoties lietu būtībai, izteikt idejas, kas atrodas ārpus jutekliskās uztveres, piekļūt "nezūdošajam skaistumam". Ievērojamākie pārstāvji: S.Malarmē, A.Rembo, P.Verlēns, M.Māterlinks. Latvijā simbolisma elementi 20. gs. sāk. bija sastopami A.Niedras un V.Eglīša daiļradē. Simbolismam *mūzikā* raksturīgs cilvēka izjūtu attēlojums (K.A.Debisi), augsts iekšējā pārdzīvojuma spriegums (A.Skrjabins). *Tēlotājmākslā* simbolisms attīstījās ciešā saistībā ar postimpresionismu un Jugendstilu, pievērsās fantastisku parādību atveidojumam, mitoloģijas tematikai (G.Moro, P.Pivi de Šavāns, M.K.Čurļonis, M.Vrubels). Latviešu mākslā simbolisma iezīmes sastopamas J.Rozentāla, R.Pērles, T.Ūdera, G.Šķiltera daiļradē.

simfonija (gr. symphōnia – saskaņa) – skaņdarbs simfoniskajam orķestrim; komponēts sonātes cikla formā. Simfonijai parasti ir 4 daļas: 1. – ātra, dramatiska rakstura, sonātes formā, dažreiz ar lēnu ievadu; 2. – lēna, liriska, sonātes vai variāciju formā; 3. – menuets vai skerco, ātra, dejiska; 4. – fināls, ātra, bieži liksmra rakstura. Sastopamas simfonijas stīgu, pūtēju orķestrim, kamerorķestrim, ērģelēm,

korim. Klasiskās simfonijas tipu 18. gs. beigās – 19. gs. sāk. izveidojuši J.Haidns, V.A.Mocarts, L. van Bēthovens. Ievērojamākie simfoniķi 19.–20. gs. Rietumeiropā: F.Šuberts, R.A.Šūmanis, J.Brāmss, A.Dvoržāks, J.Sibēliuss; Krievijā: P.Čaikovskis, S.Rahmaņinovs, A.Skrjabinš, D.Šostakovičs, S.Prokofjevs; Latvijā: A.Jurjāns, J.Vitols, Jāzeps Mediņš, J.Ivanovs, Imants Kalniņš, P.Dambis.

sinagoga (gr. synagōgē – sapulce) – reliģiska organizācija jūdaismā; šīs organizācijas lūgšanu nams. Sinagoga radās Palestīnā ap 4. gs. p.m.ē., izplatījās diasporā, kad ebrejiem nebija iespējams apmeklēt Jeruzalemes templi un tur paredzētie upurējumi bija jāaizstāj ar lūgšanām, Toras lasīšanu un komentēšanu. Sinagogu vadīja t.s. *grāmatnieki*, bet kopš 11. gs. – *rabini*.

sintoisms (jap. sinto – dievu ceļš) – tradicionālā nacionālā japāņu reliģija. Radās pirmatnējās kopienas iekārtā. 6.–7. gs. izveidojās savdabīga sintoisma un budisma simbioze. Sintoisma pamatā ir dabas un senču kults. Augstākā dievība – Amaterasu. 1868–1945 sintoisms bija valsts reliģija Japānā.

Siņaks (Signac), Pols (1863–1935) – franču glez-

P. Siņaks. "Feliksa Feneona portrets". 1890

notājs. Sākumā tuvs impresionismam, 80. gadu beigās pievērsies neoimpresionismam. Gleznojis ainavas, žanra gleznas, klusās dabas. Kompozīcijās dekoratīva izteiksmība ("Feliksa Feneona portrets", 1890; "Pāvesta pils Aviņonā", 1900; "Priede Sentropezā", 1909). **sirēna** (lat. Siren < gr. Seirēn) – mītiska būtne (pa pusei putns, pa pusei sieviete) sengrieķu mitoloģijā. Homēra varoņeposā "Odiseja" vēstīts, ka sirēnas ar savām dziesmām apburušas jūrniekus un ievilinājušas bīstamās vietās, kur tie gājuši bojā.

Sirreālisms. M. Ernsts. "Draugu tikšanās". 1922

sirreālisms (fr. surréalisme) – viens no modernisma virzieniem 20. gs. literatūrā un māslā. *Literatūrā* sirreālisma principus īpašā manifestā izklāstīja A. Bretons Francijā 1924. Balstoties uz freidismu un intuitīvismu, sirreālisma aizstāvji par mākslas avotu uzskatīja cilvēka zemapziņu (instinktus, sapņus, halucinācijas), tādējādi noliedza pieredzes nozīmi daiļrades procesā. *Tēlotājmākslā* sirreālisms 20.–30. gados attīstījās galvenokārt Francijā, Otrā pasaules kara laikā – ASV. Sirreālisms cieši saistīts ar *dadaismu*. Sirreālisma pārstāvji S. Dalī, M. Ernsts, Ī. Tangī, R. Magrits balstījās uz simbolisma, primitīvisma, fantastikas mākslu. Naturalistiski atveidojot atse-

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

višķus reālus motīvus un apvienojot tos aloģiskās kombinācijās, sirrealisti radīja fantastiskas kompozīcijas, kur akcentēta tēlu emocionāli ekspresīvā un asociatīvā nozīme.

Sislē (Sisley), Alfreds (1839 – 1899) – franču gleznotājs. *Impresionisma* pārstāvis. Gleznājis galvenokārt Parīzes un tās apkārtnes skatus. Sislē kompozīcijas ir līdzsvarotas, vienkāršas un liriskas gaišā krāsu gammā (“Sniegs Luvesjēnā”, 1874, 1878; “Plūdi Marli”, 1876).

A. Sislē. “Regate”. 1874

Skaidrite, Jūlija (īst.v. Jūlija Vārtaņa; 1871 – 1942) – latviešu aktrise. Skatuves gaitas sākusi 1888 Ā.Alunāna trupā Jelgavā. Rīgas Latviešu teātra (1889 – 1918) un Nacionālā teātra aktrise (1919 – 1939). Varoņlomu tēlotāja traģēdijās: Johanna (F.Šillera “Orleānas jaunava”, 1895, 1910, 1917), lēdija Makbeta (V.Šekspīra “Makbets”, 1896, 1911, 1927). Pirmā Aspazijas tēlu atveidotāja (Asja – “Vaidelote”, 1894, 1917, 1922; Laima – “Zaudētas tiesības”, 1894) un R.Blaumaņa tēlu atveidotāja (Matilde – “Pazudušais dēls”, 1893, 1913; Ieva – “Indrāni”, 1904, 1916).

Skalbe, Kārlis (1879 – 1945) – latviešu rakstnieks. Pēc 1905 – 1907 revolūcijas dzīvojis

K. Skalbe

J. Skaidrite

emigrācijā Somijā un Norvēģijā. Vēlāk darbojies dažādās laikrakstu un žurnālu redakcijās. 1944 emigrējis uz Zviedriju. Publicitēties sācis 1896. Nozīmīgākie darbi – dzejoļu krājumi: “Sirds un saule” (1911), “Sapņi un teikas” (1912), “Vakara ugunis” (1927); pasaku krājumi: “Pazemīgas dvēseles” (1911), “Ziemas pasakas” (1913), “Mātes leģenda” (1928). Izkopis literārās pasakas žanru latviešu literatūrā.

Skārņu iela atrodas Vecrīgā no Kaļķu ielas līdz Audēju ielai. Garums 225 m. Pirmo reizi minēta 1408 (platea macellorum – latīņu val.). Skārņu iela ir 13. gs. sāk. vācu apmetnes centrālā iela; šeit meklējama arī pirmā tirgus vieta. Tagadējo ielu aizņēma skārņu rinda. Pirmo reizi *skārņi* (Apotheca carniūm – latīņu val.) dokumentos minēti 1295; tie pastāvēja līdz 20. gs. 30. gadiem, kad tos nojauca. Šeit atrodas pirmās ordeņa pils dienvidu korpuss, vēlākā Jura baznīca, Dekoratīvi lietišķās mākslas muzejs, Pētera baznīca, Ekas konvents, Jāņa baznīcas komplekss ar viduslaiku celtņu un dominikāņu klostera paliekām.

skatuve – vieta, kur notiek izrāde; viena no galvenajām teātra ēkas sastāvdaļām. Senajā Grieķijā skatuve bija *orhestra*, hellēnisma laikmetā – *proskēnijs*, Senajā Romā – *proscēnijs*. 16. gs. beigās un 17. gs. sāk. parādās skatuve ar kulisēm. 18. gs. beigās pirmoreiz tika izveidots t.s. paviljons, t.i., ierāmētas dekorācijas interjera radīšanai. 19. gs. beigās radās paceļamā un nolaižamā, kā arī grozāmā skatuve. Mūsdienu skatuve parasti ir kastveida, ar atvērumu, t.s. skatuves spoguļi, ar kuru samēroti visi pārējie skatuves izmēri.

“**Skatuve**” (Maskavas Valsts latviešu teātris “Skatuve”) – viens no pirmajiem latviešu teātriem. Darbojies Maskavā (1919 – 1938). Vadītājs un režisors O.Glāznieks, režisori A.Lāce, K.Krūmiņš. Aktieri: J.Baltausis, Roberts Bancāns (arī direktors), Rūdolfs Bancāns,

V.Forstmanis, M.Leiko, E.Miške, A.Pētersone. Repertuārā Raiņa "Pūt, vējiņi!", R.Blauņa "Uguni", B.Lavreņova "Lūzums".

skomorohi (kr. *skomорохи*) – senkrievu ceļojošie aktieri. Skomorohu māksla attēlota Sofijas katedrāles (Kijevā) freskās (1037). Pirmo reizi skomorohi pieminēti 1068 Kijevas Krievzemes hronikā. Skomorohi piedalījās tautas svētkos; tēloja komiskas un dramatiskas ainas, muzicēja, dejoja, izpildīja akrobātiskus trikus, sniedza priekšnesumus ar dresētiem zvēriem. Skomorohu māksla bija populāra tautā, bet garīdzniecība skomorohus vajāja. 1648 un 1657 skomorohu darbība tika aizliegta ar likumu. 17. – 19. gs. skomorohi darbojās balagānos un leļļu teātros.

Skorina, Francisks (ap 1490 – ap 1541) – baltkrievu publicists, apgaismotājs. Prāgā nodibināja izdevniecību un tipogrāfiju. Izdevis 22 atsevišķas Bībeles grāmatas baltkrievu valodā. Ap 1520 Viļņā nodibina tipogrāfiju.

Skots (Scott), Valters (1771 – 1832) – skotu izcelsmes angļu rakstnieks. *Vēsturiskā romāna* žanra pamatlicējs. Skota daiļradē apvienojas reālisma un romantisma iezīmes. Vēsturiskajos romānos atspoguļojis t.s. lūzuma momentus Skotijas ("Puritāņi", 1816, "Robs Rojs", 1818), Lielbritānijas ("Aivenho", 1820), Francijas ("Kventins Durvards", 1823) vēsturē. Rakstījis arī balādes, stāstus, lugas.

Skrinda, Antons (1881 – 1918) – latgaliešu dzejnieks, publicists. Latgales atmodas darbinieks. K.Skrindas brālis. Latgaliešu teātra trupām tulkojis krievu un poļu autoru lugas. Izdevis pirmo latgaliešu dzejas antoloģiju "Kūkle" (1914).

Skrinda, Kazimirs (1875 – 1919) – katoļu garīdznieks, kultūras darbinieks. Pēterburgas Garīgā semināra profesors (1904 – 1910). Organizējis Pēterburgas Latviešu mūzikas

V. Skots

biedrību (1903), dibinājis pirmos latgaliešu skolotāju kursus Pēterburgā (1907). Laikrakstu "Dryva" (1908 – 1917), "Gorīga Maize" (1916 – 1917) redaktors un izdevējs.

Skujeniece, Biruta (1888 – 1931) – latviešu aktrise. Mācījusies Maskavas Filharmonijas biedrības skolā, Berlīnes dramatiskajā mākslas skolā un LMA Rīgā. Jaunā latviešu teātra (1904 – 1905), Jaunā Rīgas teātra aktrise (1910 – 1912). Tēlojusi galvenokārt liriskas varones. Lomas: Rūtiņa (G.Hauptmaņa "Nogramušais zvans", 1905), Dzirkstīte (Aspazijas "Sidraba šķidrants", 1905), Laimdota, Vizbulīte, Baiba (Raiņa "Uguns un nakts", 1911; "Indulis un Ārija", 1912; "Pūt, vējiņi!", 1913). Vadījis Raiņa kluba dramatisko studiju Rīgā (1920 – 1923) un pašas organizēto Intīmo teātri (1923 – 1925).

B. Skujeniece Laimdotas lomā Raiņa "Uguns un nakts" iestudējumā. 1911. (J. Kugas kostīms)

Skujiņa, Austra (1909 – 1932) – latviešu dzejniece. Pirmais dzejolis publicēts 1925. Dzejā izteikusi 20. – 30. gadu demokrātiskās jaunatnes centienus un pārdzīvojumus, protestu pret sociālo netaisnību (dzejoli “Austrumu ekspresis”, “Nost!”, “Vēstule uz cietumu” u.c.). Vairākos dzejoļos dominē pesimistiskas noskaņas.

Austra Skujiņa ar māsu Rūtu. 1923

Skulme, Džemma (dz. 1925) – latviešu gleznotāja. Oto Skulmes un Martas Skulmes meita. Darbos dominē plaša asociāciju tēlainība – tautasdziesma, pūrs, māte, strēlnieki (“Mans pūrs”, 1975; “Tuvais un tālais”, 1979; portreti “Marta spāņu tērpā”, 1973; “Aktieris V.Skulme Ričarda III lomā”, 1974). Latvijas Mākslinieku savienības valdes priekšsēdētāja (1982 – 1991). Eksponejusies akvareļu izstādē, personālizstādē salonā “A” (1996). Veidojusi personālizstādi galerijā “Centrs” (1997) un personālizstādi “Kariatīdes jaunā tērpā” galerijā “M6” (1998), kā arī personāl-

Dž. Skulme. “Nezūdošais. III”. 1982

izstādi Turaidā (1998). Ieguvusi LMA goda doktores nosaukumu (1998).

Skulme, Oto (1889 – 1967) – latviešu gleznotājs, scenogrāfs. Nacionālā teātra (1919 – 1926), Nacionālās operas mākslinieks (1921 – 1926); Dailes teātra galvenais mākslinieks

O. Skulme. “Launags”. 1936

(1926 – 1947), kur sadarbibā ar E.Smiļģi tapuši nozīmīgi klasiskā repertuāra inscenējumi (Raiņa “Uguns un nakts”, 1947). LVMA Monumentālās glezniecības meistardarbnīcas vadītājs (1940 – 1941, 1944 – 1956), profesors (1947), rektors (1940 – 1941, 1944 – 1961). LPSR Mākslinieku savienības valdes priekšsēdētājs (1951 – 1953).

Skulme, Valentīns (1922 – 1989) – latviešu aktieris. Dailes teātrī darbojies kopš 1945. Lomas: Ferbels (H.Kipharta “Steidzīgi jāatrod Šekspīrs”), Miškins (F.Dostojevskā “Idiots”); titulloma V.Šekspīra traģēdijā “Ričards III”. Filmējies (“Purva bridējs”, “Vālodzīte”, “Teātris”).

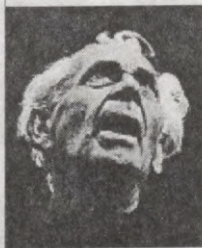

V. Skulme

Skulte, Ādolfs (dz. 1909) – latviešu komponists. LVK profesors (1952). Komponistu savienības valdes priekšsēdētājs (1952 – 1956). Radījis lielas formas kompozīcijas: simfonijas, operas, baletus (“Brīvības sakta”, 1950), arī kora darbus, mūziku teātrim, kino. **Slapiņš, Andris** (1949 – 1991) – latviešu kinooperators, režisors. Rīgas kinostudijā (no

B. Smetana

G. Binde. “Režisora Eduarda Smiļģa portrets”

1974) uzņēmis sižetus kinoperiodikai un dokumentālajām filmām (“Strēlnieku zvaigznājs”, “Laiques pakavs”, “Mēs”, “Krusta ceļš”); no 1978 režisors (“Latviešu folklorā”, “Krišjānis Barons”, “Vakara melodija”, “Čukotka. Atmiņu krasts”). Nošauts, filmējot 20. janvāra notikumus Rīgā.

Smetana (Smetana), Bedržihs (1824 – 1884) – čehu komponists. Čehu klasiskās kompozīcijas skolas pamatlicējs, nacionālās operas un programmatiskā simfonisma izveidotājs. Nacionālā operteātra diriģents (1866 – 1874). Darbi: 9 operas (“Branderburgieši Čehijā”, 1863; “Pārdotā ligava”, 1866; “Dalibors”, 1867; “Libuše”, 1872); darbi orķestrim (6 simfonisko poēmu cikls “Mana Dzimtene”, 1874 – 1879); instrumentālā kamermūzika (2 burtņicas klavierēm “Čehu dejas”, 1877).

Smiļģis, Eduards (1886 – 1966) – latviešu režisors, aktieris. Teātra gaitas sācis 1906; no 1912 Jaunā Rīgas teātra aktieris, varoņlomu tēlotājs: Lāčplēsis, Indulis, Uldis (Raiņa “Uguns un nakts”, “Indulis un Ārija”, “Pūt, vējiņi!”). Viens no Dailes teātra dibinātājiem (1920), teātra mākslinieciskais vadītājs (līdz 1964). Nozīmīgākie iestudējumi: Raiņa “Uguns un nakts”, “Spēlēju, dancoju”, F.Šilera “Marija Stjuarte”, Ļ. Tolstoja “Anna Kareņina”.

Smilšu iela atrodas Vecrīgā no Jēkaba ielas līdz Basteja bulvārim. Garums 280 m. 13. – 17. gs. tā bija Rīgas nozīmīgākā un platākā iela – galvenā t.s. Smilšu ceļa turpinājums pilsētā. Vēsturiskajos avotos pirmo reizi minēta 14. gs. (platea arene – latīņu val., 1317; santstrate – lejasvācu val., 1342.). Iela sākās pie pilsētas aizsargmūri esošajiem Smilšu vārtiem, kam līdzās atradās Smilšu tornis (no 17. gs. Pulvertornis); nosaukums, domājams, iegūts no iepretim esošajām augstajām kāpām, t.s. Smilšu kalniem. Viduslaikos šeit atradās divas publiskās akas, tās galā – ogļu tirgus. 1639 vārtus

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

un galveno ieeju pilsētā pārcēla uz Kaļķu ielas galu. 20. gs. sāk. no Aspazijas bulvāra pa Smilšu ielu līdz Biržas ēkai Doma laukumā bija ierīkots tramvaja līnijas atzars. Ielas apbūvi veido 19. gs. beigās – 20. gs. sāk. celtās ēkas, piemēram, dzīvojamā un veikalu ēka (arhitekts K.Pēkšēns, 1902), bankas ēka (arhitekts V.L.N.Bokslafs, 1912). Smilšu ielā atrodas Finanšu ministrijas ēka (arhitekts A.Klinklāvs, 1937 – 1939).

Smolņija institūts (Smolņija Dižciltīgo jaunavu institūts) – slēgta tipa mācību un audzināšanas iestāde muižnieku kārtas meitenēm Krievijā. Darbojās 1764 – 1917 Pēterburgā. 1765 – 1848 bija arī nodaļa meitenēm no sīkburžuāzijas aprindām. Tā bija pirmā sieviešu vidējā mācību iestāde Krievijā.

Snells (Snell), Kārlis Filips Mihaels (1753 – 1806) – vācu apgaismības darbinieks. Rīgas Domskolā rektors (no 1780). Rīgā izdeva žurnālu “Patriotische Unterhaltungen”, 1794 Jēnā grāmatu “Krievijas Baltijas provinču apraksts”. Kritizēja Vidzemes muižnieku agrāro politiku.

Sodoma un Gomora – pilsētas Bībeles mitoloģijā. Atradušās pie Jordānas upes grīvas vai Nāves jūras rietumu krastā. Šo pilsētu iedzīvotāji pagrimuši netikumībā. Tāpēc Dievs tās iznīcinājis ar sēra un uguns lietu. Pārnēstā nozīmē par Sodomu un Gomoru sauc galēju nekārtību, troksni, haosu, izvirtību.

Sofijas katedrāle Kijevā – arhitektūras piemineklis Ukrainā. Izcilākais mākslas un arhitektūras piemineklis Kijevas Krievzemē. Katedrāle celta 1037. Piecjomu krusta kupola celtne ar 13 kupoliem. Austrumu daļā katrs joms beidzas ar apsīdu. Interjerā saglabājušās 11. gs. 2. puses mozaikas un freskas. 17. gs. beigās – 1707 katedrālē notika pārbūves darbi – celtne ieguva pašreizējo izskatu (baroka kulta celtne ar 19 kupoliem).

Sofijas katedrāle Kijevā

sofisti (gr. sophistēs) – sengrieķu filozofu grupas nosacīts apzīmējums 5. gs. 2. pusē – 4. gs. 1. pusē p.m.ē. Sofisti noliedza objektīvo patiesību, izvirzīja cilvēka aktivitātes problēmu. Ievērojamākie pārstāvji: Protagors, Gorgijs.

sofistika (gr. sophistikē) – sofistu izveidots filozofijas virziens Senajā Grieķijā; arī apzināti nepareizs pierādījums, spriedums, slēdziens, kura mērķis ir deformēt patiesību. **Sofokls** (Sophoklēs; ap 496 – 406 p.m.ē.) – sengrieķu dramaturgs. Sarakstījis vairāk nekā 120 traģēdiju, no kurām saglabājušās 7 – “Antigone” (ap 446 p.m.ē.), “Kēniņš Edips” (ap 425), “Ajakss” (441), “Trahīnietes”, “Elektra”, “Filoktēts” (409), “Edips Kolonā” (teātrī 401). No citiem darbiem, arī no satīru drāmas “Pēdu dzinēji”, līdz mūsdienām saglabājušies tikai fragmenti. Ieviesa trešo aktieri un salīdzinājumā ar Eshilu lielāku nozīmi piešķīra aktieru dialogiem. No visiem sengrieķu traģēdiju autoriem Sofokls savā dzīves laikā guvis vislielāko atzinību.

Sokrats (Sōkratēs; ap 470 – 399 p.m.ē.) – sengrieķu filozofs. Savus uzskatus rakstveidā nav paudis. Atmiņas par Sokratu sarakstījis viņa sarunu biedrs Ksenofons. Sokrats attēlots gandrīz visos Platona dialogos, kur

Sofokls

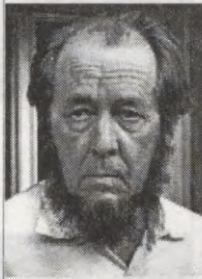
Sokrats

Sokrats ir galvenokārt literārs tēls, kas pauž Platona uzskatus. Kariķētu Sokrata tēlu izveidojis Aristofans komēdijā "Mākoņi". Šie avoti liecina, ka Sokratam nav bijis noteiktas filozofiskas sistēmas. Sokratu interesējis galvenokārt cilvēks. Par galveno patiesības iegūšanas līdzekli Sokrats uzskatīja dialogu. Sokrata aicinājums "Iepazīsti pats sevi!" atstājis ietekmi uz visu turpmāko paaudžu domātājiem. Ētiskā pārstāvēja uzskatu, ka cilvēks, kurš izzinājis, kas ir labs, slukti nerokosies. Atzina 4 galvenos tikumus: gudrību, mērenību, drošsirdību, taisnīgumu.

Solžeņicins, Aleksandrs (dz. 1918) – krievu rakstnieks. Nozīmīgākie darbi – garstāsti "Viena diena Ivana Deņisoviča dzīvē" (1962), "Vēža korpus" (izd. Parīzē, 1968), grāmata "Gulaga arhipelāgs" (izd. Parīzē 1 – 3, 1974 – 1976, latv. val. 1 – 2, Bruklinā, 1974 – 1975; PSRS 1989). Galvenā tematika – staļinisma režīma un tā represiju atmaskojums, Krievijas vēsture. 1974 izraidīts no PSRS. Dzīvo ASV. Nobela prēmija (1970).

sonāte (it. sonata < lat. sonare – skaņēt) – instrumentālās kamermūzikas žanrs. 16. – 17. gs. par sonāti sauca jebkuru instrumentālu skaņdarbu atšķirībā no kantātes – vokāla skaņdarba. Sonātes klasiskais tips radās 18. gs. vidū – sonātes cikla formā (parasti 3 vai 4 daļas) rakstīts skaņdarbs 1 vai 2 atskaņotājiem. Tas izveidojās V.A.Mocarta un J.Haidna, bet augstāko uzplaukumu sasniedza L. van Bēthovena daiļradē. 19. gs. vidū radās jauns vienādaļas sonātes tips, ko aizsāka F.Lists.

sonets (it. sonetto) – 14 rindu dzejolis, kurā iekļautas 2 kvartas un 2 tercās; atskaņu kārtībā iespējami vairāki varianti. 15 kompozicionāli savstarpēji saistīti soneti veido sonetu vainagu (katrs nākamais sonets sākas ar iepriekšējā pēdējo rindu). Klasiskā soneta izveidotāji – Dante, F.Petrarka. Izcilus sonetus radījis V.Šekspīrs. Latviešu dzejā pirmais sonetus

A. Solžeņicins

H. Spensers

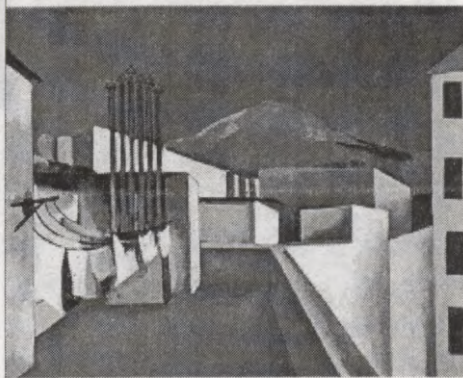
lietojis J.Alunāns. Īpatnēju soneta formu – saīsināto sonetu izveidojis Rainis (9 rindas, visas strofas sasaista 3 vai 4 atskaņas).

soprāns (it. soprano < sopra – virs, augšā) – augstākā sieviešu balss. Izšķir dramatisko, lirisko un koloratūrsoprānu. Par soprānu dēvē arī augstāko partiju kori; arī reģistra ziņā augstākais dažu mūzikas instrumentu paveids (piemēram, soprāna saksofons).

Sosārs, Burhards (1890 – 1953) – latviešu komponists, diriģents. Dailes teātra mūzikas konsultants (1921 – 1940). Nacionālā teātra mūzikas daļas vadītājs (no 1945). Komponējis dziesmuspēles, operetes, mūziku aptuveni 200 lugām (dziesmas "Gesta Berlings", "Āksts").

Spensers (Spencer), Herberts (1820 – 1903) – angļu filozofs, sociologs. Viens no pozitīvisma pamatlicējiem: dibinājis *organisko skolu* socioloģijā. Izstrādājis zinātnisko klasifikāciju, attīstījis mehānisko mācību par evolūciju. Devis ieguldījumu pirmatnējās kultūras izpētē. Žurnāla "Economist" līdzstrādnieks (1848 – 1853). Darbi: "Sintētiskās filozofijas sistēma" (1862 – 1896), "Attīstības teorija" (1908), "Tikumiskā audzināšana" (1898).

Spertāls, Arvids (1897 – 1961) – latviešu scenogrāfs. LVMA Skatuves glezniecības darbnīcas vadītājs (no 1945). Jelgavas teātra scenogrāfs (1924 – 1953), no 1944 galvenais mākslinieks,

A. Spertāls. "Itālija. Romas junti". 1925

Drāmas teātra galvenais mākslinieks (1954 – 1960). Labākie skatuves ietēpi: F.Šillera “Dons Karloss” (1955), R.Blaumaņa “Skroderdienas Silmačos” (1955), Raiņa “Jāzeps un viņa brāļi” (1956), V.Šekspīra “Hamlets, dāņu princis” (1959).

Spietiņu apmetne – sēļu apmetne Jēkabpils raj. Sēlpils pagastā. Visintensīvāk bijusi apdzīvota 2. – 5. gs. Atsegtas guļbūvju vietas, dzelzs ieguves krāsnis. Netālu no apmetnes atrodas Sietiņu kapulauks un Plāteru apmetne (1. g. tūkst. p.m.ē.).

Spinoza (Spinoza, d’Espinosa), Benedikts (Baruhs; 1632 – 1677) – nīderlandiešu filozofs. *Panteists*. Ar Dabu jeb Dievu saprata vienotu, mūžīgu, bezgalīgu substanci, kas pati sev ir cēlonis un kam ir bezgala daudz atribūtu. Griba Spinozas izpratnē sakrīt ar prātu. Galvenie darbi – “Teoloģiski politiskais traktāts” (1670) un “Ētika” (1677).

Spīrsa (Speirs), Ruta (dz. 1913) – latviešu literatūras tulkotāja angļu valodā. 1938 pārcēlusies uz Kairu. Kopš 1946 dzīvo Londonā. Tulkojusi un atdzejojusi A.Čaka, O.Vācieša, I.Ziedoņa, R.Ezeras, A.Jakubāna darbus. Popularizējusi latviešu literatūru Lielbritānijā un ASV.

“**Sprīdiši**” – A.Brīgaderes memoriālais muzejs Dobeles raj. Tērvetes pagastā. Muzejs atklāts 1941; kopš 1965 – Raiņa Literatūras

“Sprīdiši”

K. Staņislavskis

B. Spinoza

un mākslas vēstures muzeja filiāle. A.Brīgaderes šeit dzīvoja un strādāja no 1922 līdz mūža beigām (1933. 25.VI).

Springovičs, Antonijs (1876 – 1958) – katoļu garīdznieks. Rīgas arhidiecēzes bīskaps (1920 – 1923), arhibīskaps (no 1923), Rīgas metropolijas metropolīts (no 1937). Dibinājis Rīgas arhidiecēzes Garīgo semināru (1920).

Staņislavskis, Konstantins (īst. v. Konstantins Aleksejevs; 1863 – 1938) – krievu aktieris, režisors, skatuves mākslas pedagogs. Pēterburgas ZA goda akadēmiķis (1917). Krievu teātra reformators. Viens no mūsdienu teātra zinātnes pamatlicējiem. Izveidojis t.s. *Staņislavska sistēmu*, kas balstās nevis uz pārdzīvojuma imitāciju, bet gan uz patiesu pārdzīvojumu katrā izrādē. Viens no Maskavas Dailē teātra izveidotājiem (1898, kopā ar V.Ļemiroviču - Dančenko). Iestudējumi: A.Čehova “Kaija”, “Trīs māšas”, M.Gorkija “Dibenā”, N.Gogoļa “Mirusās dvēseles”. No 1918 vadījis Maskavas Lielā teātra Operas studiju. 1935 nodibinājis Operas un drāmas studiju (tagadējais K.Staņislavska Maskavas Drāmas teātris).

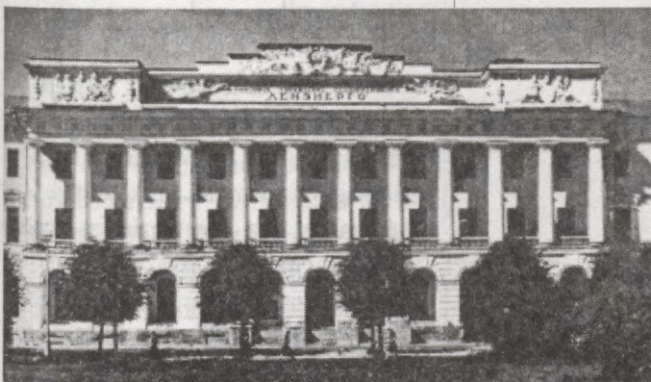
Stāraste, Margarita (dz. 1914) – latviešu grafiķe. Viena no ievērojamākajām latviešu bērnu grāmatu ilustratorēm. Ilustrējusi A.Tolstoja “Zelta atslēdžiņa” (1952), Dz.Rinkules-Zemzares “Iedomīgais sienāzis”

M. Stāraste. “Ziemas pasaka”. Akvarelis. 1972

(1954), Ž.Grīvas "Pasaka par Diegabiksi" (1960), Z.Ērgles "Ieviņa Āfrikā" (1975), kā arī grāmatas ar saviem tekstiem – "Zīļuks" (1961), "Ziemas pasaka" (1972). Darinājusi arī dekorācijas Leļļu teātrim.

Stasovs, Vasilij (1769 – 1848) – krievu arhitekts. Pēterburgas MA akadēmiķis (1811). Ievērojams vēlā klasicisma pārstāvis krievu arhitektūrā (Pāvila pulka kazarmas, 1820; Preobražņijas katedrāle, 1829; Troicas katedrāle, 1825 – 1835; Narvas vārti, 1834; Maskavas Triumfa vārti, 1838).

Vasilij Stasovs. Pāvila pulka kazarmas Sanktpēterburgā. 1820

Stasovs, Vladimirs (1824 – 1906) – krievu mūzikas un mākslas kritiķis, mākslas vēsturnieks. Pēterburgas ZA goda loceklis (1900). Vasilija Stasova dēls. Pēterburgas Publiskās bibliotēkas mākslas nodaļas vadītājs (no 1872). No 1847 sistemātiski publicējis presē rakstus par dažādiem kultūras jautājumiem. Aktīvi piedalījies Mākslinieku arteļa, Ceļojošo mākslas izstāžu biedrības, "Varenās kopas" darbībā. Sarakstījis monogrāfijas par A.Borodinu, M.Gļinku, M.Musorgski, K.Brilovu, I.Kramskoju, I.Repinu.

statņu būve, pildrežģis – pašnesošu (galvenokārt mazstāvu ēku) āršienu karkass, kas sastāv no vertikāliem, horizontāliem un slīpiem

stieņveida elementiem, kurus dažkārt atstāj redzamus fasādēs, piešķirot tām īpatnēju ornamentu. Visizplatītākais pildrežģis bija viduslaikos Rietumeiropā, kad to veidoja no koka brusām, 19. gs. 2. puses un 20. gs. arhitektūrā – no tērauda vai dzelzsbetona stieņiem, starposmus aizpildot ar akmeņiem vai ķieģeļiem.

Stefenhāgeni (Steffenhagen) – grāmatizdevēji Jelgavā. **Johans Frīdrihs** Stefenhāgens (1744 – 1812) kļuva Kurzemes hercoga spiestuves īpašnieks un ieguva privilēģijas ienesīgu latviešu un vācu grāmatu izdošanai (dziesmu grāmatas, kalendāri). No 1801 līdzīpašnieks bija **Johans Martīns** Pēterss-Stefenhāgens (1766 – 1833). 1799 – 1858 spiestuve bija Kurzemes guberņas valdes īpašums, vēlāk – privāts uzņēmums. 18. gs. beigās – 19. gs. sāk. spiestuve bija lielākā latviešu grāmatu izdevniecība (izdeva G.F.Stendera un A.J.Stendera darbus, mācību grāmatas).

stēla (gr. stēlē) – akmens stabs vai stāvus novietota akmens plāksne, kurā iekalti uzraksti vai cilņi ar sakrālu, memoriālu vai informatīvu nozīmi.

Stendāls (Stendhal; īst. v. Anrī Marī Bels, arī Beils – Beyle; 1783 – 1842) – franču rakstnieks. Viens no ievērojamākajiem prozaikiem un reālisma aizsācējiem 19. gs. 1. pusē. Piedalījies gandrīz visos Napoleona karagājienos. Pēc Napoleona varas krišanas dzīvojis Itālijā (1814 – 1821, 1830 – 1841). Pirmajos daiļdarbos – romānā "Armansa" (1827), novelē "Vanīna Vanīni" (1829) romantisms mijas ar reālisma iezīmēm. Romānā "Sarkanais un melnais" (1831) plašā panorāmā atainota Francijas sabiedrība Jūlija revolūcijas priekšvakarā (1830). Populāri arī Stendāla romāni "Lisjēns Levēns" (1834 – 1836, pilns izd. 1929), "Parmas klosteris" (1839).

Stendāls

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

meņiem izveidoti 2 koncentriski riņķi. 1500 – 1400 p.m.ē. zemē vertikāli ierakti saskaldīti akmens blūķi (augstums līdz 8,5 m), uz tiem horizontāli novietotas akmens plātnes. Šīs konstrukcijas veido noslēgtu loku; tā iekšpusē 2 vertikāli akmens blūķi, virs kuriem uzlikta akmens plātne, kas ietver t.s. altāra akmeni. Daļa zinātnieku uzskata, ka tā bijusi arī sena observatorija.

Stradivāri (Stradivari), Antonio (ap 1643 – 1737) – itāļu vijolmeistars. Mācījies pie N. Amati. Ap 1667 Kremonā atvēris darbnīcu. Darinājis sulīga, skaidra tembra vijoles (labākās 1704 – 1725; saglabāties aptuveni 1 tūkst.), arī čellus un altus.

Stravinskis, Igors (1882 – 1971) – krievu komponists, diriģents. No 1914 dzīvojis ārzemēs (no 1939 ASV). Skaņdarbos izmantojis krievu folkloru (baleti “Svētpavasaris”, 1913; “Petruška”, 1911), dzeza elementus (“Regtāims” 11 instrumentiem, 1918). Komponējis arī operas, operu oratoriju (“Kēniņš Edips”, 1927), vokāli instrumentālus darbus (“Psalmu simfonija”, 1930).

P. Pikaso. I. Stravinska portrets. 1920

V. Strēlerte

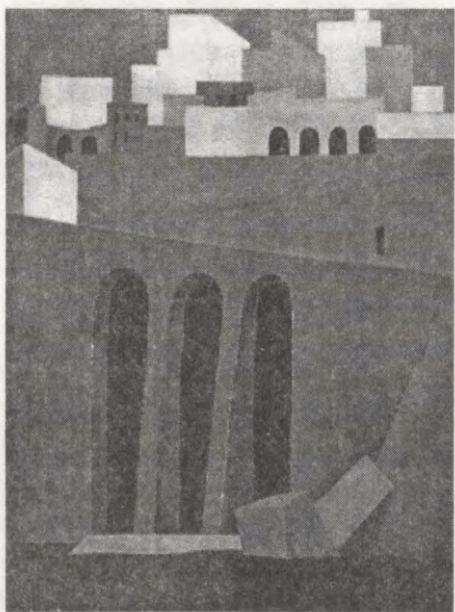
Strēlerte, Veronika (1912 – 1995) – latviešu dzejniece. 1945 emigrējusi uz Zviedriju. Krājumos “Vienkārti vārdi” (1937) un “Lietus lāse” (1940) klasiskā formā atturīgs, dažkārt viegli ironisks dzīves vēstījums. Trimdas krājumos “Mēness upe” (1945), “Žēlsirdības gadi” (1961), “Pusvārdiem” (1982) pārsvarā dramatisks, nereti retrospektīvs tēlojums.

struktūra (lat. structura – uzbūve, izvietojums, izkārtojums) filozofijā – noturīgs objekta iekšējo sakaru kopums, kas nodrošina tā veselumu un pašidentitāti. Par zinātnisku terminu struktūru sāka lietot 19. gs. beigās dabaszinātnēs un psiholoģijā. 20. gs. struktūras un tās elementu attiecību analīzei ir būtiska nozīme kultūras, valodas un visu sociālo zinātņu pētījumos.

strukturālisms – virziens humanitārajās zinātnēs. Radies 20. gs. 20. gados. Francijā 50. – 70. gados izplatījās *etnogrāfijā* (K. Levi-Stross), *kultūras un zinātnes vēsturē* (M. P. Fuko). Strukturālisma pamatā ir struktūru atklāšana pētījuma priekšmetā daudzpakāpju procedūras ceļā. T.s. filozofiskais strukturālisms ir nevis vienota teorētiska sistēma, bet gan strukturālisma piekritēju filozofiskās idejas, kuru centrā ir jauna humanitāro zinību objekta (“tīrā objekta”) veidošanas iespējas. Šī ievirze sakņojas polemikā ar fenomenoloģijas, racionālisma, eksistencialisma filozofijas pārstāvjiem.

Strunke, Niklāvs (1894 – 1966) – latviešu gleznotājs, grafiķis. Gleznojis ainavas, klusās dabas, sadzīves žanra darbus, kuros uzmanība galvenokārt pievērsta kompozīcijai, līniju un laukumu ritmiem. Darbojies grāmatu grafikā, lietišķajā grafikā, plakāta mākslā. Darinājis metus vitrāžām, dekoratīvā porcelāna izstrādājumiem, mēbeļem. Bijis scenogrāfs Nacionālajā teātrī un Nacionālajā operā. 1944 emigrējies uz Zviedriju.

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

N. Strunke. Dekorāciju mets

Students, Jūlijs Aleksandrs (1898 – 1964) – latviešu filozofs, psihologs, pedagogs. Darbi psiholoģijā, ētikā, filozofijā, vēsturē (“Atziņas teorija grieķu filozofijā”, 1927; “Vispārīgā pedagogija”, 1933; 1998 laidusi klajā atkārtotu izdevumu izdevniecība “RaKa”). Pēc Otrā pasaules kara Studentam neļāva strādāt specialitātē.

studija (it. studio – mācīšanās; darbnīca) – telpa, kurā mākslinieks vada mācības savā speciālajā priekšmetā. Par studiju sauc arī metu, skici, uzmetumu; priekšdarbu gleznai, skulptūrai, muzikālai kompozīcijai, lielākam zinātniskam darbam.

stuks (it. stucco – ģipsis) – mākslīgs materiāls, no kā veido dekoratīvās tēlniecības darbus un arhitektūras detaļas. Stuku gatavo no ģipša un kaļķa masas ar piedevām. Stuks lietots jau Senajā Ēģiptē, īpaši izplatīts renesanses, baroka mākslā. Latvijas kultūrā visspilgtākais stuka mākslas paraugs ir Berlīnes meistara J.M.Grafa veidējumi *Rundāles pils Baltajai zālei* (1768).

J. A. Students

Dekoru stuka masā veido ar tēlnieku instrumentiem, uz rupjākas masas pakāpeniski modelējot smalkāku un beigās virsmu fakturējot.

stūpa (sanskr. – zemes kaudze) – budisma sakrālās celtnes tips. Veidota kā trīspakāpju celtnē: terasveida pamatne, masīva centrālā daļa, vainagojošs dekoratīvs tornītis. Sūpa var būt pussfēriskā (Indijā, Sanči stūpa), kvadrātveida (Taizemē), torņveida vai zvanveida (Birmā).

Sanči stūpa

subjektīvais ideālisms – ideālisma pamatvirziens, kas noliedz katru realitāti ārpus cilvēka apziņas vai arī traktē to kā apziņas aktivitātes determinētu rezultātu.

Sūna, Harijs (1923 – 1999) – latviešu horeogrāfs. No 1945 deju kolektīvu vadītājs. Kopš 1986 ZA Valodas un literatūras institūta vecākais zinātniskais līdzstrādnieks. Veidojis horeogrāfiju daudzām dejām. Labākās no tām iekļautas dziesmu un deju svētku repertuārā – “Audēju deja” (1955), “Pie Daugavas” (1960), “Es biju māmiņai” (1965), “Kurzeme” (1980), “Piebaldzēni” (1985). Dziesmu un deju svētku virsvadītājs, skolu jaunatnes

H. Sūna

dziesmu un deju svētku virsvadītājs (kopš 1960).

Sūniņš, Kārlis (1907 – 1979) – latviešu gleznotājs. Viens no latviešu akvarelglezniecības skolas izveidotājiem. Darbojies grāmatu mākslā (“Zelta tīnīte”, 1955; R. Tagores “Dārznieks”, 1958). Gleznojis ainavas,

K. Sūniņš. “Lauku ceļš”. 1975

klusās dabas (“Daugava”, 1965; “Purenēs”, 1962).

superreālisms [super. (lat. super – virs, pār) + ↑reālisms], hiperreālisms, fotoreālisms – virziens ASV un Eiropas tēlotājmākslā 20. gs. 60. – 70. gados. Superreālisma pārstāvji (Č.Kloss, R.Estess, R.Goingss) attēlo ikdienišķus objektus, precīzi, detalizēti un bezpersoniski fiksējot vizuālo realitāti. Galvenajam superreālisma veidam – *glezniecībai* – raksturīgs amatnieciski rūpīgs, skaidrs formu veidojums, vienmērīgs, gluds krāsu plakņu iekļājums. Pastāvīgs superreālisma palīg līdzeklis ir fotogrāfija.

Surbarans (Zurbarán), Fransisko de (1598 – 1664) – spāņu gleznotājs. Seviljas skolas pārstāvis. Darbos skarbu tēlu monumentalitāti

F. de Surbarans. “Sv. Apolonija”. 1636

apvienojis ar precīzu faktūras atveidojumu, siltu krāsu gammu ar spēcīgu karavadzisma ietekmi (“Klusā daba ar citroniem, apelsīniem un rozi”, 1633; “Sv. Laurentijs”, 1636; “Madonna ar bērnu”, 1658).

Surikova institūts (V.Surikova Maskavas Mākslas institūts) – augstākā mācību iestāde. Vēsturiski izveidojies no Maskavas glezniecības, tēlniecības un arhitektūras skolas (tagadējais nosaukums kopš 1948). 3 fakultātes: glezniecības, grafikas un tēlniecības.

Surikovs, Vasilijs (1848 – 1916) – krievu gleznotājs. Peredvižņiks. Gleznojis galvenokārt vēsturiskas kompozīcijas, kurās par galveno spēku izvirzīta tauta (“Bajāriene Morozova”, 1887), arī dažādus tautas tipus, portretus, ainavas.

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

V. Surikovs. "Strēļu soda rīts". 19. gs. 80. gadi

Suta, Romans (1896 – 1944) – latviešu gleznotājs. Rīgas Tautas augstskolas zīmēšanas un gleznošanas studijas vadītājs (1929 – 1934). Daiļrades sākumam raksturīgas ekspresionisma un kubisma iezīmes, sākot ar 30. gadiem – stingri reālistisku formu traktējums. Gleznojis galvenokārt klusās

R. Suta. Dekoratīvs šķīvis. "Bēgļi"

dabas un sadzīves žanra darbus, kuros dominē dekoratīva tematika ("Karodziņš", 1925; "Bezdarbnieki", 1935; "Pie kalēja", 1939; "Hipodroms", 1939). Pievērsies grafikai ("Osta", 1927; "Strādnieki", 1929). Organizējis un vadījis porcelāna apgleznošanas darbnīcu "Baltars". Darbojies scenogrāfijā; galvenais dekorators Rīgas kinostudijā (1940; veidojis filmu "Kaugurieši") un Tbilisi kinostudijā (no 1941).

Svems, Leo (1897 – 1975) – latviešu gleznotājs. "Rīgas mākslinieku grupas" biedrs (no 1920). Jau daiļrades sākumā pievērsies ainavas un klusās dabas žanram ("Priekšpilsēta", 1922; "Lampas", 1922). LVMA pedagogs (1940 – 1941, no 1944), profesors (1947), Glezniecības un kompozīcijas katedras vadītājs (1944 – 1952), rektors (1961 – 1974); LPSR Mākslinieku savienības valdes priekšsēdētājs (1956 – 1960, 1965 – 1968). Radījis plašus Siguldas, Āraišu, Ogres, Rīgas ainavu ciklus, klusās

L. Svemps. "Klusā daba ar ziediem un Gētes grāmatu". 1962 – 1965

dabas ("Klusā daba ar avīzi", 1967; "Klusā daba ar radio", 1973).

svētais vakarēdiens – kristietības sakraments, kura atribūti ir dievgalda vīns un dievmaizīte.

Priesteru iesvētīta maize simbolizē Jēzus Kristus miesu, vīns – viņa asinis. Svētā vakarēdiena izcelsme saistīta ar Jaunajā Derībā aprakstīto Jēzus Kristus pēdējo ēdienreizi, kuru pirms savas apcietināšanas viņš ieturēja kopā ar 12 apustuļiem.

Svētā Pētera katedrāle – renesanses laika arhitektūras piemineklis Romā, Vatikāna teritorijā. Katedrāles centrisko plānojumu izstrādāja D. Bramante (1506 – 1514). Celtniecības gaitā projektu vairākkārt pārstrādāja Rafaēls, B. Peruci, A. Sangallo Jaunākais. 1546 – 1564 Mikelandželo pilnveidoja D. Bramantes centriskās kompozīcijas ieceri. Darbu turpināja Dž. Vinjola (1564 – 1585) un Dž. della Porta (1586 – 1593). Celtniecības beigās izveidoja galveno fasādi (1607 – 1614, K. Maderna) un priekšlaukuma kolonādi (1667, Dž. L. Bernīni). Interjeru veidoja Dž. L. Bernīni un Mikelandželo.

D. Girlandajo. "Svētais vakarēdiens". 15. gs. beigas

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

Svētā Pētera katedrāle

“Svētdienas Rīts” – Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas kristīgi demokrātisks laikraksts. Iznāk Rīgā. 1920 – 1923 Latvijas Iekšējās misijas biedrības, 1923 – 1940 Latvijas evaņģēliski luterisko draudžu periodiskais izdevums. Atjaunots 1989 (sākumā Latvijas Tautas frontes informatīvā biļetena “Atmoda” pielikums), iznāk 2 reizes mēnesī. Redaktore A. Prēdele.

svētku un atceres dienas – ar vēsturiskiem vai citiem svarīgiem notikumiem vai tradīcijām saistītas dienas. Ar Latvijas Republikas 1990. gada 3. oktobra likumu noteiktas svētku dienas:

- 1. janvāris – Jaungada diena;
- Lielā piektdiena un 1. Lieldienas;
- 1. maijs – Darba svētki, Latvijas Republikas Satversmes sapulces sasaukšanas diena;
- maiņa otrā svētdiena – Mātes diena;
- 23. jūnijs – Līgo diena; 24. jūnijs – Jaņu diena;
- 18. novembris – Latvijas Republikas proklamēšanas diena;

Dž. Svifts

25. un 26. decembris – Ziemassvētki (Ziemas saulgrieži); 31. decembris – Vecgada diena.

Atceres dienas:

- 25. marts – Komunistiskā terora upuru piemiņas diena;
- 4. maijs – Latvijas Republikas Neatkarības deklarācijas pasludināšanas diena;
- 9. maijs – Otrā pasaules kara upuru piemiņas diena;
- 14. jūnijs – Komunistiskā terora upuru piemiņas diena;
- 4. jūlijs – Ebreju tautas genocīda piemiņas diena;
- 11. novembris – Lāčplēša diena.

svētnīca – vieta, kurā notika kulta ceremonijas un kuru uzskatīja par dievu mitekli. Par senākajām svētnīcām uzskatāmas paleolīta alas ar sienu gleznojumiem. Vēlāk svētnīcas veidoja kā speciālas būves vai īpaši nodalītas vietas. Svētnīcu attīstības nākamā pakāpe bija tempļi. Latvijā senākā svētnīca konstatēta Sārnates purva mītnēs (3. g. tūkst. p.m.ē.). Par svētnīcām, kas saistītas ar cilts reliģiskajiem priekšstatiem, uzskatāmi Sauleskalns un Zilais kalns pie Valmieras, arī svētnīca pie Stupeļu pilskalna Lielā akmens, svētnīca Bērzgales Vaidu kapos, Libiešu upurālas.

Svifts (Swift), Džonatans (1667 – 1745) – angļu rakstnieks. Izcilākais satīras meistars 18. gs. angļu literatūrā. Sociālpolitiskās satīras meistars. Galvenais darbs – romāns “Lemjuela Gulivera, sākumā ķirurga, vēlāk vairāku kuģu kapteiņa ceļojumi pie dažām tālām pasaules tautām” (1726), kurā, parodējot ceļojuma apraksta formu, satīriski atainota 18. gs. Anglija.

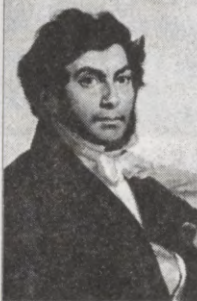

M. Šagāls. "Pastaiņa". 1917

Šagāls (Chagall), Marks (1887 – 1985) – franču gleznotājs, grafīkis. Modernisma pārstāvis. Dzimis Baltkrievijā. Dzīvojis Francijā (1910 – 1914; 1923 – 1941, no 1947), Krievijā (1914 – 1922), ASV (1941 – 1947). Gleznojis stājdarbus ("Es un ciems", 1911; "Zaļais vijolnieks", 1918; "Laikam nav krastu", 1930 – 1939; "Cilvēks", 1956), monumentāli dekoratīvus darbus (panno Ebreju kamer-
teātrim Maskavā, 1920). Ilustrējis grāmatas, darbojies scenogrāfijā. Darbiem raksturīgs fantastiski iluzors motīvu traktējums, dažkārt neno-
noteikts formu modelējums, spilgts kolorīts.

Šaļapins, Fjodors (1873 – 1938) – krievu dziedātājs (bass). Viens no pasaules ievērojamākajiem operdziedātājiem. Reālistiskās mākslas pārstāvis. Debitējis 1890 ceļojošā opertrupā. Marijas teātra (1895), S.Mamontova krievu opertrupas (1896 – 1899), Lielā teātra solists (1899 – 1922). No 1901 sniedzis viesizrādes pasaules lielākajos operteātros (Mīlanā, Londonā, Ņujorkā), 1921 – 1934 vairākkārt arī Rīgā. No 1922 dzīvojis ārzemēs. Izcilākās lomas: titulloma M.Gļinkas operā "Ivans Susaņins", M.Musorgska operā "Boriss Godunovs", Dzirnāvis A.Dargomižska "Nāra", Mefistofelis Š.Guno "Fausts".

Š

Ž. Šampolions

Ā. Šapiro

F. Šaļapins

Miris Parīzē, pārāpbedīts Maskavā 1984.

Šampolions (Champollion), Žans (1790 – 1832) – franču eģiptologs, eģiptoloģijas pamatlicējs. 1822 atšifrējis hieroglifu tekstu. Pirmās eģiptiešu valodas gramatikas un vārdnīcas autors.

Šapiro, Ādolfs (dz. 1939) – latviešu un krievu režisors. Strādājis Jaunatnes teātrī (kopš 1962), teātra galvenais režisors (kopš 1964). Iestudējumi: M.Gorkija "Pēdējie", B.Brehta "Trešās impērijas bailes un posts", G.Priedes "Centrifūga", B.Vasiļjeva "Rīt bija karš". Starptautiskās bērnu un jaunatnes teātra asociācijas padomes centra prezidents (kopš 1990).

šaržs (fr. charge) – satīrisks vai humoristisks kāda cilvēka attēlojums (parasti portrets), kurā, saglabājot ārējo līdzību, mērķtiecīgi izceltas un pārspīlētas raksturīgākās modeļa formas, kustības u. c. īpašības.

Šekspira memoriālais teātris (Shakespeare Memorial Theatre), Karaliskā Šekspira trupa (Royal Shakespeare Company) – angļu drāmas teātris. Dibināts 1879 Stretfordā pie Eivonas. Teātris iestudē V.Šekspira lugas un organizē Šekspira festivālus. Kopš 1961 teātrī darbojas pastāvīgs ansamblis – Karaliskā Šekspira trupa, kas sastāv no 2 grupām; viena no tām darbojas Londonā, kur tiek iestudēti arī citi angļu klasiskie un mūsdienu dramatiskie darbi. Katru sezonu ar aktieriem tiek noslēgti kontrakti. Teātrī strādājuši režisori T.Gatrijs, F.Komisarževskis, P.Bruks, P.Holls, T.Ričardsons, aktieri E.A.Terija, Dž.Gilguds, L.Olivjē.

Šekspirs (Shakespeare), Viljams (1564 – 1616) – angļu dramaturgs, dzejnieks. Viens no izcilākajiem renesanses laika rakstniekiem. Dzimis pārtikušā pilsētnieka ģimenē Stretfordā pie Eivonas, mācījies vietējā gramatikas skolā. No 16. gs. 80. gadu beigām – aktieris un dramaturgs Londonā, no 1594 –

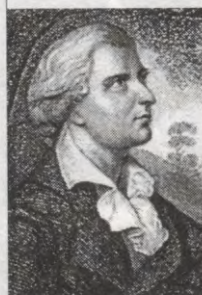
teātra līdzīpašnieks. Mūža beigās (ap 1612) atgriezies dzimtajā pilsētā. Pirmajā periodā sarakstījis gandrīz visas vēsturiskās hronikas par Anglijas vēsturi 14. gs. beigās – 15. gs. 80. gados (triloģija “Henrijs VI”, 1590 – 1592; diloģija “Henrijs IV”, 1597 – 1598; “Karalis Džons”, 1596; “Henrijs V”, 1598; “Ričards III”, 1593; “Henrijs VIII”, 1613). Šajā periodā saraksta arī komēdijas (“Spitnieces savaldīšana”, 1593; “Divi veronieši”, 1594; “Sapnis vasaras naktī”, 1596; “Venēcijas tirgotājs”, 1596; “Jautrās vindzorietes”, 1598; “Liela brēka, maza vilna”, 1598). Pirmajā darbības posmā sarakstījis arī traģēdijas (“Romeo un Džuljeta”, 1595; “Jūlijs Cēzars”, 1599). Otrajā daiļrades periodā sarakstītās traģēdijas liecina par kardinālām pārmaiņām Šekspīra pasaules uzskatā, darbiem raksturīga sociālu un filozofisku problēmu analīze, laikmeta kolīziju tēlojums (“Hamlets”, 1601; “Otello”, 1604; “Karalis Līrs”, 1605; “Makbets”, 1606). Šajā periodā rakstītas arī traģēdijas ar antiķiem sižetiem (“Antonijs un Kleopatra”, 1607; “Atēnietis Timons”, 1608) un t. s. drūmās komēdijas (“Gals labs, viss labs”, 1603; “Dots pret dotu”, 1604). Trešā daiļrades perioda lugās apvienotas traģikomēdijas, pastorāles, simboliskas alegorijas žanra iezīmes (“Cimbelīns”, 1610; “Ziemas pasaka”, 1611; “Vētra”, 1612).

Šēlers (Scheler), Makss (1874 – 1928) – vācu filozofs. Viens no mūsdienu filozofiskās antropoloģijas, fenomenoloģiskās aksioloģijas un izziņas socioloģijas pamatlicējiem. Attīstīja lietišķo fenomenoloģiju, kurā analizēja ētisko vērtību un reliģiskās apziņas fenomenus. Šēlera uzskati bija saistītāposms starp dzīves filozofiju un eksistenciālismu. Darbā “Formālisms ētikā un materiālā vērtību ētika” (1913 – 1916) centās izveidot objektīvo vērtību hierarhiju.

Šellinga (Schelling), Frīdrihs Vilhelms Jozefs

V. Šekspīrs

F. Šillers

(1775 – 1854) – vācu filozofs. Klasiskā vācu ideālisma pārstāvis. Attīstības ideju attiecināja arī uz dabu; filozofijā atzina subjektīvā un objektīvā vienotību un pamatoja pašapziņu kā to vienotājfaktoru. Mākslu vērtēja augstāk par zinātni un filozofiju. Mūža otrajā pusē Šellinga filozofijā intuitīvisma tendences pastiprinājās.

Šics (Schütz), Heinrihs (1585 – 1672) – vācu komponists. Galma kapelmeistars Drēzdenē, Veimārā, Kopenhāgenā. Viens no oratorijas un kantātes žanra izveidotājiem Vācijā, licis pamatus muzikālā teātra žanru attīstībai – pirmās vācu operas (“Dafne”, 1627) un baleta autors (“Orfejs un Eiridike”, 1638; nevienam mūzika nav saglabājusies). Rakstījis arī vokālus un vokāli instrumentālus darbus (“Dāvida psalmi”, 1619; “Svētas simfonijas”, 3 krāj. – 1629, 1647, 1650; “Vācu magnifikāts”, 1671).

Šillers (Schiller), Frīdrihs (1759 – 1805) – vācu rakstnieks. Viens no “Vētras un dziņu” perioda ievērojamākajiem pārstāvjiem. Viens no vācu jaunlaiku literatūras pamatlicējiem (līdzās G.E.Lesingam, J.V.Gētem). Ievērojams vācu dramaturgs, ietekmējis Eiropas dramaturģijas izveidi 19. gs. 2. pusē un 20. gs. Ar pirmajām traģēdijām “Laupītāji” (izd. 1781, teātrī 1782), “Mīla un viltus” (1784) pieslējās “Vētras un dziņu” perioda literārajai kustībai. Konflikts starp valdošo absolūtismu un brīvības un saprāta ideālu atspoguļots traģēdijā “Dons Karloss” (1787). Jauns daiļrades posms sākās Veimārā (no 1787), kur Šillers studēja filozofiju, estētiku un vēsturi. Ar J.V.Gētes atbalstu Šillers 1789 kļuva par Jēnas universitātes vēstures profesoru, nolasot ievadlekciju “Trīsdesmitgadu kara vēsture” (publicēta 1793). Šillera estētiskie uzskati izklāstīti apcerējumos “Par traģisko mākslu” (1792), “Par grāciju un cieņu” (1793), “Vēstules par cilvēku estētisko audzināšanu”

(1795). Veimārā saraksta arī izcilus dzejoļus ("Priekam", 1785; "Mākslinieki", 1789). Draudzība ar J.V.Gēti (no 1794) sekmēja Šillera daiļrades harmonisku attīstību (balādes "Ūdenslidējs", "Cimds", "Ibika dzērves", dzejolis "Zvana dziesma"). Daiļrades pēdējā posmā no jauna pievēršas dramaturģijai, saraksta savas izcilākās lugas, kuru centrā – vēsturiski notikumi un vēsturiskas personas. Traģēdiju triloģijā "Vallenšteins" (1800) pirmoreiz Šillera daiļradē izmantots nacionālās vēstures materiāls (Trīsdesmitgadu kara notikumi Vācijā). 16. gs. Anglijas vēstures notikumi atainoti traģēdijā "Marija Stjuarte" (1801), franču tautas cīņa par brīvību – romantiskajā traģēdijā "Orleānas jaunava" (1801), šveiciešu tautas brīvības cīņas traģēdijā "Vilhelms Tells" (1804). Šillera daiļrade dziļi ietekmēja "Jaunās Vācijas" dramaturģus (K.Guckovu), G.Hauptmani, arī H.Ibsenu, Dž.B.Šovu, B.Brehtu. Latvijā Šillera daiļrade pirmo reizi ienāk 1804 (dzejolis "Priekam"), bet ap 1818 Dikļu zemnieki iestudē "Laupītājus".

Šiva (sansk. – labvēlīgs, žēlsirdīgs) – galvenais brahmanisma un hinduisma dievs (līdzās Brahmam un Višnu). Augstākais dievs šivaismā. Šiva ir gan iznīcības, gan auglības dievs. **šivaisms** – galvenais hinduisma virziens (līdzās višnuismam). Hinduismā kā patstāvīgs virziens nošķīrās pirmajos gadsimtos m. ē. Augstākais šivaisma dievs ir Šiva. Šivaismā visilgāk saglabājās dzīvu būtņu, arī cilvēku upurēšana. Izplatīts galvenokārt Indijas dienvidos un austrumos.

Šķiltera memoriālais muzejs (Gustava Šķiltera memoriālais muzejs) Rīgā – Valsts Mākslas muzeja filiāle. Dibināts 1971, atklāts 1974 mājā, kur 1928 – 1954 dzīvoja G.Šķilters. Muzejā iekārtota mākslinieka darbu ekspozīcija; ir izstāžu zāle.

Šķilters, Gustavs (1874 – 1954) – latviešu

Šiva

G. Šķiltera memoriālā muzeja emblēma

tēlnieks. Viens no latviešu profesionālās tēlniecības pamatlicējiem. Beidzis Štiglica tehniskās zīmēšanas skolu (1899), papildinājis Parīzē (1900 – 1905). Štiglica tehniskās zīmēšanas skolas (1905 – 1918) un LMA pedagogs (1924 – 1932). Veidojis portretus, figurālas kompozīcijas, sīkplastiku. Reālistiskās formās atklājis pastiprināti emocionālu saturu ("Izaicinājums", 1905; "Izmisums", 1909; "Skumjas", 1912; "Atmiņas", 1936). Portretos dominē vienkāršība ("Rakstnieka R.Kaudzītes portrets", 1902). Viens no pirmajiem latviešu tēlniekiem, kurš pievērsies strādnieku atveidošanai ("Vecais sētnieks", 1913), pievērsies arī folkloras tematikai ("Maziņš biju, neredzēju", 1903). Darbojies preses grafikā (karikatūras žurnālam "Svari", 1906 – 1907). Izstādēs piedalījies no 1899.

šķīstītava – vieta, kur saskaņā ar katolicisma mācību mirušo dvēseles, kas nav ieguvušas piedošanu dzīves laikā, bet ir brīvas no t. s. nāves grēkiem, pirms nonākšanas paradīzē vai ellē deg attīrīšanās ugunī. Daļa katoļu teologu šķīstītavas uguni skaidro simboliski kā sirdsapziņas mokas, citi – kā reālu parādību. Katolicisms māca, ka dvēseļu likteni šķīstītavā var atvieglināt mirušā tuvinieki ar reliģiskiem rituāliem un materiāliem ziedojumiem baznīcai.

Šlimanis (Schliemann), Heinrihs (1822 – 1890) – vācu arheologs. Izdarīja izrakumus Mikēnās, Itakas salā, Tīrintā. Būdams amatieris, lietoja ļoti nepilnīgas izrakumu metodes, tāpēc viņa zinātnisko publikāciju nozīme nav liela. Šlimana izrakumi pierādīja, ka Homēra eposā atainoti arī reāli notikumi. Atklāja "pirmshomēra" *Egejas kultūru*, ko vēlāk izpētīja A.Evanss.

Šlokenbekas muižas ansamblis – arhitektūras piemineklis Tukuma rajonā. Izveidojās 15. gs. beigās (nocietināta muiža). Ēkas tika celtas ap trapeceveida pagalmu, ko ietvēra mūra žogs

Šlokenbekas muižas ansamblis

ar šaujamlūkām. 17. gs. 2. pusē – 18. gs. Šlokenbeka zaudēja aizsardzības būves nozīmi. 18. gs. beigās ansamblis pārbūvēja, ziemeļu un dienvidu daļā izveidoja vārtu torņus. Jaunā dzīvojamā ēka celta klasicisma stilā (1841 – 1845).

Šmēlings (Schmaeling), Reinholds (1840 – 1917) – Baltijas vācu arhitekts. Pēterburgas MA akadēmiķis (1868). No 1879 Rīgas pilsētas galvenais arhitekts. Pēc Šmēlinga projektiem Rīgā uzceltas vairāk nekā 19 t.s. *sarkanās skolas* u.c. sabiedriskās ēkas.

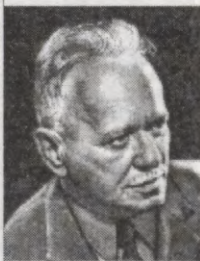

R. Šmēlings. Ēka 2. pilsētas slimnīcas kompleksā. 1909

Šmithene, Mirdza (1887 – 1978) – latviešu aktrise. Skatuves gaitas sākusi 1908 Apollo teātrī. Jaunā Rīgas teātra (1908 – 1915), Jaunā Pēterpils Latviešu teātra (1915 – 1916) u. c. teātru aktrise. Nacionālā teātra (no 1919) aktrise. Lomu atveidotāja Raiņa lugu pirmuzvedumos: Laimdota (“Uguns un nakts”), Viz-

L. Šmits

M. Šolohovs

M. Šmithene

bulīte (“Indulis un Ārija”), Dina (“Jāzeps un viņa brāļi”), Baiba (“Pūt, vējiņi!”); Indrānu māte, Bebene (R. Blaumaņa “Indrāni”, “Skroderdienas Silmačos”).

Šmits, Edmunds (1902 – 1984) – luteriešu teologs, filozofs. Teoloģijas doktors (1942). LU privātdocents (1942 – 1944). 1944 emigrējies uz Vāciju, no 1950 ASV. Lutera semināra (ASV, Mineapolē) profesors (1950).

Šmits, Luijs (īst. v. Teodors Šmits; 1907 – 1985) – latviešu aktieris. Strādnieku teātra (1927 – 1934), Nacionālā teātra (1935 – 1940), Dailes teātra (1940 – 1962) aktieris. Raksturlomu tēlotājs, satīriskā saasinājuma meistars. Lomas: Jānis Robežnieks (A. Upīša “1905”), Videkrans (A. Upīša “Ziedošais tuksnesis”), Kangars (Raiņa “Uguns un nakts”). Filmējies (“Nauris”, “Šķēps un roze”, “Pie bagātās kundzes”).

Šmits, Pēteris (1869 – 1938) – latviešu valodnieks, folklorists, etnogrāfs. Latvijas Universitātes profesors (1920). Sarakstījis mācību grāmatu “Ievads valodniecībā”, “Ievads baltu filoloģijā” (abas 1921). Pētījis latviešu etnogrāfiju (“Etnogrāfisku rakstu krājums”, 1 – 3, 1912 – 1923), mitoloģiju (“Latviešu mitoloģija”, 1918, 2. papildināts izd., 1926), sakārtojis un izdevis “Latviešu pasakas un teikas” (1 – 15, 1925 – 1937).

Šolohovs, Mihails (1905 – 1984) – krievu rakstnieks. Pilsoņu kara dalībnieks. Publicēties sācis 1923. Romānā “Klusā Dona” (1928 – 1940) attēlota Donas kazaku dzīve Pirmā pasaules kara laikā un Pilsoņu kara laikā. Romānā “Plēsums” (1932 – 1960) attēlota šķiru cīņa laukos kolektīvizācijas apstākļos. Par kara tēmu sarakstīts stāsts “Cilvēka liktenis” (1956 – 1957). Nobela prēmija (1965).

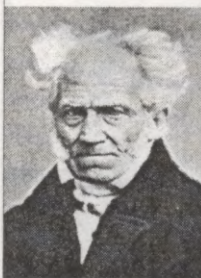
Šopenhauers (Schopenhauer), Arturs (1788 – 1860) – vācu filozofs. Iracionālisma un voluntārisma pārstāvis. Pasauli traktēja gan kā priekšstatu, gan kā neapzinātu “dzīves gri-

bu", kas izpaužas neskaitāmā objektivāciju daudzumā; augstākais loceklis gribu objektivāciju virknē ir cilvēks, kura egoismu vājina māksla un morāle. Apgalvoja, ka šī pasaule ir sliktākā no visām iespējamām. Galvenais darbs – "Pasaule kā griba un priekšstats" (1819).

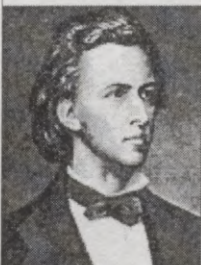
Šopens, (Chopin), Frideriks (arī Šopēns; 1810 – 1849) – poļu komponists, pianists. Viens no ievērojamākajiem romantisma pārstāvjiem mūzikā. Šopena daiļrade cieši saistīta ar poļu tautas un profesionālo mūziku, Rietumeiropas mūzikas tradīcijām. Komponējis galvenokārt klavierdarbus. Darbi: klavierēm un orķestrim (2 koncerti: f mollā, 1829, e mollā, 1830; Andante spinato un polonēze, 1830 – 1832), darbi klavierēm – 3 sonātes, 4 balādes; valši, polonēzes, mazurkas, noktirnes. Kopš 1831 dzīvojis Francijā. Kopš 1927 reizi 5 gados Varšavā tiek rīkoti starptautiskie Šopena pianistu konkursi.

Šostakovičs, Dmitrijs (1906 – 1975) – krievu komponists, pedagogs, izcils simfonīkis. Viņa darbi ir filozofiski piesātināti, nereti traģiski konfliktējoši, psiholoģiski sarežģīti. Darbi: operas ("Katerina Izmailova", 1932, 2. red., 1956), 15 simfonijas (5. – 1937; 7. – "Ļeņingradas simfonija", 1941), skaņdarbi klavierēm (cikls "24 prelūdijas un fūgas", 1951), 3 baleti, vokāli instrumentālie darbi, mūzika teātrim un kino.

Šovs (Shaw), Džordžs Bernhards (1856 – 1950) – īru izcelsmes angļu rakstnieks. Viens no izcilākajiem sociālās drāmas pārstāvjiem Eiropā 19. gs. beigās – 20. gs. 1. pusē. Literārās darbības sākumā lekcijās un rakstos ("Fabiāņu esejas", 1889) propagandēja sociālisma idejas. 1891 izdod rakstu "Ibsenisma kvintesence", kurā izklāsta sociālās drāmas principus. Pirmo lugu iestudējumi radīja skandālu, tāpēc turpmāk vairākas lugas izdeva grāmatās, apvienojot ciklos (t.s. nepatī-

A. Šopenhauers

F. Šopens

D. Šostakovičs

Dž. B. Šovs

kamās lugas, patīkamās lugas, lugas puritāņiem). Šova dramaturģiju nosacīti var iedalīt 3 periodos. 1. perioda lugās (19. gs. beigās – Pirmais pasaules karš) asi kritizēta buržuāziskā morāle ("Misis Vorenas profesija", teātrī 1893). 2. perioda lugās (Pirmais pasaules karš – 20. gadu vidus) raksturīga racionālistiska vēstures izpratne, arī filozofiskais simbolisms ("Māja, kur sirds lūst", 1919). 3. perioda (20. gadu beigās – 40. gadu vidus) lugās galvenokārt akcentēta ideja, ka nauda nosaka arī politiku ("Miljonāre", 1936). Nobela prēmija (1925).

Štālbergs, Kārlis (arī Kārlis Stālbergs; 1837 – 1895) – latviešu grāmatizdevējs, tulkotājs, publicists. 1867 Jelgavā sāka izdot grāmatu sēriju "Citu tautu rakstnieki" (F.Šillers, Dž.Bairons), kā arī latviešu oriģinālliterāras darbus. 1875 – 1876 kopā ar K.Biezbārdi izdeva nedēļas izdevumu "Pasaule un Daba"; izdeva arī "Titāna Viesuļa latviešu tautas kalendāru" (1882 – 1889).

Štengele, Lilija (1891 – 1958) – latviešu aktrise. Strādājusi Jaunajā Rīgas teātrī (1909 – 1913), Rīgas Latviešu teātrī (1913 – 1914), dažādās trupās Krievijā. Latvijā atgriezās 1923. Uzstājās daudzos teātros, visvairāk Nacionālajā teātrī (Laila – E.Zālītes "Mūžīgi vi-

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

rišķais", Toska – V.Sardū "Florija Toska"). 1944 emigrējusi uz Vāciju (darbojusies Esslingenes Latviešu teātri), no 1950 – ASV.

Štiglica tehniskās zīmēšanas skola (Štiglica Centrālā tehniskās zīmēšanas skola). Izveidota 1876 Pēterburgā; atklāta 1879. Sagatavoja zīmēšanas un lietišķās mākslas pedagogus mākslas rūpniecības skolām. Pedagogi bijuši latviešu mākslinieki K.Brencēns, G.Šķilters. 19. gs. beigās un 20. gs. sāk. šeit mākslas izglītību ieguva daudzi latvieši. 1922 skola iekļauta Petrogradas Augstākajā mākslinieciski tehniskajā institūtā; 1945 atjaunota (V.Muhinas Ļeņingradas Augstākā mākslas rūpniecības skola).

Štrauss (Strauss), Dāvids Frīdrihs (1808 – 1874) – vācu filozofs, teologs. Mācījies Tībingenē (1825 – 1831). Teorētiskās darbības sākumā jaunhēgelietis. Darbā "Jēzus dzīve" (1835 – 1836) sludina panteismam tuvu ateismu. Kristīgo evaņģēliju u. c. reliģiskus tekstus traktējis kā fantāzijas produktus, kas gadu gaitā apaug ar jaunām leģendām. Mūža beigās paudis konservatīvus uzskatus, noraidījis sociālisma idejas.

Štrauss (Strauß), Johans (1804 – 1849) – austriešu komponists, diriģents. Johana Štrausa (1825 – 1899) tēvs. Jauna tipa valša, t. s. Vīnes valša, izveidotājs (kopā ar J.Lanneru). No 1835 bija Vīnes galma balles orķestra diriģents.

Štrauss (Strauß), Johans (1825 – 1899) – austriešu komponists, diriģents. Sadzīves deju mūzikas un *operetes žanra meistar*s ("Sikspārnis", 1874; "Čigānu barons", 1885). Johana Štrausa daiļradē t. s. Vīnes valsis sasniedza klasisku pilnību ("Pie skaistās zilās Donavas", 1867; "Vīnes meža stāsti", 1868).

Štrauss (Strauss), Rihards (1864 – 1949) – vācu komponists, diriģents. Līdz 1924 izvērsis plašu diriģenta darbību. Daiļradei ir nozīmīga vieta 19. un 20. gs. mijas Rietumeiropas mūzikā. Galvenie žanri – programmatiskā simfo-

J. Štrauss
(1825 – 1899)

R. Štrauss

F. Šuberts

R. A. Šūmanis

niskā mūzika (simfoniskā poēma "Tā runāja Zaratustra", 1896), opera ("Salome", 1905). Komponējis arī baletus, instrumentālus koncertus, kora mūziku, solodziesmas.

Šuberts (Schubert), Francis (1797 – 1828) – austriešu komponists. Pirmais ievērojamākais romantiskā stila pārstāvis. Pievērsies galvenokārt solodziesmai (cikls "Skaistā dzimavniece", 1823; "Meža ķēniņš", "Ērkšķrozīte"). Komponējis arī simfonijas (t. s. "Nepabeigtā" h mollā, 1822), klavierdarbus.

Šūmanis (Schumann), Roberts Aleksandrs (1810 – 1856) – vācu komponists, mūzikas publicists. Viens no spilgtākajiem romantisma pārstāvjiem mūzikā. Darbojies vokālajā mūzikā, rakstījis solodziesmas (cikls "Sievietes mīla un dzīve", 1840) un klaviermūzikas darbus ("Karnevāls", 1835). Komponējis arī vokāli instrumentālus un simfoniskus darbus, instrumentālus koncertus.

Švābe, Arveds (1888 – 1959) – latviešu rakstnieks, vēsturnieks, jurists. No 1929 Latvijas Universitātē Latvijas tiesību privātdocents, profesors (1932). 1944 emigrējis uz Vāciju, 1949 – uz Zviedriju. Pētījis Latvijas tiesību vēsturi un kultūras vēsturi. Darbi: "Latvijas vēsture. 1800 – 1914" (1958), "Pagastu vēsture" (1. daļa, 1926). Izdevis Latvijas vēstures avotus; "Latviešu konversācijas vārdnīcas" (1 – 21, 1927 – 1940) un "Latvju enciklopēdijas" (1 – 3, 1950 – 1955) galvenais redaktors.

Šveicers (Schweitzer), Alberts (1875 – 1965) – vācu un franču domātājs, teologs, ārsts, muzikologs. Lambarenē (Gabonā) nodibina slimnīcu (1913), leprozoriju (1952). Šveicera pasaules uzskata pamatprincips – "godbijība pret dzīvību". Atzina, ka cilvēces progress iespējams, ētikai saplūstot ar kultūru. Latviski izdota grāmata "Vēstules no Lambarenēs" (1982). Nobela miera prēmija (1952).

Tabaka, Maija (dz. 1939) – latviešu gleznotāja. Pievērsusies portretiem un figurālām kompozīcijām (liels gleznu formāts), kurās dominē ekspresīvs attēloto cilvēku (“T.Sutas portrets”, 1976; “Pašportrets”, 1981; ““Ave Sol” un I.Kokars”, 1985) un problēmas raksturojums (“Sievietes”, 1974). Daiļradei raksturīgas sarežģītas, inscenētas montāžas kompozīcijas (“Vitauta mājas dzīve”, 1973; “Aleksis”, 1973), kas satura ietilpībā pārsniedz portreta ietvarus.

M. Tabaka. “Regīnas Razumas portrets”.
Fragments. 1980

Tadž Mahala, arī Tadž Mahals – arhitektūras piemineklis Indijā, Agrā (ap 1630–1652). Lielo Mogolu posma ievērojamākā celtne (valdnieka Džahāna sievas mauzolejs). Grandioza

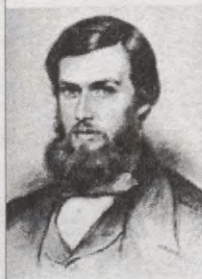

Tadž Mahala

T

R. Tagore

E. B. Tailors

5 kupolu celtne (augstums aptuveni 74 m) ar 4 minaretiem stūros. Apdarē izmantots pulēts marmors ar pusedārgakmeņu inkrustāciju, mozaika.

Tagore, Rabindranats (arī Thākurs Robīndronāths; 1861 – 1941) – indiešu rakstnieks. Rakstījis bengāļu valodā. Dzimis plaši pazīstamā ģimenē, kurā tika cienītas gan tradicionālās indiešu vērtības, gan Rietumu kultūra. Mācījies Kalkutā, Anglijā, taču formālu izglītību nav ieguvis. Dzeju sācis publicēt 1875. Pirmie nozīmīgākie darbi: muzikālā drāma “Vālmiki ģēnijs” (1881), dzejoļu krāj. “Rīta dziesmas” (1883). 19. gs. 90. gados dzīvojis Indijas laukos, labi iepazīnis tautas vairākuma dzīvi. Sarakstījis dzejoļu krājumus “Zelta laiva” (1893), “Raibā” (1896). 90. gados izveidojās optimistisks pasaules uzskats, dzīves un cilvēku mīlestība, kas vienmēr eksistējusi kopā ar vēlmi pēc Indijas neatkarības (dzejoļu krāj. “Veltes”, 1901; romāni “Gruzis aci”, 1902; “Gora”, 1907 – 1910; “Māja un pasaule”, 1915 – 1916). Pēc Nobela prēmijas saņemšanas (1913) kļuva plaši pazīstams visā pasaulē, apceļoja daudzas pasaules valstis, propagandēdams Indijas kultūru. No pēdējo gadu darbiem sevišķi nozīmīgi ir dzejoļu krāj. “Vakara gaismeklis” (1938), “Pēdējie dzejoļi” (1941). 1901 nodibināja savu skolu un pārcēlās uz dzīvi laukos – Šāntiniketona, kur 1920 tika atvērta Visvabāratī universitāte. Tagore ir arī vairāk nekā 2000 populāru dziesmu autors, atzīts gleznotājs. **Tailors** (Tylor), Edvards Bērnets (1832 – 1917) – angļu etnogrāfs, reliģiologs. Viens no *evolucionārās skolas* izveidotājiem kultūras vēsturē un etnogrāfijā. Teilorā animistiskā reliģijas izcelšanās teorija ilgu laiku bija valdošā zinātnē. Kultūras vēsturi aplūkojis kā ideju paškustību tehniskajā jomā, cilvēku saimnieciskajā un garīgajā dzīvē. Nozīmīgākais darbs “Antropoloģija” (1881).

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

Tales (ap 625 – ap 547 p. m. ē.) – sengrieķu domātājs, pirmais zināmais Milētas skolas filozofs. Talesa sacerējumi nav saglabājušies, bet citi avoti liecina, ka Tales galvenokārt pievērsies natūrfilozofijai, centies izskaidrot pasaules uzbūvi. Atzina, ka pasaules pamatā ir ūdens jeb mitrums – katras dzīvas būtnes attīstības priekšnosacījums. Tales ir pirmais, kas pasauleš procesus skaidroja nevis ar dievu darbību, bet ar materiālas dabas norisēm.

Talsu pilskalns atrodas Talsu ezera austrumu krastā. Bijis apdzīvots 10. – 14. gs., nocietināts ar zemes vaļņiem, terasēm, aizsardzības būvēm. Atsegtas dzīvojamās ēkas, amatnieku darbnīcas, noliktavas, atrasts vairāk nekā 4500 senlietu (galvenokārt kuršu darinājumi).

Tangijeva - Birzniece, Helēna (1907 – 1965) – latviešu baletdejojāja, baletmeistare, pedagoģe. Latvijas Nacionālās operas soliste (1927 – 1937), LPSR Operas un baleta teātra galvenā baletmeistare (1945 – 1951, 1956 – 1965),

Rīgas Operetes teātra baletmeistare (1951 – 1956). Lomas: Svanilda (L.Deliba “Kopēlija”, 1929), Kitrija (L.Minkusa “Dons Kihots”, 1931), Aina (J.Mediņa “Milas uzvara”, 1935). Iestudējumi: L.Minkusa “Dons Kihots” (1945), B.Asafjeva “Bahčisarajas strūklaka” (1946), A.Liepiņa “Laima” (1947), P.Čaikovska “Apburtā princese” (1948, 1962), “Gulbju ezers” (1951, 1964), M.Ravela “Bolero” (1958), R.Grīnblata “Rigonda” (1959), S.Balasanjana “Šakuntala” (1963).

Tanheizers (Tannhäuser; ap 1205 – 1270) – vācu dzejnieks minnezengers. Piedalījies krusta karos, daudz ceļojis. Sacerējis t. s. dejas dziesmas galma augstmaņiem un arī zemniekiem, mīlas dziesmas un pamācības. 14. gs. radusies leģenda par Tanheizera uzturēšanos senģermāņu dieves Holdes burvju alā Eizenahas apkārtnē. Tanheizera dzeja ietekmējusi *kurtuāzās lirikas* izveidi. Tanheizera tēls izmantots E.T.A.Hofmaņa, H.Heines, R.Vāgnera daiļradē.

Talsu pilskalns

tanka – japāņu dzejas žanrs un forma. Tanka ir 31 zilbes piecrinde, kuras 1. un 3. rindā ir 5 zilbes, pārējās – 7 zilbes. Agro viduslaiku dzejas antoloģijās (8. – 13. gs.) tanka ir galvenā dzejas forma.

Tartu universitāte. Dibināta 1632. Ar pārtraukumiem (1632 – 1710) darbojās Tērbatas akadēmija (Academia Gustaviana, Academia Gustavo Carolina). 1802 tā atsāka darbību ar nosaukumu – Tērbatas universitāte. 1828 – 1839 šeit darbojās institūts, kas gatavoja profesorus Krievijas augstākajām mācību iestādēm. Tērbatas universitātei bijusi dziļa un ilgstoša ietekme uz zinātnes un kultūras attīstību Latvijā. 17. gs. Tērbatas akadēmijā studējis latviešu izcelsmes mācītājs un literāts J.Reiters. 19. gs. un 20. gs. sāk. tā bija galvenais augstākās izglītības centrs Baltijā. Izcila progresīva nozīme bija Tērbatas latviešu studentu zinātniski literārajai biedrībai “Pīpkalonija” (1888 – 1899). 1802 – 1918 šajā augstskolā imatrikulēti 1,4 tūkst. latviešu izcelsmes studentu (to vidū J.Alunāns, K.Barons, K.Biezbārdis, K.Valdemārs, E.Veidenbaums, J.Jansons-Brauns). 1802 dibināta universitātes bibliotēka (20. gs. 90. gados – aptuveni 4 milj. vienību).

Tartu universitāte

“Tas Latviešu Ļaužu Draugs” – nedēļas laikraksts. Pirmais Vidzemē izdots latviešu laikraksts. Iznāca 1832 – 1846 Rīgā. No 1838 nosaukums “Tas Latviešu Draugs”. Iznāca arī populārzinātnisks pielikums ar dažādiem nosaukumiem.

tautas augstskola – ārpusskolas izglītības iestāde pieaugušajiem Latvijā. 1939/40 Latvijā darbojās 15 tautas augstskolu un to nodaļu (aptuveni 2,8 tūkst. klausītāju). Liela nozīme kultūrizglītības darbā bija Rīgas Tautas augstskolai (1920 – 1934).

tautasdziesma – mutvārdu folkloras žanrs, kas cieši saistīts ar tautas mūziku. Latviešu folklorā ar vārdu “tautasdziesma” apzīmē klasisko jeb tradicionālo tautasdziesmu, kas ir latviešu dziesmu folkloras pamats. Latviešu klasiskās tautasdziesmas pamatforma ir četrināda, kurā iekļauta kodolīgi un tēlaini izteikta doma.

tautas mūzikas instrumenti – plašākā nozīmē skaņas un toņa avoti, ko tauta patstāvīgi un mērķtiecīgi piemērojusi vai izgatavojusi un saglabājusi muzikālajai interpretācijai vairāku paaudžu laikā. Šaurākā nozīmē – profesionāli mūzikas instrumenti, kas piemēroti tautas mūzikas interpretācijai (kokle, somu dūkas, vijole, signālrāgi, klabatas). Šiem instrumentiem ritma akcentēšanai pievienoti arī īpaši skaņu rīki (čagana, trideksnis). Arheoloģiskais materiāls liecina, ka vissenākie ir pūšamie instrumenti. Latviešu tautas mūzikā pazīstami aptuveni 30 pašskanošo, pūšamo, stīgu instrumentu un sitaminstrumentu veidi.

tautas ticējumi – tradicionālo novērojumu un priekšstatu kopums tautas garīgajā kultūrā. Daudzu gadsimtu laikā tautas ticējumos uzkrājušies tautas vērtējumi par cilvēka dzīvi, darbu; šajā izziņas procesā dominē cilvēku centieni ietekmēt novērotās parādības sev labvēlīgā virzienā. Senākais tautas ticējumu slā-

nis saturā tuvs buramvārdiem, kuros izpaužas ticība vārda maģiskajam spēkam. Tautas ticējumi ievēroti dažādos svētkos, sevišķi ziemas un vasaras saulgriežos. Plašākais latviešu tautas ticējumu sakārtojums ir P.Šmita "Latviešu tautas ticējumi" (1 – 4, 1940 – 1941, 30 tūkst. vienību).

Teātra iela atrodas Vecrīgā no Kalēju ielas līdz Aspazijas bulvārim. Garums 175 m. Iela izveidojusies 17. – 18. gs. pēc zemes vaļņu uzbēršanas jaunajā pilsētas daļā, t.s. starpvaļņu rajonā. Senākais ielas nosaukums – Jāņa tilta iela; Jāņa ielas galā atradās tilts pār Rīgas upi (tagadējā Kalēju iela). 1861 pārdēvēja par Teātra ielu; 1860 – 1863 būvēja tagadējo Nacionālo operu. Teātra ielā atrodas spilgts jūgendstila ēkas paraugs (arhitekti F.Šefels, H.Šēls, 1903), to rotā izteismīgs vainagojums – tēlnieka A.Folca darinātie atlanti ar stikla zemeslodi plecos.

teātra maska – aktiera spēles aksesuārs sejas aizklāšanai; koka vai papīra, vai kāda cita materiāla veidojums. Teātra maska izmantota antikajā teātrī, viduslaiku teātra spēlēs, jāpāņu *no* teātra uzvedumos. Mūsdienās teātra masku izmanto gan dramatiskajos, gan arī citos teātros, sevišķi leļļu teātrī.

Teātra muzejs, E.Smiļģa, – Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzeja filiāle. Dibināts 1975; atklāts 1976. Atrodas E.Smiļģa ielā, bijušajā E.Smiļģa mājā. 1986 muzejam piešķirts E.Smiļģa vārds. Ekspozīcijā iekļauta zāle un skatuve (t.s. E.Smiļģa zāle) un E.Smiļģa memoriālais kabinets.

"Teātra Vēstnesis" – teātra žurnāls (līdz 1922 laikraksts). Iznāca 1920 – 1938 Rīgā reizi mēnesī teātra sezonas laikā. Izdevējs (līdz 1926) un redaktors (līdz 1934) bija K.Freinbergs; no 1926 izdevējs – Nacionālais teātris. Saturā raksti par Nacionālā teātra iestudējumiem, izrāžu programmas, lugu fragmenti, latviešu autoru (Aspazijas, A.Brigaderes, Raiņa,

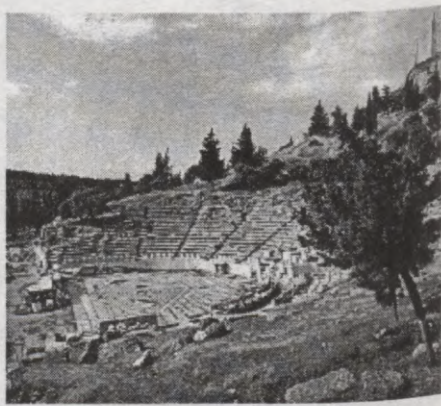
Teātra maskas. Senā Grieķija

E. Smiļģa Teātra muzejs. Zāle

A.Upīša) piezīmes par savām lugām, kā arī teātra vēstures materiāli, raksti par aktiermākslas jautājumiem.

teātris (gr. theatron) – mākslas veids, skatuves māksla; mākslas iestāde, kas rīko izrādes. Teātra izteiksmes veids ir skatuviskā darbība, kas, pastāvot abpusējai saiknei starp ak-

Dionīsa teātris Atēnās. 5. – 4. gs. p.m.ē.

tieri un skatītāju, katreiz notiek it kā pirmoreiz, kaut arī izrāde tiek iepriekš sagatavota. Mākslinieciski augstvērtīgs teātris cīnās par humānisma ideāliem, dziļi un patiesi atklāj cilvēka sarežģīto iekšējo pasauli; dod nozīmīgu ieguldījumu tautas estētikā, tikumiskajā un idejiskajā audzināšanā.

Tebrizas miniatūru skola – viena no ievērojamākajām miniatūru glezniecības skolām Vidējos Austrumos. Izveidojās 13. gs. beigās – 14. gs. sāk., uzplaukumu sasniedza 16. gs. 1. pusē. Šajā skolā apvienotas vietējās miniatūru glezniecības u. c. Tuvo un Vidējo Austrumu mākslas skolu tradīcijas. Daudzfigūru kompozīcijām raksturīgs izsmalcināts līniju ritms, sulīgs kolorīts (ilustrācijas Nizāmī darbam “Hamsē”, 1525).

teika – vēstītājas folkloras žanrs, kurā apvienots reālais un fantastiskais. Teikās atspoguļojas cilvēku priekšstati par apkārtnējo pasauli atbilstoši teiku sacerēšanas laika tautas zināšanu līmenim.

teiksma – literārs darbs, kurā mākslinieciskos tēlos atveidoti un interpretēti tautas teiku motīvi (Ausekļa dzejojums “Lai top!”, J. Medeņa Aiviekstes teiku cikls), vai arī rakstnieka sacerēts oriģināldarbs ar teiksmaini fantastisku saturu (J. Kalniņa teiksmas prozas krājumos “Mūžība”, “Hronists un Velns”).

“Teiksma par Igora kauju” – 12. gs. senkrievu literatūras piemineklis. Tā ir liriski episks darbs, ko sarakstījis nezināms autors 12. gs. beigās pēc Novgorodas-Severskas kņaza Igora Svjatoslaviča karagājiena pret polovciešiem. Teiksmu pirmo reizi izdevis grāfs A. Musins-Puškins 1800. Mūsdienu krievu valodā to tulkojuši V. Žukovskis, A. Maikovs, N. Zabolockis.

tempera (it. tempera < lat. temperare – sajaukt pareizās proporcijās) – glezniecības tehnika, kurā krāsu pigmentu šķīdināšanai izmanto *emulsiju*. Izšķir divējādas emulsijas:

dabiskās (izgatavo no olas dzeltenuma un ūdens vai augu sulas) un mākslīgās (lieto ūdenī izšķīdinātu augu vai dzīvnieku līmi, sajauktu ar eļļu, vai arī eļļu, sajauktu ar laku). Glezno uz dēļa, audekla vai kartona. Tempera pazīstama jau Senajā Ēģiptē. Viduslaikos tā bija galvenā stājglezniecības tehnika (reizēm sastopama arī sienu gleznojumos). Plaši izmantota ikonu glezniecībā (uz dēļa). Sākot ar 15. gs., Rietumeiropā (Krievijā no 18. gs), pēc J. van Eika pētījumiem, temperas vietā nāca eļļas glezniecība. Tikai 19. gs. beigās – 20. gs. sāk. temperai sāka pievērsties no jauna. Ar temperu gleznotos darbos krāsa un tonis ir daudz noturīgāki pret ārējo iedarbību un saglabā sākotnējo svaigumu ilgāk nekā darbi, kas gleznoti ar eļļas krāsu.

templis (lat. templum – svētnīca) – sakrāla celtnie reliģiskiem rituāliem un kulta piederumu glabāšanai. Pirmie tempļi tika celti Senajos Austrumos, piemēram, Ūras zikurāts

Templis. Indija. 17. gs.

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

Mezopotāmijā (22. – 21. gs. p. m. ē.). Dažādu zemju arhitektūrā vēsturiski izveidojušies dažādi tempļu tipi: kristiešu *baznīca*, musulmaņu *mošeja*, budistu *pagoda*, jūdaiņu *sinagoga*. Tempļa sākotnējā nozīme – “dievu mītne” – laika gaitā mainījies. Viduslaikos kļuva par vietu svinīgiem rituāliem un masu sapulcēm.

temps (it. tempo < lat. tempus – laiks) mūzikā – skaņdarba atskaņošanas ātrums. Tempa apzīmējums parasti tiek dots itāļu valodā, to raksta virs nošu sistēmas skaņdarba sākumā vai vietās, kur notiek tempa maiņa. Izšķir ļoti lēnu (*largo, lento, adagio, grave, pesante*), lēnu (*largo, andante, sostenuto*), ātru (*allegro, vivo, vivace*) un ļoti ātru tempu (*presto, prestissimo*).

tenors (it. tenore < lat. tenere – turēt; virzīt) – augstākā vīriešu balss. Izšķir *lirisko* un *dramatisko* tenoru. Par tenoru viduslaikos dēvēja galveno partiju (*cantus firmus*) daudzbalssīgajā mūzikā. Par tenoru dēvē arī *metāla pūšaminstrumentu*, ko lieto pūtēju orķestrī.

Teodorakis (Theodorākēs), Mikis (dz. 1925) – grieķu komponists. Daiļradē galvenokārt grieķu tautas brīvības un cīņu tēmas. Darbi: operas (“Mirusā brāļa dziesma”, 1962), baleti (“Antigone”, 1959), oratorijas (“Ir cieņīgs”, 1964), 3 simfonijas, mūzika teātra izrādēm un kinofilmām (“Grieķis Zorba”).

Teokrits (Theokritos; 3. gs. p. m. ē.) – sengrieķu dzejnieks. *Bukoliskās dzejas* pamatlicējs. Nozīmīgākie darbi ir idilles par ganu un zemnieku dzīvi; šajos dzejoļos jūtama Sicīlijas folkloras ietekme. Rakstījis arī mīmus, kuros daudz reālistisku tautas dzīves elementu.

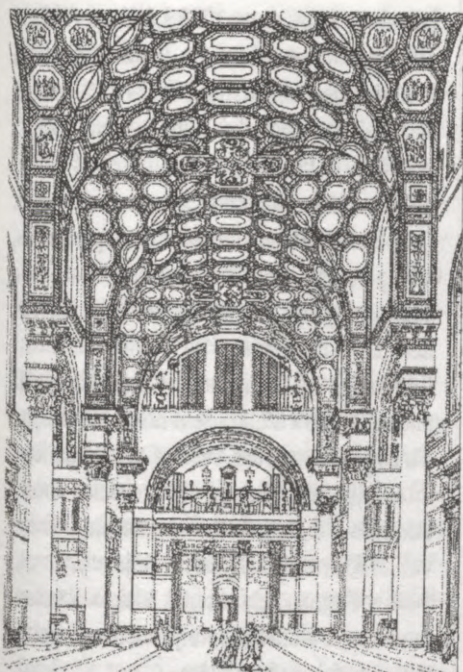
teoloģija (gr. theos – dievs + $\uparrow$. loģija) – mācība par Dievu; dogmatikas, reliģiskās tikumības un uzvedības normu sistēma. *Morāles* teoloģija izklāsta un noteic t. s. reliģiskās morāles principus un normas. *Praktiskā* teoloģija sastāv no liturģijas (priekšrakstiem par dievkalpojumu noturēšanas kārtību).

terakota (it. terra cotta – apdedzināta zeme) – neglazēti, poraini, vientonīgi keramikas izstrādājumi, apdedzināti 1000 °C temperatūrā. Atkarībā no pievienotajiem krāsojošajiem oksīdiem tonējums var būt krēmkrāsā, sarkans, brūns, pelēks vai zaļgans. Terakotas izstrādājumi pazīstami kopš neolīta; izplatīti Senajā Grieķijā, Ķīnā, Indijā, Senajā Krievzemē; Itālijā renesanses mākslā. Mūsdienās terakotu visbiežāk izmanto mazo formu tēlniecībā.

Terakotas veidojums. Armija. Ķīna

termas (lat. thermae < gr. thermos – silts, karsts) – sabiedriskās pirtis Senajā Romā (arī sporta, kultūras un izpriecu iestāde). Kā ēku tips termas izveidojās 2. gs. p. m. ē. Parasti celtne simetriska. Galvenās ass abās pusēs vienādas telpu grupas (ģērbtuves, apmazgāšanās, masāžas, sporta u. c. zāles). Termas pārsedz cilindriskas un krusta velves, kupoli. Termas grezni rotātas ar mozaikām un skulptūrām. Pagalmā – plaši dārzi un sporta laukumi. Lielākās bija *Karakallas termas* Romā (3. gs.

Karakallas termas Romā. 211 – 217.
Rekonstrukcija

sāk.; 216 × 112 m, kupola diametrs 35 m).
Tērvetes pilskalns atrodas Dobeles raj., Tērvetes pagastā. Bijis apdzīvots I. g. tūkst. p. m. ē. – 13. gs. m. ē. Pilskalnu aizsargājis valnis, grāvis, priekšpils; piekāvē atradusies senpilsēta. Pilskalns bijis Rietumzemes ekonomiskais, politiskais un militārais centrs. Tur dzīvojuši valdnieki Viestarts un Nameisis. Kad Livonijas ordenis līdzās pilskalnam uzcēla Svētkalna pili, ko zemgaļu un žemaišu karaspēks nespēja ieņemt, zemgaļi 1286 Tērvetes pilskalnu nodedzināja un atkāpās uz Rakti.
“Tēvija” – sabiedriski politisks un literārs laikraksts. Iznāca 1884 – 1914, sākumā Rīgā, no 1886 Jelgavā. Izdevējs – R. Bušs, no 1886 – J. Bulis (arī red.), no 1888 – J. Čakste. Iznāca arī laikraksta pielikumi.
tēvreize – baznīcas lūgšana, ko atzīst un izmanto visu kristietības novirzienu pārstāvji.
Ticiāns [ist. v. Ticiāno Vecellio, Tiziano Vecellio; 1476 vai 1477 (pēc citiem datiem 15. gs.

80. gadu beigās) – 1576] – itāļu gleznotājs. Ievērojams dižrenesanses Venēcijas skolas pārstāvis. Sākumā gleznojis mitoloģiskas ainas, sieviešu pusfigūras, portretus (“Zemes un debesu mīlestība”, ap 1516), arī lielas altārglezas (“Marijas debesbraukšana” jeb “Asunta”, ap 1518; “Pezāro dzimtas madonna”, 1526). 30. gados kompozīcijās dramatismu nomaina reāla konkrētība (“Ievešana templī”, 1534 – 1538; “Urbīno Venera”, 1538). 40. – 50. gados mēģina atklāt vientuļa cilvēka ciešanas (“Sv. Sebastjans”, ap 1570). Daudzos darbos atklāj sievietes ķermeņa skaistumu (“Danaja”, 1554; “Venera pie spoguļa”, ap 1555). Portretos atklājis personības iekšējo pretrunīgumu (“Kārlis V”, 1548; “Pašportrets”, ap 1560). Izcils kolorists, līdz virtuozitātei izkopis glezniecības tehnikas tradīcijas.

Ticiāns. “Danaja”. 1544

ticība – pārliecība par uzskatu patiesumu; arī noteikta reliģisko uzskatu sistēma.
ticības brīvība – tiesības izvēlēties jebkuru reliģiju vai būt ateistam.
Tihe (Tychē) – nejaušību un likteņa dieviete sengrieķu mitoloģijā. Tihi attēloja kā jaunu sievieti uz lodes vai rata, ar kuģa stūri vienā

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

A un pilnības ragu otrā rokā. Romiešu mitoloģijā Tihei atbilda *Fortūna*.

B **Tilbergs**, Jānis Roberts (1880 – 1972) – latviešu gleznotājs, grafiķis, tēlnieks. LMA Figurālās meistardarbnīcas vadītājs (1921 – 1932), LVMA Portreta glezniecības darbnīcas vadītājs (1947 – 1957), profesors (1948). Plaši darbojies kā grafiķis – preses grafikā (karikatūras žurnālā “Svari”, 1906 – 1907) un grāmatu grafikā. Glezniecībā izkopies reālīstiskā portreta tradīcijas (“Dzejnieka J. Raiņa portrets”, 1925; “Mātes portrets”, 1926; “Režisora E. Smilģa portrets”, 1949; “Pašportrets”, 1951). Pievērsies arī vēsturiskajai glezniecībai (“Kaugurieši”, 1957), ainavai (“Rīga”, 1913, 1940).

J. R. Tilbergs. “Tēlnieks B. Dzenis ar dzīvesbiedri”. 1914

P **“Tilts”** (“Brücke”) – vācu mākslinieku ekspresionistu apvienība. Darbojās Drēzdenē (1905 – 1910) un Berlīnē (1910 – 1913). Pārstāvji (gleznotāji un grafiķi E.L.Kirhnērs, Ē.Hekels, K.Šmits-Rotlufs, E.Nolde, M.Pehšteins, O.Millers), kuri balstījās uz postimpresionisma tradīcijām, viduslaiku mākslu un primitīvismu, savos darbos subjektīvi deformēja tēlojamus objektus, saasināja krāsu kontrastus, vienkāršoja zīmējumu, dramatisēja dzīves izjūtu.

Z **“The Times”** (“Laiks”) – Lielbritānijas dienas

laikraksts. Iznāk kopš 1785 Londonā (1978 – 1979 neiznāca). Viens no ietekmīgākajiem Lielbritānijas laikrakstiem. Kopš 1981 pieder austrāliešu preses magnātam R.Mērdokam.

timpāni (it. timpani < gr.) – mūzikas sitam-instruments ar noteiktu skaņas augstumu. Timpānus veido puslodes veida kapara katls, kam pārstiepta āda. Timpāni dod tikai viena augstuma skaņu. Simfoniskajā orķestrī parasti lieto 2 – 4 timpānus.

timpanons (gr. tympanon) – frontona vidējā plakne, ko no visām pusēm norobežo dzegas.

Tirgoņu iela atrodas Vecrīgā no Šķūņu ielas līdz Kaļķu ielai. Garums 150 m. Ielas nosaukums no 14. gs. (platea mercatorum – latīņu val., 1333; de kopstrate – lejasvācu val., 1404). Tirgoņu iela atradās blakus Rātslaukumam un viduslaikos bija viena no galvenajām tirdzniecības ielām.

Tirso de Molina (Tirso de Molina; īst. v. Gabrijels Teljess – Tellez; starp 1570 un 1572 – 1648) – spāņu dramaturgs. Viens no ievērojamākajiem spāņu literatūras “zelta laikmeta” dramaturgiem. Sarakstījis vairāk nekā 600 lugu, no kurām saglabājušās 90 lugas. Daiļradē risinājis tālaika filozofiskās, sociālās un ētiskās problēmas (“Dons Hils Zaļbiksis”, 1615, izd. 1635). Nozīmīgākā drāma ir “Seviljas pārdevējs jeb Akmens viesis” [1619 – 1620(?), izd. 1630].

titullapa – grāmatas, brošūras, retumis žurnāla galvenais elements ar ziņām par izdevumu. Galvenie elementi: virstituls, autors, nosaukums, apakštituls, izdošanas ziņas. Mūsdienu titullapas pirms teksta iespiestās grāmatās sāka lietot 1476.

Tokijas universitāte. Dibināta 1877. Universitātes pārziņā darbojas vairāk nekā 10 zinātniskās pētniecības institūtu, astronomijas observatorija (dib. 1878), bibliotēka (vairāk nekā 5 milj. vienību).

tolerance (lat. tolerantia – iecietība, izturība)

Tirso de Molina

ētikā – morālā īpašība; iecietība pret citu cilvēku uzskatiem, ticējumiem, ieradumiem.

Tolstojs, Ļevs (1828 – 1910) – krievu rakstnieks. Pēterburgas ZA korespondētājloceklis (1873), goda akadēmiķis (1900). Nozīmīgākie darbi – epepeja “Karš un miers” (1868 – 1869), romāns “Anna Kareņina” (1875 – 1877), garie stāsti “Kreicera sonāte” (1891). Tolstoja daiļradē spilgti atspoguļotas sava laikmeta sabiedrības pretrunas.

tonalitāte (vācu Tonalität, fr. tonalité < gr.) – skaņkārtas absolūtā augstuma izteiksme. Par tonalitāti dēvē arī mažora-minora funkcionālo sistēmu, kas raksturīga 17. – 19. gs. mūzikai. Radikālas pārmaiņas 20. gs. harmonijā radīja jaunu tonalitātes izpratni, kur vispārpieņemtas sistēmas vietā katras kompozīcijas pamatā ir individualizētas centrālo elementu attiecības.

tondo (it. tondo – apaļš) – apaļa formāta gleznojums vai cilnis. Plaši izplatīts itāļu renesanses mākslā; īpaši raksturīgas kompozīcijas, kurās attēlota madonna ar bērnu.

Tone, Voldemārs (1892 – 1958) – latviešu gleznotājs. LMA pedagogs (1925 – 1944).

V. Tone. “Anna”. 1935

Ļ. Tolstojs

A. Toskanīni

Gleznojis portretus un klusās dabas, arī ainavas un aktus. Viens no smalkākajiem koloristiem latviešu glezniecībā (“Pie loga”, 1932; “Anna”, 1935; “Marga Spertāle”, 1938; “Ilze”, 1938). 1944 emigrējis uz Vāciju, 1958 – uz Angliju.

tonis (gr. tonos – sasprindzinājums; uzsvars; tonis) **akustikā** – dzirdama skaņa, kam piemīt izteikts subjektīvs muzikāls augstums. **Mūzikā** – intervāls, arī augstuma attiecību mērs. Vienmērīgi temperētā skaņojumā oktāvā ietilpst 12 hromatiski pustoņi (6 toni). **Mākslā** – krāsas vai gaismēnas kvalitāte, nokrāsa. **Glezniecībā** – gleznas galvenā krāsa, kas nosaka gleznas kolorītu kopumā.

Tors – pērkona (arī auglības) dievs skandināvu mitoloģijā. Ar savu āmuru Tors sargāja pārējos dievus, arī cilvēkus no briesmām. Toru sauca arī par *Donaru*.

torss (it. torso) **anatomijā** – cilvēka rumpis; **mākslā** – skulpturāls cilvēka rumpja atveidojums. Senākie torši, kas saglabājušies, ir antiķo statuju daļas.

Toskanīni (Toscanini), Arturo (1867 – 1957) – itāļu diriģents. Debitējis 1886. Opereteātra “La Scala” (1898 – 1903, 1906 – 1908, 1921 – 1929), “Metropolitan Opera” (1908 – 1915), Ņujorkas filharmonijas (1926 – 1928), ASV radio un TV sabiedrības “NBC” simfoniskā orķestra galvenais diriģents (1937 – 1954).

toskāniskais orderis – arhitektūras ordera tips; doriskā ordera paveids. Kolonna ir bez kanelūrām, uz bāzes. Antablementā gluda frīze.

totēmisms (< indiāņu) – viena no sabiedriskās apziņas formām, kas radās pirmatnējā sabiedrībā un bija izplatīta visā pasaulē. Totēmismam raksturīga ticība, ka pastāv radniecība starp noteiktu ļaužu kopu un kādu dzīvnieku vai augu sugu vai dabas parādību, ko uzskatīja par ģints senci.

Tots – mēness, gudrības, rakstu un rēķināšanas dievs senēģiptiešu mitoloģijā. Rakstsve-

žu, svēto grāmatu un burvestību aizbildnis. Sengrieķu mitoloģijā Totam atbilda *Hermejs*.

*Tots un Ra Horemahets.
Zīmējums no "Miruso grāmatas"*

tragēdija (gr. tragōidia < tragos – āzis + oīdē – dziesma) – dramatisks sacerējums, kurā varonis tēlots nesamierināmā konfliktā ar neuzvaramu pretspēku un nevienādā, sasprindzinātā cīņā ar šo pretspēku neizbēgami iet bojā. Tragēdija radusies Senajā Grieķijā Dionīsa svētku rituālos. Izcilākie sengrieķu autori – Eshils, Sofokls, Eiripīds. Jauns tragēdijas žanra uzplaukums sākās tikai 16. – 17. gs. mijā un bija saistīts galvenokārt ar V.Šekspīra dramaturģiju. Konflikta pamatā vairs nav cilvēku cīņa ar dievu nolemto likteni, bet gan ir raksturu sadursmes, kuru cēlonis – laikmeta un sabiedrības pretrunas. 17. gs. franču klasicisma dramaturgi (P.Korneijs, Ž.Rasins) absolūtisma laikmeta valstiskās problēmas, varoņus un viņu attiecības tēloja pēc antīko tragēdiju parauga. Latviešu literatūrā Raiņa un A.Upīša tragēdiju galvenais temats ir indivīda un tautas attiecsmju dialektika.

tragikomēdija (fr. tragi-comédie < gr.) – dramatisks sacerējums, kam raksturīgas gan tra-

gēdijas, gan komēdijas iezīmes; traģiskais un komiskais tiek nostatīti viens otram pretī un reizē arī viens ar otru organiski saistīti. Traģikomēdijas elementi sastopami jau Eiripīda lugās, arī viduslaiku un agrās renesanses dramatiskajos sacerējumos. Par atsevišķu dramatisku literāru žanru traģikomēdija izveidojās 16. un 17. gs. mijā (Dž.Flečera, F.Me-sindžera traģikomēdijas Lielbritānijā, Ž. de Rotrū – Francijā, Dž.Čintio – Itālijā).

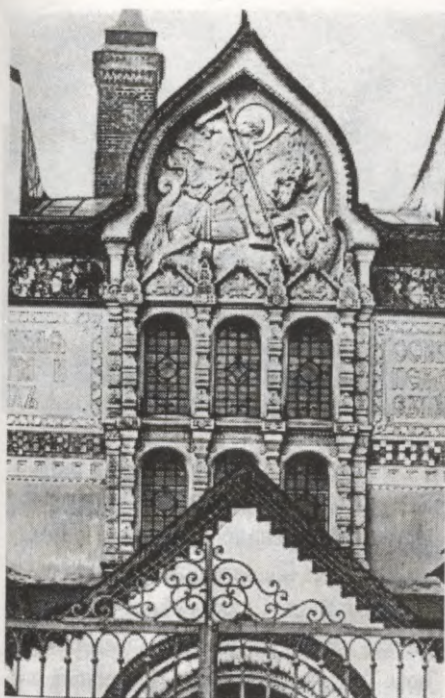
transcendentālisms – filozofijas un literatūras virziens 19. gs. 30. – 50. gados ASV. 1836 transcendentālisti nodibināja Transcendentālistu klubu, izdeva žurnālu "Dial" (1841 – 1844), apvienoja radikālo inteliģenci. Ievērojamākie pārstāvji – R.V.Emersons, H.D.Torovs. Vērsās pret sensuālismu, kas devalvē morāles kritērijus. Atzina, ka filozofijā nepieciešams ieviest transcendentā jēdzienu, kas apzīmē pārjuteklisku, ideālu substanci (panteistiski izprastu dievu), kuru var uztvert intuitīvi. Meklēja pamatus cilvēku līdztiesībai, aizstāvēja humānisma idejas.

transepts (lat. trans – pāri + saeptum – žogs) – viens vai vairāki šķērsjomi, kas šķērso garenjomu krusta plāna sakrālajās celtnēs. Transepts var būt vienādā augstumā ar garenjomu.

"Trauksme" – literārs žurnāls. Iznāca 1928 – 1931 Rīgā (no 1930 nosaukums "Jauno Trauksme"). Redaktors J.Plaudis. Publicēja jauno dzejnieku un cittautu dzejnieku darbus.

Tretjakova galerija Maskavā. Dibināta 1856 (P.Tretjakova privātā mākslas kolekcija, dāvināta pilsētai 1892). Lielākais krievu mākslas muzejs pasaulē. Iekārtota bijušajā Tretjakovu mājā (galveno fasādi projektējis V.Vasņecovs, 1902).

triennāle (lat. triennium – trīsgade) – mākslas sarikojums (festivāls, izstāde), kas regulāri notiek ik pēc 3 gadiem; piemēram, Baltijas republiku glezniecības triennāle Viļņā (kopš 1969).

Treĵakova galerija

trimdas latviešu teātris. Pēc Otrā pasaules kara bēgļu nometnēs Vācijā, kad profesionālie aktieri pulcējās vienkopus galvenokārt Mērbekas Latviešu teātri un Eslingenes Latviešu teātri, sākās trimdas latviešu teātra darbība. Pēc latviešu izceļošanas uz mītnes zemēm trimdas latviešu teātri tika dibināti Anglijā, ASV (Ņujorkā, Bostonā, Vašingtonā), Austrālijā (Sidnejā, Melburnā), Kanādā (Monreālā). Pasaulē apzināti aptuveni 300 teātri. Latvijā trimdas latviešu teātra kolektīvu viesizrādes kopš 1980.

triptihs (gr. triptychos – trīskārtīgi salikts) – no trīs daļām saliekama svētbilde; arī mākslas darbs, kas sastāv no 3 daļām (gleznām, ciļņiem, zīmējumiem), ko vieno kopīga ideja, tēma, sižets.

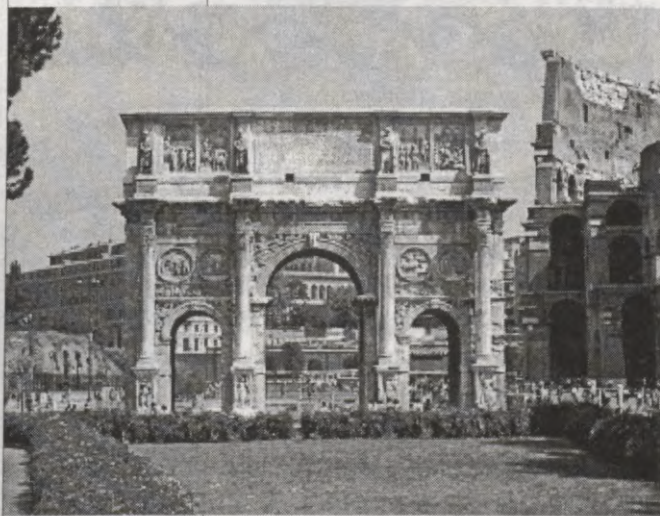
“Tristāns un Izolde” – franču viduslaiku teika par bruņinieka Tristāna un Kornvolas karaļa sievas Izoldes traģisko mīlestību (viens no t. s. Artura leģendu epizodēm). Teikas literārās apdares pazīstamas kopš 12. gs.

“Tristāns un Izolde”. Zīmējums

Trisvienības baznīca Liepājā – arhitektūras piemeklis. Celta 1742 – 1750 pēc būvmeistara J.Dorna projekta. Iekšējie apdares darbi pabeigti 1775, tornis – 1866. Trisjomu celtnes torņa augstums 43 m. Barokāls portāls ar alegorisku skulptūru grupu. 1779 baznīcā ievietotas H.A.Konciusa būvētās ērģeles, kas pārbūvētas 1885. Arhitektūrai raksturīga pāreja no baroka uz klasicismu. Interjers un iekārta veidoti rokoko stilā. Altāra retabls (13 m) ir lielākais Latvijā.

triumfa arka – memoriālo celtnu tips; brīvi

Triumfa arka. Konstantīna arka Romā. 315 m.ē.

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

stāvoši monumentāli vārti ar 1 vai 3 ieejas ailēm, rotāti ar plastisku dekoru un uzrakstiem. Par triumfa arku dēvē arī arku starp vidusjomu un altārgalu baznīcā.

trubadūri (fr. troubadours < provansiešu) – provansiešu viduslaiku (11. – 13. gs.) dzejnieki dziesminieki. Trubadūri dziesmas gan sacerēja, gan dziedāja. Galvenā tematika – mīlestība, “daiļās dāmas” kults, varonība karā, arī sociālpolitiski motīvi. Trubadūru dzeja ietekmējusi *truvēru* un *minnezengeru* liriku.

tuba (it., lat. – taure) – metāla pūšamais mūzikas instruments ar ventiļu mehānismu. Pēc reģistra tuba ir viszemākais šās dzimtas instruments. Izšķir basa tubas un kontrabasa tubas. “**Tūkstoš un viena nakts**” – pasaku krājums, arābu viduslaiku literatūras piemineklis. Vairākums zināmo pasaku arābu rokrakstu attiecināmi uz 17. – 19. gs., nedaudzi – uz 15. gs.

“Tūkstoš un viena nakts”. Titullapas vinjete

Turaidas pils – arhitektūras piemineklis Latvijā. Celta 1214. Pili pārvaldīja pārmaiņus Rīgas bīskaps (vēlāk arhibīskaps) un Livonijas ordenis. 1776 pils nodega. Pilij ir neregulāra daudzstūra plānojums (nocietināta pils). Pagalma vidū brīvi stāvošs tornis (donžons).

Turaidas pilskalns – vēstures, arheoloģijas un arhitektūras piemineklis Rīgas raj. Siguldas pagastā. Pilskalnā atrodas Turaidas pils. Atsegta 13. – 18. gs. celtņu vietas, 11. – 13. gs. koka pils, nocietinājumu un guļbūvju paliekas.

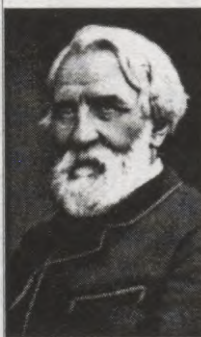
Turaidas pils

Atrastās senlietas raksturo gan lībiešu saimniecību un kultūru, gan vēlāko pils iemītnieku dzīvi. Atradusies lībiešu valdnieka Kaupo pils.

Turaidas Roze, Turaidas Maija. Teikas varone, kas kļuvusi par uzticīgas mīlestības simbolu. Teikas pirmveidu latviešu literatūrā sniedzis J. Dauge (“Turaidas jumprava”, 1857), to izmantojis arī Rainis (luga “Mīla stiprāka par nāvi”, 1927). Pēc nostāstiem, Turaidā pie vecās liepas ir Turaidas Rozes kapavieta.

Turģeņevs, Ivans (1818 – 1883) – krievu rakstnieks. Pēterburgas ZA korespondētājloceklis (1860). Viens no izcilākajiem krievu reālistiskās literatūras pārstāvjiem. Ievērojamākie darbi: pret dzimtbūšanu vērstis stāstu cikls “Mednieka piezīmes” (1847 – 1852); sociālpсихолоģiski romāni “Rudins” (1856), “Muižnieku ligzda” (1859), “Tēvi un dēli” (1862), kuros liberālai muižniecībai pretstātīta demokrātiskā raznočincu inteliģence; romāni “Dūmi” (1867), “Jauni arumi” (1877), kas atveido narodņiku kustību Krievijā; cikls “Dzejoļi prozā” (1882 – 1930); lugas (“Mēnesis uz laukiem”, 1850).

Tutmess (14. gs. p. m. ē.) – Senās Ēģiptes tēlnieks. Bijis Amenhotepa IV galma galvenais tēlnieks, vadījis tēlnieku darbnīcu Amārnā. Veidojis Amenhotepa IV, viņa sievas Nofretetes u.c. portretus.

I. Turģeņevs

K. Ubāns. "Irbenes iela Rīgā". 1932

Ubāns, Konrāds (1893 – 1981) – latviešu gleznotājs. LMA pedagogs (no 1925), profesors (1947). Izcils liriskās ainavas meistars. Bieži gleznojis mazpilsētu un priekšpilsētu skatus, kuros raksturīgs sociāls dzīves vērojums ("Irbenes iela Rīgā", 1932; "Iela Liepājā", 1936), Kokneses, Pērses un Daugavas skatus agrās rīta vai saulrieta stundās, atklājot vissmalkākās dabas noskaņas ("Pērse", 1947, 1962; "Vakara saule", 1948; "Vakara mākoņi", 1957; "Ziema Pārdaugavā", 1965). Darbi izceļas ar dziļu dabas izjūtu un augstu glezniecības kultūru. Izstādēs piedalījies kopš 1911.

Ūders, Teodors (1868 – 1915) – latviešu gleznotājs, grafiķis. Mācījies Štiglica tehnikajā

T. Ūders. "Celmu laužējs". Ap 1911 – 1912

U

zīmēšanas skolā (1897 – 1899). Strādājis par zīmēšanas skolotāju Valmierā (no 1905). Pievērsies latviešu darba zemnieku un zvejnieku dzīves attēlojumam gan grafikā (ogles zīmējums "Rīts", ap 1911; "Zvejnieki", 1910 – 1912), gan glezniecībā ("Celmu laužējs", ap 1911 – 1912). Reālistiskos un alegoriskos tēlos atspoguļojis 1905. – 1907. gada revolūcionāros notikumus.

Ufici (Uffizi) – gleznu galerija Florencē. Dibināta ap 1575 uz Mediči dzimtas kolekciju bāzes. Izvietota valdības kancelejas ēkā (1560 – 1585; arhitekti Dž. Vazāri, B. Buontalenti).

Ufici zāle

Galerijā bagātīgi pārstāvēta itāļu 13. – 18. gs. glezniecība, arī antīkā, franču, vācu, nīderlandiešu, holandiešu un flāmu māksla. Nozīmīgu ekspozīcijas daļu veido dažādu Eiropas valstu mākslinieku pašportretu kolekcija.

Ugāles baznīca – arhitektūras piemineklis Ventspils rajonā. Tipisks Kurzemes baroka sakrālās arhitektūras paraugs. Celta 1691 – 1694 agrākās koka baznīcas vietā. Vienjoma halles tipa celtne ar torni rietumu daļas galā. Griesti segti ar profilētu nervīru krusta velvēm. Ugāles baznīcas iekārta ir savdabīgs baroka koka iekārta piemineklis Latvijas attīstībā. Altāris ar Kristus ciešanu cikla

Ugāles baznīca

Ugāles baznīcas ērģeles

skulptūrām, kancele un biktssols darināti ap 1697 (autors, iespējams, bijis Rīgas tēlnieks J.Šauss). Altāris atspoguļo Rīgas tēlniecības skolas tradīcijas, tam raksturīga arhitektoniskās un skulpturālās daļas harmoniska sais-

tība. Ērģeles (28 reģistri) būvējis Liepājas meistars K.Rāneuss (vecākais) 1697 – 1701. Vienlaikus darināts ērģeļu prospekts (tēlnieks M.Markvarts); tā galvenie ornamentālie motīvi ir krāšņs akants un ziedu vijas. Ērģeļu prospekts ir spilgts Sēfrensu skolas koka tēlniecības paraugs. **Ugunsdzēsības muzejs**, Latvijas. Atrodas Rīgā. Dibināts 1980 uz Ugunsdzēsības izstādes (darbojas Rīgā no 1978) bāzes. Muzeja fondos dažādas ar ugunsdzēsības tematiku saistītas kolekcijas, ugunsdzēsības tehnika.

ukijoe (jap. – ikdienas dzīves tēlainība) – japāņu glezniecības un grafikas skola 17. – 19. gs. Pacēlumu sasniedza 18. gs., izraisot japāņu ksilogrāfijas uzplaukumu. Ukijoe meistaru (H.Moronobu, S.Harunobu, Dz.Sjaraku, K.Utamaro, K.Hokusai, A.Hirosige) darbiem raksturīgs sižetu demokrātisms, tēlu psiholoģiskā ievirze, lokālo krāsoņu lietojums, niansēti līniju ritmi.

undīne (lat. unda – vilnis) – Eiropas tautu (galvenokārt ģermāņu) mitoloģijā ūdensmeita (dažkārt ar zivs asti), kas ar dziesmām un savu skaistumu ievilina ceļiniekus dzelmē un pazūdina. Undīne varēja iemantot nemirstīgu cilvēku dvēseli, ja iemilēja zemes cilvēku un dzemdēja bērnu. Viduslaikos alķīmiķi par undīni sauca ūdens garus, kas valdot pār ūdens stihiju, tāpat kā salamandras valdot pār uguni, silfi – pār gaisu.

unisons (it. unisono < lat. unus – viens + sonus – skaņa) – divu vai vairāku vienāda augstuma skaņu vienlaicīgs skanējums. Arī divu vai vairāku instrumentu (balsu) izpildīta melodija pirmas vai oktāvas intervālā. Arī viena skaņdarba sinhrons atskaņojums uz divām klavierēm vai diviem citiem instrumentiem. Unisons ir arī solopartijas dublējums pavadijumā.

“United Press International” (UPI) – ASV informācijas aģentūra. Ietilpst pasaules lielāko informācijas dienestu sistēmā. Dibināta 1958, apvienojoties Skripsa–Hovarda (dib. 1907) UPI un Hērsta (dib. 1900) “International News Service”. Centrs atrodas Ņujorkā. Aģentūra

specializējusies radio un TV informācijas vākšanā un izplatīšanā.

“Universālā bibliotēka” – grāmatu sērija, kuras uzdevums sniegt nacionālās literatūras un pasaules literatūras klasikas, kā arī populārzinātniskus darbus vienkāršos, lētos izdevumos masu metienā. Pirmā “Universālā bibliotēka” aizsākta Leipcīgā 1867. Populāra kļuva A.Gulbja “Universālā bibliotēka” Pēterburgā 1911 – 1915 (red. Rainis) un Rīgā 1918 – 1927. Iznāca 315 n-ri.

Unsete (Undset), Sigrīja (1882 – 1949) – norvēģu rakstniece. Sociālos romānos (“Marta Eulija kundze”, 1907) pārsvarā dominē sievietes emancipācijas tēma. Vēsturiskajā romānu triloģijā “Kristīne Lavransa meita” (1920 – 1922) atainota 14. gs. Norvēģija. Nobela prēmija (1928).

upanišadas (sansk. – slepena mācība) – reliģiski filozofiska satura teksti senajā Indijā. Saistītas ar Vēdām, izskaidro to dziļāko jēgu. Radušās 6. – 3. gs. p. m. ē. – 14. – 15. gs. m.ē. Zināmi 108 upanišadu teksti. Risināta kosmogonijas, visa esošā vienotības tēma. Problemātikas centrā – mācība par pasaules dvēseli, brahmana un ātmana vienotību, par ceļiem, kas ved uz *mokšu*. Upanišadas ietekmējušas visu turpmāko indiešu filozofiju, daudzos aspektos bijušas avots tās dažādajiem virzieniem. Upanišadas izmantojuši arī Eiropas filozofi, sākot ar A.Šopenhaueru.

Upītis, Pēteris (1899 – 1989) – latviešu grafiķis. Beidzis LMA (1932; mācījies pie R.Zariņa). LVMA pedagogs (kopš 1945), profesors (1962). Viens no pirmajiem latviešu padomju grafiķiem, kas pievērsies tematisku ciklu veidošanai (“Purvu nebūs!”, 1954 – 1957) un radījis lirisku Latvijas dabas tēlu (“Lirika”, iesākts 1948; “Gauja”, 1956 – 1962; “Negaiss pār Dēliņkalnu”, 1971; “Balāde par dižkokiem, 1972; “Ezera sonāte”, 1978). Ievērojams latviešu *ekslibru* meistars. Darbojies

S. Unsete

P. Upītis. “Dižkoks atbrīvots no alkšņiem”. 1984

grāmatu grafikā. Ievērojams kokdzeluma meistars (“Ainava ar dzirnavām”, 1978).

Upītis, Andrejs (1877 – 1970) – latviešu rakstnieks, literatūrzinātnieks. LPSR ZA akademiķis (1946). Plaša kapitālistiskās dzīves panorāma un spilgti raksturi atveidoti “Robežnieku” romānu virknē. Citi nozīmīgākie darbi: noveļu krājumi “Darba laikā” (1915), “Vēju kauja” (1920), “Kailā dzīvība” (1926); drāmu triloģija “Balss un atbalss” (1911), “Viens un daudzie” (1914), “Saule un tvaiks” (1914); komēdija “Peldētāja Zuzanna” (1922); vēsturiskās traģēdijas “Mirabo” (1926), “Žanna d’Arka” (1930), “Spartaks” (1943); romāns “Zaļā zeme” (1945). Darbojies literatūrkritikā, literatūras vēsturē un publicistikā. Sastādījis literatūras un kritikas almanahu “Vārds” (1912 – 1913). Sarakstījis grāmatu “Sociālistiskā reālisma jautājumi literatūrā” (1957). Divās A.Upīša dzīves un darba vietās (Skriveros un Rīgā) iekārtoti memoriālie muzeji.

Upsalas universitāte (Uppsala universitet). Dibināta 1477. Vecākā un viena no lielākajām universitātēm Zviedrijā. 90. gados 7 fakultātes: teoloģijas, jurisprudences, medicīnas, filoloģijas, sabiedrisko zinātņu, dabaszinātņu, farmācijas fakultāte.

upurēšana – reliģisks rituāls. Tā mērķis – ar

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

ziedojumu palīdzību izlūgties pārdabisku būtņu labvēlību vai pateikties tām, izpirkt grēkus.

Uršteins, Osvalds (1910 – 1980) – latviešu aktieris, režisors. Nacionālajā teātrī no 1930 (Rūdis R.Blaumaņa “Skroderdienas Silmačos”). No 1938 darbojies režijā un teātra pedagoģijā. 1944 emigrējis uz Vāciju; Mērbekas Latviešu teātra aktieris un režisors (V.Šekspīra “Divpadsmitā nakts”). No 1949 dzīvojis ASV. Amerikas Latviešu teātra Ņujorkas (1950 – 1959) un Vašingtonas ansambļa vadītājs (no 1959). Sadarbībā ar Anšlavu Eglīti tapušas izrādes “Omartija kundze”, “Bezkaunīgie veci”. Citi ievērojamākie iestudējumi: R.Blaumaņa “Ugunī”, K.Goldoni “Divu kungu kalps”.

Ūsiņš – dievība senlatviešu mitoloģijā. Tautasdziesmās attēlots gan kā zirgu aizgādnis un audzētājs, gan kā pavasara personifikācija.

Utamaro, Kitagava (1753 vai 1754 – 1806) – japāņu grafiķis, gleznotājs. Ukijoe skolas pārstāvis. Pievērsies amatnieku sadzīves tematikai, darinājis ilustrācijas darbiem par dabaszinātņu jautājumiem (“Grāmata par kukaiņiem”, 1788). Īpašu ievēribu guvušas Edo geišu dzīves tēlojumam veltītās ksilogrāfiju sērijas, kurās radījis izsmalcināti poētiskus japāņu sieviešu tēlus (“Josivaras zaļo namu gadagrāmata”, 1804).

uvertūra (fr. ouverture < lat. apertura – atvēršana, atklāšana) – instrumentāls skaņdarbs, kas iecerēts kā ievads operai, baletam, oratorijai, kantātei, drāmai. Par pirmo uvertūras

O. Uršteins

Cimdu raksti ar Ūsiņa zīmi

Kitagava Utamaro. “Melanholiskā mila”. Krāsaina ksilogrāfija no sērijas “Milas dziesmas”. 1791

paraugu pieņemts uzskatīt K.Monteverdi tokātu operā “Orfejs” (1607). 17. gs. izveidojās divi uvertūru tipi: franču uvertūra (trijdaļu formā ar lēnu sākuma un beigu daļu) un itāļu uvertūra (trijdaļu formā ar ātru sākuma un beigu daļu). Kopš 19. gs. uvertūra ir arī patstāvīgs programmatisks koncertskaņdarbs orķestrim. Uvertūras komponējuši L. van Bēthovens, F.Mendelszons-Bartoldi, M.Gļinka, A.Dargomižskis, M.Balakirevs, D.Šostakovičs, J.Vītols, Alfrēds Kalniņš.

Vācietis, Ojārs (1933 – 1983) – latviešu dzejnieks. Dzejā vispusīgi dziļi atveidota cilvēka garīgā pasaule un personības veidošanās, visas sabiedrības attīstība kopumā. Tajā publicistiskums mijas ar lirismu. Nozīmīgākie dzejoļu krājumi: “Elpa” (1966), “Antracīts” (1978), “Si minors” (1982), “Nolemība” (1985). Sarakstījis arī garo stāstu “Tās dienas acīm” (1959), dzejoļus bērniem (krāj. “Kabata”, 1976; “Astoņi kustoņi”, 1983). Paliekoši ietekmējis latviešu dzejas attīstību.

vācu studentu korporācijas Latvijā. Pirmās no tām – “Fraternitas Baltica” (1865), “Concordia Rigensis” (1869), “Rubonia” (1875) – dibinātas Rīgas Politehnikumā un turpināja darbību LU. 1922 LU nodibināta korporācija “Gotonia”. 1938 – 1939 vācu studentu korporācijas darbību Latvijā beidza un to atsāka pēc Otrā pasaules kara Vācijā.

Vāgnera iela (Riharda Vāgnera iela) atrodas Vecrīgā (no Kaļķu ielas līdz Mazajai Vaļņu ielai). Garums 195 m. Iela izveidojusies 16. gs. beigās pēc zemes vaļņu uzbēršanas jaunajā pilsētas daļā; te bija ceļš gar Rīgas upes kreiso krastu. Senākais nosaukums Lielā Kēniņu iela (Königstrasse – vācu val.), iespējams, radies no 15. – 16. gs. Rīgā plaši izplatītā Konincku vai Konynghu dzimtas vārda. Sākotnēji iela gājusi līdz Audēju ielai. Pēc 1862 pagarināta līdz tagadējai 13. janvāra ielai. Pēc tam, kad 1936 ielas trases vidū uzcēla tagadējo Rīgas universālveikalu “Centrs”, ielas lejasgalu pievienoja Vaļņu ielai. 1941 ielu pārdēvēja par Komunālo ielu. 1983 arheoloģiskajos izrakumos atsegta Rīgas upes gultne un tās kreisās krastmalas 16. – 18. gs. nostiprinājumi. Šajā ielā 18. – 19. gs. atradās Muses biedrības ēka – pirmais Rīgas teātris, kurā 1837 – 1839 strādājis Rihards Vāgners, tāpēc 1989 ielu pārdēvēja par R. Vāgnera ielu.

Vāgners (Wagner), Rihards (1813 – 1883) –

V

O. Vācietis

R. Vāgners

vācu komponists, diriģents, rakstnieks. Viens no pasaules ievērojamākajiem komponistiem, operas žanra reformators. Komponējis operas “Tanheizers” (1845), “Loengrīns” (1848), tetraloģiju “Nībelungu gredzens” (1854 – 1874) u.c., simfoniskos un vokāli instrumentālos darbus, kamermūziku. Bijis arī ievērojams operu un simfoniskās mūzikas diriģents; darbojies arī Rīgā (1837 – 1839).

Vahtangovs, Jevgeņijs (1883 – 1922) – krievu režisors, aktieris. 1913 nodibina Studentu studiju (vēlāk Maskavas Dailes teātra 3. studija, kopš 1926 Vahtangova teātris). Vahtangova iestudējumiem raksturīgi dažādu skatuves izteiksmes līdzekļu meklējumi, skatuves mākslas komponentu organiska sintēze, spilgta teatralitāte (K.Goci “Princese Turandota”).

Vailds (Wilde), Oskars (1854 – 1900) – angļu rakstnieks. Vailda mākslinieciskie uzskati

O. Vailds

veidojušies preraphaelītu un franču simbolistu ietekmē. Estētisma un "māksla mākslai" principi izklāstīti esejās (krāj. "Nodomi", 1890). Filozofiskajā romānā "Doriana Greja ģimēne" (1891) galvenais varonis ir egoistisks dzīves baudītājs; romānā izteikta doma, ka skaistais nav šķirams no ētiskā. Cildeni humānisma ideāli apliecināti Vailda literārajās pasakās, kas pieder pie šī žanra izcilākajiem paraugiem pasaules literatūrā (krājumi "Laimīgais princis un citas pasakas", 1888; "Granātābolu mājiņa", 1891). Pasaules slavu guvušas arī komēdijas "Lēdijas Vindermīres vēdekļi" (1893), "Ideāls vīrs" (1899), "Cik svarīgi būt nopietnam" (1899). Rakstījis arī stāstus, dzejoļus, traģēdijas.

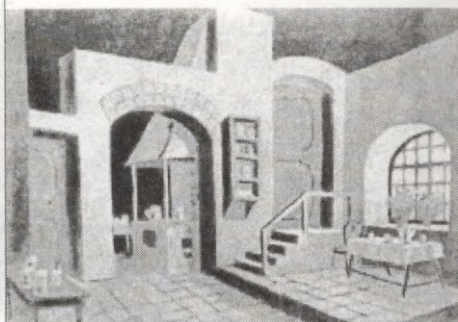
vakarēšana – ļaužu pulcēšanās vienkopus rudens un ziemas vakaros. Latvijā vakarētāji (viena vai vairākas saimes) pulcējās dzīvojamā rījā vai saimes istabā. Sievietes strādāja rokdarbus, vīrieši gatavoja un laboja darbarīkus, iedzīves priekšmetus. Līdztekus darbam stāstīja pasakas, teikas, minēja miklas, dažkārt kāds lasīja priekšā.

Valdemārs, Krišjānis (1825 – 1891) – latviešu sabiedriskais darbinieks, publicists. Viens no jaunlatviešu kustības vadītājiem. Laikraksta "Pēterburgas Avīzes" izdevējs. Viens no nacionālās literatūras un publicistikas veidotājiem. 1864 nodibināja pirmo jūrskolu Ainažos. Aicināja vākt latviešu folkloru un kopt latviešu valodu, izdeva vārdnīcas. Pēc Valdemāra ierosinājuma 1873 tika nodibināta pirmā jūrnieceības biedrība Krievijā (1873 – 1891 bija tās sekretārs). Izdeva jūrnieceības žurnālu. Laikraksta "Pēterburgas Avīzes" ievietotajos publicistiskajos rakstos un humoristiski satīriskajos darbos ("Biznes gaudas", "Brencis un Zvingulis", abi 1862) vērsās pret gara tumsonību un baltvācu muižniecības ideoloģiju. Panāca vairāku praktisku vārdnīcu izdošanu jūrnieceku vajadzībām.

Valdmanis, Voldemārs (1905 – 1966) – lat-

K. Valdemārs

V. Valdmanis. Dekorāciju mets R. Blaumaņa lugai "Uguni". 1940

viešu grafiķis, scenogrāfs. Nacionālā teātra (1928 – 1940) un Rīgas Tautas teātra skatuves gleznotājs (1941 – 1944), Drāmas teātra (1944 – 1946) un Rīgas kinostudijas galvenais mākslinieks (1946 – 1947). Mākslas muzeja direktors (1940 – 1941). Veidojis scenogrāfiju vairāk nekā 100 uzvedumiem (V.Lāča "Zvejnieka dēls", 1934, 1935; V.Šekspīra "Liela brēka, maza vilna", 1937; R.Blaumaņa "Pazudušais dēls", 1945; A.Griģuļa "Māls un porcelāns", 1947). Darbojies stājgrafikā un grāmatu grafikā (V.Lāča "Zvejnieka dēls", 1947; "Vētra", 1946 – 1949; "Uz jauno krastu", 1955; Raiņa "Uguns un nakts", 1953; A.Upīša "Zaļā zeme", 1965). Izstādēs piedalījies no 1928.

Valmieras Drāmas teātris. Dibināts 1919 (nosaukums Valmieras Padomes teātris; 1924 – 1930 Valmieras Drāmas teātris; 1930 – 1940

Valmieras Drāmas teātris

Ziemeļlatvijas teātris; 1957 – 1989 – L.Paegles Valsts Valmieras drāmas teātris; kopš 1989 – Valmieras Drāmas teātris). Teātra attīstību sekmējuši aktieri un režisori E.Brīce, R.Brīmanis, O.Kaija, A.Kokalis, Ž.Vinkalns, A.Zomers. Teātra repertuārā lielu ieguldījumu devuši galvenie režisori A.Lāce 1950 – 1957 (A.Upīša “Ziņģu Ješkas uzvara”), P.Lūcis 1957 – 1991 (H.Vuolijoki Niskavuori cikla 5 lugas; V.Lāča “Zvejnieka dēls”), režisori O.Kroders, M.Ķimele (Raiņa “Pūt, vējiņi!”, R.Blaumaņa “Ugunī”), V.Maculevičs (V.Majakovska “Pirts”, Raiņa “Daugava”). Izcilākie aktieri: L.Dēvica, I.Ieviņa, Ņ.Leimane, R.Rudāks, J.Samauskis, J.Zariņš, R.Zēbergs. 90. gadu iestudējumi: 16. gs. nezināma autora “Venēciete” (1996; rež. M.Gruzdovs), A.Čehova “Ivanovs” (1998; rež. F.Deičs), G.Holta-Baumerta “Tricvaidziņš” (1998; rež. J.Rijnieks), M.Ziverta “Minhauzena precības” (1998; rež. F.Deičs), A.Kitsberga “Vilkate” (1998; rež. M.Ķimele).

Valmieras skolotāju seminārs, Valkas - Valmieras skolotāju seminārs – mācību iestāde tautskolotāju sagatavošanai Latvijā. Dibināts 1894 Rīgā (nosaukums – Valkas skolotāju seminārs), no 1902 darbojās Valmierā. Mācību ilgums – 3, no 1903 / 04 – 4 gadi. Uzņēma audzēkņus no 16 gadu vecuma, ar pamatskolas izglītību. Mācības notika krievu valo-

J. Cimzes skolotāju seminārs Valkā. 19. gs.

dā. Semināru beiguši 520 audzēkņi. 1919 seminārs likvidēts; uz tā bāzes izveidoti skolotāju kursi.

Valnere, Rita (dz. 1929) – latviešu gleznotāja. LMA pedagoģe (kopš 1967), profesore (1985). Glezno tematiskas figurālas kompozīcijas un portretus – no klasiskā reālisma vēstījuma līdz sarežģītām laika un telpas attiecībām gleznas plaknē (“Puķu veikalā”, 1956; “Zvejniece”, 1966; cikls par Itāliju – “Asīze”, 1970, “Florence”, 1971, “Ponte Vecchio”, 1971; “Sarunas par glezniecību”, 1974; “Tēva piemiņai”, 1975; “Nepārtrauktība”, 1977; “Piesaucu dzīvos”, 1979; “Kliedziens”, 1980). Daudz gleznojusi pasteli. Izstādēs piedalās kopš 1955.

R. Valnere. “Rīts”. 1986

Valņu iela atrodas Vecrīgā (no Smilšu ielas līdz 13. janvāra ielai), šķērso Kaļķu, Teātra un Audēju ielu. Garums 630 m. Iela izveidojusies gar 17. – 18. gs. celto pilsētas nocietinājumu valņu iekšpusi; nosaukums līdz 1792 – Kazarmu iela. Līdz 19. gs. 60. gadiem tā sastāvēja no 4 ielām: pēc valņu pakājē

uzceltajām kazarmām tās sauca par Lielo smilšu kazarmu, Artilērijas kazarmu, Mazo kazarmu un Griekenskansts vai Arestantu kazarmu ielu. Pēc vaļņu nojaukšanas 1864 Kazarmu ielas augšgalu pievienoja Smilšu ielai, lejasgalu – Ķēniņu ielai; vidusdaļā iela ieguva Vaļņu ielas nosaukumu. 19. gs. beigās to pagarināja līdz Smilšu ielai. Kad 1936 sāka celt tagadējo Rīgas Centrālo universālveikalu, Vaļņu ielu paplašināja, pirmo reizi Rīgā gājēju ietvi ierīkoja ēkas apakšstāvā. 1938 ielai pievienoja daļu Ķēniņu ielas no Audēju ielas līdz 13. janvāra ielai. Šeit atrodas Izglītības un zinātnes ministrija, Mākslas darbinieku nams, Kamieļa portāls (17. gs., smilšakmens).

Valters, Ēvalds (1894 – 1994) – latviešu aktieris. Skatuves gaitas sācis 5. Zemgales latviešu strēlnieku pulka dramatiskajā pulciņā (1917). Strādājis kā aktieris un režisors Liepājas teātrī. Kopš 1941 Dailes teātra aktieris. Spilgtas formas meistars, ievērojams raksturlomu tēlotājs. Nozīmīgākās lomas: Tartifs (Moljēra "Tartifs"), Ārsts (H.Ibsena "Brands"), Taurētājs (M.Gorkija "Jegors Buličovs un citi"), Vecais (J.Marcinkeviča "Mindaugs"). Filmējies kopš 1939 filmās: "Zvejnieka dēls", "Mans draugs – nenopietns cilvēks", "Tās dullās Paulīnes dēļ", "Emīla nedarbi". Sarakstījis (ar pseidonīmu Ints Baltarājs) mūsdienu atmiņu hroniku "Rusiāde" (izd. Zviedrijā 1956, Latvijā 1990). Nodibināta Ē.Valtera medaļa, ko pirmais saņēmis pats mākslinieks (1989).

Valters, Jānis (arī Jānis Kūrvavs; 1869 – 1932) – latviešu gleznotājs. 1897 beidzis Pēterburgas MA. Viens no pirmajiem un konsekvētākajiem impresionisma tehnikas ieviesējiem latviešu glezniecībā. Jau daiļrades sākuma darbos (diplomdarbs "Tirgus Jelgavā", 1897) pievērsies atmosfēras un apgaismojuma problēmām ("Pīles", 1898; "Peldētāji zēni", ap 1900; "Divas sievietes pie spuldzes", ap

J. Valters. "Jelgavas tirgus". 1897

Ē. Valters

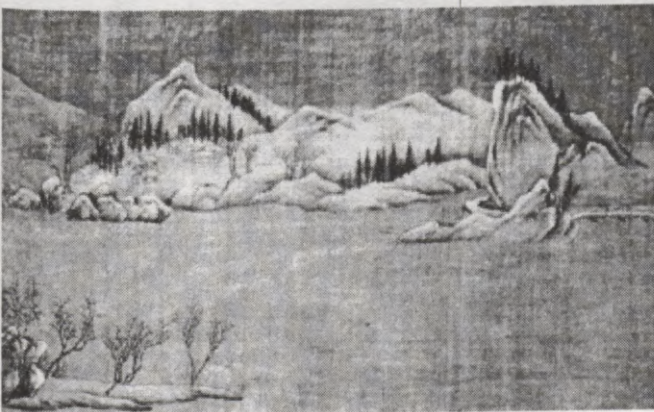
1901; "Mijkrēslī", 1904). Gleznojis sadzīves žanra darbus, portretus, ainavas ("Vērpēja", 1896; "Šuvēja", 1899; "Virvju vijējs", 1900; "Lielupe", ap 1900; "Misas upe pavasarī", ap 1900; "Sieviete baltā tērpā", ap 1902; "Bārenīte", 1907). Vadīja Jelgavas mākslas studiju (1898 – 1906). 1906 emigrēja uz Vāciju.

"Valters un Rapa" – grāmatniecības uzņēmums. Dibināts 1912 Rīgā (komanditsabiedrība ar 14 dalībniekiem; direktori rīkotāji – A.Valters un J.Rapa), 1920 – 1940 – *a/s*. Uzņēmumam bija grāmatu apgāds, veikals (1915 – 1918 filiāle Maskavā) un spiestuve (no 1921). Lielākais grāmatu uzņēmums Latvijā 20. – 40. gados. Izdeva vairāk nekā 3000 grāmatu, žurnālu "Daugava" (1928 – 1940). Vērtīgāko izdevumu vidū bija folkloras izdevumi (K.Barona "Latvju dainas", 2. izd.; P.Šmita "Latviešu pasakas un teikas", 15 sēj.), kopoti raksti (J.Alunāna, E.Birznieka-Upīša, R.Blaumaņa, A.Brigaderes darbi), daiļliteratūras sērijas ("Rakstnieku sejas", "Latviešu klasiķi skolai", "Pasaules klasiķi"), oriģināldarbi (A.Čaks, J.Sudrabkalns, J.Jaunsudrabiņš), tulkotā daiļliteratūra. Tika izdotas arī reliģiskas grāmatas, mācību grāmatas, enciklopēdiski izdevumi, vārdnīcas.

Vampeniešu kapulauki – Daugavas lībiešu kapulauki Rīgas raj., Doles salā (tagadējās Rīgas HES ūdenskrātuves teritorijā). Atsegts lidzenais kapulauks (10. – 11. gs.) un uzkalniņu kapulauks (11. – 13. gs.). Atrastas rotas, ieroči, atsegti arī tirgotāju apbedījumi (atrasti svariņi, atsvariņi, monētas – Rietumeiropas denāriji, arābu dirhemi), kas liecina par tirdzniecības sakariem. Senlietu formās vērojama skandināvu, kuršu, zemgaļu un latgaļu kultūras ietekme.

Vanadzīņš, Nikolajs (1892 – 1978) – latviešu ērģeļnieks. Petrogradas konservatorijas pedagogs (1920 – 1923). Tautas konservatorijas direktors Daugavpilī (1923 – 1929), Rīgā (1929 – 1943). Latvijas Nacionālās operas direktors (1934 – 1936), Latvijas konservatorijas pedagogs, ērģeļu klases vadītājs (no 1938), profesors (1947). Aktīvi koncertējis līdz 1968.

Vans Vei (arī Modze; 699 vai 701 – 759 vai 761) – ķīniešu dzejnieks, gleznotājs, kaligrāfs. Kalpojis galmā, rediģējis imperatora rīkojumus. Viens no dabas lirikas aizsācējiem ķīniešu dzejā. Dabas nianse smalki sabalstas ar cilvēka izjūtām. Sociāli motīvi izpaužas dzejnieka sapņos par ideālu valsti. Rakstījis vēsturiskus darbus (“Augstmaņa Si atraitne”). Ķīniešu monohromās ainavu glezniecības

Vans Vei. “Ainava”. 8. gs.

pamatlicējs; izmantojot tušas tonālās iespējas, radijis emocionālus dabas tēlus.

vara grebums – grafikas iespied tehnika, mehāniska dobspieduma paveids; gravūra, kas izpildīta šajā tehnikā. Dažādu paralēlu un krustotu līniju grupējumus metāla (galvenokārt vara) plātnē iegrebj ar mazu kaltiņu (grebli), kam ir rombveida gals. Vara grebums ir senākā dobspiedes tehnika. Pirmie vara grebēji (vācieši un itāļi) 15. gs. vidū ierosmi guva no zeltkaļu gravējumiem. Izcilus vara grebumus 16. gs. 1. pusē radīja A. Dīrers.

vārdnīca, leksikons – vārdu (arī vārdkopu, frazeoloģismu, retāk morfēmu) krājums, kas sakārtots pēc noteiktiem principiem un sniedz

Vara grebums. V. Grants. “Kaprižes. IV”. 1986

ziņas par to nozīmi, lietošanu, izcelsmi, tulkojumu citās valodās vai arī sniedz informāciju par jēdzieniem, parādībām, ko tie apzīmē (↑ *enciklopēdija*). Vārdnīcas var iedalīt grupās pēc dažādiem kritērijiem: pēc valodas (vienvalodu, parasti skaidrojošās, divvalodu, vairākvalodu tulkojošās), pēc rakstura (skaidrojošās, tulkojošās), pēc

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

leksikas kārtojuma (alfabētiskās, tematiskās).
“**Vārds**” – literāri kritisku rakstu krājums. Iznāca Rīgā (1. – 2. krāj. 1912 – 1913). Izdeva izdevniecība “Dzirciemnieki”. Sastādījis A.Upīts. Plašākā un nozīmīgākā bija literatūras kritikas nodaļa. Tajā publicēja rakstus par literatūru, estētikas jautājumiem, J.Jaunsudrabiņa rakstus par tēlotājmākslu, arī daiļdarbus. Krājuma izdošanu pārtrauca Pirmais pasaules karš.

“**Varenā kopa**” – krievu komponistu apvienība. Pazīstama ar nosaukumu “Jaunā krievu mūzikas skola”, arī “Balakireva pulciņš”. Izveidojās 19. gs. 50. un 60. gadu mijā un pastāvēja līdz 70. gadu vidum. Tajā darbojās komponisti M.Balakirevs, A.Borodins, M.Musorgskis, N.Rimskis-Korsakovs. Ar apvienību cieši saistīta V.Stasova mākslinieciskā darbība. Galvenie principi – tautiskums, reālisms. Apvienība veica muzikāli izglītojošu darbību.

variācijas (lat. variatio – pārmaiņa; daudzveidība) *baletā* – neliela dejas, ko izpilda viens vai vairāki dejotāji. Iedala vīriešu un sieviešu variācijās, terre à terre (sikas, tehniski sarežģītas kustības) un lielajās lēcieni variācijās. Par variācijām *mūzikā* uzskata skaņdarba kompozicionālo formu, ko veido tēmas un tās variētu atkārtojumu vienots izklāsts.

varietē (fr. variétés < lat. varietas – raibums, daudzveidība) – teātra veids; tā priekšnesumos apvienoti dažādi teātra, mūzikas, estrādes un cirka mākslas žanri. Apzīmējums cēlies no 1720 Parīzē nodibinātā teātra “Théâtre de Variétés” nosaukuma. Varietē teātru programmām pārsvarā ir izklaidējošs raksturs. Īpašu popularitāti guva 19. gs. beigās un 20. gs. sāk., kā arī 20. gs. 20. un 30. gados Parīzē, kur varietē priekšnesumus sniedza Dž.Beikere, M.Ševaljē.

Vasarsvētki – reliģiski svētki. Tos svin 50. dienā pēc Lieldienām. Vasarsvētku rašanās saisis

tā ar seno ebreju zemkopības svētkiem. Jūdaisms Vasarsvētkus saistīja ar Vecās Derības mītu par Mozum doto bauslību Sināja kalnā, bet kristietība – ar Jaunās Derības tēzi par apustuļiem veltīto Svētā Gara dāvanu – spēju sarunāties svešās valodās. Daudzi kristiešu Vasarsvētku elementi aizgūti no jūdaisma, kā arī no kristietību pieņēmušo tautu paražām.

Vasarsvētku draudze – protestantisma paveids. Radies 20. gs. sāk. ASV, atšķeļoties no bapisma. Tā ticības pamatā ir mīts, ka Vasarsvētkos pār apustuļiem nolaidies Svētais Gars un tie ieguvuši spēju sarunāties svešās valodās. Draudze tic pārdabiskajām atklāsmēm, praviešiem. Atzīst pieaugušo kristīšanu, svēto vakarēdienu. Ir vairāki novirzieni.

Vasilija Svētlaimīgā katedrāle (Pokrova katedrāle) – arhitektūras pieminekļis Maskavā, Sarkanā laukuma dienvidu pusē. Celta 1555 – 1560, atzīmējot Krievijas uzvaru pār Kazanā hanisti (celtnieki Barma un Postņiks;

Vasilija Svētlaimīgā katedrāle. 1555 – 1560

iespējams, ka tā bijusi viena persona). Katedrālei ir oriģināla daudzdaļu kompozīcija – centrā atrodas torņa tipa baznīca ar teltsveida pārsegumu, ko noslēdz neliels kupols, ap centrālo baznīcu simetriski sagrupētas 8 lielākas un mazākas baznīcas, kuru torņus vainago sīpolveida kupoli. Bagātīgā dekoratīvā apdare un krāsainība liecina par ciešo saikni ar tautas būvmākslas tradīcijām. Kopš 1930 ir Valsts Vēstures muzeja filiāle.

Vatikāns (Vaticano, Stato della Città del Vaticano) – pilsētvalsts Itālijas galvaspilsētas Romas rietumu daļā, Tibras upes labajā krastā. Starptautisks katolicisma politiskais, administratīvais un ideoloģiskais centrs, Romas katoļu baznīcas pāvesta rezidence. Vatikāna valsts izveidota 1929 saskaņā ar Laterānas vienošanos. Valsts galva ir Romas katoļu baznīcas pāvests, ko aizklātā balsošanā uz mūžu ievēlē kardinālu kolēģija (konklāvs).

Vatikāns

Vatikānā ir vairākas izcilas izglītības un zinātniski pētnieciskās iestādes: *Gregorija universitāte* (dib. 1553), *Akvīnas Toma universitāte* (1580), garīgās mūzikas institūts (1911), "Collegium russicum" (1929) u.c. augstākās garīgās mācību iestādes; Zinātņu akadēmija (dib. 1603, reorganizēta 1847); Vatikāna apustuliskā bibliotēka (dib. 1475); Kĵaramonti muzejs un Jaunais korpuss (19. gs. sāk.), Pija un Klementa muzejs (1770), Etrusku muzejs (1837), Ēģiptiešu muzejs (1839); pinakotēka (1932), mūsdienu reliģiskās mākslas kolekcija (1973); observatorija (1899). 1986 izdeva dienas laikrakstu "Osservatore Romano" (no 1861 itāļu, franču, spāņu, angļu, vācu, portugāļu val.). Informācijas aģentūra "Agenzia Internazionale Fides" (dib. 1926); "Radio Vatican" (dib. 1931, raida 32 valodās); TV centrs (dib. 1949). Vatikāns atrodas grandiozā arhitektūras kompleksā, kas ietver sakrāto, laicīgo, dārzu un parku arhitektūru. Ieeju kompleksā veido ar kolonnādēm apjotais ovālais *Sv. Pētera laukums* (1657 – 1667, arhitekts Dž.L.Bernīni). To noslēdz lielākā katoļu baznīca pasaulē – *Svētā Pētera katedrāle*. Uz ziemeļiem no katedrāles izvietots Vatikāna pils ansamblis: *Karaliskās kāpnes* (1666, arhitekts Dž.L.Bernīni), *Paula kapela* (1540, arhitekts A.Sangallo Jaunākais), *Siksta kapela*, *Nikolaja V kapela* (15. gs. 40. gadi), *Bordžu apartamenti*, *Sv. Damazo pagalms* (ap 1510, arhitekts D.Bramante), *Belvedera pagalms* (1503 – 1545), *Vatikāna bibliotēka* (1590, arhitekts D.Fontāna). Dārzā atrodas *Pija IV villa* (1558, arhitekts P.Ligorio) u.c. celtnes.

Vato (Watteau), Antuāns (1684 – 1721) – franču gleznotājs. Parīzes Karaliskās glezniecības un tēlniecības akadēmijas akadēmiķis (1717). Daiļrades veidošanos ietekmējusi P.P.Rubensa māksla. Gleznojis t.s. galanto svētku ainas un skatus no teātra dzīves ("Svēt-

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

A. Vato. "Gleznu tirgotāja E. F. Žersēna veikala izkārtne". 1720

ceļojums uz Kitēras salu", 1717, otrs variants 1718; "Mīlas svētki", 1717; "Žils", "Sabiedrība parkā", abi ap 1718). Sapņainuma, lirisku skumju caustrāvotās kompozīcijās personāža darbība noris savdabīgā mākslinieka fantāzijas radītā pasaulē. Vato daiļrade sekmējusi rokoko glezniecības attīstību.

Vebers (Webber), Endrū Loids (dz. 1948) – angļu komponists. Pazīstamākie darbi: rokoperas ("Jēzus Kristus Superzvaigzne", 1971), Rekvīems (1985).

Vēbers (Weber), Karls Marija fon (1786 – 1826) – vācu komponists, diriģents. Vācu romantiskās operas žanra izveidotājs. Darbi: operas ("Burvju strēlnieks", 1820), mesas, kantātes, instrumentālā mūzika, klavierdarbi ("Aicinājums uz deju", 1819).

Vēbers (Weber), Makss (1864 – 1920) – vācu filozofs, sociologs, ekonomists, vēsturnieks. Vērsās pret marksismu. Daudz uzmanības pievērša sociālo pētījumu metodoloģijai; izstrādāja ideālo tipu koncepciju, plurālisma

K. M. fon Vēbers

M. Vēbers

metodoloģiju pamatojumu; pārspīlēja ideoloģisko faktoru nozīmi sabiedrības attīstībā. Būtiski ietekmēja mūsdienu socioloģijas attīstību.

Vecā Derība – Bībeles daļa, ko atzīst jūdaisms un kristietība. Vecā Derība sastāv no 39 kanoņiskām grāmatām, kuru saturu veido mīti par pasaules radīšanu, vēsturisko notikumu apraksti, ētisko normu uzskaitījums, pravietojumi, reliģiskā poēzija, mīlas lirika. Vecā Derība sacerēta 9. – 2. gs. p.m.ē. Izņemot dažus fragmentus, sarakstīta senebreju valodā. **vecais stils** ↑ *Jūlija kalendārs*.

Vecpilsētas iela atrodas Vecrīgā no Audēju ielas līdz Kalēju ielai. Garums 170 m. Vecrīgas daļu starp tagadējo Audēju, Kalēju ielu un Peitavas ielu 14. – 16. gs. sauca par Alksnāju jeb Alkšņu purvu (alnea palus – latīņu val.; 1329). Pastāv uzskats, ka sākotnēji te bijusi ar alkšņiem apaugusi zema purvainā vieta. 1540 pirmo reizi minēts nosaukums *Vecpilsēta*; par Vecpilsētu sauca nelielu

laukumu, uz kura atradās svāri un tirgus. No 18. gs. Vecpilsētas ielas turpinājumu līdz tagadējai 13. janvāra ielai sauca par Staļļu ielu. 17. gs. beigās Vecpilsētas laukumā bija ierīkota zirgu pasta stacija. Vecpilsētas ielā ir krāšņa 17. – 18. gs. dzīvojamo namu apbūve (arhitekts K.Häberlands, 1788).

Vecrīga – Rīgas senākā daļa, līdz 1857 nocietināta viduslaiku pilsēta. Izveidojusies 13. gs. pussalā starp Daugavu un Rīgas upi, vietējo iedzīvotāju apmetnei saplūstot ar 1201. g. dibināto vācu tirgotāju pilsētu. Paplašināta 16. gs., ceļot zemes nocietinājumus. Ar neliekiem grozījumiem Vecrīga saglabājusi pirmatnējo (13. – 16. gs.) ielu tīklu un plānojuma struktūru.

Vecrīga

Vecrīgas arheoloģiskais komplekss – arheoloģijas piemineklis; Rīgas vecpilsēta starp 11. novembra krastmalu, K. Valdemāra ielu, Basteja bulvāri un 13. janvāra ielu, teritorija starp bijušo Rīgas upi un Daugavu. Platība 28 ha. Kultūras slānis līdz 5 m biezs. Senākie atradumi no 11. gs. No 12. gs. pastāvējusi pilsētveida apmetne (tirgus vieta, 2 ciemi, kapulauki, osta Rīgas upes grīvā).

vecicība – reliģisku novirzienu grupa, kas radās krievu pareizticības šķelšanās rezultātā.

Noliedza patriarha Nikona baznīcas reformas (17. gs. vidū). Galvenie grupējumi: *popnieki* un *bezpopnieki*. Latvijā vecicībnieki radās 1659. Tos vada Latvijas Vecpareizticīgās Pomorskas baznīcas centrālā padome.

vēdisms, vēdu reliģija – seno indiešu reliģiskie ticējumi un rituāli pirmatnējās kopienas sairuma periodā (2. g. tūkst. p.m.ē.), kas atspoguļoti *Vēdās*. Vēdismam raksturīga dabas spēku dievišķošana, animisms, pirmatnējā maģija. Galvenie dievi (Saulas dievi Mitra, Višnu, pērkonas dievs Indra, uguns dievs Agni) personificēja dabas spēkus. Dievu kults ietvēra upurēšanu, kuras laikā himnās un maģiskās formulās tika izteikti lūgumi dievībām. Vēdisma priesteri veidoja īpašu kārtu – brahmaņus. Vēlo vēdismu nereti dēvē par *brahmanismu*.

Vega Karpio (Vega Carpio), Lope Felikss de (1562 – 1635) – spāņu rakstnieks. Spāņu nacionālā teātra pamatlicējs. Studējis Alkala de Enaresas universitātē (1576 – 1578). 1588 sarakstījis satirisku epigrammu par teātra direktoru, par ko izraidīts no Madrides, iestājies flotē “Neuzvaramā armāda”, pēc tās sagrāves dzīvojis Valensijā un Toledo. 1595 atgriezies Madridē. 1609 iestājies reliģiskajā brālībā, 1614 kļuvis par garīdznieku. Pirmo lugu sarakstījis 12 gadu vecumā. Atstājis milzīgu literāro mantojumu: vairāk nekā 2000 lugu (izd. apmēram 500, pēc nosaukuma zināmas apmēram 200), vairāk nekā 200 poēmu, pastorālo romānu “Arkādija” (1598), lirisko piedzīvojumu romānu “Ceļinieks savā tēvzemē” (1604), romānu dialogos “Doroteja” (1632). Varoņdrāmās atainojis nacionālo vēsturi no pēdējā vestgotu karaļa (8. gs.) līdz Kārļa V un Filipa II valdīšanas laikam (16. gs.). Nozīmīgākās lugas: “Karalis Vamba” (1604), “Peribanjess” (ap 1609, izd. 1614), “Fuente Ovehuna” (1612 – 1613, izd. 1619), “Kastīlijas tiesneši” (1618), “Grāfs Fernans Gonsa-

less jeb Kastīlijas atbrīvošana" (1625), "Suns uz siena kaudzes" (sar. starp 1613 un 1618, izd. 1618), "Meitene ar krūzi" (sar. līdz 1627, izd. 1647), "Valensijas atraitne" (izd. 1621). Lugas rakstītas brīvajā pantā vai sonetu formā. Izcils dramaturģijas intrigas meistars. Savus mākslinieciskos principus izklāstījis traktātā "Jaunā māksla sacerēt komēdijas šajā laikā" (1609). Vegas daiļrade atstājis lielu iespaidu uz Spānijas un Rietumeiropas teātra mākslas attīstību.

Veidenbaums, Eduards (1867 – 1892) – latviešu dzejnieks. Mācījies Tērbatas universitātē (1887 – 1891). Aktīvi darbojies latviešu literāri zinātniskajā biedrībā "Pīpkalonija", kas popularizēja sabiedriskās un dabas zinātnes, Oriģināldzejoļu sarakstīti 19. gs. 80. gadu 2. pusē. Tajos asa kapitālistiskās iekārtas kritika un aicinājums uz revolucionāru cīņu. Ir arī pesimistiski motīvi. Darbi iespiesti pēc dzejnieka nāves (krāj. "Dzejas", 1896; nozīmīgs ir Londonā izdots krāj., 1900).

Velaskess (Velázquez), Djego (pilnā vārdā Djego Rodrigess de Silva i Velaskess – Rodríguez de Silva y Velázquez; 1599 – 1660) – spāņu gleznotājs. Viens no ievērojamākajiem 17. gs. Eiropas māksliniekiem. Karaļa galma glez-

E. Veidenbaums

H. van de Velde

notājs Madridē (no 1623). Dzīvojis Itālijā (1629 – 1631 un 1649 – 1651). Darbiem raksturīgs patumšu, siltu, blīvu uzklātu krāsu lietojums, gaismēnu kontrasti ("Brokastis", ap 1617; "Ūdensnesējs", ap 1620). Madridē gleznojis portretus (visbiežāk karali un viņa ģimenes locekļus, spāņu augstāko aprindu pārstāvjus, galma nerrus): "Huans Mateoss" (ap 1632); "Tēlnieks Martiness Montanjess" (ap 1636); "Filips IV", "El Primo" (abi 1644). Kompozicionāli sarežģītāki ir reprezentatīvie pilnfigūras un jātnieku portreti: "Hercogs Olivaress", "Infants Baltasars Karloss" (abi 1634 – 1635). Vēlīnajā daiļradē ar psiholoģisku izteiksmību izceļas Romā gleznotais "Pāvesta Innocentija X portrets" (1650) un infantu portreti (17. gs. 50. gadi). Patiesi traktējis konkrētus vēsturiskus notikumus ("Bredas nodošana", 1635), attēlojis galma dzīves ikdienu ("Las Meninas", 1656), vienkāršā cilvēka darbu ("Vērpējas", 1657). Velaskesa māksla ietekmējusi 17. gs. Madrides skolas meistaru, arī vēlāko periodu Eiropas gleznotāju (īpaši 19. gs. reālistu) daiļradi.

Velde (Velde), Henrijs van de (arī Anri van de Velde; 1863 – 1957) – beļģu arhitekts, dekoratīvi lietišķās mākslas meistars. Viens no jūgendstila pamatlicējiem Beļģijā. Darbojies arī Vācijā, Šveicē un Nīderlandē. Vadījis amatniecības skolu Veimārā (1902 – 1914) un Nacionālo arhitektūras un mākslas augstskolu Briselē (1926 – 1936). Laikmetīgās arhitektūras un mākslas principus pamatojis arī teorētiskajos sacerējumos. Veldes projektētajām celtnēm raksturīgs brīvais plānojums, detalizēts interjera izveidojums un tā organiska saistība ar ēkas ārējo veidolu. Vēlīnajā daiļradē izpaužas funkcionālisma iezīmes. Nozīmīgākie darbi: Folkvanga muzeja interjers (Hāgenē, 1902), savrupmāja "Bloemenwerf" Briselē (1895; arī interjers un iekārtojuma priekšmeti), mākslas skola Veimārā (1904 – 1911), teātris Ķelnē (1914), Gentes universitātes bibliotēka (1935 – 1940).

D. Velaskess. "Bakhs" jeb "Dzīrotāji". 1628 – 1629

Velde (Velde), Esaiass van de (ap 1590 – 1630) – holandiešu gleznotājs. Viens no reālistiskās ainavas pamatlicējiem. Strādājis Hārlēmā un Hāgā. Gleznojis kāpas, kanālus, līdzenumus. Vienkārša kompozīcija, vienota tonalitāte, ko bagātina gaismēnu kontrasti (“Pārceltuve”, 1622; “Ziemas ainava”, 1623; “Kāpas”, 1629). Darbojies arī sadzīves un batālajā žanrā.

velve – arkveida būvkonstrukcija telpas vai tās daļas pārsegšanai. Velvi izgatavo no akmens, ķieģeļiem u.c. materiāliem. Velve var pārsegt regulāru vai neregulāru telpu; visbiežāk tās izkārtotas virknē. Lietojot velvi arkveida konstrukcijās vienlaikus divās vai vairākās plaknēs, pārseguma svara radītā spiedes slodze koncentrējas uz balstiem (kolonnām, piloniem) un rodas iespēja apvienot telpu.

veļu kults. Latviešu tautas ticējumos saistīts ar uzskatu, ka mirušo dvēseles (veļi) var ietekmēt cilvēku dzīvi, palīdzēt saimniecībā. Parasti rudenī veļiem lika mielastu rījās, pirtīs u.c. nomaļās vietās.

H. Vika. “Veļu māte”

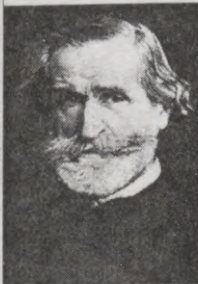
Venēcijas stikls – dekoratīvi lietišķās mākslas izstrādājumi no stikla, kuri izgatavoti Venēcijā (galvenokārt Murāno salā). Venēcijas stiklu sāka darināt 13. gs. beigās, radoši pārmantojot Sīrijas un Bizantijas stikla māksliniecišķās apdares tradīcijas. Izgatavoja traukus (pūstus,

ar klāt piekausētiem dekoratīviem elementiem), krelles, spoguļus. Ievēribu guvušas 16. gs. darinātās glāzes un vāzes (ar izteikti vertikālām formām, meistariģu filigrāna un kraklēm izmantojumu), 18. gs. izgatavotās lustras, kas rotātas ar kristāla vai tonētiem stikla ziediem un augļiem.

Ventspils pils

Ventspils pils – arhitektūras piemineklis Ventspilī, bijusī Livonijas ordeņa nocietinātā pils. Celta starp 1242 – 1290, vēstures avotos minēta 1290. Pils atbilst t.s. konventa ēkas tipam. Centrā bija četrstūra pagalmis, ko no visām pusēm ietvēra masīvi ēku bloki, kuri veica arī aizsargmūru funkciju. Ēkas stūri bija nostiprināti ar torņiem. Pili atradās kapela, ko līdz 1567. g. dievkalpojumiem izmantoja arī pilsētas iedzīvotāji. 17. gs. 60. gados pils nocietinājuma sistēma tika pārveidota, līdz ar to iznīcinot pils vecos mūrus. 1827 pils augšstāvā ierīkoja cietumu, kas tika izmantots arī Latvijas Republikas laikā un Otrā pasaules kara laikā. 1984 pils nodota Ventspils Vēstures un jūras zvejniecības brīvdabas muzejam. Atjaunota 1997.

Dž. Verdi

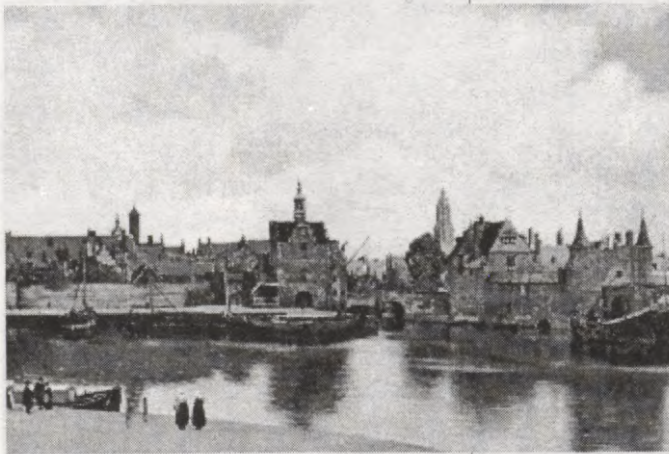
Verdi (Verdi), Džuzepe (1813 – 1901) – itāļu komponists. Reālisma pārstāvis. Viens no pa-

saules ievērojamākajiem operu komponistiem ("Rigoletto", 1851; "Traviata", 1853; "Dons Karloss", 1867; "Aīda", 1870; "Otello", 1886). Darbiem raksturīgs spilgts melodiskums. Izcils ansambļa meistarš. Komponējis arī vokāli instrumentālus darbus (Rekvīems, pirmatskaņojums 1874), kamerlmūziku.

Vergilijs, Marons Pūblijs (Publius Vergilius Maro; 70 – 19 p.m.ē.) – romiešu dzejnieks. Sarakstījis nozīmīgāko romiešu eposu "Eneīda" (1 – 12, 29 – 19, nepabeigts); rakstījis arī eklogas, didaktisku poēmu "Georgikas" (36 – 29).

Verlēns (Verlaine), Pols (1844 – 1896) – franču dzejnieks. Viens no franču simbolisma pamatlicējiem (kopā ar A.Rembo un S.Malarmē). Jau krājumos "Saturna dzejojļi" (1866) un "Galantie svētki" (1869) līdzās plastiski veidotajiem dzejas tēliem rodamas raksturīgās muzikāli skanīgās vārsmas, melanholiski smeldzīgu pārdzīvojumu izpausme. Šis iezīmes pastiprinās turpmākajos krāj. "Labā dziesma" (1870), "Romances bez vārdiem" (1874), "Gudrība" (1881). Verlēna uzskati par poēzijas būtību izteikti dzejojumā "Dzejas māksla" (sar. 1874, iekļauts krāj. "Tālais un tuvais", 1884). Verlēna dzeja ietekmēja arī 20. gs. franču lirikas attīstību.

Vermērs van Delfts (Vermeer van Delft), Jans

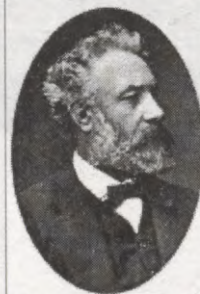
Vermērs van Delfts. "Delftas skats". Ap 1661

Vergilijs

P. Verlēns

Ž. Verns

(1632 – 1675) – holandiešu gleznotājs. Darbojies Delftā. Gleznojis žanra ainas no pilsētnieku dzīves. Sākotnēji sadzīves tēmas risinājis monumentālās formās, izmantojot spilgtus lokālus krāsoņus ("Pie samedējas", 1656). Sākot ar 17. gs. 50. gadu 2. pusi, darinājis nelielas, gaiša poētisma un lirisma pilnas gleznas, klusinātus ikdienas dzīves norišu vērojumus ("Kareivis un smejošā sieviete", ap 1657; "Meitene ar vēstuli", "Kalpone ar piena krūzi", abi ap 1658). Pievērsies arī ainavai ("Delftas skats", ap 1661).

Verns (Verne), Žils (1828 – 1905) – franču rakstnieks. Viens no zinātniskās fantastikas žanra pamatlicējiem. Zinātnisko atklājumu un piedzīvojumu romantika, cilvēku varonība, izzinot Zemes un Visuma noslēpumus, ir galvenie motīvi romānos "Ceļojums uz Zemes centru" (1864), "Ceļojums ap Mēnesi" (1869). Romānu triloģijā "Kapteiņa Granta bērni" (1 – 3, 1867 – 1868), "20000 ljē pa jūras dzelmi" (1869 – 1870), "Noslēpumu sala" (1875), "Astoņdesmit dienās ap zemeslodi" (1872) rodamas arī 19. gs. politisko notikumu atbalsis. Koloniālisma nosodījums, tautu neatkarības cīņu aizstāvība ir galvenais temats romānos "Mazais kapteinis" (1878), "Žangada" (1881).

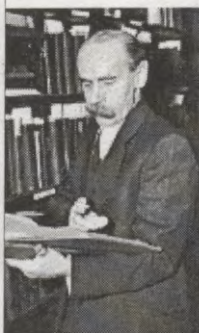
Veroneze (Veronese), Paolo (īst. v. Paolo Kaljāri – Caliari; 1528 – 1588) – itāļu gleznotājs. Vēlās renesanses Venēcijas skolas pārstāvis. No 1553 strādājis galvenokārt Venēcijā. Gleznojis svētdienīgas, laicīguma caurstrāvotas reliģiskas, mitoloģiskas kompozīcijas, svētku ainas (gleznojumi Dodžu pilī, 1553 – 1585; Sv. Sebastjana baznīcā, 1555 – 1558, abi Venēcijā; Volpi villā Mazerā, 1563). Stājdarbos svinīgās daudzfigūru kompozīcijās nereti attēlojis dzīres, procesijas, audiences ("Kāzas Kānā", 1563; "Dārija ģimene pie Aleksandra", ap 1565; "Dzīres Levija namā", 1573).

P. Veroneze. "Marijas pasludināšana". Freskas fragments. Ap 1555

"Vērotājs" – literatūras, mākslas un zinātnes mēnešraksts. Iznāca 1903 – 1905 Jelgavā. Izdevējs un redaktors J. Veismanis (Pavasaru Jānis). Mākslas nodaļas vadītājs J. Rozentāls. Publicēja kritiskus apcerējumus par ievērojamu latviešu un ārzemju rakstnieku dzīvi un daiļradi, par tēlotājmākslu. Žurnālā literatūras un mākslas darbi tika vērtēti pēc "tīrās mākslas" principiem.

Versaļas (Versailles) pils ansamblis. Izveidots 17. – 18. gs. Baroka telpu vērienīgums apvienots ar klasicismam raksturīgo racionālo plānojumu. Ansamblī ietilpst Versaļas pils (sākotnēji neliela medību pils, 1624; pārbū-

M. Vērtheimers

vēta 17. gs. 60. – 80. gados, arhitekti L. Levo, Ž. Mansārs - Arduēns; interjera apdares autors gleznotājs Š. Lebrēns u.c.), regulārais parks (arhitekts A. Lenotrs), paviljoni, strūklakas, skulptūras (tēlnieki F. Žirardons, A. Kuazevoks u.c.), pils – Lielais Trianons (1687, arhitekts Ž. Mansārs - Arduēns), Mazais Trianons (1764, arhitekts Ž. A. Gabriels), kā arī ainavu parks, kurā atrodas Marijas Antuanetes "ciems" (1786). 1830 dibināts Nacionālais Versaļas un Trianonu muzejs.

versija (lat. versare – grozīt, pagriezt; izskaidrot) – viens no vairākiem iespējamiem savstarpēji atšķirīgiem kāda fakta, notikuma izskaidrojumiem. Izziņas līdzeklis patiesības noskaidrošanai. To lieto dažādās cilvēka darbības jomās, galvenokārt izmeklējot noziegumus.

Vērtheimers (Wertheimer), Makss (1880 – 1943) – vācu psihologs. Viens no *geštaltpsiholoģijas* dibinātājiem un galvenajiem teorētiķiem. No 1933 emigrācijā ASV; darbojies Ņujorkas sociālo pētījumu skolā.

Vestminsteras abatija (Westminster Abbey) – arhitektūras un vēstures piemineklis Londonā; gotiskā baznīca (13. – 18. gs.) ar Indriķa VII kapelu (1503 – 1519). Nacionālais panteons. Karaļu (no Indriķa III līdz Džordžam II), valsts darbinieku un ievērojamu cilvēku (Č. Darvina, Č. Dikensa, I. Ņūtona, E. Spensera, A. Tenisona u.c.) atdusas vieta.

Vēstures muzejs, Latvijas. Dibināts 1869 (nosaukums Latviešu muzejs, vēlāk Etnogrāfiskais muzejs, 1924 – 1944 Valsts vēsturiskais muzejs, 1945 – 1956 LPSR Centrālais Valsts vēstures muzejs). Muzeja dibināšanas iniciatore bija Rīgas Latviešu biedrība, kas, atsaucoties uz Maskavas universitātes Dabaszinātņu, antropoloģijas un etnogrāfijas draugu biedrības aicinājumu vākt etnogrāfiskos materiālus, 1869 izveidoja šī darba veikšanai speciālu Zinību komisiju. Pirmā izstāde, kurā

Versaļas pils

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

piedalījās Rīgas Latviešu biedrība ar muzeja materiāliem, bija Krievijas politehniskā izstāde Maskavā 1872. Darbu sekmēja 10. Viskrievijas arheoloģiskā kongresa laikā (notika Rīgā 1896) Zinību komisijas sarīkotā plašā etnogrāfijas izstāde, kas atspoguļoja latviešu tautas dzīvesveidu un nodarbošanos. Materiālu iegūšanai 1894 – 1895 bija noorganizētas 10 ekspedīcijas dažādos Latvijas novados, kuros ieguva vairāk nekā 6 tūkst. priekšmetu. 1919. g. muzeja kolekcijas (12 452 vienības) kļuva par valsts īpašumu un Etnogrāfijas muzejam tika piešķirta atsevišķa ēka. 1920 Etnogrāfijas muzejs ieguva telpas Rīgas pili. 90. gados tā fondos ir apmēram 500 tūkst. vienību; muzeja filiāle ir F.Candera muzejs. **Vētra**, Mariss (1901 – 1965) – latviešu dziedonis (tenors). Latvijas Nacionālās operas solists (1922 – 1923, 1927 – 1928). No 1929 dziedājis galvenokārt Vācijas opereteātros, arī filmējies. 1944 emigrējis uz Zviedriju, 1946 – uz Kanādu. Darbojies arī literatūrā (stāsts “Div’ dūjiņas”, 1935; atmiņu grāmata “Mans Baltais nams”, 1954; “Rīga toreiz”, 1955). **“Vētras un dziņu periods”** (“Sturm und Drang”) – literārā kustība Vācijā 18. gs. 70. gados. Aizstāvēja apgaismības idejas. Galvenais teorētiķis – J.G.Herders. Kustībā iesaistījās J.V.Gēte, F.Šillers (daiļrades sākumposmā), G.A.Birgers, J.H.Foss, F.M.Klingers, J.M.Lencs, K.F.D.Šūbarts, H.L.Vāgners. **Vidbergs**, Sigismunds (1890 – 1970) – latviešu grafiķis. Plašs darbu tematiskais diapazons: vēsturiskie notikumi, pilsētas un lauku vide, darba dzīves motīvi, portreti; īpaši izkopis tušas zīmējuma tehniku. Darbojies grāmatu grafikā, porcelāna apgleznošanā (darbnīcā “Baltars”; zelta medaļa Starptautiskajā dekoratīvās mākslas izstādē Parīzē 1925), darinājis vitražas. Darbu izteiksmība balstās uz virtuozu, izsmalcinātu silueta un līniju ritmu, dekoratīvās kompozīcijas risinājumu. 1944

S. Vidbergs. “Švarca kafejnīcā”. 1928

emigrējis uz Vāciju, 1950 izceļojis uz ASV. **Vidzemes skolotāju seminārs**, Cimzes skolotāju seminārs – mācību iestāde draudzes skolu skolotāju gatavošanai. Dibināts 1839 Valmierā, 1849 – 1890 darbojās Valkā. Atradās muižniecības apgādībā un pārziņā. Mācības notika vācu valodā. 1839 – 1881 semināru vadīja J.Cimze. Audzēkņi ieguva labu pedagoģisko un muzikālo sagatavotību. Semināru beiguši 479 audzēkņi. 1890 slēgts. **Vigners**, Ernests (arī Vigneru Ernests; 1850 – 1933) – latviešu kordiriģents, komponists. Viens no aktīvākajiem 19. gs. latviešu kora kultūras attīstītājiem. Beidzis Maskavas konservatoriju (1879). Bijis mūzikas pedagogs un diriģents Maskavā (1879 – 1884, 1896 – 1920), Viļņā (1885 – 1886), Rīgā (1886 – 1893, 1920 – 1933), Liepājā (1893 – 1896). 3. un 4. vispārējo dziesmu svētku virsdiriģents. Dibinājis Rīgas Fonoloģijas institūtu (1920), bijis arī tā vadītājs. Komponējis galvenokārt latviešu tautasdziesmu apdares korim. Darbojies arī mūzikas publi-

cistikā. Izdevis krāj. "Latvija" (1873 – 1874). **Vigners**, Leonīds (dz. 1906) – latviešu diriģents, komponists. E. Vignera dēls. Latvijas Nacionālās operas diriģents (1936 – 1944), LPSR Operas un baleta teātra galvenais diriģents (1944 – 1949). LPSR Radiokomitejas simfoniskā orķestra galvenais diriģents (1949 – 1974, ar pārtraukumiem). LVK profesors (1961). Tautas kora "Mūza" diriģents (kopš 1947). Dziesmu svētku virsdiriģents (1948 – 1973, kopš 1990).

vikārs (lat. vicarius – vietnieks) – garīgas personas – parasti bīskapa, nereti arī klostera abata un draudzes garīdznieka vietnieks. Katolicismā par Kristus vikāru dēvē pāvestu. Pareizticībā vikāra institūts nodibināts visās eparhijās (no 1865). Protestantismā, katolicismā par vikāru sauc mācītāja palīgu.

Viļņas universitāte (V.Kapsuka Viļņas Valsts universitāte). Dibināta 1579. Saukta arī par Viļņas akadēmiju (17. un 18. gs.). Sākotnēji bija jezuītu ordeņa pārziņā (pēc tā likvidēšanas 1773 – valsts komisijas pārziņā), 1781 reorganizēta par Lietuvas Lielkņazistes Galveno skolu; no 1803 Viļņas universitāte. 1832 tika slēgta, uz tās bāzes izveidotas medicīniskās ķirurģijas akadēmija (darbojās līdz 1842) un garīgā akadēmija (1844 pārcelta uz Pēterburgu). 1919 – 1939 universitāte bija Polijas augstskola (nosaukums – Stefana Batorija Viļņas universitāte). 1939 tā kļuva par nacionālo lietuviešu universitāti. Ir zinātniskā bibliotēka (dib. 1570; vairāk nekā 4,5 milj. vienību), observatorija (1753), botāniskais dārzs, lāzeru zinātniskās pētniecības centrs.

Vīnes Valsts opera (Wiener Staatsoper) – opereātris Vīnē. Dibināta 17. gs. vidū (līdz 1918 nosaukums Vīnes galma opera). Liecīgākais austriešu opereātris, kas komponista un diriģenta G.Mālera vadībā (1897 – 1907) izveidojās par vienu no nozīmīgākajiem pasaules opermākslas centriem. Orķestris, koris

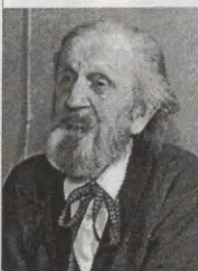
Vīnes Valsts opera

un baleta trupa darbojas pastāvīgi, solistus angažē tikai atsevišķiem uzvedumiem vai izrādēm. Sākot ar 19. gs. sāk., Vīnes opera iestudēja ievērojamu vācu, austriešu, itāļu, vēlāk arī franču un krievu komponistu operas. Galvenie diriģenti: K.Bēms, H. fon Karajans, G.Mālers, R.Štrauss, B.Valters. 1955 teātrim atjaunota ēka (zālē 2209 vietas).

Vipers, Boriss (1888 – 1967) – krievu mākslas zinātnieks. 1924 – 1940 dzīvojis Rīgā, bijis LMA un LU pedagogs, profesors; pētījis latviešu mākslas vēsturi ("Latvju māksla", 1927). Sarakstījis darbus par Rietumeiropas glezniecību, īpaši pētījis renesanses mākslu Itālijā un 17. – 18. gs. holandiešu glezniecību.

Virkauss, Alfons (īst. v. Alfons Virkavs; 1909 – 1988) – latviešu cirka mākslinieks. Oriģinālžonglieris. Cirkā debitēja 1923 Liepājā. Arēnā darbojās līdz 1974. Latvijas Republikas laikā strādāja ceļojošās cirka mākslinieku trupās. Divu rekordtriku (virspieres balansējumā ir 15 stāvu stikla piramīda; 30 dažādos virzienos rotē apli) autors un izpildītājs. Sarakstījis arī memuārus un dokumentālus stāstus par cirku.

Virza, Edvards (īst. v. Jēkabs Edvards Liekna; 1883 – 1940) – latviešu rakstnieks. Laikraksta "Brīvā Zeme" literārās daļas vadītājs (no 1924). Literatūrā sācis darboties 1906. Nozīmīgākie dzejoļu krājumi: "Skaidrība"

L. Vigners

(1927), "Dzejas un poēmas" (1933), "Pēdējās dzejas" (1941). Poēma prozā "Straumēni" (1933) vēsta par latviešu zemnieka sētu, kas kļuvusi par tautas mūžīguma simbolu. Darbiem augsta literāra kultūra.

Viskonti (Visconti), Lukīno (1906 – 1976) – itāļu režisors. Viens no *neoreālisma* pamatlicējiem. Strādājis kino, dramaturģijā, muzikālajos teātros. Nozīmīgākā daiļrades daļa – stilistiski izsmalcinātas aktierfilmas ("Zeme dreb", "Gepards", "Roko un viņa brāļi", "Nāve Venēcijā", "Nevainīgais").

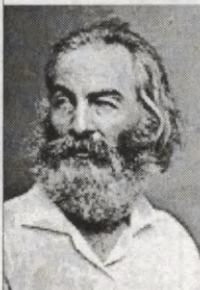
Višnu – viens no trim galvenajiem brahmanisma un hinduisma dieviem. Dievu trīsvienībā (trimurti) Višnu ir dabas personificējums, dievs sargs.

Vitmens (Whitman), Volts (1819 – 1892) – amerikāņu dzejnieks. Modernās amerikāņu dzejas pamatlicējs. Strādājis dažādus darbus, bijis skolotājs, žurnālists, laikraksta redaktors. 1855 izdevis krājumu "Zāles stiebrī" – novatorisku grāmatu, ko pilnveidojis un papildinājis visu mūžu (1. izd. – 12 dzejoļu, 1891. g. izd. – 396). Dzejas galvenā tematika saistīta ar cilvēku, ko skata ciešā vienotībā ar dabu un Visumu. Izveidojis savai dzejai atbilstošu plūstošu brīvo pantu. Vitmena darbi atstājuši lielu iespaidu uz visas pasaules dzejas attīstību.

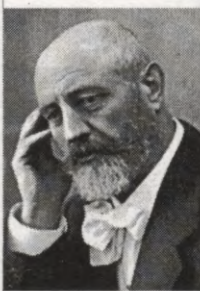
Vītols, Jāzeps (1863 – 1948) – latviešu komponists. Viens no latviešu klasiskās mūzikas pamatlicējiem. Beidzis Pēterburgas konservatoriju (1886, mācījies pie N. Rimski-Korsakova); šās konservatorijas pedagogs (1886 – 1918), Kompozīcijas klases vadītājs (1908 – 1918), profesors (1901). Pēterburgas avīzes "St. Petersburger Zeitung" mūzikas recenzents (1897 – 1914). Viens no Latvijas konservatorijas dibinātājiem, tās rektors (1919 – 1935, 1937 – 1944). 5. vispārējo dziesmu svētku virsdiriģents. Emigrējis 1944. Viens no latviešu klasiskās kora dziesmas

meistariem; sevišķi nozīmīgs ir balādes žanrs ("Beverīnas dziedonis", "Gaismas pils", "Karaļmeita"). Simfoniskai mūzikai raksturīga filigrāni individualizēta instrumentācija (simfoniskais tēlojums "Līgo svētki", 1889; "Dramatiskā uvertūra", 1895; uvertūra "Sprīdītis", 1907; balāde "Rudens dziesma", 1928; svītas "Septiņas latviešu tautasdziesmas", 1904, "Dārgakmeņi", 1924, "Latvju lauku serenāde", 1934). Komponējis arī lielas formas darbus (Sonāte b mollā, 1885; Variācijas par tēmu "Ej, saulīte, drīz pie dieva!", 1891; "Variācijas – portreti", 1920). Citi ievērojamākie darbi: Stīgu kvartets (1899), 1. simfonija (1887), kantāte "Ziemeļblāzma" (1914), 103 a cappella kora dziesmas, 92 solodziesmas, vairāk nekā 300 latviešu tautasdziesmu apdaru ("200 latviešu tautasdziesmas", 1 – 2, 1906 – 1919).

vitražā (fr. vitrage – lat. vitrum – stikls) – īpašs monumentāli dekoratīvās mākslas veids; arī atsevišķs darbs: ornamentāla vai sižetiska kompozīcija no krāsaina vai bezkrāsaina stikla gabaliņiem, ko sastiprina ar metāla (svina, misiņa) stiegrojumu. Vitražā ir cieši saistīta ar arhitektūru un organiski iekļaujas vienotā interjera dekora sistēmā. Klasiskajā lietojumā tās aizņem logu vai durvju ailas; tām paredzēts dabiskais apgaismojums. Vitražas mākslas uzplaukums saistīts ar viduslaiku monumentālās sakrālās arhitektūras attīstību Rietumeiropā 13. gs. (īpaši Francijā, Vācijā, Anglijā). Sākot ar 16. gs., vitražu arvien vairāk pielīdzināja glezniecībai uz stikla. Baroka un klasicisma mākslā vitražas nav raksturīgas. Jauns uzplaukums sākās 20. gs. Tiek lietots t.s. biežais stikls – skaldīti, lietī, pūsti vai kalti lieli stikla bloki. Svina dzīslējums nereti tiek aizstāts ar cementu, sintētiskajiem sveķiem, dzelzi. Mūsdienās par vitražu sauc jebkuru dekoratīvu stikla kompozīciju logu un durvju ailās,

V. Vitmens

J. Vītols

Vitrāža. E. Tode. "Sv. Lūka un Sv. Jānis".
Sv. Pētera baznīca, Rīga. 1896

apgaismes ķermeņos, sienu plaknēs, kupolos, velvēs, plafonos.

Vitrūvijs (Vitruvius; 1. gs. 2. puse p.m.ē.) – romiešu arhitekts, inženieris. Darbs "Desmit grāmatas par arhitektūru" ir vienīgais antikās arhitektūras traktāts, kas pilnībā saglabājies līdz mūsdienām (1. izd. ap 1486). Traktātā vispārināta Senās Grieķijas un Romas arhitektūras teorētiskā un praktiskā pieredze. Akcentējis funkcionālā un estētiskā aspekta vienību arhitektūrā.

Vivaldi (Vivaldi), Antonio (1678–1741) – itāļu komponists, vijolnieks. Ievērojams 18. gs. vijoļmūzikas pārstāvis, instrumentālā solo-koncerta žanra izveidotājs. Izcils instrumentālā koncerta (concerto grosso) žanra meistars. Koncertu cikls "Gadalaiki" ir agrīnā programmatiskā simfonisma paraugs. Vadījis Venēcijas konservatorijas "Della Pietà" orķestri un kori (no 1714). Darbi: operas, kantātes, simfonijas; vairāk nekā 460 instrumentālo koncertu (to vidū 49 koncerti grossi;

Voltērs

A. Vivaldi

331 solokonzerts, 38 dubultkoncerti), garīgā mūzika ("Stabat mater").

vodeviļa (fr. vaudeville < *vau de Vire* – Viras upes ieleja Francijā; šajā ielejā 15. gs. tautā bija izplatīta ielas dziesmiņa – vodevira). Izklaidējoša rakstura komēdija ar kuplejām. 18. gs. 2. pusē kļuva par profesionālā teātra žanru. Krievijā vodeviļā (radusies 19. gs. sāk.) dominēja muzikālie numuri. 19. gs. 2. pusē vodeviļas žanru nomainīja komēdija un operete.

Voltērs [Voltaire; īst. v. Marī Fransuā Aruē (Arouet); 1694 – 1778] – franču filozofs, rakstnieks, publicists. Izcils 18. gs. apgaismības pārstāvis. Kritizēja feodāli klerikālo pasaules uzskatu. Nozīmīgākie filozofiskie darbi: "Filozofiskās vēstules" (1733), "Traktāts par metafiziku" (1734). Literārajā daiļradē nozīmīgi darbi ir traģēdijas klasicisma stilā ("Edips", 1718; "Tankreds", teātrī 1760), filozofiskie stāsti ("Kandids jeb Optimisms", 1759), satīriskas poēmas ("Orleānas jaunava", 1735), politiski pamfleti.

Voneguts (Vonnegut), Kurts (dz. 1922) – amerikāņu rakstnieks. Darbos saņēti reālisma, fantastikas, alegorijas un groteskas

K. Voneguts

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

elementi. Romānos “Kaķa šūpulis” (1963), “Lai Dievs jūs svētī, mister Rouzvoter!” (1965), “Lopkautuve nr. 5 jeb Bērnu krusta gājiens” (1969), “Čempionu brokastis” (1973) izteikts protests pret garīgo un morālo automatizāciju.

Vormsas edikts. Pasludināts Vormsas reihstāgā 1521. Pēc Svētās Romas imperatora Kārļa V rīkojuma Vormsas edikts atzina M.Luteru par ķecerī un ārpus likuma, aizliedza lasīt un izplatīt viņa darbus.

Voznesenskis, Andrejs (dz. 1933) – krievu dzejnieks. Dzejā akcentēta dzīves attīstība oriģinālā un tēlainā izteiksmē. Dzejoļu krājumi: “Parabola” (1964), “Vitrāžu meistars” (1976); poēmas “Oza” (1964), “Andrejs Poļisadovs” (1980), “Grāvis” (1986). Rakstījis arī prozu.

Vrubels, Mihails (1856–1910) – krievu gleznotājs. Daiļradē jūgendstila iezīmes; darbi izceļas ar simbolisku un filozofisku tēlu traktējumu, nereti ar dramatisku, traģisku pieskaņu (“Demons”, 1890; “Ceriņi”, 1900). Gleznojis dziļi psiholoģiskus portretus, dar-

M. Vrubels. “Demons”. 1890

bojies scenogrāfijā, tēlniecībā, grāmatu grafikā, lietišķajā mākslā.

“**Washington Post**” (“Vašingtonas pasts”) – ASV dienas laikraksts. Iznāk kopš 1877 Vašingtonā.

“**Werkbund**” (“Deutscher Werkbund”) – vācu arhitektūras, dekoratīvi lietišķās mākslas meistaru un rūpnieku apvienība. 1907 Minhenē to dibina arhitekts H. van de Velde. 1933. g. nacisti likvidē, 1947 atsāk darbu Diseldorfā. Tās uzdevums – reorganizēt celtniecību un mākslas amatniecību uz rūpnieciskiem pamatiem.

Zābers, Jānis (1935 – 1973) – latviešu dziedātājs (liriskais tenors). Beidzis LVK (1961), papildinājies Milānā un Romā (1962 – 1964). LPSR Operas un baleta teātra solists (no 1960). Mākslinieks ar izcilu muzikalitāti, skaistu balsi materiālu. Lomas: Rūdofs, Kavaradosi (Dž. Pučīni “Bohēma”, “Toska”), Alfredo (Dž. Verdi “Traviata”), Turidu (P. Maskanji “Zemnieka gods”), Fausts (Š. Guno “Fausts”), Hermanis (P. Čaikovska “Piķa dāma”), Antiņš (A. Žilinska “Zelta zirgs”). Madonas raj. Indrānu pag. “Vecajā ceplī” iekārtots Zābera memoriālais muzejs. **Zakss, Sakss** (Sachs), Hanss (1494 – 1576) – vācu dzejnieks. Ievērojams vācu *meistardziedoņu* pārstāvis. Nirnbergas kurpnieku cunftes meistars, arī aktieris un pašdarbības teātra trupas vadītājs, komponists. Sacerējis vairāk nekā 4000 reliģiska un laicīga satura dzejoļu, tautas dzejai tuvas dziesmas (arī melodijas). Sarakstījis apmēram 2000 lugu, t.s. meteņu spēles (Fastnachtsspiele). Tajās ar jautru humoru vai satīru reālistiski tēlotas 16. gs. Vācijas amatnieku, pilsētnieku un zemnieku dzīves ainas.

Zālamans (dz. g. nez. – ap 928 p.m.ē.) – Izraēlas-Jūdejas valsts valdnieks (no 965 p.m.ē.). Valdnieka Dāvida dēls. Iedalīja valsti 12 apgabalos, Jeruzalemē uzcēla tempļi, noslēdza savienību ar Feniķiju un Ēģipti, veicināja ārējās tirdzniecības attīstību. Pastiprinātā ekspluatācija izraisīja nemierus, kas pēc Zālamana nāves pārauga par sacelšanos; valsts sadalījās Izraēlas valstī un Jūdejas valstī. Pēc leģendas, Zālamans ir dažu Bībeles grāmatu autors.

Zāle, Kārlis (Kārlis Zāle - Zālite; 1888 – 1942) – latviešu tēlnieks. Viens no ievērojamākajiem latviešu monumentālās tēlniecības pārstāvjiem. Beidzis Kazaņas mākslas skolu (1913), mācījies Mākslu veicināšanas biedrības skolā (1915) un Valsts Brīvības mākslas

Z

J. Zābers

darbnīcās Petrogradā (1917 – 1920). LMA Tēlniecības meistardarbnīcas vadītājs, (1935 – 1940, no 1941). Daiļrades nozīmīgākais sniegums – *Brāļu kapi Rīgā* (1924 – 1936). Veidojis *Brīvības pieminekli Rīgā* (1931 – 1935). Daudzu kapu pieminekļu autors (A. Pumpura kapa pieminekļi Lielajos kapos, 1929). Izstādēs piedalījies no studiju gadiem.

K. Zāle. Brīvības pieminekļis. Fragmenti. 1931 – 1935

Zālite, Elīna (īst.v. Elīna Zommere, 1898 – 1955) – latviešu rakstniece. Beigusi A. Puškina sieviešu ģimnāziju Tērbatā (1918). Rakstījusi mīlestības un pārdomu dzeju (krāj. “Sila ziedi”, 1930). Sadzīves tematika risināta komēdijās “Bīstamais vecums” (1927), “Maldu Mildas sapņojums” (1931), “Mūžīgi vīrišķais” (1938), “Rudens rozes” (1939), “Vārds sievietēm” (1949). Romānā “Agrā rūsa” (1944) apcerēti morāles jautājumi. Sarakstījusi tekstu muzikālajai komēdijai “Zilo ezeru zemē” (1954).

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

Zālite, Pēteris (1864 – 1939) – latviešu filozofs, žurnālists. Mācījies Jēnas, Berlīnes un Pēterburgas universitātēs. Vadijis laikrakstu “Mājas Viesis” (1893 – 1905, 1909 – 1910) un “Dienas Lapa” (1898 – 1903), žurnālu “Mājas Viesa Mēnešraksts” (1895 – 1905). Piedalījies LU izveidošanā; šās universitātes filozofijas profesors (1921 – 1934). Populārizējis I.Kanta filozofiju. Šarakstījis monogrāfiju par Platonu, F.Bēkonu, F.Niči u.c. filozofiem.

“**Zalktis**” – grāmatu izdevniecība Rīgā 1904 – 1914. Rakstnieku un mākslinieku paju sabiedrība; vadīja A.Ķēniņš, J.Rozentāls, A.Saulietis. Izdeva A.Saulieša, J.Poruka kopotus rakstus, F.Bārdas oriģināldarbus, arī literatūras un mākslas almanahu “Zalktis” (1 – 4, 1906 – 1908) un mēnešrakstu “Zalktis” (1 – 8, 1908 – 1910). Grāmatu māksliniecisko apdari veidoja V.Purvītis, J.Rozentāls, J.Madernieks, G.Šķilters, B.Dzenis, J.R.Tilbergs.

“**Zaļā vārna**” – mākslinieku biedrība Latvijā. Dibināta 1925, apvienojoties jauniem, neatzītiem literātiem, māksliniekiem, mūziķiem, aktieriem (darbojās sekcijās). Tēlotājas mākslas sekcijā bija apmēram 60 biedru. Iespēja piedalīties izstādēs pievērsa biedrībai daudzus māksliniekus (A.Lapiņš, P.Upītis, V.Valdmanis, F.Varoslavāns). Pastāvēja līdz 1938.

“**Zaļā Vārna**” – literatūras un mākslas žurnāls. Iznāca 1929 un 1931 Rīgā. Izdeva mākslinieku biedrība “Zaļā vārna”. Redaktors F.Gulbis. Publicēja daiļliteratūras darbus, kritiskus rakstus par literatūru, izstādēm un iestudējumiem.

Zaļenieku muižas pils – arhitektūras piemineklis Jelgavas raj. 1767 – 1775 baroka stilā izbūvēta mūra pils (autors B.F.Rastrelli vai daņu arhitekts S.Jensens). Pārbūvēta 19. gs. 60. gados. Saglabājušies vairāki sākotnējās interjeru apdares elementi. Muižas kompleksā

ietilpst parks un bijušās saimniecības ēkas.
Zaļkalns, Teodors (līdz 1930 Teodors Grinbergs; 1876 – 1972) – latviešu tēlnieks. Viens no latviešu profesionālās tēlniecības pamatlīdzekļiem. LVMA profesors (1947), Tēlniecības katedras vadītājs (1944 – 1958). Darbojies monumentālajā tēlniecībā (*R.Blaumaņa pieminēklis* Rīgā, 1929), memoriālajā tēlniecībā (*F.Bārdas kapa pieminēklis* Umurgā, 1933), stājtēlniecībā (“Stāvošā māmiņa”, 1915; “Sēdošā māmiņa”, 1916 – 1923), mazo formu tēlniecībā (medaļas). Pēckara gados pievērsies galvenokārt portretam (“Komponista A.Kalniņa portrets”, 1944 – 1958).

T. Zaļkalns. R. Blaumaņa pieminēklis Rīgā. 1929

Zaratustra, Zoroastrs (senirāņu; gr. Zōroastrēs) – senirāņu pravietis un reliģijas reformators. Valda uzskats, ka Zaratustra ir vēsturiska persona, kas dzīvojusi 1. g. tūkst. 1. pusē p.m.ē. un sastādījusi *Avestas* – zoroastrisma svēto rakstu krājuma vecāko daļu – Gatas.

Zariņš, Indulis (1929 – 1997) – latviešu gleznotājs. Latvijas Mākslas akadēmijas pedagogs (kopš 1962), rektors (kopš 1987), Monumentālās glezniecības darbnīcas vadītājs (kopš 1973), profesors (1974). Izcils tematiskās glezniecības meistars (“Kāds augstums!” 1958; “Leģenda”, 1971; “Pļaujas dziesma”, 1977).

I. Zariņš. “Kubas klusā daba”. 1973

Zariņš, Jānis (1893 – 1979) – latviešu režisors, aktieris. Rīgas Latviešu biedrības teātri no 1914. Viens no Valmieras Strādnieku teātra dibinātājiem; darbojies Maskavas Valsts Latviešu dramatiskajā teātrī studijā, Liepājas teātrī, Nacionālajā operā; 1926 – 1944 (ar pārtraukumiem) Nacionālajā teātrī. 1944 emigrējis uz Vāciju (rež. Mērbekas Latviešu teātrī; R. Blaumaņa “Pazudušais dēls”). No 1952 dzīvojis Anglijā. 1962 atgriezies Rīgā; bijis Operas un baleta teātra režisors. Iestudējumi: F. Šillera “Dons Karloss”, A. Puškina “Mazās traģēdijas” dramatiskajā teātrī; A. Kalniņa “Baņuta”, Dž. Pučīni “Turandota”, Dž. Verdi “Masku balle” operā. Sarakstījis atmiņu grāmatu “Mans darbs teātrī” (1974).

Zariņš, Kārlis (dz. 1930) – latviešu dziedātājs (dramatiskais tenors). Latvijas Nacionālās operas solists (kopš 1960), mākslinieciskais vadītājs (kopš 1990). Latvijas Mūzikas akadēmijas profesors (1982).

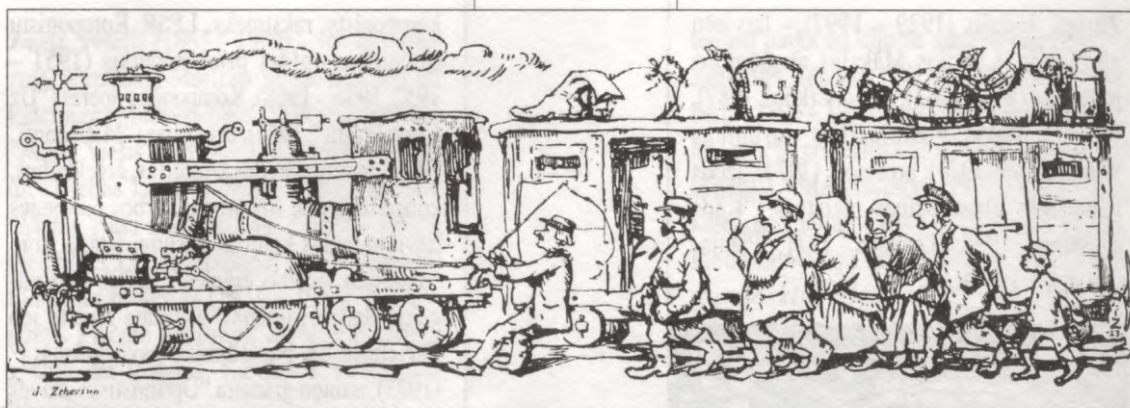
Zariņš, Marģeris (1910 – 1993) – latviešu

komponists, rakstnieks. LPSR Komponistu savienības valdes priekšsēdētājs (1951 – 1952, 1956 – 1968). Komponējis operas (“Uz jauno krastu”, 1955), oratorijas (“Mahagomi”, 1965), instrumentālos koncertus, ērģeļdarbus, koncertmūziku. Arī prozas darbos pievērsies latviešu tautas kultūras vēsturei (stāstu krāj. “Saulrietu violetās ērģeles”, 1970). Nozīmīgākie darbi: romāns “Viltotais Fausts jeb Pārlabota un papildināta pavārgrāmata” (1973), atmiņu grāmata “Optimistiska dzīves enciklopēdija” (1975).

Zariņš, Rihards (1869 – 1939) – latviešu grafīks. LMA Grafikas meistardarbnīcas vadītājs (no 1921), profesors; Latvijas Valstspapīru spiestuves pārvaldnieks (1919 – 1933). Darbojies stājgrafikā (cikls “Ko Latvijas meži šalc”, 1908 – 1911), grāmatu grafikā, lietišķajā grafikā. Latviešu *ekslibra* pamatlicējs. Apkopojis un popularizējis latviešu tautas mākslu (“Latvju raksti”, 1–3, 1924 – 1931).

R. Zariņš. “Viesturs cīņā ar krustnesi”. 20. gs. 20. gadi

I. Zeberīns. "Aizputes – Saldus vilciens". 1923

Zeberīns, Indriķis (1882 – 1969) – latviešu gleznotājs, grafiķis. Beidzis LMA (1925). Gleznojis latviešu lauku dzīves ainas ("Audēja"). Viens no izcilākajiem koka gravīras meistariem latviešu grafikā. Sākot ar 20. gadiem, pievērsās grāmatu grafikai (A.Upīša "Sūnu ciema zēni", 1940, 1967; "Zaļā zeme", 1947).

Zeidaks, Andrejs (1874 – 1964) – latviešu ainavu arhitekts, daiļdārznieks. Rīgas dārzu direktors (1915 – 1944). Zeidaka vadībā rekonstruēti Vērmanes dārzs, Kronvalda parks u.c. dārzi un parki. Brāļu kapu plānojuma un apstādījumu kompozīcijas autors. 1944 emigrējis uz Vāciju, kopš 1951 dzīvojis ASV.

Zeiferts, Teodors (1865 – 1929) – latviešu literatūrzinātnieks. Beidzis Irlavas skolotāju semināru (1884). Strādājis par skolotāju. No 1920 LU un LMA docētājs. 19. gs 90. gados darbojies literatūras kritikā. Sastādījis "Latviešu rakstniecības hrestomātiju" (1–5, 1905 – 1907), sarakstījis "Latviešu rakstniecības vēsturi" (1–3, 1922 – 1925). Izdevis arī oriģināldzejas krāj. "Kārķu svilpe" (1890), "Stari" (1897), "Saulrieti" (1926).

Zeile, Valentīna (dz. 1937) – latviešu tēlniece. Viena no ievērojamākajām latviešu medaļu māksliniecēm. 60. – 70. gados vairāku starptautisku konkursu laureāte. Kopš 1982 dzīvo

Francijā. Līdzās franču un pasaules kultūras darbinieku medaļām veidojusi piemiņas cilni R.Blaumanim Takaharju sanatorijā Somijā (1988).

"Zelta ābele" – grāmatu izdevniecība Rīgā 1935 – 1940. Izdeva daiļliteratūru, galvenokārt maza formāta grāmatas (V.Lāča, V.Plūdoņa, K.Skalbes, A.Kuprina, S.Lāgerlēvas, A.de Misē u.c. rakstnieku darbus). Katrai grāmatai bija mākslinieka individuālā apdare (papīrs, salikums, ilustrācijas, iekārtojums, iesējums). Ilustrācijas iespieda no mākslinieku darinātajām iespiedformām (kokdzelums, asējums, litogrāfija), tāpēc metieni bija nelieli.

"Zeltene" – ilustrēts žurnāls sievietēm. Iznāca 1926 – 1940 Rīgā, sākumā reizi, no 1927 – divas reizes mēnesī. Publicēja apcerējumus par sieviešu dzīvi dažādās zemēs, rakstus un praktiskus padomus mājturībā, dārzkopībā un veselības kopšanā, rokdarbu paraugus un tērpu modeļus. Literārajā daļā galvenokārt oriģināldzeja, tulkotā beletristika. Pielikums – "Mazajiem Lasītājiem" (1926 – 1927). Atjaunots 1991.

Zeltmate, Zinaida (ist.v. Zinaida Dondukova; 1920 – 1991) – latviešu dejotāja, horeogrāfe. No 1945 deju kolektīvu vadītāja, kopš 1953 Tautas deju ansambļa "Dzintariņš" vadītāja.

Skolu jaunatnes dziesmu un deju svētku deju virsvadītāja (1984).

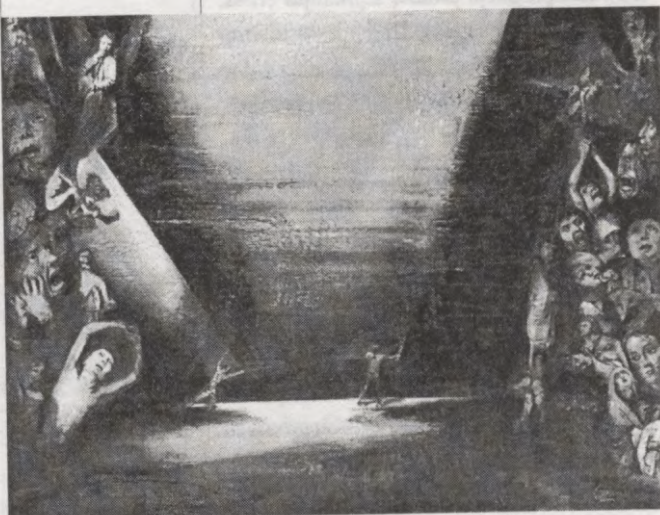
Zeltmatis (īst.v. Ernests Kārklīņš; 1868 – 1961) – latviešu skatuves mākslas pedagogs, rakstnieks. Mācījies Berlīnes dramatiskajā mākslas augstskolā (1907 – 1909). Vadījis atturības biedrības “Auseklis” teātri (1901 – 1904). 1909 kopā ar J.Duburu nodibina *Latvju dramatiskos kursus*; šo kursu pedagogs (1916 – 1938, arī vad.). Skatuves runas pedagogs LPSR Valsts Teātra institūtā, LVK (1948 – 1953). Sarakstījis rokasgrāmatas aktieriem – “Skatuves māksla” (1923, kopā ar T.Lejas-Krūmiņu), “Daiļrunas pamatmācība” (1924). Rakstījis arī stāstus, romānus, lugas.

Zemdega, Kārlis (līdz 1935 Kārlis Baumanis; 1894 – 1963) – latviešu tēlnieks. LVMA Tēlniecības meistardarbnīcas vadītājs (1940 – 1941), profesors (1947 – 1962). Darbojies monumentālajā tēlniecībā (Raiņa pieminēklis Rīgā, Esplanādē, 1965 materiālā īstenojuši tēlnieki L.Blumbers un A.Gulbis), memoriālajā tēlniecībā (Raiņa kapa pieminēklis Raiņa kapos, 1935), stājtēlniecībā (“Nox minor”, 1928; “Mikelandželo”, 1948; “Nox major”, 1963).

K. Zemdega. Raiņa kapa pieminēklis. 1935

Zemgals, Gunārs (dz. 1934) – latviešu scenogrāfs. Nacionālā teātra galvenais mākslinieks (kopš 1962). LMA pedagogs (kopš 1961). Scenogrāfija iestudējumiem: A.Upīša “Žanna d’Arka” (1962), “Laikmetu griežos” (1977); B.Brehta “Trīsgrašu opera” (1965); E.Līva “Velnakaula dviņi” (1967); T.Viljamsa “Ilgu tramvajs” (1969); Raiņa “Pūt, vējiņi!” (1968), “Uguns un nakts” (1986); F.Molnāra “Lilioms” (1971). Darbojies arī plakāta mākslā.

G. Zemgals. Dekorāciju mets V. Šekspīra lugai “Romeo un Džuljeta”. 1984

Zēnons (Zēnōn; 336/332 – 264/262 p.m.ē.) – sengrieķu filozofs. Stoicisma skolas izveidotājs. Ap 300 p.m.ē. Atēnās nodibina savu skolu. Uzskatīja, ka pasaule ir dzīvs organisms ar vienotu elpu, ka pasaule rodas no uguns un periodiski pāriet ugunī. Ētikā daudz aizgūvumu no Heraklīta, kinīkiem un Aristoteļa. Uzskatīja, ka gudrajam jāpilda izraudzītais pienākums, jājūt pilnīga neatkarība no pasaules, nav jāpievērš uzmanība ne savām, ne citu ciešanām, vienādi jāizturas pret visiem cilvēkiem.

Ziedonis, Imants (dz. 1933) – latviešu dzejnieks. Dzejā atklāta cilvēka garīgās

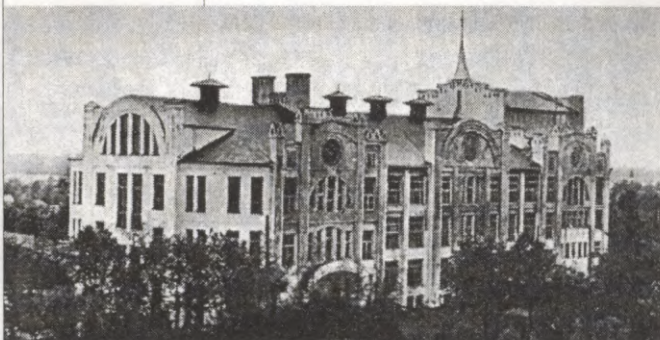
A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

A
 B
 C
 D
 E
 F
 G
 H
 I
 J
 K
 L
 M
 N
 O
 P
 R
 S
 T
 U
 V
 Z

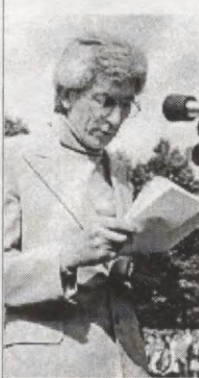
pasaules pilnveide, sabiedriskās dzīves procesi. Nozīmīgākie krājumi: "Es ieeju sevi" (1968), "Kā svece deg" (1971), "Caurvējš" (1975), "Man labvēlīgā tumsā" (1979), "Re, kā" (1981), "Poēma par pienu" (1977). Sarakstījis nozīmīgus darbus prozā un publicistikā: "Dzejnieka dienasgrāmata" (1965), "Pa putu ceļu" (1967), "Kurzemīte" (1-2, 1970 - 1974), "Perpendikulārā karote" (1972, kopā ar V.Korotiču; G.Janaiša fotoattēli). Izkopis dzeju prozā ("Epifānijas", 1-2, 1971 - 1974; 3, 1994). Darbojies arī bērnu literatūrā, pilnveidojis literārās pasakas žanru ("Krāsainās pasakas", 1973; "Lāču pasaka", 1976) un izzinošo literatūru ("Sākamgrāmata", 1985). Rakstījis scenārijus (dokumentālajai filmai "Gada reportāža", 1965; mākslas filmām "Pūt, vējiņi!", 1973, kopā ar G.Piesi; "Puika", 1977, kopā ar A.Freimani) un operas libretu (Imanta Kalniņa "Spēlēju, dancoju", 1976).

Ziemas pils – vēstures un arhitektūras piemineklis Sanktpēterburgā. Izcils krievu baroka arhitektūras paraugs. Celta 1754 – 1762 (arhitekts B.F.Rastrelli). Fasādes vērstas uz Ņevu, Admiralitāti un Pils laukumu. Interjeri (vairāk nekā 1000 telpu) vairākkārt pārbūvēti – Ņevas anfilāde un Troņa (Georgija) zāle (18. gs. 80. – 90. gadi, arhitekti Dž.Kvarengi, I.Starovs), 1812. gada Tēvijas kara galerija (1826, arhitekts K.Rosi). Pēc 1837. g. ugunsgrēka telpas atjaunojuši V.Stasovs un A.Brilovs. 1918. g. daļa ēkas, bet 1922. g. visa ēka tika nodota Ermitāžai.

"Ziemeļblāzma" – pretalkohola biedrība un nams. Dibināta 1904 Rīgā, Vecmīlgrāvī. Par fabrikanta un mākslas mecēnāta A.Dombrovska līdzekļiem 1904 uzcelts nams, ko 1906 soda ekspedīcija nodedzināja. Tagadējā ēka uzcelta 1913. Tajā laikā izveidots parks, ierīkoti sporta un bērnu rotaļu laukumi. Darbojās teātra trupa, koris, kā arī bibliotēka.

"Ziemeļblāzma"

I. Ziedonis

Tika organizēti literārie sarīkojumi. 1907 tika uzcelts Burtnieku nams, kurā dzīvojuši K.Barons (1909 – 1919), J.Jaunsudrabiņš, G.Šķilters u.c. Biedrība atjaunota 1989.

Ziemassvētki – kristietības svētki. Jau tālā senatnē svinēja kā Saules un dabas atmodas svētkus. Kristietība Ziemassvētkus sasaistīja ar mītu par Kristu. Tā piedzimšanu citu reliģiju ietekmē sākotnēji atzīmēja 6. janvārī, bet 4. gs. vidū pārcēla uz 25. decembri. Kristieši atzīst, ka ar Kristus dzimšanu visiem cilvēkiem rodas pestīšana, mūžīgās dzīves, debesu svētlaimes iespējas. Latvijā 25. un 26. decembris ir svētku dienas.

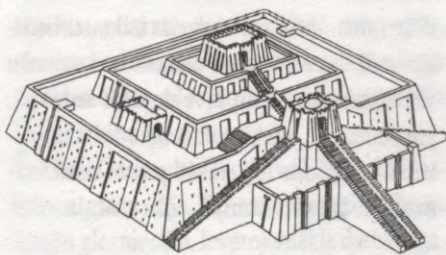
Zikmane, Lolita (dz. 1941) – latviešu grafiķe.

L. Zikmane. "Krūms ar pašportretu". 1985

Oforta un litogrāfijas meistare. Darbojusies stājgrafikā, grāmatu grafikā, arī glezniecībā. Darbos pievērsusies ekoloģijas problēmām, cilvēka un apkārtējās pasaules savstarpējām attiecībām. Darbi: "Pašportrets" (1968), cikls "Rudens Latvijā" (1973 – 1975), "Vējš pār Lielupi" (1977), "Lapa" (1979), "Siena" (1981), "Vasara" (1981), "Lapa" (1982 – 1983), "Aka" (1985).

zikurāts (< akadiešu) – sakrālā celtnē Mezopotāmijā. Pakāpjveida tornis no neapdedzinātiem ķieģeļiem (3 – 7 paralēlas vai nošķeltas piramīdas, kas novietotas cita uz citas). Augšējā apjomā atradās svētnīca, dažādu krāsu terases (melns, sarkans, balts) savienoja kāpnes vai pandusi. 2. – 1. g. tūkst. p.m.ē. celtie zikurāti saglabājušies Irākā un Irānā.

Zikurāts

"Zilais jātnieks" ("Der blaue Reiter") – mākslinieku ekspresionistu apvienība. Darbojās Minhenē 1911 – 1914. Apvienībā iekļāvās F.Marks, L.Feiningers.

zīmējums – attēls, kas iegūts ar roku brīvas darbības rezultātā. Katrs zīmējums ir unikāls. Zīmēšanai lieto sausu un šķidru krāsvielu. Sausie zīmēšanas materiāli ir grafitis, ogle, svins, krīts, sangīna u.c. No šķidrām krāsvielām vairāk izplatītas ir tuša, tinte, akvareļkrāsas, sēpija, gvaša. Izšķir grafita zīmuļa, ogles, tušas (otas un spalvas) zīmējumu, akvareli. Izcili zīmētāji bijuši S.Botičelli, Leonardo da Vinči, Mikelandželo, A.Dirers, Rembrants, A.Matiss, P.Pikaso.

M. Ziverts

Zimmels (Simmel), Georgs (1858 – 1918) – vācu filozofs, sociologs. Viens no ievērojamākajiem dzīves filozofijas pārstāvjiem. Izstrādāja mācību par "jaunrades tragēdiju", kā arī t.s. formālo socioloģiju. Atzina, ka socioloģija pēta cilvēka mijiedarbības nemainīgās formas. Pievērsies arī kultūras un sociālās psiholoģijas jautājumiem.

Zirgu iela atrodas Vecrīgā (no Vaļņu ielas līdz Doma laukumam), šķērso Meistaru ielu. Garums 260 m. Radiusies 13. gs. sāk., tā ir pirmās vācu apmetnes ziemeļu robeža. Sākotnēji gājusi līdz Rīgas upei, 17.gs. pēc zemes vaļņu uzbēršanas pagarināta līdz Vaļņu ielai. 15. gs. šeit atradušies zirgu staļļi. Pastāv uzskats, ka 14. gs. tā saukusies Klibā skrodera iela. Līdz 1939 saukta par Lielo Zirgu ielu. 1938 starp Zirgu ielu un Smilšu ielu Finanšu ministrijas ēkas būvlaukumā veikti pirmie arheoloģiskie izrakumi Rīgā, kuros atklāti 13. gs. sāk. vācu apmetnes nocietinājumi.

Ziverts, Mārtiņš (1903 – 1990) – latviešu dramaturgs. Dailes teātra dramaturgs (1940 – 1944). 1944 emigrējis uz ārzemēm. Pirmā luga publicēta 1928. Sarakstījis lugas "Ākstis" (teātrī 1938, 1957), "Cilvēks grib dzīvot" (teātrī 1939), "Ķīnas vāze" (teātrī 1940, 1957), "Minhauzena precības" (teātrī 1941, 1958). Arī svešatnē rakstījis lugas ("Rūda", "Rīga dimd", "Kopenhāgenas dialogs"). Apbedīts Rīgā.

Zlēku baznīca – arhitektūras piemineklis Ventspils raj. Celta 1645. Ugungrēkā (1833) gāja bojā baznīcas tornis ar 2 skatu laukumiņiem. Tornī atjaunojot, mainītas tā proporcijas. Draudzes telpa pārsegta ar krusta velvē, altārgals – ar ribu velvi. Baznīcas arhitektūrā vēlās gotikas iezīmes savijas ar manierisma un agrā baroka formām. Altāris ar gleznu "Kristus zaimošana" (1645 – 1652) ir nozīmīgs vēlā manierisma piemineklis.

Zobena, Lilija (dz. 1950) – latviešu diriģente,

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
R
S
T
U
V
Z

dziedātāja (soprāns), komponiste. Londonas latviešu kora mākslinieciskā vadītāja, latviešu vokālā ansambļa "Atbalss" dalībniece (kopš 1977). Pievērsusies folkloras izpētei, komponējusi kamermūziku, kora dziesmas. Latvijas dziesmu svētku virsdiriģente (1990).

"Zobugals" ↑ "Pēterburgas Avīzes".

Zolā (Zola), Emils (1840 – 1902) – franču rakstnieks. Spilgts naturālisma pārstāvis franču literatūrā. Galvenajā darbā – 20 romānu ciklā (1871 – 1893) par Rugonu un Makāru dzimtu reālistiski spilgti atspoguļojis franču sabiedrības sociālo dzīvi. Ar pamfletu "Es apsūdzu" (1898) piedalījies A.Dreifusa aizstāvībā.

Zūdermanis (Sudermann), Hermanis (1857 – 1928) – vācu rakstnieks. Viens no ievērojamākajiem naturālisma pārstāvjiem. Drāmās ("Gods", 1889) atainojis "labāko" aprindu morāles liekulību. Sarakstījis arī romānus ("Rūpju māte", 1887) un noveles (krāj. "Leišu stāsti", 1917).

zvani – sitamo mūzikas instrumentu kopa. Zvani veido 12 – 18 garas, hromatiski ska-

E. Zolā

H. Zūdermanis

ņotas metāla caurules, kas iekārtas metāla vai koka rāmī.

zvans mūzikā – apakšā nošķelta izdobta bumbiera forma, vidū iekārta metāla mēle. Izgatavo no bronzas. Senatnē signālinstruments; kopš 9. gs. izmanto baznīcas rituālā. **zvanu siena** – baznīcas sienas virsbūve vai brīvi stāvošs, plānā izstiepts taisnstūra arhitektonisks apjoms ar vienu vai vairākām ailām, kur piekārti zvani.

Zveja, Edgars (1924 – 1986) – latviešu dziedātājs (baritons). Liepājas muzikāli dramatiskā teātra (1945 – 1950), Rīgas Operetes teātra solists (no 1950). Lomas: Mikola (A.Žilinska "Zilo ezeru zemē"), Krišs (Imanta Kalniņa "No saldenās pudeles"), Herstvuds (R.Paula "Māsa Kerija"), Edvīns (I.Kālmāna "Silva").

zvēru stils – bronzas un dzelzs laikmeta lietišķās mākslas stils, kura pamatā ir dzīvnieku vai tā ķermeņa daļu atveidojums iedzīves, greznuma u.c. priekšmetu rotājumos. Uzplaukumu sasniedza 1. g. tūkst. p.m.ē. skitu, sarmatu un Dienvidsibīrijas cilšu mākslā.

Žagata, Uldis (dz. 1928) – latviešu baletdejojotājs, horeogrāfs. Operas un baleta teātra mākslinieks (1944 – 1968), tautas deju ansambļa “Dancis” vadītājs (1963 – 1968), deju ansambļa “Daile” mākslinieciskais vadītājs (1968 – 1989). Dziesmu un deju svētku deju virsvadītājs (1970, 1980, 1985 un 1972, 1979, 1984).

žanrs (fr. genre – šķirne, veids; stils) mākslā – vēsturiski izveidojusies daiļrades forma, kas raksturo katra mākslas veida savdabīgās kompozīcijas struktūras. *Literatūrā* žanrs ir literatūras paveida vēsturiskais variants (vēsturiskais romāns, fantastiskais romāns). *Mūzikā* žanrus pēc satura iedala liriskos un episkos žanros, pēc izpildījuma apstākļiem – teātra mūzikas, kulta mūzikas u.c. žanros. *Tēlotājmākslā* žanru sistēmu nosaka attēlojamais objekts: portrets, ainava, klusā daba, akts, marīna, animālistiskais žanrs. Mūsdienu tēlotājmākslā vērojama žanru savstarpēja mijiedarbība un sintēze.

Žeriko (Géricault), Teodors (1791 – 1824) – franču gleznotājs. Romantisma pamatlicējs franču glezniecībā. Ievērojamākie darbi: “Impērijas gvardes jēgeru virsnieki uzbrukumā” (1812), “Medūzas” plosts” (1819).

T. Žeriko. “Medūzas” plosts”. 1819

Ž

A. Žilinskis

L. Žvīgule

Žibalts, Gustavs (1873 – 1938) – latviešu aktieris. Skatuves gaitas sācis 1905. Strādājis Jaunajā latviešu teātrī, Apollo teātrī, Jaunajā Rīgas teātrī; kopš 1920 Dailes teātra aktieris. Viens no ievērojamākajiem latviešu komiķiem. Lomas: Kēncis (R. un M.Kaudzišu “Mērnīeku laiki”), Melnais bruņinieks (Raiņa “Uguns un nakts”), Ābrams (R.Blaumaņa “Skroderdienas Silmačos”).

Žilinskis, Arvīds (1905 – 1993) – latviešu komponists, pianists. Latvijas Mūzikas akadēmijas pedagogs (kopš 1937), profesors (1967). Viens no ražīgākajiem latviešu solodziesmu autoriem. Pievērsies arī operai (“Zelta zirgs”, 1959), operetei (“Zilo ezeru zemē”, 1954).

žurnāls (fr. journal < jour – diena) – iespiests periodisks izdevums. Pirmais žurnāls – “Journal des Savants” iznāca Francijā 1665, tajā pašā gadā Anglijā iznāca žurnāls “Philosophical Transactions of the Royal Society”.

Žvīgule, Līlija (īst.v. Līlija Mača; 1902 – 1993) – latviešu aktrise. Strādājusi Dailes teātrī (1921 – 1984). Raksturkomikas meistare, tēlojums delartisks, spilgts lomas ārējais zīmējums. Lomas: Trīne, Roplainiete (R.Blaumaņa “Trīnes grēki”, “Pazudušais dēls”), Guste Lizuma (G.Priedes “Vikas pirmā balē”), Vaidas tante (P.Putniņa “Uzticības saldā nasta”).

Izmantotā literatūra

- Bībers G. Latviešu padomju dramaturģija. – R., 1976.
- Birkmanis G. Praktiskā fotogrāfija. – R., 1980.
- Bodnieks Dž. Metālu mākslinieciskā apdare. – R., 1980.
- Brencēns K. Kā vecie lielmeistari darināja savas gleznas. – R., 1938.
- Broce J. K. Zīmējumi un apraksti. 1 – 2. – R., 1992.
- Bukšs M. Latgaļu atmūda. – Minhene, 1976.
- Čaupova R. Portrets latviešu tēlniecībā. – R., 1981.
- Dzene L. Drāmas teātris. – R., 1979.
- Eliass K. Onorē Domjē un viņa laikmets. – R., 1960.
- Enciklopēdiskā vārdnīca. 1 – 2. – R., 1991.
- Filozofijas vārdnīca. – R., 1974.
- Garadža V. Protestantisms. – R., 1973.
- Grāvītis O. Izcilākie Tautas kori. – R., 1979.
- Holcmanis A., Jansons A. Vecrīga. – R., 1983.
- Holcmanis A. Vecrīga – pilsēt būvniecības ansamblis. – R., 1992.
- Johansons A. Latvijas kultūras vēsture. 1710 – 1800. – Stokholma, 1975.
- Kārklīņš L. Simfoniskie darbi latviešu mūzikā. – R., 1973.
- Kinoskatītāja rokasgrāmata. – R., 1980.
- Klotiņš A. Alfrēds Kalniņš. – R., 1979.
- Krastiņš J. Jūgendstils Rīgas arhitektūrā. – R., 1980.
- Kučinska V. Mākslas keramika Latvijā (1960 – 1980). – R., 1982.
- Kūle M., Kūlis R. Filosofija. – R., 1998.
- Kundziņš K. Latviešu teātra vēsture. 1. – R., 1968.
- Lamberga D. Jēkabs Kazaks. – R., 1995.
- Lancmanis I. Jelgavas pils. – R., 1979.
- Lancmanis I. Rundāles pils. – R., 1994.
- Lapacinska V. Linogriezums latviešu tēlotājā mākslā. – R., 1975.
- Latviešu literatūras darbinieki Rietumu pasaulē: Jaunākais posms. – Itaka, 1991.
- Latviešu konversācijas vārdnīca. 1 – 21. – R., 1927– 1940.
- Latviešu rakstniecība biogrāfijās. (Enciklopēdija “Latvija un latvieši”). – R., 1992.
- Latviešu tēlotāja māksla: 1860 – 1940. – R., 1986.
- Latvijas padomju enciklopēdija. 1 – 10. – R., 1981 – 1988.
- Latvijas vēstures atlants. – SIA “Apgāds Jāņa sēta” karšu izdevniecība, 1998.
- Latvju enciklopēdija. 1 – 4. – Rockville, 1983 – 1990.
- Liepa M. Es gribu dejot simt gadu. – R., 1981.
- Māksla un arhitektūra biogrāfijās. 1 – 2. (Enciklopēdija “Latvija un latvieši”). – R., 1995, 1996.
- Mitoloģijas enciklopēdija. 1 – 2. – R., 1993, 1994.
- Rīga. (Enciklopēdija). – R., 1988.
- Selešņikovs S. Kalendāra izcelšanās. – R., 1963.

Stradiņš J., Strods H. Jelgavas Pētera akadēmija. – R., 1975.
Suta T. Romans Suta. – R., 1996.
Vārdaune Dz. Traģēdijas žanrs latviešu literatūrā. – R., 1973.
Veinbergs J. Kristiānisma izcelšanās. – R., 1963.
Verners A. Kordiriģenti Imants un Gido Kokari. – R., 1981.
Vēveris E., Kuplais M. Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā. – R., 1986.
Zeiferts T. Latviešu rakstniecības vēsture. – R., 1993.
Zeile P. Eksistenciālisms. – R., 1969.
Zimis G. Pētera baznīca. – R., 1984.

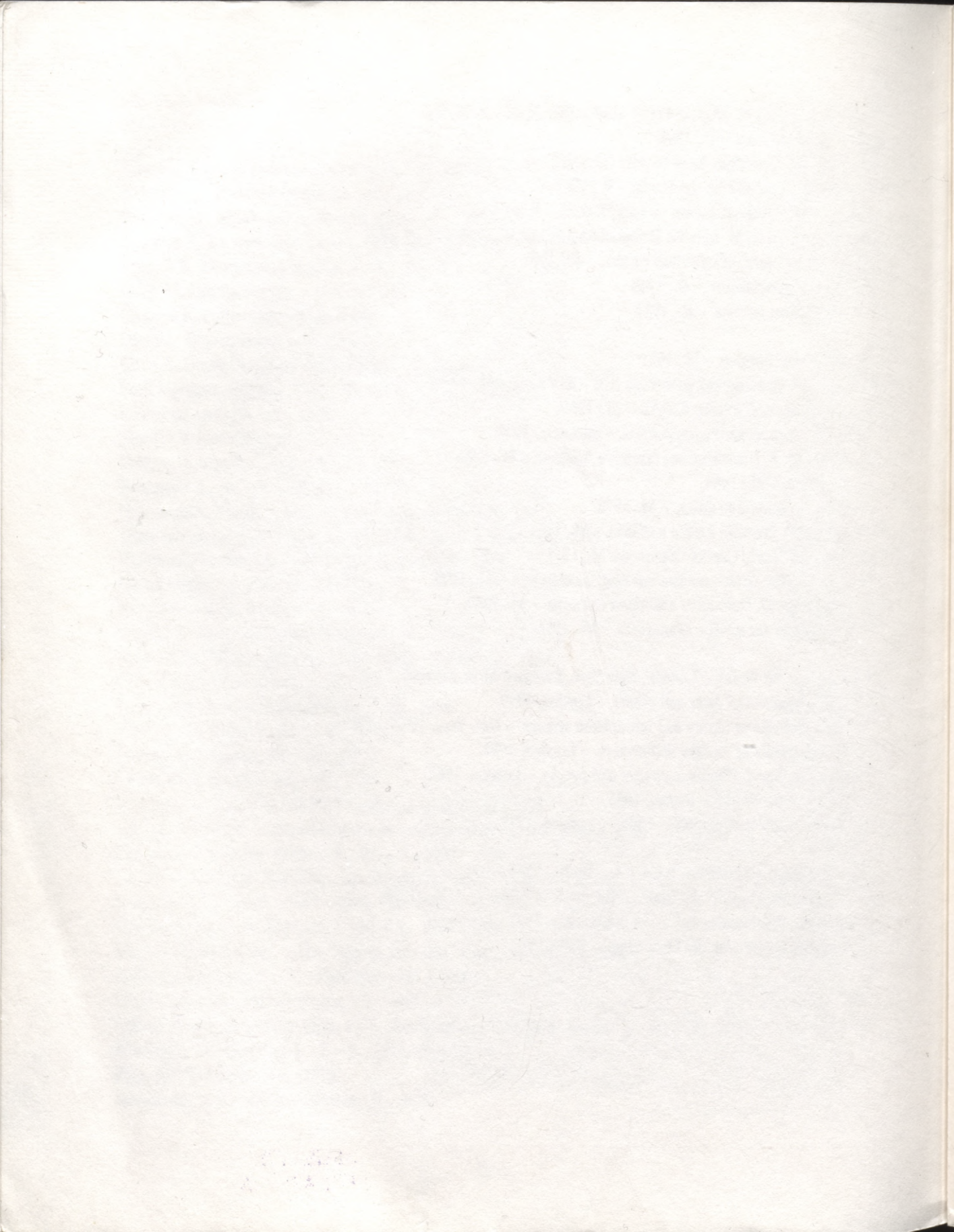
Балет. (Энциклопедия). – М., 1981.
Виппер Б. Р. Итальянский ренессанс XIII – XIV века. – М., 1977.
Гундзи М. Японский театр Кабуки. – М., 1969.
История Вильнюсского университета. – Вильнюс., 1979.
Кузнецова И. А. Национальная галерея в Лондоне. – М., 1968.
Лувр. Париж. – М., 1984.
Ляхов В. Н. Искусство книги. – М., 1978.
Моравский З. Ватикан издали и вблизи. – М., 1981.
Смирнова Н. Театр Сергея Образцова. М., 1971.
Федь Н. М. Искусство комедии или Мир сквозь смех. – М., 1978.
Холлингсворт М. Искусство в истории человека. – М., 1989.
Энциклопедия для детей и юношества. – М., 1996.

Chronicle of the World. – London, New York, Stuttgart, Moscow, 1996.
The Encyclopaedia of dates and events. – London, 1979.
The Encyclopedia of library and information science. – New York, 1968 – 1980.
The Encyclopaedia of modern architecture. – London, 1965.
The English World. History, character and people. – London, 1982.
A History of the World. – Boston, 1985.
The International encyclopedia of film. – London, 1972.

Enzyklopädie des Märchens. Bd. 1 – 4. – Berlin, 1977 – 1982.
Die grosse Enzyklopädie der Malerei. Bd. 1 – 8. – Freiburg, 1976 – 1978.
Lexikon der Weltliteratur. Bd. 1 – 4. – München, 1971.
Owen Jones Grammatik der Ornamente. – Köln, 1997.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0300033562

**OBLIGĀTAIS
EKSEMLĀRS**

4,70

2000-5
L76

Vārdnīcas sastādītāja **Daina Blūma** ir jelgavniece, kultūras vēstures pedagoģes Ausmas Belmanes skolniece, filoloģe (LVU, 1978), mākslas vēsturniece (Leņingradas MA, 1986), pedagoģijas maģistre (LU, 1998). Daina Blūma jau 27 gadus ir skolotāja, 17 no tiem – kultūras vēstures skolotāja. Trīs pēdējos gadus IZM Izglītības satūra un eksaminācijas centrā rūpējusies par kultūras vēstures attīstību Latvijā, viena no Latvijas Kultūras vēstures skolotāju asociācijas dibinātājām.